

ZBORNİK RADOVA

TOM I

SIGURNOST I KVALITET HRANE

X MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP

SIGURNOST I KVALITET HRANE

Sigurnost i kvalitet hrane, zbornik radova sa X međunarodnog naučnog skupa održanog 13. maja 2022. godine, Prvo izdanje

PRIREDILA

Dr. Albina Fazlović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Miroslav
Baljak
Akademik prof. dr. Neđo
Danilović
Akademik prof. dr. Rudika
Gmajnić
Akademik prof. dr. Snežana
Komatina
Akademik prof. dr. Branimir
Mikić
Akademik prof. dr. Zoran
Milošević
Akademik prof. dr. Nedeljko
Stanković

Prof. dr. Nenad Avramović
Prof. dr. Fahir Baraković
Prof. dr. Kemal Brkić
Prof. dr. Mustafa Burgić
Prof. dr. Refik Ćatić
Prof. dr. Velimir Dedić
Prof. dr. Radoslav Galić

Prof. dr. Jerko Glavaš
Prof. dr. Jasminka H.
Halilović
Prof. dr. Esed Karić
Prof. dr. Ranka Kubiček
Prof. dr. Branimir Marjanović
Prof. dr. Milun Petrović
Prof. dr. Jasminka
Sadadinović
Prof. dr. Muharem Selimović
Prof. dr. Hrustem
Smailhodžić
Prof. dr. Mithat Tabaković
Prof. dr. Drago Tešanović
Prof. dr. Halid Žigić

Prof. dr. Izet Banda
Prof. dr. Anka Bulatović
Prof. dr. Ferhat Ćejvanović
Prof. dr. Mladen Dobrić
Prof. dr. Albina Fazlović
Prof. dr. Zijad Jagodić

Prof. dr. Jasmina Mijajlović
Prof. dr. Nermin
Mulaosmanović
Prof. dr. Goran Popović
Prof. dr. Dobrila Regoje
Prof. dr. Tešo Ristić
Prof. dr. Kojo Simić
Prof. dr. Izudin Tanović
Prof. dr. Miodrag Tojagić

Doc. dr. Borko Baraban
Doc. dr. Asim Bojić
Doc. dr. Larisa Softić Gasal
Doc. dr. Edin Kaletović
Doc. dr. Miro Maksimović
Doc. dr. Hrvoje Mesić
Doc. dr. Boro Ninić
Doc. dr. Vesna Novak
Doc. dr. Lidija Vučićević

Dizajn korica:

Mr. Smiljana Bijelović

Priprema za štampu i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 200

ISBN 978-99955-99-62-1

SIGURNOST I KVALITET HRANE

**ZBORNİK RADOVA SA X MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG
13. MAJA 2022. GODINE**

PRIREDILA
Dr. Albina Fazlović

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, 2022.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, **Republika Austrija**, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, **Republika Srbija**, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, **Republika Austrija**,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, **Republika Crna Gora**,
5. Akademik prof. dr. Miodrag Simović, **Bosna i Hercegovina**,
6. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, **Republika Hrvatska**,
7. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, **Republika Hrvatska**,
8. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, **Bosna i Hercegovina**,
9. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, **Bosna i Hercegovina**,
10. Akademik prof. dr. Branislava Peruničić-Draženović, **Sjedinjene Američke Države**,
11. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, **Država Katar**,
12. Akademik prof. dr. Neđo Danilović, **Republika Srbija**,
13. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, **Portugalska Republika**,
14. Akademik prof. dr. Ivan Balta, **Republika Hrvatska**,
15. Akademik Prof. DDDr. Habil. Aleksios Panagopoulos, **Republika Grčka**,
16. Akademik prof. dr. Branimir Mikić, **Bosna i Hercegovina**,
17. Prof. dr. Radoslav Galić, **Republika Hrvatska**,
18. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, **Sjedinjene Američke Države**,
19. Prof. dr. Astrid Wilk, **Republika Francuska**,
20. Prof. dr. Mirko Kulić, **Republika Srbija**,
21. Prof. dr. Vladimir Džatić, **Ruska Federacija**,
22. Prof. dr. Viktor Mischenko, **Ruska Federacija**,
23. Prof. dr. Kiril Shevchenko, **Republika Bjelorusija**,
24. Prof. dr. Harikumar Pallathadka, **Republika Indija**,
25. Dr. hc. Thokchom Radheshyam Singh, **Republika Indija**,
26. Prof. dr. Gideon C Mwanza, **Republika Zambija**,
27. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, **Republika Ukrajina**,
28. Prof. dr. Miroslav Daniš, **Slovačka Republika**,
29. Prof. dr. dr. hc. Stephan Truly Busch, **Savezna Republika Njemačka**,
30. Prof. dr. Antoni Mironović, **Republika Poljska**,
31. Prof. dr. Danilo Kapaso, **Republika Italija**,
32. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, **Bosna i Hercegovina**,
33. Prof. dr. Šaćira Mešalić, **Bosna i Hercegovina**,
34. Prof. dr. Žarko Kostovski, **Sjeverna Makedonija**,
35. Prof. dr. Dragan Tančić, **Republika Srbija**,
36. Prof. dr. Marija Ovsenič, **Republika Slovenija**.

ORGANIZACIONI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
2. Prof. dr. Izet Banda,
3. Prof. dr. Fahir Baraković,
4. Prof. dr. Kemal Brkić,
5. Prof. dr. Anka Bulatović,
6. Prof. dr. Esed Karić,
7. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
8. Prof. dr. Mithat Tabaković,
9. Prof. dr. Halid Žigić,
10. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
11. Prof. dr. Albina Fazlović,
12. Prof. dr. Dragan Bataveljić,
13. Prof. dr. Refik Čatić,
14. Prof. dr. Nevenka Nićin,
15. Prof. dr. Omer Pinjić,
16. Prof. dr. Sanda Pribić,
17. Prof. dr. Dobrila Regoje,
18. Prof. dr. Kojo Simić,
19. Prof. dr. Izudin Tanović,
20. Prof. dr. Jelena Šogorov,
21. Doc. dr. Borko Baraban,
22. Doc. dr. Miroslav Miškić,
23. Doc. dr. Slobodan Živkucin,
24. Dr. Nebojša Potkonjak,
25. Mr. Darko Stanković,
26. Mr. Smiljana Bijelović,
27. Mr. Marijana Džombić,
28. Mr. Merima Gigović,
29. Mr. Almina Kuduzović,
30. Mr. Amela Ibričić Nišić.

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković Prof. dr. Albina Fazlović Mr. Amela Ibrčić Nišić	PRAVNA UREĐENOST ORGANSKE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U BOSNI I HERCEGOVINI	12
Akademik prof. dr Branko Vučković Akademik prof. dr Vesna Vučković	PRAVNI INSTRUMENTI ZA ZAŠTITU ŽIVOTNE SREDINE	26
Wolfgang Rohrbach	DIE TEICHWIRTSCHAFT UND IHRE EINFLÜSSE AUF GESELLSCHAFT UND KULTUR	36
Kirill Shevchenko	FOOD POLICY AS AN ELEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE CASE OF THE REPUBLIC OF BELARUS	43
Проф. др Мирко Кулић Проф. др Милош Марковић	МЕЂУНАРОДНЕ ОБАВЕЗЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ	47
Zoran Milošević Vanda Božić	„KODEKS ALIMENTARIUS“ (CODEX ALIMENTARIUS), AGENDA UJEDINJENIH NACIJA 2030. I HRANA BUDUĆNOSTI?	62
Akademik prof. dr. Dževad Termiz Doc. dr. Ermin Kuka	JAČANJE INSTITUCIJA BOSNE I HERCEGOVINE ZA USVAJANJE POLITIKA ZAŠTITE OKOLIŠA I OČUVANJA PRIRODNIH RESURSA	77
Prof. dr. Kemal Brkić Mr. Merima Gigović Mr. Almina Kudzović	PRAVNI OKVIR EU I SIGURNOST HRANE Od polja do stola	92

Prof. dr Nenad Avramović	KLJUČ PROMENA - VELIKI RESET?	100
Academic Prof. DDDr. Habil. Alexios Panagopoulos	STATE CONTROL & MANAGEMENT OF FOOD QUALITY IN GREECE	112
Prof. dr. Ferid Otajagić Mr. Mehmed Halilović Mr. Bojan Jožanc	NAČINI ODLUČIVANJA U INSTITUCIJAMA EUROPSKE UNIJE	120
Akademik prof. dr Mladen Bodiroža Doc. dr Stevan Petković	<i>VAKCINA</i> KAO KLJUČNA PARADIGMA OD NASTANKA PANDEMIJE SA AKCENTOM NA POSLJEDICE IZAZVANE VIRUSOM COVID 19 NA EKONOMIJU, MENTALNO I FIZIČKO ZDRAVLJE	133
Doc. dr Lidija Vučićević Prof. dr Anka Bulatović	ZNAČAJ KVALITETA I BEZBEDNOSTI HRANE	144
Prof. dr. sc. Izet Banda Doc. dr. sc. Mirsad Nalić Doc. dr. Damir Šarić	SIGURNOST I KVALITET HRANE	159
Prof. dr. sc. Jerko Glavaš Dr. sc. Krešimir Starčević	VAŽNOST KOMUNIKACIJE U PERCEPCIJI SIGURNOSTI HRANE – EKONOMSKI I DRUŠTVENI ASPEKT	175
Dragana Lazić Aleksandra Danilović Neđo Danilović	OZNAKA GEOGRAFSKOG POREKLA I ŽIG KAO SMETNJA PROIZVODNJE I PROMETA ŠKODLJIVIH PROIZVODA U REPUBLICI SRBIJI	183
Akademik prof. dr Miroslav Baljak Doc. dr Dražan Erkić Aleksandar Marković	EKOLOŠKA KRIZA I NARUŠAVANJE EKOLOŠKE BEZBJEDNOSTI	195

Jelena Šogorov Vučković, PhD Dušan Piksiades, MA	ENVIRONMENTAL LEGAL FRAMEWORKS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EU AND WESTERN BALKANS: THE EXAMPLE OF USE IN FOOD PRODUCTION AND DISTRIBUTION	205
Prof. dr. Muharem Selimović	„PРАВNA REGULATIVA KAO DETERMINANTA ODGOVORNOSTI PРАВNIH SUBJEKATA U PROIZVODNJI, PRERADI I DISTRIBUCIJI HRANE ” <i>-posmatrano kroz prizmu propisa o hrani u BiH uopšte-</i>	213
Braco Kovačević Irina Kovačević	GENETSKI MODIFIKOVANA HRANA (Opravdanje i kritika upotrebe)	225
Prof. dr Nevenka Nićin Prof. dr Slobodan Nićin Doc. dr Vojislava Grbić	MULTIDISCIPLINARNI PRISTUP RAZVOJU, ISTRAŽIVANJU I ISPITIVANJU NOVIH PREHRAMBENIH PROIZVODA	235
Akademik i prof. dr. sc. Ivan Balta	PROMJENJIVOST KORITA RIJEKA TE FLORE I FAUNE KROZ HISTORIJSKE PUTOPISE I KARTE, NEKADAŠNJE KONCEPTUALNE SIGURNOSNE POKUŠAJE PREMOŠĆIVANJA RIJEKA, PREHRANE TE ŽIVOTA LJUDI KROZ KUĆNE ZADRUGE U PODUNAVLJU I POSAVLJU	243
Docent Hrvoje Mesić, PhD Professor Helena Sablić Tomić, PhD	THE ROLE OF FOOD IN THE RHYTHM OF CIVIL PRIVATE TIME	258
Petra Hrehorović Sivć Borko Baraban	ODMACI OD HRVATSKOGA JEZIČNOGA STANDARDA U EMISIJAMA <i>IN MAGAZIN I NEDJELJOM U 2</i>	275

Prof. dr Kojo Simić	ZNAČAJ KVALITETNE I ZDRAVE HRANE	300
Prof. dr Dragan Bataveljić Prof. dr Anka Vojvodić Prof. dr Marko Vojvodić ¹	ZDRAVSTVENI NADZOR NAD HRANOM I PREDMETIMA OPŠTE UPOTREBE U REPUBLICI SRBIJI	311
Izv. prof. dr. sc. Ivan Miloloža	EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA: HRVATSKA PERSPEKTIVA TRENDOVA U EUROPSKOJ UNIJI	319
Dr Nadoveza Boško Msr Pešić Helena, doktorantica Kovačević Ivana, dipl. oec	DEFINISANJE I IMPLEMENTACIJA STANDARDA KVALITETA I BEZBEDNOSTI PREHRAMBENIH PROIZVODA	331
Prof. dr. Nermin Mulaosmanović Prof. dr. Esed Karić	POREMEĆAJI ISHRANE U ADOLESCENCIJI	341
Amela Abidović-Mačković Refik Čatić	SAMOPOIMANJA MLADIH IZ POTPUNIH I NEPOTPUNIH PORODICA	352
Prof. dr. Muhamed Omerović	UTICAJ PEDAGOŠKOG RADA U RAZVOJU POZITIVNIH NAVIKA ISHRANE DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA	362
Izv. prof. dr. sc. Alen Biskupović	KAZALIŠNA KRITIKA CARLA (KARLA) M. BENDE (1901. – 1912.)	369
Doc. dr. sc. Blanka Oršolić Krunoslav Bačić	NADZOR ZDRAVSTVENE ISPRAVNOSTI I KVALITETA HRANE PRI UVOZU U BOSNU I HERCEGOVINU	379

Белоус Наталья, к.п.н. Вакулина Елена, к.ф.м.н.	БЕЗОПАСНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ КАК ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЯ	392
Ferhat Ćejvanović	PRIMJENA STANDARDA U PROIZVODNJI S CILJEM POSTIZANJA SIGURNOSTI I KVALITETA HRANE	399
Nebojša Lujanović	WHO HAS THE RIGHT TO KNOW – THE RELATION OF KNOWLEDGE AND POWER IN THE NOVELS <i>TYLL</i> AND <i>MLADENKA KOSTONOĞA</i>	407
Akademik prof. dr Slobodan Nešković	DIGITALNA MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA I PROIZVODNJE BEZBEDNE HRANE U KONTEKSTU EKONOMSKOG RAZVOJA DRUŠTVA	417
Dr. sc. Darija Kuharić	(NE) DOSTOJNI ISTRAŽIVAČKOG INTERESA: RECEPTI IZ RUKOPISNIH ZBIRKI RECEPTA	433
Doc. dr Vladimir Šipovac Doc. dr Dejan Logarušić	PRAVNO EKONOMSKI UTICAJI REGULATIVE NA SIGURNOST I KVALITET HRANE	447
Dr. sc. Domagoj Pavić	UTJECAJ URBANIZACIJE NA KVALITETU HRANE	457
Doc. dr Dragana Aleksić	ISHRANA I FIZIČKA AKTIVNOST DJECE I RAZNI POREMEĆAJI	469

Prof. dr Marina Jovićević Simin Prof. dr Slobodan Živkucin	PRIMENA ROBNE MARKE U FUNKCIJI ZAŠTITE ZDRAVSTVENE BEZBEDNOSTI POTROŠAČA	479
Valentina Budinčić	LINGVOSTILISTIČKE OSOBINE ANGLICIZAMA NA KORPUSU INTERNET STRANICA POSVEĆENIH ZDRAVOJ HRANI	487
Doc. dr Milomir Čodo Dijana Stevanović, master prava	PROCESUIRANJE NEDOZVOLJENE TRGOVINE HRANOM U BOSNI I HERCEGOVINI	493
Dr Danka Radivojević	PRAVO NA HRANU I ODGOVARAJUĆU ISHRANU KAO PREDMET ZAŠTITE DOMAĆEG I MEĐUNARODNOG PRAVA	506
Doc. dr Željko Petrović	ORGANIZACIJA ZA HRANU I POLJOPRIVREDU CILJEVI, DOMETI I BUDUĆNOST	517
Doc. dr. Emina Škahić Emira Ramić Jasmina Delibegović Bajrektarević	PRAVILNA I ZDRAVA ISHRANA KOD ŠKOLSKE DJECE	535
Mirta Vujnovac, prof. Vanja Miškić Srb, prof.	HRANA KROZ MATEMATIČKU I JEZIČNU PRIZMU	543
DI Alois Riegler, MSc	DIE STADT DER ZUKUNFT - VISION UND WIRKLICHKEIT	554
Dr. sci. Boro Ninić Mr. sci. Milena Braić Dipl. oec. Ranka Vidaković	TEŠKOĆE SA KOJIMA SE STRANI INVESTITORI SUSREĆU PRILIKOM INVESTIRANJA U PREHRAMBENU INDUSTRIJU BOSNE I HERCEGOVINE	564

Ervin Mujkić	NEKA PRAVNA PITANJA U VEZI SA ISHRANOM PACIJENATA U BOLNICAMA	579
Slobodan Prodić	HRANA U SLUŽBI POLITIKE POČETKOM RATNIH DEŠAVANJA NA PROSTORIMA REPUBLIKE UKRAJINE <i>Iskustva Republike Srbije i Bosne i Hercegovine (BiH)</i>	589
Dušan Tuvaljević	GEOPOLITIKA HRANE I VODE	599
Asim Bojić Alisa Memić Edis Nišić	PRAVNI OKVIR POVREDE PRAVA NA JEDANKO POSTUPANJE U U BOSNI I HERCEGOVINI SA OSVRTOM NA DJELATNOST OBRAZOVANJA	611
Docent dr Snežana Radovanović	PUBLIC INTEREST (PUBLIC LAW ASPECTS)	617

PRAVNA UREĐENOST ORGANSKE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Cilj ovog rada bila je analiza pravne uređenosti organske poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini, kao i usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije. Ideja na kojoj počiva organska proizvodnja jeste kako proizvesti hranu oslanjajući se isključivo na zdravo, plodno tlo i sezonsku smjenu biljaka. Ovakav način proizvodnje je za dobrobit ljudi, odnosno krajnjih korisnika proizvoda, životinja i biljaka, kao i životne sredine. Autori su analizirali i upoređivali podatke poput toga koliko je proizvođača, koliko je zemljišta iskorišteno za organsku poljoprivrednu proizvodnju, koliki su godišnji prihodi, da li je Bosna i Hercegovina ravnopravan učesnik na evropskom, pa i svjetskom tržištu organskih proizvoda i kakva je budućnost ovakvog načina proizvodnje. Na osnovu prikupljenih podataka, autori su formirali nekoliko zaključaka u nadi da će dati barem i skromni doprinos postojećem naučnom fondu iz ove oblasti.

Ključne riječi: poljoprivreda, organska proizvodnja, proizvođač, Agencija za sigurnost hrane BiH, ovlašteni kontrolor

LEGAL REGULATION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The aim of this paper was to analyze the legal regulation of organic agricultural production in Bosnia and Herzegovina, as well as the harmonization of regulations with European Union regulations. The idea behind organic production is how to produce food relying solely on healthy, fertile soil and seasonal plant shifts. This method of production is for the benefit of people, i.e. end users of products, animals and plants, as well as the environment. The authors analyzed and compared data such as how many producers are there, how much land was used for organic agricultural production, what is the annual income, whether Bosnia and Herzegovina is an equal participant in the European and global market of organic products and what is the future of this method of production. Based on the collected data, the authors formed

¹ Redovni profesor, Evropski univerzitet Brčko distrikt www.eubd.edu.ba i Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla www.eukallos.edu.ba

² Vanredni profesor, Evropski univerzitet Brčko distrikt www.eubd.edu.ba i Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla www.eukallos.edu.ba

³ Viši asistent, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla www.eukallos.edu.ba

several conclusions in the hope that they will give at least a modest contribution to the existing scientific fund in this field.

Key words: agriculture, organic production, producer, Food Safety Agency of BiH, authorized controller

1. Uvod

U postojećoj zakonskoj i naučnoj terminologiji nisu značajna odstupanja kod definisanja pojma organske proizvodnje, koja podrazumijeva jedan poseban način proizvodnje hrane koji je po svojoj suštini održiv u svakom smislu, u balansu sa prirodom, ne narušava prirodni ekosistem i podržava bioraznolikost. Konvencionalna proizvodnja je svaka proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda koja nije organska proizvodnja. Organska poljoprivredna proizvodnja usmjerena je na tlo, za razliku od konvencionalne poljoprivredne proizvodnje, koja je usmjerena na biljku, pri čemu se biljka hrani vještačkim đubrivima radi većeg rasta.

Upotreba pesticida u savremenoj poljoprivredi je vrlo raširena, zbog čega može doći i do trovanja pesticidima. S obzirom da su mnogi od pesticida otrovni za čovjeka, poznavanje njihovih farmakoloških i toksikoloških svojstava od velike je praktične važnosti. To su hemijske sredstva koja svoju primjenu imaju u poljoprivredi, šumarstvu, veterini i domaćinstvu, a sve u cilju uništavanja štetočina, što znači svakog živog bića koje čovjeku smeta ili mu pravi štetu na bilo koji način. Primjena pesticida toliko je uzela maha da je gotovo iz osnova izmijenjena opšta slika o otrovima i trovanjima u odnosu na kakva je postojala prije par decenija. Postavlja se pitanje na kolikim se površinama koriste pesticidi, da li je njihovom upotrebom ugroženo ljudsko zdravlje, pa i sama priroda. Primjena pesticida u poljoprivredi sa sobom donosi mnogo problema, između ostalog, stradavanje brojnih životinja, čak do istrebljenja. Nekontrolisana i neadekvatna upotreba pesticida dovodi do ozbiljnih zagađenja čovjekove sredine. Pesticidi predstavljaju izuzetno moćne otrove pogodne da u relativno maloj količini izazovu smrt čovjeka.⁴

Cilj ovakve proizvodnje je svakako veći profit, dok je cilj organske poljoprivredne proizvodnje dobrobit zemljišta i biljke. Suština ovakvog načina proizvodnje jeste da se van farme ili poljoprivrednog gazdinstva ne koriste nikakvi drugi proizvodi ili koriste samo u ograničenoj mjeri. U organskoj poljoprivrednoj proizvodnji ne koriste se sintetički hemijski pesticidi, herbicidi niti gnojiva, nego prirodni kompost koji je bogat živim organizmima. Na taj način se biljka prirodno razvija. Ovakav način proizvodnje je dosta skuplji, što poskupljuje i krajnji proizvod. Teško je zamislivo da bi, u vrijeme megalomanskog konzumerizma povezanog sa relativno niskim cijenama hrane, organska proizvodnja opstala na tržištu kao takva. Međutim, uporedo sa spomenutim konzumerizmom razvija se i svijest ljudi o potrebi zdravog načina ishrane. Takvi ljudi spas vide u organskim proizvodima.

Da bi proizvod bio organski, nije dovoljno samo proizvesti ga u skladu sa odgovarajućim propisima i standardima. Potrebno je, pored toga, dobiti i odgovarajući certifikat kojim se potvrđuje da se radi o organskom proizvodu. Tek tada se smije koristiti izraz „organski proizvod“. Za ovakvu vrstu certifikacije postoje odgovarajuća kontrolna tijela. Vrlo je važno da takva tijela uživaju autoritet i da nisu sklona zloupotrebama. Neophodno je uspostaviti

⁴ N. Stanković, *Forenzika u krivičnom postupku*, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, Tuzla, 2020, str. 208-209

povjerenje kupaca s obzirom da organska oznaka na proizvodima podrazumijeva da ti proizvodi imaju odgovarajuće karakteristike, da su dobijeni u organskoj proizvodnji, a da je kontrolno tijelo to ustanovilo u propisanoj proceduri certifikacije.

Zašto je važna institucionalna regulacija, kakva je regulacija organske poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini, i još važnije kakva je njena budućnost – je problem istraživanja ovog rada.

2. Pravna uređenost organske proizvodnje u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini okvirno je pravno uređena poljoprivreda, kao i s tim povezana ishrana i ruralni razvoj⁵. Ovo praktično znači da je utvrđen okvir za institucionalne strukture, nadležnosti, odgovornosti, linije izvještavanja, propise, mehanizme koordinacije, procese konsultacija, prava, obaveze i sprovođenje mjera na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini koje su uključene u razvoj sektora poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja. Pored toga, uređeni su i okvir i mehanizmi za jačanje konkurentnosti, kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, te primjenu standarda koji su potrebni za ostvarivanje dinamičnijeg razvoja u sektoru poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja. Zakonom su propisani i okvir i mehanizmi koji su potrebni za pripremu pridruživanja i ulaska u Evropsku uniju. Bosna i Hercegovina je opredijeljena da se pridruži Evropskoj uniji i na tom putu treba da ispuni odgovarajuće uslove iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.⁶

Sektor poljoprivrede obuhvata poljoprivrednu proizvodnju hrane, pa isto tako i organske hrane. U smislu zakona, organski proizvod se definiše kao proizvod koji je proizveden prema principima organske poljoprivredne proizvodnje, koji uključuju specifične metode organske proizvodnje na poljoprivrednom gazdinstvu, kao i djelatnosti uključene u dalju preradu, pakovanje i označavanje proizvoda u skladu sa ciljevima, principima i pravilima određenim zakonom.

U Bosni i Hercegovini postoji certifikacijska organizacija pod nazivom Organska kontrola "OK", koja je razvila program certifikacije i OK standarde za organsku proizvodnju i preradu u skladu sa kojima implementira program certifikacije. Standardi Organske kontrole se koriste za certifikaciju organske proizvodnje u Bosni i Hercegovini i ostalim trećim zemljama, za prodaju organskih proizvoda na lokalnom tržištu, kao i na tržištu EU i Švicarske. OK standardima su utvrđena pravila za organsku proizvodnju i certifikaciju ekvivalentna zahtjevima EU regulative, zbog čega su priznati od strane Evropske Komisije i od strane švicarskog Ureda za poljoprivredu FOAG (Federal Office for Agriculture Switzerland). Ovim standardom se utvrđuje minimum zahtjeva za certificiranje organske proizvodnje i korištenje

⁵ Zakon o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju Bosne i Hercegovine objavljen je u „Službenom glasniku BiH“ broj 50/08.

⁶ N. Stanković; A. Fazlović. *Reforma javne uprave u Bosni i Hercegovini u svjetlu integracionih procesa*, Zbornik radova sa XIII međunarodnog naučnog skupa na temu Evropske i evroazijske integracije – prednosti i nedostaci, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko distrikt, 2020. godine, str. 16

OK i/ili EU oznake. OK standard obuhvata područje biljne proizvodnje, proizvodnje gljiva, stočarstva, pčelarstva, sakupljačke proizvodnje, prerade i konzerviranja i označavanja, kao i opći dio koji se odnosi na upravljanje u skladu s organskim principima. Standard se odnosi na sljedeće proizvode koji se označavaju ili namjeravaju označavati kao proizvedeni na organski način ili organski certificirani, i to: sirovi ili neprerađeni poljoprivredni proizvodi, kao i prerađeni poljoprivredni proizvodi namijenjeni da se koriste kao hrana.⁷

Pored ovog tijela postoje i druga certifikacijska tijela sa sjedištem u drugim državama, a čiji je zadatak obavljanje kontrola i izdavanje certifikata u trećim zemljama, i ona su pobrojana u aneksu IV Uredbe 1235/2008.⁸ Ipak, „Organska kontrola“ je jedino certifikacijsko tijelo sa sjedištem u Bosni i Hercegovini priznato od strane Evropske komisije kao ovlašteno kontrolno tijelo za certifikaciju organskih proizvoda namijenjenih izvozu na tržište Evropske unije.

Zakonom su predviđene i mjere politike ruralnog razvoja, koje podrazumijevaju mjere za zaštitu ruralne okoline, a koje opet uključuju mjere za manje povoljna ruralna područja, podršku programima agrosredine uključujući i organsku proizvodnju, integralnu proizvodnju, proizvodnju prihvatljivu za životnu sredinu, podršku dobrobiti životinja i druge mjere u vezi sa ruralnom okolinom.

Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH odgovorno je da obezbijedi da su sve sektorske politike, propisi, programi i mjere koje se preduzimaju na svim nivoima uprave u BiH u skladu sa okvirnim ciljevima i mjerama propisanim zakonom. Kako su Ustavom BiH enumerativno navedene nadležnosti Bosne i Hercegovine, a u njih ne spada poljoprivreda, to je ova oblast regulisana na nivou entiteta. Iako je Evropska komisija tražila od Bosne i Hercegovine da donese zakon o organskom uzgoju na državnom nivou⁹, to nije urađeno zbog protivljenja organa vlasti u Republici Srpskoj koji inzistiraju na entitetskoj nadležnosti za tu oblast. Ustav Bosne i Hercegovine predviđa i mogućnost preuzimanja nadležnosti Bosne i

⁷ „OK“ je prvi put akreditiran od strane međunarodnog akreditacijskog servisa IOAS i to u skladu sa ISO/IEC vodičem 17065 još 2007. god. U decembru 2011. godine Stalni odbor za organsku poljoprivredu Evropske komisije je zvanično priznao „OK“ za certificiranje organskih proizvoda u trećim zemljama, namijenjenih za prodaju na tržištima zemalja članica EU. Od 2012. „OK“ je priznat kao odobreno certifikacijsko tijelo od strane švicarskog ureda za poljoprivredu FOAG (Federal Office for Agriculture Switzerland). OK je također ovlašteno tijelo za inspeksijski servis prema privatnim standardima kao što je BIOSUISSE iz Švicarske i radi verifikaciju prema standardima KRAV iz Švedske. OK je ovlašteno certifikacijsko tijelo od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske za izdavanje certifikata u organskoj poljoprivredi. U skladu s Pravilnikom o sistemima kvaliteta za prehrambene proizvode Organska kontrola je na prijedlog Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine ovlaštena od strane Vijeća Ministara BiH kao tijelo za ocjenjivanje usaglašenosti za proizvode zaštićene oznake porijekla, zaštićene oznake geografskog porijekla i garantovano tradicionalnog specijaliteta.

Preuzeto sa: www.organskakontrola.ba

⁸ Uredba Komisije (EC) br. 1235/2008, o detaljnim pravilima za provedbu Uredbe Vijeća (EZ) br. 834/2007. Sva certifikacijskih tijela priznata od EC nalaze se u Aneksu IV Uredbe 1235/2008. Za Bosnu i Hercegovinu to su: "Agrego R.F. Göderz GmbH", Witzenhausen, Njemačka; „Albinspekt“ ‘Rr. Kavajes’, Tirana, Albanija; "Bio.inspecta AG", Ackerstrasse, 5070, Frick, Švicarska; "Ecocert SA" "IMOSwiss AG", Switzerland (Ecocert Balkan d.o.o. Zemun – Srbija); "LACON GmbH", Offenburg, Njemačka; "ORSER", Cankaya-Ankara-Turska; "Organic Control System", Subotica, Srbija; "Organska kontrola", Kranjčevićeva 15, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina; "Control Union Certifications" , Zwolle, Nizozemska; "DQS Polska sp. z o.o." Poljska, i "Ecogruppo Italia", Catania, Italija.

⁹ Mišljenje Komisije o zahtjevu BiH za članstvo EU od 29.05.2019. godine

Hercegovine u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta, što bi bio valjan osnov za donošenje državnog zakona o organskoj proizvodnji.¹⁰

Zakonom o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH propisano je da postoje tri upravne organizacije u sastavu Ministarstva (Kancelarija za veterinarstvo BiH; Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja, i Kancelarija za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja.), a jedna samostalna upravna organizacija – Agencija za sigurnost hrane BiH¹¹, koja ima koordinativnu funkciju u procesu izrade tehničkih i drugih propisa u oblasti sigurnosti hrane, zatim u upravljanju rizikom i upravljanju krizama kao dio integrisane mreže organizacija. Ministarstvo, Agencija i druga nadležna ministarstva, uz konsultacije sa ostalim relevantnim organizacijama, nadležni su za zajedničko pripremanje i podnošenje prijedloga za osiguranje postepenog razdvajanja nadležnosti za upravljanje rizikom i procjenu rizika za bezbjednost hrane na državnom nivou, te vremenskog okvira za sprovođenje.

2.1.Pravna uređenost organske proizvodnje u Federaciji BiH

Zakonom o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji FBiH¹² propisani su ciljevi i načela organske proizvodnje, proizvodna pravila za organsku poljoprivredu, označavanje organskih proizvoda, sistem kontrole u organskoj proizvodnji, registar subjekata u organskoj proizvodnji, upravni i inspekcijski nadzor, uvoz, izvoz i stavljanje na tržište organskih proizvoda, prekršaji i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju. Ovaj se Zakon primjenjuje na proizvode poljoprivrednog porijekla koji potiču iz svih faza organske biljne i stočarske proizvodnje, uključujući akvakulturu, kada su ti proizvodi stavljeni na tržište ili su namijenjeni stavljanju na tržište Federacije Bosne i Hercegovine, i to: sirovi ili neprerađeni poljoprivredni proizvodi; prerađeni poljoprivredni proizvodi namijenjeni da se koriste kao hrana; proizvodi akvakulture; hrana za životinje; vegetativni reprodukcioni materijal i sjeme za uzgoj; kvasci koji se koriste kao hrana ili hrana za životinje, kao i na sve subjekte registrovane za obavljanje neke od djelatnosti vezane uz organske proizvode i koji učestvuju u aktivnostima u bilo kojoj fazi proizvodnje, pripreme i distribucije na području Federacije BiH. Organska proizvodnja podrazumijeva način proizvodnje poljoprivrednih i drugih proizvoda primjenom proizvodnih pravila za organsku proizvodnju u svim fazama proizvodnje, prerade i distribucije poštujući pri tome odredbe Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji, kao i drugih propisa donijetih na osnovu tog zakona.

Organska proizvodnja ima za cilj da uspostavi cjelovit i održiv sistem upravljanja poljoprivredom koji poštuje prirodne sisteme i cikluse, te održava i poboljšava očuvanje zdravlja tla, vode, biljaka i životinja i održava njihovu međusobnu ravnotežu; doprinosi visokom nivou biološke raznovrsnosti; odgovorno koristi energiju i prirodne resurse, kao što su voda, tlo, organske materije i zrak, kao i da poštuje visoke standarde o dobrobiti životinja i ispunjava etološke potrebe životinje zavisno od vrste kojoj pripada. Pored navedenog, organska

¹⁰ Vidi Član III tačka 5 Ustava BiH

¹¹ Agencija za sigurnost hrane osnovana je Zakonom o hrani BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04).

¹² Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji FBiH objavljen je u „Službenim novinama FBiH“, broj 72/16

proizvodnja teži produkciji visokokvalitetnih proizvoda, kao i širokog asortimana prehrambenih i drugih poljoprivrednih proizvoda koji su u skladu sa potražnjom potrošača za proizvodima proizvedenim primjenom pravila proizvodnje koji ne nanose štetu okolini, zdravlju ljudi, biljaka ili zdravlju i dobrobiti životinja.

Zakonom su proklamovana opšta načela organske proizvodnje. Pored toga, propisano je i niz specifičnih načela, koja su vezana za primarnu poljoprivrednu proizvodnju i akvakulturu, proizvodnju prerađene organske hrane, kao i proizvodnju prerađene organske hrane za životinje. Kada je riječ o opštim načelima organske proizvodnje, naročito je akcentovano odgovarajuće planiranje i upravljanje prirodnim i biološkim procesima koji su zasnovani na ekološkim sistemima, uz iskorištavanje prirodnih resursa u okviru tih sistema primjenom pravila proizvodnje u okviru kojih se u proizvodnji koriste agrotehničke, mehaničke, fizičke, biološke i biotehničke mjere; u proizvodnji poljoprivrednih kultura, uzgoju životinja ili proizvodnji u akvakulturi ispunjava načelo održivog korištenja prirodnih resursa; poštuje zabrana upotrebe GMO-a i proizvoda proizvedenih od ili pomoću GMO-a, izuzev veterinarsko-medicinskih proizvoda, a pravila proizvodnje zasnivaju na procjeni rizika i korištenju mjera predostrožnosti i prevencije u slučajevima kada je to potrebno. Pored navedenog u organskoj proizvodnji treba da se ograniči unošenje i korištenje repromaterijala dobijenog izvan organske proizvodne jedinice, odnosno poljoprivrednog gazdinstva. Strogo je ograničeno korištenje hemijskih sintetizovanih repromaterijala, osim u vanrednim slučajevima propisanim zakonom. I na kraju utvršeno je i načelo prilagođavanja proizvodnih pravila organske proizvodnje kada je to neophodno lokalnim i regionalnim klimatskim i agroekološkim uslovima, sanitarnom stanju, dostignutom nivou razvoja i specifičnoj uzgojnoj praksi.

Zakonom je zabranjena upotreba GMO (genetski modifikovani organizam), kao i primjena jonizirajućeg zračenja u proizvodnji. Razlikujemo proizvodnju organske hrane i prerađene organske hrane. Prema tome su ustanovljena dva režima pravila. Prvim režimom uspostavljena su opšta proizvodna pravila na pojaljoprivrednom gazdinstvu, za biljnu proizvodnju, stočarsku proizvodnju, uzgoj životinja akvakulture, kao i morske alge. Kod proizvodnje prerađene organske hrane, utvrđena su opšta pravila proizvodnje organske hrane za životinje, prerađene organske hrane i organskog kvasca.

Izraz "organski proizvod" može biti naznačen na proizvodu i može se koristiti pri označavanju u promotivnim materijalima ili komercijalnim dokumentima samo ako su proizvod i njegovi sastojci ili sirovine dobiveni u skladu sa pravilima utvrđenim zakonom i propisima donijetim na osnovu njega. Ovo važi i za označavanje i prezentovanje sirovih i neprerađenih poljoprivrednih proizvoda ako su oni proizvedeni u skladu sa pravilima utvrđenim zakonom i propisima donijetim na osnovu njega. Zabranjeno je korištenje izraza „organski proizvod“ na teritoriji Federacije BiH na bilo kojem od službenih pisama i jezika u Federaciji BiH za označavanje, prezentovanje i reklamiranje i u komercijalnim dokumentima proizvoda koji nisu proizvedeni u skladu sa zakonom, osim ako se ne odnose na poljoprivredne proizvode sadržane u hrani ili hrani za životinje ili je jasno vidljivo da su povezani sa organskom proizvodnjom. Zabranjeno je korištenje bilo kakvih izraza, uključujući izraz korišten u zaštitnim znakovima ili način označavanja ili reklamiranja koji mogu dovesti u zabludu

potrošača ili korisnika, upućujući ga da proizvod ili njegovi sastojci ili sirovine ispunjavaju zahtjeve propisane zakonom. Kada se naznači ovaj izraz onda se pri označavanju mora navesti i kodni broj kontrolnog tijela čijoj kontroli podliježe subjekt kod kojeg je obavljena završna faza proizvodnje ili prerade, a kada se koristi logotip Federacije BiH na ambalaži upakovane hrane u istom vidnom polju uz logotip Federacije BiH navodi se i mjesto uzgoja poljoprivrednih sirovina od kojih se proizvod sastoji u jednom od sljedećih oblika:

1) "uzgojeno u FBiH" kada je poljoprivredna sirovina uzgojena na teritoriji Federacije BiH,

2) "uzgojeno izvan FBiH" kada poljoprivredna sirovina nije uzgojena na teritoriji Federacije BiH, i

3) "uzgojeno u/izvan FBiH" kada je dio poljoprivrednih sirovina uzgojen na teritoriji Federacije BiH, a dio izvan teritorije Federacije BiH.

Naravno da je dozvoljeno korištenje i privatnih logotipa u označavanju, prezentovanju i reklamiranju proizvoda koji ispunjavaju uslove propisane zakonom.

Organska proizvodnja podliježe stručnoj kontroli čija se priroda i učestalost određuju na osnovu procjene rizika, pojava nepravilnosti i utvrđivanja usklađenosti sa odredbama zakona. Subjekti podliježu stručnoj kontroli najmanje jednom godišnje, izuzev subjekata koji se bave trgovinom naveliko upakovanom hranom i subjekata koji prodaju direktno krajnjem potrošaču ili korisniku. Uz obaveznu stručnu kontrolu organska proizvodnja podliježe i službenim kontrolama u skladu sa odredbama zakona i propisima donijetim na osnovu njega.

Organskom proizvodnjom, uvozom organskih proizvoda, stručnom kontrolom nad organskom proizvodnjom mogu se baviti subjekti upisani u Registar. Federalno ministarstvo vodi Registar subjekata u organskoj proizvodnji i Registar ovlaštenih kontrolnih tijela. Federalno ministarstvo donosi rješenje o upisu u navedene Registre na osnovu zahtjeva subjekta i kada utvrdi da podnosilac zahtjeva ispunjava uslove iz zakona uz pisanu saglasnost nadležnog kantonalnog ministarstva za poslove poljoprivrede.

Subjektu koji je upisan u Registar subjekata dozvoljen je uvoz i stavljanje organskih proizvoda na tržište Federacije BiH ako su ti proizvodi upakovani i zatvoreni na način koji sprječava zamjenu njihovog sadržaja i ako subjekt za njih posjeduje sertifikat izdat od nadležnog organa i/ili kontrolnog tijela iz zemlje porijekla kojim se potvrđuje organski status tog proizvoda. Pored toga, obavezan je na dokumentima za carinjenje naznačiti da se radi o organskom proizvodu i proći postupak potvrđivanja u svrhu dobivanja potvrde od ovlaštenog kontrolnog tijela prije stavljanja proizvoda na tržište Federacije BiH. Subjekt koji izvozi organski proizvod dužan je u priloženim dokumentima uz carinsku deklaraciju vidno naznačiti da se radi o organskom proizvodu i navesti broj sertifikata koji prilaže uz tu carinsku deklaraciju.

2.2. Pravna uređenost organske proizvodnje u Republici Srpskoj

U Republici Srpskoj organska poljoprivredna proizvodnja uređena je Zakonom o organskoj proizvodnji¹³. Ovim zakonom uređuje se proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje, ciljevi i načela organske proizvodnje, metode organske proizvodnje, kontrola i certifikacija u organskoj proizvodnji, prerada, obilježavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju. U smislu tog zakona proizvodi organske proizvodnje su: primarni poljoprivredni proizvodi; prerađeni poljoprivredni proizvodi koji se koriste kao hrana; hrana za životinje; sjeme, rasad i sadni materijali, i kvasci koji se koriste kao hrana i hrana za životinje. Isto kao i u Federaciji BiH. Ni u Republici Srpskoj se proizvodi dobijeni lovom divljih životinja i ribolovom ne smatraju proizvodima organske proizvodnje.

Zakonsko regulisanje ove oblasti ima za cilj uspostavljanje organske proizvodnje kao cjelovitog sistema upravljanja i proizvodnje hrane koji se bazira na ekološkoj praksi, visokom stepenu biološke raznovrsnosti (biodiverzitet), očuvanju prirodnih resursa i primjeni visokih standarda o dobrobiti životinja i načina proizvodnje korišćenjem prirodnih supstanci i postupaka. Pored toga, nastoji se uvesti uravnotežena biljna i stočarska proizvodnja koja uvažava prirodne sisteme i cikluse, održava i poboljšava plodnost i kvalitet zemljišta, kvalitet vode i vazduha. Zakon štiti i trajno održava zdravom životnu sredinu kroz racionalno korišćenje energije i prirodnih resursa, kao što su zemljište, voda, organske materije i slično. Pored svega navedenog, krajnji cilj je proizvodnja različitih organskih poljoprivrednih proizvoda u skladu sa zahtjevima protošača za organskom hranom, uz primjenu postupaka koji nisu štetni za zdravlje ljudi, biljaka, životinja i životnu sredinu u cjelini.

Načela organske poljoprivredne proizvodnje su skoro identično uređena kao i u Federaciji BiH i odnose se na upravljanje prirodnim i biološkim procesima, žive organizme i mehaničke proizvodne metode, proizvodnju biljaka u zemljištu, stočarsku proizvodnju ili akvakulturu koja uvažava principe održive eksploatacije ribnjaka, zabranu upotrebe genetički modificiranih organizama i proizvoda koji se sastoje ili su dobijeni od genetički modificiranih organizama, sa izuzetkom veterinarskih medicinskih proizvoda, proizvodne procese koji se baziraju na procjeni rizika i odgovarajućih preventivnih mjera, kada je to potrebno, načelo ograničene upotrebe ulaznog repromaterijala (spoljašnji inputi), koje se odnosi na ograničenje upotrebe ulaznog repromaterijala u organskoj proizvodnji, pri čemu se mogu koristiti: inputi iz organske proizvodnje, prirodne ili prirodno proizvedene supstance i spororastvorljiva mineralna đubriva, usklađeno sa regulativama Savjeta Evrope (EC) broj 834/2007, primjenjujući međunarodne standarde za organsku proizvodnju, dalje, načelo strogog ograničenja upotrebe hemijskih sintetizovanih inputa, osim u izuzetnim slučajevima propisanim zakonom, načelo prilagođavanja, koje se odnosi na prilagođavanje metoda organske proizvodnje regionalnim i lokalnim klimatskim i agroekološkim uslovima, sanitarnom stanju, stepenu razvoja i specifičnostima tradicionalnog načina uzgoja i načelo održavanja i poboljšanja života u zemljištu i prirodne plodnosti zemljišta, stabilnosti zemljišta i biološke raznovrsnosti koja sprječava i onemogućava sabijanje i eroziju zemljišta, kao i hranjenje biljaka prvenstveno kroz ekosistem zemljišta.

¹³ Zakon o organskoj proizvodnji RS objavljen je u „Službenom glasniku RS“, broj 12/13.

Metode organske biljne proizvodnje načelno su uređene i obuhvataju: izbor vrsta i sorti bilja, plodored, sisteme obrade zemljišta, sredstva i način đubrenja, sistem održavanja plodnosti zemljišta, način suzbijanja biljnih bolesti, štetočina i korova inačim sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa. Pored toga, donijet je i podzakonski akt kojim se propisuju metode organske biljne i stočarske proizvodnje.

Za obavljanje poslova kontrole i certifikacije u organskoj proizvodnji Ministarstvo može ovlastiti kontrolnu organizaciju koja je registrovana u Registru poslovnih subjekata, u skladu sa zakonom kojim se uređuje registracija poslovnih subjekata, koja je akreditovana u skladu sa domaćim, evropskim i međunarodnim standardima i koja ispunjava uslove u pogledu tehničke opremljenosti i kadrovske osposobljenosti. Ministar rješenjem utvrđuje ispunjenost uslova za obavljanje poslova kontrole i certifikacije u organskoj proizvodnji, kao i broj koda ovlaštene kontrolne organizacije. Rješenje se donosi na period od godinu dana i može se produžiti u skladu sa uslovima koji su propisani zakonom. Ovlaštena kontrolna organizacija dužna je da najmanje jedanput godišnje izvrši potpunu fizičku kontrolu i kontrolu dokumentacije proizvođača i da o izvršenoj kontroli sačini izvještaj u pisanoj formi, koji potpisuje i proizvođač. Na osnovu izvještaja o izvršenim kontrolama, ovlaštena kontrolna organizacija izdaje certifikat da je proizvod ili proces proizvodnje u skladu sa zakonom i propisima donijetim na osnovu njega. Za certifikovane organske proizvode koji se uvoze, ovlaštena kontrolna organizacija, na osnovu izvršene kontrole dokumentacije i certifikata koji je izdat od nadležnog organa zemlje porijekla certifikovanog organskog proizvoda, izdaje potvrdu da je taj proizvod proizveden u skladu sa ovim zakonom i propisima donesenim na osnovu njega.

Ovlaštena kontrolna organizacija dužna je da vodi evidenciju o proizvođačima, a Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede podnosi godišnji izvještaj o organskoj proizvodnji. Domaći neprerađeni certifikovani organski proizvod obilježava se oznakom organski proizvod, entitetskim znakom i kodom, odnosno logom ovlaštene kontrolne organizacije koja je izvršila certifikaciju tog proizvoda. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede krajem 2020. godine promovisalo je znak za organske proizvode koji su proizvedeni u Republici Srpskoj.

2.3.Pravna uređenost organske proizvodnje u Brčko distriktu BiH

U Brčko distriktu je organska poljoprivredna proizvodnja regulisana Zakonom o poljoprivrednom zemljištu¹⁴. Za poljoprivredno zemljište se uređuje zaštita, korištenje, unapređivanje, uređenje poljoprivrednog zemljišta, promet, zakup, kao i druge agrarne operacije. Osnove zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta donose se, između ostalog, i radi racionalnog iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta za konvencionalnu proizvodnju i proizvodnju „organske hrane“. Pod „organskom hranom“ u smislu zakona podrazumijeva se hrana proizvedena, prije svega, bez upotrebe sintetičkih hemikalija. U Brčko

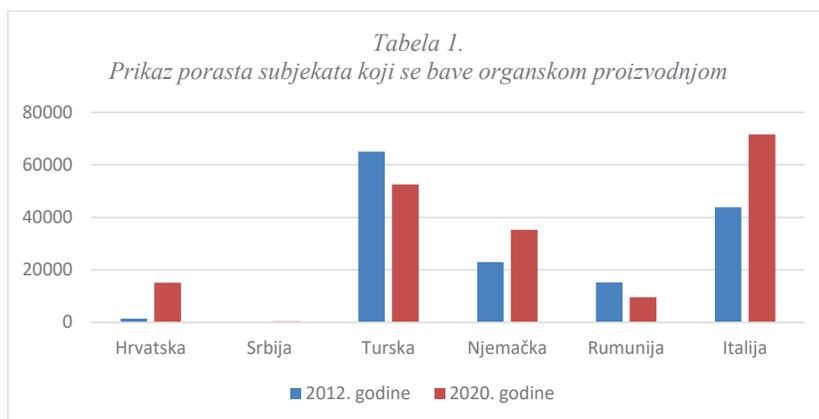
¹⁴ Zakon o poljoprivrednom zemljištu Brčko distrikta BiH objavljen je u „Službenom glasniku Brčko distrikta BiH“, broj 32/04, 20/06, 10/07 i 19/07.

distriktu se izdvajaju značajna sredstva za podsticaj u poljoprivrednoj proizvodnji¹⁵, ali za organsku proizvodnju za sada nema interesa među proizvođačima.

3. Umjesto zaključka

Istraživački institut za organsku poljoprivredu (skraćeno: FIBL) objavio je bombastičan podatak da je organska poljoprivreda u svijetu doživjela rast bez presedana u 2020. godine, kao i da je organska maloprodaja porasla za 14 milijardi eura i premašila granicu od 120 milijardi eura. Prema podacima iz 190 zemalja s kraja 2020. godine, i organska poljoprivredna zemljišta i maloprodaja nastavili su da pokazuju snažan rast širom svijeta uprkos negativnim efektima pandemije korona virusa. Sjedinjene Američke Države i dalje su vodeće tržište sa 49,5 milijardi eura, a slijede Njemačka sa 15 milijardi eura i Francuska 12,7 milijardi eura. U 2020. godini, mnoga velika tržišta su pokazala izuzetno jake stope rasta. Njemačko tržište je, na primjer, poraslo za više od 22 %, dok su Švicarski potrošači najviše trošili na organsku hranu (418 eura po glavi stanovnika 2020. godine). Danska je i dalje imala najveći udio na organskom tržištu, sa 13 % ukupnog tržišta hrane. Globalna pandemija usloвила je evidentno povećanje potražnje za organskim proizvodima u mnogim zemljama. Međutim, negativni efekti pandemije vidljivi su u podacima o maloprodaji. Kako su ljudi ostajali kod kuće i počeli češće kuhati, životna sredina i klimatske promjene postale su veliki problemi, organska maloprodaja je brzo rasla. Istovremeno u ugostiteljstvu je prodaja opala u mnogim zemljama.¹⁶

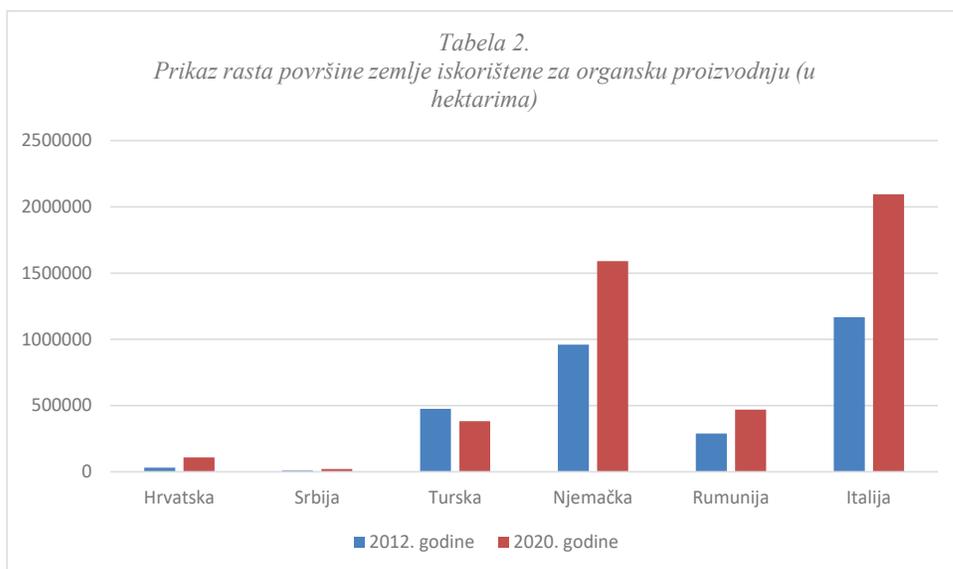
Eurostatova baza podataka pokazuje rast organske poljoprivredne proizvodnje i taj trend je zabilježen od 2021. godine pa sve do 2019. i 2020. godine, sa izuzetkom Republike Turske koja bilježi konstantan pad, iako taj trend nije vidljiv kod broja proizvedenih proizvoda. U tabelama su prikazani podaci za nekoliko zemalja u Evropi.

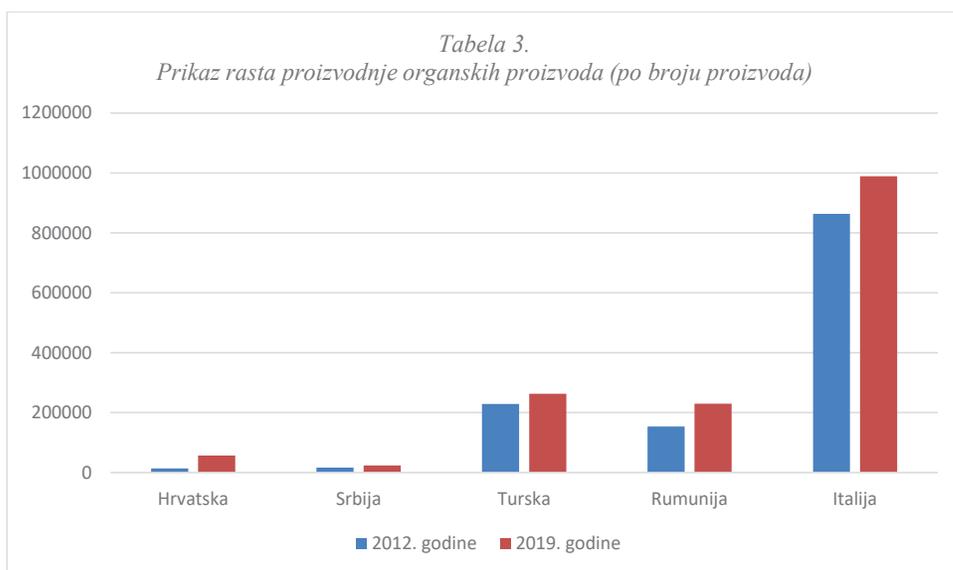
¹⁵ Vidi: Zakon o podsticaju u poljoprivrednoj proizvodnji („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 11/06, 19/07, 15/10, 21/20, 30/20 i 04/21)

¹⁶ Podaci preuzeti sa: www.fibl.org

Research Institute of Organic Agriculture ili FIBL je neprofitna naučna organizacija koja se na međunarodnom planu dugi niz godina bavi organskom proizvodnjom.

Napomena uz Tabelu 2.: Podaci za Srbiju i Tursku datiraju iz 2013. godine (umjesto 2012. godine).

Napomena uz Tabelu 3.: Podaci za Hrvatsku Srbiju i Tursku su iz 2013. godine (umjesto 2012. godine), a podatak za Italiju je iz 2017. godine (umjesto 2019. godine).

U Njemačkoj se čak 35.716 subjekata bavi organskom poljoprivrednom proizvodnjom, a zasijano je preko 1,8 miliona hektara zemljišta. U toku 2021. godine ostvaren je rekordan prihod od 15,87 milijardi eura što predstavlja povećanje od 5,8 % u odnosu na prethodnu

godinu. Trenutno je preko 90.00 artikala u njemačkoj maloprodaji. Kao što se vidi organska poljoprivredna proizvodnja predstavlja značajan faktor u njemačkom GDP-u.¹⁷

Analizirajući stanje u Bosni i Hercegovini, evidentno je da postoji sektor za organsku proizvodnju. U EUROSTAT bazi nema podataka vezano za organsku poljoprivrednu proizvodnju u Bosni i Hercegovini, ali zato FIBL objavljuje najnovije podatke za 2022. godine. U Bosni i Hercegovini je iskorišteno 1.692 ha zemljišta za organsku poljoprivrednu proizvodnju, što čini 0,1 % od ukupne teritorije države i na desetogodišnjem planu predstavlja rast od čak 191,7 %. Ovome treba dodati još i 11.579 ha zemljišta rezervisanog za divlji uzgoj (podatak je iz 2020. godine). Bosna i Hercegovina je izvezla 1.521 proizvod organskog porijekla u Evropsku uniju, a 2020. godine taj broj iznosio je 1.540. Prema izvještaju FIBL-a, Bosna i Hercegovina je imala u toku 2018. godine 251 proizvođača i 23 prerađivača organske hrane, dok je taj broj pao u 2019. godini na 86 proizvođača, odnosno 51 prerađivač. Prema podacima Organske kontrole u Bosni i Hercegovini trenutno postoji 21 subjekt koji se bavi proizvodnjom organske hrane, dok ih je 43 koji se bave izvozom na tržište Evropske unije sa tim certifikatom. Kao što se vidi, podaci su dosta oprečni.

Na teritoriji Federacije BiH tokom 2009. godine osnovan je Savez udruženja organskih proizvođača Federacije BiH pod nazivom ORGANSKO. Ovaj Savez ima 17 članica i 10 udruženja koja se bave razvojem organske proizvodnje. U Republici Srpskoj je 2015. godine osnovano Udruženje organskih proizvođača i prerađivača.

Organskom proizvodnjom u Republici Srpskoj se u 2021. godine bavilo 50 certifikovanih proizvođača. Kako je taj broj tokom 2018. godine iznosio 28, zaključimo da organska proizvodnja raste. Isto ćemo konstatovati ako uporedimo površinu zemljišta pod organskom proizvodnjom, koja je sa 200 hektara površine pod organskom proizvodnjom tokom 2015. godine, dostigla 2021. godine površinu od 1.015 hektara.¹⁸

U Brčko distriktu je tokom 2012. godine osnovano Udruženje građana „Organik“ s ciljem zastupanja interesa poljoprivrednih proizvođača organske hrane. Kao što ranije već istaknuto, na teritoriji Distrikta nema posebnog interesovanja za ovu vrstu proizvodnje.

Iz svega što je naprijed navedeno, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

- Bosna i Hercegovina ima šansu i potencijale da bude konkurentan subjekt na tržištu organske hrane;
- Potrebno je usvojiti zakon o organskoj proizvodnji hrane na državnom nivou, kako bi se ispunio taj kriterijum u procesu pridruživanja Evropskoj uniji;
- Imajući u vidu da postoji certifikacijsko tijelo u Bosni i Hercegovini priznato od strane Evropske unije, proizvođači imaju šansu da svoje proizvode plasiraju na tržište EU. Međutim, kako je sam proces certifikacije povezan sa određenim

¹⁷ Podaci preuzeti sa de.statista.com

¹⁸ Službeno se ne prati ova statistika, ali smo podatke izvukli iz izjava službenih lica Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodo privrede RS.

troškovima, to često predstavlja prepreku za brojne proizvođače. Rješenje bi bile podsticajne mjere države u tom pogledu.

Izvori i literatura:

Nedeljko Stanković; Albina Fazlović, *Reforma javne uprave u Bosni i Hercegovini u svjetlu integracionih procesa*, Zbornik radova sa XIII međunarodnog naučnog skupa na temu Evropske i evroazijske integracije – prednosti i nedostaci, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2020. godine

Nedeljko Stanković, *Forenzika u krivičnom postupku*, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, Tuzla, 2020. godine

Propisi:

Ustav BiH, Sarajevo, OHR, Office of the High Representative, prevod na bosanski jezik

Zakon o hrani BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04)

Zakon o organskoj proizvodnji Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 12/13)

Zakon o podsticaju u poljoprivrednoj proizvodnji („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 11/06, 19/07, 15/10, 21/20, 30/20 i 04/21)

Zakon o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 50/08)

Zakon o poljoprivrednom zemljištu Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 32/04, 20/06, 10/07 i 19/07)

Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji FBiH („Službene novine FBiH“, broj 72/16).

PRAVNI INSTRUMENTI ZA ZAŠTITU ŽIVOTNE SREDINE

Apstrakt

Pravo na zdravlje svrstava se u socijalna prava, ali se ostvarivanje prava na zdravlje i životnu sredinu sagledava sa pravom na zdravu životnu sredinu. Zaštita ljudskog zdravlja je jedno od ključnih ciljeva životne sredine, uz nezaobilazni princip-visok nivo zaštite, što je politika i cilj Evropske Unije. Zaštita životne sredine jedna je od najznačajnijih dimenzija pravne regulative danas, ne samo na međunarodnom, već i nacionalnom planu. Pravo na zdravu životnu sredinu uređeno je prvi put Arhuskom konvencijom (*The Aarhus Convention*), koju su potvrdile sve zemlje Evropske Unije, koja je usvojena 25. juna 1998. godine u gradu Arhus, a stupila je na snagu 30. oktobra 2001. godine. U radu će se ukazati na značaj zaštite životne sredine sa aspekta krivično pravne i građansko pravne zaštite.

Ključne riječi: zaštita životne sredine, pravni instrumenti za zaštitu, sprječavanje zagađivanja, krivično pravna i građansko pravna zaštita.

LEGAL INSTRUMENTS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION

Abstract

The right to health is classified as a social right, but the exercise of the right to health and the environment is viewed with the right to a healthy environment. The protection of human health is one of the key goals of the environment, with the unavoidable principle - a high level of protection, which is the policy and goal of the European Union. Environmental protection is one of the most important dimensions of legal regulation today, not only at the international level, but also at the national. The right to a healthy environment was regulated for the first time by the Aarhus Convention, which was confirmed by all European Union countries, which was adopted on 25 June 1998 in the city of Aarhus, and entered into force on 30 October 2001. The paper will point out the importance of environmental protection from the aspect of criminal law and civil law protection.

Key words: environmental protection, legal instruments for protection, pollution prevention, criminal law and civil law protection.

Uvod

Ubrzan razvoj tehničko tehnoloških dostignuća današnjice sve veći su izazov za očuvanje prirodnih resursa. Svaki uticaj koji čovjek vrši na životnu sredinu odražava se na kvalitet same životne sredine, tako da možemo govoriti o konceptu procesno pravnog karaktera prava na životnu sredinu. Jedan od najznačajnijih problema savremenog svijeta jeste problem zaštite životne sredine i njeno unapređenje primjenom odgovarajućih mjera i mehanizama.

¹ Prof. Emeritus, Predsjednik Udruženja za krivično pravo i kriminalnu politiku Crne Gore, Prof. na Univerzitetu „Adriatik“ Bar

² Sudija i v.d. predsjednika Vrhovnog suda Crne Gore, Prof. na Univerzitetu „Adriatik“ Bar

Zato, jedan od ključnih ciljeva današnjeg društva jeste, jačanje ekološke svijesti na globalnom nivou.

Životna sredina je zajednička svojina, zbog čega je njena zaštita neophodna i uspostavljena u namjeri da se upravo ljudima obezbijede osnovni uslovi za opstanak, za život, razvoj i rad i pored toga što se uslovi pod kojima se danas, u savremenom svijetu ne može pružiti prilika svakom pojedincu da uvijek direktno učestvuje u ekološkim aktivnostima.

U literaturi postoje različite definicije životne sredine, da je to “nevidljiva cjelina različitih faktora koji čine uslove za odvijanje života”³, da životna sredina predstavlja “geografski prostor i ambijent (društvo) u kojem ljudi žive i rade”⁴.

Pojam životne sredine definiše se i kao materijalna sredina u kojoj čovjek živi i radi i koju čine elementi: vazduh, zemljište, voda, biljni i životinjski svijet, kao i objekti koje je čovjek stvorio.⁵

Zaštita životne sredine je skup mjera kojima se prati, sprječava, ublažava i ograničava zagađivanje životne sredine, čuva i održava prirodna ravnoteža.

Imajući u vidu sve veći poremećaj prirodne biološke ravnoteže, javlja se potreba pristupu zaštite životne sredine u cilju očuvanja prirodnih resursa. Zaštita životne sredine, jedno je od ključnih pitanja koji se postavljaju na međunarodnom nivou, o čemu svjedoči niz dokumenata na međunarodnom i nacionalnom nivou, odnosno veliki broj konvencija i sporazuma koji predstavljaju mehanizam zaštite i unapređenja životne sredine.

1. Pravo na životnu sredinu

Veoma kompleksna i dinamična pravna disciplina, čiji su pojam, metod proučavanja i predmet, pravo na životnu sredinu, drugačije je od ostalih pravnih disciplina. Ovo pravo ne može se posmatrati na isti način, obzirom na posljedice povrede prava na životnu sredinu koje su, ili mogu biti veće i trajnije od povrede bilo kog drugog prava.

Životna sredina se stalno mijenja, što predstavlja veliki problem za očuvanje tog prava i za to je vrlo važno utvrditi na koji način se životna sredina može zaštititi i ko je sve nadležan za njenu zaštitu.

Pravo na životnu sredinu obuhvata materijalne i procesne aspekte.

Procesni aspekti prava na životnu sredinu, omogućavaju da se interesi pojedinaca i grupa, uzmu u obzir prilikom donošenja odluka koje mogu imati uticaj na životnu sredinu, na nadnacionalnom i nacionalnom nivou, uz garanciju tri prava-pravo na pristup informacijama; pravo na učestvovanje i donošenje odluka i pravo na djelotvorno pravno sredstvo u vezi sa pitanjima od značaja za zaštitu životne sredine. Procesni aspekti prepoznati su u pojedinim instrumentima međunarodnog ekološkog prava, a osnovni predmet regulisanja je Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravo na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine-Arhuska konvencija.

Arhuska konvencija opisuje se kao najambiciozniji poduhvat ekološke demokratije u okviru Ujedinjenih nacija. Njen cilj jeste da svaki pojedinac ima pravo da živi u zdravoj životnoj sredini.

Konvencija predviđa elemente jačanja demokratskiosti u postupku donošenja odluka u oblasti zaštite životne sredine.

Određbe Arhuske konvencije su implementirane u sekundarnim izvorima prava Evropske unije. U toku 2003.godine, usvojene su dvije direktive-Direktiva 2003/4 ES o javnom pristupu informacijama o životnoj sredini i Direktiva 2003/35 ES o omogućavanju učešća

³ V. Čok, Međunarodno pravna zaštita životne sredine, Bezbednost i društvena samozaštita, br.4, Beograd 1990, str.16.

⁴ Č. Crnogorac, M. Spahić, Osnovi geoekologije, Banja Luka 2012, str.14.

⁵ R. Feliks, Unapređivanje i zaštita radne i životne sredine i sanitarno zakonodavstvo, Niš 1980 str.41.

javnosti o stvaranju planova i programa koji se odnose na životnu sredinu i izmjeni Direktiva 85/337/EES i 96/61/ES u pogledu učešća javnosti i pristupa pravdi.

Konvencija je postala dio pravnog poretka Evropske unije na osnovu čl.216. st.2 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.

Očuvanje, zaštita i unapređenje životne sredine predstavljaju jednu od najvažnijih vrijednosti čovječanstva.

1.1. Životna sredina u pravnim propisima

Međunarodni dokumenti rješavali su problem definisanja životne sredine, različito.

U Stokholmskoj deklaraciji koja je usvojena 1972.godine, na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini koja je održana u Stokholmu, navodi da se da je “čovjek istovremeno proizvod i tvorac svoje okoline, kojem daje sredstva za život u fizičkom smislu i koja mu omogućava intelektualni, moralni, društveni i duhovni napredak” i zato su “za čovjekovo blagostanje i uživanje osnovnih ljudskih prava od bitnog značaja oba aspekta ljudske sredine-prirodna sredina i ona koju je sačinio čovjek”.⁶

Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava definiše da “životna sredina obuhvata ljude, njihov život i zdravlje, vazduh, vodu, zemljište, imovinu, biljke i životinje”.⁷

Poseban doprinos u definisanju, određivanju životne sredine daju sudovi, s obzirom da je u posljednje vrijeme ona postala razmatranje, ne samo međunarodnih, već i nacionalnih sudova.

Deklaracija o životnoj sredini usvojena je na Konferenciji o životnoj sredini koja je održana u Hagu 1989.godine, od strane 24 države i odnosi se na zagađivanje vazduha, ali istovremeno pruža zaštitu pravu na odgovarajuću životnu sredinu kroz normu kojom se garantuje svim ljudima pravo na dostojanstven život u takvoj životnoj sredini koja podrazumijeva apsolutno poštovanje principa održivog razvoja. Pitanje zaštite životne sredine je ključni aspekt prava na život. Značaj ove Deklaracije je u tom što se njome odražava nastajanje država da se na univerzalnom nivou uspostavi zaštita životne sredine kroz vezu sa ljudskim pravima, kao zaštitu osnovnih ljudskih prava.

Na Drugoj konferenciji Ujedinjenih nacija o zaštiti životne sredine i razvoju, koja je održana u junu 1992.godine u Riu, donijeta je Rio deklaracija o životnoj sredini za koju mnogi smatraju da na adekvatan način ne štiti životnu sredinu. Međutim, ova Deklaracija akcenat stavlja na zaštitu životne sredine, a jedan od osnovnih ciljeva je očuvanje zdravlja ljudi, dok ljudska prava predstavljaju jedan od faktora očuvanja i unapređenja životne sredine.

Konferencija koja je održavana 1999. godine u Bilbau u organizaciji UNESCO-a i Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, usvojila je Deklaraciju o pravu na životnu sredinu poznatu kao Baskijska deklaracija. Pravo na zdravu životnu sredinu propisano je u članu 1. ove Deklaracije i glasi: “Svako imao pravo na život u zdravoj i ekološki uravnoteženoj životnoj sredini”.

2. Istorijski razvoj prava životne sredine u Evropskoj uniji

Principi politike Evropske Unije u oblasti životne sredine bili su formulisani 70-tih godina prošlog vijeka, do sredine 80-tih, odnosno do usvajanja Pojedinačnog Evropskog Akta.⁸

Pravo zaštite životne sredine Evropske unije razvijalo se u duhu demokratije, a posebna pažnja posvećena je čovjeku kao individui i njegovom pravu da učestvuje u donošenju mnogobrojnih najvažnijih odluka. Prema Evropskoj uniji zaštita životne sredine je poseban

⁶ UN doc A/CONF. 48/14

⁷ D. Jovašević, Zaštita životne sredine, Beograd 2005 str.30.

⁸ Single European Act- SEA, 1987

problem regionalnog karaktera, to je integralni dio politike Evropske unije. Posebnu ulogu na području Evropske unije u zaštiti životne sredine ima Evropski sud za ljudska prava, koji zaštitu životne sredine sagledava kroz odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

3. Međunarodni instrumenti o zaštiti ljudskih prava i prava na životnu sredinu

Međunarodni ugovori predstavljaju osnovne izvore ljudskog prava na životnu sredinu. Priroda ugovora, tehnički se ne razlikuje od ostalih međunarodnih ugovora, ali suštinski da, jer se ovi ugovori zaključuju između država i to u korist individualnih korisnika. Naime, zaključivanjem ugovora države ugovornice se obavezuju da će zajemčiti, poštovati i štiti ugovorom predviđena prava korisnika, koji na taj način stiču niz prava koja im garantuju sve države ugovornice.⁹

3.1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima¹⁰ sadrži prava na odgovarajuću životnu sredinu. Iako odredbe ove Deklaracije nemaju obavezujući karakter, ona ipak ima veliki uticaj na sve međunarodne instrumente u oblasti zaštite ljudskih prava.

U članu 3. propisano je: "Svako ima pravo na život, slobodu i bezbjednost ličnosti". Pored ovog prava, u Univerzalnoj deklaraciji propisana su ljudska prava koja se odnose na ostvarivanje socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava (čl.22); pravo na odmor i razonodu (čl.24); pravo na standard života koji obezbjeđuje zdravlje i blagostanje, uključujući i hranu i stanovanje (čl.25); pravo na društveni i međunarodni poredak u kojim ljudska prava mogu biti potpuno ostvarena (čl.28).

3.2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima usvojen je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1966.godine, i njime se pruža zaštita prava na odgovarajuću životnu sredinu i to kroz odredbe kojima se garantuju "druga ljudska prava".

Pravo na odgovarajuću životnu sredinu dovodi se u vezu sa "pravom na život" - član 6. Pakta.

3.3. Pravo na zdravu životnu sredinu - Arhuska konvencija

Arhuska konvencija je najvažniji međunarodni ugovor koji proklamuje pravo na odgovarajuću životnu sredinu. Ova Konvencija nastala je kao rezultat procesa koji su se razvijali na međunarodnom planu - stvaranju međunarodnih odredbi koje se odnose na zaštitu životne sredine, i usvajanje strategija koje se odnose na pitanja životne sredine. Arhuska konvencija garantuje zaštitu životne sredine kroz garanciju drugih ljudskih prava: pravo na odgovarajuću životnu sredinu, pravo na informisanje o životnoj sredini, pravo na učestvovanje u postupcima donošenja odluka u sferi zaštite životne sredine. Značaj ove Konvencije je u tome što je ustanovila minimalne standarde propisujući državama članicama da preduzmu zakonodavne, upravne i druge mjere u cilju sprovođenja odredaba Konvencije. U Preambuli Arhuske konvencije propisano je pravo na odgovarajuću životnu sredinu: "Svaka osoba ima pravo na sredinu, koja treba da bude adekvatna njenom zdravlju i blagostanju, i obavezu, kako

⁹ V. Dimitrijević. M. Paunović, V. Djerić, Ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1997, str.64.

¹⁰ Univerzalna deklaracija donijeta 1948 godine i tekst preveden na više od 300 stranih jezika.

individualnu, tako i zajedno sa drugima, da štiti i unapređuje sredinu za dobrobit sadašnjih i budućih generacija”(član 1). Ova Konvencija je od značaja jer garantuje tri prava - pravo javnosti na informaciji o životnoj sredini; pravo na učešće u donošenju odluka i pravo na zaštitu pred ovlašćenim državnim organima u pitanjima od važnosti za životnu sredinu.

4. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹¹ ne sadrži imperativno odredbu kojom se na direktan način uspostavlja zaštita prava na životnu sredinu, već to Sud čini na posredan način, kroz zaštitu drugih konvencijskih ljudskih prava: pravo na život, pravo na zaštitu privatnosti i porodičnog života, prava na slobodno uživanje imovine. Na ovaj način pruža se zaštita prava na zdravu životnu sredinu.

Evropski sud najzaslužniji je za stalan i progresivan razvoj prava i sloboda garantovanih Konvencijom.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava je utvrdila da postoje tri različite situacije u kojima pitanja životne sredine mogu da utiču na povredu jednog ili više prava propisanih u Konvenciji:

- Ljudska prava i slobode garantovane Konvencijom direktno mogu biti narušena ili ugrožena različitim faktorima koji se odnose na životnu sredinu;
- Neki od faktora koji se tiču životne sredine mogu da proizvedu različita proceduralna prava za pojedince, koja im garantuje Konvencija ili njeni dopunski Protokoli;
- Potreba pojedinaca da zaštite životnu sredinu, vrlo često, opravdano, vodi do preplitanja sa različitim individualnim pravima i slobodama, koja su im garantovana Konvencijom, a koje pojedinci, takođe pokušavaju da zaštite.¹²

Prvi slučaj koji se odnosio na zaštitu životne sredine¹³ Evropska komisija za ljudska prava je ocijenila *rationae materiae* neprihvatljivim, istakavši da je zahtjev neosnovan, jer Konvencija ne garantuje neposredno pravo na zaštitu prirodnih bogatstava. Kasnije tokom 80-tih godina Evropski sud je postepeno mijenjao prvobitno iskazan stav i do danas je razvijena značajna praksa u oblasti posredne zaštite životne sredine i to uglavnom kroz zaštitu prava na privatni i porodični život (čl.8 Konvencije) i prava na slobodno uživanje imovine (čl.1 Protokola 1 uz Konvenciju), zbog ugrožavanja tih prava koje su istovremeno vrijeđale i ugrožavale prirodna dobra.

Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske, nije apsolutno. Da bi utvrdio povredu ovog prava Sud prvo provjerava da li je došlo do miješanja u pravo, a zatim da li je takvo miješanje bilo opravdano, da li je bilo u skladu sa zakonom, i neophodno u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbjednosti, javne bezbjednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (čl.8 Konvencije).

Kako je Evropski sud rješavao povredu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, možda najbolje pokazuje predmet *Powel and Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*¹⁴. Podnosioci predstave isticali su posljedice odnosno buku koju su trpjeli jer su stanovali u blizini aerodroma Hitrou u Londonu. Zbog toga je došlo do pada cijena njihovih nekretnina. Aerodrom i država pokušavali su da nađu način da kompenzuju gubitak vlasnicima kuća, ali

¹¹ Potpisana u Rimu, 04. Novembra 1950.godine

¹² Manual on Human Rights and the Environment, Council of Europe Publishing, Second edition, 2012, str. 7-12.

¹³ Predstavka br.7407/76, X. i Y. protiv Savezne Republike Njemačke, Odluka od 13. maja 1976.

¹⁴ Predstavka br.9310/81 od 21. februara 1990.

oni nijesu ispunjavali uslove za kompezaciju. Sud je utvrdio da je buka koju su stvorili avioni koji koriste aerodrom Hitrou, nepovoljno uticala na kvalitet privatnog života podnosilaca predstave, ali da su postojanje velikih međunarodnih aerodroma, čak i u gusto naseljenim mjestima postali potrebni u interesu ekonomije i države, pa nalazi da nema povrede člana 8. Konvencije, jer Vlada Ujedinjenog Kraljevstva nije prekoračila ovlašćenja koja su joj data niti je narušila pravičnu ravnotežu po članu 8. Konvencije. Principe koje je zauzeo odnosno izdvojio Sud, kasnije su korišćeni kao osnov u svim “ekološkim slučajevima”.

U slučaju *Lopez Ostra protiv Španije*¹⁵ Evropski sud je utvrdio povredu Konvencije, zbog industrijskog zagađenja izazvanog zbog fabrike koja je u privatnom vlasništvu. U gradu Lorca nalazilo se više proizvodnih industrijskih pogona za preradu kože i za preradu otpada uz pomoć državnih subvencija izgrađeni su pogoni kompanije Sacursa. Podnosilac predstave stanovala je na svega 12 metara udaljenosti od fabrike i pogona za preradu kože i otpada počeo je da radi u julu 1988. godine bez prethodno date dozvole lokalnih vlasti, za koju vlasnici nijesu ni podnijeli zahtjeve za izdavanje iako se radilo o djelatnostima koje su kvalifikovane kao opasne, štetne ili nezdrave, a propisi su ih na to obavezivali. Rad fabrike za preradu otpada obilježile su emisije gasova, neprijatnih mirisa i zagađenja, koje je dovelo do zdravstvenih problema i tegoba kod većeg broja stanovnika Lorke. Zato su lokalne vlasti bile prinuđene da evakušu najugroženije građane bez naknade, u centar grada, gdje su živjeli tokom mjeseca jula, avgusta i septembra, uključujući i porodicu podnositeljeke predstave, a u oktobru mjesecu su vraćeni svojim kućama, gdje su boravili sve do februara mjeseca 1992.godine. Tek u septembru 1992. godine, i to poslije žalbi građana, vlasti su zabranile rad fabrici za preradu kože - prerada, a fabrika je i pored toga nastavila sa radom, što je dovelo do daljeg zagađenja i opasnosti po zdravlje građana Lorke. U ovom slučaju Evropski sud je istakao da su Španske vlasti, posebno grada Lorke, dozvolili izgradnju fabrike na njihovom zemljištu i da je država istu pomogla subvencijama. Sud smatra da vlasti nijesu pronašle ravnotežu između dobrobiti grada - korist od fabrike za preradu otpada i interesa podnosioca predstave, da na efikasan način uživa u pravu, poštovanja doma i privatnog i porodičnog života, zbog čega je povrijeđen član 8. Konvencije.

Ukazaćemo na jedan slučaj Evropskog suda za ljudska prava, u predmetu *Guerra protiv Italije*¹⁶. U slučaju *Guerra*, jedan kilometar od naseljenog mjesta otvorena je hemijska fabrika za proizvodnju djubriva koja je označena kao visoko rizična po zdravlje i blagostanje ljudi. Tokom rada fabrika je izbacivala veliki stepen zapaljivog gasa, koji je oslobađao toksične supstance: sumpor dioksid, amonijak, natrijum i arsenik trioksid. Desilo se nekoliko nezgoda, a jednom prilikom je došlo do eksplozije dijela fabrike usljed čega je oslobođen arsenik u tolikoj mjeri da je oko 150 ljudi završilo u bolnici zbog trovanja. Pitanje je postavljeno pred Evropskim sudom, da li je država preduzela sve razumne mjere i korake kako bi osigurala uživanje pojedinca na osnovu člana 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava je zaključio da nijesu preduzete sve mjere prevencije kako bi se stanovništvo zaštitilo od otrovnih isparenja.

U slučaju *Taskin and others v. Turkey*¹⁷ sud je utvrdio povredu čl.2. i čl.8 - pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života i utvrdio da izostanak obavještenja i uključivanje javnosti u postupku donošenja odluke o dozvoli za rad rudnika, u čijoj blizini su živjeli podnosioci predstave, tretira kao povredu jer se radi o ekološkim informacijama, značajnim za životnu sredinu.

¹⁵ Predstavka br.16798/90 od 09. decembra 1994.

¹⁶ *Guerra and others v. Italy*, 14967/89, 1998

¹⁷ *Taskin and others v. Turkey*, aplikacija 46117/99, presuda od 30.03.2005.

5. Krivično pravni aspekt zaštite životne sredine

Ekološki kriminal predstavlja sve radnje kojima se krše odredbe ekoloških propisa, kojima se pričinjava značajna, neprocjenjiva šteta ili ugrožava životna sredina a time i zdravlje ljudi.

Karakteristika ekološkog kriminala jeste da donosi veliki profit njegovom izvršiocu, da se teško otkriva, a prouzrokuje ozbiljne negativne posljedice za samu životnu sredinu.

Zaštita životne sredine putem krivično pravne zaštite veoma je efikasna i istovremena nužna mjera. Krivično pravna zaštita je nastala iz shvatanja da nije dovoljno utvrditi građansko pravnu odgovornost za štetu koja je prouzrokovana životnoj sredini, već da je njena zaštita omogućena propisivanjem i krivično pravne zaštite, kroz sankcije za nastupjelu posljedicu.

Ekološki kriminal, po svojoj prirodi, nerijetko je transnacionalnog karaktera, što dovodi do posebne vrste organizovanog kriminala. U tom slučaju odražava se kao trgovina biljkama i životinjama, kamenjem, drvetom, kao nelegalno, odnosno nedozvoljeno bavljenje.

Krivično pravna zaštita nastala je usvajanjem Konvencije o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava, koju je usvojio Savjet Evrope u Strazburu, 04. novembra 1998.godine. Ova konvencija obuhvata opis krivičnih djela i prekršaja protiv životne sredine podijeljenih u tri grupe, u zavisnosti od stepena opasnosti, ustanovljavanje pravila u krivičnom postupku za djela koja se odnose na životnu sredinu, pitanje nadležnosti, značaj međunarodne saradnje, implementacije važnih akata u nacionalne okvire i zajedničku odgovornost kada nije moguće utvrditi nosioca odgovornosti.

Osnov Konvencije su ciljevi:

- vođenje zajedničke kaznene politike u cilju zaštite životne sredine;
- zahtjev da život i zdravlje ljudi, kao i flora i fauna i drugi prirodni resursi budu zaštićeni svim raspoloživim sredstvima, uključujući i krivično pravne mjere;
- potreba da se nekontrolisana upotreba tehnologije kao i prekomjerna eksploatacija prirodnih resursa koji dovode do ozbiljnih rizika po životnu sredinu, prevaziđu mjerama koje su koordinirane između zemalja članica Savjeta Evrope i ostalih zemalja koje potpišu, odnosno ratifikuju Konvenciju;
- neophodnost da se kršenje principa životne sredine propiše kao krivično djelo koje podliježe odgovarajućim sankcijama;
- krivično gonjenje i kažnjavanje učinilaca krivičnih djela u oblasti zaštite životne sredine uz želju da se u tom cilju ojača međunarodna saradnja.¹⁸

Direktiva 2008/2009 EZ o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava od 19.11.2008.godine, koja je stupila na snagu 26.12.2008.godine, propisuje minimalne zahtjeve koje države članice treba da ugrade u svoje nacionalno krivično zakonodavstvo.

U čl.3 Direktive sadržana je lepeza krivičnih djela koja nanose štetu zemljištu, vazduhu, vodi, biljkama ili životinjama ili dovode do povrede ili smrti bilo koje osobe i to su:

- Ispuštanje, emisija ili unošenje jonizujućeg zračenja;
- Protivpravno postupanje prilikom raspolaganja, transporta, skladištenja i sličnog otpada, uključujući i opasni otpad;
- Nezakoniti rad postrojenja u kojima se sprovode opasne djelatnosti, čuvaju ili koriste opasne supstance ili preparati;
- Ilegalne isporuke otpada;
- Nezakonita proizvodnja, tretman, skladištenje, korišćenje, transport, izvoz ili uvoz nuklearnog materijala ili drugih opasnih radioaktivnih materija;
- Nezakonito posjedovanje, uzimanje, oštećenje, ubijanje ili trgovanje uzorcima zaštićenih divljih vrsta flore i faune;
- Značajno oštećenje staništa u zaštićenim područjima;

¹⁸ D. Jovašević, B. Petrović, Odgovornost za zagrožavanje na životna sredina od aspekt na aktite od Sovetot na Europa, Godišnja Pravno fakulteta u Skoplju, 2002-2003 br.40 str.537-558.

- Nedozvoljena trgovina ili korišćenje supstanci koje oštećuju ozonski omotač.

Kako je u našoj državi regulisana krivično pravna zaštita životne sredine i da li su u našem krivičnom zakonodavstvu unijete norme međunarodnih konvencija osvrnućemo se u naslovu koji slijedi.

Krivično pravna zaštita životne sredine predstavlja krajnje sredstvo njene zaštite i to u situaciji kada su ostali vidovi zaštite ili nedovoljni ili neefikasni.

6.Pravni instrumenti u zaštiti životne sredine u nacionalnom zakonodavstvu Crne Gore

U Crnoj Gori donijeti su mnogobrojni propisi kojima se uređuje zaštita životne sredine, medju kojima su najznačajniji: Zakon o vodama "Sl. list RCG", br. 27/07, «Sl. list CG», br. 73/10, 32/11, 47/11, 48/15, 52/16, 55/16, 2/17, 80/17 i 84/18); Zakon o hemikalijama "Sl. list CG", br. 51/17; Zakon o zaštiti prirode "Sl. list CG", br. 54/16 i 18/19; Zakon o šumama "Sl. list CG", br. 74/10, 40/11 i 47/15; Zakon o genetički modifikovanim organizmima "Sl. list CG", br. 22/08 i 40/11; Zakon o prevozu opasnih materija "Sl. list CG", br. 33/14 i 13/18, Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini «Sl. list CG», br. 28/11, 01/14 i 2/18. Ovi zakonski propisi uređuju preventivno postupanje u cilju zaštite životne sredine, a nepostupanje po njima, predstavlja kriminalno ponašanje koje je regulisano odredbama Krivičnog zakonika.

6.1.Krivičnopravna regulativa u Crnoj Gori

Zaštitni objekt kod krivičnih djela protiv životne sredine, kako u nacionalnom krivičnom pravu, tako i u međunarodnom krivičnom pravu, treba vidjeti u osnovnom pravu čovjeka na zdravu i relativno očuvanu prirodnu sredinu.¹⁹

U krivičnom zakonodavstvu Crne Gore donošenjem Krivičnog zakonika, prvi put su na jednom mjestu svrstana sva krivična djela protiv životne sredine i uređenja prostora propisana su u Glavi Dvadeset petoj²⁰. Posljedica ovih krivičnih djela ispoljava se u povredi i ugrožavanju životne sredine. Povreda se sastoji u uništenju ili oštećenju životne sredine. Zajednička karakteristika krivičnih djela protiv životne sredine i uređenja prostora, odnosi se na njihov blanketni karakter.

U krivična djela protiv životne sredine i uređenja prostora spadaju: zagađenje životne sredine (član 303); zagađenje životne sredine otpadom (član 303a); oštećenje ozonskog omotača (član 303b); nepreduzimanje mjera zaštite životne sredine (član 304); protivpravna izgradnja, stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 305); oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 306); oštećenje životne sredine (član 307); zloupotreba genetički modifikovanih organizama (član 307a); uništenje biljaka (član 308); ubijanje i mučenje životinja i razaranje njihovog staništa (član 309); uništenje i oštećenje zaštićenog prirodnog dobra (član 310); krađa zaštićenog prirodnog dobra (član 311); iznošenje i unošenje zaštićenog prirodnog dobra i posebno zaštićene biljke i životinje i trgovanje njima (član 312); iznošenje i unošenje opasnih materija (član 313); nedozvoljeno postupanje sa opasnim materijama (član 314); nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (član 315); neizvršenje odluke o mjerama zaštite životne sredine (član 316); povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (član 317); prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka (član 318); nesavjesno pružanje veterinarske pomoći (član 319); nadriveterinarstvo (član 320); proizvodnja

¹⁹ Z. Stojanović, Krivično-pravna zaštita životne sredine, Pravni život, Beograd, br. 9/95, str. 295.

²⁰ Krivični zakonik Crne Gore, "Sl. list RCG", br. 70/03, 47/06, "Sl. list CG", br. 40/08 i 25/10144/21

štetnih sredstava za liječenje životinja (član 321); zagađivanje hrane i vode za ishranu odnosno napajanje životinja (član 322); pustošenje šuma (član 323); šumska krađa (član 324); nezakonit lov (član 325); nezakonit ribolov (član 326); građenje objekta bez prijave i dokumentacije za građenje (član 326a); građenje složenog inženjerskog objekta bez građevinske dozvole (član 326b) i protivpravno priključenje na infrastrukturu (326c).

Na osnovu ovako postavljene široke lepeze krivičnih djela, mogli bi smo zaključiti da je u Krivičnom zakoniku Crne Gore unijeta regulativa iz međunarodnih konvencija koje se odnose na zaštitu životne sredine. Međutim, koliko je država uspjela da prepozna i sankcioniše izvršioca ovih krivičnih djela, može da nam pokaže jedino evidencija ili analiza koja bi se provela za potrebe postupka posebno u pregovorima pristupa Crne Gore Evropskoj uniji u okviru Poglavlja 27-Zaštita životne sredine.

Nesporno je, da su procesna prava za zaštitu životne sredine kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou ustanovljena sa ciljem da se čovjeku obezbijede osnovni uslovi za život, ali i pored toga neophodno je uraditi još mnogo toga na primjeni i razvoju prava koja su u funkciji njene zaštite. Nije dovoljno samo zakonsko određenje i uređenje, već je potrebno da ta norma bude sastavni dio života svih građana i prije svega, da se preventivno djeluje da ne dođe do povrede životne sredine jer su posljedice njenog ugrožavanja ponekada dalekosežne i zahtijevaju dug vremenski period da se one u potpunosti saniraju.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ubrzana industrijalizacija koja je uslovljena naučno-tehnološkim dostignućima, doprinijela je razvoju savremenih tehnologija u svim privrednim granama. Izgradnja industrijskih kapaciteta stvorila je uslove za kvalitetniji život ljudi, s jedne strane. S druge strane, pozitivne strane privrednog razvoja proizvode određene negativne efekte koji utiču na narušavanje prirodne ravnoteže i direktno nanose štetu prirodnom okruženju, u kojem žive i rade ljudi, zato, životna sredina, mogli bismo reći, najviše je pogodjena, upravo razvojem tehnologija.

Postoji veliki broj propisa-pravnih instrumenata kojima se reguliše oblast zaštite životne sredine, a poseban oblik – instrument zaštite je mogućnost krivično pravne zaštite. Ipak krivično pravna zaštita odnosno krivično zakonodavstvo treba da predstavlja posljednu liniju odbrane društva od kriminaliteta.

Na nivou Evropske unije usvojen je određeni broj propisa kojima se izvršilo usaglašavanje sa odredbama Arhuske konvencije. Mogli bismo, na kraju konstatovati da i pored brojnih pravnih instrumenata i krivično pravne zaštite, da bismo zaštitili životnu sredinu, moramo djelovati preventivno jer od stepena zdrave životne sredine zavisi zaštita ljudskog zdravlja kao jednog od osnovnih prava svakog čovjeka i građanina.

Korišćena literatura

Čok, V., Medjunarodno pravna zaštita životne sredine, Bezbednost i društvena samozaštita, br.4, Beograd 1990.

Dimitrijević, V., Paunović, M., Djerić, V., Ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1997.

Feliks, R., Unapredjivanje i zaštita radne i životne sredine i sanitarno zakonodavstvo, Niš 1980

Jovašević, D., Zaštita životne sredine, Beograd 2005.

Jovašević, D., Petrović, B., Odgovornost za zagrožavanje na životna sredina od aspekt na aktite od Sovetot na Europa, Godišnja Pravnog fakulteta u Skoplju, 2002-2003 br.40.

Stojanović, Z., Krivično-pravna zaštita životne sredine, Pravni život, Beograd, br. 9/95.

Predstavke Evropskom sudu za ljudska prava:

- Predstavka br.7407/76, X. i Y. protiv Savezne Republike Njemačke, Odluka od 13. maja 1976.
- Predstavka br.9310/81 od 21. februara 1990.
- Predstavka br.16798/90 od 09. decembra 1994.
- Guerra and others v. Italy, 14967/89, 1998
- Taskin and others v. Turkey, aplikacija 46117/99, presuda od 30.03.2005.

DIE TEICHWIRTSCHAFT UND IHRE EINFLÜSSE AUF GESELLSCHAFT UND KULTUR

Die Teichwirtschaft des nördlichen Waldviertels und Südböhmens präsentiert sich als eine faszinierende Kombination von landschaftlichem und bautechnischen Kulturerbe Europas.

Es handelt sich hierbei vorwiegend um eine bis ins 13. Jahrhundert zurückreichende Karpfenteichwirtschaft mit umgebender Wiesen- und Waldlandschaft. 1)

Die Klimakrise und Grünlandverhüttelung stellen für den Wirtschaftszweig große Herausforderungen dar. Aber auch die Bemühungen zum Erhalt dieses Kulturjuwels haben beachtliche Dimensionen erreicht. In Vorträgen und Publikationen wird den heutigen Generationen das Kulturerbe in Erinnerung gerufen.

Die Initiative zur Errichtung von Fischteichen ging vor rund acht Jahrhunderten von Zisterziensermönchen aus, die das Waldviertel urbar machten, indem sie die Urwälder rodeten und den Boden für die Landwirtschaft nutzbar machten. 2)

Während die Benediktiner ihre Klöster nach dem Vorbild von Monte Casino auf Berghöhen errichteten, entstanden die Zisterzienser-Klöster oft an Flussläufen. Auf diese Weise konnten sie einerseits das Ackerland besser bearbeiten und andererseits die Wasserkraft zum Betrieb von Sägewerken und Mühlen verwenden. Schon bald wurde es erforderlich, das gestaute Flusswasser zu Fischteichen mit einem ausgeklügelten Kanalsystem auszubauen, da es in der Bevölkerung einen kontinuierlichen Mangel an lebensnotwendigen Nahrungsmitteln im den rauen klimatischen Zonen des Waldviertels bzw. der Böhmisches Masse gab. 3)

Erschwerend kamen die Fastengebote frühmittelalterlicher Bischöfe und der in Rom residierenden Päpste hinzu, welche die schädlichen Folgen der ohnehin tristen Nahrungsmittelverhältnisse für die Untertanen noch steigerten.

Fischgerichte: Der Wandel vom antiken Festessen zur mittelalterlichen Fastenspeise

Fisch war im antiken Mittelmeerraum ein Festessen gewesen

Im Christentum wurden stufenweise Änderungen vorgenommen.

Die christliche Fastenzeit (gotisch: fastan, (fest)halten, beobachten, bewachen) wurde die strengste der von der Kirche vorgeschriebenen Verzichtperioden. Die ersten Überlieferungen stammen aus dem 4. Jh. in Erinnerung an die 40 Tage, die Jesus in der Wüste verbrachte. Wie streng die Regeln der Fastenzeit waren, variierte über die Zeiten.

Im Mittelalter galten strengere Vorschriften für die christliche Fastenzeit als für die restlichen „mageren“ Tage des Jahres. Fleisch und tierische Produkte waren verboten. Auch durften weder Eier, noch Butter, Milch oder Käse gegessen werden.

• Der Missionar Bonifatius fragte bei Papst Zacharias an, welche Speisetabus die Neubekehrten im Frankenreich einhalten müssten. Dieser schrieb ihm (751), dass Dohlen, Krähen und Störche auf keinen Fall gegessen werden dürften, so wenig wie Biber, Hasen und Wildpferde. 4)

- Bußbücher, die Theodor von Tarsus zugeschrieben wurden, schärften das Verbot ein, Fleisch von ersticken oder an Verletzungen verstorbenen Tieren zu essen. 5)

Damals lieferten in der Klostermedizin bewanderte Mönche überzeugende Argumente gegen die übertrieben strengen Fastenregeln der frühmittelalterlichen christlichen Kirche, die sich über insgesamt rund 150 Tagen pro Jahr hinzogen. 6)

Da die Ernährung der damals Großteils bäuerlichen Untertanen in den klimatisch rauen Regionen des Waldviertels und Böhmens -wie erwähnt- einseitig und unzureichend war, gab es viele an Mangelkrankheiten und Kleinwuchs laborierende Menschen.

Sie konnten von den mittelalterlichen Grundherren weder vollwertig in der Landwirtschaft eingesetzt werden, noch als bewaffnete Verteidiger bei Angriffen auf das Land. 7)

Und so entwickelte sich im Spätmittelalter Fisch zur klassischen Fastenspeise. Da der Fisch kein warmblütiges Tier ist -wurde argumentiert- fällt er nicht unter die strengen Speiseregeln der Fastenzeit.

Es waren aber im Mittelalter neben klostermedizinischen Begründungen stets auch theologische Argumente erforderlich.

Isidor von Sevilla verwies zur Begründung darauf, dass Jesus Christus nach seiner Auferstehung mit den Jüngern Fisch gegessen habe (Lk 24,43 EU, Joh 21,13 EU). Durch eine Fischmahlzeit trat man, so Isidor, symbolisch mit dem Auferstandenen in Beziehung. Besonders in Klöstern wurde dieser Gedanke aufgegriffen. 8)

Die Aufnahme von Fisch in den Katalog der Fastenspeisen löste allmählich das Problem der Unterernährung bzw. vieler Mangelkrankheiten. Aber die Klostermedizin profitierte auch von der entzündungshemmenden Wirkung der Fischöle, die nun zur Behandlung von rheumatischen Krankheiten eingesetzt wurden.

Mittelalterliche Klöster als Pioniere der Teichwirtschaft und Adelige bzw. Großbürger als neuzeitliche Unternehmer

Bereits 1280 gab es auf dem Grund und Boden des Zisterzienser-Stiftes Zwettl einen von den Mönchen künstlich errichteten Teich, welcher für die Fischereiwirtschaft genutzt wurde, um den Speiseplan der Einwohner in der Region nachhaltig zu verbessern. 9)

Die relativ wenigen Getreide- und Gemüsesorten wurden in Kombination mit den Fischölen und dem Fleisch der Kaltblütler zu hochwertigen Speisen verarbeitet, aber wegen der Beimengung von Heilkräutern auch in der Heilkunde eingesetzt.

Die Teichwirtschaft mit spezifischer Karpfenzucht wurde in weiterer Folge bis in die Regionen um Wittingau (Trebou) ausgedehnt, die damals für rund ein Jahrhundert im Besitz des Klosters Zwettl waren. 10)

Die Mittel für die Teichbauten samt den klösterlichen Wirtschaftsgebäuden stammten von Adeligen oder wohlhabenden Bürgern der aufkommenden Städte.

Zunächst traten adelige Grundherren meist als Stifter von Klöstern auf, da sie das von den Orden praktizierte mittelalterliche Sozialwesen mit gesundheitsfördernder Ernährung,

Krankenversorgung und-pflege; sowie Altersversorgung für die Untertanen, aber auch für sich selbst nutzen konnten.

In der Neuzeit wurde im Zusammenhang mit der aufkommenden Geldwirtschaft und den besseren Verkehrsverbindungen der Handel mit Fischen ein lukratives Geschäft, sodass die adeligen Grundherren oft und gern selbst die Fischereiwirtschaft samt Auslieferung betrieben. Immer mehr Teiche entstanden im Laufe der Jahrhunderte an Flussläufen und Quellen. Sie werden bis heute in einer harmonischen Verbindung von Tradition und Fortschritt als Kulturerbe und Wirtschaftszweig gepflegt.¹¹⁾

Der in Gmünd ansässige Gutsbesitzer Andreas Salvator Habsburg -Lothringen bewirtschaftet über 400 Hektar Forst und 42 Hektar Teichflächen. Als Präsident des Vereins ITKI setzt er sich für den Erhalt des traditionsreichen Waldviertler Kulturerbes ein. In einem Vortrag betonte er: "Die 1.700 Fischteiche im Waldviertel. wurden teils vor Jahrhunderten von Menschenhand gebaut. Die Leistung der Erbauer, die ein ausgeklügeltes Ökosystem erschufen, erinnert an die Pyramiden in Ägypten: Die Leistung bei den Pyramiden sieht man sofort, aber bei den Teichen muss man unter die Oberfläche schauen, um die Genialität dieser Bauwerke in der Natur zu erkennen. Was hier geleistet wurde, ist außergewöhnlich. Wir alle, die Teichwirtschaft betreiben, haben dieses Kulturerbe übernommen. Diese ausgefeilte Technik ist meisterhaft.¹²⁾

Die jüngste Entwicklung: Verbindung von Tradition und ökologisch orientiertem Fortschritt

Auch im 21. Jahrhundert kann über die Teichwirtschaft und Fischereikultur ein großer Beitrag zur Gesundheitsförderung geleistet.

Die Über- und Fehlernährung in unserer Gesellschaft sowie die Schadstoffbelastung der Meere mit allen ihren gesundheitsschädigenden Auswirkungen hat dazu geführt, dass den Süßwasserfischen samt ihren Lebensräumen wachsende Aufmerksamkeit geschenkt wird. Wie sehr Karpfen und ihr natürlicher Lebensraum für gesundes Wirtschaften von Bedeutung sind, mögen die folgenden Textpassagen zeigen.

Die Karpfenteichwirtschaft nutzt mit ihrer Naturnahrung die Primärproduktion am Standort. Die im Teich durch pflanzliche Organismen (Algen und Makrophyten) erzeugte Biomasse wird unmittelbar über die Nahrungskette des Teich-Ökosystems bis zu den Endgliedern der Produktion, den Fischen, weitergegeben. Auf dem Weg dorthin sind Zooplankton sowie Würmer und Schnecken im Benthos beteiligt. Bei der Produktion von Hecht und Zander dienen ferner die Karpfen und andere Kleinfische (z. B. Rotaugen und Moderlieschen) als weitere Zwischenglieder. Die Basis des Teichökosystems bilden die mineralischen Nährstoffe wie Wasser und Kohlenstoffdioxid für die primäre Photosynthese, Stickstoffverbindungen wie Ammonium und Nitrat, Phosphat und als Schwefelquelle Sulfat für den weiteren Aufbau der Biomasse. Diese Nährstoffe nehmen auch an den Stoffkreisläufen des Ökosystems teil und werden z. T. im Schlamm abgelagert und in späteren Produktionsperioden wieder in Umlauf gebracht und genutzt.

In der Regel stehen die Nährstoffe bereits durch das zulaufende Wasser zur Verfügung, werden aber auch zur Intensivierung der Produktion in Form von Mineraldünger oder organischem Düng (Schafmist, Kuhdung, Grasschnitt) zugesetzt. Zwar führt die Düngung eines Gewässers zu dessen Eutrophierung. Diese ist in Karpfenteichen jedoch erwünscht. Ihre in Seen negativen Folgen sind durch die Bauform als Flachgewässer von ca. 1–2 m Tiefe weitgehend ausgeschaltet.¹³⁾

Aber auch die an Teiche angrenzenden sogenannten Feuchtgebiete runden das gesamte ökologische System ab.

Feuchtgebiete

Zu ihnen zählen:

Hochmoore, Moorwälder, Schlammfluren, Feuchten, Hochstaudenfluren etc.

Feuchtgebiete nehmen eine zentrale Rolle in der Region ein. Die besonders charakteristischen Lebensräume befinden sich, wie auch die Teichökosysteme, im Nordwesten und Westen des Waldviertels. Einen zentralen Stellenwert haben die Fließgewässer mit ihren angrenzenden Au- und Schlucht- Wäldern sowie Feuchtwiesenkomplexen.

Diese Feuchtlebensräume beherbergen auch die meisten der schützenswerten Tierarten. Säugetiere, Amphibien, Fische, Libellen, Muscheln, Schmetterlinge und Käfer sind mit vielen Arten vertreten.¹⁴⁾

Die Feuchtgebiete des Waldviertels wurden zu Beginn des 21. Jahrhunderts zum Europaschutzgebiet erklärt.

Die Natura 2000-Europaschutzgebiete Waldviertler Teich-, Heide- & Moorlandschaft und Waldviertel werden gebildet aus dem FFH-Gebiet Waldviertler Teich-, Heide- und Moorlandschaft und dem Europäischen Vogelschutzgebiet Waldviertel.

In einem spezifischen Managementplan werden die Erhaltungsziele der Europaschutzgebiete definiert. Dabei handelt es sich um die Erhaltung bzw. Wiederherstellung eines ausreichenden Ausmaßes an:

- naturnahen Fließgewässern als Wanderungs- und Ausbreitungskorridore mit Auwäldern, Ufergehölzstreifen, Hochstaudenfluren, Feuchtwiesen, Hang- und Schlucht Wäldern
 - extensiv bewirtschafteten Fischteichen mit Verlandungszonen und anschließenden Flachmoor- und Feuchtwiesenbereichen
 - Hochmooren und Regenerationsstadien ehemaliger Torfstiche samt Moorwälder
 - extensiven Grünlandbiotopen (vor allem großflächig geschlossene Feuchtwiesengebiete, Moorwiesen, Magerwiesen und -weiden, Magerwiesenböschungen)
 - Heide-Mosaiklandschaften mit felsdurchsetzten Magerwiesen und Trockenrasen sowie mit Zwergsträuchern und Pionier Riegelhölzern bestockte „Bühel“ und Raine
 - (kleinschlägiger) agrarischer Kulturlandschaft mit hohem Offencharakter und vielfältigen, in erster Linie krautigen Zwischenstrukturen wie (Stufen) Rainen, Bühel- und Heckenstrukturen, Granitrestlinge
- * großflächigen, naturnahen Wäldern mit totholzreichen Altholzbeständen
- störungsfreien Felsformationen bzw. Felswänden, zumindest während der Brutzeit. ¹⁵⁾

Wachsende Gefahren der Klimakrise für die Teichwirtschaft

Als offene Aquakultursysteme stehen Teichwirtschaften in starken und nur bedingt kontrollierbaren Wechselwirkungen mit der Umwelt. Sie dienen vielen Tieren als Lebensraum,

darunter auch Prädatoren wie Fischottern, gelten daher als *Hotspots* der Biodiversität und können in der Kulturlandschaft wichtige Funktionen im Zusammenhang mit dem Wasserhaushalt und dem Sedimentrückhalt ausüben. Zunehmend stehen diese naturnahen Produktionssysteme durchwachsende Populationen von Prädatoren und extremere Wetterereignisse nicht unter Druck

Die Dürre-Und Hitzeperioden lassen den Grundwasserspiegel sinken, dadurch trocknen die Böden aus und das Wasser der ohnehin oft nur bis 1,5m tiefen Teiche des Waldviertels verringert und erwärmt sich bis 30 Grad Celsius.

Andererseits führt der häufig auftretende Starkregen dazu, dass der Kunstdünger der benachbarten Äcker inklusive Erdmassen in die Teiche abfließt, die Flora und Fauna der Teichböden schädigt und in weiterer Folge die Fischbestände reduziert.

Eine funktionsfähige Teichwirtschaft ist in unserer Zeit zunehmender Überfischung und Verunreinigung der Meere von großer Bedeutung. 16)

Das Erbe der Teichlandschaft

"Das Erbe der Teichlandschaft" stellt ein Projekt der Donau-Universität Krems und der Südböhmischen Universität in Kooperation mit dem Verein "Internationales traditionelles Wissensinstitut" dar.

Die drei Institutionen veranstalteten von 15. bis 17. Oktober 2021 einen internationalen Kongress, der rund 30 Expertinnen und Experten die Möglichkeit bot, Lösungsansätze für eine künftig optimale Verbindung von Tradition und Fortschritt zu finden.

Der Autor des vorliegenden Artikels referierte zum Thema "Die Teichwirtschaft und ihre Einflüsse auf Gesellschaft und Kultur" am 16. Oktober 2021 im Schloss von Nove Hradý (CZ).

Fußnoten:

- 1) <https://blickinsland.at> › waldviertler-... Waldviertler Teichlandschaft soll Kulturerbe werden - Blick ins Land 13.05.2019
- 2) <https://de.m.wikipedia.org> › wiki Stift Zwettl – Wikipedia Abgefragt am 21.11.2021
- 3) <http://www.kloster-aktuell.de> › klost... Kloster im Mittelalter und heute - Geschichte Abgefragt am 20.11.2021
- 4) <https://www.zitate.eu> › autor › hl-pa... Hl. Papst Zacharias | zitate.eu
Hl. Papst Zacharias | Papst / 092. / Pontifikat: 03.12.0741 - 15.03.0752, letzter griechischer Papst
- 5) <https://wiki.edu.vn> › Theodore von Tarsus – Wikipedia – Enzyklopädie - wiki.edu.vn 25.12.2020 — Erzbischof von Canterbury und Heiliger aus dem 7. Jahrhundert
- 6) <https://www.mittelalter-lexikon.de> › ... Fasten - Mittelalter-Lexikon 24.10.2014
- 7) <https://deutschland-im-mittelalter.de> › ... Folgen der mittelalterlichen Ernährung
Zum einen, auf die Folgen einer Unterernährung wie es bei einer Hungersnot der Fall war
Abgefragt am 21.11.2021
- 8) <https://www.verlagshaus-roemerweg.de> › ...PDF Die Enzyklopädie des Isidor von Sevilla
Von der Medizin; abgefragt am 19.11.2021
- 9) <http://niederoesterreich.anglerinfo.at> › ... Jägerteich Zisterzienserstift Zwettl Detail Angeln
Fischen Waldviertel ... 3,5 ha große Jägerteich ist einer der ältesten Teiche der gesamten Region, er entstand um das Jahr 1280.
- 10) <https://www.freia.at> › die-riesen-tei c... Die riesen Teiche von Trebon. - Freia bloggt!
29.05.2016 — Trebon liegt inmitten riesiger Teiche, berühmt seit Jahrhunderte
- 11) <https://oekoverein.at> › filesPDF Teichbewirtschaftung in der Region Třeboň und dem Waldviertel der „Bedeutung der Teichwirtschaft in Südböhmen“.; abgefragt am 21.22.2021
- 12) Einleitungsreferat des ITKI-Präsidenten, Andreas Salvator Habsburg Lothringen, im Rahmen des int. Kongresses "Das Erbe der Teichlandschaft" vom 15.- 17.Oktober 2021 in Gmünd und Nove Hradý
- 13) <https://www.lfl.bayern.de> › ifi › kar... Karpfenteichwirtschaft - Institut für Fischerei - LfL - Bayerische ... Karpfenteichwirtschaft. Die Karpfenteichwirtschaft hat eine lange Tradition; abgefragt am 22.11.2021
- 14) <https://www.noe.gv.at> › noePDF Europaschutzgebiete „Waldviertler Teich-, Heide - Land ... (FFH-Gebiet) ; abgefragt am 22.11.2021

15) <https://www.noe.gv.at> › Naturschutz Feuchtgebietsmanagement Oberes Waldviertel - Land Niederösterreich. Mit Hilfe des LIFE-Projektes konnten wesentliche Voraussetzungen zum Schutz der wertvollen Feuchtgebiete geschaffen werden; abgefragt 22.11.2021

.

16) <https://www.zeit.de> › News Fischerei: Karpfensaison: Teichwirte kämpfen mit Klimawandel-Folgen 12.09.2021

FOOD POLICY AS AN ELEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE CASE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Abstract

The article analyses the most important aspects of the agricultural and food policy pursued by Belarus after the dissolution of the USSR in December 1991. As it turned out, Republic of Belarus proved to be one of the most successful post-Soviet countries, which managed not only to overcome chronic food shortage and fully supply the local market with food, but also to become one of the leading countries in the field of agricultural production and food exports. This success was a consequence of a realistic approach taken by Byelorussian leadership to agricultural production. Unlike some other post-Soviet states, Belarus avoided large-scale privatization of agricultural lands and preserved traditional large agricultural enterprises, which enabled to effectively use modern efficient agricultural technologies and to increase food production in a short time. As a result, a small country in the zone of risky agriculture with infertile soils and poor climate managed to become completely self-sufficient in terms of food supply and to develop significant and successful food export as one of its leading branch of industry. Another important achievement of Byelorussian agriculture is widely recognized high quality of its food products, which became one of the most important brands of the Republic of Belarus. Export of agricultural products during last several years makes up approximately 8-9% of Belarus' GDP. During last 2021 year the export of Belarusian food products increased by 14% and amounted to about \$6 billion.

Key words: Belarus, agriculture, food quality, export, economy

Disintegration of the USSR in December 1991 and subsequent numerous upheavals resulted in long, deep and painful economic crisis, which manifested itself in a chronic lack of food throughout the whole post-Soviet space, including basic meat and milk products. During the process of market reforms and economic transformations throughout post-Soviet space Republic of Belarus proved to be one of the most successful post-Soviet countries, which managed not only to quickly overcome chronic food shortage and fully supply the local market with basic food, but also to become one of the leading countries in the field of agricultural production and food exports.

Specific approach applied by Belarus in the field of agricultural production, which led to successful results, was an optimal combination of the Soviet-time regulative measures and state control and selective market mechanisms skillfully adapted to local social and economic traditions and agricultural peculiarities. Thus, unlike neighboring Baltic countries including Lithuania, Latvia and Estonia, Moldova and some other post-Soviet states, which applied radical over market approach in the course of economic reforms including agriculture and liquidated their collective farms and cooperatives, Belarus cautiously avoided large-scale mass privatization of agricultural lands and preserved traditional large agricultural enterprises where it was necessary or appropriate.

This careful and thoughtful approach enabled to effectively use modern equipment and progressive agricultural technologies and to increase food production in a short time. As a result, a small country in the zone of risky agriculture with mostly infertile soils and poor climatic conditions managed not only to become completely self-sufficient in terms of basic

food supply, but also to successfully develop significant food export as one of its leading branches of industry.

It should be noticed that President of Belarus Alexander Lukashenko with his solid agricultural background and rich practical expertise belonged to one of the key figures and “founding fathers” of that Byelorussian “agricultural miracle”, which is not surprising taking into consideration his rich and vast experience as a chief manager of a big agricultural enterprise “Gorodets” in Mogilev region of Eastern Belarus in late Soviet times. Previously chronically unprofitable, this agricultural enterprise under Lukashenko’s management during just one year became a “success story” in then Soviet Byelorussia and started demonstrating a stable huge profit.¹

First major achievements in the field of agricultural industry in Belarus manifested itself in rapid and impressive growth of basic food production often surpassing the developed countries of Europe, but preserving at the same time high ecological standards. Thus, according to official statistical data in 2014, milk production in Belarus per person at that time was 2,2 higher than in EU countries; meat production in Belarus per person was approximately 1,3 higher than in EU states and grain production proved to be 1,4 higher than in EU states.² One of the most dynamic and successful branches of agriculture in Belarus is milk production industry. For instance, in 2005-2010 increase in milk production in Belarus reached 35%; around 50% of all milk produced in Belarus is exported to neighboring Russia, other post-Soviet countries, China and other Eurasian states.³

As some authoritative economic experts believe, this success was direct consequence of the peculiarities of a specific Byelorussian economic model, namely the fact that Belarus preserved large efficient agricultural enterprises, which received substantial state financial and technical support. In the words of President Lukashenko, Western businessmen in the field of agriculture repeatedly told him that it is hardly possible to organize stable and profitable agricultural production under the conditions of small enterprises and small pieces of land. In their view, only large-scale agricultural enterprises operating on big plots of land have a real chance to become stable, profitable and highly competitive, which is demonstrated by the economic experience of Belarus.⁴ Additional quite important factor in the successful development of agriculture in Belarus was the use of the vast consumer market of neighboring Russia.

Another quite important achievement of Byelorussian agricultural industry is its green attitudes, safety and high quality of all food products, which already became one of the most important and recognizable brands of the Republic of Belarus. It should also be emphasized that process of quality and safety control of food products in Belarus is well-designed, well-organized and carefully thought out process, which is functioning as highly standardized system under the direct control of the Ministry of Health care.

There are three basic levels of quality control of food products in contemporary Belarus:

1. Primary control of the initial phase of the processing of the agricultural raw materials, which is being accomplished by agricultural enterprises on the basis of their technical equipment.
2. Control accomplished in the framework of the next phase of food production and food processing industry. Most of the food-producing enterprises have chemical and

¹ Ioffe, G.V. Reassessing Lukashenka: Belarus in Cultural and Geopolitical Context. New York: Palgrave Macmillan, 2014. P. 235.

² Турлай, И. Урок отца народов Сталина и батьки Лукашенко. Как преодолеть экономическое отставание. Москва: Алгоритм, 2018. С. 51.

³ Информационный бюллетень Администрации Президента Республики Беларусь. 2011. № 3. С. 2

⁴ Турлай, И. Указ. соч. С. 52.

bacteriological laboratories at their disposal for those purposes and should comply with the existing legal norms regulating food safety and quality.

3. Additional forms of control provided by various services of the Ministry of Health care.⁵

All laboratories authorized to control quality of food products in Belarus should act according to special guidelines and instructions elaborated and approved by Ministry of Health care.⁶

The long-established positive image of Byelorussian products, based on their high quality and ecological standards, contributes to the growth of exports of Byelorussian agricultural products. According to latest statistical data, during last several years up to 40% of Byelorussian agricultural products are sold on the world market. Export of agricultural products during last several years makes up approximately 8-9% of Belarus' GDP.⁷ Another quite impressive indicator of the high level of Byelorussian agriculture is the fact that positive foreign trade balance for the group of agricultural products in 2020 reached approximately \$1.5 billion. In other words, Belarus sells much more food products on foreign markets than it buys for domestic needs. The level of supply of Belarus with basic food products significantly exceeds 100%. Thus, in terms of milk production the level of supply amounts to impressive 256%, in terms of meat production the level of supply is approximately 135%, in terms of eggs production level of supply is 125% and in terms of vegetables production – around 105%.⁸ According to some economists, it is no exaggeration to consider Belarus an economic superpower in the field of agriculture.

Recognition of the high quality of Byelorussian products determines the behavior and consumer preferences of numerous tourists visiting Belarus. Thus, guests from different countries visiting Belarus, mostly from neighboring Russia, Poland, Ukraine, Lithuania and also China, Turkey and Iran prefer to buy as best souvenirs from Belarus various types of local cheeses, sausages and meat products, chocolate, sweets and candies, as well as various types of local alcoholic drinks. An additional quite amusing confirmation of the high reputation of Byelorussian products is the fact that many Russian producers of agricultural products pass off their goods as Byelorussian ones.

It is noteworthy that various economic sanctions imposed by the U.S. and EU countries on Belarus in reality have rather positive impact on the development of Byelorussian agriculture both in the medium and long term. Thus, the food imports embargo recently imposed by the Byelorussian authorities in response to Western sanctions will most probably serve as an additional incentive for further development of the local agriculture. According to economic experts, Byelorussian food embargo recently imposed on some Western companies including German and Polish manufacturers will stimulate local farmers and will contribute to further development of those segments of local agriculture, which could not successfully develop previously because of excess of competitive Western products on the local market. Thus, restrictive measures taken against Polish apples led to an increase in the production of Byelorussian apples and an increase in their market share.

Moreover, unprecedented sanctions recently imposed by U.S. and EU on Byelorussian machine-building industry, including agricultural machines' manufacturers resulted in quite positive for Belarus consequences, triggering its closer successful cooperation with leading CIS agricultural manufactures, Chinese market leaders as well as Caspian, Central Asian and Middle East countries. Unexpectedly for many experts, ongoing Western economic sanctions,

⁵ Мельситова И.В. Качество и безопасность продуктов питания. Часть 1. Минск: БГУ, 2014. С. 8-9.

⁶ Ibidem. С. 9.

⁷ СБ Беларусь сегодня. 16.12.2021. № 243 (26383). С. 11.

⁸ Ibidem. С. 11.

which have already become a familiar norm for Belarus open up new promising prospects for economic and trade cooperation with Eurasian countries for Belarus, which contributes to a significant growth of the Belarusian economy.

As far as export of agricultural products from Belarus is concerned, the most recent tendencies indicate that due to ongoing trade and political problems with EU and other Western countries agricultural export from Belarus to CIS and other Eurasian countries as well as China and Arab countries will be increasing trend of development while EU states will be playing increasingly marginal role in Byelorussian foreign trade. For instance, at present the European market accounts for mere 5-6% of Byelorussian agricultural exports. At the same time, the main sales markets of Belarus are the countries of the CIS and Eurasia. During last 2021 year the export of Byelorussian food products increased by quite impressive 14% and amounted to about \$6 billion.⁹ Moreover, the demand for Byelorussian agricultural products from Eurasia and third world countries continues to grow steadily.

These quite impressive figures represent a very good indicator for such a small country as Belarus. Example of the Republic of Belarus indicate how agricultural industry, which develops taking into account local conditions, state support for agriculture as well as thoroughly elaborated and well organized food policy can become an essential element of successful and stable economic development.

LITERATURE

1. Информационный бюллетень Администрации Президента Республики Беларусь. 2011. № 3.
2. Мельситова И.В. Качество и безопасность продуктов питания. Часть 1. Минск: БГУ, 2014.
3. Турлай, И. Урок отца народов Сталина и батьки Лукашенко. Как преодолеть экономическое отставание. Москва: Алгоритм, 2018.
4. СБ Беларусь сегодня. 16.12.2021. № 243 (26383).
5. Ioffe, G.V. Reassessing Lukashenka: Belarus in Cultural and Geopolitical Context. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

⁹ Ibidem. С. 11.

МЕЂУНАРОДНЕ ОБАВЕЗЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ

Сажетак

Безбедност хране у свим прехранбеним гранама има све већи значај. Безбедност хране је утемељни и непроменљиви принцип заснован на законима Европске уније. Међународне обавезе Републике Србије у области безбедности хране извршавају се у складу са стандардима, смерницама, водичима и препорукама релевантних међународних организација, међународним конвенцијама и другим одговарајућим међународним споразумима релевантним за безбедност хране. У раду су обрађене следеће међународне организације: Европска агенција за безбедност хране (EFSA), Комисија Codex Alimentarius и Међународна организација за стандардизацију - ISO. Аутори у раду детаљно анализирају одредбе Споразума о примени санитарних и фитосанитарних мера СТО (SPS Agreement) и Codex Alimentarius. Посебна пажња је усмерена на међународне стандарде за безбедност хране HACCP, Global GAP и ISO 22000, које одликује превентивни приступ. У процесу приступања Европској унији Република Србија мора да предузима мере за увођење и имплементацију стандарда квалитета, што је и обавеза појединих привредних друштава.

Кључне речи: храна, безбедност, здравље, међународни, организација, прописи, стандард, квалитет.

Professor Mirko Kulić PhD³
Professor Miloš Marković PhD⁴

INTERNATIONAL OBLIGATIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE FIELD OF FOOD SAFETY

Abstract

There is a growing importance placed on food safety in all food industries. Food safety is a foundational and unchanging principle based on the laws of the European Union. International obligations of the Republic of Serbia in the field of food safety are executed in accordance with the guidelines, guides and recommendations of competent international organizations, international conventions and other corresponding international treaties relevant to food safety. This paper deals with the following international organizations: The European Food Safety Authority (EFSA), Codex Alimentarius Commission, and the International Organization for Standardization – ISO. The authors provide a detailed analysis of the provisions of the Agreement on the Application of the Sanitary and Phytosanitary

¹ Декан и редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, e-mail: mirkokulic@hotmail.com

² Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду и Европском универзитету Брчко Дистрикт, e-mail: markovic.milos1953@gmail.com

³ The dean and full professor at the Faculty of Law for Commerce and Judiciary, University Business Academy in Novi Sad.

⁴ Full professor at the Faculty of Law for Commerce and Judiciary, University Business Academy in Novi Sad, and European University Brčko District.

Measures WTO (SPC Agreement) and the Codex Alimentarius. Special attention is dedicated to international standards for food safety of HACCP, Global GAP and ISO 22000, characterized by the preventive approach. As part of the process of entering the European Union, Serbia is obliged take measures to introduce and implement quality standards, as is the obligation of certain companies.

Keywords: food, safety, health, international, organization, regulations, standard, quality.

1. Увод

Храна је свака супстанца или производ, прерађена, делимично прерађена или непрерађена, а намењена је за исхрану људи или се оправдано може очекивати да ће се користити за људску употребу. Храна су и пића, гума за жвакање, као и било која супстанца наменски додата храни током припреме, обраде или производње. Храна је и вода за пиће, укључујући воду у оригиналној амбалажи (стона вода, минерална вода и изворска вода), као и вода која се употребљава, односно додаје током припреме, обраде или производње хране. Вода за пиће јесте вода у оригиналној амбалажи и вода за јавно снабдевање становништва.⁵

Безбедност хране у свим прехрамбеним гранама индустрије (производња, прерада, паковање, складиштење, транспорт и продајна места) сваког дана има све већи значај. Безбедност хране је постала један од најважнијих приоритета у њеном промету. Захтевна правила Европске уније додатно су построжена 2000-те године, како би обезбедила да храна пореклом из ЕУ буде изузетно безбедна. Нови приступ потпуно је интегрисан: храна и сточна храна пажљиво се прате од фарме до трпезе. **Безбедност хране је утемељни и непроменљиви принцип заснован на законима Европске уније. Стандарди ЕУ о укључивању хране у прехрамбени ланац су најзахтевнији и најстрожији на свету и односе се једнако на производе из ЕУ као и на увезене.** У складу са таквом пољопривредном политиком, последњих година, даје се значајна предност квалитету производа над количином производње. Једна од предности строгих прописа Европске уније је подстицање и повећање развоја производа високог квалитета са додатом вредношћу, који ће испуњавати разноврсну и нарастајућу потражњу европских потрошача и светских тржишта.

Безбедност хране је интегрални део квалитета хране, јер представља основни услов атрибута „квалитет“. Квалитет обухвата све карактеристике које задовољавају потребе корисника, као и одсуство дефеката. Карактеристике квалитета у неким случајевима могу бити прописане законом (нпр. минимални неопходни проценат какаоа да би се производ могао назвати чоколадом). Безбедност хране због елемента ризика представља јавно добро, које је неопходно заштитити како би се обезбедило поверење на тржишту и заштитио живот и здравље потрошача. Безбедност хране представља императивни регулаторни режим, чије се нарушавање санкционише мерама у надзору у управном, грађанском и кривичном поступку.

Квалитет је постао кључни пословни феномен и основна парадигма пословања у глобалним оквирима. Данас, на светском тржишту, квалитет, нарочито хране, игра виталну улогу у освајању нових тржишта и очувања постојећих. У глобалној економији производи и услуге морају бити најбољи, а квалитет постаје стратешки критеријум тржишног такмичења. Квалитет хране и њен утицај на здравље људи довео је до повећаног интересовања потрошача за безбедност хране, због чега су уведени системи квалитета, као што су: ISO 9000, HACCP, GLOBAL GAP, EUREP GAP и др. Развојем

⁵ Члан 4. тачка 25. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019)

система квалитета у примарној пољопривредној и прехрамбено-прерађивачкој индустрији баве се све развијене земље света, али све више и земље нашег региона које настоје да постану чланице ЕУ, јер трговински ланци прихватају стандарде квалитета који важе у ЕУ, а сам пласман на њено тржиште неће бити могућ без сертификоване производње.

2. Безбедност хране у Републици Србији

Безбедност хране у Републици Србији регулисана је пре свега Законом о безбедности хране⁶, а прописани међународни стандарди се у потпуности примењују. Наведеним законом уређени су општи услови за безбедност хране и хране за животиње, обавезе и одговорности субјеката у пословању храном и храном за животиње, систем брзог обавештавања и узбуњивања, хитне мере и управљање кризним ситуацијама, хигијена и квалитет хране и хране за животиње.⁷

Одредбе овог закона не односе се на примарну производњу хране, припрему, руковање, односно складиштење хране за потребе сопственог домаћинства, као и на храну за животиње које не служе за производњу хране.⁸

Циљ овог закона је да обезбеди висок ниво заштите живота и здравља људи и заштите интереса потрошача, укључујући начело поштења и савесности у промету храном. У обзир се узимају, када је то могуће, заштита здравља и добробити животиња, заштита здравља биља и заштита животне средине.⁹

Закон о безбедности хране је веома важан. За разлику од свих претходно донетих закона и правилника, овај закон потпуно регулише област безбедности хране и обавезује све привредне субјекте у пословању са храном, како да се “понашају” и реагују у складу са њим. **Такође, овај закон је био и услов ЕУ, због интеграције Србије у ЕУ, односно извоза њених пољопривредно-прехрамбених производа. Важно је нагласити, да је овај закон потпуно усклађен са законодавством ЕУ у области безбедности хране.** Усвајањем овог закона уређено је пословање свих привредних субјеката који послују са храном.

Законом о безбедности хране је успостављен ланац контроле од њиве до трпезе како би се осигурала безбедност хране, а на тржишту сваки потрошач био сигуран да храна коју конзумира испуњава све захтеве здравствено-хигијенске исправности прописаног квалитета, што се постиже успостављањем Централног регистра свих субјеката у производњи хране, што је први корак у успостављању одговорности оних који послују са храном. Оно што је обавеза свих субјеката је то да испоштују начело анализе ризика и предострожности, као и начело заштите интереса потрошача и транспарентности.¹⁰

Контролу безбедности хране у Републици Србији обављају санитарна и ветеринарска инспекција у складу са Законом о безбедности хране и другим прописима којима је регулисан рад наведених инспекција: Законом о санитарном надзору,¹¹ Законом о ветеринарству¹² и другим. Обука лица која учествују у производњи и

⁶ "Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019.

⁷ Члан 1. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019).

⁸ Члан 2. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019).

⁹ Члан 3. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019).

¹⁰ Туцовић, М., Борисављевић, С., Рисимовић, М., (2017). „Безбедност хране у Србији“, у: Загорка Југовић: Зборник радова 1. конференција са међународним учешћем „Безбедност хране и здравље“, Чачак, стр. 29.

¹¹ „Сл. гласник РС“, бр. 125/2004

¹² „Сл. гласник РС, бр. 91/2005 и 30/2010

дистрибуцији хране прописана је Правилником о начину и програму стицања основних знања о хигијени хране и личној хигијени.¹³ Поред наведених прописа, безбедност хране у Републици Србији дефинисана је и мноштвом правилника, као подзаконских прописа.

3. Улога међународних организација у области безбедности хране

Међународно прихваћени стандарди, смернице, водичи и препоруке јесу они који су разрађени у оквиру Организације Уједињених нација за храну и пољопривреду (FAO), Светске здравствене организације (WHO), Комисије Codex Alimentarius, Међународне организације за заштиту здравља животиња (OIE), Међународне конвенције о заштити биља (IPPC), Европске и медитеранске организације за заштиту биља (EPPO), Међународног удружења хемијских аналитичара (AOAC), Међународног колаборативног савета за аналитику пестицида (CIPAC), Европске организације за сарадњу и развој (OECD), Европске агенције за безбедност хране (EFSA), Међународне организације за стандардизацију (ISO) и др.¹⁴

Међународне обавезе у области безбедности хране извршавају се у складу са стандардима, смерницама, водичима и препорукама релевантних међународних организација укључујући и комисију Codex Alimentarius, Споразумом о примени санитарних и фитосанитарних мера СТО (SPS Agreement), међународним конвенцијама и другим одговарајућим међународним споразумима и размењују се информације са другим националним организацијама одговорним за безбедност хране.

Влада ближе прописује начин пружања информација и поступак обавештавања у складу са обавезама преузетим Споразумом о санитарним и фитосанитарним мерама СТО. Влада прописује начин успостављања и организације система у области безбедности и квалитета хране, пружања информација и обавештавања о стандардима, смерницама и препорукама, у складу са Codex Alimentarius.¹⁵

У овом делу рада биће обрађене следеће међународне организације: Европска агенција за безбедност хране (EFSA), Комисија Codex Alimentarius и Међународна организација за стандардизацију - ISO.

3.1. Европска агенција за безбедност хране (EFSA)

Европска агенција за безбедност хране (European Food Safety Authority, EFSA) је агенција Европске уније формирана Уредбом о безбедности хране¹⁶ са задатком да обезбеди научну и техничку подршку надлежним органима Европске уније у свим областима законодавства, које имају директан или индиректан утицај на безбедност и квалитет хране. EFSA је основана 21. фебруара 2002. године, има седиште у Парми, Италија.¹⁷

EFSA пружа независне научне доказе и информације које се тичу процене ризика у области безбедности хране и на тај начин доприноси здрављу људи, здрављу и добробити животиња, здрављу биља и заштити животне средине.

Преко EFSA експерата припремају се мишљења која даље служе као научна основа за израду и усвајање мера које спроводе земље чланице у одређеним областима. Рад ове Агенције је независан и транспарентан. Европска комисија, EFSA и државе

¹³ „Сл. гласник РС“, бр. 87/10

¹⁴ Члан 4. тачка 2а. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019)

¹⁵ Члан 14. Закона о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019)

¹⁶ Уредба ЕЗ бр. 178/2002 Европског парламента и Савета од 28.01.2002. (Regulation No 178/2002).

¹⁷ <https://sr.wikipedia.org/wiki>

чланице блиско сарађују како би обезбедиле ефикасну повезаност између процене ризика, управљања ризиком и комуникацијама о ризику.¹⁸

Агенцијом руководи Управни одбор који се састоји од 14 чланова именованих од стране Савета ЕУ и директор, Саветодавни форум, а у раду учествују Научни одбор и научни панели. Преко ових панела EFSA прати и анализира податке о биолошким опасностима, хемијским загађивачима, конзумирању хране и новим ризицима.

Република Србија као земља кандидат за приступање ЕУ је добила могућност да учествује у EFSA предприсупним програмима који имају за циљ: повезивање стручног и научног кадра кроз националну мрежу, а затим и мрежу EFSA, развијање система за размену података у вези зооноза, антимикробне резистенце, болести преносивих храном, подизање националних капацитета за процену ризика и комуникацију ризицима, повезивање пројеката EFSA и земаља чланица са предприсупним земљама, у циљу подизања спремности региона да се суочи са ризицима у храни.

3.2. Комисија Codex Alimentarius

Комисија Codex Alimentarius (Codex Alimentarius Commission – CAC) је међународна организација за храну са седиштем у Риму, основана 1963. године од стране Организације за храну и пољопривреду Уједињених нација (Food and Agriculture Organisation– FAO) и Светске здравствене организације (World Health Organisation – WHO).¹⁹ Крајњи циљ Комисије Codex Alimentarius је заштита здравља потрошача и осигурање добре праксе у међународној трговини храном, тј. прописивање правила за регулисање пољопривреде и потпуне контроле хране од семена до финалног производа.²⁰

Комисија окупља велики број научника, експерата, представника владиних тела земаља чланица и представника индустрије и организација за заштиту потрошача који имају као заједнички задатак развијање Кодекс стандарда и сродних докумената намењених заштити потрошача.

Кодекс стандардима су „покривене“ све врсте хране, без обзира на то да ли је храна обрађена, полуобрађена или сирова. Односе се на хигијену и нутритивни квалитет хране, укључујући проверу микробиолошких норматива, адитиве и загађиваче, етикетирање и методе узорковања и анализе ризика.

Најпознатији документ заснован на начелима Кодекса јесте HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point – Анализа опасности и критичне контролне тачке), систем који се обавезно примењује у нашој земљи.

Комисија за Codex Alimentarius најзначајнија је међународна референтна тачка која се тиче доброг квалитета хране. Спровела је многа научна истраживања у вези са храном и умногоме увећала свест о њеном квалитету, безбедности и јавном здрављу.

Чланице Кодекса могу да буду све земље чланице Уједињених нација и придружене чланице FAO и WHO. Тренутно, Кодекс чине 184 земље чланице и Европска унија. Република Србија је чланица Кодекса од 2006. године. Босна и Херцеговина је чланица Комисије Codex Alimentarius од 22. октобра 2007. године.

Поверенство Codex Alimentariusа састоји се од бројних одбора: 9 одбора који се односе на опште теме, 11 одбора за поједине производе, 3 ad hoc међувладине скупине, 6 регионалних координацијских одбора који су основани како би помогли у препознавању предности и спорних питања у посебним подручјима.

¹⁸ <https://www.vet.minpolj.gov.rs/sr/component/content/article/627>

¹⁹ <https://fssai.gov.in/cms/codex.php>

²⁰ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Codex_Alimentarius

3.3. Међународна организација за стандардизацију – ISO (International Organisation for Standardization)

Међународна организација за стандардизацију - ISO је агенција Уједињених нација са седиштем у Женеви, Швајцарска задужена за стандардизацију, односно издавање стандарда. Основана 23. фебруара 1947. године, организација производи индустријске и комерцијалне стандарде.

Иако се ISO дефинише као невладина организација, његова способност постављања стандарда који често постану закони, било кроз међународне уговоре или кроз националне стандарде, чини га моћнијим од већине невладиних организација. У пракси, ISO се понаша као конзорцијум уско повезан с владама. Од јануара 2018. године постоје 162 члана од којих сваки представља једну земљу. ISO уско сарађује са Међународном електротехничком комисијом (IEC) која је одговорна за стандардизацију електричне опреме. Службени језици су: енглески, француски и руски. Председник је Џон Валтер.²¹

Међународна организација за стандардизацију – ISO представља мрежу националних института и уједно је највећа светска институција за развој стандарда. ISO је невладина организација и нема ауторитет да наметне имплементацију стандарда. ISO не доноси ни прописе ни законе. Међутим, државе могу да одлуче да усвоје ISO стандарде – пре свега у области здравља, безбедности и утицаја на животну средину – као законски обавезне или да се на њих позивају у прописима. Иако су ISO стандарди добровољни, они су постали обавезан захтев тржишта, као на пример ISO 9001 серија стандарда.

У Међународној организацији ISO, развијају међународне стандарде, али нису укључени у процес њихове имплементације или сертификације, и смим тим не издају сертификате као потврду о усклађености. Процес имплементације и сертификације се обавља независно од стране независних (екстерних) тела за имплементацију и акредитованих независних сертификационих тела, а самим тим фирма или организација не могу бити сертифициране од Међународне организације ISO.

Међународна организација за стандардизацију (ISO) и Међународне електротехничке комисије (IEC) чине специјализовани систем за стандардизацију прихваћен широм света. Национална тела која су чланице ISO или IEC учествују у развоју међународних стандарда путем техничких одбора основаних од стране надлежних организација да се бави посебним подручјима или научним радом као што су нп. институти за техничка испитивања. ISO и IEC технички комитети сарађују у областима од заједничког интереса. Друге међународне организације, владине и невладине, у вези са ISO и IEC, такође учествују у раду и сарађују са ISO.

Сви међународни стандарди (ISO) су израђени у складу са правилима датим у ISO/IEC директивама. Главни задатак заједничког техничког одбора је да се припрема међународних стандард (израда нацрта). Нацрти међународних стандарда које усвоје заједнички технички одбори, шаљу се националним телима на гласање. Након гласања, да би био објављен као међународни стандард потребно је одобрење најмање 75% од националних тела да гласају позитивно.²²

Акредитационо тело Србије (АТЦ) је национално тело за акредитацију, основано од стране Републике Србије, са седиштем у Београду. Законом о акредитацији²³ АТЦ-у се поверавају послови утврђивања компетентности тела за оцењивање усаглашености

²¹ <https://sr.wikipedia.org/wiki/%>

²² <https://iso.org.rs/>

²³ „Сл. гласник РС“, бр. 73/2010 и 47/2021

за обављање послова испитивања, еталонирања, контролисања, сертификације производа, сертификације система менаџмента и сертификације особа.²⁴

4. Међународни прописи и стандарди за безбедност хране

4.1. Споразум о примени санитарних и фитосанитарних мера (SPS Agreement)

Споразум о примени санитарних и фитосанитарних мера²⁵ истиче основна права и обавезе чланица у спровођењу мера којима се обезбеђује исправност хране намењене људској исхрани (здравствена исправност намирница), заштита здравља животиња (санитарне мере) или биљака (фитосанитарне мере), када такве мере имају утицај на међународну трговину.

Овим Споразумом се омогућава да земље чланице СТО²⁶ успоставе стандарде у погледу санитарне и фитосанитарне заштите, и предузму све неопходне мере, али само под условом да се заснивају на научним принципима и да се примењују само у оној мери која је неопходна да би се очувало здравље људи, животиња и биљака. Државе чланице СТО приликом примене ових мера не би смеле да арбитарно или неправично врше дискриминацију међу чланицама, или да доведу до прикривене рестрикције међународне трговине. Санитарне и фитосанитарне мере (SPS) се могу користити само под следећим условима: све SPS мере морају бити засноване на научним чињеницама, SPS мере не смеју ограничавати међународну трговину, приликом примене SPS мера није дозвољена дискриминација међу земљама у којима постоје слични или исти услови.

Споразум о примени SPS мера подстиче земље чланице СТО да користе међународне стандарде и препоруке у свим случајевима када они постоје. Чланицама је, међутим, дозвољено да користе и виши ниво санитарне и фитосанитарне заштите од нивоа који пружају међународни стандарди, уколико се на основу научно засноване процене ризика утврди да је такав ниво заштите неопходан. Уколико не постоје одговарајући међународни стандарди, земље чланице могу да примењују мере засноване на научним методама или да преузимају одговарајуће стандарде других земаља.

Споразум о примени SPS такође предвиђа да свака земља чланица мора да формира информативни пункт у коме ће заинтересоване земље чланице моћи да се информишу о свим питањима која их интересују, и који ће обезбеђивати сву релевантну документацију која се односи на санитарне и фитосанитарне прописе, поступке контроле и инспекције, поступке процене ризика, као и назначење осталих надлежних органа .

²⁴ <http://www.ats.rs/>

²⁵ Преведено са енглеског-Споразум о примени санитарних и фитосанитарних мера, такође познат као SPS споразум или само SPS, међународни је уговор Светске трговинске организације. Преговарало се током уругвајске рунде Општег споразума о царинама и трговини, а ступио је на снагу оснивањем СТО почетком 1995.

²⁶ Светска трговинска организација (World Trade Organization, WTO) је међународна организација која представља институционални и правни оквир мултилатералног трговинског система у подручјима царина и трговине робама, услугама и трговинских аспеката интелектуалне својине. СТО представља правно обавезујућу институцију у домену светске трговине која почива на правилима, односно споразумима који на свеобухватан начин регулишу трговину робом, услугама и трговинске аспекте интелектуалне својине.

На основу споразума о примени SPS мера формиран је Комитет за санитарне и фитосанитарне мере који омогућава редовне консултације о исправности хране или мерама заштите здравља биљака и животиња, које утичу на међународну трговину.

Споразум о примени SPS мера изричито предвиђа могућност за земље у развоју и неразвијене земље да траже техничку помоћ у циљу побољшања система заштите исправности хране и система заштите здравља биљака и животиња. Помоћ се обезбеђује у областима технологије прераде, истраживања или развоја инфраструктуре, техничким саветима, експертизом, финансијском помоћи, итд.²⁷

4.2. Codex Alimentarius

Codex Alimentarius²⁸ је збирка међународно признатих стандарда, правила праксе, упутстава и других препорука у вези са производњом и безбедношћу хране. Неки од ових текстова су општи, неки садрже веома детаљне захтеве који се односе на храну или групу прехрамбених производа, а неки говоре о процесу производње хране или законодавним системима за безбедност хране и заштиту потрошача.

Кодекс стандардима су „покривене“ све врсте хране, без обзира на то да ли је храна обрађена, полуобрађена или сирова. Односе се на хигијену и нутритивни квалитет хране, укључујући проверу микробиолошких норматива, адитиве и загађиваче, етикетирање и методе узорковања и анализе ризика. Најпознатији документ заснован на начелима Кодекса јесте HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point – Анализа опасности и критичне контролне тачке), систем који се обавезно примењује у нашој земљи.

Codex Alimentarius обухвата низ општих и посебних норми за безбедност хране (Codex Standards) чији је циљ заштита здравља потрошача и осигуравање поштених поступака у трговини храном. Храна која се ставља на локално тржиште или извоз мора да буде безбедна и доброг квалитета. Такође, храна не сме преносити организме који узрокују болест животиња или биљака.

Иако Codex Alimentarius норме нису обвезане, врло су важне јер се темеље на научној основи. Национални и регионални закони и норме готово увек узимају Codex норме као почетну тачку. Утицај Codex Alimentariusа проширио се на све континенте и његов је допринос заштити здравља потрошача и поштеним поступцима у трговини храном немерљив.

Codex Alimentarius има хиљаде докумената, од оних општих који се могу применити на све намирнице до оних који се примењују само на одређене намирнице или прехрамбене производе. Опште норме укључују оне за хигијену, означавање, заостатке пестицида и ветеринарских лијекова, надзор увоза и извоза и сертификацијски систем, методе анализе и узорковања, адитиве у намирницама, контаминанте, прехрану и храну за посебне начине исхране. Поред тога ту су и специфичне норме за све типове намирница и прехрамбених производа, које обухватају свеже, смрзнуто и прерађено воће и поврће, воћне сокове, житарице и махунарке, масти и уља, рибе, месо, шећер, какао и чоколаду, млеко и млечне производе.

Codex Alimentarius службено покрива све намирнице, обрађене, полупрерађене хране или сирове. Највећа пажња је концентрисана на храну која се продаја директно потрошачима. Осим стандарда за одређене намирнице, Codex Alimentarius садржи опште стандарде који покривају питања попут означавања хране, хигијене хране, прехрамбених адитива и остатака пестицида, и процедуре за процену сигурности хране

²⁷ <https://www.vps.ns.ac.rs/Materijal/mat23616.pdf>

²⁸ у дословном преводу са латинског: књига, прописи или зборник закона о храни.

добивених из савремене биотехнологије. Кодекс такође садржи смернице за потупке увоза и извоза као и инспекције и сертификације система за храну.

Codex Alimentarius је објављен на арапском, кинеском, енглеском, француском, шпанском и руском језику. Нису сви текстови доступни на свим језицима.

Codex Alimentarius је признат од стране Светске трговинске организације као међународни референтни стандард за решавање спорова о безбедности хране и заштите потрошача.

4.3. Међународни стандарди за безбедност хране

Стандард је документ у коме се дефинишу правила, смернице или карактеристике за активности или њихове резултате (производ или услуга могу бити тај резултат) ради постизања оптималног нивоа уређености. Стандарди у великој мери имају позитиван утицај на већину аспеката наших живота. Они обезбеђују жељене карактеристике производа и услуга као што су квалитет, позитивно деловање на животну средину, безбедност, поузданост, ефикасност и заменљивост. Када су производи и услуге у складу са нашим очекивањима, ми то узимамо здраво за готово и нисмо ни свесни улоге стандарда. Међутим, ако стандарди не би постојали, то бисмо веома брзо приметили. Сметало би нам што су производи лошег квалитета, што нису одговарајући, односно некомпатибилни су са опремом коју већ поседујемо, или су непоуздани и опасни. Када производи, системи, машине и уређаји раде добро и безбедно, то је углавном зато што испуњавају захтеве стандарда.²⁹

У овом делу рада објаснићемо које су користи од примене међународних стандарда у пословању, друштву и животној средини. Посматрано из економског угла, користи од имплементације неког стандарда су многобројне. Међународни стандарди су стратешки алати и представљају смернице за помоћ компанијама у најзахтевнијим изазовима модерног пословања. Они треба да обезбеде да пословање буде што ефикасније, повећају продуктивност и помогну компанијама у приступу новим тржиштима.

Међународни стандарди доносе технолошке, економске и друштвене користи. Они помажу да се ускладе и хармонизују техничке спецификације производа и услуга, чинећи индустрију ефикаснијом, а самим тим руше баријере и препреке у међународној трговини. Усклађени са међународним законима, стандарди помажу да се потрошачи осећају сигурније и да су производи које користе безбедни, ефикасни и добри за околину. Ризик по здравље потрошача може најефикасније да се смањи ако су идентификоване тачке опасности, па кодексе и стандарде за безбедност хране НАССР, Global GAP и ISO 22000 одликује превентивни приступ. Стога је све већи притисак на произвођаче и дистрибутере хране да, поред НАССР-а, имплементирају и остале системе за управљање безбедношћу хране.

4.3.1. НАССР стандард (Hazard Analysis Critical Control Points)

Програм безбедности хране НАССР развијен скоро пре 30 година за потребе прехране астронаута, и то искључиво ради спречавања опасности развоја болести у њиховим прехранбеним производима. Програм је заснован на научном систему контроле хране од сировог материјала до готових прехранбених производа и обухвата традиционални надзор тачака провере производних услова и проверу узорака финалног производа како би се осигурала сигурност хране. Таквим приступом више се тежи

²⁹ <https://iso.org.rs/>

корективном него превентивном деловању, што га чини мање ефикасним у осигурању саме безбедности хране.³⁰

Према најкраћој дефиницији, систем НАССР обухвата низ поступака за контролу процеса и осетљивих тачака у ланцу производње хране с крајњим циљем да потрошач користи прехранбене производе у стању и на начин који је безбедан за његово здравље. НАССР је систем безбедности хране који се заснива на анализи и контроли потенцијалних биолошких, микробиолошких, хемијских и физичких опасности којима су изложене сировине, могућих опасности при руковању, производњи, дистрибуцији и конзумирању крајњег производа. НАССР систем је прилагођен свим врстама прехранбених производа и свим врстама производње и руковања храном. Дакле, систем НАССР постао је признат као међународни стандард за производњу безбедне хране јер чини систем принципа и методологија којима се обезбеђује производња здравствено исправне хране.

Примена НАССР стандарда је широко распрострањена у развијеним привредама, док је у Европској унији и законски обавезујућа директивом Савета Европе, где је јасно наведено да су „субјекти у пословању храном дужни да успоставе систем за осигурање безбедности хране у свим фазама производње, прераде и промета хране у складу са принципима добре произвођачке и хигијенске праксе и анализе опасности и критичних контролних тачака (НАССР)“. Иако се директива не односи на земље које нису чланице Европске уније, овај акт индиректно има значајан утицај на предузеће уколико се планира извоз у Европску унију.

Примена НАССР стандарда је такође и законска обавеза у Србији од 1. јануара 2009. године. Министарство пољопривреде издаје НАССР сертификат домаћим привредним друштвима. Све већи број фирми схвата значај, важност и неопходност увођења овог стандарда квалитета како би унапредило своје пословање не само у оквирима Србије већ и приликом извоза на страна тржишта. Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије од 2006. године пружа бесповратну финансијску помоћ домаћим привредним друштвима за активност увођења НАССР стандарда. Износ подстицајних средстава зависи од процењене вредности пројекта.

Предности НАССР стандарда за потрошаче су: обезбеђење снабдевања становника здравствено безбедним прехранбеним производима и смањење појава болести изазваних храном. А прехранбеним предузећима се омогућава ефективнији и ефикаснији рад, повећава се конкурентност предузећа на светском тржишту, уклањају се баријере интернационалне трговине, омогућава се ефикасно увођење нових технологија и производа и повећава профит.

Примена система НАССР везана је за различите активности у поступку производње хране, те обухвата све организације у ланцу производње хране и дистрибуцију крајњем кориснику. Принципи НАССР-а значајан су део и свих осталих стандарда за безбедност хране.

4.3.2. Global GAP³¹

Индустријализација производње у пољопривреди, употреба средстава као што су адитиви, хормони, пестициди, антибиотици итд., довела је до незадовољства потрошача и до губитка поверења у институције које су задужене за контролу безбедности хране у

³⁰ Туцовић, М., Борисављевић, С., Рисимовић, М., *op. cit.*, стр. 24.

³¹ Преведено са енглеског: Глобал Гап је програм осигурања фарми, преведећи захтеве потрошача у добру пољопривредну праксу. Еуреп ГаП је уобичајени стандард за праксу управљања пољопривредним газдинствима који је створио крајем деведесетих година неколико европских ланаца супермаркета и њихових главних добављача.

Европској унији. Због тога се велика потражња за здравствено-безбедном храном свакодневно повећава. Ради побољшања стања, од 2000. године целокупни систем контроле производње хране у Европској унији из основа је измењен увођењем нових, строжих законских прописа (Генерални закон о храни) и новог концепта – „могућност праћења хране од њиве до трпезе“. Цео систем је стављен у службу потрошача под начелом да свако има право на, квалитетну и, пре свега, безбедну храну. Посебно је обрађена пажња на смањење губитака у пољопривредној производњи, контролу те производње и бригу о животној средини. Истовремено, потрошачи су јасно дали до знања да су спремни да плате више за пољопривредне производе којима се гарантује исправност. Као последица тога, начела добре пољопривредне праксе (GAP – Good Agricultural Practice) преобликована су у интегралну заштиту, контроле и инспекције.³²

Такође, развијен је концепт о органској производњи, тј. биолошкој, а не хемијској контроли болести биљака. Малопродajни конзорцијуми иницирали су формирање и увођење комерцијалних стандарда у производњу и контролу пољопривредних производа. Од комерцијалних стандарда у Европској унији прво место заузима EUREP GAP (European Retail Product and Good Agricultural Practice – малопродaja и добра пољопривредна пракса). То је један од најраширенијих светских стандарда који се односи на примарну производњу свежег воћа и поврћа, те је због тога познат и под називом Global GAP. Global GAP обухвата производњу примарних пољопривредних производа и активности након бербе. Тај стандард је замишљен тако да пружи гаранцију малопродaji и потрошачима, као и да су предузете све мере и контроле да би производ био безбедан по здравље потрошача. Стандардима Global GAP-а обухваћени су системи сертификације воћа, поврћа, цвећа и украсних биљака, рибарства, сточарске производње и интегрисане пољопривредне производње.

Због стратешког значаја увођења тог система квалитета за укупну конкурентност наше привреде, није изостала подршка Владе Републике Србије предузећима која желе да уведу Global GAP. Од 2006. године Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије пружа бесповратну финансијску помоћ домаћим привредним друштвима за активност увођења и сертификације Global GAP стандарда. Прво издање BRC-а – глобалног стандарда за безбедност хране, датира из 1998. године. Настао је због потребе да тела за сертификацију проверавају добављаче хране у складу с јединственим сетом захтева и да би се, на тај начин, избегли дуплирање и додатни посао приликом њихових провера. BRC омогућује дистрибутерима хране да се фокусирају на тржишну борбу и да, при томе, не брину за безбедност хране. Изграђен је на сету захтева заснованих на ризику а његовом имплементацијом обезбеђују се следеће користи: стандард заснован на безбедности, законским захтевима и квалитету, јасни и детаљни захтеви засновани на HACCP принципима, документованост процеса, стандардизован формат извештаја и комплементарност са захтевима ISO стандарда и HACCP-а.

На основу акта о безбедности хране из 1990. године, све малопродaje и сектори који су укључени у снабдевање храном обавезни су да предузму све мере опреза ради избегавања грешака било у развоју, производњи, дистрибуцији и рекламирању, било у продаји прехрамбених производа клијентима. Под том обавезом се у малопродaji брендираних производа подразумевају бројне активности, укључујући верификацију перформанси на локацији где се храна производи. Наиме, годинама је свака малопродaja спроводила активности верификације засебно, на основу својих интерно развијених стандарда сходно сопственим потребама. У највећем броју случајева

³² <https://hacsp.rs/gap-globalgap/>

верификацију је спроводио главни технолог компаније, а у појединим случајевима – екстерно ангажовано инспекцијско тело.

4.3.3. Систем безбедности хране ISO 22000:2005

ISO стандард повећава конкурентност предузећа и производа, док на нивоу државе ствара научно-технолошке основе за стварање правног, здравственог, безбедносног и еколошког оквира. Потрошачима нуди проширену понуду и јача конкуренцију међу добављачима стварајући сигурније, квалитетније производе и повољније цене производа и услуга. ISO стандарди пружају практичне моделе за решавање многих данашњих глобалних изазова, од глобалног управљања воденим ресурсима до побољшању сигурности хране коју једемо.

ISO стандарди се развијају према потребама тржишта. Посао претежно обављају експерти из сектора индустрије, технике и пословања у којима се покаже потреба за стандардима. Они су базирани на интернационалном консензусу између стручњака у одређеној области. Сви стандарди се периодично прегледају и то најмање једном у пет година, како би се одлучило да ли је потребно да буду измењени и допуњени или укинута неки његови делови. ISO стандарди су технички споразуми који обезбеђују оквир за компатибилност технологије и процеса у целом свету. Они су дизајнирани да буду глобално значајни и корисни било где у свету.

ISO 22000 први је међународни стандард за безбедност хране којим се спецификују захтеви за систем управљања безбедношћу хране тако да организација у ланцу хране мора да демонстрира своју способност да контролише опасности и да је производ безбедан за конзумацију. У том стандарду су комбиновани следећи кључни елементи ради осигурања безбедности хране: интерактивна комуникација, систем менаџмента, претходни програми и принципи HACCP-а.

За системе менаџмента здравственом безбедношћу хране ISO 22000 нови је међународни свеобухватни стандард. Њиме је дефинисан сет општих захтева за здравствену безбедност хране који се односе на све организације у ланцу хране. Ти захтеви су наведени у деловима 4, 5, 6, 7 и 8 стандарда ISO 22000. Тим универзалним стандардима, признатим широм света, хармонизују се кључни захтеви и превазилазе тешкоће везане за различите стандарде који се односе на здравствену безбедност хране у погледу региона, земље, активности организације и врсте хране. Ако је организација део ланца исхране, према ISO 22000 неопходно је учвршћивање система менаџмента здравственом безбедношћу храном (Food Safety Management Systems – FSMS) и коришћење тог система како би се осигурало да прехранбени производи не изазову штетне ефекте по људско здравље. Захтеви у ISO 22000 могу да се примене на све врсте организација у оквиру ланца хране: произвођаче хране, примарне произвођаче, прерађиваче хране, транспорт и складиштење, малопродајне подуговараче и продајна места за храну, заједно са међусобно повезаним организацијама као што су произвођачи опреме, материјала за паковање, средстава за чишћење, адитива и састојака хране. Тим организацијама ће ISO 22000 помоћи да учврсте FSMS и да га примене у постројењима за производњу хране са унапређеним и ажурираним системом FSMS. Тим стандардом се промовише усклађивање производа и услуга са интернационалним стандардима обезбеђивањем уверења о квалитету, сигурности и поузданости.³³

Постоји тежња да се ISO 22000 стандардом дефинишу захтеви везани за менаџмент здравственом безбедношћу хране које би компаније требало да испуне и

³³ Туцовић, М., Борисављевић, С., Рисимовић, М., *op. cit.*, стр. 27.

превазиђу да би биле усклађене с регулативама везаним за здравствену безбедност хране широм света. Требало би да постоји један стандард који садржи све потребе конзумента и тржишта. Њиме се убрзава и поједностављује процесе без угрожавања осталих система менаџмента квалитетом или здравственом безбедношћу. За ISO 22000 користе се опште признате методе менаџмента здравственом безбедношћу храном, као што је интерактивна комуникација путем ланца хране, менаџмента системом и контроле ризика по здравствену безбедност хране кроз предусловне програме (PRP – prerequisite programs) и HACCP планове. Стандард је постао неопходан због значајног повећања болести које су изазване зараженом храном, како у развијеним земљама, тако и у земљама у развоју.

Иако се ISO 22000 може применити самостално, креиран је тако да је потпуно компатибилан са ISO 9001, па компаније које су већ сертифициране за ISO 9001 лако могу да прошире своју сертификацију на ISO 22000. Међутим, ISO 9001 за менаџмент квалитета не односи се посебно на здравствену безбедност хране, па су многе државе (Данска, Холандија, Ирска, Аустралија и друге) развиле необавезне националне стандарде, као и друга документа којима се спецификују захтеви контроле за FSMS. Изазов у вези са ISO 22000 јесте то што би требало да га признају сви сегменти у ланцу прехранбене индустрије. Сигурно је да ће HACCP систем бити замењен са ISO 22000, али још није сигурно да ће то прихватити малопродаје. Будући да би ISO 22000 требало да буде глобални стандард и да су извори производње све више глобални, може се стећи поверење у један универзално прихваћени ISO стандард.

Стандард ISO 22000 има три дела: захтеве за добром произвођачком праксом (GMP) или предусловним програмима (PRP), захтеве за HACCP принципима Codex Alimentariusa и захтеве за системом менаџмента.

Стандардом треба да се побољша здравствена безбедност хране и тиме обезбеди заштита потрошача. На тај начин њиме се ојачава поверење потрошача и повећава исплативост у ланцу снабдевања прехранбене индустрије. ISO 22000 у сагласности је са принципима HACCP система и њиме се обезбеђује међународна усаглашеност примене HACCP-а. Поред тога, применом ISO 22000 хармонизују се необавезни међународни стандарди.

5. Закључак

Снабдевање потрошача у свету безбедним и висококвалитетним пољопривредно-прехранбеним производима постаје све значајније. Због тога увозници из земаља ЕУ и других развијених земаља захтевају да безбедност хране, од њиве и произвођача, па све до завршног паковања, буде у сагласности са строгим хигијенским и здравственим правилима. Један од најзначајнијих аспеката у производњи и дистрибуцији хране свакако је њен квалитет и безбедност. Обавеза сваког произвођача је да тржишту пружи квалитетну храну са одређеним нутритивним својствима и органолептичким особинама, али истовремено и хигијенски исправну, здравствено безбедну храну, чиме ће повољно утицати на здравље потрошача.

Србија има потенцијал за производњу и прераду квалитетних и здравствено безбедних пољопривредно-прехранбених производа, али су могућности и даље недовољно искоришћене. Проблем несигурног пласмана наших производа на инострано тржиште, последица је уситњене производње, неадекватне понуде у количини и квалитету, скромног дизајна и паковања, али и недостатка праве стратегије и гаранције државе да ова производња има своју будућност. Процес укључења наше земље у светске привредне и трговинске токове, подразумева да домаћа предузећа у врло кратком року морају почети да раде по принципима развијених земаља.

Унапређење исхране изузетно је комплексан проблем. За то су неопходни: одговарајућа теоријска знања, поуздане информације о храни и исхрани у садашњости и будућности, критеријуми на којима се заснива контрола квалитета и адекватни услови за рад. Уколико се све то обезбеди, постоји могућност да се квалитет исхране непрестано побољшава.

У процесу приступања Европској унији Република Србија мора да предузима мере за увођење и имплементацију стандарда квалитета који у њој важе, а то ће бити и обавеза појединих привредних друштава. Планирање, програмирање и нормирање исхране значајне су функције у управљању и развоју производње и прераде хране и колективне исхране. Битни предуслови за планирање и програмирање исхране, на основу многих истраживања и искустава из земаља у којима се доследно спроводе најзначајнији елементи производње и прераде хране, јесу познавање стања пољопривредно-прехранбених ресурса, активности које утичу на доступност хране и ниво знања о исхрани, посебно о безбедности, хигијенско-здравственој исправности и квалитету у тим областима. Да би исхрана могла да се планира и програмира, и да, уз то, буде квалитетна, неопходно је да се располаже информацијама о производњи и преради хране, увозу хране и доступној количини хране и појединих прехранбених производа на тржишту.

Литература:

1. Закон о безбедности хране ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009 и 17/2019)
2. Закон о санитарном надзору („Сл. гласник РС“, бр. 125/2004),
3. Закон о ветеринарству („Сл. гласник РС“, бр. 91/2005 и 30/2010)
4. Правилник о општим и посебним условима хигијене хране у било којој фази производње, прераде и промета („Сл. гласник РС“, бр 72/10)
5. Правилник о начину и програму стицања основних знања о хигијени хране и личној хигијени („Сл. гласник РС“, бр. 87/10)
6. Правилник о ветеринарско – санитарним условима, односно општим и посебним условима за хигијену хране животињског порекла, као и о условима хигијене хране животињског порекла („Сл. гласник РС“, бр 25/11)
7. Туцовић, М., Борисављевић, С., Рисимовић, М., (2017). „Безбедност хране у Србији“, у: Загорка Југовић: Зборник радова 1. конференција са међународним учешћем „Безбедност хране и здравље“, Чачак, стр. 23-31.
8. Уредба ЕЗ бр. 178/2002 Европског парламента и Савета од 28.01.2002. (Regulation No 178/2002).

Интернет извори:

<https://sr.wikipedia.org/wiki>

<https://iso.org.rs/>

<http://www.ats.rs/>

<https://www.vet.minpolj.gov.rs/sr/component/content/article/627>

<https://fssai.gov.in/cms/codex.php>

https://sr.wikipedia.org/sr-el/Codex_Alimentarius

<https://sr.wikipedia.org/wiki/%>

<https://www.vps.ns.ac.rs/Materijal/mat23616.pdf>

<https://haccp.rs/gap-globalgap/>

„KODEKS ALIMENTARIUS“ (CODEX ALIMENTARIUS), AGENDA UJEDINJENIH NACIJA 2030. I HRANA BUDUĆNOSTI?

Sažetak

Birokratija UN je još 2006. godine usvojila dokument pod nazivom «Education for Sustainable Development Toolkit» – takozvana „Agenda 2030”, koja kao svoj cilj definiše „obrazovanje za održivi razvoj” celokupnog stanovništva Zemlje. Na osnovu ovog dokumenta UN su usvojile 17 ciljeva „održivog razvoja“, koji su počeli da se sistematski sprovode. Na prvi pogled i „Agenda 2030“ i svi „Ciljevi održivog razvoja“ izgledaju pozitivno, kreativno i napisano sa velikom pažnjom za buduće generacije i podizanje dece. Ali, kako kažu, „đavo je u detaljima“. Njihova praktična primena pokazuje pravu antiljudsku nameru autora ovakvih dokumenata. Izmene u ishrani ljudi predviđene su Pravilnikom Agende 2030. ili kako se u medijima naziva „Kodeksom Alimentarius“. Radi se terminu koji se koristi za propise o hrani koji su napisani i ratifikovani 2009. godine. Odmah treba reći da postoji veza između kompanije IG Farben (bivših BAYER, BASF, HOECHST) i Pravila o hrani koje su ratifikovale UN. Kodeks dozvoljava zamenu prirodne hrane veštačkom (genetski modifikovanom), ali i prisustvo u hrani toksina i drugih elemenata koje ugrožavaju ljudsko zdravlje.

Ključne reči: Kodeks Alimentarius, „Agenda 2030“, Ciljevi održivog razvoja, Ujedinjene nacije, degradacija čovečanstva, hrana, GMO

CODEX ALIMENTARIUS, 2030 UNITED NATIONS AGENDA AND FOOD OF THE FUTURE?

Abstract

Back in 2006, the UN bureaucracy adopted a document entitled "Education for Sustainable Development Toolkit" - the so-called "Agenda 2030", which defines as its goal "education for sustainable development" of the entire population of the Earth. Based on this document, the UN adopted 17 goals of "sustainable development", which began to be systematically implemented. At first glance, both "Agenda 2030" and all "Sustainable Development Goals" look positive, creative and written with great care for future generations and raising children. But, as they say, "the devil is in the details." Their practical application shows the true anti-human intention of the authors of such documents.

Changes in human nutrition are provided for in the 2030 Agenda Regulations, or as the "Alimentarius Code" is called in the media. It is a term used for food regulations written and ratified in 2009. It should be said right away that there is a link between IG Farben (formerly BAYER, BASF, HOECHST) and the Food Rules ratified by the UN. The Code allows the replacement of natural food with artificial (genetically modified) food, but also the presence of toxins and other elements in food that endanger human health.

* Redovni profesor teorijske sociologije, naučni savetnik. Akademik Međunarodne slovenske akademije, Moskva.

** Docent Pravnog fakulteta Univerziteta „Union“, Beograd

Keywords: Alimentarius Code, 2030 Agenda, Sustainable Development Goals, United Nations, Human Degradation, Food, GMO.

PRAVILNIK AGENDE 2030. - CODEX ALIMENTARIUS

Birokratski aparat UN odavno je nezavisan od volje država članica ove organizacije. Njegovo formiranje se odvija iza kulisa, a donete odluke sve više postaju obavezujuće. Početkom 21. veka razvila se paradoksalna situacija kada je „rep počeo da maše psom“ – odluke UN počele su da zavise ne od država osnivača, već od birokratskog aparata, raznih komiteta, komisija i potkomisija, dokumenata koje priprema isti taj birokratski aparat. Štaviše, ovi dokumenti su dugoročni.

Birokratija UN je još 2006. godine usvojila dokument pod nazivom «Education for Sustainable Development Toolkit» – takozvana „Agenda 2030“, koja kao svoj cilj definiše „obrazovanje za održivi razvoj“ celokupnog stanovništva Zemlje. Na osnovu ovog dokumenta UN su usvojile 17 ciljeva „održivog razvoja“, koji su počeli da se sistematski sprovode. Na prvi pogled i „Agenda 2030“ i svi „Ciljevi održivog razvoja“ izgledaju pozitivno, kreativno i napisano sa velikom pažnjom za buduće generacije i podizanje dece. Ali, kako kažu, „đavo je u detaljima“. Njihova praktična primena pokazuje pravu antiljudsku nameru autora ovakvih dokumenata.

Tema „Agende 2030 Ujedinjenih nacija“¹ i šta ona donosi čovečanstvu, sa posebnim osvrtom na ljudski jelovnik koji ovaj dokument predlaže, postala je i omiljena tema medija. Evo nekoliko naslova: „17 Ciljeva održivog razvoja UN i njihovo pravo značenje“², „Agenda – Plan za izgradnju planetarne antiutopije“³, „UN pretvaraju svetsko stanovništvo u biomasu“⁴, „Skrivena agenda UN do 2030.“⁵, „Šta će ljudi jesti u budućnosti?“⁶, „Veštačko meso i hrana kao lek: šta ćemo jesti u narednoj deceniji?“⁷ ...

Izmene u ishrani ljudi predviđene su Pravilnikom Agende 2030. ili kako se u medijima naziva „Kodeksom Alimentarius“.⁸ Radi se terminu koji se koristi za propise o hrani koji su napisani i ratifikovani 2009. godine. Odmah treba reći da postoji veza između kompanije IG Farben⁹ (bivših BAYER, BASF, HOECHST) i Pravila o hrani koje su ratifikovale UN. Kodeks dozvoljava zamenu prirodne hrane veštačkom (genetski modifikovanom), ali i prisustvo u hrani toksina i drugih elemenata koje ugrožavaju ljudsko zdravlje.¹⁰ Međutim, kada se analizira

¹ Dostupno na: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/> (pristupljeno 30. 12. 20021)

² Dostupno na: https://news.rambler.ru/other/43291880/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink, (pristupljeno 30. 12. 20021)

³ Dostupno na: <http://pravosudija.net/article/olga-kapitonova-etapy-voploshcheniya-agenda-21>, (pristupljeno 30. 12. 20021)

⁴ Dostupno na: https://zavtra.ru/blogs/oon_prevrashaet_naselenie_zemli_v_biomassu, (pristupljeno 30. 12. 20021)

⁵ <https://unworld.ru/konspirologiya/skrytaya-povestka-dnya-oon-na-period-do-2030-goda/>, (pristupljeno 30. 12. 20021)

⁶ Dostupno na: <https://vc.ru/future/95390-kakoy-budet-eda-k-2050-godu>, (pristupljeno 30. 12. 20021)

⁷ Dostupno na: <https://www.forbes.ru/forbeslife/390119-iskusstvennoe-myaso-i-eda-kak-lekarstvo-cto-my-budem-est-v-sleduyushchem>, (pristupljeno 30. 12. 20021)

⁸ *Кодекс Алиментариус*, второе издание, Издательство „Весь мир“, Москва, 2006.

⁹ Vidi: Фарбен геноцид. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста, доступно на: <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/> (pristupljeno 30. 12. 20021); Зоран Милошевић, *Кодекс алиментаријус и храна будућности*, Печат, бр. 698, 2022, стр. 54 – 57.

¹⁰ Koliko je ova hrana štetna upozorili smo u nekoliko radova. Vidi: Zoran Milošević, *Образовање и интелигенција (да ли су млади све мање интелигентни?)* зборник радова са VI међународног скупа „Актуелни проблеми образовања и науке“, Европски универзитет, Брчко дистрикта, 2018, стр. 19 – 28.; Zoran Milošević, *Pad inteligencije stanovnika*

pozadina i ciljevi „Kodeksa Alimentariusa“ dolazimo do zla koje je već ugrožavalo ljudsku civilizaciju i samog čoveka, a što nije, na žalost, pobeđeno u Drugom svetskom ratu.

Ipak, počimo redom.

Codex Alimentarius (Kodeks o hrani) je skup međunarodnih standarda za hranu koje je usvojila Međunarodna komisija FAO (Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija, međuvladina organizacija za razvoj poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, ruralnih područja)/SZO (Svetska zdravstvena organizacija) za primenu Kodeksa standarda i propisa za hranu. Kodeks standardi pokrivaju osnovnu hranu, kako prerađenu tako i polufabrikate i neprerađenu hranu.

Tokom 2012. u komisiji je bilo predstavnika iz 186 zemalja i Evropske unije. Status posmatrača kodeksa imalo je 215 organizacija (vladinih, nevladinih i tela UN).

Komisija *Codex Alimentarius* formirana je pod uticajem farmaceutske industrije 1963. godine, u skladu sa rezolucijama usvojenim 1961. godine na jedanaestom zasedanju FAO konferencije u UN i na šesnaestoj skupštini SZO. Međutim, istorijski koreni imena *Codex Alimentarius* mogu se pratiti do *Codex Alimentarius Austriacus* (naziv zbirke standarda i opisa mnogih namirnica razvijenih u Austrougarskoj imperiji od 1897. do 1911.). Kasnije, u periodu od 1954. do 1958. godine, Austrija je već aktivno doprinela stvaranju regionalnog evropskog kodeksa, *Codex Alimentarius Europaeus*. I upravo je Savet za *Codex Alimentarius Europaeus* 1961. godine usvojio rezoluciju u kojoj se predlaže da se standardi koje je on razvio uvedu u upotrebu u FAO i SZO.

„Kodeks Alimentarius“ je napisan kao da je obavezni tehnički standard za bezbednost hrane, minerala i vitamina, a zagovornici Kodeksa tvrdili su da je to samo dobrovoljni referentni standard i da države nemaju obavezu da primenjuju kodeks. Međutim, Svetska trgovinska organizacija (STO) smatra Kodeks Alimentarius međunarodnim standardom za rešavanje pitanja bezbednosti hrane i zaštite potrošača.

Nemačka delegacija je 1996. godine predložila usvajanje pravila da se nijedan biljni, vitaminski ili mineralni dodatak ne stavlja na tržište kao preventivno ili terapeutsko sredstvo. Za njih je predloženo da se uvedu isti zahtevi koji postoje za lekove. Predlog je usaglašen, ali nije prihvaćen zbog protesta (kasnije je ipak to provučeno u dokumenta UN).

Na 28. sednici Komisije *Codex Alimentarius* (4 - 9. jul 2005. godine) raspravljalo se, između ostalog, o „Smernicama za vitaminske i mineralne dodatke ishrani“ (Guidelines for Vitamin and Mineral Food Supplements) koje zahtevaju da se ljudi podstiču da biraju uravnoteženu ishranu umesto da uzimaju različite vitaminske ili mineralne dodatke. Izuzetak je ako je unos nekih elemenata u hrani nedovoljna, moguća je upotreba prehrambenih saplemenata. Ove smernice su izazvale negodovanje među zagovornicima dodataka.

Kodeks kvaliteta hrane (*Codex Alimentarius*) mnogi istraživači ocenili su negativno, navodeći da je smišljen da se „tajno uništi stanovništvo“.¹¹ Naime, iako je Kodeks Alimentarius reklamiran kao neobavezan (što postavlja pitanje smisla njegovog donošenja), s obzirom da je naišao na značajno negodovanje, globalisti su našli načina da ga učine obaveznim.

Svetska trgovinska organizacija (STO) je 1994. godine zamenila Opšti sporazum o carinama i trgovini (GATT) i ovlašćena je da uvede trgovinske sankcije radi sprovođenja

Zapada? – da li je pamet i dalje „dobro raspoređena“, *Pečat*, br. 502, 12. januar 2018, str. 40 – 43.; Zoran Milošević, Omladina oštrog uma i kratkog pamćenja, *Pečat*, br. 586, 20. septembar 2019, str. 51 – 53.

¹¹ *Codex Alimentarius* — тайное уничтожение населения, dostupno na: <https://pub.wikireading.ru/34711>, pristupljeno 30.12.2021.

Kodeksa i drugih standarda i smernica kao sredstva za usklađivanje globalnih standarda za hranu i olakšavanje trgovine između zemalja. Drugim rečima, kada su smernice, pravila i propisi u okviru Kodeksa ratifikovani i usvojeni, oni postaju obavezujući za svaku državu članicu SZO.

Imati međunarodne organizacije koje se brinu za naše blagostanje, ishranu i ishranu čovečanstva je, u teoriji, odlična ideja. Međutim, ako primetimo da Kodeks nema veze sa spasavanjem života, te da je u potpunosti povezan sa planovima elite da smanji svetsku populaciju. Podsetimo da postoji (odobreni?) nemački plan za Kodeks kojim se predviđa da se vitamini, biljke (ovde je posebno na udaru kopriva) ili minerali ne smeju stavljati na tržište u preventivne ili terapijske svrhe.

Efikasnost saplemenata će biti drastično smanjena. Svi suplementi koji se prodaju u zemljama članicama Kodeksa moraće da budu odobreni u skladu sa ovim drakonskim standardima.

Zašto se to radi? Zato što hranljive materije čine ljude pametnijim, jačim, slobodnijim i nezavisnijim.

NACIZAM, IG FARBEN I „KODEKS ALIMENTARIJUS“

„Kodeks“ je, dakle, neprijatelj svih, osim onih koji imaju koristi od njega. Međutim, skrećemo pažnju da postoji i neposredna, direktna veza sa onima koji su počinili stravične zločine protiv čovečnosti za vreme nacističkog režima (Drugog svetskog rata): „Jedan od onih koji su proglašeni krivim bio je Herman Šmic, predsednik gigantske korporacije I.G. Farben.¹² Njegova kompanija je bila najveća hemijska fabrika na svetu i imala je neverovatnu političku i ekonomsku moć i uticaj u nacističkoj državi. Farben je proizvodio gas koji je korišćen u nacističkim gasnim komorama i čelik za prugu izgrađenu da odvozi ljude u smrt“.¹³

Kakve ovo veze ima sa Kodeksom Alimentariusom? Korporacije i ljudi koji stoje iza ove inicijative su iste one kompanije i ljudi koji su podržavali nacističku Nemačku: BASF, Hoechst i Bayer.¹⁴

Kako, dakle, svedoči Aleksej Dolganov, Nirnbeški tribunal je nacističke oligarhe, na čelu sa onima iz IG Farbena“ **osudio „na 12 godina zatvora i konfiskaciju“**.¹⁵ **Niko od osuđenih nije priznao krivicu.** Poslednji od 27 osuđenih u slučaju saučesnika Trećeg rajha oslobođen je 1952. godine, a Alfrid Krup je izašao još ranije, 1951. godine. Treći najvažniji optuženi, vlasnik industrijske imperije Fridrih Flik, oslobođen je 1950. godine.

Nakon završetka velikih nirnberških procesa, koji su okončani osudom najvišeg rukovodstva Rajha, počeli su manji nirnberški procesi ostalim saučesnicima režima. Najveći broj vojnih sudova odigrao se u američkoj zoni okupacije, gde su, u toku 12 suđenja, dosledno ocenjivani postupci predstavnika svih sfera nemačkog društva. Osuđeni su nacistički lekari - dželatni (7 smrtnih kazni). Zatim je usledilo suđenje sudijama. U aprilu 1947. godine došlo je vreme da odgovaraju ljudi iz velikog biznisa:

- Suđenje Fliku (od aprila do decembra 1947).
- Suđenje IS Farbenu (od avgusta 1947. do jula 1948).
- Suđenje Krupu (od decembra 1947. do jula 1948).

¹² Rukovodstvo koncerna optuženo je pred Nirnberškim tribunalom. Tačnije **13 od 23** visoka funkcionera osuđeno je na različite kazne zatvora, ali su već 1951. pušteni na slobodu, nakon čega su se vratili na rukovodeće pozicije u koncernu i dobili čak državnu nagrade Savezne Republike Nemačke.

Vidi: IG Farben, dostupno na: https://ru.wikipedia.org/wiki/IG_Farben, pristupljeno 30.12.2021.

¹³ Codex Alimentarius — тайное уничтожение населения, dostupno na: <https://pub.wikireading.ru/34711>, pristupljeno 30.12.2021.

¹⁴ Алексей Долганов, Суд над фашистскими олигархами, dostupno na: <https://topwar.ru/140886-sud-nad-fashistskimi-oligarhami.html>, pristupljeno 30.12.2021.

¹⁵ Исто.

- Fridrih Flik je osuđen na sedam (7) godina zatvora, od čega je samo tri godine proveo u zatvoru.

Nakon preвременog puštanja na slobodu, Flik je odmah oživeo svoje carstvo, a do 1960. ponovo se pojavio na vrhu liste najbogatijih ljudi u Nemačkoj. Flik nikada nije priznao svoju krivicu i odbio je da isplati bilo kakvu odštetu ratnim zarobljenicima i zatvorenicima koncentracionih logora, čiji je prinudni rad korišćen u njegovim fabrikama tokom celog rata.¹⁶

Stariji Krup je pušten iz tribunala iz zdravstvenih razloga. Daleke 1941. starac Gustav je konačno izgubio razum i bio je primoran da prepusti kontrolu sinu Alfridu Krupu.

Sin je dobio svojih zakonskih 12 godina uz konfiskaciju. Odlukom Tribunala, Krup je bio primoran da proda sva svoja preduzeća, a prihod od prodaje isplaćen je u vidu obeštećenja žrtvama. Međutim, izvršenje oštre kazne prekinula je neočekivana okolnost: za oronule radionice i napuštena preduzeća nije pronađen ni jedan kupac.

Početkom 1951. godine, na lični zahtev Visokog komesara američke okupacione zone, Alfrid Krup je pušten pre roka i vraćen je da upravlja svojim fabrikama.

Danas, na početku XXI veka, Krupovo carstvo nastavlja svoju istoriju u vidu najvećeg industrijskog koncerna u Evropi "TyssenKrupp AG".

Najgori od svega je bio hemijski kartel IG Farben. Američki vojni tribunal zaključio je da bi bez njegovih aktivnosti Drugi svetski rat bio nemoguć.¹⁷ Hajnrih Butefiš (menadžer IG Farbena) i Hajnrih Gateneu (zvanični predstavnik IS Farbena i SS oficir u isto vreme) finansirali su Hitlerov dolazak na vlast uz očekivanje vladine podrške fabrikama sintetičkih goriva. Nakon toga, **da bi proširili naučne projekte, nacisti su stvorili eksperimentalnu bazu za kompaniju Farben - koncentracioni logor Aušvic.**

Aušvic je najsuroviji nacistički koncentracioni logor i centar za najbrutalnije i najmasovnije uništenje ljudi, stvoren tokom Drugog svetskog rata na prostoru današnje države Poljske.¹⁸

Uz brojne hemijske proizvode, kao što su gume i sintetička goriva, Bajer je za IG Farben proizvodio i bojne otrove i lekove, a saradnja sa nacističkim logorom počela je kad je preko 10.000 zarobljenika iz logora izgradilo fabriku gume u Osvičimu za IG Farben.¹⁹ Farmaceutska odeljenja IG Farbena koristila su ljude iz koncentracionih logora za svoje potrebe: hiljade njih je umrlo tokom eksperimenata na ljudima u kojima su, između ostalog, **testirane nove i nepoznate vakcine.** Lidija Maksimović samo je jedna od brojnih žrtava na kojoj je dr Jozef Mengele testirao vakcine.²⁰ Nije bilo pomilovanja za zarobljenike Aušvica. Oni koji su bili preslabi ili bolesni da bi radili, razvrstani su na glavnoj kapiji fabrike Aušvic i poslani u gasne

¹⁶ Vidi: Zoran Milošević, Amerika i fašizam, *Pečat*, br. 146, 24. decembar 2010, str. 40 – 41.

¹⁷ IG Farben je bio najveća podrška Adolfu Hitleru u kampanji. Godinu dana pre nego što je Hitler preuzeo vlast, IG Farben je **donirao 400.000 maraka Hitleru** i njegovoj nacističkoj Socijaldemokratskoj partiji. Shodno tome, nakon Hitlerovog preuzimanja vlasti, IG Farben je bio najveći špekulant nemačkog osvajanja sveta tokom Drugog svetskog rata. Na Nirnberškom vojnom sudu 1946/47. godine ovaj hemijski kartel je osuđen za vojne napade. **Studija faktora koji su izazvali rat koju je uradila američka vlada zaključila je da bez IG Farbena Drugi svetski rat jednostavno ne bi bio moguć.** Vidi: Фарбен геноцид. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста, dostupno na: <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/>, pristupljeno 30.12.2021.

¹⁸ Kastratović Milica, Božić Vanda, *The Holocaust – the most brutal Genocide of the Second World War*, Proceedings - The Seventh Scientific Conference with International Participation „Suffering of Serbs, Jews, Roma and others in the Former Yugoslavia“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo Univerziteta „Union-Nikola Tesla“ u Beogradu, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2020, str. 164.

¹⁹ Nie, Pfizer nie testował preparatów na więźniach. Robił to niemiecki Bayer, dostupno na: https://sprawdzam.afp.com/nie-pfizer-nie-testowal-preparatow-na-wiezniach-robil-niemiecki-bayer?fbclid=IwAR1u0_7x3At2C5_N6sU2fXSVrTBhD74mj0Xwkk4f6IqqlnBGR_KfSQSNYzg, pristupljeno 30.12.2021.

²⁰ Mengele – „Anđeo smrti“ iz Aušvica, dostupno na: <https://www.dw.com/sr/mengele-an%C4%91eo-smrti-iz-au%C5%A1vica/a-52118028>, pristupljeno 30.12.2021.

komore da se guše hemijskim gasom ciklon-B, koji je korišćen za ubijanje miliona ljudi i proizveden u IG Farben-u.²¹ U isto vreme, dr Jozef Mengele je eksperimentisao sa lekovima u Aušvicu, koji su označeni kao „B-1012”, „B-1034”, „3 382” ili „Rutenol”. Testovi su rađeni ne samo na bolesnim zatvorenjcima, već i na zdravim ljudima. U početku su se ljudi zarazili pilulama, prahovima, injekcijama ili klistirima. Mnogi lekovi su izazvali povraćanje ili dijareju. U većini slučajeva, zatvorenici su umrli kao rezultat eksperimenata sa novim tabletama za spavanje. Prema rečima preživelih zatvorenika, Bajer je slao lekove u neoznačenim i nepotpisanim bočicama koje su davane pacijentima sa tuberkulozom.

FOTO: Aušvic

Dana 14. aprila 1941. godine, u Ludvigshafanu, Otto Armbrust, predstavnik IG Farben odgovoran za projekat Aušvic, rekao je svojim kolegama: „Naše novo prijateljstvo sa SS-om je blagoslov. Preuzeli smo sve neophodne korake da integrišemo koncentracione logore za dobrobit našeg preduzeća.“²²

„Ovi IG Farben zločinci, a ne nacistički fanatici, glavni su ratni zločinci. Ako se njihovi zločini ne iznesu na videlo, a oni sami ne budu kažnjeni, predstavljaće mnogo veću pretnju budućem svetu od Hitlera da je ostao živ. A ako se njihova krivica ne obznani, nanese još više štete budućim generacijama.“ (Iz govora zvaničnog američkog tužioca na suđenju u Nirnbergu.)

Odlukom donetom na Nirnberškom suđenju, IG-Farben je podeljen na BASF, Hoechst i Bayer. Danas je svaka od tri podružnice IG-Farben 20 puta veća od njihove matične kompanije iz 1944. godine. Pored toga, bivši članovi Nacističke partije su tri decenije nakon završetka Drugog svetskog rata bili na čelu borda direktora, koji su na čelnim pozicijama u BASF-u, Bajeru i Hoehstu. Podjednako važno, skoro tri decenije nakon rata, BASF, Bajer i Hoechst (sada Aventis) zauzimali su najviše pozicije u predsedništvu, zajedno sa bivšim članovima Nacističke Socijaldemokratske partije. Od 1957. do 1967. mladi **Helmut Kol** je bio plaćeni lobista *Verband Chemischer Industrie*, centralne organizacije nemačkog farmaceutskog i hemijskog

²¹ Više o zločinima u koncentracionim logorima za vreme II svetskog rata vidi: Božić Vanda, *Zločini genocida u logoru smrti Jasenovac*, Zbornik radova „Suffering of Serbs, Jews, Roma and others in the former Yugoslavia“ Belgrade: Faculty for Business Studies and Law, Faculty of Information Technology and Engineering University „Union – Nikola Tesla“, Belgrade Museum of Genocide Victims, Belgrade, 2021. str. 53-70.

²² Фарбен геноцид. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста, доступно на: <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/>, pristupljeno 30.12.2021.

kartela. Tako je nemačka hemijska i farmaceutska industrija stvorila sopstvenu političku snagu, ostavljajući nemačkom narodu samo izbor konačnog odobrenja.²³

Ovo su tri (BASF, Hoechst i Bayer) od osam najvećih kompanija za pesticide na svetu. To su farmaceutske kompanije. To su hemijske kompanije. To su kompanije koje proizvode genetski modifikovanu hranu. Ovo su tri glavne kompanije koje su nekada formirale nacistički hemijski kartel I. G. Farben. Upravo je Farben izgradio koncentracioni logor Aušvic.

Farben je pomogao da Hitler izbije na vrh vlasti i postane lider Nemačke. Ima li ovde očigledne veze ili je nešto netačno?

Dok je služio zatvorsku kaznu, Šmic je tražio alternativu gruboj sili da kontroliše ljude i shvatio je da se oni mogu kontrolisati putem izvora hrane. Kada je izašao iz zatvora, obratio se prijateljima u Ujedinjenim nacijama (UN) i izložio svoj plan **da preuzme kontrolu nad hranom širom sveta**. Trgovinska komisija, nazvana „Kodeks Alimentarius“, ponovo je stvorena pod maskom komisije za zaštitu potrošača. Međutim, Kodeks se nikada nije bavio zaštitom ljudi i potrošača. Organizaciju je zanimao samo novac i prihodi na štetu ljudi.²⁴

Kodeks Alimentarius je zapravo **oružje koje se koristi za smanjenje kvaliteta hrane širom sveta**. Na primer, Kodeks uopšte ne postavlja ograničenja za većinu opasnih industrijskih hemikalija koje se mogu naći u hrani. Godine 2001. okupilo se 176 zemalja, uključujući i Sjedinjene Države, te odlučilo da je dvanaest visoko toksičnih organskih hemikalija, od kojih su devet pesticidi poznati kao trajni organski zagađivači (SOZ – Štoholmska konvencija o postojanim organskim zagađivačima), toliko štetni da ih je potrebno zabraniti.

Prema Kodeksu, sedam od devet zabranjenih Štoholmskom konvencijom hemikalija ponovo će biti dozvoljeno za upotrebu u proizvodnji hrane. Tačnije, **Kodeks dozvoljava upotrebu preko 3.275 različitih pesticida, uključujući i one za koje se sumnja da su kancerogeni ili se smatraju endokrinim rušiteljima**. Ne razmatraju se dugoročni efekti izlaganja mešavini ostataka pesticida u hrani.

Da li ste iznenađeni? Ne, u ovome nema ništa iznenađujuće. Danas – a i sutra – ceo zapadni svet, tj. tzv. globalistička elita vodi rat ne protiv terorizma, već protiv ovih „dosadnih stvorenja“ poznatih kao ljudi. **SZO i FAO predviđaju da će najmanje tri milijarde ljudi umreti samo zbog smernica Kodeksa o vitaminima i mineralima**.

Prema Kodeksu, sve životinje koje daju mleko trebaju biti izložene hormonima rasta i sve životinje u lancu ishrane će primati antibiotike na subkliničkom nivou. Primena Kodeksa će rezultirati zahtevom za zračenjem svih namirnica, osim onih koje rastu lokalno i prodaju se u sirovom stanju. Takvi standardi za hranu su, u stvari, legalizacija toksičnosti i nekvalitetne hrane. U SZO i FAO procenjuju da će od tri milijarde ljudi za koje se prvobitno očekivalo da će umreti od posledica primene preporuka Kodeksa za vitamine i minerale, dve milijarde umreti od kontrolisanih i sprečivih bolesti uzrokovanih neuhranjenošću, zatim kao što su rak, bolesti srca, vaskularne bolesti, dijabetes i mnogi drugi. Preživeće bogata elita, koje će moći sebi da obezbedi izvore čiste hrane i drugih hranljivih materija.

²³ Rezultat je svima poznat: **Helmut Kol** je bio kancelar Nemačke 16 godina, farmaceutska i hemijska industrija je postala vodeći svetski izvoznik sa podružnicama u 150 zemalja: više nego što je IG Farben ikada imao. Nekoliko milijardi ljudi će umreti prerano, ako farmaceutska industrija nastavi da sprovodi svoju volju. Nemačka je jedina zemlja na svetu u kojoj je bivši plaćeni lobista farmaceutskog i hemijskog kartela došao na čelo vlade. Dakle, nemačka politička podrška planovima globalne ekspanzije nemačkih farmaceutskih i hemijskih kompanija seže 100 godina unazad. **Istu osnovu vidimo u Bonovoj podršci planovima Komisije Kodeks Alimentarius**. Vidi: Farben genocid. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста, dostupno na: <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/>, pristupljeno 30.12.2021.

²⁴ Vidi: Zoran Milošević, Korupcija bolest Zapada koja inficira svet, *Pečat*, br, 165, 13. maj 2011, str. 50 – 51.; Zoran Milošević, Svetsko zlo? To su ambicije i hegemonizam Zapada, *Pečat*, br, 213, 20. april 2012, str.50 – 52.

FRIC TER MEER, „KODEKS ALIMENTARIJUS“ I AGENDA 2030.

Interesantno je da je „Kodeks“ izradio nacista, Fric ter Meer,²⁵ bivši direktor IG Farbena (proizveo i snabdevao „Ciklonom B“ logore za istrebljenje tokom Drugog svetskog rata) i koji je bio osuđen od strane Nirbeškog tribunala na petnaest godina za ratne zločine, ali je posle sedam godina pušten na slobodu. Drugi važan momenat je da je upravo je Fric ter Mer bio glavni saučesnik Mengelea.

Posle izlaska iz zatvora angažovan je da radi u UN.²⁶ Postao je član Komiteta za planiranje hrane za čovečanstvo i razvio „Kodeks Alimentarius“. Sve, dakle, što se danas propagira u smislu novih jelovnika, nove hrane, posledica je implementacije Kodeksa koji je osmislio spomenuti nacista, a iza njega stale kompanije Bayer, BASF i Hoechst koje su (pod novim imenima) ponovo kreatori novih velikih kršenja ljudskih prava.²⁷ Pomenute kompanije su 1962. godine osnovale komisiju „Kodeks Alimentarius“, koja je donela Pravilnik o ishrani, a potom ga ugradile i Agendu 2030.

Pravilnik kaže da su vitamini zapravo toksini i stoga bi trebalo da budu ograničeni na neefikasne doze, pravila takođe odobravaju zračenje hrane kako bi se uništili svi hranljivi sastojci u njima, i prelazak na GMO hranu za većinu stanovništva.²⁸

SIMBOLIKA AGENDE 2030. I NJENI PROPAGATORI

Neke poznate i uticajne ličnosti počele su već od 2017. godine da nose značke „velikog reseta“ ili tačnije „Agende 2030“.

Fotografija Borisa Džonsona na kojoj nosi ovaj simbol snimljena je na 75. sednici Generalne skupštine u sedištu UN u septembru 2020. Fotografija dr Tedrosa snimljena u prostorijama UN u Švajcarskoj u maju 2018. Fotografija Bila Gejtsa snimljena na konferenciji

²⁵ Alexander Light, Повестка дня на XXI век — план сокращения человечества на 95%, dostupno na: <https://fingaring.livejournal.com/41654.html>, pristupljeno 30.12.2021.

²⁶ Vidi: Zoran Milošević, Kako izlečiti Ujedinjene nacije?, *Pečat*, br. 331, 15. avgust 2014, str. 46 – 47.

²⁷ Više o kršenju ljudskih prava vidi: Božić Vanda, Bataveljić Dragan, *Zaštita ljudskih prava u doba pandemije Covid-19*, Zbornik radova XVIII Međunarodnog naučnog skupa Pravnički dani - prof.dr Slavko Carić, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, 2021, str. 186-198.

²⁸ Vidi: Zoran Milošević, Neonacizam ili sukob civilizacija, *Pečat*, br. 210, 30. mart 2021, str. 47 – 49.

golmana Gejts fondacije u Njujorku u septembru 2017. Fotografija Emanuela Makrona snimljena sa konferencije golmana Gejts fondacije u Njujorku u septembru 2018.

Kako u UN objašnjavaju ovaj simbol?

„Ujedinjene nacije su posvećene postizanju ciljeva održivog razvoja do 2030. To znači okončanje ekstremnog siromaštva, gladi i još mnogo toga. Na simbolu ima 17 različitih boja, po jedna za svaki od 17 proklamovanih ciljeva.“

Jasno je da „UN Agenda 2030“ sve što predlaže pravda ekologijom, tj. polazi od toga da će ljudi uništiti planetu Zemlju, samim tim i sebe, te da se nešto mora učiniti na očuvanju života na zemlji. Takođe, posle napada na tradicionalnu porodicu, učenja ljudi da se okreću (neprirodno) istom polu, te neverovatna podrška gej ideologiji, udarilo se na hrišćanstvo i crkvu, a sada, očigledno je, na red dolazi i prevaspitavanje čovečanstva po pitanju hrane.

Odjednom stoka (krave, svinje, ovce...), koja je na planeti vekovima zajedno sa čovekom, troši mnogo vode (koje je sve manje), te životinjskom mesu treba naći alternativu. Još iz 2010. godine, rezultati istraživanja otkrivaju nam zanimljive podatke o potrošnji vode pri uzgoju stoke. U studiji se navodi da je u proizvodnji kilograma piletine potrebno potrošiti 4.325 litara vode, u proizvodnji kilograma svinjetine 38,45% više odnosno 5.988 litara vode, u proizvodnji kilograma kozjeg ili ovčeg mesa potrebno je 102% više vode odnosno 8.763 litre vode, dok je za kilogram govedine potrebno čak 15.415 litara vode odnosno 356,42% više nego za kilogram piletine.²⁹

Takođe biljni usevi (pšenica, kukuruz, soja, krompir, grašak...) zahtevaju vodu i đubrenje... pa je tako za proizvodnju kilograma povrća potrebno 322 litre vode, za kilogram voća 962 litre vode.³⁰ Drugo istraživanje iz 2013. godine daje podatak da se na poljoprivredu troši 92% slatkovodnih resursa, dok trećina otpada na proizvodnju mesa i životinjskih proizvoda.³¹ Dakle primarni problem odnosi se na enormnu upotrebu vodnih resursa, što u proizvodnji mesa, što u proizvodnji voća i povrća te drugih biljnih useva. Sledeći razlozi odnose se na zagađenost vodnih resursa stočarstvom i krmnim biljem. Jasno je, da prema Agendi ovo nije ekološki, te da ovu hranu treba zameniti drugom. Kojom?

Misija Impossible Foods-a je potpuna zamena upotrebe životinja u hranidbenom lancu i prehrambenoj tehnologiji do 2035. godine. Meso životinja i njihov tradicionalan uzgoj je izbačen, dok je meso biljnog porekla „in“. Izvršni direktor Pat Brown na godišnjoj konferenciji Web Summit u Lisabonu rekao je 100.000 sudionika da je „najveći faktor klimatskih promena i kolapsa globalnog biodiverziteta upotreba životinja kao prehrambene tehnologije.“³²

²⁹ Renner Michael, Peak Meat Production Strains Land and Water Resources, u: Renner Michael, Starke Linda, *Vital Signs Volume 22: The Trends That Are Shaping Our Future*, str. 59.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Gerbens-Leenes P.W., Mekonnen M.M., Hoekstra A.Y., The water footprint of poultry, pork and beef: A comparative study in different countries and production systems, *Water Resources and Industry*, 2013, str. 25.

³² Impossible foods' 2019 impact report & letter from ceo, Dostupno na: <https://impossiblefoods.com/impact-report-2019/letter-from-the-ceo>, pristupljeno 30.12.2021.

Tačka 2. Agende kaže: „Potrebno je izbjeći glad u svetu, obezbediti sigurnost hrane i bolju ishranu i promovisati održivu poljoprivredu“, što se tumači ulaganjem u genetski modifikovanu hranu, a tački 3. predlaže, radi zdravlja ljudi, sveopštu vakcinaciju i donošenje globalnog pravilnika o ishrani ljudi, drugim rečima, da se definiše šta se može, a šta ne sme jesti.

Ima autora koji Agendu 2030. (ali i pojavu korona virusa) povezuju sa Bilom Gejtsom i njegovom kupovinom značajnog broja akcija „Monsanta“ (Monsanto).³³ Monsanto je osnovan 1901., a 7. jula 2018. godine kupio ga je „Bajer“. Treba li na ovom mestu da se prisetimo IG Farbena?

Da se nešto veliko sprema jasno je po politici predaje vlasništva nad zemljom velikim korporacijama i uništavanje malih i srednjih farmi i dalju monopolizaciju proizvodnje hrane. Ovaj proces dobija na zamahu. U ovom slučaju, teži se da se ostvari nekoliko ciljeva. Ljudi su uskraćeni za mogućnost da sami proizvode hranu i padaju u „ropstvo hrane“ i potpunu zavisnost od korporacija. Ovi drugi dobijaju monopolsku mogućnost da kontrolišu cene, distribuciju i kvalitet hrane, odnosno, opet, u suštini, kontrolišu pravo na život. Preseljavanje ljudi sa sela u grad uništava njihovu sposobnost da se prehranjuju i time prežive.

Teško se je, svakako, snaći u vrtlogu političkog i birokratskog jezika „Agende 2030“, ali analitičarima nije promaklo da je uporedo sa pojavom ovog dokumenta Ujedinjenih nacija započela sveplanetarna medijska kampanja na reklamiranju nove hrane i nove kulture ishrane, koja je uključila u sebe čak i kanibalizam.

Tako Olga Mjalova na portalu „eg.ru“ opisuje jelovnik koji su globalisti pripremili čovečanstvu: na prvom mestu su insekti tj. ješčemo cvrčke, skakavce i brašnjare. Ako neko sumnja, neka potraži u megamarketima (već ima u prodaji) testenine od njih.

Ovo će obogatiti našu ishranu proteinima, kaže se u reklam: „porcija od 100 grama skakavaca sadrži oko 21-og gram proteina“. Naučnici trenutno gledaju na crve iz brašna i američke crne muve kao potencijalne izvore masti u ishrani. To je ta hrana budućnosti! Međutim, kraj nije tu. Meduze doživljavamo kao neprijatna stvorenja, posebno ako nas „opeku“. Ova, dakle, neprijatna, klizava i otrovna stvorenja poslednjih godina su se prekomerno razmnožila u Sredozemnom, Crnom, pa čak i Azovskom moru. Ali dobra vest je da se mogu jesti.

Neke vrste jela od meduza se već služe u azijskim i jugoistočnim zemljama. U japanskoj kuhinji, ovo jelo se izvrsno zove „kristalno meso“. Takođe, protein meduza počela je da dodaje svojim proizvodima kompanija „Lick Me I’m Delicious“. Rezultat su jedinstvene svetleće bombone, šećerna vata, sladoled.

Količina ribe se smanjuje zbog prekomernog izlova, pa će jedenje meduza uskoro postati neophodno. Ali ako se izlov nastavi istim tempom, jednog dana ćemo morati da zaboravimo na ribu, čak i na meduze i da pređemo na supu od planktona.

Alge, kao i druge biljke, emituju ugljen-dioksid u atmosferu, dakle, štetne su. Međutim, mogu se jesti i tako se smanjiti njihova štetnost. Studija objavljena 2013. u časopisu „Algal Research“ otkrila je da oni takođe proizvode različite proteine, masti i ugljene hidrate. A nedavna studija je otkrila da određene vrste algi imaju visok sadržaj omega-3 i drugih masnih kiselina koje promovišu zdravlje srca i krvnih sudova.

Evo hrane budućnosti – morske alge, pri tom ima ih u izobilju...

Da li ste čuli da hrana može da se uzme inhalacijom?

Najprodavaniji u Evropi je konditorski sprej „Le Whif“, koji čokoladu u prahu pretvara u neku vrstu magle. Možete je udahnuti kroz posebnu cev. Tako ćete uživati u ukusu čokolade, ali nećete pojesti skoro ništa (što će smanjiti kalorije i pomoći u borbi protiv želje za šećerom).

³³ Bil Gejts je 2010. godine kupio 500 hiljada akcija „Monsanta“, Vidi: Коронавирус — его цель, авторы и хозяева. Часть X — окончание, dostupno na: <https://rossaprimavera.ru/article/aa1654b7>; pristupljeno 30.12.2021. Vidi: Zoran Milošević, Genetski modifikovana Ukrajina, *Pečat*, br. 334, 5. septembar 2014, str. 50 – 52.

Još jedna hrana budućnosti. Inhalirana čokolada! Međutim, priprema se i druga hrana na ovaj način. Ljudi će dobiti miris hrane, ali ne i hranu.

Tvorac ove neobične namirnice bio je Dejvid Edvards, profesor sa Harvarda. U Kanadi je njegova ideja unapređena i stvoren je „Le Whif“ aparat. Uz pomoć ultrazvuka ovaj aparat prska hranu (najčešće supu), koju kljijent i dalje udiše kroz slamku. Deset minuta takvog „obroka“ - i glad je pobeđena, a dobijate samo oko 200 kalorija.

Meso iz epruvete. Uzgajena govedina u laboratorijama je sada realnost. Studija objavljena u časopisu „Environmental Science and Technology“ otkrila je da ovakav uzgoj mesa troši 7-45% manje energije, 78-96% je manje emisije gasova staklene bašte i koristi 99% manje zemlje od tradicionalnog uzgoja stoke. Kako ekološki.

Memphis i Mosa Meat rade u ovom pravcu. Oni nastoje da prevaziđu ekološke i etičke probleme povezane sa uzgojem goveda kroz formiranje matičnih ćelija u životinjskim tkivima. Sintetičko meso, uzgojeno u laboratoriji, dobija se pomoću ove ćelija životnja.

Još jedna hrana budućnosti. Čevap od „laboratorijskog mesa.“

Ali za sada, ovo je zaista hrana budućnosti. U masovnoj proizvodnji, „meso iz epruvete“ će se pojaviti za 10 do 20 godina. Tehnologija ovde tek treba da se poboljša. Istina, prvi hamburger od sintetičke govedine je degustiran još 2013. godine, a prilično se primenjuje u prodavnicama brze hrane u SAD. Ipak, ovde ima još što-šta da se popravi, pojeftini i ubrza.

Štampana hrana uz pomoć 3D štampača. Izgleda kao kadar iz filma „Povratak u budućnost“, ali se već uveliko uvežbava. Reklama ove hrane kaže „3D štampani proizvodi mogu uštedeti vreme na kuvanju i ponuditi ukusnu, laganu i hranljivu opciju za starije osobe sa poteškoćama u gutanju“. NASA je uložila velika sredstva u razvoj tehnologije za štampanje hrane u nultoj gravitaciji kako bi astronauti mogli da „kuvaju“ tokom misija.

Kao rezultat toga, pica je već štampana i jede se u Teksasu.

Američke kolege sa Univerziteta Kornel rade na tehnologiji Solid Freeform Fabrication. Kao „mastilo“ u njemu služe takozvani hidrokoloidei. Uz njihovu pomoć možete štampati bilo koji proizvod: od pržene piletine do svežeg povrća i sira. Naučnici obećavaju da će štampana hrana biti najmanje štetna, tj. da će biti zdrava kao i tradicionalna hrana.

Genetska modifikovana hrana se širi planetom: postoji genetski modifikovani kukuruz, soja, repica, šećerna repa, krompir i drugo povrće.³⁴ Poljoprivredni proizvodi su modifikovani uglavnom da bi bili otporni na pesticide i herbicide.

Ipak, naučnici su otišli još dalje i stvorili novi alat za uređivanje CRISPR / Cas-9. Omogućava vam da menjate genome biljaka sa neverovatnom preciznošću: uzgajate krompir bez fleka, ali i svinje otporne na viruse. U jesen 2016. švedski naučnici su se počastili prvim jelom napravljenim od CRISPR proizvoda. Testenina od zelenog povrća je navodno bila dobrog ukusa.

Da li su GMO opasni? Odgovori su različiti. Sve zavisi od toga ko i s kojim interesima obrazlaže ovo pitanje. Međutim, ako se pogledaju fotografije mladih iz Indije koji su jelo genetski modifikovanu hranu nikome neće pasti na pamet da to pojede, ali reklama i propaganda su čudo, dok su ljudi povodljivi.

Ovde ljudskoj mašti nije kraj. Naučnik sa Harvarda, Dejvid Edvards, napravio je jestivu ambalažu sličnu kori grožđa. Biće moguće spakovati šta god želite – od pljeskavica do mlečnih proizvoda. Time će iskorišćavanje čvrstog kućnog otpada dostići novi nivo. Na kraju krajeva, kutije, flaše, kese i papirni omoti čine jednu trećinu našeg ukupnog otpada. Ne zna se tačno koliko će ukusno ispasti jestivo pakovanje. Međutim, pronalazač je obećao da će biti hermetički zatvoren i da će hrana biti sveža.

³⁴ Vidi: Zoran Milošević, Kada je „Monsanto“ jači od države: korporativna globalizacija agrobiznisa, *Pečat*, br. 423, 3. jun 2016, str. 42 – 45.

OD MESA IZ EPRUVETE DO KANIBALIZMA

Na drugoj strani čitav jedan (ruski) Institut međunarodnih političkih i ekonomskih strategija (RUSSTRAT) bavi(o) se nesvakidašnjim fenomenom „Zašto su globalisti započeli kampanju legalizacije kanibalizma na Zapadu“! Za autore članka sve je jasno: „svet se priprema za sledeću fazu degradacije društva – legalizaciju kanibalizma“. Gledali su američke filmove i u jednom glavni junaci raspravljaju šta sa ljudskim lešom. Jedna od heroina iz filma kaže: „Od onoga što ostane nakon uklanjanja organa, moći ćemo da sintetišemo hranljivu supstancu. Proteinsku hranu je sve teže dobiti, kremiranje leševa je samo rasipništvo. Ovo će igrati vodeću ulogu u programu obezbeđivanja hrane ljudima.“

Nedavno, početkom novembra (2021.), mediji su naveliko raspravljali o PR kampanji švedskog brenda biljnog mesa „OUMF“ koji je korisnicima na Noć veštica nudio hamburgere sa „ukusom ljudskog mesa“. „Na duhovit način“ kupcima su predstavljeni vegetarijanski kotleti od sojinog mesa sa pečurkama.³⁵

Zaposleni u kompaniji objasnili su da su uz pomoć određenih sastojaka mogu da imitiraju ukus bilo kojeg mesa. Međutim, video snimak napravljen za promociju proizvoda imao je nedvosmislenu poruku: neko poput lekara ili kuvara u belom mantilu ulazi u mrtvačnicu, postavljaajući pribor koji izgleda kao alat patologa. Zatim sledi prskanje crvenog soka, čuje se krckanje mlevenog mesa u mašini za mlevenje i kisele pljeskavice su na šporetu...

Kod zdrave osobe to može samo da izazove gađenje i povraćanje, ali su i sami organizatori šok reklame, očigledno, osetili taj ukus. Portparol kompanije je izneo brojne „čudne i ne baš prijatne“ studije koje su sprovedene kako bi se postigao identitet teksture i arome proizvoda. Naravno, sve se svodilo na „ekološke probleme“ i, navodno, želju da se čovečanstvo nahrani biljnom hranom.

Ideja nije nova. Pre tri godine u Finskoj, kada je emitovana nova sezona TV serije „Hodajući mrtvaci“, potencijalnim gledaocima je postavljeno pitanje: „Kakav je ukus ljudskog mesa?“ Ovo je bio i znak koji je bio istaknut u jednom od restorana u Helsinkiju.

U receptu za mleveno meso, koji je napravio kuvar Tom Volf, uz učešće istinskih kanibala, nije bilo ničeg zabranjenog, uzimajući u obzir otkrića pravih kanibala: svinjska, goveđa i pileća džigerica. Oglasiivači su, kao slučajno, objavili da jedan leš može da nahrani do šezdeset ljudi. Interesantno, ali bilo je više nego dovoljno onih koji su želeli da probaju imitaciju ljudskog mesa, tim pre što je promocija bila besplatna.

Stiče se snažan utisak da se svet priprema za sledeću fazu degradacije društva – legalizaciju kanibalizma. Za tako nešto ima mnogo primera.

Ako je sve što je ranije opisano ponuđeno potrošaču u obliku crnog humora, onda su neki pristalice popularizacije kanibalizma otišli mnogo dalje. Mnogi se sećaju priče kada su voditelji holandske TV emisije „Zamorčići“ Denis Storm i Valerio Zeno pred kamerama pojeli komadić mesa koje su uzeli jedan sa drugog. Mladima u studiju su pre emitovanja isečeni komadići mesa, dobro isprženi i ponuđeni pred kamerama kao obrok. Uprkos izvesnoj konfuziji tokom obroka, junaci programa izneli su svoju glavnu ideju: „Nema ničeg posebnog u jedenju ljudskog mesa.“

Američki naučnici su već razvili tehnologiju uzgoja odreska iz ljudskih krvnih zrnaca. Štaviše, oni koji žele mogu sami da naprave proizvod tako što će kupiti set seruma od goveđe ili ljudske donirane krvi sa isteklim rokom trajanja i tu staviti ćelije svog tela. Na primer, strugotine sa unutrašnje strane obraza. Odrezak je nazvan „Uroboros“, po okultnom simbolu koji prikazuje zmiju koja proždire sopstveni rep. Kod starih naroda to je značilo kraj postojećeg sveta i početak novog, drugim rečima – Novog svetskog poretka. Zbog skupoće kompleta i

³⁵ Vidi: Zoran Milošević, Zagledani u ljudoždjersku budućnost: transnacionalne korporacije i država, *Pečat*, br. 274, 28. jun 2013, str. 43 – 45.; Upor.: Zoran Milošević, Ko su stvarni diktatori XXI veka: satanistički planovi svetske oligarhije, *Pečat*, br. 327, 18. jul 2014, str. 44 – 47.

neefikasnosti procesa – za uzgoj jednog sićušnog odrezaka od nekoliko grama potrebno je tri meseca, **možemo zaključiti da je „Uroboros” od ljudske DNK nastao u ritualne svrhe.**³⁶

Danas je jedan od glavnih glasnogovornika za legalizaciju kanibalizma profesor na Stoholmskoj školi ekonomije Magnus Soderlund. Ovaj „učeni muškarac“ otvoreno poziva na kanibalizam radi borbe sa globalnim zagrevanjem.

Verovatno su politički stratezi globalista za startap (početak) izabrali severnu Evropu, pošto je njeno stanovništvo do 21. veka postalo prilično upravljivo i pokorno. Pod izgovorom očuvanja životne sredine, zainteresovane transnacionalne snage guraju ljude ka „isplativom” i „ekonomičnom“ rešenju.

U projektu predviđenom za čovečanstvo, pre svega, nije bitna, naravno, ekonomska komponenta, već uništavanje tradicionalnih vrednosti, „dehumanizacija“. Pseudonaučnici tvrde da je „jedenje mesa svoje vrste“, pod određenim okolnostima, „normalno“, i da se može pratiti kroz istoriju čovečanstva. Isti ti „naučnici“ govore o „prirodnosti“ homoseksualizma, nemanja dece (čajldfri) i feminizma.

Na jednom od ruskih liberalnih (u Rusiji je etiketa liberal ravna izdajniku) opozicionih kanala, nedavno prepoznatom kao strani agent, takođe, relativno nedavno, dobro poznatom ruskom slušaocu, voditelji su ubeđivali slušaocce da jedenje placente, odnosno ljudskog fetusa koja je odvojena nakon rođenja deteta, je veoma blagotvorno za zdravlje. Ovo još jednom potvrđuje da agenti uticaja deluju u istom duhu sa svojim sponzorima.

To znači da je satanistički „program snabdevanja hranom“ već na pragu.³⁷

ZAKLJUČAK

Pitanje „Kodeksa Alimentarijusa“ i Agende UN 2030. otvara mnoga pitanja, kako iz prošlosti i sadašnjosti, tako i budućnosti. Očigledno je da su naslednici određenih kompanija, koje su krive za Drugi svetski rat i strašan genocid i zločin nad čovečanstvom nastavili da ostvaruju svoje mračne ciljeve. Naravno, drugačijim sredstvima, ali sa istim i gorim posledicama.

Preživeli i pomilovani kreatori nacizma nastavili su svoje mračne projekte, koje sada nameću čovečanstvu preko Ujedinjenih nacija, i to na esencijalnoj ljudskoj potrebi – hrani, koju kreiraju na način da se ljudi truju, odnosno degradiraju u psihofizičkom smislu. Otuda jabuke bez vitamina i minerala, otrovna hrana, ali i propaganda kanibalizma.

LITERATURA

1. Алексей Долганов, Суд над фашистскими олигархами, <https://topwar.ru/140886-sud-nad-fashistskimi-oligarhami.html> (pristupljeno 30. 12. 20021)
2. Božić Vanda, *Zločini genocida u logoru smrti Jasenovac*, Zbornik radova „Suffering of Serbs, Jews, Roma and others in the former Yugoslavia“ Belgrade: Faculty for Business Studies and Law, Faculty of Information Technology and Engineering University „Union – Nikola Tesla“, Belgrade Museum of Genocide Victims, Belgrade, 2021. str. 53-70.

³⁶ Vidi: Zoran Milošević, Transnacionalne korporacija i država, u zborniku: *(Dez)integracija država i identitet*, priredili Zoran Milošević/ Živojin Đurić, Institut za političke studije, Beograd, 2014, str. 101 . 113. Upor: Zoran Milošević, Razaranje nacija i država – Džordž Soroš, u zborniku *Aktuelni trenutak političkih, pravnih i ekonomskih aspekata bezbednosti i zaštite u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar, 2016, str. 328 – 337.

³⁷ Vidi: Zoran Milošević, Феномен предательства и сербы: исследование случая Арсена Дедича, u zborniku: *Актуальные проблемы российской провинции: вызовы современности*, Новозыбков, 2017, str. 51 – 63.

3. Božić Vanda, Bataveljić Dragan, *Zaštita ljudskih prava u doba pandemije Covid-19*, Zbornik radova XVIII Međunarodnog naučnog skupa Pravnički dani - prof.dr Slavko Carić, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, 2021, str. 186-198.
4. Codex Alimentarius — тайное уничтожение населения, <https://pub.wikireading.ru/34711>
5. Farben genocid. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста, <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/> (pristupljeno 30. 12. 2021)
6. Gerbens-Leenes P.W., Mekonnen M.M., Hoekstra A.Y., The water footprint of poultry, pork and beef: A comparative study in different countries and production systems, *Water Resources and Industry*, 2013, str. 25-36.
7. IG Farben, https://ru.wikipedia.org/wiki/IG_Farben (pristupljeno 30. 12. 2021)
8. Impossible foods' 2019 impact report & letter from ceo, dostupno na: <https://impossiblefoods.com/impact-report-2019/letter-from-the-ceo>, pristupljeno 30.12.2021.
9. Kastratović Milica, Božić Vanda, *The Holocaust – the most brutal Genocide of the Second World War*, Proceedings - The Seventh Scientific Conference with International Participation „Suffering of Serbs, Jews, Roma and others in the Former Yugoslavia“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo Univerziteta „Union-Nikola Tesla“ u Beogradu, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2020, str. 155-172.
10. *Kodeks Alimentarius*, второе издание, Издательство „Весь мир“, Moskva, 2006.
11. Koronavirus—его цель, авторы и хозяева. Часть X—окончание, <https://rossaprimavera.ru/article/aa1654b7> (pristupljeno 30. 12. 2021)
12. Light Alexander, Повестка дня на ХХИ век—план сокращения человечества на 95%, <https://fingaring.livejournal.com/41654.html> (pristupljeno 30. 12. 2021)
13. Mengele – „Andeo smrti“ iz Aušvica, dostupno na: <https://www.dw.com/sr/mengele-an%C4%91eo-smrti-iz-au%C5%A1vica/a-52118028>, pristupljeno 30.12.2021
14. Milošević Zoran, Obrazovanje i inteligencija (da li su mladi sve manje inteligentni?) Zbornik radova sa VI međunarodnog skupa „Aktuelni problemi obrazovanja i nauke“, Evropski univerzitet, Brčko distrikta, 2018.
15. Milošević Zoran, Pad inteligencije stanovnika Zapada? – da li je pamet i dalje „dobro raspoređena“, *Pečat*, br. 502, 12. januar 2018.
16. Milošević Zoran, Omladina oštrog uma i kratkog pamćenja, *Pečat*, br. 586, 20. septembar 2019.
17. Milošević Zoran, Amerika i fašizam, *Pečat*, br. 146, 24. decembar 2010.
18. Milošević Zoran, Korupcija bolest Zapada koja inficira svet, *Pečat*, br. 165, 13. maj 2011.
19. Milošević Zoran, Svetsko zlo? To su ambicije i hegemonizam Zapada, *Pečat*, br. 213, 20. april 2012.
20. Milošević Zoran, Kako izlečiti Ujedinjene nacije?, *Pečat*, br. 331, 15. avgust 2014.
21. Milošević Zoran, Neonacizam ili sukob civilizacija, *Pečat*, br. 210, 30. mart 2021.

22. Milošević Zoran, Genetski modifikovana Ukrajina, *Pečat*, br. 334, 5. septembar 2014.
23. Milošević Zoran, Kada je „Monsanto“ jači od države: korporativna globalizacija agrobiznisa, *Pečat*, br. 423, 3. jun 2016.
24. Milošević Zoran, Zagledani u ljudoždersku budućnost: transnacionalne korporacije i država, *Pečat*, br. 274, 28. jun 2013.
25. Milošević Zoran, Ko su stvarni diktatori XXI veka: satanistički planovi svetske oligarhije, *Pečat*, br. 327, 18. jul 2014.
26. Milošević Zoran, Transnacionalne korporacija i država, u zborniku: *(Dez)integracija država i identitet*, priredili Zoran Milošević/ Živojin Đurić, Institut za političke studije, Beograd, 2014.
27. Milošević Zoran, Razaranje nacija i država – Džordž Soroš, u zborniku *Aktuelni trenutak političkih, pravnih i ekonomskih aspekata bezbednosti i zaštite u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar, 2016.
28. Милошевић Зоран, Феномен предательства и сербы: исследование случая Арсена Дедича, у: *Актуальные проблемы российской провинции: вызовы современности*, Новозыбков, 2017.
29. Зоран Милошевић, Кодекс алиментарнијус и храна будућности, *Печат*, бр. 698, 2022.
30. Nie, Pfizer nie testował preparatów na więźniach. Robił to niemiecki Bayer, dostupno na: https://sprawdzam.afp.com/nie-pfizer-nie-testowal-preparatow-na-wiezniach-robil-niemiecki-bayer?fbclid=IwAR1u0_7x3At2C5_N6sU2fXSVrTBhD74mj0Xwkk4f61gqInBGR_KfSQSN_Yzg, (pristupljeno 30. 12. 2021)
31. Renner Michael, Peak Meat Production Strains Land and Water Resources, u: Renner Michael, Starke Linda, *Vital Signs Volume 22: The Trends That Are Shaping Our Future*.

JAČANJE INSTITUCIJA BOSNE I HERCEGOVINE ZA USVAJANJE POLITIKA ZAŠTITE OKOLIŠA I OČUVANJA PRIRODNIH RESURSA

Sažetak

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, započeo je proces izgradnje mira, postratne tranzicije, obnove ratom porušene infrastrukture, kao i obnove međunacionalnog povjerenja u Bosni i Hercegovini. U kontekstu razvoja države Bosne i Hercegovine, započeo je proces izgradnje demokratskih (političkih) institucija. Ustav Bosne i Hercegovine odredio je koje su to najznačajnije državne institucije i njihove nadležnosti. Međutim, usljed složenog pravno-političkog sistema, institucije države Bosne i Hercegovine su u nadležnost dobile samo one ovlasti bez kojih je nemoguće djelovanje i egzistencija države kao subjekta u međunarodnom pravu. Tako su i glavne ingerencije za formuliranje i implementiranje javnih politika usmjerenih na rješavanje pitanja vezanih za zaštitu okoliša i očuvanje prirodnih resursa, ostavljene u nadležnosti entiteta, kantona, kao i lokalnih nivoa vlasti (općina i gradova). Općepoznato je da prirodni resursi nisu neograničeni. Bosna i Hercegovina je država koja ima značajne prirodne resurse. Međutim, primjetan je izostanak državne aktivnosti u smislu donošenja prijeko potrebnih javnih politika u oblasti zaštite okoliša i očuvanja prirodnih resursa, posebno imajući u vidu činjenicu da je država (vlada) najznačajniji akter procesa stvaranja i implementiranja javnih politika. U tom smislu, država Bosne i Hercegovine još nema dovoljne ovlasti za vođenje presudnih inicijativa u smislu zagovaranja, formuliranja i implementiranja državnih politika zaštite okoliša upućenih i na očuvanje prirodnih resursa. Znatno je ograničeno djelovanje države, koja bi trebala biti nosilac aktivnosti rješavanja tih važnih pitanja. Primjenom odgovarajućih metoda naučnog saznanja³ otkrit ćemo i identificirati ključne probleme i teškoće efikasnog i efektivnog zagovaranja, stvaranja i implementiranja javnih politika u oblasti zaštite okoliša i očuvanja prirodnih resursa od strane države Bosne i Hercegovine. Zaključci do kojih će se doći upućuju na činjenicu da su institucije države Bosne i Hercegovine dovoljno i adekvatno osposobljene kadrovskim i drugim kapacitetima za formuliranje, usvajanje i implementiranje državnih politika zaštite okoliša i očuvanja prirodnih resursa. Međutim, nemaju presudnu inicijativu kada je u pitanju donošenje javnih politika u toj oblasti. Zato se zagovara potpuna rekonstrukcija u pravcu jačanja države u zagovaranju, usvajanja i implementiranju politika zaštite okoliša i očuvanja prirodnih resursa, radi njihovog usklađivanja sa uvjetima za punopravno članstvo u Europskoj uniji.

Ključne riječi: javne politike, zaštita okoliša, prirodnih resursi, Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Ustav

Summary

After the signing of the Dayton Peace Agreement, the process of peace building, post-war transition, reconstruction of war-torn infrastructure, as well as restoration of interethnic trust in

¹ Univerzitet u Sarajevu-Fakultet političkih nauka, dzevad.termiz@fpn.unsa.ba

² Univerzitet u Sarajevu-Fakultet za upravu, pridružena članica, ermin.kuka@fu.unsa.ba

³ Termiz, Dževad (2009). *Metodologija društvenih nauka (drugo dopunjeno i prošireno izdanje)*. Lukavac: NIK "Grafič", str. 40-41; Termiz, Dževad i Slavomir Milosavljević (2018). *Praktikum iz metodologije politikologije (drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje)*. Sarajevo/Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka; Termiz, Dževad (2013). *Osnovi metodologije socijalne psihologije*. Sarajevo: Amos graf.

Bosnia and Herzegovina began. In the context of the development of the state of Bosnia and Herzegovina, the process of building democratic (political) institutions has begun. The Constitution of Bosnia and Herzegovina has determined which are the most important state institutions and their competencies. However, due to the complex legal and political system, the institutions of the state of Bosnia and Herzegovina have been given jurisdiction only by those powers without which the operation and existence of the state as a subject in international law is impossible. Thus, the main competencies for formulating and implementing public policy aimed at resolving issues related to environmental protection and conservation of natural resources are left to the jurisdiction of the entities, cantons, as well as local levels of government (municipalities and cities). It is well known that natural resources are not unlimited. Bosnia and Herzegovina is a country with significant natural resources. However, there is a noticeable lack of state activity in terms of adopting much-needed public policy in the field of environmental protection and conservation of natural resources, especially given the fact that the state (government) is the most important actor in public policy making and implementation. In this sense, the state of Bosnia and Herzegovina still does not have sufficient authority to conduct crucial initiatives in terms of advocating, formulating and implementing state environmental policies aimed at preserving natural resources. The action of the state, which should be the bearer of activities to address these important issues, is significantly limited. By applying appropriate methods of scientific knowledge, we will discover and identify key problems and difficulties of efficient and effective advocacy, creation and implementation of public policy in the field of environmental protection and conservation of natural resources by the state of Bosnia and Herzegovina. The conclusions that will be reached point to the fact that the institutions of the state of Bosnia and Herzegovina are sufficiently and adequately trained in human and other capacities for the formulation, adoption and implementation of state policy for environmental protection and conservation of natural resources. However, they do not have a decisive initiative when it comes to adopting public policy in this area. Therefore, it advocates a complete reconstruction in the direction of strengthening the state in advocating, adopting and implementing policy for environmental protection and conservation of natural resources, in order to harmonize them with the conditions for full membership in the European Union.

Keywords: public policy, environmental protection, natural resources, Bosnia and Herzegovina, Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, Constitution

Uvod

Javne politike predstavljaju važan segment koji se odnosi na djelovanje različitih aktera, prvenstveno državnih vlada, s ciljem rješavanja različitih društveno-političkih problema građana. One zauzimaju značajno mjesto u djelovanju državnih institucija, čija je osnovna zadaća zadovoljenje brojnih interesa i potreba građana (državljana). Radi se, dakle, o konkretnim aktivnostima usmjerenim na procese rješavanja društveno-političkih problema s kojima se suočavaju građani. One su, stoga, osnovni instrument i mehanizam kojim države nastoje na efikasan način riješiti probleme, tj. „postići sve ciljeve koji donose dobrobit ukupnoj zajednici.“⁴ Javne politike, u konačnici, oblikuju društvo i pojedince, vodeći računa o javnim interesima i ciljevima građana.

⁴ Jašarević, Faruk i Ermin Kuka (2016). *Specifičnosti kreiranja i implementiranja javnih politika u Bosni i Hercegovini*, u „Zbornik radova: Naučne i društvene aktuelnosti“. Banja Luka: Centar modernih znanja, str. 7-28.

Javne politike su „ona dimenzija politike koja je najvažnija za građane, jer se radi o ishodima političkog upravljanja koje svaki građanin svakodnevno osjeti u vlastitom životu.“⁵ One su prave poruke građanima o njihovom statusu u društvu i državi.

Kroz procese formuliranja, stvaranja i provođenja javnih politika, društveno-politički problemi građana postaju predmetom interesiranja državnih institucija. Majkl Hil (*Michael Hill*) smatra da „problem postaje javan time što se postavi na politički dnevni red.“⁶ Slično stanovište zastupa i Ivan Grdešić kada kaže da „definiranje problema i izbor prioriteta u zajednici – agenda setting – ima posebno mjesto i važnost u analizi javnih politika. To je trenutak istine... Javne politike su intervencije u prostor i vrijeme, njihov utjecaj na ljude i okolnosti njihova života čini ih posebno važnim i opasnim. Implementacija, provođenje – susret je odabranog rješenja s realitetom.“⁷ Na koncu, Snežana Đorđević smatra da je „javna politika (je) aktivnost vlasti kao odgovor na društvene probleme. Društveni problem je stanje koje je za javnost neprihvatljivo pa stoga traži intervenciju, promenu datog stanja i rešenje.“⁸

Važna pitanja u okviru svakog pravno-političkog sistema su ona vezana za to: kako su postavljene, organizirane i kako djeluju institucije države, koji su njihovi kapaciteti, kakav je odnos prema drugim institucijama i svakako, pitanje kako se donose javne (političke) odluke?

Djelovanje države kroz stvaranje i provođenje javnih politika

Istraživanje⁹ državnih institucija i njihove uloge u procesima stvaranja i implementiranja javnih politika postalo je predmetom savremenih politoloških, pa i ekonomskih (naučnih) istraživanja. Fokus se usmjerava na mjesto i ulogu koju u tim procesima imaju: predsjednici, vlade, kao i vladine agencije i uredi. Nesporna je činjenica kako su, u današnjem vremenu, vladini akteri (državne vlade), postali najznačajniji akteri procesa stvaranja i implementiranja javnih politika. U tom kontekstu, Endrju Hejvud (*Andrew Heywood*) je javne politike i određivao isključivo kao „one odluke koje donose vladina tijela, organizacije i institucije.“¹⁰ Niz je i drugih autora koji javne politike vezuju za djelovanje i ulogu vlada i njihovih tijela.

Osnovna zadaća i nadležnost vlada u savremenim demokratskim sistemima je predlaganje zakona, usmjerenih na rješavanje društveno-političkih problema građana. Zato se „izvršna vlast, prije svega vlada, javlja kao ključan akter u većini *policy* područja. Jer, ova vlast, ne samo da predlaže pitanja i probleme zakonodavnoj vlasti, već je zadužena i da implementira sam *policy* (usvojenu javnu politiku).“¹¹ Dakle, funkcija vlade je dvojaka. Upravo to joj daje

⁵ Džindo, Adnan i Ermin Kuka (2018). *Inkluzija bh nevladinih aktera u procesu europeizacije javnih politika*, u „Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku“, God. III, br. 5, str. 142-164.

⁶ Hill, Michael (2010). *Proces stvaranja javnih politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 146.

⁷ Grdešić, Ivan (2006). *Osnove analize javnih politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 2.

⁸ Đorđević, Snežana (2009). *Analize javnih politika*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu/Čigoja štampa, str. 15

⁹ „Istraživanje je složena, namjerna, organizovana ciljna i svrsishodna djelatnost usmjerena na sticanje istinitog saznanja o bilo kom predmetu – o situaciji, stanju, ponašanju, radnji i činu, o realnosti: prošloj, sadašnjoj i budućoj... Naučna istraživanja su veoma složeni procesi intelektualnih i drugih djelanja, strogo predmetno i ciljno definisanih, koji se ostvaruju primjenom bitnih normi nauke (aksioma, pristupa, definicija, teorija, teorema, itd.) o predmetu nauke i predmetu istraživanja, te strogom primjenom normi metoda i metodologije nauke i istraživačkih metoda“ (Termiz, Dževad (2009). *Metodologija društvenih nauka (drugo dopunjeno i prošireno izdanje)*. Lukavac: NIK „Grafit“, str. 40-41; Termiz, Dževad (2020). *Statistička obrada podataka u empirijskim društvenim istraživanjima*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu).

¹⁰ Heywood, Andrew (2004). *Politika*. Podgorica: Clio, str. 738.

¹¹ Tahirović, Emir i Ermin Kuka (2020). *Osnove javnih politika*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za upravu – pridružena članica, str. 178; Kuka, Ermin (2018). *Javne politike*. Sarajevo: Štamparija Fojnica d.o.o., str. 132.

iznimno velike prednosti, ali i veće odgovornosti u odnosu na druge zvanične aktere procesa kreiranja javnih politika. Zato su javne politike sve ono što vlade čine, odnosno ne čine u određenom vremenu i prostoru. Državni akteri trebaju imati „ekskluzivno pravo formalno odlučivati, što znači da su akteri koji imaju pravo i dužnost sudjelovanja u kreiranju javnih politika prema ustavu i/ili zakonima.“¹²

Stvaranje i implementiranje javnih politika u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je država postratne tranzicije. Taj proces je obilježen permanentnom izgradnjom demokratskih (političkih) institucija kao osnove za njeno funkcioniranje, te, u konačnici, zadovoljenje potreba i interesa građana. Izrazito složen i heterogen pravno-politički sistem, kao i složene procedure odlučivanja (javnog izbora) u državnim institucijama, velika su prepreka i ograničenje napretku države i pristupu euroatlanskim integracijama. Uz državni nivo vlasti, u Bosni i Hercegovini egzistiraju još tri nivoa vlasti, i to: entitetski, kantonalni i općinski/gradski. Usljed toga, postoji veliki broj vlada, ministarstava, parlamenata, agencija, službi, koje u značajnoj mjeri derogiraju rad i odlučivanje državnih organa i institucija.

Imajući u vidu činjenicu da je država temeljni nosioc procesa stvaranja i implementiranja javnih politika, evidentno je iz heterogene bosanskohercegovačke državne i političke strukture, kako je taj proces na nivou institucija države Bosne i Hercegovine složen, reduciran i ograničen brojnim činionicima. Članom III Ustava Bosne i Hercegovine, definirane su nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta. Tačka 1, navedenog člana, definiše sljedeće nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine: „vanjska politika; vanjskotrgovinska politika; carinska politika; monetarna politika, kao što je predviđeno članom VII; financiranje institucija i plaćanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine; provođenje međunarodnih i međuentitetskih politika i regulacija krivičnih propisa, uključujući i odnose s Interpolom; uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkim i međunarodnih komunikacija; reguliranje međuentitetskog transporta; kontrola zračnog prometa.“¹³ Iz navedenih nadležnosti, evidentno je koje sve javne politike, spadaju u nadležnost odlučivanja institucija države Bosna i Hercegovina. One se implementiraju kroz ministarstva u okviru Vijeća ministara Bosne i Hercegovine.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, aktualno, čini devet (9) ministarstava, i to: Ministarstvo vanjskih poslova; Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa; Ministarstvo komunikacija i prometa; Ministarstvo financija i trezora; Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice; Ministarstvo pravde; Ministarstvo sigurnosti; Ministarstvo civilnih poslova i Ministarstvo odbrane. Rad Vijeća ministara uređen je s tri suštinska dokumenta: Zakon o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, Poslovnik o radu Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine nije precizno odredio šta spada u nadležnost Vijeća ministara. To je precizirano Zakonom o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, uključujući i to ko su njegovi članovi, kako se biraju i razrješavaju, te koje su samostalne upravne organizacije u okviru Vijeća ministara. Nadalje, Poslovnikom o radu Vijeća ministara Bosne i Hercegovine detaljno se uređuje ustrojstvo, način rada i donošenje odluka, kao i odnos Vijeća ministara prema drugim organima i institucijama vlasti. Zakonom o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine propisano je koliko ministarstava čini Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, te koje nadležnosti i aktivnosti potpadaju pod koje ministarstvo.

¹² Džindo, Adnan i Ermin Kuka (2018). *Inkluzija bh nevladinih aktera u procesu europeizacije javnih politika*, u „Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku“, God. III, br. 5, str. 142-164.

¹³ *Dejtonski mirovni sporazum*. Sarajevo: JP NIO Službeni list RBiH, 1995, str. 53.

Kroz komparaciju uloge države u formuliranju i stvaranju nacionalnih javnih politika u Bosni i Hercegovini i nekim zapadnoeuropskim zemljama, moguće je doći do temeljnih javnih politika države Bosne i Hercegovine. Temeljne javne politike Bosne i Hercegovine, raspoređene po uzoru na zapadnoeuropske države prema pet skupina/resora (klasični državni resori, ekonomske politike, socijalne politike, posebne sektorske politike i ostale politike), predstavljene su u sljedećoj tablici:

Tablica 1. Javne politike na razini Bosne i Hercegovine

JAVNE POLITIKE NA RAZINI BOSNE I HERCEGOVINE		
Resori	Javne politike	Nadležno državno ministarstvo
KLASIČNI DRŽAVNI RESORI	Vanjska politika	Ministarstvo vanjskih poslova
	Migraciona politika	Ministarstvo vanjskih poslova
	Vanjskotrgovinska politika	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Carinsko-tarifna politika	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Politika zaštite temeljnih ljudskih prava	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
	Sudska politika	Ministarstvo pravde
	Kaznena politika	Ministarstvo pravde
	Politika javnog reda i mira	Ministarstvo sigurnosti
EKONOMSKE POLITIKE	Odbrambena politika	Ministarstvo odbrane
	Politika konkurentnosti	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Investiciona politika	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Porezna politika	Ministarstvo financija i trezora
	Budžetska politika	Ministarstvo financija i trezora
	Politika regulacije finansijskog tržišta	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
SOCIJALNE POLITIKE	Politika rada i zapošljavanja	Ministarstvo civilnih poslova
	Politika prema ženama	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
	Politika prema manjinama	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
	Obiteljska politika	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
	Zdravstvena politika	Ministarstvo civilnih poslova
POSEBNE SEKTORSKE POLITIKE	Politika socijalne skrbi i socijalne pomoći	Ministarstvo civilnih poslova
	Poljoprivredna politika	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Politika zaštite okoliša	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Energetska politika	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
	Komunikaciono-informacijska politika	Ministarstvo komunikacija i prometa
	Medijska politika	Ministarstvo komunikacija i prometa
	Transportna politika	Ministarstvo komunikacija i prometa
	Politika istraživanja i razvoja (nauke i obrazovanja)	Ministarstvo civilnih poslova
OSTALE POLITIKE	Geodetsko-geološka politika	Ministarstvo civilnih poslova
	Religijska politika	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

	Kulturna politika	Ministarstvo civilnih poslova
	Sportska politika	Ministarstvo civilnih poslova

(Jašarević, Kuka, 2016.)

Širok je spektar različitih javnih politika koje se formalno-pravno nalaze u nadležnosti institucija države Bosne i Hercegovine. Promatrano kroz tu prizmu, može se zaključiti da država relativno dobro stoji kada su u pitanju njene javne politike. Također, i same institucije su osposobljene kadrovskim i drugim kapacitetima za formuliranje, usvajanje i implementiranje državnih javnih politika. Naime, Bosna i Hercegovina, s ograničenim javnim resursima i velikim brojem izazova je istovremeno i zemlja velikog ljudskog potencijala.

Međutim, upravo u tim činjenicama se nalaze krupni problemi i ograničenja koji stoje na putu efikasnog i funkcionalnog odlučivanja, formuliranja i implementiranja pobrojanih javnih politika. Usljed heterogenosti i složenosti odlučivanja u Bosni i Hercegovini, heterogenog unutarnjeg pravno-političkog, pa i teritorijalnog ustrojstva države, formuliranje i implementiranje javnih politika od strane države svedeno je gotovo na minimum. Država ima zanemarive ovlasti za vođenje presudnih inicijativa u procesima zagovaranja, formuliranja i implementiranja državnih javnih politika upućenih prema problemima građana. Najbolji primjer u tom kontekstu je politika zaštite okoliša, koja se nalazi u vrhu javnih politika unutar Europske unije. Time je znatno ograničeno djelovanje države, koja bi trebala biti nosilac aktivnosti rješavanja društveno-političkih problema građana. Usljed takvog stanja, upućenost državnih javnih politika prema građanima gotovo da je u potpunosti potisnuto, prvenstveno pod pritiskom i nadmoćnosti odlučivačkog procesa o javnim politikama kojim raspolažu entiteti, te kantoni u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine.

Usvajanje politika zaštite okoliša i očuvanja prirodnih resursa

Zaštita okoliša je važna odrednica mnogih savremenih rasprava, počev od lokalnog, pa do globalnog nivoa. Pojam je relativno novijeg vijeka, iako su pojedini aspekti i segmenti zaštite okoliša i ranije nalazili svoje mjesto u raspravama i reguliranjima prošlih stanja i odnosa. Sredinom 19-og stoljeća, pojam i praksa zaštite okoliša je dobila svoj puni zamah, da bi danas postala tema rasprava i elaboracija u različitim kontekstima i okvirima. Tako se pod okolišem podrazumijeva „skup elemenata koji, svojim složenim vezama, tvore okvir, okolinu i životne uslove čovjeka i društva... Okoliš je prirodno okruženje: zrak, tlo, voda i more, klima i biljni i životinjski svijet u ukupnosti uzajamnog djelovanja i kulturna baština kao dio okruženja kojeg je stvorio čovjek.“¹⁴ Afirmiranje pitanja i rasprava o okolišu, kao i nagli industrijski razvoj, doveli su do pojave različitijih pokreta, koji su u fokus svog interesiranja stavili pitanja zaštite okoliša.

Politike zaštite okoliša su, u većini država svijeta, pozicionirane u posebne (sektorske) javne politike, dok su u nekim državama pozicionirane u okviru ekonomskih nacionalnih politika. Pored vlada, u ključne aktere stvaranja i implementiranja politika zaštite okoliša ubrajaju se različite nevladine organizacije, udruženja, te pokreti za zaštitu okoliša. Dok su nevladine organizacije i udruženja dugoročnog karaktera i tipa, pokreti za zaštitu okoliša su, u većini slučajeva, kratkoročnog ili srednjoročnog karaktera, koji djeluju i postoje sve dok se ne nađe traženo rješenje.

Pokreti koji afirmiraju i zastupaju politike zaštite okoliša spadaju u red značajnih i utjecajnih društvenih pokreta u svijetu. Pored njih, akteri su i sami pojedinci, koji se na svoje načine samostalno bore za propagiranje i afirmiranje politika usmjerenih na zaštitu okoliša i

¹⁴ Lindov, Osman (2011). *Transport i okoliš*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj i komunikacije Univerziteta u Sarajevu, str. 55.

prirodnih resursa. Iako je njihov utjecaj mali ili gotovo zanemariv, ipak oni nastoje svojim pojedinačnim akcijama i primjerom utjecati na druge s ciljem očuvanja prirodne, ali i društvene sredine. Svi navedeni akteri, u određenoj mjeri (više ili manje) su aktivni zagovarači zaštite okoliša irodnih resursa. Javno prezentiraju probleme, te predlažu rješenja usmjerena za stvaranje i implementiranje politika zaštite okoliša kao jedne od suštinski vrijednosti društva. Nužnost zagovaranja politika zaštite okoliša leži u činjenici da je „ugrožavanjem sredine čovjek ugrozio sopstveni opstanak. Mogućnosti su u činjenici da je čovjek uzročnik tog ugrožavanja, što znači i mogući senator, te da je on kao misaono biće odgovoran pred ostalim članovima živog svijeta i pred sopstvenim potomstvom.“¹⁵

Država se pojavljuje i kao ključni akter u oblasti politike i prakse zaštite okoliša irodnih resursa. Savremena društvena kretanja su pokazala kako je država, sa svojim moćnim aparatom, jedini akter koji može na adekvatan, efikasan i efektivan način djelovati u smjeru zaštite okoliša irodnih resursa. Međutim, evidentni su i slučajevi kada se država pokazala nemoćna ili nesposobna (zbog utjecaja određenih interesnih skupina, moćnika, birokrata). Iako ti slučajevi nisu česti, ipak su glavni argument kritičarima državnog intervencionizma u oblasti zaštite okoliša i životne sredine. Kako naglašava Fric Lienman (*Fritz Lienemann*)¹⁶, u prvom redu, vlada ima zadatak da podržava principe politike zaštite životne sredine i da „utiče na odluke privatnih preduzeća i pojedinaca pomoću instrumenata poreske i monetarne politike. Ali svi problemi okoline ne mogu da se reše isključivo vladinim intervencijama. Rešavanje tih problema predstavljaće stalni, neprekidni proces, u kome će se neprestano pojavljivati nove činjenice, nova saznanja i novi principi vrednovanja“. Isti autor zagovara osnivanje „sistem planskih informacija za pitanja sredine. Centar takvog sistema treba da predstavlja jedan sistem opomena koji će nam omogućiti da na vreme preduzmemo korake kako bi se otklonile moguće opasnosti. Preduslovi za takav jedan sistem informisanja i planiranja sredine predstavljaju potpuni statistički podaci o sredini.“¹⁷

O značaju uloge države u oblasti zaštite okoliša irodnih resursa govori i činjenica da pojedine države u okviru svojih vlada imaju posebna ministarstva (resore) za zaštitu okoliša. Tako nastoje direktno utjecati na sprječavanje zagađenja okoliša i očuvanje stabilnosti ukupnog biodiverziteta irodnih resursa.

Prema Džozefu Stiglicu (*Joseph E. Stiglitz*)¹⁸36 postoje četiri načina na koje je država pokušala podstaći pojedince i preduzeća na društveno efikasno ponašanje kada je u pitanju zaštita okoliša, i to: novčane kazne i porezi, subvencije, transferibilne dozvole i regulacija. Država bez uređene ekonomije i ukupnog privrednog i društvenog sistema, teško može postići pozitivne rezultate u oblasti zaštite okoliša irodnih resursa. Na tu činjenicu upozoravaju i Paul Samuelson (*Paul A. Samuelson*) i Viljem Nordhaus (*William D. Nordhaus*) kada kažu da „u neuređenoj ekonomiji premalo je smanjenja, a previše zagađenja.“¹⁹ Respektirajući globalne razmjere zagađenja i zaštite okoliša, navedeni autori zaključuju kako države, u budućem periodu, moraju „smisliti novo oruđe za napredovanje u međunarodnim sporazumima za situacije kada globalni trendovi okoliša zaprijetu našim životnim standardima ili

¹⁵ Kadrić, Ševko (2004). *Ekologija: neodrživi razvoj*. Zenica: Društvo BiH pisaca i prevodilaca u Skandinaviji, str. 71.

¹⁶ Lienemann, Fritz (1972). *Neki aspekti politike sredine orijentisane na budućnost*, u „Zbornik radova Nauka, čovek i njegova okolina“, Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“, str. 43-51

¹⁷ Ibid, str. 43-51. 35 Stojiljković, Ana (2010). *Donošenje odluka u savremenoj državi*, u: Pavlović, Vukašin i Zoran Stojiljković (prir.). *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd, Konrad Adenauer Stiftung/Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu/Centar za demokratiju, str. 111-139

¹⁸ Stiglitz, E. Joseph (2004). *Ekonomija javnog sektora (prvo izdanje)*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 244.

¹⁹ Samuelson, A. Paul i William D. Nordhaus (2007). *Ekonomija (osamnaesto izdanje)*. Zagreb: Mate d.o.o., str. 373.

ekosustavima.“²⁰ Jer, pitanja zaštite okoliša i prirodnih resursa nisu striktno nacionalna, već postaju sve više internalizirana i zahvaćaju širi (globalni) okvir.

Uloga države u zaštita okoliša u Bosni i Hercegovini – primjer dobre prakse

Negativni eksterni efekti, koji za posljedicu imaju zagađenje i uništenje okoliša, kao i narušavanje i ugrožavanje zdravlja i života ljudi na planeti Zemlji, predstavljaju aktualan problem u svijetu. U rješavanje tih problema su uključene, pored ostalog, i savremene ekonomije. Cilj je prevencija, spriječavanje i minimiziranje štetnih utjecaja, u čemu glavnu ulogu imaju savremene države. One su subjekti i nosioci tog procesa.

Posljednjih godina u Bosni i Hercegovini se aktivno radi na uvođenju „obnovljivih izvora energije, međutim proizvodnja energije iz ovih izvora nije na nivou da može zamijeniti postojeće kapacitete ili podmiriti ukupne potrebe“²¹ bosanskohercegovačkog tržišta. Zadaća je postići smanjenje zagađenja od strane industrijskih i hemijskih preduzeća, koja čine okosnicu relativno nestabilnog industrijskog sektora u Bosni i Hercegovini. Pozitivnih primjera u zaštiti okoliša u Bosni i Hercegovini, uz aktivnu ulogu vladinih i drugih institucija, svakako da postoji. Državne vlasti u tom segmentu imaju ograničenu ulogu u konkretnim situacijama. S druge strane, entitetske, kantonalne i lokalne vlasti imaju velik i širok spektar ovlaštenja, nadležnosti, pa samim time i konkretnih aktivnosti u toj oblasti.

Pozitivan primjer kako lokalne vlasti mogu utjecati na zaštitu okoliša u praksi je grad Kakanj. Grad Kakanj je poznat kao industrijski grad, s velikim i značajnim prirodnim resursima. To ga svrstava u red ekonomski snažnijih gradova u Bosni i Hercegovini. Visoka razina industrijske razvijenosti ima za posljedicu ispuštanje značajnih količina štetnih tvari i materija iz industrijskih pogona (preduzeća), što prijeti i izaziva veliku zagađenost okoliša, ne samo u gradu Kaknju, već i šire. Krupni industrijski zagađivači okoliša u Kaknju su: Termoelektrana, Tvornica cementa i rudnici. Iako je kod navedenih privrednih subjekata izraženo smanjenje zagađenosti, kako zraka, tako i vode, Kakanj i dalje spada u red najzagađenijih gradova u Bosni i Hercegovini. Usljed navedenog, kao i permanentnih pritisaka i urgencija od strane lokalnih nevladinih organizacija i udruženja građana²² koja se bave, pored ostalog i zaštitom okoliša, općinske (lokalne) vlasti u Kaknju su morale poduzeti određene aktivnosti i mjere. Lokalna vlast u Kaknju je prepoznala zahtjeve nevladinih organizacija i građana, te je angažirana nadležna inspekcija Zeničko-dobojskog kantona, koja je, u konkretnom slučaju daljnjeg rada Tvornice cementa Kakanj, izdala naredbu za prekid rada preduzeća sve dok se ne poduzmu potrebne mjere na izvršenju propisanih obaveza koje se odnose na emisiju otrovnih i opasnih čestica.²³

²⁰ Ibid, str. 380.

²¹ Bašić, Admir i Adnan Rovčanin (2014). *Finansijski efekti uvođenja kosagorijevanja biomase u termoelektrani Kakanj*, u „Poslovni konsultant“, Vol. 6, broj 32, str. 28-47.

²² Građani Kaknja su 2002. godine nasilno prekinuli rad Tvornice cementa Kakanj, što je bio alarm i znak, kako lokalnim vlastima u Kaknju, tako i vlasnicima preduzeća da se trebaju što prije posvetiti pitanjima smanjenja emisije čestica koje zagađuju okoliš, ali i ugrožavaju živote i zdravlje stanovništva (Ibid, str. 28-47).

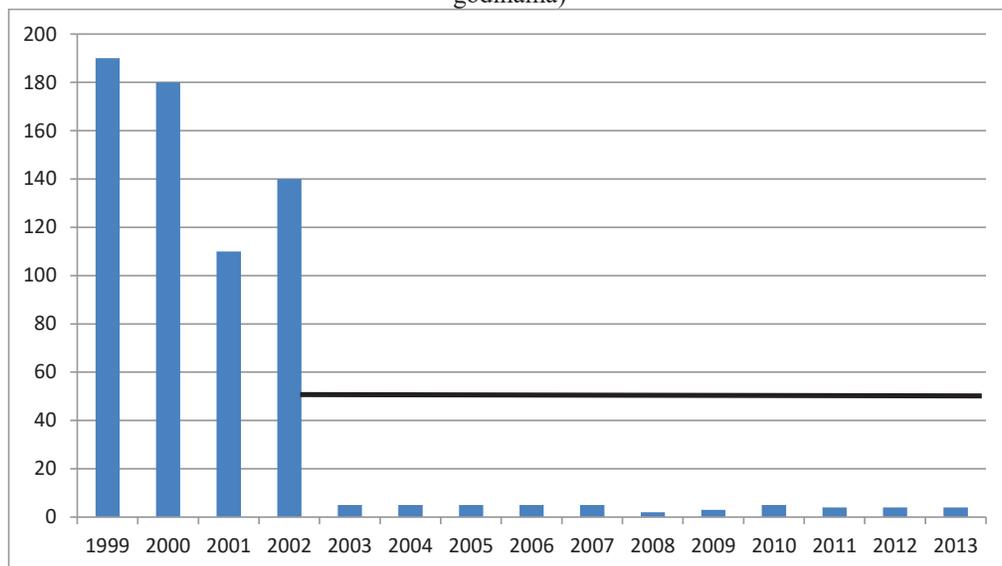
²³ „Problem zagađenja zraka u Kaknju je višedecenijska noćna mora, kako samog stanovništva tako i nadležnih organa. Naime, kako je već spomenuto, riječ je o industrijskom gradu čija su industrijska postrojenja smještena nedaleko od samog centra grada. To naravno za posljedicu ima veliko zagađenje, što kod građana izaziva revolt i nevjericu. Građani Kaknja su u jednom periodu 2002. godine nasilno prekinuli rad Tvornice cementa.

Tada im je podršku dao i kantonalni inspektor koji je izdao naredbu za prekid rada do izvršavanja propisanih obaveza. Saida Berbić, šefica Odsjeka za zaštitu okoliša Općine Kakanj, je za Novo vrijeme pojasnila hronologiju dešavanja vezanih za ovu problematiku. Problem zagađenja zraka u Kaknju datira još iz prijeratnog perioda. U ratnom i poslijeratnom periodu je zbog pada proizvodnje zagađenje bilo smanjeno. Međutim, neki naslijedeni problemi su ostali.

Rasprostiranje materija koje zagađuju kakanjski zrak definiran je i rasporedom izvora emisije, te položajem kakanjske kotline i, svakako, meteorološkim parametrima. Gradsko područje Kaknja nalazi se na

Da su učinjeni pozitivni pomaci, uz aktivnost i ulogu lokalnih vlasti (u ovom slučaju općinske vlasti u Kaknju), upućuju i podaci o količinama emisije prašine s dimnjaka Tvornice cementa Kakanj, u periodu od 1999 – 2013. godine. Podaci su predstavljeni na sljedećem grafikonu:

Slika 1. Emisija prašine sa dimnjaka Tvornice cementa Kakanj izražena u mg/m^3 (po godinama)

Zakonski limit za Bosnu i Hercegovinu i Europsku uniju
(Izvor: www.kakanjcement.ba)

Dakle, počev od 2003. godine, saradnjom lokalnih i djelimično kantonalnih vlasti, građana i menadžmenta preduzeća, značajno je smanjena emisija prašine sa dimnjaka Tvornice cementa Kakanj. Od te 2003. godine emisija je mnogo manja i od zakonskog limita za Bosnu i Hercegovinu i Europsku uniju (zakonski limit je $50 \text{ mg}/\text{m}^3$).

Što se tiče entitetskih, pa i kantonalnih vlasti, one djeluju kroz obezbjeđenje finansijska sredstva za konkretne namjene (programe) glede zaštite okoliša i smanjenja negativnih eksternih efekata (preko entitetskih i kantonalnih fondova za zaštitu okoliša).

produžetku pravca Termoelktrana – Tvornica cementa. To za posljedicu ima situaciju da je pri određenim uvjetima zajednički utjecaj ova dva industrijska subjekta najizraženiji upravo u užem gradskom području.

“Ukoliko pogledamo vidjet ćemo da rudnik nije u strogom centru, ali nije ni mnogo udaljen od istog. Također, u blizini strogog centra grada su i ostali veliki zagađivači. To je sigurno jedan od velikih razloga ovakvog stanja”, dodaje gospođa Berbić.

U Općini Kakanj svjesni su da se problem ne može riješiti preko noći, ali su sretni jer u svom gradu imaju privredne subjekte koji su svjesni i društveno odgovorni, te osjetljivi na ove probleme. Trenutno imaju tri mjerne stanice. Za jednu su, kako su nam kazali, novac skupljali više od tri godine. Pomoć od Ministarstva okoliša i turizma FBiH, barem kada je riječ o kupovini mjerne stanice, nisu dobili.

Niz većih ili manjih projekata realizirani su s ciljem poboljšavanja stanja okoliša u ovom gradu. Iz Općine naglašavaju da se u Kaknju mora još mnogo toga uraditi, ali da je ipak određen broj konkretnih koraka već učinjen. “Postavljanjem vrećastih filtera riješen je problem velikih količina prašine koje su svakodnevno ispuštane. Ovaj filter je umnogome poboljšao kvalitetu zraka, a uveliko eliminirao prašinu kao eksterni faktor zagađenja. Samim ukidanjem “Ćire” koji je kroz Kakanj svakodnevno prolazio, ostali smo bez 80 tona godišnje emisije prašine”, objašnjava Saida Berbić“ (Saida Berbić, *Općina Kakanj pozitivan primjer u zaštiti okoliša: Zagađenje postoji, ali se problem rješava*, Intervju za sedmični list “Novo vrijeme”, www.novovrijeme.ba, 13.03.2013.).

U narednom periodu neophodno je redefinirati i pojačati ulogu države (državnih institucija i ustanova) u konkretnim aktivnostima i poslovima zaštite okoliša i prirodnih resursa. Time će se postići veća fleksibilnost, provodivost i efikasnost u oblasti zaštite okoliša i prirodnih resursa na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, po jednakim mehanizmima, pravilima i procedurama.

Vlast (politički zastupnici) u Bosni i Hercegovini na svim razinama trebaju formulirati i primjeniti takve okolišne javne politike kojima će se ova oblast efikasno regulirati. Država još uvijek ima značajnih problema sa zagađenjima koja su produkt industrijskih postrojenja. Prva mjera u oblasti zaštite okoliša i prirodnih resursa treba biti usmjerena na donošenje državnog zakona o zaštiti okoliša i prirodnih resursa od svih mogućih (poznatih) zagađenja, koji će na efikasan način, s jedne strane utjecati za zaštitu okoliša i prirodnih resursa, te, s druge strane stvoriti ambijent u kome će preduzeća moći opstati i koegzistirati s okolišem. Neophodno je zakonski (efikasnim okolišnim javnim politikama) normirati, subvencionirati i podsticati preduzeća od strane države, od čega će korist imati, kako preduzeća, tako i stanovništvo. Jedino državnim zakonskim normiranjem mogu se definirati javne politike od strane vladajućih političkih elita kojima će se upravljati izraženim problemima u oblasti zagađenja okoliša u državi. Postavljanje i normiranje standarda u toj oblasti u Bosni i Hercegovini imat će adekvatnu podlogu za efikasnu alokaciju sredstava po pitanju preveniranja i spriječavanja eksternih efekata.

Jačanje kapaciteta institucija države Bosne i Hercegovine

U cilju jačanja kapaciteta državnih institucija, kao i svih ostalih javnih institucija na nižim nivoima, na izradi javnih politika, Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini pokrenuo je projekat pod nazivom: *Strateško planiranje i razvoj javnih politika*. Projekat je usmjeren na jačanje kapaciteta javnih institucija u odabranim sektorima kroz podršku strateškom planiranju, izradi javnih politika i upravljanju javnim financijama.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine u maju 2020. godine je usvojilo Srednjoročni program rada 2021-2023²⁴, sa listom i opisom općih principa razvoja i strateških ciljeva razvoja Bosne i Hercegovine. Jedan od principa je i ubrzanje procesa tranzicije i izgradnje kapaciteta institucija. Kao poseban podcilj navedeno je poboljšanje upravljanja okolišem i razvoj okolinske infrastrukture, uz povećanje otpornosti na klimatske promjene. Institucije Bosne i Hercegovine za period 2021-2023. su definirale pet srednjoročnih ciljeva u tom sektoru:²⁵

- 1) Unapređenje i usklađivanje pravnog okvira u sektoru okoliša sa pravnom stečevinom EU, uključujući unapređenje međunarodne saradnje i implementaciju međunarodnih obaveza BiH (Nadležna institucija: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine);
- 2) Razvoj regulatornog okvira i provođenje aktivnosti u skladu sa EU AQ i međunarodnim obavezama iz oblasti radijacijske i nuklearne sigurnosti i bezbjednosti (Nadležna institucija: Državna regulatorna agencija za radijacijsku i nuklearnu sigurnost Bosne i Hercegovine);
- 3) Osigurati uslove za kontinuirano deminiranje u Bosni i Hercegovini (Nadležne institucije: Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine i Centar za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine);
- 4) Urediti državnu granicu Bosne i Hercegovine (Nadležna institucija: Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine);

²⁴ *Srednjoročni program rada 2020-2023*. Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, maj 2020.

²⁵ Ibid, str. 17-18.

- 5) Unaprijediti saradnju unutar Bosne i Hercegovine i na međunarodnom planu u oblasti geodezije, geologije i meteorologije u Bosni i Hercegovini (Nadležna institucija: Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine).

Jedan od najznačajnijih ciljeva Strategije reforme javne uprave u Bosni i Hercegovini je unapređenje procesa donošenja javnih politika i izrade propisa. Ključni korak u tom cilju postignut je još u januaru 2005. godine, kada je Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine usvojila Jedinствена pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine. Tim pravilima se „od nositelja normativnih poslova u institucijama Bosne i Hercegovine traži da prilikom pripreme propisa vrše procjenu utjecaja novih pravila, dokumentiraju omjer koordinacije i konsultacija koje se provode u pripremnoj fazi, kao i da se pridržavaju niza drugih pravila.“²⁶

Odgovori na Upitnik sa 3242 pitanja koje je Bosna i Hercegovina dostavila Europskoj komisiji, kao dio eurointegracijskog puta, dali su osnovu da Europska komisija u svom Mišljenju ustanovi 14 prioriteta pitanja, čijim rješavanjem će se omogućiti dobijanje statusa kandidata države Bosne i Hercegovine za članstvo u Europskoj uniji. Radi se o Mišljenju Europske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Europskoj uniji, od 29. maja 2019. godine. Mišljenje Europske komisije, sa definiranim uslovima, predstavlja sveobuhvatnu mapu puta reformi u daljem procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Ono što se, kroz provođenje 14 prioriteta, očekuje od Bosne i Hercegovine, je poboljšanje zakonodavnog i institucionalnog okvir s ciljem osiguranja ispunjavanja ključnih prioriteta u razvoju demokracije, vladavine zakona, zaštite prava građana i reforme javne uprave. U nastavku su navedeni samo oni prioriteti koji su posebno vezani za jačanje kapaciteta institucija Bosne i Hercegovine u formuliranju i implementiranju javnih politika:²⁷

- *Drugi prioritet* se odnosi na obavezu da se obezbijedi evidencija u funkcioniranju mehanizma koordinacije na svim nivoima. Mehanizam koordinacije za odvijanje procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju pretpostavlja programsku aktivnost svih nivoa vlasti u oblasti izgradnje evropskih standarda, uključujući i usvajanje pravne stečevine Evropske unije. Najveću odgovornost za funkcioniranje mehanizma koordinacije organa vlasti ima Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, uključujući i upravljanje cjelinom procesa integracije države u Evropsku uniju;
- *Četvrti prioritet* odnosi se na poboljšanje institucionalnog okvira. Radi se o nužnosti raspodjele nadležnosti na svim nivoima vlasti. Predviđa se i uvođenje klauzule o supstituciji kako bi se državi nakon pristupanja Evropskoj uniji omogućilo privremeno vršenje nadležnosti drugih nivoa vlasti, a u cilju sprečavanja kršenja prava Evropske unije. Unutar poboljšanja institucionalnog okvira, garantirat će se nezavisnost pravosuđa, uključujući instituciju Visokog sudskog i tužilačkog vijeća. Radi garantiranja pravne sigurnosti predviđa se uspostavljanje pravosudnog tijela za tumačenje zakona u cijeloj Bosni i Hercegovini. Osiguraće se jednakost i nediskriminacija građana što podrazumijeva i provođenje presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „Sejdić – Finci“. Također se predviđa da svi organi uprave kojima je povjerena implementacija *acquisa* svoj rad zasnivaju na profesionalizmu i da eliminiiraju prava veta u donošenju odluka;

²⁶ Priručnik za razvoj javnih politika za državne službenike u BiH. Sarajevo: Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini, str. 12.

²⁷ Pejanović, Mirko (2020). *Pretpostavke ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju*, u „Zbornik radova Evropske i evroazijske integracije – prednosti i nedostaci“. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt, str. 22-34.

- *Jedanaesti prioritet* odnosi se na pitanje civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Zapravo, zagovara se uspostavljanje povoljnog okruženja za civilno društvo. Zemlje u postsocijalističkoj tranziciji, kakva je i Bosna i Hercegovina, sporo dostižu visok stepen konsolidacije demokratije, jer ne posvećuju brigu razvoju organizacija civilnog društva. U cjelini u Bosni i Hercegovini je nepovoljan položaj organizacija civilnog društva. Bolji položaj i to zakonski i materijalni organizacija civilnog društva, treba omogućiti veću participaciju građana u odlučivanju o javnim poslovima;
- *Četrnaesti prioritet* tiče se poboljšanja cjelokupnog funkcioniranja javne uprave. Funkcioniranje svake države, pa i Bosne i Hercegovine, se iskazuje preko efikasnog i odgovornog rada javne uprave u ostvarivanju interesa i potreba građana. Javna uprava u Bosni i Hercegovini ima mnoge nedostatke u kontekstu tranzicije bosanskohercegovačkog društva i države. Europska komisija uspostavlja zahtjev da se osigura profesionalna i depolitizirana državna služba. Potrebno je provesti reformu javne uprave i u pogledu njene strukture, njene funkcionalnosti i kadrovskog sastava. Valja doći do cilja kada će državna uprava postati visoko profesionalna elektronska uprava osposobljena za rad u jedinstvenom upravnom prostoru zemalja članica Europske unije.

Prezentirani prioriteti samo su neki od ukupno njih 14 iz Mišljenja Europske komisije, a koji su posebno u kontekstu jačanja kapaciteta institucija države Bosne i Hercegovine u oblasti javnih politika. Suština je u jačanju „institucionalnih kapaciteta na centralnom nivou (za razliku od decentralizacije bivših država kandidata za članstvo).“²⁸

Zaključak

Bosna i Hercegovina kroz aktivne javne politike treba raditi na *internacionaliziranju eksternalija (eksternih efekata)*, tj. pristup eksternim efektima na način da se državnim instrumentima i mehanizmima kupci (potrošači) i prodavci (ponuđači) na tržištu navedu da, prilikom kupnje, odnosno prodaje gotovih proizvoda, obrate pažnju upravo na eksterne utjecaje (posljedice) svojih postupaka i odluka. Ekološko oporezivanje treba biti jedna od mjera preveniranja i sprečavanja negativnih eksternih efekata, posebno za one neodgovorne i netransparentne poduzetnike i preduzeća. Druga, blaža mjera, koju vlasti trebaju primjeniti, te u određenoj mjeri i uspjevaju, jeste pritisak na poduzetnike i preduzeća koja su najveći zagađivači, s ciljem ugradnje ekoloških filtera i prerađivača. Upravo nove tehnologije, među koje se ubrajaju i ekološki filteri i prerađivači, su investicija koja ima dugoročne pozitivne efekte. Reforme u oblasti zaštite okoliša i prirodnih resursa u Bosni i Hercegovini su neophodne čim prije, a osnovni nosilac i akter provođenja tih reformi treba biti država. Prvi korak u tome treba biti formiranje ministarstva za zaštitu okoliša na državnom nivou. Neophodno je redefiniirati i pojačati ulogu države u konkretnim aktivnostima i poslovima zaštite okoliša i prirodnih resursa, čime će se postići veća fleksibilnost, provodivost i efikasnost, uz primjenu jednakih mehanizama, pravila i procedura. Vlast (politički zastupnici) na svim razinama trebaju formulirati i primjeniti takve okolišne javne politike kojima će se ova oblast efikasno regulirati. Prva mjera u oblasti zaštite okoliša i prirodnih resursa treba biti usmjerena na donošenje državnog zakona o zaštiti okoliša od svih mogućih zagađenja, koji će na racionalan i seriozan način, s jedne strane utjecati na zaštitu okoliša i prirodnih resursa, te, s druge strane stvoriti ambijent u kome će preduzeća moći opstati i koegzistirati s okolišem.

Osnovni cilj je jačanje kapaciteta državnih institucija u Bosni i Hercegovini u smislu formuliranja i implementiranja javnih politika, koje ni u kom slučaju nemaju za cilj spočitavati

²⁸ Džindo, Adnan i Ermin Kuka (2018). *Inkluzija bh nevladinih aktera u procesu europeizacije javnih politika*, u „Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku“, God. III, br. 5, str. 142-164.

i umanjivati značaj koji imaju lokalne, kantonalne i entitetske javne politike. Niže razine vlasti trebaju biti postavljene tako da budu efikasna potpora državi u provođenju njenih javnih politika. Dakle, država treba biti nosilac aktivnosti stvaranja suštinskih javnih politika. Aktualno je obratno postavljen red stvari, odnosno postavljena je situacija odozdo prema gore, gdje se pri takvoj putanji gornja (najviša tačka) državne nadležnosti imaju samo formalni karakter i gube u nadmoćnosti nadležnosti nižih nivoa.

Država Bosna i Hercegovina mora imati suštinske ovlasti i ingerencije, te biti nosilac europskih standarda u procesima donošenja javnih politika upućenih prema problemima građana. Europska unija još uvijek u Bosni i Hercegovini nema sagovornika s kojim će voditi pregovore o javnim politikama koje su u vrhu prioriteta Europske unije. To se, prvenstveno, odnosi na: politiku zaštite okoliša, poljoprivrednu politiku, obrazovnu politiku, energetska politiku,...

Literatura:

1. Bašić, Admir i Adnan Rovčanin (2014). *Finansijski efekti uvođenja kosagorijevanja biomase u termoelektrani Kakanj*, u „Poslovni konsultant“, Vol. 6, broj 32, str. 28-47.
2. *Dejtonski mirovni sporazum*. Sarajevo: JP NIO Službeni list RBiH, 1995.
3. Džindo, Adnan i Ermin Kuka (2018). *Inkluzija bh nevladinih aktera u procesu europeizacije javnih politika*, u „Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku“, God. III, br. 5, str. 142-164.
4. Đorđević, Snežana (2009). *Analize javnih politika*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu/Čigoja štampa.
5. Grdešić, Ivan (2006). *Osnove analize javnih politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
6. Heywood, Andrew (2004). *Politika*. Podgorica: Clío.
7. Hill, Michael (2010). *Proces stvaranja javnih politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
8. Jašarević, Faruk i Ermin Kuka (2016). *Specifičnosti kreiranja i implementiranja javnih politika u Bosni i Hercegovini*, u „Zbornik radova: Naučne i društvene aktuelnosti“. Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Kadrić, Ševko (2004). *Ekologija: neodrživi razvoj*. Zenica: Društvo BiH pisaca i prevodilaca u Skandinaviji.
10. Kuka, Ermin (2018). *Javne politike*. Sarajevo: Štamparija Fojnica d.o.o.
11. Lienemann, Fritz (1972). *Neki aspekti politike sredine orijentisane na budućnost*, u „Zbornik radova Nauka, čovek i njegova okolina“, Beograd: Udruženje “Nauka i društvo“, str. 43-51.
12. Lindov, Osman (2011). *Transport i okoliš*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj i komunikacije Univerziteta u Sarajevu.
13. Pejanović, Mirko (2020). *Pretpostavke ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju*, u „Zbornik radova Evropske i evroazijske integracije – prednosti i nedostaci“. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt, str. 22-34.
14. *Priručnik za razvoj javnih politika za državne službenike u BiH*. Sarajevo: Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini.
15. Saida Berbić, *Općina Kakanj pozitivan primjer u zaštiti okoliša: Zagađenje postoji, ali se problem rješava*, Intervju za sedmični list “Novo vrijeme“, www.novovrijeme.ba, 13.03.2013.).
16. Samuelson, A. Paul i William D. Nordhaus (2007). *Ekonomija (osamnaesto izdanje)*. Zagreb: Mate d.o.o.
17. *Srednjoročni program rada 2020-2023*. Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, maj 2020.
18. Stiglitz, E. Joseph (2004). *Ekonomija javnog sektora (prvo izdanje)*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
19. Stojiljković, Ana (2010). *Donošenje odluka u savremenoj državi*, u: Pavlović, Vukašin i Zoran Stojiljković (prir.). *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd, Konrad Adenauer Stiftung/Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu/Centar za demokratiju, str. 111-139.
20. Tahirović, Emir i Ermin Kuka (2020). *Osnove javnih politika*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za upravu – pridružena članica.
21. Termiz, Dževad (2009). *Metodologija društvenih nauka (drugo dopunjeno i prošireno izdanje)*. Lukavac: NIK “Grafit“.
22. Termiz, Dževad (2013). *Osnovi metodologije socijalne psihologije*. Sarajevo: Amos graf.

23. Termiz, Dževad i Slavomir Milosavljević (2018). *Praktikum iz metodologije politikologije (drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje)*. Sarajevo/Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka.
24. Termiz, Dževad (2020). *Statistička obrada podataka u empirijskim društvenim istraživanjima*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
25. www.kakanjcement.ba

PRAVNI OKVIR EU I SIGURNOST HRANE

- Od polja do stola -

Apstrakt

Pandemija COVID-19 pokazala je ogromnu važnost snažnog i otpornog sistema ishrane koji funkcionira u svim okolnostima i koji je u stanju osigurati pristup dovoljnoj opskrbi pristupačnom hranom za građane. To nas je također učinilo akutno svjesnim sinergije između našeg zdravlja, ekosistema, lanaca nabavke, obrazaca potrošnje i planetarnih granica. Očito je da moramo učiniti mnogo više da sačuvamo sebe, ali i planetu zdravim. Aktualna pandemija je samo jedan primjer. Sve češće suše, poplave, šumski požari i nove štetočine stalni su pokazatelji da je naš prehrambeni sistem ugrožen i da mora postati održiviji i otporniji. Strategija „od polja do stola“ jedan je posve novi sveobuhvatni pristup tome kako Evropljani cijene održivost hrane. To je prilika za poboljšanje načina života, zdravlja i životne sredine. Stvaranje povoljnog prehrambenog okruženja koje olakšava odabir zdrave i održive prehrane koristit će zdravlju i kvaliteti života potrošača i smanjiti troškove društva u vezi sa zdravljem. Zbog toga, ljudi danas posvećuju posebnu važnost ekološkim, zdravstvenim, društvenim i etičkim pitanjima i traže vrijednost u hrani više nego ikada ranije. Čak i kada se društva sve više urbaniziraju, hoće se osjećati bliže svojoj hrani, žele hranu koja je svježija, manje obrađena i održivog izvora.

Ključne riječi: sigurnost hrane, EU, strategija „od polja do stola“, RASFF, Agencija za sigurnost hrane.

EU LEGAL FRAMEWORK AND FOOD SECURITY

- From the field to the table -

Summary

The COVID-19 pandemic has demonstrated the paramount importance of a strong and resilient nutrition system that works in all circumstances and is able to ensure access to a sufficient supply of affordable food for citizens. It has also made us acutely aware of the synergies between our health, ecosystems, supply chains, consumption patterns and planetary boundaries. Obviously, we need to do much more to keep ourselves but also the planet healthy. The current pandemic is just one example. Increasing droughts, floods, forest fires and new pests are constant indicators that our food system is endangered and that it must become more sustainable and resilient. The field-to-table strategy is a whole new comprehensive approach to how Europeans value food sustainability. It is an opportunity to improve lifestyle, health and the environment. Creating a favorable nutritional environment that facilitates the selection of healthy and sustainable diets will benefit the health and quality of life of consumers and reduce society's health-related costs. As a result, people today pay special attention to environmental, health, social and ethical issues and seek value in food more than ever before. Even as societies become more urbanized, they want to feel closer to their food, they want food that is fresh, less processed and a sustainable source.

Keywords: food safety, EU, field-to-table strategy, RASFF, Hanna Safety Agency.

¹ Evropski univerzitet Kallos Tuzla, Evropski univerzitet Brčko distrikt, CKM Mostar, IUT Travnik.

² Viši asistent Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH.

³ Viši asistent Evropski univerzitet Kallos Tuzla.

Uvod

Politika Evropske unije o sigurnosti hrane ima najmanje dvostruki cilj: zaštititi zdravlje ljudi i interese potrošača i omogućiti uspješno djelovanje jedinstvenog evropskog tržišnog prostora. Evropska unija nastoji da osigura uspostavu i poštovanje standarda kontrole u području higijene hrane za životinje i prehrambenih proizvoda, zdravlja životinja i bilja te sprečavanja kontaminacije hrane vanjskim tvarima. Unija također regulira označivanje prehrambenih proizvoda i hrane za životinje.

1. Pravni osnov EU o sigurnosti hrane

U našem radu, u kontekstu ovog naslova obradit ćemo članove 43, 114, 168 i član 169. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.⁴

Članom 43., stavovima 1-5. Lisabonskog ugovora definirani su osnovi za izradu i provedbu zajedničke poljoprivredne politike, kao i za zamjenjivanje nacionalnih organizacija s nekim od oblika zajedničkog organiziranja te za provedbu mjera utvrđenih u oblasti poljoprivrede i ribarstva. Evropski parlament i Vijeće, djelujući u redovnom zakonodavnom postupku i nakon savjetovanja s Ekonomskim i socijalnim odborom, uspostavljaju zajedničku organizaciju poljoprivrednih tržišta te utvrđuju druge odredbe potrebne za provođenje ciljeva zajedničke poljoprivredne politike i zajedničke ribolovne politike. Nacionalne tržišne organizacije mogu se zamijeniti zajedničkom organizacijom ako:

- a) zajednička organizacija nudi državama članicama koje se protive toj mjeri i koje imaju vlastitu organizaciju za dotičnu proizvodnju, jednaku zaštitu zapošljavanja i životnog standarda tih proizvođača, uzimajući u obzir moguće prilagodbe, kao i specijalizaciju koja će s vremenom biti potrebna;
- b) takva organizacija osigurava uvjete za trgovinu unutar Unije slične onima koji postoje na nacionalnom tržištu.

Usklađivanje prava, članom 114. naznačeno je u Ugovorima, sljedeće odredbe se primjenjuju radi ispunjenja ciljeva utvrđenih članom 26. Evropski parlament i Vijeće mogu, djelujući sukladno redovnom zakonodavnom postupku, nakon savjetovanja s Ekonomskim i socijalnim odborom, usvojiti mjere za usklađivanje odredaba utvrđenih zakonima, uredbama ili upravnim propisima država članica kojima je cilj stvaranje i djelovanje unutarnjeg tržišta. Ovo definisanje se ne odnosi na fiskalne odredbe koje se odnose na slobodno kretanje osoba niti na one koje se odnose na prava i interese zaposlenih osoba⁵.

Komisija, u svojim prijedlozima koji se odnose na zdravlje, sigurnost, zaštitu okoliša i zaštitu potrošača, uzima kao polaznu tačku visok stepen zaštite, uzimajući posebice u obzir sva nova otkrića utemeljena na naučnim postavkama. Unutar svojih ovlasti, Evropski parlament i Vijeće isto tako nastoje ostvariti taj cilj. Ipak, država članica i dalje ako smatra potrebnim može zadržati domaće odredbe na temelju viših razloga koji se odnose na zaštitu okoliša ili radnog okruženja, o tim odredbama obavještava Komisiju, kao i o razlozima za njihovo zadržavanje.

⁴ Lisabonski Ugovor o funkcioniranju EU.

Čl. 2. č. 1 Lisabonskog ugovora izmijenjen je u naziv Ugovora o osnivanju Europske zajednice. Novi naziv je Ugovor o funkcioniranju Europske unije

⁵ Član 114.st.1. Ugovora.

Komisija će, unutar šest mjeseci od obavještenja odobriti ili odbaciti određene domaće odredbe, nakon što utvrdi jesu li one sredstvom proizvoljne diskriminacije ili prikrivenog ograničenja na trgovanje između država članica, te predstavljaju li one prepreku djelovanju unutarnjeg tržišta. Ako u predviđenom roku izostane odluka Komisije, domaće odredbe iz stava 4. i 5. smatrat će se odobrenima⁶.

Evropski parlament i Vijeće djelujući u redovnom zakonodavnom postupku i nakon savjetovanja s Ekonomskim i socijalnim odborom i Odborom regija, pridonose ostvarenju ciljeva radi rješavanja zajedničkih sigurnosnih problema usvajanjem⁷:

- a) mjera kojima se utvrđuju visoki standardi kvaliteta i sigurnosti organa i tvari ljudskog porijekla, krvi i krvnih prerađevina; te mjere ne priječe nijednu državu članicu da zadrži ili uvede strože mjere zaštite;
- b) mjera na području veterine i fitosaniteta kojima je neposredan cilj zaštita ljudskog zdravlja;
- c) mjera kojima se utvrđuju visoki standardi kvaliteta i sigurnosti lijekova i medicinskih uređaja.

Radi promicanja interesa potrošača i osiguranja visokog stepena zaštite potrošača, Unija doprinosi zaštiti zdravlja, sigurnosti i ekonomskih interesa potrošača, kao i promicanju njihovih prava na informiranje, obrazovanje, te unutarnju organizaciju radi očuvanja njihovih interesa⁸ sljedećim mjerama:

- a) mjerama koje se usvajaju u skladu s članom 114. u okviru stvaranja unutarnjeg tržišta;
- b) mjerama kojima se podupiru, nadopunjuju i nadziru politike država članica.

Mjere koje se usvajaju ne sprječavaju državu članicu da se pridržava ili da uvodi strože mjere zaštite. Te mjere moraju biti u skladu s Ugovorima i o njima se obavještava Komisija.

2. Nova strategija sigurnosti hrane - Od polja do stola

Efikasna borba protiv trihinoze, salmonele, ptičje gripe i drugih opasnosti koje vrebaju iz hrane moguća je jedino potpunom kontrolom cjelokupnog puta hrane – od polja do stola

Sve ove bolesti otvorile su mnogo puta staro, novo pitanje koliko možemo biti sigurni u hranu koju jedemo. Kravlje ludilo, slinavka, i dioksin i druge bolesti teme mnogih naučnika, organizacija, vlada, u posljednje vrijeme vezane uz (ne)sigurnost hrane, a tu su i manje-više stalni lokalni problemi sa salmonelom i trihinelom. Hrana je proizvod od posebnog interesa kako za pojedinca tako i za državu, a osiguranje kakvoće i zdravstvene ispravnosti hrane postalo je internacionalno značajno i u nadležnosti je vlada i proizvođača, ali i predmet sve većeg interesa potrošača. Glavno pitanje sigurnosti hrane je kako učinkovito uključiti i objediniti sve subjekte u prehrambenom sistemu od proizvodnje do konzumacije.

2.1. Pojam i određenje sigurnosti hrane

Sigurnost hrane kao svjetski problem možemo promatrati dvojako. Food security je sigurnost izvora hrane, odnosno stalnost ponude, što muči prije svih nerazvijene zemlje. Druga sigurnost je food safety koja se odnosi na zdravstvenu ispravnost hrane što muči sve nas. Vrlo grubo kazano, food security se bavi između ostaloga najvažnijim nutricionističkim pitanjem što u stvari hranu čini zdravom, dok se food safety prvenstveno bavi pitanjem što hranu čini

⁶ Isto, st.6.

⁷ Čl.168. st.4. Ugovora

⁸ Isto, čl. 169. (Zaštita potrošača).

nezdravom. Uz vrlo važne ekonomske i političke elemente, food security se bavi problemom kako pomoći neishranjenom stanovništvu u odabiru hrane kako bi se osigurao minimum najvažnijih bjelančevina, ugljikohidrata, vitamina, minerala.

Tako naprimjer, u Sjedinjenim Američkim Državama, kao najrazvijenijoj zemlji na svijetu o sinergiji poljoprivrede i zdravlja počelo se razmišljati 2003. g. u Nacionalnoj akademiji za nauku na konferenciji "Istraživanje vizije: integracija hrane i zdravlja". Na tom skupu se moglo čuti da je u SAD došlo vrijeme za novu poljoprivrednu paradigmu baziranu istovremeno na dobrobiti potrošača i profitu farmera objedinjujući prehranu, zdravlje i prevenciju bolesti. Sudionici skupa sačinili su dijagram na kojem je prikazana veza poljoprivrede i ljudskoga zdravlja. Tako je jedna od najprestižnijih znanstvenih organizacija u svijetu priznala važnu ulogu poljoprivrede u poboljšanju ljudske prehrane i zdravlja. Slijedila je reakcija iz Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) koja je zajedno s FAO-m⁹ prihvatila sličan koncept.

2.2. Evropski koncept

Europska unija ide korak dalje i ovu naizgled konceptijski jednostavnu food security temu razrađuje, proširuje i (tipično europski) usložnjava u food safety strategiju i obznanjuje ju u 2004. Naslov te strategije je na engleskom doslovno od farme do viljuške, a na njemačkom ozbiljnije od proizvođača do potrošača. Nama najviše pristaje talijanska inačica – od polja do stola.

U čemu je suština ove strategije?

U globaliziranom svijetu put od mjesta stvaranja i proizvodnje hrane (polja, farme, prehrambene industrije) do potrošača može biti prostorno i vremenski vrlo dug. Upravo na tom putu vrebaju različite opasnosti za hranu kako u samoj proizvodnji, tako i u transportu, skladištenju i u pripravi hrane.

Evropska unija je food safety odredila kao svoj najveći prioritet. Novu strategiju sigurnosti hrane u Evropskoj uniji obuhvataju četiri glavne odrednice:

1. regulacija sigurnosti hrane za ljude i životinje,
2. neovisna i javna znanstvena prosudba,
3. konkretne akcije u provedbi regulacije i
4. kontrole procesa i priznavanje prava potrošača na izbor na osnovi potpunih informacija odakle dolazi hrana i šta ona sadrži.

Proizvođači i prerađivači hrane moraju poštovati čitavu set zakonskih akata, što je bilo osobito zahtjevno za usklađivanje proizvodnje i prerade hrane u novim zemljama – članicama EU.

Cjelokupno pravni sistem EU počiva na naučnim procjenama rizika, pa je stoga, analiza rizika jedan od najvažnijih elemenata sigurnosti hrane. Centralnu ulogu u procesu analize rizika ima EFSA, Europska agencija za sigurnost hrane osnovana 2002. g. sa sadašnjim sjedištem u Parmi, Italija. Treći element sigurnosti hrane, provedba zakona i kontrola hrane vrši se između ostaloga i putem sistema brzog obavještanja o hrani za ljude i životinje (RASFF) koji omogućava brzo i kompetentno cirkuliranje informacija o novim rizicima. Informiranost potrošača kao četvrti i

⁹ FAO od engl. Food and Agriculture Organization; organizacija za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda. Utemeljena 1945. godine u Quebecu, Kanada, s ciljem poboljšanja razine prehrane i standarda, kao i unapređenja poljoprivredne proizvodnje i života u seoskim zajednicama. Od 1951. godine sjedište organizacije je u Rimu.

posljednji element strategije „Od polja do stola“ osigurava se i posebnim obilježavanjem proizvoda, kako bi se ispunilo osnovno pravo potrošača da znaju što jedu.

Ciklus poljoprivreda, hrana, potrošač i zdravlje,

Izvor: Šimić www.strategija, preuzeto 27.4.22, 17,00,

Primjenom integralne strategije sigurnosti hrane EU „Od polja do stola“ cijeli sistem bi trebao biti još učinkovitiji na veće zadovoljstvo svih u prehrambenom "lancu", od poljoprivrednih proizvođača do potrošača, ilustrativno pokazan na dijagramu.

3. Agencija za sigurnost hrane BiH

Približavajući se Europskoj uniji, Bosna i Hercegovina mora imati sve bolje i učinkovitije zakone i institucije koje pokrivaju oblast sigurnost hrane. Veliki korak naprijed je Zakon o hrani iz 2004¹⁰. godine i osnivanje Agencije za sigurnost hrane BiH¹¹. Brza i odlučna intervencija države u slučaju različitih epidemija ili pandemija, pokazuje funkcioniranje našeg sistema sigurnosti hrane, sa intencijom postupnog integriranja u evropski sistem. Agencija za sigurnost hrane BiH i nadležni organi entiteta i Distrikta Brčko BiH dužni su sprovesti aktivnosti vezane za: procjenu rizika u oblasti sigurnosti hrane, monitoring hrane, istraživanje kvaliteta soli na BH tržištu, monitoring kvaliteta meda na tržištu, saradnju sa laboratorijama za kontrolu hrane, Prehrambene navike stanovništva, izrade propisa usaglašenih sa legislativom Evropske unije, oblast genetički modificiranih organizama, priznavanje prirodnih mineralnih i prirodnih izvorskih voda, Implementacija propisa iz oblasti sigurnosti hrane i međunarodnu saradnju

Pravni akti koji su usvojeni u oblasti sigurnosti hrane na nivou BiH su:

¹⁰ Službeni glasnik BiH broj 50/04

¹¹ Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je samostalna upravna organizacija, utemeljena Odlukom o osnutku Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 22/05), a temeljem Zakona o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04).

- Pravilnik o metodama uzorkovanja i analitičkim metodama za kontrolu količina dioksina, dioksinima sličnim PCB-a i PCB-a koji nisu slični dioksinu u određenoj hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 62/17);
- Pravilnik o izmjenama i dopunama pravilnika o metodama uzorkovanja i analiza za službenu kontrolu količine mikotoksina u hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 62/17);
- Pravilnik o dopunama pravilnika o službenim kontrolama koje se provode radi verifikacije postupanja u skladu s odredbama propisa o hrani i hrani za životinje te propisa o zdravlju i dobrobiti životinja („Službeni glasnik BiH“, broj 62/17);
- Pravilnik o utvrđivanju metoda za uzorkovanje i kriterija učinkovitosti za metode analize za službenu kontrolu razine eruka kiseline u hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 62/17);
- Pravilnik o izmjenama pravilnika o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće („Službeni glasnik BiH“, broj 62/17);
- Pravilnik o plastičnim materijalima i predmetima namijenjenim za kontakt s hranom („Službeni glasnik BiH“, broj 66/17).

Agencija u Procjeni rizika u oblasti sigurnosti hrane - poduzima pripreme radnje u cilju formiranja Savjetodavnog vijeća, Naučnog vijeća i naučnih odbora. U okviru ovog objekta, a na osnovu zaprimljenih EU RASFF obavijesti o rizicima porijeklom iz hrane, obavijesti izvan EU RASFF sistema i INFOSAN obavijesti, pripremljeno je ukupno 14 inicijalnih procjena rizika koje imaju za cilj da na pravovremen način daju smjernice nadležnim organima za preduzimanje odgovarajućih mjera, kao i informacije potrošačima i drugim zainteresiranim stranama o rizicima porijeklom iz hrane¹². Nadalje, izvršena je evaluacija obavijesti, pripremanje i dostavljanje obavijesti nadležnim organima u nacionalnom sistemu, zaprimanje povratnih informacija, te sačinjavanje povratnih informacija za upućivanje nadležnoj službi EC putem EU RASFF¹³. Agencija također, redovno dostavlja izvještaj Evropskoj komisiji o preduzetim mjerama od strane nadležnih organa u BiH koji se putem RASFF WINDOW, SANTE RASFF EC čini dostupnim svim članicama RASFF mreže. Obavijesti izvan EU RASFF sistema – Agencija je zaprimila ukupno 28 obavijesti izvan EU RASFF sistema koje su na dalje postupanje i preduzimanje odgovarajućih mjera dostavljene nadležnim organima. WHO/FAO INFOSAN mreža – Od strane INFOSAN¹⁴ kontakt tačke za hitne slučajeve za BiH, zaprima informativne note koje zahtijevaju ili ne postupanje nadležnih organa u BiH.

Prehrambene navike stanovništva¹⁵ – Agencija je u 2017. godini započela sa implementacijom projekta prehrambenih navika stanovništva BiH koji je podržan od strane Evropskog autoriteta za hranu koji je i osigurao neophodna finansijska sredstva. Projekt će se provoditi u skladu s EU Menu tehnologijom, što garantira da su prikupljeni podaci u BiH harmonizirani s podacima i drugih zemalja članica EU i dio su opće evropske baze podataka o prehrambenim navikama stanovnika Evrope. U Agenciji započeto je sa pilot projektom na uzorku od 10% ukupnog broja ispitanika u cilju testiranja upitnika i protokola anketiranja i unosa podataka u softver. Krajnji korisnici su institucije BiH, te entitetske institucije i akademska zajednica.

¹² God.izvještaj iz oblasti poljoprivrede...BiH za 2017. str.56-61.

¹³ RASFF – Rapid Alert System for Food and Feed, sistem brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje, osnovni je alat za razmjenu informacija između kompetentnih institucija u slučajevima kada postoji rizik za ljudsko zdravlje nastao hranom, zbog kojega. su pokrenute određene mjere poput povlačenja ili zabrane uvoza određenih proizvoda.

¹⁴ Međunarodna mreža autoriteta za sigurnost hrane – (The International Food Safety Authorities Network, INFOSAN)

¹⁵ Godišnji izvještaj iz oblasti poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja BiH za 2017. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH (2018) str.56-61.

Kada je u pitanju koordinacija izrade propisa usaglašenih sa legislativom Evropske unije kako bi se osigurao izvoz hrane i hrane za životinje, te zaštitili interesi potrošača i proizvođača, u Službenom glasniku BiH objavljeno je devet propisa o hrani, koji su doneseni na prijedlog Agencije u saradnji sa nadležnim organima, od strane Vijeća ministara BiH i to :

1. Ispravka pravilnika o izmjenama i dopunama pravilnika o maksimalno dozvoljenim količinama za određene kontaminante u hrani („Sl. Glasnik BiH“, broj 9/17),
2. Pravilnik o utvrđivanju metoda za uzorkovanje i kriterija efikasnosti za metode analize za službenu kontrolu nivoa eruka kiselina u hrani („Sl. Glasnik BiH“, broj 62/17).
3. Pravilnik o uzorkovanju i analitičkim metodama za kontrolu količina dioksina, dioksimina sličnim PCB- a, PCB- a koji nisu slični dioksinu u određenoj hrani („Sl. glasnik BiH“, broj 62/17),
4. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o metodama uzorkovanja i analiza za službenu kontrolu količine mikotoksina u hrani („Sl. glasnik BiH“, broj 62/17),
5. Pravilnik o izmjenama Pravilnika o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće („Sl. glasnik BiH“, broj 62/17),
6. Pravilnik o dopunama Pravilnika o službenim kontrolama koje se provode radi verifikacije postupanja u skladu sa odredbama propisa o hrani i hrani za životinje, te propisa o zdravlju i dobrobiti životinja („Sl. glasnik BiH“, broj 62/17),
7. Pravilnik o plastičnim materijalima i predmetima namijenjenim za kontakt sa hranom („Sl. glasnik BiH“, broj 66/17),
8. Pravilnik o postupku ocjenjivanja i ovlašćivanja laboratorija za ispitivanje, kontrolu i praćenje GMO- a i proizvoda koji se sastoje, sadrže ili potiču od GMO-a („Sl. glasnik BiH“, broj 73/17)
9. Pravilnik o izmjeni i dopuni Pravilnika o maksimalnom nivou pesticida u i na hrani za životinje biljnog i životinjskog porijekla („Sl. glasnik BiH“, broj 92/17).

3.1. Saradnja Agencije i EFSA

U oblasti saradnja sa Evropskim autoritetom za sigurnost hrane (EFSA) – Agencija je potpisala Sporazum sa EFSA-om. Na osnovu potpisanog Sporazuma, Agencija je ispoštovala sljedeće obaveze: Imenovanje predstavnika kao nacionalnih organizatora, odnosno imenovanje predstavnika Naučnog odbora i imenovanje Kontakt tačke ispred BiH za EFSA-u, održavanje dvije ekspertske misije vezano za prikupljanje podataka o zoonozama i uzročnicima zoonoza, antimikrobnoj rezistenciji i epidemijama uzrokovanim hranom zoonoses, FBO I AMR), i uspostavljen je sistem za prikupljanje i izvještavanje o zoonozama i uzročnicima zoonoza, antimikrobnoj rezistenciji i epidemijama uzrokovanim hranom u koji su uključene nadležne institucije BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH.

4. Zaključak

Kada govorimo o sigurnosti i kvalitetu hrane, kao imperativan zeleni dogovor je prilika da se harmonizira i balansira naš prehrambeni sistem sa potrebama planete i da pozitivno odgovorimo na težnje evropskih država i njihovih institucija za zdravom, pravednom i ekološki prihvatljivom hranom.

Zato je primarni zadatak strategije „ od polja do stola “ da prehrambeni sistem Evrope postane globalni standard za održivost. Prelazak na samoodržive prehrambene sisteme zahtijeva zajednički pristup koji uključuje javne vlasti na svim nivoima upravljanja (uključujući gradove, ruralne i obalne zajednice), aktere iz privatnog sektora u cijelom lancu vrijednosti hrane, nevladine organizacije, socijalne partnere, akademsku zajednicu i građane.

Literatura

1. Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 22/05),
2. Godišnji izvještaj iz oblasti poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja BiH za 2017. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH (2018).
3. Lisabonski ugovor o osnivanju Europske zajednice / Ugovor o funkcioniranju Europske unije
4. Pravilnik o dopunama Pravilnika o službenim kontrolama koje se provode radi verifikacije postupanja u skladu sa odredbama propisa o hrani i hrani za životinje, te propisa o zdravlju i dobrobiti životinja („Sl. glasnik BiH“, broj 62/17),
5. Pravilnik o plastičnim materijalima i predmetima namijenjenim za kontakt sa hranom („Sl. glasnik BiH“, broj 66/17),
6. Pravilnik o izmjeni i dopuni Pravilnika o maksimalnom nivou pesticida u i na hrani za životinje biljnog i životinjskog porijekla („Sl. glasnik BiH“, broj 92/17).
7. Sl. Glasnik BiH“, broj 9/17,
8. Sl. Glasnik BiH“, broj 62/17.
9. Sl. glasnik BiH“, broj 62/17,
10. Sl. glasnik BiH“, broj 62/17,
11. Sl. glasnik BiH“, broj 62/17,
12. Zakon o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04).
13. [www.strategija.pdf](#).

KLJUČ PROMENA - VELIKI RESET?

Sažetak

Savremeni globalni svet se nalazi u fazi sveobuhvatne transformacije. Neoliberalni kapitalizam zasnovan na dostignućima industrijskih revolucija prerasta u postkapitalizam sa proklamovanim ciljem da umesto profita, kao merila uspešnosti, promoviše održivu ekonomiju, pametan rast, ravnomeran socijalni razvoj, zelenu agendu...

Pravni dokumenti koji projektuju promene su Agenda UN 2030, Pariški sporazum o klimatskim promenama i Deklaracija Svetskog ekonomskog foruma za pokretanje Velikog reseta. Faktički fundament tranzicije kapitalizma svojevstan je konsenzus međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija iza kojeg stoje finansijski interesi vodećih multinacionalnih kompanija.

U radu će biti analizirani ciljevi Agende, odredbe Sporazuma o klimatskim promenama i kontroverze Velikog reseta i promene koje oni donose u skladu sa onom Sokratovom maksimumom "u sve treba sumnjati". U tom kontekstu biće reči o klimatskim promenama, radikalnoj energetske transformaciji, zelenoj agendi, redefinisaju agrara, digitalizaciji, depopulaciji...i Četvrtoj industrijske revoluciji.

Ključne reči: Agenda 2030, Veliki reset, zelena agenda, održivi razvoj, klimatske promene, fosilna goriva.

THE KEY TO CHANGE - THE BIG RESET?

Abstract

The modern global world is in a phase of comprehensive transformation. Neoliberal capitalism based on the achievements of industrial revolutions is growing into post-capitalism with the proclaimed goal of promoting a sustainable economy, smart growth, balanced social development, green agenda instead of profit, as a measure of success.

Legal documents that project change are the UN Agenda 2030, the Paris Agreement on Climate Change and the Declaration of the World Economic Forum to launch the Great Reset. The de facto foundation of the transition of capitalism is a kind of consensus of international governmental and non-governmental organizations, behind which stand the financial interests of leading multinational companies.

The paper will analyze the goals of the Agenda, the provisions of the Agreement on Climate Change and the controversy of the Great Reset and the changes they bring in accordance with

¹ Redovni profesor na Pravnom fakultetu Evropskog univerziteta Brčko distrikt. avramovic_vladimir@yahoo.com

Socrates' maxim "everything should be doubted". In that context, we will talk about climate change, radical energy transformation, green agenda, redefining agriculture, digitalization, depopulation... and the Fourth Industrial Revolution.

Keywords: Agenda 2030, Great Reset, green agenda, sustainable development, climate change, fossil fuels.

Uvodne napomene

Bezmalobitno dva i po veka kapitalizam je svetu donosio ekonomski rast i materijalni boljitak. Društveno ekonomski sistem odnosa zasnovan na privatnoj svojini, preduzetničkoj inicijativi, slobodnom tržištu i konkurenciji baziran je na ekonomskom rastu kao posledici tehničko-tehnoloških pronalazaka, koji su primenjeni u masovnoj industrijskoj proizvodnji. Izuzev nekoliko decenija u XX veku, kada je u SSSR – u, Kini i još nekoliko zemalja uspostavljen društveno-ekonomski i politički sistem zasnovan na jednopartijskom političkom modelu, državnoj svojini i socijalističkoj raspodeli, kapitalistički narativ dominira svetskom civilizacijom.

Neprekidni rast i profit, kao lajt motiv kapitalističke doktrine, upravo je bio odlučujući faktor na vagi u pobedi nad socijalizmom kao društveno humanijim i socijalno pravednijim sistemom organizacije države i društva. Intenzivna primena dostignuća industrijskih revolucija doprinosila je, naravno, industrijalizaciji, elektrifikaciji, automatizaciji i digitalizaciji. Tehnološka revolucija intenzivirana je razvitkom kompjuterske tehnologije, kojom je većina fizičkih poslova mehanizovana i automatizovana, a sa nestankom socijalizma sa svetske scene neoliberalni koncept kapitalističke mantre dobio je dodatni vetar u leđa.

Nove informatičke tehnologije omogućile su korporacijama da celi svet pretvore u svoje "lovište". Počela je era globalizacije, pretvaranja nacionalnih ekonomija u mrežu globalne, svetske ekonomije, što je zahtevalo ukidanje teritorijalnih, pravnih i ostalih ograničenja slobodnog delovanja tržišnih i drugih zakona te globalnog protoka roba i kapitala. Proces internacionalizacije privrednog života značio je gubitak ili barem ozbiljno sužavanje ekonomske suverenosti nacionalnih država, koje su sve više gubile kontrolu nad razvitkom svojih privreda. Sudbina nacionalnih privreda postala je znatno ovisna o kretanjima u svetskoj ekonomiji i odlukama središta finansijske moći transnacionalnih korporacija te raznih međunarodnih ustanova i organizacija.²

U neoliberalnoj ekonomiji multinacionalne kompanije, dakle, postaju glavni akteri na međunarodnom tržištu, a profit koji je i do tada bio dominantni motiv privređivanja, dobija status fetiša i nove društvene vrednosti koji nema alternativu.

Novac, koji je u klasičnoj ekonomskoj doktrini bio samo sredstvo razmene, štednje i akumulacije, u neoliberalnom, globalnom kapitalizmu postaje cilj za sebe, jer se njime stiče ne samo bogatstvo nego i ekonomska i društvena odnosno politička moć. Sve oštrija konkurencija nameće premeštanje proizvodnje u zemlje sa nižim troškovima rada i nižim poreskim opterećenjima te s ostalim pogodnostima.³

Srazmerno rastu profita multinacionalnih kompanija raste i njihov uticaj ne samo u sferi ekonomije i finansija već i u drugim društvenim delatnostima unutar države, ali i regionalne i međunarodne zajednice. Rast političkog i ekonomskog uticaja multinacionalnih kompanija

² Milan Mesarić, XXI. Stoljeće, doba sudbonosnih izazova, Prometej Zagreb, 2008.godina, strana 230.

³ Isto, strana 217

upućuje na koordinirano i sinhronizovano interesno delovanje sa državom sedišta, koji se potom reflektuje i na međunarodne ekonomske organizacije. Gajbrajt ulogu korporacija u savremenom svetu definiše kao “mit da je velika korporacija marioneta tržišta i nemoćni sluga potrošača zapravo je jedna od dosetki, pomoću kojih se ovjekovećuje moć korporacija... Mi osećamo da naše živote oblikuje drugi; moderne korporacije imaju odlučujući uticaj u savremenom kapitalističkom društvu.”⁴

Sa aspekta “globalne geo-političke perspektive nametanje kapitalističkog rasta uvek podrazumeva izvlačenje profita iz periferije ka centru, stvarajući pri tome nove kolonijalne odnose, klasnu i geografsku polarizaciju društava baziranih na političko-ekonomskoj zavisnosti. Stoga, korist od rasta imaju samo politički i ekonomski moćni, dok se troškovi prebacuju na račun marginalizovane većine. Osim toga, matematički je nemoguće imati konstantan rast u jednom fizički ograničenom sistemu kakav je planeta Zemlja”⁵

Strukturalne slabosti neoliberalnog korporativnog kapitalizma dodatno su produbile jaz između manjine prebogatih, koja je prerasla u otuđenu elitu, i ogromne većine siromašnih stanovnika Zemlje. Ujedinjene nacije i njihove specijalizovane organizacije, dakle, više su bili u funkciji bogatih država i krupnog kapitala, nego u stvaranju ravnomernog socijalno-ekonomskog razvoja i eliminisanju disproporcija društvenog i ličnog standarda stanovnika najbogatijih i najsiromašnijih zemalja sveta. I to uprkos činjenici da je jedan od osnovnih programskih zadataka Ujedinjenih nacija bio ravnomeran ekonomski i socijalni razvoj i eliminisanje razlika između bogatih i siromašnih država.

Neprestalni rast proizvodnje i potrošnje, kao osnovno načelo neoliberalnog kapitalizma, pored produblivanja socijalnog jaza između bogatih i siromašnih država na međunarodnom planu, na unutardržavnom nivou rezultirao je osiromašenjem srednje klase i pogoršanjem položaja radnika. Sa druge strane, intenzivna eksploatacija prirodnih resursa nametnula je pitanja ekoloških kriza, nestanka biodiverziteta nastale kao posledica preterane upotrebe fosilnih goriva, te globalnog zagrevanja, uništavanju zamljišta i zagađenju vode i vazduha. Generalno, postavilo se pitanje očuvanja prirode kao uslova opstanka svih na planeti Zemlji.

Platforma za reformisanje kapitalizma?

Koliki je značaj finansijskog kapitala na globalnom tržištu vidi se i po tome da je Svetska banka prva, preko naučnog stava Rimskog kluba 1972 godine, plasirala tezu da neograničeni ekonomski rast devastira ekologiju planete Zemlje i dehumanizuje društveni život, te je potrebno pristupiti “celovitom” odnosno “humanom razvoju”. Ta početna razvojna doktrina prerasla je u danas usvojeni “održivi razvoj” koji, što je svojevrstan oksimoron, treba da primeni tehnološke, humane, socijalne i ekološke parametre u cilju osiguranja ravnomernog i uravnoteženog razvoja.

Problem koji je apostrofirala globalna finansijska oligarhija ubrzo je postao neka vrsta naučne dogme da će povećana emisija gasova u atmosferu izazvati efekat staklene bašte i uzrokovati značajno globalno zagrevanje planete. Pošto je zaustavljanje negativnih posledica klimatskih promena javni interes i globalni problem njegovo rešavanje zahtevalo je i reakciju međunarodne zajednice.

Najpre je Generalna skupština UN inicirala, zajedno sa Svetskom meteorološkom organizacijom i Programom UN za okolinu osnivanje Međuvladinog panela o klimatskim promenama (IPCC)⁶sa ciljem da liderima država daje relevantne naučno-stručne podatke o

⁴ J.K.Galbrajt; *The Age of Uncertainty*, strana 284.

⁵ Momčilović Predrag, *Održivost, odrast i hrana*, Institut za urbane politike, Beograd, 2019. godina, strana 40.

⁶ Intergovernmental Panel on Climate Change

klimatskim promenama preko periodičnih izveštaja. Zvanični dokumenti ovog Međuvladinog panela, iako ne bezrezervno naučno utemeljeni, brzo su dobili i propagandnu dimenziju.

Na seriji klimatskih konferencija, od kojih je prva održana u Kjotu 1997 godine, a poslednja u Parizu 2015 godine, usvojeno je više protokola i sporazuma o borbi protiv globalnog zagrevanja, kao negativnoj posledici klimatskih promena. Na taj način su stvoreni međunarodni pravni okviri: (1) da se klima smatra za komercijalni resurs, i (2) da se klima može koristiti kao politički instrument.⁷ Tu svakako treba dodati i Agendu 21 i Agendu 2030 Ujedinjenih nacija, koje predstavljaju odgovor “međunarodne zajednice” na klimatske i tehnološke promene savremene civilizacije.

Sušтина izveštaja Međunarodnog panela na osnovu kojih su koncipirani sporazumi i projektovane agende, a koje je usvojio veliki broj zemalja je da je u periodu 1880-2012 globalna prosečna prizemna temperatura porasla za oko 1 stepen, a da glavni uzročnik globalnog zagrevanja povećana koncentracija CO₂, metana, azotnog oksida i ozona u atmosferi i efekat staklene baste. Porast ugljen-dioksida i drugih gasova u atmosferi indukovani su antropogenim faktorom, tj. povećanom potrošnjom fosilnih goriva, koji onemogućuju povrat viška toplotne energije u svemir.

Oponenti zvaničnog narativa kažu “koncentracija ovog gasa u atmosferi meri se na malo mesta, a najpoznatije merno mesto je opservatorija na Havajima, čija se merenja koriste kao ilustracija dramatičnog porasta prisustva CO₂ u atmosferi. Havaji nisu najreprezentativnije mesto za merenje koncentracije CO₂, zbog intenzivne vulkanske aktivnosti ovog arhipelaga. Takođe, po profesoru Gavrilovu još uvek nije razjašnjena uloga CO₂ u procesu apsorpcije dugotalasnog zračenja Zemlje, što je i dalje jedna od nedovoljno poznatih oblasti u fizici atmosfere.”⁸

Da zvanični stav ima i političku komponentu govori i podatak da su se Sjedinjene Države, za vreme predsednika Trampa, povukle iz Pariškog sporazuma do bi povratkom demokrata na čelo SAD sporazum opet prihvaćen kao ekološki manifest, a njihove multinacionalne kompanije glavni ulagači u nove izvore energije.

Alarm za uzbunu bio je izveštaj Međuvladinog panela za klimatske promene. Po njemu, ako se nastavi trend antropogenog uticaja čoveka na emisiju štetnih gasova u atmosferu porast temperature od 1,5 procenta do 2040 u odnosu na predindustrijsku epohu, doveste do topljenja leda na polovima, podizanja nivoa mora (po nekim projekcijama do 2150 za čak pet metara) i zakiseljavanja okeana uzrokovano porastom nivoa CO₂ što će poremetiti biljni i životinjski svet i ugroziti ljudska naselja u nivou mora. Sve to će za posledicu imati iznenadne toplotne talase, poplave poput onih u Nemačkoj i Kini, porast obilnih padavina i povećanje ekstremnih suša u pojedinim regionima sveta, čiji smo svedoci proteklih godina.

Oponenti zvaničnog narativa⁹, čiji glas u zvaničnim mejnstrim medijima se uglavnom ne može čuti, negiraju tezu o dominantnom uticaju čoveka na izmenu klime. Šta više smatraju da je čovekov uticaj na klimu minoran, a da klimatske promene diktira sunčevo zračenje, oblačnost i padavine kao vulkanska aktivnost na koju čovek ne može da utiče. U tom kontekstu savremena meteorologija, uprkos novim tehnologijama, ne može da pruži preciznu vremensku prognozu ni nekoliko dana unapred., a kamoli dugoročnu prognozu od nekoliko

⁷ Marković B. Slobodan, Klimatske promene – geoperspektiva, Meteorologos, 2021. preuzeto sa meteorologos.rs/klimatske-promene-geoperspektiva/

⁸ Isto.

⁹ Najznačajniji klimatolozi koji izražavaju skepsu prema dugoročnim prognozama Međunarodnog panela za klimatske promene su danski naučnik Bjern Lomberg i holandski istraživač, nekadašnji član Međunarodnog panela holandanin Ričard Tol

desetina godina. Takođe, klimatska istraživanja govore da dok se led na nekim destinacijama topi, njegove zalihe se na drugim delovima Zemlje povećavaju. S obzirom da je glavni cilj smanjenje emisije ugljen-dioksida u atmosferu, te kazneni penali za zemlje koje premašuju predviđene kvote emisije, to je i prilika da se iskoristi na komercijalnoj osnovi poštovanje međunarodno utvrđenih klimatskih uzusa. I, naravno, cenu bi platile siromašne zemlje koje nisu ovladale proizvodnjom obnovljive energije čiju tehnologiju bi trebali da kupuju od multinacionalnih kompanija, kao i deficitarnu energiju i pritom plaćaju penale za emisiju ugljen-dioksida koja je iznad dozvoljene kvote. Ekologija i zaštita klime na taj način postaje novi komercijalni resurs bogatih.

Međunarodno-pravni okvir održivog razvoja

Principi za očuvanje i unapređenje prirodne sredine, pravo na adekvatnu hranu, čistu vodu, bezbedno stanovanje i planiranje porodice utvrđeno je Deklaracijom o životnoj sredini Ujedinjenih nacija usvojenoj na Konferenciji 1972 u Stokholmu. Dve decenije kasnije, 1992 godine u Rio de Žaneiru na Konferenciji UN, kojoj su prisustvovali predstavnici 178 država sveta, usvojena je Agenda 21 i Deklaracija o životnoj sredini i razvoju. Konferencija je zahvaljujući značaju teme i prisustvu predstavnika najvećeg broja država sveta dobila naziv Samit planete Zemlje. Agenda 21, premda formalno neobavezujući akt, praktično je Program akcije za održivi razvoj čiji je deo Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju. Deklaracija obavezuje države da usvoje model održivog razvoja u kontekstu svog socijalnog i ekonomskog napretka. Moto Konferencije je bio "u harmoniji sa prirodom", a na Konferenciji su usvojene i Konvencija o biološkoj raznovrsnosti i Okvirna konvencija o promeni klime.

Politička posvećenost održivom razvoju potvrđena je Konferencijom UN o održivom razvoju 2012, a ciljevi su ostvarenje i podizanje životnog standarda svetske populacije i očuvanje prirodnih resursa i ekosistema. Globalni klimatski sporazum o klimatskim promenama zaključen je na Konferenciji u Parizu 2015 godine. Ovim sporazumom potvrđena je odlučnost država da se nerealizovani Sporazum iz Kjotoa, te Deklaracija o životnoj sredini i razvoju iz Rio de Žaneira konkretizuju i preduzmu mere radi sprečavanja štetnih posledica usled promene klime nastale preteranom emisijom štetnih gasova u atmosferu. Jedan od dugoročnih ciljeva Sporazuma je bio da se postepeno do 2100 godine dođe do nulte emisije gasova. Sprovođenje Sporazuma je ugroženo napuštanjem istog od strane SAD, koje su kao vodeća industrijska privreda u svetu emiter petine ukupno emitovanih štetnih gasova u atmosferu, jer je Tramp smatrao da se radi o ugovoru koji je štetan po Sjedinjene Države. Međutim, izborom Bajdena za predsednika SAD i, što je važnije, dolaskom demokrata na vlast, iza kojih stoje nosioci globalnog kapitala, Sjedinjene Države su ponovo pristupile Pariškom sporazumu.

Sastavni deo Pariškog sporazuma je Agenda 2030, koja je kao univerzalna strategija za ostvarivanje Sporazuma predvidela realizaciju 17 ciljeva i tri dimenzije održivog razvoja: ekonomski rast, socijalnu inkluziju i zaštitu životne sredine. Ona istovremeno predstavlja i nastavak i konkretizaciju Agende 21, kao osnovnog idejnog projekta. Nema sumnje da su projektovani ciljevi poput: svet bez siromaštva i gladi, dobro zdravlje, kvalitetno obrazovanje, zdrava voda i klima, dostupna i obnovljiva energija...u duhu zajedništva i prosperiteta čovečanstva. Pritom su se države, prihvatajući navedene ciljeve i koje su ratifikovale Sporazum, obavezale da će na osnovu nacionalnih planova ispunjavati svoje obaveze transparentno. Ali...

Iako je Agenda 21 neobavezujući dokument sve države potpisnice na osnovu njega su donele nacionalne agende. Predsednik SAD Bil Klinton je 1993 formirao Predsedničko veće za održivi razvoj radi sprovođenja Agende 21. U sastav Veća ušli su sekretari Kabineta glavnih vladinih agencija uključujući Ministarstvo odbrane, obrazovanja, poljoprivrede, agenciju za

zaštitu okoline, ali i nevladine organizacije koje su se udružile sa privatnim fondacijama i korporacijama među kojima su bile Dau Kemikal, Ernon i sadašnji Novartis, kao farmaceutska kompanija. U sadejstvu sa Asocijacijom za planiranje sačinjen je plan pod nazivom Pametni rast, koji je podrazumevao reformu u planiranju zemljišta sa ciljem pravljenja novog koncepta održivog rasta privrede SAD. Predsedničko veće za održivi razvoj je prepoznalo da se narodu SAD neće dopasti saznanje da se njihova zemlja pretvorila u diktaturu i da žive pod totalitarnom vlašću, tako da je sledeća stvar koju je Veće objavilo bila knjiga pod nazivom “Održiva Amerika – novi konsenzus”. U njoj se kaže da je Amerikancima neophodan novi konsenzus po kome ljudi moraju misliti kolektivistički, da ljudi moraju biti usmeravani i da se njima mora rukovoditi tako da misle da je čitav plan koji realizuju – njihova ideja. Da bi se to postiglo koristi se metoda kontrole uma razvijen od strane REND korporacije odmah nakon Drugog svetskog rata.¹⁰

Ideološki koncept Agende za 21 vek, kao globalnog projekta je komunitarizam. Suprotno neoliberalnom kapitalizmu u kom su individualna prava i slobode pojedinca bile neprikosnovene, što je determinanta i Ustava SAD, Novi svetski poredak predviđa da Svetska vlada određuje obim i kontrolu korišćenja prava koju daje pojedincima.

Zarad postizanja navedenih ciljeva, obrazovanje po UN Agendi 21 će se standardizovati globalno po istim principima zaglupljivanja i modeliranja svesti radi stvaranja “nove svesti”, a “novi čovek” apsolutno nesvestan sila koje njime upravljaju. Agenda 21 je šematski plan za uspostavu apsolutne kontrole nad svom vodom, zemljom, svim biljkama, mineralima, infrastrukturom, sredstvima za proizvodnju, edukaciju, energiju, informacijama i svim ljudskim bićima na svetu. Ako želite preuzeti zemlju bez upotrebe vojske kako ćete to učiniti? Jasno – putem medija i obrazovnog sistema.”¹¹

Kontinuitet Agende za 21 vek nastavljen je usvajanjem Agende 2030 na Konferenciji UN u Parizu 2015 godine koja promovise održivi razvoj kao glavni strateški cilj kroz realizaciju ekonomskog rasta, socijalne inkluzije i zaštite životne sredine. U tom smislu Agenda 2030 predviđa da do 2030 sve zemlje potpisnice daju puni doprinos ostvarenju 17 kosmopolitskih ciljeva, i to: svet bez siromaštva i gladi, obezbediti dobro zdravlje, kvalitetno obrazovanje, rodnu ravnopravnost, čistu vodu i sanitarne uslove, dostupnu i obnovljivu energiju, dostojanstven rad i ekonomski rast, ulaganje u industriju, inovacije i infrastrukturu, smanjenje nejednakosti, izgradnju održivih gradova i zajednice, odgovornu potrošnju i proizvodnju, očuvanje klime i života pod vodom i na zemlji, mir, pravdu i snažne institucije te partnerstvom do ostvarenja ciljeva.

Veliki reset kapitalizma

Na putu ka projektovanom održivom razvoju svetska ekonomija je u protekle dve godine zapala u depresiju prouzrokovanu pandemijom Corona - 19 virusa. Vodeća svetska ekonomska elita koncentrisana u Svetskom ekonomskom forumu, na čelu sa Klausom Švabom, prateći ciljeve Agende 2030, promovisala je “Veliki reset”, kao globalnu agendu za restrukturiranje svetske ekonomije.

Najavljujući temu za 2021, osnivač Svetskog ekonomskog foruma Švab rekao je, vešto menjajući agendu, sledeće: “Imamo samo jedan planet, a znamo da bi klimatske promene mogle da budu sledeća svetska katastrofa, i to sa još dramatičnijim posledicama po čovečanstvo.” Implikacija je da klimatske promene predstavljaju pozadinski razlog katastrofe

¹⁰ Kurir.rs/planeta/3364391/ovo-je-plan-svetske-vlade-za-pokoravanje-planete-un-odobrile-agendu-21-koja-ima-cetiri-cilja-i-tesko-je-otkriti-video (pristupljeno 5.3.2022)

¹¹ Isto.

koju je napravila pandemija koronavirusa. ... Na istoj liniji sa Švabom i prestolonaslednikom (engleski princ Čarls) je generalni sekretar UN, Antonio Gutereš. On kaže: “Moramo izgraditi ravnopravnije, inkluzivnije i održivije ekonomije i društva koja su otpornija pred licem pandemija, klimatskih promena i mnogih drugih svetskih promena sa kojima se suočavamo”.¹²

S obzirom da Veliki reset predstavlja globalni projekat svetske elite, vlasnika mega korporacija i njihovog menadžmenta, koji uključuju i MMF, Britiš petroleum, Majkrosoft, Masterkard, Blek rok, Amazon...i mnoge druge multinacionalne kompanije, specijalizovane organizacije UN, ali i nevladinog sektora jasno je da je restrukturiranje svetske ekonomije univerzalni proces koji treba da obuhvati ceo svet i sve industrije uključujući one koje koriste fosilna goriva. *Conditio sine qua non* za ostvarenje velikog reseta je i unipolarni svet, čija egzistencija je ozbiljno narušena ratnim dejstvima u Ukrajini i višegodišnjim nastojanjima dela čovečanstva za uspostavljanjem multipolarnog svetskog poretka.

Veliki reset kapitalizma, po Švabu i Svetskom ekonomskom forumu, podrazumeva i implementaciju “inovacije četvrte industrijske revolucije kako bi se podržala javna dobra, naročito savladavanjem zdravstvenih i društvenih izazova. Tokom krize izazvane kovidom-19, kompanije, univerziteti i drugi subjekti udružili su snage kako bi razvili dijagnostiku, terapeutiku i moguće vakcine, uspostavili centre za testiranje, stvorili mehanizme za praćenje infekcije i pružili telemedicine...Četvrta industrijska revolucija uključuje biotehniku za manipulaciju genima, 5 G telekomunikacije, veštačku inteligenciju i tome slično.¹³

Zar u vreme pandemije Kovida – 19 Svetska zdravstvena organizacija nije bila svojevrsna svetska vlada, koja je nacionalnim državama i njihovim zdravstvenim sistemima propisivala pravila ponašanja, protokole lečenja, ograničavajući slobodu kretanja, proizvodnju roba i pružanje usluga, ograničavala saobraćaj i sve vidove društvene komunikacije i na međunarodnom i na nacionalnom planu? Nije li to bio svojevrsan (ne) projektovan test funkcionisanja savremenog sveta po jedinstvenim merilima upravljanja iz jednog svetskog centra, ali i prilika da farmakoindustrija preko vakcina dodatno poveća socijalne nejednakosti u svetu? I sve to usledilo je, da li slučajno, posle pokazne vežbe pandemije održane 18 oktobra 2019 pod nazivom “Dogadžaj 201”.¹⁴

Veliki reset je promovisao Zelenu agendu, tj. energiju proizvedenu iz prirodno obnovljivih izvora Sunca i vetra, kojom se eliminišu dosadašnji energetske izvori vezani za uglj, naftu i gas, čija upotreba je i glavni emiter ugljenika u atmosferu. Potrošnja konvencionalnih izvora energije je pala već 2020 godine, sa pandemijom Kovida-19 se produžila, a obustavom investiranja u naftu, uglj i gas postala ekonomska energetska politika zapadnih mega kompanija.

Temeljni otežavajući uzrok nedavnih nestašica dosadašnjeg obilja konvencionalnih izvora energije, uglja, plina i nafte je odluka Blek Roka i drugih globalnih novčanih fondova da prisile ulaganja mimo sektora nafte, plina i uglja – svih savršeno sigurnih i nužnih izvora energije – prema izgradnji krajnje neučinkovitih i nepouzdanih izvora od sunca i vetra. Zovu

¹² Engdal Vilijam, Korona kao uvod u „veliki reset“ svetske ekonomije, standard.rs/2020/6/12/korona- kao-uvod-u- veliki-reset- svetske-ekonomije.

¹³ Isto

¹⁴ Pokazna vežba „Dogadžaj 201“predstavlja je simulaciju zaraze koja je inicirana od strane novog zoonotičkog koronavirusa, koji se sa slepih miševa i svinja prenosi na ljude, posle čega postaje prenosiv sa čoveka na čoveka i izaziva pandemiju. Po Vilijamu Engdalu kosponzori ove vežbe bili su Svetski ekonomski forum, Centar za bezbednost zdravlja Džon Hopkins i Fondacija Gejts.

to ESG¹⁵ ulaganje. To je najnovije ludilo na Vol Stritu i drugim svetskim finansijskim tržištima otkako se izvršni direktor Blek Roka Lari Fink pridružio upravnom odboru Svetskog ekonomskog foruma Klausa Švaba 2019 uspostavili su i ESG certifikacijske kompanije koje dodeljuju “politički korektne” ocene akcionarskim društvima, a kažnjavaju one koji se ne pridržavaju ESG smernica prilikom usmeravanja ulagačkih aktivnosti.¹⁶ Informacije radi Blek Rok je najveća svetska investiciona kompanija sa sedištem u SAD, koja raspolaže sa kapitalom koji je dvostruko veći od godišnjeg bruto društvenog proizvoda Savezne Republike Nemačke, inače četvrte svetske i prve ekonomije Evropske unije. Kao vodeća finansijska korporativna kompanija Blek Rok kontroliše i Federalne rezerve, veliki broj vodećih svetskih banaka uključujući i evropske središnje banke, te se smatra vodećom svetskom neformalnom finansijskom institucijom i promoterom unapređenja ekonomske globalizacije. Kako je Blek Rok prihvatio Veliki reset jasno je i da je njegova investiciona politika usmerena ka projektima Zelene agende odnosno transformaciji iz ekonomije visoko-energetskog intenziteta u ekonomiju održivog razvoja. Blek Rok zajedno sa Vengard fondom, Fideliti investmentom, Goldman Saksom, Stejst strit global, Karlajl grupom, Rokfeler Kapital Menadžmentom i bankama poput Banke Amerike i UBS utvrdili su standard za računovodstvo održivosti niza industrija.

Ono kuda sve ovo vodi jeste stvaranje mreže globalno baziranih finansijskih entiteta koji zajedno kontrolišu bogatstvo za koje tvrde da vredi oko 100 biliona dolara, a uključuje i fondove osiguranja i penzija. Oni predstavljaju pravila i definisaće standard kompanija, pa čak i država prema stepenu emisija ugljenika koje stvaraju. Ukoliko ste čisti i zeleni, potencijalno ćete dobiti investicije. Ukoliko budete označeni kao zagađivači ugljenikom – kao što su to već industrije nafte, gasa i uglja – svetski tokovi kapitala će vas zaobilaziti. Neposredna meta ovog finansijskog kartela je kičma svetske ekonomije – sektori nafte, uglja i prirodnog gasa.¹⁷

Veliki reset, koga mnogi analitičari nazivaju ultra-globalističkim liberalnim manifestom, ruši postojeće i postavlja nove osnove funkcionisanja budućeg sveta. Pošto je evidentan energetski deficit eliminacijom fosilnih goriva, kao energenata, ekonomija će biti restrukturirana i manje produktivna, a istovremeno društvena odgovornost multinacionalnih kompanija povećana. Uključivanje kompanija u javni diskurs staviće nacionalne države u drugi plan i potencirati značaj globalnog,

“Ekonomija će postati ne samo prilagođena korisnicima, već i “zelená”. Planira se uvođenje ograničenja potrošnje vode, električne energije i proizvoda opasnih po okolinu. Na primer, meso i automobili. A najbolji način za brigu o prirodi je smanjenje broja stanovnika. Generalno, što je manje ljudi to je više kiseonika. Što je demografski rast veći, to je veći rizik od novih pandemija. Da bi se okončala pandemija, mora se stvoriti svetska mreža za digitalni nadzor.”¹⁸

Veliki reset i Četvrta industrijska revolucija podrazumeva uvođenje robota u savremenu proizvodnju što odavno nije nepoznanica sofisticiranih kompanija. Glavna odlika najnovije revolucije je uklanjanje barijera između ljudi i mašina, a nosioci su: veštačka inteligencija, nanotehnologija, robotika, 3D štampači, biotehnologija, pametni gradovi i ostale tehnologije u razvoju. Novi društveni poredak podrazumeva i potpunu digitalizaciju svih aspekata života i

¹⁵ ESG skraćena od Enviroment, Social values and Governance, odnosno ekologija, društvene vrednosti i upravljanje

¹⁶ Crodex.net/f-william-engdahl-zelena-agenda-ili-kako-se-ov/ (pristupljeno 7.3.2022.)

¹⁷ Pisjournal.net/veliki-reset-je-poceo-evo-sta-kaže-trag-novca/ (pristupljeno 2.03.2022.)

¹⁸ Webtribune.rs/veliki-reset-21-poslednji-manifest-demo(no)kratije-zastrasujuci-plan-svetske-vlade-misterija (pristupljeno 1.03.2022.)

saglasno tome promenu ljudi metodama transhumanizma i veštačke inteligencije i izgradnju “novog” čoveka, redovno testiranje, obaveznu vakcinaciju i izdavanje sanitarnog pasoša kao preduslova za slobodno kretanje. Reset predviđa i izbacivanje iz opticaja gotovog novca i uvođenje digitalnog. U takvom sistemu sve novčane transakcije biće digitalno kontrolisane.

Međutim, u osnovi Velikog reseta je smanjenje emisije karbonata u atmosferu. Među njima značajno mesto zauzima metan, čija proizvodnja je koleteralna šteta uzgoja goveda. Otuda, značajne promene moraju da uslede i u poljoprivrednoj proizvodnji, što je integralni deo Zelene agende.

Održiva poljoprivreda

Iako je Veliki reset najavio radikalne promene u agrobiznisu one su, u okviru delatnosti Rokfelerove fondacije započete još sredinom XX veka, kada je produktivna američka porodična farma postala dodatak korporativnom sistemu fabričkih farmi. U ovom konceptu genetski modifikovana hrana najpre u američkoj, a potom i azijskom, južnoameričkom i afričkom agrobiznisu postala je sastavni deo poljoprivredne proizvodnje. Fondacija je u domenu poljoprivrede postala, poput Međunarodnog panela za klimatske promene u oblasti klime, stručni savetodavni organ Svetskog ekonomskog foruma.

U svom poslednjem izveštaju u kom dominira slogan “Prava cena hrane” navodi da je “sadašnja postavka američkog sistema ishrane dovela do skupih uticajaa na zdravlje ljudi, društva i planete. Globalno zagrevanje, smanjeni biodiverzitet, zagađenje vode i vazduha, bacanje hrane i visoka učestalost bolesti povezanih sa ishranom su ključne neželjene posledice trenutnog sistema proizvodnje. Izveštaj izračunava da “pravi trošak” američkog američkog Sistema ishrane nije 1,1 bilion dolara koje Amerikanci troše na hranu, već najmanje 3,2 biliona dolara godišnje kada se uzme u obzir njegov uticaj na zdravlje ljudi, društvo i životnu sredinu.”¹⁹

Dosadašnja proizvodnja junadi i preživara dvostruko je štetna po klimu na zemlji. Prvo, ova proizvodnja zahteva uzgajanje biljne hrane za preživare na velikim obradivim površinama, koje bi bile iskorišćene za ishranu ljudi na biljnoj osnovi. I, drugo, fermentacija koja se odvija u digestivnom traktu goveda i drugih preživara, kao rezultat ima veliku emisiju štetnog metana u atmosferu.

Otuda se u Izveštaju Rokfelerove fondacije “kaže da će to smanjiti emisije CO₂ i metana i uvesti alternative na bazi biljaka. Bil Gejts je sufinansirao pokretanje kompanije za imitaciju mesa Impossible Foods, koristeći lažno meso uzgojeno u laboratoriji i uređivanjem gena. On insistira da je sintetička govedina neophodna strategija za rešavanje klimatskih promena i izjavljuje da Amerikanci i druge zapadne nacije moraju da pređu na ishranu od 100% sintetičke govedine. Nema više krava, nema više emisije gasova.”²⁰

Zelena agenda i održiva poljoprivreda su globalni projekat, koji podrazumeva i aktivno učešće zemalja Evropske unije. Evropska komisija je usvojila zelenu strategiju pod nazivom “Od farme do viljuške” promovišući izgradnju zdravih, poštenih i ekološki prihvatljivih prehrambenih sistema. Evropski zeleni dogovor predviđa radikalnu promenu metoda proizvodnje uz upotrebu novih tehnoloških, digitalnih i naučnih rešenja, uz smanjenje upotrebe pesticida i povećanje procenta organske proizvodnje. Evropska komisija, međutim, sagledava mogućnost upotrebe novih genetskih tehnika odnosno genetske modifikacije za

¹⁹ William Engdahl: Logicno.com/zlobni-rokfelerov-plan-ishrane-stvorili-su-ga-i-sada-zele-da-ga-uniste.html

²⁰ isto

proizvodnju biljaka i životinja. Problem leži u činjenici da je EU 2001 godine ograničila upotrebu genetski modifikovanih organizama, što u SAD nije slučaj.

Pored normativne, zakonodavne zabrane i Evropski sud pravde EU 2018 godine doneo je odluku kojom je izjednačio organizme sa promenjenim genomom sa upotrebom genetski modifikovanih organizama prve generacije. Dakle, i zakonodavna i sudska praksa EU ima negativan stav prema GMO i usevima i životinjama sa modifikovanim genima. Stoga, Svetski ekonomski forum i strategija “Od farme do viljuške” imaju za cilj ukidanje presude Evropskog suda pravde iz 2018 i da dozvoli kompanijama za modifikovanje gena poput Bajer-Monsanta da uvedu eksperimentalne i neproverene genetski modifikovane biljke i životinje u ljudsku isharnu bez etikacije.

Takav režim bez označavanja modifikovanja gena već postoji u SAD, gde USDA i regulatori dozvoljavaju sojino ulje CRISPR, gljive koje ne tamne, pšenicu sa više vlakana, paradajz bolje proizvodnje, repicu tolerantnu na herbicide i rižu koja apsorbuje zagađenje zemljišta dok raste. Genetski modifikovani američki projekti za ribe i životinje uključuju krave koje daju samo mušku telad, koristeći CRISPR; svinje kojima nije potrebna kastracija, mlečne krave bez rogova i somove sa povećanjem rasta uz korišćenje CRISPR za stvaranje soma sa više mišićnih ćelija”.²¹

Umesto zaključka

Najmanje tri decenije na međunarodnom planu profiliše se mantra o ugroženosti ljudske civilizacije, te biljnog i životinjskog sveta na zemlji usled globalnog zagrevanja. Prosečna godišnja temperatura na Planeti je 2012 bila za oko stepen viša no 1880, a glavni uzročnik globalne promene klime je povećana emisija ugljen dioksida, metana, azotnog oksida i ozona u atmosferi, koju indukuje antropogeni factor. Ovo je zvanično prihvaćeni naučno-stručni stav Međuvladinog panela o klimatskim promenama iza kojih su stale i Ujedinjene nacije.

Na osnovu njega međunarodna zajednica je reagovala i usvojila niz akata počev od konvencija u Stokholmu, Rio de Ženeiru, Kjotu i Parizu, kao i strategijske dokumente Agendu 21 i Agendu 2030 sa ciljem da smanji emisiju štetnih gasova i efekat staklene bašte.

Navedeni dokumenti promovišu održivi razvoj kao glavni strateški cilj kroz realizaciju održivog ekonomskog rasta, socijalne inkluzije i zaštite životne sredine. Prateći ciljeve zelene agende globalna ekonomska elita koncentrisana u Svetskom ekonomskom forumu na čelu sa Klausom Švabom promovisala je Veliki reset. Ovaj dokument, koga mnogi analitičari nazivaju ultra-globalističkim manifestom, ruši postojeće principe neoliberalnog kapitalističkog sistema i postavlja nove osnove funkcionisanja budućeg sveta. Održivi razvoj podrazumeva energetska platformu zasnovanu na obnovljivim izvorima vetra i sunca i eliminaciju fosilnih goriva, uglja, nafte i gasa. “Nova” ekonomija će biti restrukturirana i manje produktivna, što će zahtevati uvođenje digitalizacije, novih tehnologija IV industrijske revolucije, veštačke inteligencije, nanotehnologije... održive poljoprivrede, te radikalnu promenu, uključujući i depopulaciju, dosadašnjih shvatanja i načina života u režiji svetske finansijske elite.

Narativ reformskih izmena leži u globalnom zagrevanju i klimatskim promenama koje, međutim, iako prihvaćene na globalnom nivou, imaju i svoje oponente. Smatra se da postignuti konsenzus političara, naučnika i globalne ekonomske oligarhije, podržan, naravno, od mejnstrim medija, i međunarodnih institucija je nedovoljno naučno utvrđen aksiom. Po njima osnovna teza da količina ugljen dioksida izaziva efekat staklene bašte ne stoji. Naime,

²¹ Engdahl W.: logicno.com/politika/zlocin-protiv-coveka-kako-eu-i-davos-planiraju-kontrolu-poljoprivrede.html

osporava se postulat za povećana emisija karbonata u atmosferu ima odlučujući značaj na klimu na zemlji, i po njima razlog rasta temperature u direktnoj je korelaciji sa količinom vodene pare, pa i vulkanskog dima i pepela i naravno Sunca, kao dominantnog činioca. Pojačana sunčeva aktivnost podiže temperature na zemlji, a i intenzivira okeanske struje, poznate kao pacifičke dekadne oscilacije koje u određenim periodima tope ledene naslage na polovima što izaziva globalno zagrevanje. Količinu ugljen dioksida u atmosferi regulišu okeani, kao i biljni svet kom je CO₂ uslov opstanka, a povećano sagorevanje fosilnih goriva, premda povećava emisiju ni u kom slučaju nije determinišući faktor efekta staklene bašte. Meteorolozi koji osporavaju globalno prihvaćeni narativ smatraju da su i rezultati temperaturnih merenja tek od 1979, od kada se utvrđuju satelitski, objektivno merilo, pa merenja sa kraja XIX i do 1979 ne mogu biti objektivizirana i predmet komparacije.

Nadalje, protivnici globalnog narativa kažu da vremenske prognoze od samo nekoliko dana nisu pouzdane, pa se pitaju kako se klimatske promene koje će uslediti za nekoliko desetina godina mogu uspešno predvideti. Ako je i samo deo ovih navoda tačan čini se da je projekat Velikog reseta pomalo ishitren te da uvođenje, od strane finansijske elite, novih nedovoljno ispitanih tehnologija u proizvodnju, posebno u agrar nosi i previše neizvesnosti za biljni i životinjski svet, ali i bezbedno zdravlje ljudskog roda.

Literatura

1. Galbrajt J. K.; The Age of Untertainty. Preneto iz Mesarić Milan, XXI. Stoljeće, doba sudbonosnih izazova, Prometej Zagreb, 2008.godina.
2. Engdahl William: Logicno.com/zlobni-rokfelerov-plan-ishrane-stvorili-su-ga-i-sada-zele-da-ga-uniste.html
3. Engdahl Wiliam, Korona kao uvod u „veliki reset“ svetske ekonomije, standard.rs/2020/6/12/korona-ka-uvod-u-veliki-reset-svetske-ekonomije.
4. Engdahl Wiliam: Crodex.net/f-william-engdahl-zelena-agenda-ili-kako-se-ov/ (pristupljeno 7.3.2022.)
5. Engdahl William: Pisjournal.net/veliki-reset-je-poceo-evo-sta-kaže-trag-novca
6. Engdahl William: Logicno.com/zlobni-rokfelerov-plan-ishrane-stvorili-su-ga-i-sada-zele-da-ga-uniste.html
7. Kurir.rs/planeta/3364391/ovo-je-plan-svetske-vlade-za-pokoravanje-planete-un-odobrile-agendu-21-koja-ima-cetiri-cilja-i-tesko-je-otkriti-video (pristupljeno 5.3.2022)
8. Marković B. Slobodan, Klimatske promene – geoperspektiva, Meteologos, 2021. preuzeto sa meteologos.rs/klimatske-promene-geoperspektiva/
9. Mesarić Milan, XXI. Stoljeće, doba sudbonosnih izazova, Prometej Zagreb, 2008.godina.
10. Momčilović Predrag, Održivost, odrast i hrana, Institut za urbane politike, Beograd, 2019. Godina.
10. [Webtribune.rs/veliki-reset-21-poslednji-manifest-demo\(no\)kratije-zastrasujuci-plan-svetske-vlade-misterija](http://Webtribune.rs/veliki-reset-21-poslednji-manifest-demo(no)kratije-zastrasujuci-plan-svetske-vlade-misterija) (pristupljeno 1.03.2022.)

STATE CONTROL & MANAGEMENT OF FOOD QUALITY IN GREECE

Summary

Quality and safety management control is a prerequisite for a rule of law in relation to food business enterprises, given the globalized nature of the modern food chain, increased consumer demands or regulatory and regulatory requirements. Good agricultural and industrial practices have developed a variety of quality management and food safety schemes. The benefits for the rule of law and business are many and they contribute to the protection of the consumer and the quality upgrade of the food products. The purpose of this paper is to investigate the issue of state control and management of quality and food safety, studying the case of a Greek industry that is active in the processing of catches and holds one of the leading positions in the Southeastern Mediterranean.

Keywords: State control, quality management, food safety, quality control.

ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΈΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Περίληψη

Ο έλεγχος της διαχείρισης ποιότητας και ασφάλειας αποτελεί βασική προϋπόθεση για ένα κράτος δικαίου, σε σχέση με τις επιχειρήσεις του κλάδου τροφίμων, δεδομένης της παγκοσμιοποιημένης φύσης της σύγχρονης αλυσίδας τροφίμων, των αυξημένων καταναλωτικών απαιτήσεων ή των επιταγών του ρυθμιστικού και νομοθετικού πλαισίου. Οι καλές γεωργικές και βιομηχανικές πρακτικές, ανέπτυξαν ποικίλα σχήματα διαχείρισης ποιότητας και ασφάλειας τροφίμων. Πολλαπλά είναι τα οφέλη για το κράτος δικαίου και τις επιχειρήσεις και συμβάλλουν στην προστασία του καταναλωτή και την ποιοτική αναβάθμιση των διατροφικών προϊόντων. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση του ζητήματος του κρατικού ελέγχου και της διαχείρισης ποιότητας και ασφάλειας τροφίμων, μελετώντας και την περίπτωση μίας ελληνικής βιομηχανίας του κλάδου που δραστηριοποιείται στην επεξεργασία αλιευμάτων και κατέχει μία από τις κορυφαίες θέσεις στο χώρο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου.

Λέξεις κλειδιά: Κρατικός έλεγχος, διαχείριση ποιότητας, ασφάλεια τροφίμων, ποιοτικός έλεγχος.

DRŽAVNA KONTROLA I UPRAVLJANJE KVALITETOM HRANE U GRČKOJ

Sažetak

Kontrola upravljanja kvalitetom i bezbednošću je ključni zahtev za pravnu državu, u odnosu na preduzeća koja posluju sa hranom, s obzirom na globalizovanu prirodu modernog lanca ishrane, povećane zahteve potrošača ili regulatorne i regulatorne zahteve. Dobre poljoprivredne i industrijske prakse razvile su različite šeme upravljanja kvalitetom i sigurnosti hrane. Prednosti za vladavinu prava i poslovanje su brojne i doprinose zaštitu potrošača i poboljšanju kvaliteta prehrambenih proizvoda. Svrha ovog rada je istražiti pitanje državne kontrole i upravljanja kvalitetom i sigurnošću hrane, proučavajući slučaj grčke industrije koja je aktivna u preradi ulova i zauzima jednu od vodećih pozicija u jugoistočnom Mediteranu.

Ključne riječi: državna kontrola, upravljanje kvalitetom, sigurnost hrane, kontrola kvaliteta.

Introduction to the study. State control over food quality and safety management is a function that is currently receiving more legislative attention worldwide. Demands and demographic growth with diverse needs, nutrition in public health, changes in the structure of the food chain are reasons for state and quality control. Major food scandals have raised consumer and state concerns about the regulatory and regulatory framework. Standards, schemes and systems for managing quality and food safety have been developed at both public and private levels. Today, modern quality management systems are based on good agricultural and industrial practices, reinforced by legislation. The HACCP system, the international quality standards ISO 22000 and ISO 9001 are the best known, but there are others.

The benefits of implementing the systems are manifold. The globalization of markets and the internationalization of business are the main reasons why food companies certify the quality of products, mainly through export activity. Food quality upgrade is associated with increased customer satisfaction and loyalty. The focus on quality is one of the modern revolutions, radically changing the way organizations and state control operate today. The roots are probably also found in ancient civilization, with quality management having recently begun to develop as a philosophy and during World War II, when production methods were standardized for military industry. In the US, it then responded to growing competition from Japan, and especially from the automotive or electronics industry during the 1970s. Philip Crosby, who developed the Quality Management Grid, and Joseph Juran, who proposed a universal approach to quality control through the Quality Trilogy. The aforementioned quality schools share the common belief that improvement is an ongoing process.

Recently, a new philosophy has begun to develop, with legislation and methodologies, programs and quality management standards. The Six Sigma model is well-known, invented by Motorola as a method of improving business processes by minimizing defects. Also, the model of "lean production" - lean production, refers to a model of continuous flow of products and services to the end customer according to the respective specifications, focusing on increased productivity and quality.

The international quality standards of the ISO - International Standards Organization - constitute a universally accepted model of quality management. ISO business certification is now a key competitiveness prerequisite for the global market. International prestigious quality awards have been developed in recent years, such as the Malcolm Baldrige National Quality Award (MBNQA), the European Framework Quality Award (EFQM) and the Deming Prize. IOP is a human-centered system that focuses on maximizing customer satisfaction while reducing business operating costs. Uses scientific methods and applies modern systems of evaluation and measurement of quality. Implementing ICT in an organization requires great preparation and optimal utilization of available resources. The adoption of strict commitment and quality control policies, the creation of an organizational culture that promotes quality with a focus on training - continuing education of employees. The most modern and widely accepted quality management model is when it aims to achieve business excellence and maximum efficiency, without ignoring the value of human resources and without increasing costs.

Quality management is today one of the most important organizational goals for any modern state. According to the international standard ISO 9001, the basic principles are: customer focus, leadership, human resources involvement, process-oriented approach, continuous improvement, data-based decision making. In fact, the structure of ISO 9001 is a representative

model of quality management practices in modern organizations and is based on the approach "Plan - Act - Control - Improve" - Plan - Do - Check - Act. Modern quality models and standards, such as ISO and EFQM, adopt a coherent set of quality management principles and practices for modern organizations, with the aim of continuously improving and increasing their performance.

Over the last decades, the issue of food quality and safety has been one of the main topics of public debate. Safety is the most important element of quality in food, in hazards arising from pathogenic microorganisms, heavy metals, additives, pesticide residues, natural toxins and other elements. Nutritional value is related to nutritional characteristics, in fats, vitamins, trace elements, etc. Value is related to certain elements such as purity, size, appearance and taste, packaging refers to materials, information and labels product labeling. According to the FAO - Food and Agriculture Organization-, food safety indicates the absence or presence of acceptable levels of harmful ingredients, impurities, natural toxins or any other substance that makes food harmful to health.

Food quality management and control. Food quality and safety management is considered a process as old as human history. There are historical records 2,000 years ago that the ancient Egyptians had fiscal state quality rules for meat producers and traders. In India there were special legal provisions prohibiting the adulteration of fruits and edible oils. In ancient Athens, the city-state instituted controls to ensure the purity of wines. In Roman times the empire carried out state controls on food stocks, protecting the citizens of Rome from fraud and poor quality food. In the Middle Ages, specialists had the knowledge to carry out state quality controls on the products traded by the members of the commercial cooperatives. First attempts at systematization and codification of food safety and quality control procedures are intensified in the Industrial Revolution. Systematic initiatives are developed during the 20th century. With the increasing globalization of trade, food quality is becoming an important factor of supply and demand. Revisions have been made since 1990 for food scientists, health officials, epidemiologists, farmers, and food processing and processing companies. Participants in the global food chain have begun to systematically take specific legislative measures for food safety. In combination with various major food crises and scandals around the world such as e.g. The "mad cow" disease in the United Kingdom, the dioxin scandal in Belgium, the contaminated oil in Ukraine, etc., have brought about changes in government legislation in most countries of the world, at international and European level.

International legal regulatory framework. Globally, the World Health Organization (WHO), the World Trade Organization (WTO), has addressed food safety and quality issues. Since 1962, as part of the Food Standards Program, the FAO in collaboration with the WHO created the Codex Alimentarius, to act as an "umbrella" for the fair public policy that develops in the field of food worldwide and aims to protect public health. health. To support balanced trade relations between the various states and to harmonize security definitions and requirements. The code with a series of general and specific safety standards, tries to bring safe, good quality, without pathogens. With the establishment of the WTO in 1995, the standards of the Code are implemented in the resolution of disputes over international trade, with its application in over 170 countries, for 98% of the world's population. The WTO members signed the Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures - SPS, as well as the Agreement on Technical Barriers to Trade - TBT, for the international harmonization of food safety standards. Implementing food safety and quality measures based on scientific principles for international trade.

Food safety policy dates back to 2003 in Europe, with the entry into force of Regulation 178/2002. With the traceability of incoming and outgoing foods throughout the food chain, from primary production to retail. European policy aims to protect the consumer public and to ensure the necessary conditions for the smooth functioning of the single market. EU Member States are required by European regulations to apply standards for food hygiene, animal health and welfare. Also for phytosanitary and control of pesticide use, by conducting controls at each stage of the chain, while food imports from third countries must comply with regulated European standards (European Commission, 2014).

The "Hygiene Package" since 2006 was a significant development of the European regulatory framework for food safety, with the corresponding responsibilities throughout the production chain in companies in the sector. The Food and Feed Early Warning System (RASFF) is in place in the EU, a tool for the exchange of information between the central authorities on food regulations, on human health risks for action. The EU is based on scientific data provided by the European Food Safety Authority (EFSA) established in 2002. In Greece, the state Unified Food Control Agency (EFET) is responsible for the implementation of (EU) Community legislation and food safety standards, as well as for monitoring the compliance of companies with the regulatory framework.

Benefits of quality management in food. Food quality and safety management has significant benefits for society as a whole and the state and businesses, the smooth functioning of the market and the rules of trade. Increasing food safety contributes to the protection of public health. The benefits of food quality management have also been documented in the relevant research literature. In Germany they concluded that food quality management systems lead to long-term sustainability, good communication with customers and suppliers. By effectively utilizing human, information, scientific and material resources. In a study by Radovanovic (2013), it was found that the application of quality assurance and certification standards (HACCP, ISO 22000, ISO 9001) in companies in the food industry in Serbia, led to a significant improvement in product quality and safety. As a result, the level of customer satisfaction is increased, the competitive position is strengthened. Quality management in the food industry today is a key prerequisite for the competitiveness of companies in international markets and compliance with international and European regulatory and regulatory frameworks. The standard consists of a set of rules with general regulations for its implementation, with the list of checkpoints and compliance criteria, food safety risks are reduced, the cost of producers' compliance with relevant legislation is reduced.

The IFS. In line with the BRC, the IFS Food Standard - International Food Standard - was established, which is a quality standard. Created in 2002 by retail associations in Germany, France and Italy, it was adopted by traders in other European countries in the following years. It has similar requirements as the BRC. IFS has been recognized by the GFSI - Global Food Safety Institute - as a standard equivalent of BRCs and SQFs, based on the principles of HACCP and GMPs. Used to evaluate the quality of retail food. Business certification is based on a degree of satisfaction of requirements, which include:

- detection and evaluation of deviations of the logistics infrastructure and production conditions from the requirements of the legislation and the standard
- implementation of actions to cover discrepancies
- system development and documentation
- personnel training

- system validation validation
- system modification review when necessary
- conducting an internal inspection.

For Greece, in the present work, we also took into account the case of the organization KONVA - SA, for the examination of the management policy, quality control assurance and food safety. This company is one of the most well-known and advanced catch processing industries in the EU and in the South-Eastern Mediterranean, with export activity. Implements a strict quality and food safety policy, in accordance with national and European quality certification legislation. North Aegean Cannery SA - KONVA, as an advanced catch processing industry in the EU, holds a leading position in the Southeastern Mediterranean, with 100 years of presence in the Greek and international market. With a variety of canned fish and meats, it sells in the market with a sales network in Greece and abroad. In the Industrial Area of Kilkis, it has freezing chambers of raw materials, production areas, with a daily capacity of 40 tons of catches, and storage areas for finished products. It has a KONVA branch in Athens, with storage rooms and cold storage rooms. KONVA SA has designed and installed: Quality Management System (QMS), of the International Standard EN ISO 9001: 2008 - in the field of certification "Canning of fish, production of ready meals with catch in plastic trays and marketing of canned and canned products". Food Safety Management System - SDAT, of the International Standard EN ISO 22000: 2005 - in the field of certification "Canned Fish - Trade of Canned Products and Frozen Fish - Production of Pasteurized Fish in Oil", and Standard I (International). Environmental Management System (EMS) based on ISO 14001: 2004. So that their effectiveness is constantly evaluated, updated and improved. The risk analysis assessment and the appropriate early warning system are checked annually for effectiveness. Representative example of a Greek organization with application of good practices in the field of quality management and food safety, in international practice based on requirements of legislation and principles with acceptable quality certification schemes. Implementation of European legal requirements, with alignment of functions in the international regulatory framework of the food chain and substantial quality upgrade of products.

Quality management control concerns a set of control processes and cycles with the ultimate goal of ensuring and upgrading quality based on specific rules and standards. In the food industry, quality management has certain peculiarities, which are due to the dynamic and perishable nature of food. Quality is the most important and is inextricably linked to safety, for the absence of risks posed by pathogens and other harmful elements. Food quality and safety management aims to ensure product characteristics, compliance with regulatory and specific legal frameworks and to meet customer needs, through an integrated organizational function divided into control, standardization, assurance and certification activities. The quality management system lies in the technological and technical functions of a company as well as in the administrative procedures for quality policy. In recent years, with the tightening of food safety legislation, whether in local or European law, the implementation of such systems has become a key prerequisite for business action.

We have tried above to investigate on a theoretical and practical level the issue of quality control and management and food safety, examining the most important standards, schemes and quality systems that have been developed, ensuring optimal product safety and continuously enhancing the quality upgrade process, according to good practices applied internationally. The implementation of the HACCP system, as mandatory by the European regulation 852/2004 / EC, provides significant advantages to the Companies, for product quality assurance. The

adoption of HACCP by companies in the food sector in Greece also has positive effects on customer communication, product quality upgrades, production improvement processes.

In short, the importance of implementing quality and safety control and management systems in the food industry was highlighted, as well as the control that must be exercised in a state governed by the rule of law, and with the help of state control to achieve greater success, as well as performance with their financial aspects in terms of strengthening the international competitiveness of the companies operating. In fact, European legislation obliges food companies to implement the most basic quality assurance schemes and the development of additional standards by private sector actors in the context of industry self-regulation offers opportunities for certification - optimization of product quality.

Bibliography:

- Adamson, M. W. (2004). *Food in medieval times*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Aggelogiannopoulos, A. Drosinos, E. H., & Athanasopoulos, P. (2007). Implementation of a quality management system (QMS) according to the ISO 9000 family in a Greek small-sized winery: A case study. *Food Control*, 18(9), 1077-1085.
- Anders, S. M., & Caswell, J. A. (2009). Standards as barriers versus standards as catalysts: Assessing the impact of HACCP implementation on US seafood imports. *American Journal of Agricultural Economics*, 91(2), 310-321.
- Antony, J., Leung, K., Knowles, G., & Gosh, S. (2002). Critical success factors of TQM implementation in Hong Kong industries. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 19(5), 551-566.
- Arvanitoyannis, I. S. (2009). *HACCP and ISO 22000: Application to foods of animal origin*. London: John Wiley & Sons.
- Barros, S. A., Sampaio, P., & Saraiva, P. (2014). Quality management principles and practices impact on the companies' quality performance. *1st International Conference on Quality Engineering and Management*, 237-247.
- Bas, M., Yuksel, M., & Cavusoglu, T. (2007). Difficulties and barriers for the implementing of HACCP and food safety systems in food businesses in Turkey. *FoodControl*, 18(2), 124-130.
- Bontemps, C., Bouamra-Mechemache, Z., & Simioni, M. (2012). Quality labels and firm survival: some first empirical evidence. *European Review of Agricultural Economics*, 28, 1-27.
- Bou-Llusar, J. C., Escrig-Tena, A. B., Roca-Puig, V., & Beltrán-Martín, I. (2009). An empirical assessment of the EFQM Excellence Model: Evaluation as a TQM framework relative to the MBNQA Model. *Journal of Operations Management*, 27(1), 1-22.
- Boutrif, E. (2003). The new role of Codex Alimentarius in the context of WTO/SPS agreement. *Food Control*, 14(2), 81-88.
- Crandall, P., Van Loo, E. J., O'Bryan, C. A., Mauromoustakos, A., Yiannas, F., Dyenson, N., & Berdnik, I. (2012). Companies' opinions and acceptance of global food safety initiative benchmarks after implementation. *Journal of Food Protection*, 75(9), 1660-1672.
- Curzi, D., Raimondi, V., & Olper, A. (2014). Quality upgrading, competition and trade policy: evidence from the agri-food sector. *European Review of Agricultural Economics*, 4, 1-28.
- Deming, W. E. (1982). *Quality, Productivity, and Competitive Position*. Cambridge, MA: Center for Advanced Engineering Study, MIT.
- Escanciano, C., & Santos-Vijande, M. L. (2014). Reasons and constraints to implementing an ISO 22000 food safety management system: Evidence from Spain. *Food Control*, 40, 50-57.
- Fotopoulos, C. V., Psomas, E. L., & Vouzas, F. K. (2010). ISO 9001: 2000 implementation in the Greek food sector. *The TQM Journal*, 22(2), 129-142.
- Frewer, L., Fischer, A., Scholderer, J., & Verbeke, W. (2005). Food safety and consumer behaviour. In W. M. F. Jongen, & M. T. G. Meulenberg (eds), *Innovation of Food Production Systems: Product Quality and Consumer Acceptance*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Fulponi, L. (2006). Private voluntary standards in the food system: The perspective of major food retailers in OECD countries. *Food Policy*, 31(1), 1-13.
- Gupta, A. (2000). Quality management practices of ISO vs non-ISO companies: a case of Indian industry. *Industrial Management & Data Systems*, 100(9), 451-455.
- Hartley, J. (2004). Case study research. In C. Cassell, & G. Symon (Eds.), *Essential guide to qualitative methods in organizational research* (pp. 323-333). London: Sage.
- Hatanaka, M., Bain, C., & Busch, L. (2005). Third-party certification in the global agrifood system. *Food Policy*, 30(3), 354-369.
- Hu, W., Hunnemeyer, A., Veeman, M., Adamovicz, W., & Srivastava, L. (2004). Trading off health, environmental and genetic modification attributes in food. *European Review of Agricultural Economics*, 31, 389-408.
- Kobylanski, A., Pawlowska, B., & Strychalska-Rudzewicz, A. (2011). The Role of Customer Satisfaction in the Quality Management Systems: A Cross-cultural Study. *International Journal of Management and Marketing Research*, 4(3), 57-74.
- Luning, P. A., & Marcelis, W. J. (2006). A techno-managerial approach in food quality management research. *Trends in Food Science & Technology*, 17, 378-385.
- Millstone, E., & Van Zwanenberg, P. (2002). The Evolution of Food Safety Policy- making Institutions in the UK, EU and Codex Alimentarius. *Social Policy & Administration*, 36(6), 593-609.
- Nadvi, K. (2008). Global standards, global governance and the organization of global value chains. *Journal of Economic Geography*, 8(3), 323-343.
- Prajogo, D. I., & Sohal, A. S. (2003). The relationship between TQM practices, quality performance, and

- innovation performance: An empirical examination. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 20(8), 901-918.
- Psomas, E., Vouzas, F., & Kafetzopoulos, D. (2014). Quality management benefits through the “soft” and “hard” aspect of TQM in food companies. *The TQM Journal*, 26(5), 431-444.
- Pun, K. F. (2001). Cultural influences on total quality management adoption in Chinese enterprises: An empirical study. *Total Quality Management*, 12(3), 323-342.
- Quazi, H. A., Hong, C. W., & Meng, C. T. (2002). Impact of ISO 9000 certification on quality management practices: A comparative study. *Total Quality Management*, 13(1), 53-67.
- Radovanovic, R., Dekic, I., Tomasevic, I., Tomic, N., Smigic, N., Rajkovic, A., & Zaric, V. (2013). Effects of food safety and quality management systems in the Serbian meat industry. *57th International Meat Industry Conference*, June 10-12, 2013, Belgrade, Serbia, 75-83.
- Romano, P. (2000). ISO 9000: what is its impact on performance? *Quality Management Journal*, 7(3), 38-56.
- Sadikoglu, E., & Zehir, C. (2010). Investigating the effects of innovation and employee performance on the relationship between total quality management practices and firm performance: An empirical study of Turkish firms. *International Journal of Production Economics*, 127(1), 13-26.
- Schulze, H., Albersmeier, F., Gawron, C., Spiller, A., & Theuvsen, L. (2008). Heterogeneity in the evaluation of quality assurance systems: the International Food Standard (IFS) in European agribusiness. *International Food and Agribusiness Management Review*, 11(3), 99-139.
- Semos, A., & Kontogeorgos, A. (2007). HACCP implementation in northern Greece: Food companies' perception of costs and benefits. *British Food Journal*, 109(1), 5-19.
- Surak, J. G. (2007). A recipe for safe food: ISO 22000 and HACCP. *Quality Progress*, 40(10), 21-31.
- Taylor, E. (2001). HACCP in small companies: benefit or burden? *Food control*, 12(4), 217-222.
- Trienekens, J., & Zuurbier, P. (2008). Quality and safety standards in the food industry, developments and challenges. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 107-122.
- Unnevehr, L. J., & Jensen, H.H. (1999). The Economic Implications of Using HACCP as a Food Safety Regulatory Standard. *Food Policy*, 24, 625-635.
- Vellema, S., & Boselie, D. (2003). *Cooperation and Competence in Global Food Chains. Perspectives on Food Quality and Safety*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Vokurka, R. J., Stading, G. L., & Brazeal, J. (2000). A comparative analysis of national and regional quality awards. *Quality Progress*, 33(8), 41-54.
- Zeithaml, V. A. (1998). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22.
- Ziggers, G. W., & Trienekens, J. H. (1999). Quality assurance in food and agribusiness supply chains: Developing successful partnerships. *International Journal of Production Economics*, 60, 271-279.
- European Commission. Food safety. From farm to fork: safe and healthy food for everyone. Brussels: European Commission, Directorate-General for Citizen Information Communication.

NAČINI ODLUČIVANJA U INSTITUCIJAMA EUROPSKE UNIJE

Rezime

Autori se u radu bave načinima odlučivanja u institucijama Europske unije. Pojmovno definišu radnju odlučivanja u okvirima procesa upravljanja, odnosno procesa ostvarivanja ciljeva. Odlučivanje određuju kao prvu djelatnost u procesu upravljanja, nakon koje slijede djelatnosti: planiranja, organizovanja, vođenja, usmjeravanja, primanja povratnih informacija feed beck, ispravljanje akcije, nadziranje i odgovornost. Nakon toga, izlažu načine odlučivanja uopšte, te posebno i pojedinačno daju pregled načina odlučivanja u glavnim institucijama Europske unije. Kao specifičnost ističu odlučivanje konsenzusom u pojedinim institucijama Europske unije, kao i kompleksnost i dužinu procedura priprema kroz radna tjela do donošenja odluka. Takvi načini odlučivanja i složene procedure otežavaju i često blokiraju funkcionisanje Europske unije i onemogućavaju blagovremeno djelovanje na međunarodne izazove. Kao perspektivu navode, jačanje institucija Europske unije i nužnost promjene načina odlučivanja u institucijama Europske unije kako bi Europska unija bila u mogućnosti da odgovori blagovremeno svim globalnim izazovima i sačuva svoje jedinstvo djelovanja, operativnosti i svoje vrijednosti civiliziranog djela svijeta.

Ključne riječi: Europska unija, odlučivanje, konsenzus, funkcionalnost, izazovi, perspektive.

Resume

In the work the authors deal with the ways of decision - making in the institutions of the European Union. They conceptually define the decision-making action within the framework of the management process, ie the process of achieving goals. Decision-making is defined as the first activity in the management process, and then rest of the activities are followed: planning, organizing, leading, directing, receiving feedback, correcting action, monitoring and accountability... After that, they present the ways of decision-making in general, and in particular and individually they give an overview of the ways of decision-making in the main institutions of the European Union. As a specificity, they emphasize decision-making by consensus in certain institutions of the European Union, as well as the complexity and length of preparation procedures through working bodies until decisions are made. Such decision-making methods and complex procedures make it difficult and often block the functioning of the European Union as well as make it impossible to act in a timely manner on international challenges. As a perspective, they state the strengthening of the European Union institutions and the need to change the way of decision-making in the European Union institutions so that the European Union would be able to respond to all global challenges in time and preserve its unity of action, operation and values of the civilized part of the world.

¹ zamjenik državnog kordinatora za reformu javne uprave u BiH

² ambasador Bosne i Hercegovine

³ diplomata u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine

Key words: European Union, decision-making, consensus, functionality, challenges, perspectives.

1.UVOD

U ovom radu želimo se baviti načinima odlučivanja u Europskoj uniji. Ovo pitanje ili problem smatra se jednim od glavnih faktora koji koče razvoj Europske unije i usporava njenu efikasnost i njen očekivani razvoj. Zbog toga, sistem⁴ odlučivanja uopšte a posebno u Europskoj uniji se pokazuje kao jedan savremeni fenomenski problem kojim se bave i sociološke i psihološke i ekonomske nauke ali i mnoge druge naučne discipline.⁵ U radu planiramo prvo izložiti odlučivanje uopšte, zatim izložiti načine odlučivanja, posebno ćemo analizirati odlučivanje u institucijama Europske unije, te ukazati na aktuelne posljedice postojećih načina odlučivanja, ta na kraju pokušati ukazati na buduće izazove, opasnosti ali i moguće perspektive.

2.UOPŠTE O ODLUČIVANJU

U teoriji odlučivanja često se odlučivanje veže ili čak izjednačava sa procesom upravljanja. U svemu tome postoji i mišljenje i stav da je odlučivanje dominantan dio u procesu upravljanja. Kad govorimo o procesu upravljanja onda možemo reći da govorimo i o načinu ostvarivanja ciljeva. Tako neki sam akt odlučivanja vežu za dva elementa a to su ciljevi⁶ i sredstva za njihovo ostvarivanje.

Mi odlučivanje ne možemo svesti na upravljanje jer je upravljanje širi pojam i predstavlja cijeli proces u ostvarivanju ciljeva a odlučivanje je samo jedna djelatnost u tom procesu. Upravljanje kao proces se sastoji iz sljedećih djelatnosti⁷: 1. donošenje odluke, 2. planiranje, 3. organizovanje, 4. vođenje, 5. nadziranje, 6. primanje povratnih informacija feed back, 7. usmjeravanje i 8. odovornost.

Tim smo pokazali da je odlučivanje kao jedna djelatnost prva i početna aktivnost u procesu upravljanja ,odnosno procesu ostvarivanja ciljeva.

3. NAČINI ODLUČIVANJA

Kad se radi o načinima odlučivanja onda prije svega možemo razlikovati da li odluku donosi jedinka kao pojedinac ili više ljudi kao kolektivno tijelo ili organ. Neki autori sam čin odlučivanja svode na psihički čin čovjeka koji se opredjeljuje između više alternativa. Opet drugi posmatraju donošenje odluke kao svjesni izbor (selekcija) između dva ili više riješenja. Međutim i jedni i drugi i kod pojedinca i kod kolektivnog odlučivanja sam proces posmatraju kao intelektualni posao u kome se donošenje odluke pokazuje izrazom volje. Tako da odlučivanje ima dvije faze : -fazu rasuđivanja i -fazu formiranja volje. Treba napomenuti da prije same izjave volje i pojedinca i kolektivnog odlučivanja važnu ulogu igra dobra priprema. Tako da kolektivna odluka treba da bude predmet procesa mišljenja svakog pojedinog člana. Odnosno svaki član kolektivnog odlučivanja treba da donese odluku na osnovu vlastitog saznanja o svim elementima u procesu odlučivanja.⁸

⁴ Naum Grizo, Borče Davitkovski, Nauka za upravata, Prosveta Kumanovo, 1994., str.118.

⁵ Sead Dedić, Osnovi nauke o upravljanju, Sarajevo 1982., str.11.

⁶ Rudolf Jering, Cilj u pravu, CID Podgorica, 1998., str.45 „Stoga pojam prava uključuje u sebe dva momenta: sistem ciljeva i sistem njihovog ostvarenja“

⁷ Stevan Lilić, Milan I. Marković, Predrag Dimitrijević, Nauka o upravljanju sa elementima pravne informatike, Savremena administracija Beograd 2001gdine, str.97.-104.

⁸ Sead Dedić, navedeno djelo, str.144-147.

Konkretno, kada su u pitanju načini donošenja odluka onda ćemo navesti sljedeće sisteme odlučivanja: 1. većinski od ukupnog broja, 2. većinski od ukupnog broja prisutnih , 3. kvalifikovani ili dvotrećinski način ukupnog broja i 4. jednoglasno odlučivanje svih što podrazumjeva konsenzus svih članova.

4. ODLUČIVANJA U INSTITUCIJAMA EUROPSKE UNIJE

Glavne institucije Europske unije su: 1. Parlament, 2. Vijeće Europske unije, 3. Europska komisija, 4. Europsko vijeće, 5. Sud pravde Europske unije, 6. Računovodstveni sud, 7. Europska centralna banka.⁹

1. *Europski parlament*

Evropski parlament u svom radu i odlučivanju najčešće primjenjuje sljedeće načine odlučivanja:

- prosta većina,
- apsolutna većina glasova članova,
- dvotrećinska većina glasova prisutnih poslanika.

Pod prostom većinom glasova podrazumijevaju se glasovi većine poslanika koji su prisutni i koji glasaju o konkretnom prijedlogu. Ovaj način glasanja se najčešće koristi na plenarnim zasjedanjima kod prvog čitanja, odnosno kod odobravanja zajedničkog stava vijeća na drugom čitanju kod glasanja u Parlamentarnim odborima ili kad Europski parlament pripremi akt koji je usaglašen sa zajedničkim nacrtom Komiteta za usaglašavanje.

Apsolutna većina glasova Europskog parlamenta predstavlja glasanje za određeni prijedlog za koji se izjasni više od polovine ukupnog broja članova Europskog parlamenta. Matematički tj. 50% plus 1 u odnosu na ukupan broj članova Europskog parlamenta. Na ovaj se način usvaja Poslovnik o radu Parlamenta, te donose odluke u drugom čitanju kod redovne zakonodavne procedure.

Dvotrećinska većina glasova prisutnih poslanika uz apsolutnu većinu glasova svih članova Europskog parlamenta se koristi kao način glasanja u sljedećim situacijama: -kad postoji opravdana sumnja u kršenje načela iz čl.6. stav 1. Ugovora Europske unije od strane države članice , -kod izglasavanja nepovjerenja komisiji i slično. Izuzetno postoje i drugi načini glasanja u Europskom parlamentu kao što je npr. donošenje odluke četvrtinom glasova članova u slučaju osnivanja istražnog parlamentarnog odbora radi istraživanja navodnog kršenja i navodnih nepravilnosti u primjeni prava Unije, osim kad se navedena djela iztražuju pred sudom sve dok se sudski postupak ne okonča.

2. *Način odlučivanja u Europskom vijeću*

Način pripremanja odluka Vijeća je veoma složen i zasniva se na tri nivoa priprema. Najvažniji nivo priprema se odvija u okviru tijela sastavljenih od eksperata koji predstavljaju države članice. Ovaj način priprema tretira najčešće tehničke aspekte komisijskog prijedloga. Drugi nivo kontrole ili priprema održava se u okviru Corper, koji u ovom slučaju predstavlja finalnu pripremu prije nego što dokument dođe na sjednicu Vijeća. Ono što je karakteristično za ovu fazu priprema je to da se pokušava postići kompromis koji bi spriječio kasnije neslaganje ili mimoilaženje na Vijeću, odnosno omogućio donošenje odluke kvalifikovanom većinom. Tako se definitivna odluka donosi na sastanku ministara Vijeća. U praksi broj odluka koji se na ovaj

⁹ Adnan Mahmutović, Uvod u pravo Evropske unije, Travnik 2015., str.64.

način donose kreće se u procentima između 35% do 85%. Ovdje treba istaći i naglasiti da radna tijela imaju ključnu ulogu u donošenju odluka. Tako Vijeće donosi odluku glasanjem resornih ministara iz država članica Europske unije. Sjednica Vijeća ima dva dijela, u prvom se vodi rasprava o zakonodavnim aktima Europske unije a u drugom o nezakonodavnim aktivnostima Europske unije. Kad Vijeće odlučuje i glasa o zakonodavnim aktima onda su sjednice Vijeća otvorene za javnost. Vijeće može odlučiti da sjednici prisustvuju i članovi Komisije. Kvorum Vijeća čini većina prisutnih članova. Vijeće glasa na prijedlog predsjedavajućeg i to na sjednicama na kojima prisustvuje većina članova. U svojoj zakonodavnoj funkciji Vijeće može svoje odluke donositi jednoglasno ili većinski i to kvalifikovanom većinom ili običnom većinom u zavisnosti o čemu odlučuje.¹⁰

3. *Europska komisija*

U Europskoj komisiji se odlučuje na prijedlog jednog ili više članova prostom većinom, što je sada 15 glasova. Odlučivati se može samo ako Komisiji prisustvuje većina članova, ali ni jedan član ne može glasati preko svog zastupnika ili zamjenika. Predsjednik Komisije formalno proglašava rezultate glasanja na zapisnik. Ono što je karakteristično da se u većini slučajeva od članova komisije traži pismeno izjašnjenje. Pri tome se smatra da je prijedlog usaglašen ako nema komentara, rezervi ili dopuna u roku od 7 dana. U ovim slučajevima član Komisije može tražiti da se o nekom pitanju raspravlja ako to smatra korisnim. Tako da moramo naglasiti da je ovakva procedura znatno utjecala na povećanje efikasnosti Komisije.¹¹

4. *Europsko vijeće*

Europsko vijeće donosi odluke u pravilu jednoglasno. Međutim, u svim slučajevima nije moguće postići jednoglasnost, onda se pristupa glasanju na formalan način i to tako da određen broj država bude suzdržan u vezi donijetih odluka. Tako da suzdržanost pojedinih država ne sprječava Europsko vijeće u donošenju odluka za koje je potreban konsenzus. Europsko vijeće pojedine odluke može donositi i kvalifikovanom većinom i običnom većinom. U slučajevima donošenja odluka kvalifikovanom većinom primjenjuju se odredbe člana 16(4) Ugovora Europske unije, odnosno član 238(2). Ugovor predviđa da Europsko vijeće odlučuje glasanjem te da njegov predsjednik i predsjednik Komisije ne učestvuju u glasanju. Europsko vijeće običnom većinom glasa u slučaju usvajanja Poslovnika kao i o nekim proceduralnim pitanjima. Reforme Lisabonskog ugovora su okončale institucionalizovanje ove institucije, ali se u daljim reformama treba reformisati i izmijeniti sistem odlučivanja a to je i pred uslov za funkcionalnije institucije koje imaju ovlaštenja za donošenje odluka koje obavezuju organe Europske unije.

5. *Sud pravde Europske unije*

Predstavlja najvišu ali i najvažniju sudsku instituciju Europske unije. On je osnovan sa osnovnim zadatkom da osigura zakonitost mjera unije i jednoobraznost tumačenja prava unije u svakoj od država članica. Tako se obezbjeđuje da se spriječi da sudovi pojedinih država donose različite presude po istom pitanju. Zapravo, sud ispituje da li države članice ili institucije unije rade ono što od njih zakonodavstvo zahtjeva. Postupak i način odlučivanja je regulisan Statutom suda pravde Europske unije.

6. *Računovodstveni sud*

Računovodstveni sud se sastoji od po jednog člana iz svake države članice Europske unije, ali koji svoju dužnost obavljaju neovisno i u općem interesu unije. Jedna od važnih uloga suda je

¹⁰ Adnan Mahmutović, navedeno djelo, str.131.

¹¹ T.C. Hartley, Osnovi prava evropske zajednice- Uvod u ustavno i upravno pravo evropske zajednice, Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1998., str.44 i dalje.

da kroz transparentnost i odgovornost u smislu revizorskih izvještaja jačaju demokratski legitimitet Unije. Godišnji (zbirni) izvještaj, pojedinačne izvještaje i mišljenja po određenim pitanjima Računovodstveni sud usvaja većinom glasova.¹²

7. *Europska centralna banka*

Spada u red institucija Europske unije sa finansijskim nadležnostima. Europski sistem centralne banke se sastoji od Europske centralne banke i centralnih banaka država članica. Europska centralna banka se sastoji od organa odlučivanja i to:

- a) Izvršni odbor, b) Upravno vijeće, c) Glavno (prošireno) vijeće, 4) Ekonomski i finansijski komitet te 5) Euro grupa, koju čine ministri država članica Eurozona.

Izvršni odbor se sastoji od 6 članova. U njega ulaze po jedan član iz četiri najveće članice, te Predsjednik i Podpredsjednik Europske centralne banke. Svaki član ima jedan glas a odluke se usvajaju prostom većinom glasova. U slučaju jednakog broja glasova glas Predsjednika je odlučujući.

U upravno vijeće ulazi svih 6 članova Izvršnog odbora i guverneri nacionalnih centralnih banaka čija je valuta Euro. Upravno vijeće Europske centralne banke u Europskom sistemu centralnih banaka predstavlja najviši organ odlučivanja. Odluke se donose prostom većinom glasova. U slučaju istog broja glasova presudan glas je glas Predsjednika Europske centralne banke. Glasanje je moguće samo ako postoji kvorum od dvije trećine članova. Potrebno je napomenuti i posebne načine glasanja po pitanjima koja se tiču: - kapitala Europske centralne banke, - deviznih rezervi, - raspodijela monetarnog prihoda, -podjela dobiti, -pokriće gubitka Europske centralne banke. Kod ovih pitanja prisutan je tzv način „ponderisanog glasanja“. Tako se glasovi Upravnog vijeća određuju prema učesću nacionalnih banaka u osnivačkom kapitalu Europske centralne banke, dok članovi Izvršnog odbora nemaju pravo glasa. Za donošenje odluka potrebna je kvalifikovana većina glasova članica koje posjeduju najmanje 2/3 upisanog kapitala u Europskoj centralnoj banci i polovinu akcionara.

Glavno vijeće je savjetodavno tijelo. Sastoji se od: -Predsjednika Europske centralne banke, - Podpredsjednika i Guvernera nacionalnih centralnih banaka, - članova izvršnog odbora osim Predsjednika i podpredsjednika koji nemaju pravo glasa. Glavno vijeće ima zadatak da ispituje situaciju u državama koje nisu uvele valutu Euro radi davanja savjetodavnih smjernica.

Ekonomski i finansijski komitet je takođe savjetodavni organ. Sve države članice unije, Komisije i Europske centralne banke razmjenjuju mišljenja o pitanjima vezanim za jedinstvenu valutu, pripremu budžeta, usklađivanje makro ekonomskih politika država članica i predlažu Europske monetarne mjere.

Eurogrupa predstavlja glavni forum za upravljanje područjem jedinstvene valute. Ovo se tijelo sastoji od ministara finansija zemalja članica eurozone, odnosno država čija je valuta euro. Na sastanku Eurogrupe učestvuje i Predsjednik Europske centralne banke, Predsjednik Europske komisije za ekonomska i monetarna pitanja.¹³

¹² Adnan Mahmutović, isto djelo, str.146.-147.

¹³ Adnan Mahmutović, isto djelo, str.152.-158.

4.NADLEŽNOST EUROPSKIH INSTITUCIJA U PRIVREDNIM POSLOVIMA

Na početku da podsjetimo da se budžet Europske unije koristi za finansiranje politika koje provode institucije i tijela Europske unije. U postupku njegovog donošenja učestvuju Europski parlament, Vijeće i Komisija. U procesu sastavljanja, donošenja i izvršenja budžeta poštuju se sva budžetska načela od kojih ćemo spomenuti sljedeća: načelo univerzalnosti, načelo jedinstva i načelo budžetske ravnoteže.

Kad je u pitanju Ekonomska i monetarna unija (EMU)¹⁴ ona, predstavlja glavni element europskih integracija i obuhvata sve države članice EU-e. Finansijska politika (porezi i potrošnja) su u nadležnosti pojedinih država kao i politika zapošljavanja i socijalne sigurnosti. Međutim kada je u pitanju koordinacija u oblasti politika javnih finansija onda je nužno učinkovito djelovanje i uspostava strukture EMU-a. Ovdje ćemo samo u osnovnim naznakama prikazati podjeljenost nadležnosti između država članica i institucija EU-e:

- Europsko vijeće utvrđuje glavna usmjerenja politika;
- Vijeće usklađuje privredne politike EU-e i donosi odluke koje mogu biti obavezujuće za pojedine države članice EU-e;
- države članice utvrđuju svoje budžete u okvirima dogovorenih granica za deficit i dug i utvrđuju vlastite strukturne politike koje obuhvaćaju zapošljavanje, penzije, socijalna sigurnost i tržište;
- kada je u pitanju politika europodručja onda se tu vrši usklađivanje na nivo predsjednika država ili vlada na „sastanak na vrhu država europodručja“ i na nivo ministara finansija u eurosкупini;
- Europska centralna banka utvrđuje monetarnu politiku za europodručje s glavnim ciljem stabilnosti cijena ;
- Europska komisija kontrolira šta rade zemlje članice i izdaje preporuke politika;
- Europski parlament daje zadatke i zaduženja za kreiranje zakonodavstva s Vijećem te obavlja demokratski nadzor u postupku upravljanja privrednom politikom;
- Europski stabilizacijski mehanizam predstavlja finansijsku instituciju država europodručja koja omogućuje pružanje pomoći onim državama europodručja koje se nalaze u ozbiljnim finansijskim poteškoćama ili koje su usljed toga ugrožene. Ovo su mjere Europskih institucija koje predstavljaju tzv.“vatrozid“ koje su do sada korištene da bi neke zemlje Europske unije savladale svjetsku privrednu krizu;
- na kraju svemu ovom treba dodati i nadzornu ulogu banaka, kao odgovor na privredne krize. Tako je nadzorni mehanizam(ESB) počeo neposredno kontrolisati najveće kreditne institucije. Ovaj mehanizam nadzora obuhvata sve zemlje članice europodručja. Ostale članice EU koje nisu članice europodručja mogu se odlučiti hoće li učestovati.

Ovdje ćemo još samo spomenuti Europski privredni i socijalni odbor (EGSO) koji predstavlja savjetodavno tijelo EU-e. Tako odbor djeluje kao spona između institucija i građana EU-e. Članovi ovog odbora kojih ima 353 iz 28 država članica u svom radu su neovisni i djeluju u interesu svih građana EU-e. Interesanto je navesti da članovi odbora dolaze iz svih slojeva društva i akademske zajednice, stručnih krugova te posjeduju velika i široka znanja i iskustva. Članovi odbora interno su organizovani u tri grupe: poslodavci, posloprimci i predstavnici drugih interesa. Također u odboru postoje i sljedeći tematski odjeli i odbori:

¹⁴ Kako funkcioniра Europska unija- Vodič kroz institucije EU-a, Ured za publikacije Europske unije, 2014.

- Odjel za ekonomsku i monetarnu uniju;
- Odjel za jedinstveno tržište, proizvodnju i potrošnju;
- Odjel za poljoprivredu, ruralni razvoj i zaštitu okoliša;
- Odjel za vanjske odnose;
- Odjel za zapošljavanje, socijalna pitanja i građanstvo;
- Odjel za promet, energiju, infrastrukturu i informacijsko društvo;
- Savjetodavnu komisiju o industrijskim promjenama.

Na kraju ovog djela samo ćemo spomenuti Odbor regija koji predstavlja glas lokalnih vlasti i sastoji se od predstavnika Europskih regija i lokalnih zajednica. Ovaj odbor je veoma važan jer njega čine predstavnici koji dolaze iz lokalnih sredina i znaju stvarne potrebe građana¹⁵ jer su njima najbliži. Njihov rad i djelovanje utiče na razvoj demokratije i odgovornosti u institucijama EU-e.

5. ZAJEDNIČKA POLJOPRIVREDNA POLITIKA I INTERESI DRŽAVA ČLANICA

U kontekstu posebnog osvrta na poljoprivredu Europske unije odnosno njenu zajedničku politiku i interese država članica uočava se kao možda nigdje drugo stalna borba zajedničkog interesa Unije i interesa pojedinih država članica. Jednostavno historijskim pogledom na kretanje zajedničke politike i uspostavljanju raznih finansijskih podsticajnih sredstava u fondovima uočava se stalo pitanje šta će ko dobiti a to se odražava i na odlučivanje i nemogućnost donošenja odluka bez odgovarajućih ustupaka pojedinim državama članicama.¹⁶ Tako se nastoji postići, da jedinstveno Europsko tržište bude svima na dobitku. Ali usljed konkurencije na tržištu jedni su uvijek više a drugi manje na dobitku. Zato se i daju kompenzacije iz budžeta Europke unije da bi se koliko toliko ublažile razlike dobitka i gubitka na jedinstvenom tržištu. Zapravo, svi su imali korist od zajedničkog tržišta Europske unije. Zajedničko poljoprivredno tržište je onemogućilo pojedinačne konkurencije pojedinih država jer su davane subvencije kao podrška u cijenama za prizvođače i sigurnost ponude prehrambenih proizvoda. Tako je zajedničko poljoprivredno tržište Zajednice i poljoprivredna politika dovelo do uspostave određenog stepena sigurnosti i u poticajima i u otkupu do dogovorenog niva, te poticajima za uvoz izvan Zajednice. Postepeno je došlo do povećanja cijena proizvoda koje plaćaju potrošači i poticaja koje plaćaju porezni obveznici. Korisno je istaći problem koje je stvarala Britanija zbog navike na slobodan uvoz, cijene na svjetskom nivou i podsticaj svojim proizvođačima i uvozniciama. Europska zajednica i u ovoj „neprihvatljivoj situaciji“ iznalazila „pravična rješenja“. Vremenom je dolazilo i do viška i do manjka novčanih sredstava za poljoprivredu u budžetu Zajednice pa se moralo uspostaviti finansijska kontrola kroz povećanje stope poreza. U tom kontekstu 1988. Europsko vijeće je usvojilo paket mjera kojima je ograničilo budžetske rashode Zajednice pa tako i izdatke za poljoprivredu sa ograničenjem $\frac{3}{4}$ ukupne stope rasta. Međutim, cijene zajedničke poljoprivredne politike je i dalje predstavljao Zajednici teret jer je skoro polovina budžeta odlazila na podršku sektoru koji je zapošljavao manje od 5% ukupno radno sposobnog stanovništva. Posebno je došlo do borbe interesa država članica kada se krajem devedesetih godina Europska unija počela širiti na istočne zemlje i susrela se sa viškom proizvodnje poljoprivrednih proizvoda. Zbog toga je Europska komisija usvojila tzv. „Bijelu knjigu“ pod

¹⁵ Kako funkcioniра Europska unija- Vodič kroz institucije EU-a, Ured za publikacije Europske unije, str.33.

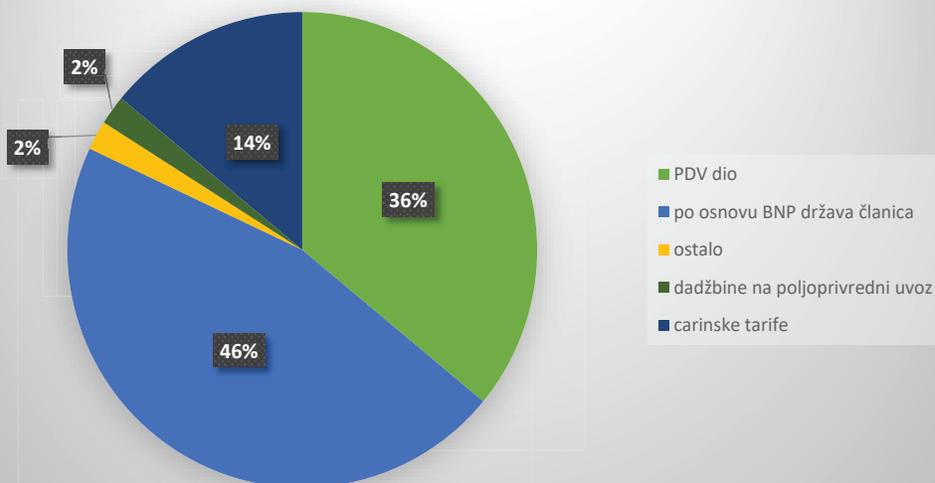
¹⁶ John Pinder, Evropska unija, „Šahinpašić“, Sarajevo 2003.,82.-97.

naslovom Agenda 2000., i koja je sadržavala prijedlog reformi zajedničke poljoprivredne politike sa popratnim mjerama radi proširenja Unije. Međutim i nakon toga došlo je do problema i priča o ne adekvatnoj reformi zajedničke poljoprivredne politike koja je na kraju dovela do žestokih sukoba interesa država članica oko raspodjele troškova i dobiti. Tako su strahove iznijeli ekonomski nerazvijene i male države, nakon čega se pokušalo naći rješenje zajedničkom poljoprivrednom „politikom kohezije“. Što je za posljedicu imalo uspostavu Socijalnog fonda i Fonda za regionalni razvoj. Međutim, i te mjere koje su tražile Italija i Britanija nisu dale neki naročit efekat jer se Njemačka počela suprodstavljati zbog najvećeg izdvajanja za budžet Zajednice. Nakon svega toga, uspostavljen je i treći fond koji se zvao „Strukturalni“¹⁷ sa naglaskom da mu nije samo cilj preraspodjela sredstava, već ulaganje u slabije privredno razvijenije djelove Zajednice. U vezi toga poznat je „Odjeljak o smjernicama u Europski fond za poljoprivredu, garancije i smjernice“. Tako da je odjeljak o garancijama, koji je finansirao subvencije za podršku cijenama bio puno veći od Odjeljka za smjernice, čije je cilj bio da poljoprivrednicima pomogne oko prihvatanja strukturalnih promjena. Navedeni fondovi su osamdesetih godina bili mali ali su pomogli kad je došlo do proširenja Zajednice ka jugu i znatno su pomogli tim proširenjima. Ulaskom Španije, Portugala i Grčke čiji su prihodi bili znatno manji od drugih država Zajednice osim Irske zatražilo se veliko povećanje strukturalnih fondova. Ove navedene četiri države su bile nezadovoljne i mogle su stvoriti probleme u procesu usvajanja propisa o jedinstvenom tržištu. Da bi se to izbjeglo budžet za period 1988.-1992. je bio udvostručen i usvojen od Europskog vijeća. Slično se desilo i kod uspostave Europske monetarne unije jer su opet navedene četiri države tražile povećanje strukturalnih fondova. Tako je za period 1993.-1999. došlo do povećanja za 2/5 dodjeljenih sredstava. Poslije čega je Mاستrihtskim ugovorom uspostavljen „kohezioni fond“ za podršku projektima u oblasti zaštite čovjekove okoline i transportne infrastrukture. Ovdje i nakon svega potrebno je napomenuti da su Španija, Portugaliya, Grčka i Irska¹⁸ uspjele da znatno ojačaju svoj razvoj kroz podsticaje iz Evropskih fondova, pa čak i preko prosjeka Unije. Uz finansijske podrške data je i podrška „Ruralnom području“ radi zapošljavanja na selu, što je bio dio reforme zajedničke poljoprivredne politike i zapošljavanja. Ali neke zemlje su javno tvrdile da to sve ide na uštrib industrije i njene konkurentnosti na svjetskom tržištu. Došli smo do perioda kada počinje proširenje Unije na istok, odnosno pripreme država srednje i istočne Europe za ulazak u Uniju. I opet su se neke države protivile smanjenju pojedinih kvota ali politika kohezije za razliku od zajedničke poljoprivredne politike je bila usklađena i održavala je princip socijalne pravde. I nakon toga, nastavlja se stalna borba za interese pojedinih država, stvaranje problema u procesu usvajanja odluka pa čak i stavljanja veta. Takav je bio slučaj u vezi finansijske projekcije za period 2000.-2006. Europskog vijeća jer su Francuska i Španija uspjele da se izbore i ograniče neke promjene u poljoprivrednom i kohezionom budžetu. Na kraju kad smo u sadašnjem vremenu i pokušaju širenja Europske unije na balkanske zemlje već daje naziranje protivljenja, radi zaštite državnih interesa i stečenih privilegija nekih država. Ako svemu dodamo trenutne izazove u samoj Europi, rat Ukrajine i Rusije možemo sa sigurnošću tvrditi da će budžet Europske unije sa proširenjem i bez proširenja tražiti nužnost reformi u mnogim njegovim segmentima. Europska unija samo tako i uz veća izdvajanja i solidarnost moći će bar donekle odgovoriti na savremene izazove na početku 21 vijeka. Kada je u pitanju izdvajanja za privrednu djelatnost i posebno poljoprivredu koja obezbjeđuje proizvodnju hrane za građane Europske unije moraju se sprovesti radikalne i suštinske budžetske reforme Europske unije. Orijentacije radi prikazat ćemo izvore i izdatke budžeta Europske unije za 2000. godinu radi sagledavanja izdvajanja za poljoprivredu.

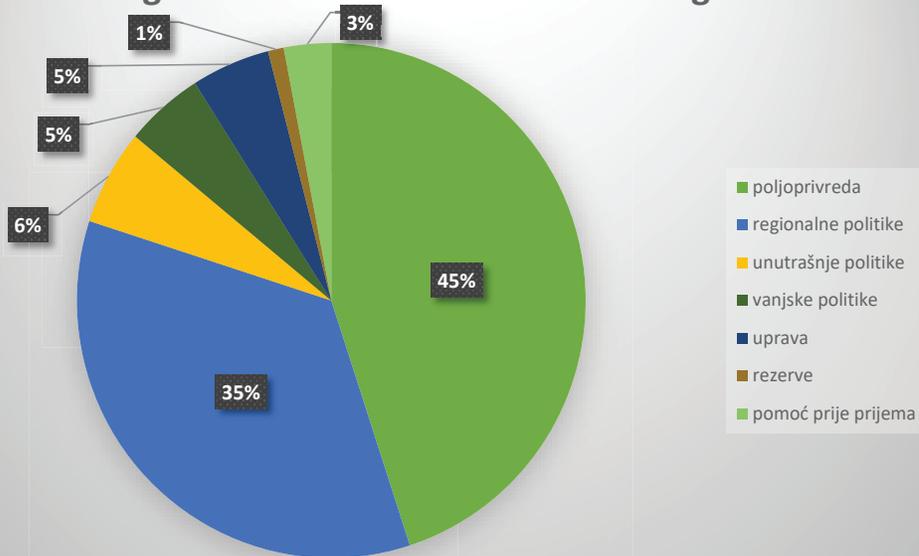
¹⁷ John Pinder, Navedeno djelo, str.87.

¹⁸ John Pinder, isto djelo, str.88.-89.

Izvori prihoda za 2000.godinu

Pregled budžetskih izdataka za 2000.godinu

19

Prikazani procenti prihoda i rashoda u budžetu za 2000. godnu više nisu isti, razni izazovi kao što su migracije, izbjeglice, klimatske promjene, terorizam i sada rat između Ukrajine i Rusije će bitno utjecati na budžet Europske unije, na njegove prihode i rashode ali i mogućnost utjecaja

¹⁹ John Pinder, isto djelo, str. 93.-94.

na smanjenje regionalne nejednakosti. Međutim, Zajednička poljoprivredna politika naprosto mora doživjeti reformu da bi se prilagodila zahtjevima savremenog tržišta i pogotovo sada usljed globalnih poremećaja na svjetskom tržištu. Prijedlog budžeta Europske unije za 2022. godinu iznosi 167 milijardi eura. Akcent je stavljen na jačanje ekonomskog oporavka Europske unije i njenih partnera, zaštitu i otvaranje novih radnih mjesta s tim da je prioritet Europske komisije zeleni i digitalni razvoj. Ono što nas interesuje u vezi naše teme je izdvajanje za poljoprivredu koje u projekciji budžeta iznosi 53 milijarde što je u procentima oko 31% budžeta i sad primjećujemo pad izdvajanja u odnosu na 2000. godinu za 14%. Sadašnji i naredni međunarodni izazovi mogu ugroziti zajedničko Europsko tržište, zastoj u proširenju Europske unije i konkretno nesigurnost u poljoprivrednoj proizvodnji i dostupnosti hrane za građane Europske unije.

6. SPECIFIČNOSTI KOMPLEKSNIH PROCEDURA I KONSENZUALNOG ODLUČIVANJA

Načini odlučivanja u institucijama Europske unije imaju veoma izražene specifičnosti koje se prije svega odnose na duge i kompleksne procedure ili pripreme za donošenje odluka pa i samo odlučivanje u onim važnim pitanjima gdje se traži konsenzus odnosno jednoglasnost za donošenje odluke.²⁰

6.1. Procedura pokretanja inicijativa i sam postupak usaglašavanja o nekom pitanju su veoma složeni i vremenski traju. Svaka aktivnost u radnim tijelima Europske unije kojih ima preko 700 je komplikovna počev od samog iniciranja, predlaganja, izjašnjavanja, davanja komentara i samog glasanja. Moramo naglasiti da je ipak veoma korisno što u radu radnih tijela Europske unije učestvuju stručna lica i eksperti za razne oblasti što doprinosi kvaliteti samih odluka ali dužina trajanja usaglašavanja do samog donošenja odluka je i preduga i složena i traje zbog čega institucije Europske unije ne mogu blagovremeno da reaguju na potrebe same Europske unije ali pogotovo na globalne izazove u svijetu. Posljedica toga je da Europska unija nema potrebnu i očekivanu efikasnost u djelovanju pa se često desi da uopšte ne djeluje ili veoma zakašnjelo djeluje što sve dovodi do čestog pitanja o njenoj sposobnosti i ulozi u međunarodnim izazovima na kraju 20. i početkom 21. vijeka o čemu i mi danas svjedočimo.

6.2. konsenzus ili jednoglasno odlučivanje predstavlja odlučivanje zasnovano ne "vladavinom većine" već na najvećoj mogućoj saglasnosti unutar jedne organizacije a u konkretnom slučaju to je Europska unija. Proces donošenja odluka i samo jednoglasno odlučivanje traži vrijeme koje je potrebno za traženje najboljeg interesa za određenu organizaciju ili instituciju.²¹ Kod jednoglasnog odlučivanja svaki član ima jedan glas i svi moraju da budu za tu odluku. Ovo se pravda onda voljom svih da izvrše odnosno sprovedu ili ispoštuju takvu odluku koja je donijeta konsenzusom. Dalje, konsenzus daje jednak glas i malima kao i velikim državama da imaju jednak glas i da iznesu svoje mišljenje ali i da spriječi dominaciju velikih država nad malim i time se postiže jačanje Europske unije kao zajednice suverenih država. Mi ćemo ovdje iznijeti neka osjetljiva pitanja o kojima institucije Europske unije moraju odlučivati jednoglasno:

- zajednička vanjska i sigurnosna politika (osim nekih pojedinih pitanja);
- članstvo u EU-u;
- uvođenje novih prava građanima EU-e;

²⁰ T.C. Hartley, Osnovi prava evropske zajednice- Uvod u ustavno i upravno pravo evropske zajednice, Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1998., str.16-23." Ukoliko se želi da dođe do napredka na postizanju ciljeva Zajednice, neophodno je češće pribjegavati većinskom glasanju."

²¹ Ana Petek, Politička misao, Vol XLIII, 2006, broj 4, str.85-104.

- vlastite finansije EU-e;
- usklađivanje propisa država –članica o indirektnim porezima;
- neka pitanja unutrašnjih poslova i pravosuđa;
- usklađivanje zakonodavstva država u područjima socijalne sigurnosti i socijalne zaštite.

Pored toga naprimjer Vijeće odlučuje jednoglasno kad odstupa od prijedloga Europske Komisije, osim onih akata koje Vijeće mora usvojiti na preporuku Komisije kao što su na primjer akti u oblasti privredne kordinacije.

7. MEĐUNARODNI IZAZOVI I MOGUĆA PERSPEKTIVA EUROPSKE UNIJE

Međunarodni sukobi, migracije²², terorizam, borba protiv corona virusa, ekologija i zaštita prirodnih dobara, zaštita europskog tržišta, podsticaji za proizvodnju ekološki zdrave hrane, suzbijanja desničarskog nacionalizma i rasizma, zaštita ljudskih prava i prava nacionalnih manjina i mnogi drugi izazovi na kraju 20. i početkom 21. vijeka su stalnom trajanju pa čak i dramtičnom porastu kakav je sad rat u samoj Europi, a ranije bio u bivšoj Jugoslaviji ukazuju da jedinstvo, jednoglasno odlučivanje konsenzusom o tome, duge procedure Europsku uniju čine često nesposobnom da odgovori na adekvatan način savremenim izazovima ili da uopšte odgovori. Takvo stanje izazova i neefikasnosti reakcija Europske unije dovodi u pitanje njenu buduću perspektivu a često i na pomisao samog njenog budućeg opstanka. S druge strane Europska unija kao dio svjetske civilizacije možemo slobodno reći predstavlja jedan od najrazvijenih dijelova svijeta, sa najboljim životnim standardom, ljudskim pravima i vrijednostima za pojedinca i demokratijom koju treba sačuvati. Zato mi vidimo iz perspektive naše države, Bosne i Hercegovine i svih zemalja bivše nam i zajedničke države Jugoslavije članstvo u Europskoj uniji kao perspektivu bez alternative. Naravno Europska unija mora težiti proširenje i očuvati jedinstvo, raditi na struktralnom jačanju, povećanje svoje efikasnosti i operativnosti, stalno iznalaziti i otklanati prepreke u načinu donošenja odluka, čuvanju i jačanje Europskih standarda²³ kako za pojedinca tako i za demokratiju društva i za vladavinom prava i blagostanja građana Europske unije.

8. ZAKLJUČAK

Odlučivanje ima važnu ulogu u nauci o upravljanju odnosno nauci o ostvarivanju ciljeva. Zapravo, donošenje odluka prestavlja prvu i glavnu djelatnost u procesu upravljanja koje se sastoji od sljedećih djelatnosti: odlučivanje, planiranja, organizovanja, vođenje, usmjeravanje, nadziranje, primanje povratnih informacija feed back i ispravljanje akcije te odgovornost.

Donošenje odluka može biti na više načina: većinom, kvalifikovanom većinom i knsenzusom ili jednoglasno.

Odlučivanje u institucijama Europske unije postoji sva tri navedena načina odlučivanja s tim da je konsenzus ili jednoglasno odlučivanje posebno zastupljeno u odlučivanju o važnom pitanjima i to se pravda sa time da se moraju žrtvovati lični interesi radi ostvarenja kolektivnih interesa Europske unije. Međutim, jedan od osnovnih faktora koji koči razvoj Europske unije,

²² Nenad Avramović, Miloš Marković, Migrantska kriza kao segment krize Evropske unije, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Tom I, Evropski univerzitet Brčko distrikt 2020., str.142. 153.

²³ T.C. Hartley, Osnovi prava evropske zajednice- Uvod u ustavno i upravno pravo evropske zajednice, Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1998., str.137.-149. „, Pravna sigurnost jedno je od najvažnijih općih pravnih načela“.

i koji usporava rad institucija Europske unije je bez imalo sumnje sistem odlučivanja u njenim institucijama.

Europska unija ima i važnu nadležnost u oblasti privrednih poslova, poljoprivrednih, finansijskih, monetarnih i socijalnih oblasti. U ovim oblastima Europske institucije prije svega imaju ulogu kordinacije i usmjeravanja radi očuvanja sigurnosti u navedenom oblastima i zaštiti Europskog prostora i pravno i ekonomski i finansijski i monetarno i tržišno od drugih konkurentnih djelovanja i utjecaja na globalnom svijetskom nivou.

Zajednička poljoprivredna politika i stalna borba pojedinih država članica za svoje interese konstantno dovodi do prilagođavanja prije svega budžeta i izdvajanja ali i stalnog preduzimanja mjera podsticaja i zaštite radi kordinisanog razvoja pojedinih država i postizanja socijalne pravde. To se posebno vidi u svakom nastojanju da se Europska unija proširi. Izazovi u Europi kakav je aktuelni rat Ukrajina-Rusija će Uniju dovesti do velikog problema u svim aspektima ali nesumnjivo da će jedan od veoma izraženih biti i proizvodnja hrane i sigurnost Europskog tržišta. Kada je u pitanju proširenje Unije na druge zemlje prije svega Balkanske, mislimo da će se to još više odužiti i komplikovati.

Pored specifičnosti jednoglasnog odlučivanja , specifične su i složene procedure u kojima učestvuju razna tijela Europske unije od pokretanja inicijative preko usaglašavanja do odlučivanja.

U delikatnim i teškim međunarodnim izazovima na kraju 20. i početkom 21. vijeka to se pokazuje kao koplikovano i čini Europsku uniju nespremnu, nesposobnu i nefukcionalnu da odgovori na savremene izazove kakvi su ratovi, migracije, terorizam, zaštita tržišta, proizvodnja zdrave hrane, ekologija i sigurnost građana Europske unije u svim aspektima tog pojma.

Europska unija ima sve pretpostavke da ostane i bude još važnije i privlačnije područje svijeta ako se ozbiljno potruži da riješi svoje nedostatke koje je čine neoperativnom za mnoge izazove tako da bude sposobna da blagovremeno djeluje i svakako da čuva i dalje razvija blagostanje svojih građana, europske standarde civilizacije i demokratije, te da održi i još osnaži vladavinu prava i ljudska prava za svoje građane.

LITERATURA:

- Adnan Mahmutović, Uvod u pravo Evropske unije, Travnik 2015.
- Ana Petek, Politička misao, Vol XLIII, 2006, broj 4.
- John Pinder, Evropska unija, „Šahinpašić“, Sarajevo 2003.
- Kako funkcionira Europska unija- Vodič kroz institucije EU-a, Ured za publikacije Evropske unije, 2014.
- Naum Grizo, Borče Davitkovski, Nauka za upravata, Prosveta Kumanovo, 1994.
- Nenad Avramović, Miloš Marković, Migrantska kriza kao segment krize Evropske unije, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Tom I, Evropski Univerzitet Brčko distrikt 2020.
- Rudolf Jering, Cilj u pravu, CID Podgorica, 1998.
- Sead Dedić, Osnovi nauke o upravljanju, Sarajevo 1982.
- Stevan Lilić, Milan I. Marković, Predrag Dimitrijević, Nauka o upravljanju sa elementima pravne informatike, Savremena administracija Beograd 2001.
- T.C. Hartley, Osnovi prava evropske zajednice- Uvod u ustavno i upravno pravo evropske zajednice, Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1998.

VAKCINA KAO KLJUČNA PARADIGMA OD NASTANKA PANDEMIJE SA AKCENTOM NA POSLJEDICE IZAZVANE VIRUSOM COVID 19 NA EKONOMIJU, MENTALNO I FIZIČKO ZDRAVLJE

Sažetak

Prethodni kompleksni i aktuelni naslov teme rada stavio nas je pred obavezu da izvršimo selekciju brojnih pitanja vezanih za suštinu i da pažnju usredsredimo na analizu najznačajnijih pitanja te što vjerodostojnije prezentiramo odgovore na ista. Tu smo pažnju prethodno tražili na pojavu virusa covid 19 koji je izazvao brojne reakcije i promijenio svakodnevni život na planeti, dalje i sve intenzivnije na sve segmente ljudskog života. Obzirom da se situacija mijenja svakodnevno, teško je prikazati tačne podatke trenutnog stanja, međutim u ovom radu će se posebno dati kratak pregled, na osnovu postojeće istražene statistike informacija, kako je COVID-19 uticao i utiče na globalnu ekonomiju te mentalno i fizičko zdravlje čovjeka, a prethodno na analizu vakcine kao ključne paradigme (fenomena) od nastanka pandemije pa do 2022. godine. U sklopu prethodnih naznaka a prema našoj ne baš preciznoj konstataciji da je COVID-19 ostavio zastrašujuće posljedice i na mentalno i fizičko stanje čovjeka. Ljudi su, zbog cjelokupne situacije, uvijek pod tjeskobom, brinući se za budućnost koja ih čeka, te je došlo do velikih udaljenosti među njima. Posebna situacija je kod mladih, od kojih zavisi budućnost ovog svijeta, koji su trenutno u teškim depresijama, postaju antisocijalni, te bezvoljni i demotivisani za novim pobjedama. U tom smislu na bazi postojećih analiza koje ukazuju da bolest ako se i preboli ostavlja brojne posljedice na zdravstveno stanje čovjeka. Najjednostavnije rečeno, COVID 19 je promijenio svakodnevni način života koji je postojao do trenutka njegove pojave i da kraj nije na pomolu.

Ključne riječi: Virus, vakcina, ekonomija, mentalno i fizičko zdravlje, globalizacija, planeta.

Abstract

The previous complex and current title of the topic of this paper put us in front of the obligation to make a selection of numerous questions related to the essence and to focus attention on the analysis of the most important questions and present the answers to them as credibly as possible. We focused on the appearance of a virus covid 19, which caused numerous reactions and changed everyday life on the planet, further and more intensely in all segments of human life. Whereas the situation changes on a daily basis, it is difficult to present accurate data on the current situation, but this paper will provide a brief overview, based on existing research statistics, of how COVID-19 has affected the global economy and mental and physical health, and previously on the analysis of the vaccine as a key paradigm (phenomenon) from the onset of the pandemic until 2022. As part of the previous indications, and according to our not very precise statement that COVID-19 has left frightening consequences on the mental and physical condition of man. People are, because of the whole situation, always under anxiety, worrying about the future that awaits them, and there have been great distances between them. A special situation is with young people, on whom the future of this world depends, who are currently in severe form of depression, become antisocial and demotivated for new victories. In this sense, based on existing analyzes, which indicate that the disease, even if it is overcome, leaves numerous consequences on a person's health. Simply put, COVID 19 has changed the everyday way of life that existed until the moment of its appearance and that the end is not in sight.

Keywords: Virus, vaccine, economy, mental and physical health, globalization, planet.

Vakcina kao ključna paradigma od nastanka pandemije 2019. godine zaključno sa 2022. godinom.

U pristupu analizi ključnih pitanja vezanih za naslovljenu temu stavljeni smo pred obavezom da damo odgovor na genezu nastanka bolesti pandemije za 2019. Godinu, i stavu da će 2020. biti pandemijska godina, dok su se mišljenja većeg broja globalnog svijeta bila da će sljedeća 2021. godina biti prevazilaženje korone i da će se uslovno rečeno žitelji planete povratiti u normalan način življenja kao što je to bilo prije nastanka ove svjetske kuge preimenovane u COVID 19. Međutim to se nije dogodilo, već je pandemija sve više napredovala i skoro zahvatila cijelu planetu.¹

Prema postojećim i ne baš preciznim statističkim podacima do 15. Decembra 2021. Godine u svijetu je zabilježeno oko 272 miliona slučajeva koronavirusa (COVID 19). Bolest je zahvatila gotovo svaku zemlju i teritoriju u svijetu, a Sjedinjene Američke Države potvrđuju gotovo jednu petinu svih globalnih slučajeva. Skoro 146.000 ljudi umrlo je od COVID 19 u velikoj Britaniji, što je najveći broj u Evropi. Neumorni rad Nacionalne zdravstvene službe (NHS) je pohvaljen, ali je odgovor zemlje na krizu izazvao kritike. Velika Britanija je bila spora s početkom široko rasprostranjenog testiranja, a lansiranje aplikacije za praćenje kontakata COVID 19 odgođeno je mjesecima. Međutim, brzo uvođenje vakcine u Velikoj Britaniji bila je uspješna priča, a oko 51 milion ljudi primilo je najmanje jednu dozu vakcine do 7. decembra 2021. godine.

Na našu prethodnu konstataciju pojasnimo da se bolest covid-19 pojavila u Kini krajem 2019. godine. I dok smo čekali novu 2022. godinu, malo ko je očekivao da će i ta 2021. godina biti obilježena pandemijom. Da podsjetimo da je u februaru kad je krenula masovna zaraza u sjevernoj Italiji, Evropa se, uključujući i manje prostore, zaista zabrinula. U to vrijeme bilo je masovnih lokdauna. Mada treba reći da je čovječanstvo u to vrijeme još gajilo nadu u brzo rješenje, u dolazak ljeta. Kad ljeto nije donijelo kraj, sve nade su usmjerene ka nauci, ka eventualnom pronalasku lijeka ili još bolje vakcine. No činjenica je da još uvijek mali broj ne vjeruje u vakcinu, i da je nemoguće istu proizvesti tako brzo, u poređenju sa nekim prethodnim epidemijama. Ipak, nekako oko godišnjice pojave virusa, odnosno krajem 2020. godine, počela je i vakcinacija. Zahvaljujući tome mnogi su se nadali da će 2021. godina biti godina kraja pandemije. Međutim, ispostavilo se da najveći optimisti nisu bili u pravu. Tako da smo novu 2022. godinu dočekali u pandemijskim uslovima, i na nivou masovne psihologije vjerovatno s više pesimizma nego protekle godine. To znači da vakcina ipak nije bila čarobni štapić ali je

¹ Riječ vakcinacija dolazi od latinke riječi krava-„Vacca“. Prije 12 godina svjetsko prvenstvo u fudbalu održano je u Južnoafričkoj Republici. Himna tog prvenstva bila je pjesma kolumbijske pjevačice Šakire „Waka Waka“ (This time for Africa). Fraza „Waka Waka“ u kamerunskom slengu znači „uradi to“, a, „This time for Africa“ na engleskom je, naravno, „Ovaj put za Afriku“. Dvanaest godina kasnije kamerunska „Waka“ se kao nikad ranije rimuje sa latinskim „Vacca“. Pjesma bi se zapravo mogla zvati „Waka Vacca“ što će bukvalno reći „Uradi vakcinu“.

svojestven fenomen koji je obilježio prethodne 2020. i 2021. godinu i taj nazovimo ga proces je i dalje u toku.

Vakcina kao dominacija i atraktivan medijski fenomen

Sa višestruke utemeljenosti sa razlogom treba naglasiti da je i prije kovida-19 tema vakcinacije bila svojevrсно medijski atraktivna uz napomenu da su upravo zahvaljujući vakcinama na Zapadu praktično iskorijenjene mnoge opake bolesti, poput dječije paralize, samo nekoliko decenija nakon tog epohalnog trijumfa počela se javljati skepsa spram vakcina. No, ako se posmatra iz ugla stručnog i obrazovnog aspekta, ona je češća kod obrazovne populacije, nego kod neobrazovanih. Njihov oprez kao oprez možda ne bi bio toliko problematičan da se njihova nesklonost vakcinaciji tiče samo njih. Ona, međutim, ugrožava i druge ljude, naročito one starije. No sama činjenica, međutim, da se praktično paralelno **pojavilo nekoliko vakcina**, i da je **svaka od njih bila vezana za neku veliku svjetsku silu** i u cijelu stavr uvela ne samo biološke ili biopolitičke sadržaje, nego i one geopolitičke. **Dominacija ove ili one vakcine u ovoj ili onoj zemlji obično je jasna indikacija njenog globalnog svjetskog položaja.** Osim toga kada se vode **rasprave među državama regije zapadnog Balkana i šire o neutralnosti Srbije**, odnosno o „četiri stuba srpske spoljne politike“ **nikada nije djelovala toliko uvjerljivo da se u Srbiji moglo birati između četiri različite vakcine: kineske, ruske i „dviju“ zapadnih**, i da se poslije ukidanja prvog lokdauna ponovo stvorila mogućnost za turistička putovanja, pokazalo se da su vakcine ipak jednakije od nekih drugih, koliko god nas struka ubjeđivala da je ikakva bolja od nikakve. To znači da se u kontekstu regionalne politike, **poziv srpskih vlasti državljanima susjednih zemalja da se u Srbiji besplatno vakcinišu bio je jedan od najkomentarisanih i najhvaljenijih poteza.** I mada su u većini komentara s razlogom ponajviše potencirani razlozi humanosti i solidarnosti, nije ipak manjkalo ni onih koji su u svemu vidjeli ponajviše pi-ar u tom smislu da se neki mladi ljudi iz **Albanije, BiH, Crne Gore i Makedonije** ovako prvi put došli u Srbiju, ponijevši natrag lijepe uspomene, što o samoj Srbiji, što o ljubaznosti i profesionalnosti medicinskog osoblja.

Polazimo od nepolitičkih činjenica, a to je da su u početnim mjesecima vakcinacije na geografskoj karti svijeta našle nove podjele koje su se manifestovale u tzv. novom obliku, drugačije nego što su da kažemo u toku vremena **hladnog rata i da su otkrivale istinu o „prvom, „drugom, i „trećem“ svijetu. Procenat vakcinisanih u najbogatijem dijelu svijeta magična je cifra bila oko 50 odsto, dok su u najsiromašnijim dijelovima svijeta išli od jednocifrenih do maksimalno 30 odsto.** S jedne strane, u tome nema ničeg iznenađujućeg, s druge strane, međutim, pandemija je vrsta nevolje koja je zaista globalna. U ovako globalizovanom svijetu praktično je nemoguće iskorijeniti je u jednoj zemlji ili na samo jednom dijelu nekog kontinenta.

Šta je istina o vakcini?

Priča o „otkriću“ vakcinacije na Zapadu uzbudljiva je poput romana i dostojna velike knjige ili barem opširnog feljtona. **U najkraćem, mada je Zapad već vijekovima bio preuzeo štafetu naučne avangarde i napretka, vakcinacija je stigla s Orijenta, iz Osmanskog carstva, koje je već dobilo nadimak „bolesnika na Bosforu“.** Čak i nepismeni seljaci, iz Andalije, recimo, znali su da namjernom zarazom kravljim boginjama mogu sebe i druge zaštititi od mnogo opasnijih i smrtonosnijih velikih boginja. **Nije se tada znalo ništa o virusima i uzročnicima bolesti, ali se znalo šta u praksi funkcionije. Ta je praksa zatim stigla na Zapad, da bi se kasnije otkrila istina.** Tako je nastala vakcinacija, i sama riječ, riječ koja je, evo, proglašena najvažnijom i simbolički najpotentnijom u 2021. godini, dolazi od latinske riječi „vacca“ kao sjećanje na priču o kravljim boginjama.

To da je čovječanstvo jedno i jedinstveno, da smo svi jedan rod, kako glasi čuvena šahovska formula (gens una sumus) istovremeno je i nešto toliko očigledno i nešto na šta, uprkos toj očiglednosti na ljude, treba stalno podsjećati.²

Tim slijedom dolazimo do zaključka u sklopu naslovljene teme i obavezu da damo što validnije odgovore kako se uticaj pandemije COVID-19 odrazio na ekonomiju, mentalno i fizičko zdravlje ljudskog života.

COVID-19 kao uzrok teških posljedica na ključne segmente globalne ekonomije ljudskog života

Pojava pandemije Covid-19 uzrokovala je teške posljedice na svaki segment ljudskog života, pa tako i na ekonomiju. Te i ovom prilikom nije na odmet podsjetiti da finansijska kriza koja se **dogodila 2008.** godine, najgora u posljednjih sedamnaest godina, uticala na **ekonomiju cijelog svijeta te zauvijek promijenila način na koji živimo, a pojava pandemije slogan da ništa neće biti kao što je bilo.** Neki od primjera poput načina na koji ljudi i institucije ulažu, stavke koje centralne banke reguliraju, te pod kojim uvjetima banke kreditiraju stanovništvo dovoljno ukazuju na ozbiljnost posljedica krize. Tako je uslijedila i kriza nastankom pandemije

² Prije 12 godina svjetsko prvenstvo u fudbalu održano je u Južnoafričkoj republici. Himna tog prvenstva bila je pjesma kolumbijske pjevačice Šakire „Waka Waka“ (This time for Africa). Fraza „Waka Waka“ u kamerunskom slengu znači „uradi to“, a „This time for Africa“ na engleskom je, naravno, „Ovaj put za Afriku“ Dvanaest godina kasnije kamerunska „Waka“ se kao nikad ranije rimuje sa latinskim „Vacca“. Pjesma bi se zapravo mogla zvati „Waka Vacca“ što će bukvalno reći „Uradi vakcinu“. To ne znači da opet ne treba krenuti od Afrike, Afrike koja je svakako kolijevka cijelog ljudskog roda, Afrike čije su zemlje uglavnom presiromašne da bi same kupile vakcine. Pandemija će jednom da završi, a ako bi iz nje trebalo izvući lekcije, jedna od njih je zasigurno lekcija solidarnosti, ne čak nužno iz perspektive neke kantonske ili bilo kakve druge etike, nego skoro iz perspektive sebičnosti. Ima problema koji su zaista globalni i koji se zaista moraju rješavati na globalnom nivou. Ako je vakcina rješenje, ona je rješenje svuda, jer ako ne bude svuda, neće naposljetku biti nigdje. Idemo za cijeli svijet.

koronavirusa. To ćemo u nastavku rada bazirati se na ključne riječi kako je pandemija uticala na neke od sektora ekonomije na globalnom nivou, uz prikaz pojedinih statističkih pokazatelja.

Ovdje sa razlogom posebno treba naglasiti da bez jednog temeljnijeg naučnog istraživanja o čemu se slaže ne mali broj teoretičara da ne postoji način da se tačno utvrdi činjenica kolika će biti šteta od globalne pandemije korona virusa, među ekonomistima postoji široko rasprostranjeno slaganje da će to imati ozbiljne negativne uticaje na globalnu ekonomiju. Mada su prvo predviđale da će, ukoliko virus postane globalna pandemija, većina velikih razvijenijih ekonomija izgubiti najmanje 2,9% svog bruto domaćeg proizvoda (BDP) tokom 2020. godine. Ova prognoza je preinačena na gubitak BDP-a od 3,4%. Da se stavi ovaj broj u perspektivu, globalni BDP je procijenjen na oko 84,54 biliona američkih dolara u 2020 i 2021 godini, što znači da pad ekonomskog rasta od 4,5% rezultira na skoro 2,96 biliona američkih dolara izgubljene ekonomske proizvodnje. Dalje, globalna tržišta dionica takođe su pretrpjela i dalje trpe dramatičan pad zbog izbijanja korona virusa, iako su se uspjele prilično brzo oporaviti od gubitaka. U tom smislu, Dow Jones je 16. Marta 2020. godine izvijestio o svom najvećem gubitku u jednom danu od skoro 3000 poena-nadmašivši prethodni rekord od 2300 poena koji je postavljen samo četiri dana ranije.

Posebna činjenica da je **ekonomska šteta uzrokovana pandemijom COVID 19 uglavnom uzrokovana padom potražnje**, što znači da je sve manje potrošača voljnih kupiti robu i usluge dostupne u globalnoj ekonomiji. Ova dinamika se može jasno vidjeti u industrijama koje su bile više pogođene, kao što su putovanja i turizam. Kako bi usporile širenje virusa, zemlje su postavile ograničenja na putovanja, i mnogi ljudi nisu mogli kupiti karte za letove za odmor ili poslovna putovanja. Ovo smanjenje potražnje potrošača bio je razlog zašto su avio kompanije izgubile planirane prihode i kao rezultat toga morale su smanjiti svoje troškove smanjenjem broja letova koje su obavljali.³

Zatim je u 2020. godini globalni bruto domaći proizvod opao za 6,7% kao rezultat izbijanja pandemije koronavirusa COVID-19. U Latinskoj Americi ukupni gubitak BDP-a iznosio je 8,5%.

Zatim se posebno može uz pouzdane činjenice naglasiti da je **pandemija ugrozila živote u svim zemljama i da je negativno uticala na globalni ekonomski rast**. Procjene pokazuju da je virus umanjio globalni ekonomski rast u 2020. godini na godišnju stopu od oko -3,2% uz oporavak od 5,9% predviđen za 2021. godinu. Procjenjuje se da je trgovina opala za 5,3% u 2020. godini. Prema koncenzusu prognoza, ekonomski pad u 2020. realnim predviđanjem da taj negativni trend nije bio toliko negativan kao prvobitno procijenjeno dijelom zbog fiskalne i monetarne politike koju su vlade usvojile prethodno u 2020. godini.

No, usljed negativnog kretanja u globalnoj ekonomiji u većini zemalja **ekonomski rast je naglo opao**, i od tada je uglavnom pozitivan. Posebno je produžena priroda zdravstvene krize utičući na globalnu ekonomiju mimo tradicionalnih mjera s potencionalno dugotrajnim i dalekosežnim

³ M. Szmigiera, Impact of the corona virus pandemic on the global economy- Statistics&fact

posljedicama. Naime, ekonomske prognoze održavaju kontinuiran erizike za održivi globalni oporavak uzrokovan ponovnom pojavom zaraznih slučajeva i povezanim potencijalnim inflatornim pritiscima sa zaostalom potražnjom potrošača podstaknutom povećanjem lične štednje. Tako da imamo na strani ponude, nestašice održavaju dugotrajne poremećaje na tržištu rada, „uska grla“ u proizvodnji i lancu nabavke, te poremećaji na globalnim energetskim tržištima i ograničenja u transportu i transportu koja se povećavaju na inflatorne pritiske.

Postoje činjenice da jedan manji broj razvijene ekonomije počinju da se oporavljaju, centralne banke i nacionalne vlade se oporavljaju i pažljivo prate vremena smanjenja monetarne i fiskalne podrške, kao rezultat zabrinutosti zbog potencijalnih inflatornih pritisaka zbog mogućnosti usporavanja tempa oporavka. Ove zabrinutosti su pojačane pojavom novih varijanti bolesti i prevrtanja žarišta pandemije koja izazivaju nacionalne napore da obuzdaju infekcije i u potpunosti obnove ekonomiju aktivnosti. To su ustvari ekonomije koje čine 60% globalne ekonomske aktivnosti sa ciljem da rade ispod svog potencijalnog nivoa proizvodnje do 2024. godine, što ukazuje i na niži nacionalni nivo i individualno ekonomsko blagostanje u odnosu na nivoe prije pandemije.

U poređenju na sinhronizovanu prirodu globalnog ekonomskog usporavanja u prvoj polovini 2020. Godine, globalna ekonomija je pokazala znakove oporavka na dva kolosijeka koji je započeo u trećem kvartalu 2020. Godine i obilježen je oporavkom u nastajanju u razvijenim ekonomijama gdje su stope vakcinacije visoke, ali sporiji tempo rasta u odnosu na ekonomiju gdje su stope vakcinacije niske.⁴

Međutim, ukoliko preciznije analiziramo trend kretanja u globalnoj cjelini zapažamo da su razvijene ekonomije napravile **korake u vakcinaciji** sve većeg udjela **svoje populacije**, povećavajući izgleda na održani ekonomski oporavak krajem 2021. godine i 2022. godine, i zauzvrat, oporavak šire globalne ekonomije. Kako god, nove varijante virusa COVID-19, i porast dijagnostikovanih slučajeva u velikim ekonomijama u razvoju i otpornost protiv vakcinacije među nekim populacijama u razvijenim ekonomijama postavljaju pitanja o ekonomskoj brzini i snazi ekonomskog oporavka u bliskoj budućnosti. Ponavljanje zaraznih slučajeva u Evropi, Latinskoj Americi, Rusiji, Sjedinjenim Državama, Japanu, Brazil, Indija i u većem dijelu Afrike obnovili su pozive na karantene i policijski sat i zaprijetili da će oslabiti ili odgoditi potencijalni održivi ekonomski oporavak do kraja 2021. godine. **Pa i nakon toga ekonomske posljedice pandemije imale su različit uticaj na određeni sektor privrede, posebno uslužni sektor, i određene grupe stanovništva** i mogle bi rizikovati nastavak rada dislokacije. U nekim slučajevima, radnici **preispituju svoje izbore karijere i radne obrasce**, što može implicirati postpandemijske ekonomije obilježene raznovrsnijim radnim aranžmanima i izmjenjenim urbanim sredinama.

⁴ Congressional research service, global economic effects of COVID-19, dostupno na [https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf\(30.12.2021.\)](https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf(30.12.2021.))

Troškovi kao negativan činilac na globalni ekonomski rast

Ljudski troškovi u smislu izgubljenih života **trajno će uticati na globalni ekonomski rast uz povećanu cijenu nivoa siromaštva, životi su preokrenuti**, karijere skrenute sa kolosijeka i povećani društveni nemiri. Ako imamo na umu da je 65 miliona prema 75 miliona ljudi ušlo u ekstremno siromaštvo 2020. godine sa 80 miliona više pothranjenih u odnosu na nivoe pandemije. I što je najgore da se taj trend nastavio u **2021. i 2022. godini. Osim toga neke procjene ukazuju sličan negativan trend da je pad globalne trgovine težak u zemljama u razvoju koje su zavisne od trgovine i ekonomije u razvoju.**

Nefunkcionalistički pristup integraciji predviđa da će se u ekonomskim unijama regionalna konvergencija pojaviti kroz proces periferne nadmoći manje razvijenih regiona.

Na kraju umjesto zaključka možemo koliko toliko reći da je **negativan uticaj pandemija COVID-19 imala na tržište rada u svijetu**, najbolje pokazuju podaci iz jedne od najvećih ekonomija svijeta- Sjedinjenih Američkih Država koje su na vrhuncu pandemije u aprilu mjesecu 2020. godine imale stopu nezaposlenosti 14,7% što je više nego za vrijeme Velike depresije iz 20. Stoljeća, čak i više od 40 miliona radnih mjesta je izgubljeno u SAD-u. U junu mjesecu stopa nezaposlenosti u SAD-u je pala na 11,1% što i dalje predstavlja veću nezaposlenost nego u vrijeme Velike depresije. **Nezaposlenost u zemljama članicama Evropske unije u junu mjesecu 2020. godine je iznosila 6,7%**, što je približno na istom nivou kao za isti mjesec prethodne godine, a značajno niže od stope nezaposlenosti koja je bila za vrijeme ekonomske krize kada je 2013. godine stopa nezaposlenosti u EU išla preko 11%.⁵

Uticaj pandemije na mentalno zdravlje čovjeka

Pojam pandemija COVID-19 može se gledati kao na katastrofu po mentalno zdravlje jer predstavlja akutni, intenzivni i nekontrolisani stresor. Međutim, prema UNICEFO-ovom izvještaju i destinaciji u najopsežnijem pogledu na mentalno zdravlje djece i staratelja u 21. Vijeku, uz stav da su djeca i mladi mnogo prije pandemije COVID-19 nosili teret problema sa mentalnim zdravljem bez značajnih društvenih ulaganja u njihovo rješenje.

„Mentalno zdravlje definiše se kao stanje dobrobiti u kojem pojedinac prepoznaje vlastite sposobnosti i potencijale, može se nositi sa normalnim životnim stresovima, produktivno raditi i doprinositi zajednici u kojoj živi. U praktičnom smislu, djeca, mladi i odrasli koji imaju dobru sliku o sebi, razvijene osobine suočavanja, i nošenja sa stresom, znaju kako se povezati s drugima, te da budu sudionici društva, da imaju veće šanse posjedovati dobro mentalno

⁵ Mladen M. Bodiroža, Stevan Petković, Gordana Erić-Bodiroža, Međunarodne finansije-finansijske i trgovinske institucije, Travnik,2012.

zdravlje. U literaturi i u stručnoj javnosti može se prepoznati kako se mentalno zdravlje često koristi kao sinonim za termine dobrobiti, blagostanja koji se direktno manifestuje na cijeli sprktar ljudskih emocija, od tuge i ljutnje pa do radosti i ponosa. Ovo označava stanje ispunjenosti osnovnih psiholoških potreba kao što su autonomija, kompetentnost i povezanost. U tom smislu je svjetska zdravstvena organizacija (WHO) još iz 1946. godine tjelesno i mentalno zdravlje definirala kao temeljno ljudsko pravo⁶

Najnovije dostupne procjene i dijagnoze navode činjenice da više od svakog sedmog žitelja uzrasta od 10-19 godina na svijetu ima dijagnostikovan mentalni poremećaj. Te da skoro 46000 žitelja umire od samoubistva svake godine, **što ovaj uzorak svrstava u pet glavnih uzoraka smrti za njihovu starosnu grupu**. Isto tako, i dalje postoje veliki jazovi između potreba u vezi sa mentalnim zdravljem i finansijama dostupnim za mentalno zdravlje. Takođe to otkriva da se oko **2 procenta većeg broja zemalja vladinih budžeta izdvaja za mentalno zdravlje**. Pa je sasvim razumljivo što se karantina i **zabrane kretanja na nacionalnom nivou usljed pandemije, djeca provela neizbrisive godine svog života daleko od porodice, drugara, učionica, igre, znači ključnih elemenata djetinjstva**.⁷

Mentalno zdravlje djece i odraslih tokom pandemije COVID-19

Prema prvim nalazima međunarodnog istraživanja među djecom i odraslima u 21 zemlji koje su sproveli UNICEF i Gallup- čiji je kratak pregled dat u izvještaju Stanje djece u svijetu u 2021. godini – svaka peta mlada osoba starosti 15-24 godina izjavila je da se često osjeća depresivno ili da nije zainteresovana za bilo šta.

To znači da, kako pandemija COVID-19 ulazi u tekuću 2022. godinu, njen uticaj na mentalno zdravlje i dobrobit djece i mladih **nastavlja da bude veoma značajan**. Tako da prema najnovijim podacima UNICEF-a, najmanje **svako sedmo dijete na globalnom nivou je direktno pogodeno mjerama karantina i zabrane kretanja**, dok je više od 1,6 milijardi djece pretrpilo neki gubitak u pogledu **obrazovanja**. **Prekinute rutine, obrazovanje, rekreativne aktivnosti, kao i zabrinutost za prihode i zdravlje porodice, dovode do toga da se mnogi mladi osjećaju uplašeno, ljuto i zabrinuto za svoju budućnost**. U tom smislu primjer je istraživanje koje je sprovedeno preko interneta **u Kini početkom 2020. godine**, koje se citira u izvještaju, da je stanje u svijetu pokazalo da skoro jedna trećina ispitanika **osjeća strah**. **Zatim da dijagnostikovani mentalni poremećaji, uključujući poremećaj pažnje sa hiperaktivnošću, anksioznost, autizam, bipolarni poremećaj, poremećaje ponašanja, depresiju, poremećaje ishrane, intelektualne teškoće i šizofreniju**, mogu značajno naškoditi zdravlju, obrazovanju, životnim ishodima i sposobnostima za zarađivanje djece i mladih, pa i odraslih. Naime, ne smije se iz višestrukih razloga zanemariti uticaj na živote djece kao

⁶ Stanje djece u svijetu 2021. dostupno na https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021?utm_source=referral&utm_medium=media&utm_campaign=sowc-web

⁷ UNICEF, Uticaj pandemije COVID-19 na loše mentalno zdravlje kod djece i mladih predstavlja „vrh ledenog brijega“

nemjerljivom činiocu na šta posebno upozorava nova analiza **Londonske škole ekonomije** u svom izvještaju u kome navodi da se izgubljeni **doprinos ekonomijama zbog mentalnih poremećaja** koji dovode do invaliditeta ili smrti kod mladih i procjenjuje se na skoro 390 milijardi američkih dolara godišnje, te se dalje posebno podvlači da kombinacija genetičkih, iskustvenih i faktora iz okruženja od najranijih dana življenja, uključujući **roditeljstvo, školovanje, kvalitet odnosa, izloženost nasilju ili zlostavljanju, diskriminaciju, siromaštvo, humanitarne krize i zdravstvene krize kao što je pandemija COVID-19, zajednički oblikuje i utiče na mentalno zdravlje čovjekovog cijelog života.**

„U tom smislu, UNICEF analizira da stanje u svijetu u 2021. godini u kome se poziva vlada i partneri iz javnog i privatnog sektora da se obavežu, komuniciraju, **i djeluju u cilju promovisanja mentalnog zdravlja za sva doba a posebno za djecu i staratelje**, tačnije da zaštite one kojima je potrebna pomoć i da se staraju o najugroženijima, uključujući sljedeće:

Prvo, hitna ulaganja u mentalno zdravlje svih uzrasta a posebno djece, ne samo u zdravstvu, za podršku pristupu prevencije, promovisanja i staranja koji uključuje cijelo društvo.

Drugo, integrisanje i proširenje intervencija zasnovanih na dokazima u sektorima zdravstva, prosvjete i socijalne zaštite- uključujući programe za roditeljstvo koji promovišu odgovorno i podsticajno roditeljstvo i pružaju podršku mentalno zdravlju roditelja i staratelja i obezbjeđivanje potrebnih uslova da škole pružaju podršku mentalnom zdravlju kroz razne kvalitetne usluge i pozitivne odnose“⁸

Posljedice pandemije COVID-19 na fizičko zdravlje

Najčešće prijavljeni simptomi koji su zaostajali nakon pojave COVID-19 infekcije su mučnina, kratak dah i umor te bolovi u zglobovima pa i grudnom košu, ali i simptomi koji ukazuju da oštećenje srčanog mišića, miokarditis ili aritmije. Zatim osobe koje su imale tešku kliničku sliku, oporavak je duži, tako da kratak dah, nadražajni kašalj često mogu u kontinuitetu trajati.

Međutim, ono po čemu se **novi korona virus razlikuje od ostalih respiratornih virusa je što ne utiče samo na pluća, već može dovesti do stvaranja krvnih ugrušaka koji mogu uzrokovati moždane udare, oštećenja srca i bubrega.** Ostali mogući dugoročni efekti COVID-19 su neka neurološka stanja i problemi sa mentalnim zdravljem kako to studije sugerišu jer **virus može napadati moždane ćelije i kompletan nervni sistem.**

Kada je riječ o SARS-CoV-2, taj **virus može prodrijeti u moždano tkivo, te može izazvati direktno zapaljenje mirisnog živca**, što dovodi do anosmije, tj. gubitka čula mirisa, uz

⁸ UNICEF, Uticaj pandemije COVID-19 na loše mentalno zdravlje djece i mladih predstavlja „vrh ledenog brijega“, dostupno na <http://www.unicef.org/bih/objave-medijuma/uticaj-pandemije-covid-19-na-lo%ScSale-mentalno-zdravlje-djece-i-mladih-predstavlja-%E2%80%9Evrh> (30.12.2121.)

napomenu da gubitak čula ukusa i mirisa mogu trajati i mjesecima. No, važno je naglasiti da simptomi kao što su gubitak čula mirisa, ukusa, zatim mučnina mogu trajati i kada dotična osoba nije zarazna za okolinu.

„Do danas, najčešći dugoročni neurološki **simptomi nakon COVID-19 su glavobolje, vrtoglavica i gubitak čula mirisa i ukusa**. Iako je moždani udar ozbiljna, ali na sreću ne toliko česta posljedica akutnog COVID-19, encefalitis, napadi panike, i druga stanja kao što su velike promjene raspoloženja i konfuzija zabilježeni su i od dva do tri mjeseca nakon početka bolesti“⁹

Na kraju nakon razmatranja i analize većeg broja pitanja, vezanih za naslovljenu temu, pokušali smo dati što koncizniji odgovor na ista, te umjesto zaključka o istim opredijelili smo se da damo prema našem stavu ne bas preciznu konstataciju, a to je, **pandemija COVID-19 izazvala teške posljedice na globalnu ekonomiju, mentalno i fizičko zdravlje čovjeka. Te sa ciljem zaštite zdravlja i žitelja planete nauka se usredsredila na pronalazak odgovarajuće vakcine kao ključne paradigme od nastanka korone 2019. do 2022. godine.**

⁹ <http://www.covidodgovor.me/> (30.12.2021.)

LITERATURA

Udžbenici i knjige

1. Mladen M. Bodiroža, Međunarodna ekonomija-šesto izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Internacionalni univerzitet Travnik, 2012.
2. Mladen M. Bodiroža, Stevan Petković, Gordana Erić-Bodiroža, Međunarodne finansije-finansijske i trgovinske institucije, Internacionalni univerzitet Travnik, 2012.

Web linkovi

1. M. Szmigiera, Impact of the corona virus pandemic on the global economy-Statistics&fact
2. UNICEF, Uticaj pandemije COVID-19 na loše mentalno zdravlje djece i mladih predstavlja „vrh ledenog brijega“, dostupno na <http://www.unicef.org/bih/objave-medijuma/uticaj-pandemije-covid-19-na-lo%5ale-mentalno-zdravlje-djece-i-mladih-predstavlja-%E2%80%9Evrh> (30.12.2121.)
3. UNICEF, stanje djece u svijetu 2021.
4. Internet izvori

ZNAČAJ KVALITETA I BEZBEDNOSTI HRANE

Apstrakt

Vrijeme u kome živimo donosi brojne promjene i suočavanja sa raznovrsnim izazovima. U tome značajnu ulogu ima kvalitet i bezbednost hrane. U vremenu izrazite konkurencije na svetskom tržištu i dinamičnih promjena, riječ kvalitet nema isto značenje kao nekada, već se češće nameće intenzivnom propagandom na tržištu odnosno agresivnim marketingom i razvijanjem i uvođenjem standarda.

Svetska tržišna utakmica hrane je u epicentru interesovanja. Najčešće se ogleda na konstantnoj potrebi pronalazanja novih i boljih načina proizvodnje hrane kako bi se odgovorilo na sve veće potrebe potrošača. Bezbednost hrane postaje strateški interes čovečanstva.

Globalni procesi proizvodnje i razmjene usloveli su potrebu za redefinisanjem mjesta i uloge ekonomskog angažovanja i načina obavljanja poslovnih procesa tj. poslovanja. Konkurencija se odigrava na svim poljima: na polju inovacija ponude proizvoda, skraćivanju perioda razvoja proizvoda i stvaranja novih vrijednosti, kraćim životnim vijekom proizvoda, agresivnoj konkurentnosti u pogledu kvaliteta, cijene i diferencijacije proizvodnje.

Kvalitet hrane održava postojeća i osvaja nova tržišta. Bezbednost hrane ima vitalnu ulogu zbog uticaja na zdravlje ljudi, te su uvedeni sistemi kvaliteta za poljoprivredno-prehrambene proizvode. U globalnoj ekonomiji proizvodi i usluge moraju biti prvorazredni, a kvalitet je strateški kriterijum na svetskom tržištu.

Ključne riječi: kvalitet, sistem kvaliteta, potrošač, bezbednost hrane, tržište

THE IMPORTANCE OF FOOD QUALITY AND SAFETY

Summary

The time we live in brings numerous changes and various challenges to be faced with. The quality and safety of food play an important role in that. In the time of strong competition and dynamic changes on the world market, the word quality does not have the same meaning as it used to have before, but is more often imposed by intensive propaganda on the market, ie by aggressive marketing and development and introduction of standards.

Food competition on the world market is at the epicenter of interest. It is most commonly reflected in the constant need to find new and better ways of food production in order to respond to increasing of consumer needs. Food security is becoming a strategic interest of humanity.

Global processes of production and trade have conditioned the need to redefine the place and role of economic engagement and the way of doing business processes, ie. management.

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, lidijavucicevic55@gmail.com

² Evropski univerzitet Brčko distrikt, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, bulatovic.anka@gmail.com

Competition takes place in all fields: in the field of product supply innovation, shortening the period of product development and creating new values, shorter product life, aggressive competition in terms of quality, price and differentiation of production.

Food quality maintains existing and conquers new markets. Food safety plays a vital role due to its impact on human health, therefore quality systems for agri-food products have been introduced. In the global economy, products and services must be first-class, and quality becomes a strategic criterion on the global market.

Keywords: quality, quality system, consumer, food safety, market

Uvod

Bezbednost i kvalitet hrane ključni su faktor za zdrav život i igraju važnu ulogu u očuvanju zdravlja potrošača kao krajnjih korisnika u lancu ishrane. O bezbednosti hrane piše se i govori dugi niz godina, a ne samo danas.³ Do 60-ih godina prošlog vijeka, naučna saznanja dostigla su nivo koji je nekada bio nezamisliv.⁴ Koliko pažnje se posvećuje kvalitetu odnosno bezbednosti hrane pokazuje i obeležavanje svjetskog dana bezbednosti hrane (7. jun).

Zakonska regulativa odnosno propisi o bezbednosti hrane i *politika kvaliteta* trebalo bi da obezbede hranu potrošačima, koja neće zbog prisustva bioloških, hemijskih i fizičkih opasnosti, iznad propisanih nivoa, ugroziti zdravlje potrošača. Nesumnjiv doprinos dala je standardizacija proizvoda u pogledu kvaliteta i sigurnosti hrane (HACCP, CAC, IFS, ISO 90001, ISO 22000, BRC). Time je olakšala promet hrane, ali je doprinela i nekim ograničenjima (prije svega, odnosi na neke nacionalne i regionalne specijalitete kad je u pitanju gotova hrana). Činjenica je da sve što je namijenjeno ishrani ljudi mora biti i bezbedno za njihovo zdravlje.⁵

Slobodno kretanje zdravstveno ispravne hrane, određenog nivoa kvaliteta, na zajedničkom tržištu, osnovni je princip funkcionisanja na jedinstvenom unutrašnjem tržištu. Sve zemlje zakonskom regulativom donose propise o hrani u cilju obezbeđenja visokog nivoa zaštite od rizika po zdravlje ljudi, životinja, bilja i zaštite životne sredine. Zakonska regulativa u Bosni i Hercegovini donijela je Zakon o hrani⁶ kojim se obezbeđuje osnov za postizanje visokog nivoa zaštite zdravlja ljudi i interesa potrošača vezano uz hranu, uzimajući u obzir posebno diferenciranosti snabdevanja hranom uključujući tradicionalne proizvode, uz obezbeđenje efikasnog funkcionisanja unutrašnjeg tržišta. Utvrđuju se jedinstveni principi i nadležnosti, pretpostavke ostvarivanja snažnijeg naučnog osnova, efikasna organizaciona struktura i postupci koji će biti u osnovi odlučivanja o pitanjima zdravstvene ispravnosti i kvaliteta hrane i stočne hrane.

Osnivanje Agencije za bezbednost hrane Bosne i Hercegovine ima za cilj zaštitu zdravlja potrošača, zaštitu interesa proizvođača i stavljanje u ravnopravan položaj. Osim toga, pokrenut je proces izrade propisa o hrani usklađenih sa EU legislativom i standardima *Codex*

³ Svojevremeno, u antičko doba, Hipokrat, Horacije i Ovidije su pisali o otrovnim biljkama.

⁴ Tada je kompanija „Pillsbury“ proizvela bezbednu hranu za astronaute. Glavni tehnolog kompanije „Pillsbury“, na bazi ovog iskustva, je osmislio sistem o bezbednosti hrane poznat kao *HACCP sistem (Hazard Analysis & Critical Control Point ili Analiza rizika i kritične kontrolne tačke)* koji se primjenjuje kod prerade, pakovanja, skladištenja, transporta i usluga vezanih za hranu. HACCP sistem se najprije počeo primjenjivati u SAD 70-ih godina prošlog vijeka u industriji hrane. *Codex Alimentarius (CAC)* je objavio prvi standard 1969. godine, a u EU je HACCP postao obavezan standard usvajanjem Regulative EC/178/2002.

⁵ Baltić, Ž. M. i dr. (2013): *Potrošači i bezbednost hrane*, GHTERS 2013-vanredno izdanje, Tehnološki fakultet, Univezitet u Banja Luci, str. 12

⁶ Službeni glasnik BiH, broj 50/04

Alimentarius (CAC) s ciljem ispunjenja preuzetih obaveza i napretka Bosne i Hercegovine na evropskom putu. Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, u saradnji sa nadležnim organima entiteta i Brčko Distrikta BiH, u periodu od 2006. godine do danas inicirala je, pripremila i predložila brojne propise.

Percepcija kvaliteta i bezbednosti hrane

Percepcija je način na koji potrošači kreiraju sopstvenu sliku na bazi informacija putem svojih čula o pojavama iz okruženja. U tom procesu važni elementi su selektivno percipiranje i perceptivna distorzija.⁷ Kvalitet se može definisati kao iznos upotrebne vrijednosti nekog proizvoda ili usluge za zadovoljenje tačno utvrđene potrebe, u određeno vrijeme i na određenom mjestu u procesu razmjene.

Kvalitet hrane i bezbednosti osigurava se sistemski, uključivanjem države, proizvođača i ostalih aktera u lancu ishrane, ali i uključivanjem potrošača tj. korisnika. Posredstvom pravnih, ekonomskih, zdravstvenih, sigurnosnih i drugih brojnih aspekata, moderna država normama reguliše i kontroliše zaštitu potrošača.⁸

Kvalitet je riječ koju često koristimo u svakodnevnom govoru koja nas asocira na nešto što je *dobro* ili kada želimo da naglasimo da je nešto dobro kažemo da je *kvalitetno*, u suprotnom *nekvalitetno* odražava nešto što je *loše*. Poimanje *dobrog* i *lošeg* je stvar individualnog shvatanja i mjeri se stepenom ispunjenosti očekivanja potrošača. Na slici 1. prikazano je definisanje kvaliteta kao mjere svojstva, karakteristika i kao izraz prihvatljivosti, nivoa doživljenog zadovoljstva, stečenog utiska. Prihvatljivost se odnosi na subjektivni pristup kvalitetu kroz procjenu potrošača. Mjera svojstva, karakteristika, tretira se kao objektivni pristup kvalitetu, u vidu pokazatelja kvaliteta: analitičkih ispitivanja, mjerenje osobina, svojstava, karakteristika proizvoda i obrade podataka.

Slika 1: Pristup kvalitetu

Modifikovano prema: <http://www.dgt.uns.ac.rs> (28.11.2021.)

Rezultat mjerenja može biti neutralan, precizan i pouzdan sud i mogao bi se izraziti kao kvalitetan proizvod po objektivnom pristupu, dok bi se pri subjektivnom pristupu mogao ocijeniti kao kvalitetan ili nekvalitetan proizvod, s tim da je nedovoljno precizno utvrđeno

⁷ Tihi, B. Čičić, M., Brkić, N. (2006). *Marketing*, Ekonomski fakultetu Sarajevu, str. 167.

⁸ Salai, S., Kovač Žnideršić, R., Grubor, A. (2010): *Zaštita potrošača*, Škola biznisa broj 2/2010, str. 52.

stanje ili nije dovoljno pouzdano izneseno mišljenje o stanju kvaliteta. Karakteristike kvaliteta kojima se vjeruje, najčešće su usmjerene na kvalitet proizvodnog procesa (spoljašnji faktori kvaliteta) a ne na sam proizvod, ali nije rijetkost da relevantne informacije budu nedostupne (informacije na deklaraciji).⁹

Prema Evropskoj komisiji kvalitet proizvoda predstavlja stepen u kojem proizvod zadovoljava potrebe korisnika (potrošača).¹⁰ Pored objektivnih karakteristika ugrađenih u neki proizvod (fizičkih/hemijskih), proizvod karakteriše i subjektivna dimenzija ili kvalitet doživljen od strane potrošača. U domenu subjektivnog, možemo razlikovati dva pristupa kvalitetu: prvi, holistički, kod kojeg je kvalitet jednak sa svim poželjnim osobinama sadržanim u proizvodu, i drugi, koji možemo nazvati izvrsnost,¹¹ kod kojeg proizvodi sadrže poželjne osobine, ali ih potrošači zbog nepoznavanja svojstva proizvoda ne mogu prepoznati kao deo kvaliteta.

Bezbednost hrane, prema Codex Alimentarius Commission, definiše se kao *obezbeđivanje da hrana neće škoditi potrošaču, kada se priprema i/ili konzumira u skladu sa namenjenom upotrebom*.¹² Koncept bezbednosti hrane baziran je na proceni rizika od narušavanja zdravlja pri konzumiranju određene hrane, izveden od strane kompetentne osobe (stručnjaka) koji uobziruje sastav, svojstva, procese prerade, skladištenja, distribucije, pripreme i konzumiranja hrane. Subjektivan osećaj o bezbednosti hrane je u umu potrošača. Zbog toga je preovladavalo mišljenje da potrošače treba bolje informisati i edukovati. Ipak, studije o percepciji kvaliteta hrane ukazuju da bezbednost hrane nije samo u umu potrošača po pitanju njihovog viđenja kvaliteta.¹³ Takv primer je GMO hrana, kada potrošači smatraju rizičnom primjenu određenih proizvodnih tehnologija i razvijaju negativne stavove za njihovu upotrebu, što treba vrlo ozbiljno da shvate i proizvođači i nadležni državni organi. Zbog toga, regulatorni organi trebalo bi da odgovore na probleme bezbednosti hrane sprovođenjem zajedničkih standarda bezbednosti hrane i obezbede transparentnost, učešćem javnosti i edukacijom potrošača koji sami kreiraju stavove o bezbednosti hrane i sistem vrednosti (kvaliteta).¹⁴

Kvalitet obuhvata široku lepezu faktora koji imaju pozitivno ili negativno dejstvo na upotrebnu vrijednost proizvoda. Tako, potrošač, s jedne strane, zadovoljava individualne potrebe za hranom, u različitom stepenu, zavisno od osobina i karakteristika proizvoda, a sa druge strane, zadovoljenje tih potreba uslovljeno je zahtjevima i željama potrošača.¹⁵

⁹ Više: Becker, T. (2000b): *Consumer perception of fresh meat quality: a framework for analysis*. British Food Journal 102(3): 158–176; Jacoby, J., Olson, J. C., Haddock, R. A. (1971): *Price, brand name, and product composition characteristics as determinants of perceived quality*. Journal of Applied Psychology, 55: 570–579.)

¹⁰ Commission of the European Communities White Paper on Food Safety. COM(1999) 719 final, 12 January 2000. Brussels: Commission of the European Communities. 1999.

¹¹ Savović, I. i dr.(2012): *Kvalitet i bezbednost hrane iz ugla korisnika*, Zbornik radova Festivalkvaliteta, Fakultet inženjerskih nauka, Centar za kvalitet, Kragujevac, str. B-107.

¹² Codex Alimentarius Commission (2003): *Recommended International Code of Practice: General Principles of Food Hygiene CAC/RCP 1-1969, Rev. 4*.

¹³ Brunsø, K., Fjord, T. A. & Grunert, K. G. (2002): *Consumers' food choice and quality perception*. MAPP working paper 77, Aarhus School of Business. Aarhus University, MAPP Centre

¹⁴ Ova politika je sastavni deo *Bijele knjige o zdravstvenoj bezbednosti hrane*, koja je jedan od osnovnih dokumenata EU u pogledu upravljanja bezbednošću i kvalitetom hrane. U svojoj Bijeloj knjizi iz januara 2000. godine, Evropska komisija je imala za cilj da osigura visok nivo sigurnosti hrane definisanjem skupa mjera neophodnih za kompletiranje i poboljšanje postojećeg zakonodavstva EU o hrani.

(<https://agroekonomija.wordpress.com/2011/03/09>)

¹⁵ Zahtjevi i želje potrošača mogu biti različiti, kao na primjer: posebna svojstva arome, izgleda, načina pakovanja i sl., i oni često nemaju u vidu zdravstveni aspekt proizvoda koji se s pravom pretpostavlja. Takođe, ukoliko je hemijski sastav proizvoda adekvatan (nutritivno-biološka vrijednost), a za konzumenta su važni i drugi elementi koji nemaju nutritivnu ulogu (boja, poseban ukus, tekstura, forma, način pakovanja, prikladnost za održanje i

Kad je riječ o poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, koji su po prirodi vrlo kompleksni, treba imati u vidu njihove određene specifičnosti, kao što su:¹⁶

- predstavljaju najvažnije proizvode za ljudsku egzistenciju,
- zauzimaju značajnu stavku u porodičnom budžetu;
- podložni su brzim promjenama svojstava, naročito neke grupe, i imaju ograničen vijek trajanja;
- potrošnja im je kontinuirana;
- izražen je oblik agregatnog traženja, a za neke je karakterističan oblik saturacije (potrošnja raste samo do određenog nivoa);
- najveći deo od njih se podvrgava kompleksnoj tehnološkoj obradi pod raznim uslovima;
- značajnu funkciju za njih ima ambalaža, način pakovanja, označavanja, uputstvo za upotrebu, itd.

Prema tome, šta čini kompletnost kvaliteta, možemo reći da kvalitet obuhvata tri osnovne sfere i to:

1. kvalitet koncepcije proizvoda,
2. kvalitet proizvoda koji obezbeđuju tehničko-tehnološki uslovi, organizacioni i drugi uslovi kako bi se obezbedio što poželjniji kvalitet finalnog proizvoda,
3. ekonomsko-komercijalni aspekt kvaliteta.

Globalni pristup kvalitetu i bezbednosti hrane

U uslovima globalizacije i tehnoloških inovacija, glavna tema u javnosti, postala je zaštita potrošača. Hrana je veoma važna oblast i od izuzetnog značaja za svakog potrošača (individualnog i institucionalnog). Proizvodnja i prodaja hrane s odgovarajućom kvalitetom temeljni su elementi dobijanja poverenja potrošača na svim tržištima.¹⁷ Hrana koja je stavljena u promet, odnosno na tržište trebalo bi da bude dobrog, pa čak i najboljeg kvaliteta, bezbedna za konzumaciju i zdravstveno ispravna. Najviši oblik zaštite potrošači imaju kada o tome vodi brigu država.

Neki od osnovnih problema u zaštiti potrošača je nedovoljna informisanost i niska svijest potrošača o njihovim pravima, neadekvatno funkcionisanje i preduzimanje aktivnosti udruženja potrošača i sl. Osim toga, prevencija u lancu snabdevanja je jedan od ključnih faktora, jer proizvođači preuzimaju odgovornost uz konstantno unapređivanje i pridržavanje normiranih propisa tokom odvijanja procesa proizvodnje. S druge strane, problemi se ogledaju u netransparentnosti i sporosti rada institucija (tržišnih inspekcija, pravosuđa, uvoza proizvoda sumnjivog kvaliteta).

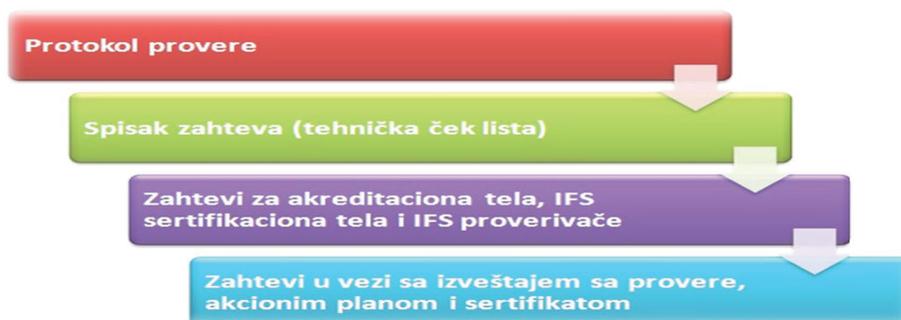
transport, način upotrebe proizvoda u kulinarstvu, itd.), pored navedenih svojstava i ekonomsko-komercijalna vrijednost proizvoda igra značajnu ulogu.

¹⁶ <https://www.tehnologijahrane.com/knjiga/kontrola-namirnica#toc-6-stvaranje-toksinih-supstanci-u-hrani> (19.12.2021.)

¹⁷ Krajinović, A., Gašpić, K., Stipanov, I. (2018): *Sigurnost hrane i percepcija potrošača o sigurnosti hrane u Evropskoj uniji i Republici Hrvatskoj*, Tranzicija, godina XX, br.42, Vitez-Tuzla- Zagreb-Beograd-Bukurešt, str. 3.

Međunarodni standard za hranu (*International Food Standard-IFS*) iniciralo je udruženje nemačkih trgovaca 1999. godine. Standard je prihvaćen i od strane francuskih trgovačkih lanaca, zatim italijanskih interesnih grupa, te se njegova primjena proširivala zapadnom Evropom. Na slici 2. prikazana je struktura IFS-a koja je predstavlja eurostandard.

Slika 2. Struktura IFS-a

Izvor: <https://www.eurostandard.rs/ifs-medjunarodni-standard-za-hranu/> (27.11.2021.)

Struktura IFS je preuzeta iz ISO 9001:2000¹⁸, a normiranje iz BRC¹⁹ standarda. Uvedeno je više zahtjeva povezanih sa analizom rizika i sistem ocjenjivanja koji omogućava lakšu komparaciju rezultata (IFS, 2007). Cilj IFS-a je da procjeni da li su proizvodne aktivnosti proizvođača u stanju da proizvedu proizvode koji su sigurni, legalni i u skladu sa specifikacijama kupaca. Zato su i bezbednost i kvalitet proizvoda bitne komponente svih IFS standarda. IFS procena je fokusirana na proizvode i procese, i osigurava da se razvoj visokokvalitetnih proizvoda postiže kroz odgovarajuće procese.²⁰ IFS standard za hranu je međunarodno priznat od strane Globalne inicijative za bezbednost hrane (GFSI). IFS Standard uključuje zahtjeve za:

- Odgovornost višeg rukovodstva
- Sisteme upravljanja kvalitetom i bezbednošću hrane
- Upravljanje resursima
- Procene proizvodnje
- Merenja, analize, poboljšanja

¹⁸ ISO 9001:2000 - za industriju hrane i pića (*for the food and drink industry*). Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) je najveći svjetski kreator dobrovoljnih međunarodnih standarda koji koriste poslovanju, državnoj upravi i društvu. ISO je mreža koja obuhvata nacionalne institute za standardizaciju 163 zemlje. ISO standardi daju pozitivan doprinos svijetu u kojem živimo, osiguravajući vitalne karakteristike kao što su: kvalitet, ekologija, bezbednost, pouzdanost, kompatibilnost, interoperabilnost, efikasnost i efektivnost, i to po ekonomičnoj cijeni. Negdje oko 1000 ISO standarda, od trenutnih 19000 standarda, posebno je posvećeno hrani. (<https://isbih.gov.ba> (27.11.2021.))

¹⁹Standardi britanskog maloprodajnog konzorcijuma (*British Retail Consortium standards*) <https://www.brcgs.com>. Maloprodaja, kao i drugi sektori koji učestvuju u lancu snabdevanja hranom, ima obavezu da preduzme sve mjere kako bi izbjegli mogućnost da se ugrozi zdravlje potrošača. U slučaju eventualnih problema i njihovog prevazilaženja 1998. godine postavljena je zajednička osnova za provjeru svih maloprodajnih preduzeća u vidu BRC standarda.

²⁰ <https://www.aurostandard.org/standardi/ifs-medjunarodni-standard-za-hranu/> (27.11.2021.)

Primjenom IFS standarda kompanije poboljšavaju svoje procese smanjujući otpad i troškove u vezi sa opozivom, žalbama ili odbijenim proizvodima i preradom.

Sa aspekta konkurentskog nastupa neke zemlje na svjetskom tržištu, posebno na EU tržištu, poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, neophodno je obezbediti njihovu zdravstvenu ispravnost. Zbog toga je potrebno da proizvođači posjeduju sertifikat baziran na primjeni HACCP sistema, kojim se obezbeđuje zdravstvena ispravnost proizvoda. Prva verzija HACCP sistema nastala je 1996. godine,²¹ a šest godina kasnije je dopunjen dodatnim zahtjevima za sistem upravljanja kvalitetom. HACCP sistem ili HACCP7 identifikuje, procenjuje i kontroliše rizike koji su važni za bezbednost hrane. Suština ovog koncepta sastoji se od 7 principa, i to:

1. *Analiza opasnosti* – znači sprovesti analizu od potencijalnih opasnosti tj. rizika povezanih sa hranom (biološke-delovanje mikroorganizama, hemijske-toksini, fizičke-komadi metala, stakla i sl.) i definiše preventivne mjere;
2. *Određivanje kritičnih kontrolnih tačaka* – identifikuje kritične kontrolne tačke (CCP) u proizvodnom procesu (npr. kuvanje, hlađenje, pakovanje, detekcija metala);
3. *Uspostavljanje zaštitnih mjera s kritičnim granicama za svaku kontrolnu tačku* – utvrditi granične vrijednosti za svaku CCP ili kritične granice (npr. kod kuvanja hrane kao kritičnu tačku može se uspostaviti minimalna temperatura kuvanja i vrijeme potrebno za eliminaciju štetnih mikroorganizama, zavisno od vrste mikroorganizama i zahtjevima struke u tom pogledu);
4. *Uspostavljanje postupaka praćenja kritičnih kontrolnih tačaka* – uspostaviti sistem praćenja za svaku CCP (npr. određivanje načina pripremanja hrane i lica koje će pratiti postupak, što jača sistem odgovornosti);
5. *Uspostavljanje korektivnih mjera praćenja kritičnih kontrolnih tačaka* – uspostaviti korektivne mjere, preventivne ili interventne, koje treba preduzeti kada praćenje pokaže da relevantne CCP nisu pod kontrolom (npr. ponovna obrada ili odlaganje hrane ako nije uspostavljena zadana minimalna temperatura);
6. *Uspostavljanje postupaka kojim se potvrđuje da sistem ispravno funkcioniše* – definisati i uspostaviti procedure (plan) verifikacije u cilju potvrđivanja efikasnosti HACCP koncepta (npr. vrijeme ispitivanja rada uređaja i instaliranje mjerača temperature sa povratnom spregom koji zapisuje podatke koji potvrđuju da uređaj za kuvanje ispravno funkcioniše);
7. *Uspostavljanje postupaka za vođenje evidencije i upravljanje dokumentima HACCP sistema* – definiše i uspostavlja dokumentaciju koja sadrži sve procedure i evidencije koje odgovaraju utvrđenom HACCP konceptu. Odnosno, ovaj korak uključuje vođenje zapisa o opasnosti i metodama za njihovu kontrolu, praćenje sigurnosnih zahtjeva i preduzetih mjera kako bi se ispravili eventualno nastali problemi.

Uslov za primjenu HACCP koncepta je prethodno poštovanje opštih principa higijene hrane, relevantnog Kodeksa higijenske prakse i relevantnih propisa koji regulišu bezbednost hrane. Preispitivanje uspostavljenog HACCP koncepta je takođe neophodan uslov za primjenu HACCP-a, zbog mogućih promjena u bilo kojem koraku primjene ovog koncepta, jer ne treba zaboraviti da je on uspostavljen za određeni proizvod. Uspostavljeni HACCP koncept se može koristiti za samoprocjenu uspešnosti proizvodnje bezbednosti hrane ili sertifikaciju od strane priznatih sertifikovanih tela u oblasti sertifikacije bezbednosti hrane.

²¹ Inicijator je bila nizozemska prehrambeno-prerađivačka industrija.

Svjetski forum za bezbednost hrane (*The Food Business Forum* – CIES), kao globalna prehrambena mreža, smatra kao dobro rješenje za usaglašavanje standarda za bezbednost hrane, međunarodni standard ISO 22000:2005, koji u sebi objedinjuje sve elemente HACCP sistema i pravila dobre poslovne prakse (ISO 9001), te sledljivost i označavanje namirnica²². Ovim standardom se utvrđuju standardi za sisteme upravljanja bezbednošću hrane i mogu ga primeniti sve organizacije u lancu hrane uključujući i one koje imaju udjela i uticaja na njih. Standard putem osam zahtjeva utvrđuje elemente koji utiču na proizvodnju i bezbednost hrane za upotrebu (konzumiranje). Sedmi zahtjev – *planiranje i realizacija bezbednih proizvoda*, utvrđuje ključne elemente između kojih su analiza rizika i uspostavljanje HACCP plana kao krucijalnog zahtjeva za sistem upravljanja bezbednošću hrane. Poslednji, osmi zahtjev, omogućava utvrđivanje *ocjene kvaliteta sistema upravljanja bezbednošću hrane i sadrži elemente ocjene, verifikacije i poboljšanja sistema upravljanja*. Generalno, standard ISO 22000:2005 se može smatrati integracijom standarda ISO 9001 i HACCP koncepta.

Međunarodne organizacije koje vrše standardizaciju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u okviru Ujedinjenih nacija, koje brinu o kvalitetu hrane su: FAO²³ (*Food and Agriculture Organization/Organizacija za ishranu i poljoprivredu*), CAC (*Codex Alimentarius Commission*) i WHO²⁴ (*World Health Organization/Svjetska zdravstvena organizacija* (slika 3.)).

Slika 3: Organizacije u okviru UN koje brinu o kvalitetu hrane

Izvor: <http://www.dgt.uns.ac.rs> (28.11.2021.)

²² Praćenje prehrambenih proizvoda od nastanka do krajnjeg potrošača sve je više izraženo u savremenom potrošačkom društvu. (Šenk, I. i dr. (2011): *Sledljivost prehrambenih proizvoda korišćenjem RFID tehnologije*, Infoteh-Jahorina, Vol.10 Ref. E-II-13, p. 584-588.). Sledljivost hrane predstavlja sposobnost praćenja kretanja sirovina i proizvoda kroz sve faze proizvodnje, prerade i distribucije. U suštini, sistem sledljivosti se svodi na identifikaciju i označavanje prehrambenih sirovina i proizvoda, korelaciju između proizvodnih serija, korišćenih sirovina i njihovih dobavljača, i vođenje evidencije svih koraka kretanja i transformacija sirovina i proizvoda u lancu snabdevanja. Oblik i sadržaj sistema sledljivosti zavise od vrste prehrambenog proizvoda, procesa proizvodnje i drugih faktora. (<https://www.instore.rs/scm/uloga-sledljivosti-hrane-u-lancu-snabdevanja-14097.html> (12.12.2021.)). Označavanje je bitan faktor koji može da utiče na izbor potrošača, na jedan ili na drugi način, u zavisnosti od zemlje (Baltić, Ž.M. i dr. (2015): *Značaj informisanja potrošača pri izboru namirnica*, Veterinarski žurnal Republike Srpske, Vol XV, br.1, p. 22-40). Naime pružanje detaljnijih informacija može biti koristan način da se olakša ispunjavanje odgovarajućih očekivanja i može biti jedan od načina da se zadovolje potrošači (Van Wezemael, L. et al (2012): *The effect of technology information on consumer expectations and liking of beef*. Meat Science 90: 444–450)

²³ FAO je agencija UN za ishranu i poljoprivredu ustanovljena 1945. godine. FAO je, svojim projekcijama, procijenio da će do 2050. godine na planeti zemlji živjeti oko 10 milijardi ljudi, a to će inicirati i probleme phrane stanovništva u svijetu (gladi). Planeta Zemlja danas broji 7,79 milijardi stanovnika.

²⁴ WHO je posebna organizacija UN osnovana 1948. godine koja djeluje kao koordinirajuće tijelo međunarodnog javnog zdravstva.

Sve prethodno, uvođenje sistema kvaliteta i bezbednosti hrane, ukazuje na brigu o potrošačima. U globalu, sistem bezbednosti lanaca hrane zasniva se na analizi rizika, koja se sastoji od tri međusobno povezane komponente:

- 1) procjena rizika (identifikovanje), koja je zasnovana na naučnoj procjeni rizika od nacionalnog, preko regionalnog do globalnog nivoa;
- 2) upravljanje rizikom (analiza), sprovode nadležne institucije (ministarstva) koje donose potrebne propise i koje uzimajući u obzir procjenu rizika i druge relevantne faktore, razmatraju mogućnosti postupanja, a prema potrebi i proces odabiranja odgovarajućih preventivnih i kontrolnih mjera u cilju obezbeđivanja bezbedne hrane za potrošača;
- 3) komunikacija o riziku (evaluacija), koja je analiza rizika i obuhvata međusobnu razmjenu podataka i mišljenja kroz proces analize rizika između nadležnih za procjenu rizika, nadležnih za upravljanje rizicima, potrošača, subjekata u poslovanju hranom, akademskih krugova i drugih zainteresovanih, uključujući i tumačenje rezultata procjene rizika, kao i osnovu za donošenje odluka o upravljanju rizikom.²⁵

Povećanje životnog standarda je dovelo do produženja životnog vijeka ljudi, što je doprinelo dodatnom razvoju bezbednosti prehrambene industrije, jer su potrošači posebno osjetljivi na bezbednost hrane, naročito zbog činjenice što žele da znaju kakvu hranu kupuju i koliko je ona kvalitetna.²⁶ Hrana koja nije bezbedna nosi sa sobom rizike koji mogu narušiti zdravlje potrošača i izložiti ga nepotrebnim troškovima. Danas potrošačima nije dovoljno ponuditi kvalitetnu i jeftinu hranu, već je potrebno da hrana bude i zdravstveno ispravna. Osim toga, potrošač se u savremenim uslovima sreće i sa novim načinima isporuke vrednosti²⁷, zbog kojih mogu nastati problemi za potrošača (zabluda) ili ugroziti njegova privatnost²⁸. Marketing pristup karakteriše fokusiranje na potrošača i time se kako kaže Don Schulz *naglašava za kakvim mogućnostima i rešenjima tragaju potrošači, a ne koji su to proizvodi koje mi pokušavamo da im prodamo*²⁹. Stoga predlaže da se elementi marketing mix-a poznati pod akronimom 4P, zamijene novim akronimom SIVA (*Solutions, Information, Value, Access*).

Svjetske trendove i ispunjavanje obaveza zahtijevanog kvaliteta treba pratiti jer se sve više trguje hranom preko grmica širom svijeta (jeftiniji dobavljači), što povećava rizik po bezbednost hrane i teže se obezbeđuje sledljivost. Treba napomenuti da poljoprivredno-prehrambeni sektor u svijetu učestvuje sa 10% u BDP-u ili oko 8.000 milijardi dolara, dok je prosjek proizvodnje hrane namijenjen izvozu, u mnogim zemljama, oko 20%.³⁰ Samim tim, mijenja se i struktura

²⁵ Komunikacija o rizicima se sprovodi na dva nivoa. Evropska agencija za bezbednost hrane (EFSA- *European Food Safety Authority*) stalnoobjavljuje rezultate istraživanja opasnosti i mjere koje se sprovode, a zemlje EU preduzimaju korake ka što većoj transparentnosti zvanične kontrole, pa čaki idu od objavljivanja kontrolnih lista i uputstava za uspostavljanje sistema bezbednosti hrane u raznim segmentima agro-industrije na internet stranicama nadležnih inspeksijskih agencija, do uspostavljanja elektronskih platformi na kojima su podaci o kontroli dostupni subjektima i potrošačima.

²⁶ Stefanović, R. i dr. (2009): Kvalitet i bezbednost hrane-faktori konkurentnog nastupa na svetskom tržištu, *Ekonomika poljoprivrede*, EP 2009 (56) 4., str. 642.

²⁷ Posredstvom interneta (*On-line*) potrošač se informiše, a proizvođač predstavlja, promoviše i prodaje svoje proizvode i usluge. Savremene aktivnosti u marketingu donele su značajne promjene kako na strani proizvođača, tako i na strani potrošača.

²⁸ *Online* marketing, naročito direktni marketing oslanjanjem na marketing baze podataka potrošača, inicira problem privatnosti potrošača. Postavlja se pitanje kada dolazi do ugrožavanja privatnosti i kada treba aktivirati zaštitu prava potrošača.

²⁹ Kotler, P., Keller, K., L., (2006): *Marketing menadžment*, Beograd, Data Status, str. 471.

³⁰ <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/491/zdravlje/2733131/kakvu-hranu-jedemo.html> (01.12.2021.)

potražnje hrane, jer ekonomski razvoj dovodi do porasta potrošnje i rasta broja potrošača koji zahtijevaju kvalitetniju hranu.

Tržište EU za politiku kvaliteta i bezbednosti hrane

Savjet Evropske unije je 1989. godine usvojio Rezoluciju o globalnom pristupu sertifikaciji i ispitivanju ispravnosti proizvoda. Ciljevi Rezolucije usmjereni su na obezbeđenje kvaliteta proizvoda na tržištu Unije. Povjerenje potrošača zasniva se na tehničkoj kompetenciji proizvođača, laboratorija za ispitivanje i mjerenje, organa odgovornih za provjere kvaliteta, sertifikacionih i inspeksijskih tijela, ali i na transparentnosti procedura za ocjenjivanje usaglašenosti (harmonizacija).

Rezolucija pokriva sledeće elemente globalnog pristupa ocjenjivanju usklađenosti:

- uvođenje modula globalnog pristupa koji se koriste u procesu ocjenjivanja usklađenosti,
- promocija primjene standarda sistema upravljanja kvalitetom (ISO 9000: serija 2000) i certifikata sistema upravljanja kvalitetom,
- osiguranje primjene serije standarda EN 45000 i ISO 17025 kojima se utvrđuju zahtjevi za ispitivanje, sertifikaciju i akreditaciju,
- uvođenje nacionalnog centralnog sistema akreditacije,
- osnivanje evropske organizacije za ispitivanje i sertifikaciju,
- harmonizacija infrastrukture sistema testiranja i sertifikacije u državama članicama,
- podsticanje sklapanja sporazuma sa trećim zemljama na osnovu međusobnog priznavanja testova i certifikata,
- promovisanje međunarodne trgovine između EU i trećih zemalja.

Naime, riječ je o tzv. *Direktivama novog pristupa*³¹ koje zahtijevaju označavanje proizvoda oznakom CE, što je shvatljivo, obzirom da su zahtjevi, njima propisani, ograničeni na zaštitu zdravlja i bezbednosti korisnika, a u nekim slučajevima i zaštitu imovine, domaćih životinja i okoline. Direktive Novog pristupa u nekim oblastima i ne zahtijevaju obaveznost utvrđivanja usaglašenosti, odnosno stavljanja oznaka CE. Savremeni pristup kvalitetu (obeležavanjem) jeste da se on poboljša pomoću istraživanja uzroka i mesta nastajanja grešaka i drugih neusklađenosti, s ciljem eliminacije na samom izvoru odnosno da se preventivnim delovanjem spreči njihov nastanak³².

Posjedovanje certifikata za proizvođače van EU omogućuje ravnopravan dogovor sa kupcima iz EU, ali ne i bezuslovno prihvatanje uvoza. Znači, potrebno je riješiti probleme registracije, usvojiti u potpunosti regulativu EU i zaključiti sporazume sa zemljama uvoznicama članicama EU o međusobnom priznavanju certifikata o usaglašenosti. Ukoliko to nije slučaj, predstoji

³¹ Direktivama *Novog pristupa* definišu se bitni zahtjevi za proizvode koji mogu uticati na život i zdravlje ljudi i domaćih životinja, interese potrošača i zaštitu okoline. Svaku direktiva *Novog pristupa* je praćena usklađenim standardima koji definišu druge zahtjeve proizvoda. Harmonizacija zakonodavstva je ograničena na prihvatanje (putem direktiva *Novog pristupa*) bitnih zdravstvenih i bezbednosnih zahtjeva koje proizvodi na tržištu EU moraju zadovoljiti. Direktivama *Starog*, sektorskog pristupa detaljno su propisani osnovni i drugi zahtjevi, ali su neprikladni zbog svoje obimnosti i detalja. Ove direktive, između ostalog, "pokrivaju" prehrambene proizvode. One su samo okvir, a države članice su te zahtjeve ugradile u svoje propise.

³² Paul, K. T. (2008): *Thought for Food (Safety) in the EU: A discourse-analytical approach*. University of Warwick, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation.

potvrđivanje domaćeg sertifikata od strane nadležnih organa ili tijela zemlje uvoznice - članice EU.

EU je usvojila poseban Protokol za zemlje Centralne i Istočne Evrope, s obzirom na izuzetnu složenost zakonodavstva zemalja kandidata. Protokol omogućava postepeno usklađivanje cjelokupnog zakonodavstva i prakse zemalja kandidata sa zakonskom regulativom Unije, čime se olakšava izvoz ovih zemalja na tržište EU.

Uvođenje sistema kvaliteta i njegova praktična primjena, uz konstantno poboljšavanje, pozitivno je uticalo na ostvarivanje dobrih poslovnih rezultata pojedinih kompanija i na njihov konkurentski položaj na svjetskom tržištu. U stvaranju strateških tržišnih odnosa razvijanjem menadžmenta kvaliteta Evropska unija je koncipirala politiku ostvarivanja tzv. totalnog menadžmenta kvalitetom (TQM).³³

Ekonomija znanja demonstrira novi kvalitet ekonomskog rasta i otkriva nove ekonomske mogućnosti saradnje i razvoja.³⁴ Ona se sve više okreće ljudskim resursima, kreativnim idejama, liderstvu i novoj poslovnoj kulturi, ali uz uvažavanje značaja kvaliteta i bezbednosti hrane kao nezaobilaznog segmenta u procesu odvijanja tržišne razmjene i konkurentnosti na tržištu.

Na tržište EU primenjuje se politika bezbednosti hrane čiji je primarni cilj osigurati da se njeni građani hrane sigurnim i hranjivim prehrambenim proizvodima proizvedenih od zdravih biljaka i životinja. Zaštita potrošača prehrambenim proizvodima u EU, sa nestajanjem granica, postaje sve izraženija i prioritetna.

Važan aspekt regulative EU o hrani usmjeren je na države, proizvođače i potrošače. Takođe, obavljaju se istraživanja o aktuelnim pitanjima, koja obuhvataju i pitanje o bezbednosti hrane i informisanosti potrošača³⁵, a za rezultate istraživanja omogućen je uvid u javno mišljenje svim članicama i drugim institucijama.

³³ Ovaj pristup se oslanja na tri glavne determinante: 1) na različitosti kao glavne prednosti evropske komparativne pouzdanosti; 2) na evropskoj vrijednosti kao novoj *evropskoj filozofiji*, koja sakuplja i širi znanja i integriše ih na TQM; i 3) kao nova kultura evropskih zemalja kojom se promoviše novi način rada kroz zajedničko investiranje, povjerenju i postojanju konkurencije kao pokretačke snage. Takođe, evropska vizija kvaliteta zasniva se na tri osnovna trenda koji se nacionalnoj politici preporučuju: prvi trend - polazi od velikih serija prema unikat; drugi trend - čini globalizacija ekonomije; i treći trend- kojim se uspostavlja kvalitet javnog sektora. (Prema Stefanović, R. i dr. (2009): Kvalitet i bezbednost hrane-faktori konkurentnog nastupa na svetskom tržištu, Ekonomika poljoprivrede, EP 2009 (56) 4., str. 647.).

³⁴ Bulatović, A., Vučićević, L. (2019): *Institucionalni okvir kao poluga razvoja*, Zbornik radova Modeli razvoja-Iskustva drugih i naše mogućnosti, VII međunarodni naučni skup, Tom I, Brčko, 2019.godine, str. 327.

³⁵ Tako, *Flash Eurobarometer* obavlja istraživanja koja objavljuje dva puta godišnje, obavio istraživanje o percepciji stanovnika o bezbednosti hrane i informisanosti potrošača. Rezultati istraživanja pokazuju da se broj građana koji smatra da je većina prehrambenih proizvoda sigurna smanjen u odnosu na prethodna istraživanja (u Rumuniji 56% ispitanika, Grčkoj 46%, Bugarskoj 38% smatra da je značajan broj prehrambenih proizvoda nesiguran, dok sigurnim proizvodima smatraju 4% Rumunija i Bugarska, a 6% ispitanika Grčke). Ipak, relativno mali broj zemalja, koje su imale veći broj ispitanika, smatra da je broj prehrambenih proizvoda nesiguran (u Finskoj (3%), Velikoj Britaniji (9%), Irskoj (10%), Malti (11%), i Nizozemskoj (13%). Izuzetak je Norveška, čiji veći broj ispitanika, smatra da su svi prehrambeni proizvodi sigurni. Većina potrošača vjeruje da su njihova prava zaštićena (nešto više od 7-10 evropskih potrošača uvjereni su da trgovci i pružaoci usluga poštuju njihova prava kao potrošača ili 71%). Ovakav podatak predstavlja najbolju ocjenu potrošača, od početka istraživanja u oblasti bezbednosti hrane od 2006. godine (povećanje za 9 pp). Većina potrošača vjeruje nevladinim organizacijama da štite njihova prava kao potrošača (62%). Ali, ovo je smanjenje od 12 pp od 2012. i predstavlja najniži nivo povjerenja od početka istraživanja u oblasti bezbednosti hrane od 2006. Najmanje 6 od 10 potrošača vjeruje državnim tijelima da štite njihova prava kao potrošača (61%). Povjerenje u državne vlasti blago je poraslo od 2012. za 2%.

Industrija hrane preradi preko 70% poljoprivrednih proizvoda koji se proizvode u EU.³⁶ Zajedničko tržište, na kome se prometuju sirovine, poluproizvodi i gotovi proizvodi, uslovalo je uspostavljanje regulative koja je obavezna za sve članice EU, kao i postojanje integrisane politike bezbednosti hrane. Ciljevi ove politike su:

- uspostavljanje efikasnog kontrolnog sistema i procjena usklađenosti nacionalne regulative i praksi sa EU standardima u pogledu bezbednosti i kvaliteta hrane, zdravlja životinja, dobrobiti životinja, ishrane životinja i zdravlja biljaka unutar EU i u zemljama koje nisu članice EU, a koje izvoze na tržište zemalja članica EU;
- upravljanje međunarodnim odnosima sa zemljama koje nisu članice EU i međunarodnim organizacijama koje se tiču bezbednosti hrane, zdravlja životinja, dobrobiti životinja, ishrane životinja i zdravlja biljaka;
- upravljanje odnosima s Evropskom agencijom za bezbednost hrane (EFSA) i osiguranje upravljanja rizikom baziranog na naučnim saznanjima i činjenicama.

Način ishrane vremenom se mijenja. Novi trendovi u ishrani veganstvo i vegeterijanstvo, što manja prerada hrane, specijaliteti koji zahtijevaju upotrebu egzotičnih namirnica, gotova hrana, nova hrana, organska hrana, veštački uzgojeno meso, što prirodnija hrana (npr. ponovna upotreba nepasterizovanog mleka i sl.) doveli su do pojave novih rizika u pogledu bezbednosti hrane, a i obnovili neke koji su bili pod kontrolom.³⁷ Jedan od ključnih elemenata bezbednosti hrane u EU je nivo znanja o opasnostima i realno sagledavanje pojedinih opasnosti. Evropska agencija za bezbednost hrane (EFSA) inicira i prikuplja naučna saznanja i izdaje jasne smjernice o maksimalno dozvoljenim vrijednostima (MRL-*Maximum Residue Level*) pesticida u hrani. Bolesti prenosive hranom, iako proizvođači i prehrambena preduzeća rade u skladu sa standardima i propisima, najčešće su rezultat nehigijenski osmišljene opreme za preradu hrane, procesnih linija ili fabrika. Razlog tome je nedostatak znanja i praktičnih smjernica.

Higijenska oprema i fabrike trebalo bi da budu dizajnirane tako da sprečavaju nastanak mjesta gdje se mikroorganizmi mogu zadržati ili namnožiti (mrtvi uglovi, rupe i pukotine), da sprečavaju ulazak štetočina (insekata, ptica u prostor za proizvodnju), da sprečavaju habanje i lomljenje dijelova opreme kako bi se izbjegao ulazak bilo kakvih stranih čestica u hranu i sposobnost da se one detektuju i uklone, da sprečavaju kontaminaciju hemikalijama za čišćenje, mazivima, fluidima od termičkog zagrijavanja i hlađenja, itd.

Takođe, materijali koji se koriste za konstrukciju prehrambenih mašina i fabrika moraju da ispune specifične zahtjeve: da budu inertni na proizvod, deterdžente i dezinfekciona sredstva, otporni na koroziju, netoksični, da se lako ne prljaju, da budu mehanički stabilni i sl., a njihova završna obrada ne bi trebalo da bude oštećena. Postoji širok spektar metala dostupnih za izradu opreme koja je pogodna za kontakt sa proizvodom, a konačan izbor zavisi od upotrebne namjene.³⁸

Na primjer dobre politike, koja podstiče poštovanje propisa poput sistemskog pristupa velikim kompanijama ili rejting šema za jačanje poslovanja uz poštovanje propisa, kroz praktičnu primjenu navodimo Veliku Britaniju (iako je nedavno istupila iz EU). Iskustva iz Velike Britanije³⁹ ukazuju na to da nadležni kontrolni organi (inspekcijiska tijela) mogu značajno

³⁶ Izvoz hrane iz EU u 2019. godini bio je rekordan sa 151,2 milijardi eura (porast od 10% u odnosu na 2018.), dok je uvoz porastao za 2,5% u odnosu na 2018. godinu i dostigao trećinu vrijednosti izvoza.

³⁷ To se odnosi na izloženost hrane Escherichia Coli, Salmoneli, Campilobacteru, Listeria monocytogenes, Noro virusu u hrani, kao i na opasnosti vezane za brucelozu i TBC u nepasterizovanom mlijeku.

³⁸ Nerđajući čelik je najbolji i logičan izbor kada se govori o metalnim konstrukcionim materijalima za izradu postrojenja kod kojih se koristi vlažno čišćenje, ali njegova dodatna obrada predstavlja sve veći problem usled nedostatka i odliva kvalifikovane radne snage.

³⁹ <https://naled.rs> (27.11.2021.)

inicirati subjekte na pridržavanje propisa ukoliko su informisani kako da ispune zahtjeve. Shodno tome, kreiran je paket uputstava poznat pod imenom „Sigurnija hrana, bolje poslovanje“ (*Safer Food Better Business*). Na vrlo ilustrativan način paket uputstava daje smjernice kako ispuniti zahtjeve u pogledu higijene hrane. Namijenjen je malim i srednjim maloprodajnim i ugostiteljskim preduzećima, ali i veoma dobar primjer kako približiti preduzećima složene propise i objasniti im da uspostave efikasnu kontrolu opasnosti i kako da je održe tokom vremena.

Kada se govori o velikim kompanijama, u okviru provjere bezbednosti hrane u velikim preduzećima sa više objekata u kojima se obavlja ista vrsta djelatnosti, primjenjuje se model *Primary authority*. Kroz ovu vrstu kontrole inspekcija provjerava model sistema bezbednosti, prolazeći kroz njihove interne procese, pravila i sisteme, razgovarajući o njihovoj efikasnosti i usklađenosti sa propisima, procjenjuje se valjanost internog sistema kontrole u cjelini i sigurnost preduzeća da je način na koji posluje ispravan.

Dobrovoljne šeme ocenjivanja ugostiteljskih i drugih objekata prema poštovanju propisa i standarda (*scores on doors*) na način koji je transparentan i lako razumljiv za potrošače pokazale se veoma djelotvornim i široko prihvaćenim mehanizmom podsticanja zakonitog i bezbednog poslovanja kroz takmičenje u bezbednosti i kvalitetu, koje tržište prepoznaje i vrednuje. Osnov za ocjenu su prethodne inspekcijske kontrole, a osnovni mehanizam podsticaja je sam potrošač i njegovo povjerenje.

Zaključak

S obzirom na činjenicu da je hrana jedan od osnovnih izvora za održavanje ljudi u životu tj. može se zaključiti igra vitalnu ulogu jer:

- (1) Kvalitetna i bezbedna hrana je važan segment u životu svakog čovjeka. Zbog toga je veoma važno kakvu hranu jedemo, kakvog kvaliteta i da li je bezbedna za konzumiranje. Shodno tome, kvalitet i bezbednost hrane su poslati strateški interesi čovječanstva.
- (2) Zakonska regulativa je neophodna. U tom smislu je potrebna i briga države, kojom se potrošač najbolje štiti (uvozom kvalitetnih roba, zakonskom formom kvaliteta u svim fazama proizvoda ili usluga koje u namijenjene za ishranu, pojačanom kontrolom i sl.). Osim toga, treba biti usklađena sa zahtjevima kvaliteta i bezbednosti hrane na svjetskom nivou.
- (3) Viši stepen značaju kvaliteta i bezbednosti hrane doprineli su uvedeni standardi odnosno sistemi kvaliteta (poput ISO, HACCP i dr). Održavanje stepena kvaliteta na visokom nivou koji pogoduje zdravlju potrošača, stvara se povjerenje, a ono može samo da koristi svim akterima u lancu snabdevanja - od proizođača do potrošača.
- (4) Kvalitet je riječ koju svakodnevno koristimo i koja nas asocira na nešto dobro i treba biti objektivno. Objektivan pristup kvalitetu, u vidu pokazatelja kvaliteta: analitičkih ispitivanja, mjerenje osobina, svojstava, karakteristika proizvoda i obrade podataka.
- (5) Konkurencija na globalnom tržištu hrane je velika, te je potrebno pratiti trendove za ispunjavanje obaveza zahtevanog kvaliteta. Sve više je zastupljena prekogranična trgovina (jeftiniji dobavljači), što povećava rizik bezbednosti hrane i teže se obezbeđuje sledljivost. U tom lancu potrošač je nezaobilazan faktor. Zato je veoma važno biti informisan. Samo je informisani potrošač – zaštićeni potrošač.

Literatura

1. Baltić, Ž. M., Đurić, J., Mandić, S., Pećanac, B., Lončina, J. (2013): Potrošači i bezbednost hrane, GHTERS 2013-vanredno izdanje, Tehnološki fakultet, Univerzitet u Banja Luci
2. Baltić, Ž.M., Glišić, M., Janjić, J., Marković, R., Bošković, M., Dokmanović, M., Đorđević, J. (2015): Značaj informisanja potrošača pri izboru namirnica, Veterinarski žurnal Republike Srpske, Vol. XV, br.1, Banja Luka
3. Becker, T. (2000b): Consumer perception of fresh meat quality: a framework for analysis. *British Food Journal* 102(3)
4. Brunsø, K., Fjord, T. A. & Grunert, K. G. (2002): Consumers' food choice and quality perception. MAPP working paper 77, Aarhus School of Business, Aarhus University, MAPP Centre
5. Bulatović, A., Vučićević, L. (2019): Institucionalni okvir kao poluga razvoja, Zbornik radova Modeli razvoja- Iskustva drugih i naše mogućnosti, VII međunarodni naučni skup, Tom I, Brčko, 2019.
6. Codex Alimentarius Commission (2003): Recommended International Code of Practice: General Principles of Food Hygiene CAC/RCP 1-1969, Rev. 4.
7. Commission of the European Communities White Paper on Food Safety. COM(1999) 719 final, 12 January 2000. Brussels: Commission of the European Communities. 1999.
8. <https://www.dgt.uns.ac.rs>
9. <https://www.ec.europa.eu>
10. <https://www.ehedg.org>
11. <https://agroekonomija.wordpress.com/2011/03/09>
12. <https://naled.rs>
13. <https://isbih.gov.ba>
14. <https://www.bregs.com>
15. <https://www.eurostandard.rs/ifs-medjunarodni-standard-za-hranu/>
16. <https://www.instore.rs/scm/uloga-sledljivosti-hrane-u-lancu-snabdevanja-14097.html>
17. <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/491/zdravlje/2733131/kakvu-hranu-jedemo.html>
18. <https://www.tehnologijahrane.com/knjiga/kontrola-namirnica#toc-6-stvaranje-toksinih-supstanci-u-hrani>
19. Jacoby, J., Olson, J. C., Haddock, R. A. (1971): Price, brand name, and product composition characteristics as determinants of perceived quality. *Journal of Applied Psychology*
20. Kotler, P., Keller, K., L., (2006): *Marketing menadžment*, Beograd, Data Status
21. Krajinović, A., Gašpić, K., Stipanov, I. (2018): Sigurnost hrane i percepcija potrošača o sigurnosti hrane u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj, Tranzicija, godina XX br. 42, Vitez-Tuzla-Zagreb-Beograd-Bukurešt
22. Paul, K. T. (2008): Thought for Food (Safety) in the EU: A discourse-analytical approach. University of Warwick, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation
23. Salai, S., Kovač Žnideršić, R., Grubor, A. (2010): Zaštita potrošača, Škola biznisa

24. Savović, I., Kokić Arsić, A., Kanjevac Milovanović, K., Đorđević, A. (2012): Kvalitet i bezbednost hrane iz ugla korisnika, Zbornik radova Festival kvaliteta, Fakultet inženjerskih nauka, Centar za kvalitet, Kragujevac
25. Stefanović, R., Vukašinović, J., Obradović, S., Vukašinović, M. (2009): Kvalitet i bezbednost hrane-faktori konkurentnog nastupa na svetskom tržištu, Ekonomika poljoprivrede, EP 2009 (56) 4
26. Šenk, I., Ostojić, G., Stankovski, S., Tarjan, L., Lazarević, M. (2011): Sledljivost prehrambenih proizvoda korišćenjem RFID tehnologije, Infoteh-Jahorina, Vol.10 Ref. E-II-13
27. Tihi, B. Čičić, M., Brkić, N. (2006): Marketing, Ekonomski fakultetu Sarajevu
28. Van Wezemael, L., Ueland, O., Rødbotten, R., De Smet, S., Scholderer, J., Verbeke, W. (2012): The effect of technology information on consumer expectations and liking of beef.
29. Zakon o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04)

SIGURNOST I KVALITET HRANE

Sažetak

U radu se daje pregled sigurnosti i kvaliteti hrane na globalnom nivou kao i na regionalnom nivou. Globalizacija je pokrenula rast potražnje potrošača za širim izborom hrane, što je rezultiralo sve složenijim i dužim globalnim lancem ishrane. Borba za ostvarivanjem bržeg profita na globalnom nivou stavljali su veću odgovornost na proizvođače i rukovaoce hrane da osiguraju sigurnost hrane. Prema statističkim podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) zdravstveno neispravna hrana koja sadrži štetne bakterije, viruse, parazite ili hemijske supstance, uzrokuje više od 200 bolesti, od dijareje do raka. Procjena WHO je da se 600 miliona skoro 1 od 10 ljudi u svijetu razboli nakon konzumiranja kontaminirane hrane, a 420 000 umre svake godine, što rezultira gubitkom 33 miliona godina zdravog života (DAILY). Usljed zdravstveno neispravne hrane svjedoci smo povlačenja hrane sa polica supermarketa kako na globalnom nivou tako i sa polica u regionu i u Bosni i Hercegovini što je obrađeno i sa statističkim podacima. Koje su sve državne institucije kako na međunarodnom nivou tako i u regionu i u BiH inkorporirane u oblast sigurnosti i kvaliteta hrane na zdravlje ljudi takođe su dio ovog rada.

Ključne riječi: sigurnost hrane, kvalitet hrane, bolesti, Svjetska zdravstvena organizacija, povlačenje hrane

Abstract

The paper provides an overview of food safety and quality at the global level as well as at the regional level.

Globalization has triggered growing consumer demand for a wider choice of food, resulting in an increasingly complex and longer global food chain. Fighting for faster profits globally has placed greater responsibility on food producers and operators to ensure food security. (WHO) unhealthy foods containing harmful bacteria, viruses, parasites or chemicals, cause more than 200 diseases, from diarrhea to cancer. The WHO estimates that 600 million nearly 1 in 10 people in the world get sick after consuming contaminated food 420,000 die every year, resulting in the loss of 33 million years of healthy life (DAILY). Due to unhealthy food, we are witnessing the withdrawal of food from supermarket shelves both globally and from shelves in the region and in Bosnia and Herzegovina. Which are all state institutions both at the international level and in the region and in B&H incorporated into the field of food safety and quality for human health are also part of this paper.

Keywords: food safety, food quality, diseases, World Health Organization, food withdrawal

¹ Prof.dr.Izet Banda, Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla, Dekan Ekonomskog fakulteta „Kallos“ Tuzla

² Doc. dr. Mirsad Nalić, Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla

³ Doc. dr. Damir Šarić, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona

1.UVOD

Sigurnost hrane i kvalitet hrane ključni su faktori za održavanje života i poticanje dobrog zdravlja. Zdravstveno neispravna hrana koja sadrži štetne bakterije, viruse, parazite ili hemijske supstance uzrokuju više od 200 bolesti, od dijareje do raka. Procjenjuje se da se 600 miliona, skoro 1 od 10 ljudi u svijetu razboli nakon konzumiranja kontaminirane hrane, a 420 000 umre svake godine, što rezultira gubitkom 33 miliona godina zdravog života (DAILY) prema podacima WHO. Djeca mlađa od 5 godina nose 40 % tereta bolesti koje se prenose hranom, sa 125000 smrtnih slučajeva svake godine. Bolesti od dijareje su najčešće bolesti koje su rezultat konzumacije kontaminirane hrane, od koji se svake godine razboli 550 miliona ljudi i 230 000 umre. Preko 110 milijardi američkih dolara gubi se svake godine u produktivnosti i medicinskim troškovima koji su rezultat nesigurne hrane u zemljama sa niskim i srednjim prihodima (LMIC) i to 95,2 milijardi američkih dolara iznosio je ukupan gubitak produktivnosti povezan sa bolestima koje se prenose hranom kao i troškovi liječenja bolesti uzrokovanih hranom procijenjeni su na 15 milijardi američkih dolara. Zemlje sa niskim i srednjim prihodima (LMIC) obzirom na zdravstvene rizike obično imaju nizak nivo pristupa sigurnoj pitkoj vodi, sanitarijama i higijeni, energetska siromaštvo, visok nivo onečišćenja zraka i vode, visok udio ljudi s tropskim i zaraznim bolestima.

Usljed zdravstveno neispravne hrane svjedoci smo povlačenja hrane sa policia supermarketa kako na globalnom nivou tako i sa policia u regionu i u Bosni i Hercegovini, zbog prisustva kancerogenog pesticida etilen-oksida ili drugih nedozvoljenih supstanci što je obrađeno u ovom radu.

Prema Zakonu o hrani BiH Agencija za sigurnost hrane BiH u saradnji sa mjerodavnim organima, donosi mjere ograničenja stavljanja hrane na tržište i zahtjev za povlačenje hrane s tržišta, ako postoje razlozi za sumnju da je hrana zdravstveno neispravna.

BiH znatno više uvozi hrane nego što izvozi. Prema statističkim podacima Agencije za statistiku BiH uvoz hrane je iznosio 2.997 miliona KM ua period I-XI 2021.g., dok je izvoz iznosio za isti period 813 miliona KM.

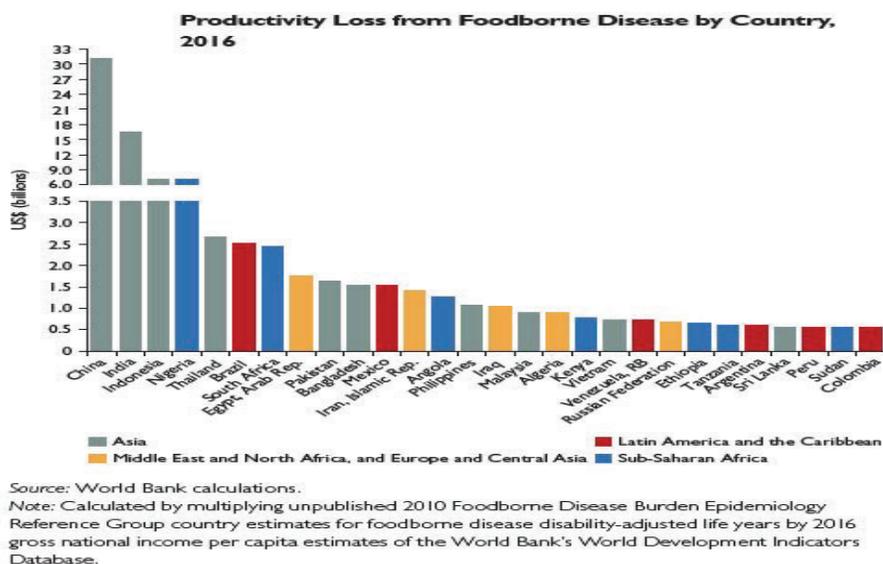
2. INDIKATORI BOLESTI, SMRTI I GUBITKA PRODUKTIVNOSTI UZROKOVANE HRANOM NA GLOBALNOM NIVOU

Prema statističkim podacima Svjetske banke u grafikonu 1 prezentiran je gubitak produktivnosti od bolesti koje se prenose hranom po zemljama. Prema regionu, zemlje sa niskim i srednjim prihodom (engl.kr.LMICs) u Aziji čine 63,1 milijardi dolara, dok su oni u sub-Saharskoj Africi ima ekonomski teret od 16,7 milijardi dolara. Samo u Kini čini preko 30 milijardi dolara ukupnog ekonomskog tereta koji nastaje zbog bolesti koja se prenosi hranom (engl.Food Borne Disease -kr.engl.FBD) u LMICs i Indiji 15 milijardi dolara, a ove dvije zemlje čine 49 posto ukupnog ekonomskog opterećenja FBD-a u LMIC-u i 71 procenat ukupnog tereta u Aziji.

WHO intuitivno koristi metod koji se koristi za procjenu ekonomskog tereta FBD-a. FBD uključuje dvije različite kategorije troškova. Prvi se povezuje na utjecaje javnog zdravlja na opasnu hranu, uključujući troškove liječničke pomoći i gubitke produktivnosti zbog lošeg zdravlja i prerane smrti. Drugi su privredni i socijalni učinci zbog sigurnosti hrane na potrošače, firme i privredu u cjelini. Primjeri ekonomskih utjecaja uključuju smanjenje u izvozu poljoprivrednih/prehrambenih proizvoda i štetnih učinaka na poslovanje.

Godine života izgubljene zbog bolesti (engl.Disability-adjusted Life Year-kr.engl.DAILY) predstavljaju godine izgubljene od bolesti, invaliditeta ili smrti i ovaj gubitak u privredi može grubo predstavljati bruto nacionalni prihod po glavi stanovnika.Koristeći ovaj indikator,utvrđen je gubitak produktivnosti koji nastaje zbog bolesti koja se prenosi hranom (FBD) u zemljama sa niskim i srednjim prihodom (LMIC) koji se procjenjuje na 95,2 milijarde američkih dolara.Od ovoga, srednje razvijene zemlje čine 50,8 milijardi US dolara ili 53,36 %. Zemlje sa nižim srednjim prihodom čine 40,6 milijardi US dolara tereta ili 42,64 % i zemlje sa niskim prihodima čine 3,8 milijardi US dolara ili 4 % od ukupnog iznosa.U 2000.g.63 zemlje su klasifikovane kao zemlje sa niskim prihodima i činile su 40 % svjetske populacije.

Grafikon 1:Gubitak produktivnosti od bolesti koje se prenose hranom po zemljama

Izvor:kalkulacija WB

U tabeli 1 prezentiran je komparativni pregled bolesti, smrti i gubitak produktivnosti uzrokovane hranom.Ukupni globalni ekonomski teret procenjen bolestima nastale konzumacijom hrane (FBD) u 2010.g.procjenjuje se na 33 miliuna godina života izgubljene zbog bolesti (DALY), rezultat je 600 miliona bolesti i 420 000 preranih smrti. Za razliku od podataka za 2010.g.u 2015.g.procjenjeno globalno opterećenje za tuberkulozu bilo je 40 miliona DALY i malariju 66 miliona DALY.Od ukupnog globalnog tereta prema istraživanjima WHO, više od 90 % bolesti procjenjuje se da je povezano s dijarejskom bolesti.

Tabela 1:Komparativni pregled bolesti ,smrti i gubitak produktivnosti uzrokovane hranom

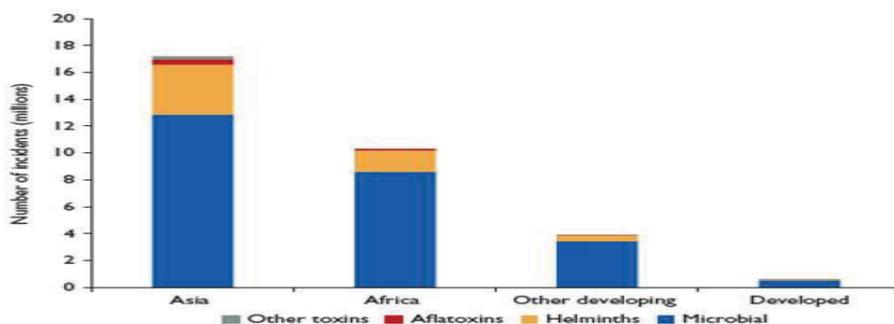
Grupa opasnosti	Bolesti u milionima		Smrti (hiljada)		DALYs miliona	
	Bolesti uzrokovane hranom	Ostali uzorci	Bolesti uzrokovane hranom	Ostali uzorci	Bolesti uzrokovane hranom	Ostali uzorci
Sve opasnosti	600	2,050	420	1,170	33	83

Bolesti dijareje	549	1,910	230	780	18	59
Invazivne bolesti	36	98	117	380	8	21
Crijevne gliste	13	28	45	53	6	7
Hemikalije	0,6	0,2	19	19	0,9	0,9

Izvor:Havelaar et al. 2015 Napomena: DALYs = godina života prilagođena invalidnosti

U grafikonu 2 prezentira se da globalno, Azija i Subsaharska Afrika imaju najveće ekonomske terete FBD u vezi bolesti prouzrokovane konzumiranjem nesigurne hrane, a takođe sa najvećom stopom smrtnih slučajeva i najvećeg gubitka godina zbog bolesti prouzrokovane konzumiranjem nesigurne hrane DALY. Iz grafikona 2 evidentno je da se za države LMIC u Južnoj Aziji, jugoistočnoj Aziji i subsaharskoj Africi da su 53 % svih bolesti zbog FBD, 75 % smrtnih slučajeva i 72 % DALY vezanih uz FBD, tako da te zemlje čine 41 svjetske populacije. U strukturi grupe bolesti ,dijareja učestvuje sa 91,5% u ukupnom ekonomskom teretu FBD.

Grafikon 2: Teret bolesti uzrokovanih opasnostima od hrane -Grupa i regija, 2010

Izvor: Proizlazi iz procjene referentnih grupa za epidemiologiju tereta hrane

Legenda:

- Helminti su paraziti slični crvima koji preživljavaju hraneći se živim domaćinom kako bi dobili hranu, što ponekad rezultira bolešću domaćina.
- Aflatoxins predstavljaju plijesan koji se unose namirnicama, često se nalazi u frižiderima, kontejnerima, skladištima namirnica npr. žita, voća, kafe, kakao i začina.
- Microbial-mikrobiološki virusi

3. POVLACENJE I OPOZIV HRANE NA GLOBALNOM, REGIONALNOM I NA NIVOU BOSNE I HERCEGOVINE

Globalizacija je pokrenula rast potražnje potrošača za širim izborom hrane, što je rezultiralo sve složenijim i dužim globalnim lancem ishrane. Borba za ostvarivanjem bržeg profita na globalnom nivou stavljali su veću odgovornost na proizvođače i rukovaoce hrane da osiguraju sigurnost hrane. Nebezbedna hrana predstavlja globalnu opasnost po zdravlje ljudske populacije. Dojenčad, mala djeca, trudnice, starije osobe i oni sa osnovnom bolešću su posebno ranjivi. WHO ima za cilj da olakša globalnu prevenciju, otkrivanje i odgovor na prijetnje javno zdravlju povezane sa nesigurnom hranom.

Tržište SAD

Tabela 2: Pregled opoziva i povlačenja hrane sa tržišta SAD

Red. br.	Kompanije	Proizvod koji se povlači-novembar 2021.	Razlog povlačenja i opoziva-zbog bolesti hrane ili drugih razloga
1.	Oregon Lox iz Eugenea	Marka „Wild Cold Smoked Keta Salmon Lox“-divlji hladni dimljeni losos po raznim lotovima -novembar 2021.	Zbog potencijalne kontaminacije bolesti hrane Listeria monocytogenes
2.	Swan Bros Dairy iz Claremorea	Nepasterizovano mlijeko,sirovo mlijeko u plastičnim bocama - novembar 2021.	bolesti hrane Listeria monocytogenes
3.	ILG International Trading Inc iz Brooklina	Uvezene sušene kajsije iz Uzbekistana pakovanje po 0,5 kg - novembar 2021.	Dvostruko veća količina sulfita
4.	ProSource Produce LLC iz Hailey i porodična farma Keeler	Uvoz iz Meksika svježeg luka- novembar 2021.	salmonela
5.	Mary Ruth Organics iz Los Angelesa, Kalifornija	Tečni organski probiotici za dojenčad,dodatak prehrani	Pseudomonas aeruginosa (infekcije u krvi, plućima ili drugim dijelovima tijela)
6.	Kompanija iz Idaha	Karfiol marke TJ Farma Select uvezen iz Kine po određenom lotu	Potencijalna bolest hrane Listeria monocytogenes
7.	Heinz Kraft	Arizona Tea Tang,country Time i Kool-Aid	Staklo ili metali
8.	Fischer&Wieser Specialty Foods	Kremasta supa od bosiljka od paradajza	Staklo u supi

Izvor:foodsafetynews.com

Tržište Kanade

Tabela 3: Pregled opoziva i povlačenja hrane sa tržišta Kanade

Red. br.	Kompanije	Proizvod koji se povlači-novembar 2021.	Razlog povlačenja i opoziva-zbog bolesti hrane ili drugih razloga
1.	Erie Meat Products Ltd, Ontario Kanada,	Potpuno kuhane pileće bolonje	Meso je opozvano jer nije pregledano

2.	Great Lakes Goat Dairy	Herb%Garlic Goat Cheesse i Aged Cheddar Goat Cheese-koziji sir	Zbog moguće bolesti hrane <i>Listeria monocytogenes</i>
3.	Sungiven Foods Canada Inc	Jezgro gorke kajsije marke One Tang	Zbog prirodnog toksina amigdalina koji može uzrokovati trovanje cijanidom
4.	Fandi Import Export Ltd	AIBurj brend Halawa Pistachio Extra-pistacije i sjemenke susama	Zbog moguće bolesti salmonelom
5.	Taylor Fresh Foods Inc	Sjcekani setovi salata	Zbog moguće bolesti salmonelom

Izvor:foodsafetynews.com

Tržište Novog Zelanda

Tabela 4: Pregled opoziva i povlačenja hrane sa tržišta Novog Zelanda

Red. br.	Kompanije	Proizvod koji se povlači-novembar 2021.	Razlog povlačenja i opoziva-zbog bolesti hrane ili drugih razloga
1.	Chelsea Sugar	Serijsi sirovog i smeđeg šećera-uvoz iz Australije	Zbog moguće kontaminacije olovom-prevoz brodom koji se ranije koristio za industrijske materije

Izvor:foodsafetynews.com

Tržište Južne Afrike

Tabela 5 : Pregled opoziva i povlačenja hrane sa tržišta J.Afrike

Red. br.	Kompanije	Proizvod koji se povlači-2017./2018.	Razlog povlačenja i opoziva-zbog bolesti hrane ili drugih razloga
1.	Kompanije J.Afrike	Meso-izvoz u 15 drugih zemalja u Africi	bolesti hrane <i>Listeria monocytogenes</i> -1060 slučajeva listerioze i 216 smrtnih slučajeva

5.	Taylor Fresh Foods Inc	Sjeckani setovi salata	Zbog moguće bolesti salmonelom
----	------------------------	------------------------	--------------------------------

Izvor: foodsafetynews.com

Prema podacima američke agencije za hranu i lijekove (engl.kr.FDA) u 2020.g.ukupno je bilo prijavljenih opoziva 2.654 što je za 31% više u odnosu na 2019.g.kada je bilo 2601 opoziva..U strukturi opoziva na opoziv hrane i kozmetike odnosilo se samo 20 %. U 2020.g.povučeni proizvodi su stagnirali sa ukupno 7252 proizvoda u odnosu na 7894 povučena proizvoda u 2019.godini.Povučena hrana zbog bolesti i od drugih razloga značajno je opala u 2020.g.sa 3609 u 2017.g i 2046 povučenih proizvoda u 2019.g. na 1536 u 2020.godini.U strukturi povučene hrane zbog bolesti hrane 40 % se odnosilo na Esherichia Coli ,30 % se odnosi na salmonelu,20 % se odnosi na listeriju i 10 % na ostale bolesti.

Tržište EU

EU ima jedan od najviših standarda sigurnosti hrane u svijetu – uglavnom zahvaljujući čvrstom skupu propisa EU koji osigurava da je hrana sigurna za potrošače. Ključni alat za osiguranje protoka informacija kako bi se omogućila brza reakcija kada se u lancu ishrane otkriju rizici po javno zdravlje je (engl.Rapid Alert System For Food And Feed-kr.engl.RASFF) – **Sistem brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje**.⁴ Osnovan 1979. godine, RASFF omogućava efikasnu razmjenu informacija među svojim članovima (nacionalna tijela za sigurnost hrane država članica EU, Komisija, EFSA, ESA, Norveška, Lihtenštajn, Island i Švicarska) i pruža uslugu 24 sata kako bi se osiguralo hitno obavještenja se šalju, primaju i na njih se odgovara kolektivno i efikasno. Zahvaljujući RASFF-u, mnogi rizici za sigurnost hrane su izbjegnuti prije nego što su mogli biti štetni za europske potrošače. Vitalne informacije razmijenjene putem RASFF-a mogu dovesti do povlačenja proizvoda s tržišta. U tabeli 6 i grafikonu 2 prezentira se komparativni pregled povučene hrane zbog bolesti hrane na tržištu EU.u periodu 2017.-2020.godina.

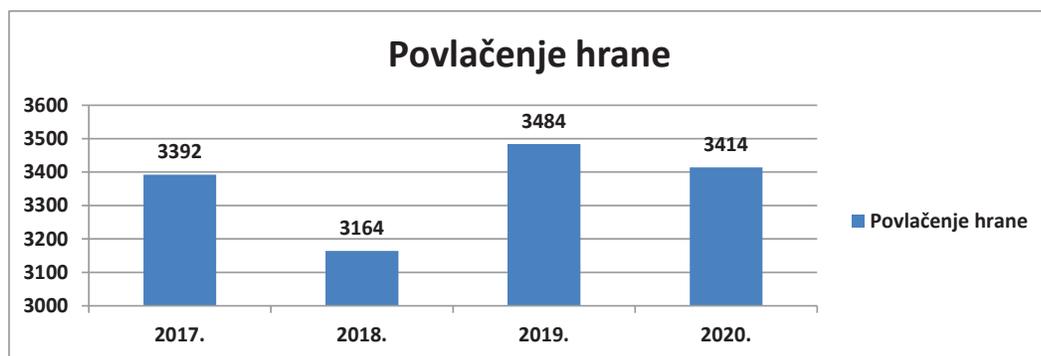
Tabela 6: Komparativni pregled povučene hrane zbog bolesti hrane u periodu 2017.-2020.g.

Godine	Povlačenje hrane
2017.	3392
2018.	3164
2019.	3484
2020.	3414

Izvor: aon.com.aspx

Grafikon 2: Komparativni pregled povučene hrane zbog bolesti hrane u periodu 2017.-2020.g.u EU

⁴ ec.europa.eu

Izvor: Prema podacima iz tabele

Tržište regiona

R.Hrvatska

Na bazi sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje RASFF u sljedećem tabelarnom pregledu prezentira se 7 obavještenja sa portala potrošača RASFF vezano za opoziv i povlačenje hrane zbog bolesti hrane sa tržišta R.Hrvatske.

Tabela 7: Obavještenja portala potrošača -RASFF U 2021.g.

Red.br.	Hrana	Povlačenje hrane zbog bolesti	Datum povlačenja	Država izvoznica	Poduzete mjere
1.	Voce i povrce - pekmezu od jagoda	Infestacija plijesni u pekmezu od jagoda iz Austrije	20. decembar 2021	Austrija	Hrana vraćena dobavljaču u Italiju
2.	Žitarice i pekarski proizvodi- kukuruzni krekeri	Nedeklarisano mlijeko u kukuruznim krekerima iz Italije	14. decembar 2021	Slovenija	Povlačenja sa tržišta
3.	Bilje i začini- mljeveni cimet	Neovlaštena supstanca etilen oksid (zbir EO i 2-CE izražen kao EO: 14 mg/kg - ppm) u mljevenom cimetu iz Vijetnama	10. decembar 2021	Njemačka	Povlačenja sa tržišta
4.	Masti i ulja- ulje konoplje	Ulje konoplje sa visokim sadržajem tetrahidrokanabinola (THC, THC-A)	9. Decembar 2021	Slovenija	Povlačenje sa tržišta

5.	Žitarice i pekarski proizvodi-pirinač	Presenza di Tetrametrin in riso arborio/Tetrametrin u pirinču iz Italije	3. Decembar 2021	Italija	Povlačenje sa tržišta Hrvatske
6.	Voce i povrce-konzervirani pasulj	Strano tijelo u konzerviranom pasulju	29. NOV 2021	Hrvatska	Opoziv od potrošača
7.	Voce i povrce-pečurke	Nedeklarisani alergen sulfit u šitake pečurkama iz Kine, preko Nemačke	29. NOV 2021	Danska	Opoziv od potrošača I vraćanje robe pošiljaocu iz Malte

Izvor:ec.europa.eu

Tržište Srbije

Na bazi sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje RASFF u sljedećem pregledu prezentiraju se obavještenja Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede R.Srbije⁵ vezano za opoziv i povlačenje hrane zbog potencijalne bolesti konzumiranjem hrane.

1. Dana 2. avgusta 2021. godine, od strane sistema za brzo obavještanje Evropske unije/RASFF, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede dobilo je obaveštenje br. 2021.3976 kao dodatnu informaciju da sladoled uvezen iz Francuske sadrži stabilizator „Lygomme FM 4600/Box25/STD/E800“ – etil oksid, iznad dozvoljenih granica, koji je prva detektovala Španija. Broj lota aditiva koji je ugrađen u sladoled je 0013925497. U pitanju su proizvodi pod nazivom Bounty, Snickers i Twix, uvezeni iz EU zemalja, a za Srbiju je uvoznik Mars Balkan Ist Nami. Uprava za veterinu sprovodi zakonske mjere u smislu povlačenja proizvoda sa tržišta i zabrane uvoza spornih proizvoda, do okončanja istrage, a same kompanije su dobrovoljno već počele sa povlačenjem spornog lot-a.

2. Od strane Evropske komisije, kroz Sistem brzog obaveštavanja za hranu i hranu za životinje – RASFF dana 28.08.2018. godine, nadležno Ministarstvo je dobilo br. 2018.2300, kao „RASFF ALERT-Obavijest o opasnosti“ o nalazu fragmenata plastike u voćnom jogurtu sa ukusom jagode „ACTIVIA DANONE strawberry“, uvezenim iz Rumunije.

3. Ministarstvo poljoprivrede Srbije je saopštilo da je notifikacija RASFF-a stigla iz Slovenije u 2014.g. o nivou iznad maksimalno dozvoljenih vrijednosti ohratoksina A koji je najzastupljeniji mikotoksin koji zagađuje hranu (3 mikrograma po kilogramu je dozvoljena granica) u proizvodu “štrudla sa smokvama” proizvođača iz Novog Bečaja.

⁵ minpolj.gov.rs

4. Dodatak jelima koji je proizvođač „Yumis“doo, Niš isporučio kupcu u 2015.g.iz Švedske je bezbjedan

Odbačene su sumnje o porijeklu kontaminirane hrane u kojoj je detektovana Salmonella Enteritidis, odnosno informacija da je mogući izvor zaraze kupca u Švedskoj dodatak jelima proizveden u Republici Srbiji. U informaciji RASFF 2015.0873 od 07.07.2015. godine navedena je mogućnost da je do trovanja potrošača u Švedskoj došlo preko kontaminiranog proizvoda iz Republike Srbije.

5.R.Srbija je preko EU RASFF obavještena o problemu sa etilen-oksidom u susamu,aktivirane su poljoprivredna i fitosanitarna inspekcija i spriječen je ulazak 35 tona, a iz prometa je povučeno oko 20 tona susama uvezenog iz Indije.

Tržište BiH

Prema Zakonu o hrani BiH Agencija za sigurnost hrane BH u saradnji sa mjerodavnim organima donosi mjere ograničenja stavljanja hrane na tržište i zahtjev za povlačenje hrane s tržišta ako postoje razlozi za sumnju da je hrana neodgovarajuće kvalitete.⁶

S tim u vezi prezentiraju se aktivnosi Agencije u vezi opoziva i povlačenja hrane sa tržišta BiH zbog bolesti hrane kako slijedi:

1.Zbog mogućeg sadržaja etilen-oksida u voćnoj bazi koja je korištena u proizvodnji Jane vitamin naranča happy u pakovanju od 1,5 l i 0,5 l u pet pakovanju Ministarstvo poljoprivrede Hrvatske obavjestilo je potrošače o opozivu prezentiranih pakovanja proizvođača Jamnica plus d.o.o. Zagreb.S obzirom da se ta pakovanja prodaju i na tržištu BiH Agencija za sigurnost hrane BH dobila je obavjest preduzeća Sarajevski kiseljak d.o.o.od 09.avgusta 2021.g.o povlačenju pakovanja Jane vitamin naranča happy od 1,5 l i 0,5 l u pet pakovanju.

2.Obavjest o povlačenju proizvoda „Oslić bez glave i repa Hubbsi“

S ciljem zaštite potrošača,Agencija za sigurnost hrana BiH, je odmah po prijemu obavijesti dana 02.8,2021.g.od strane Kantonalne uprave za inspekcijske poslove Sarajevo o utvrđenom prisustvu **parazita Anisakidae u duboko smrznotoj ribi oslić bez glave i repa Hubbsi**, dostavila sve raspoložive informacije na dalje postupanje mjerodavnim inspekcijskim tijelima.Preduzeta radnja je bila povlačenje proizvoda iz prometa.

3. Obavjest o povlačenju i opozivu proizvoda zbog prisutnosti etilen-oksida dana 02.8.2021.

Opunomoćenik društva „Mars Wrigley,sConfectionery“obavjestio je Agenciju za sigurnost hrane BiH da je **zbog utvrđene prisutnosti etilen-oksida u aditivu koji je korišten u proizvodnji,pokrenut postupak povlačenja s tržišta BiH** sljedećih sladolednih proizvoda:SNICKERS Xtra Icebar,pakiranje od 66 g po određenom lotu.

4.EU RASFF obavijest:Komadi stakla u organskom pestu podrijetlom iz Italije

Agenciju za sigurnost hrane BiH,posredstvom sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje (EU RASFF),obavještena je 28.4.2021.g.da je u BiH isporučen proizvod organski pesto, podrijetlom iz Italije,u **kojem je utvrđena prisutnost komada stakla** te kao takav predstavlja rizik po zdravlje potrošača.Neusklađenost je utvrđena u procesu samokontrole.

5. EU RASFF obavijest“Listeria monocytogenes u zamrznutom kukuruzu iz Mađarske, pakiranom u Poljskoj“

⁶ fsa.gov.ba

Agenciju za sigurnost hrane BiH, posredstvom sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje (EU RASFF), obavještena je 09.7.2021.g.da je u BiH isporučeni proizvodi u kojima je **utvrđena prisutnost bakterije Listeria monocytogenes iznad dozvoljene granične vrijednosti**, Neusklađenost je utvrđena samokontrolom, a obavijest o neusklađenosti dostavila je Finska.

6. EU RASFF obavijest „Hlorpirifos u basmati riži podrijetlom iz Indije“

Agenciju za sigurnost hrane BiH, posredstvom sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje (EU RASFF), obavještena je 18.5.2021.g.da je u BiH ispučen proizvod u kojem je **utvrđena nedozvoljena količina ostataka pesticida**.Podaci o proizvodu: Naziv proizvoda: Basmati riža, Naziv brenda:Atry.

7. Opoziv proizvoda “K plus Cornflakes” i “Rial Cornflakes” s tržišta Bosne i Hercegovine

20. 02.2015.

Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je posredstvom Sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje (EU RASFF) **primila hitnu obavijest o sadržaju mikotoksina deoksinivalenola (DON) u žitaricama za doručak podrijetlom iz Njemačke**. Naime, **proizvođač “C. Hahnemühle Werke GmbH” je utvrdio kontaminirane lotove sirovog kukuruza i od njega proizvedenih kukuruznih pahuljica.**

8. Obavijest o povlačenju proizvoda „dmBio mljeveni badem“, 200 g, L212091

Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je dana 10.09.2021. godine obaviještena da je „dm drogerie markt d.o.o.“, **iz predostrožnosti, s tržišta povukao sljedeći proizvod:** Naziv proizvoda: **dmBio mljeveni badem**,pakiranje: **200 g**,Oznaka lota: **L212091**.

Kako je navedeno u obavijesti dostavljenoj Agenciji za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, **proizvod je povučen s tržišta, jer se ne može isključiti mogućnost prisutnosti povećane razine aflatoksina u pojedinim pakiranjima.**

9. Obavijest za potrošače 29.12.2017.g.– nedeklarirani lizozim (E 1105) u topljivom siru podrijetlom iz Slovenije

Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je posredstvom Sistema brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje (EU RASFF) obaviještena da je u Bosnu i Hercegovinu ispučen topljivi sir proizvođača Pomurske mlekarne d.d., Industrijska ulica 10, 10000 Murska Sobota, Slovenija koji sadrži nedeklarirani konzervans lizozim (E1105) koji se proizvodi iz bjelanca jajeta te može izazvati alergijske reakcije ili intolerancije kod osoba alergičnih na jaja.

4.REZULTATI LABORATORIJSKIH ANALIZA HRANE U BIH U 2020. GODINI

Na osnovu pristiglih i obrađenih podataka o laboratorijskim analizama hrane,u periodu od 01.01.-31.12.2020.g.u BiH je ukupno obrađeno 58.089 uzoraka hrane,od tog broja neodgovarajućih je bilo 2.828 uzoraka ili 4,87 %.⁷

⁷ fsa.gov.ba

Tabela 8: Rezultati laboratorijskih analiza hrane u BiH u periodu od 01.01.-31.12.2020.godine

Laboratorijske analize	Broj uzoraka 2020.	Broj neodgovarajućih uzoraka 2020.	% neodgovarajućih uzoraka 2020.
Broj uzoraka analiziranih na mikrobiološke parametre	40.216	869	2,16
Broj uzoraka analiziranih na fizičko hemijske parametre	4.125	19	0,46
Broj uzoraka vode analize na fizičko hemijske parametre	3.371	394	11,69
Broj uzoraka vode analize na mikrobiološke parametre	10.377	1.546	14,90
UKUPNO	58.089	2.828	4,87

Izvor: *fisa.gov.ba*

Na osnovu obrađenih rezultata laboratorijskih analiza na fizičko-hemijske i mikrobiološke parametre, može se zaključiti da je najveći broj neusklađenih uzoraka hrane bio iz kategorije „Meso i proizvodi od mesa stoke, peradi i divljači“ 399 neodgovarajućih uzoraka (1,95 %), „Složena jela i gotova jela“ 201 neodgovarajuća uzorka (3,34 %) i „Mlijeko i mliječni proizvodi“ 130 neodgovarajućih uzoraka (1,79 %).

5. REGULATIVA IZ OBLASTI SIGURNOSTI I KVALITETA HRANE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sa ciljem zaštite zdravlja potrošača, zaštite interesa proizvođača i stavljanja u ravnopravan položaj, pokrenut je proces izrade propisa o hrani usklađenih sa EU legislativom i standardima Codex Alimentarius, a sve u cilju ispunjenja preuzetih obaveza i napretka BiH na evropskom putu. Agencija za sigurnost hrane BiH u saradnji sa nadležnim organima entiteta i Brčko Distrikta BiH, u periodu od 2006.g.do danas je pripremila i predložila 50 zakona, naredbi, pravilnika i odluka. Od zakona objavljeni su sljedeći zakoni:

-Zakon o hrani i Zakon o genetički modificiranim organizmima

Od zakona koji tretiraju ovu oblast usvojen je i objavljen Zakon o zaštiti potrošača u BiH. Od pravilnika između mnogih objavljenih spomenućemo: Pravilnik o higijeni hrane, Pravilnik o higijeni hrane životinjskog podrijetla, Pravilnik o mikrobiološkim kriterijima u hrani za životinje i drugi. Od odluka prezentiraćemo sljedeće: Odluka o osnivanju Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine i Odluka o davanju ovlaštenja ispitnim laboratorijima u BiH za ispitivanje, kontrolu i praćenje prisutnosti GMO u hrani i hrani za životinje.

U cilju zaštite zdravlja potrošača, zaštite interesa proizvođača i stavljanja u ravnopravan položaj Agencija za sigurnost hrane BH uspostavila je međunarodnu saradnju sa sljedećim institucijama EU:

-RASFF- Sistem brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje – RAPID ALERT SYSTEM FOR FOOD AND FEED (RASFF)

RASFF – Rapid Alert System for Food and Feed, sistem brzog uzbunjivanja za hranu i hranu za životinje, osnovni je alat za razmjenu informacija između kompetentnih institucija u slučajevima kada postoji rizik za ljudsko zdravlje nastao hranom, zbog kojega, su pokrenute određene mjere poput povlačenja ili zabrane uvoza određenih proizvoda.

Članice RASFF mreže su zemlje članice EU i EEA. Kompetentne ustanove “trećih zemalja”, koje nisu članice EU, također primaju RASFF obavijesti od Evropske komisije, ali samo u slijedećim slučajevima:

- ukoliko se zna da je proizvod koji je predmet obavijesti izvezen u tu treću zemlju,
- ukoliko je proizvod koji je predmet obavijesti podrijetlom iz te treće zemlje

-EVROPSKI AUTORITET ZA SIGURNOST HRANE (EFSA)

- Evropska agencija za sigurnost hrane (EFSA) pruža neovisne znanstvene savjete o rizicima povezanim s hranom, odnosno o postojećim i novim rizicima povezanim s hranom. Ti se savjeti uzimaju u obzir prilikom donošenja evropskih propisa, pravila i politika, čime se pomaže u zaštiti potrošača od rizika u prehrambenom lancu.

- CODEX ALIMENTARIUS

Codex Alimentarius u doslovnom prijevodu s latinskog znači “zakon o hrani”.

Obuhvata niz opštih norma i posebnih norma za sigurnost hrane (Codex Standards) čiji je cilj zaštita zdravlja potrošača i osiguravanje poštenih postupaka u trgovini hranom. Hrana koja se stavlja na lokalno tržište ili izvoz mora biti sigurna i dobrog kvaliteta. Također, hrana ne smije prenositi organizme koji uzrokuju bolest životinja ili biljaka. Codex Alimentarius međunarodna je organizacija sa sjedištem u Rimu, koju su 1961. godine zajednički osnovale dvije organizacije Ujedinjenih naroda: Organizacija za hranu i poljoprivredu (Food and Agriculture Organization, FAO) i Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization, WHO).

- INFOSAN

Međunarodna mreža autoriteta za sigurnost hrane – (The International Food Safety Authorities Network, INFOSAN)

INFOSAN mreža obezbjeđuje mehanizam za razmjenu informacija kako o rutinskim tako i u novonastalim pitanjima vezanim za sigurnost hrane. INFOSAN je globalna mreža od 177 nacionalnih tijela za sigurnost hrane. INFOSAN objavljuje INFOSAN Information Notes, na šest službenih jezika te na taj način pruža sažete informacije o pitanjima vezanim za sigurnost hrane svim članicama. Svjetska zdravstvena organizacija primila je Bosnu i Hercegovinu u INFOSAN mrežu kao 177 članicu. 28.4. 2009. godine.

-FAO-Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine kao središnje i koordinaciono tijelo za obavljanje stručnih poslova u vezi sa GMO-om je 17.05.2013. godine imenovala kontakt tačku za platformu GM hrane u sklopu Organizacije za prehranu i poljoprivredu (FAO). Dana 06.06.2013. godine FAO platforma za GM hranu je prihvatila registraciju i Bosna i Hercegovina je postala punopravni član GM platforme.

- USAID-Projekt “Razvoj održivog turizma u Bosni i Hercegovini (Turizam)”

Na osnovu iskazane potrebe i uspostavljene saradnje Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine i USAID Turizam projekta **izrađen je “Vodič za sigurno rukovanje hranom u**

sektoru ugostiteljstva i avanturističkog turizma” kako bi podigli svijest svih aktera o sigurnom rukovanju hranom.

6.PREPORUKE EVROPSKE KOMISIJE VEZANO ZA POGLAVLJE 12 IZVJEŠTAJA : SIGURNOST HRANE,VETERINARSKA I FITOSANITARNA POLITIKA

BiH je podnijela zahtjev za članstvo u EU u februaru 2016. godine, a u septembru iste godine Evropsko vijeće je pozvalo Evropsku komisiju da dostavi mišljenje o utemeljenosti tog zahtjeva. U Mišljenju je utvrđeno 14 ključnih prioriteta u oblasti demokratije/funkcionalnosti, vladavine prava, temeljnih prava i reforme javne uprave, koje Bosna i Hercegovina treba ispuniti kako bi dobila preporuku za otvaranje pristupnih pregovora. U svojim zaključcima iz decembra 2019. Vijeće EU je pozvalo Komisiju da svoje godišnje izvještaje o Bosni i Hercegovini, počevši od onog iz 2020., fokusira na provedbu ključnih prioriteta iz Mišljenja.Poglavlje 12 Izvještaja odnosi se na:Sigurnost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika. Između ostalog EU komisija predlaže slijedeće:⁸

- BiH treba da nastavi usklađivanje sa novim acuisem EU i da ojača svoje administrativne kapacitete, posebno one koji se tiču službene kontrole i laboratorija. Preporuke Komisije iz 2019. nisu u potpunosti provedene i ostaju na snazi.

- U narednoj godini, Bosna i Hercegovina treba posebno da: uvede međulaboratorijska uporedna ispitivanja radi povećanja svojih administrativnih kapaciteta, posebno inspekcijskih službi i laboratorija;ubrza pripreme za nacionalne referentne laboratorije, posebno povećanjem broja akreditovanih laboratorijskih metoda koje se koriste u higijenskoj, veterinarskoj i fitosanitarnoj kontroli, analizi hrane za ljude i životinje; usvoji šeme sjemena OECD-a, posebno za poljoprivredna sjemena i šumarski materijal; nastavi vakcinaciju protiv bjesnila.

- Potpuno provođenje higijenskog paketa na usklađen način u cijeloj zemlji ostaje izazov. Potpuni nacionalni sistem referentnih laboratorija još uvijek nije uspostavljen u Bosni i Hercegovini. Zemlja još uvijek nije izradila i usvojila strategiju na državnom nivou za laboratorijsko ispitivanje uzoraka, kako zahtijeva službeni sistem kontrole hrane za ljude i životinje.

- Bosna i Hercegovina je nastavila provoditi svoju veterinarsku politiku o kontroli, sprečavanju i iskorjenjivanju zaraznih bolesti životinja, uključujući mjere protiv bruceloze i bjesnila.

- Laboratorije u zemlji uglavnom imaju zadovoljavajuće kapacitete. Još uvijek je potrebno više osoblja, opreme i akreditovanih laboratorijskih metoda za dijagnosticiranje bolesti životinja.

- Što se tiče stavljanja na tržište hrane za ljude, hrane za životinje i nusproizvoda životinjskog porijekla, službeni sistem kontrole hrane za ljude i hrane za životinje u zemlji tek treba u potpunosti uskladiti s acuisem EU i efikasno provoditi. Na svim nivoima vlasti treba ojačati administrativne kapacitete. To se posebno odnosi na inspekcijske službe i laboratorije, za koje BiH mora raditi na uspostavljanju referentne laboratorije za ispitivanje, kontrolu i praćenje prisustva GMO u hrani za ljude i životinje.

7.ZAKLJUČAK

Sigurnost hrane i kvalitet hrane ključni su faktori za održavanje života i poticanje dobrog zdravlja.Zdravstveno neispravna hrana koja sadrži štetne bakterije, viruse, parazite ili hemijske supstance uzrokuju više od 200 bolesti, od dijareje do raka. Procjenjuje se da se 600 miliona, skoro 1 od 10 ljudi u svijetu razboli nakon konzumiranja kontaminirane hrane, a 420 000 umre svake godine, što rezultira gubitkom 33 miliona godina zdravog života (DAILY) prema

⁸ europa.ba.pdf

podacima WHO. Djeca mlađa od 5 godina nose 40 % tereta bolesti koje se prenose hranom, sa 125.000 smrtnih slučajeva svake godine. Bolesti od dijareje su najčešće bolesti koje su rezultat konzumacije kontaminirane hrane, od koji se svake godine razboli 550 miliona ljudi i 230 000 umre. Preko 110 milijardi američkih dolara gubi se svake godine u produktivnosti i medicinskim troškovima koji su rezultat nesigurne hrane u zemljama sa niskim i srednjim prihodima (LMIC) i to 95,2 milijardi američkih dolara iznosio je ukupan gubitak produktivnosti povezan sa bolestima koje se prenose hranom kao i troškovi liječenja bolesti uzrokovanih hranom procjenjeni su na 15 milijardi američkih dolara. Zemlje sa niskim i srednjim prihodima (LMIC) obzirom na zdravstvene rizike obično imaju :nizak nivo pristupa sigurnoj pitkoj vodi, sanitarijama i higijeni, energetsko siromaštvo, visok nivo onečišćenja zraka i vode, visok udio ljudi s tropskim i zaraznim bolestima.

Usljed zdravstveno neispravne hrane svjedoci smo povlačenja hrane sa polica supermarketa kako na globalnom nivou tako i sa polica u regionu i u Bosni i Hercegovini, zbog prisustva kancerogenog pesticida etilen-oksida ili drugih nedozvoljenih supstanci što je obrađeno u ovom radu. Preporuke EU komisije vezano za Poglavlje 12 iz Izvještaja odnosi se na: Sigurnost hrane, veterinarsku i fitosanitarnu politiku:

- BiH treba da nastavi usklađivanje sa novim *acquisem* EU i da ojača svoje administrativne kapacitete, posebno one koji se tiču službene kontrole i laboratorija.

- Bosna i Hercegovina treba posebno da uvede međulaboratorijska uporedna ispitivanja radi povećanja svojih administrativnih kapaciteta, posebno inspeksijskih službi i laboratorija, ubrza pripreme za nacionalne referentne laboratorije, posebno povećanjem broja akreditovanih laboratorijskih metoda koje se koriste u higijenskoj, veterinarskoj i fitosanitarnoj kontroli, analizi hrane za ljude i životinje; usvoji šeme sjemena OECD-a, posebno za poljoprivredna sjemena i šumarski materijal; nastavi vakcinaciju protiv bjesnila.

- Potpuno provođenje higijenskog paketa na usklađen način u cijeloj zemlji ostaje izazov. Potpuni nacionalni sistem referentnih laboratorija još uvijek nije uspostavljen u Bosni i Hercegovini. Zemlja još uvijek nije izradila i usvojila strategiju na državnom nivou za laboratorijsko ispitivanje uzoraka, kako zahtijeva službeni sistem kontrole hrane za ljude i životinje.

- Bosna i Hercegovina je nastavila provoditi svoju veterinarsku politiku o kontroli, sprečavanju i iskorjenjivanju zaraznih bolesti životinja, uključujući mjere protiv bruceloze i bjesnila.

- Laboratorije u zemlji uglavnom imaju zadovoljavajuće kapacitete. Još uvijek je potrebno više osoblja, opreme i akreditovanih laboratorijskih metoda za dijagnosticanje bolesti životinja.

LITERATURA

1.<https://foodsafetynews.com>

2.<https://ec.europa.eu>

3.<https://minpolj.rs>

4.<https://fsa.gov.ba>

5.<https://europa.ba>

VAŽNOST KOMUNIKACIJE U PERCEPCIJI SIGURNOSTI HRANE – EKONOMSKI I DRUŠTVENI ASPEKT

Sažetak

Komunikacija je bitna u svim aspektima života. Ona podrazumijeva interakciju između najmanje dvije osobe i način je prenošenja misli, osjećaja, znanja, percepcije i svih ostalih segmenata svakodnevnog ljudskog življenja. Upravo će se u ovome radu analizirati komunikacijski kanali koji utječu na percepciju određene skupine ljudi (statističkog uzorka) na važnost sigurnosti hrane s ekonomskog aspekta. Naravno da presudnu ulogu imaju poruke koje se upućuju promatranim kanalima pa i prenošenje istih poruka prema krajnjim korisnicima hrane. U navedenim procesima je bitno ostvariti interaktivnu komunikaciju svih sudionika što će je prikazano u ovome radu na temelju provedenog istraživanja i konstrukcije teorijskog interaktivnog komunikacijskog modela.

Ključne riječi: ekonomija, komunikacija, percepcija, sigurnost, hrana

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN THE PERCEPTION OF FOOD SAFETY - ECONOMIC AND SOCIAL ASPECT

Abstract

Communication is essential in all aspects of life. It involves interaction between at least two people and is a way of transmitting thoughts, feelings, knowledge, perception and all other segments of everyday human life. It is in this paper that the communication channels that influence the perception of a certain group of people (statistical sample) on the importance of food safety from the economic aspect will be analyzed. Of course, the crucial role is played by the messages sent through the observed channels, as well as the transmission of the same messages to the end users of food. In the mentioned processes, it is important to achieve interactive communication of all participants, which will be presented in this paper based on the research and construction of a theoretical interactive communication model.

Key words: economy, communication, perception, security, food

¹ Ekonomski fakultet u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,
Trg Ljudevita Gaja 7, 31 000 Osijek, Republika Hrvatska
E-mail: jerko.glavas@efos.hr, Tel: +385 91 22 44 082

² Atlantic grupa d.d., Miramarska 23, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska
e-mail: starcevic.kresimir@gmail.com; Tel.: +385 91 61 03 507

1. Uvodna razmatranja

Učinkovita komunikacija o riziku sigurnosti hrane definira se kao razmjena informacija i mišljenja među ljudima o rizicima i čimbenicima povezanim s rizikom povezanim s opasnostima i rizicima sigurnosti hrane.

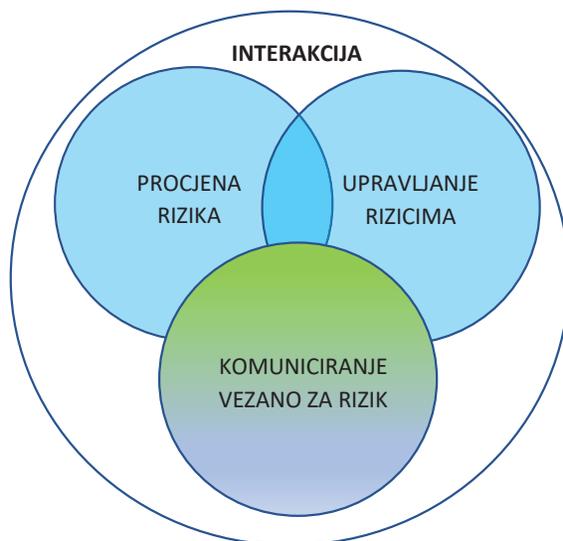
Obavješćavanje o riziku sigurnosti hrane važno je za zaštitu zdravlja ljudi, životinja, biljaka i okoliša, te kvalitete života ljudi, uključujući socioekonomske čimbenike kao što su sredstva za život. (UN, 2016.)

Ciljevi komunikacije o rizicima sigurnosti hrane su omogućiti ljudima da zaštite svoje zdravlje od rizika sigurnosti hrane pružanjem informacija koje im omogućuju donošenje utemeljenih odluka o sigurnosti hrane, olakšati dijalog i razumijevanje među svim zainteresiranim dionicima te poboljšati ukupnu učinkovitost procesa analize rizika.

2. Komunikacija i sigurnost hrane

Okvir analize rizika široko je prihvaćen u cijelom svijetu i primjenjuje se na sigurnost hrane u mnogim zemljama. Okvir se sastoji od tri međusobno povezane komponente: procjena rizika, upravljanje rizicima i komuniciranje vezano za rizik (slika 1).

Slika 1: Interakcija i okvir analize rizika

Izvor: Autor (inovirano i nadopunjeno prema United Nations, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Risk communication applied to food safety handbook, Rome 2016., www.fao.org/food/food-safety-quality/home-page)

Komunikacija o riziku bitna je komponenta analize rizika; u kontekstu sigurnosti hrane koristi se za potporu razmjeni informacija i mišljenja o rizicima sigurnosti hrane i povezanim čimbenicima među relevantnim dionicima. (UN, 2016.) Dionici su vlade, potrošači, industrija, nevladine organizacije, akademska zajednica, mediji i drugi. Komunikacija o riziku može omogućiti ljudima da donose informirane odluke, olakšati međusobno razumijevanje među dionicima te često informirati i poboljšati procjenu rizika i upravljanje rizikom. U navedenom

teorijskom i praktičnom kontekstu je u svrhu izrade ovoga rada osmišljen upitnik i provedena metoda ankete koja se analizira u sljedećem poglavlju.

3. Percepcija mladih o sigurnosti hrane – empirijsko istraživanje

U svrhu izrade ovoga rada provedeno je empirijsko istraživanje među studentskom populacijom te je postavljena glavna hipoteza rada / istraživanja:

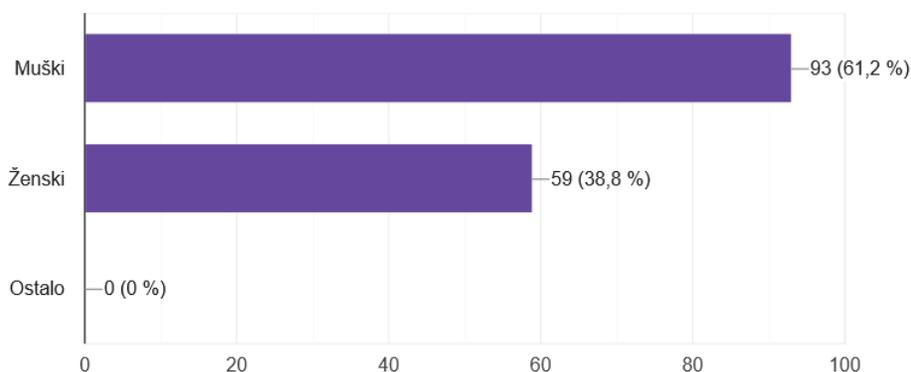
H1: Komunikacija je presudna u percepciji o važnosti sigurnosti hrane

U istraživanju je sudjelovalo 152 ispitanika. Istraživanje je provedeno tijekom drugog mjeseca 2022. godine i uključivalo je studente završnih godina Ekonomskog fakulteta u Osijeku i Fakulteta za elektrotehniku, računarstvo i informacijske tehnologije, te kao korektivni uzorak studente Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Bihaću. Korištena je metoda ankete putem online upitnika koji je ciljano distribuiran na navedeni uzorak ispitanika.

3.1. Analiza dobivenih rezultata

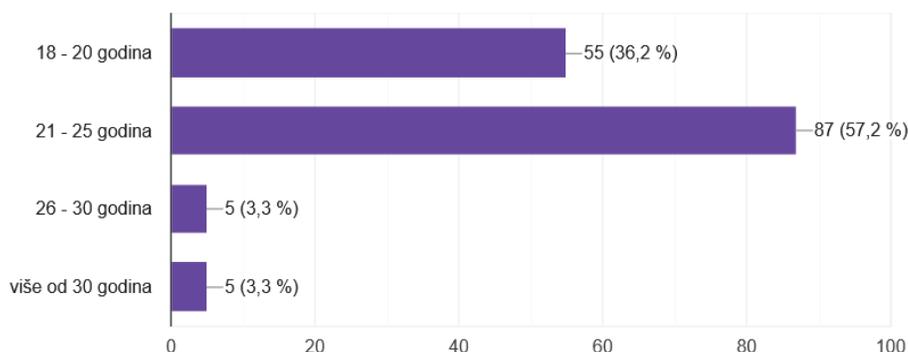
U nastavku se odgovarajućim znanstvenim metodama analiziraju dobiveni rezultati prema postavljenim varijablama. Analiza je obuhvatila statistički značajnije rezultate dobivene samim istraživanjem.

Grafički prikaz 1: Ispitanici prema spolu

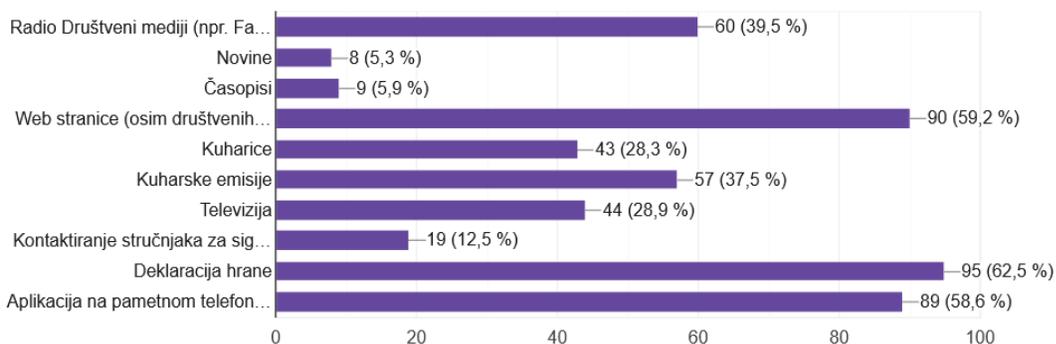
Prema spolu ispitanika prevladavaju osobe muškog spola, ali su osobe ženskoga spola također značajno zastupljene u uzorku (38,8 %). S obzirom na navedeno smatra se da je uzorak pravilno odabran i da je reprezentativan.

Grafički prikaz 2: Ispitanici prema dobi

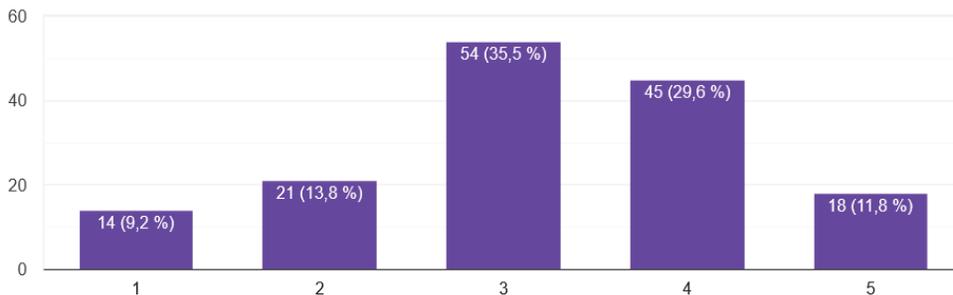
Kada je riječ u dobi ispitanika onda je situacija očekivana jer većinu uzorka (57,3 %) čine osobe koje imaju između 21 i 25 godina starosti što odgovara studentskom profilu uzorka. Kada se dodaju osobe koje imaju između 18 i 20 godina onda i statistički uzorak pripada studentskoj generaciji i iznosi ukupno 93,4 %.

Grafički prikaz 3: Kako biste željeli dobiti informacije o tome kako sigurno rukovati hranom

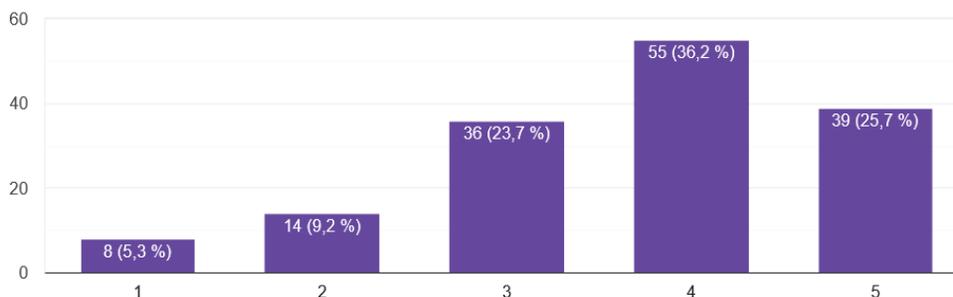
Kada je riječ o konkretnim informacijsko – komunikacijskim kanalima ističe se jedan logičan ali neuobičajen način provjere informacija o sigurnom rukovanju hranom. Kod ove varijable su ispitanici rekli da se prvenstveno oslanjaju na Deklaraciju hrane (62,5 %), pa tek onda na Web stranice (59,2 %) i Aplikacije na pametnom telefonu (58,6 %). Odabir je u širem kontekstu logičan, ali kako je riječ o studentskoj populaciji za očekivati je bila dominacija digitalnih medija.

Grafički prikaz 4: Informacije koje dobivam putem raznih komunikacijskih kanala utječu na moj odabir hrane

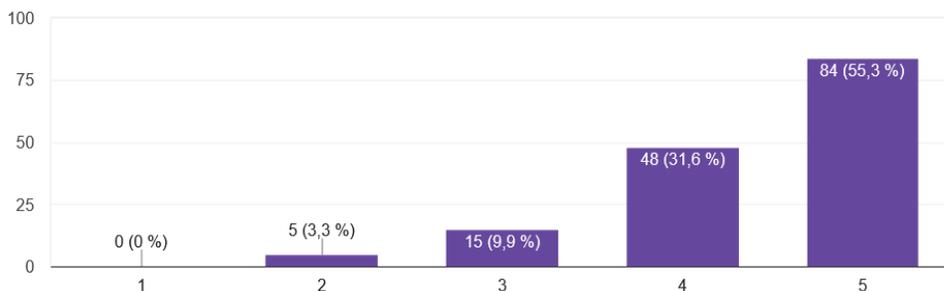
Ispitanici se uglavnom ne slažu ili nemaju mišljenje da informacije utječu na njihov izbor hrane (58,5 %), dok se ostali uglavnom ili apsolutno slažu. Dakle, može se zaključiti da informacije iz različitih komunikacijskih kanala imaju polovičan učinak na odluku ispitanika.

Grafički prikaz 5: Iskustva s hranom (dobra i loša) mojih prijatelja i bližnjih utječu na odabir hrane koju kupujem

Po principu „vlastito loše iskustvo je najskuplje iskustvo“ može se konstatirati da su iskustva s hranom jako bitna neovisno od koga dolaze. Većina ispitanika smatra da su ta iskustva jako bitna ili vrlo bitna pri odabiru hrane koju kupujemo neovisno o konzumaciji. Samo 14,5 % ispitanika se ne slaže s takvim konceptom što je dovoljno za zaključiti da je komunikacija i interakcija s okolinom presudna u odabiru hrane.

Grafički prikaz 6: Koliko je po vama bitna komunikacija o sigurnosti hrane među svim zainteresiranim dionicima

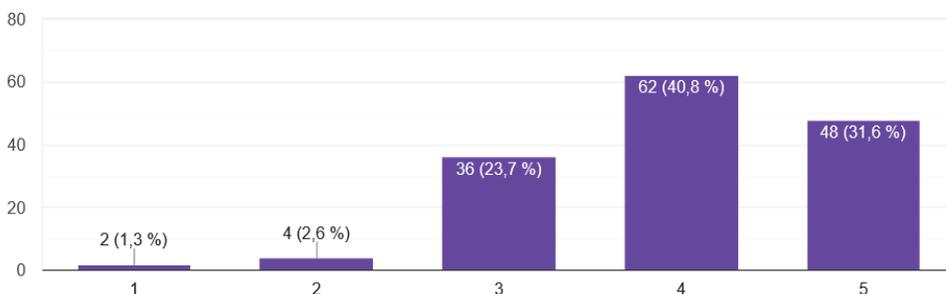

Koliko je uistinu bitna komunikacija o sigurnosti hrane među svim dionicima govori podatak da se s navedenom tvrdnjom složilo ili apsolutno složilo 86,9 % ispitanika čime je i potvrđena postavljena hipoteza u radu i istraživanju:

H1: Komunikacija je presudna u percepciji o važnosti sigurnosti hrane.

Također se isto odnosi i na sljedeću izjavu da je komunikacija presudna kod odabira sigurne hrane s navedenih aspekata što je potvrdilo 72,4 % ispitanika.

Grafički prikaz 7: Komunikacija je presudna u procesu odabira sigurne hrane s aspekta sigurnosti i upotrebljivosti

Komunikacije je, opće je poznato, vrlo jednostavna i ujedno i komplicirana interakcija minimalno dviju osoba (dionika) u kojoj se razmjenjuju određene misli, spoznaje, iskustva, raspoloženje i slično te je po toj primarnoj karakteristici vrlo bitna u procesu donošenja odluka.

Komunikacijski tijek je jedan od najvažnijih tijekova u organizaciji te je nerijetko i presudan čimbenik u realizaciji mnogih poslova i djelatnosti.

4. Zaključna razmatranja

Kada je riječ o sigurnosti hrane i određenim dijelovima komunikacije koje pripadaju tzv. „intimnom dijelu“, komunikacije situacija je nešto kompleksnija i ponekada zahtijeva poticajnu

komunikaciju d bi se uopće govorilo o vlastitim iskustvima i mišljenjima vezanim za sigurnost hrane.

Prema provedenom istraživanju je vidljivo da je sigurnost hrane vrlo bitna i za studentsku populaciju. Jedina odstupanja su u načinu dolaženja do bitnih informacija i relevantnosti istih informacija. Upravo se komunikacija pokazala kao ključna u percepciji studentske populacije vezano za sigurnost hrane.

Ograničenje u istraživanju se može smatrati veličina uzorka (iako je on reprezentativan za završe godine odabranih fakulteta) te se za buduća istraživanja preporučuje proširenje uzorka na više fakulteta, te na fakultete u inozemstvu u većem uzorku.

I ovo znanstveno istraživanje je pokazalo koliko je bitna sigurnost hrane u današnje vrijeme. Također je presudno koristiti relevantne komunikacijske kanale za informiranje o hrani koja se kupuje ili konzumira, te postići vlastitu percepciju o važnosti sigurnosti hrane.

Literatura

1. Byrd-Bredbenner, C., Berning, J., Martin-Biggers, J. & Quick, V. (2013.) Food safety in home kitchens: a synthesis of the literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(9): 4060–4085.
2. CAC, (2003.) General Principles of Food Hygiene (CAC/RCP 1-1969).
http://www.codexalimentarius.org/download/standards/23/CXP_001e.pdf
3. FAO/WHO, (2015.) Codex Alimentarius Commission. Procedural Manual, 23rd edition. ftp://ftp.fao.org/codex/Publications/ProcManuals/Manual_23e.pdf
4. FoodRisc Resource Centre. A resource centre for food risk and benefit communication: <http://resourcecentre.foodrisc.org/>
5. International Center of Excellence in Food Risk Communication:
<http://www.foodriskcommunications.org/>
6. International Food Information Council Foundation: www.foodinsight.org
7. Jugo, D., (2017), Menadžment kriznog komuniciranja, Školska knjiga, Zagreb
8. Lundgren, R.E. & McMakin, A.H. (2013.) Risk communication, a handbook for communicating environmental, safety and health risks, 5th edition. Piscataway, NJ, IEEE Press/Wiley.
http://books.google.fr/books?id=hImlVRZsPw0C&pg=PT52&lpg=PT52&dq=when+was+risk+communications+born&source=bl&ots=LKC8Sircfe&sig=ICE20pTTfZWmDgo2S00MjMJW618&hl=en&sa=X&ei=07xUU5T5Meam0AWC0YDICw&redir_esc=y#v=onepage&q=when%20was%20risk%20communications%20born&f=false
9. Miloloža, I., Glavaš, J., Ravlić, S. (2021), IT menadžment u poslovanju, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo u Osijeku, Osijek
10. Miloloža, I., Glavaš, J., Šebo, D., (2019), Upravljanje znanjem u zdravstvu, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo u Osijeku, Osijek
11. Miloloža, I., Ravlić, S., Glavaš, J. (2021), Upravljanje znanjem i karijerom, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo u Osijeku, Osijek
12. United Nations, Food and Agriculture Organization of the United nations, Risk communication applied to food safety handbook, (2016.), www.fao.org/food/food-safety-quality/home-page
13. WHO Web site on Risk Communication: <http://www.who.int/risk-communication/en/>

OZNAKA GEOGRAFSKOG POREKLA I ŽIG KAO SMETNJA PROIZVODNJE I PROMETA ŠKODLJIVIH PROIZVODA U REPUBLICI SRBIJI

Sažetak

Prepoznajući značaj visokog stepena bezbednosti proizvoda prehrambene industrije autori su se odlučili da istraže uticaj geografskog porekla proizvoda i usluga na njihovu kotiranost u društvenoj svesti, ali i uticaj na kvalitet proizvoda. U radu je objašnjen i značaj žiga za kvalitet, bezbednost i sigurnost proizvoda. Bazirajući se na teritoriju Republike Srbije u radu su posmatrana protivpravna ponašanja u oblasti zdravlja ljudi koji su u direktnoj vezi sa posmatranim problemom. Predstavljeni su podaci za petogodišnji period (2016-2020) i analiziran broj prijava, optuženja i osuda punoletnih lica na teritoriji Republike Srbije za krivično delo proizvodnje i stavljanja u promet škodljivih proizvoda. Poseban akcenat i analiza usmereni su ka završetku krivičnih postupaka, sudskim odlukama odnosno sudskoj praksi povodom krivičnih sankcija. Poslednji deo rada odnosi se na primere iz prakse koji svedoče o važnosti geografskih oznaka porekla i žiga kao jedne vrste garanta bezbednosti, sigurnosti i kvaliteta proizvoda.

Ključne reči: oznake geografskog porekla, žig, krivična dela protiv zdravlja ljudi, škodljivi proizvodi.

¹ Vanredni profesor, Univerzitet „MB“, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, dragana1908@yahoo.com

² Docent, advokat, Advokatska kancelarija “Aleksandra Danilović”, Beograd, aleksandra.danilovic@yahoo.com

³ Akademik, redovni profesor, Univerzitet „MB“, Poslovni i pravni fakultet, predsednik Međunarodnog udruženja metodologa društvenih nauka, Beograd, danilovic.nedjo@gmail.com

INDICATION OF GEOGRAPHICAL ORIGIN AND TRADEMARK AS DISTURBANCE OF PRODUCTION AND TRADE OF HARMFUL PRODUCTS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Recognizing the importance of a high level of food safety in the food industry, the authors decided to investigate the impact of the geographical origin of products and services on their position in social consciousness, but also the impact on product quality. The paper also explains the importance of the trademark for the quality, safety and security of the product. Based on the territory of the Republic of Serbia, the paper observes illegal behaviors in the field of human health that are directly related to the observed problem. Data for the five-year period (2016-2020) were presented and the number of reports, accusations and convictions of adults in the territory of the Republic of Serbia for the criminal offense of production and marketing of harmful products was analyzed. Special emphasis and analysis are directed towards the completion of criminal proceedings, court decisions and court practice regarding criminal sanctions. The last part of the paper refers to practical examples that testify to the importance of geographical indications of origin and trademarks as a kind of guarantor of safety, security and product quality.

Key words: geographical indications, trademark, crimes against human health, harmful products.

Uvod

Geografske oznake predstavljaju bitan način označavanja proizvoda. Na osnovu njih se roba i usluge prepoznaju na tržištu i ukazuje im se veći ili manji stepen poverenja. Upravo na bazi geografske oznake porekla ili na osnovu žiga, potrošači, kupci, konzumenti veruju da neki proizvod ima ili nema poseban kvalitet.

Još od antičkih vremena ljudi su prepoznavali kvalitet, reputaciju i prestiž autentičnih proizvoda koji su stizali iz raznih delova sveta, a naročito iz pojedinih čuvenih regiona. Vergilije se u Eneidi divi vazama iz Dordone, a Horacije se užasava falsifikovanja *falernuma*-a, čuvenog belog vina izuzetno cenjenog u starom Rimu, u Don Kihotu, a Servantes hvali ukusno spremljene fazane iz Rima ili teletinu iz Sorenta, dok u Hamletu Šekspir pravi aluziju na „rajsko“ – Rajnsko vino kojim se nazdravlja na dvoru (Damnjanović, 2013).

Prema Zakonu o oznakama geografskog porekla Republike Srbije (2018) geografska oznaka je oznaka koja identifikuje određeni proizvod kao proizvod poreklom s teritorije određene zemlje, regiona ili lokaliteta sa te teritorije, gde se određeni kvalitet, reputacija ili druge karakteristike proizvoda suštinski mogu pripisati njegovom geografskom poreklu i čija se proizvodnja i/ili, prerada i/ili priprema odvijaju na određenom ograničenom području.

Primeri za geografske oznake koje su registrovane u Republici Srbiji jesu Knjaz Miloš Bukovička banja, ečanski šaran, bezdanski damast, njeguška pršuta i tome slično.

Oznakom geografskog porekla može se smatrati samo ona oznaka koja ispunjava zakonom propisane uslove i koja je prema zakonu zaštićena. Subjektivno pravo na oznaku geografskog porekla pripada svakom subjektu koji je ispunio formalne i materijalne zakonske uslove. Pravo na oznaku geografskog porekla je pravo kolektiviteta. Njeni korisnici nisu unapred i tačno određeni. Ovlašćeni korisnici imena porekla, odnosno geografske oznake imaju isključivo pravo da svoju oznaku koriste za obeležavanje proizvoda na koje se ime porekla, odnosno geografska oznaka odnosi.

Oznake geografskog porekla imaju mnogoznačne funkcije. Pored garantivne funkcije koja kod kupaca izaziva svest o posebnosti i kvalitetu proizvoda, ona ima i reklamnu funkciju, odnosno funkciju komunikacije. Geografska oznaka podseća potrošače na tačnu vrstu i kvalitet robe ili usluga, te u većini slučajeva nije neophodno ni na deklaraciji navoditi sama svojstva robe ili usluga. Geografske oznake su važno sredstvo komunikacije među subjektima koji nastupaju na tržištu, pa se tako stvara podsticaj za kupovinu određenih proizvoda.

Pored oznaka geografskog porekla, jedan vid zaštitnog znaka nekog proizvoda jeste i žig. Geografske oznake i žig jesu različiti pojmovi, iako se u praksi i teoriji neretko sreće da ljudi smatraju da su to sinonimi.

Žigovi kao i oznake geografskog porekla ukazuju na poreklo proizvoda ili usluga, ali ne u geografskom smislu. Prema Zakonu o žigovima Republike Srbije (2020) “žig je pravo kojim se štiti znak koji u prometu služi za razlikovanje robe, odnosno usluga jednog fizičkog ili pravnog lica od iste ili slične robe, odnosno usluga drugog fizičkog ili pravnog lica”.

Žigom u smislu ovog Zakona, smatra se i žig koji je međunarodno registrovan za teritoriju Republike Srbije, na osnovu Madridskog aranžmana o međunarodnom registrovanju žigova, odnosno Protokola uz Madridski aranžman o međunarodnom registrovanju žigova.

Prema pomenutom Zakonu, “znak koji se štiti žigom može se sastojati od bilo kakvih znakova, posebno od reči, uključujući lična imena, ili od crteža, slova, brojeva, boja, trodimenzionalnih oblika, oblika robe ili njenog pakovanja, kombinacija tih znakova ili zvukova, pod uslovom: da je podoban za razlikovanje u prometu robe, odnosno usluga jednog fizičkog ili pravnog lica od robe, odnosno usluga drugog fizičkog ili pravnog lica i da može biti prikazan u Registru žigova na način koji omogućava nadležnim organima i javnosti jasno i precizno utvrđivanje predmeta zaštite” (Zakon o žigovima Republike Srbije, 2020).

U praksi se ne retko događaju zloupotrebe znakova koji se štite žigom i protivpravno korišćenje znaka koji se štiti žigom. O tome se svakodnevno obaveštavamo iz medija koji redovno izveštavaju da su privedena lica koja su krivotvorili odnosno falsifikovali neke proizvode ili čak i lekove, te da su na takav način ugrozili zdravlje i život ljudi. Ono što je posebno važno, a na šta su autori rada želeli da skrenu pažnju naučne, stručne i šire javnosti jeste činjenica da ljudi kupuju određene proizvode i usluge verujući da su najboljeg kvaliteta, poznajući njihove geografske karakteristike ili oznake, ili čak prepoznajući njihove žigove, a da na takav način uopšte nisu sigurni da će i dobiti proizvode ili usluge za koje su izdvojili novac.

Opasnost od zloupotreba vrebaju sa svih strana. Moguće je nekoliko modaliteta takvih opasnosti. Da su proizvodi odličnog geografskog porekla ili da imaju dobar i ispravan žig, široko prepoznatljiv, ali da su prodavci odlučili tu činjenicu zloupotrebiti i da proizvode stavljaju u promet nakon isteka roka, pa su takvi proizvodi ili čak i lekovi, škodljivi po zdravlje najšireg kruga ljudi. Moguće je i da se proizvodi reklamiraju pod tuđim geografskim imenom ili da imaju obeležja u koja potrošači imaju puno poverenje, a da u suštini ti proizvodi i ne nose te oznake niti kvalitet srazmeran tim oznakama. Praktični modaliteti opasnosti su različiti i teško ih je sve nabrojati u jednom tekstu ograničenog obima. Otuda smo se za potrebe ovog rada odlučili da analiziramo sadržaje dostupnih izvora o najvećim opasnostima, pokušavajući da identifikujemo pravilnosti i zakonitosti koje vladaju u toj pojavi.

Što se tiče međunarodne regulative možemo primetiti da su geografske oznake postale predmet prava industrijske svojine pre svega u Pariskoj konvenciji za zaštitu industrijske svojine (1967). Međutim, ova Konvencija nije regulisala mnoge bitne oblasti (kao što su: uslovi i postupak zaštite, sadržina prava, itd), već je ostavljeno državama članicama da ih same uredi svojim nacionalnim propisima. Madridski sporazum o suzbijanju lažnih i prevarnih oznaka porekla na proizvodima (1999) obavezuje države ugovornice da nacionalnim propisima zabrane prevarne podatke o poreklu proizvoda. Lisabonski aranžman o zaštiti oznaka porekla i njihovom međunarodnom registrowanju (1998) određuje pojam oznake porekla, utvrđuje sadržinu prava i reguliše postupak međunarodnog registrovanja oznaka porekla i prava na njihovo korišćenje. Sporazum o trgovinskim aspektima prava industrijske svojine (TRIPS) obavezuje države članice da na sopstvenoj teritoriji zaštite geografske oznake od prevarne upotrebe, odnosno od neloyalne konkurencije.

Iz gore navedenog može se zaključiti da su oznake geografskog porekla i žigovi, kao garancije kvaliteta proizvoda i njihovih blagodeti na zdravlje ljudi, na zadovoljavajući način zaštićeni kako unutrašnjim, tako i međunarodnim pravom, ali se u praksi dešava da se prodavci odlučuju visoko kotirane proizvode po kvalitetu i nakon isteka roka ili modifikovanog sadržaja staviti u opticaj čime krše međunarodne standard i domaće zakonske

odredbe i na direktan način ugrožavaju zdravlje ljudi i ugled pojedinih vrsta brendova i proizvoda.

Odredenje pojma proizvodnje i stavljanja u promet škodljivih proizvoda u krivičnompravnom smislu

Prema pozitivnopravnim propisima u Republici Srbiji proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda sankcionisana je Krivičnim zakonikom Republike Srbije (2019). Ova krivična dela svrstana su u grupu krivičnih dela koja imaju za zaštitni objekat - zdravlje ljudi. U članu 256. Krivičnog zakonika Republike Srbije određeno je da krivično delo čini ono lice koje "proizvodi radi prodaje, prodaje ili stavlja u promet škodljive životne namirnice, jelo ili piće, lek ili medicinsko sredstvo ili druge škodljive proizvode" (Krivičnim zakonikom Republike Srbije 2019). Za ovakvo ponašanje propisana je kazna zatvora od šest meseci do pet godina i novčana kazna.

U članu 256., stavu 2. određen je i drugi oblik ovog dela, kojim je propisano da će se kaznom zatvora do tri godine i novčanom kaznom kazniti lice koje životne namirnice, jelo ili piće, lek ili medicinsko sredstvo stavlja u promet bez izvršenog pregleda od strane ovlašćenog lica kad je taj pregled propisima predviđen, ili ih stavlja u promet pošto im je istekao rok upotrebe" (Krivičnim zakonikom Republike Srbije 2019).

Krivični zakonik propisuje i nehatni oblik ovog dela i određuje da se lice koje učini krivično delo iz člana 256. kazni, ali lakšom kaznom, odnosno novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. Takođe, Zakonik predviđa obavezu oduzimanja svih spornih proizvoda.

Epistemološki posmatrano, posebno je značajno da prvobitno zakonsko rešenje za predmetno krivično delo nije predviđalo iste kazne, iako je opis bića krivičnog dela ostao isti. Naime, za osnovni oblik krivičnog dela proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda bila je propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine i nije bila predviđena novčana kazna, kao što je to slučaj danas.

Što se tiče lakšeg i privilegovanog oblika, biće krivičnog dela dopunjeno je izmenama i dopunama Zakonika, te je u prvobitnom zakonskom tekstu bilo navedeno „životne namirnice, jelo ili piće“, dok postojeća zakonska formulacija glasi „životne namirnice, jelo ili piće, lek ili medicinsko sredstvo“. Pored toga, promenjena je i visina kazne za ovo krivično delo koja je prvobitno bila propisana do dve godine, a danas je zaprećena kazna od tri godine zatvora kumulativno sa novčanom kaznom.

Sudska praksa je pojam škodljivih materija nažalost svela na nekoliko očiglednih situacija kao što su (najčešće) neispravno meso, primera radi zaraženo trihilenozom, salmonelom i slično.

Nehatni oblik predmetnog krivičnog dela ostao je u potpunosti isti u oba zakonska teksta.

Pod pojmom škodljivih proizvoda smatraju se svi proizvodi koji imaju svojstvo negativnog uticaja na zdravlje ljudi. Ovde se ne podrazumevaju one namirnice koje su ionako škodljive za konzumaciju kao što su na primer cigare, alkohol i slično. Proizvodnja i promet ovakvih proizvoda je dozvoljen, ali u skladu sa određenim pravilima. Ukoliko se ne poštuju takva pravila (primera radi dodaje se nepotrebno mnogo različitih suplemenata tj. aditiva za postizanje bolje boje, mirisa, ukusa, trajnosti i slično) onda će se smatrati da postoji osnovana sumnja da su takvi proizvodi škodljivi po zdravlje ljudi.

Posledica analiziranog krivičnog dela jeste apstraktna opasnost, što znači da nije neophodno da je došlo do bilo kakvih neželjenih, negativnih posledica po zdravlje nekog lica.

Dakle, možemo zaključiti da se zakonodavac vremenom odlučivao za pooštavanje kazni, a da li je to uticalo na smanjenje broja izvršenja ovog krivičnog dela, autori će pokušati odgonetnuti u delu rada koji sledi.

Rezultati istraživanja i diskusija

U radu je analizirano krivično delo proizvodnje i stavljanja u promet škodljivih proizvoda na teritoriji celokupne Republike Srbije u petogodišnjem periodu, od 2016. godine do 2020. godine.

Podaci obrađeni u radu odlikovani su visokim stepenom preciznosti i tačnosti i crpljeni su iz zvaničnih Biltena Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije, te klasifikovani i predstavljeni na način koji su autori smatrali najpodesnijim za razumevanje i utvrđivanje trendova i tendencija posmatrane pojave.

Prikupljeni podaci biće predstavljeni grafički, da bi uočavanje bilo kakvih nelogičnosti u kretanju posmatrane pojave bilo primetno naučno-stručnoj i laičkoj javnosti. Takođe, treba napomenuti da se predstavljeni podaci odnose na broj prijavljenih⁴, optuženih⁵ i osuđenih⁶ punoletnih lica⁷, čime je sagledan celokupan krivični postupak od početka do kraja, što nam pomaže da dođemo do verodostojnih zaključaka.

U prvoj godini posmatranog perioda, 2016. godine, prijavljena su 32 punoletna lica, optužena četiri lica, a osuđena dva lica. Možemo primetiti da je od ukupnog broja prijavljenih lica samo 6% osuđeno. U strukturi osuđenih, bile su samo osobe muškog pola. Što se tiče krivičnih sankcija koje su ove godine izrečene za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda, u oba slučaja izrečene su istovrsne kazne – uslovna osuda.

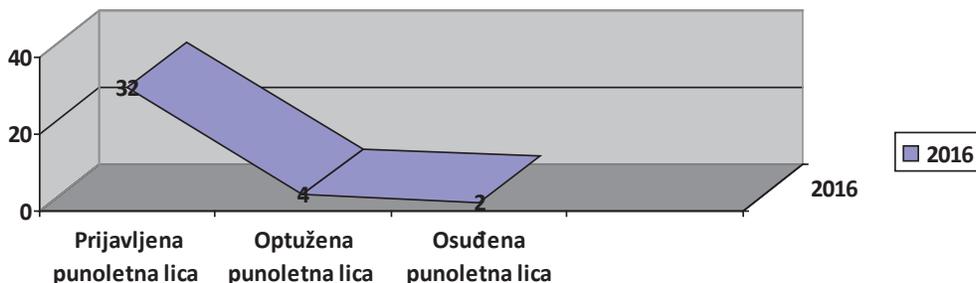
⁴ Pojam *prijavljeno lice* označava punoletnog učinioca krivičnog dela protiv koga su postupak po krivičnoj prijavi i prethodni postupak završeni odlukom kojom je: odbačena prijava, prekinuta istraga, obustavljena istraga ili podignuta optužnica – optužni predlog.

⁵ Pod pojmom *optuženo lice* podrazumeva se punoletno lice protiv koga je sudu podignuta: optužnica, optužni predlog ili privatna tužba, protiv koga je krivični postupak pravnosnažno završen odlukom suda kojom je: odbačen/odbijen optužni predlog odnosno privatna tužba, obustavljen postupak ili odbijena optužba (kod ispitivanja optužnice); optužba odbačena, obustavljen postupak, izrečena odbijajuća ili oslobadajuća presuda, prema neuračunljivom učiniocu primenjena mera bezbednosti bez izricanja kazne, ili je optuženi oglašen krivim – osuđujuća presuda.

⁶ Pod pojmom *osuđeno lice* podrazumeva se punoletno lice proglašeno krivim, prema kome su izrečene krivične sankcije.

⁷ Pod pojmom *punoletni učinilac krivičnog dela* podrazumeva se učinilac krivičnog dela koji je u vreme izvršenja dela imao navršenih 18 godina života a krivično delo je učinio kao: izvršilac, saizvršilac, podstrekač ili pomagač.

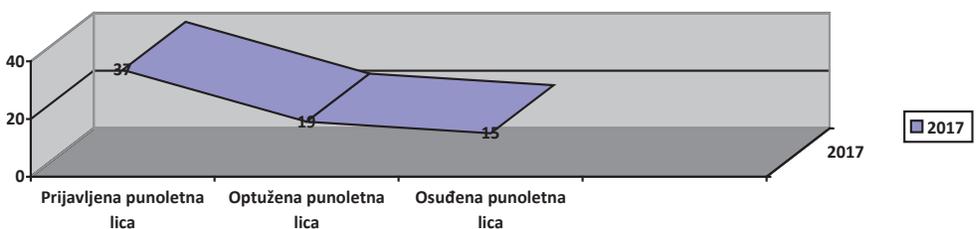
Slika 1. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda na teritoriji Republike Srbije tokom 2016. godine

Izvor: Skica autora

Naredne godine posmatranog perioda (2017), ukupno je prijavljeno 37 punoletnih lica. Te godine, bilo je ukupno 19 optuženih i 15 osuđenih lica. Dakle, od ukupnog broja prijavljenih punoletnih lica 41% je bilo pravosnažno osuđeno. Od 15 osuđenih lica, njih šest bilo je ženskog pola. Kada se analiziraju krivične sankcije izrečene 2017. godine, primećujemo opet dominantnost uslovne osude, jer se u 15 slučajeva osude, sudija odlučio da njih 13 zaslužuje uslovnu osudu. U 2017. godine izrečena je samo jedna kazna zatvora i to u trajanju od 3 do 6 meseci, kao i jedna kazna - kućni zatvor.

Slika 2. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda na teritoriji Republike Srbije tokom 2017. godine

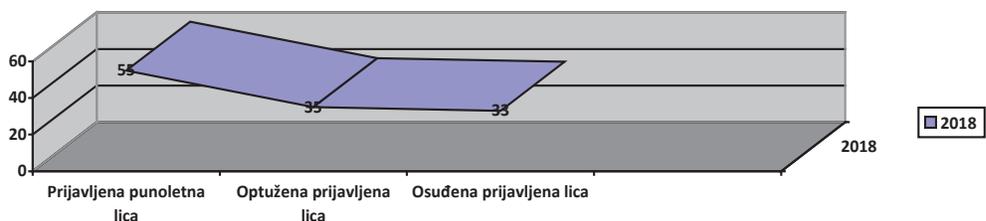
Izvor: Skica autora

U toku 2018. godine osuđena su čak 33 lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda. Prijavljeno je njih 55, a optuženo 35 punoletnih lica. Ova 2018. godina bila je rekordna po broju prijavljenih i po broju optuženih lica, ali i po broju osuđenih lica. Ona je specifična i po tome što je od ukupnog broja prijavljenih lica, čak 60% osuđeno. Ako

se posmatra struktura po polu, možemo izvestiti da je od ukupnog broja osuđenih lica (33) devet bilo ženskog pola.

U strukturi krivičnih sankcija u ovoj godini bilo je: pet kazni zatvora (dve u trajanju od 2 do 3 godine, dve u trajanju od 6 do 12 meseci i jedna u trajanju od 2 do 3 meseca), jedna novčana kazna u iznosu od 10.000 do 100.000 RSD i čak 27 uslovnih osuda. Iz ovako saopštenih egzaktnih činjenica proizilazi zaključak da se u 82% slučajeva osuđenih lica sudija odlučio za krivičnu sankciju - meru upozorenja, konkretno uslovnu osudu.

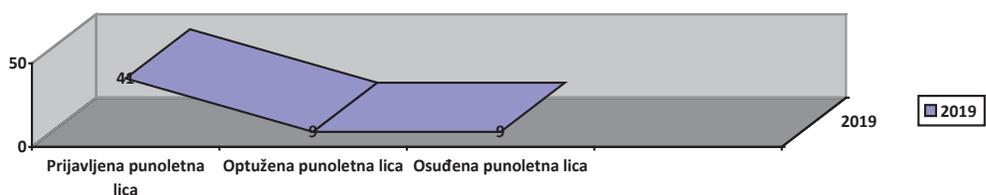
Slika 3. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda na teritoriji Republike Srbije tokom 2018. godine

Izvor: Skica autora

Tokom 2019. godine, za predmetno krivično delo prijavljeno je 41 punoletno lice. Međutim, ono što se u ovoj godini uočava, a nije prethodnih i naknadnih godina bilo izraženo, jeste da je isti broj i optuženih i osuđenih lica (9 lic). Od ukupno devet osuđenih lica, njih tri bile su osobe ženskog pola. Nijedna kazna zatvora u toku 2019. godine nije izrečena za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda. Novčana kazna povodom istog dela izrečena je jedanput i to u iznosu od 10.000 do 100.000 RSD. Jedino u ovoj godini, u celokupnom petogodišnjem posmatranom periodu, izrečena je kazna rad u javnom interesu, i to jedanom slučaju. U ostalih 7 slučajeva izrečena je uslovna osuda.

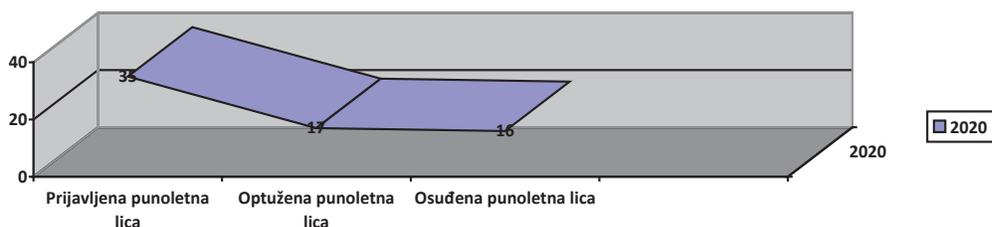
Slika 4. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda na teritoriji Republike Srbije tokom 2019. godine

Izvor: Skica autora

Poslednje godine posmatranog perioda (2020), na teritoriji Republike Srbije bilo je prijavljeno 35 punoletnih lica za izvršenje krivičnog dela proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda. Od toga, 17 lica dobilo je status optuženog lica, a njih 16 bilo je osuđeno za ovo krivično delo. Od ukupnog broja osuđenih lica, sedam su bile osobe ženskog pola. Kao i prethodnih godina, u ovoj godini izrečeno je 15 uslovnih osuda i samo jedna novčana kazna i to u iznosu od 100.000 do 200.000 RSD.

Slika 5. Ukupan broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivično delo proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda na teritoriji Republike Srbije tokom 2020. godine

Izvor: Skica autora

Primeri iz prakse o važnosti oznaka geografskog porekla

Da bismo ukazali na važnost oznake geografskog porekla i važnost žiga kao garanta kvaliteta proizvoda, prikazaćemo dva primera iz literature (Popović, 2007) koji ukazuju koliko se angažuju razvijene države na zaštiti oznaka geografskog porekla i žiga i kako sprečavaju moguće zloupotrebe istih. Ovakva pitanja nekada se moraju rešavati i sudskim putem, čega se razvijene, pravno uređene države ne libe. Sporovi traju i po nekoliko godina, ali države ne odustaju od svojih ciljeva, a to je zaštita reputacije proizvoda i usluga, njihovog kvaliteta i bezbednosti po zdravlje ljudi. Takav stav trebalo bi da zauzme i Republika Srbija i da počne da neguje takvu praksu. Dakle, u razvijenijim državama sama apstraktna opasnost od narušavanja ugleda poznatog brenda, odmah se sankcioniše, a o njihovom stavu o sankcionisanju promene sastava ili pak stavljanju u promet takvih proizvoda nakon isteka roka naznačenog na pakovanju nije neophodno ni govoriti.

Početkom 20. veka osnovano je Bavarsko udruženje proizvođača piva kako bi se zaštitili interesi proizvođača piva u celokupnoj Bavarskoj. Ovo udruženje bilo je vlasnik nekoliko žigova od kojih su neki: „Genuine Bavarian Beer“, „Bayerisches Bier“ i „Bayerisch Bier“. Međutim, holandsko preduzeće „Bavaria NV“ (kome pripada i italijansko preduzeće „Bavaria Italia“) odranije se bavilo proizvodnjom i prodajom istoimenog piva na međunarodnom, svetskom tržištu.

Vlada Nemačke je, na osnovu zahteva da se registruje geografska oznaka „Bayerisches Bier“ 1994. godine podnela Komisiji zahtev za registraciju navedene oznake. Protiv ove registracije se izjasnilo nekoliko država članica EU. Oni su svoje protivljenje argumentovali činjenicom

da postoje žigovi koje sadrže isti pojam, a 2001. godine objavljena je Uredba 1347/01 kojom je „*Bayerisches Bier*“ zaštićena kao geografska oznaka.

Nakon toga, bavarsko udruženje podnosi u Torinu tužbu protiv preduzeća „*Bavaria*“ i „*Bavaria Italia*“ zbog upotrebe reči „*Bavaria*“ prilikom poslovanja. Tužbom se zahtevalo da se zabrani primena pomenutih žigova, uz obrazloženje da su obmanjujući. Evropski sud pravde je u predmetu u kojem se postavlja pitanje kolizije, sukoba žiga i zaštićene geografske oznake zaključio da se čl. 14, st. 3 Uredbe 2081/92 ne može primeniti na ovaj slučaj. Naime, Sud je zaključio da može da se primeni čl. 14, st. 2 Uredbe 2081/92, koji zapravo ukazuje da žig koji je prijavljen, registrovan ili stečen upotrebom u dobroj veri pre podnošenja zahteva za registraciju geografske oznake, može i dalje da se koristi uprkos kasnijoj registraciji geografske oznake. Nakon donesene presude Evropskog suda pravde, nastavljen je postupak započet pred sudom u Torinu i 2011. godine doneta je presuda u korist holandskog preduzeća.

Na daleko je poznat i slučaj „feta“ sira, najpoznatijeg sir iz familije belih sireva koji se tradicionalno pravi u Grčkoj. Reč „feta“ inače je italijanskog porekla i znači „parče“, „komad“. Tokom 1987. Godine, Grčka počinje da usvaja mere regulisanja proizvoda „feta“ u nacionalnom zakonodavstvu (isključeno je kravlje mleko kao osnova za fetu, zahtevalo se da osnova bude od ovčijeg mleka). Grčka Vlada je 1994. godine tražila registraciju reči „feta“ kao zaštićene oznake porekla.

Evropska komisija je zaključila da „feta“ naziv ukazuje na tačno određeni proizvod, pa je feta registrovana kao zaštićena oznaka porekla. Nakon usvajanja Uredbe 1107/96 kojom je „Feta“ registrovana kao zaštićena oznaka porekla, Danska, Nemačka i Francuska su pokrenule postupak pred Evropskim sudom pravde za poništaj te odluke. Evropski sud pravde poništio je spornu Uredbu u meri u kojoj je registrovana „Feta“ kao zaštićena oznaka porekla za beli sir u rasolu proizveden u Grčkoj, smatrajući da Komisija prilikom sprovođenja postupka nije sagledala sve aspekte i nije konsultovala stručnu javnost. Na osnovu upitnika koji su prosleđeni svim pomenutim državama, a koji su se odnosili na informacije o „feti“ u njihovom društvu, literature, bilo kojim istorijskim spisima, konsultovan je Naučni komitet koji je trebao dati procenu.

Naučni komitet je zauzeo stav da je proizvodnja i potrošnja „fete“ najviše koncentrisana u Grčkoj te da ostale države nemaju čvrste dokaze da je način pravljenja sira i tehnologija obrade istovetna kao izvorna, odnosno ona koja se primenjuje u Grčkoj. Sirovine koje se koriste za nastanak sira u Grčkoj, nisu iste kao one koje se koriste u drugim državama (Commission Regulation, 2002). Tako je 2002. godine naziv „feta“ zvanično registrovan i Evropska komisija je odlučila da taj naziv mogu nositi samo sirevi proizvedeni na tačno određen način u kontinentalnom delu Grčke.

Zaključak

Važnost zdravlja ljudi, briga za bezbednošću, kvalitetom i sigurnošću njegovog života u bilo kom segmentu, pa i u segmentu ishrane, od davnina je postojala. Zdrava ishrana stub je svakog zdravog društva. Društvo ne može biti napredno i bogato, razvijeno, bez zdrave i dugovečne populacije. Zahvaljujući tehnici i tehnologiji koja je donela mnogo toga dobrog i olakšala život u mnogo čemu, danas imamo druge probleme koji su možda i nepremostivi, a prouzrokovani su upravo njenom neadekvatnom, nestručnom i nekontrolisanom primenom.

Zagađenje životne sredine i njegov uticaj na zdravlje čoveka stalno je aktuelna tema. Pod upotrebljenim terminom „životne sredine“ autori smatraju celokupno čovekovo okruženje

(vodu, vazduh, zemlju, hranu i slično), ali i prijateljsko i radno okruženje, društvenu klimu i kulturu i slično. Danas, iz svih ovih sredina, iz okruženja u kojima čovek provodi svoj život, vrebaju svakojake opasnosti. Blagodeti tehničkog i tehnološkog napretka se često zloupotrebljavaju i umesto da se koriste za unapređenje postojećih proizvoda, neretko se koriste upravo za falsifikovanje, krivotvorenje, menjanje sastava ili na neki drugi način smanjenja kvaliteta istih.

U radu su autori pokušali približiti stručnoj i laičkoj javnosti važnost zdrave, kvalitetne, bezbedne i sigurne prehrabene, ali i farmaceutske industrije. Važnost verodostojnosti originalnog proizvoda, sa svim svojim bitnim odlikama, i važnost pravne zaštite tih proizvoda prepoznata je od strane međunarodne zajednice, ali i od Republike Srbije. Regulativa u predmetnoj oblasti na teritoriji Republike Srbije je na zadovoljavajućem nivou. Međutim, istraživanja u ovom radu su dokazala da problem nastaje u sudskoj praksi I u primeni važeće regulative.

U celini gledano možemo zaključiti da je za posmatrano krivično delo, u petogodišnjem periodu prijavljeno ukupno 200 punoletnih lica, u proseku godišnje oko 40. Optuženih punoletnih lica za istraživanu pojavu u period od 2016. do 2020. godine bilo je 84 (u proseku godišnje 17). Što se tiče optuženih lica njih je ukupno bilo 75, u proseku godišnje 15. Međutim, tu ipak treba naglasiti da bez obzira što imamo, u proseku jedno lice osuđeno na mesečnom nivou, posledice po zdravlje koje njegova delatnost može izazvati su nesagledive.

Rezultati istraživanja su pokazali da od ukupnog broja izrečenih presuda (njih 75) čak 64 presude glasile su na uslovnu osudu (85%). Ovde se postavlja otvoreno pitanje zbog čega je ovoliko ujednačen stav sudija o ovim krivičnim delima i da li je baš u svim slučajevima postignuta svrha kažnjavanja. Kazna zatvora, iako je propisana Zakonikom, retko se izriče (za posmatrani petogodišnji period izrečena je izrečena ukupno šest puta), iako se izrekne to je onda kratkotrajna kazna zatvora. U analiziranom periodu novčanih kazni je izrečeno ukupno tri, iako je u svetu često upotrebljavana ova krivična sankcija. U Republici Srbiji se sudije retko odlučuju za kaznu rada u javnom interesu, pa su je u petogodišnjem periodu izrekli samo dva puta.

Na osnovu dobijenih rezultata empirijskog istraživanja autori rada smatraju da se kaznena politika mora i treba menjati u ovoj oblasti, te da uslovna osuda jeste dobra krivična sankcija, ali da je previse eksploatisana i da odražava više "sigurnu luku" za sudije, nego njihovu istinsku nameru za resocijalizacijom osuđenika. Takođe, uslovna osuda ima mnogo prednosti, ali u sudskoj praksi razvijenih zemalja i zemalja Evropske unije, kada su u pitanju ovakva krivična dela, uveliko primat preuzimaju uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom i kazna rad u javnom interesu. Autori se zalažu da u tom pravcu započne razvoj i sudske prakse u Republici Srbiji I zemljama u njenom okruženju.

Ugled i kredibilitet u poslovnom svetu privredna lica dugo grade. Potrebni su godine, decenije, da se neki proizvodi ustale u društvu kao proizvodi visokog kvaliteta, prepoznatljivi i traženi na tržištu. Stoga, bilo koje nanošenje štete takvim proizvodima, nije dopustivo. Naime, ljudi kupuju i konzumiraju određene proizvode iz ubeđenja da su dobrog kvaliteta i bezbedni zbog njihove decenijski dobre reputacije, međutim, dovoljan je jedan "napad" na kvalitet takvih proizvoda i ugled i poverenje među potrošačima će se poljuljati. Zato menjanje kvaliteta, sastava, sastojaka, ili pak plasiranje nakon isteka roka poizvoda, treba biti oštro sankcionisano, jer pored zdravstvenih, izaziva i velike ekonomske posledice.

Literatura

1. Bilteni Republičkog zavoda za statistiku, <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/> (pristup: mart 2022).
2. Commission Regulation (EC) No.1829/2002 of 14 October 2002 amending the Annex to Regulation (EC) No.1107/96 with regard to the name „Feta“.
3. Dušan Popović, Oznake geografskog porekla i generični naziv, Pravo i privreda br.5-8/2007.
4. Katarina Damnjanović, „Zaštita oznaka geografskog porekla u Francuskoj“, Uvod u pravo Francuske, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2013, 387-411.
5. Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
6. Pariska konvencija o zaštiti industrijske svojine, <http://www.ziscg.me/content/pariz.pdf> (pristup: mart 2022).
7. Zakon o oznakama geografskog porekla, Službeni glasnik RS, br. 18/2010 i 44/2018 - dr. zakon.
8. Zakon o potvrđivanju Lisabonskog aranžman o zaštiti oznaka porekla i njihovom međunarodnom registrovanju, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 6/98.
9. Zakon o potvrđivanju Madridskog sporazuma o suzbijanju lažnih i prevarnih oznaka porekla na proizvodima, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 1/99.
10. Zakon o žigovima, Službeni glasnik RS, br. 6/2020.

EKOLOŠKA KRIZA I NARUŠAVANJE EKOLOŠKE BEZBJEDNOSTI

Sažetak

Sam problem na relaciji priroda - društvo, nažalost, sve više se širi, produbljuje i utiče na smanjenje bezbjednosti ljudi i mogućnosti društvenog razvoja kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou. Upravo zbog toga, zaštita životne sredine i traganje za modelom razvoja postaju imperativ opstanka uopšte.

Kvalitet života ljudi u velikoj mjeri određuje i ekološka bezbjednost. Ekološka kriza nastaje usljed prekomjerne eksploatacije prirodnih resursa i zagađenja životne sredine, i upravo to predstavlja vrlo bitnu prijetnju ugrožavanju bezbjednosti.

Usljed narušene ekološke bezbjednosti, globalno gledano traže se načini i putevi za rješavanje ovog problema. Uslov ekološke bezbjednosti jeste interakcija društvenih sistema i sistema životne sredine u kojem postoje mehanizmi za rješavanje ekoloških kriza i konflikata.

Ključne riječi: ekologija, kriza, bezbjednost, životna sredina

ECOLOGICAL CRISIS AND BREAKING OF ENVIRONMENTAL SAFETY

Abstract

Unfortunately, the problem of the nature - society relationship is spreading, deepening and affecting the reduction of human security and opportunities for social development, both locally and globally. Precisely because of this, environmental protection and the search for a model of development are becoming imperative for survival in general.

The quality of people's lives is largely determined by environmental safety. The ecological crisis is caused by the excessive exploitation of natural resources and environmental pollution, and this is a very important threat to security.

Due to the disturbed environmental security, globally, ways and ways to solve this problem are being sought. The condition of environmental security is the interaction of social systems and environmental systems in which there are mechanisms for resolving environmental crises and conflicts.

Key words: ecology, crisis, security, environment

¹ Akademik prof. dr Miroslav Baljak, Evropski univerzitet Brčko distrikt i Evropski univerzitet KALLOS Tuzla, baljak.miroslav@gmail.com

² Doc. dr Dražan Erkić, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, drazan.erkic@hotmail.com

³ Aleksandar Marković, MA, Filozofski fakultet, Univerzitet Beč, markovic.tara@hotmail.com

Uvod

Opštepoznata činjenica je da je čovječanstvo danas konfrontirano sa mnoštvom egzistencijalnih kriza, među kojima ekološka kriza zauzima posebno mjesto. Čovjek do sada nije bio u stanju da stvori jedan idealan sistem civilizacije i da izbjegne krizna stanja tog sistema. Ekološka svijest predstavlja neophodnu osnovu daljeg, održivog razvoja zaštite životne sredine. Zajedno sa znanjima i vještinama obezbjeđuje osnovu za pomijeranje u veće sisteme, šire ciljeve i sofisticiranije razumijevanje uzroka, veza i posljedica koji vladaju u životnoj sredini. Zaštita i unapređenje čovjekove sredine značajan je globalni problem savremenog društva. Njegovo rješavanje inicira, između ostalog i pronalazak načina za racionalno i kompleksno korišćenje prirodnih resursa, te načina za vođenje aktivne demografske politike i razvijanje i unaprijeđenje međunarodne saradnje u oblasti naučnih istraživanja. Novi odnos prema životnoj sredini, kao i preobražaj duha savremene sfere rada postaje imperativ.

Narušavanje ekološke ravnoteže nastaje kao posljedica čovjekove radne djelatnosti, kojom čovjek „prisvaja“ prirodu, i stvara proizvode. Pri tome, ne dolazi samo do poremećaja ekološke ravnoteže i ekosistema, već i do ugrožavanja integriteta čovjeka i njegovog opstanka.

Svjetska populacija ljudi suviše brzo raste, što je praćeno stalnom potrebom za novim površinama, krčenjem poljoprivrednog zemljišta i naselja. Drugim riječima, navedene čovjekove potrebe, prvenstveno potreba za resursima, predstavljaju osnovni uzrok za uništavanje prirodnih ekosistema.⁴

Pojmovno određenje

Formalno gledano, ekološkom krizom smatra se stanje u kome promjena ekoloških uslova drastično otežava ili onemogućava nastavak egzistencije određene vrste, a može se odnositi i na zajednicu vrsta ili pak cijeli ekosistem. Službena definicija zapravo i ne postoji, već se temelji na prihvaćenim spoznajama ekološke nauke te uobičajenim kulturalnim pristupom prema riječi „kriza“. Ovdje treba istaći kako je naučno poimanje prirodne ravnoteže, kao i prirode uopšteno, konstrukt zasnovan na distinkciji prirode i kulture, što je danas poprillično kritikovana ideja u humanistici.⁵

Ovdje je ipak vidljiva distinkcija između definisanja prema prirodi i u odnosu na prirodu kao poseban entitet s jedne strane, dok se s druge strane kriza može definisati naspram ljudi i s obzirom na efekte prema ljudima. Ovdje se zna koristiti i pojam ekološke krize, kako bi se istakla ljudska, odnosno kulturalna perspektiva, ponekad do mjere gdje se ekološka kriza izjednačava s političkom. To je zato što ljudsko poimanje okoline, pa tako ni zdrave okoline u odnosu na nezdravu, nema objektivnu definiciju niti može postojati izvan širih kulturoloških obrazaca, pa tako ni onih u postojećim sistemima izvršne moći. U svom djelu *Purity and Danger*, Mary Douglas govori o evaluaciji prostora i radnji kroz njihovo „zdravlje“ i „čistoću“, što možemo povezati npr. sa konceptom čiste okoline, što je pojam koji je uveliko antropocentriran i ne mora se, primjera radi, referisati na ekološku vrijednost nekog fizičkog prostora za ostale vrste koje tamo borave.⁶

Problematičnost svega ovoga i ono što je nama relevantno jeste činjenica da ni poimanje kriznog stanja nije univerzalno iskustvo, već se pojam krize različito dekodira čak na nivou od

⁴ Nevenko Vranješ, *Globalni aspekti ekološke bezbjednosti*, In: 1st International Conference, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, 2009, 5.

⁵ Tony Bennet, *Cultural Studies and the Culture Concept*, Cultural Studies 29(4), Western Sydney University, 2015, 549.

⁶ Mary Douglas, *Purity and Danger*, Psychology Press, 2002, 85.

pojedince do pojedinca, a da ne govorimo kod pristupa ekološkoj krizi koji ne bi po svemu bio antropocentričan. Kod ovakvih istraživanja, to može djelimično uticati na dubinu odgovora od strane referenata, a i uopšteno komunikacijski je potrebno što više dovesti u odnos različite kriterijume definisanja krize ako želimo imati jasniju razmjenu argumenata. Ono s čime bi se generalna ljudska percepcija složila jeste neizvjesnost stanja u kojem se kolektivno nalazimo, iz čega, pak, izranjaju različiti ideološki potencijali. Helga Nowotny nas upozorava na distinkciju između osjećaja neizvjesnosti, kao hipotetske opasnosti, i nesigurnosti, koja je stvarna i pred nama, kao i svim načinima na koje se neizvjesnost može negativno iskoristiti, za razliku od mirnog preuzimanja situacije i kretanja ka rješenjima.

Ekološka bezbjednost kao segment bezbjednosti prevashodno ima ulogu u zaštiti životne sredine, koja je preduslov nesmetanog i zdravog razvoja cjelokupnog čovječanstva. Poredeći značaj i ulogu ekološke bezbjednosti u prošlosti i sada evidentno je da ona s razvojem društva, kao i razvojem nauke i tehnologije sve više dobija na značaju.⁷

Termin ekološka bezbjednost (*ecological security*) uvela je Generalna skupština UN, kada je na prijedlog Mihaila Gorbačova usvojila „Rezoluciju o međunarodnoj ekološkoj bezbjednosti“ 1987. godine kao reakcije na černobiljsku ekološku i ljudsku tragediju.⁸

U definisanju ekološke bezbjednosti mnogi autori polaze od shvatanja opšteg pojma bezbjednosti. Smatraju da je ekološka bezbjednost jedan od segmenata opšte bezbjednosti, povezana sa stepenom degradacije lokalnih i globalnih ekosistema, nestašice vode, poplava i drugih prirodnih katastrofa, masovnog i neracionalnog krčenja šuma, kao i zagađivanja svih elemenata životne sredine, uključujući i narušavanje biodiverziteta. Bakrač, Vuruna i Milanović, osim što povezuju uslove životne sredine sa uslovima ukupne bezbjednosti, ističu da ovaj vid bezbjednosti zahtijeva rješavanje problema koji mogu nastati, između ostalog, zbog nedostatka resursa, degradacije životne sredine, biološke opasnosti, klimatskih promjena.⁹

Oblici i uzroci ugrožavanja ekološke bezbjednosti su brojni i obično se grupišu u dvije grupe. Prvu čine oblici i uzroci ugrožavanja na koje čovjek ne može da utiče, a drugu oblici ugrožavanja na koje čovjek utiče. Polazeći od druge grupe, odnosno saznanja da ekološka bezbjednost može biti narušena ljudskim djelovanjem usljed: neznanja, incidenata, lošeg upravljanja, lošeg projektovanja, zbog uzroka koji se nalaze unutar ili izvan državnih granica, Žana Hajdi Heker (Hecker) je određuje kao minimiziranje antropogenih prijetnji funkcionalnom integritetu biosfere, a samim tim i prijetnji čovječanstvu koje od nje zavise.¹⁰

Dakle, iz prikazanih stavova koji se odnose na pojam ekološke bezbjednosti, zaključuje se da je ekološka bezbjednost novi, savremeni oblik bezbjednosti nastao kao potreba sprječavanja ugrožavanja životne sredine, kojom se štite osnovne komponente životne sredine bez kojih nema opstanka živih bića, podstiče i zahtijeva uključivanje većeg broja aktera koji treba da omoguće vođenje politike radi opstanka i poboljšanja kvaliteta života stanovništva.

Ekološka svijest i ekološki problemi

Razvoj savremene civilizacije je obilježen ekološkim problemima koji su dobili globalni karakter. Remećenje ekološke ravnoteže u ekosistemima za posledicu ima i smanjenje

⁷ Dražan Erkić, Miroslav Baljak, *Zagađivanje voda kao izvor ugrožavanje ekološke bezbjednosti*, Zaštita voda u zelenoj industrijskoj revoluciji - Zbornik radova, FITI – FPSP, Beograd, 2021, 105.

⁸ <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (pristupljeno: 02.04.2022.)

⁹ Saša Bakrač i saradnici, *Degradacija životne sredine - uticaj na ekološku bezbednost*, Vojno delo, Vol. 62, No. 3 (2010), 318.

¹⁰ Jeanna Hyde Hecker, *Peace and Sustainable Development through Environmental Security: A Methodology for Environmental Security Assessment*, Institute for Environmental Security, Hague, 2011, 56.

stabilnosti socijalnih sistema. Smatra se da u prirodi postoje krajnje fizičke granice u okviru kojih bi čovjek trebao da djeluje, i da svako prekoračenje tih granica predstavlja opasnost, tj. može dovesti do poremećaja ekološke ravnoteže. S pojmom ekološka kriza tijesno je povezan pojam ekološka svijest. To je kompleksan koncept kojim se sintetizuje, prema Markoviću, sazajna, vrijednosna i aktivistička dimenzija, te u sadržinskom smislu tri su osnovna elementa ekološke svijesti: ekološko znanje, vrijednovanje ekološke situacije i ekološko ponašanje.¹¹

Bez obzira što je pojam ekološke svijesti novijeg datuma, ipak se može govoriti o njegovoj istoriji, s obzirom na to da je odnos čovjeka/društva prema životnoj sredini bio od davnina dio čovjekove filozofije, nauke, religije, morala, običaja, svakodnevnog života. Razvijala se u zavisnosti od saznanja o stepenu narušenosti ekološke ravnoteže. U svom razvoju, kako navodi Miltojević, prošla je kroz tri faze. U prvoj, se javlja svijest o ugroženoj stabilnosti pojedinih ekosistema i naziva se *environmentalizam*, čija je suština pokušaj pronalaženja načina za zaštitu pojedinih elemenata životne sredine. Prvenstveno se misli na neke životinjske vrste i očuvanje nekih teritorijalnih cjelina. U drugoj fazi javlja se svijest o ekološkoj ugroženosti na planetarnom nivou. Ova faza je poznata pod imenom „duboka ekologija” (*deep ecology*), i ukazuje na značaj pravilnog shvatanja mjesta i uloge čovjeka u sistemu društvo - priroda. Glavna karakteristika ove faze jeste da se zalaže za poštovanje života uopšte, pa samim tim i života čovjeka kao jedne od vrsta na Planeti. Za treću fazu je „karakteristično shvatanje da je prevazilaženje ekološke krize moguće samo uz promjenu vrijednosnog sistema, poštovanje ekohumanističkih vrijednosti i promjenu individualnog i grupnog ponašanja na lokalnom i globalnom nivou”.¹² Svaka od ovih faza ima svoje specifičnosti, ali i polazi od zajedničke premise da je svijest o ugroženosti životne sredine od presudnog značaja za pokretanje akcija za njenu zaštitu.

Danas borba za razvijanje ekološke svijesti podrazumijeva i borbu za njen sadržaj: ekološka znanja, vrijednovanja ekološke situacije i ponašanja komplementarna zahtjevima savremene ekološke situacije. Proces formiranja je dugotrajan i postepen. Tom prilikom stiču se ekološka znanja i oblikuje ekološko ponašanje. „Sa znanjima o štetnim posljedicama zagađivanja zemljišta, vode, vazduha, biljnog i životinjskog svijeta, raste i svijest o značaju očuvanja tih vrijednosti. Ona će učiniti da se prevlada neadekvatan odnos prema prirodi, kao i ukorijenjene navike, po kojima treba obezbijediti prigodne uslove za život u sadašnjosti ne vodeći računa o budućim generacijama. Razvijanje ekološke svijesti znači sazrijevanje ljudskih uvjerenja i ubjeđenja na osnovu stečenih znanja iz ekologije i usvojenih društvenih vrijednosti”.¹³ Ekološko znanje predstavlja temelj ekološke svijesti, omogućuje čovjeku da ekološki misli i da se drugačije odnosi prema prirodi.

Druga relevantna komponenta ekološke svijesti za koje je društvo posebno zainteresovano jeste vrijednovanje ekološke situacije. Čovjek u principu ništa ne preduzima bez razumijevanja situacije u kojoj se nalazi. Sa saznanjima o štetnim posljedicama ljudskih radnih aktivnosti po zemljište, vodu, vazduh, biljni i životinjski svijet i kvalitet života, raste i svijest o potrebi i značaju očuvanja tih vrijednosti, kako bi se prevladale i promijenile ukorijenjene navike i shvatanja koja su godinama podsticala i još podstiču snažna propagandna mašinerija u funkciji proizvodnje, čime se ne samo iscrpljuju ograničeni prirodni resursi, već i opterećuje priroda odbačenim materijama.

Ekološka svijest obuhvata i ponašanje pojedinaca u određenim situacijama. Izgrađivanje društveno poželjnog ekološkog ponašanja neophodno je zbog toga što veliki broj

¹¹ Danilo Ž. Marković, *Socijalna ekologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2015, 351.

¹² Vesna Miltojević, *Ekološka kultura*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2005, 108.

¹³ Tomislav Prodanović, *Ekološki problemi i samoupravno društvo*, Međuopštinski istorijski arhiv, Čačak, 1986, 204.

ljudi usvaja u svakodnevnom ponašanju i djelovanju zatečena ponašanja, koja nisu uvijek adekvatna ekološkim situacijama.

Ekološka svijest može da se javi u svom latentnom i manifestnom obliku. Za riješavanje ekoloških problema posebno je značajna interpersonalna odgovornost koja omogućava da se ekološka svijest ispolji ne kao latentna, već u svom manifestnom obliku koji podrazumijeva adekvatno praktično ponašanje, jer, ona „nije pasivan odraz objektivnog stanja čovjekove sredine u svijesti ljudi, već je i nastojanje (nužnost) čovjeka da nađe izlaz iz ekološke krize.

Ona se ne može izvoditi samo iz činjenica o postojanju ekološke krize. Moguće je objektivno postojanje ekološke krize koje jošnije prodrlo do svijesti ljudi. Zato je kategorija ekološke svijesti izraz jedinstva objektivnih i subjektivnih aspekata ekološke krize i kao takva osnova je različitih vizija budućnosti”.¹⁴

Ekološka svijest pretpostavlja da pojedinci i društvene grupe uvažavaju postojanje potreba drugih ljudi i društvenih grupa. Pored saznanja o odnosu društva i prirode i narušavanju ekološke ravnoteže, kao i o potrebi zaštite prirode od degradacije, ekološka svijest sadrži i spremnost pojedinaca i društvenih grupa da se angažuju u zaštiti prirode i na taj način se odgovorno odnose prema drugim ljudima, budućim generacijama i svim ostalim entitetima.

Čovjek priznaje i poštuje vrijednosti izvan njegovog entiteta i racionalno koristi prirodne resurse štiteći radnu i životnu sredinu tokom proizvodnje materijalnih dobara, jedino ako je ekološki osviješten.

Oblici i posljedice ugrožavanja ekološke bezbjednosti

U proučavanju ekološke bezbjednosti treba imati u vidu, da su objedinjeni mnogi faktori koji nepovoljno utiču na životnu i radnu aktivnost. U izvore ugrožavanja ekološke bezbjednosti izazvani ili podstaknuti aktivnostima ljudi, ubrajaju se klimatske promjene i globalno zagrijavanje, promjene u atmosferi - smanjenje ozonskog omotača, oskudice zaliha pitke vode i zagađenje vodnih resursa, promjene u svojstvima i funkcijama zemljišta, uključujući floru i faunu - smanjenje biološke raznovrsnosti, oskudice plodnog zemljišta i nekontrolisana sječa šuma.

Kada se posmatraju pojedinačno, svi navedeni oblici ugrožavanja životne sredine imaju velike posljedice na promjene ukupnih odnosa u biosferi. Generalno posmatrano, koncept održivog razvoja podrazumijeva usklađivanje interesa i prioriteta, odslikava potrebu za ravnotežom različitih društvenih vrijednosti. Priroda je izvor života koji se mora sačuvati. A da bi to postigao čovjek ne smije da remeti njenu ravnotežu, međuzavisnost i raznovrsnost i veliku moć samoreprodukcije. Koncept održivog razvoja postaje sve više značajan prioritet gotovo svake države, regije, poslovnog svijeta.

Kada se ekološki problem i njihova negativna dejstva saberu, situacija postaje dramatična, a posljedice nesagledive. Zbog toga, zaštita životne sredine i biosfere u cjelini danas predstavlja jednu od najvažnijih aktivnosti savremenog čovjeka. Uzroci narušavanja bezbjednosti na lokalnom i globalnom nivou mogu se sažeti u sljedećem:

- ekološki problemi, međunarodno nasilje,
- nepoštovanje prava i sloboda građana,
- izvori koji se vezuju za ljudsku prirodu;
- naoružavanje,

¹⁴ Milan Mišković, *Ekološka kriza i ekološka svest omladine*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Eko centar, Šabac, Beograd, 1997, 35.

- svjetski sistem i nepostojanje uobičajenih postupaka za očuvanje zajedničke bezbjednosti i
- nesigurnost, nacionalizam, vjerske i etničke suprotnosti.¹⁵

Savremeno društvo čini velike napore za očuvanje sveukupne bezbjednosti ali još uvijek postoji realna opasnost od bezbjednosnih izazova, rizika i prijetnji koji mogu da prouzrokuju različite oblike ugrožavanja ekološke bezbjednosti. Iako je mogućnost za izbijanje globalnih oružanih sukoba bitno umanjena, značajno je naglasiti da mogućnost za izbijanje regionalnih, lokalnih oružanih sukoba i oružanih pobuna i dalje postoji, te u skladu sa tim ne smije se isključiti vjerovatnoća potrebe zaštite stanovništva od ratnih razaranja.

Globalne prijetnje nestabilnosti se ogledaju kroz:

- terorizam i organizovani kriminal,
- ekonomska i socijalna kriza,
- politički konflikti i
- netrpeljivost na vjerskoj, nacionalnoj i drugim osnovama, kao i nametanje ekonomskih sankcija.

To su izazovi, rizici i prijetnje koji su svojstveni savremenom svijetu, pa su i potencijalni izvori ugrožavanja ekološke bezbjednosti. Uslovno, mogu da se podijele na: vojne i nevojne rizike i prijetnje.

Svijet je još uvijek opterećen opasnošću od izbijanja ratnih dejstava koji predstavljaju rizike i ozbiljnu prijetnju stabilnosti i bezbjednosti zemalja, a time i potencijalnu opasnost ugrožavanja života i materijalnih dobara stanovništva. Vojne rizike predstavljaju oružani sukobi globalnih razmjera, regionalni i lokalni oružani sukobi i oružane pobune.

U domaćoj literaturi je prisutna klasifikacija izvora ugrožavanja prema različitim kriterijumima. Najveću praktičnu vrijednost ima klasifikacija prema prirodi porijekla izvora ugrožavanja. U skladu sa tim izvore ugrožavanja dijelimo na prirodne, društvene i tehničko-tehnološke.

Prirodni izvori ugrožavanja ekološke bezbjednosti uslovljeni su geografskim položajem jedne zemlje kao i klimatskim i teritorijalnim osobenostima. U prirodne izvore ugrožavanja posebno se izdvajaju poplave, zemljotresi, klizišta, uragani, prirodni požari, epidemije, pandemije i dr.

Društveni izvori ugrožavanja podrazumijevaju aktivnost čovjeka koji je dominantan faktor ugrožavanja i zaštite životne sredine. Svjedok je tehničko-tehnološkog napretka koji mu omogućava blagostanje ali i negativnih posljedica koje su uzrok narušavanja ekološke ravnoteže. Ovi oblici ugrožavanja se ogledaju u društveno-ekonomskim protivrječnostima koje su pak posljedica neravnomjernog društvenog i materijalnog razvoja zajednice. U društvene izvore ugrožavanja spadaju migraciona kretanja, prenaseljenosti, urbanizacija, siromaštvo.

Tehničko-tehnološki izvori ugrožavanja se odnose na rizične tehničko-tehnološke procese u kojima se nekontrolisano i neadekvatno upotrebljavaju opasne materije koje dospjevaju u organizam ljudi, biljaka i životinja. U izvore ugrožavanja tehnogenog karaktera ubrajaju se udesi u transportu, požari, eksplozije, havarije u industrijskim, elektroenergetskim i komunalnim sistemima i dr.

¹⁵ Marija Blagojević i saradnici, *Koncept održivog razvoja u funkciji suzbijanja ekološkog kriminaliteta*, Ecologica br. 63/2011, 545.

Budući da se iz godine u godinu, povećava proizvodnja, upotreba, uvoz i promet opasnih materija, kao i broj njihovih korisnika, ovaj faktor postao je najznačajniji prilikom sagledavanja potencijalnih ekoloških rizika i bezbjednosti životne sredine.¹⁶

Održivi razvoj u funkciji očuvanja ekološke bezbjednosti

Ekološka kultura zasnovana na vrijednostima kao što su poštovanje života, odgovornost i štedljivost ukazuje na neophodnost iznalaženja obrazaca i djelovanja koji omogućavaju koevoluciju prirode i društva. U tom smislu čine se naponi na međunarodnom nivou, koji su otjelotvoreni kroz ideju održivog/usklađenog razvoja. Ovaj tip razvoja podrazumijeva nov društveni odnos prema životnoj sredini, prostoru i prirodnim resursima, sa punom sviješću postojanja odgovornosti prema sadašnjim i budućim generacijama.¹⁷

Nacionalna strategija održivog razvoja definiše održivi razvoj kao ciljno - orijentisan, dugoročan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima. Održivi razvoj je orijentisan na izradu modela koji na kvalitetan način zadovoljavaju društveno-ekonomske potrebe i interese građana, a istovremeno eliminišu, ili značajno smanjuju uticaje koji predstavljaju prijetnju ili štetu po životnu sredinu i prirodne resurse. Dugoročni koncept održivog razvoja podrazumijeva stalni ekonomski rast, ali takav koji osim ekonomske efikasnosti i tehnološkog napretka, većeg učešća čistijih tehnologija i inovativnosti cijelog društva i društveno odgovornog poslovanja, obezbjeđuje smanjenje siromaštva, dugoročno bolje korišćenje resursa, unaprijeđenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života i smanjenje nivoa zagađenja na nivo koji mogu da izdrže činiooci životne sredine, sprječavanje budućih zagađenja i očuvanje biodiverziteta. Jedan od najvažnijih ciljeva održivog razvoja je otvaranje novih radnih mjesta i smanjenje stope nezaposlenosti, kao i smanjenje rodne i društvene nejednakosti, marginalizovanih grupa, podsticanje zapošljavanja mladih i lica sa invaliditetom, kao i drugih rizičnih grupa.¹⁸

Značenje pojmova održivog razvoja i održivosti složeno je i jedino što se sa sigurnošću o njima može reći jeste da još uvijek izazivaju brojne naučne i stručne rasprave. U osnovi, radi se o političkom i globalnom konceptu koji se u početku referisao prvenstveno na ekološke probleme nedovoljno razvijenih zemalja. Kreatori ekonomskog i društvenog razvoja na globalnom i lokalnom nivou trude se da riješe dva naizgled suprotstavljena problema: zahtjev za kvalitetnijim životom i zahtjev za zaštitom životne sredine. Intenzivan privredni razvoj često dovodi do narušavanja ravnoteže u prostoru i izaziva konflikte između različitih interesnih grupa. Zbog toga je neophodno naći načine i modele da se razvoj ostvaruje bez degradiranja ili iscrpljivanja onih resursa na kojima isti i počiva. U prošlosti su ekonomski faktori često dobijali primat nad životnom sredinom. Sa ekspanzijom industrijske revolucije u drugoj polovini 19. vijeka, kada je životna sredina bila ugrožena kao nikada ranije, pojavile su se prve ozbiljnije ideje o njenoj zaštiti.

U Stockholmu, 1972. godine, na Konferenciji UN o životnoj sredini, inicirano je osnivanje Programa Ujedinjenih Nacija za životnu sredinu, UNEP. Potom je uslijedilo osnivanje nacionalnih agencija za životnu sredinu u većem broju zemalja

Pod pojmom održivog razvoja podrazumijeva se jedinstvo u realizaciji tri grupe ciljeva:

¹⁶ Zoran Keković, Zoran Todorović, *Ugrožavanje životne sredine u Republici Srbiji - bezbednosni aspekti*, Nbp-Žurnal za kriminalistiku i pravo, časopis Kriminalističko- policijske akademije, br. 3, Beograd, 2008, 28.

¹⁷ Vesna Miltojević, *Ekološka kultura i procesi globalizacije*, Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukturu EU – Balkanska raskršća i alternative filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju, Niš, 2004, 46.

¹⁸ Nacionalna strategija održivog razvoja, Vlada Republike Srbije, 2008.

- postizanja održivosti u ekonomskom smislu, tj. ostvarenja kontinuiranog privrednog rasta, bez inflacije i povećanja spoljne zaduženosti;
- postizanja održivosti na socijalnom planu, kroz eliminaciju siromaštva i svih vidova socijalne patologije;
- postizanja održivosti na ekološkom planu, u korišćenju prirodnih resursa i životne sredine.

Postoje jaki moralni razlozi da današnja generacija ostavi potomstvu u naslijeđe ništa manje šanse za razvoj, no što ona ima sada. To znači da planeta Zemlja, sa svojim potencijalima, ne smije biti degradirana od strane postojećih ljudi.¹⁹

Posljedice ugrožavanja životne sredine su različite, a mogu da budu materijalne i nematerijalne, odnosno popravljive i nepopravljive. Kod materijalnih posljedica nastalo činjenično stanje može se nedvosmisleno kvantifikovati u novčanom iznosu. Nastala šteta može da bude:

- direktna;
- izmakla dobit;
- indirektna.

Nematerijalne štete se ne mogu automatski kvantifikovati i izraziti u novčanim jedinicama, iako su njihovi efekti u krajnju ruku takođe finansijski. Riječ je o:

- zagađenju pojedinih ili svih konstituenata životne sredine,
- ugrožavanju zdravlja ljudi, pri čemu efekti degradirane životne sredine po zdravlje ljudi mogu da budu toksični, mutageni, kancerogeni i teratogeni.

Sve posljedice ugrožavanja životne sredine mogu da budu:

- popravljive, i to u nekom kraćem periodu ili dužem periodu, djelimično ili u potpunosti,
- nepopravljive u dogledno vrijeme, kao u slučajevima nuklearnih ili hemijskih katastrofa.

Druga konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju koja je održana 1992. godine u Rio de Žaneiru usvojila je značajnu deklaraciju kojom je insitucionalizovan koncept održivog razvoja. 1997. godine objavljena je studija UN rađena za UNDP u kojoj se ukazuje na velike troškove ekoloških projekata za kontrolu zagađenja životne sredine. Studija je takođe ukazala da privredni rast zemalja u razvoju zahtijeva nove izvore energije i da u okviru razvoja novih energetske kapaciteta dio sredstava treba usmjeriti na projekte za eksploataciju obnovljivih izvora energije, što bi doprinijelo smanjenju zagađenosti životne sredine.²⁰

Zaključak

U svijetu se sve više javlja potreba za rješavanjem ekoloških problema i zaštite ekološkog balansa, u cilju očuvanja uslova ljudskog života. Opstanak ljudskih zajednica je u prošlosti veoma često bio ugrožen prirodnim katastrofama, epidemijama, ratovima, oskudicom hrane i drugim uticajima koji su, međutim, uvijek bili prostorno ograničeni. Za razliku od egzistencijalnih kriza prošlosti, krize današnjice ne potiču od prirodnih nepogoda koje su prostorno ograničene, već od globalnog nesklada u idejno-materijalnom smislu čitave industrijske civilizacije.

¹⁹ Vodič za dobro upravljanje u oblasti životne sredine, UNDP, Beograd, 2003, 54.

²⁰ Marija Blagojević, Boban Simić, *Oblici i izvori ugrožavanje ekološke bezbjednosti*, Ecologica, Beograd, 2019, 187.

Ekološka kriza velikih razmjera još uvijek nije nastupila. Ukoliko čovječanstvo još uvijek ima volje postojati i načini da živi sa postojećim prirodnim resursima. Moramo prepoznati da će trošenje ekološkog kredita zahtijevati i mnoge druge akcije za spriječavanje svjetske i finansijske krize.

Na osnovu navedenog dolazimo do zaključka da ekološka svijest i u najrazvijenijim državama svijeta još uvijek nije dovoljno razvijena. Zato smo danas svjedoci da najveće države svijeta, umjesto da imaju vodeću ulogu u rješavanju ili bar u ublažavanju protivriječnosti između biosfere i tehnologije, doprinose njenom produbljivanju. Zbog toga se čovječanstvo na početku 21. vijeka suočava sa najvećom krizom u modernoj istoriji u pogledu zaštite životne sredine, kojoj se nažalost predviđa dramatični tok i neizvjestan ishod.

LITERATURA:

1. Danilo Ž. Marković, *Socijalna ekologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2015.
2. Dražan Erkić, Miroslav Baljak, *Zagađivanje voda kao izvor ugrožavanje ekološke bezbjednosti*, Zaštita voda u zelenoj industrijskoj revoluciji – Zbornik radova, FITI – FPSP, Beograd, 2021.
3. Jeanna Hyde Hecker, *Peace and Sustainable Development through Environmental Security: A Methodology for Environmental Security Assessmen*, Institute for Environmental Security, Hague, 2011.
4. Marija Blagojević, Boban Simić, *Oblici i izvori ugrožavanje ekološke bezbjednosti*, Ecologica, Beograd, 2019.
5. Marija Blagojević i saradnici, *Koncept održivog razvoja u funkciji suzbijanja ekološkog kriminaliteta*, Ecologica br. 63/2011.
6. Mary Douglas, *Purity and Danger*, Psychology Press, 2002.
7. Milan Mišković, *Ekološka kriza i ekološka svest omladine*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Eko centar, Šabac, Beograd, 1997.
8. Nacionalna strategija održivog razvoja, Vlada Republike Srbije, 2008.
9. Nevenko Vranješ, *Globalni aspekti ekološke bezbjednosti*, In: 1st International Conference, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, 2009.
10. Saša Bakrač i saradnici, *Degradacija životne sredine - uticaj na ekološku bezbednost*, Vojno delo, Vol. 62, No. 3 (2010).
11. Tomislav Prodanović, *Ekološki problemi i samoupravno društvo*, Međuopštinski istorijski arhiv, Čačak, 1986.
12. Tony Bennet, *Cultural Studies and the Culture Concept*, Cultural Studies 29(4), Western Sydney University, 2015.
13. Vesna Miltojevic, *Ekološka kultura i procesi globalizacije*, Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU - Balkanska raskršća i alternative filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju, Niš, 2004.
14. Vesna Miltojević, *Ekološka kultura*, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2005.
15. Vodič za dobro upravljanje u oblasti životne sredine, UNDP, Beograd, 2003.
16. Zoran Keković, Zoran Todorović, *Ugrožavanje životne sredine u Republici Srbiji - bezbednosni aspekti*, Nbp-Žurnal za kriminalistiku i pravo, časopis Kriminalističko-policijske akademije, br. 3, Beograd, 2008.
17. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

ENVIRONMENTAL LEGAL FRAMEWORKS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EU AND WESTERN BALKANS: THE EXAMPLE OF USE IN FOOD PRODUCTION AND DISTRIBUTION

Abstract

Over the past three decades, ecology and environmental protection have become one of the most researched themes in both social and natural sciences. This theoretical approach has opened the way toward practical development, where new technologies have come into use, and have positioned themselves as the most efficient. Artificial intelligence (AI), still in the phase of genesis, has become one of the most developed technologies over the last decade, and is poised to be the most used technology worldwide in all economic and productive sectors. This is why most countries have developed serious frameworks to implement the use of AI in various productive sectors, and have exhibited excessive environmental control. That considers drafting and implementing various legal regulations and laws. The paper will explore how environmental legal frameworks on AI have affected its use in food production and distribution, in the EU and the Western Balkans. The hypothesis of the paper is that the legal framework does contribute to the development of AI, and it does affect the distribution and production of various food products. Also, it is considered that new environmental laws do contribute to the vast use of AI in food production, which makes the food produced faster, more efficiently, and according to the standards of WHO.

EKOLOŠKI PRAVNI OKVIRI VEŠTAČKE INTELIGENCIJE U EU I ZAPADNOM BALKANU: PRIMER UPOTREBE U PROIZVODNJI I DISTRIBUCIJI HRANE

Apstrakt

Tokom protekle tri decenije, ekologija i zaštita životne sredine su postale jedna od najistraženijih tema u društvenim i prirodnim naukama. Ovaj pristup otvorio je put ka praktičnom razvoju tehnologija, gde su nove tehnologije ušle u upotrebu i pozicionirale se kao najefikasnije. Veštačka inteligencija (AI), koja je još uvek u fazi početka, postala je jedna od najrazvijenijih tehnologija u poslednjoj deceniji i spremna je za tehnologiju koja se najčešće koristi u svetu u svim privrednim i proizvodnim sektorima. Zbog toga je većina zemalja razvila ozbiljne okvire za implementaciju upotrebe veštačke inteligencije u različite proizvodne sektore, i ispoljile su prekomernu kontrolu životne sredine. To podrazumeva izradu i sprovođenje raznih zakonskih propisa i zakona. U radu će se istražiti kako su ekološki pravni okviri za veštačku inteligenciju uticali na njenu upotrebu u proizvodnji i distribuciji hrane, u EU i na Zapadnom Balkanu. Hipoteza rada je da zakonski okvir doprinosi razvoju AI, ali i utiče na distribuciju i proizvodnju različitih prehrambenih proizvoda. Takođe, smatra se da novi zakoni i regulacije o životnoj sredini doprinosi širokoj upotrebi veštačke inteligencije u proizvodnji hrane, što čini da se hrana proizvodi brže, efikasnije i u skladu sa standardima SZO.

¹ Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad, Serbia

Introduction

Technological advancements in the past few years have contributed to the fact that people depend more and more on technology. One of the most significant of these advancements is the development of Artificial intelligence, better known as AI. The role of AI can somewhat be simply understood, but very complexly reached. It has a role to create a machine that will mimic the thinking of a human being, and advance even further into an intelligence that does go beyond the comprehension of a person (Branković 2017). The best way we can define AI is by using the definition that was given by Ray Kurzweil. He states that AI represents a machine that has a far greater intelligence than a human being, something that can be called superintelligence (Kurzweil et al. 1990). Other definitions have been given by prominent experts. A definition provided by Kevin Warwick states that AI considers making machines that have equal intelligence as a person, and would be able to do the tasks set as a person would (Warwick 2013). Another definition was given by Nick Bostrom, who defines AI as a system created to obtain general intelligence which can be advanced further (Bostrom 2014). In general, AI can be considered any machine (computer) that has the ability to exhibit some extent of intelligence.

When it comes to the extent of intelligence, there are a few different stages in which this intelligence is expressed: Weak AI, Strong AI, and Superintelligence. Weak AI is a machine that can perform tasks as intelligently as a human, and those tasks need to be set for it most of the time (Warwick 2013). Strong AI considers a form of intelligence of a person, but it exhibits the possibility to think its tasks through and perform them independently (Warwick 2013). Superintelligence is the most sophisticated form of AI, which considers an advanced level of cognitive behavior that exudes the one of a human (Bostrom 2014). As of today, weak AI is the only kind of AI that exists and is worked on, the most used technics are machine learning and using neural networks. AI is used in many spheres of life, and one of the most prominent, and by which will they mostly benefit is food production.

The paper will be based on the analysis and provide an overview of how AI influences food production, and what is the environmental framework that is used in the work. The analysis will consist of a few topics: AI and food production and AI and legal framework. The part which the relationship between AI and food production, will consist mostly of the technological and commercially-economical processes in which AI is crucial. In the part which will explain the legal framework of AI, what will be presented is the laws in the EU and the Western Balkans which are implemented, or will be implemented, when it comes to the use of AI in food production.

AI and Food Production

When we exhibit the use of AI in food production, it is evident that there are a lot of ways it can be implemented. The systems that are most used in food production can be divided into a few systems: ES, ANN, ML, BDA, and FL.

Expert system (ES) is one of the most advanced techniques of AI that has been used in the food industry. It regards the formation and planning of various strategies of a machine, which would imitate the human mind, and bring forth human-like decisions (Mavani et al. 2021). The functioning of this system consists of giving information to the machine, so a form of machine learning, that is provided by an expert in the field. After that, the machine will process the information and, according to the knowledge given by the expert, start performing various tasks. What is extraordinary about this system is that it has a high-security standard. Whenever there is a problem, it acts automatically and resolves complex issues with the help of an expert (Mavani et al. 2021). What is still evident is that the machine is not fully functional independently, but it needs human supervision. This way of production has shown to be very

efficient in the field of winemaking. Fuzzy logic (FL) is something that is best used for problem-solving. It is used in a situation that is not clear and needs a logical output, where the machine uses real numbers to calculate and decide what is the best option (Mavani et al. 2021). This has proved most useful when it comes to power saving. According to the reports that are available, while FC was used, the power save rose up to 7% (Mavani et al. 2021). ANN mostly uses the technics of neural networks and it is tasked to gather knowledge so that it can make use of the information that is sent to it and classify it accordingly (Mavani et al. 2021). This helps mostly with the classification and sorting of products.

Machine learning (ML) is one of the most widely used technics of AI and it considers a “computer algorithm that advances automatically with experiences” (Mavani et al. 2021, 139). What Machine learning is mostly used for includes ordinary least square regression (OLS-R), stepwise linear regression (SL-R), principal component regression (PC-R), partial least square regression (PLS-R), support vector regression (SVM-R), boosted logistic regression (BLR), random forest regression (RF-R), and k-nearest neighbors' regression (kNN-R) (Mavani et al. 2021). What machine learning provides exceeds far more than just food production, it starts all the way with the plantations. Soil monitoring is one of the most recent techniques that is used, and it considers a machine that is controlling the activity of the soil. In an AI-based system, a computer that has been implemented with a deep-learning algorithm is used to investigate the sequence of information or data received by the AI-based agents to trace the progress of crop and soil health (Kumar et al. 2021). One more way that ML would bring to the faster development of the food market is in logistics and packaging. When it comes to packaging, it would be able to create a well-organized sorting and packaging system, which would excessively be able to improve the production rapidly with the accuracy of 90% (Kumar et al. 2021).

BDA represents one of the most sophisticated developments of AI, which is an algorithm that ensures quick decision-making (Sharma et al. 2021). This technology of AI is most notably used during production, where a lot of decisions need to be made, but they are watched over by experts. Therefore, the same as other technologies that use AI, it is not independent, which groups it as weak AI. The development of BDA can provide: Descriptive analytics to identify patterns, clustering, identify agri-food risks, benchmarking; Predictive analytics to predict future events by analyzing demand forecasting, price, weather, quantity, customer behavior; Prescriptive analytics helps make better decisions and determine what will happen using mathematical optimization and simulation (Sharma et al. 2021). The benefits of BDA are: minimization of time consumption; fewer chances of errors; increased cleanliness; enhanced food safety; reduction in cost; decision making; sorting products; managing inventory; waste reduction; prediction of toxicity; improved supply chain and logistics; product development; food delivery (Sharma et al. 2021).

One of the most important fields in which AI would be used is food safety. We can consider food safety as a way to check the quality and consistency, and prevent any damage to any food product (CHEN and YU 2021). Also, one more benefit of AI in food production is speed. By using various means of AI, the speed of production, distribution, and product placement would increase significantly. That benefits both big and small businesses, which would be able to reach satisfactory speeds and accuracy, as well as create accurate data in their branch of the food industry, especially inspection and grading of fruits and vegetables, analysis of grain characteristics, evaluation of food and beverages, and in other fields (CHEN and YU 2021). Even though AI is capable to calculate the risk of what can happen during production and transport, it is still crucial to have a professional who will overlook the process. Capitalizing on opportunities to develop AI solutions that focus on strengthening food safety may consist of finding not new technologies, but new ways to use old ones (Friedlander and Zoellner 2020). When it comes to the development of food security and innovations, professionals will play an

important role in developing novel algorithms for specific food safety problems (Friedlander and Zoellner 2020). In the sector of food security, AI can uplift existing practices and advance the methods that exist, therefore making them more efficient, by using methods such as ANN, fuzzy logic systems, ML, computer vision, and robotics (Chamara et al. 2020).

AI Legal Framework

The technology which is provided by the advancements of AI has been widely recognized by the EU. The first sign of willingness to cooperate and communicate about the advancements of AI happened in 2017. By that point, it has been labeled as one of the most important technologies in the 21st century, and it will surely bring the advancements to humankind in the near future (Andonović 2020). The EU has been very devoted to the advancement, but it has also been keen on producing a stable regulatory body that will control the advancements of AI. That body is the European Agency for AI. This agency is tasked with creating the legal framework for the future development of AI, as well as regulating the current stands of the technology, and it is a body with mainly soft law power (Stahl et al. 2022). What is important is to open questions in all areas of the application of artificial intelligence, which will most likely result in the best possible legal framework (Schneeberger, Stöger, and Holzinger 2020).

The legal framework for Artificial intelligence is still not prepared in the EU, but the European Commission has started working on that matter. In April of 2021, the EC drafted an AI act, which will represent the first-ever legal framework of the EU that will enact the regulation of AI. In its report, the EU commission has recognized the significance of the EU for various sectors. This technological development will surely bring a lot of economic and societal benefits for a wide range of sectors including environment and health, the public sector, finance, mobility, home affairs and agriculture, and many more (European Commission 2021). The main task of this proposal is to “ensure the proper functioning of the single market by creating the conditions for the development and use of trustworthy AI systems in the Union” (European Commission 2021). AI act proposal seeks to achieve a set of specific objectives: ensure that AI systems placed on the EU market are safe and respect existing EU law; ensure legal certainty to facilitate investment and innovation in AI; enhance governance and effective enforcement of EU law on fundamental rights and safety requirements applicable to AI systems; facilitate the development of a single market for lawful, safe and trustworthy AI applications and prevent market fragmentation (European Commission 2021). One more thing that needs to be kept in mind is the ethical and human rights challenges that are connected with AI. The European Agency for AI, as the primary body that is tasked with regulating everything connected with AI, needs to form part of the governance ecosystem required to address these issues, as well as to bring forth ethical regulations of this well-advanced area (Stahl et al. 2022). The goal of making the AI act is for it to become a global standard setter, on which other countries can draw examples, as well as to drive AI innovation to adopt additional frameworks (Erdélyi and Goldsmith 2018).

Environmental Legal Framework and the AI in the EU and WB

Environmental law is somewhat of a “young form of law”, which is tasked to enforce various regulations in order to protect the environment, and also to prosecute the ones that endanger it (Víg and Gajinov 2011). This framework does consider a very wide range of regulations, which need to be regulated in the best possible way. The best way to do that is to administrate environmental laws effectively, and efficiently, for them to be administratively easily enforceable, and politically acceptable (Šogorov Vučković 2020). These frameworks need to be followed by some form of social engagement, of which the most effective are various

projects. They then will be tasked with raising social awareness and pointing out key ways to achieve the goals that have been set over the years, and it is one of the defining factors which will impact future developments.

In the basic understanding of AI in Environmental legal frameworks, it should be something that undoubtedly protects our ecosystem. The main role of AI in this framework is to leave an ecological footprint with its advancing technologies, which should be applied more and should support socially and environmentally beneficial outcomes (Kop 2021). That is why the recommendation of the Council of Europe states that AI systems should be “developed and used in a sustainable manner, with full respect for applicable environmental protection standards” (Council Of Europe 2020).

The sphere in which AI can most contribute to environmental purposes is Sustainable development. It is used to increase efficiency and solutions, as well as to provide further security for food products (Spanaki et al. 2021). In this sphere, AI can help a lot by providing systems that can optimize agricultural processes, revolutionize transportation and urban living, help mitigate the effects of climate change or predict natural disasters and facilitate greater access to information and knowledge. (Council Of Europe 2020).

When it comes to food production in the EU, the legal framework for the use of technology, which includes AI, is quite straightforward. The European Commission has noted that it should engage with the region to promote sustainable production patterns and food systems (European Commission 2018). This sustainability in production has also been covered under EU regulations and has been implemented in all member states. It considers that any product which was made by using AI technology and services is governed by existing product safety legislation and will fall under the existing third-party conformity frameworks that already apply (European Commission 2021).

Getting the notion, and understanding of the process of environmental lawmaking and implementation of green regulations took quite a long time to form in the Western Balkans. The process has just started as late as the beginning of the twenty-first century, but now it has started to develop slowly (Piksiades 2019). Environmental, climate, energy, migration, security, digital, geopolitical challenges, as well as the development of AI, are of common interest to both the Western Balkans and the EU (CEP 2020). That is why the EU drafted a Green Deal with the Western Balkans, and it started planning its implementation. This deal considers advancements in many areas which include: decarbonization, depollution of air, water, and soil, circular economy, farming, food production, and protecting biodiversity (European Commission 2018). This can be reached by using various technologies, and one of them is AI. The recommendation is to resort to new kinds of technology, as long as they protect the environment and do not endanger it (European Commission 2018).

The laws that require environmental protection have been agreed upon under the Green Deal, and they do consider using various AI technologies. They are agreed under the terms of decarbonization which state that the Western Balkan countries need to “support the development of smart transport infrastructure, promote fostering of innovative technologies (such as paperless transport, artificial intelligence, multimodal passengers ticketing, mobility as a service, border/boundary” (Regional Cooperation Council 2021). One more important aspect in which AI will be used is food production. It is required to promote environmentally-friendly and organic farming, as well as reduction of synthetic chemical products used in food production, which can be achieved by the use of new technologies (Regional Cooperation Council 2021). The deadline for the implementation of this aspect is 2026. The Western Balkans are very much lacking in the sphere of production when compared to the EU. They also have

fewer regulations. What has been agreed upon is to have a solid legal framework in the Western Balkans, which is necessary for the integration of circular economy principles in the industry sector, especially production (Regional Cooperation Council 2021). What was also agreed is that the Western Balkan countries will impose various dimensions of AI in the future. These dimensions regard economic impact; ethics and democracy; safety and security; and challenges of artificial general intelligence (Esch and van Zijverden 2018). These reforms are still underway, and they have not yet been fully completed.

Conclusion

What can be seen as evident in the whole text is that the idea of enforcing an environmental legal framework, in the combination with the development of new technologies, is something that is coming from the EU. This can be divided into two spheres: the development of technology and legal frameworks.

The technology that is developed, using AI, is somewhat common in the EU. The use of ML and BDA has become somewhat of an ordinary process when it comes to food security and production, and they have been widely implemented throughout the EU territory. Production, distribution, planning, packaging, and distribution are all technologically based, and most of them use new and developed AI technologies. Also, for all of these tasks, there is an active legal framework. Next to this rapid development of technology, there is the development of environmental frameworks. Even though not all of the areas are covered yet, most of them are, and the ones that are not, are in the process of being regulated.

The Western Balkans do lag behind the EU on this matter. Some technologies that are implemented in the countries are still not efficiently regulated. The process of production does lack legal frameworks and needs to be regulated in order to achieve more efficient production, distribution, planning, packaging, and distribution, which is already implemented in the EU. When it comes to the green agenda, it also lags far behind the one in the EU, which needs to change and get better.

The impression is that the Western Balkans do have great potential when it comes to technological development, and the individual countries have put effort into providing the space for AI technologies, but they need to be used more efficiently and smartly. Also, green acts and regulations need to be put in place, in order to also ensure the quality of the food produced, as well as the way it is distributed. There is a long way ahead of the countries in the Western Balkans, but it is something that can be achieved in the next big environmental checkpoint, which is 2030, for which legal regulations are crucial. In that circumstance, the food will be of a better standard, and the countries will be able to get more revenue, as well as save the environment.

References

- Andonović, Stefan N. 2020. “Strateško-Pravni Okvir Veštačke Inteligencije u Uperednom Pravu.” *Strani Pravni Život* 64 (3): 111–23.
- Bostrom, Nick. 2014. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press.
- Branković, Srbobran. 2017. “Veštačka Inteligencija i Društvo.” *Srpska Politička Misao* 2: 13–32.
- CEP. 2020. “Integrisanje Zapadnog Balkana: Izgradnja Evrope Budućnosti.” Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP) Beogradski fond za političku izuzetnost (BFPE) Centar savremene politike (CSP) Centar za evropske politike (CEP) Centar za međunarodne i bezbednosne poslove (ISAC) Evropski pokret u Srbiji (EPuS) Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM).
- Chamara, RMSR, S. M. P. Senevirathne, SAILN Samarasinghe, MWRC Premasiri, K. H. C. Sandaruwani, DMNN Dissanayake, SHNP De Silva, WMTP Ariyaratne, and B. Marambe. 2020. “Role of Artificial Intelligence in Achieving Global Food Security: A Promising Technology for Future.” *Sri Lanka Journal of Food and Agriculture* 6 (2).
- CHEN, Tzu-Chia, and Shu-Yan YU. 2021. “The Review of Food Safety Inspection System Based on Artificial Intelligence, Image Processing, and Robotic.” *Food Science and Technology*.
- Council Of Europe. 2020. “A LEGAL FRAMEWORK FOR AI SYSTEMS, Feasibility Study of a Legal Framework for the Development, Design and Application of Artificial Intelligence, Based on Council of Europe’s Standards on Human Rights, Democracy and the Rule of Law.” Council Of Europe.
- Erdélyi, Olivia J., and Judy Goldsmith. 2018. “Regulating Artificial Intelligence: Proposal for a Global Solution.” In *Proceedings of the 2018 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, 95–101.
- Esch, Valeska, and Olga van Zijverden. 2018. *RULE OF LAW REFORMS IN THE WESTERN BALKANS*. The Aspen Institute.
- European Commission. 2021. “Artificial Intelligence Act.” EU Parliament. Brussels.
- European Commission. 2018. “COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS.” European Commission. Brussels.
- Friedlander, Adam, and Claire Zoellner. 2020. “Artificial Intelligence Opportunities to Improve Food Safety at Retail.” *Food Protection Trends* 40 (4): 272–78.
- Kop, Mauritz. 2021. “EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI.” In . Stanford-Vienna Transatlantic Technology Law Forum, Transatlantic Antitrust ...
- Kumar, Indrajeet, Jyoti Rawat, Noor Mohd, and Shahnawaz Husain. 2021. “Opportunities of Artificial Intelligence and Machine Learning in the Food Industry.” *Journal of Food Quality* 2021.
- Kurzweil, Ray, Robert Richter, Ray Kurzweil, and Martin L. Schneider. 1990. *The Age of Intelligent Machines*. Vol. 580. MIT press Cambridge.
- Mavani, Nidhi Rajesh, Jarinah Mohd Ali, Suhaili Othman, M. A. Hussain, Haslaniza Hashim, and Norliza Abd Rahman. 2021. “Application of Artificial Intelligence in Food Industry—A Guideline.” *Food Engineering Reviews*, 1–42.

- Pikiades, Dušan. 2019. "Progress in Fulfilling the Requirements of the Paris Agreement on Climate Change in the Western Balkans." *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE POST-SOCIALIST TRANSFORMATION OF THE CITY*.
- Regional Cooperation Council. 2021. "FOR THE IMPLEMENTATION OF THE SOFIA DECLARATION ON THE GREEN AGENDA FOR THE WESTERN BALKANS 2021-2030." European Union. Sarajevo.
- Schneeberger, David, Karl Stöger, and Andreas Holzinger. 2020. "The European Legal Framework for Medical AI." In *International Cross-Domain Conference for Machine Learning and Knowledge Extraction*, 209–26. Springer.
- Sharma, Saurabh, Vijay Kumar Gahlawat, Kumar Rahul, Rahul S. Mor, and Mohit Malik. 2021. "Sustainable Innovations in the Food Industry through Artificial Intelligence and Big Data Analytics." *Logistics* 5 (4): 66.
- Spanaki, Konstantina, Erisa Karafili, Uthayasankar Sivarajah, Stella Despoudi, and Zahir Irani. 2021. "Artificial Intelligence and Food Security: Swarm Intelligence of AgriTech Drones for Smart AgriFood Operations." *Production Planning & Control*, 1–19.
- Stahl, Bernd Carsten, Rowena Rodrigues, Nicole Santiago, and Kevin Macnish. 2022. "A European Agency for Artificial Intelligence: Protecting Fundamental Rights and Ethical Values." *Computer Law & Security Review* 45: 105661.
- Víg, Zoltán, and Tamara Gajinov. 2011. "Stanje i Perspektive Ekološkopravne Regulative u Srbiji."
- Vučković, Jelena Šogorov. 2020. "POLICY-LEGAL INSTRUMENTS OF INDIRECT ENVIRONMENTAL MANAGEMENT." *Српска Политичка Муцао*, no. 4: 189–204.
- Warwick, Kevin. 2013. *Artificial Intelligence: The Basics*. Routledge.

„PРАВNA REGULATIVA KAO DETERMINANTA ODGOVORNOSTI PРАВNIH SUBJEKATA U PROIZVODNJI, PRERADI I DISTRIBUCIJI HRANE ”

-posmatrano kroz prizmu propisa o hrani u BiH uopšte-

Sažetak

Autor u radu daje prikaz relevantnih zakonskih i podzakonskih propisa , prije svega onih koji su na snazi kao i onih koji su vremenom prestali postojati zbog okolnosti koje su kočile proizvodnju promet i distribuciju hrane a u vezi odluka nadležnih organa i tijela mjerodavnih za uspostavu pravnih mehanizama koji utiču i koji mogu uticati na proizvodnju promet i distribuciju hrane i proizvoda od hrane.

Ukazujući na zakonsku regulativu u pet dijelova i zaključkom autor uspijeva kroz podzakonske akte uputiti nas na jedinstvene principe snažnog naučnog osnova te kroz organizovanu strukturu podvući pitanje zdravstvene ispravnosti hrane i dati odgovor na osnovu utemeljenja odredbi pravnih propisa na kojima počiva proizvodnja prerada obrada i disperzija ne samo hrane nego i stočne hrane kao i drugih proizvoda sličnih hrani i životinjskoj hrani..

Imajući u vidu pozitivne zakonske i podzakonske propise o hrani koje je Evropska Unija modifikovala (Food Law,EU 178/2000) , u Bosni i Hercegovini su u primjeni odgovarajući propisi iz osnovne oblasti o hrani koje ćemo prikazati u ovom radu.

Naravno nećemo zaboraviti u vezi stim dati i prikaz opcija odgovornosti pravnih subjekata u poslovanju sa hranom. Zato ćemo u kontestu stim pobrojati propise (podzakonske akte u formi odluka, naredbi ,smjernica kao i pravilnika) o hrani u Bosni i Hercegovini kao i one provedbene propise koji su u skladu sa ovim zakonom. Imajući u vidu da je Republika Srpska Bosne i Hercegovine 2019.godine donijela istovjetan zakon o hrani cijenimo da su odredbe tog zakona više-manje iste ili slične ,no u ukupnosti iste predstavljaju zaštitu onih pravnih svatanja organa i potrošača koji hranu definišu ili temelje na pozitivnim svatanjima prema hrani bez koje čovjek i životinjski svijet uopšte nebi mogao bitisati tj. nebi mogao imati svoju opstojnost.

Ključne riječi: Nadležni organ, Propis, Zakon i Podzakonski akt.

*Profesor na Pravnom fakultetu Evropskog Univerziteta Brčko distrikta BiH, Gradski Pravobranilac Grada Srebrenika, Licencirani Medijator na listi Medijatora BiH i Medijatora Jugoistočne Evrope .
e-mail:muharem.selimovic@gmail.com

PhD. Muharem Selimović*

"LEGAL REGULATION AS A DETERMINANT OF LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN THE PRODUCTION, PROCESSING AND DISTRIBUTION OF FOOD"

-observed through the prism of food regulations in BiH in general-

Summary

The author gives an overview of relevant laws and regulations, especially those in force and those that have ceased to exist over time due to circumstances that hampered food production and distribution in relation to decisions of competent authorities and bodies responsible for establishing legal mechanisms affecting and which enable to influence the correct production, trade and distribution of food and food products.

Undoubtedly, through the legislation in five parts on a scientific basis, applying the basic law on food, the author permeates and points to the unique principles of a strong scientific basis and through the organized structure draws the question of food safety and indicates the basis only food but also animal feed as well as other products similar to food and animal feed ..

Pointing out that and having in mind the positive regulations on food that have been modified by the European Union (Food Law, EU 178/2000) in Bosnia and Herzegovina, the relevant regulations in the basic field of food are in force, which we will highlight through the paper.

Of course, there will also be a presentation of the segments of the responsibility of legal entities in the food business. Therefore, in the context, we will list the regulations (bylaws in the form of decisions, orders and regulations) on food in Bosnia and Herzegovina, as well as those implementing regulations that are in accordance with this law. Bearing in mind that the Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina passed the same law in 2019, we appreciate that the provisions are more or less the same or similar, but in general they represent the protection of those legal views of bodies and consumers that define food or are based on positive views on food without which man could not be the plant and animal world, ie. it could not have its own survival.

Keywords: Regulations, Laws, Bylaws and competent authorities.

* Professor at the Faculty of Law of the European University of Brčko District of BiH, City Attorney of the City of Srebrenik, Licensed Mediator on the list of Mediators of BiH and Mediators of Southeast Europe. e-mail: muharem.selimovic@gmail.com

Uvod

Osnovni tekst Zakona o hrani Bosne i Hercegovine je objavljen 09.11.2004. godine koji između ostalog propisuje te daje u zadatak Agenciji za sigurnost hrane BiH iniciranje, pripremu i organiziranje izrade provedbenih propisa kako iz predmetnog zakona tako i provedbenih podzakonskih akata koji detaljno regulišu polje ljudske i životinjske hrane. Zbog istaknutog a radi ravnopravnosti potrošača, postoji proces izrade propisa o hrani koji vodi usklađenosti propisa sa EU legislativom i standardima Codex Alimentarius, a sve u cilju ispunjenja preuzetih obaveza i napretka Bosne i Hercegovine na evropskom putu. Osvrtom na prethodni period uočavamo da je Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, u saradnji sa mjerodavnim tijelima entiteta i Brčko Distrikta BiH, u periodu od 2006. godine do danas inicirala, pripremila i predložila zakonske i podzakosne akte te neke od njih sam donijela. Osim toga poznato je da je veći broj propisa prestao važiti usled tehnološkog unapređenja. Zakon o hrani¹ Bosne i Hercegovine se uređuju osnove i načela za obezbjeđenje visokog nivoa zaštite života i zdravlja ljudi, zaštite interesa potrošača i zahtjeve u oblasti proizvodnje i prometa bezbjedne hrane i hrane za životinje. Ovaj zakon zasniva se na načelu pouzdanog, naučno utemeljenog i efikasnog sprovođenja postupaka u izboru i preduzimanju mjera u oblasti bezbjednosti hrane i hrane za životinje, primjerenih zahtjevima iz oblasti zaštite života i zdravlja ljudi, zdravlja i dobrobiti životinja, zdravlja bilja i zaštite životne sredine. Primarni zadatak je integrisanje svih mjera i institucija, koji definišu ulogu pravnih subjekata u bezbjednosti hrane. Utvrđene su nadležnosti državnih organa koji su odgovorni za pojedina pitanja bezbjednosti hrane. Nesporno subjekti imaju odgovornost u svim fazama proizvodnje, prerade, obrade i distribucije te su dužni obezbijediti da hrana zadovoljava odredbe propisa o hrani relevantnih za djelatnost koju obavljaju i nadziru poštivanje svih propisa koji regulišu predmetnu oblast. Zato isti odgovaraju za svaku štetu oštećenja zdravlja ljudi pa slijedom toga i životinja zbog upotrebe nesipravne odnosno kvarljive hrane. Prepoznatljivo je da su odgovorni organi i institucije propise o hrani, novoj hrani zatim propise o označavanju i reklamiraju hrane, propise o oznaci tradicionalnog ugleda hrane kao i propise o oznaci originalnosti te oznaci geografskog porijekla hrane kao i druge propise o hrani stavili na uvid čovjeku kao građaninu odnosno potrošaču a odgovornim organima na doslovnu primjenu i sprovođenju istih u djelo.

¹ Osnovi tekst zakona je objavljen u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine br. 50 / 2004).

1. Usklađenost Zakona o hrani sa propisima Evropske Unije ?!

Zakon o hrani je velikim dijelom harmonizovan sa propisima EU . Prije svega isti je u velikoj mjeri usklađen sa sledećim regulativama ili direktivama: 1) Regulativom (EC) br.178/2002 Evropskog parlamenta i Savjeta od 28.januara 2002. godine kojom se definišu opšti principi i uslovi zakona o hrani, procedure koje uređuju oblast bezbjednosti hrane i osniva Evropski organ za bezbjednost hrane; 2) Regulativom (EC) br. 183/2005.godine Evropskog parlamenta i Savjeta od 12. januara 2005.godine kojom se utvrđuju zakonski uslovi za oblast higijene hrane za životinje, regulativom (EZ) br.882/2004 Evropskog parlamenta i Savjeta od 29. aprila 2004. godine o zvaničnim kontrolama koje se vrše kako bi se utvrdila usaglašenost sa zakonom o hrani i hrani za životinje, kao i sa propisima iz oblasti zdravlja i brige o životinjama; 3) Regulativom (EC) br.852/2004 Evropskog parlamenta i Savjeta , od 29. aprila 2004. godine o higijeni namirnica; 4) Regulativom (EC) br.853/2004 Evropskog parlamenta i Savjeta , od 29. aprila 2004. godine koja propisuje posebna higijenska pravila za hranu životinjskog porijekla; 5) Regulativom (EC) br.854/2004 Evropskog parlamenta i Savjeta , od 29. aprila 2004. godine koja propisuje posebna pravila za organizaciju zvaničnih kontrola proizvoda životinjskog porijekla, namijenjenih ljudskoj ishrani; 6) Direktivom 98/83 EC o kvalitetu vode namijenjene za ljudsku potrošnju; i 7) Direktivom (EC) 13/2000 o deklarisanju, prezentaciji i reklamiranju prehrambenih proizvoda.

2. Zakonski propisi o hrani u primjeni u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini u primjeni su odgovarajući propisi² usaglašeni sa propisima Evropske unije (FoodLaw, EU 178/2000) .

Naime Zakon o hrani Bosne i Hercegovine ³ je usvojen i donesen od strane Zastupničkog doma odnosno Doma naroda te objavljen 09.11.2004.godine u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine: br 50/04, dok je entitet Republika Srpska Bosne i Hercegovine donijela Zakon o hrani i isti objavila u Službenom glasniku Republike Srpske Bosne i Hercegovine br.19/17.

Zakon o hrani Bosne i Hercegovine između ostalog, je dao u zadatak Agenciji za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine na: iniciranje, pripremi i organiziranje izrade provedbenih propisa iz ovog zakona sa ciljem zaštite zdravlja potrošača, zaštite interesa proizvođača i stavljanja u ravnopravan položaj. Stim je dakako postaknut proces izrade propisa o hrani usklađenih sa EU legislativom i standardima Codex Alimentarius, a sve u cilju ispunjenja preuzetih obaveza i napretka Bosne i Hercegovine na evropskom putu. Zato je Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, u saradnji sa mjerodavnim tijelima entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republika Srpske Bosne i Hercegovine i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, u periodu od 2006. godine do danas inicirala, pripremila i predložila propise na koje ukazujemo kroz sami tekst ovog rada .Treba pocrtati da je Zastupnički dom odnosno Dom naroda BiH slijedom prednjeg takođe donio i usvojio u istoj godini i Zakon o genetski modificiranim organizmima koji je objavljen u Službenom Glasniku BiH broj:23/09.

² Preuzeto sa : <https://fsa.gov.ba> propisi –o –hrani-2

³ Zakon o hrani BiH je usvojen i donesen od strane Zastupničkog doma / Doma naroda. Isti je usvojen i objavljen 09.11.2004.godine u Službenom glasniku br 50/04. Takođe Oba doma su dana 24.03.2009.godine donijela Zakon o genetski modificiranim organizmima koji je objavljen u Službenim novinama br. 23/09.

Primjećujemo da je na osnovnim postulatima citiranjem člana 28 Zakona o hrani određeno ⁴ da mogućnost sljedivosti mora biti uspostavljena u svim fazama proizvodnje, prerade, obrade i distribucije hrane, sirovina biljnog i životinjskog porijekla, životinja koje proizvode hranu ili služe za proizvodnju hrane, kao i sljedivosti bilo koje druge supstance koja je namijenjena ugradnji ili se može očekivati da će biti ugrađena u hranu.

Tako su subjekti u poslovanju sa hranom dužni su uspostaviti sistem evidencija, odnosno baze podataka i osigurati postupke koji će im omogućiti da u svakom trenutku mogu identifikovati svaku pravnu i fizičku osobu koja ih je opskrbljivala hranom, životinjama koje proizvode hranu ili služe za proizvodnju hrane ili bilo kojim drugim supstancama koje su namijenjene proizvodnji ili se može očekivati da će biti upotrijebljene u proizvodnji hrane⁵

Stime su subjekti u poslovanju s hranom dužni uspostaviti baze podataka i osigurati postupke koji će im omogućiti da u svakom trenutku mogu identifikovati druge subjekte u poslovanju sa hranom kojima su isporučivali hranu te su podatke o hrani čuvati tri godine, te ih na zahtjev u svakom trenutku učiniti dostupnim mjerodavnim tijelima. Poznata je činjenica da hrana koja je stavljena na tržište ili je vjerovatno da će biti stavljena na tržište mora biti deklarirana ili na drugi način identifikovana putem odgovarajuće propisane dokumentacije ili drugih informacija, da bi se osigurala mogućnost sljedivosti.

Detaljne uslove koji se odnose na zahtjeve sljedivosti iz ovog člana propisuju nadležna tijela odnosno organi.⁶ Tako Zakon o hrani Republike Srpske ⁷ u članu 25 određuje da u svim fazama proizvodnje, prerade i distribucije hrane mora biti obezbijedena sljedivost da je subjekat u poslovanju hranom je dužan da identifikuje svaki drugi subjekat od kojeg nabavlja i kojem isporučuje hranu i koja kao repromaterijal služi za dalju proizvodnju hrane ili bilo koju supstancu koja se dodaje ili se očekuje da će biti ugrađena u hranu te da je subjekat iz stava 2. ovog člana dužan da uspostavi sistem i procedure koje obezbjeđuju transparentnost podataka o sljedivosti da hrana koja se stavlja u promet u Republici Srpskoj ili za koju postoji vjerovatnoća da će biti stavljena u promet te da ona mora da bude na odgovarajući način evidentirana, deklarirana i označena radi identifikacije da bi se obezbijedila mogućnost njene sljedivosti da subjekti u poslovanju hranom dužni su da podatke iz stava 2. ovog člana čuvaju tri godine i na zahtjev nadležnih organa blagovremeno učine dostupnim.

Dakle Zakonom je stvorena osnova za donošenje niza podzakonskih akata, kojima će se postići visok nivo usaglašenosti propisa iz oblasti bezbjednosti hrane i hrane za životinje.

Radi kontinuiranog praćenja i procjene bezbjednosti hrane i hrane za životinje u cilju unaprjeđivanja nivoa zaštite života i zdravlja ljudi i životinja, davanja predloga za odlučivanje o stručnim pitanjima i pružanja naučne i stručne pomoći u donošenju odluka i pripremi propisa iz oblasti bezbjednosti hrane i hrane za životinje Zakon o hrani je predvidio organe agencije za bezbjednost hrane u formi Upravnog odbora, direktora, savjetodavnog vijeća i naučnog savjeta i naučnog odbora. Zadaci i način rada ovih tijela utvrđuju se Statutom kao opštim aktom koji mora biti sa saglasnosti sa zakonom.

Sve je to u funkciji implementacije Zakona o hrani, budući da se njegovim donošenjem vrši predviđena dogradnja sistema, odnosno institucionalno zaokruživanje u oblasti bezbjednosti hrane.

⁴ Zakon o hrani Bosne i Hercegovine (član 28):

⁵ Ibidem

⁶ Vijeće ministara na prijedlog Agencije za bezbjednost hrane, u saradnji sa mjerodavnim organima entiteta i Brčko Distrikta

⁷ Zakon o hrani Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, 49/09)

2.1. Nadležni organi i njihova odgovornost

Subjekti koji posluju sa hranom su odgovorni za uspostavljanje sistema sljedivosti⁸ hrane u skladu sa propisima koji donosi jedna država.. Shodno zakonu Bosne i Hercegovine kao nadležni organi koji su odgovorni u tom smislu su prije svega Agencija za bezbjednost hrane, Ured za veterinarstvo Bosne i Hercegovine, Uprava za zaštitu zdravlja bilja Bosne i Hercegovine, Ministarstva entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Aktivnosti koje provode nadležni organi ispoljavaju se u vidu kontrole⁹ koje provode organi u cilju pravilnog poslovanja subjekata sa hranom. Ta kontrola se provodi primjenom Zakonskih i podzakonskih propisa koje donose nadležni organi . Podzakonske akte navodimo u tekstu.

2.2. Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je donijela počev od 2008.godine do danas niz podzakonskih akta među kojima se nalaze prije svega Naredba o privremenoj zabrani uvoza u BiH, prevoza preko teritorije BiH, povlačenju sa tržišta BiH mlijeka i mliječnih proizvoda i mjerama pojačane kontrole na tržištu BiH prehrambenih proizvoda složenog sastava koji sadrže mliječnu komponentu porijeklom ili isporučenih iz Narodne Republike Kine donesena 21.10.2008.godine i objavljena u Sl.glasniku BiH br.85/08, zatim Pravilnik o mikrobiološkim kriterijima u hrani za životinje koji je objavljen u Službenom glasniku BiH br. 67/12 donesen 28.8.2012 .godine , potom Pravilnik o načinu vođenja jedinstvenog registra genetski modificiranih organizama objavljen u Službenom glasniku BiH br. 17/12 donesen i usvojen 05.03.2012.godine kao i Pravilnik priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH objavljen u Službenom glasniku broj. 6/21 donesen dana 29.1.2021.godine i napokon Popis stolnih voda objavljen u Službenom glasniku BiH, broj 6/21 od 29.1.2021.godine.

2.3. Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je donijela počev od 2010.godine do danas čitav niz podzakoskih akta sa čime je uredilo ovu materiju.

2.3.1. Naime donesene su sledeće **odluke**: 1) Odluku o davanju ovlaštenja ispitnim laboratorijama u BiH za ispitivanje, kontrolu i praćenje prisustva GMO u hrani i hrani za životinje ,objavljena u Sl.glasniku BiH 15/10 od 01.03.2010.godine ; 2) Odluku o obnovi ovlaštenja ispitnim laboratorijama u BiH za ispitivanje, kontrolu i praćenje prisustva GMO u hrani i hrani za životinje ,objavljena u Sl.glasniku BiH br, 61/14 od 05.08.2014.godine ; 3) Odluku o uvođenju posebnih uvjeta kojima se uređuje uvoz neke hrane i hrane za životinje iz određenih zemalja zbog rizika od kontaminiranosti aflatoksinima ,objavljena u Sl.Glasniku BiH br.90/16 od 02.12.2016.godine 4) Odluku o povećanoj razini službenih kontrola pri uvozu kukuruza za prehranu ljudi, objavljena u Sl.Glasniku BiH br.48/15 od 16.06.2015.godine 5) Odluku o visini posebne naknade za izdavanje rješenja o odobrenju za stavljanje na tržište GMO hrane i hrane za životinje 61/14 od 05.08.2014.godine.

2.3.2. Uporedo sa odlukama su doneseni i **pravilnici** koji su bliže uredili materiju i time dali veću sigurnost potrošačima i korisnicima usluga. Tako danas u primjeni imamo više od 36 Pravilnika. Navodimo ih redom: 1) Pravilnik o aktivnim i inteligentnim materijalima i

⁸ Sljednost(mogućnost praćenja) je mogućnost ulaženja u trag hrani, hrani za životinje, životinji koja proizvodi hranu, odnosno služi za proizvodnju hrane, sirovini ili materiji koja je namijenjena ugrađivanju ili se očekuje da će biti ugrađena u hranu ili hranu za životinje, kroz sve faze proizvodnje, prerade i distribucije Interna sljedivost je sposobnost da se slijedi put određene jedinice proizvoda i/ili šarže u okviru jednog preduzeća ili organizacione jedinice unutar preduzeća. Eksterna sljedivost podrazumijeva praćenje proizvoda, koji je fizički predat od strane jednog partnera drugom partneru u lancu snabdjevanja..

⁹ Ovaj vid kontrole se naziva Službena kontrola.

predmetima namijenjenim za kontakt sa hranom, objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 25/11 od 04.04.2011.godine 2) Pravilnik o analitičkim metodama za jaka alkoholna i alkoholna pića objavljen u Sl.Glasniku BiH br 50/11 od 21.06.2011.godine 3) Pravilnik o brzo smrznutoj hrani za ishranu ljudi objavljen u Sl.Glasniku BiH br 51/11 od 27.06.2011.godine 4) Pravilnik o čaju, biljnom čaju, voćnom čaju i instant čaju, objavljen u Sl.Glasniku BiH br 54/11 od 05.07.2011.godine, 5) Pravilnik o definiranju, opisivanju, prezentiranju, označavanju i zaštiti zemljopisnih oznaka jakih alkoholnih pića,objavljen u Sl.Glasniku BiH br 81/12 od 15.10.2012.godine , 6) Pravilnik o dijetalnoj hrani za posebne medicinske potrebe objavljen u Sl.Glasniku BiH 71/11 od 06.06.2011.godine 7) Pravilnik o formulama za dojenčad i formulama nakon dojenja objavljen u Sl.Glasniku BiH 105/12 od 21.01.2013.godine 8) Pravilnik o higijeni hrane; objavljen u Sl.Glasniku BiH 4/13; od 21.1.2013 .godine ,9) Pravilnik o higijeni hrane životinjskog podrijetla; objavljen u Sl.Glasniku BiH 103/12; od 25.12.2012 .godine, 10) Pravilnik o hrani namijenjenoj za uporabu u energetski ograničenoj ishrani za smanjenje tjelesne mase; objavljen u Sl.Glasniku BiH 71/11; od 6.9.2011.godine, 11) Pravilnik o hrani obogaćenoj nutrijentima; objavljen u Sl.Glasniku BiH 72/11; od 12.9.2011.godine 12) Pravilnik o hrani obogaćenoj nutrijentima R(01); objavljen u Sl.Glasniku BiH 68/14;od 1.9.2014.godine 13)Pravilnik o hrani podvrgnutoj jonizirajućem zračenju; objavljen u Sl.Glasniku BiH 50/11; od 21.6.2011.godine 14) Pravilnik o hrani za posebne prehrambene potrebe; objavljen u Sl.Glasniku BiH 72/11; od 12.9.2011.godine, 15) Pravilnik o izgledu i načinu korištenja zaštićenog znaka oznake podrijetla, oznake zemljopisnog podrijetla i oznake zajamčeno tradicionalnog specijaliteta prehrambenih proizvoda; objavljen u Sl.Glasniku BiH 82/19; od 17.12.2019. godine, 16) Pravilnik o jestivim biljnim uljima, jestivim biljnim mastima i majonezama; objavljen u Sl.Glasniku BiH br.21/11; od 22.3.2011. godine, 17) Pravilnik o jestivim kazeinima i kazeinatima; objavljen u Sl. Glasniku BiH, br. 21/11; 22.3.2011. godine, 18) Pravilnik o kavi, proizvodima od kave, surogatima i proizvodima od surogata; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 72/11; od 12.9.2011. godine, 19) Pravilnik o kakau i čokoladnim proizvodima; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 51/11;od 27.6.2011. godine, 20) Pravilnik o keksima i proizvodima srodnim keksima; objavljen u Sl. Glasniku BiH 51/11; od 27.6.2011. godine, 21) Pravilnik o keramičkim predmetima namijenjenim za kontakt s hranom; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 42/10; od 24.5.2010. godine, 22) Pravilnik o stavljanju van snage Pravilnika o količini brašna utrošenog za proizvodnju pekarskih proizvoda; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 12/19; od 19.2.2019. godine 23) Pravilnik o korištenju aktivnog aluminijeva oksida za uklanjanje fluorida iz prirodnih mineralnih i prirodnih izvorskih voda; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 18/13; od 11.3.2013. godine, 24) Pravilnik o kakvoći senfa; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 18/13; od 11.3.2013. godine, 25) Pravilnik o kvaliteti voćnih vina; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 68/14;od 01.09.2014. godine, 26) Pravilnik o maksimalnoj razini ostataka pesticida u i na hrani i hrani za životinje biljnog i životinjskog porijekla; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 48/21; od 2.8.2021. godine, 27) Pravilnik o najvećim dozvoljenim količinama radioaktivne kontaminacije hrane i hrane za životinje nakon nuklearnog incidenta ili drugih slučajeva radiološke opasnosti; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 39/12;od 22.5.2012. godine, 28) Pravilnik o najvećim dopuštenim količinama za određene kontaminante u hrani; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 68/14; od 1.9.2014. godine, 29) Pravilnik o najvećim dopuštenim količinama za određene kontaminante u hrani R (01); objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 79/16; od 21.10.2016. godine 30) Pravilnik o najvećim dopuštenim količinama za određene kontaminante u hrani R(02); objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 84/18; od 30.11.2018. godine 31) Pravilnik o materijalima i predmetima izrađenim od filma od regenerirane celuloze namijenjenim za kontakt s hranom; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 42/10; od 24.5.2010. godine, 31) Pravilnik o materijalima i predmetima koji sadrže vinil klorid monomer i namijenjeni su za kontakt sa hranom; objavljen u Sl.Glasniku BiH br. 42/10; od 24.5.2010.

godine, 32) Pravilnik o materijalima i predmetima namijenjenim za kontakt s hranom; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 42/10; od 24.5.2010. godine 33) Pravilnik o mazivim mastima; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 21/11; od 22.3.2011. godine, 34) Pravilnik o medu i drugim pčelinjim proizvodima; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 37/09; od 12.5.2009. godine, 35) Pravilnik o medu i drugim pčelinjim proizvodima R(01); objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 25/11; od 4.4.2011. godine 36) Pravilnik o metodama analiza šećera; objavljen u Sl. Glasniku BiH br. 77/10; od 20.9.2010. godine.

3. Propisi o hrani van snage

Na prijedlog Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, u saradnji sa mjerodavnim tijelima entiteta i Brčko Distrikta BiH, određeni pravni akti u vidu naredbe odluke ili napatka kao i drugi popisi su stavljeni van snage. Obrađivač svih akta je Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine osim Odluke o posebnim uvjetima za uvoz određene hrane iz određenih zemalja zbog rizika od kontaminiranosti aflatoksinima objavljena u Službenom glasniku BiH br. 71/13, a prestala da važi 10.12.2016. godine, čiji obrađivač je Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine.

Tako je Naputak o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige evidencije utroška brašna objavljen u Službenom glasniku BiH br. 11/11 prestao da važi dana 28.2.2019. godine. Veći broj Naredbi je prestao postojati tokom 2011. godine i 2016. godine. Tako je Naredba o povlačenju s tržišta BiH, privremenoj zabrani uvoza u BiH i provoza kroz BiH sjemena piskavice, te određenih vrsta sjemena i mahunarki porijeklom iz Egipta objavljena u Službenom glasniku BiH br. 57/11 prestala postojati dana 25.10.2011. godine, kao i Naredba o zabrani upotrebe 2,2-Bis (4-hidroksifenil) propana, općenito poznatog kao bisfenol A (BPA), u proizvodnji plastičnih flašica za hranjenje dojenčadi, stavljanja na tržište i uvoza u BiH plastičnih materijala i predmeta namijenjenih da dođu u kontakt sa hranom koji nisu u skladu s odredbama ove naredbe objavljena u Službenom glasniku BiH br. 43/11 prestala postojati 03.11.2011. godine i napokon Naredba o povlačenju s tržišta BiH, privremenoj zabrani uvoza u BiH i provoza kroz BiH sjemena piskavice, te određenih vrsta sjemena i mahunarki porijeklom iz Egipta R(01) objavljena u Službenom glasniku BiH br. 85/11 prestala postojati 21.11.2011. godine.

U 2016. godine su prestale postojati dvije naredbe :1) Naredba o povlačenju s tržišta BiH, privremenoj zabrani uvoza u BiH i provoza kroz BiH sjemena piskavice, te određenih vrsta sjemena i mahunarki porijeklom iz Egipta R(02) objavljena u Službenom glasniku BiH br. 92/11 prestala postojati 11.11.2016. godine i 2) Naredba o privremenoj zabrani uvoza u BiH, provoza preko teritorija BiH, povlačenju sa tržišta BiH dijetetskih proizvoda koji sadrže sibutramin objavljena u Službenom glasniku BiH br. 19/10 prestala postojati 11.11.2016. godine.

Počev od 2014. godine do 2019. godine prestala je važnost i postojanje Popisa priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH. Naime radi se o sledećem: 1) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH objavljen u Službenom glasniku BiH br. 1/14, prestao postojati dana 04.03.2014. godine, 2) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(01) objavljen u Službenom glasniku BiH br. 17/14 prestao postojati dana 22.4.2014. godine. 3) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(02) objavljen u Službenom glasniku BiH br. 31/14 prestao postojati dana 30.06.2014. godine 4) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(03) objavljen u Službenom glasniku BiH br. 50/14, prestao postojati dana 08.09.2014. godine 5) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(04) objavljen u Službenom glasniku BiH br. 71/14

prestao postojati dana 2.12.2014.godine 6) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(05) objavljen u Službenom glasniku BiH br .93/14 prestao postojati dana 1.9.2015. godine 7) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(06) objavljen u Službenom glasniku BiH br . 69/15 4. prestao postojati dana 10.2016.godine. 8) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(07) objavljen u Službenom glasniku BiH br.74/16 6 prestao postojati dana.10.2017. godine 9) Popis priznatih prirodnih mineralnih voda i prirodnih izvorskih voda u BiH R(08) objavljen u Službenom glasniku BiH br .72/17 prestao postojati dana 19.3.2019 .godine 10) Popis stolnih voda u BiH objavljen u Službenom glasniku BiH br.1/14 prestao postojati dana 4.3.2014. godine 11) Popis stolnih voda u BiH R(01) objavljen u Službenom glasniku BiH br .17/14 prestao postojati dana 1.9.2015.godine 12) Popis stolnih voda u BiH R(02) objavljen u Službenom glasniku BiH br . 69/15 prestao postojati dana 4.10.2016. godine.

4. Smjernice, brušure i vodiči kao osnov za primjenu propisa

Zbog složenosti i obimnosti pravilnika koji reguliraju pojedine oblasti, a u cilju što kvalitetnije i jednostavnije primjene istih, kao i doedukacije subjekata u poslovanju s hranom i potrošača, Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je pripremila i zainteresiranim stranama u sistemu sigurnosti hrane distribuirala i podzakonske akte u vidu: relevantne pamfleta, smjernica, vodiča i brošura. Nabrojati ćemo iste redom.

4.1. Pamflet:

1) Pamflet o hrani donesen 2007.godine. 2) Pet ključeva za sigurnu hranu je donesen 2007.godine 3) Salmoneloza 2007.godine 4) Potrošački i prehranbeni aditivi 2009.godine.5) Agencija za sigurnost hrane BiH 2009.godine 6) Antimikrobna rezistencija 2014.godine, i 7) Antimikrobna rezistencija 2014.godine.

4.2 Smjernice

1) Smjernice za uzorkovanje i mikrobiološko ispitivanje hrane u okviru službenih kontrola 2012.godine. 2) Smjernice za voćne sokove, voćne nektare i slične proizvode 2010.godine.3) Smjernice o metodama uzorkovanja žitarica u svrhu službene kontrole mikotoksina u hrani 2011.godine i 4) Smjernice o standardima za stavljanje jaja na tržište 2011.godine.

4.3 Vodiči

Vodiči uglavnom dadiraju iz 2012.godine .Ukazujemo na neke od njih:1)Vodič dobre higijenske prakse u proizvodnji mlijeka, 2) Vodič o higijenskom minimumu za osobe u kontaktu s hranom, 3) Vodič o implementaciji HACCP principa kod određenih subjekata u poslovanju o implementaciji pojedinih članova Zakona o hrani.4) Vodič o principima za prevenciju i smanjenje kontaminacije žitarica sa fusarium toksinima 5) Vodič o sigurnosti hrane za primarne proizvođače. 6) Vodič o zakonskim propisima za nadzor kontaminanata u hrani i joniziranje hrane i 7) vodič za sljedivosti, povlačenje i opoziv hrane.

4.4. Brošure

Agencija je tokom 2014. godine distribuirala brošuru o implementaciji Pravilnika o pružanju informacija potrošačima o hrani.

Brošura ima za cilj da doprinese razvoju svijesti o ovom problemu i da da informacije zaposlenim u prehrambenoj industriji koje će im pomoći kod donošenja pravih poslovnih odluka. U brošuri će biti opisani uslovi, koji mogu uticati na implementaciju sistema sljeditivosti i daće se preporuke kako se implementacija može najbrže i najefikasnije provesti. Brošura je usmjerena na top menadžment prehrambenog preduzeća bez obzira na mjesto preduzeća u lancu hrane/ishrane (primarni proizvođači, prerađivači, distributeri, skladišta, maloprodaja). Ona predstavlja vodič preduzećima iz prehrambene industrije u provođenju sistema sljeditivosti, naglašavajući značaj sistema, probleme prilikom izrade i implementacije sistema i način dizajniranja i primjene sistema duž lanca snabdjevanja hranom.

5. Realizovane aktivnosti na izradi Normativno-pravnih akata

U trogodišnjem okvirnom planu Organi i tijela Bosne i Hercegovine donijeli su određene akte¹⁰ (pravilnike i odluke) kojim su bliže definisale određena pitanja. Tako je u 2021.godini između ostalih donesen Pravilnik o izmjenama Pravilnika o Prehranbenim aditivima („Službeni glasnik“ br.06/21), Pravilnik o dopunama Pravilnika o voćnim džemovima, „želeima“, marmeladama, pekmezima i zaslađenim kesten pireu („Službeni glasnik“ br. 35/21) kao i Pravilnik o maksimalnim razinama ostatka pesticide u i na hrani i hrani za životinje biljnog i životinjskog podrijetla („Službeni glasnik“ br. 48/21). U formi prednacrta Agencija je dana 21.04.2021.godine donijela Odluka o odobrenju pregleda određene hrane koje određene zemlje provode prije izvoza u pogledu prisutnosti određenih mikotoksina. U ovom periodu je donesen i Srednjoročni plan rada Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine za razdoblje 2021.godina do 2023.godina.

Tokom 2020.godine Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je donijelo Pravilnik o uslovima i postupku izdavanja dopuštenja za stavljanje nove hrane na tržište Bosne i Hercegovine tačnije 02.07. 2020.godine. U ovom periodu je donesen i Srednjoročni plan rada Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine za razdoblje 2020.godina do 2022.godina. Prednacrt Pravilnika o izmjenama i dopunama pravilnika o prehrani „Prednacrt Pravilnika o kvaliteti vode namjenjenoj za ljudsku potrošnju je donesen 14.05.2020.godine kao i prednacrt Srednjoročnog plana rada Agencije za sigurnost hrane BiH period 2021.-2023. godine.

Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je 2019.godini donijelo Pravilnik o stavljanju Van snage Pravilnika o količini brašna utrošenog za proizvodnju pekarskih proizvoda („Službeni glasnik BiH“ br.12/19) Pravilnik o izmjeni Pravilnika o sirovom mlijeku („Službeni glasnik BiH“ br. 17/19) Pravilnik o dopuni Pravilnika o proizvodima od mlijeka i starter kulturama („Službeni glasnik BiH“ br. 17/19), Pravilnik o maksimalno dozvoljenim količinama kokcidiostatika u mesu peradi koji su posljedica ishrane peradi hranom koja sadrži kokcidiostatike („Službeni glasnik BiH“ br. 74/19) Pravilnik o izgledu i načinu korištenja zaštićenog znaka oznake porijekla, oznake geografskog porijekla i oznake garantirano tradicioonalnog specijaliteta prehranbenih proizvoda. („Službeni glasnik BiH“ br.82/19), Pravilnik o voćnim sokovima i određenim sličnim proizvodima namijenjenim za ishranu ljudi. Te Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o metodama za kontrolu meda i drugih pčelinjih proizvoda („Službeni glasnik BiH“ br. 84/19).

¹⁰ https://fsa.gov.ba/wp-content/uploads/2020/06/IoK-Pravilnik-o-vocnim-sokovima_izvjesce.pdf iz djelokruga rada Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine

Zaključak

Od početka rada na izradi pravnih propisa u Agenciji za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine pridaje se veliki značaj provođenju postupka javnih konzultacija. S tim u vezi, donošenjem Pravila za konzultacije u izradi pravnih propisa Vijeća ministara Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 5/17), kao i Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 11/05, 58/14 i 60/14), Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine je u potpunosti postupala sa navedenim propisima. Doneseno je Uputstvo o pripremi i izradi nacrtu pravnih propisa iz oblasti hrane kao i hrane za životinje u Agenciji za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine. Svi zainteresirani pojedinci i pravni subjekti imaju i imali su priliku direktno učestvovati u izradi pravnih propisa. Procesom javnih konzultacija obezbeđuje se veći nivo uključenosti interesnih grupa u zakonodavnim i drugim normativnim aktivnostima, bolju informiranost i veće povjerenje građana u proces izrade pravnih propisa. Svi dostavljeni komentari se obrađuju a podaci se koriste u pripremi prijedloga zakona ili podzakonskih akata koji se dostavljaju Vijeću ministara Bosne i Hercegovine. Pisani komentari ili prijedlozi na predložene nacрте akata mogu se dostaviti izravno na adrese nadležni organa i tijela odgovornih za izradu normativne regulative . Smatramo da je potrebno jače odnosno intezivnije raditi na procesu harmonizacije unutrašnjih propisa etnيتeta to jest nacionalnih propisa sa zakonodavstvom Evropske Unije u oblasti ishrane i bezbjednosti hrane kako u oblasti biljnog tako i životinjskog porijekla. U tom smislu potrebno je jačati i segment efikasnije kontrole i utvrđivati stalno tim putem kvalitet hrane za ljude i životinje putem kontrole bezbjednosti hrane nadlženim inspekcijaskm službama. Stvarati i unapredjivati multisektorske odnose i saradnju staviti na viši nivo u pogledu bezbjednosti hrane.

Literatura

1. Agencija za sigurnost hrane BiH (2011). Smjernice o mikrobiološkim kriterijuma za hranu, Dexim d.o.o, Mostar,
2. Fugel R., Carle R., Schieber A. (2005): Quality and authenticity control of fruit pure'es, fruit preparations and jamsa review, Trends in Food Science & Technology,16: 433–441
3. Durmišević S., Durmišević-Serdarević J.(2007).Uticaj redovne kontrole na mikrobiološku ispravnost namirnica. Naučno – stručni skup sa međunarodnim učešćem. „Kvalitet 2007“ Neum, B&H. Zbornik rezimea str. 695–700.
4. Golić B., Ilić T., Kalaba V., Golić M., Delić S. (2019). Microbiological purity testing in food production and marketing, Veterinary Journal of Republic of Srpska (Banja Luka), Vol. XIX, No.1, 64–75, DOI 10.7251/VETJEN1901064G
5. Grujić R., Pejović B., Vujadinović D., Došić A., Mičić V., Krsmanović I. 2011b.Modeliranje sistema sljedivosti u industriji prerade mesa, 6. Savjetovanje o proizvodnji i preradi hrane sa međunarodnim učešćem „Agroteh“, Gradačac, 01-02. Septembar 2011, Tehnološki fakultet Tuzla
6. Grujić Slavica, Novaković B. Grujić R. Odžaković Božana. 2011b. Razvoj sistema za identifikaciju i praćenje voćnih sokova u lancu proizvodnje i snabdjevanja, International Scientific Symposium of Agriculture „Agrosym“, Jahorina, novembar 2011.god.
7. Smith I., Furness A. 2006. Improving traceability in food processing and distribution, CRC/WP, Cambridge
8. Zakon o hrani, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 50/2004.
9. Zakon o hrani, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 49/09
10. Comparative analysis of food and nutrition policies in the WHO European Region. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2006.god.
11. Multiple Indicator Cluster Survey III. The Report for The Federal Republic of Yugoslavia, UNICEF, Belgrade, 2005 .god.
12. Montenegro Multiple Indicator Cluster Survey 2005, Final Report. Statistical Office of Montenegro (MONSTAT) and Strategic Marketing Research Agency (SMMRI), Podgorica, 2006.god.
13. Pravilnik o mikrobiološkim kriterijima za hranu "Sl. Glasnik BiH", br: 11/13. Izvor: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bih148624.pdf> pristupljeno dana: 23.3.2021.god.
14. Statistički godišnjak 2006 - o zdravlju stanovništva i zdravstvenoj zaštiti u Crnoj Gori, Institut za javno zdravlje Podgorica. Podgorica, 2007.god. .
15. Uhranjenost djece školskog uzrasta 6-11 godina u Crnoj Gori, Zbornik radova X Kongres preventivne medicine Srbije sa međunarodnim učešćem, Žižić Lj., Đorđević Z. , Vrnjačka Banja 2008. god.
16. Strategija za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti, Podgorica, 2008 .god.
17. Mesaroš-Kanjski, E., Tonković, D., Pavičić, S., Bokan, Š., Jonjić, A. & Kaić-Rak Antoinette (2000).Mikrobiološka čistoća u ugostiteljskim objektima na području Primorsko-goranske županije. U: Zbornik radova-Zdravstveni turizam za 21. stoljeće str. 69-74.
18. Strategija razvoja i redukcija siromaštva, 200
19. Web sajt CIES- The Food Business Forum www.ciesnet.com
20. Web sajtGS1 Global Traceability Standard. <http://www.gs1.org>
21. Web sajt Food Safety Authority of Ireland. www.fsai.ie
22. Web sajt The Rapid Alert System for Food and
23. Web sajtFeed. http://ec.europa.eu/food/food/rapidalert/index_en.htm.

GENETSKI MODIFIKOVANA HRANA (Opravdanje i kritika upotrebe)

Apstrakt

S obzirom na neuhranjenost, nestašicu i skupoću hrane, kao i glad u svijetu, smatra se da se rješenje tih problema može naći u biotehnologiji i genetskoj modifikaciji hrane.

Neki smatraju da je upotreba genetskog inženjeringa i genetski modifikovane hrane prihvatljiva jer će omogućiti kvalitetniju ishranu i umanjiti glad. Ipak, drugi smatraju da je neophodno zabraniti upotrebu genetski modifikovane hrane jer ugrožava kvalitet života, zdravlje i okolinu. Tvrdi da je genetski modifikovana hrana kontaminant koji ugrožava zdravlje ljudi i predstavlja „tihog ubicu“ čovječanstva. Ističu i to da treba uvažavati etički naučni aspekt koji bi ukazivao na rizike i posljedice razvoja i komercijalne primjene biotehnološke nauke. Posebno, kada je u pitanju genocidni koncept neomaltuzijanstva kao politike uništavanja stanovništva.

Ključne riječi: bioetika, ekologija, genetski modifikovana hrana, holizam

GENETICALLY MODIFIED FOOD (Justification and critique of use)

Abstract

Given the malnutrition, scarcity and cost of food, as well as world hunger, it is believed that the solution to these problems can be found in biotechnology and genetic modification of food.

Some believe that the use of genetic engineering and genetically modified food is acceptable because it will provide a better diet and reduce hunger. However, others believe that it is necessary to ban the use of genetically modified food because it endangers the quality of life, health and the environment. They claim that genetically modified food is a contaminant that endangers human health and is a "silent killer" of humanity. They also emphasize that the ethical scientific aspect should be taken into account, which would indicate the risks and consequences of the development and commercial application of biotechnological science. Especially when it comes to the genocidal concept of neo-Malthusianism as a policy of destroying the population.

Keywords: bioethics, ecology, genetically modified food, holism

* Redovni profesor teorijske sociologije

** Docent UNO Teorijska sociologija

Uvod

Postoje razne opasnosti i rizici koji prijete našim životima, prirodi i ljudskoj civilizaciji, a posebno mjesto zauzima - *ishrana*.

U svijetu nema dovoljno hrane, a situacija sa COVID-19, kao i ratom u Ukrajini, pokazuje da će se stanje sa proizvodnjom hrane pogoršati. Glad je u svijetu veoma raširena i gotovo nerješiva pojava, opasnost i rizik. Gotovo milijarda ljudi u svijetu nema dovoljnu prehranu jer gladuje; više od milijardu ljudi dnevno ima na raspolaganju manje od jednog dolara, dok čak tri milijarde osoba raspolaže sa manje od dva dolara dnevno. Kolike su socijalne nejednakosti, dovoljno je reći da oko 15% stanovništva raspolaže sa preko 75% bogatstva na Zemlji, a da demografska eksplozija postepeno donosi milijarde siromašnih koje je teško prehraniti. Mnogi misle da rješenje ovih problema treba tražiti u – *poljoprivredi*.

Međutim, i u poljoprivredi se događaju velike promjene.

Iako neki smatraju da je za ishranu sve više nastajućeg čovječanstva potrebno korištenje *genetski modifikovanih organizama* (*genetically modified organisms*) - GMO, ipak drugi ističu da se njihovom upotrebom, kao i upotrebom različitih industrijskih supstanci i hemikalija, tradicionalna poljoprivreda u potpunosti pretvorila u razvijeni oblik industrijske, hemizirane poljoprivredne proizvodnje hrane s kojom je započeo proces ugrožavanja prirodne okoline, čovjeka i ljudskog društva. Smatra se da, uništavajući obnovljive, ali i neobnovljive prirodne izvore, hemizirana i biotehnologizovana industrijska poljoprivreda, doprinosi ugrožavanju kvaliteta života, zdravlja ljudi, životinja i prirodne okoline.

Istoriju ljudskog društva prate i određene revolucije, i to ne samo ekonomske, političke i socijalne, nego i agrarne i industrijske.

Dosadašnja ljudska civilizacija je prošla kroz dvije temeljne revolucije koje su bitno izmijenile uslove života ljudske vrste na planeti Zemlji. „Prva, agrarna revolucija, uspjela je staviti u službu čovjeka Sunčevu energiju - procese fotosinteze u biljkama da bi služile za ishranu čovjeku i stoci koju je počeo udomaćivati. Druga, industrijska revolucija, donijela mu je vlast nad novim izvorima energije, prije svega nad fosilnim gorivima, ugljenom i naftom, kojima je pokretao parne i električne motore te motore s unutrašnjim sagorijevanjem. A njima se u najnovije vrijeme priključila i atomska energija. Potvrdila se Baconova teza da je znanje moć, ali i Goetheova vizija da će 'Čarobnjakov učenik' osloboditi demonske prirodne sile koje će zaprijetiti njegovom vlastitom postojanju“.¹

Da li se ovo upozorenje odnosi i na *genetsku modifikaciju organizama* i, naravno, na *genetski modifikovanu hranu*?

Danas glad i neuhranjenost pogađaju više od 800 miliona ljudi širom svijeta, a sa povećanjem svjetskog stanovništva se javlja strah da će doći do još veće nestašice hrane.

Zato se kao poseban problem postavlja pitanje ostvarivanja većih prinosa poljoprivrednih proizvoda uz razumljivo smanjenje gubitaka u proizvodnji, posebno onih koji nastaju kao posljedica uticaja i djelovanja parazita, insekata i bolesti. U tom pogledu se razmišlja o potrebi proširenja obradivog zemljišta i povećanja njihovih prinosa, kao i stvaranja poljoprivrednih vrsta koje su otporne na takve negativne uticaje, kao i na uticaje klimatskih promjena.

Za povećanu proizvodnju hrane i rješavanja gladi u svijetu se rješenja pokušavaju naći u biotehnologiji i genetskoj modifikaciji. Ali, upotreba genetski modifikovane hrane koja ubija narod i uništava prirodu nije ništa drugo nego – *genocid nad narodom* a *ekocid nad prirodom*.

Zato mnogi smatraju da je neophodno zabraniti genetski modifikovanu hranu koja ugrožava kvalitet života i zdravlje, okolinu i suverenost. U tom smislu ističu da je neophodno razvijati ekološku svijest, ekološku kulturu, vaspitanje i obrazovanje i stalno uticati na medije,

¹ R. Supek, *Ova jedina Zemlja*, Zagreb, „Naprijed“, 1973, str. 9.

javnost, ekološke pokrete, vladin i ne vladin sektor i civilno društvo. Ono što je veoma bitno jeste i to da je neophodno utemeljiti efikasnu *ekološku politiku* na državnom i globalnom nivou a, takođe, i efikasno *ekološko pravo* (zakone, sankcije) fundirano na holističkoj etici („antinaučne civilizacije“ i suprotstavljenoj „naučnom aparthejdu“), i efikasne društvene institucije koje će primjenjivati neophodne ekološke standarde u praksi. Sve se to odnosi, i u sebe uključuje, ne samo lokalne, već i globalne institucije koje nužno moraju zamijeniti UN kao postojećeg satelita moćnih država Zapada i sluge krupnog kapitala.

Transnacionalne korporacije šire novu opasnost pod nazivom – **biokolonijalizam**. Transnacionalne i multinacionalne korporacije su ogromni centri moći koji kontrolišu sva značajna područja proizvodnje pa, prema tome, i proizvodnje hrane, agrara i poljoprivrede. Oni organsku poljoprivredu zamjenjuju industrijskom poljoprivredom. Preko potplaćenih medija, intelektualaca, naučnika, političara, farmaceutskih, političkih i drugih lobija, biotehnoške kompanije koje proizvode genetski modificovanu hranu šire laži o proizvodnji zdrave hrane, otklanjanju gladi i siromaštva u svijetu, umanjenju upotrebe pesticida, izlječenju bolesti, te poboljšanju zdravlja i kvaliteta života.

Ulaskom velikih i moćnih multinacionalnih korporacija na agrarne, poljoprivredne proizvodne prostore državnih i nacionalnih ekonomija nameću se sopstveni načini proizvodnje na svjetskom nivou, a zbog odsustva globalnih regulatornih institucija, njihova moć se ne može zaustaviti. Bezuslovno namećući svoja „pravila igre“ kao genocidni „alimentarni teroristi“ u proizvodnji (genetski modificovane) hrane multinacionalne korporacije zapravo erodiraju **alimentarni suverenitet države**.²

Posljedice ovakvog izuzetno moćnog biotehnoškog imperijalizma i „terorizma“ se odnose i na tendenciju prema ostvarenju kontrole i posjedovanja *života* što je sasvim jasna intencija postojanja predatorskih interesa transnacionalnih korporacija i neototalitarnih vlada *novog svjetskog poretka*.

Pod nesumnjivim pritiskom njihove moći, prirodna okolina se devastira, degradira i uništava; zatrovana su sjemena, hrana, lijekovi, zemljište, voda, vazduh. Sve su izraženije i bolesti biljaka, životinja i ljudi i zato je ugrožena genetska baština poljoprivrede, biodiverzitet, ekosistemi i lanac ishrane i zdravlja, te sama biološka supstanca života. Takođe, ugrožen je i poljoprivredni i alimentarni suverenitet naroda i država, kao i njihova bezbjednost.

Opravdanje upotrebe GMO

Kada je u pitanju proizvodnja hrane, jasno je i sasvim razumljivo što stručnjaci sebi postavljaju čitav niz pitanja koja se odnose na povećanje prinosa poljoprivredne proizvodnje hrane. Naravno, i u uslovima klimatskih promjena, kao i u nastojanju da smanje njihove gubitke, eliminišu štetocine i proizvode kvalitetnu i zdravu hranu. Ali, da li je za takvo nešto neophodno korištenje genetski modificovanih organizama u proizvodnji hrane? Da li upotreba genetski modificovanih organizama i genetski modificovane hrane šteti prirodnoj ravnoteži, biljkama, životinjama i čovjeku?

Stavovi i gledišta o upotrebi genetski modificovanih organizama i genetski modificovane hrane su dijalektalno suprotni.

Neki smatraju da je upotreba genetskog inženjeringa **pozitivna**. Ističe se da će genetski modificovana hrana omogućiti prehranu većeg broja ljudi, da će umanjiti glad jer će se stvoriti vrste koje bi imale veće prinose. Insekti i paraziti će manje napadati i lanac ishrane će biti kvalitetniji.

² Z. Petrović-Piroćanac, *Geopolitika hrane (Bitna razvojna komponenta društva u XXI stoleću)*, Beograd, „Institut za političke studije, Centar Jugoistok“, 2008, str. 61.

Pobornici upotrebe genetski modificiranih proizvoda ističu da genetski modificirane organizme ne treba odbacivati, već koristiti ono što je dobro. S obzirom da postoji veliki broj ljudi u svijetu i da je ih mnogo koji su neuhranjeni, smatra se da je to razlog više zbog kojeg treba stimulirati proizvodnju takvih proizvoda.

Gledišta koja opravdavaju upotrebu genetski modificiranih organizama, ističu da bi genetski modificirani usjevi, zbog smanjenja korištenja pesticida, povećali sigurnost i profit farmera, povećali prinose, a smanjili cijenu hrane, što bi siromašnima omogućilo preživljavanje.

Oni koji ističu prednost upotrebe genetski modificiranih organizama zapravo ističu da nema dokaza da oni djeluju devastirajuće na prirodnu okolinu. Smatraju da njihova upotreba:

- omogućava brži rast, daje bolji ukus, kvalitet i veći kvantitet;
- poboljšava hranjivost materija, količinu vitamina (npr. vitamina *A* u „zlatnom pirinču“ - zbog nedostatka ovog vitamina u svijetu godišnje oslijepi preko pola miliona djece, a umre oko milion osoba); i minerala, i poboljšava neophodne nutritivne vrijednosti;
- povećava i poboljšava proizvode, te produktivnost proizvodnje i prinosa;
- može dati više plodova, rasti pod neuobičajenim klimama i za rast zahtijevati manje vode, te manje gnojiva, kao i pesticida;
- povećava nivo antioksidanata;
- povećava otpornost genetski modificiranih biljaka i životinja koje su otpornije na herbicide, insekte, štetočine, parazite, bolesti, kao i klimatske uslove;
- ima duži rok trajanja;
- zahtijeva manje pesticida u proizvodnji jer u biljkama proizvodi sopstvene pesticide kojima se uništavaju biljni paraziti, gljivice i štetočine što je ekološki značajno jer se manja količina pesticida širi u vazduh, vodu i zemljište;
- povećava otpornost prema insektima;
- predstavlja revoluciju u ishrani;
- omogućava oko 20-30% sasvim bržu proizvodnju hrane;
- smanjuje troškove agrobiznisa povećavajući profit u poljoprivredi;
- doprinosi smanjenju gladi u svijetu;
- omogućava proizvodnju jeftinijih lijekova;
- smanjuje alergije i doprinosi izlječenju bolesti.

Izrazito pozitivne stavove o genetski modificiranim organizmima zastupaju i - **transnacionalne korporacije**.

Njihovi predstavnici ističu neophodnost upotrebe genetski modificiranim organizmima s obzirom na demografske probleme vezane za veliki porast stanovništva.

Kritika upotrebe GMO

Protiv upotrebe genetski modificiranih organizama su oni koji, prije svega, kritikuju upotrebu *hemijskih sredstava*.

Veliki problem s kojim se čovječanstvo suočava odnosi se na prijetnje po biološku raznovrsnost, odnosno biodiverzitet. Iako je u dosadašnjoj geološkoj historiji bilo dosta istrebljenja biljaka i životinja, ipak sada to čine ljudi. „Stopa izumiranja hiljadu puta je viša od normalne, i još raste. Mi uništavamo knjigu života pre nego što smo je pročitali. Postoji

verovatno više od 10 miliona vrsta, od kojih većina nije čak ni zabeležena – uglavnom su to insekti, biljke i bakterije“.³

Ugrožavanje, gubitak i dovođenje u pitanje biodiverziteta, nastalo je upravo zbog raznih ljudskih proizvodnih djelatnosti koje su potpuno mijenjale i uništavale eko-staništa uništavajući mikroorganizme, biljni i životinjski svijet.

Nestala su velika područja šuma, razoreni su mnogi ekosistemi i nestao je izuzetno veliki broj biljnih i životinjskih vrsta. Kako ističe Vandana Šiva, s obziroma da „životni resursi i procesi postaju nove sirovine, a vitalni resursi poput hrane i vode sredstva komercijalnog profita“, sve se to odvija „na štetu raznolikosti, vitalnosti i obnovljivosti života na planeti“. Upravo, na taj način se diverzitet „zamenjuje monokulturama“, „ekološka mreža života njegovim inženjeringom“, a stvarna „neprocenjivost života njegovom merkantilizacijom“.⁴

Naučnici su i dosada isticali negativna svojstva nekih prehrambenih proizvoda. Govorili su i o **hrani** kao **kontaminantu** koji apsolutno ugrožava zdravlje ljudi i koji predstavlja „tihog ubicu“ čovječanstva.

Danas se sve više ističe da je hrana „oružje protiv čovječanstva“, i da je to „vrlo podmukao i tihi rat, vrlo dobro kamufliran“, sa strašnim posljedicama. Analiza više od 1.000 vrsta različite hrane, vitamina, žitarica došla je do zabrinjavajućih rezultata.

Poseban problem vezan za, ne samo upotrebu genetski modifikovanih organizama, nego i za druge probleme u kojima profit ima dominantnu ulogu, upravo se odnosi na **etički naučni aspekt**. Veliki broj onih koji se bave naučnim radom u domenu biotehnologije ne interesuju *etička pitanja* o rizicima i posljedicama razvoja i komercijalne primjene nauke.

Izvještaji o francuskom krvnom skandalu, kloniranju čovjeka, presađivanju organa, kravljem ludilu, upotrebi genetski modifikovanih organizama, zarazi HIV-om koja se raširila transfuzijom zaražene krvi, epidemija Krojcfeld-Jakobove bolesti koja je nastala kao posljedica konzumiranja govedine iz Velike Britanije zaražene uzročnikom kravljeg ludila (BSE), trovanja i doživotna oboljenja prouzrokovana I-triptofanom koji je proizveden uz pomoć rekombinantnih bakterija, dozvola trgovine mlijeka koje je proizvedeno rekombinovanom goveđim hormonom rasta – ukazala su na etički problem nauke koja služi nenaučnim ekonomskim i političkim interesima.⁵

Oko 70% naučnika radi za interes kapitala, što je poseban etički problem. Tako je, na primjer, američka administracija predsjednika Ronalda Regana i Džordža Buša starijeg isticala „nepostojanje potpune naučne sigurnosti“ da emisija gasova dovodi do stvaranja „kiselih kiša“ koje masovno razaraju jezera i šume Kanade i Sjeverne Evrope. Takođe, 1992. godine je Džordž Buš iznio stav o „ekvivalentnosti“ čime je izjednačio korištenje i upotrebu genetski modifikovanih organizama sa tradicionalnim kulturama.

Naučnici upozoravaju da je ljudsko zdravlje ugroženo kako industrijalizacijom i hemizacijom poljoprivrede, tako i genetski modifikovanim organizmima.

Na desetne hiljade novih transgeničkih virusa, bakterija, biljaka i životinja bi moglo biti rašireno u ekosisteme što bi moglo dovesti do, kako Džeremi Rifkin kaže, „genetskog onečišćenja širom svijeta“, a time i do pogoršanja zdravlja ljudi i životinja. „U godinama koje su pred nama agrokemijske i biotehnološke kompanije planiraju u konvencionalne prehrambene kulture i životinje unijeti stotine, čak i tisuće gena iz bakterija, virusa, gljivica i nejestivih biljaka i životinja – uključujući ljudska bića – te stvoriti vrlo realnu mogućnost

³ *Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Ćirković), Smederevo, „Heliks“, 2011, str. vii.

⁴ V. Šiva, *Svet na ivici*, u: *Na ivici – Živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili Vil Haton i Antoni Gidens), Beograd, „Plato“, 2003, str. 168.

⁵ M. Jošt, T. Koks, *Tehnologija samouništenja: kakve su posledice proizvodnje genetski modifikovane hrane?* Beograd, „Metaphysica“, 2005, str. 14.

izazivanja alergijskih reakcija o kojima se malo zna i koje ne znamo liječiti. Neke od tih alergija mogle bi biti ozbiljne i čak opasne po život⁶.

Izvori zagađenja materija koje čovjek koristi u ishrani mogu biti biološkog i hemijskog karaktera, i odnose se na: mikroorganizme, gljivice, parazite, mehaničku kontaminaciju, dodatke za bojenje ili konzerviranje hrane, aditive, emulgatore, radioaktivne materije, itd.

Posljedice upotrebe neispravne hrane se odnose na ugrožavanje zdravlja ljudi. Patogene bakterije prouzrokuju trovanja i zarazne bolesti. Podaci i laboratorijski nalazi iz 2006. godine u Srbiji su pokazali da se mikrobiološka neispravnost odnosila na mlijeko i mliječne proizvode (30,06%), meso (20,16%), voće i proizvode od voća (20,08%). Dakle, kao što se vidi, kontaminiranost hrane je veoma visoka i zato je ona veoma opasna za zdravlje ljudi.

Sa voćem i povrćem, kao i raznim namirnicama, ljudi konzumiraju i razne dodatke hrani.

Korištenje hemikalija u poljoprivredi ugrožava zdravlje i povećava smrtnost kod osoba. Upotreba pesticida, fungicida i herbicida pomaže zemljoradnicima da smanje gubitke u poljoprivrednoj proizvodnji, ali dovode do ozbiljnog ugrožavanja zdravlja ljudi i do smrti 3,5-5 miliona osoba svake godine.

Pesticidi su ugrozili male ribare i ribarstvo u Trećem svijetu gdje je riba osnovni izvor proteina a ribarstvo predstavljalo glavnu privrednu granu u ishrani stanovništva. Međutim, pesticidi koji su došli za Zelenom revolucijom „izazvali su pomor ribe u jezerima za navodnjavanje pirinča u kojima su ratari lovili ribu iz svežih voda kako bi dopunili svoju ishranu. Time je ugrožen opstanak miliona malih ribara u Trećem svetu, dok je važan izvor belančevina za ishranu stanovništva iscrpen⁷.

Genetsko modifikovanje postalo je jedno od najkontroverznijih problema našeg doba, i pošto su genetski modifikovani usjevi u suštini sasvim i nove sorte, jasno je da niko ne može biti siguran u to kakve će posljedice proizvesti njihova upotreba. Zato se kod mnogih pojavila zabrinutost u vezi sa rizicima upotrebe genetski modifikovanih proizvoda a, tim prije, jer je tzv. „zelena revolucija“ prouzrokovala gubitak čak 75% genetske raznolikosti usjeva i domaćih životinja.

Eksperimenti na pacovima su pokazali da su pacovi, kojima je u ishrani korišten genetski modifikovan *krompir*, uginuli nakon kraćeg vremena. Pilići hranjeni genetski modifikovanim *kukuruzom* su imali dvostruko veću **smrtnost** u odnosu na one koji su hranjeni običnim kukuruzom; genetski modifikovani *kukuruz* u sebi stvara alergene i toksine.

Naučnici su utvrdili da upotreba genetski modifikovanih organizama izaziva **alergijske reakcije**.

Alergije su znatno povećane i nakon korištenja genetski modifikovane *soje*. Upotreba genetski modifikovanih organizama je dovela do nedovoljnog napretka djece. Takođe, utvrđeno je da upotreba genetski modifikovane hrane izaziva određene zdravstvene probleme – alergije, dijabetes, kao i rizike od kancera. Posebno se napominje i upozorava da genetski modifikovani organizmi prouzrokuju pojavu novih *alergena* i *alergije*, toksine, viruse i bakterije, te infekcije, bolesti i „superbolesti“, mutacije, umanjuju imunitet kod ljudi, a stvaraju brojne upale kod životinja, tumore i rak.

Oni koji se protive upotrebi genetski modifikovanih proizvoda kao argument navode *pad imunološkog sistema*, na što je, nakon svojih eksperimenata, ukazao genetičar Arpad Puštaiji (Arpad Pusztai).

Ova zabrinutost „je raširena u Evropi. U Britaniji, neprijateljstvo prema komercijalnom gajenju genetski modifikovanih useva podstaknuto je otkrićima dr Arpada Puštaija,

⁶ J. Riffkin, *Biotehnološko stoljeće: trgovina genima u osvjetljenju novog svijeta*, Zagreb, „Naklada Jesenski i Turk“, 1999, str. 135.

⁷ M. Kor, *Globalna privreda i Treći svet*, u: *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd, „CLIO“, 2003, str. 70.

medunarodno poznatog genetičara koji radi u državnoj laboratoriji u Škotskoj. U svojim istraživanjima, dr Puštai je testirao krompire koji su sadržali gen za jedan poseban prirodni insekticid - protein poznat kao lektin, koji se dobija od određene vrste cveča. Rezultati su ukazali da je kod pacova koji su jeli ovakav genetski modifikovan krompir došlo do znatnih oštećenja imunološkog sistema i usporenog rasta organa. Nalaze dr Puštaija kritikovali su drugi vodeći naučnici i on je otpušten iz državne laboratorije nakon nastupa na televiziji, u kojem je pričao o svojoj zabrinutosti u vezi sa upotrebom genetski modifikovane hrane“.⁸

Ono zbog čega se kritikuje upotreba genetski modifikovanih organizama i genetski modifikovane hrane, najčešće se odnosi na to da genetski modifikovana hrana ne rješava probleme krize i nestašice hrane (tako se u izvještaju Svjetske banke iz 2008. godine ističe da iza povećanja cijena hrane zapravo stoji povećana proizvodnja *biogoriva*, jer se biljke ne gaje za ishranu već, suprotno, za sasvim profitabilniju proizvodnju goriva; na taj način evidentna kriza hrane u stvari promoviše proizvodnju genetski modifikovanih proizvoda i genetski modifikovane hrane); takođe, ističe se da bi ljudi trebalo da dnevno pojedu 12 posuda tzv. „zlatnog pirinča“ da bi u organizam unijeli dovoljno vitamina A, a dnevno čak 1,6 kg genetski modifikovane mrkve da bi dobili neophodnu količinu kalcijuma i navodno liječili osteoporozu. Takođe, tvrdi se da genetski modifikovani usjevi predstavljaju ekonomsku propast za farmere jer su cijene genetski modifikovanog sjemena u odnosu na prirodno sjeme veoma visoke zbog korporacijskog monopola što je farmere, koji su odlučili da se isključivo bave genetski modifikovanim proizvodnjom, dovelo do ekonomskog bankrotstva pa, čak, i do suicida.⁹

Proizvodnja genetski modifikovanih proizvoda zahtijeva veću upotrebu pesticida, đubriva i hemijskih sredstava što stvara zavisnost poljoprivrede individualnih poljoprivrednika od korporacijskih hemijskih supstanci i laboratorijski proizvedenih biljaka. Korištenje veće količine herbicida znači da će se oni naći u krajnjem proizvodu, tj. hrani; na primjer, *BT* (*Bacillus thuringiensis*) kukuruz je genetski izmijenjen tako da proizvodi visoko toksičan gen *BT* i insekticid, ali tako što nije programiran da u određenom trenutku prestane da proizvodi taj otrov, već ga krajnji korisnik unosi u organizam.

Kritika upotrebe genetski modifikovanih organizama odnosi se i na to da:

⁸ E. Gidens, *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“, 2005, str. 644-645. Nakon Puštaijevih istraživačkih otkrića da genetski modifikovani proizvodi slabe imunološki sistem, dovodeći do bolesti bubrega, crijeva i slezene, grupa naučnika je zahtijevala izvođenje obimnijih istraživanja o genetskim modifikacijama. P. Đukić, M. Pavlovski, *Ekologija i društvo*, Beograd, „Eko centar“, 1999, str. 67.

⁹ Vandana Šiva ističe da je kriza u proizvodnji hrane u Indiji dovela do samoubistva čak 200.000 farmera. „Ista agrikultura koja stvara emisije uništava farmere i gura ih u samoubojstvo. Prvih pet godina Vlada je to poricala, zatim su učinili neke sićušne korake, ali kako su današnje vlade korporativne vlade, ne upuštaju se u ništa što bi ograničilo rast profita korporacija. Države više nisu nezavisne“. Kako Šiva insistira na zabrani korištenja genetski modifikovanih organizama i neobnovljivog sjemena, ističe da bi voljela vidjeti kako indijska vlada 30 milijardi koje troši na poticaje za hemijska gnojiva, trebala da troši na organsku poljoprivredu i na taj način osigura malim farmerima dostojanstven život. „Zelena revolucija koju promoviraju korporativni fondovi poput Rockefeller fondacije i Fondacije Billa Gatesa u Africi kroz AGRA-u (Alliance for Green Revolution) produbljuje, a ne rješava problem. Kad se jednom novac počne kretati, počne i uništavanje prioriteta zemlje. Deset puta više vode koristi se u zelenoj revoluciji nego u drugim područjima da bi se proizvela ista količina hrane. U Punjabu i Haryana su se podvodne vode totalno povukle jer su to bile države u kojima se provodila zelena revolucija. Sedamdeset posto vode koja se koristi u proizvodnji hrane potroši se kroz industrijsku agrikulturu jer kemikalije trebaju vodu“, napominje Šiva koja zagovara organsku poljoprivredu malih farmera. Smatra da je ova vrsta proizvodnje rješenje za osiguranje dostojanstvenog života malih poljoprivrednika, proizvodnju zdrave hrane, kao i četrdeset posto problema klimatskih promjena. Šiva promovise tzv. „demokratiju hrane“ kroz suverenost znanja. U tom smislu je u Indiji pokrenula *Navdanyju*, mrežu čuvara sjemenja i organskih poljoprivrednika, a koncept *Navdanya* je pomogao u osnivanju banki sjemenja u lokalnim zajednicama, edukovao više od 500.000 farmera o suverenosti hrane i održivoj poljoprivredi te pomogao u uspostavljanju „*fair trade*“ organske mreže. /M. Kelava, *Intervju – Vandana Shiva: Gnoj Zelene revolucije*; Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2010/02/intervju-vandana-shiva-gnoj-zelene.html> (06.07.2019)/.

- neke biljke dobijaju gen kojim same postaju pesticid, a takve biljke ljudi konzumiraju i unose u svoj organizam; to nisu prskane biljke pesticidima iz vana, nego u sebi nose gen otrova za insekte;
- proizvode toksine opasne po zdravlje ljudi i životinja;
- genetski modificirane biljke i obične biljke ne mogu da zajedno koegzistiraju; genetski modificirani organizmi su opasni za prirodnu okolinu, samostalno mutiraju i šire se nekontrolisano, tako da se mogu pojaviti i veoma neočekivane nuspojave;
- dovode do izrazito devastirajućih promjena u ekosistemima; jako narušavaju ekosisteme jer genetski modificirane biljke oštećuju druge biljke i prirodne organizme - na primjer, gen koji ima osobinu pesticida uništava pčele i leptire;
- dovode do poremećaja u biodiverzitetu jer smanjuju raznolikost vrsta, umanjuju i ugrožavaju biodiverzitet, dovode u opasnost prirodni poredak na planeti Zemlji izazivajući tragične posljedice po mikroorganizme, biljke, životinje i ljude:
- stvaraju korove za čije je uništavanje potrebna ne samo znatno veća upotreba, nego i prekomjerna koncentracija herbicida što još više kontaminira prirodnu sredinu i usjeve, biljke, životinje i prirodnu okolinu;
- izazivaju zdravstvene probleme - alergije, artritis, upale crijeva, poremećaj i pad imuno sistema, autoimune bolesti, tumore, kancerogena oboljenja, oboljenja životinja i biljaka sa letalnim ishodom;
- dovode do promjena na unutrašnjim organima, bubrežima, jetri, pankreasu, digestivnom traktu, te do narušavanja reproduktivnih funkcija, steriliteta, smanjenja mozga,
- razvijaju rezistentnost patogenih mikroorganizama na antibiotike tako da antibiotici sasvim postaju neefikasni;
- šire se vjetrom što je teško kontrolisati područje sa genetski modificiranim organizmima; stvaraju „superštetočine“ i promjene u ekosistemima i njihovu kontaminaciju; genetski modificirane biljke i životinje mogu da u prirodnoj sredini razviju procese koje čovjek ne može kontrolisati;
- mogu da kontaminiraju usjeve koji nisu genetski modificirani tako što se pelud sa genetski modificiranih usjeva može proširiti i na usjeve koji uopšte nisu pod genetski modificiranim zasadima;
- šire tumore korijenja genetski modificiranih sadnica voća - šljiva, malina, jabuka;
- zahtijevaju povećanu upotrebu herbicida, uništavaju plodnost tla i time umanjuju ekonomsku dobit;
- doprinose zagađenju lijekova proizvedenih na bazi genetski modificiranih proizvoda;
- razvijaju genetsku kontaminaciju i rizike od ukrštanja sa divljim srodnicima i predstavljaju opasnost od izmjene genetskih procesa na Planeti;
- dovode do stvaranja korporativnog monopola nad proizvodnjom hrane i gubitka suvereniteta država nad proizvodnjom hrane, uništavanja nacionalne sigurnosti, kao i alimentarne i socijalne održivosti;
- zemlje koje su svoju poljoprivrednu proizvodnju sasvim prepustile korporacijama koje se bave genetski modificiranom proizvodnjom su doživjele ekonomsku, demografsku i ekološku devastaciju;
- posljedice njihove upotrebe su nesagledive...

Velike optužbe upotrebe genetski modificiranih organizama se odnose na genocidni koncept *neomaltuzijanstva* svjetskih moćnika. Proizvodnja i pritisak korištenja genetski

modifikovane hrane za mnoge predstavlja izraz postojanja projekta „svjetske vlade“ kojim se ostvaruje neomaltuzijanska politika uništavanja stanovništva.

Pored upotrebe genetski modifikovane hrane u ubijanju ljudi, bolestima treba uništiti preko 3 milijarde a sterilitetom više od 2 milijarde osoba. Cilj je smanjenje broja stanovnika u svijetu a, s obzirom da genetski modifikovani organizmi i genetski modifikovana hrana, kontaminiraju i truju organizam, skraćuju životni vijek i onemogućuju reprodukciju, bio bi to plan kontrole ograničavanja broja stanovnika na Zemlji. Morbidni genocidni stav neoliberalnih (neo)maltuzijanaca je da na Zemlji ne treba da živi više od milijarde osoba. To je ta „zlatna milijarda“ o kojoj govore i neki tzv. „filantropi“.

Zaključak

Ekologija je postala ne samo teorijskim, nego i političkim relevantnim područjem života zato što su mnogi ekološki problemi i ekološka kriza i politički determinirani problemi. Tako je i sa hranom i agrarom, jer su i oni zadobili ne samo po sebi nutricionističko, već i ekološko značenje zato što sobom nose političke i geopolitičke implikacije, odnosno zato što u sebi sadrže i strateško pitanje opstanka, moći, suverenosti i bezbjednosti u savremenom globalizovanom svijetu.

Proizvodnja hrane je strateško i bezbjednosno pitanje država i naroda. Danas se sve više prelazi sa organske ekološke na industrijsku proizvodnju hrane, i velike multinacionalne korporacije će nastojati da apsolutno kontrolišu proizvodnju industrijske, modifikovane hrane.

Neki se zalažu za upotrebu genetski modifikovanih proizvoda i genetski modifikovane hrane, dok drugi snažno kritikuju njihovu upotrebu.

Pitanje upotrebe genetski modifikovanih proizvoda je pitanje **ljudskih prava** i **alimentarnog suvereniteta**. Istovremeno, to je i problem **bioetike**, odnosno etičkog odnosa prema **prirodi** pa, prema tome, i prema **ljudskoj prirodi**.

Tako se pokazuje da bioetika proučava i čovjekov odnos prema prirodnoj sredini te da taj odnos mora biti - **holistički**.

LITERATURA

1. Đukić P., Pavlovski M., *Ekologija i društvo*, Beograd, „Eko centar“, 1999.
2. Gidens E., *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“, 2005.
3. *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd, „CLIO“, 2003.
4. Jošt M., Koks T., *Tehnologija samouništenja: kakve su posledice proizvodnje genetski modifikovane hrane?* Beograd, „Metaphysica“, 2005.
5. *Na ivici – Živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili Vil Haton i Entoni Gidens), Beograd, „Plato“, 2003.
6. Petrović-Piroćanac Z., *Geopolitika hrane (Bitna razvojna komponenta društva u XXI stoleću)*, Beograd, „Institut za političke studije, Centar Jugoistok“, 2008.
7. Rifkin J., *Biotehnološkostoljećje: trgovina genima u osvjet vrlog novog svijeta*, Zagreb, „Naklada Jesenski i Turk - „Hrvatsko sociološko društvo“, 1999.
8. *Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Ćirković), Smederevo, „Heliks“, 2011.
9. Supek R., *Ova jedina Zemlja*, Zagreb, „Naprijed“, 1973.

Internet linkovi:

- Kelava M., *Intervju – Vandana Shiva: Gnoj Zelene revolucije*; Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2010/02/intervju-vandana-shiva-gnoj-zelene.html>
- Milošević Z., *Kada je „Monsanto“ jači od države*; Dostupno na: <http://www.bigportal.ba/kada-je-monsanto-jaci-od-drzave/>

MULTIDISCIPLINARNI PRISTUP RAZVOJU, ISTRAŽIVANJU I ISPITIVANJU NOVIH PREHRAMBENIH PROIZVODA

Apstrakt

Pojedina istorijska istraživanja hrane su bila ili antikvarna, ili usmerena na osvetljenje specifičnih vremenskih okolnosti. Iz tih, kao i drugih razloga, mnogi istraživači koriste hranu kao evolutivni marker promena tokom dugog perioda, a sve sa ciljem da učine generalizaciju socio-ekonomskog ponašanja. Tokom XX veka, mnogi sociolozi i antropolozi, od funkcionalista, do strukturalista, su iskazali interes za hranu. Među funkcionalistima, u njihovom početnom nastajanju, bili su empiristi koji su opisivali prehrambene navike izrazima običajnosti i ritualnog ponašanja koje podupire reprodukciju stabilnog društva. HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point) je međunarodno prepoznat, naučno-zasnovan sistem bezbednosti hrane, koji se zasniva na prevenciji, eliminaciji i redukciji opasnosti po bezbednost hrane. To je sistem pomoću koga se identifikuju i prate konkretne opasnosti koje su prisutne u prehrambenim proizvodima: biološke, hemijske ili fizičke i koje mogu da imaju negativne posledice na ispravnost prehrambenih proizvoda. Primena HACCP-a nije moguća bez prethodnog zadovoljenja principa dobre proizvođačke i dobre higijenske prakse. To su preduslovni programi kojima se obezbeđuje poštovanje opštih higijenskih principa i adekvatnih postupaka organizacije u svim poslovima vezanim za hranu. HACCP je specifičan za dati pogon, ili za jedan proizvod. Zato se HACCP plan razvija za svaki pogon/proizvod ponaosob, a glavne faze u razvoju HACCP plana su: obuka i formiranje tima za HACCP, opis proizvoda, utvrđivanje nameravane upotrebe proizvoda, izrada dijagrama toka procesa, verifikacija dijagrama toka procesa na licu mesta.

Ključne reči: HACCP, prehrambeni proizvodi, bezbednost hrane, proces, plan

MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO DEVELOPMENT, RESEARCH AND TESTING OF NEW FOOD PRODUCTS

Abstract

Some historical food research has been either antique or aimed at shedding light on specific weather conditions. For these, as well as other reasons, many researchers use food as an evolutionary marker of change over a long period of time, all with the goal of generalizing socioeconomic behavior. During the twentieth century, many sociologists and anthropologists, from functionalists to structuralists, have expressed an interest in food. Among the functionalists, in their infancy, were empiricists who described eating habits in terms of customs

¹ Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko distrikt, nicinnevenka@gmail.com

² Visoka škola akademskih studija Dositej, Beograd, Bulevar Vojvode Putnika 7, bobanicin@yahoo.com

³ Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije, Novi Sad, Modene 5, vojislava.grbic@gmail.com

and ritual behavior that supported the reproduction of a stable society. HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point) is an internationally recognized, science-based food safety system, which is based on the prevention, elimination and reduction of food safety hazards. It is a system that identifies and monitors specific hazards that are present in food products: biological, chemical or physical, and that can have negative consequences for the safety of food products. The application of HACCP is not possible without first meeting the principles of good manufacturing and good hygiene practice. These are prerequisite programs that ensure compliance with general hygiene principles and adequate procedures of the organization in all matters related to food. HACCP is specific to a given plant, or to a single product. Therefore, the HACCP plan is developed for each plant/product individually, and the main stages in the development of the HACCP plan are: training and forming a HACCP team, product description, determining the intended use of the product, making process flow diagrams, verifying process flow diagrams on site.

Keywords: HACCP, food products, food safety, process, plan

Multidisciplinarni pristup razvoju, istraživanju i ispitivanju novih prehrambenih proizvoda

Tokom XX veka, mnogi sociolozi i antropolozi, od funkcionalista, do strukturalista, su iskazali interes za hranu. Među funkcionalistima, u njihovom početnom nastajanju, bili su empiristi koji su opisivali prehrambene navike izrazima običajnosti i ritualnog ponašanja koje podupire reprodukciju stabilnog društva. Funkcionalisti ističu utilitarnu prirodu hrane i daju primat njenim fizičkim kvalitetima. Ceo pristup je kritikovan analiziranjem načina i procesa unutar statičkog okvira ostavljajući malo prostora za objašnjenje ili čak i samo razmatranje značaja nastanka, promena i konflikta. Takođe, smatraju da mi možemo identifikovati funkcionalne potrebe društvenog sistema na osnovu običaja i institucionalnih struktura bez zalaženja u cirkularno dokazivanje.

Ekonomska politika hrane

Opšti trendovi prikrivaju složenost heterogenosti koja se odnosi na proizvodnju, distribuciju i potrošnju hrane u okviru globalne ekonomije. S jedne strane, razvijene kapitalističke, socijalističke, i manje razvijene zemlje mogu biti razgraničene istorijskim iskustvima u pogledu hrane. Na primer, u najširim terminima industrijski model kapitalističkog razvoja poljoprivrede se pokazao uspešnijim, u pogledu dostave hrane krajnjim korisnicima, bilo od socijalističkih bilo od zemalja u razvoju čija poljoprivreda je u najvećoj meri i dalje zasnovana na prostom zadovoljenju sopstvenih potreba. S druge strane, širok spektar poljoprivrednih oblasti, distributivnih sistema, i trendova u potrošnji hrane mogu biti distinktno definisani čak i u okviru individualnih ekonomskih sistema.

Politička ekonomija pruža jedno od objašnjenja razvoja nacionalno i globalno orijentisanih sistema, koji su zamenili na prvom mestu proizvodnju isključivo za ličnu upotrebu, a zatim i komercijalnu proizvodnju usmerenu ka regionalnim tržištima⁴. Politička ekonomija pruža teorijski utemeljenu, strukturnu perspektivu globalnih tendencija, u okviru koje se pod

⁴ Nicin, N.: Osnovi ekonomije, EUBD, Brčko distrikt, Brčko, 2015

terminom „ekonomija“ podrazumeva „socijalna ekonomija“, što će reći način života koji je baziran na proizvodnji.

Centralna preokupacija političke ekonomije s kapitalističkom ekonomijom je locirana u ekonomskoj analizi u okviru specifičnih socijalnih grupa i koja objašnjava razvojni proces u terminima dobitno troškovne analize koja se prenosi na različite socijalne grupe. Specifično, politička ekonomija usmerava pažnju u pravcu uloge kapitala i države u procesu restrukturiranja ekonomije i društva, kao i u pravcu posledica ovog procesa na različite socijalne grupacije. Kada se koristi u analizi agroprehrambenog sistema, pristup političke ekonomije analizu ne završava na kapiji gazdinstva, već je nastavlja u pravcu finansijskih institucija, agro-prerađivačkog sektora i prodajnog segmenta, kao i u pravcu trgovine i transporta hrane te, konačno, uticaja državnih intervencija na ovaj sistem.

Koncept prehrambenog režima se pojavio 1980-tih godina u Francuskoj školi regulativne teorije, koja je prethodno bila primarno primenjena pri analizi nepoljoprivredne ekonomije. Prateći učenja Noela (1987), regulacionisti interpretiraju kapitalistički razvoj globalno kao konsekvencu vremenskih perioda, svaki period je bio karakterisan specifičnim intitucionalnim strukturama sa korespondentnim normama u pogledu organizacije proizvodnje, distribucije dohotka, razmene proizvoda i potrošnje. Ti specifični vremeski intervali u okviru kapitalizma su nazvani režimi akumulacije.

Korisnost koncepta prehrambenog režima nije univerzalno prihvaćena, jer neki autori smatraju da prehrambeni režimi pružaju organizacioni koncept interpretacije istorijskog razvoja globalne proizvodnje, distribucije i potrošnje hrane u okvirima kapitalističkog sistema tvrdeći da taj koncept produbljuje dimenziju klasičnog teorijskog objašnjenja svetske trgovine u okvirima komparativne ekonomske prednosti uvođenjem tehnološkog i organizacionog razvoja koji su usloveli restrukturiranje i koji su dali ili oduzeli komparativnu ekonomsku prednost nacionalnim i regionalnim ekonomijama.

Drugi autori pružaju kontra argument, čija se suština sastoji od tvrdnje da su se teoretičari prehrambenih režima koncentrisali na suviše mali broj proizvoda i zemalja, i kako je stoga nemoguće izvući zaključke vezane za globalni razvoj; kao rezultat koncept regulacionističkog prehrambenog režima nije u stanju da objasni razlike u iskustvima na nivou država-nacija u pogledu integracije poljoprivrede u svetski prehrambeni sistem. Po njihovom mišljenju koncept ozbiljno zanemaruje nacionalne varijacije u pogledu: socijalnih aspekata, kontestacionog aspekta, i regulative.

Globalizacija i prehrambena mreža

Globalizacija⁵ je identifikovana kao jedan od vodećih kreativnih procesa u savremenom razvoju kapitalističkog svetskog poretka, globalizacija se generalno odnosi na svetsku integraciju ekonomskih procesa i prostora, uključujući i pomeranje težišta snage sa komunalnog i nacionalnog na nivo internacionalnih institucija kakve su transnacionalne korporacije i multilateralne agencije.

⁵ Termin globalizacija je prvi put upotrebio profesor američki ekonomista (poreklom Nemač) Teodor Levit sa Harvardske škole za biznis 1983. godine, kako bi opisao finansijsko tržište. Nakon toga je termin bio proširen na delovanje multinacionalnih kompanija. MMF definiše globalizaciju kao „rastuću međusobnu ekonomsku zavisnost svih svetskih zemalja, koju je stvorilo povećanje i raznovrsnost broja međunarodnih transakcija robe i usluga, kao i razmena kapitala, te ubrzana i generalizovana tehnološka razmena”.

Ideja prehrambenog sistema je uobičajeno sredstvo za konceptualizaciju zavisnosti između različitih snaga koje deluju na tokove proizvoda od proizvođača do potrošača. Postoji ogromna literatura koja se proteže 150 godina unazad, u kojoj su autori opisivali karakteristike posebnih prehrambenih lanaca. U novije vreme, moguće je rekonstruisati strukture prehrambenog sistema kroz kompleksne analize industrijskih input-output matrica.

Globalizacija u kontekstu prehrambenog režima može biti interpretirana, u terminima šireg, savremenog globalnog restrukturiranja ekonomskih delatnosti, kao što je slučaj sa proizvodnim i finansijskim sektorom.

Nove dimenzije trendova globalne trgovine hranom ukazuju, s jedne strane, na pojavu određenog broja novih poljoprivrednih zemalja u okviru globalne ekonomije i, s druge strane na pojavu restrukturiranja agro – prehrambenog sektora razvijenih zemalja. Ovakav razvoj događaja je baziran na relokaciji određenih vidova agro-prehrambene proizvodnje u zone gde su faktori proizvodnje, naročito radna snaga, jeftiniji. To može biti interpretirano kao pojava nove međunarodne podele rada u okviru agro – prehrambenog sistema. Na primer, izvoz radno-intenzivnih, skupih, žitaričnih i stočarskih proizvoda iz zemalja u razvoju, kao što su na primer Tajland, Brazil, Čile, i Meksiko, je postao jedan od sektora sa najvišim stepenom rasta u okviru međunarodne trgovine poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima.

U razvijenim zemljama, se takođe odvija restrukturiranje agro – prehrambenog sistema, ali sa značajnijim uticajem na agro-prerađivački segment u odnosu na uticaj na nivou poljoprivrede. Australija predstavlja primer zemlje koja je pod racionalističkom ekonomskom filozofijom tržišnih sila i efikasnosti, bila primorana na preusmerenje od nacionalno koherentne na globalno konkurentnu ekonomiju.

Regionalni uticaj na preradu i proizvodnju hrane

Zajednička tema prerade i proizvodnje hrane se ogleda u koncentraciji kapaciteta u rukama svega nekoliko kompanija i prerađivačkih fabrika i u stvaranju agro – industrijskih oblasti i agrobiznis kompleksa.

Paralelno sa restrukturiranjem prerađivačkih i proizvodnih kapaciteta prehrambenih prerađivača i proizvođača, prvo na nacionalnom, a u skorije vreme i na internacionalnom nivou, dolazi i do zatvaranja određenog broja individualnih klanica, mlekara i fabrika za konzerviranje u okviru specifičnih regiona i njihovog premeštanja i proširivanja u okviru nekog drugog lokaliteta. Namesto da prati postojeće lokacije proizvodnje primarnih poljoprivrednih proizvoda, industrijski kapital je danas u mogućnosti da utiče na lokaciju te proizvodnje kroz relokaciju fabrika i prostorno oblikovane ugovore.

Prehrambeno prerađivačke i proizvođačke kompanije ulažu velika sredstva u reklamiranje svojih brend – name proizvoda; cilj toga je u razvoju proizvodne prepoznatljivosti među potrošačima s ciljem uticaja na njihov izbor pri kupovini hrane za kućne potrebe. Na sličan način, brend imena ili trademarks su važni pri plasmanu polupreradenih prehrambenih proizvoda katering, gde brend može postati implicitno povezan sa garancijom proizvodnog kvaliteta, ukusa, sadržaja, poverenja ili cene. Brendovi, i s njima u vezi prava kopiranja, patentna prava, i logotipi postaju nematerijalna - neopipljiva dobra kompanija, i vlasništvo nad

tim dobrima, koja predstavljaju pristup određenom tržišnom segmentu, je u većoj meri nego građevine ili prerađivački kapaciteti, inherentan cilj akvizicija i zajedničkih operacija.

Sve vrste prehrambenih kompanija su inicijalno pokušale da uspostave dominaciju sa određenim brojem brendova (brend proizvoda) da bi subsekventno proširile i diferencirale svoju proizvodnu paletu u cilju sučeljavanja tržišne konkurencije. Nove linije sadrže određene karakteristike drugih proizvoda, ali ih ne kopiraju, i omogućavaju kompanijama jedne zemlje prodor na tržišta drugih zemalja.

Sve češće, brand-name proizvodi moraju da se bore za stelažni prostor sa brendovima velikih lanaca supermarketata. Nije neuobičajeno da proizvodi koji silaze sa iste proizvodne linije prehrambeno prerađivačke fabrike bivaju pakovani sa reklamnim materijalom konkurentnih proizvoda (originalni brand – name proizvod, i proizvod proizveden pod imenom i reklamom velikih lanaca supermarketata).

Marketing u prehrambenoj industriji

Prerađivači i proizvođači zauzimaju samo jedan sektor u kompleksnom lancu plasmana hrane između poljoprivrednih proizvođača i potrošača. Donedavno pažnja političke ekonomije usmerena u pravcu poljoprivrede i prehrane je bila relativno tiha u vezi sa neprehramenim industrijskim sektorima, kao što su trgovci hranom, a što je bilo rezultat ubeđenja u pretpostavljeni odnos između mas prehrabene proizvodnje, s jedne strane, i klasno utemeljene potrošnje hrane, s druge strane. Kritičkiji pristup dijapazonu odnosa između prehrambenih potrošača i kapitala plasmana hrane se pojavio u poslednje dve dekade.

Trgovinski lanac hrane može biti ispitan sa evolutivnog stanovišta, i početne trgovine licem – u – lice između pojoprivrednih proizvođača i prehrambenih korisnika. Grupe tezgi na kojima se prodaju poljoprivredni proizvodi se i danas nalaze na mnogim seoskim trgovima i pokrivene gradske pijace širom razvijenih i zemalja u razvoju gde se trgovina licem – u –lice nastavlja, iako je ovaj drugi oblik danas važniji. Prateći sve snažniju separaciju ruralne i urbane ekonomije i društva, pojavili su se velenakupci koji su otkupljivali proizvode individualnih gazdinstava i trgovali istim sa gradskim malotrgovcima.

Prehrambeni prerađivači i proizvođači su se razvili u okviru poslednje četiri dekade kao alternativno tržište poljoprivrednim proizvođačima, dok su se mnogi poljoprivrednici organizovali u okviru trgovinskih kooperativa kako bi ostvarili dozu kontrabalansa u procesu pregovora i budućih ugovora. Ali, sa i dalje neujednačenim balansom snaga između poljoprivrede i prehrambene industrije, država je često bila primorana da interveniše u cilju regulacije plasmana poljoprivrednih proizvoda, uključujući formiranje tržišnih odbora, interventnih agencija, skladištenja viška proizvodnje, i plasmana tog viška na internacionalnom tržištu kroz sistem subvencija.

U još skorije vreme, veliki trgovinski kapital (na primer lanci supermarketata) je u razvijenim zemljama revolucionarizovao plasman prehrambenih proizvoda, efektivno eliminišući mnoge male, nezavisne trgovce i piljare, postavši na taj način snažan pregovarač u pogledu snabdevačkih ugovora kako sa individualnim poljoprivrednim biznisima tako i sa prehrambenim prerađivačima i proizvođačima. Lanci restorana brze hrane iz SAD, kao što su Burger King i McDonalds, su se pojavili kao najnoviji inovatori u pogledu načina prodaje hrane uglavnom urbanim potrošačima, uspostavljajući ugovorne zahteve snabdevačima.

HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point)

HACCP⁶ (Hazard Analysis Critical Control Point) je međunarodno prepoznat, naučno-zasnovan sistem bezbednosti hrane, koji se zasniva na prevenciji, eliminaciji i redukciji opasnosti po bezbednost hrane. To je sistem pomoću koga se identifikuju i prate konkretne opasnosti koje su prisutne u prehrambenim proizvodima: biološke, hemijske ili fizičke i koje mogu da imaju negativne posledice na ispravnost prehrambenih proizvoda. Primena HACCP-a nije moguća bez prethodnog zadovoljenja principa dobre proizvođačke i dobre higijenske prakse. To su preduslovni programi kojima se obezbeđuje poštovanje opštih higijenskih principa i adekvatnih postupaka organizacije u svim poslovima vezanim za hranu. HACCP je specifičan za dati pogon, ili za jedan proizvod. Zato se HACCP plan razvija za svaki pogon/proizvod ponaosob, a glavne faze u razvoju HACCP plana su: obuka i formiranje tima za HACCP, opis proizvoda, utvrđivanje nameravane upotrebe proizvoda, izrada dijagrama toka procesa, verifikacija dijagrama toka procesa na licu mesta.

ISO 22000

ISO 22000⁷ je međunarodni standard koji postavlja zahteve za uspostavljanje i održavanje celog i učinkovitog sistema upravljanja bezbednošću hrane. ISO 22000 definiše zahteve za upravljanje bezbednošću hrane koje moraju zadovoljiti sve organizacije u lancu snadbevanja hranom kako bi pokazali svoju sposobnost kontrolisanja rizika i osigurali da je hrana bezbedna za konzumiranje.

Standard je utemeljen na procesnom pristupu, te zahteva definisanje odgovornosti i mera kontrole za sve učesnike u lancu hrane. Standard postavlja zahteve za uspostavljanjem efektivne komunikacije između proizvođača, dobavljača i kupaca, dodatne zahteve za neprekidnim preispitivanjem efikasnosti i efektivnosti sistema kao i implementacijom HACCP principa u kombinaciji s primenom preduslovnih programa kao i zahteve za upravljanje.

Sistem upravljanja bezbednošću hrane ISO 22000 u svoje poslovanje uvode kompanije koje se bave proizvodnjom, transportom, skladištenjem, pripremom i prodajom hrane, a sve kako bi kroz preventivno delovanje potrošačima osigurali bezbednu hranu.

Zaključak

Pojava alternativnih metoda proizvodnje i plasmana neindustrijske hrane u razvijenim zemljama; koji su podržani od strane povećane proporcije potrošačke elite koja je voljna da plati višu cenu za takve proizvode.

Borba za kontrolu nad hranom (prehranom) odvija se između brojnih subjekata, uključujući prerađivače i proizvođače hrane, prodavce hrane i potrošače prehrambenih proizvoda. Brojna poprišta borbe su identifikovana i uključuju, supermarkete, restorane brze hrane, kao i sama gazdinstva. Efektivna kontrola nad hranom je dobila na kompleksnosti usled: rastuće fragmentacije i segmentacije potrošača u podgrupe, na primer na bazi starosti, etniciteta, porodične strukture i etičkih vrednosti; povećanjem centralnog položaja prehrane u kreiranju životnog stila; uspostavljanja akcenta na kvalitet i dostupnost hrane namesto na njenu cenu i kvantitet; i brige vezane za prehrambenu sigurnost i zdravstvenu ispravnost hrane. Uzeti zajedno, ovi

⁶ Službeni glasnik RS, 41/2009

⁷ SRPS ISO 22000:2007

trendovi pružaju nove tržišne mogućnosti kako za individualne poljoprivredne proizvođače tako i za prehrambeni kapital.

Još jedan aspekt je uticao na pomeranje koncentracije snage unutar lanca plasmana proizvoda, prvo u pravcu prehrambenih prerađivača i proizvođača, a zatim u pravcu prodajnog sektora, uključujući i restorane brze hrane. Za svaki od tih sektora, inicijalna organizaciona struktura u okviru regionalne, a zatim nacionalne ekonomije je ustupila mesto restrukturiranju na globalnom nivou, što je takođe trend prisutan u proizvodnji organske hrane.

Krupni trgovinski kapital ima mogućnost da preusmeri nove trgovinske trendove na način koji će osigurati da segment razvoja lokalnog i regionalnog tržišta za proizvode visokog kvaliteta i dalje ostane problematičan u sučeljavanju sa stalnim trendom globalizacije hrane.

Literatura

1. Nicin, N.: Osnovi ekonomije, EUBD, Brčko distrikt, Brčko, 2015
2. Robert Forster, Orest Ranum, Food and Drink in History (Selections from the Annales; Economies, Societies, Civilisatio) Paperback – February 1, 1979
3. Mennell, Stephen, Murcott, Anne, Otterloo, Anneke H. van. The sociology of food: eating, diet, and culture, International Sociological Association, Published: London; Newbury Park, Calif.: Sage, 1992
4. Sidney W. Mintz Sweetness and Power, THE PLACE OF SUGAR IN MODERN HISTORY, 1985
5. M.R.Schärer, A.Fenton, Food and material culture: proceedings of the fourth symposium of the International Commission for Research into European Food History/Tuckwell Press, 1998
6. Alan Beardsworth, Teresa Keil, Sociology on the Menu: An Invitation to the Study of Food and Society, London ; New York : Routledge, 1997
7. Deborah Leslie, Suzanne Reimer, Gender, Modern Design, and Home Consumption, First Published June 1, 2003 Research Article
8. Terry Marsden, Jo Banks, Gillian Bristow, Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development, December 2002
9. A Noel, Accumulation, regulation, and social change: an essay on French political economy, International Organization, 1987 - cambridge.org, Accumulation, regulation, and social change: an essay on French political economy, Spring 1987 © 1987 by the World Peace
10. <https://www.eurostandard.rs/iso-22000-sistemi-menadzmenta-bezbednoscu-hrane/>

**PROMJENJIVOST KORITA RIJEKA TE FLORE I FAUNE KROZ
HISTORIJSKE PUTOPISE I KARTE, NEKADAŠNJE
KONCEPTUALNE SIGURNOSNE POKUŠAJE PREMOŠĆIVANJA
RIJEKA, PREHRANE TE ŽIVOTA LJUDI KROZ KUĆNE ZADRUGE U
PODUNAVLJU I POSAVLJU**

Apstrakt

Kakva je bila sigurnost i kvalitet života može se u slivu Podunavlja i Posavlja istraživati i spoznati preko historiografije, historijskih izvora, mapa, putopisa pisaca toga vremena i time izvući kvaliteta života i sigurnost ljudi. Istraživanje i ispitivanje historije obe strane sliva Save i Dunava može se vršiti praćenjem protoka i promjenljivosti korita rijeka, kao i promjena flore i faune u njegovoj neposrednoj blizini, a o čemu je ovisila i prehrana ljudi. Nadalje, moguće je istražiti i ispitati premošćavanje rijeke kroz koju su vodili putevi, migracije, kao i prodor civilizacija, i naravno kroz podjelu i jedinstvo naroda sa obje strane rijeke, a time i stepen sigurnosti (vojne, zdravstvene, društvene, itd.). Moguće je istražiti način života ljudi ili stanovanja, posebno kada su dugotrajne kućne zadruge bile obilježje veće žive organizovane cjeline, a koje su nestale tek krajem 19. vijeka.

Važno je da su ljudi koristili iz svojih potreba, iskustva izgradnje npr. cesta i mostova od starog i srednjeg do novoga vijeka, a za komunikacije, migracije i međusobnu ovisnost ljudi sa jedne na drugu obalu ili zemlje-

Promjene korita rijeka, flore i faune, puteva i života ljudi mogu se dijelom pratiti kroz historijske putopise i mapiranja. Česte promjene toka Save i Dunava uslovile su pojavu i nestajanje ostrva na rijekama i novih često nepremostivih močvara. Odgovori na pitanje zašto su Sava i Dunav toliko pmijenjale tok, može se naći u tlu, ravnica ili čestim poplavama uzrokovanim otapanjem alpskog i karpatskog snijega, što može objasniti stvaranje ogromnih močvara oko istih rijeka, posebno za njene pritoke; npr. Dravu, Tisu, Drinu, Bosnu, Tamiš i Moravu. Ljudski napor da se ograniče česte poplave svode se na prokopavanje sistema kanala, koji su vremenom ponovo izazvali neželjene promijene flore i faune, kao i načina života ljudi u slivu rijeka. Rijeke su se oduvijek pokušavale da se premoste, a o čemu svjedoče planovi i načini za to, još od srednjeg vijeka i renesanse. Nije se radilo samo o premošćivanju rijeka, već i o povezivanju naroda i civilizacija, kako iste rijeke ne bi postale i ostale samo granice sa tvrdim bedemima i utvrđenjima, nego bile i zone sigurnosti, prostori izobilja za prehranu većeg broja ljudi.

Možda rijetko da postoji takav kutak svijeta, gdje se razvila poljoprivreda na obradivim površinama uz obilje hrane koja je temelj opstanka ljudi, bogatstvo razne flore i faune, ali gdje su se nažalost s vremena na vrijeme dešavali susreti i sukobi naroda, carstava, civilizacija, religija, kao i česte migracije, održavajući brze promjene i etničke i kulturne slike kroz historiju na malom prostoru Jugoistočne Evrope. U svemu tome, rijeke nisu bili samo linije granica i razdvajanja, već i putevi seobe, ali i kvalitetu suživota te sigurnosti naroda, obogaćujući prožimanje civilizacija, i u kojima su iste rijeke sa svojim pritokama bila krvotok

¹ Prof. dr. sc. Ivan Balta, redovni profesor u trajnom zvanju i profesor emeritus, donedavno je radio 22 godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, član je naučnih akademija: HAZU Mostar (BiH) i vanjski član MTA Budapešt (H), e-mail: ivanjbalta@gmail.com

i uticajni svjedoci svih promjena kroz historiju. Za zaključiti je da se u međurječju donekle održavala ravnoteža sigurnosti i kvalitete života ljudi.

Ključne riječi: Promjene korita Dunava i Save kroz karte, flora i fauna, planovi premošćavanja rijeka, sigurnost prehrane ljudi, suživot građana, kućne zadruga

VARIABILITY OF RIVERBEDS AND FLORA AND FAUNA THROUGH HISTORICAL TRAVELOGUES AND MAPS, FORMER CONCEPTUAL SECURITY ATTEMPTS TO BRIDGE RIVERS, NUTRITION AND HUMAN LIFE THROUGH HOME COOPERATIVES IN THE DANUBE REGION AND POSAVLJE

Summary

What was the safety and quality of life in the Danube and Posavina basins can be explored and known through historiography, historical sources, maps, travelogues of writers of that time and thus extract the quality of life and safety of people. Research and examination of the history of both sides of the Sava and Danube basins can be done by monitoring the flow and variability of riverbeds, as well as changes in flora and fauna in its immediate vicinity, on which human nutrition depended. Furthermore, it is possible to investigate and examine the bridging of the river through which roads led, migrations, as well as the penetration of civilizations, and of course through the division and unity of peoples on both sides of the river, and thus the level of security (military, health, social, etc.). It is possible to explore the way of life of people or housing, especially when long-term home cooperatives were a feature of a larger living organized whole, which disappeared only at the end of the 19th century.

It is important that people benefit from their needs, the experience of building eg roads and bridges from the Old and Middle Ages to the New Age, and for communications, migration and interdependence of people from one coast to another or the country-

Changes in riverbeds, flora and fauna, roads and human life can be traced in part through historical travelogues and mappings. Frequent changes in the course of the Sava and Danube caused the appearance and disappearance of islands on rivers and new often insurmountable wetlands. Answers to the question why the Sava and Danube changed the flow so much can be found in soil, plains or frequent floods caused by melting alpine and Carpathian snow, which may explain the creation of huge wetlands around the same rivers, especially for its tributaries; eg Drava, Tisza, Drina, Bosnia, Tamis and Morava. Human efforts to limit frequent floods boil down to digging canal systems, which over time have again caused unwanted changes in flora and fauna, as well as the way people live in the river basin. Rivers have always been trying to bridge, as evidenced by plans and ways to do so, since the Middle Ages and the Renaissance. It was not only about bridging rivers, but also about connecting peoples and civilizations, so that the same rivers would not become and remain only borders with hard walls and fortifications, but also security zones, areas of abundance for feeding more people.

Perhaps it is rare to have such a corner of the world, where agriculture has developed on arable land with plenty of food that is the basis of human survival, richness of various flora and fauna, but where unfortunately from time to time there were meetings and conflicts of peoples, empires, civilizations, religion , as well as frequent migrations, maintaining rapid changes and ethnic and cultural images throughout history in a small area of Southeast

Europe. In all this, rivers were not only lines of borders and separation, but also ways of migration, but also the quality of coexistence and security of peoples, enriching the permeation of civilizations, and in which the same rivers with their tributaries were bloodstream and influential witnesses of all changes throughout history. It can be concluded that the balance between the safety and quality of people's lives has been maintained to some extent in the interlude.

Keywords: Danube and Sava riverbed changes through maps, flora and fauna, river bridging plans, security of human consumption, coexistence of citizens, home cooperatives

a) Naslijeđe Podunavlja i Posavlja kroz neke historiografske mape i putopise

U VII. i VIII. vijeku Južni Slaveni naseljavaju područje na kojem žive do danas. Od propasti Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, kroz današnji dio sliva Save i Dunava, tada krajnje istočne granice, mnogi su ljudi dolazili i odlazili u migracionim kretanjima.² Često se u dolinama Save i Dunava stanovništvo u brdima oko grada bavilo vinogradarstvom. Npr. Čelebi nije detaljnije govorio o svom dolasku u Osijek iz Vukovara, no pretpostavlja se da se ljudi nisu puno mijenjali, već samo nacionalne institucije na granicama Podunavlja i Posavlja. Promijenilo se i samo korito rijeke Dunav, kao i njezine pritoke, a prije svega rijeke Drava, Tisa i Sava, ali ne u velikoj mjeri od velikih melioracija u XVIII. i XIX. vijeku, time se mijenjao kvalitet života kao i sigurnost stanovništva. Tok i sliv Save i Dunava, odnosno "Mezopotamije", odnosno prostora između rijeka Drave, Dunava, Tise i Save, mogu se kartografski pratiti na preostalim kartama od srednjeg vijeka do novog vijeka. Ove karte nisu posve tačne, kao ni izvještaji o fauni i flori riječnog sliva, ali su kroz kritiku izvora veliki doprinos saznanju o promjenama načina života i (ne)sigurnosti stanovništva. Putopisi iz XVI., XVII. i XVIII. vijeka pokazuju promjenu flore i faune dunavskog i savskog sliva, jer se zamjećuje kako se u kasnijim putopisima više ne pominju neke vrste flore i faune, na primjer, neke vrste riba i neke vrste trava oko Save i Dunava.³ Naročito u XIX. i XX. vijeku nestale su neke rijetke biljne i životinjske vrste. Na kartama XVI. i XVII. vijeka prikazane su neke veće močvare Dunava, Save, Tise i Drave. Vidljiva su neka jezera i ostrva na Dunavu kojih nije bilo na kartama XIX. i XX. vijeka. Neki kanali, nasipi i putevi oko Dunava, Save i Drave nisu vidljivi na kartama XVI. i XVII. vijeka, a kasnije su prikazani na kartama XIX. i XX. vijeka. U zbirci rukopisa Biblioteke Szécheny u Budimpešti nalazi se rukopis od četiri toma „*Descriptio Phisico Politico Tophographica comitatus Baraniensis*“ iz 1784/1786. U istom rukopisu, u opisu mjesta u vlastelinstvo Belye pominju se mjesta u slivu Dunava i Drave. On navodi da rijeka Dunav teče kod baranjskog sela Batina sa privatnim mlinovima na čamcima. Napominje se i da je rijeka prepuna raznih vrsta riba kao što su bijela jesetra, evropski som, štika i druge. Međutim, ptica nema, odnosno nisu tada evidentirane u izvještaju. Šume sa šikarama pokrivaju 1/3 površine u močvari Kopačevo kod ušća Drave u Dunav. Oko mjesta Bilja ima mnogo šuma koje se mogu koristiti za gradnju i čamce, ali obično je to meko drvo koje se uglavnom koristilo za gradnju

² J. M. Roberts, *A History of Europe*, Helicon Publishing Ltd, Offord, 1996., p. 25-711.

(J. M. Roberts, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb, 2002.), crp. 241-277.

Henri Pirenne, *Histoire de L'Europe, des Invasions au XVe siècle* (*Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća*, Marjan tisak, Split, 2005., crp. 9-424.), crp. 113-163.

³ Ivan Balta, *History of the Croatian Part of the Danube Basin through Travelogues and Historiography*, International Association for Danube Research, Limnological Reports, volume 33 Conference, Faculty of Education, University of Osijek and Croatian Ecological Society, Osijek 2000., p. 497-505.

kuća ili za izgradnju malih čamaca zvanih esonik. Sama obala Dunava prekrivena je trskom, koja je, kao i šume, bila izložena ogromnim udarima vjetrova, što se posebno pominje u svakom izvještaju. Izuzetni vinogradi u srijemskom dijelu zauzimaju 1/5 površine, a nalaze se na prvim brdima, 2-3 kilometra zapadno od rijeke Dunav.

Matthias Piller, profesor nauke, i Lodovic Mitterpracher, profesor poljoprivrede na Kraljevskom univerzitetu u Budimu, putovali su 1782. Slavonijom, a sljedeće godine objavili su knjigu o onome što su vidjeli: „*Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam*“.⁴ U knjizi se spominje da se grad Osijek na rijeci Dravi, nalazi u nizini, okružen poljima, ali bez šuma... *Essekinum situm est in regione plana, ad seskuitorae distantiam Silvis denudata...* (Piller i Mitterpracher, 1782) *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam*, Budim, (na strani 28), glasi sljedeći tekst: „Grad Osijek nije velik, ali je lijep, dobro utvrđen zidinama i kanalima... *Hodierna Urbs modici ambitus, red decora, vallis, fossisque egregie munitur...* Moderni grad kratkog spoja, crveni jarak u zemlji snažno je ojačan ciglama... (na strani 28).

Putopisci primjećuju da je cijeli krajolik, od Osijeka do Čepina, bio žut od usjeva ili ugodno zelen od trave i drugog bilja, dok je samo nekoliko godina prije toga sve bilo beskorisno tlo i močvare nedostupne ljudima i stoci. ... *Quaecumque circum terrae maturis iam pene segetibus flavescabant, aut herbis, graminibusque laetissime virebant, eae paucos ante annos inutilia, hominibus, pecudibusque inaccessa stagna fuere...* (na strani 28)

Pominje se da se u ataru mjesta Tenja na 500.000 kvadratnih metara nalazi stoka na ispaši, gdje se prije dvije godine lovila riba mrežama velikim i debelim kao ljudska noga... *In solo fundo ad Tenye pertinente 500.000 orgiis quadratic hodie pecorum greges impascuntur, in quibus ante ante binos solum annos lucii eius magnitudinis, ut femur hominis crassitudine aequarent, retibus implicabantur* ... (na strani 30)

Na isušenom području priroda se brzo mijenjala, močvarno je bilje zamijenjeno poljskom travom, pa se mogla naći i livadska trava. U ravnicama mogu da se nađu vrtići, kao i Grosnica i druge biljke koje vole vlagu, a nikad ne biste pomislili da ih ima u tom kraju koji je vjekovima bila voda ...*Palustres enim plantae pratensibus celeriter adeo locum cessere, ut nisi poam palustrem, euphorbiam etiam palustrem, scutellariam galericulatam, & paucas alias humoribus amicas plantar reperissemus, dubitari potuisset, fuerintne unquam his campis aquae immoratae...* (na strani 30)

U slivu Save, Drave i Dunava bilo je mnogo mirnih i lijepih voda, ali je bilo voda koje su našle put do Dunava, Save i Drave, koje su sadržavale trsku i bile pune raznih životinja. Putopisci opisuju ovo močvarno područje Dunava, Save i Drave kao vrlo nesigurno jer su ljudi hodajući potonuli do bokova ...*quod propter humi mollitiem intuitum esse constabat, mersis in coeno lumborum tenus hominibus...* (na strani 32)

Glavna briga ljudi i privrede u ovom kraju bila je nabavka i držanje stoke i konja. Goveda i konji se obično nisu držali u štalama, već u velikim dvorištima sa ogradama ...*Praecipua, quoniam & quaestuosissima in hoc laxissimae pastionis rure est parandi, tuendique omnigeni pecoris cura. In ea nobis placuit, quod pecora equina aequae, ac bubula, praeter equos nobilitate pretiosus, per summos etiam hiemis rigores extra stabula servantur. Sed nequid forte contristentur, in vasta tempestate in spatiosam aguntur cream...* (na strani 40). Polja oko sliva sela Save i Dunava nije bio ograđen drvećem koje je bilo široko rasprostranjeno u šumi. Uzgajao se uglavnom proso i kukuruz. Biljka lungwort (lungwort) plućnjak uzgajana je za odvratanje stoke od kukuruza, kao i za ishranu konja.

Seljaci uzgajaju pšenicu samo radi ishrane, a plemstvo uglavnom radi zarade ...*Agros non singuli singulos, sed universes claudunt, atque seu a pagis, seu a viis publicis, seu a pascuis, silvisque, & a vicina quavis possessions sepibus discriminant, ne possit pecus in eos evagari. Sepes non alias habent, quam structiles in tanta silvarum multitudine materia ad eas ubivis obvia. Usitatissima in agris seges, superioris quidem provinciae tractu panici uffliacei, in inferioris Zeae mays est. Agrum Zea consitum plerumque seminibus holci sorghi marginant, ut, quoniam bubulum pecus eius folic praelis Zeae fastidit, a satis abstineatur. Ceterum holcum in*

⁴ Mathia Piller i Ludovico Mitterpracher, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam*, Buda, 1782. (prevedena od dr. sc. Stjepana Sršana sa latinskog na hrvatski jezik: *Putovanje Požeškom županijom u Slavoniji*, Osijek, 1995.)

pabulum equorum educant. Frumenta rustici fere lautitias tantum, possessionum domini quaestui serunt... (na strani 156.)

Područje između Drave i Dunava je uglavnom nenaseljeno, sa malo stanovnika i pastirskim kućama sa krovovima tik iznad zemlje, a ispod njih ljudi puze kao da ulaze u podzemne pećine ...*Quidquid terrarum hunc inter fluvium Dravum & Danubium interiacet, solitudo est, raris hominum habitationibus, praeter armentariorum, opilionumque contemptatum, ubicumque exercetur, largitate frugum impensi laboris gratiam reddit...* (na strani 160.)

Ista karta pokazuje koliko je ostrva bilo na samom Dunavu ali i Savi i Dravi, a u neposrednoj blizini ima močvara i jezera, dok su na Dunavu i Savi zabilježena veća utvrđenja i gradovi poput Beograda, Petrovaradina, Smedereva, Iloka i Osijeka na Dravi.

Historijski izvori otkrivaju da je čitavo područje dunavsko-savsko-dravskog sliva bila močvarna teritorija u kojoj su sela i gradovi na obali reke bili kao ostrva. Prvi izvor bio je *Putopis* Evlije Čelebije, preveden s turskog i prvi put objavljen u Mostaru 1902. godine; zatim Euzebijje Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastics*, Zagreb 1892; Tadija Smičiklas, *Dvjesto godina od oslobođenja Slavonije i spomenici na Slavoniji u 18. vijeku*, Zagreb 1891; zatim Radoslav Lopašić, *Slavonski spomenici iz XVIII. vijeka i Pisma iz Slavonije u XVII. vijeku*, Zagreb 1902; zatim Dezső Csánky, *Magyarország földrajza a Hunádyak korában*, Budapest 1894; zatim Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910; i Aloysio Ferdinando Marsigli, *Danubius - Pannonico Mysicus*, Amstelodami 1726.

Karta 1. Slavonije na starim geografskim kartama, Kartografska zbirka Muzeja Slavonije, Osijek, 1995., str. 21. (priredila Sonja Gačina), Amsterdam oko 1730. (bakrorez, u boji, vel. 900 x 500 mm), inv. br. 179. - Gerard van Keulen, Niuwe Accurte Kaert van een gerdeelte van Hongarie en Donaustroom Vertonende Belgrado en Peter Warden, alwaer de Batelje is Voor gevallen / tussen de Kyser en Groote Turk, den 5 Augustus 1736. als ook de Stad Temeswar nu door den Kyser ingenomen nevens de Daar omtrent gelegenen Provintien en Steeden tot Amsterdam by Gerard van Keulen met Privet.“

O vrijednom opisu sliva Save i Dunava tokom putovanja izvještava knjiga Evlije Čelebije, *Seyamatnamesi* (prevedeno u Sarajevu, 1996.). Na svom prvom putovanju, iz Beograda u Ugarsku i Njemačku, 1663. godine, Čelebi je došao u Podunavlje kod Sotina, opisujući ga kao drvenu pijacu na brdu uz obalu Dunava. Iz Sotina je oputovao u Vukovar, koji opisuje kao gradsku tvrđavu na obali Dunav, a na sjevernoj obali rijeke Vuke nalazi se mala tvrđava sa mostom

preko nje, te napominje da je njegovo putovanje trajalo osam sati. U Osijeku je uočio čuveni most preko močvare do Darde (dug 14 kilometara), a tlo oko mosta je močvarno i pod vodom. Spomenuo je jezera duga osam milja i puna „dobre i masne ribe“. Čelebi je nastavio put ud Darde dalje prema Baranji. Dao je opise malog grada sa poljima okruženim močvarnim vodama koje su nastale kao rezultat poplava rijeka.

Iz Ujvara (Újvár) u Beograd 1664. godine, na svom drugom putovanju, Čelebi je spomenuo detaljan opis grada Osijeka. Međutim, napisao je da je u Dalj na Dunavu stigao nakon petosatnog putovanja, gdje se na obali Dunava nalazi pijaca sa trgovom. Vinogradi i bašte krasili su čitav daljski kraj, koji je bio poznat po „daljskoj šljivi“. Duž Dunava, i povezano sa njim, bilo je četiri milje široko jezero puno raznih riba. Iz Osijeka je putovao kroz drvodred sa drvećem sa obje strane puta. Na putu za Erdut uz obalu Dunava mogao je da vidi Sombor. Nadalje, opisano je da je Čelebi išao slivom Dunava preko Vukovara, Sotina i Tovarnika do Beograda (na strani 511.).

Prikazan je na karti veliki broj močvara i rijeka, koje su bile nepremostive za puteve i putovanja, pa su jedini plovni prometni putevi bila riječna korita, posebno Dunav i Sava.

Karta 2. Slavonija na starim geografskim kartama, Kartografska zbirka Muzeja Slavonije, Osijek, 1995., str. 15., Nürnberg 1745. (bakrorez, u boji, vel. 555 x 460 mm), inv. br. 172.

Homanovi nasljednici, Homann, „Tabula Geographica / exhibens / Regnum / Sclavoniae / cum Syrmii Ducatu,, Ex mappa grandiori desumta et / Homannianis Heredes / A. MDCCXXXV. - Nürnberg, 1745.

Promjenljivi tokovi Dunava, Save i Drave prema L. F. Marsigliju, zabilježeni su u djelu *Daunubius-Pannonico Mysicus...*, Amstelodami, 1726, i N. Radojčića u djelu *Земља Војводина крајем XVII. века*.⁵ u dokumentima iz zaostavštine grofa Aloysi Ferdinanda Marsiglia objavljeno je niz planova, skica i mapa mjesta u slivu Dunava, Save i Drave, posebno nakon oslobođenja od Turaka, iz čega zaključuju da su relativno prazna i porušena. Marsiglijeva izrada karata i historijskih izvora o načinu života ljudi u slivu Dunava, dala je mnogo vrijednih opisa brojnih šuma i bara. Većina ljudi koji su naseljavali Posavlje i

⁵ Радочић Н., *Земља Војводина крајем XVII. века*, Зборник за науку централног српског културно-издавачког друштва, Нови Сад, 1957., стр, 12.

Podunavlje živjeli su u zemunicama i bavili se poljoprivredom, a neki od njih uzgajali su stoku i ribu. Sa različitih sačuvanih historijskih i geografskih karata može se pratiti promjenjivi tok Dunava i rijeke Drave u dijelu sliva Dunava, tj. u dijelu Slavonije, sjeverne Bosne, Srijema i južne Baranje. Neke karte nisu precizne, ali na gotovo svim kartama postoji podudarnost prikaza, sa brojnim krivuljama i njihovim promjenama u toku Save i Dunava, posebno od ušća Drave i Save u Dunav.

b) Idejne težnje da se Dunav, Sava i druge rijeke premoste od starog do novog vijeka

Tokom svoje historije, Posavlje i Podunavlje usred rijeke Save i Dunava predstavljalo je liniju razdvajanja i ujedinjenja naroda, kultura, tradicija, civilizacija, vjera, jezika i običaja. Mnogo je sličnosti sa obje strane njegovih obala, iako su tamošnji narodi živili pod različitim svjetonazorima i civilizacijama većih imperija. To je posebno vidljivo u načinu života ljudi u kućnim zadrugama, načinu gradnje njihovih porodičnih i porodičnih kuća, koje su rađene i građene prema tadašnjim prilikama i materijalima. Zbog stalnih neprijateljstava, Dunav i Sava, posebno u svom južnom ili središnjem dijelu, dugo je bio granična linija, poznata i kao lat. „desertum“ (rijetko naseljeno područje), a zbog čestih kretanja raznih vojski, razaranja i uništenja, bio je nesigurno područje za stanovništvo. Iz istih razloga podizane su veće tvrđave na obalama Dunava, kao granične zaštite.

Uvijek se moralo premostiti široka korita Dunava i Save. Veliko i moćno Rimsko Carstvo ostalo je do danas poznato kao civilizacija vojnih uspjeha u osvajanju i širenju svoje države, ali i zbog izgradnje, posebno rimskih cesta i mostova, vojnih logora i gradova ..., u kojima oba razloga su međusobno povezana. Ceste, mostovi⁶ i drugi prateći objekti povezani su sa vojnim uspjesima i širenjem njihove civilizacije, koja ne samo da je opskrbljivala vojnu opremu, hranu, nego je širila i svoju kulturu, posebno jezik, vjeru (hrišćanstvo IV. vijeka) i snjima druge namjere, namećući svoje moćna civilizacija.⁷ Naravno, budući da je uvijek bilo međusobnih utjecaja, na primjer u seobi različitih naroda na desnu obalu Dunava, latinski jezik je gramatičkim promjenama, promjenama u rječniku, a zadržavanjem starih pravila i propisa, dobio drugačiji karakter, dakle više nije bilo moguće.

Stoga se ovaj period razvoja latinskog srednjovjekovnog jezika naziva raznim nazivima, kao što su „narodni latinski“ ili „vulgarni latinski“, ... dok je samo mali broj segmenata zadržao donekle tradicionalni klasični latinski, kao jezik crkve, institucije, ali ovaj period, prema nekima od V. do IX. vijeka, tzv. vulgarni latinski kasnije će izroditi nove romanske jezike.⁸ Stari „zaboravljeni“ izumi antike ponovno su oživili nakon srednjeg vijeka u renesansi, proširujući svoja znanja i vještine novim izumima. Na primjer, umjetnost gradnje mostova imala je vrlo važnu ulogu u cestovnoj sigurnosnoj komunikaciji, kako u vojne svrhe u rimsko doba, tako i iz periodu renesanse, a sada i u moderno doba. To je važno zbog izgradnje cesta, a posebno mostova na najzahtjevnijoj i najvećoj evropskoj rijeci, Dunavu, kojim bi se povezivale obje obale. Često se spominje, kao u slučaju vizantijskog cara i pisca Konstantina Porfirogenita (u 29., 30. i 31. poglavlju) „*De administrando imperio*“, da se Dunavom moglo plivati samo na mijehovima, jer su obale bile močvarne i preširoke. Velike vojske imale su veliki broj opreme, ali ne samo vojske, pa se teret morao različito prebacivati sa jedne obale

⁶ Ivan Balta, *Faustus Vrančić o stavbe mostov*, Sambucus (Práce z klasickej filológje, latinskej medievalistiky a neolatinstiky), číslo XII., Filozofická fakulta Trnavske univerzite (Slovenskó), Trnava, 2018., s. 65-73.

⁷ I. Balta, *Izumi Vrančića inspirisani antičkim i renesansnim izumima u doprinosu razvoju saobraćaja, gradnji mostova te privrede*, Historijska misao, br. 4., naučna konferencija „Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine“, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli i Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017., str. 1-11.

⁸ I. Balta, *K problematike definovania vulgárnej alebo ľudovej latinčiny*, Sambucus, číslo IV., Filozofická fakulta Trnavske univerzite (Slovenskó), Trnava, 2009., s. 64 - 82.

na drugu. Mnogo je naučnika i umjetnika i inovatora koji su ostavili traga u svjetskoj kulturi, nauci i civilizaciji, među kojima je i latinist Faust Vrančić (Favsti Veranti), inspirisan antičkim naučnicima i umjetnicima.

Vrančić rodom Šibenčanin, školovao se uglavnom u Italiji, gdje je vjerovatno bio upoznat sa raznim inovacijama i izumima, posebno Vitruvijem, sa svojim možda najvažnijim djelom „*Machinae novae*“ na latinskom jeziku iz područja tehnike početkom XVII. vijeka,⁹ a neki od njegovih izuma bili su već poznati u antičko doba, osobito kod Vitruvija. Kasnije, uslovno nazvan „mračnim“ srednjim vijekom, tokom renesanse, mnogi inovatori poput Vrančića oponašali su i koristili tehnička dostignuća starog vijeka, ali i svojim novim izumima pridonijeli napretku svoga vremena.¹⁰ Možda inspirisan antičkim idejama, Leonardo da Vinci je prvi nacrtao i opisao padobran (*Codice Atlantico*), ali je Vrančić prvi objavio sličan projekt kao izum, drugačiji od Leonardova.¹¹

U predgovoru na latinskom svom djelu „*Machinae Novae*“ (O radu mašina i raznim izumima) Vrančić je napisao: „Možda je najvažnija umjetnost u cjelokupnoj umjetničkoj arhitekturi vezana uz funkcionisanje mašina i raznih izuma, jer su oni nastali iz logičkih razmatranja.“ Znanje o strojevima i izumima oduvijek je bilo cijenjeno, a u antičko doba neki od njih bili su u praktičnoj primjeni. U srednjem vijeku isti su izumi „zaboravljeni“ više od tisuću i petsto godina, da bi se obnovili i primijenili u praksi početkom novog vijeka.¹²

Vrančić priznaje da su pronalazke iz rimskog doba, kao i njihove pronalazke, ljudi odobravali ili ih prezirali. Zbog „*Machinae Novae*“ Vrančić¹³ je uložio mnogo truda da opiše pronalazke, kako bi ih razumili i primijenili.¹⁴ Autor je imao dobre primjere iz antičkog doba, posebno u Vitruvijevom djelu „*De Architectura libri decem*“, velikog rimskog graditelja. Vitruvije je veliku pažnju poklanjao izumima, posebno u izgradnji mostova, puteva, između ostalog, u svrhu napredovanja rimske vojske i širenja Rimskog carstva za najuspješnije rimske vladare

⁹ Vrančiću su možda bili poznati radovi na mašinama koje su prije njega objavljivali arhitekti i vojni inženjeri: Jacopo de Strada (1507. - 1588.), Andrea di Pietro Palladio (1508. - 1580.), Agostino Ramelli (o. 1531. - o.1600.), Domenico Fontana (1543. - 1607.), Giambattista della Porta (1535. - 1615.) i drugih. Ako je Vrančić poznavao neke njihove projekte, usavršio ih je i uvrstio u svoj rad "Nove mašine".

¹⁰ Vrančić je posebnu pažnju posvetio izgradnji mostova sa lukovima i drvenih, kamenih i bronzanih mostova, ali i raznim projektima izgradnje mlinova i satova itd.

Izvor: web stranica: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=873> i <http://dizbi.hazu.hr/?sitetext=117>

¹¹ Stanislav Škoberne, *Padobran kroz vjekove*, Zagreb, 1957., str. 26.

Škoberne Vrančića smatra ocem padobranstva, smatrajući da je vjerovatno skakao padobranom sa crkvenih tornjeva i visokih litica u Italiji i Ugarskoj.

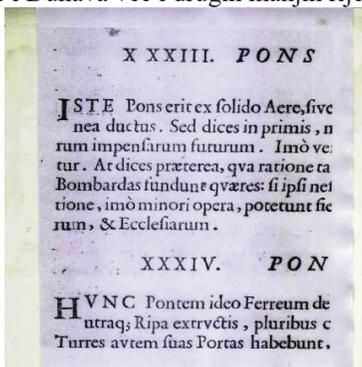
¹² DECLARATIO MACHINARVM

EAM partem Architecturae, qve de Machinis agit, pleriq; potiorems posuerunt; mayori enim acumine ingenij eam perfici vidicantur. Sed si tantae laudis est, earum Machinarum qvæ vam olim in usu sunt, artem callere: qvíd erit, novas post tot secula, & qvídem non parvo numero, in medium protulisse? Nihilominus tamen scio, homines ita esse affectos, ut mayor pars eorum qvi has meas Machinas viderint, imò ij ipsi qvi antequam eas vidissent, catalogum earum legerant, & mirificas esse censuerunt: postea spernent, & pro vulgaribus habebunt. Cur igitur tantum operis, & impensarum, in eis describendis consumpsi? vt nempè mihimetipsi, & ijs paucis, qvi eas aliquid esse putaverint, satisfacerem. Priores petens, ut qvás in promptu habent, meliores proferant, vel in posterum comminiscantur, qvo istis revecctis, illis utamur.

¹³ *Machinae novae Favsti Verantii Siceni cum declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica*, Venetiis: (c. n., o. 1615.-1616.) - 19 + 19 + 18 + 20 + 20 стр. + 49 bakropisa; 2° (37,7 × 24,7 cm) Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb R II F - 2° - 6 6., str. 1.

¹⁴ Vrančić je na 49 bakropisa objavio 56 izuma изума i tehničkih konstrukcija, a na njima je opisao veliki broj tuđih uglavnom drvenih projekatama od kojih je neke usavršio u objavljenom radu.

Cezara i Augusta.¹⁵ Rad o izumima napisan je latinicom sa nizom specifičnih elemenata, navedenih u tzv. „vulgarnog“ latinizata.¹⁶ Od antičkih vremena, od Vitruvijevog vremena, a svakako u renesansi, davana su razna rješenja kako da se grade mostovi koji će biti funkcionalni i postojani. U dunavsko-savskom regionu primijenjena su neka rješenja za premošćavanje ne samo Save i Dunava već i drugih manjih rijeka.

Slika 1.: „Nove mašine“, Faust Vrančić (o izgradnji različitih vrsta mostova preko rijeke...) ¹⁷

U odjeljku XXX. pod naslovom „*Pons dvarum trabivum*“ (Most sa dvije grede)¹⁸ dano je rješenje za izgradnju mosta bez stubova i nosača koji može premostiti široku rijeku. Drveni stupovi su samo na obalama rijeke, a most je u zraku povezan sa dvije bočne grede prema gore.

U odjeljku XXXI. pod naslovom „*Pons lignevs*“¹⁹ (Drveni most) pojašnjava se gradnja mosta iz dvostrukog reda greda koje su pričvršćene vijcima i gvozdenim čavlima. Zbog

¹⁵ Vitruvius, *Zehn Bücher von der Architectur und Künstlichen Bauten*. Erstmals verteutscht und in Truck verordnet durch D. Gualthern H. Rivium, Nürnberg, Anno MDXLVIII.

Vitruvius Pollio, „*De architectura libri decem*“,.... (Vitruvije Polio, bio je Cezarov i Augustov ratni graditelj) nastao između 16 i 13 godine prije nove ere.

¹⁶ Meki oblici riječi (tzv. „vulgarni“ latinski izrazi u testu su podvučeni), kao npr. deerunt / frena, ali većina je neobilježena i vrlo je česta. Na primjer, umjesto toga aliis napisano je alijs, umjesto saepius napisano je saepivs, umjesto qui napisano je qvi, umjesto iam napisano je yam, umjesto nihilhominis napisano je nihilominus. Tada često postoje slova ili skraćenice koje ne postoje u klasičnom latinskom, na primjer: &, â, zatim nove riječi poput; tutè, itd.

¹⁷ *Machinae novae Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica*, Venetiis: c. n., o. 1615.-1616.), crp. 12.

¹⁸ *Machinae novae Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., crp. 11. (podvučene riječi su izrazi tzv. „vulgarnog latinizata“)

Vitruvius, *Zehn Bücher von der Architectur und Künstlichen Bauten*. Erstmals verteutscht und in Truck verordnet durch D. Gualthern H. Rivium, Nürnberg, Anno MDXLVIII.

XXX. PONS DVARVM TRABIVM

YAM nunc agemus de pontibus, qvi nullis in Flumine falcimentis positis sustineatur, sed a buna ripa ad aliam, etiam in benè latis fluminibus pertingant. Qvanvis hic primus Pons, duarum tantum Trabium longitudinis erit qvæ non nisi a duabus partibus suas sublicas habeant; duobus enim capitibus in medio Flumine extensis, ina ere suspensæ erunt, sustentatæ ab alijs duabus Trabis superioribus, qvæ frontibus aliquantum erectis, vna contra aliam nitentur, & duos Arietes cornibus pugnantem repræsentant.

¹⁹ *Machinae novae Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., crp. 11.

XXXI. PONS LIGNEVS

HIC Pons est ex Trabis duplicibus in arcum curvatis, atq; Securiclis ac ferreis fibulis colligatis. Habet autem pro mayori firmitate, alias Tra- bes in inferiore sui parte; qvæ vel recte distentæ, veli n Arcum contrarium ali

dotadne čvrstoće, most u donjem dijelu ima i grede koje su ravne ili zakrivljene u luku i pričvršćene čavlima kako se most ne bi širio i srušio zbog svoje težine.

U odjeljku XXXII. Naziv „*Kameni most*“²⁰ objašnjava gradnju mosta od cigle ili drugog lakog kamena. Most na obje obale rijeke trebao bi imati dobre čvrste temelje poduprte drugim lukovima. Donji dio mosta pričvršćeno je mnogim velikim gvozdanim kukama. Ako bi most trebao biti duži, treba ga vezati dodatnim kukama koje bi ga držale za zid.

U odjeljku XXXIII. Naziv „*Pons lapidevs*“ (Most od zvona, odnosno materijala od kojeg su zvona izlivena)²¹ objašnjava konstrukciju mosta koji je izrađen od različitih metala od kojih se zvona obično izrađuju (lijevaju). Autor objašnjava da, iako se čini da su puno skuplji, jeftiniji su od kamenih mostova. Mostovi mogu biti ravni ili zakrivljeni. Čitatelju se poručuje da to mogu „stvarno“ istražiti ili dobiti informacije od osnivača topova, a ako ne zna riječi neka dođu k njemu. Autor napominje da se krovovi i zidovi velikih zgrada mogu napraviti po znatno nižoj cijeni od zvona.

U odjeljku XXXIV. pod naslovom „*Pons ferrevs*“ (Gvozdeni most),²² objašnjava konstrukciju i način izrade najpouzdanijeg gvozdenog mosta.

XXXIV. PONS FERREVS

HVNC Pontem ideo Ferreum denominavimus, qvòd èduabus Turribus, in utraq; Ripa extructis, pluribus catenis ferreis suspensus, medius dependet. Turres avtem suas Portas habebunt, qvæ ad Pontem viatores admittant, velarceant.

U odjeljku XXXV. pod naslovom „*Pons canabevs*“ (most od užadi)²³ opisana je izgradnja mosta od brodskih užadi sa kopčom za ruke sa obje strane rijeke. Isti tip mostova bio je vrlo pogodan za brzo prelaženje rijeka, posebno u ratnim okolnostima koje su Rimljani koristili kao tzv. faktor iznenađenja za neprijatelje.

qvantulum devexæ, & ferreis itidem fibulis colligatæ utrunq; caput Pontis contineant, ne suo pondere actus, dilatetur & ruat.

²⁰ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., strp. 12.

XXXII. PONS LAPIDEVS

HIC vero ex lateribus uel tupho commode construi poterit; qvo enim levior eo securior fuerit. In primis ab utraq; parte in ripis, solida fundamenta habebit, alijs fornicibus fulta. Deinde magnis ac crebris ferreis vectibus ab inferiori parte, utrunq; caput Pontis colligatum erit, uti hice st videre.

²¹ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., strp. 12.

XXXIII. PONS ATHENEVS

ISTE Pons erit ex solido Aere, sive in arcum aliquantulum flexus, sive recta linea ductus. Sed dices in primis, multum æris ad id opus fore, ideoq; magnarum impensarum futurum. Imò verò minorum qvàm si ex lapide construeretur. Ad dices præterea, qva ratione tam ingens machina fundetur? Hoc ab ijs qvi Bombardas fundunt qværes : si ipsi nesciverint, tunc ad me venies. Hac eadem ratione, imò minori opera, poterunt fieri recta, & tabulata, latissimarum Basilicarum, & Ecclesiarum.

²² *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., strp. 12.

XXXIV. Gvozdeni most

Most se zove gvozdeni jer je obješen na dvije kule sa mnogo lanaca, izgrađene sa obje strane rijeke. Imat će mostove i svoje kule sa vratima, tako da pješaci mogu promašiti ili se zaustaviti.

²³ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica ...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., strp. 12.

XXXV. Konopni most (sa konopcima)

Most je napravljen od dva ili više brodskih užadi, sa pričvršćenim krajevima na dva stupa na obje obale rijeke. Kako se most ne bi savijao od težine onih koji ga prelaze i kako bi most ostao napet, užad treba vezati brodskim užetima, ali tako da se po potrebi mogu zategnuti ili olabaviti. Most takođe dobro služi u ratu jer se po potrebi može sklopiti i transportovati.

XXXV. PONS CANABEVS

HIC Pons ex duobus vel pluribus Rudentibus, ad binas Trabes, in utraq; ripa in altum erectas, religatis dependet ; Vt autem rectus stet, & pondere commantium non incurvetur : funes qui ab illis Rudentibus dependent, pro libitu attrahi, & relaxari poterunt. Iste Pons est portatilis, & ideo commodus pro exercitibus.

U odjeljku XXXVI. pod naslovom “*Pons vnivs fvnis*” (most sa jednim užetom)²⁴ opisuje se konstrukcija mosta od jednog užeta na koji se vješa korito ili čamac sa kotačima. Osim velikog užeta, tu su bila i tanka užad za vuču.

XXXVI. PONS VNIVS FVNIS

AB VNO Fune crasso, dependet Arca Trocleis alligata, & altero fune tenuiore attracta, eos qui fuerint in ea, ad alteram ripam sine ullo periculo trayiciet.

U odjeljku XXXVII. pod naslovom „*Traiectvs bombardarvm*“ (povlačenje velikih tereta sa jedne strane rijeke na drugu) opisana je metoda koja je bila vrlo važna za ratne manevre, poput premještanja velikih topova sa jedne strane rijeke na drugu bez most.

XXXVII. TRAIECTVS BOMBARDARVM

SAEPE contingit Flumina qvæ erunt trayicienda, vel nullos vel non solidos habeant Pontes, qvibus mayora pondera, uti sunt Tormanta bellica, transferri possint. Itaq; positus in altera ripa vna vel pluribus Ergatis, poterunt absq; mora per fundum fluminis attrahi.

U odjeljku XXXVIII. pod naslovom “*Navicvla axillaris*” (naprava - brod za nošenje)²⁵ opisuje zanimljivu napravu sličnu brodu (a nije brod!), a to je zapravo mijeh (balon) koji se može koristiti i za prelazak preko vode.

XXXVIII. NAVICVLA AXILLARIS

HAEC Machina, re ipsa non est Navicula, sed qvia vice Naviculæ ea uti possumus, ideo eam sic nominavimus. Hoc amplius autem præstat qvam Navicula, qvod Navicula possit facilè e verti, & vectorem suum eyicere ; in ista autem constitutus, neqvsesi velit mergi possit. Qvin neq; madefieri, etiam si talaribus sit indutus : Præterea emissio vento, eam sub axilla deffere.

U odjeljku XL. pod naslovom „*Navis adverso flumine per se procedens dvobvs*“ (Brod koji plovi sam)²⁶ opisuje kako brod može, što rijeka jače teče, brod može ploviti rijekom brže. To

²⁴ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica ...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., crp. 12.

Vitruvius, *Zehn Bücher von der Architectur und Künstlichen Bauten*. Erstmals verteutscht und in Truck verordnet durch D. Gualthern H. Rivium, Nürnberg, Anno MDXLVIII.

XXXVI. Most sa jednim užetom

Na debelom užetu visi korito ili čamac sa rotirajućim kotačima. Osim debljeg užeta, postoji i tanko uže, koje se vuče, pa se može bez opasnosti transportirati preko materijala ili ljudi u koritu (čamcu).

²⁵ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica ...*, Venetiis: (s. n., o. 1615-1616. *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica ...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., crp. 13.

XXXVIII. Uređaj (brod) koji se može nositi

Uređaj za prijelaz preko vode nije brod, ali se može koristiti kao brod. Može biti korisniji i praktičniji od broda. Brod se lako može prevrnuti, ali ovaj uređaj (mijeh ili balon) ne može potonuti. Ne možete smočiti ni odijelo do koljena. Ako se iz uređaja ispusti vazduh, isti se uređaj može nositi ispod ruke.

²⁶ *Machinæ novæ Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica ...*, Venetiis: s. n., o. 1615-1616., crp. 12.

XL. NAVIS ADVERSO FLVMINE PER se procedens

DVOBVS modis efficitur, ut Navis, sua sponte adverso flumine feratur, & tantò velocius, quanto impetursior fluminis cursus fuerit. Vnus modus est, religare navim longo fune ad palum, in superiore parte fluminis fixum, qvò nempe Navis deducenda erit. Postea alterum caput illius funis, applicare Axi per transversum Navis posito, cui duobus Rotis aqvaticis, ex utroq; latere acto, funis involvitur, & sic Navis attrahitur. Alter verò modus est, alligare Trocleam ad palum, & longo fune trayecto, unum caput funis alligare Navi onerariæ, qvæ attrahitur, alterum verò caput navuculæ, qvæ duabus hinc inde valvis dispositis, & benè alligatis, excipiat impetum fluminis, & sic ipsa descendens, ma-

se može učiniti na dva načina: prvi je vezati užu čamca za zabijeni stup na obali i povući ga uz rijeku, a drugi je namotati užu na vodeni kotač na čamcu i povući čamac uzvodno. Postoji nekoliko drugih načina, na primjer, vezanje užeta za stup uz rijeku, a drugi kraj užeta za teretni brod. Uža između ova dva kraka bilo bi usidreno kroz brodsko vitlo. Snagom protoka vode i vještinom povlačenja užeta i položajem broda može se uspješno ploviti uzduž i poprijeko rijeke. Vrlo je vjerovatno da su Rimljani koristili neke od ovih izuma, a svakako one izume sa funkcionalnom gradnjom mostova preko rijeka, potrebnih za prijevoz ljudi i robe, a posebno u vojne svrhe. U periodu renesanse “ponovno otkrivaju” isiz starog vijeka i stvaraju nove izume, svakako zato što je novo vrijeme ponovno aktualiziralo iste potrebe u rješavanju ponovno nametnutih problema.

c) Kućna zadruga kao jedan od najstarijih oblika života ljudi u Podunavlju i Posavlju

Kućne zadruge su stari oblik života u donjem i srednjem Podunavlju i zadržale se do kraja XIX. vijeka, svakako su bile specifičan oblik zajedništva više obitelji.

Predgovor knjizi Dragutina Pavličevića glasi:²⁷ „O kućnoj zadruci kao patrijarhalnoj ustanovi narodnog života postoji mnogo literature, a mjesto, vrijeme, uvjete i oblike zadružnog života uglavnom su proučavali antropolozi i sociolozi. angažirani etnolozi i folkloristi, povjesničari, kulturolozi itd.” Izraz “dom”, a ne obitelj ili obiteljska zadruga, odabran je iz više razloga. Isti izraz korišten je u prvom krajiškom zakonu iz 1807., Utješenovićevoj knjizi iz 1859. (Hauskommunion), a isti je naziv prihvatio i Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, smatrajući ga širim i opsežnijim od naziva obiteljska. (obiteljska) zadruga. Kako se dio naroda tokom seobe našao u Vojnoj krajini, tamo su bili podvrgnuti zakonima. Najvažnije odredbe prema Utješinoviću, tzv Krajiški zakoni koji su se odnosili na kućne zadruge u slavonskoj Posavini i Podunavlju među narodima bili su:

- 1) Sva zemljišta u krajiškim kotarima krajiške oblasti dodjeljuju se stanovnicima Krajine na besplatno korištenje, uz obvezu služenja vojnog roka u zemlji i inozemstvu.
- 2) Nasljedstvo te imovine prelazi na supružnike, ali sinovi isključuju kćeri.
- 3) Nekoliko sinova nasljeđuje jednake dijelove, ali se mogu podijeliti samo ako je zemlja tolika da svaki njezin dio može obavljati službu.
- 4) Ako nema nasljednika, leno pripada puku, da bi se ponovno podijelio u službu, jer ostavina baštine ne bi bila dopuštena.
- 5) Oni koji nisu pod vojnom jurisdikcijom ne mogu posjedovati zemlju u kotarevima Krajine.
- 6) Iz svake kuće i posteljine mora se navesti najstariji član kao glava obitelji i upisati ostali muškarci koji im pripadaju.
- 7) Stanovnici Krajine moraju besplatno obavljati javne radove.
- 8) Unutar puka svaka kuća mora opskrbljivati svoje vojnike.

Slično, u drugim dijelovima Podunavlja, kao npr u Hrvatskoj i Slavoniji prava rasprava o kućnim zadrugama započela je nakon ukidanja feudalnih odnosa, osobito 1850. godine, a kontinuirano se vodila tokom deset neoapsolutističkih godina (1850.-1860.). Tako je ban Jelačić 7. aprila 1850. izdao Naredbu br. 493. kojim se obustavljaju sve diobe kućnih zadruga dok se zakonom ne riješi zadružno pitanje.

No, i dalje ostaje pitanje što je zapravo matična zadruga, koja se obično definiše kao zajednica (skupina) značajnog broja ljudi, kao zajednica više obitelji. Zadruga je takođe definirana kao zajednica velikog broja ljudi, kao jedno biće, što je zapravo i bila priroda same zadruge. Utvrđivanje, opisivanje i definisanje suštine matične zadruge i njenog unutarnjeg uređenja

yorem Navim sursum attrahat. Hunc motum navis, & illud Horologium A-queum, à nobili & ingeniosissimo Viro Præsidi Lugdunensi Romæ accepi.

²⁷ Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge, I., do 1881. godine*, Liber, Zagreb, 1988.

nikada nije bilo lako ni jednostavno.²⁸ U naučom opisu koji su na latinskom dali budimski naučnici M. Piller i L. Mitterpacher (1782.),²⁹ naslućuje se ono najvažnije šta definiše zadrugu kao životnu i radnu zajednicu ljudi, u: *“Tier per Posegam Slavoniae”*, ... To je zajedničko vlasništvo nad zemljom koja se ne dijeli nakon očeve smrti, demokratski izbor starješine koji upravlja i raspoređuje poslove i njegove pomoćnice koja vodi “ženski” dio zadruge. Oni imaju zajedničko vlasništvo nad svim sredstvima za proizvodnju, tada postoji individualna proizvodnja. Tu je i zajednički stol svih zadrugara, najprije sa odraslim članovima obitelji, zatim žena i na kraju djeca. Mnogo je naslova i istraživačkih tema o historiji i raspravama matičnih zadruga, na primjer: V. Krišković,³⁰ zatim I. Krbek, *Pravna konstrukcija Hrvatske kućne zadruge*, zatim rasprava E. Tonnaya, *Hrvatske kućne zadruge* i knjiga Utješenović Ostrožinski, Ognjeslav (1988), *Kućne zadruge*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb. Svi članovi kućne zadruge bavili su se poljoprivredom, posebice zemljoradnjom uz dodatak stoke ili obrnuto. Uz to, bilo je i manjih uzgojnih djelatnosti kao što su vinogradarstvo, voćarstvo, ribarstvo, pčelarstvo, iskorištavanje šuma i slično. Zadrugari su živili na jednom mjestu, obično u istoj kući i kiljerima, a domačice za pojedine parove. Osim toga, u ravnici su imali stan uz šumu i pašnjake gdje su živile svinje, stočari, čobani, konjanici. Taj “stan”, kuća kao farma, nije bio udaljen više od pola sata hoda od matične kuće. Seoske zadruge znatno su se umnožile za vrijeme vladavine Marije Terezije (1740.-1780.), a vlasti su posebnu pozornost posvetile kućnim zadrugama. Naime, oko 1749. godine započet je novi način života u Monarhiji, Slavoniji i Bačkoj, regulirano je zemljišno vlasništvo, propisane zemljišne čestice i razvrstane oranice, livade, šume i močvare, a u kući više muškaraca, odgovarajuća kućna zadruga dobila je više zemlje. Deset godina nakon naseljavanja zemlje, 1761. godine, uslijedila je naredba da se selo obnovi. Nekoliko godina nakon početka naseljavanja izdana je naredba 1765. da se grade gospodarske zgrade, pa je svaka kuća morala imati dvorište, štalu, staju, birtiju i svinjac, a u sredini dvorišta je iskopan dubok bunar opremljen sa dugom motkom.³¹ Rad u kućnim zadrugama smatrao se sastavnim dijelom ljudskog života, pa su se djeca navikla na posao i prije polaska u školu. Kućanski poslovi raspoređeni su prema mogućnostima zaposlenika, pa su jedni bili dobri u oranju, drugi u kopanju, neki su bili vješti

²⁸ Opis kućne zadruge Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog: Lijepo uređen voćnjak krasi ne preveliku kuću koja se sastoji od prostranih prostorija. U tim sobama žive domaćin i domaćica, a možda i drugi stariji bračni parovi, dok drugi, mlađi supružnici žive sa djecom u svojim sobama ili zasebnim zgradama. U takvoj kući obično je bila: domaćica od 40-50 godina, zadužena za upravljanje cijelom kućom, uz pomoć supruga. Tu su i roditelji od 60-70 godina, braća, domaćice i njihova djeca.

Opis nekretnine - imovine: „Pored kuće su štale za raznu stoku, gdje ima nekoliko pari volova ili tegljačkih konja, 4-8 krava, 10-20 grla druge goveda i konja, 15-20 svinja ili ovaca, određena količina peradi, zajedno sa potrebnim poljskim i kućanskim alatima i potrebnim pomoćnim zgradama. Svi zajedno posjeduju i nasljeđuju zemlju, a pojedinačna imovina se toleriše. Mjesto domaćina zauzima najrazumniji, najpošteniji čovjek, a biraju ga ostali članovi. On opominje i opominje neposlušne, a sve se odvija sporazumno. Odrasli rade poljske poslove, mladi tjeraju stoku na pašu, a domaćica sprema hranu za sve. Poljoprivrednu kulturu-urod preuzima domaćica ili domaćin i njime se podmiruju sve pogodnosti i potrebe. U svakom slučaju, osnovne životne potrebe svih su zadovoljene, iako ne može svaki ukućanin svime raspolagati. Žene naizmjenice vode unutarnje kućanstvo-domaćinstvo, tako da svakih osam dana druga preuzima kuhinju, peče hljeb, itd.; takva se onda zove „reduša“, tj. ona koja je slijedeća na redu. U slučaju tuge saosjećaju svi ukućani, nasmijanih nasljednika nema, osim u slučaju da cijela kuća izumre.

Milovan Zoričić, *„Die Bäuerlichen Hauscommunien in den Königreichen Kroatien und Slavonien“*, (Separatdruck), Budapest, 1897.

M. Zoričić, *Gospodarstva u Kralj. Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po obsegu njihovu*, Vjesnik kr. statističkog ureda, Zagreb, 1900.)

²⁹ Matija Piller - Ljudevit Mitterpacher, *Putovanje po Slavoniji 1782. god.*, Osijek, 1995.

³⁰ V. Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*, Narodne novine, Zagreb, 1925.

³¹ Štala je građena od hrastovine, sa dvije staje u prizemlju i pločnikom u sredini, a na spratu skladište magacin za sijeno, slamu i drugu stočnu hranu. Štala i hambar-žitnica isklesani su prema narodnim motivima.

stočari ili svinjari, a neki su uživali u konjima. Djeca su bila pod stalnim nadzorom roditelja, a čim su navršila godine dječaka i djevojčica, znala su raditi sve poslove. Svi su oni učestvovali u tzv. mob sa svojim suprugama i muževima, jer su mobom procjenjivali kakav će biti zaposleni momak ili djevojka, a procjena će ih pratiti kroz život.

Prilikom gradnje zgrada (kuća), u povodu smrti i vjenčanja, susjedi su se međusobno pomagali, a taj se običaj zvao „zvanica“, koja se sastojala od desetak kuća. Kad je riječ o poljskim poslovima (žetva, okopavanje i žetva kukuruza, košnja i kupovina sijena), bilo je pravilo da mladi pjevaju, kako pri odlasku i povratku, tako i tokom samog posla. Bio je to svojevrsni odmor od posla, a smatralo se sramotom otići sa posla bez pjesme, selo bi tada govorilo: idu kući kao na sprovod. Žena nije smila biti u dvorištu i u sobi bez rukotvorina u rukama, a neke rukotvorine bi se nosile u polje kada bi se sadio kukuruz ili kupovalo sijeno na livadi. Puno se pazilo na odijevanje, a na žetvi i mobu su bili svečano odjeveni, odnosno u svečanu odjeću, a ne u svakodnevno ruho. Sve što je kućna zadruga imala pripadalo je jednako svim njezinim članovima, a to imanje trebalo je čuvati i unapređivati, jer je pripadalo i budućem naraštaju. Kućnom zadrugom upravljalo se u dogovoru sa ostalim članovima, a na čelu je bio izabrani starješina, obično zvan „dado“ ili „dido“. Svaki dan nakon večere dogovarali su se i odlučivali što će sutradan, a bila je prisutna i starija žena-majka, jer se ona brinula za kuhanje, a morala je znati tko će sutradan izaći iz kuće, pa da bi mogla dogovoriti obrok. Ostale žene u kući obavljale su kuhinjske poslove na uobičajen način, kao „ređuše“, a druge žene u kući mogle su im pomoći. Kućna zadruga dobivala je novac samo prodajom stoke, a manje viškovima žitarica, a od dobivenog novca plaćali su se porezi i drugi porezi, a ostatak se trošio na nabavku industrijskih i zanatskih dobara za kuću i domaćinstvo.³² Zanimljivo je kako je unaprijed propisano koliko će zaposlenika svaka kuća osigurati za javne radove - posao, koji se obavljao iz vlastite hrane i besplatno.³³

Dok su narodi živili u Vojnoj krajini sa slavonske strane Save i Dunava, prije nego što su neki otišli u druge krajeve i preko Dunava i Save, primjenjivali su se vojni zakoni.³⁴ Da ne bi došlo do velikih troškova i natjecanja, na primjer, kako ne potrošiti puno na brak, a ako je gazda potrošio više, poslao ga je na kaštigu-kaznu,³⁵ barem je tako u početku bilo u Vojnoj krajini, ali kasnije se sve promijenilo.

³² Neke su kuće osiguravale za članove odjeću i odjeću, a neke (bilo ih je manje) su novac dijelile bračnim parovima, kako bi mogli kupiti odjeću za sebe i svoju djecu. Domaće kućne zadruge opskrbljivale su se proizvodima rukotvorinama na sajmovima, na primjer u Osijeku, Somboru, Subotici, Vukovaru, ...

³³ Zabilježeno je u nekim historijskim izvorima: Narod je ocjenjivao djela: „ko na poslu umre – ne treba ga oplakivati, a ko pogine na poslu zvona za to ne zvone“.

³⁴ Svake sedmice graničarima ili pred seoskom stražom, čitale su se zapovijedi, obavijesti, nalozi za bjegunce (zване „bigati“) i slično. Graničari su to nazvali „zapovid“. Najmanje je jedna osoba iz svake kuće morala čitati zapovesti. Štoviše, u svakoj kući bilo je dežurstvo dostaviti susjedu pročitane naredbe, ako vidi da nema nikoga iz susjedove kuće. Oni koji se ne potčine dobili su 25 batina.

Izašao bi pred okupljene seljane sa protokolom narednika („stražmeštar“ ili „führer“) i činovnika, a führer je počinjao ovako: slavne naredbe zapovijedaju, kapa dolje, lula dolje - i nastavlja čitati iz protokola koji je trebao biti te nedjelje. Stoga je bilo potrebno poslušati zapovijed nepokrivene glave i bez lule u ustima. Zapovijedi se često čitaju naredbe; da noćne patrole moraju biti oprezne, da se sastanci momaka i djevojaka ne održavaju po kućama (prelo), jer ko bude uhvaćen, kaznit će se sa 25 batina. Branilo se prelo tokom cijelog trajanja Vojne krajine, ali je opstala i nije se mogla iskorijeniti.

³⁵ Josip Jarić-Joko, *Graničari*, G. P. Matice hrvatske, br. 3., Vinkovci. 1964.

Na svadbi nije moglo biti više od šest člana iz svatova, a za konje se nije smjelo vezati maramice, niti su se "dijelili" darovi. Prema dogovoru s novim prijateljem, isprošena djevojka je do kraja novembra morala biti odvedena u momkovu kuću.

Literatura:

- J. M. Roberts, *A History of Europe*, Helicon Publishing Ltd, Offord, 1996., p. 25-711.
(J. M. Roberts, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb, 2002.), стр. 241-277.
- Henri Pirenne, *Histoire de L'Europe, des Invasions au XVe siècle* (*Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 9-424.), str. 113-163.
- Čelebi, Evli, *Putopis* - odlomci o jugoslavenskim zemljama. Sarajevo, 1996.
- Čelebi, E., *Seyahatnamesi*. Istanbul, 1896-1900.
- Marsigli, L. F., *Danubius-Pannonico Mysicus...*, Amstelodami, 1726.
- V. Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*, Narodne novine, Zagreb, 1925.
- Utješenović Ostrožinski Ognjeslav, *Kućne zadruge*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1988.
- Pápp-Váry, A. and Pál, H. (1989): *Magyarország régi terképeken*. Budapest.
- Ivan Balta, *History of the Croatian Part of the Danube Basin through Travelogues and Historiography*, International Association for Danube Research, Limnological Reports, volume 33 Conference, Faculty of Education, University of Osijek and Croatian Ecological Society, Osijek 2000., p. 497-505.
- Mathia Piller i Ludovico Miterpracher, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam*, Buda, 1782. (Stjepan Sršan, *Putovanje Požeškom županijom u Slavoniji*, Osijek, 1995.)
- Радојчић Н., *Земља Војводина крајем XVII. века*, Зборник за науку централног српског културно-издавачког друштва, Нови Сад, 1957.
- Ivan Balta, *Faustus Vrančić o stavbe mostov*, Sambucus (Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky), číslo XII., Filozofická fakulta Trnavske univerzite (Slovenskó), Trnava, 2018., s. 65-73.
- I. Balta, *Izumi Vrančića inspirisani antičkim i renesansnim izumima u doprinosu razvoju saobraćaja, gradnji mostova te privrede*, Historijska misao, br. 4., naučna konferencija „Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine“, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli i Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017., str. 1-11.
- I. Balta, *K problematike definovanja vulgárnej alebo ľudovej latinčiny*, Sambucus, číslo IV., Filozofická fakulta Trnavske univerzite (Slovenskó), Trnava, 2009., s. 64 - 82.
- Stanislav Škoberne, *Padobran kroz vjekove*, Zagreb, 1957.
- Machinae novae Favsti Verantii Siceni cum declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica*, Venetiis: (с. н., о. 1615.-1616.) - 19 + 19 + 18 + 20 + 20 стр. + 49 бакрописа; 2° (37,7 × 24,7 см) Национална и универзитетска библиотека, Загреб R II F - 2° - 6 б.
- Vitruvius, *Zehn Bücher von der Architectur und Künstlichen Bauten*. Erstmals verteutscht und in Truck verordnet durch D. Gualthern H. Rivium, Nürnberg, Anno MDXLVIII.
- Vitruvius Pollio, „*De architectura libri decem*“, ...
- Machinae novae Fausti Verantii Siceni cum declaratione Latina Italica Hispanica Gallica et Germanica...*, Venetiis : с. н., о. 1615-1616., стр. 11. ...
- Vitruvius, *Zehn Bücher von der Architectur und Künstlichen Bauten*. Erstmals verteutscht und in Truck verordnet durch D. Gualthern H. Rivium, Nürnberg, Anno MDXLVIII.
- Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge, I., do 1881. godine*, Liber, Zagreb, 1988.
- Ognjeslav Utiešinović, *Kućne zadruge - Vojna krajina*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1988. (оригинални извор: Ognjen Utiešinović - Ostrožinski, *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien, 1853.)
- Milovan Zoričić, „*Die Bäuerlichen Hauscomunnionen in den Königreiden Kroatien und Slavonien*“, (Separatdruck), Budapest, 1897.
- M. Zoričić, *Gospodarstva u Kralj. Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po obsegu njihovu*, Vjesnik kr. statističkog ureda, Zagreb, 1900.)
- V. Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*, Narodne novine, Zagreb, 1925.
- Josip Jarić-Joko, *Graničari*, G. P. Matice hrvatske, br. 3., Vinkovci. 1964.

THE ROLE OF FOOD IN THE RHYTHM OF CIVIL PRIVATE TIME

Abstract

The journals of Josip Antun Turković, Ivan and Irma Govorković, and Franjo pl. Ciraki provide an excellent illustration of the patterns of civil social life that shape the culturological matrix of a given time in history. Their value lies, in particular, in the fact that they are written from the point of view of the persons who experienced the events described in the journals, and actively participated in some of them. The subjects of their writing provide typical representations of the microhistory of their time: family, food, festivals and folks customs, illness, work and leisure, etc. The most detailed journal entries, however, are dedicated to the ceremonious menus served at major meals, which can be interpreted as civil dining room ceremonies belonging to the private time rhythm, or as cuisine as a noble art.

The paper examines the relationships between food, culture, and identity in the context of journals written by Josip Antun Turković, Ivan and Irma Govorković, and Franjo pl. Ciraki. The journal entries dedicated to food reflect the space and the time in which the recipes in question were created and circulated. They provide evidence of needs and opportunities, personal life frameworks and economic circumstances, levels of culinary skill, and the availability of ingredients and their cultural and symbolic content; they shape the economics of the household, the division of jobs and chores, good health, gender roles and social relations such as hospitality, shaping the thesis that repetition is not a routine in this civil space; rather, it transforms an individual habit into a ritual of sorts.

Keywords: food; civil culture; identity; gastronomy; cookbooks; journals; private time rhythm; literature of Slavonija; cultural memory

ULOGA HRANE U RITMU PRIVATNOG GRAĐANSKOG VREMENA

Sažetak

U dnevničkim zapisima Josipa Antuna Turkovića, Ivana i Irme Govorković te Franje pl. Cirakija izvrsno se mogu prepoznati načini građanske društvenosti kojima se oblikuje kulturološka matrica jednoga povijesnoga razdoblja. Posebna je njihova vrijednost u tome što su napisani iz pozicije osobe koja ih je doživjela i sama u nekima aktivno sudjelovala. Teme o kojima pišu tipične su upravo za uočavanje mikrohistorije toga vremena: obitelj, prehrana, svečanosti i pučki običaji, bolest, rad i slobodno vrijeme itd. U njihovim zapisima su, međutim, najdetaljnije opisani obredni jelovnici većih ručkova tako da se i o njima može govoriti kao o građanskim trpezarijskim svečanostima ritma privatnoga vremena, odnosno o kulinarskom umjetnosti.

U radu se ispituju odnosi između hrane, kulture, identiteta u kontekstu dnevničkih bilježaka Josipa Antuna Turkovića, Ivana i Irme Govorković te Franje pl. Cirakija. Dnevnički zapisi o hrani odraz su prostora i vremena u kojemu su recepti nastajali i kružili. Oni progovaraju o potrebama i mogućnostima, okvirima osobnog života i gospodarskim prilikama, razini kuharske vještine, dostupnosti namirnica te njihovom kulturnom i simboličkom sadržaju,

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hrvoje.mestic35@gmail.com.

² Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hsablic@aukos.hr.

oblikuju kućnu ekonomiju, podjelu poslova i zaduženja, održavanja zdravlja, rodnih uloga i društvenih odnosa poput gostoljubivosti što nameće tezu kako u tom građanskom prostoru ponavljanje nije rutina, već ono jednu individualnu naviku pretvara u svojevrsan obred.

Ključne riječi: hrana; građanska kultura; identitet; gastronomija; kuharice; dnevници; ritam privatnog vremena; slavonska književnost; kulturno pamćenje

I. Food as culture: a game of space and time (in lieu of an introduction)

Throughout history, food was considered a bridge to political and economic power, as well as the driver of societal change, geopolitical competition, military conflict, economic growth... Food is power, because hunger is the clearest sign of powerlessness. To be hungry means to have no control over the satisfaction of one's own elementary existential needs. Finally, hunger is a metaphor for shortage, insufficiency, or the semiotic phenomenon of culture. In other words, "the lack of desire to eat is the opposite of hunger; in psychological terms, it is the sense of fullness; in socioeconomic terms, it is gluttony; in semiotic terms, it comprises all signs of plenty, surplus, wealth."³ When it is prepared by people, food is culture, because it is prepared in a specific and creative way for oneself, or for someone else. Food is also culture when it is consumed, because people choose what to eat depending on criteria associated with economic and nutritional dimensions of gesture, or the symbolic values of the prepared food.⁴ Enjoyment of life, and the intimate association of eating with sensual pleasure, also defines food as culture. Food is therefore the crucial element (of ingredients, ideas, ideology and imagination, inspired by power relations and experiments with creativity) for the expression and communication of human identity. This thesis is derived from the transcultural flows of goods, people and ideas, colonial encounters and engagements, adventures and adaptations, as well as changes of opinion and taste ('edible' history of humanity).⁵ Furthermore, the introduction of a ritual element into the consummation of food is one of the typical features of a religious view of food. The act of consuming food begins and ends with a prayer, a reminder that food is not only physical, but also spiritual: 'Word of God'. After a meal, a prayer of thanks is said for all 'earthly bounties'. Valery Lepakhin explains that four parameters are considered, in the context of religion, when discussing the consummation of food: a) distribution of food according to the principle of quantity and quality; b) rituality in the consummation of food, sacralisation of the eating process; c) the time parameter that creates a certain cyclical pattern, in which fat days and lean days take turns; and d) refraining from food for a particular purpose.⁶ Food is therefore open to endless interpretations, and the consummation of food is understood as a combination of biological need and cultural meaning. Food represents creativity and diversity.⁷

Cereal farming was the basis for the development of all the great nations and cultures of the world. Cereal grains that were used to prepare porridge have always been the main food for all cultures across the world. The development of trading, along with war victories, produced a new wealthy class that imported foods from other countries, and introduced new eating habits,

³ Grübel, Rainer. 'Gogoljeva glad – jelovnik dvadesetog stoljeća' [Gogol's Hunger – twentieth century menu]. *Hrana: od gladi do prejedanja* [Food: from hunger to overeating], ed. Jasmina Vojvodić. Zagreb: Disput, 2010, p. 60.

⁴ Cf. Montanari, Massimo. *Hrana kao kultura* [Food Is Culture]. Zagreb: Sandorf, 2011, pp. 7–10.

⁵ Cf. Versfeld, Martin. *Food for Thought: A Philosopher's Cook-Book*. Cape Town: Tafelberg, 1983, pp. 53–68.

⁶ Cf. Lepakhin, Valery. 'Osobitosti u shvaćanju hrane i posta u *Posnom Triodu* i ruskoj književnosti' [Particularities of understanding food and fasting in the *Lenten Triodion* and Russian literature]. *Hrana: od gladi do prejedanja* [Food: from hunger to overeating], ed. Jasmina Vojvodić. Zagreb: Disput, 2010, pp. 20–21.

⁷ Cf. Belasco, Warren. 'Food Matters. Perspectives on an Emerging Field'. *Food Nations. Selling Taste in Consumer Societies*, ed. Warren Belasco and Philip Scranton. New York; London: Routledge, 2002, p. 2.

breaking away from the simple way of life.⁸ As civilisation emerged and developed, city dwellers lost their sense of connection with the population of the rural areas, as well as their innate consciousness of a simple diet. Instead of using an appreciation of art as a means of displaying their wealth, the rich displayed it by eating too much food. At first, they only wanted to eat enough, but then they started to overindulge. A pointlessly overloaded table therefore represents the first achievement of culture, but also the spiritual degradation of humanity. It is no surprise that physicians recognised the importance of food for health, their focus shifting from medicines and surgical procedures to treatment methods that urged people to change their lifestyle. To achieve health and vitality, people were told to observe the ‘six golden rules in life’, without which they would never regain their health: carefully pick the foods they eat, live in harmony with nature, strike a healthy balance between exercise, rest and prayer, as well as between sleep and wakefulness, to recover their strained and overburdened nerves, detoxify their blood, lymph and connective tissue, improve their spiritual health, and therefore also their immunity, transforming the negativity of their worries, troubles and addictions into the positive force of love and joy.⁹

Specific food preparation methods date back to the ancient Greeks, who valued fine cuisine and good cooks. For them, a shared meal was an opportunity to enjoy both physical and spiritual nourishment. The brilliance of these people and their creations was held in such high regard that cooks were able to patent their recipes for a minimum of one year. Romans took over ancient Greeks’ recipes and strove to emulate them, paying professional master chefs who perfected the art of food preparation. However, monastery kitchens were the true starting point for cuisine and for gourmets, as evidenced by a number of archival records and abbot journals of old.¹⁰ Owing to their wide scope of education and knowledge, monks were skilled in preparing a number of dishes and beverages to delight the general public. Bread was at the top of the list. Bread differed by type, shape and quality. Records mention cobs or boules, which were round in shape; crescents, which had two pointy ends and a rounded middle; and pretzels, usually enjoyed with beer, which leads us to the conclusion that monasteries operated bakeries on top of breweries. Pretzels were likely invented when a long line of monks gratefully and patiently queued up for their daily beer rations, their hands humbly crossed. This type of bread, later taken over by citizens, was named after their crossed hands, and is still made and eaten to this day. The word for beer can also be traced to 6th and 7th century monasteries. Monks liked beer so much that the monastic reform synod in Aachen in 817 ruled that beer was not to be considered a heathen beverage any longer. As monks were the first in Europe to add hops to beer for its medicinal and preservative properties, beer was declared a Christian medicinal beverage that was to be added to the monastic diet. The consummation of beer was thus allowed even on lean days: it had a pleasant taste, it gave the drinker a satisfying feeling of fullness, and it was healthy. Monks drank wine as well, and used only the best quality fruits to make it. The use of damaged fruits was not allowed. Wines were also made from common wormwood, common myrtle, juniper (present-day gin), and a number of other herbs, and were regularly prescribed as medicine to ailing monks. There were medicinal wines whose magical properties targeted the spleen, the lungs, the kidneys, and any other ailing organ in the human body. For example, the medicinal pigment wine was prepared from eight parts red wine, one part water and one part honey, plus cinnamon, ginger, cloves, saffron and lavender root. The herbs were crushed into a fine powder in a mortar and pestle, and added to the liquid. The mixture was then

⁸ Cf. Standage, Tom. *Jestiva povijest čovječanstva [An edible history of humanity]*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2009, pp. 59–69.

⁹ Cf. Strehlow, Wighard. *Sv. Hildegarda i hrana kao lijek: namirnice i recepti [Hildegard of Bingen’s Medicine]*. Split: Verbum, 2018, pp. 11–17.

¹⁰ Cf. Foster, Norman. *Jelo iza samostanskih zidina [Schlemmen hinter Klostermauern]*. Zagreb: Jutarnji list, 2013, pp. 62–103.

brought to a boil, boiled for a short time, and strained.¹¹ The mixture of herbs was preserved for sauces. Greek, Roman and monastic culinary masters all considered their arts a priceless treasure that had to be carefully protected. Healthy ingredients were the basis for good and healthy cooking, and spices played the central role in food preparation.¹² The latter were always considered a luxury commodity, and held under lock and key. Bags filled with spices were not reserved for bakers and chefs alone: apothecaries too bought them in substantial amounts, and winemakers and brewers used them to add aromas to wine and beer. Spices, we must add, were considered a gift from God. Mixing spices and herbs, and using them in treatments, required a certain ceremony and ritual. Prayers and oaths had to be said over the spice and herb mixtures.¹³ Every cabinet, whose key was carefully hidden away, contained spices such as cinnamon, cloves, coriander, lavender, exotic honey, sesame, laurel, sage, mustard, sugar, salt, dill, rosemary, saffron, pepper... Spices have a negligible calorie count, and have several things in common: they are non-perishable, light, hard to get, and can only be found in certain areas. This all made them an ideal commodity for long-distance trade. The farther they were transported, the more they were in demand, and the more exotic and costlier they became.¹⁴

Feasts, and eating and drinking in immoderation, also originated behind monastery walls. Theatre, music, singing and dancing made monastery parties into formal events. Entertainment included goliards, groups of fallen monks and priests of ill repute who performed songs, plays and satires, and who were later joined by comedians and fools with their erotic and obscene contemporary songs (e.g. *Carmina Burana*). Foods and drinks were consumed in immoderation, as monasteries were allowed to pour wines and spirits, provided that they were not doing it dishonestly and fraudulently. We may conclude that the noble art of cuisine first developed in monastery kitchens (as its points of origin), spreading to the nobility's halls, and finally continuing in the rhythms of civil private time in salons. High salaries and other benefits were used to attract skilled master chefs (and still are today!). Thanks to heritage documents and descriptions, we have exact descriptions of food preparation methods, ingredients, spices, kitchen equipment, utensils and crockery: in short, of the entire cultural and anthropological history of the culinary art, and of food as culture. In conclusion, "What we call *culture* takes its place where tradition and innovation intersect. Tradition is made up of knowledge, techniques, values, which were handed down to us. Innovation exists inasmuch as this knowledge, these techniques, these values modify the place of man in the environmental context, rendering him able to experience a new reality. *A very successful innovation*: that is how we could define tradition. *Culture* is the interface between these two perspectives."¹⁵

In her brilliant book 'Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarskoj prozi' [Cookbook to literature: reflections on culinary prose], Jelena Ivanišević describes the dominant modes of writing about food, and the development of texts dedicated to food – from the cookbook as the basic form, to modern and often trendy gastronomic narratives that abandon their instructional function and become a separate form of leisure literature – and to nostalgic cookbooks that frame their recipes in a social and historical context, or personal history. According to Ivanišević, the cultural and anthropological study of food includes modes for creating and consummating foods and beverages, and for associating them with cultural norms, behaviours, and conventions in the life of an individual or group. In anthropology, food is a means of expressing identity and one's opinion of social groups, as well as of the spiritual world: "modern

¹¹ Ibid.

¹² Cf. Standage, Tom. *Jestiva povijest čovječanstva [An edible history of humanity]*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2009, pp. 74–77.

¹³ Cf. Goody, Jack. *Cooking, Cuisine and Class: a Study in Comparative Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, p. 30.

¹⁴ Cf. Standage, Tom. *Jestiva povijest čovječanstva [An edible history of humanity]*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2009, p. 75.

¹⁵ Montanari, Massimo. *Hrana kao kultura [Food Is Culture]*. Zagreb: Sandorf, 2011, p. 15.

life and development is increasingly linked with the values of power, and the notions we have in our everyday life are inscribed in the idea of function of the food we eat. Barthes thus underlines that food always epitomizes and represents its social environment, the act of consummation of foods or beverages; in addition to its calorie count or nutritional value, it also epitomizes an anthropological situation, such as work, rest or celebration – the contextualization of food within the social sample of a cultural structure”.¹⁶ Four main points of focus emerge within the cultural and anthropological studies: a) food as the means of expression of prestige and power, or as the expression of protest and unbreakable bond with certain cultural events; b) the significance of food in categories or groups as the reflection of social hierarchies, the structure of social roles, as well as the taboos and limits of inclusion/exclusion (food as the expression of social differences); c) written and oral culinary traditions – the study of texts circulating through several generations, whether as recipe manuscripts or printed cookbooks, which resist the changing fashions, and thus provide valuable insights about the development of the food culture; and d) the study of rituals and customs associated with a particular food or beverage through the prism of shaping national or regional identity.¹⁷ Our conclusion is that food-related heritage documents are a reflection of the space and time in which the recipes were written and circulated. They are indicative of needs and opportunities, personal life frameworks and economic circumstances, levels of culinary skill, availability of ingredients, and their cultural and symbolic content; they shape the economics of the household, the division of jobs and chores, good health, gender roles and social relations such as hospitality.

‘Europe at Home: Family and Material Culture, 1500–1800’ by Raffaella Sarti offers an interesting analysis of life at home and nutrition in Europe, reconstructing the material life of European families, and interconnecting the results of many studies focusing on the history of family, spending, architecture, home furnishing, nutrition, and clothes. The honour of a house partly depended on the competence and reliability of the persons in charge of food preparation, as feasts were one of the privileged events that were used to ostentatiously put one’s wealth on display. Feasts were a theatre, where the elite both demonstrated and consolidated their position on the social ladder, displaying cupboards and plate shelves bursting with silverware, bringing in food ten times in course of the meal, offering hundreds of awe-inspiring dishes prepared by skilled chefs, along with spectacular wine fountains, glorious butter statues, peacocks and pheasants dressed in their own feathers and decorated with gold and silver plates, bull roasts, and much more. The chefs and other kitchen staff were responsible for ensuring the success of the event. Food, and everything we do with it and around it, was considered to form the very essence of social life. The act of eating and drinking together forms a friendly bond between people, but also a commitment. A shared meal has an element of reciprocity: the exchanged food confirms an alliance. Feasts consolidate agreements, deals, alliances and reconciliations, with agreements to accept each other’s differences substantiated by a shared meal. A new taste for natural and simple cuisine will develop later in Europe, originating in France: less elaborate dishes will start to be served even at grand feasts, and a new appreciation will be found for so called ‘civil cuisine’, prepared traditionally by the lady of the house and her maids. Food preparation stands out as the central activity of everyday family life, and there is a certain ritual quality to it. Food thus draws precise culturological boundaries, allowing different cultures to express themselves and exhibit their particular features at food level too.¹⁸ The edible history

¹⁶ Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogleđi o kulinarskoj prozi* [Cookbook to literature: reflections on culinary prose]. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 2017, p. 27.

¹⁷ Cf. Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogleđi o kulinarskoj prozi* [Cookbook to literature: reflections on culinary prose]. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 2017, pp. 27-29.

¹⁸ Cf. Sarti, Raffaella. *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)* [Europe at Home: Family and Material Culture, 1500–1800]. Zagreb: Ibis grafika, 2006, pp. 171–218.

of humanity therefore strives to decode social elements using ‘culture’, which comes down to symbols as a system of meanings people attribute to their lives. Culture is “no longer understood as a spiritual dimension separate from the material one; on the contrary, the content of the concept is reduced to the articulation of needs, interests and notions of certain groups, to shaping their everyday lives and to their values, customs and ideas, to their interpretation of the society and life”.¹⁹ The conclusion is that food, “in its different forms, context and functions, can symbolize position and rivalry, complexity and togetherness, complete equality or exclusion, intimacy or distance.”²⁰

II. Time for a feast: Turković, Govorković, Ćiraki

Many cities have their chroniclers. Their records are a testimony of a different dimension, a rhythm of completely personal everyday life of a city and its population. Chroniclers confirm that repetition is not a routine in this civil space; rather, it transforms an individual habit into a ritual of sorts. Their journals are a source of information, whether about the life of the author of the journal, or about the moment in time in which it was written. In terms of their theme, social journals describe, document and discuss social and cultural changes, offering an enviable level of information about these aspects. They document the history of everyday life, including gastronomy.

Antun Josip Turković²¹, parish priest, dean, Croatian sacral author and canon at the St. Michel the Archangel Parish in Osijek, is considered the father of gastronomy in the rhythm of private civil time in Osijek after its liberation from the Ottoman Turks. In 1798, Turković started his ‘Ljetopis’ (‘Dijarij’) [Diary], a chronicle of the parish church and parochial house, along with the important events in Osijek, which he kept until his death on 12 March 1806. In Milovan Tatarin’s view, his journal records fall somewhere between public and private, historiographic and autobiographic.²² At the time, the parochial house was the meeting place of prominent persons from the church, civil and military sphere. Parish priest Turković’s parochial house was where prominent and well-to-do citizens of Osijek came to meet: traders, craftsmen, clerks, and everyone else who had an important role in the city life at the time. According to Stjepan Sršan, Turković took very good care of his esteemed guests, which earned him a certain social standing, and the first-hand information that came with it. Sršan points out that “feasts,

¹⁹ Gross, Mirjana. ‘Susret historije i antropologije’ [History meets anthropology]. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 1996, 33/2, p. 82.

²⁰ Mennell, Stephen; Murcott, Anne; Otterloo, Anneke H. van. *Prehrana i kultura: sociologija hrane*. [The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture]. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Croatian Sociological Association, 1998, p. 132.

²¹ Antun Josip Turković, Croatian sacral author (Osijek, 6 July 1758 – Osijek, 6 March 1806). He served as a parish priest in Osijek (1784–1806), where he published several poems at the I. M. Divald printing shop (‘Retfale i Kravice pisme dvi u sličnoričje iz latinskoga jezika na ilirički prinešene’, 1791; ‘Pozdravljenje po prigodi ulazenja u Pet mlogo poštovanih Bratčâ od milosrđa’, 1796; ‘Pridavak knjigi od života s. Eustahije’, 1798, published in Latin the same year – ‘Appendix ad opus, continens vitam S. Eustachii Martyris’), and leaving the humorous poem ‘Zeca priponizna tužba’ (1802) in manuscript form. From 1798 to 1806, he kept the ‘Dnevnik župne crkve Nutarnjega grada Osijeka’ [Diary of the Parish Church of Osijek Interior City] in Latin (‘Diarium Parochialis Ecclesiae Interioris Civitatis Esseck’). The hagiographic epic poem ‘Život svetoga Eustahije’ [The Life of St. Eustace] (1795), telling the legend of the Roman soldier Placidus who converted to Christianity, written in octosyllable distich, is his most important work. The plot includes parts of the Genesis and Gospels, catechism, sacral poems by other authors (A. Kanižlić, A. Ivanošić, Đ. Sertić). He used the following sources, among others: ‘Flos Sanctorum’ by Pedro de Ribadeneyra, ‘Cvit svetih’ [Flower of the Saints] by F. Glavinić and ‘Cvit razlika mirisa duhovnoga’ [Flower of Differences of the Spiritual Bouquet] by T. Babić (Cf. Šundalić, Zlata. ‘Turković, Antun Josip’. *Leksikon hrvatskih pisaca* [Lexicon of Croatian Authors], ed. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeč, Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000, pp. 739–740).

²² Cf. Tatarin, Milovan. *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske: prilozi hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća* [Heavenly love, earthy love: contributions to 18th century Croatian sacral literature]. Zagreb: Disput, 2007, p. 387.

visits, entertainment, balls and the like incurred substantial costs. Turković regularly details what he had to buy, and at what price, making his chronicle a veritable codex of food items and their prices. Turković's chronicles provide information that are absent from other sources, including, for example, what the citizens of Osijek normally ate and drank, how they dressed, what their living expenses were, what the fashions of the time were like, and the adventures and mishaps of everyday life. In other words, this is less of a formal chronicle, and more of an ordinary and human one".²³ Turković liked people, and he liked to bring them together, both around his altar and around his table. He carefully put down a number of interesting notes about the private time rhythm and the gastronomic habits of the era. We could describe them as gastro trivia. For instance, on 24 September 1799, according to one of Turković's entries, there was plenty of fish at the market, mostly pike, and the going price was 3 kreutzer per pound.²⁴ The frequency at which Turković bought cabbage, which was apparently the most important food on his table (and in his pantry), is also of interest. On 7 October 1799, he bought "83 pairs of cabbage heads, of which 41 pairs cost 1 poltura, and 42 pairs cost 2 kreutzer".²⁵ In the following days, he also bought one long wreath of garlic, 10 wreaths of red onions, 3 pigs, 1 fathom of wood, butter oil, 9 and a quarter pounds of sugar, three pounds of coffee, and 16 pounds of soap.²⁶ Next year, he bought as many as 390 heads of cabbage ahead of the pickling season.²⁷ Other foods Turković purchased for his meals included lentils, broad beans and beans, red onions and garlic, fish, lard, bacon, pigs, geese, and turkeys. On 4 October 1801, Turković noted a substantial increase in food prices: a pair of chickens cost 30 kreutzer, a pair of geese more than 1 forint, a pair of young turkeys cost 1 forint and 30 kreutzer, and veal was not even available, increasing the demand even for poultry. His family and friends often came to visit, and gifted Turković with all sorts of treats.²⁸ On 18 April 1802, a relative named Takač visited him, and brought him one billy goat and two rabbits for roasting. Several days later, another relative named Rozalija from Valpovo visited as well, bringing a pair of geese, a cake, and two pastries popularly known as 'kamom' (type of cheese-stuffed pastry). His cousin Eva Hojči from Siklós, a county judge's widow, brought him two pairs of geese and a pair of chickens. For the upcoming winter, he bought 200 heads of cabbage, paying 8 forints per 100 heads of cabbage, and 2 forints to the cabbage shredder. Turković liked wines as well, especially wines from "Villány, Bicsérd and Nagyharsányi, buying more than 100 'akov' (unit of measure equalling 56.589 l) one year".²⁹ Interestingly, in addition to fine foods, the parish priest liked fine garments as well. On 25 April 1802, for example, he noted that he bought six pairs of black, one pair of silver, and one pair of ashen silk stockings.³⁰ Among his reflections on gastronomy, Turković wrote a journal entry about the formal assembly of the Virovitica-Podravina County on 5 October 1803: "The assembly was held at 8:00 am. Delegates were dispatched to fetch the royal envoy. Yesterday and today, he was brought, flying the county's flag, to the dining room of the Capuchin friars, where the assembly was held. After the ceremony, delegates were dispatched, including myself, to fetch the County Prefect for the accession. After the accession,

²³ *Osječki ljetopisi 1686–1945*. [*Osijek Chronicles 1686–1945*], ed. Stjepan Sršan. Osijek: Historical Archives in Osijek, 1993, p. 16.

²⁴ Cf. 'Dijarij župne crkve Nutarnjeg grada Osijeka posvećene sv. Mihajlu arkandelu' [Diaries of St. Michael the Archangel's Parish Church in Osijek Interior City], *Osječki ljetopisi 1686–1945*. [*Osijek Chronicles 1686–1945*], ed. Stjepan Sršan. Osijek: Historical Archives in Osijek, 1993, p. 265.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 278.

²⁸ Cf. Tatarin, Milovan. *Povijest, istina, prašina: skeptički ogledi* [*History, Truth, Dust: Sceptic Reflections*]. Zagreb: Znanje, 2002, p. 158.

²⁹ 'Dijarij župne crkve Nutarnjeg grada Osijeka posvećene sv. Mihajlu arkandelu' [Diaries of St. Michael the Archangel's Parish Church in Osijek Interior City], *Osječki ljetopisi 1686–1945*. [*Osijek Chronicles 1686–1945*], ed. Stjepan Sršan. Osijek: Historical Archives in Osijek, 1993, p. 278.

³⁰ *Ibid.*, p. 275.

the dean from Pécs served mass and said thanks, wearing an infula. A brief assembly was held next, followed by a wonderful lunch at the Manzoli home. Two oxen were served, each spiked with 20 decorated beef tongues. Four sheep were roasted, and beer and wine were served from vessels in the middle of the square under the bridge. Pieces of the roast were handed out to the people with bread from the stage. A huge crowd gathered. The people cheered, thumped, sang, and often clapped in tune, and a number of gun salutes were fired.³¹ For his feasts at the parochial house, or ‘parish priest Turković’s delicious lunches’, as they were described, on 18 October 1803, he bought 20 kreutzer worth of forks, 12 plates for 14 kreutzer each, 2 bowls for 27 kreutzer each, a small bell for 1 forint and 12 kreutzer, and a small sieve for 45 kreutzer. He also bought place mats for his table. According to another one of Turković’s journal entries, a masquerade ball was held on 23 January 1804 at Count Sigismund Pejačević’s palace in Retfala, and Turković attended it in his formal cassock. It is also interesting that the parochial house bought snails to serve at its feasts, and organised live music and dancing for its guests. Relatives, citizens, soldiers, musicians, singers, barons, counts, majors, colonels, representatives of Church institutions, guilds etc were all invited as guests to parish priest Turković’s generous table, and made a careful note of their presence in his journal. The guests, he wrote, enjoyed “spiritual, but also physical, delicious and delightful foods, and were no less pious than those who practiced holy anorexia in pursuit of heavenly love. (...) Whoever believes that guests visited the parochial house for the sake of food and bourgeoisie prestige is very much mistaken. They visited it for the parish priest’s kind heart.”³² The gastronomy of the rhythm of private civil time in Osijek, written down in Turković’s hand, and embodied in indelible aromas and tastes, escapes oblivion and becomes a culinary handbook and a heritage story all at once.

The people of Osijek continued to nurture the rhythm of private civil time, and enjoy gastronomy, throughout the 18th and 19th centuries, and in the early 20th century. A study of the materials stored at the Osijek State Archives reveals the brilliant microhistory of the Govorković family, apothecary Ivan and his wife Irma.³³ Ivan Govorković was born in Subotica on 8 May 1867, and died in Osijek in 1947. At an undefined point in time, he changed his last name from Szeszler to Govorković. He moved to Osijek before World War I, where he ran the pharmacy ‘Majci Božjoj pomoćnici’ [Our Lady the Helper] at Desatičina street 30. In 1911, he joined the Osijek branch of the Masonic lodge ‘Ljubav bližnjega’ [The Love of Thy Neighbour], and in 1912 he was one of the founders of the lodge ‘Budnost’ [Vigilance] in Osijek.³⁴ According to Andreja Šimičić, Govorković was a famous art lover and collector. He and his wife Irma (1871-1941) often travelled and developed their artistic and collector tastes on their travels, buying glass, porcelain, and paintings, and building a library and music collection. Govorković was an active participant in the city’s public and cultural life, publishing feuilletons in ‘Die Drau’, a Croatian weekly and daily that was published in Osijek in the German language. Also, he published the collection of poems ‘Költemények’ [Poems] and the novel ‘Erich, bocsás meg’ [Forgive me, Erich] under the alias ‘Csongor’. After his wife Irma, Govorković donated a glass display cabinet containing a collection of glassware and stoneware, 151 glasses and 17 stoneware jugs, to the Museum of Slavonija. He bequeathed to the Museum 2,000 books from his library, and a phonograph with around 115 records, along with artwork

³¹ Ibid, pp. 281–282.

³² Tatarin, Milovan. *Zvijezda baruna Beckersa: sentimentalna povijest Nutarnjega grada* [Baron Beckers’ Star: A Sentimental History of Interior City]. Zagreb: Matica hrvatska, 2019, p. 379.

³³ Ivan Govorković Fund. HR-DAOS-1275, box 1. Osijek State Archives.

³⁴ Cf. *Židovski biografski leksikon* [Jewish Biographic Lexicon]. Available at: <https://zbl.lzmk.hr/?p=88> (accessed 18 February 2022).

and a collection of programmes from a number of balls held from Budapest and Vienna to Osijek.³⁵

Figure 1. Ivan Govorković (Osijek State Archives)

Figure 2. Irma Govorković (Osijek State Archives)

Ivan and Irma Govorković resided at three addresses over the years. They spent the most time at the two-storey Secession-style building at the corner of Županijska and Deszathyčina streets, where they ran their pharmacy 'Majci Božjoj pomoćnici', established in 1888. They built the house on Mažuranićev vijenac [Mažuranić's crescent] in 1931, and lived in a spacious apartment on its first storey. In the eve of World War I, they built a new two-storey house at present-day Park kneza Branimira [Duke Branimir's Park]. Each storey housed one spacious apartment, consisting of "three spacious interconnected rooms; the salon, dining room and

³⁵ Cf. Šimičić, Andreja. 'Tri portreta Artura Schiffera u Muzeju Slavonije Osijek' [Three Portraits of Artur Schiffer at the Museum of Slavonija in Osijek]. *Osječki zbornik* 2015, 31–32, pp. 52–53.

bedroom faced the street, while the large foyer and all the service rooms, including the kitchen, large bathroom, two toilets, pantry and the maid's room, faced the yard and the skylight.”³⁶

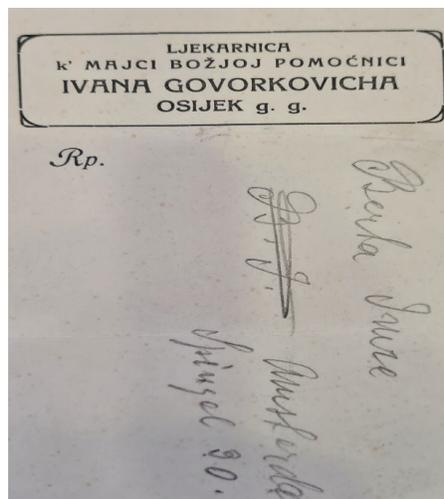

Figure 3. 'Majci Božjoj pomoćnici' Pharmacy (Osijek State Archives)
Figure 4. Irma Govorković's portrait (Osijek State Archives)

The bequest of the Govorković family, kept at the Osijek State Archives, and especially the records Irma Govorković kept in Hungarian, outline a representative and subjective history of a time period, where the individual historical existence is recognised through the experience of the author, who keeps a record of the entirety of social, political, cultural and historical developments. Since the Govorković family were avid travellers, Irma kept a record of the most important information about their travels, including the descriptions of the dishes they tried, and later served to their own guests. The family often held parties and luxury feasts at their salon. Irma noted that they served different dishes, pastries, coffee, wine, champagne and cigarettes to their guests. For lunch, for instance, they served elaborate turkey dishes, Bavarian steak, veal and liver pate, duck breast, 'Makarana' cake (made of flour, sugar, almonds and Amaretto), cauliflower soup, skirt steak... Entertainment included music, dancing, conversation, and board games. One of the delicacies that were served to their guests was a Bundt cake. Irma wrote down the following ingredients: flour, sugar, yeast, milk, rum, vanilla sugar, egg yolk, salt, grated lemon peel, butter, ground bitter almonds, raisins, and orange peel. Ivan Govorković's last will and testament, which includes a detailed description of the family's bequest, offers another glimpse of the wealth of their salon. Their niece Ilona Heinrich nee Szeszler, of London, inherited the complete furniture of the Govorković family salon, including a large table, six chairs, a cabinet, a wide ottoman, a large, upholstered armchair, an entire set of tablecloths, all paintings and porcelain plates, and a round glass display cabinet. The crockery in the family's bequest includes an antique metal dish, a small bronze bowl, a silver smoking service with three glass inserts, eight silver baskets, three small silver bowls, one silver platter, three silver buckets, two small silver dishes, two silver candleholders, seven small crab crackers, salad tongs, spoons, trussing needles, zinc cutlery (one tablespoon, ten teaspoons, one

³⁶ Ivanković, Grgur Marko. *Kuća Govorković: Dvokatnica u Parku kneza Branimira sa stanovima za najam* [The Govorković house: A two-storey building at Duke Branimir's Park with apartments to let]. Available at: <https://www.glas-slavonije.hr/kolumna/56/5650/Dvokatnica-u-Parku-kneza-Branimira-sa-stanovima-za-najam> (accessed on 18 February 2022).

knife), three ash buckets, five porcelain bowls, 22 porcelain plates, six porcelain pots, five porcelain cups, six porcelain saucers, four porcelain 'fildzan' coffee cups, equipped with silver stands, three crystal bottles, and 37 napkins. In his last will and testament, Ivan Govorković thanked Jelka Subotić, his faithful cook of many years, and left her half of the house at Lajeva street 10 in Osijek as a reward for her service.

Figure 5. Menu – 10 April 1892, visit to Budapest (Osijek State Archives)

Frequent travels in the company of her husband helped build Irma Govorković's taste in gastronomy. From 7 March to 21 March 1914, they visited India, where, as Irma wrote down, they tried traditional Indian specialties: rice, lentils, potatoes, onions, curry, aromatic lamb, cornflour bread, a dish made of mustard, roast beef... On 10 April 1892, they visited Budapest, where they stayed at the Henri Feldmár Maitre Hotel, which offered the following menu on the day in question: Potage ragout, Fogas Sauce tartare, Carpe à la hongroise, Roastbeef ġarni à la française, Croquettes de Volaille aux petits pois, Poulardes de Styrie, Canards rôtis, Volaille à la Villeroy, Salade et Compôtes, Parfaits variés, Desserts, Glaces en bellevue, Café Moka. Ivan and Irma Govorković also visited Frankfurt, Rome, Plitvice Lakes, Trieste, Venice, Florence, Nuremberg, Milan, Lugano Lake, Abazio, Marseille, Vatican, and Nice. In all these places, they tried local traditional dishes, as shown by the receipts they kept from various hotels, restaurants, casinos, and cultural institutions, which are all a part of the family's bequest. The bequest includes the proposal of a menu for Ivan Govorković's diet as well.

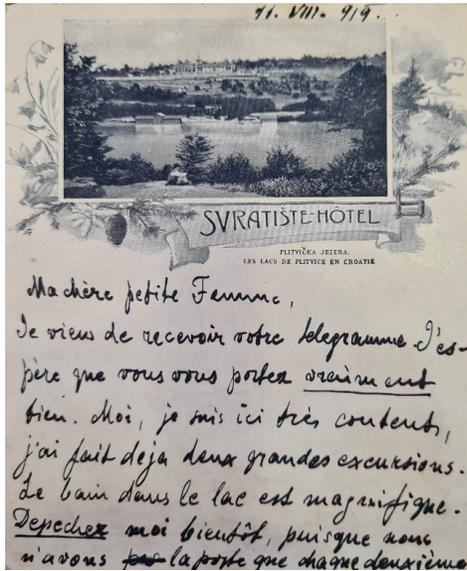

Figure 6. The records of Ivan and Irma Govorković's travels (Osijek State Archives)

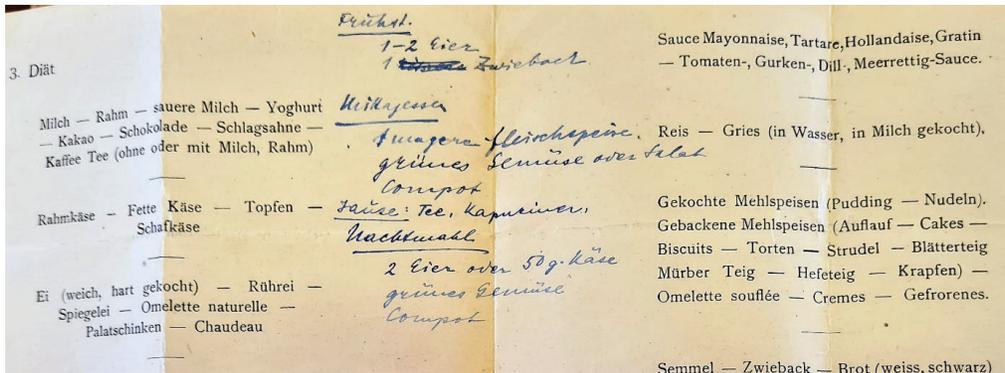

Figure 7. Proposed menu for Ivan Govorković's diet (Osijek State Archives)

The bequest of Ivan and Irma Govorković is a testament to the connection between art, travel and gastronomy. Irma Govorković's records could be considered culinary columns, because her recipes for the dishes they tried at some of the international destinations they visited, and later served to their own guests, contain more than pure technical lists of ingredients: they are always preceded by an erudite account of the history of the dish, and by memoir-like reminiscences.

Požega, too, was a cultural and literary hotspot in the 19th century, as evidenced by the journal kept on a daily basis by Franjo pl. Ciraki³⁷ ['pl.' is a title indicating nobility], a distinguished member of the civil intelligentsia. Self-reflexion in journal form, as a means of escaping the everyday life, was fashionable among the upper middle class at the turn of the 20th century. His notebook entries, written in a tidy hand, providing pedantic and disciplined descriptions of spaces, times, people, customs, spiritual and corporeal delights, family problems, and personal dilemmas, make his journal interesting and worth of attention. The multitude of historical, political, anthropological, culturological and literary information, and their experiential substantiation, are bound to articulate the future readers' horizon of expectations. Ciraki's 'Bilješke' [Notes] and 'Zapisci' [Records]³⁸ attest to the fact that smaller towns can have a true European spirit too, and their inhabitants can harbour true European sensibilities. Having faced the challenges of the student social life in Zagreb and the communication with his literary contemporaries, Ciraki decided to return to the 'Valis aurea' in order to suppress the provincial mentality through his lifestyle and the forms of his personal spiritual superstructure, and replace it with a different, open way of thinking. Franjo pl. Ciraki kept a journal every day from 11 September 1903 to 7 February 1912. His journal is documentary and subjective; like Irma Govorković's writings, it provides a representative and subjective history of a time period, where the individual existence is recognised through the experience of the author, who keeps a record of the entirety of social, political, cultural and historical developments. Ciraki's journal is imbued with his understanding of the social relations and the everyday practices of life in Požega at the turn of the century. He had a large private library, consisting of choice books, catalogued in detail, which he was happy to lend to others, but they were always required to sign an IOU. Ciraki was an avid reader of authors writing in English, French, Latin and German. He oftentimes described his travels, for instance, to Vienna and Budapest. In his first notebook, Ciraki describes a journey he took with his son Adrian in great detail, traveling from Rijeka to Dubrovnik, and then to Slavonski Brod and Požega via Sarajevo. The inserted travelogue is packed with descriptions of the prominent monuments they saw, stories about the cities they visited, the hotels they stayed at, and the menus they served, and accounts of the people they met during their travels. Ciraki's writing is a good illustration of the identity-shaping process through which an individual builds their own position within a social structure. 'Bilješke' and 'Zapisci' give excellent accounts of how the civil culture was shaped at the turn of the century, exposing the various spaces that Ciraki devoted attention to, which are related to the private time rhythm of distinguished citizens of

³⁷ Lawyer, poet and prominent cultural and social figure. He was born in Požega on 10 November 1847. Having finished his law studies, he returned to Požega in 1872 to work at the City Hall. He died on 13 February 1912. For 24 years, from 1881 to 1904, he served as the Mayor of Požega. He takes much credit for the economic, cultural and social development of the town. Ciraki's literary talent emerged during his studies and his time in Zagreb. He published most of his poems and translations in the literary magazine 'Vijenac'. In 1872, he published anthological verses in his most important work, 'Florentinske elegije' [Elegies of Florence], which launched him among the top Croatian literary authors for all time. In 1905, he published the idyllic epic poem 'Jankovo putovanje' [Janko's Journey], divided into six books, set in Požega and its surroundings.

³⁸ Cf. Ciraki, Franjo. pl. *Bilješke: 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912. [Notes: 11 September 1903 – 7 February 1912]; Zapisci: 1847. – 1867. [Records: 1847–1867]*, ed. Helena Sablić Tomić. Požega: Croatian Writers' Association, Branch for Slavonija, Baranja and Srijem; Požega; Grafika, 2004.

Požega. His microhistory incorporates the history of everyday life.³⁹ The private time rhythm also included private parties at the Ciraki family home, where an assortment of foods and beverages were served. Among other things, Ciraki notes that tea was usually served at 5:00 pm, and refreshments included cheese and pilchard. The light meals over which the family and their guests engaged in casual conversation consisted of ham, caviar, cheese, salmon, mortadella, and ubiquitous wine. The journal, however, describes the almost ritual menus of the bigger civil lunches in most detail: the lunches served on Sundays or holidays, whose menus were the same, whether they were served at lunch parties in Vienna, Budapest or Požega. Ciraki discusses cuisine as a noble art, and is almost always angry with cooks for not being able to prepare a certain dish. One Sunday lunch, for example, consisted of sturgeon and mayonnaise, ham and dry-cured pork collar, venison and rabbit, a bit of donuts, cranberry mash, pudding, turkey, salad, ice-cream and various pastries, 'kletzentbrot' (dried pear bread), four types of cheese, Graševina wine, and ten-year-old Schieler wine. Fine dining was a privilege of the civil aristocracy, and dining, as observed in the journal, was a social act demonstrating wealth, power, renown, and taste. The gastronomy in Franjo pl. Ciraki's journals is full of fervour and ritual strength. This hedonist, who visited the local inns and restaurants on a daily basis, wrote down hundreds of menus in his journals. He treated his cooks and the art of cooking with a great seriousness, which serves as another proof of the thesis that repetition is not a routine in the civil space; rather, it transforms an individual habit into a ritual of sorts. This refined gourmet kept a record of all dishes served at civil lunches: sardines and five bottles of wine (31 December 1903); soup, Viennese steak, potatoes, a bottle of good red wine and bread, and lamb for supper (25 April 1904); 'čevapi' [grilled mincemeat dish] and lamb on the spit, ham, wine (19 May 1904); a well-visited party, all food and beverages eaten and drunk, complete with the abundance of pastries, and everything beautifully arranged: ice-cream, wine, coffee, champagne, beer, and cigarettes, with the guests in a fine mood thanks to the excellent wine; fish soup, ham and eggs, veal chops and mixed greens, apple strudel, fruit for dessert (5 November 1904); seafood, ham, turkey, an assortment of pastries, venison, buns (24–31 December 1904), sardines, cheese, cake, fruit preserves, Riesling wine (16 June 1905); fried chicken (5 July 1905); cabbage strudel, watermelon (6 August 1905); ham and bean salad (30 August 1905); risotto and fried chicken (6 October 1905); ham with cucumbers and peppers, walnut-stuffed pastries and Emmentaler cheese (18 October 1905); grilled dry-cured pork ribs and sauerkraut (9 November 1905); turkey (19 November 1905); pork and salad (2 December 1905); soup, beef in apple sauce, 'sarma' [mincemeat-stuffed sauerkraut leaves], turkey and cabbage salad, walnut roll (25 December 1905); rice soup, sauerkraut with smoked dry-cured meats, donuts (25 February 1906); pike perch, suckling pig, apple pie (9 March 1906); cauliflower (12 March 1906); roast mutton, Emmentaler cheese, wine (8 May 1906); soup, beef, veal, fried chicken, cheese pie (26 May 1906); soup with dumplings, beef with mushrooms and spring onions (20 June 1906); roast goose, buns, sheep milk cheese (26 July 1906); carp soup, butter donuts, cold pike perch, sauerkraut and green beans, apple pie, cheese, fruit (10 August 1906); tongue and mayonnaise, roast goose, veal and salad, cake, melon (17 August 1906); duck and steamed cabbage (9 December 1906); beef, pickled turnips with sausages, corn polenta, pastries (27 December 1906); pea soup, ham and sauerkraut, buns (3 March 1907); fried chicken, broccoli, mushrooms, cream (23 June 1907); suckling pig, goose, homemade ham, pastries (24 June 1907); ham, caviar, imperial cheese, herrings, mortadella (1 August 1907); shellfish, lobster, chicken, roast goose, salad, sweets (4 September 1907); duck, cabbage strudel, 'licitar' cakes [traditional colourfully decorated cakes] (15 October 1907); fresh sausages and gravy (12 December 1907); veal sirloin, carrots, rice (4 March 1908); apple soup, roast goose, salad, potatoes, roll (19 July 1908); potato soup, beef,

³⁹ Cf. Gross, Mirjana. 'Mikrohistorija: dopuna ili suprotnost makrohistorije?' [Microhistory: a supplement to or the opposite of macrohistory?]. *Otium: časopis za povijest svakodnevice* 1994, 1–2, p. 20.

turnips, crêpes (21 October 1908); pickled tongue, sardines, salami, walnut-stuffed pastries (10 November 1908); 'kulen' sausage, jellied brain, greaves pastries (11 January 1909); soup, beef, roast chestnuts (3 November 1909); beef pate, turkey, cauliflower, hazelnut cake (7 November 1909); ham and butter, fried veal chops with lemon, 'Dobos' cake (5 March 1910); stew (6 April 1910); cauliflower soup, beef in apple sauce, cabbage strudel, watermelon (10 September 1910); soup, 'sarma' with sausages, turkey, salad, roast carp, pastries (25 December 1910); pea soup, rabbit, kale, beef (27 December 1910); soup, beef in potato sauce, cakes (27 January 1911); soup, beef in gooseberry sauce, fried chicken and peas (2 July 1911). A glass of wine was always served with the meals, especially wines from Ciraki's own vineyards, which he had almost in the entire Požega area. For Ciraki, food was an inspiration, as well as a source of passion, joy and ingenuity in his personal everyday life: "We had a wonderful dinner of cold turkey and garnished ham, along with an abundance of great Christmas cakes. With this, we had very good aged Schieler wine. The atmosphere was lively, with much toasting and speeches, and everyone drank to their heart's content."⁴⁰

III. Conclusion

Our analysis of a wide array of heritage sources, including cookbooks, journals, and travelogues, shows them to be invaluable historical records. We see them as the signals of corresponding cultural values of a certain period in time, and as processes that brought about unique dishes characteristic of the civil culture of the rhythm of private time. In their journal discourse and autobiographic records, Antun Josip Turković, Ivan and Irma Govorković, and Franjo pl. Ciraki drew attention to a number of relationship structures, recognised in almost all aspects of life. In their detailed descriptions, the authors focused on the particulars of semantic modifications of all modalities of the past in order to capture the cultural, social and political context of the space they belonged to in their civil culture period. By combining ideas, expertise, tastes and spices, cuisine escapes oblivion in the rhythm of private civil time, and transforms into a culinary and gastronomic narrative, by now even a canon!

⁴⁰ Ciraki, Franjo pl. *Bilješke: 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912. [Notes: 11 September 1903 – 7 February 1912]; Zapisci: 1847. – 1867. [Records: 1847–1867]*, ed. Helena Sablić Tomić. Požega: Croatian Writers' Association, Branch for Slavonija, Baranja and Srijem; Požega; Grafika, 2004, pp. 444–445.

WORKS CITED

1. Belasco, Warren. 'Food Matters. Perspectives on an Emerging Field'. *Food Nations. Selling Taste in Consumer Societies*, ed. Warren Belasco and Philip Scranton. New York; London: Routledge, 2002.
2. Ciraki, Franjo pl. *Bilježke: 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912.* [Notes: 11 September 1903 – 7 February 1912]; *Zapisci: 1847. – 1867.* [Records: 1847–1867], ed. Helena Sablić Tomić. Požega: Croatian Writers' Association, Branch for Slavonija, Baranja and Srijem; Požega; Grafika, 2004.
3. Foster, Norman. *Jelo iza samostanskih zidina* [Schlemmen hinter Klostermauern]. Zagreb: Jutarnji list, 2013.
4. Goody, Jack. *Cooking, Cuisine and Class: a Study in Comparative Sociology.* Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
5. Gross, Mirjana. 'Mikrohistorija: dopuna ili suprotnost makrohistorije?' [Microhistory: a supplement to or the opposite of macrohistory?]. *Otium: časopis za povijest svakodnevice* 1994, 1–2.
6. Gross, Mirjana. 'Susret historije i antropologije' [History meets anthropology]. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 1996, 33/2.
7. Grübel, Rainer. 'Gogoljeva glad – jelovnik dvadesetog stoljeća' [Gogol's Hunger – twentieth century menu]. *Hrana: od gladi do prejedanja* [Food: from hunger to overeating], ed. Jasmina Vojvodić. Zagreb: Disput, 2010.
8. Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarskoj prozi* [Cookbook to literature: reflections on culinary prose]. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 2017.
9. Lepakhin, Valery. 'Osobitosti u shvaćanju hrane i posta u Posnom Triodu i ruskoj književnosti' [Particularities of understanding food and fasting in the Lenten Triodion and Russian literature]. *Hrana: od gladi do prejedanja*, [Food: from hunger to overeating], ed. Jasmina Vojvodić. Zagreb: Disput, 2010.
10. Mennell, Stephen; Murcott, Anne; Otterloo, Anneke H. van. *Prehrana i kultura: sociologija hrane* [The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture]. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Croatian Sociological Association, 1998.
11. Montanari, Massimo. *Hrana kao kultura* [Food Is Culture]. Zagreb: Sandorf, 2011.
12. *Osječki ljetopisi 1686–1945.* [Osijek Chronicles 1686–1945], ed. Stjepan Sršan. Osijek: Historical Archives in Osijek, 1993.
13. Sarti, Raffaella. *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)* [Europe at Home: Family and Material Culture, 1500–1800]. Zagreb: Ibis grafika, 2006.
14. Standage, Tom. *Jestiva povijest čovječanstva* [An edible history of humanity]. Zagreb: Jesenski i Turk, 2009.
15. Strehlow, Wighard. *Sv. Hildegarda i hrana kao lijek: namirnice i recepti* [Hildegard of Bingen's Medicine]. Split: Verbum, 2018.
16. Šimičić, Andreja. 'Tri portreta Artura Schiffera u Muzeju Slavonije Osijek' [Three Portraits of Artur Schiffer at the Museum of Slavonija in Osijek]. *Osječki zbornik* 2015, 31–32.
17. Tatarin, Milovan. *Ljubavi nebeske, ljubavi zemaljske: prilozi hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća* [Heavenly love, earthy love: contributions to 18th century Croatian sacral literature]. Zagreb: Disput, 2007.
18. Tatarin, Milovan. *Povijest, istina, prašina: skeptički ogledi* [History, Truth, Dust: Sceptic Reflections]. Zagreb: Znanje, 2002.

19. Tatarin, Milovan. *Zvijezda baruna Beckersa: sentimentalna povijest Nutarnjega grada* [*Baron Beckers' Star: A Sentimental History of Interior City*]. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
20. Versfeld, Martin. *Food for Thought: A Philosopher's Cook-Book*. Cape Town: Tafelberg, 1983.

ARCHIVAL SOURCES

1. Osijek State Archives (HR-DAOS), *Ivan Govorković Fund*, box 1.

ONLINE SOURCES

1. *Židovski biografski leksikon* [*Jewish Biographic Lexicon*]. Available at: <https://zbl.lzmk.hr/?p=88> (accessed 18 February 2022).
2. Ivanković, Grgur Marko. *Kuća Govorković: Dvokatnica u Parku kneza Branimira sa stanovima za najam* [*The Govorković house: A two-storey building at Duke Branimir's Park with apartments to let*]. Available at: <https://www.glas-slavonije.hr/kolumna/56/5650/Dvokatnica-u-Parku-kneza-Branimira-sa-stanovima-za-najam> (accessed on 18 February 2022).

ACKNOWLEDGEMENTS

1. Manuela Kozić, Department of Documentation and Information / Library, Osijek State Archives.

ODMACI OD HRVATSKOGA JEZIČNOGA STANDARDA U EMISIJAMA *IN* MAGAZIN I *NEDJELJOM* U 2

Primjena bi se normiranoga jezika trebala podrazumijevati u javnoj komunikaciji. U skladu s tim i mediji bi trebali biti pod utjecajem norme. Zbog velikog (jezičnog) utjecaja medija na ljude, predložak su ovoga istraživanja upravo epizode dviju televizijskih emisija koje imaju veliku gledanost. Cilj je istraživanja utvrditi u kojoj se mjeri odstupa od jezične norme i na temelju dobivenih rezultata utvrditi stupanj jezične kulture u dijelu javnoga hrvatskoga medijskoga prostora. Istraživanje pokazuje da je u dvjema emisijama jezični standard pod velikim utjecajem razgovornoga jezika. Pronađena su odstupanja razumljiva jer je riječ o emisijama uživo, a govor je (koliko god bio pripreman unaprijed) pod utjecajem svakodnevnog izražavanja. Kako su rezultati i pokazali, novinari nisu previše odstupali od standarda što upućuje na činjenicu da je odnos prema standardu u analiziranim dvjema emisijama bitna stavka poslovanja (ili bar vlastitih načela pojedinaca). U skladu s tim, pronađena odstupanja nisu kritična, ali su u skladu s propustima o kojima se piše u suvremenim normativnim priručnicima.

Ključne riječi: hrvatski jezični standard, mediji, funkcionalni stilovi, normativni priručnici

DEVIATIONS FROM THE CROATIAN LANGUAGE STANDARD IN TV SHOWS "*IN* MAGAZINE" AND "*NEDJELJOM* U 2"

Summary

The application of the standardized language should be implied in the public communication. In accordance to that, the media should also be influenced by the standard. Due to the great (language) influence of the media on people, a template of this research are two episodes of TV shows which have large viewership. The aim of this research is to determine to what extent it deviates from the language standard and, based on the obtained results, determine the level of language culture in a part of the Croatian media space. The research shows that both shows' standards are highly influenced by the communication language. The found deviations are understandable because those shows are live and the speech (although previously prepared) is influenced by everyday expression. As the results show, reporters have not strongly deviated from the standard, which indicates the fact that the relationship with the standard in analyzed shows represents an important part of the business (or at least one's own principles). In accordance, the discovered deviations are not critical, but they are consistent with the lapses which are written about in contemporary normative manuals.

Key words: Croatian language standard, media, linguistic functional styles, normative manuals

¹ Petra Hrehorović Sivć, mag.medior. et. rel. publ., studentica Akademije za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek
petrahrehorovic@gmail.com

² Doc. dr. sc. Borko Baraban, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek
borkob@gmail.com

UVOD

„Hrvatski se standardni jezik definira kao jezik hrvatske polifunkcionalne javne komunikacije“ (Silić, 2006: 36) koji prati različite životne funkcije i njima se prilagođava. Zbog toga u hrvatskome jeziku postoji pet različitih funkcionalnih stilova koji se rabe u različitim društvenim djelatnostima, a to su: novinarsko-publicistički, razgovorni, znanstveni, administrativno-poslovni i književnoumjetnički funkcionalni stil. Svaki od tih stilova ima svoja poželjna i nepoželjna obilježja koja ga razlikuju od ostalih stilova, ali ni jedan nije sinonim za hrvatski standardni jezik. Mediji su prisutni u svakodnevnome životu pojedinaca i zbog toga imaju velik (jezični) utjecaj. Oni pak i čine osnovu istraživačkoga materijala. Istraživanje se u radu odnosi na odabrane epizode dviju emisija: „Nedjeljom u 2“ i „IN magazin“.

„Nedjeljom u 2“ emisija je informativnoga karaktera koja se na Hrvatskoj televiziji (HTV) emitira jednom tjedno. Voditelj je emisije Aleksandar Stanković koji ju vodi i uređuje od 2000. godine. Gost odabrane epizode bio je Hrvoje Bujas, poduzetnik i osnivač udruge Glas poduzetnika. „IN magazin“ emisija je zabavnoga karaktera koja se na Novoj TV prikazuje pet puta tjedno. Emisija ima dvije voditeljice, a u objema je odabranim epizodama voditeljica bila Mia Kovačić. S obzirom na to da je emisija složena od više priloga u različitim oblicima (intervju, reportaža i sl.), bilo je i više gostiju, a neki su od njih: Ivana Knol, Saša Šekoranja, Tonči Huljić, Jacques Houdek, David Skoko i drugi. Epizode koje su obrađene u istraživanju prikazane su 3. i 4. prosinca 2020. godine.

Pri pisanju ovoga rada primijenjene su sljedeće metode: metoda deskripcije, metoda dokazivanja i opovrgavanja, metoda kompilacije te usporedna filološka metoda.

Služeći se jezikoslovnim radovima o višefunkcionalnosti i normativnosti jezika, na početku se rada stvara teorijski okvir. U prvome su redu tu Anđela Frančić, Lana Hudeček, Marina Kovačević i Josip Silić, Lada Badurina, Milica Mihaljević, Nives Opačić i dr. Opisuju se odabrani funkcionalni stilovi s poželjnim i nepoželjnim odrednicama, ali i neka promišljanja autora koja nisu uvijek usklađena. U nastavku teorijskoga dijela iznosi se pregled normi koje su relevantne za rezultate istraživanja u praktičnom dijelu rada.

1. FUNKCIONALNA STILISTIKA I STANDARDNI JEZIK

Prema Josić (2010), hrvatski standardni jezik temelji se na „dvjema neizostavnim premisama: isticanju temeljnih obilježja jezika javne komunikacije – normativnosti i polifunkcionalnosti, jer je riječ o jeziku koji je svjesno normiran i razveden svojim funkcijama, odgovarajući različitim prilagodbama na specifične viševrsne komunikacijske zahtjeve životne stvarnosti.“ (Josić, 2010: 28). Odnosno, jezik različito funkcionira ovisno o području u kojem se njime koristi. „Na jedan naime način hrvatski standardni jezik funkcionira u znanosti, na drugi u uredu, na treći u novinama, na radiju i televiziji, na četvrti u književnosti i na peti u svakodnevnome razgovoru.“ (Silić, 2006: 36). Te funkcije jezika nazivaju se funkcionalnim stilovima. „Funkcionalni stil apstrakcija je visokog stupnja te se može odrediti kao skup apstrahiranih obilježja onih realizacija koje pripadaju istoj jezičnoj funkciji ili istoj vrsti komunikacije.“ (Josić, 2010: 29).

Hrvatski standardni jezik čini pet različitih funkcionalnih stilova: novinarsko-publicistički, razgovorni, znanstveni, administrativno-poslovni i književnoumjetnički funkcionalni stil.³ Svaki je stil namijenjen određenom području čovjekova djelovanja, a razlikuju se „s obzirom na odnos prema normi i stupanj individualne slobode.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 230). „Svaki stil ima svoje zakonitosti, ali osim onoga što ga čini posebnim (...) svaki od stilova

³ Nazivi funkcionalnih stilova i njihova podjela navode se prema Silić, 2006.

ima i ono zajedničko, opće što je zajedničko svim funkcionalnim stilovima. To je opći, stilski neutralan dio standardnog jezika.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 9-10).

Silić (2006) ističe važnost zakonitosti pojedinog stila u odnosu na neki drugi, odnosno svaki se stil mora promatrati u okviru svojih zakonitosti i pogriješka u jednome stilu ne znači pogriješku u drugom stilu. „U skladu s time: jedna te ista pojava u jednome funkcionalnom stilu može, a u drugome ne mora biti greška.“ (Silić, 2006: 36). Zahvaljujući vlastitim normama, svaki se stil sam opire onomu što u njemu nije dobro. „Nema funkcionalnog stila za koji bi se moglo reći da je bez mana. Svaki funkcionalni stil ima i vrline i mane, ali svoje.“ (Silić, 2006: 37). Ako bi se za pogriješku u jednom funkcionalnom stilu optuživao neki drugi funkcionalni stil, onda bi se polifunkcionalnost standardnog jezika svela na monofunkcionalnost. „Pa kako standardnog jezika nema bez njegove polifunkcionalnosti, dokida se i sam standardni jezik.“ (Silić, 2006: 36). U skladu s tim standardni je jezik višefunkcionalan „zato što je život koji prati polifunkcionalan.“ (Silić, 2006: 38). Zaključno, Silić (2006) naglašava da je jezik taj koji prati život, a ne obrnuto. Zbog toga je jezik kao cjelina apstraktan. Nitko ne govori standardnim jezikom kao cjelinom, već jednim njegovim funkcionalnim stilom, ovisno o tome kojom se društvenom djelatnošću bavi. „A budući da je društvena djelatnost različita, različit je i jezik koji tu društvenu djelatnost prati.“ (Silić, 2006: 39).

1.1. Novinarsko-publicistički funkcionalni stil

Jezična obilježja obraćanja analiziranih u istraživačkom dijelu ovoga rada pripadaju novinarsko-publicističkom funkcionalnom stilu pa se njemu u opisu daje najveća pozornost.

„Novinarsko-publicistički (žurnalistički) stil najsloženiji je funkcionalni stil (hrvatskog) standardnog jezika“ (Silić, 2006: 75) te je stil „javnog priopćavanja.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 243). Osim toga, „mediji javnog komuniciranja stalno se razvijaju“. (Hudeček i Mihaljević, 2009: 7). Kako Silić (2006) ističe, novinarstvo danas više ne određuju samo pisane informacije već ono obuhvaća i područje slušane i gledane informacije, odnosno uključuje novine, radio, televiziju i internet. U takvom razumijevanju novinarstva novinari se promatraju kao posrednici između aktualnog zbivanja s jedne strane i čitatelja, slušatelja i gledatelja s druge strane. Zbog takve uloge novinara i publicista, Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005) ističu važnost upotrebe jezika usklađenog sa zahtjevima standardnojezičnih normi. Osim toga, naglašavaju odgovornost novinara zbog utjecaja na čitatelje, slušatelje i gledatelje koji „svakodnevno prate njihov jezik i (...) oblikuju svoju jezičnu svijest.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 243). „Mediji su postali dijelom čovjekove svakodnevice i oni utječu na primateljevo svakodnevno ponašanje.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009:7).

Prema Badurini (1998: 420), novinarsko-publicistički stil pojavljuje se „kao pronositelj određenog stanja u leksiku hrvatskoga jezika“, a Hudeček i Mihaljević (2009) tvrde da novinarsko-publicistički funkcionalni stil pokazuje živost i aktualnost te da se dijeli na niz podstilova ovisno o mediju putem kojeg se odvija komunikacija te ovisno o karakteru određenog teksta ili emisije. Tako stil neće biti isti u informativnoj emisiji i u zabavnoj emisiji: „Značajka je toga stila jezična živost i težnja ovjerenosti upotrijebljenih jezičnih elemenata jer treba prenijeti jasnu poruku i razumljivu obavijest.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 10). Osim standardnojezičnih normi, novinari i publicisti dužni su poštivati i norme mnogobrojnih žanrova koji se pojavljuju u okviru toga stila. Ti su žanrovi nastali kao posljedica mnogobrojnih funkcija novinarskih medija.

Funkcije su novinarskih medija: informativna, propagandna, popularizatorska, prosvjetiteljska, agitativna, pedagoška i zabavna funkcija. Njihova je zadaća da obavještavaju o aktualnim

zbivanjima, da šire znanja o različitim temama, da pridobivaju ljude za kakve djelatnosti – odnosno „da prosvjeđuju i poučavaju, da odgajaju i da zabavljaju.“ (Silić, 2006: 77). Zbog takve djelatnosti, od provoditelja (novinara) traži se uporaba neutralnih (neobilježenih, stilski nemarkiranih) i ekspresivnih (obilježenih, stilski markiranih) jezičnih sredstava. Razlika u tome kada će se koje jezično sredstvo upotrijebiti ovisi o žanru. Tako će neutralna jezična sredstva pretežno obilježiti informativne, popularizatorske, prosvjetiteljske i pedagoške žanrove kojima pripadaju vrste kao što su vijest, intervju, reportaža, komentar i sl., a ekspresivna jezična sredstva propagandne, agitativne i zabavne žanrove poput humoreske, feljtona, eseja i sl. (Silić, 2006).

Kada je riječ o informativnom dijelu novinarstva, ono se može promatrati kroz prizmu vijesti. „Vijest mora biti zanimljiva, kratka, objektivna, lišena osjećaja, piščev stav ne smije biti izražen. Obilježja su vijesti jasnoća, jednostavnost, relativno siromaštvo rečenice.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 244-245). Odnosno, ovdje „prevladavaju jednostavne rečenice, nefigurativan i neekspresivan jezik.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 29-30). S druge strane, „u žanrovima iz druge skupine dopuštena je veća individualna sloboda autora, više ekspresivnosti, individualnosti, emocionalnosti i figurativnosti. U tim žanrovima ima elemenata i književnumjetničkog i publicističkog stila.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 32). Prema Badurini (1998) u takvim se žanrovima želi dodvoriti određenoj skupini populacije, a jedan od načina jest i jezik koji se rabi u komunikaciji. Tada je leksik „dijelom predodređen predmetno-tematskim svijetom o kojemu referira (...), a razgovornost se pak postiže elementima razgovornog stila, prožeta često, između ostaloga, i jezičnim specifičnostima naraštaja ili spola kojemu se obraća.“ (Badurina, 1998: 425). Također, u takvim se žanrovima primjećuje veća prisutnost kolokvijalizama, žargonizama, dijalektizama i argotizama kao i ostalih nestandardnojezičnih pojava. Zaključno, „u informativnim, prosvjetiteljskim, popularizatorskim i pedagoškim žanrovima prevlast imaju jezično neutralna sredstva, a u propagandnim, agitativnim i zabavnim prevlast imaju ekspresivna sredstva.“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 34).

Jezične se promjene bilo kojeg jezika najprije primjećuju na leksičkoj razini. „Leksička je razina naime najpropulzivnija, najotvorenija, pa je i inače podložna različitim utjecajima, primjerice prihvaćanju elemenata iz stranih jezika.“ (Badurina, 1998: 417). S time se slaže i Nives Opačić (2007) koja na još kritičniji način ističe našu potrebu za nepotrebnim usvajanjem stranih riječi za koje postoje primjerene hrvatske zamjene: „Hrvatska u tom smislu pripada onim zemljama koje nekritično upravo hrle prema svemu što je tuđe, a to ima korijene u našoj često povodljivoj za pomodnim, u snobizmu, ali i u vrlo rasprostranjenoj duhovnoj lijenosti i konformizmu.“ (Opačić, 2007: 24). Osim toga, Opačić (2007) ističe i jačinu prodora posuđenica u hrvatski jezik: „Mnoge posuđenice engleskog podrijetla dolazile su u hrvatski jezik iz športa, a danas dolaze poglavito s američkom tehnologijom, filmskom industrijom, industrijom zabave i svime što je povezano sa suvremenom komunikacijom.“ (Opačić, 2007: 22). U novinarsko-publicističkom funkcionalnom stilu pojavljuju se ustaljeni izrazi, žurnalizmi koje novinarstvo crpi iz različitih grana znanosti kao što su sociologija, ekonomija, politika i sl. Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), sinonimi, koji se u novinarsko-publicističkom funkcionalnom stilu pojavljuju, poželjni su jer obogaćuju jezik „te pridonose živosti pripovijedanja“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 305), a s time se slaže i Silić (2006) koji ističe da sinonimi pridonose jezičnoj šarolikosti. „Bez slobode nema nikakve, pa ni jezične, kreativnosti. A od novinara se mora očekivati da bude (i) jezično kreativan“ (Silić, 2006: 94). Osim toga, pojavljuju se i međunarodnice „koje inače novinarski stil voli“ (Silić, 2006: 92) kao što su: *mobilizacija, civilizacija, produktivnost, legalizirati, blokirati, pluralizam, demokracija, korupcija, stabilnost* i sl. Prema Badurini (1998), međunarodnice će u nekim situacijama (i funkcionalnim stilovima) imati prednost nad hrvatskim riječima, ali „leksička će pak norma

standardnoga jezika prema njima zauzeti jasan stav: oni su standardnom jeziku potrebni i samo se kadšto mogu zamjenjivati hrvatskim istoznačnicama“ (Badurina, 1998: 422). Silić (2006) zagovara uporabu međunarodnica zato što takve riječi nisu *tude*, već *svačije* te zato što će u određenim situacijama takve riječi zvučati *jače* ili *punije*. „One su postale činjenicom svakog civiliziranog nacionalnog jezika.“ (Silić, 2006: 93).

Nadalje, još jedna značajka koja obilježava novinarsko-publicistički funkcionalni stil jest i uprosječivanje gramatike. „Po tome je novinarsko-publicistički stil jedan od najuprosječenijih funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika.“ (Silić, 2006: 94). To se najviše vidi u pretjeranom pojednostavljivanju gramatičkih pravila kao što su sklonidba određenih i neodređenih pridjeva ili zamjena aorista, imperfekta i pluskvamperfekta perfektom „koji je postao jedinstvenim glagolskim oblikom za izricanje prošle glagolske radnje.“ (Silić, 2006: 95). Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), upotreba navezaka i sklonidba brojeva u novinarsko-publicističkome funkcionalnom stilu nije strogo određena normom standardnoga hrvatskog jezika, ali se često pojavljuje u skladu s normom.

Na tvorbenoj razini novinarsko-publicistički funkcionalni stil pripada skupini stilova koji „uglavnom ne stvaraju nove tvorenice.“ (Frančić, Hudeček i Mihaljević, 2005: 294).

Na sintaktičkoj razini taj stil pripada apstraktnoj skupini funkcionalnih stilova koje određuju imeničke konstrukcije te im je „svojstvena subordinacija (zavisnosložene rečenice), sindetizam (veznici) i konektori (rečenični prilozi povezivači teksta).“ (Frančić, Hudeček i Mihaljević, 2005: 295). U tome stilu položaj zanaglasnice poželjan je na drugom mjestu u rečenici ili odmah iza naglašene riječi, međutim najčešće se nalazi tamo gdje dođe automatiziranim redom riječi (Frančić, Hudeček i Mihaljević, 2005).

1.2. Razgovorni funkcionalni stil

Jezična obilježja razgovornoga funkcionalnog stila također su u velikoj mjeri primijećena u analiziranim obraćanjima. Razgovorni funkcionalni stil rabi se za potrebe svakodnevnog sporazumijevanja, „a označuju ga komunikacijska spontanost i nepripremljenost, neusiljenost, prirodnost i familijarnost.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 240). „Njime govornik sudjeluje u razgovoru neposredno, i to prvenstveno dijalogom.“ (Silić, 2006: 109). Zbog tih odrednica taj stil često sadrži emocionalne i ekspresivne izraze te se često upotpunjuje izvanjezičnim načinima komuniciranja kao što su geste i mimika (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). Prema Siliću (2006), razgovorni jezik podsjeća na žargone, odnosno specijalne jezike pojedinih skupina ljudi, „te su jezike neke socijalne skupine ljudi stvorile polazeći od jezika socijalne zajednice kojoj kao cjelini pripadaju – da bi se od nje, iz ovih ili onih razloga, razlikovale.“ (Silić, 2006: 108). Zbog posebnih značenja koja se pridaju pojedinim riječima ili frazama, pojedinci koji ne pripadaju određenoj skupini ne razumiju jezik spomenute skupine. „Takvi su npr. jezici zatvorenika, lopova, zločinaca (...) no postoje takvi jezici i kulturnijih slojeva društva, npr. jezici studenata, znanstvenika i umjetnika.“ (Silić, 2006: 109). Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), razgovorni se funkcionalni stil najčešće ostvaruje kroz neobvezan razgovor dvaju govornika standardnog jezika o općim temama pa će zbog toga mnogo govornika radije „razgovarati žargonom ili dijalektom jer to od njih ne zahtijeva nikakav napor.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 242). Osim toga, Silić (2006) naglašava da je važno primijetiti kako se pojedini elementi takvih žargona infiltriraju u opći govor socijalne zajednice o kojoj je riječ i tako malo-pomalo ulaze u standardni jezik. Za Silića (2006: 110) „razgovorni je stil žanrovski polivalentan.“ Odnosno, u njemu se zrcale svi ostali funkcionalni stilovi. Kao i svi ostali funkcionalni stilovi, i taj stil ima svoje zakonitosti (razgovorne riječi i razgovornu gramatiku), ali bez *stroge kontrole* „kodifikacijskih normi standardnoga jezika.“ (Silić, 2006: 110). Na razgovorni funkcionalni stil utječu gradski i mjesni

govori jer se on razlikuje od grada do grada, odnosno od mjesta do mjesta. Isto tako, na razgovorni funkcionalni stil utječe i podrijetlo pojedinog sugovornika (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). „Razlikuje se i prema kraju u kojemu se rabi, i prema socijalnoj skupini ljudi koji ga rabe, i prema struci ili zvanju ljudi koji ga rabe, i prema odgoju i podrijetlu ljudi koji ga rabe itd.“ (Silić, 2006: 110).

Razgovorni je jezik zapravo hrvatski jezik s ukupnošću narječja koja ga čine (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005), a osim toga u njemu ima najviše *izama*: vulgarizama, dijalektizama, regionalizama (provincijalizama) i barbarizama (Silić, 2006). Iako mogu biti prisutni i u drugim funkcionalnim stilovima, ovakve će riječi u razgovornom funkcionalnom stilu biti najslobodnije. Zato se one zajedno u razgovornom funkcionalnom stilu jednostavno nazivaju kolokvijalizmima (Silić, 2006). U medijima elementi razgovornog funkcionalnog stila najčešće se pojavljuju u emisijama i tekstovima za mlade, a koji se najčešće bave glazbom, modom te životima poznatih i slavni osoba (Hudeček, Mihaljević, 2009). „U tim je tekstovima prisutno mnogo anglizama i žargonizama i česta je uporaba stilskih sredstava (metafora, poredaba, oksimorona itd.)“ (Hudeček, Mihaljević, 2009: 20). Taj suodnos, odnosno utjecaj razgovornog funkcionalnog stila na novinarsko-publicistički funkcionalni stil događa se zbog blažeg odnosa prema standardnojezičnoj normi te suvremenim oblicima svakodnevnog neobvezne komunikacije (Vrsaljko, 2011).

„Razgovorni je stil komunikacijski najštedljiviji funkcionalni stil standardnoga jezika. Njegova se štedljivost očituje na svim razinama: leksičkoj, fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj.“ (Silić, 2006: 110). „Razgovorni stil, sa slobodnijim odnosom prema normi, karakteriziraju specifične gramatičke konstrukcije, specifičan leksik, brojne stilske figure.“ (Vrsaljko, 2011: 119). Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), razgovorni funkcionalni stil na leksičkoj razini obilježen je kolokvijalizmima. Budući da je odnos prema normi blaži, mogu se upotrebljavati i posuđenice kao što su *kompjuter* i *printer* iako postoje primjerene hrvatske zamjene (*računalo*, *pislač*). Stav prema sinonimima također je blag pa se oni u tom funkcionalnom stilu mogu „upotrebljavati bez ograničenja.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 293). Nadalje, „u razgovornome stilu česte su poštapalice⁴ (*je li, čuješ, ovaj*) koje popunjavaju stanku u govoru, vrijeme potrebno za razmišljanje ili pokazuju (prikrivaju) zbunjenost ili prestrašenost govornika.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 241).

Na morfološkoj razini može se promatrati upotreba navezaka koja se u tom funkcionalnom stilu rijetko ostvaruje. Također, „u funkcionalnim stilovima koji imaju blaži odnos prema normi (razgovorni) brojevi se najčešće ne sklanjaju.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 294). Glagolska se vremena izražavaju isključivo prezentom, perfektom i futurom prvim. Vrlo je česta redukcija završnog infinitivnog *i* pa se smatra uobičajenom pojavom razgovornog funkcionalnog stila. Osim toga, redukcija samoglasnika (općenito, ne samo na kraju riječi) „jedna je od temeljnih značajki razgovornog stila.“ (Silić, 2006: 111). Nadalje, u tom se stilu izbjegava uporaba određenih i neodređenih pridjeva, već se uvijek upotrebljava neodređeni oblik, čak i onda kada je određeni poželjniji. Iz padežnih oblika izbacuju se različite inačice i upotrebljavaju se samo one najkraće, npr. uvijek *-og* umjesto *-oga* ili uvijek *-om* umjesto *-omu*, *-ome*. Osim toga, često se pojavljuje i izjednačavanje instrumentala društva i instrumentala sredstva pa se oba rabe s prijedlogom. Zamjenica *koji* (u funkciji veznika) rabi se i za živo i za neživo. Često je i ispuštanje suglasnika u riječima kao što su *ko* (tko) i *neko* (netko) i sl. (Silić, 2006). Na tvorbenoj razini razgovorni funkcionalni stil pripada skupini stilova (uz administrativni i novinarsko-publicistički) „kojima se uglavnom ne stvaraju nove tvorenice.“

⁴ Anić (1994) poštapalicu definira kao „riječ kojom se tko često služi u govoru bez potrebe.“ Isto tako, Vrljić (2007: 61) ističe kako „je poštapalica pomoćna riječ u živom govoru, najizrazitija u razgovoru ili usmenom izlaganju“ te kako se njome (njima) najčešće „služe govornici skromnog rječnika.“ (Vrljić, 2007: 61).

(Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 294). Što se tiče sintakse, razgovorni funkcionalni stil opisuje se kao konkretan što znači da u njemu prevladavaju glagolske konstrukcije. „Konkretnim je funkcionalnim stilovima svojstvena koordinacija (nezavisnosložene rečenice), asindetizam (bezvezničke rečenice) i nedostatak konektora.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 295). „U skladu je s konkretnošću sadržaja u razgovornome stilu i prevaga jednostavnih rečenica nad složenima, a od složenih nezavisnosloženih nad zavisnosloženima.“ (Silić, 2006: 113). Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), razgovorni funkcionalni stil obilježavaju i pleonazmi zato što se češće pojavljuju u ovom nego u bilo kojem drugom funkcionalnom stilu. Vrlo su česti pleonazmi *kako i na koji način, no međutim* i sl. S obzirom na to da razgovorni funkcionalni stil ima blaži odnos prema normi, najviše se primjećuje redosljed riječi u rečenici „koji je svojstven govorenomu jeziku.“ (Silić, 2006: 114). Na primjer, zanaglasnica će biti na onome mjestu na koje je dovedena razvojem govornikovih misli.

2. NORMATIVNE RAZINE

„Norma je temeljna značajka standardnoga jezika. Ona prati unutarnje promjene jezika i usklađuje ih s vanjskim promjenama.“ (Silić, 1999: 282). Prema tomu, norma je dinamična, a ne statična. „Norma je uvjetovana s jedne strane sustavom i s druge strane govorom, realizacijom sustava (...) Norma ne prihvaća sve što se ostvaruje u govoru niti govor uvijek ostvaruje normu. (...) Standard je normirani govor. Norme osiguravaju kontinuitet i stabilnost standardnog jezika.“ (Barić et.al, 1999: 48). „Hrvatski je jezik (...) normativno uređen i kodificiran, prema tome nema apsolutno nikakve dvojbe da idiom javne komunikacije treba biti standardni idiom.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 20). Osim toga, „standardna norma određuje što je u jeziku stilski neutralno i stoga neobilježeno. (...) To je opće načelo na kojemu počiva svaka jezična standardnost.“ (Katičić, 1999: 297). „Norma određuje pravilnost jezičnih jedinica u standardnome jeziku i pravilnost jezičnih jedinica u kojemu od funkcionalnih stilova standardnog jezika.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 37). Norma standardnoga jezika obuhvaća jezik na svim njegovim razinama, a to su: fonološka razina, morfološka razina, tvorbeni razina, sintaktička razina, leksička razina, pravopisna razina i naglasna razina (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). „Razlike među pojedinim diskursima javne komunikacije (baš kao i među pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnoga jezika) prije svega se javljaju na leksičkoj i semantičkoj razini dok na pravopisnoj, pravogovornoj, gramatičkoj, morfološkoj ili sintaktičkoj u pravilu nema bitnih razlika.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 20).

Kada je riječ o standardnojezičnoj normi, često se ističe njezina nestabilnost do koje dolazi svaki put kada postoji kakva dvojba. Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 38) navode šest najčešćih razloga koji dovode do nestabilnosti norme:

1. *Norma je nestabilna jer nam priručnici ne daju jasan odgovor.*
2. *Norma je nestabilna jer je dopušteno više mogućnosti.*
3. *Norma je nestabilna jer je nelogična i nedosljedna.*
4. *Norma je nestabilna jer se priručnici razlikuju.*
5. *Norma je nestabilna jer nije u skladu s praksom u drugim strukama.*
6. *Norma je nestabilna jer se u praksi najčešće ne provodi.*

Nestabilnost norme primijećena je u analiziranim emisijama, posebno na fonološkoj i leksičkoj razini. Najviše primijećenih odstupanja određuje se kao obilježje razgovornoga funkcionalnog stila (razgovornoga jezika) pa se može zaključiti da se pod utjecajem toga stila norma sve više zanemaruje – norma *govori* jedno, ali u praksi se radi drugo. Zbog ograničenosti istraživačkog

materijala, tvorbena se razina ne će istraživati, a pravopisna i naglasna razina ne će biti opisane ni u teorijskom ni u istraživačkom dijelu rada.

2.1. Fonološka razina

Fonološka se razina uglavnom odnosi na (ne)provođenje glasovnih promjena. „Glasovne promjene jesu zamjene jednoga glasa ili skupa glasova drugim glasom ili skupom glasova.“ (Frančić, Petrović, 2013: 99). Detaljnije se može reći da su „zamjenjivanje samoglasnika, suglasnika, suglasničkih skupina, nultog elementa, sloga na granici osnove i nastavka, na granici prefiksa i osnove, na granici osnove i sufiksa i unutar osnove...“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 55). Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), postoji veći broj glasovnih primjena, ali u ovome će se radu utvrditi samo one glasovne promjene kod kojih se primjećuju odstupanja (jotacija, jednačenje po zvučnosti i nepostojani *a*).

2.2. Morfološka razina

Imenice

Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), neke su poteškoće koje se odnose na imenice:

- provođenje glasovnih promjena
- kraćenja i duljenja *jata* u oblicima imenica i njihovim izvedenicama
- sklonidba uvjetovana zadnjim glasom osnove
- imenice koje imaju višestruke oblike u nekim padežima.

Glagoli

Neke su poteškoće na morfološkoj razini koje su se pojavile u istraživanju:

- kondicional I.

Često se u svim gramatičkim osobama, pogrešno, upotrebljava oblik *bi*, umjesto *bih*, *bismo* i sl.:

- pravi povratni glagoli

„Postoji skupina glagola koji su pravi povratni glagoli, što znači da se ne mogu pojaviti bez povratne zamjenice *se*.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 109). Takvi su glagoli *brinuti se* i *odmarati se*, koji se često pojavljuju bez povratne zamjenice. S druge strane, postoje i glagoli koji nisu povratni, ali se često upotrebljavaju kao povratni, odnosno, nepotrebno i pogrešno im se dodaje povratna zamjenica *se*. Na primjer *sjesti se* i *ustati se*, umjesto *sjesti* i *ustati* (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

- punoznačni glagol ili nepunoznačni glagol i glagolska imenica

„Često se, osobito u administrativnome i znanstvenome stilu, umjesto punoznačnoga glagola upotrebljava nepunoznačni glagol i glagolska imenica.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 112). Osim toga, ističu i kako „to nije oznaka njegovana standardnog jezika i ne može se smatrati poželjnom značajkom kojega od njegovih funkcionalnih stilova“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 112), već se treba promatrati kao pogreška.

Pridjevi

Kada je riječ o pridjevima, primijećena su sljedeća odstupanja od standarda:

- određeni i neodređeni pridjevi

„Neodređeni pridjevi rabe se uz imenicu koja označuje predmet koji je sugovornicima u komunikaciji nepoznat, još nespomenut.“ (Frančić, Petrović, 2013: 129-130). S druge strane, „određeni pridjevi rabe se uz imenicu koja označuje predmet koji je sugovornicima u komunikaciji poznat, već spomenut.“ (Frančić, Petrović, 2013: 130). „Neodređeni i određeni

pridjevi razlikuju se u sklonidbi muškog i srednjeg roda jednine, neodređeni se pridjevi sklanjaju prema imeničkoj sklonidbi, a određeni prema posebnoj pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 115-116).

Zamjenice

„Gramatike se uglavnom slažu da su zamjenice riječi koje zamjenjuju druge imenske riječi te da se njima označuju predmeti, bića, svojstva i količine“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 122), „ali ih ne imenuje.“ (Frančić, Petrović, 2013: 137). Zamjenice se dijele prema funkciji (imeničke i pridjevne) i prema značenju (osobne, posvojne, povratne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene). „Zamjenice imaju kategorije lica, roda i padeža,“ ali to se ne odnosi na sve već samo na prototipne zamjenice (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 123).

Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005) tvrde da je niz jezičnih problema povezan sa zamjenicama. Neke su primijećene poteškoće:

- naglašeni i nenaglašeni oblici

Osobne zamjenice određuje razlikovanje naglašanih i nenaglašanih oblika te promjena osnove u sklonidbi (supletivnost) (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). „Nenaglašeni oblici javljaju se u G, D, A jd. i mn.“ (Frančić, Petrović, 2013: 137). „Postoje pravila koja određuju kada se upotrebljava naglašeni, a kada nenaglašeni oblik zamjenice, ali ta se pravila danas sve više krše. Na primjer, „za akuzativ nenaglašene zamjenice ženskoga roda (...) tradicionalno je pravilo bilo da je nenaglašeni oblik akuzativa zamjenice *ona je*, a da se oblik *ju* upotrebljava samo ispred oblika *je* pomoćnog glagola *biti* (*on ju je*).“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 124).

- povratna zamjenica

„Povratnu zamjenicu u dativu, nenaglašeni lik *si*, ne treba upotrebljavati uz neprijelazne glagole (...) i uz prijelazne glagole koji svojim sadržajem označuju namijenjenost subjektu.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 127). Ovaj bi se oblik trebao upotrebljavati u situacijama kada znači „jedno drugome“ ili kao nadopuna modalnim glagolima. Osim toga, „povratnom zamjenicom u dativu izbjegava se dvoznačnost i nerazumljivost.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 127).

- neodređene zamjenice

„Neodređenim zamjenicama *nitko*, *gdjetko*, *itko*, *koješta* itd. izriče se što općenito, neodređeno ili odrično. One nastaju dodavanjem riječi ili predmetaka koje upitno značenje pretvaraju u neodređeno.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 129). Problemi kod ovih zamjenica najčešće se pojavljuju u skupinama koje čine prijedlog i neodređena zamjenica koja počinje negacijom *-ni*. Na primjer, kaže se *Ne svađam se s nikim*, umjesto *Ne svađam se ni s kim* (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

Brojevi

Kada je riječ o brojevima, neke su od primijećenih poteškoća vezanih uz hrvatski jezični standard:

- sklonidba brojeva

Promjenjivi su brojevi *jedan*, *dva*, *tri* i *četiri*, a ostali su brojevi nepromjenjivi. Promjenjivi znači da se sklanjaju, npr. *dvaju dječaka*, *trima djevojčicama* i sl. (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). „Sklanjaju se i glavni i redni brojevi.“ (Frančić, Petrović, 2013: 146). Problem kod sklonidbe brojeva jest da se u praksi brojevi često ne sklanjaju pa se piše/govori *dva ugovora* umjesto *dvaju ugovora* i sl. (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). Sapunar Knežević i Togonal (2012: 25) ističu da se brojevi ne sklanjaju (ili pogrešno sklanjaju) najviše

u razgovornom i novinarsko-publicističkom funkcionalnom stilu te da se to posebno „odnosi na deklinaciju broja dva, a rjeđe na brojeve 1, 3 i 4.“

Prilozi

Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 143), „prilozi su najheterogenija vrsta riječi,“ a kategorizirani su tako jer postoji nekoliko podjela i vrsta priloga. „Prilozi su nepromjenjiva vrsta riječi koja se prilaže glagolima ili pridjevima kako bi se dopunilo ili pobliže odredilo njihovo značenje (mjesno, vremensko, načinsko, uzročno, posljedično, količinsko).“ (Frančić, Petrović, 2013: 164). Odnosno, opisuju okolnosti u kojima se radnja odvija (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). Kada su u pitanju prilozi, jedino odstupanje od standarda koje je pronađeno istraživanjem odnosi se na razlikovanje priloga *van* i *vani*. Prema Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005), prilozi *van* i *vani* nemaju isto značenje i uporabu. „Naime, često je pogrešno upotrebljavan prilog *vani* umjesto priloga *van*. *Van* označuje cilj ili smjer dok *vani* označuje mjesto.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 145).

Prijedlozi

„Prijedlozi su riječi kojima se označuju odnosi među bićima, stvarima i pojavama u najširem smislu riječi, tj. koje izriču različite odnose između onoga što označuju imenice ili zamjenice.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 149). „Iza prijedloga uvijek dolazi riječ u nekome padežu, osim u nominativu i vokativu.“ (Frančić, Petrović, 2013: 165). Neke su primijećene poteškoće vezane uz prijedloge:

- od

„U suvremenome se standardnom jeziku upotreba posvojne konstrukcije s genitivom s prijedlogom *od* ograničuje na neživog posjetitelja.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 154), ali nije poželjna kod izražavanja pripadanja živomu posjedovatelju. Na primjer, moguće je reći *čep od boce*, ali konstrukcije kao *kuća od Marka* uvijek treba zamijeniti konstrukcijom *Markova kuća* (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

- s(a)

„Prijedlog s(a) s instrumentalom najčešće označuje društvo (...), način (...) i vrijeme (...)“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005:155), a u izricanju sredstva prijedlog se izostavlja. Odnosno, točno je reći *Došao je vlakom* (sredstvo), umjesto *Došao je s vlakom*, ali točno je i *Putovao sam s kolegom* (društvo) (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

- ispred

„Prijedlog *ispred* često se pogrešno upotrebljava tako da znači zastupanje, tj. umjesto prijedloga *uime*.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 152). Na primjer, „govorio je ispred dijaspore“ treba glasiti „govorio je uime dijaspore“.

Veznici

Kada je riječ o veznicima, primijećeno je odstupanje od standarda u uporabi veznika s *obzirom na to da*.

- s obzirom na to da

Veznik s *obzirom na to da* uvijek se mora upotrebljavati u tom obliku. „Pogrešna je uporaba uzročne vezničke skupine s *obzirom na to da* u pokraćenom obliku – *obzirom da ...* ili *s obzirom da...*“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 161).

2.2. Sintaktička razina

„Sintaksa proučava rečenično ustrojstvo, odnose među rečeničnim jedinicama, odnosno pravila prema kojima se riječi (najmanje sintaktičke jedinice) nižući slažu u sintagme, rečenice i tekst.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 181). Sastavnice sintagme mogu biti u „odnosima gramatičke (sročnost, rekcija, pridruživanje) ili funkcionalne (atributne, objektna, adverbijalne) zavisnosti.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 181). Kada je u pitanju red riječi u rečenici, on može biti stilski neobilježen ili stilski obilježen (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). Sljedeće natuknice opisuju odstupanja koja su se pojavila u istraživanju:

- položaj zanaglasnice

„Enklitika (naslonjenica, zanaglasnica) nema vlastitog naglaska, naslanja se na naglašenu riječ ispred sebe te s njom tvori izgovornu i naglasnu cjelinu.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 181-182). Zanaglasnica teži biti što bliže početku rečenice, ali ne može biti na prvome mjestu ili ispred prve naglašene riječi kao niti iza bilo kakve stanke, zagrada ili dulje skupine. „U pravilu stoji na drugome mjestu u rečenici, odnosno iza prve naglašene riječi s kojom čini naglasnu cjelinu.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 182).

- posvojni genitiv / posvojni pridjev

„Pod utjecajem gramatike engleskoga jezika u hrvatskom se jeziku upotrebljava imenica u nominativu na mjestima gdje bi trebala stajati imenica u genitivu te odnosi ili posvojni pridjev.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 25). „Genitivni izraz koji znači pripadnost (*red vožnje*) treba, kad je god to moguće, zamijeniti posvojnim pridjevom (*vozni red*). Mijenja li zamjena značenje izraza, ostavljamo ga nepromijenjenim.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 183). U skladu s tim, *broj telefona* trebalo bi zamijeniti izrazom *telefonski broj*, ali izraz *praznik rada* ne treba mijenjati izrazom *radni praznik* (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

- sročnost ili kongruencija

„Sročnost je slaganje riječi s drugom riječju u rečenici prema rodu, broju, licu i padežu“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 184) pa ćemo reći *ukusan zalogaj* ili *privlačna djevojka*, a ne *ukusno zalogaj* ili *privlačni djevojka*. Iznimka u provođenju sročnosti jest upotreba zamjenice *Vi* iz poštovanja. „Kad se zamjenica *Vi* upotrebljava kao izraz poštovanja, predikat je uvijek u množini muškoga roda, bez obzira na to odnosi li se na mušku ili žensku osobu“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 184), zbog toga je ispravno reći *Gdje ste kupili kaput?*, a ne *Gdje ste kupila kaput?* (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

2.3 Leksička razina

„Leksik hrvatskoga standardnog jezika ukupnost je njegovih leksema (riječi).“ (Frančić, Petrović, 2013: 198). „Najveće probleme normi standardnoga jezika pričinja leksik, prije svega zato što je on najviše podložan promjenama i što je u njemu najviše onoga što je izvanjezične naravi, pa zato traži specifične načine integracije u standardni jezik.“ (Silić, 1999: 286). „Leksička norma mora procijeniti kojoj riječi dati prednost pred drugom, istoznačnom riječju, koje istoznačne riječi vrijednosno izjednačiti, koje od istoznačnih riječi isključiti iz standardnog leksika.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 190). Prema Silić (1999), evolucijom jezika omogućeno je da komunikacijski različit sadržaj ima i različit izraz, a „time čovjekova misao biva preciznija, a komunikacija racionalnija, ekonomičnija, svrhovitija i učinkovitija.“ Važno

je i naglasiti kako leksička norma „pri davanju prednosti kojoj riječi na račun njezine istoznačnice“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 190) mora voditi računa o različitim normativnim načelima.

Jezično posuđivanje

Jezično se posuđivanje događa od najranijih vremena zato što „govornici jednog jezika nikad nisu posve izolirani od govornika drugih jezika.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 206). Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 206) jezično posuđivanje definiraju kao „svako preuzimanje neke jezične jedinice iz jednog jezika u drugi“. „Najčešće se posuđuju riječi, ali mogu se posuđivati i jedinice manje od riječi (npr. sufiksi) te jedinice veće od riječi (npr. sintagme ili čitave sintaktičke konstrukcije).“ (Frančić, Petrović, 2013: 200).

„Posuđenice se dijele prema jeziku iz kojega potječu. Latinizmi su riječi latinskog podrijetla, grecizmi grčkoga, germanizmi njemačkoga, hungarizmi mađarskoga, (...) anglizmi engleskoga (...) itd.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 208). Zbog snažnog utjecaja engleskoga jezika na novinarsko-publicistički i razgovorni funkcionalni stil (ali i sve ostale), ovaj će se rad baviti posuđenicama samo iz toga jezika. „Prodor engleskoga jezika u hrvatski prilično je općenit, što će reći da je manje-više zahvatio sve funkcionalne stilove.“ (Barbarić, 2011: 95).

Sapunar Knežević i Togonal (2012: 28) ističu kako su mediji ključni čimbenici popularizacije anglizama i engleskih riječi koje su „preplavile publicistički diskurs i u pisanim i u elektroničkim medijima.“ „Upravo je neprilagodba stranih leksema (a potom i njihova iskrivljena uporaba, poglavito u publicističkom diskursu) hrvatskome standardnome jeziku jedan od temeljnih problema današnjeg hrvatskog jezika.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 23). Strane se riječi u praksi ne razlikuju od posuđenica, a „takve jezične pojave, koje su upravo mediji nametnuli i promovirali, oskvrnjuju i jezik davatelj (...) i jezik primatelj, pošto nisu prošle proces prilagodbe hrvatskome standardnome jeziku.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 23).

- anglizmi u hrvatskome jeziku

„Anglizam je riječ preuzeta iz engleskog jezika koja je u većoj ili manjoj mjeri prilagođena hrvatskome sustavu.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 213). U novije se vrijeme sve više primjećuje količina anglizama (posebno neprilagođenih anglizama) koja ugrožava hrvatski jezik, jer se *anglizacija* hrvatskog jezičnog korpusa „ne očituje samo na leksičkoj razini, već i na gramatičkoj, morfološkoj, semantičkoj, ali i pravopisnoj razini.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 22). Za neke su autore engleske riječi postale dijelom hrvatskoga jezika (Nikolić-Hoyt u Barbarić, 2011). Osim što su anglizmi česti u novinarsko-publicističkome funkcionalnom stilu, s lakoćom ulaze i u ostale funkcionalne stilove, a Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 215) ističu kako se više „i ne vodi računa o tome postoji li ili ne postoji odgovarajuća riječ u hrvatskome jeziku nego se polazi od pretpostavke da je sve što je englesko bolje, otmjenije, preciznije, pametnije.“ Taj se problem također najviše primjećuje u pojedinim strukama kao što su računalstvo, moderna glazba, ali i u novinama namijenjenima mladeži (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005). Osim toga, „često problem nije u tome da se pronađu odgovarajuće zamjene, nego da se te zamjene počnu upotrebljavati u praksi, u prvome redu u medijima“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 215), jer „upravo su raznovrsni medijski komunikacijski kanali odigrali posredničku ulogu između engleskog jezika, kao dominantnog komunikacijskog koda globaliziranoga svijeta, i primatelja poruke koju su ti isti mediji odašiljali primateljima na hrvatskom jezičnom i govornom području, ne vodeći pritom računa

o potrebi usklađivanja poruke sa zahtjevima hrvatske standardne norme.“ (Sapunar Knežević, Togonal, 2012: 22).

- međunarodnice

„Internacionalizmi (ili europeizmi) međunarodne su riječi, najčešće riječi grčkog i latinskog podrijetla, koje se nalaze u svim, mnogim ili bar u većini europskih jezika.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 211). Stavovi se autora o međunarodnicama razlikuju. Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 211) tvrde da se međunarodnice ne trebaju upotrebljavati „tamo gdje postoji dobra hrvatska riječ“, dok Silić (2006:93) za njih utvrđuje da su jeziku potrebne te da su postale „činjenicom svakog civiliziranog nacionalnog jezika.“ Prema Katičić (1999), uporaba europeizama nameće se sama od sebe i donosi mnoge prednosti. „Ona uspostavlja veze, otvara vrata, olakšava sporazumijevanje, (...) olakšava uključivanje u civilizaciju kojoj pripadamo, omogućuje brzo snalaženje i jasnu identifikaciju naziva i pojmova.“ (Katičić, 1999: 302). S druge strane, Katičić (1999: 302) također ističe kako je takvo preuzimanje riječi površno i da treba težiti stvaranju hrvatskih naziva koji „potječu iz vlastite slavenske jezične baštine.“

Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 212) smatraju da je „grčevito protjerivanje internacionalizama“ opasno jer može dovesti do velikih pogrešaka zato što su se neke međunarodne riječi i srodne hrvatske riječi funkcionalno i stilski raspodijelile. Kao primjer navode *atmosfera* i *ozračje* jer iako je *ozračje* zastarjeli hrvatski naziv za *atmosfera*, danas više nema to značenje, već se opisuje kao 'situacija ili okolnost'. (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005).

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U današnjem svijetu mediji na nezamislive načine upravljaju javnim mišljenjem kao i slobodnom voljom pojedinca. Zbog toga je, s obzirom na to da je jako teško utjecati na ono što mediji *govore*, korisno proučiti način na koji to rade. U skladu s tim, postavlja se pitanje primjene hrvatskoga standardnoga jezika u javnoj komunikaciji. Postoje normativni priručnici, ali njihova primjena također nije propisana. Stoga je cilj istraživanja proučiti na kojoj se razini dva najveća hrvatska medija koriste hrvatskim standardnim jezikom s obzirom na to da imaju najveći utjecaj na populaciju, a u svrhu doprinosa razvoju jezične kulture.

3.1. Hipoteze istraživanja

Postavljeno je šest hipoteza koje pretpostavljaju odnos prema standardnom jeziku novinara i voditelja emisija te njihovih gostiju.

1. U emisiji „Nedjeljom u 2“, u odnosu na emisiju „IN magazin“, manje je obilježja razgovornog funkcionalnog stila.
2. U emisiji „IN magazin“ najzastupljeniji je razgovorni stil, a u emisiji „Nedjeljom u 2“ publicistički funkcionalni stil.
3. Odstupanja od sintaktičke norme prisutna su u objema emisijama.
4. Jezično posuđivanje, posebice uporaba anglizama, zastupljenije je u emisiji „IN magazin“ nego u emisiji „Nedjeljom u 2“.
5. U objema emisijama gosti se više služe razgovornim stilom nego voditelji/novinari.
6. U objema se emisijama kod gostiju mogu čuti dijalektni oblici hrvatskog jezika.

3.2. Podatci i uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čine epizode dviju različitih emisija s dviju različitih televizija. Prva je odabrana emisija „Nedjeljom u 2“ koja se emitira na Hrvatskoj radioteleviziji (HRT). Ta je emisija odabrana zbog dvaju razloga. Prvi je razlog što ta emisija tematizira relevantne aktualne teme pa ima veliku gledanost, a drugi je razlog u tome što se tu emisiju može promatrati kao uzorak za cjelokupnu Hrvatsku radioteleviziju. Emisija koja je odabrana za potrebe ovoga istraživanja emitirana je 13. prosinca 2020. godine, a gost je bio Hrvoje Bujas. Voditelj je emisije Aleksandar Stanković koji tu emisiju vodi od 2000. godine. Druga je odabrana emisija „IN magazin“ koja se prikazuje na Novoj TV. Ta je emisija također odabrana zbog dvaju razloga. Prvi je razlog taj što je komercijalna Nova TV najgledanija televizija u Republici Hrvatskoj pa se može zaključiti kako ima (jezični) utjecaj na najveći broj ljudi, a drugi je razlog što se ta emisija također može promatrati kao uzorak za cijelu televiziju na kojoj je nastala.

„Nedjeljom u 2“ traje skoro dvostruko dulje (55 minuta) od emisije „IN magazin“ (35 minuta) pa su zbog toga obrađene dvije epizode emisije „IN magazin“. Emisije koje su odabrane za potrebe ovoga istraživanja emitirane su 3. i 4. prosinca 2020. godine. Osim toga, „IN magazin“ nema samo jednog novinara kao „Nedjeljom u 2“, već ima voditeljicu (u objema emisijama to je bila Mía Kovačić) i nekoliko drugih novinarki čija se imena ne spominju tijekom emisije.

3.3. Rezultati

Odstupanja pronađena istraživanjem podijeljena su po normativnim razinama i tablično su prikazana. Osim toga, posebno će se istaknuti odstupanja koja su ostvarili novinari (voditelji) jer oni su griješili manje nego gosti. Njihova će odstupanja biti označena zvjezdicom. Zbog ograničenoga broja dopuštenih znakova u ovome radu, prikazuju se odabrana odstupanja.

Fonološka razina

ISPUŠTANJE OTVORNIKA		
<i>Nedjeljom u 2</i>		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
upoznat	upoznati	Ako želite upoznat čoeaka koji može napraviti od dreka lovnu, onda upoznajte Hrvoja Bujasa i to je to.
smija	smijao	Ja sam se smija sve do ono sljedeće, krenuli smo prema policijskoj stanici, al me onda pustio.
al	ali	Ja sam se smija sve do ono sljedeće, krenuli smo prema policijskoj stanici, al me onda pustio.
reć	reći	Pa ajmo reć da kad sam radio u APN-u, u pet sati, u pet i jednu minutu me više nije zanimalo što se tamo događa.
posa	posao	Imate ljude u javnom sektoru koji rade svoj posa , to su naše medicinske sestre, naši doktori, to su naši vatrogasci...
kolko	koliko	Pitanje je koliko bi emisija uopće bilo, kolko bi se u kulturu ulagalo da nema tog segmenta HRT-a.

miljun	milijun	To je skoro miljun i nešto, nekoliko stotina tisuća ljudi. Kad platite miljune poreza, na sve moguće...
nekolko	nekoliko	To je skoro miljun i nešto, nekolko stotina tisuća ljudi.

ISPUŠTANJE OTVORNIKA		
<i>IN magazin</i>		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
al	ali	... al s vremenom sam se navikla. ... al' pogotovo sad pod pritiskom...
velka	velika	Prvo sam se prestrašila, onda mi je poslije bila neka velka obaveza koju sam morala ispunit i ispunila sam je i sve je prošlo okej.
ispunit	ispuniti	Prvo sam se prestrašila, onda mi je poslije bila neka velka obaveza koju sam morala ispunit ...
s	su	Ne znam koje s' to bile tišće sati, izravno s kupcima i baš sa njezinim proizvodima.
napunit	napuniti	...i skoro će napunit četiri mjeseca...
četri	četiri	...i skoro će napunit četri mjeseca...
dat	dati	Mislim da će se dat lako odgojiti i velim da su prekrasni karakteri.
moć	moći	...koji će im zapravo moć pružiti ono što njima treba.
kak	kako	Zapravo su vrlo aktivne i kak su dvije onda se puno igraju zajedno i skaču i trže i uzimaju nam šlape. ...e naš kak ih sad volim.
napraviti	napraviti	Moram si napraviti neki drugi fokus... ...nisi opće svjestan šta može ljudsko tijelo napraviti .

ISPUŠTANJE ZATVORNIKA		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
ko (*)	tko	I kad je on meni rekao 'jel ti znaš ko sam ja' ja kažem neam pojma, očigledno ste milicajac. Nama se znalo desiti da se onako, ko se prije probudi, taj dođe sa neakvom idejom...

		To pretpostavlja neku drugu reformu koju se malo ko usudi u ovom trenutku provesti.*
neam	nemam	I kad je on meni rekao 'jel ti znaš ko sam ja' ja kažem neam pojma, očigledno ste milicajac.
neakvom	nekakvom	Nama se znalo desiti da se onako, ko se prije probudi, taj dođe sa neakvom idejom...
nači	znači	Nači ja kad se ujutro dignem ja razmišljam o tome što ću raditi danas, koje ću probleme rješavati... Nači ova vlada ima novac što ni jedna prethodna Vlada nije imala.
je	jer	Zahvaljujući neefikasnom pravosuđu, stotine tisuća kuna je praktički moralo biti otpisano je su ročišta bila po šest, sedam godina...

ISPUŠTANJE ZATVORNIKA		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
nači	znači	Nači svakim danom sam zapravo učila neke nove stvari... Nači ja ne znam kako ću ih pustiti...
oji	koji	Tko će uspjeti – samo jedan od osam proizvođača oji je najuspješniji.
neko	netko	Kad se neko javi da bude teta čuvalica to nam je ravno dobitku na lutriji. Najgore mi je kad mi neko veli...
niko	nitko	...više niko nije tako dobar njima, kao ja...
ko (*)	tko	...neko ko bi si želio puno veselja u svom životu... Ja sam uvjeren da ćete s ovakvim jelom oduševiti svakoga ko ga kuša.*
jean	jedan	...jer smo jean drugoga bodrili.
bi	bih	Ja ne bi sad mogao uopće stat na neki trg ili u neku koncertnu dvoranu... Malo te se bojim, ne bi se s tobom družio.

ISPUŠTANJE SKUPINE GLASOVA		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
ček	čovjek	Ako želite upoznat čeka koji može napraviti od dreka lovca onda upoznajte Hrvoja Bujasa i to je to.
misli (*)	mislili	Tako imali nekakvu ideju, misli joj to...* Mi smo u tom momentu misli ...

ISPUŠTANJE SKUPINE GLASOVA		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
navikla	naviknula	...al s vremenom sam se navikla .
kak	kakva	Garderoba mi više nije napeta kak je bila.

raište	različite	...bez obzira na raište vjere i tako dalje.
dvajst	dvadeset	Ja sam u dvajst dana to napravio.
misla	mislila	Misla sam da je to za mene samu nemoguće...
vjeratno	vjerojatno	...mislim da ne bi ono mogo vjeratno pedalirat dva sata

ZAMJENA OTVORNIKA SKUPINOM ZATVORNIKA I OTVORNIKA		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
bija	bio	Znam da mi je Puhanić na fešti poslije rekao da je to bija jedan od najprodavanijih Nacionala...
radija	radio	Nema šta nisam radija ...

ZAMJENA JEDNOG OTVORNIKA DRUGIM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
agenciju*	agenciji	I njegov tadašnji šef preporučio ga je u agenciju za promet nekretninama.*
šta	što	Osim šta čovjek doista nema dana radnog staža u privatnom sektoru... Dođe na taj sastanak koji je bio vrlo bitan znači, nakon šta se dogodio taj lockdown...
milijon	milijun	Mi smo prošle godine imali pedeset milijona kuna sveukupno prometa.

ZAMJENA JEDNOG OTVORNIKA DRUGIM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
nešta	nešto	...da je to nešta nevjerovatno.
cesta	cesti	Oni se nalaze na i uglavnom blizu cesta ...
šta	što	Ono šta je potrebno sada... ...nisi opće svjestan šta može ljudsko tijelo napraviti.

ZAMJENA SKUPINE ZATVORNIKA ZATVORNIKOM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
tišća	tisuća	...pa ako je pad šezdeset posto i više četir tišće kuna po zaposleniku. Mislim da je APN u jednom momentu imao skoro četiri ili pet tišća takvih objekata...

ZAMJENA SKUPINE ZATVORNIKA ZATVORNIKOM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST

tišća	tisuća	Ne znam koje s' to bile tišće sati, izravno s kupcima i baš sa njezinim proizvodima.
mitiš	misliš	Unatoč tome što mitiš da si spreman za neke nove izazove...
moš	možeš	Ne kužim, kaj si ne moš doma skuhat kavu i čaj...

ZAMJENA JEDNOG ZATVORNICA DRUGIM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
jel	jer	Jel i javni sektor u biti pati.

ZAMJENA JEDNOG ZATVORNICA DRUGIM		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
ovok	ovog	...a od ovok ljeta sam i muške <i>cro</i> šorceve.
tok	tog	Ja iz svega tok izvučem samo najpozitivnije stvari...
kat	kad	Kat krenem radit izlog ja napravim skicu...

(NE)PROVOĐENJE GLASOVNE PROMJENE			
	NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
Jotacija	rodjake	rođake	Zbog takvih izmišljenih radnih mjesta, za kojekakve stranačke kolege, drugove, rodjake , ljubavnice...
Nepostojano a	novaca	novca	Pa tu se izgubilo dosta novaca...

(NE)PROVOĐENJE GLASOVNE PROMJENE			
	NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
Jednačenje po zvučnosti	isiskivale	iziskivale	...sjećam se da sam uvijek imala uloge koje su isiskivale više teksta...

Morfološka razina

PRIJEDLOZI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
ispred*	uime	Ispred udruge Glas poduzetnika s nama je danas Hrvoje Bujas.*
sa	s	... sa tim istim problemima ili nekim novim problemima čak idem leći...
u	na	Sjećam se kad sam bio u razgovoru kod ministra Horvata...

PRIJEDLOZI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
sa	s	Ne znam koje s' to bile tišće sati, izravno s kupcima i baš sa njezinim proizvodima.

ČESTICE		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
da li / dal'	(je) li	Da li ima uhljeba na HRT-u? Dal' to treba smanjiti?

ČESTICE		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
da li / dal' (*)	(je) li	Da li je to Šuma Striborova? Da li je Alisa u zemlji čuda ili Matija u zemlji čuda?

BROJEVI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
sedam	sedmero	Ne znam šta bi bilo s tim ljudima, svi su imali po sedam, osam, devet djece i tako dalje.
osam	osmero	
devet	devetero	

BROJEVI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
oba dvoje	oboje	Volimo oba dvoje jest.
jedan drugome	jedno drugome	...i da ćemo jedan drugome biti potpora...
jean drugoga	jedno drugo	...jer smo jean drugoga bodrili.

GLAGOLI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
mogu početi	počnu	...da se stvari mogu početi mijenjati.

GLAGOLI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
si želio	želio / htio	...neko ko bi si želio puno veselja u svom životu...
da sprovodite	sprovoditi	...i tako možete da nesmetano sprovodite sve svoje aktivnosti...
da razmišljate	razmišljati	...bez toga da razmišljate što ćete su pojesti.
brinuti	brinuti se	...i o ljudima koji za njih brinu .
da putuje	putovati / otputovati	...trebala je da putuje .

VEZNICI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST

s obzirom da	s obzirom na to da	Radim na proširenju s obzirom da dolazi euro i svjetsko... Ne mogu se financirati od muzike, s obzirom da ne mogu niti doći u Hrvatsku.
pošto	budući da	Smatram da pošto smo se skupa odlučili na ovu promjenu da će to biti jako produktivno.

PRIDJEVI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
idealni	idealan	...Šiba i Inu su idealni par za njih.
od Matije	Matijine	Haljine od Matije su sjajno sjele.
ispunjen	ispunjeno	Nekako se osjećam ispunjen .
celer lista*	celerova lista	Malo celer lista koji će dati svježine.*

ZAMJENICE		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
Kakvi	Kakav	Onakav Božić kakvi bismo svi htjeli da bude.
Njegovom	Njegovu	Moram reći kad se Saša pozvao da li bih sudjelovala u njegovom projektu...

PRILOZI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
vani	van	I lungić vadimo vani .

Sintaktička razina

SROČNOST		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
radne mjesta	radnih mjesta	...plus mjerama za očuvanje radne mjesta kako bi zaposlenici ipak ostali u svojim tvrtkama...
su većina	je većina	...to su većina poduzetnika.

SROČNOST		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
bilo enorman	bio enorman	Tamo je bilo enorman broj novinara...
su dvije	ih je dvije	Zapravo su vrlo aktivne i kak su dvije onda se puno igraju zajedno i skaču i trže i uzimaju nam šlape.
neka... trenutak	neki...trenutak	Neka malo spuki trenutak .

POLOŽAJ ZANAGLASNICE (RASPORED RIJEČI U REČENICI)		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
su bili	bili su	...i mahom ljudi koji su tamo dolazili su bili dakle ili naši branitelji ili ljudi iz BiH...
je praktički moralo	praktički je moralo	Zahvaljujući neefikasnom pravosuđu, stotine tisuća kuna je praktički moralo biti otpisano je su ročišta bila po šest, sedam godina...

POLOŽAJ ENKLITIKE (RASPORED RIJEČI U REČENICI)		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
netko je	je netko	Vole dat do znanja da netko je blizu vrata.
su sjajno	sjajno su	Haljine od Matije su sjajno sjele.
su nažalost	nažalost su	Moje prehrambene navike su nažalost loše.
način se	se način	Na koji način se to dešava.
konstantno moj rad	moj rad konstantno	Konstantno moj rad izaziva nekakvo čuđenje javnosti i ekstremne popularizirajuće emocije...
nama se	se nama	Ljudi koji nama se javljaju kažu da su to i terapijski psi...
živiš ti*	ti živiš	Kako živiš ti kao glazbenik u New Yorku?*

Leksička razina

IMENICE		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
lova	novac	Ako želite upoznat čoeaka koji može napraviti od dreka lovu onda upoznajte Hrvoja Bujasa i to je to.
milicajac	policajac	I kad je on meni rekao 'jel ti znaš ko sam ja' ja kažem neam pojma, očigledno ste milicajac .
fastfood*	restoran brze hrane	Činilo mu se da bi bilo super imati fastfood blizu ekonomije.*
fešta	zabava	Znam da mi je Puhanić na fešti poslije rekao da je to bija jedan od najprodavanijih Nacionala...
fail	pogreška	Najveći fail je sigurno bio WTF Jeans u koji smo uložili dosta novaca, vremena...
fejs*	Facebook	Nezadovoljan je na fejsu napisao da će ovako za tri mjeseca doći do spaljene zemlje i iznio nekoliko prijedloga. Otvorili su fejs grupu Glas poduzetnika i napisali deset konkretnih zahtjeva.
biznis*	posao/projekt	Čitao sam negdje da ste vi čovjek koji ujutro krene na posao s pet ideja za novi biznis . Moja dva biznisa Crno Jaje i OsigurajMe...

drug	prijatelj	Zbog takvih izmišljenih radnih mjesta, za kojekakve stranačke kolege, drugove , rodjake, ljubavnice... Ako želite svoju ljubavnicu, svog stranačkog druga , prijatelja negdje riješiti, smjestiti kvalitetno, adekvatno ga platiti...
<i>lockdown</i>	zatvaranje	Dode na taj sastanak koji je bio vrlo bitan znači, nakon šta se dogodio taj lockdown ... U momentu kad su, i pogotovo ako se misli sa lockdownom ...
moment	trenutak	Sad u ovom momentu ciljamo na čovjeka koji se pokazao kakav se pokazao prema svim onima koji su doista u problemima. ...i u jednom momentu četvrti, peti mjesec su padovi bili devedeset, odnosno osamdeset posto. U momentu kad su, i pogotovo ako se misli sa lockdownom... ...jer ta Hrvatska turistička zajednica niti tada nije znala prepoznati pravi moment ...
nivo	razina	Mnogim malim, rekao bih mikro tvrtkama smo digli poslovanje na jedan sasvim novi nivo .
pijaca	tržnica	Nismo tu na pijaci .
<i>know-how</i> iskustvo	iskustveno znanje	Ova vlada ima na koncu konca i know-how iskustvo trideset godina ipak vladanja...
<i>by the way</i>	inače / usput	By the way turizam je 25% hrvatskog BDP-a.
respekt (<i>respect</i>)	poštovanje	Gdje sam stekao nekakav njegov respekt ...
friško	svježe	...još su bile friške rane...
poen	bod	Meni je to dosta nekakvo skupljanje političkih poena ...
amoralno	nemoralno	...da je to jedna amoralna stvar koja se ne smije raditi.
lider	vođa	Što je trebalo sve skupa prikazat jedan dugi vremenski period u kojem je taj proizvod zapravo lider .

IMENICE		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
zauvijek*	trajni	Preslatke mješanke Šiba i Inu traže svoj zauvijek dom.*
u prirodi	inače	...i to je definitivno onakva kakva sam ja u prirodi .
šorc	kratke hlače	...a od ovok ljeta sam i muške cro šorceve .
golman	vratar	Kako nisam baš brza bila branila sam, kao golman sam bila.

šlape	papuče	Zapravo su vrlo aktivne i kak su dvije onda se puno igraju zajedno i skaču i trže i uzimaju nam šlape .
klinci	djeca	To će sigurno veselit klince .
frižider*	hladnjak	I u frižider!*
lockdown*	zatvaranje	S našom Julijom Bačić Barač iskreno je razgovarao o lockdownu ...*
cuga	piće	Zadnja cuga , zamisli, zadnja cuga .
lova	novac	Ma kaj tebe briga, ti ležiš na lovi .
bajk	bicikl	Danas da mi neko veli ono sjedi na bajk stari moj...
muzika	glazba	Ne mogu se financirat od muzike , s obzirom da ne mogu niti doć u Hrvatsku.
lines	stihova / redova	Nekoliko lines iz „Nije bitno“.
kick*	preokret	I imat će jedan mali kick koji ćemo tek na kraju predstaviti.
direkt*	direktno	Pire radimo direkt u loncu.
final touch*	posljednji korak	I final touch , malo umaka.

GLAGOLI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
desiti	dogoditi	Nama se znalo desiti da se onako, ko se prije probudi, taj dođe sa neakvom idejom...
participirati	sudjelovati	Nači ja nisam participirao u samom procesu kupnje kuća...
biti	trajati	Zahvaljujući neefikasnom pravosuđu, stotine tisuća kuna je praktički moralo biti otpisano je su ročišta bila po šest, sedam godina...
dešava	dogaća	Na koji način se to dešava .

GLAGOLI		
NETOČNO	TOČNO	KONTEKST
interesira	zanima	Prišuljat se sigurno ne može, uvijek ih sve interesira .
fotkat	fotografirati	Svjetlost je najbitnija, a onda dobar prijatelj koji će te fotkat kad god ti treba.
velim	kažem / tvrdim	Mislím da će se dat lako odgojiti i velim da su prekrasni karakteri.
upiknuti	ubosti	...onda ću u svaku lizalicu upiknuti ovaj štapić.*
desiti	dogoditi	...onda se nekakva snaga desi ...

ZAKLJUČAK

Emisije koje su predmet istraživanja jesu „Nedjeljom u 2“ (HTV) i „IN magazin“ (Nova TV). Obje se emisije mogu promatrati kao uzorak za televiziju na kojoj se emitiraju: ozbiljna emisija – ozbiljna televizija i komercijalna emisija – komercijalna televizija. Rad je htio usporediti odnos prema standardu, odnosno koliko se novinari/voditelji i gosti pridržavaju

standardnojezičnih normi te pripadaju li po svojim obilježjima novinarsko-publicističkom i/ili razgovornom funkcionalnom stilu te postoji li razlika u odnosu prema standardu ovisno o kojoj je televiziji riječ (nacionalna – komercijalna).

Zbog toga su na početku rada u teorijskom dijelu predstavljeni odabrani funkcionalni stilovi uz pomoć relevantne literature koja je činila teorijsku osnovu i koja je dopunjena relevantnim člancima i knjigama koje se bave normativnošću hrvatskoga jezika. Navedena je literatura, osim teorijske podloge, osigurala neophodno poznavanje jezičnih načela koja su omogućila prepoznavanje odstupanja proučavanih u ovome istraživanju.

Prva hipoteza *U emisiji „Nedjeljom u 2“, u odnosu na emisiju „IN magazin“, manje je obilježja razgovornog funkcionalnog stila.* djelomice je ovome istraživanju potvrđena. Rezultati su pokazali da su obilježja razgovornog stila u objema emisijama podjednako zastupljena – odstupanja su pronađena na svim odabranim normativnim razinama. U objema emisijama gosti su se više koristili razgovornim funkcionalnim stilom (više nego ijednim drugim). Što se tiče novinara / voditelja, u emisiji „IN magazin“ više je bilo obilježja razgovornoga funkcionalnoga stila nego u emisiji „Nedjeljom u 2“.

Druga hipoteza *U emisiji „IN magazin“ najzastupljeniji je razgovorni stil, a u emisiji „Nedjeljom u 2“ publicistički funkcionalni stil.* također je djelomice potvrđena. Istraživanje je pokazalo da je u emisiji „IN magazin“ zaista najzastupljeniji razgovorni funkcionalni stil, ali on je također najzastupljeniji i u emisiji „Nedjeljom u 2“, a ne novinarsko-publicistički kako je navedeno u hipotezi.

Treća hipoteza *Odstupanja od sintaktičke norme prisutna su u objema emisijama.* ovim je istraživanjem potvrđena. Sva pronađena odstupanja u skladu su s postavljenom hipotezom.

Četvrta hipoteza *Jezično posuđivanje, posebice uporaba anglizama, zastupljenije je u emisiji „IN magazin“ nego u emisiji „Nedjeljom u 2“.* nije potvrđena. Zastupljenost anglizama, ali i jezičnog posuđivanja uopće podjednaka je u objema emisijama. Iako su u emisiji „IN magazin“ pronađeni primjeri posuđenica u više vrsta riječi, u emisiji „Nedjeljom u 2“ zastupljenost posuđenica bila je veća.

Peta hipoteza *U objema emisijama gosti se više služe razgovornim stilom nego voditelji/novinari.* ovim je istraživanjem potvrđena zato što je pronađeno znatno više primjera odstupanja kod gostiju nego kod novinara što je i vidljivo u rezultatima.

Šesta hipoteza *U objema se emisijama kod gostiju mogu čuti dijalektni oblici hrvatskog jezika.* ovim je istraživanjem potvrđena, a to je vidljivo u rezultatima istraživanja.

Zaključno, obje se emisije podjednako (ne) pridržavaju normi standardnoga hrvatskoga jezika. Kako je i navedeno u teorijskom dijelu, nitko se u opuštenom i nepripremljenom izričaju ne služi čistim standardnim jezikom jer je čovjeku takav govor neprirodan. Pronađena su odstupanja razumljiva jer je riječ o govornim emisijama, a govor je (koliko god bio pripreman unaprijed) pod utjecajem svakodnevnog izražavanja. Kako su rezultati i pokazali, novinari nisu previše odstupali od norme što upućuje na činjenicu da je odnos prema standardu u analiziranim dvjema emisijama bitna stavka poslovanja (ili barem vlastitih načela pojedinaca). Iako su anglizmi (uz ostale posuđenice) poprilično zastupljeni u objema emisijama, većina je primjera primijećena kod gostiju što također ide u prilog novinarima koji su se većinom koristili hrvatskim leksikom.

LITERATURA

1. Anić, V. (1994) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber
2. Badurina, L. (1998) Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici. *Filologija*, 30-31, str. 417-426.
3. Barbarić, T. (2011) Odnos hrvatskih medija prema engleskome jeziku: snobovi ili *trendsetteri*?. *Medianali*, Vol. 5, No. 10, str. 93-106.
4. Barić, E. et al. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Pergamena: Školske novine
5. Frančić, A., Hudeček, L. i Mihaljević, M. (2005) *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
6. Frančić, A., Petrović, B. (2013) *Hrvatski jezik i jezična kultura*. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“
7. Hudeček, L. i Mihaljević, M. (2009) *Jezik medija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
8. Hudeček, L., Lewis, K., Mihaljević, M. (2011) Pleonazmi u hrvatskome standardnom jeziku. *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, str. 41-72.
9. Josić, Lj. (2010) Književnoumjetnički stil – funkcija standardnoga jezika, jezik sui generis ili „nadstil“?. *Studia lexicographica*, god. 4, br. 2 (7), str. 27-48.
10. Katičić, R. (1999) Načela standardnosti hrvatskoga jezika. U: Samardžija, M., ur., *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 295-307.
11. Mihaljević, M., Kovačević, B. (2006) Frazemi kroz funkcionalne stilove. *Jezik*, 53, str. 1-15.
12. Opačić, N. (2007) Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik. *Jezik*, 54, str. 22-27.
13. Sapunar Knežević, A., Togonal, M. Hrvatski jezični standard u jeziku javne komunikacije: Uloga medija u oblikovanju hrvatske jezične svijesti i kulture. *Medianali*, Vol. 6, No. 12, str. 17-34.
14. Silić, J. (1999) Leksik i norma. U: Samardžija, M., ur., *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 282-292.
15. Silić, J. (2006) *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput
16. Vrljić, S. (2007) Poštalice u hrvatskom jeziku. *Jezik*, 54, str. 60-64.
17. Vrsaljko, S. (2011) Pregled suodnosa razgovornoga stila i slobodnijih žanrova novinarsko-publicističkoga stila (na primjeru ekspresivnosti izraza). *Magistra Iadertina*, 6(6), str. 117-124.

ZNAČAJ KVALITETNE I ZDRAVE HRANE

Sažetak

U životu svakog pojedinca prvenstvenu ulogu igra hrana. Ravnoteža, umjerenost i raznolikost osnova su pravilne ishrane. Pravilna ishrana mora biti u ravnoteži sa potrebama organizma te sadržati sve grupe namirnica koje će osigurati dovoljno nutrijenata i energije da bi se te potrebe zadovoljile. Posebno je važna ishrana djece jer direktno utiče na njihov rast, razvoj i sazrijevanje. Bolesti koje su povezane sa izloženošću organizma pesticidima su teške posljedice koje dovode u vezu sa pojavom kancerogenih ćelija.

Neadekvatna ishrana povezuje se sa lošijom koncentracijom u školi, raznim zdravstvenim stanjima i bolestima. Pravilna ishrana osnova je brige za zdravlje djece, važan cilj svake porodice, ali i važan cilj zdravstvene djelatnosti, i to prije svega zbog saznanja o povezanosti prehrane i raznih bolesti, pa i malignih bolesti. U fazi odrastanja (rasta i razvoja) posebno je značajna pravilna i kvalitetna ishrana.

Ključne riječi: hrana, organizam, zdravlje, razvoj, kvalitet, pesticidi.

Summary

Food plays a primary role in the life of every individual. Balance, moderation and diversity are the foundations of a proper diet. Proper nutrition must be in balance with the needs of the body and contain all food groups that will provide enough nutrients and energy to meet these needs. The nutrition of children is especially important because it directly affects their growth, development and maturation. Diseases associated with exposure to pesticides are severe consequences associated with the appearance of cancer cells.

Inadequate nutrition is associated with poorer concentration in school, various health conditions and diseases. Proper nutrition is the basis of caring for the health of children, an important goal of every family, but also an important goal of health activities, primarily because of the knowledge about the connection between diet and various diseases, including malignant diseases. In the phase of growing up (growth and development), proper and quality nutrition is especially important.

Key words: food, organism, health, development, quality, pesticides.

Uvod

Osiguravanje uslova za odgovarajući psihofizički rast i razvoj, zdrave prehrabene navike koje se steknu u ranom djetinjstvu, ostaju prisutne te utiču na odabir hrane i u kasnijoj dobi. Djetinjstvo je pravo i najbolje doba za djelovanje, učenje i usvajanje prehrabnenih navika koje ostaju prisutne čitav život. Pravilna ishrana i redovna fizička aktivnost glavni su faktori u njegovanju i održavanju dobrog zdravlja kroz cijeli život. Pravilna ishrana zaslužna je za djetetov emocionalni, mentalni i socijalni razvoj. Važna je tokom cijelog života, a naročito tokom rasta (djetinjstvo i adolescencija) jer omogućava mozgu, kostima i drugim organima ostvariti potpuni potencijal. Zbog toga je od velike važnosti pružiti svakom djetetu i mladoj

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt

osobi uravnoteženu prehranu te tako osigurati sve hranjive sastojke i energiju neophodnu za fizički rast i mentalni razvoj.

Od velike je važnosti da djeca školske dobi jedu raznovrsnu hranu, raspoređenu u pravilnim vremenskim razmacima tokom dana (doručak, ručak, večera, međuobroci). Prvim jutarnjim obrokom reguliše se osjećaj gladi tokom cijeloga dana. Djeca školskog uzrasta uz žitarice, koje trebaju činiti glavni dio svakog obroka, trebaju svakodnevno jesti mnogo svježeg voća i povrća. Isto tako, na jelovniku trebaju biti zastupljeni riba, jaja, meso, mahunarke i sjemenke. Djeci školskog uzrasta potrebno je osigurati kvalitetan međuobrok sastavljen od hrane niže energetske vrijednosti, a visoke nutritivne i zaštitne vrijednosti (bjelančevine, minerali, vitamini). Unos energije (kalorija) trebao bi biti u ravnoteži sa potrošnjom energije.

Zdrave prehrabene navike koje djeca steknu u ranom djetinjstvu, utiču na odabir hrane i način prehrane u kasnijem životnom razdoblju, a time i na zdravlje u odrasloj dobi.

Uopšteno, pravilnu ishranu možemo svesti na tri osnovna načela: raznolikost, uravnoteženost i umjerenost. Godine 1992. Američko Ministarstvo poljoprivrede konstruisalo je prvu piramidu pravilne ishrane, svojevrsan grafički prikaz prehrabnenih namirnica, odnosno vodič za pravilnu ishranu. Piramida pravilne ishrane (slika 1) postala je jednostavan i opšte prihvaćen model za uravnoteženu ishranu koji pruža smjernice o potrebnoj zastupljenosti pojedinih skupina namirnica u ishrani te na taj način osigurava pravilan omjer hranljivih sastojaka.

Slika 1. Piramida pravilne ishrane

Prema piramidi ishrane, a na osnovu nekih zajedničkih nutritivnih karakteristika, namirnice se najčešće dijele u šest grupa: žitarice i proizvodi od žita (snabdijevaju energijom, vlaknima, vitaminima i mineralima); voće i povrće (snabdijevaju vlaknima, vitaminima i mineralima, izvor su antioksidanata); mlijeko i mliječni proizvodi (snabdijevaju kalcijem, bjelančevinama, vitaminima i mineralima); meso, riba, jaja (snabdijevaju bjelančevinama, vitaminima i drugim mineralima, naročito željezom); masti i ulja te dodaci hrani (so, začini, šećer, umjetni zaslađivači). Pravilna ishrana je prvenstveno hrana koja je prirodna bilo to da li je meso, voće ili povrće. Cilj ovog rada jeste prepoznati sam značaj povrća i voća i njihov uticaj na zdravlje djece.

Povrće je zajednički naziv za kultivisane biljke ili njihove dijelove koje se koriste za ljudsku ishranu. Za jelo se priprema na različite načine. Upotrebljava se i kao svježe i kao

konzervisano. Bogato je ugljenim hidratima i bjelančevinama, a na njihov ukus prvenstveno utiču biljna ulja. Zahvaljujući visokom sadržaju vitamina, minerala, celuloze, a malim količinama masnoće, u ishrani ima neprocjenjivu ulogu. Količina vitamina i minerala se razlikuje među vrstama i mjestima u kojima to povrće uspijeva. Mnogi nutricionisti podstiču ljude da konzumiraju dosta voća i povrća, pet ili više porcija dnevno. Kina je najveći proizvođač povrća.

Povrtlarske kulture bile su poznate i korištene u ishrani već u petom i četvrtom milenijumu prije nove ere, a neke vrste povrća poput rena, crnog i bijelog luka, su se prije dvije hiljade godina tretirali i kao lijekovi. Zabilježena je izjava slavnog grčkog doktora Hipokrata: „*Hrana treba da bude lijek, a lijek hrana.*” Prije razvoja poljoprivrede, ljudi su bili lovci sakupljači. Oni su prikupljali jestivo voće, orase, stabljike, lišće, lukovice i krtole, lešinarili mrtve životinje i lovili žive za hranu. Tokom zabilježene istorije, bogati su mogli da priušte raznovrsnu hranu, uključujući meso, povrće i voće, dok je za siromašne ljude meso bilo luksuzno i hrana koju su jeli bila je vrlo monotona, tipično se prevashodno sastojala od osnovnih proizvoda napravljenih od pirinča, raži, ječma, pšenice, prosa ili kukuruza. Dodatak povrća je pružao izvjesnu raznovrsnost ishrane.

U antičkoj Kini, pirinač je bio osnovni usjev na jugu, a pšenica na sjeveru. Povrće koje je korišteno u jelu se sastojalo od boba soje, repe, praziluka i bijelog luka. Meso je bilo luksuzna hrana Egipćana, mada je ponuda ribe bila u izobilju. Uz osnovnu hranu je korišteno povrće kao što su tikve, boranija, leća, luk, praziluk, bijeli luk, rotkvice i salata. Što se tiče hemijskog sastava, celuloza je strukturna materija i nesvarljiv sastojak biljnih ćelija. Smatra se da povrće, naročito u svježem stanju, predstavlja važan izvor vitamina.

U povrću najviše ima vitamina C (u paprici, kupusu, spanaću, kelju i krompiru), zatim vitamina A (u kelju, spanaću, mrkvi, paradajzu, zelenoj salati, celeru) i vitamina B (u kelju, kupusu, spanaću, grašku, krompiru, paradajzu). Pored ovih vitamina u povrću se nalaze i vitamini E i K i izvjesna mala količina vitamina D.

Značaj vitamina je u tome što su oni neophodni za održavanje normalnog zdravlja u doba razvoja i rasta organizma. Povrće sadrži i dovoljne količine mineralnih materija, a njihova se količina u pojedinim vrstama kreće od 1 do 3 grama. U povrću najviše ima kalcijuma i gvožđa. Posebnu vrijednost povrću kao hrani daju vitamini i mineralne materije, a pored toga povrće sadrži i niz drugih sastojaka koji su specifični i koji daju bolji ukus ostaloj hrani, nadražujući i aktivirajući organe za varenje. Najčešću biološku i hranljivu vrijednost ima svježe povrće, prvenstveno kao izvor vitamina i mineralnih materija. Iako je značaj povrća u ishrani dugo bio potcjenjivan, on je porastao otkrićem uloge vitamina i mineralnih soli.

Savremena nauka o ishrani smatra neophodnim da dnevni obrok čovjeka obuhvata 400-500 grama raznog povrća. Upotreba povrća po glavi stanovnika kod nas je nedovoljna, u poređenju sa potrošnjom u nekim drugim zemljama. U savremenoj medicini se smatra da se neke vrste povrća mogu upotrebljavati kao ljekovita sredstva, i to direktno ali se iz njih izdvajaju aktivni sastojci od kojih se prave izvjesni lijekovi. Među ljekovite biljke spadaju bijeli luk, ren, paprika, plavi patlidžan, peršun i drugi. Neki od njih djeluju kao ljekovita hrana bilo da se od njih prave specifični lijekovi. Kada je riječ o povrću vrlo je važno napomenuti i same pesticide koji se odnose na sve namirnice.

Pesticidi – štetnost za ljudski organizam

Pesticidi su hemijska i rjeđe, prirodna odnosno mikrobiološka sredstva, koja se koriste u poljoprivredi za suzbijanje uzročnika biljnih bolesti, štetnih insekata, stonoga, puževa i

glodara. Zakonski je regulisano kolika je dopuštena količina tih onečišćivača, a ona se određuje prema vrijednostima koje se smatraju neškodljivim za ljudski organizam. Međutim, osim aktivnih sastojaka koji ubijaju štetočine, pesticidi sadrže i neaktivne sastojke koji osiguravaju djelovanje aktivnima, a oni su često zanemareni u zakonskim odredbama iako i oni nose rizik za ljudsko zdravlje. Pesticidima se uglavnom tretira voće i povrće, no njihovih toksičnih tragova naći ćemo i u žitaricama, mesu i mesnim proizvodima te u životinjskom mlijeku.

Slika 2. Prskanje povrća pesticidima

U zemljama u kojima zakoni vezani za primjenu hemijskih sredstava u proizvodnji hrane nisu dobro regulisani, količine pesticida u hrani dostižu zabrinjavajuće visoke nivoe. Međutim, čak i niske količine pesticida u hrani mogu djelovati štetno na ljudski organizam kroz godine, odnosno kroz redovno konzumiranje takvih namirnica.

Posebno osjetljivu skupinu čine djeca na čiji rast organizma toksini iz pesticida imaju mnogo snažniji učinak. Dugotrajna izloženost pesticidima može imati teške posljedice na živčani sistem te uzrokovati slabo pamćenje, teškoće u koordinaciji te smanjiti reflekse, vidne sposobnosti i motoričke vještine. Ovi simptomi su obično vrlo suptilni i razvijaju se vrlo polako, a rijetko se njihov uzrok prepoznaje upravo u pesticidima. Takođe, toksini iz pesticida mogu uzrokovati:

- astmu,
- hiperosjetljivost,
- alergije,
- hormonalne probleme,
- bolesti reproduktivnog i probavnog sistema.

Njihova sposobnost uništavanja zdravih stanica može dovesti i do razvoja karcinoma.

Pesticidi iz voća i povrća mogu i udvostručiti rizik od razvijanja **ADHD-a**, odnosno poremećaja hiperaktivnosti i deficita pažnje kod djece. Najvećem riziku od djelovanja pesticida su izloženi poljoprivrednici i ljudi koji su s njima u direktnom kontaktu. Sudeći prema listi koju je izradila *Radna grupa za okolinu* iz Sjedinjenih Američkih Država koja se specijalizovala za otkrivanje štetnih tvari u hrani, najviše pesticida nalazi se u: jagodama, špinatu, breskvama, jabukama, kruškama, trešnjama, grožđu, celeru, rajčicama, paprikama, krompiru, krastavcima, zelenoj salati i grašku. Što se tiče povrća, ono povrće koje se smatra da je najmanje tretirano pesticidima je kupus, luk, karfiol, šparoge, mrkva, patlidžan, kukuruz šećerac, gljive. S obzirom na to da se većina toksičnih tvari zadržava u kori namirnica, svako voće i povrće koje se može oguliti sigurniji je izbor od onog čiji je jestivi sadržaj direktno izložen pesticidima.

Kako izbjeći unos pesticida kroz hranu?

Danas je vrlo teško pronaći namirnice koje nisu tretirane pesticidima. Iako organsko voće i povrće postaje sve dostupnije, organsko ne znači neminovno i slobodno od pesticida, tako da je jedini način da budemo sigurni u ispravnost svojih namirnica njihov uzgoj u vlastitom vrtu. Međutim, malo ko danas raspolaže svojim vrtom i voćnjakom, pa je potrebno znati kako smanjiti količinu toksičnih tvari u kupovnim namirnicama. Uz malo vremena i truda moguće je sa kupovnih namirnica skinuti i više od 75 % štetnih ostataka pesticida. Iako se s voća i povrća veliki dio pesticida uklanja termičkom obradom namirnice, treba imati na umu da se time smanjuje i njena nutritivna vrijednost.

Slika 3. Uklanjanje pesticida sa povrća

Treba imati u vidu da se najviše pesticida nalazi na samoj kori koju je obavezno ukloniti. Voće i povrće je najbolje pažljivo oprati prije svakog konzumiranja. Nekim namirnicama je potrebno posvetiti veću pažnju kao što je zelena salata koja se intenzivno tretira pesticidima i zbog toga je najbolje svaki list pažljivo isprati nekoliko puta pod vodom. Veću količinu voća i povrća možemo natopiti u mješavinu sirćeta i vode na nekoliko minuta, a nakon toga isperemo toplom vodom. Na kraju, koliko god zastrašujuće zvučali podaci o hemijskom tretiranju voća i povrća, sigurno je veća šteta organizmu uskratiti njihove vitamine i minerale od one koju čine pesticidi, posebno ako se prije konzumiranja brižno očiste.

PRAVILA ZA UKLANJANJE BAKTERIJA

OSUŠITE
Voće treba dobro osušiti prije nego što ga pojedete. Često se bakterije nalaze na površini voća. Ako ga osušite odmah nakon pranja, bakterije neće imati vremena da se razmnože.

SECITE
Ako voće treba posjeći prije nego što ga pojedete, posječite ga pod mlazom vode. Također, izbjegavajte dodirivanje voća s površinama koje nisu namijenjene za namakanje voća.

SMIJEŠKAVANJE
Miješajte voće s drugim vrstama voća kako biste smanjili rizik od bakterija.

SODA BIKARBONAT
Soda bikarbonat može pomoći u smanjenju bakterija na površini voća. Može se koristiti za pranje voća.

PRIMODNI SPREJEVI ZA ČIŠĆENJE
Ipak, da biste bili sigurni i prirodni, pokušajte koristiti prirodne sprejeve. Najbolje je koristiti sprejeve koji su prirodnog porijekla.

SA SODOM BIKARBONATOM
Potrebno je: čista voda, čista soda bikarbonat, kuhinjska sol, sok od limuna.
Sastojci: 1 žlica sode bikarbonata, 1 žlica kuhinjske soli, 1 žlica soka od limuna.
Priprema: Pomiješajte sode bikarbonat i kuhinjsku sol u staklenom posudi koja može izdržati visoku temperaturu. Dodajte sok od limuna.
Koristite: Potopite voće u otopinu i pranje voće poperškajte sa svih strana.
Ostavite: da debljina od pet do deset minuta, a nakon toga voće operite pod mlazom hladne vode.
Za voće koje treba malo pranje, možete koristiti otopinu u posudi. I u tuju poljubite voće i posudu.

S LIMUNOM
Potrebno je: sok od limuna, kuhinjska sol, 125 ml vode.
Priprema: Pomiješajte sok od limuna i kuhinjsku sol u staklenom posudi.
Koristite: Potopite voće u otopinu i pranje voće poperškajte sa svih strana.
Ostavite: da debljina od pet do deset minuta, a nakon toga voće operite pod mlazom hladne vode.

ČETKA
Za površinu povrća i voća koristite četku. Četka treba biti čista i bez bakterija. Četku treba oprati nakon svake uporabe.

Slika 4. Načini uklanjanja pesticida sa povrća i voća

Voće su plodovi kultivisanih voćaka ili samoniklih višegodišnjih biljaka namijenjenih ljudskoj ishrani u svježem ili prerađenom stanju. Uspijeva na svim kontinentima i u svim klimatskim područjima gdje za pojedine vrste postoji odgovarajući sastav tla i klimatski uslovi. Od svih namirnica biljnog porijekla voće se, zbog svoje boje i oblika, mirisa, dobrog ukusa, biološke i prehrambene vrijednosti nalazi na jelovnicima od najstarijih vremena do danas, a najviše se cijeni zbog svog hemijskog sastava. Voće spada u posebnu grupu namirnica koje se, sa pojedinim izuzecima odlikuju:

- malom energetsom vrijednošću
- velikim sadržajem vode
- malom količinom proteina i masti
- znatnim sadržajem ugljenih hidrata i celuloze

- bogatstvom mineralnih sastojaka i vitamina, kao i sadržajem drugih hranljivih sastojaka kao što su enzimi, organske kiseline, antocijani, tanini i drugo.

Zbog ovakvog sadržaja, prije svega, mineralnih sastojaka, vitamina, celuloze, enzima i drugih koji imaju prevashodno zaštitnu ulogu u organizmu, kao i sadržaju voćnih šećera koji predstavljaju vrlo pogodne izvore energije, voće i povrće ima veliki značaj za ljudsko zdravlje. Botanička razlika između voća i povrća je ta da je voće sjemenkasta struktura koja se razvija iz oplodnog cvijeta, dok povrće nastaje iz drugih dijelova biljke, poput korijena i lišća. Paprike, rajčica, tikvice, patlidžan, grašak, maslina, bundeve i krastavci su isto plodovi koji pripadaju voću, ali pošto nisu slatki niti kiseli, kulinarski se smatraju i pripremaju kao povrće.

Voda u voću ima važnu fiziološku ulogu jer aktivira lučenje u želucu i crijevima, te povoljno djeluje na bubrege i kožu. Svi sastojci voća, osim vode, čine njegovu *suvu tvar*, a mogu biti topljivi i netopljivi u voćnom soku. Najviše vitamina nalazi se ispod kore voća tako da se guljenjem sirovog voća gubi dosta vitamina. Osim vitamina, vrlo važan sastojak voća su i *voćne kiseline* - limunska, jabučna, vinska i druge.

One daju svježem voću ugodan kiselkast ukus. U voću ih ima 3 do 4 %. *Mineralnih tvari*, poput soli kalcijuma, kalijuma, fosfora, natrijuma, željeza i drugih u voću ima približno 1 %. *Enzimi* u voću imaju ulogu organskih katalizatora u biohemijskim procesima. Oni su uzročnici promjena boje i mirisa pojedinih vrsta voća. Energetska vrijednost voća nije velika jer manji udio otpada na energetske sastojke. Najhranljiviji sastojci voća su *šećeri*. Ljudski ih organizam najlakše apsorbira pa voće ne samo što osvježava, već je i lako probavljivo.

Slika 5. Svježe voće

Voće nam daje ugljene hidrate, vitamine, minerale, biljna vlakna, vodu i mnoge aktivne tvari poput fitonutrijenata (hranljive tvari prirodno prisutne u biljkama), koji pomažu našem tijelu da ostane zdravo. Fitonutrijenti, prirodne boje voća i povrća, kao što je crveni likopen iz rajčice, ljubičasti resveratrol iz grožđa, te žuti lutein iz jabuke daju snažnu antioksidativnu zaštitu tijelu i mnoge druge zdravstvene dobrobiti. Zbog toga svakodnevno trebamo jesti raznobojno voće, jer od svake boje dobivamo drugačiju zdravstvenu dobrobit, za bolji vid, kožu, probavni sistem. Voće ima malu energetska vrijednost u odnosu na mnoge druge

namirnice, a svakodnevnom konzumacijom može pomoći u prevenciji prekomjerne tjelesne težine. Svakodnevno konzumiranje voća može pomoći boljoj probavi, te u zaštiti od kroničnih bolesti kao što su srčano-žilne bolesti, moždani udar i neki oblici raka.

Važnost povrća i voća u ishrani

Svakodnevno konzumiranje voća i povrća smatra se osnovom pravilne ishrane. Tokom posljednjih decenija, sve veći dio pažnje posvećuje se važnosti visokog unosa voća i povrća kao bitnog dijela zdravog načina života. Voće i povrće važni su izvori vitamina C, vitamina B6, vitamina E, vitamina D, karotena i folata, različitih mineralnih tvari (željeza, magnezijuma, kalcijuma, kalijuma), jednostavnih i složenih šećera, pektina i drugih vlakana, voćnih kiselina te drugih sastojaka koji imaju antioksidativna svojstva i značajno smanjuju rizik od oboljenja. U novije vrijeme, voće i povrće postaju predmet mnogih naučnih istraživanja koja u velikoj mjeri potvrđuju njihovu svestranu prehrambenu vrijednost.

Koliko treba dnevno konzumirati voća i povrća? Preporuke Svjetske zdravstvene organizacije su minimalno 400 g. na dan. Međutim, to u svakodnevnom životu otežava prepoznavanje preporučene količine, pa se savremene preporuke postavljaju na principu porcije. Tako porcija za voće iznosi onoliko koliko možemo obuhvatiti cijelom šakom, a preporučuje se 5 do 10 takvih porcija na dan. Za povrće praktično ne postoje ograničenja uz poštovanje principa unosa ostale hrane koja sadrži preporučene količine lipida i proteina.

Što se tiče povrća i voća bijele boje važno je naglasiti da takvo voće i povrće sadrži veći broj korisnih fitohemikalija od kojih se po svojim antivirusnim i antibakteriološkim dejstvima ističu alicin i potasium. Naučnici su ustanovili da svaka dnevna porcija od 25 g. bijelog voća i povrća (prosječna težina na primjer jabuke je 120 g.) dovodi do smanjenja opasnosti od srčanih napada za devet posto. Oni su, takođe, istakli da treba obavezno jesti i povrće i voće drugih boja, jer ono štiti od ostalih hroničnih oboljenja.

Opšte je poznato kako djeca "jedu ono što im se sviđa", a istraživanja su u više navrata pokazala da dječje preferencije hrane jako predviđaju njihov unos. "Nažalost, namirnice koje djeca najviše vole su rijetko visoke nutritivne vrijednosti. Top deset namirnica, kod djece u dobi od 2 - 14 godina, uključuje pomfrit, čokoladu, pizzu, tortu i sladoled" (Cooke i Wardle, 2005, str. 8). Kada biraju između različitih skupina hrane, djeca su kao najomiljeniju hranu odabrala masnu/slatku, a zatim voće, dok je povrće bilo najomraženije. "Preferencije prema voću i povrću bile su veće kod djevojčica nego dječaka, dok su dječaci pokazali veću sklonost prema masnoj/slatkoj hrani, mesu, mesnim prerađevinama i jajima" (Cooke i Wardle, 2005, str. 8).

Najveći razlog nastanka gojaznosti kod djece jeste ishrana bazirana na brzom hrani, bijelom i lisnatom pecivu, čipsu, raznim grickalicama, gaziranom piću, slatkišima, nedovoljna fizička aktivnost i neredovni obroci. Takva nepravilna ishrana dovodi kod djece do pojave gojaznosti, dijabetesa, visokog pritiska, do povećanja masnoće u krvi, deformiteta kičme, anemije, nedostatka kalcijuma, rahitisa i neotpornosti organizma. Izvjestan broj djece boluje od mentalno uslovljenih poremećaja ishrane, anoreksije (odbijanje hrane) i bulimije (pretjerano uzimanje hrane i namjerno povraćanje), što bi roditelji trebali da prepoznaju i ne ignorišu problem.

Mlijeko, jaja i meso su jako važna hrana. Najzdravije mlijeko se dobija od zdrave stoke, lako je za želudac, bolje ga je piti provareno nego nevareno. „Nauka dokazuje da se od nevarenog mlijeka, kad ga osoba pije, može dobiti bolest ako je stoka istu imala“ (Pelagić, str. 28). Pelagić kaže da u jajetu ima životnih čestica, a to dokazuje time da pile prokljuje jaje i iz

njega izade s cijelim svojim organizmom. Jaja nisu dobra jesti prepržena i prevarena, nego umjereno prženo i umjereno kuvano, a najzdravije je pojesti prijesno (razmutiti ili razbiti koru i popiti). Meso je najzdravije jesti kuvano s kakvim povrćem. Meso treba kupovati i jesti samo od pregledanih životinja.

Istraživanja pokazuju da većina gojazne djece ostaje gojazna čitav život sa svim zdravstvenim i socijalnim posljedicama koje debljina donosi, kao što su zadirivanje vršnjaka pa čak i razvoj depresije i anksioznosti u adolescentnoj i odrasloj dobi, posebno kod djevojčica. Gojaznost nije samo estetski problem pojedinca, već i društveno-zdravstveni problem. Gojazna osoba u povećanoj je opasnosti od nastanka sledećih bolesti: dijabetesa, kardiovaskularnih bolesti, bolesti jetre i bubrega, gastroenteroloških bolesti, artroza, trombo-embolijskih bolesti, te nekih vrsta karcinoma. Važnu ulogu u sprečavanju gojaznosti i pojavu bolesti kod djece imaju njihovi roditelji. Prehrana, fizička aktivnost djeteta i samopoštovanje, uveliko zavise od stavova, ponašanja i zalaganja roditelja. Iako gojaznost ima nasljednu komponentu, roditelji su ti koji su uzor svojoj djeci i s kojima se djeca poistovjećuju. Istraživanja su pokazala da stanje uhranjenosti roditelja, posebno očeva, i njihov nivo fizičke aktivnosti, utiče na status uhranjenosti djece.

Ovaj problem roditelji najlakše skidaju sebi sa vrata tako što svojoj djeci jednostavno daju u ruke novac namjenjen za užinu. Možda ovo djeluje kao brzo i efikasno rješenje, međutim nutricionisti neprekidno naglašavaju kolika se opasnost po zdravlje i pravilan razvoj djeteta krije u ovakvom postupku. Istraživanja pokazuju da djeca u najvećem broju slučajeva novac za užinu potroše na brzu hranu, grickalice i gazirane napitke. Prehrambeni miks koji se pri tom dobija, sa nutricionističke tačke gledišta, prava je katastrofa - on je prepun nezdravih masti, šećera, kofeina i vještačkih aditiva, što u kombinaciji sa višesatnim sjedenjem na nastavi, direktno dovodi do pojave gojaznosti. Koliko je ovo veliki problem, svjedoči i činjenica da su pojedine države u Americi i zakonski zabranile prodaju fastfood-a na područjima blizu škola, a aparate sa gaziranim napicima udaljile na tačno propisano odstojanje od zgrada u kojima borave đaci. Brojni su uzroci koji izazivaju prekomjerno unošenje hrane, smanjenu fizičku aktivnost ili smanjeno korištenje unešenih kalorija.

Kako bi se efikasno promovisale pravilne prehrambene navike putem školskih vrtova, važno je razviti razumijevanje učinkovitosti o pravilnoj ishrani kroz školske vrtove. Školski vrtovi u sklopu obrazovanja o ishrani mogu povećati znanje o voću i povrću i izazvati promjenu prehrambenog ponašanja kod djece. "U školi u prirodi isprepliću se vaspitno-obrazovne aktivnosti mladih gdje oni obavljaju raznovrsne aktivnosti koje proističu iz njihovog zajedničkog života i na njih djeluje jako povoljno" (Simić, 2015, str. 135). Školski vrtovi trebaju i mogu uzgajati različito povrće te više vrsta zelenog lisnatog povrća, što mogu zasaditi sami učenici kroz nastavu (školu) u prirodi.

Roditelji su za svoju ili djetetovu gojaznost skloni da optuže genetiku, nedostatak vremena za pripremu zdrave hrane, jeftiniju „brzu hranu” koju lakše sebi priuštimo, loš uticaj vršnjaka, obdaništa ili okoline. Daleko najčešći uzrok za gojaznost jeste preobilna ishrana, a gojazno dijete je ogledalo kvaliteta porodične trpeze i zdravih navika članova porodice. Što se prije roditelji uhvate u koštac sa problemom svog gojaznog djeteta, smanjiće mogućnost da u zreloj dobi oboli od hroničnih bolesti savremenog svijeta.

Kada roditelji tvrde: „Moja djeca ne žele jesti povrće”, možda ipak odustaju olako. Djeci bi trebalo poslužiti povrće i kombinacije jela od povrća koje više preferiraju. Oni sigurno ne vole sve vrste povrća sve vrijeme, ali svakako vole neke vrste neko vrijeme. Važno je da se roditelji fokusiraju na one vrste koje vole, a ne na one koje ne vole. Takođe, jela se mogu mijenjati i prilagođavati tako da se uvrste baš one vrste povrća koje djeca preferiraju. Djeci su veoma važna tekstura i izgled. Roditelji trebaju saznati koja tekstura i izgled su najzanimljiviji

djetetu, sa obzirom na voće i povrće, i upravo priprema na taj način može povećati spremnost djece da probaju novi ukus i povećaju unos povrća i voća. Mališani između četvrte i šeste godine života bi trebalo najmanje 200 grama povrća i isto toliko voća da pojedu tokom dana, ali argument kako je riječ o zdravoj hrani, za kojim roditelji obično posežu, za djecu nije dovoljan razlog za ubjeđivanje. Školsko okruženje u velikoj mjeri utiče na unos voća i povrća među djecom.

Kako se raznovrsnost i izbor hrane povećava tako i učenici imaju više opcija pri izboru hrane kao što su (pizza, piletina, čips, gazirani sokovi i pomfrit) i zbog tako velikog izbora smanjuju konzumiranje voća i povrća. Škole su ključno okruženje za podučavanje djece zdravoj prehrani i na taj način im pomažu u formiranju dugoročnog pozitivnog prehrambenog ponašanja. „Kako djeca često u školi konzumiraju barem jedan obrok ili užinu, zdravo jedenje ovih obroka pojačava njihovo znanje o zdravom načinu ishrane i ponašanja“ (De Zan, 2005, str. 15). Školski vrt doprinosi razvoju odgovornosti, discipline, upornosti, tačnosti, preciznosti, razvoju osjećaja za lijepo, važnosti uloge biljnih vrsta za život čovjeka i njihovo očuvanje, razvoju timskog rada, saradnje, slušanja, uputa i dugo.

6. ZAKLJUČAK

Pravilna ishrana je osnovni faktor optimalnog rasta i razvoja čovjekovog organizma i direkto utiče na njegovu radnu sposobnost i dužinu života. Zdrava i pravilna ishrana sigurno ima veliki uticaj na zdrav život. Ishrana ima značajnu ulogu i uticaj na zdravlje svakog pojedinca tokom cijelog života, a posebno kod djece predškolskog i školskog uzrasta jer osim zadovoljavanja osnovnih energetske potreba i hranljivih materija, dobro uravnotežena i pravilna ishrana osigurava njihov pravilan rast i razvoj. Nije teško odrediti osnovne smjernice zdravog života i pridržavati ih se da bi zadržali zdravlje i osjećali se prijatno u svom tijelu.

Pravilna ishrana osnova je brige za zdravlje djece, važan cilj svake porodice, ali i važan cilj zdravstvene djelatnosti, i to prije svega zbog saznanja o povezanosti ishrane i raznih bolesti. U fazi odrastanja (rasta i razvoja) posebno je značajna pravilna ishrana. Osiguravanje uslova za odgovarajući psihofizički rast i razvoj, zdrave prehrambene navike koje se steknu u ranom djetinjstvu, ostaju prisutne te utiču na odabir hrane i u kasnijoj dobi. Pravilna ishrana s raznovrsnim izborom namirnica može osigurati pravilan rast i razvoj, osjećaj sitosti i zadovoljstva, mentalne sposobnosti i imunološke funkcije. S obzirom da se prehrambene navike stečene u djetinjstvu nastavljaju i u odrasloj dobi, važno je djeci pružiti kvalitetnu prehranu i omogućiti usvajanje pravilnih prehrambenih navika.

Hrana je sastavljena od mnogih hranljivih materija, koje su svima potrebne za život, rast i razvoj, održavanje zdravlja, obezbjeđivanje energije za rad. Osnovne hranljive materije su vitamini, minerali, aminokiseline iz proteina, proteini, masti i ugljeni hidrati. Tokom posljednjih decenija, sve veći dio pažnje posvećuje se važnosti visokog unosa voća i povrća kao bitnog dijela zdravog načina života. Voće i povrće važni su izvori vitamina C, vitamina B6, vitamina E, vitamina D, karotena i folata, različitih mineralnih tvari (željeza, magnezijuma, kalcijuma, kalijuma), i drugih sastojaka koji imaju antioksidativna svojstva i značajno smanjuju rizik od oboljenja.

U prehranu je potrebno uvrstiti mnogo različitog voća, povrća i cjelovitih žitarica. Svakodnevno konzumiranje voća i povrća smatra se temeljem pravilne ishrane. Zahtjevi za energijom male djece i školske djece u velikoj mjeri se razlikuju ovisno o razlikama u rastu i stepenu aktivnosti. Dnevne energetske potrebe zavise, osim od nivoa osnovnih fizioloških potreba, i od fizičke aktivnosti te drugih vanjskih faktora. Škole su ključno okruženje za podučavanje djece o zdravoj ishrani i na taj način im pomažu u formiranju dugoročnog pozitivnog prehrambenog ponašanja.

Literatura

- De Zan, I. (2005). Metodika nastave prirode i društva. Zagreb: Školska knjiga.
- Cooke, L.J., Wardle, J. (2005). Age and gender differences in children's food preferences. *Br J Nutr.* 93, 741–746. DOI: 10.1079/BJN20051389
- Pelagić, V. (2015) Pelagićev narodni učitelj. Beograd: AKIA M. PRINC.
- Simić, K. (2015) Osnove metodike nastave, Evropski Univerzitet Brčko district.
- Suzić, N. (2010). Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi standardi. Banja Luka: XBS.
- Vujaklija, M. (1991). Leksikon stranih riječi i izraza. Beograd.: Izdavačko preduzeće Prosveta.

Slike:

- <file:///C:/Users/cscom/Piramida-prehrane.jpg>, preuzeto 25.01.2022.
- <http://zivetisaprirodom.blogspot.com/2013/05/zastita-od-pesticida-i-sredstava-za.html>, preuzeto 25.01.2022.
- <https://www.stvarukusa.rs/clanak/tri-jednostavna-nacina-za-uklanjanje-pesticida-s-voca-i-povrca/>, preuzeto 25.01.2022.
- <https://www.bljesak.info/lifestyle/hrana/kako-najbilje-ocistiti-voce-i-povrce-od-pesticida/273278>, preuzeto 25.01.2022.
- <https://www.jabuka.tv/ako-zelite-uspjesno-kontrolirati-tezinu-ovo-voce-jedite-svakodnevno>, preuzeto 25.01.2022.

Prof. dr Dragan Bataveljić¹
Prof. dr Anka Vojvodić¹
Prof. dr Marko Vojvodić¹

Stručni rad
UDK 351.77:613.2(497.11)

ZDRAVSTVENI NADZOR NAD HRANOM I PREDMETIMA OPŠTE UPOTREBE U REPUBLICI SRBIJI

Rezime

Autori u ovom radu obrađuju jednu izuzetno značajnu oblast koja svakim danom dobija sve više na značaju zbog očuvanja zdravlja stanovništva i njihove bezbednosti – sanitarni nadzor, koji vrši sanitarna inspekcija i zdravstveni nadzor nad hranom i predmetima opšte upotrebe. Zakonodavstvo, posvećeno ovoj oblasti je sve bogatije, jer je potrebno da se donesu odgovarajući propisi, koji su harmonizovani (usklađeni) sa najvažnijim propisima koji regulišu ovu problematiku u Evropskoj uniji. Naime, Republika Srbija, kao i bivše jugoslovenske republike (Crna Gora, Severna Makedonija, Bosna i Hercegovina), nalaze se u procesu tranzicije i na putu ka ulasku u veliku evropsku porodicu. Zato je potrebno da njihovo celokupno zakonodavstvo bude u skladu sa važećim zakonskim propisima u Evropskoj uniji, koja ovoj problematici posvećuje izuzetnu pažnju. Tu mislimo, pre svega, na sanitarni nadzor, koji ima dosta dugu tradiciju i zdravstveni nadzor nad hranom, kome su posvećeni brojni zakoni doneti poslednjih nekoliko godina u Republici Srbiji. Ovaj, izuzetno značajan i odgovoran posao, treba da bude obavljen od strane najstručnijih ljudi u svojim oblastima, pre svega, doktora medicine sa specijalizacijom iz epidemiologije ili higijene, kao i diplomiranog inženjera tehnologije (prehrambenog odseka), diplomiranog građevinskog inženjera (odsek za planiranje i građenje naselja i odsek za hidrotehniku) i diplomiranog prostornog planera.

Ključne reči: zdravstveni nadzor, sanitarni nadzor, hrana, predmeti opšte upotrebe, Evropska unija, Republika Srbija, zdravlje, bezbednost

Prof. dr Dragan Bataveljić²
Prof. dr Anka Vojvodić²
Prof. dr Marko Vojvodić²

HEALTH INSPECTION OF FOOD AND GOODS OF GENERAL USE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

In this paper the authors discuss a field of increasing significance due to its importance for the maintenance of public health and the safety of general population - the field of sanitary inspection performed by sanitary inspectors and health inspection of food and goods of general use. The legislation which regulates this field has become extensive since there is a constant need for the adequate laws to be adopted and harmonized with EU regulations. Namely, the Republic of Serbia and the other former Yugoslavia republics (Montenegro, North Macedonia, Bosnia and Herzegovina) are currently undergoing a transition process on their way to access the big European family. This means that their entire legislation needs to be in compliance

¹ Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija „VISAN“ Beograd

² Sanitary medical school of applied studies „VISAN“ Belgrade

with current EU law which dedicates quite a large section to the regulation of this matter. Sanitary inspection has a long tradition in the Republic of Serbia, while the health inspection of food has been one of the most regulated field in recent years. This significant and responsible task is dedicated to the professionals of the highest expertise – medical doctors with the specialization in epidemiology or hygiene, or by graduate engineers of food technology, graduate civil engineers with the specialization in human settlements planning and hydrotechnical engineering and landscape architects.

Key words: health inspection, sanitary inspection, food, goods of general use, European Union, Republic of Serbia, health, safety.

1. Uvod

Nesumnjivo, ishrana predstavlja jedan od najvažnijih činilaca, koji uslovljavaju naše zdravlje, utiču na radnu sposobnost svakog čoveka i dužinu ljudskog života. Zato je veoma značajno da poznamo i da razumno primenjujemo savremena znanja koja se tiču ishrane i koja nam, na taj način, omogućavaju da možemo svesno da utičemo na životne procese u našem organizmu. Otuda je veoma bitno da se u primarnoj proizvodnji hrane sprovode odgovarajući važeći zakonski propisi, a da se u sekundarnoj proizvodnji i preradi namirnica kontroliše upotreba različitih dodataka hrane, da se kontrolišu higijenski uslovi i temperatura, prisustvo otrovnih (zagađujućih, toksičnih) sastojaka konačnog proizvoda. Današnje zakonodavstvo posvećeno kontroli kvaliteta hrane i životnih namirnica je sve bogatije, tako da se propisima o kvalitetu namirnica utvrđuju norme u pogledu njihovog hemijskog sastava³. Danas je tendencija u svim razvijenim zemljama sveta, da se putem primene savremenih naučnih metoda prepoznaju određeni rizici i svedu na najmanju moguću meru. Takođe, treba ukazati i na činjenicu da, prema stručnjacima koji se bave ovom problematikom, ne postoji apsolutno zdrava i nekontaminirana hrana i da je, otuda, ne postoji tzv. pojam nultog rizika od kontaminenata u namirnicama⁴. Otuda su higijenska ispravnost i kvalitet prehrambenih proizvoda, od ključnog značaja za očuvanje zdravlja potrošača, a kontrola ove ispravnosti je izuzetno značajna mera, čijim preduzimanjem treba da se obezbede prehrambeni proizvodi koji odgovaraju higijenskim zahtevima hemijskih i drugih materija⁵.

2. Zakon o sanitarnom nadzoru

Sanitarni nadzor vrši sanitarna inspekcija koja je posle Drugog svetskog rata formirana najpre u Srbiji (1946. godine). Sanitarna inspekcija je bila rukovodeća organizacija higijenske službe posle rata i bila je sastavni deo državnog aparata, a higijenski zavodi i sanitarno-epidemiološke stanice su bile njene ustanove. Prvi zakon o sanitarnoj inspekciji (Osnovni zakon o sanitarnoj inspekciji) donet je, tek u proleće 1948. godine, a na osnovu njega je organizovana higijenska služba u zemlji. Drugi Zakon o sanitarnoj inspekciji donet je 1956. godine. Po ovom Zakonu, sanitarna inspekcija je imala zadatak da vrši nadzor nad sprovođenjem propisa i mera iz oblasti unapređenja zdravlja, sa autoritetom organa državne uprave i sa znatno širim

³ Naravno, utvrđuju se i druga kvalitativna svojstva, karakteristična za dati proizvod.

⁴ Jugović, Z., Pecarski, D., Jordović, B., Bugunović, M., *Bezbednost hrane*, Zbornik radova sa Konferencije sa međunarodnim učešćem „Bezbednost hrane i zdravlja“, Udruženje Klaster komora za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, Beograd, 2017, str. 12-13.

⁵ Tucović, M., Borisavljević, S., Risimović, M., *Bezbednost hrane u Srbiji*, Zbornik radova sa Konferencije sa međunarodnim učešćem „Bezbednost hrane i zdravlja“, Udruženje Klaster komora za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, Beograd, 2017, str. 23.

ovlašćenjima nego što je do tada imala. Postojanje sanitarne inspekcije bilo je obavezno u svim društveno-političkim zajednicama od federacije do opštine.

Promenama u društvenoj upravi i novim ovlašćenjima pojedinih društveno-političkih zajednica, u skladu sa Ustavom iz 1963. godine, donet je novi, treći po redu, Osnovni zakon o sanitarnoj inspekciji 1965. godine, kojim je propisana organizacija, položaj i zadaci sanitarne inspekcije. Sledeće usaglašavanje sa novim društvenim kretanjima bilo je sedamdesetih godina. Donošenjem Ustavnih amandmana 1971. godine, nadležnost za regulisanje organizacije, položaja i zadataka sanitarne inspekcije preneti je na republike i pokrajine. U nadležnosti federacije ostalo je samo vršenje određenih poslova sanitarnog nadzora iz neposredne nadležnosti federacije. Zato su sve republike i pokrajine donele svoje zakone o sanitarnoj inspekciji, prema kojima su sve društveno-političke zajednice bile dužne da organizuje sanitarni nadzor i da obezbede finansijska sredstva i druge uslove za vršenje tog nadzora.

Glavni zadatak sanitarne inspekcije je bio da vrši nadzor nad izvršavanjem zakona i drugih propisa i nad sprovođenjem mera u oblasti zaštite i unapređenja zdravlja sanitarni nadzor. Pri vršenju inspeksijskog nadzora sanitarni inspektori su morali da se pridržavaju načela Zakona o opštem upravnom postupku (ZUP), i to: 1) načela zakonitosti; 2) načela materijalne istine; 3) načela saslušanja stranke; 4) načela slobodne ocene dokaza; 5) načela dvostepenosti upravnog postupka i 6) načela ekonomičnosti postupka.

Usaglašavanje propisa o sanitarnoj inspekciji sa Ustavom iz 1974. i ZUR-om iz 1976. godine usledilo je donošenjem novog Zakona o sanitarnoj inspekciji. Posle toga se donosi Zakon o sanitarnom nadzoru, a ne o sanitarnoj inspekciji. Danas je na snazi Zakon o sanitarnom nadzoru iz 2004. godine ("Službeni glasnik RS", br. 125/2004). Ovim Zakonom uređuju se poslovi sanitarnog nadzora, način i postupak vršenja sanitarnog nadzora, određuju se oblasti i objekti koji podležu sanitarnom nadzoru i sanitarni uslovi koje ti objekti moraju ispunjavati, kao i ovlašćenja, prava i dužnosti sanitarnih inspektora u postupku sanitarnog nadzora.

Sanitarni nadzor je inspeksijski nadzor nad primenom zakona, drugih propisa i opštih akata i nad sprovođenjem propisanih mera, u oblastima koje podležu sanitarnom nadzoru, uključujući i kontrolu ispunjenosti propisanih sanitarno-tehničkih i higijenskih uslova koje moraju da ispune objekti, prostorije, postrojenja, uređaji, nameštaj, oprema i pribor, namenska prevozna sredstva i lica koja podležu sanitarnom nadzoru, sa ciljem zaštite zdravlja stanovništva.

Sanitarni inspektori obavljaju poslove sanitarnog nadzora samostalno, na osnovu ovlašćenja utvrđenih ovim zakonom. Poslovi sanitarnog nadzora su poslovi od opšteg interesa za Republiku. Oblasti koje podležu sanitarnom nadzoru, u smislu ovog zakona jesu: 1) oblast zaštite stanovništva od zaraznih bolesti; 2) oblast zdravstvene ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe u proizvodnji, prometu i uvozu; 3) oblast javnog snabdevanja stanovništva vodom za piće. Poslove sanitarnog inspektora može da obavlja: 1) doktor medicine sa specijalizacijom iz epidemiologije ili higijene; 2) doktor medicine; 3) diplomirani inženjer tehnologije (prehrambenog odseka); 4) diplomirani inženjer arhitekture; 5) diplomirani građevinski inženjer (odsek za planiranje i građenje naselja i odsek za hidrotehniku) i 6) diplomirani prostorni planer.

Objekti koji podležu sanitarnom nadzoru, u smislu člana 7. stav 1. tačka 1. ovog Zakona jesu objekti u kojima se obavlja: 1) zdravstvena delatnost; 2) delatnost proizvodnje i prometa životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe; 3) delatnost javnog snabdevanja stanovništva vodom za piće; 4) ugostiteljska delatnost; 5) delatnost pružanja usluga održavanja higijene, nege i ulepšavanja lica i tela i nemedicinskih estetskih intervencija kojima se narušava integritet kože; 6) delatnost socijalne zaštite; 7) vaspitno-obrazovna delatnost; 8) delatnost kulture, fizičke kulture, sporta i rekreacije; 9) delatnost javnog saobraćaja i 10) drugi objekti određeni zakonom.

Pravna lica, organizacije i preduzetnici koji obavljaju delatnost u objektima koji podležu sanitarnom nadzoru, dužni su da pre početka obavljanja delatnosti u tim objektima, obezbede propisane opšte, odnosno opšte i posebne sanitarne uslove, kao i da obezbede higijenske uslove koji se odnose na zaposlena lica. Takođe, oni su dužni da u pogledu higijenskog stanja objekta, u toku korišćenja tog objekta, održavaju higijenu u objektu i njegovom neposrednom okruženju, održavaju higijenu prostorija, postrojenja, uređaja, nameštaja, opreme, pribora, namenskih prevoznih sredstava, higijenu radne odeće i obuće zaposlenih lica i preduzimaju druge higijenske mere u cilju zaštite zdravlja stanovništva, u skladu sa zakonom⁶.

U oblasti zaštite stanovništva od zaraznih bolesti sanitarni inspektor ovlašćen je da vrši nadzor nad sprovođenjem propisanih mera radi sprečavanja pojave, suzbijanja, eliminacije i iskorenjivanja zaraznih bolesti, kao i da preduzima druge mere i radnje određene posebnim zakonom kojim se uređuje ta oblast.

3. Istorijski razvoj zakonodavstva posvećenog zdravstvenom nadzoru nad hranom i predmetima opšte upotrebe

S obzirom da zdravstveni nadzor nad hranom i predmetima opšte upotrebe spada u oblast sanitarnog nadzora, na ovom mestu ćemo reći i o istorijskom razvoju ovog nadzora. Naime, prve pismene dokumente o zdravstvenoj kontroli životnih namirnica u Srbiji nalazimo u XIV veku. Statut grada Kotora sadrži više odredbi o komunalnoj higijeni, kao što su izgradnja kuća, čišćenje ulica i drugih površina i kontrola životnih namirnica: meso, riba i druge.

Higijenske ustanove u Srbiji prvi put se pominju 1395. godine, kada je Veliko veće Kotora izabralo Odbor od tri ugledna građanina da se stara o gradskoj cisterni i klanici. Značaj životnih namirnica za ljudsko zdravlje znalo se i u vreme Kneza Miloša, pa je 1839. godine doneta Odluka o osnivanju laboratorije za ispitivanje škodljivih i sumnjivih jela. Ova godina i ova Odluka predstavljaju začetak higijenske službe u Srbiji.

Između dva svetska rata, sreske ambulante, kao delovi državnog sektora zdravstvene službe, vršile su zdravstveni nadzor i vakcinacije. Državni zdravstveni organi su bili nosioci i izvršioци sanitarno-higijenskih u inspekcijско-policijskih poslova. Posle II svetskog rata, ovaj nadzor je obavljala sanitarna inspekcija, a prema propisima o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe.

Zdravstveni nadzor nad hranom i predmetima opšte upotrebe sada je propisan sa dva zakona:

- *Zakonom o bezbednosti hrane* ("Službeni glasnik RS", br. 41/2009 i 17/2019)
- *Zakonom o zdravstvenoj ispravnosti predmeta opšte upotrebe* ("Službeni glasnik RS", br. 92/2011)

4. Zakon o bezbednosti hrane

Danas, osnovna mera za sprečavanje pojave raznih bolesti, pre svega zaraznih, jeste obezbeđivanje zdravstveno ispravnih životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe. Pod hranom podrazumevamo „svaku supstancu ili proizvod, prerađenu, delimično prerađenu ili neprerađenu, a namenjenu za ishranu ljudi ili se opravdano može očekivati da će se koristiti za ljudsku upotrebu“ (član 4. tačka 25. Zakona o bezbednosti hrane), voda za piće, kao i voda koja se upotrebljava, odnosno dodaje tokom pripreme, obrade ili proizvodnje hrane. Međutim, pod pojmom hrane se ne podrazumevaju: 1) hrana za životinje; 2) žive životinje, ako nisu pripremljene za stavljanje u promet radi ishrane ljudi; 3) biljke pre žetve, berbe ili ubiranja

⁶ Videti šire: Bataveljić, D., Vojvodić, M., *Zakonodavstvo*, Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija, Beograd, 2009, str. 135-140.

plodova; 4) medicinski i kozmetički proizvodi; 6) duvan i duvanski proizvodi; 7) psihoaktivno kontrolisane supstance i drugo.

Hrana je odlična sredina za razvoj mikroorganizma i u njoj se oni mogu veoma brzo razmnožavati. Zagađenom hranom mogu se prenositi:

a) uzročnici zaraznih bolesti, tzv. crevnih zaraza, kao što su: tifus, paratifus, dizenterija, kolera i zarazna žutica.

b) uzročnici trovanja hranom (alimentarne toksikoinfekcije i alimentarne intoksikacije, kao i trovanje uslovno patogenim bakterijama):

- Alimentarne toksikoinfekcije su trovanja hranom koja izazivaju bakterije iz grupe "*salmonella*" i "*shigella*", ali i bakterija iz nekih drugih grupa. Trovanje nastaje zbog infekcije živim mikroorganizmima koji dospevaju u krv ili ga izazivaju endotoksini koji nastaju raspadanjem bakterija. Skoro sve namirnice životinjskog porekla i deo namirnica biljnog porekla mogu biti zagađene patogenim mikroorganizmima i mogu izazvati alimentarnu toksikoinfekciju. Mleko i mlečni proizvodi, meso, jaja i njihovi proizvodi su namirnice putem kojih se najčešće izazivaju trovanja ove vrste.
- Alimentarne intoksikacije su trovanja hranom koja nastaju pod delovanjem egzotoksina. Najčešće se javljaju trovanja koja izaziva toksin bakterije "*clostridium botulinum*". Bolest je poznata kao botulizam. Zbog velike smrtnosti bolest je najopasnija od svih drugih bolesti nastalih trovanjem hranom.
- Trovanje hranom zagađenom uslovno patogenim bakterijama. Najčešće se radi o bakterijama koje sačinjavaju normalnu ljudsku ili životinjsku floru, ali ako dođu u hranu one se brzo razmnožavaju i nakon konzumacije deluju svojim endotoksinima i produktima razgradnje. To su najčešće sledeće bakterije: *enterococcus*, *e. coli*, *b. proteus*, *staphylococcus*, *streptococcus*, *b. subtilis* i dr. Najveći broj trovanja ove vrste ide preko mesa i proizvoda od mesa.

c) uzročnici crevnih parazitaranih bolesti (*trihinela spiralis* i sve vrste pantljičara).

Pod zdravstvenom ispravnošću, podrazumeva se higijenska ispravnost hrane i ispravnost njenog sastava u pogledu energetskih, gradivnih i zaštitnih materija koja ima uticaja na biološku vrednost hrane. U Republici Srbiji je zabranjeno stavljanje u promet hrane koja nije bezbedna, odnosno koja je štetna po zdravlje ljudi i ako nije pogodna za ishranu ljudi. Pod nebezbednom hranom se podrazumeva hrana koja sadrži: 1) sredstva za zaštitu bilja, biocide⁷ ili kontaminante⁸; 2) sredstva za zaštitu bilja, odnosno biocide čija upotreba nije odobrena ili dozvoljena; 3) supstance sa farmakološkim dejstvom koje se ne smeju davati životinjama; 4) supstance sa farmakološkim dejstvom kod lečenih životinja, a da nije ispoštovan propisani period karence; 5) mikroorganizme, viruse, parazite i njihove razvojne oblike koji predstavljaju opasnost za zdravlje ljudi; 6) materije (fizičke, hemijske, radioaktivne) koje same ili zajedno sa drugim materijama prelaze maksimalno dozvoljene vrednosti i predstavljaju opasnost po zdravlje ljudi.

Nadzor nad primenom odredaba Zakona o bezbednosti hrane i propisa donetih na osnovu njega vrši Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, odnosno Ministarstvo zdravlja. Inspekcijiski nadzor nad primenom odredaba ovog zakona i propisa donetih na osnovu ovog zakona Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede vrši preko veterinarskih, fitosanitarnih i poljoprivrednih inspektora, a Ministarstvo zdravlja preko sanitarnih inspektora.

⁷ Biocid (nepoljoprivredni pesticid) je onaj proizvod koji je namenjen da (biološki ili hemijski) odvrati, uništi, spreči delovanje, učini bezopasnim ili kontroliše nepoželjne organizme.

⁸ Kontaminant je materija kojom se kontaminira (truje) životna sredina (bojni otrovi, radioaktivne padavine i slično).

U sprovođenju službenih kontrola nadležni inspektor Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i sanitarni inspektor Ministarstva zdravlja imaju pravo i dužnost da kontrolišu:

- da li svi subjekti i organi na koje se zakon odnosi preduzimaju mere u oblasti bezbednosti hrane i hrane za životinje;
- bezbednost hrane u prometu;
- uslove u svakoj fazi proizvodnje, prerade i prometa hrane, kao i pripreme hrane u skladu sa njenom namenom;
- dostupnost informacija potrošaču, uključujući i međunarodne potvrde (sertifikate) i ostala dokumenta koja prate hranu u prometu, kao i podatke na deklaraciji;
- bezbednost hrane za životinje u prometu;
- da li je hrana i hrana za životinje koja se stavlja u promet označena, deklarirana, oglašena i izložena;
- da li je subjekt u poslovanju hranom obezbedio uslove u svim fazama proizvodnje i prometa hrane i hrane za životinje, u skladu sa ovim zakonom i drugim posebnim propisima i drugo.

U vršenju svojih poslova nadležni inspektor je ovlašćen i dužan da:

- naredi povlačenje iz prometa hrane i hrane za životinje koja nije bezbedna;
- naredi ograničenje ili zabrani promet, odnosno povlačenje hrane i hrane za životinje iz prometa do otklanjanja opasnosti, odnosno sumnji u njenu bezbednost;
- naredi uništavanje hrane i hrane za životinje koja nije bezbedna na propisan način;
- naredi obradu, odnosno osposobljavanje hrane i hrane za životinje na propisan način;
- zabrani reklamiranje i označavanje hrane i hrane za životinje na način koji može da dovede u zabludu potrošača;
- zabrani upotrebu objekta, prostorije, opreme i prevoznih sredstava kada ne ispunjavaju propisane zahteve;
- zabrani upotrebu materijala, ambalaže i predmeta koji dolaze u kontakt sa hranom i hranom za životinje koji bi mogli da ugroze zdravlje ljudi i životinja
- naredi druge mere i preduzme druge radnje, u skladu sa ovim Zakonom.

U postupku vršenja sanitarnog nadzora organi sanitarne inspekcije moraju se pridržavati pravila postupka, koja su sadržana u posebnom saveznom zakonu koji se zove Zakon o opštem upravnom postupku (ZUP). Primena pravila ZUP-a u postupku organa sanitarne inspekcije ima veliki značaj za pravilnu primenu opštih zakonskih normi na konkretne slučajeve.

Zdravstveni nadzor nad hranom predviđa i neophodne uslove koji moraju da budu ispunjeni za proizvodnju i promet hrane i predmeta opšte upotrebe u pogledu:

1. Prostorija u kojima se životne namirnice proizvode ili stavljaju u promet.
2. Postrojenja, nameštaj, pribor i uređaji, koji se koriste pri proizvodnji ili prometu životnih namirnica.
3. Prevoza i prenosa namirnica.
4. Lica koja na radnim mestima u proizvodnji ili prometu namirnica dolaze u neposredni dodir sa namirnicama.

5. Zakon o zdravstvenoj ispravnosti predmeta opšte upotrebe

Zakonom o zdravstvenoj ispravnosti predmeta opšte upotrebe „uređuju se uslovi koje u pogledu zdravstvene ispravnosti moraju da ispunjavaju predmeti opšte upotrebe, namenjeni za ljudsku upotrebu, koji se proizvode u Republici Srbiji ili se uvoze ili izvoze radi stavljanja u

promet, uslovi za vršenje nadzora nad zdravstvenom ispravnosću predmeta opšte upotrebe, kao i obaveze i odgovornosti subjekata u poslovanju predmetima opšte upotrebe“ (član 1.). Cilj ovog zakona je obezbeđenje visokog nivoa zaštite života i zdravlja ljudi i zaštite interesa potrošača.

U predmete opšte upotrebe spadaju:

- posuđe, pribor, uređaji, ambalaža i drugi materijali koji dolaze u kontakt sa hranom;
- dečije igračke i predmeti namenjeni deci i odojčadi;
- kozmetički proizvodi i ambalaža za pakovanje ovih proizvoda;
- predmeti koji pri upotrebi dolaze u neposredan kontakt sa kožom ili sluzokožom, predmeti za ukrašavanje lica i tela, za pirsing i imitacija nakita.

Predmet opšte upotrebe se smatra zdravstveno neispravnim:

- ako nema deklaraciju ili sastav ne odgovara deklarisanom,
- ukoliko mu je istekao rok upotrebe označen na deklaraciji ili nema podatke o roku upotrebe;
- ako su mu svojstva izmenjena zbog fizičkih, hemijskih, mikrobioloških ili drugih procesa;
- ako po svom obliku, načinu izrade i/ili obrade prilikom korišćenja predstavlja opasnost po zdravlje ljudi;
- ako sadrži materije ili sastojke koji nisu dopušteni;
- ako sadrži mikroorganizme u broju većem od dozvoljenog;
- ako sadrži radionuklide iznad granica utvrđenih posebnim propisima;
- ako je zagađen fizičkim primesama koje mogu biti štetne po zdravlje ljudi ili izazivaju gađenje.

U obavljanju službene kontrole nad proizvodnjom i prometom predmeta opšte upotrebe, inspektor ima pravo i dužnost da preduzima sledeće mere:

- privremeno zabrani proizvodnju i/ili promet predmeta opšte upotrebe, kada posumnja u njihovu zdravstvenu ispravnost, dok se laboratorijskim ispitivanjima ne utvrdi da su zdravstveno ispravni;
- zabrani proizvodnju i promet zdravstveno neispravnih predmeta opšte upotrebe;
- naredi uništenje zdravstveno neispravnih predmeta opšte upotrebe;
- zabrani uvoz zdravstveno neispravnih predmeta opšte upotrebe i naredi njihovo vraćanje pošiljaocu;
- zabrani uvoz zdravstveno neispravnih predmeta opšte upotrebe i naredi njihovo uništenje ako se ne mogu vratiti pošiljaocu u skladu sa ovim i drugim zakonima;
- naredi otklanjanje utvrđenih nedostataka u objektima za proizvodnju i/ili promet predmeta opšte upotrebe;
- zabrani upotrebu prostorija, uređaja i opreme za proizvodnju i promet predmeta opšte upotrebe ako nisu ispunjeni propisani sanitarni uslovi;
- naredi i druge mere i preduzme druge radnje u skladu sa zakonom.

Ove mere se nalažu rešenjem inspektora donetim u upravnom postupku i subjekti u poslovanju predmetima opšte upotrebe su dužni da postupe po tom rešenju u roku koje je njime određeno. Ukoliko je potrebno preduzeti izuzetno hitne mere za otklanjanje neposredne opasnosti po život i zdravlje ljudi, inspektor ih može narediti i usmenim putem, što se mora

uneti u zapisnik o izvršenom nadzoru. Protiv rešenja inspektora može se izjaviti žalba, koja ne odlaže izvršenje rešenja. Ova žalba se može podneti u roku od 8 dana od dana dostavljanja rešenja i o njoj rešava ministar nadležan za poslove zdravlja, čije je rešenje konačno.

Literatura

1. Bataveljić, D., Vojvodić, M., *Zakonodavstvo*, Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija, Beograd, 2009.
2. Jugović, Z., Pecarski, D., Jordović, B., Bugunović, M., *Bezbednost hrane*, Zbornik radova sa Konferencije sa međunarodnim učešćem „Bezbednost hrane i zdravlja“, Udruženje Klaster komora za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, Beograd, 2017.
3. Tucović, M., Borisavljević, S., Risimović, M., *Bezbednost hrane u Srbiji*, Zbornik radova sa Konferencije sa međunarodnim učešćem „Bezbednost hrane i zdravlja“, Udruženje Klaster komora za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, Beograd, 2017.
4. *Zakon o bezbednosti hrane*, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009 i 17/2019.
5. *Zakon o sanitarnom nadzoru*, "Službeni glasnik RS", br. 125/2004.
6. *Zakon o zdravstvenoj ispravnosti predmeta opšte upotrebe*, "Službeni glasnik RS", br. 92/2011.

EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA: HRVATSKA PERSPEKTIVA TRENDOVA U EUROPSKOJ UNIJI

Sažetak

Ekološka poljoprivreda može se definirati kao sveobuhvatan sustav upravljanja gospodarstvom i način proizvodnje hrane koji stavlja najveći naglasak na zaštitu okoliša. Sve je veća potražnja za proizvodima proizvedenim prirodnim procesima u kojima se izbjegava upotreba sintetičkih kemijskih tvari kao što su gnojiva, pesticidi, aditivi i lijekovi. Zabranjena je proizvodnja genetski modificiranih organizama i njihova upotreba u hrani za životinje. To je dio održivog poljoprivrednog sustava i održiva alternativa tradicionalnijim pristupima poljoprivredi. Cilj rada je istražiti stanje razvijenosti ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj kao i u Europskoj uniji s naglaskom na strateške ciljeve i regulative. U radu se diskutira i subvencioniranje ekološke proizvodnje s ciljem povećanja rasta ekoloških poljoprivrednih površine i broja ekoloških poljoprivrednika.

Ključne riječi: Ekološka poljoprivreda, kvaliteta proizvoda, GMO, ekološki proizvodi, Hrvatska

ECOLOGICAL AGRICULTURE: CROATIAN PERSPECTIVE OF TRENDS IN THE EUROPEAN UNION

Abstract

Organic farming can be defined as a comprehensive system of economic management and a way of food production that places the greatest emphasis on environmental protection. There is a growing demand for products produced by natural processes that avoid the use of synthetic chemicals such as fertilizers, pesticides, additives and medicines. The production of genetically modified organisms and their use in animal feed is prohibited. It is part of a sustainable agricultural system and a viable alternative to more traditional approaches to agriculture. The aim of this paper is to investigate the state of development of organic agriculture in Croatia and in the European Union with an emphasis on strategic goals and regulations. The paper also discusses the subsidization of organic production with the aim of increasing the growth of organic agricultural land and the number of organic farmers.

Keywords: Organic agriculture, product quality, GMO, organic products, Croatia

¹ University of J.J. Strossmayer in Osijek, Faculty for Dental Medicine & Health
ivan.miloloza@fdmz.hr

Uvod

Ekološka proizvodnja je sustav proizvodnje koji pridaje poseban značaj utjecaju poljoprivrede na okoliš. To su najbolje prakse kada se promatra očuvanje okoliša i klime s ciljem visoke razine biološke raznolikosti, očuvanje prirodnih resursa za dobrobit životinja i ljudi. Pravilima kojima je uređena ekološka poljoprivreda imaju za cilj postizanje visokih standarda koji se nameću poljoprivrednicima da zadovolje specifične etološke potrebe i norme. Ekološka poljoprivreda se može smatrati inovacijom u usporedbi s konvencionalnom poljoprivredom (Padel, 2001). Cilj je proizvodnja kvalitetne hrane koje je održiva. Osnovna načela ekološke poljoprivrede jest izbalansirana proizvodnja hrane bez narušavanja prirodnih ciklusa. Ekološka poljoprivreda razlikuje se od ostalih metoda poljoprivredne proizvodnje primjenom reguliranih standarda, obveznim kontrolnim shemama i posebnom shemom označavanja. Promatrano tržište raste brža od same proizvodnje, koja ne može zadovoljiti potražnju za organskim proizvodima (Blaće i sur. 2020). Nefinancijski razlozi zašto se poljoprivrednici bave ekološkom proizvodnjom su ekološki, zdravstveni, ideološki, filozofski i drugi. Prednost uključuje i angažirane većeg broja ljudi kroz stalna ili sezonska zanimanja. Začeci ekološke proizvodnje mogu se pratiti do 1920-ih i 1930-ih godina u Njemačkoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji dok sustavna ekološka proizvodnja započinje nakon Drugoga svjetskog rata u zapadnoj Europi (Padel, 2001). 1991. godine izdan je prvi propis o ekološkoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda, označavajući kako bi trebali biti ekološki proizvodi uzgojene i označene (Willer i sur, 2019).

Prvi ključni aspekt ovog istraživanja jest sagledavanje teme u okviru EU razmjera. U državama Europske unije bilježi stalno rastući trend te porast potražnje budući da je suvremeni pojedinac osviještena i educirana jedinka koja uviđa važnost zdrave i kvalitetne ishrane stoga poseže za onom ekološki uzgojenom. Drugi ključni aspekt ovog istraživanja jest sagledavanje teme u okviru razmjera Hrvatske. Hrvatska prati zapadne trendove no nedovoljno je iskoristila sve potencijale. Broj subjekata pod ekološkim nadzorom pravilno raste no površine pod ekološkom poljoprivredom usporavaju svoj rast. Za ekološku poljoprivredu se i dalje izdvajaju ogromna sredstva, ali je istovremeno prinos ekološke hrane u Hrvatskoj beznačajan. Isplaćena sredstva djelomično usporavaju odljev stanovništva iz ruralnih sredina, ali na proizvodnju ekološke hrane utječu. Treći ključni aspekt ovog istraživanja jest sagledavanje daljnjeg razvoja koji će ovisiti o percepciji potrošača stoga je potrebno potaknuti interes za ekološku poljoprivredu. Ova tri ključna aspekta definiraju cilj ovoga rada te sagledavanje ekološke poljoprivrede kroz paradigmu ekonomsko društvenih odnosa. O ekološkoj poljoprivredi u Republici Hrvatskoj i njezinim djelatnim činiteljima nije se mnogo istraživalo u znanstvene svrhe stoga je doprinos ovoga rada važnost sagledavanja korelacije ove teme interdisciplinarno te implikacije na zdravlje, okoliš te očuvanje biološke raznolikosti.

Strategije razvoja ekološke poljoprivrede Europske unije

Europske unije je strukturirala i regulirala ovo područje kroz brojne propire i strategije razvoja u ekološkoj proizvodnji i time dala okvir i smjernice razvoja. Strateška osnova za dalji razvoj ekološke poljoprivrede data je kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku (ZPP) izdvaja se ili 336 mlrd. eura što je trećina ukupnog proračuna EU Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) da bi se osigurala visokokvalitetna hrana za 450 milijuna Europljana. U novom razdoblju ZPP-a od 2023. do 2027. planirano je izdvojiti između 38 i 58. mlrd. eura (Zajednička poljoprivredna politika 2023– 2027) te oko 40 % pripadajućeg proračuna namijeniti će se za doprinos djelovanju u području klime. Njezin je cilj osigurati hranu građanima EU-a po pristupačnim cijenama, osigurati primjeren životni standard poljoprivrednika te očuvati prirodne resurse i

poštovati okoliš. Izdašno je financirana te trećina proračunskih sredstava EU-a se izdvaja za primjenu Akcijskog plana u skladu je s europskim Zelenim planom te strategijama “Od polja do stola” i “Bio raznolikosti”, u kojima se predlaže 23 mjere (Strategija *od polja do stola*, 2020). Ključno je poticanje potrošnje kroz javnu nabavu i programe promocije, povećanje proizvodnje i daljnje poboljšanje održivosti sektora, kako bi se osigurao kontinuirani rast. Eurostat je počeo prikupljati, obrađivati i diseminirati statistiku ekološke poljoprivrede za od referentne 2008. godine, prikupljanje podataka temelji se na Uredbi Komisije (EZ) br. 889/2008 o provedbi Uredbe Vijeća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda. Treba dalje razvijati veću dostupnosti ekološkog sjemena u lokalnoj uporabi i prerađivačkim pogonima, razvoj mreža ekološkog turizma, poboljšanje prehrane životinja, smanjenja ugljičnog otiska sektora, uporabe plastike te racionalno korištenje vode i energije Sve to s ciljem zadovoljavanja potražnja potrošača za provjerenim ekološkim proizvodima te razvijanjem tržišta za proizvođače, distributere i trgovce.

Tablica 1 prikazuje postotak ukupne neiskorištene površine u domeni ekološke poljoprivrede po europskim zemljama.

Tablica 1. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u fazi prelaska s tradicionalne na ekološku

Europske zemlje	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Belgija	1,2%	1,3%	1,4%	1,6%	2,0%	2,2%	2,3%	2,5%	2,5%
Bugarska	0,4%	0,5%	0,5%	1,2%	1,8%	1,3%	1,3%	1,3%	1,2%
Češka	1,7%	1,6%	1,6%	1,9%	1,9%	1,9%	2,2%	2,5%	2,6%
Danska	6,3%	5,5%	5,3%	5,0%	6,4%	7,0%	8,0%	9,2%	9,5%
Njemačka	2,6%	2,6%	2,7%	2,7%	2,9%	2,9%	3,2%	3,4%	4,4%
Estonija	6,7%	6,8%	7,0%	7,2%	8,4%	10,3%	11,1%	12,2%	12,6%
Irska	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
Grčka	2,2%	2,3%	1,9%	1,9%	1,9%	2,9%	3,0%	3,5%	3,3%
Španjolska	1,6%	1,5%	1,5%	1,9%	2,0%	2,0%	2,0%	2,0%	2,1%
Francuska	1,9%	2,0%	2,1%	2,5%	2,9%	3,3%	4,0%	4,3%	4,3%
Hrvatska	1,5%	1,6%	2,2%	2,2%	2,9%	3,0%	3,4%	3,5%	3,3%
Italija	4,5%	4,7%	5,1%	5,6%	6,6%	6,9%	7,3%	7,3%	7,3%
Cipar	1,6%	1,8%	1,7%	1,7%	2,6%	2,4%	2,2%	2,4%	2,2%
Latvija	5,7%	5,3%	5,5%	6,6%	7,2%	7,1%	7,4%	7,7%	7,9%
Litva	3,9%	3,9%	3,8%	4,8%	4,9%	5,1%	5,0%	5,1%	5,1%
Luksemburg	1,4%	1,5%	1,5%	1,4%	1,5%	1,9%	2,0%	2,0%	2,2%
Mađarska	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,4%	1,5%	1,5%	2,0%	2,1%
Malta	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%	0,4%
Nizozemska	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,2%	1,3%	1,4%	1,5%	1,6%
Austrija	6,7%	6,7%	7,1%	7,1%	7,7%	8,6%	9,1%	10,2%	10,2%
Poljska	2,5%	2,8%	2,7%	2,6%	2,5%	2,4%	2,4%	2,5%	2,6%
Portugal	0,9%	0,8%	0,9%	1,0%	1,3%	1,5%	1,2%	1,3%	1,5%
Rumunjska	1,3%	1,3%	1,3%	1,2%	1,2%	1,5%	1,8%	1,9%	2,2%
Slovenija	0,8%	0,9%	1,0%	1,1%	1,2%	1,2%	1,3%	1,4%	1,4%
Slovačka	2,7%	2,8%	3,3%	3,1%	3,1%	3,3%	3,3%	3,6%	4,0%
Finska	8,8%	8,8%	9,2%	9,7%	10,4%	11,3%	13,0%	13,4%	13,4%
Švedska	12,2%	12,8%	12,9%	13,1%	14,3%	14,9%	15,8%	15,9%	15,9%
Norveška	4,5%	4,2%	4,1%	3,9%	3,9%	3,8%	3,8%	3,7%	3,7%
Ujedinjeno Kraljevstvo	1,0%	1,0%	0,9%	0,8%	0,9%	0,9%	0,7%	0,9%	0,9%
Sjeverna Makedonija	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%
Srbija	0,1%	0,1%	0,2%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,4%
Turska	0,9%	0,9%	0,9%	0,8%	0,9%	0,9%	1,1%	0,8%	0,4%

Napomena: u godinama u kojima su podaci nedostupni zamijenjeni su korištenjem hot-deck metodom; Izvor: Eurostat

Tablica 2. prikazuje Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u potpunosti pretvoreno u ekološku poljoprivredu u europskim zemaljama. Tablični podaci sumarno prikazani ističu Finsku i Švedsku kao najdominantnije u pregled preuzimanja ekološke poljoprivrede u Europskoj uniji.

Tablica 2. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u potpunosti pretvoreno u ekološku poljoprivredu

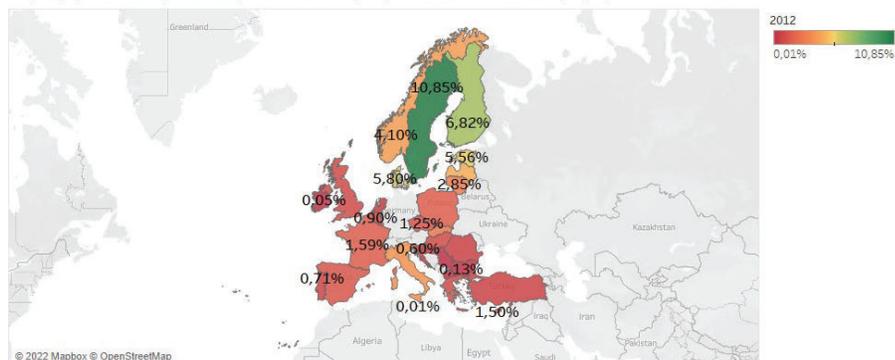
Europske zemlje	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Belgija	0,9%	1,1%	1,2%	1,3%	1,3%	1,7%	1,9%	2,0%	2,0%
Bugarska	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,4%	0,5%	0,9%	1,1%	1,1%
Češka	1,3%	1,4%	1,4%	1,6%	1,5%	1,5%	1,7%	1,8%	2,1%
Danska	5,8%	5,0%	4,9%	4,6%	5,1%	5,0%	5,7%	6,6%	7,6%
Estonija	5,6%	6,0%	6,2%	6,0%	6,8%	8,0%	8,9%	10,5%	11,4%
Irska	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
Grčka	1,0%	1,0%	1,6%	1,7%	1,5%	1,5%	1,4%	2,2%	2,4%
Španjolska	1,4%	1,4%	1,4%	1,3%	1,2%	1,5%	1,7%	1,8%	1,8%
Francuska	1,6%	1,8%	1,8%	1,8%	1,9%	2,2%	2,8%	3,0%	3,0%
Hrvatska	0,5%	0,9%	1,1%	0,9%	1,1%	1,6%	2,2%	2,7%	2,7%
Italija	3,8%	3,8%	3,8%	4,2%	4,4%	4,9%	5,6%	5,9%	5,9%
Cipar	1,5%	1,7%	0,6%	1,2%	1,3%	1,7%	1,5%	2,2%	2,0%
Latvija	4,6%	4,8%	5,0%	4,7%	4,8%	5,7%	6,0%	6,9%	7,2%
Litva	2,9%	3,3%	3,4%	3,0%	3,0%	4,3%	4,4%	4,8%	4,7%
Luksemburg	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,4%	1,8%	1,8%	1,9%
Mađarska	1,0%	1,0%	1,0%	0,8%	0,8%	0,9%	1,3%	1,4%	1,6%
Malta	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
Nizozemska	0,5%	0,5%	1,0%	1,0%	1,1%	1,2%	1,2%	1,3%	1,5%
Poljska	1,6%	2,0%	2,3%	2,2%	2,0%	1,9%	1,8%	1,9%	2,0%
Portugal	0,7%	0,7%	0,7%	0,6%	0,9%	1,2%	1,1%	1,2%	1,2%
Rumunjska	0,7%	0,7%	0,9%	0,8%	0,7%	0,8%	1,0%	1,2%	1,5%
Slovenija	0,6%	0,7%	0,8%	0,8%	0,9%	1,1%	1,1%	1,2%	1,2%
Slovačka	2,7%	2,8%	2,5%	2,2%	2,3%	3,0%	2,9%	3,0%	3,2%
Finska	6,8%	7,3%	8,2%	8,3%	8,6%	9,5%	10,3%	11,2%	11,2%
Švedska	10,9%	11,8%	11,9%	11,9%	12,2%	12,7%	13,8%	14,4%	14,4%
Norveška	4,1%	3,8%	3,8%	3,6%	3,7%	3,5%	3,4%	3,4%	3,4%
Ujedinjeno Kraljevstvo	1,0%	0,9%	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	0,6%	0,8%	0,8%
Sjeverna Makedonija	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%
Srbija	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
Turska	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,8%	0,7%	0,9%	0,6%	0,3%

Napomena: u godinama u kojima su podaci nedostupni zamijenjeni su korištenjem hot-deck metodom; Izvor: Eurostat

Slike 1 i 2 prikazuju postotak ukupne poljoprivredne površine potpuno pretvoreno u ekološku poljoprivredu u 2012. i 2020. godine u EU, pri čemu zelenija boja ukazuje na veći udio površina koje su u potpunosti pretvorene u ekološku poljoprivredna zemljišta. Slika 3 prikazuje razliku postotka u 2020.-toj u odnosu na 2012.-tu godinu.

Slika 1. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u potpunosti pretvoreno u ekološka poljoprivredna zemljišta u 2012.-toj godini u europskim zemaljama

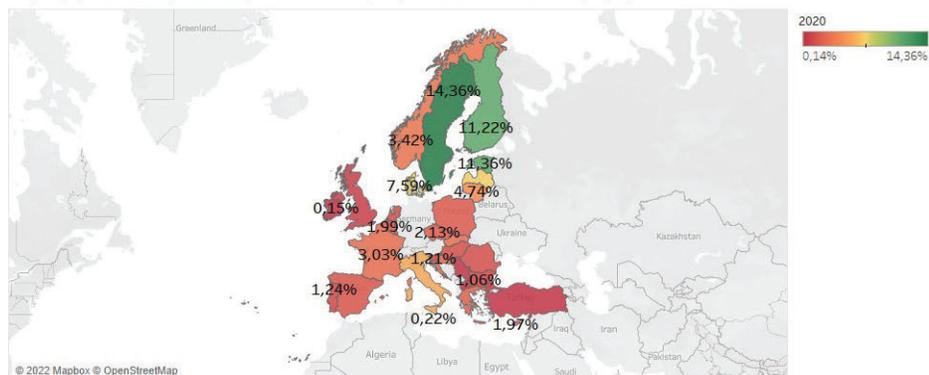
% poljoprivredne površine pretvorene u potpunosti na ekološku poljoprivredu 2012

Izvor: Eurostat

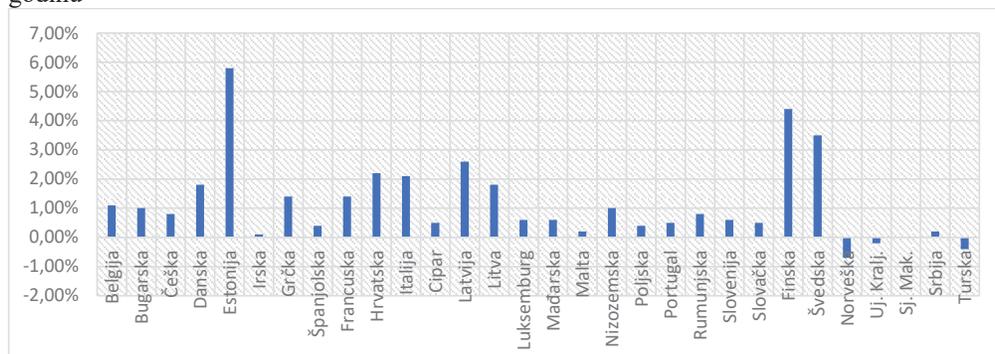
Slika 2. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u potpunosti pretvoreno u ekološka poljoprivredna zemljišta u 2020.-toj godini u europskim zemaljama

% poljoprivredne površine pretvorene u potpunosti na ekološku poljoprivredu 2020

Izvor: Eurostat

Slika 3. Razlika postotka ukupne iskorištene poljoprivredne površine u postupku prelaska na ekološku poljoprivredna zemljišta u 2020.-toj godini u europskim zemaljama u odnosu na 2012. godinu

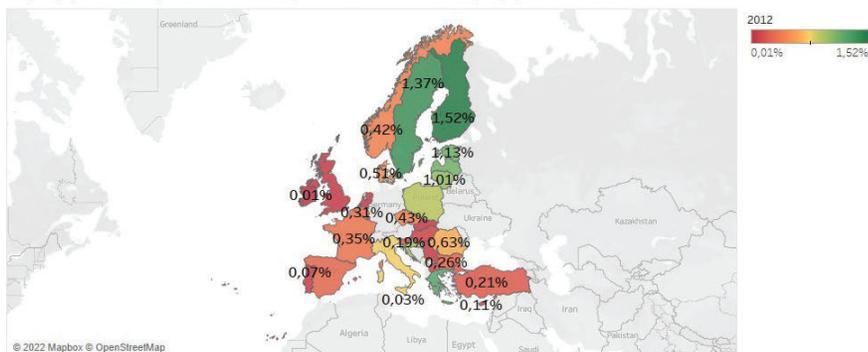

Izvor: Eurostat

Slike 4 i 5 prikazuju postotak ukupne poljoprivredne površine u fazi prelaska u ekološku poljoprivredu u 2012. i 2020. godine u EU, pri čemu zelenija boja ukazuje na veći udio površina koje su u potpunosti pretvorene u ekološku poljoprivredna zemljišta.

Slika 4. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u postupku prelaska na ekološku poljoprivredna zemljišta u 2012.-toj godini u europskim zemaljama

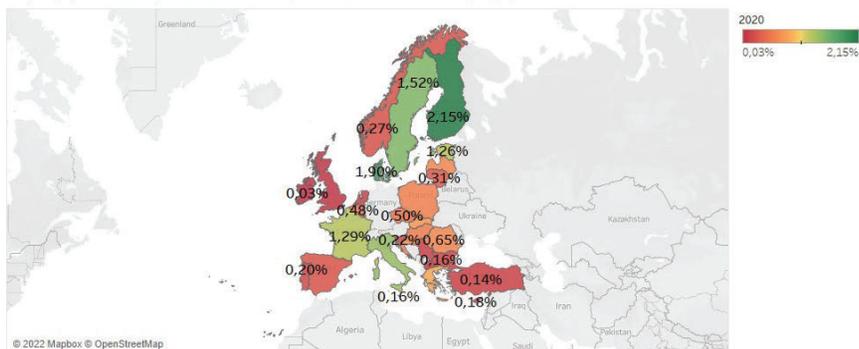
% poljoprivredne površine u u fazi prelaska na ekološku poljoprivredu 2012

Izvor: Eurostat

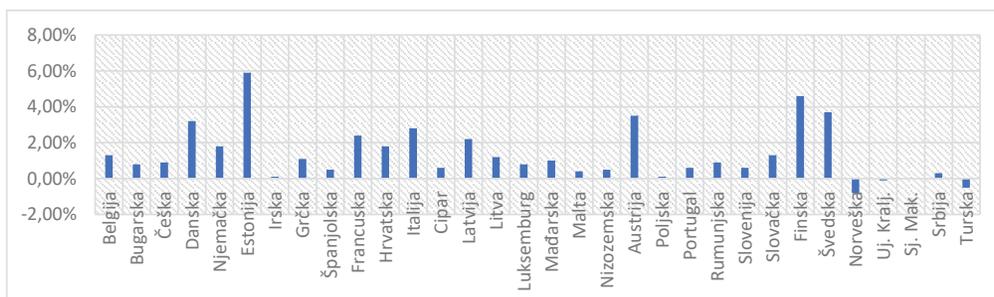
Slika 5. Postotak ukupne iskorištene poljoprivredne površine u postupku prelaska na ekološku poljoprivredna zemljišta u 2020.-toj godini u europskim zemaljama

% poljoprivredne površine u u fazi prelaska na ekološku poljoprivredu 2020

Izvor: Eurostat

Slika 6. Razlika postotka poljoprivredne površine u postupku prelaska na ekološku poljoprivredna zemljišta u 2020.-toj godini u europskim zemaljama u odnosu na 2012. godinu

Izvor: Eurostat

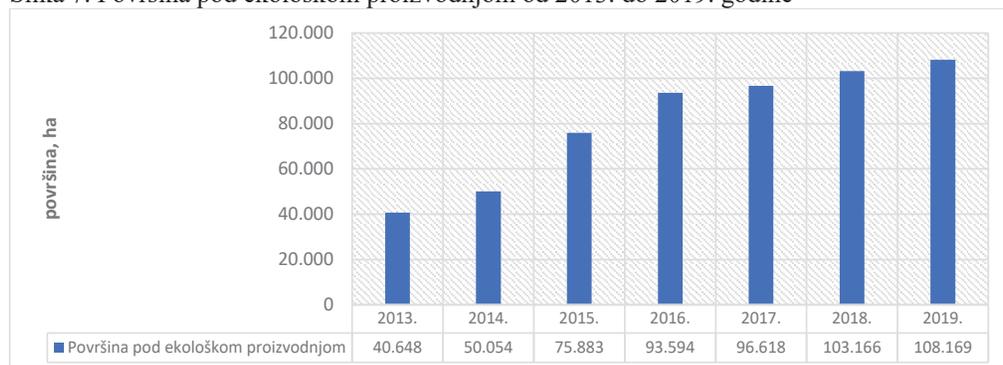
Novije članice EU iz srednja i jugoistočna Europe doživjele su procvat organske proizvodnje poljoprivrede u posljednjih nekoliko godina, ali njihova tržišta to ne prate. Prosječna potrošnja je niska, a često se organski proizvodi uveze iz razvijenijih zemalja EU, jer domaća proizvodnja ne može zadovoljiti potražnju. Republika, Estonija i Slovenija prve su doživjele intenzivan rast ekološki obrađenog zemljišta i broja proizvođača. U Estoniji organska zemlja pokriva jednu petinu iskorištene poljoprivredno zemljište druga je po važnosti u EU. Bugarska trenutno doživljava intenzivan rast i može očekivati da će zemlje poput Srbije ili Sjeverne Makedonije imati intenzivan rast u godinama koje dolaze (Zagata i sur, 2020).

Ekološka poljoprivreda u Republici Hrvatskoj

Republici Hrvatskoj je zemlja koje nije ekološki eksploatirana te je još uvijek bogata prirodnim resursima i pitkom vodom. Uz umjerene klimatske uvjete i geografsku šarolikost gdje se nalaze panonska, planinska i mediteranska klima što uzgoj čini raznovrsnijim. Hrvatski ekološki proizvod odlikuje kvaliteta i kao takvi su potencijalno zanimljivi europskom tržištu, no postoje brojne barijere. Nerazvijena infrastruktura potencijalno je argument da nije došlo za zasićenja i kontaminacije. Trgovačke politike nisu išle na ruku bio proizvođačima nego su naklonjene uvoznim lobijima. Brojne su tu komparativne prednosti za razvoj ekološke proizvodnje hrane kao što su geografski i klimatski uvjeti, tlo, usjevi, stanje okoliša, struktura i raznolikost gospodarskih djelatnosti. Studije na sveučilištima Yale i Columbia koja je uključivala 142 zemlje pokazala je da je Hrvatska na 12. mjesto u smislu pokretanja ekološke poljoprivrede za očuvanje okoliša (Sinković, 2002).

Od 2013. do 2019. godine zabilježen je rast površina pod ekološkom proizvodnjom za 67.509 hektara u Republici Hrvatskoj. Od 2020. godine trend je rasta ekoloških poljoprivrednih subjekata te ekološkim poljoprivrednih površina te se u novije vrijeme bilježi trend osipanja (Ministarstvo poljoprivrede, n.d.). Sredstva u Programu ruralnog razvoja Republike Hrvatske kumulativno na kraju 2019. za ekološki uzgoj iznosila su 128 309 623 eura. Godišnja vrijednost hrvatskog tržišta ekoloških proizvoda iznosi oko 99 milijuna eura odnosno prosječno oko 23,6 eura po stanovniku. Razvojni trend površina pod ekološkom proizvodnjom 2013. iznosilo je 40 648 hektara dok je 2019. bilo njih 108 169 hektara. Slika 5. Prikazuje površina pod ekološkom proizvodnjom od 2013. do 2019. godine u Republici Hrvatskoj.

Slika 7. Površina pod ekološkom proizvodnjom od 2013. do 2019. godine

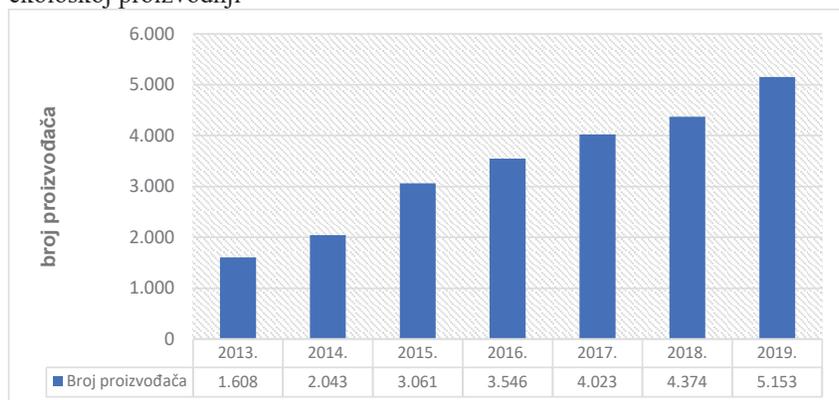

Izvor: Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede, 2019

Razvojni trend od 2013. kada je broj 1 608 subjekata upisanih u Upisnik subjekata u ekološkoj proizvodnji dok je 2019. njih ukupno 5 153 (Ministarstvo poljoprivrede, n.d.). Pad broja

ekoloških proizvođača u 2020. godini posljedica je pristupa i kontrola koje nisu jednačene te se posljedično narušava povjerenje proizvođača. Kraj cilj jest do 2030. godine ostvariti 25 % ekoloških površina u Hrvatskoj (Šajn, 2021). Slika 6. Prikazuje ukupna broj proizvođača od 2013 do 2019. godine te je razvidan kontinuirani rast.

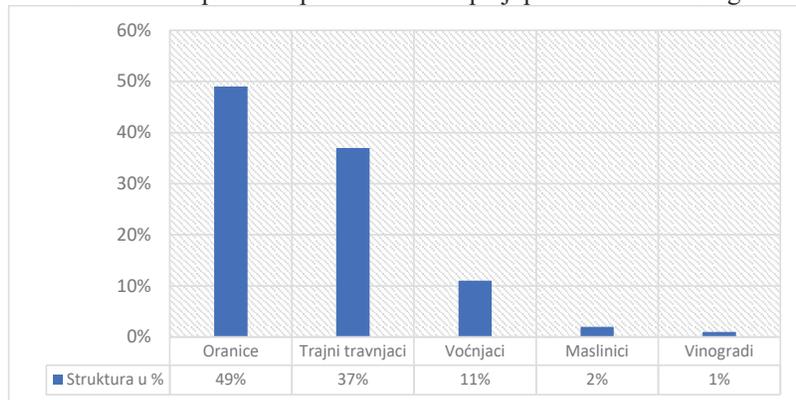
Slika 8. Broj ekoloških proizvođača od 2013. do 2019. godine upisanih u Upisnik subjekata u ekološkoj proizvodnji

Izvor: Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede, 2019

Slika 9. prikazuje strukturu površina pod ekološkom poljoprivredom u 2019. godini prema vrsti prinosa gdje dominira ratarstvo, slabo je razvijeno voćarstvo, proizvodnja povrća, maslinici i vinogradi dok se u stočarstvu bilježi porast broja stoke koji ne prti rast površina pašnjaka, a broj mliječnih krava nema pozitivnu krivulju (Hrvatska poljoprivredna komora, 2021b).

Slika 9. Struktura površina pod ekološkom poljoprivredom u 2019. godini prema vrsti prinosa

Izvor: Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede, 2019

Politička podrška u Hrvatskoj očituje se kroz nacionalni akcijski plan te program potpore u okviru EU. Akcijski plan 2011. – 2016. donesen je 2011. godine, ciljajući korištenje 8 % ukupne poljoprivredne površine za ekološku proizvodnju do 2016. Njegova provedba je neujednačena, bez sustavnog praćenja, javnog izvješćivanja ili financiranja. Potpora u okviru EU programa ruralnog razvoja. Plaćanja za ekološku poljoprivredu postoje od 2005. i približno su 30 % veća od konvencionalnih plaćanja (Znoar, Country Report). Ostala potpora ide kroz financiranje od strane središnje i regionalne vlade te kroz besplatne savjetodavne usluge kao dio javne

savjetodavne službe. Jedan od projekata za razvoj i jačanje kapaciteta u ekološkoj poljoprivredi je EkoBiz - Promicanje poduzetništva mladih u sektoru ekološke poljoprivrede. Ukupna ulaganja iznosila su 40 167 eura, a Europski socijalni fond EU osigurao je 34 142 eura kroz Operativni program "Razvoj ljudskih potencijala Republike Hrvatske 2007.-2014" za programsko razdoblje 2007-2014. Investicija spada u prioritet "Podrška pristupu održivom zapošljavanju i prilagodljivosti radne snage" (Europska komisija, 2017). Na snazi je Zakon o ekološkoj poljoprivrednoj proizvodnji i prodaji proizvoda iz ekološke poljoprivrede (Narodne novine br. 139/10) te Pravilnik o ekološkoj proizvodnji (Narodne novine br. 86/13). Od srpnja 2013. primjenjuje se zakonodavstvo EU o ekološkoj poljoprivredi i drugi propisi. Organska poljoprivreda ne znači samo proizvodnju bez korištenja kemikalija, ona uključuje primjenu rezultata aktualnog razvoja znanosti o poljoprivredi stoga je za očekivati da će stariji i manje obrazovani poljoprivrednici, bez dodatne obuke i poticaja manje odlučivati za preobrazbu (Grahovac, 2005). Sustav kontrole ekoloških proizvoda reguliran je kroz nadležna tijela koja trebaju osigurati poštovanje pravila EU-a o ekološkim proizvodima. Ministarstvo poljoprivrede provodi nadzor o certificiranju ekoloških proizvoda prema obrascu o Uputama za ispunjavanje obveznih i neobaveznih dijelova modela certifikata (Certifikat o ekološki proizvodnji, n.d.). Certifikat je garancija proizvodnje sukladno propisima o ekološkoj proizvodnji prema uvjetima propisanim direktivama EU i nacionalnim zakonima o ekološkoj proizvodnji. Certifikat jamči ekološku kvalitetu, a izdaje ga ovlašteno kontrolno tijelo na temelju kontrole jednom godišnje. Poslovni subjekt mora biti upisan u Upisnik poljoprivrednika. Oznaka za ekološki proizvod jest nacionalni ekološki logo s tekстом: Hrvatski EKO proizvodi u zelenoj i bijeloj boji. Upotreba ekološke markice označava samo eko proizvode i dodjeljuje ga certificirala ovlaštena tvrtka (Pravilnik o kontrolnom sustavu ekološke poljoprivrede, 2020). Može se staviti samo na artikle koji sadržavaju najmanje 95 % ekoloških sastojaka i zadovoljavaju dodatne stroge uvjete u pogledu preostalih 5 % (Miljat, 2022).

Dio poljoprivrednika pokreće agroturizam kao dodatnu djelatnost te prihod ulaže u daljnje povećanje ekološke poljoprivredne proizvodnje (Grgić i sur, 2019). Domaće tržište ekoloških proizvoda najvećim dijelom je iz uvođa te se svake godine bilježi sve veća ponuda i domaćih proizvoda, U 2017. bilo je registriranih 23 uvoznika ekoloških proizvoda dok ih je samo 1 proizvođač izvezio (FiBL, 2019). Potrebno je provođenje kontinuirane promocije hrvatske ekološke proizvodnje te nije dobro stvarati dodatnu negativnu percepciju ekoloških proizvoda. Jačanje vidljivosti kroz marketinške aktivnosti te osigurati kanal distribucije. Hotelska industrija potencijalni je korisnik takvih proizvoda. Prostora za razvoj ima u tehnološkom i marketinškim pogledu što se reflektira na domaće tržište ekoloških proizvoda. U Hrvatskoj ekološki proizvodnja ima veliki potencijal stoga je još uvijek nedovoljno razvijena. Broj poljoprivrednika koji se bave ekološkom proizvodnjom raste zahvaljujući svijesti značaja po zdravlje i okoliš, kao i potencijalne ekonomske koristi.

Svijet o važnosti ekoloških proizvoda

Jačanje svijesti i znanje o ekološkim proizvodima utječe na stavove i percepciju o proizvodu i ono će utjecati na odluku o kupnji. Cijena organskih proizvoda veća je od uobičajene stoga je odluka obično u korist jeftinijeg konvencionalnih proizvoda. Potrošači vjeruju da su ekološki proizvodi visoke kvalitete s obzirom na one proizvode proizvedene na konvencionalni način. Ekološki proizvodi deklariraju se kao zdraviji i bolji. Potrošači se odlučuju se kupnji ekoloških o proizvoda a razlozi su briga za zdravlje, briga o okolišu te sama kvaliteta proizvoda (Bonti-Ankomahilridone i sur, 2006). Prema ispitivanju provedenom u Hrvatskoj utvrđeno je da najveći postotak ispitanika (38 %) konzumira organski proizvod na dnevnoj bazi, 35 % ispitanika odgovara da takve proizvode koristi mjesečno, a 27 % to čini nekoliko puta tjedno

(Svržnjak i sur, 2011). Segment sigurnosti hrane podjednako je važan podliježe strogim i kontinuiranim kontrolama te ukoliko se otkriju nepravilnosti proizvodi se povlače s tržišta. Edukacija od najranije dobi pravi je i prvi korak za edukaciju i razvoj svijesti o važnosti konzumacije ekoloških proizvoda. Hvale su vrijedni razvijeni projekti za promicanje organske hrane u školama i vrtićima kroz uvođenje organskih obroka. Praktično iskustvo kroz učenje postiže se kroz aktivnosti radionica za djecom i odrasle, obrađivanjem i njegovanjem vrta u školskome dvorištu, postavljanjem spremnika za reciklažu, terenska nastava u prirodi. Za optimalan rezultat širenja svijesti o važnosti ekoloških proizvoda nužno je djelovati međugeneracijski, te od najranije dobi djecu obrazovati u pogledu razvoja ekološke svijesti te će se takve vrijednosti reflektirati u budućnosti. Istraživanja provedena u istočnoj Hrvatskoj ukazuju da obrazovani ispitanici redovitije kupuju ekoloških proizvode (Lončarić i sur, 2009). U istraživanju provedenom u SAD-u pokazuje da su znanje i svjesnost najvažniji čimbenici hoće se potrošači odlučiti na kupnju ekoloških proizvoda pri čemu je 59 % ispitanika navelo da ne prepoznaju organske proizvode na tržištu jer nisu znali ništa o tim proizvodima (Demeritt, 2002). Budući razvoj ekološke proizvodnje uvelike će ovisiti o percepciji potrošača stoga je potrebno potaknuti interes za ekološku poljoprivredu pružanjem ciljne obuke, poslovne podrške i djelovanje kroz promotivne kampanja u lokalnim zajednicama.

Zaključak

Svrha ovog rada je razviti buduće granice istraživanja ekološke poljoprivredne proizvodnje kojemu je cilj proizvodnja bio hrane primjenom organskih postupaka. Ograničen utjecaj na okoliš i odgovorno korištenje energije i prirodnih resursa, uz kvalitetne izvore vode važna su obilježja. Kao takva ona je nužnost za održivi razvoj globalno i zadovoljavanje sve veće potrebe za hranom i resursima koji su ograničeni. Donošenjem zakona i provođenjem projekata subvencionira se razvoj ekološke proizvodnje čiji će efekt biti daljnji razvoj ekološkog tržišta. U Hrvatskoj ekološka proizvodnja ima kraću tradiciju nego u zapadnoj Europske zemlje, no u proteklih 15 godina bilježila je konstantno povećanje površina koja se koristi za ekološku poljoprivredu i broja proizvođača raste. Pristupanje Republike Hrvatske Europskoj uniji otvorilo se novo veliko potencijalno tržište no taj potencijal je ostao sramotno malo realiziran. Pozitivan trend bilježe sve zemlje Europske Unije. U cjelokupnoj promatranoj strukturi odnosa veliki je potencijali koji se trebaju realizirati počevši od svijesti potrošača i njihove potrebe za ekološkim proizvodima. Pojavila se potreba za uvođenjem institucionalnog okvira i strategija razvoja što je učinjenom prihvaćanjem onih iz EU. Osobna motivacija, ekološka svijest i zdrav način života čimbenici su koji potiču preobrat konvencionalnoj poljoprivredi prema organskoj poljoprivredi. Ovaj rad predlaže interdisciplinarni pristup u usporedbi s prethodnim istraživanjem te nudi jedinstven istraživački pristup sagledavanja teme kroz društveno ekonomske odnose kao neistraženom aspektu. Ograničenja rada su nedovoljna stručna istraživanja te manjak znanstvene publikacije što otvara prostor za buduće implikacije istraživanja ove opće prihvaćene teme.

Literatura

1. Blaće, A., Cuka, A. i Siljković, Ž. (2020) How dynamic is organic? Spatial analysis of adopting new trends in Croatian agriculture, Land Use Policy 99, Published by Elsevier Ltd
2. Bonti–Ankomah, S., Yiridoe, E. K. (2006) Organic and Conventional Food: A Literature Review of the Economics of Consumer Perceptions and Preference
3. Certifikat o ekološki proizvodnji - Upute za ispunjavanje modela certifikata o ekološkoj proizvodnji dostupno na https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/competent-authorities-how-model-certificate-for-organic-production_hr.pdf
4. Demeritt, L. (2002) All Things Organic: A Look at the Organic Consumer. The Hartman Group, Bellevue, wa.
5. Europsak komisija dostupno na https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/organic-farming/organics-glance_hr
6. Europska komisija (2017) Uključivanje mladih poduzetnika u perspektivni sektor ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj, dostupno na https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/croatia/engaging-young-entrepreneurs-in-croatias-promising-organic-farming-sector
7. FiBL – Research Institute of Organic Farming (2019) The World of Organic Agriculture. Statistic and Emerging Trends Bonn, Germany
8. Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2019. Ministarstvo poljoprivrede dostupno na https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce/2020_11_30%20Zeleno%20izvje%C5%A1%C4%87e%202019.pdf
9. Grahovac, P. (2005) Ekonomika poljoprivrede. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
10. Grgić, I., Ivanković, M., Čagalj, M., Miličević, M i Zrakić Sušac, M. (2019) Ekološka poljoprivreda proizvodnja Hrvatske i turizam, Glasnik zaštite bilja 4
11. Hrvatska poljoprivredna komora (2021a) Neujednačenost postupanja kontrolnih tijela za ekološku poljoprivredu dostupno na <https://komora.hr/neujednacenost-postupanja-kontrolnih-tijela-za-ekolosku-poljoprivredu/>
12. Hrvatska poljoprivredna komora (2021b) Ekološka poljoprivreda je dobar smjer, ali je pitanje kako će reagirati tržište na ogromnu eko proizvodnju, dostupno na <https://komora.hr/ekoloska-poljoprivreda-je-dobar-smjer-ali-je-pitanje-kako-ce-reagirati-trziste-na-ogromnu-eko-proizvodnju/>
13. Lončarić, R., Deže, J. I Ranogajec, Lj. (2009) Percepcije potrošača istočne Hrvatske o ekološkoj hrani, Zbornik radova 44. hrvatskogi 4 međunarodnog simpozija agronoma, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, Zagreb
14. Mijat, V. (2022) Kako ući u proces ekološkog nadzora i doći do certifikata, Agrkoklub, dostupno na <https://www.agroklub.com/eko-proizvodnja/kako-uci-u-proces-ekoloskog-nadzora-i-doci-do-certifikata/73456/>
15. Ministarstvo poljoprivrede, Ekološka dostupno na <https://poljoprivreda.gov.hr/ekoloska/199>
16. Padel, S. (2001) Conversion to organic farming: A typical example of the diffusion of an innovation? Sociol. Ruralis 41 (1), 40–61. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00169>.
17. Pravilnik o kontrolnom sustavu ekološke poljoprivrede, (NN 11/2020) dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_01_11_203.html
18. Sinković, K., (2002) Ekološka poljoprivreda: „poznata” novost u poljoprivrednoj proizvodnji. Hrvatska pčela. 121 (10), 200–203.

19. Strategija *od polja do stola* (2020) Komunikacija komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Euroskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0381&from=EN>
20. Svržnjak, K., Jerčinović, S., Perčec, N. i Firšt Godek, L. (2011) Consumer perception of organic food in Croatia, *Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing*, 8(1-2), 35–39. Elérés forrás <https://journal.uni-mate.hu/index.php/etm/article/view/12>
21. Šajin, J.R. (2021) Čak 25 posto površina pod ekoproizvodnjom do 2030. godine, večernji list, dostupno na <https://www.vecernji.hr/vijesti/cak-25-posto-povrsina-pod-ekoproizvodnjom-do-2030-godine-1479534>
22. Zagata, L., Hrabak, J., Lostak, M., (2020) Post-socialist transition as a driving force of the sustainable agriculture: a case study from the Czech Republic. *Agroecol. Suist. Food*. 44 (2), 238–257. <https://doi.org/10.1080/21683565.2019.1585400>.
23. Zajedničku poljoprivrednu politiku 2023. – 2027 dostupno na <https://www.consilium.europa.eu/hr/infographics/cap-reform/>
24. Znoar D. Country Report – Croatia, Organic Europe dostupno na <https://www.organic-europe.net/country-info-europe/croatia/country-report.html>
25. Willer, H., Schaack, D., Lernoud, J., (2019) Organic farming and Market development in Europe and the European Union. In: Willer, H., Lernoud, J. (Eds.), *The World of Organic Agriculture, Statistics and Emerging Trends 2019*. Research Institute of Organic Agriculture FiBL, IFOAM – Organics International, pp. 217–254.

DEFINISANJE I IMPLEMENTACIJA STANDARDA KVALITETA I BEZBEDNOSTI PREHRAMBENIH PROIZVODA

Rezime

Zahtev o zdravstveno ispravnoj i kvalitetnoj hrani treba da se shvati i prihvati kao suštinski kriterijum pri donošenju odluke šta i kako pripremati, proizvoditi i plasirati na tržište. To mora postati obavezujuća odrednica u poslovnom odlučivanju koju treba da uvažavaju svi učesnici u lancu hrane jer u krajnjem od toga direktno zavisi da li će proizvedeni artikli biti prihvatljivi za konzumente.

Dakle, neophodno je da proizvođači razumeju i prihvate potrebe i želje sve zahtevnijih kupaca koje treba u potpunosti zadovoljiti da bi se opstalo na tržištu. Činjenica je da kupac prevashodno zahteva da prehrambeni proizvod ispunjava uslov zdravstvene bezbednosti kao i ostale kriterijuma kvaliteta, a onda tako iskazanu "prihvatljivost" artikla hrane stavlja u odnos sa cenom koju treba da plati. Na osnovu toga potrošač donosi konačnu odluku o kupovini proizvoda od koje u krajnjem zavisi kolika i kakva će biti proizvodnja hrane koja je prihvatljiva za konzumente odnosno koja se može prodati. To se direktno odražava na potencijalni prihod od prodaje proizvoda od koga zavisi uspešnost i opstanak proizvođača na tržištu.

Sve rečeno, nesporno upućuje na zaključak da nije društveno prihvatljiva ni ekonomski opravdana proizvodnja u kojoj se ne stvaraju uslovi za potpunu bezbednost i čiji će rezultat biti hrana koja može na bilo koji način da ugrozi zdravlje potrošača.

Dakle, postoje jasni pokazatelji da je tržišno neprihvatljiva proizvodnja hrane koja ne ispunjava uslove zdravstvene i svake druge bezbednosti. Ta činjenica direktno nameće obavezu kontinuiranog stvaranja uslova koji će biti garant eliminisanja uticaja štetnih materija, koje mogu dospeti u prehrambene proizvode u bilo kom segmentu lanca hrane.

Imajući u vidu složenost i stalno povećanje uticaja štetnih materija kao i moguće posledice po zdravlje kupaca, nesporno je da se bezbednost hrane mora tretirati kao javno dobro i kao takvo zaštititi. Zato se imperativno nameće potreba uspostavljanja sveobuhvatnog regulatornog sistema u čitavom lancu hrane, kroz definisanje standardizovanih procesa i obavezujuću legislativu (zakone i propise). Naravno, sve to se mora rešavati i postavljati kroz sistemski i holistički pristup koji treba da rezultira sa jasnim procedurama za realizaciju procesa i svih aktivnosti kao i sprovođenje sveobuhvatne i kvantitativno merljive kontrole.

Deo ovih obaveza treba da reguliše država (politika bezbednosti, vodič za realizaciju standarda, legislativa, sistem kontrole) dok je drugi deo u nadležnosti poslovno-proizvodnog sektora (formalizovani sistem sa sertifikovanim standardima), obuhvatajući čitav lanac hrane. Bitno je da se što veći deo predviđene regulative definiše kao obavezujući okvir i razradi kao instruktivni vodič za sve subjekte, uz mogućnost egzaktno kontrole sprovedenog, s tim da se sve to maksimalno usaglasi sa međunarodnim standardima i praksom.

Ključne reči: bezbednost, zdravlje, kvalitet, lanac hrane, standardizacija, regulativa, kontrola

¹ Profesor na Evropskom univerzitetu Brčko distrikt

² FINE Group Beograd

³ FINE Grup Beograd

DEFINING AND IMPLEMENTING STANDARDS OF QUALITY AND SAFETY OF FOOD PRODUCTS

Summary

The requirement for healthy and quality food should be understood and accept as an essential criterion in deciding what and how to prepare, produce and place on the market. This must become a binding determinant in business decision-making that should be taken into account by participants in the food chain, because in the end it directly depends on whether the manufactured items will be acceptable to consumers.

Therefore, it is necessary for manufactures to understand and accept the needs and desires of increasingly demanding customers, who need to be fully satisfied, in order to survive in the market. The fact is that the customer primarily requires the food product to meet the health safety requirements as well as other quality criteria, and then puts the stated “acceptability” of the food item in relation to the price it has to pay. Based on that, the consumer makes the final decision on the purchase of products, which ultimately determines how much and what will be the production of food that is acceptable to consumers or that can be sold. This directly reflects on the potential revenue from the sale of products on which the success and survival of producers in the market depends.

All this, indisputably points to the conclusion that is not socially acceptable or economically justified production in which the conditions for complete safety are not created and the result of which will be food that can endanger the health of consumers in any way.

Thus, there are clear indications that food production that does not meet the requirements of health and any other safety is unacceptable on the market. This fact directly imposes the obligation of continuous creation of conditions that will guarantee the elimination of the influence of harmful substances, which can reach food products in any segment of the food chain.

Given the complexity and ever-increasing impact of harmful substances as well as the possible consequences for the health of customers, it is indisputable that food safety must be treated as public good and protected as such. Therefore, there is an urgent need to establish a comprehensive regulatory system in the entire food chain, through the definition of standardized processes and biding legislation (laws and regulations). Of course, all this must be addressed and set through a systematic and holistic approach that should result in clear procedures for the implementation of the process and all activities as well as the implementation of comprehensive and quantitatively measurable control.

Part of these obligations should be regulated by the state (security policy, guide to implementation of standards, legislation, control system) while the other part is the responsibility of the business and production sector (formalized system which certified standards), covering the entire food chain. It is important that most of the envisaged regulations are defined as a binding framework and developed as an instructional guide for all entities, with the possibility of exact control of the implemented, in order to harmonize all this with international standards and practice.

Key words: safety, health, quality, food chain, standardization, control

Uvod

Svedoci smo velikih klimatskih promena kao i prekomernog zagađenja životne sredine čije posledice direktno ili indirektno ugrožavaju poljoprivrednu granu odnosno čitav lanac hrane (od primarne proizvodnje do potrošnje), koji se suočava sa opasnostima po bezbednost hrane (food safety hazard). Sve je izraženiji problem koji nastaje zbog uticaja štetnih materija (biološki, hemijski ili fizički agensi) koje faktički mogu dospeti u prehrambene proizvode u bilo kom trenutku proizvodnje, transporta i isporuke. Upravo ta činjenica sve više potencira obavezu subjekata u lancu hrane o neophodnosti nadzora i adekvatne kontrole ispravnosti hrane kako bi se izbeglo štetno delovanje na zdravlje konzumenata.

Sa problemom mogućeg narušavanja bezbednosti i kvaliteta hrane suočavaju se svi subjekti koji učestvuju kako u procesu proizvodnje (proizvođači prehrambenih proizvoda, mašina, opreme i sredstava za zaštitu bilja) tako i oni koji realizuju proces distribucije i čuvanja hrane. Bezbednost hrane postaje prioritetan zadatak koji zahteva međusobno komuniciranje i zajedničko delovanje svih učesnike u lancu hrane kako bi se osiguralo da potencijalno moguće štetne materije ne ugroze ispravnost hrane.

Krajnji cilj formalizovanog i usaglašenog delovanja svih učesnika mora biti potpuno zadovoljenje potreba kupaca (potrosaca) koji žele da konzumiraju samo onu hranu koja je proizvedena u skladu sa ekološkim, biološkim i hemijskim normama. Dakle, neophodna je standardizovana komunikacija proizvođača hrane sa dobavljačima i kupcima u vezi sa negativnim uticajima potencijalno štetnih materija kao i njihovom kontrolom. Upravo zato je veoma važno pratiti ispravnost hrane (meri se procentom zdravstveno opasnih materija) kako u toku proizvodnog procesa tako i u momentu kada se prehrambeni proizvodi plasiraju na tržište, kako bi se izbegao nastanak neželjenih situacija. To bi bio pomak u odnosu na raniju praksu kada se kontrola ispravnosti hrane vršila samo u momentu kada je proizvod dobio konačnu formu tako da se moglo delovati retroaktivno na mogući problem.

Bezbednost hrane, zbog elemenata mogućeg rizika i posledica po kupce, nesporno se mora tretirati kao javno dobro i kao takvo zaštititi da bi se zaista osiguralo zdravlje konzumenata i održalo poverenje kupaca prema proizvođačima. To dodatno potencira potrebu i obavezu svih koji imaju dodira sa prehrambenim proizvodima da stalno unapređuju svoje poslovno - proizvodne procese koji će omogućiti kontinuirano poboljšanje bezbednosti hrane.

Bezbednost hrane treba posmatrati kao integralni deo kvaliteta koji obuhvata sve karakteristike koje treba da poseduje prehrambeni proizvod da bi apsolutno zadovoljio sve potrebe i zahteve konzumenata, uključujući i one koji se odnose na ispravnost hrane. Kvalitet može biti definisan određenim karakteristikama koje su propisane zakonom odnosno pravilnicima (npr minimalni procenat neke materije u okviru proizvoda).

Zbog izuzetne važnosti i osetljivosti pitanja bezbednosti i kvaliteta hrane imperativno se nameće potreba uspostavljanja sveobuhvatnog regulatornog sistema, kojim će se obezbediti standardizovani uslovi i postupci za nesmetanu, usmerenu i kontrolisanu realizaciju svih procesa u okviru lanca hrane. Konkretno, radi se o instruktivnim standardima koji opisuju način obavljanja aktivnosti u okviru čitavog lanca hrane odnosno preciziraju karakteristike prehrambenih proizvoda kao izlaznih rezultata. Time se stvaraju pretpostavke da izlazni rezultati (prehrambeni proizvodi) standardizovanih procesa budu potpuno u skladu sa postavljenim zahtevima i potrebama odnosno apsolutno bezbedni.

Pored standarda, značajan doprinos u obezbeđenju kvaliteta i bezbednosti hrane predstavljaju zakonski i podzakonski propisi kojima se definiše celoviti koncept i sistem kontrole ili pak preciziraju minimalni procenti sadržaja određenih materija u nekom proizvodu odnosno maksimalno dozvoljene količine ostatka sredstava za zaštitu bilja u hrani.

Sistemsko rešavanje bezbednosti hrane

Nema sumnje da se svi učesnici u okviru lanca hrane („od njive do trpeze“) neminovno susreću sa sve brojnijim zdravstveno-bezbedonosnim rizicima i izazovima i da moraju zajedno tražiti i nalaziti rešenja kako bi konzumentima obezbedili ispravne i kvalitetne proizvode⁴. Zato je neophodna da se bezbednost hrane rešava kroz sistemski i holistički pristup koji će rezultirati sa jasnim procedurama i kontrolnim mehanizmima. U segmentu bezbednosti hrane mora biti jasno definisana uloga i odgovornost kako države, koja postavlja ceo koncept i definiše sistem kontrole, tako i privatnog sektora (proizvodno - poslovnog), koji definiše standarde za svoje potrebe.

Prvi korak u građenju funkcionalnog koncepta je da država determiniše nacionalni sistem uspostavljanja i kontrole bezbednosti hrane kroz definisanje politike bezbednosti, odgovarajuću legislativu i standarde kojima se definišu instrumenti i mere koje se odnose na čitav lanac hrane. Sistem bezbednosti hrane treba postaviti tako da obuhvati sve subjekte proizvodnje i prometa hrane tako da bude transparentno i merljivo koliko su njihove aktivnosti u skladu sa nacionalnim standardima. Naravno, cilj je da svi ti standardi budu zvanično sertifikovani i integrisani u nacionalni sistem, čime se stvaraju uslovi da nadležni organi mogu da nadgledaju da li se efikasno sprovode predviđene procedure i ostvaruju postavljeni ciljevi, pre svega u vezi sa bezbednošću.

Bitna odrednica u građenju nacionalnog sistema bezbednosti hrane je da se što više usaglasi i sa međunarodnim standardima (prevashodno EU) jer je to pretpostavka za nesmetanu realizaciju međunarodne trgovine⁵.

Značajan korak u pravcu uspostavljanja determinisanih i kontrolisanih procesa predstavlja uspostavljanje formalizovanog sistema u kome se definišu odgovarajući standardi u okviru čitavog lanca hrane. Rezultat ovakvog postupka su konkretni standardi formulisani kao zvanični dokument u kome su opisani i objašnjeni procesi i naznačeni načini obavljanja aktivnosti (pravila, smernice itd) i precizirane karakteristike, normativi i sadržaji očekujućih rezultati u lancu hrane. To su instruktivni standardi (vodiči) na osnovu kojih se rade specifični standardi za konkretne uslove, čijom se implementacijom obezbeđuje kvalitet i ispravnost prehrambenih proizvoda. To je garancija neophodne zdravstvene sigurnosti prehrambenih proizvoda odnosno ostvarenja optimalne uređenosti čitavog poslovno-proizvodnog sistema.

Procesom standardizacije se faktički utvrđuju bitne odrednice u nekom procesu, prema unapred definisanim potrebama i zahtevima, na način da postaju opštevažeće i usmeravajuće i da obezbejdu optimalni nivo uređenosti čitavog sistema. Na taj način standardi omogućavaju uspostavljanje, praćenje i optimizaciju proizvodno-poslovnih aktivnosti čiji će izlazni rezultati zadovoljiti zahteve kvaliteta i bezbednosti.

Standardom se utvrđuju zahtevi koji pomažu organizacijama u okviru lanca hrane da lakše:

- planiraju, implementiraju i unapređuju sistem upravljanja bezbednosti hrane koji treba da obezbedi proizvode koji su sigurni, ispravni i koji odgovaraju zahtevima potrošača
- usklade svoje proizvodno – poslovne aktivnosti sa zakonom i normativnim dokumentima odnosno deklarativnom politikom bezbednosti hrane.
- stalno testiraju i vrednuju potrebe i zahteve svojih potrošača, uključujući i bezbednosni aspekt hrane, s ciljem da se stvaraju proizvodi zahtevanog kvaliteta i neophodne ispravnosti i tako pokaže spremnost da se udovolji zahtevima potrošača

⁴ Nedimović (Ministarstvo poljoprivrede) : Bezbedna hrana je posao svih nas: regulatora, inspektora, poljoprivrednih proizvođača, subjekata u poslovanju hranom, sve do potrošača koji takvu hranu s pravom očekuje

⁵ Nedimović : Poštovanje visokih standarda, kao što su standardi EU, i efikasni sistem kontrole na svim nivoima su preduslov za zaštitu potrošača, ali i konkurentnost domaće privrede

- formalno komuniciraju sa svim subjektima u okviru lanca hrane i efikasno rešavaju probleme bezbednosti hrane
- steknu potrebnu zvaničnu sertifikaciju svog sistema upravljanja bezbednosti hrane (uz mogućnost samoocenjivanja i samovrednovanja) kojom se potvrđuje kompetentnost i usaglašenost sa svim međunarodnim standardima

Nesporno je da sistem upravljanja bezbednošću hrane s jedne strane, uliva poverenje potrošačima i svim učesnicima u proizvodnji, a s druge strane pruža mogućnost organizaciji da stalno unapređuje sopstvene performace u odnosu na dostignuti nivo (podiže svoju konkurentsku sposobnost). Osim toga, implementirana standardizacija kvaliteta i bezbednosti pruža realne mogućnosti za razne kontrole i ocenjivanja, uključujući i neophodna upoređenja na nacionalnom i međunarodnom nivou⁶.

Pored standarda, značajan doprinos u obezbeđenju kvaliteta i bezbednosti hrane daju zakonski i podzakonski propisi odnosno legislativa koja tretira tu oblast. Zakon o bezbednosti hrane, kao krovni zakon u ovoj oblasti, daje pravnu osnovu za: uspostavljanje opštih principa i odgovornosti, osnivanje odgovarajućih tela za bezbednost hrane, efikasno funkcionisanje tržišta hrane i uspostavljanje sistema za preventivno obaveštavanje, s ciljem da se obezbedi zaštita zdravlja konzumenata⁷.

Zakon o bezbednosti hrane zajedno sa nizom drugih pratećih propisa (o higijeni hrane, mikrobiološkim kriterijumi, hemijskim zagađivačima, aditivima, deklarisanju i označavanju hrane i dr.) omogućavaju da se uspostavi sveobuhvatni sistem bezbednosti hrane u čitavom lancu hrane (od njive do trpeze). Određeni propisi koji se odnose na bezbednost hrane se stavljaju u kontekst sredstava za zaštitu bilja, a tu su i propisi iz oblasti životne sredine (posebno oni kojima se uređuje hemikalije i širem smislu), kao i propisi o upravljanju otpadom.⁸

Veoma su bitni i instruktivni pravilnici kojima se definišu količine pesticida i drugih otrovnih supstanci koje se mogu naći u namirnicama.⁹

Za sistem bezbednosti hrane svakako je značajan Zakon o sredstvima za zaštitu bilja kojim se uređuje¹⁰:

- registracija i kontrola
- promet
- uvoz i primena sredstava
- poslovi od javnog interesa u oblasti sredstava za zaštitu

Ovim Zakonom, kao i nizom izmena i dopuna, Srbija je svoju legislativu u oblasti sredstava za zaštitu bilja delom usaglasila sa principima koje je zvanično definisala EU i time se znatno približila evropskom konceptu u toj oblasti. To se prevashodno odnosi na primenu sredstava za zaštitu bilja (dozvoljeno učešće aktivnih hemijskih supstanci sredstava za zaštitu kao i maksimalno dozvoljene količine ostataka tih sredstava u hrani), kao i neophodnu obuku koja je obavezna i poželjna sertifikaciju koju sprovode nadležne institucije.

⁶ Detaljnije o tome dr Nedeljko Živković, Integrisani sistem menadžmenta, FON, 2019, str.137-138

⁷ Zakon o bezbednosti hrane, Sl. glasnik RS, br.41/2009 i 17/2019

⁸ Zakon o upravljanju otpadom (Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011, 93/2011 i 25/2015)
Pravilnik o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje (Sl.glasnik RS, br 132/2020)

⁹ Pravilnik o količinama pesticida, metala i metaloida i drugih otrovnih supstanci koje se mogu nalaziti u Namirnicama (Sl. glasnik SRJ 5/92,, 11/92 –ispr. i 32/2002 i Sl. glasnik RS br 25/2010-dr pravilnik i br 28/2011-dr pravilnik

¹⁰ Zakon o sredstvima za zaštitu bilja (Sl. glasnik RS, br. 41/2009 i 17/2019)

Na nivou Evropske Unije (EU), ključni principi novih zakona i propisa o bezbednosti hrane uključuju: a) longitudinalni i integrisani pristup bezbednosti hrane (“od farme do trpeze”); b) korišćenje principa predostrožnosti (“precautionary”); c) glavnu odgovornost za bezbednost hrane imaju kompanije/preduzeća koje posluju hranom; d) sprovođenje sledljivosti životinja, materijala i proizvoda kroz sve faze proizvodnje, prerade, distribucije i prometa; e) transparentnost kroz javne konsultacije i informacije; i f) svi novi propisi i odgovarajuće mere treba da su bazirani na analizi rizika, sem izuzetaka gde to nije primenljivo¹¹. Ovi opšti principi su prihvaćeni i u našoj zemlji, iako se na njihovom uvođenju u praksu još radi.

Sadržaj i principi standarda serije ISO 22000 i HACCP

Sistem bezbednosti treba da se zasniva na proceni i analizi rizika odnosno predviđanju problema kojii se mogu identifikovati u okviru procesa, aktivnosti ili faza u lancu hrane kako bi se na osnovu toga definisali standardizovani postupci i procedure kroz koje se mogu eliminisati štetni uticaji na ispravnost hrane. Cilj je da se kroz standardizaciju obezbede efikasni procesi čiji će finalni proizvodi u potpunosti odgovoriti postavljenim zahtevima u pogledu bezbednosti hrane.

Da bi se stekla potpuna slika o neophodnoj standardizaciji u proizvodnji i prometu hrane, s aspekta teorijskog definisanja i stvarne implementacije, neophodno je napraviti detaljniju analizu najznačajnijih standarda u kontekstu očekivanih i ostvarenih efekata u upravljanju bezbednošću hrane. To se prevashodno odnosi na HACCP i seriju standarda ISO 22000. Svi ovi standardi predstavljaju sistem bezbednosti i kvaliteta hrane u Republici Srbiji, ali u ograničenom obimu.¹²

HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) je sistemska metoda kojom se utvrđuju, ocenjuju i nadziru faktori rizika u proizvodnji, preradi i prometu životnih namirnica. U suštini to je niz međusobno povezanih aktivnosti u okviru kojih su analitički utvrđeni potencijalno mogući rizici i na osnovu toga predložene preventivne mere i tako obezbeđuje proizvodnja zdravstveno i higijenski ispravnih proizvoda.¹³

HACCP kao sistemska metoda je potreban svima koji se nalaze u lancu hrane odnosno svim učesnicima koji se bave proizvodnjom i prometom hrane (proizvodnja, prerada, pakovanje, transport, distribucija, posluživanje). Dakle, lanac hrane obuhvata niz faza odnosno procesa od primarne proizvodnje hrane i materijala koji mogu doći u dodir sa hranom i sirovinama, do isporuke i konačne potrošnje. HACCP bazira na osnovnim principima koje je preporučila Codex Alimentarius komisija¹⁴. Sam postupak Implementacija HACCP, poštujući definisane principe, faktički se ostvaruje kroz sledeće korake:

¹¹ Vodič za razvoj i primenu preduslovnih programa i principa HACCP u proizvodnji hrane, Ministarstvo poljoprivrede - Uprava za veterinu, 2009, str 2

¹² Popović, V., Vuković, P., Ćosić, M., Food Safety and Quality Policy in the Republic of Serbia. Economics of Agriculture, 2017, 4: 1607–1617

¹³ Od 2011. HACCP postaje zakonom obavezan u Srbiji i to na osnovu Zakona o bezbednosti hrane iz 2019. Za HACCP je prihvaćen i odomaćen termin HASAP

¹⁴ Principi HACCP:

Princip 1. Utvrditi kritične kontrolne tačke – CPP (stablo odlučivanja)

Princip 2. Odrediti kritične granice (osiguravaju kontrolu svake kritične kontrolne tačke)

Princip 3. Uspostaviti sistem praćenja – monitoring

Princip 4. Ustanoviti korektivne mere koje trebaju biti preduzete kada nadziranje indicira da pojedina CPP nije pod kontrolom.

Princip 5. Uspostaviti postupke verifikacije za potvrđivanje da je HACCP sistem del otvoran . (revizija i testovi).

Princip 6 Uspostavljanje dokumentacije koja se odnosi na sve postupke i zapise skladno ovim načelima i njihovoj primeni (vođenje dokumentacije)

- utvrđivanje zahteva za bezbednost proizvoda u skladu sa propisanim standardom
- detaljno opisivanje proizvoda i njegove namene
- detaljno opisivanje procesa proizvodnje
- identifikovanje mogućih opasnosti i rizika
- utvrđivanje kritičnih kontrolnih tačaka s granicama prihvatljivih tolerancija
- određenje metoda za kontrolisanje na kritičnim tačkama
- uspostavljanje procedure verifikacije
- nakon toga sledi izrada dokumentacije kao redovno praćenje i stalno poboljšanje

Kritična kontrolna tačka je mesto, korak ili postupak u proizvodno-poslovnom procesu gde su identifikovane moguće opasnosti visokog rizika po bezbednost hrane, a koje se primenom metoda mogu eliminisati ili svesti na prihvatljivi nivo.

Za razliku od opštih pravila za higijensku proizvodnju (na bazi dobre proizvođačke i dobre higijenske prakse – GMP i GHP), HACCP plan predstavlja viši nivo kontrole i specifičan je za svaki proces i/ili proizvod

Serijski standardi Codex Alimentaris¹⁵

U okviru Codex Alimentaris, poznat kao „Kodeks hrane“ razvijena je međunarodno priznata serija standarda i smernica koje većina država državnih organa koristi kao osnovu i vodič za obezbeđenje sigurne hrane za potrošače.

Standardi serije ISO 22000

Rastući zahtevi za bezbednošću hrane zahtevaju od proizvođača i distributera da kontinuirano unapređuju sistem upravljanja bezbednošću hrane polazeći od osnovnih principa i postavki HACCP. U tom kontekstu treba posmatrati i standarde koji su 2001. godine definisani u okviru ISO kvaliteta (9000) s namerom da se postavi viši nivo zahteva za bezbednošću hrane, za kompanije koje kroz kvalitet grade konkurentnost. Standar ISO 22000 je prvi međunarodni standard za menadžment bezbednosti hrane izdat 1.9.2005.g. od strane ISO Tehnickog komiteta ISO/TC 34- Prehrambeni proizvodi i u mnogim evropskim zemljama je već uveliko zauzeo mesto HACCP-u u oblasti prehrambene industrije. Zapravo, ISO 22000 kombinuje i dopunjava osnovne elemente standarda ISO 9000 i HACCP kako bi obezbedio efikasan okvir za razvoj, implementaciju, kontrolu i kontinuirano poboljšanje uspostavljenog sistema upravljanja bezbednošću hrane u kontekstu realnog rizika.

ISO 22000 – odnosi se na upravljanje sistemom bezbednosti hrane (Food safety management System).

Standard ISO 22000 precizira koji su zahtevi potrebni za uspostavljanje uspešnog sistema menadžmenta bezbednošću hrane i oslanja se na sledeće elemente:

- preduslove potrebne za njegovo uspostavljanje
- upravljanje sistemom menadžmenta kvalitetom
- principe na kojima se zasniva HACCP

Namenjen je svima koji proizvode, preradjuju, rukuju i isporučuju hranu

Standardi serije ISO 22000 objedinjuju:

- međusobno komuniciranje u lancu hrane
- menadžment sistem
- HACCP plan
- Prethodno potrebne programe – dobre prakse (PRP-ove):
 - . dobru proizvođačku praksu (Good Manufacturing Practices -GMP)
 - . dobru higijensku praksu (Good Handling Practices - GHP)
 - . dobru poljoprivrednu proizvodnju (Good Agricultural Practices)
 - . dobru distributivnu praksu (Good Distributional Practices)

¹⁵ Standar je razvila Komisija Codex Alimentarius (CAC) zajednički organ Organizacije UN za hranu i poljoprivredu (FAO) i Svetske zdravstvene organizacije (SZO)

. i ostale

Seriju standard ISO 22000 čini više standarda¹⁶:

- ISO 22000 : 2005 sistemi menadžmenta bezbednošću hrane – zahtevi za svaku organizaciju u lancu hrane
- ISO/TS 22002 -1,2,3 : Prerequisite programi (PRP) bezbednosti hrane – Deo 1: 2009, deo 2 u razvoju i deo 3 : 2011
- ISO/TS 22003 : 2007 sistemi menadžmenta bezbednošću hrane – zahtevi za tela koja obavljaju proveru i sertifikaciju sistema menadžmenta bezbednošću hrane
- ISO/TS 22004 : 2005 sistemi menadžmenta bezbednošću hrane- uputstvo o primeni ISO 22000 : 2005
- ISO 22005 : 2007 sledljivost u lancu hrane za životinje i hrane – opšti principi i osnovni zahtevi za sistem projektovanja i primene standardom ISO 22000 : 2005 (najčešće u upotrebi) i utvrđuju se zahtevi za sistem upravljanja bezbednošću hrane kada organizacija u lancu hrane treba da pokaže svoju sposobnost da upravlja opasnostima po bezbednost hrane kako bi osigurala da je hrana bezbedna u trenutku konzumacije.

Iso 22000 se temelji na:

- zahtevima HACCP sistema (Codex Alimentarius)
- zahtevima ISO standarda 9001:2015 – sistem upravljanja kvalitetom
- ISO/TS 22004 – sistem upravljanja bezbednošću hrane
- SO/DIS 22005 – sledljivost u hrani i lancu hrane- opšti principi i smernice za projektovanje i razvoj sistema upravljanja bezbednošću hrane
- ISO/TS 22003 – zahtevi za sertifikaciona tela

Konkretno koristi koje donosi primena standarda serije ISO 22000:

- Smanjenje incidenata bezbednosti hrane i troškova,
- Usklađenost sa zakonskom regulativom i HACCP principima,
- Poboljšanje poslovnog imidža,
- Unapređen odnos sa partnerima baziran na bezbednosti proizvoda,
- Ušteda troškova kroz simulaciju sledljivosti i opoziva proizvoda,
- Postizanje finansijskih i operativnih koristi koje mogu proizaći iz primene zahteva ovog standarda koje jačaju tržišnu poziciju organizacije.

Savremeni koncept upravljanja bezbednošću hrane

Savremeni sistem bezbednosti se faktički zasniva na proceni i analizi rizika kojii se mogu identifikovati u okviru procesa, aktivnosti ili faza u lancu hrane i koji mogu negativno uticati na ispravnost prehrambenih proizvoda. To je sistem koji koristi ocenu rizika kao alat i fokusiran je na „predviđanje“ mogućih problema u vezi bezbednosti hrane i utvrđivanje mera kroz koje će se predupređiti nastajanje tih problema.

Ukupno upravljanje bezbednošću hrane je evoluiralo sa tradicionalnih službenih, ”propisivačkih” inspekcija i testiranja krajnjeg proizvoda u organizovani na fleksibilniji sistem baziran na dobroj proizvođačkoj/higijenskoj praksi (GMP/GHP) i HACCP, u kome se od proizvođača zahteva da identifikuje opasnosti (hazarde) koje ugrožavaju bezbednost

¹⁶ TMS CEE Beograd – Sertifikaciono i kontrolno telo

proizvoda i da ih eliminiše ili kontroliše¹⁷. To je veliko poboljšanje u odnosu na raniju praksu kada je vršena kontrola samo finalnih proizvoda, što znači da je postojala mogućnost retroaktivnog a ne i preventivnog delovanja. Dakle, nije postojala garancija da će definisani procesi obezbediti proizvod zahtevanog kvaliteta već se kroz kontrolu moglo samo konstatovati konačno činjenično stanje.

Osnovna odrednica savremenog upravljanja bezbednošću hrane je da nadležni organi pomažu proizvođačima u postizanju zahtevane bezbednosti hrane kroz savetodavni i konsultativni način uz istovremu proveru kako učesnici u lancu hrane sprovode taj koncept - kroz službene provere (audite) GMP/GHP (proizvodnja na higijenski način) i HACCP¹⁸.

Bezbednost hrane se mora kompleksno rešavati kroz uključenje principa GMP/GHP i opštih modela HACCP i ISO 22000 koje treba staviti na raspolaganje i proizvođačima i nadležnim organima u formi vodiča za "najbolju praksu" pripremljenu od strane profesionalnih organizacija i/ili nacionalnih nadležnih organa i/ili međunarodnih organizacija (npr. FAO-WHO Codex Alimentarius). Opšti saveti i modeli iz takvih vodiča ne mogu se direktno primeniti ni za jednu konkretnu situaciju (proces ili proizvod), već samo predstavljaju izvor osnovnih informacija i instrukcija kako proizvođačima (da sami dalje razvijaju sopstvene HACCP sisteme), tako i nadležnim organima (da razvijaju programe provera tih HACCP sistema).

Na osnovu instruktivno postavljenih standarda u okviru jasno postavljenog nacionalnog koncepta bezbednosti hrane svaki subjekat u lancu hrane treba da definiše specifične standarde kroz koje će obezbede efikasne procesi čiji će finalni proizvodi u potpunosti odgovoriti postavljenim zahtevima u pogledu bezbednosti hrane.

Sistem menadžmenta bezbednošću hrane treba da definiše standardne načine i postupke realizacije aktivnosti i procesa i da to postane reper preko koga se ceni da li organizacija zaista ima sposobnost da to sprovede kontrolišući rizike i opasnosti i tako obezbedi hranu koja je potpuno ispravna za konzumente.

Zaključak

Bezbednost hrane je izuzetno značajno i složeno pitanje jer svojom zdravstvenom komponentom ulazi u oblast koja se definiše kao javni interes, dok s druge strane, u značajnoj meri treba da determiniše i utiče na konačnu ocenu kupca po pitanju prihvatljivosti proizvoda koga treba da konzumira. To znači da obim kupo-prodaje prehrambenog proizvoda mora da zavisi i od ispunjenosti bezbednosnih zahteva i da to postane preduslov za ostvarenje većeg profita i opstanaka na tržištu. Otuda i neophodnost da se bezbednost hrane zvanično tretira kao sastavni element kvaliteta i tako zaista postane ključni kriterijum za donošenje konačne odluke o tome da li se nešto sme ili nesme proizvoditi. Istovremeno bezbednost hrane mora da se afirmiše i kao bitan segment na osnovu koga će se davati ocena o prihvatljivosti i ispravnosti prehrambenih proizvoda odnosno o tome da li u potpunosti zadovoljava zdravstvene i ostale zahteva konzumenata.

Da bi se bezbednost hrane sveobuhvatno definisala i zaista tretirala kao pitanje od javnog interesa i istovremeno afirmisala kao kriterijum kroz koji će se podizati ukupni kvalitet i nivo sigurnosti proizvoda prema zahtevima kupaca, obezbeđujući samo tako veće tržišno učešće, neophodan je sistemski i koordinirani pristup u: (a) sagledavanju svih mogućih bezbednosnih

¹⁷ Vodič za razvoj i primenu preduslovnih programa i principa HACCP u proizvodnji hrane, Ministarstvo za poljoprivredu RS - Uprava za veterinu, 2009, str 2

¹⁸ GMP/GHP predstavljaju opšta pravila (naučno ustanovljene "najbolje prakse") za higijensku proizvodnju, rukovanje i pripremu različitih proizvoda koji se koriste kao hrana. Dakle, oni sadrže opšte instrukcije kako da se određeni tip namirnice proizvede na higijenski način i predstavljaju osnovu (preduslov) na kome se zatim gradi "viši" nivo kontrole: HACCP.

rizika i izazova i (b) nalaženju rešenja i postupaka koji će obezbediti implementaciju definisanog bezbednosnog koncepta. Takvim metodološkim pristupom omogućuje se da se uspostavi sveobuhvatan, determinisan i regulatoran sistem i to u čitavom lancu hrane, kroz definisanje standardizovanih procesa i donošenje obavezujuće legislative (zakone i propise). Dakle, treba stvarati okvir u kome će se primenjivati konkretni sertifikovani standardi kojima su detaljno opisani i objašnjeni procesi i načini obavljanja aktivnosti i precizirane karakteristike očekujućih rezultata (proizvoda) koji će izaći iz tih procesa (karakteristike prehrambenih proizvoda, uključujući i zdravstveni aspekt).

U osnovi kompleksno postavljenog savremenog sistema kvaliteta i bezbednosti (koncepta) su standardi serije ISO 22000, koji uključuje standard ISO 9000 kao i HACCP i sve ono na čemu baziraju ovi standardi (Codex, GMP/GHP, zakonska regulativa). Tako koncipiran koncept je najbolja garancija da će se implementacijom kompleksno definisanih standarda obezbediti kvalitet i ispravnost hrane kao i neophodna zdravstvena sigurnost za konzumente.

Dakle, kroz sistemski pristup i uz korišćenje instruktivno definisanih standarda serije ISO svaki učesnik u okviru lanca hrane treba da postavi zaokružen sistem menadžmenta bezbednošću hrane, koji će biti garancija da je organizacija sposobna da obezbedi prehrambene proizvode koji će biti potpuno ispravni za konzumente. Ujedno, time se stvara efikasan okvir za kontinuirano poboljšanje sistema upravljanja bezbednošću hrane u kontekstu ukupnih poslovnih rizika i sve složenijih zahteva kupaca. Zato se može sa sigurnošću zaključiti da svi učesnici u lancu hrane moraju prihvatiti i afirmisati ovakav pristup u poslovno-proizvodnoj praksi jer je to imperativ uspeha i opstanka na tržištu i garant bezbednosti hrane za konzumente.

LITERATURA

1. Caduff, L., Bernauer, T., Managing Risk and Regulation in European Food Safety Governance. Review of Policy Research, 2006.
2. Caswell, J. A., Henson, S. J., Interaction of Private and Public Food Quality Control Systems in Global Markets. The Proceedings of Globalisation of the Food Industry: Policy Implications. University of Reading, 1999.
3. Filipović, J., Đurić, M., Osnove kvaliteta, Fakultet organizacionih nauka, Beograd
4. Jovanović, T., Zaštita potrošača kao rezultat tržišnog nadzora, Pravo i privreda, Beograd, 2012.
5. Jovanović, T., Proces regulacije. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.
6. Jovanović, T. Značaj i uloga privatnih standarda bezbednosti hrane, Bezbednost Beograd, 1/2019
7. Marjanović R., Jokić D. Sistem kvaliteta u obrazovanju učenika, KVALITET, Poslovna politika, Beograd, 2007.
8. Popović, V., Vuković, P., Čosić, M., Food Safety and Quality Policy in the Republic of Serbia. Economics of Agriculture, 2017.
9. Živković, N., Integrisani sistem menadžmenta, FON, 2019.
10. Zakon o bezbednosti hrane, Sl. glasnik Republike Srbije, br. 41/2009
11. Zakon o sredstvima za zaštitu bilja (Sl. glasnik RS, br. 41/2009 i 17/2019)
12. Zakon o upravljanju otpadom (Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011, 93/2011 i 25/2015)
13. Pravilnik o maksimalno dozvoljenim količinama ostataka sredstava za zaštitu bilja u hrani i hrani za životinje (Sl.glasnik RS, br 132/2020)
14. Pravilnik o količinama pesticida, metala i metaloida i drugih otrovnih supstanci koje se mogu nalaziti u namirnicama (Sl. glasnik SRJ 5/92,, 11/92 –ispr.i 32/2002 i Sl. glasnik RS br 25/2010-dr pravilnik i br 28/2011-dr pravilnik)

POREMEĆAJI ISHRANE U ADOLESCENCIJI

Sažetak

U današnje vrijeme u svijetu se kao osnovni ideal postavlja ideal ljepote i dobrog izgleda. Tjelesni izgled kao i izgled pojedinih dijelova tijela se ponekad tako drastično promijeni u relativno kratkom vremenu da postaje jedna od najvažnijih briga adolescenata. Sami adolescenti se usmjeravaju na evaluaciju svoje i tuđe tjelesne privlačnosti. Nezadovoljstvo tijelom i težnja za vitkosti udružena sa nekim faktorima može dovesti do poremećaja hranjenja. Poremećaji ishrane predstavljaju značajan problem u svijetu. Česti su tokom odrastanja od najranijeg uzrasta do kasne adolescencije. Najčešći poremećaji hranjenja su: anoreksija nervosa i bulimija nervosa. Mogu uzrokovati trajna tjelesna i psihička oštećenja. Stoga, osnovni cilj ovog rada jeste ukazati na važnost edukacije o problemima ishrane u vrijeme puberteta i adolescencije u porodici i školi. U radu će biti predstavljena etiologija poremećaja ishrane, prevalencija, komorbiditet, klinička slika, diferencijalna dijagnoza, prevencija i tretman.

Ključne riječi: Poremećaji ishrane, anoreksija, bulimija, adolescenti

EATING DISORDERS IN ADOLESCENCE

Summary

Nowadays, what is set as the basic ideal in the world are beauty and good looks. The physical appearance as well as the appearance of certain body parts sometimes change so drastically in a relatively short time that it becomes one of the most important concerns of adolescents. Adolescents themselves focus on evaluating their own and others' physical attractiveness. Body dissatisfaction and the desire for slenderness combined with some factors can lead to eating disorders. Eating disorders are a significant problem in the world. They are common during adolescence, and also from early age to late adolescence. The most common eating disorders are: anorexia nervosa and bulimia nervosa. They can cause permanent physical and mental damage. Therefore, the main goal of this paper is to point out the importance of education on nutrition problems during puberty and adolescence in the family and school. The paper will present the etiology of eating disorders, prevalence, comorbidity, clinical picture, differential diagnosis, prevention and treatment.

Key words: Eating disorders, anorexia, bulimia, adolescents

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

² Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla

Uvod

Poremećaji u ishrani predstavljaju poremećaje u ponašanju koji se javljaju kao rezultat uzajamnog uticaja brojnih faktora, što može uključiti emocionalne poremećaje, poremećaje ličnosti, pritisak u porodici, moguću genetsku ili biološku predispoziciju, kulturu i opsjednutost idejom o mršavosti. Spomenuti se poremećaji najčešće određuju kao bulimija i anoreksija, te drugi nespecificirani poremećaji. Poremećaji hranjenja (prehrane) (F50) ili prema DSM-5 poremećaji hranjenja i jedenja stoljećima su poznati entiteti koji su vremenom mijenjali nazive. Ritualni i pravila ponašanja koja se odnose na hranu, potječu još iz starog vijeka.

Ovi su poremećaji danas sve češći. Od 0,5 do 1 % ljudi u općoj populaciji ima zadovoljene kriterije za dijagnozu nekog poremećaja hranjenja. Najčešće obolijevaju mlade žene. Čak do 4 % adolescentica pokazuje neki poremećaj prehrane. Uočeno je kako odgoj, odnosi u obitelji i sredina utječe na pojavu ovih poremećaja. Važnu ulogu u njihovu nastanku (kao ni u jednih drugih) imaju mediji. Televizijske emisije, filmovi, modni drugi časopisi promoviraju stereotip mršavog i vitkog kao lijepog i zdravog. U tome se nerijetko pretjeruje, pa je ideal kojom mlade djevojke teže. Najznačajniji poremećaji hranjenja su anorexia nervosa, bulimia nervosa i poremećaj prejedanja te pika. DSM-5 uključuje i poremećaj ruminacije, te zbjegavanje unosa hrane. Glavna obilježja anoreksije nervoze (F50.0) jesu namjerno gubitak tjelesne težine, mršavljenje, odbijanje ili smanjeni unos hrane, osobiti način postupanja s hranom, strah od dobivanja na težini, poremećaj slike tijela, te u žena amenoreja (izostanak menstruacije). Anoreksija nervosa (anorexia nervosa) je poremećaj u ishrani koji se ispoljava u nedovoljnom uzimanju hrane usljed nedostatka apetita, gađenja prema jelu ili usljed fiksne ideje adolescentkinje da je 'debeli', mada je prema važećim normama čak nedovoljno uhranjena (Trebješanin, 2004; prema Letić, 2012). Početak je obično postepen. Neke djevojke prethodno eksperimentišu sa raznim dijetama da bi smršavile, jer sebe doživljavaju kao debele i estetski neprivaćne. Anoreksija se može pojaviti bez vidljivog povoda. Prvi simptomi su da djevojke smanjuju količinu hrane uz objašnjenje da nisu gladne, žale se na probavne smetnje, bolove u stomaku i mučninu. Anoreksija je poremećaj koji se karakteriše namjernim gubitkom na težini, smanjenim uzimanjem ili odbijanjem nekih ili svih vrsta hrane. Kao posljedica toga nastaje gubitak od najmanje 15% tjelesne težine, bez organskog uzroka. Za razliku od uobičajenog držanja djeteta adolescentkinja gladuje do krajnjeg stanja iscrpljenosti a sve sa ciljem postizanja idealizovane slike mršavosti. Pored primarnih simptoma anoreksije postoje i sekundarni simptomi. Jedan od najčešćih sekundarnih simptoma je pretjerana fizička aktivnost. Ponekad je intenzitet aktivnosti prikriven socijalno prihvatljivom stranom, kao što je obavljanje kućanskih poslova, sudjelovanje u sportskim aktivnostima ili svakodnevno trčanje do iznemoglosti. Kao što je navedeno jedan od važnih sekundarnih simptoma anoreksije je amenoreja ili izostajanje menstruacije kod djevojaka do čega dolazi usljed fizičke napetosti, iscrpljenosti, umora, nesvjесnih fantazama i strahova.

Za razliku od anoreksije bulimiju (F50.2) obilježavaju napadaji pretjeranog jedenja, prekomjerne zaokupljenost tjelesnom težinom, izazivanje povraćanja i/ili upotreba sredstava za pražnjenje crijeva. Kao samostalni entitet ovaj je poremećaj prvi puta opisao i nazvao ga bulimia G. Russell (Russell, 1979). Bulimija je sindrom koji se karakteriše ponovljenim napadima pretjeranog uzimanja hrane i pretjeranom preokupacijom kontrole tjelesne težine. Adolescentkinje koje usvajaju model čestih epizoda prejedanja nakon kojih slijedi povraćanje ili korištenje laksativa, ali imaju normalnu težinu ili su gojazne, pripadaju poremećaji ishrane koji se nazivaju bulimija. Usko je povezan sa anoreksijom i često je njena kasnija posljedica. U djetinstvu se ovaj poremećaj rijetko pojavljuje a najčešće se pojavljuje nakon 13., godine i

početkom 14. godine (Vidović, 2010). Adolescentkinje sa bulimijom imaju periode jakog prejedanja, koji završavaju osjećajem slabosti, depresije, stida i krivice.

Epidemiologija

Anoreksija je jedan od češćih poremećaja hranjenja zadnjih nekoliko desetljeća. Pojavljuje se u 0,5 do 1 % adolescentica (Sadock i Sadock, 2003.). Također se navodi da anoreksija se najčešće pojavljuje između 14. i 18. godine, kod veoma uspješnih učenica srednjih škola (Wenar, 2003). Najranije su opisana djeca sa anoreksijom nervozom na uzrastu od sedam godina (Vidović, 2010). Postoje dokazi da je anoreksija nervoza u porastu u savremenom društvu. Pojavljuje se prvenstveno kod djevojaka, adolescentkinja iz srednjih i viših slojeva, ali se može pojaviti u svim socijalnim slojevima (Wenar 2003). Pojavljuje se mnogo češće u žena, obično u dobi puberteta i adolescencije. Može se javiti i prije puberteta, u srednjoj dobi pa i u menopauzi. U muškaraca se pojavljuje obično u razdoblju adolescencije. Bulimija je najčešći poremećaj hranjenja (češći i od anoreksije). Pojavljuje se u 1 do 3 % mladih žena. Češća je u žena, ali ne toliko dominantna kao anoreksija. Istraživanja pokazuju da je 5 do 10 % bolesnika s bulimijom muškog spola (Keel, 2005.). Kasnije se pojavljuje od anoreksije, obično u završnoj adolescenciji i u mladoj odrasloj dobi (Gordon, 2000.). Utvrđeno je da je 5 do 10% predškolske djece Americi gojazno (Wenar, 2003). Prevalencija raste na 9,2% u školskom uzrastu i na 14,8% u adolescenciji (Wenar, 2003). Palčevski i Dekanić (2016) navode da je prekomjerna težina sve veći javnozdravstveni problem jer je, prema podacima iz 2010. godine, 43 miliona djece bilo pretilo, a 92 miliona djece su predstavljala rizičnu skupinu za razvoj prekomjerne težine. Pouzdanih podataka u našoj zemlji nema, ali je primjetno da je u pedijatrijskim ambulancama i na sistematskim pregledima sve više gojazne djece. Postoje dokazi o čvrstoj vezi sa socio-ekonomskim statusom porodica: 40% djece iz nižeg socio-ekonomskog sloja je gojazno, dok taj postotak za djecu iz viših kasa iznosi oko 25% (Wenar, 2003).

Etiologija

Uzročnici anoreksije mogu bit vezani za individualno funkcionisanje, sredinske ili organske faktore. Podrazumijeva se da je kombinacija bioloških, psiholoških i socijalnih čimbenika odgovorna za njezino nastajanje. Od bioloških čimbenika poznato je da naslijeđe ima određenu ulogu u pojavljivanju anoreksije (ona je češća u jednojajčanih nego u dvojajčanih blizanaca, u nekim se obiteljima pojavljuje kod više članova). Među članovima obitelji osobe s anoreksijom češće se pojavljuju depresivni poremećaji nego u općoj populaciji. Neurotransmitori koji se povezuju s anoreksijom su noradrenalin, serotonin i dopamin. I sistem endogenih opijata povezuje se sa anoreksijom. Endogeni opijati otklanjaju osjećaj gladi, a primjena opijatnih antagonista dovodi do znatnog porasta tjelesne težine (Bodnar, 2009). Od hormonalnih promjena, u anoreksiji koja dulje traje prisutna je hiperkortizolemija i izostanak supresije kortizola u deksametazonskom testu. Ovo je slično nalazima u depresivnih bolesnika, što se povezuje s pojavom depresije i anoreksije u komorbiditetu, ali i s činjenicom da su depresivni poremećaji češći u obitelji osobe s anoreksijom. Psihološki čimbenici uključuju neprihvatanje slike vlastita tijela, nezadovoljstvo izgledom. Adolescenti iskazuju nezadovoljstvo vlastitim tijelom, a nezadovoljstvo prelazi u depresiju i nizak nivo samopoštovanja, zbog čega počinju ograničavati unos kalorija, a u najvećoj opasnosti su adolescenti koji primjenjuju dijetu s ekstremnim ograničavanjima unosa kalorija. Individualni (visok indeks tjelesne mase i zabrinutost) i socio-kulturni faktori (mediji, vršnjaci i porodica) imaju uticaj u nastanku poremećaja hranjenja. Odnosi u porodici anoreksičnih djevojaka su

značajni za nastanak poremećaja. Minuchin je opisao četiri karakteristična modela interakcije u ovim porodicama, a to su (Minuchin, S., 1975, prema Wenar, 2003).

- 1) uplitanje - članovi patološki upletene porodice jako su uključeni i reaguju jedan na drugog na nametljiv način. Postoji nedostatak privatnosti i prenamaglašeno zajedništvo;
- 2) pretjerano zaštićavanje-članovi porodice pretjerano su zabrinuti oko svakog člana, pretjerana briga i zaštita usporava razvoj autonomije;
- 3) rigidnost-opiranje promjenama, posebno u adolescenciji;
- 4) odsutnost rješavanja konflikata - obično suočavanje sa stvarnim konfliktima se izbjegava, a pažnja se fokusira na bolesno dijete.

Porodica sa anoreksičnom djevojkom previše brine o hrani, redovnosti obroka, ponašanjem za stolom, te na taj način sputava osjećaj individualnosti i autonomije. Istraživanje na 74 porodice (Humphrey, 1989), sa anoreksičnim adolescentima su ukazale na specifičnu komunikaciju u kojoj roditelji anoreksičnih kćeri upućuju duple poruke brižne pažnje ali istovremeno zanemaruju njihove potrebe da izraze sebe i svoja osjećanja.

Također i kod bulimije nije poznato koji je glavni uzrok. Navodi interakcija mnoštva faktora: genetskih, fizioloških i sredinskih. Od bioloških čimbenika vidljiva je genetska predispozicija. U porodici osoba s bulimijom prepoznatljivi su depresivni poremećaji, poremećaji hranjenja i uopće pretilih osoba. I same osobe sa bulimijom često imaju depresivne poremećaje. Od neurotransmitera, bulimija se najčešće povezuje s promijenjenom funkcijom noradrenalina i serotonina. Njihova je koncentracija smanjena, iako je zamijećen porast razine adrenalina u plazmi nakon sto osoba povrati. Posredno se veza serotonina i bulimije vidi iz činjenice da njegova koncentracija raste u stanju sitosti te da antidepresivni lijekovi (serotoninergički) pokazuju dobar učinak na ovaj poremećaj. Psihološki čimbenici odnose se na teškoće s adolescencijom, odnosno prihvatanju uloge odrasle osobe. Oni su ljući, agresivni, impulzivni. Mogu zloupotrijebiti alkohol ili droge, emocionalno su labilni, „nezreli“. Češći su pokušaji samoubojstva u bulimiji nego u anoreksiji (Halmi, 1997).

Socijalni čimbenici slični su onima u anoreksiji. Osobe žele udovoljiti društvenim normama (izgled, vitkost). Obitelji oboljelih od bulimije manje su bliske i emocionalno tople, a više zahtjevne, naporne i sukobljavajuće nego obitelji bolesnica s anoreksijom. Osobe sa bulimijom svoje roditelje opisuju kao zanemarujuće, zapostavljajuće i odbijajuće. U nastanku gojaznosti važnu ulogu imaju način života koji uključuje manje fizičke aktivnosti i navike u ishrani sa upotrebom visokokalorične hrane. Značajan je odnos porodice i navike vezan u ishrani za izbor sa upotrebom hrane, stil hranjenja i roditeljska znanja o zdravom načinu ishrane. Nijedna od postavki bilo primarno biološkim ili genetskim faktorima u etiologiji gojaznosti i debljine nije uspjela razjasniti ih u cjelosti. Takođe, nijedna ne isključuje uticaj sociokulturalnih specifičnosti, individualno psiholoških kako u nastanku tako i u održavanju ovih tjelesnih stanja. Postoje pokušaji da se prekomjerna tjelesna težina objasni emocionalnim faktorima kao što su anksioznost, depresivnost i druge emocionalne reakcije kao odgovor na stresore. Podaci nekih studija ukazuju da su gojazne osobe reaktivnije, ne samo na spoljašnje stimuluse koji su u vezi sa hranom nego i na sve one koji izazivaju emocionalno uzbuđenje (Berger, 2017). Poznato je da ljudi različito reaguju u stresnim situacijama. Jedni gube apetit a kod drugih apetit se povećava i jedu više. Osobe normalne tjelesne težine koje nisu na dijeti u stresnim situacijama jedu manje, dok gojazne osobe i one koje su na dijeti pokazuju tendenciju da na stres i anksioznost reaguju unošenjem većih količina hrane (Berger, 2002).

Komorbiditet

Anoreksija se pojavljuje u komorbiditetu s depresijom, socijalnom fobijom, opsesivno kompulzivnim poremećajem, poremećajima ličnosti, te drugim poremećajima hranjenja. Utiče na ponašanje, izaziva depresivna raspoloženja, socijalnu izolaciju, razdražljivost, smanjuje seksualno zanimanje i izaziva amenoreju. Može značajno promijeniti interakcije među članovima porodice, budući da su članovi bespomoćni u pokušajima promjene tog modela uzimanja hrane koji vodi do izrazite iscrpljenosti i koji može na kraju izazvati smrt. Depresivna raspoloženja prate osjećaj gladovanja i prisutna kod anoreksičnih djevojaka i u njihovim porodicama. Jednim istraživanjem ispitanica sa anoreksijom utvrđen je komorbiditet od 73% (Wenar, 2003). Ovako visok komorbiditet doveo je do pretpostavke da poremećaji uzimanja hrane i depresije imaju zajedničku etiologiju. Kasnija istraživanja upućuju da su anoreksija i depresija nezavisne, javljaju istovremeno (Vidović, 1998). Anoreksične adolescentkinje često pokazuju opsesivno - kompulzivno ponašanje, često su zaokupljeni mislima koje se im nameću protiv njihove volje ili prisilnim radnjama vezanim za hranu, obroke, izgled tijela ili tjelesnu težinu. Bulimija se pojavljuje s drugim poremećajima hranjenja, depresijom, poremećajima ličnosti (posebice graničnim), opsesivno-kompulzivnim poremećajem, te alkoholizmom. Vrijeme odrastanja gojaznost je često udružena sa psihosocijalnim i psihopatološkim ispoljavanjima kao što su: socijalna izolacija, autoagresija, pokušaji suicida, promiskuitet, bulimija, pušenje, enureza.

Klinička slika i dijagnosticiranje

Anoreksične osobe se hrane malo, niskokalorično, izbjegavaju različite namirnice. Zbog dugo očuvanog apetita te osobe pate jer hranu izbjegavaju, a stalno misle na nju (Mahnik-Miloš, 2006.). Osobe sa anoreksijom bave se pretjeranom tjelesnom aktivnošću, izazivaju povraćanje, pražnjenje crijeva. Mogu se koristiti različitim tvarima za smanjenu tekućinu i bolju probavu, te lijekovima koji izazivaju povraćanje (emetici), izbacivanje stolice pojačano mokrenje (diuretici). Prisutno je smanjenje tjelesne težine do teškog oblika pothranjenost, pojačano se javljaju metaboličke, hormonalne promjene i promjene na različitim organskim sustavima. Postoji nekoliko vrsta anoreksije: ona sa smanjenim unošenjem hrane (restriktivni tip) i ona s prejedanjem i izbacivanjem hrane (bulimički tip). U nekih se bolesnica ovi oblici izmjenjuju (izmjenjujući tip). Prognoza bolesti može biti različita, od potpunog poboljšanja, preko izmjena faza poboljšanja i pogoršanja (s oscilacijama tjelesne težine), do pogoršanja stanja, pa čak i smrtnog ishoda.

Definitivna dijagnoza anoreksije, koja je u međunarodnoj klasifikaciji bolesti označena šifrom F50.0, sljedeći kriterijumi moraju biti zadovoljeni (MKB - 10):

- a) tjelesna težina se održava na najmanje 15% ispod očekivane težine (očekivana težina ili je izgubljena ili nikad nije dostignuta) ili je Ketelov indeks tjelesne mase (ITM) 17,5 ili niži;

- b) gubitak na težini uzrokovan je tako što osoba izbjegava „hranu koja goji“ i primjerom jednog ili više od sljedećih oblika ponašanja: povraćanjem koje izaziva sama osoba, prolivima koje takode izaziva pretjeranim vježbanjem, upotrebom supstanci koje suprimiraju apetit i/ili diuretika;

- c) poremećaji tjelesne šeme u formi specifične psihopatologije putem koje strah od gojaznosti perzistira kao precijenjena ideja i pacijent sebi nameće standarde niske tjelesne težine;

- d) difuzni endokrini poremećaji koji uključuju osu hipotalamus-hipofiza gonade. Ovaj poremećaj se kod žena ispoljava amenorejom, a u muškaraca gubitkom seksualnog interesa i

potencije;

e) ako je početak poremećaja prije puberteta, pubertet se usporava ili prekida (prestaje tjelesni rast, kod djevojčica se ne razvijaju grudi i postoji primarna amenoreja; kod dječaka genitalije ostaju dječije).

Anoreksiju treba razlikovati od organskih stanja koja su praćena padom tjelesne težine. Od psihijatrijskih bolesti anoreksiju treba odvojiti od drugih poremećaja hranjenja, anksioznih (socijalna fobija) i depresivnih poremećaja, poremećaja ličnosti, opsesivno - kompulzivnog poremećaja. S obzirom na dob treba isključiti reaktivni poremećaj (adolescentna kriza), ali i mogući početak endogenog procesa (shizofrenija). Kada je postavljena dijagnoza anoreksije, treba prepoznati kojeg je tipa (restriktivni, bulimički, izmjenjujući).

Glavni je simptom bulimije su unos velike količine hrane, bolesnik jede više hrane nego većina ljudi u sličnim situacijama i sličnim razdobljima. Prejedaње se obično pojavljuje u napadajima nekoliko puta tjedno), a pri tome postoji snažan osjećaj gubitka kontrole. Osobe s bulimijom jedu brzo, slabo žvaču hranu, brzo je gutaju. Izabiru hranu koja se može brzo pojesti, često jedu sami ili potajno (skrivaju se od drugih). Osobe sa bulimijom su zabrinuti zbog svoje težine, izgleda, oblika tijela te stoga izazivaju povraćanje, koje se prosječno pojavljuje godinu dana nakon početka bolesti. Povraćanje se izaziva mehanički (obično rukom) ili različitim tvarima (emetici). Za čišćenje organizma rabe se i klizme, te diuretici. Zbog povraćanja dolazi do elektrolitskog poremećaja, metaboličkih promjena, oscilacija tjelesne težine (koja u bulimiji ne mora biti ni povećana ni smanjena). Za razliku od anoreksije, bolesnici s bulimijom malo kad imaju anksiozne smetnje, rjeđe su u djetinjstvu seksualno zlostavljani i imaju održanu seksualnu aktivnost. Dva su oblika bulimije, prejedanje s upotrebom različitih sredstava (emetici, laksativi, purgativi) ili bez njih.

Dijagnoza bulimije treba da se ograniči na onu formu poremećaja koja je povezana sa anoreksijom na osnovu zajedničke psihopatologije. Distribucija po uzrastu i polu slična je kao i kod anoreksije. Međutim bulimija se javlja nešto kasnije, to jest na starijem uzrastu. Da bi se postavila dijagnoza bulimije prema međunarodnoj klasifikaciji (MKB-10) koja je označena šifrom F50, neophodno je da budu zadovoljeni sljedeći kriterijumi:

a) postoji stalna preokupacija hranom, neodoljiva želja za hranom, podliježe epizodama pretjeranog uzimanja hrane, kada se velike količine hrane konzumiraju u kratkom vremenskom intervalu;

b) Svjetska zdravstvena organizacija prihvata kriterijum indeksa tjelesne mase ITM (BMI) za postavljanje dijagnoze prekomjerne tjelesne težine i gojaznost. Vrijednosti ITM veće od 25 kg/m² a manja od 30 kg/m² definišu prekomjernu tjelesnu težinu. Obim struka veći od 80 cm za žene i veći od 94 cm za muskarce predstavlja rizik za pojavu raznih oboljenja (Letić, 2012). Pokušaji suprotstavljanja gojenju na jedan ili više načina: izazivanjem povraćanja, zloupotrebom laksativa, periodima gladovanja upotrebom lijekova.

Diferencijalno dijagnostički, najprije treba isključiti organska zbivanja, prije svega neurološka (tumori mozga, epileptiformna stanja, te Klüver-Bucyjev (oblik hiperseksualnosti), Kleine Levinov (vrsta hipersomnije) sindrom. Od psihijatrijskih bolesti treba misliti na ostale poremećaje hranjenja, poremećaje ličnosti i depresiju.

Tretman

Poremećaji ishrane mogu bitu opasni. Prvi cilj terapije da se osoba metabolizuje i da se medicinski zbrine, posebno kada je životno ugrožena. Medicinski tretman podrazumijeva bolničko liječenje (često dugotrajno) i vještački način (na sondu, intravenozno). U cilju gubitka tjelesne težine koriste se farmako sredstva (tablete, napici, flasteri i slično). Korisno je kombinovati medicinski pristup sa psihološkim. Gubitak tjelesne težine je samo dio problema liječenja gojaznosti za koje se koriste razne dijete i programi vježbanja. Drugi dio, mnogo teži i važniji, jeste kako održati postignutu željenu (idealnu) tjelesnu težinu. Velika pažnja se mora posvetiti psihičkoj dimenziji poremećaja, jer kod oboljele osobe treba vratiti osjećaj samopoštovanja, sigurnosti i prihvaćenosti, a „izbrisati“ anorektičan tip mišljenja.

Među psihološkim programima kognitivno - bihevioralni programi daju dobre efekte, Osnovni cilj je da kod adolescentkinja promijene iracionalne misli i preokupaciju tjelesnom težinom. Kada se postigne zadovoljavajuća tjelesna težina moguće je organizovati porodičnu terapiju. Liječenje anoreksije kod adolescenata puno je kompleksnije nego u adolescentkinja jer adolescenti teže priznaju da imaju probleme sa ishranom (Vidović, 2010). Bulimija se takode liječi medikamentozno (najčešće antidepressivima) i psihoterapijom. U liječenju bulimije obično nije nužno bolničko liječenje, osim kod pacijenata koji ekscesivno povraćaju ili se prejedaju, te imaju naglašenu komorbidnu psihopatologiju. Najviše uspjeha u liječenju bulimije imaju kognitivno-bihevioralna terapija, kognitivno analitička, interpersonalna, suportativna i psihoanalitička psihoterapija.

Istraživanja, u koja su uključene i adolescentkinje ukazuju da je bulimija jedini poremećaj ishrane kod kojeg su se lijekovi pokazali uspješnima. Različiti antidepressivi mogu umanjiti učestalost epizoda prejedanja i povraćanja (Wenar, 2003). Uspješna je i psihodukacija koja je zasnovana na bihevioralnim tehnikama. Bulimični uče kako da izbjegnju prejedanje i kontrolišu unos hrane kao i da odgode potrebu za povraćanjem poslije jela. Učenje osjećaju samokontrole pomaže da stvore realnu sliku o svome tijelu. Zahtijeva se multidisciplinarni pristup. Potrebna je kvalitetna saradnja sa roditeljima, a često i sa nastavnicima u tretmanu.

Prognoza

Ishod liječenja je različit i zavisi od mnogih faktora. Kod nekih je anoreksija jedina, srazmjerno blaga smetnja, dok je kod drugih početak poremećaja koji će trajati cijeli život.

Istraživanja tehnikom praćenja unaprijed pokazala su da se 40% anorektičarki oporavi u potpunosti, kod 30% stanje se poboljša u znatnoj mjeri, a kod 20% se ne popravlja ili se značajno pogoršava depresijom, socijalnim fobijama ili ponavljanjem simptoma. Rani početak (prije 16-te godine života povezan je sa boljom prognozom, dok su hroničnost, izrazite promjene teškoće i slaba akademska adaptacija povezani sa lošim ishodom (Wenar 2003).

Prognoza kod bulimije je različita, ali u prosjeku bolja od one u anoreksiji. S obzirom na prognostički ishod postoje tri vrste bulimije. Može biti riječ o akutnom (najrjeđem) obliku koji prestaje potpunim povlačenjem simptoma, o srednje dugom obliku te o kroničnom (najčešćem) toku, gdje se izmjenjuju stanja pogoršanja i poboljšanja. U dugotrajnom se prejedanju pojavljuje i niz tjelesnih promjena i oštećenja. Dolazi do erozija zubne cakline i stvaranja karijesa, povećanja žlijezda slinovnica, upala sluznice jednjaka, povrata želučanog sadržaja. Zbog čestog izazivanja povraćanja rukom, u kontaktu sa zubima, nastaju oštećenja kože prstiju i dlanova (tzv. Russellov znak bulimije).

Prevenција

Poremećaji hranjenja u doba adolescencije mogu prouzrokovati dugotrajna psihička i fizička oštećenja zbog toga je potrebno kreirati programe prevencije poremećaja, prije svega kroz školski program, ali i grupna savjetovanja za rizične skupine adolescenata. Preventivni programi trebaju doprinijeti najmanje postizanju kratkoročnog učinka na znanje i pojedine aspekte slike tijela kod adolescenata, dok je na duže staze to teško postići. Rano traženje pomoći, čim se pojavi problem, povećava vjerovatnost izliječenja. Veliki broj adolescenata ima neki oblik poremećaja hranjenja, koji je ozbiljan zdravstveni problem. U cilju sprečavanja širenja te pojave potrebno je kreirati preventivne programe koji bi uključivali individualna savjetovanja i rad u malim skupinama, zatim programe prevencije koji će biti namijenjeni starijim razredima osnovnih škola i srednjoškolicima, te uvođenje kvalitetnije prehrane u škole, uz odgovarajuće tjelesne aktivnosti, kako bi se spriječile velike promjene tjelesne težine. Ovakav preventivni pristup bi trebao imati pozitivan učinak i promijeniti faktore koji utiču na stvaranje negativne slike tijela i drugih rizičnih faktora u nastanku poremećaja hranjenja kod adolescenata. Razvijeni svijet se suočava sa ozbiljnim poremećajima hranjenja kod adolescenata koji dovode do težih fizičkih ili psihičkih oštećenja, a u krajnjem slučaju i do smrti.

Da bi se odredili najbolji načini za prevenciju poremećaja hranjenja potrebno je detektovati faktore koji uzrokuju poremećaje hranjenja kod adolescenata. Jedinstveni uzrok još nije utvrđen, pa se zaključuje da nastaju kao posljedica više faktora (multifaktoralna bolest) poput socijalnih faktora, faktora koji dolaze iz okoline, genetskih predispozicija, biološke ranjivosti i psihičkih predispozicija. Za prevenciju gojaznosti korisni su razni edukativni programi koji informišu adolescente i roditelje o važnosti fizičke aktivnosti i bavljenja sportom, pravilne ishrane i redovnih kontrola tjelesne težine. Osnovni ciljevi prevencije su: 1) uticanje na sprečavanje pojave gojaznosti; 2) liječenje gojaznosti i sprečavanje nastanka komplikacija i 3) liječenje nastalih komplikacija.

Prema Pokrajac-Bulian i Živčić-Bećirević (2004) univerzalna (primarna) prevencija je fokusirana na smanjenje dinamike i prevage poremećaja hranjenja u ljudskoj populaciji. U tom smislu, kod univerzalne prevencije je moguće djelovati na faktore rizika, poput pokušaja dijete, koja su rezultat želje za mršavosti. Pored toga, univerzalna prevencija pravi pozitivne pomake kada se radi o: pojačavanju pritiska na medije, kako bi se promovisala ideja da su svi oblici tijela poželjni i prihvatljivi, što se postiže ubacivanjem šireg raspona oblika ženskog tijela u časopise; edukaciji djece u školama, tako da razvijaju kritički stav i načine odupiranja medijskom pritisku još prije nego uđu u razdoblje puberteta; edukaciji stručnjaka i opće populacije koji su u stalnoj interakciji sa osobama visokog rizika od oboljenja; promociji dobrobiti i zdravlja s posebnim fokusom na edukaciji djece i adolescenata kako da se bolje nose sa socio-kulturnim utjecajima koji utječu na stvaranje pozitivne slike o vlastitom tijelu; promjeni stavova u zajednici i važnim institucijama. Preventivni programi koji su usmjereni na individue sa povećanim rizikom od prosjeka od oboljevanja od nekih od poremećaja u ishrani, smanjuju rizične faktore koji dovode do nastanka poremećaja značajno učinkovitije od univerzalne prevencije. U programu se nalaze sljedeći ciljevi: pomoć osobama iz visoko rizične skupine da shvate opasnost slijeđenja ideala ljepote kojeg nameće zapadna kultura (prije svega, kroz medije); provođenje edukacija o posljedicama provođenja dijeta i uravnoteženog stava prema vlastitom tijelu, prehrani i tjelesnoj težini. Tercijarna prevencija obuhvata bolesne osobe i aktivnosti koje se provode kako bi se period remisije produžio. Na ovom nivou nije dovoljno djelovati samo na faktore i simptome poremećaja hranjenja, već i na dalji razvoj poremećaja i njegovu gradaciju (liječenjem, psihoterapijom, individualnim radom i sl.).

Uloga škole u prevenciji anoreksije i bulimije

Škole su veoma važan faktor unapređenja mentalnog zdravlja djece i adolescenata. Univerzalne, ciljane i indikovane mjere su pokazale pozitivne efekte. Naročito je korisno učenje emocionalnih i socijalnih vještina. Škola i porodica su osnova za izgradnju samopoštovanja i kompetentnosti, međutim ona može i sama po sebi izazvati stres i napetost kod djece. Intervencije koje se mogu primjeniti u školi u vezi unapređenja mentalnog zdravlja su otkrivanje djece sa rizikom za razvoj problema mentalnog zdravlja i upućivanje na profesionalnu pomoć. Navodi se da su među čestim problemima školske djece i problemi ishrane. Priprema i podrška tranzicijama u životu učenika u školi zahtijeva edukaciju nastavnika o osnovama podrške, vođenju i korekciji. Potrebno je jačanje multidisciplinarnih timova u školama i njihovo usavršavanje. Nastavnici tjelesnog odgoja i treneri su na odličnoj poziciji da uoče pojedince koji imaju poremećaj hranjenja. Oni bi trebali moći da prepoznaju fizičke i psihičke simptome ovih stanja. Često, neobični primjeri hranjenja su možda i najbolji pokazatelji problema. Prema Neumark– Sztainer (2008) poremećaji hranjenja predstavljaju ozbiljan problem i sveobuhvatan program za njihovu prevenciju treba da uključuje: obrazovanje i usavršavanje osoblja; programe prevencije poremećaja hranjenja za starije razrede osnovne škole i srednjoškolce; uvođenje edukativnih materijala u postojeći školski program; individualna savjetovanja i rad u malim grupama za rizične skupine adolescenata; sistem efikasnog obavještanja u školi i između škole i lokalne zdravstvene službe; omogućavanje odgovarajuće tjelesne aktivnosti za sve učenike i studente u školama i sportskim klubovima s ciljem sprečavanja izrazitih promjena u tjelesnoj težini adolescenata.

Levine i sar. (1999) navode da 41,5% srednjoškolski razgovara sa vršnjakinjama o tjelesnoj težini, obliku tijela i dijetama. Upravo to neposredno druženje (prijatelji) može pojačati značenje vitkosti i pritisak koji osjećaju adolescenti sa većom tjelesnom težinom. Vršnjaci pojačavaju pritisak na mršavost zadirkivanjem i komentarima koji su usmjereni na tjelesnu težinu što rezultira nezadovoljstvom tijelom i provođenjem dijeta. Tako prijateljske veze mogu postati štetno okruženje i povećati faktore rizika razvoja poremećaja hranjenja kod osoba veće tjelesne težine i niskog samopoštovanja. Nepravilne prehrambene i životne navike dovode do prekomjerne težine, jer je unos energije veći od potrošnje. Kao što je navedeno razvoj preventivnih programa je iznimno značajan, jer rana prevencija i prepoznavanje rizičnih osobina mogu doprinijeti zaustavljanju napretka poremećaja hranjenja još dok su u nastanku. Dugotrajni i opsežni programi su mnogo učinkovitiji od kratkotrajnih preventivnih aktivnosti (jedno predavanje adolescentima neće promijeniti njihovu percepciju slike o sebi niti razmišljanje o potrebi za dijetama).

Programi primarne prevencije usmjereni su na školske preventivne programe, gdje je fokus na vršnjačkim skupinama koje uglavnom pohađaju istu školu. U adolescentskoj dobi je vrlo značajna vršnjačka skupina, jer se sve više aktivnosti provodi na tom nivou, pa je veća vjerovatnost da će se kroz zajednički rad bolje prihvatiti informacije o novijim i zdravijim načinima ishrane i ophođenja prema vlastitom tijelu. Utjecaj vršnjaka je negativan s obzirom da obiluje zadirkivanjem i direktnim komentarima o tjelesnoj težini. Adolescenti često nisu ni svjesni koje negativne posljedice zadirkivanje može izazvati i koliki pritisak ostaviti na djecu i adolescente koji imaju veću tjelesnu težinu. Prijateljstvo u adolescenciji može imati pozitivne efekte poput međusobnog hrabrenja adolescenata da odustanu od provođenja dijeta i poboljšaju način ishrane. Tako vršnjački utjecaj može povećati stepen samopoštovanja i prihvaćanja slike tijela. Drugi oblik primarne prevencije se odnosi na prevenciju prekomjerne težine promocijom zdravih životnih i prehrambenih navika. Osnovni zadatak programa prevencije prekomjerne težine je slanje jasnih poruka općoj populaciji i javnosti o nužnosti promjene prehrambenih navika (uvođenje redovnih obroka, tri glavna i dvije užine) i

poticanju na redovno bavljenje tjelesnom aktivnošću. Savjetuje se izbjegavanje brze hrane i pretjerani unos ugljikohidrata, uz unos mješovite prehrane u organizam, te vode i nezaslađenih prirodnih sokova. U prevenciji prekomjerne težine veliku ulogu imaju mediji putem kojih se velike skupine ljudi mogu informisati i poticati na zdrav pristup životu. Porodica treba poticati usvajanje običaja redovnih obroka mješovite hrane i redovnih tjelesnih aktivnosti, uz ograničavanje vremena koje djeca provode pred televizorom i kompjuterom.

ZAKLJUČAK

Na kraju se može zaključiti da su anoreksija i bulimija specifični problemi današnjeg vremena. Etiologija je nedovoljno istražena, liječenje je složeno, zahtjevno i teško, a ishod neizvjestan. S obzirom na složenost, upornost i dugotrajnost njihovog održavanja, ovi poremećaji zahtijevaju multidisciplinarni pristup. Kvalitetna saradnja sa roditeljima i sa nastavnicima je od značajne pomoći u tretmanu. Zbog toga je potrebno kreirati programe prevencije, prije svega kroz školski program, ali i grupna savjetovanja za rizične skupine adolescenata. Značajno je uključiti i djecu i roditelje u edukaciju. Preventivni programi treba kreirati kako bi doprinijeli postizanju efektivnog učinka. Budući da podaci pokazuju veći broj rizične djece i adolescenata i onih u kojih su se razvili poremećaji, potrebno je razmotriti jesmo li usklađeni u pristupu poremećajima i u načinu liječenja s praksom u evropskim zemljama, te efikasnije poraditi na spomenutoj prevenciji poremećaja.

LITERATURA

1. Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M., (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate
2. Ambrosi – Randi, N., (2001), „*Biološki, psihološki i socijalni faktori u razvoju poremećaja hranjenja*“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
3. Begić, D (2016). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada
4. Brownell, K. D.& Fairburn, C. G., (1995). *Eating disorders and obesity: A comprehensive handbook*. The Guilford Press, New York.
5. Fleming, J. S. i Courtney, B. E., (1984). *The Dimensionality of Self-Esteem: II. Hierarchical Facet Models for Revised Measurement Scales*. Journal of Personality and Social Psychology, 46 (2): 404-421. doi:10.1037// 0022-3514.46.2.40.
6. Gull, W. W., (1997). *Anorexia nervosa*. Trans Clinical Social Work.
7. Jurčić, Z., (2004). Razvojna dimenzija anoreksije i bulimije nervoze. *Medix* 10 (52), str. 40-45.
8. Letić, N. (2012). *Psihopatologija djece i adolescenata*. Banja Luka: Filozofski fakultet
9. Matić, V., (2008). *Sociokulturalni faktori i nezadovoljstvo vlastitim tijelom kod adolescentica.*, Sveučilište u Zagrebu: Odsjek za psihologiju,

10. Minuchin, S., Rosman, B. L., & Baker, L., (1978). *Psychosomatic families: Anorexia nervosa in context.*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
11. Neumark – Sztainer D., (2008). *Preventing obesity and eating disorders in adolescents: what can health care providers do?*“, *J Adolesc Health* 44 (3). Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19237105> (pristupljeno: 18.10.2021. godine).
12. Novković, G., (2003), „Određnice provođenja dijete kod adolescentica“, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
13. Pavlović, M, P. (2014). *Mentalno zdravlje školske djece*. Beograd: Orion/art
14. Pokrajac – Bulian, A., Kandare, A., (1999 – 2000). Povezanost općeg nezadovoljstva tjelesnim izgledom i nekih aspekata samopoimanja u studentskoj populaciji, *Psihologijske teme*, No. 8- 9.
15. Pokrajac-Bulian, A., Mohorić, T. i Đurović, D., (2007). Odstupajuće navike hranjenja, nezadovoljstvo tijelom i učestalost provođenja dijeta kod hrvatskih srednjoškolaca. *Psihologijske teme*, 16, 27- 46.
16. Pokrajac-Bulian A., Živčić-Bećirević I., (2004). Prevencija poremećaja u hranjenju u ranoj adolescenciji, *Medix* 10 (52), str. 67-68.
17. Vidović, V., (1998), Anoreksija i Bulimija: psihodinamski pogled na uzroke i posljedice bitke protiv tijela u adolescentica., *Biblioteka časopisa «Psiha»*, Zagreb.
18. Vidović, V., (2004). Psihoterapija poremećaja jedenja., *Medix* 10 (52), str. 50-53, Zagreb.
19. Vidović, V (2010). Poremećaji hranjenja i jedenja u ranoj dojenačkoj dobi, djetinjstvu i adolescenciji. *MEDICUS*, 18(29), 185 – 191
20. Wang, Z., Byrne, N.M., Kenardy, J.A., Hills, A.P., (2005). Influences of ethnicity and socioeconomic status on the body dissatisfaction and eating behaviour of Australian children and adolescents., *Eating Behaviors*, 6, 23–33.
21. Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

SAMOPOIMANJA MLADIH IZ POTPUNIH I NEPOTPUNIH PORODICA

Sažetak

Život u jednoroditeljskim porodicama može uključiti promijenjenu dinamiku i strukturu svakodnevnih odnosa među članovima uslijed čega se mogu očekivati određene promjene na planu ponašanja i doživljavanja djece i mladih koji žive u ovakvim porodicama. Ovo istraživanje je koncipirano s ciljem ispitivanja razlika u pojedinim facetama samopoimanja kod mladih koji žive u potpunim i nepotpunim porodicama. Kao relevantne facete samopoimanja uzete su teoretski i empirijski utemeljene facete, koje ukazuju na opće stanje i kvalitetu procjene pojma o sebi: psihološki, socijalni, porodični, seksualni i self suočavanja. Uzorak istraživanja činilo je 302 adolescenta uzrasta od prvog do četvrtog razreda (15-18 godina), a istraživanjem je obuhvaćeno ukupno trinaest srednjih škola s sjedištem u Zavidovićima, Maglaju, Žepču i Zenici. U istraživanju su primijenjeni sljedeći mjerni instrument: Offerov upitnik samopoimanja (OSIQ). Na osnovu dobivenih rezultata moguće je zaključiti da mladi iz potpunih i nepotpunih porodica na jednak način doživljavaju sebe kada govorimo o subskalama psihološkog selfa, socijalnog selfa, obiteljskog selfa, seksualnog selfa i selfa suočavanja.

Ključne riječi: porodica, jednoroditeljske porodice, samopoimanje, facete samopoimanja

Uvod

Samopoimanje

Samopoimanje kao predmet istraživanja u psihološkim, sociološkim i edukacijskim naukama predstavlja važan konstrukt budući da vjerovanja pojedinca o samome sebi djeluju na njegove odluke i akcije u životu. Spoznaja o sebi pomaže pri objašnjavanju prošlih i sadašnjih, ali i pri predviđanju budućih ponašanja.

I pored rečenog još uvijek u psihološkoj literaturi postoje velike varijacije u korištenju i razumijevanju ovog pojma. Naime, pored pojma samopoimanje naizmjenično se koriste i pojmovi: self (ja), samoprocjena (self estimation), samopercepcija (self perception), samosvjesnost (self-consciousness), samoodređenje (self identity), slika o sebi (self image) i samosvijest (self awareness) (Hattie, 1992). Spomenuti pojmovi često se različito shvataju i interpretiraju zbog čega je najprije potrebno konceptualno odrediti pojam samopoimanja tj. definisati ga.

Struktura samopoimanja

Govoreći o strukturi samopoimanja, autor Byrne (1986, prema Tomljenović i Nikčević-Milović, 2005) navodi da postoje četiri teorijska shvaćanja strukture samopoimanja. Prvo i najstarije odnosi se na shvatanje samopoimanja kao jednodimenzionalnog konstrukta. Drugo, samopoimanje je višedimenzionalno i hijerarhijski organiziran konstrukt. Treće, samopoimanje se sastoji od više nezavisnih faktora, te četvrto, tzv. kompenzacijski model po kojem postoje

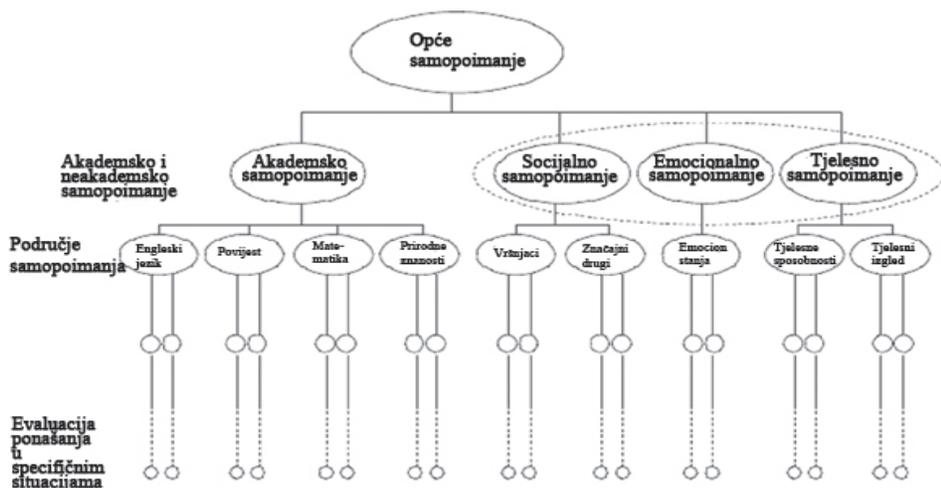
relacije među facetama, ali mogu biti i u inverzivnom odnosu što znaci da neko može imati nisko akademsko, ali visoko tjelesno samopoimanje.

U samim počecima zanimanja za konstrukt samopoimanja, većina autora samopoimanje je određivala kao jednodimenzionalni konstrukt. Jednodimenzionalni konstrukt samopoimanja predlaže postojanje općeg generalnog samopoimanja koji dominira nad ostalim specifičnim faktorima. Neki istraživači kao što su autori Copersmith (1967), Marsh i Winne (1978) i Rosemberg (1979) smatraju da i u multidimenzionalnim konceptima samopoimanja postoji generalni faktor koji dominira u odnosu na ostale (Moreni i Cervello, 2005). Mjera samopoimanja po jednodimenzionalnom konstrukt je ukupni rezultat na upitniku koji je ispitivao pojedinčev osjećaj samopoimanja u različitim područjima njegovog života npr. školi, porodici, prijateljima i sl. (Harter, 1988). Ovako određenje samopoimanja kao generalnog iskustva o sebi u različitim područjima, navelo je autore da prouče različite oblasti iskustva o sebi (npr. iskustvo o svom tijelu, akademskim postignućima, odnosima s drugim i sl.) čime je postalo sve evidentnija multifacetičnost samopoimanja (Lacković-Grgin, 1994). Osim ovoga jednodimenzionalni konstrukt ubrzo je pokazao velike probleme pri mjerenjima i statističkim obradama (Moreni i Cervello, 2005).

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća razvija se multidimenzionalni pristup samopoimanju. Mnogo je autora zagovaralo multidimenzionalni model samopoimanja (Boyd i Hrycaiko, 1997, Harter, 1985, Hattie, 1992, Marsh, Barnes, Cairns i Tidman, 1984, Marsh, Barnes i Hocevar, 1985, Marsh, Parker i Barnes, 1985, Marsh, 1990, Marsh and Hattie, 1996, Shavelson i sur., 1976, prema Moreni i Cervello, 2005). Prema ovom pristupu, samopoimanje se sastoji od različitih dimenzija, odnosno područja samoevaluacije (škola, porodica, fizički izgled i sl.) i svaka se od tih dimenzija mjeri zasebno (Harter, 1988, prema Justinić, 2004). Multidimenzionalni model samopoimanja priznaje postojanje globalnog faktora na vrhu hijerarhijske strukture samopoimanja. Promjene globalnog samopoimanja su rezultat promjena aspekata pojma o sebi koji se nalaze na dnu višedimenzionalnog, hijerarhijskog modela (Boyd i Hrycaiko, 1997 prema Moreni i Cervello, 2005).

Mnogo je empirijskih istraživanja koja su provedena s ciljem utvrđivanja bitnih dimenzija samopoimanja, mada velikog slaganja o karakteristikama tih dimenzija nema. Autori Mullender i Lsird (1971) govore o pet dimenzija samopoimanja i to: intelektualnim sposobnostima, težnji za postignućem, fizičkoj vještini, interpersonalnoj vještini i osjećajem socijalne odgovornosti. Autor Fittsov (1964) izvještava o postojanju osam dimenzija samopoimanja koje je podijelio na unutrašnju referenciju sebe (identitet, samozadovoljstvo i ponašanje) i eksternalnu referenciju sebe (fizički, moralno-etički, personalni, porodični i socijalni self). Rezultati istraživanja koje je proveo autor Tzeng i sur. (1985) govore protiv spomenutih osam dimenzija navodeći da postoje samo četiri dimenzije samopoimanja. Autor Offer i sur. (1989) govore o postojanju pet selfova: psihološki, socijalni, porodični, seksualni i self prilagodbe (prema Lacković-Grgin, 1994).

Od svih ponuđenih multidimenzionalnih modela samopoimanja najbolju razradu i empirijsku potvrdu ima višedimenzionalni, hijerarhijski model autora Shavelsona, Hubnera i Statona objavljen 1976. godine (Shaffer, 2009). Model je utemeljen na shvatanju autora da se samopoimanje razvija kroz interakciju s okolinom i subjektivnu interpretaciju okoline, ali i kroz evaluaciju značajnih drugih. Na vrhu ovog modela nalazi se opće samopoimanje koje se dijeli na dvije komponente: neakademski i akademski self. Neakademsko samopoimanje obuhvata socijalno, emocionalni i tjelesno samopoimanje. Spomenute komponente dalje obuhvataju specifične grupe faktora.

Slika 2.3.4. Struktura samopojmanja (Shavelson, Hubner i Stanton, 1976; prema Saffer, 2009)

Samopojmanje prema ovim autorima ima sedam bitnih karakteristika: 1. predstavlja organizirano, strukturirano iskustvo o sebi; 2. multifacetično je tj. sastoji se od faceta (dimenzija) u koje pojedinac kategorizira informacije koje su specifične za njega i/ili za grupu kojoj pripada; 3. hijerarhijski je organizirano na način da su općenitiji aspekti samopojmanja nadređeni aspektima koji se odnose na poimanje sebe u specifičnim situacijama; 4. samopojmanje je stabilno odnosno, facete bliže generalnom nivou stabilnije od onih koje se nalaze na nižim nivoima hijerarhije; 5. razvija se tokom života i s dobi postaje sve bogatije dimenzijama; 6. ima deskriptivnu i evaluativnu dimenziju kojom pojedinac opisuje sebe i 7. može se dobro diferencirati od nekih drugih konstrukta. Veliki broj istraživanja je potvrdio multifacetičnost ovog modela (Marsh, Relich i Smith, 1983, Marsh, Parker i Smith, 1983, Marsh i O Niell, 1984, Marsh, Smith i Barmes, 1983), dok su relacije među facetama slabije usuglašene (Marsh i Shavelson, 1985; Fleming i Courtney, 1984, prema Lacković-Grgin, 1994).

Alternativa navedena dva modela, a koji predstavljaju integraciju jednodimenzionalnog i multidimenzionalnog pristupa, je Rosenbergov (1979) pristup u kojem se pretpostavlja da pojedinac posjeduje opći osjećaj samopoštovanja koji nadilazi samoevaluaciju u specifičnim područjima njegovog života, te ga naziva globalnim samopoštovanjem koje je sastavljeno od povezanih aspekta samopojmanja. Autor Rosenberg (1979) razlikuje „unutrašnje samopoštovanje“ utemeljeno na iskustvu i „vanjsko samopoštovanje“ utemeljeno na ocjenama značajnih drugih. Unutrašnje samopoštovanje stabilnije je od vanjskog samopoštovanja. Drugim riječima, prema ovom modelu samopojmanje se sastoji od općeg samopoštovanja i različitih ocjena kompetentnosti u pojedinim područjima pojedinčevog života (Harter, 1988, prema Justinić, 2004). Spomenuti model ima ozbiljno ograničenje za istraživače jer pretpostavlja da kod adolescenata i djece jedno takvo globalno samopoštovanje još nije formirano (Lacković-Grgin, 1994).

Bez obzira koji model samopojmanja zagovarali, istraživači se slažu da je samopojmanje dinamička struktura koja se mijenja uslijed stalnih interakcija s okolinom i različite dobi u kojoj se pojedinac nalazi.

Metod istraživanja

Uzorak

Ispitivanje je provedeno na uzorku od 302 učesnika, od čega je 176 (58%) ženskih i 126 (42%) muških ispitanika uzrasta od 15-18 godina (prvi razred N=121; drugi razred N=49; treći razred N=88 i četvrti razred N=44). Prosječna dob ispitanika je 16 godina i 2 mjeseca. Istraživanje je provedeno u trinaest srednjih škola s područja Općina Zavidovići, Maglaj, Zenica i Žepče.

Instrumentarij

Upitnik OSIQ u svijetu je poznat pod nazivom Offer Self-Image Questionnaire te je njegova prva originalna verzija nastala 1962. godine. Od 1962. godine pa do danas s ovim upitnikom je ispitano preko deset miliona adolescenata iz svih dijelova svijeta. Upitnik je konstruiran s ciljem mjerenja deskriptivnih aspekata samopoimanja adolescenata u dobi od 13 do 19 godina (Lacković-Grgin, 1994).

Upitnik se sastoji od 130 čestica koje pokušavaju mjeriti samopoštovanje u jedanaest područja relevantnim za psihološko prilagođavanje adolescenata, a u skladu s teorijom, kliničkim i empirijskim istraživanjima Eriksona, Colemana, Packa i dr. Ovih jedanaest relevantnih područja odnosno subskala grupirane su u pet zasebnih faceta ili aspekata samopoimanja koji čine ukupno ili opće samopoimanje adolescenta (Lacković-Grgin, 1994).

Facete samopoimanja su sljedeće (Lacković-Grgin, 1994; Krvavac, 2008): psihološki self, socijalni self, seksualni self, obiteljski self i coping self.

Pouzdanost OSIQ upitnika kreće se od .38 do .87 za mlađe adolescente, dok se kod starijih adolescenata ta pouzdanost iznosi od .36 do .88 (Lacković-Grgin, 1994). U ovom istraživanju (N=302) Cronbachovi alpha koeficijenti za pojedine skale samopoimanja iznose: skala psihološkog selfa .76; skala socijalnog selfa .78; skala seksualnog selfa .40; skala obiteljskog selfa .66 i skala coping selfa .78.

Rezultati i diskusija

U svrhu provjere hipoteze istraživanja o razlikama u pojedinim subskalama slike o sebi mladih koji žive s oba roditelja i mladih koji žive samo s jednim roditeljem, provedena je multivarijantna analiza varijance. Ispitane su sljedeće subskale slike o sebi: psihološki self, socijalni self, obiteljski self, seksualni self, te self suočavanja. Aritmetička sredina i standardna devijacija za kriterijsku varijablu samopoimanje prikazane su u Tablici 1.

Tablica 1. Aritmetička sredina i standardna devijacija za kriterijsku varijablu samopoimanje

Subskale samopoimanja	Tip porodice	M	SD	N
subskala psihološkog selfa	s oba roditelja	2,792	,545	154
	s jednim roditeljem	2,781	,591	146
	Total	2,787	,567	300
subskala socijalnog selfa	s oba roditelja	2,565	,588	154
	s jednim roditeljem	2,625	,625	146
	Total	2,594	,606	300

subskala seksualnog selfa	s oba roditelja	2,560	,558	154
	s jednim roditeljem	2,581	,645	146
	Total	2,570	,601	300
subskala obiteljskog selfa	s oba roditelja	2,497	,546	154
	s jednim roditeljem	2,555	,611	146
	Total	2,525	,579	300
subskala selfa suočavanja	s oba roditelja	2,455	,563	154
	s jednim roditeljem	2,571	,634	146
	Total	2,512	,601	300

Iz Tablice 1. vidi se da su vrijednosti aritmetičkih sredina neznatno veće na subskalama socijalnog selfa, obiteljskog selfa, seksualnog selfa i selfa suočavanja kod mladih koji žive u nepotpunim porodicama, dok je jedino aritmetička sredina na subskali psihološkog selfa veća kod mladih koji žive u potpunim porodicama. Najveće razlike u samopoimanju, u odnosu na tip porodice, nađene su u aritmetičkoj sredini selfa suočavanja (mladi iz nepotpunih porodica $M=2.57$; $SD=.63$, mladi iz potpunih porodica $M=2.45$; $SD=.563$). Možemo ustanoviti, mladi iz potpunih porodica ostvaruju bolje rezultate na subskali psihološkog selfa u odnosu na mlade iz potpunih porodica. Suprotno tome, mladi iz nepotpunih porodica ostvaruju bolje rezultate na subskalama socijalnog, obiteljskog, seksualnog i selfa suočavanja. Analizom multivarijantne varijance je provjerena statistička značajnost razlika u navedenim subskalama samopoimanja.

Tablica 2. Rezultati multivarijantna analize varijance za kriterijsku varijablu samopoimanja

Subskale samopoimanja	Suma kvadrata	Df	Sredina kvadrata	F	p
subskala psihološkog selfa	,008	1	,008	,024	,877
subskala socijalnog selfa	,266	1	,266	,723	,396
subskala seksualnog selfa	,034	1	,034	,094	,759
subskala obiteljskog selfa	,255	1	,255	,760	,384
subskala selfa suočavanja	1,018	1	1,018	2,836	,093

Na temelju dobivenih rezultata iz Tablice 2. jasno se vidi da se mladi koji žive u potpunim i mladi koji žive u nepotpunim porodicama statistički značajno ne razlikuju u odnosu na navedene subskale samopoimanja (subskala psihološkog selfa $F=.024$, $p=.877$; subskala socijalnog selfa $F=.723$, $p=.396$; subskala seksualnog selfa $F=.094$, $p=.759$; subskala obiteljskog selfa $F=.760$, $p=.384$, te subskala selfa suočavanja $F=2.836$; $p=.093$).

Slijedi da mladi iz potpunih i nepotpunih porodica u prosjeku ostvaruju iste rezultate na spomenutim subskalama, odnosno na isti način doživljavaju sebe u odnosu na psihološki, socijalni, seksualni, obiteljski i self suočavanja. Oni jednako procjenjuju sebe kada govore o reagovanju u situaciji frustracija, impulzivnosti, emocionalnoj kontroli i stabilnosti emocionalnog doživljaja, odgodi ugođe, te zadovoljstvu tjelesnom slikom o sebi. Razlike nisu pronađene ni u odnosu na njihov doživljaj sebe u socijalnim odnosima, empatiji, moralnim, profesionalnim i obrazovnim ciljevima. Mladi iz potpunih i nepotpunih porodica jednako percipiraju svoje seksualno funkcioniranje, te sposobnost usklađivanja nagonskog i socijalnog. Također, jednako percipiraju sebe i u porodičnom okruženju, svoju ulogu i kvalitet odnosa sa roditeljima, svoju sposobnost suočavanja sa problemima i nedaćama koje vanjska okolina često donosi.

Istraživanja jednoroditeljskih porodica postaju u fokusu sociološkog interesa tek 60-tih godina prošlog stoljeća kada poslijeratna tradicionalna porodica preživljava transformaciju uzrokovanu smanjenjem broja fertiliteta, porastom broja razvoda, izvanbračnim rađanjem, te ekonomskim jačanjem žena. U ranim istraživanjima jednoroditeljskih porodica uglavnom se otvoreno sugeriralo kako je jednoroditeljstvo štetno po psihološki, socijalni i intelektualni razvoj djeteta (Demo, 1991, prema Grozdanić, 2000). Općenito, u literaturi je postojalo slaganje da će odrastanje uz jednog roditelja biti povezano, između ostalog, i sa razvojem nižeg samopoštovanja kod mladih koji žive u ovakvim porodicama (Goetting, 1981, Hetherington, 1981, Longfellov, 1979, Rutter, 1979, prema Amato, 1986). Ovakvi rezultati su dovedeni u vezu sa činjenicom da svaki roditelj iz potpune porodice pruža svoje vrijeme i ekonomske resurse djetetu, čime su djeca koja odrastaju s jednim roditeljem ostaju uskraćena za navedene resurse jednog roditelja. Prema istim shvatanjima samohrani roditelji već imaju neke karakteristike koje su rastavu ali i buduće probleme u dječijem razvoju učiniti vjerovatnijim (Miljević-Riđički i Ivanec, 2008). Autori Parish i Wigle (1985) proučavajući koncept o sebi kod djece iz razvedenih i potpunih porodica pronašli su da djeca iz potpunih porodica tendiraju mnogo povoljnijoj procjeni sebe nego djeca iz razvedenih porodica. Naime, odnosi s roditeljima predstavljaju izvor emocionalne, socijalne i moralne podrške koja je vrlo važna za izgradnju djetetove slike o sebi. Kvalitet interakcije koji se ostvaruje u ovom odnosu predstavlja model na osnovu kojeg djeca stječu osnovu za buduće vrednovanje sebe.

U istraživanju koje je proveo autor Amato i Bruce (1991) pronađene su statistički značajne razlike u doživljaju sebe mladih iz potpunih i nepotpunih porodica pri čemu su mladi iz potpunih porodica ostvarivali bolje rezultate. Iako su pronađene razlike, te razlike su bile mnogo manje u odnosu na razlike koje su pronađene u ranijim istraživanjima. Značajniji prediktori od strukture porodice razvoju self koncepta mladih je ekonomska ugroženost i odsustvo roditelja iz kuće, dok su najznačajniji prediktori niskog samopoimanju bili konflikti i sukobi u porodici. Važno je također naglasiti da su ranija istraživanja u razumijevanju porodičnog funkcionisanja koristila takve metode istraživanja koji su bili usmjereni na strukturu porodice zanemarujući kvalitetu porodičnih interakcija. Na ovaj način strukturalne karakteristike porodice u velikoj mjeri su dramtizirane, a u istraživanjima se nastojala dokazati gotovo linerana kauzalna veza između strukturalne deficijentnosti i razvojnih poteškoća mladih (Grozdanić, 2000).

Istraživači koji su prepoznali ograničenja spomenutog modela usmjeravaju svoja istraživanja na odnose koje se dešavaju u porodici, a ne samo na njenu strukturu. Rezultati novijih istraživanja pokazuju da razlike u psihološkim karakteristikama mladih u odnosu na porodicu u kojoj žive, nisu tako velike ili čak da uopće i ne postoje.

U literaturi je moguće pronaći i israživanja koja ne samo da dokazuju da promijenjena porodična struktura ne mora nužno negativno da djeluje na razvoj samopoimanja mladih, nego da u ovakvoj porodičnoj strukturi mogu prostojati faktori koji omogućavaju uslove za razvoj boljeg samopoimanja, čak i u odnosu na mlade koji žive u potpunim porodicama. Tako Weiss (1979) ističe da domaćinstvo sa oba roditelja održava hijerarhijsku strukturu u kojoj dvije odrasle osobe predstavlja krajnost autoriteta ili subordiniranih uloga, dok su djeca u drugom kraju – subordinirana. Prema navedenom autoru, bez jednog roditelja ova hijerarhijska struktura je narušena. Krah ove strukture omogućava razvoj novih relacija u porodici pri čemu djeca dobivaju više odgovornosti, ali i više prava. To će vjerovatno ubrzati razvoj njihove nezavisnosti, ali i ojačati njihovo shvatanje sebe kao samostalnih i kompetentnijih. Slijedom rečenog, autorica Lacković – Grgić (1988) uspoređivanjem rezultata dobivenih na nekoliko skala samoevaluacije između ciljane (bez oca) i kontrolne (iz potpunih porodica) grupa, ukazuje na faktore čak pozitivnijeg statusa mladih iz nepotpunih porodica. Pri tome se mladići iz porodica bez oca procjenjuju kao kompetentniji, efikasniji i manje usamljeni. Strah da će ih drugi negativno vrednovati je značajno manji. Nekoliko faktora pogoduje pozitivnijoj samoevaluaciji bez oca. Kao prvo, uspjeh mladih iz nepotpunih porodica za socijalnu sredinu ima znatno veću relativnu težinu, što se povoljno odražava na njihovu samoevaluaciju. Dalje, neka djeca kod kojih je nedostatak oca izazvan smrću imaju vanjski lokus kontrole što vjerovatno djeluje kao efikasan mehanizam zaštite globalnog samopoštovanja. Evaluativni neuspjesi mogu se uvijek opravdati činjenicom da dijete raste bez jednog roditelja. Otac je u potpunim porodicama često model za identifikaciju, ali i izvor ograničenja što može djelovati da adolescenti u tim relacijama izgledaju slabiji. Veća sloboda izbora načina života i organizacije vremena, te oslanjanje na vlastite snage, mogu da budu izvor višeg samopoštovanja i osjećaja vlastite kompetentnosti. Pored rečenog, šira porodica djecu iz nepotpunih porodica prihvataju sa više uvažavanja, samilosti i tolerancije što može predstavljati jedno od objašnjenja zašto mladi iz nepotpunih porodica mogu imati povoljniji stav o sebi. Jednako kao i u našem istraživanju, autori Raschke i Raschke (1979) upoređujući rezultate upitnika samopoimanja kod mladih koji žive u potpunim i nepotpunim porodicama, također ne uspijevaju pronaći statistički značajnu razliku. Mladi jednako procjenjuju sebe kada govore o reagovanju u situaciji frustracija, impulzivnosti, emocionalnoj kontroli i stabilnosti emocionalnog doživljaja, odgodi ugođe, te zadovoljstvu tjelesnom slikom o sebi, bez obzira na tip porodice u kojoj žive. Ipak, navedeni autori uviđaju da struktura porodice ne određuje razlike u samopoimanju, ali da tu razliku određuje kvalitet porodičnih interakcija, neovisno o tipu porodice. Naime, pri proučavanju razlika u samopoimanju u odnosu na tip porodice jedini značajni prediktori izdvajaju se porodični konflikti i kvalitet emocionalne veze roditelja-dijete. Mladi koji žive u porodicama koje obiluje konfliktima i sukobima, te koji imaju manji broj pozitivnih interakcija s roditeljima, izvještavaju o slabijoj slici o sebi, bez obzira na tip porodice. Slično, izvještava i autor Ellison (1983) koji pozitivnu povezanost pronalazi samo između harmonije porodičnih odnosa i samopoštovanja mladih, pri čemu, sama struktura porodice se ne izdvaja kao značajan prediktor (Amato, 1986).

Budući da smo ovim istraživanjem dokazali da tip porodice u kojoj mladi žive ne daje značajnu ulogu u formiranju slike o sebi ni u jednom njenom dijelu, moguće je izdvojiti nekoliko objašnjenja za ovakve nalaze. Naime, za adaptaciju na novu porodicu presudno je kako mladi vide uzrok nastanka nove porodične situacije, tako da nastanak jednoroditeljske porodice nužno ne mora djelovati negativno na razvoj slike o sebi, ukoliko su nastanku jednoroditeljske porodice prethodila roditeljska neslaganja i česti konflikti. To znači da sam nastanak i život u jednoroditeljskoj porodici nije faktor koji bi nužno uključio negativne razvojne rezultate i niže samopoimanje. Također, moguće je da je kvalitet novonastale komunikacije između roditelja i djeteta mnogo važniji u razvoju samopoimanja u odnosu na samo prisustvo jednoroditeljske porodice, tako da je pri proučavanju psihofizičkog rasta mnogo

više pažnje potrebno posvetiti samoj kvaliteti interakcije u porodici, nego njenoj samoj strukturi. To znači da fizički razvoj kao i zdrav psihički razvoj ne zavisi toliko o bračnom statusu roditelja, već o nizu kompleksnih osobina roditelja i njihovom odnosu prema djetetu bili da su oni u braku ili ne (Miller-Tutzauer 1992, prema Veček, 2009). Moguće je i da su mladi iz jednoroditeljskih porodica izgradili čvrste emocionalne odnose s oba roditelja ili s jednim roditeljem na jednak način na koji ovakve emocionalne odnose izgrađuju mladi s roditeljima u dvoroditeljskim porodicama, tako da dobivaju potrebnu ljubav i pažnju čime sama struktura porodice ne pridonosi razlikama u samopoimanju mladih. Budući da živimo u društvu u kojem se mnoga ranija shvatanja o društvenim vrijednostima mijenjaju, moguće je da su se mladi ali i društvo oslobodili predrasuda i stigmi koje su se vezale za roditelje i djecu koja žive u jednoroditeljskim porodicama, te da je dobiveni rezultat zapravo pokazatelj dobre prilagodbe na razvod i jednoroditeljsku porodicu kako roditelja tako i djeteta, ali i prihvatanje jednoroditeljske porodice od strane društva kao porodice koja se svojim načinima funkcionisanja značajno ne razlikuje od jednoroditeljskih porodica. Uslijed ovih promijenjenih stavova, sam tip porodice za razvoj samopoimanja više ne predstavlja značajan prediktor. Također, tokom adolescencije i razvoja apstraktnog mišljenja, kao i uslijed razvijanja intimnih prijateljstava s vršnjacima, mladi postaju sve svjesniji sebe, svojih mogućnosti, znanja i sposobnosti, procjenjujući ih nezavisno od prirode porodičnih interakcija i strukture porodice. U doba adolescencije mladi provode značajan dio vremena u aktivnostima sa vršnjacima, bez učešća roditelja. Tokom ovih druženja ostvaruju se intimnija prijateljstva koja često uključuju pružanje i davanje emocionalne podrške od strane vršnjaka koja mijenja podršku koju su mladi raniji dobivali od svojih roditelja. Moguće je da s obzirom na vrijeme i kvalitetu međusobnih relacija s vršnjacima, interakcija sa roditeljima bez obzira na tip porodice manje značajan prediktor u odnosu na raniji period.

Zaključak

Na kraju, u provedenoj multivarijantnoj analizi varijance ovog istraživanja nisu pronađene statistički značajne razlike u pojedinim subskala selfa s obzirom na tip porodice. Na osnovu dobivenih rezultata moguće je zaključiti da mladi na jednak način doživljavaju sebe kada govorimo o psihološkom selfu, socijalnom selfu, obiteljskom selfu, seksualnom selfu i selfu suočavanja bez obzira na tip porodice kojem pripadaju.

Literatura

- Anđelković V., Zlatanović M., Vidović S. i Stojković S. (2009) *Opšta adaptacija djece iz jednoroditeljskih porodica*; Godišnjak za psihologiju, Vol. 6; No8, str. 81-94;
- Apel R. i Kaukinen C. (2008) *On the relationship family structure and antisocial behavior; Perantal cohabitation and Blended households*, Criminology, Vol. 46; No1, str. 35-70;
- Baumeister R., Campbell J.D., Krueger J.I. i Vohs K.D. (2003) *Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness or healthier life styles*, Psychological science in, Val.4; No1;
- Brajša-Zganec A., Roboteg-Šatić Z. i Franc R. (2000) *Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora*, Društvena istraživanja; Vol.9; No6;
- Brown J.D., Dutton K.A. i Cook K.E. (2001) *From the top dawn self-esteem and self evaluation*, Sage Publications, London;
- Challenger C. (2005) *The relationship between self-esteem and demographic characteristics*, Fall, Semester;
- Maleš D. (1995) *Usporedba stavova roditelja iz potpunih obitelji i obitelji s jednim roditeljem prema poželjnim osobinama dječaka i djevojčica*; Društvena istraživanja, Vol 4; No 4 -5; str. 517-538;
- Efendić-Spahić T. (2006) *Percipirani odnosi s roditeljima i njihova povezanost s samopoimanjem, osobinama ličnosti i elemenata prilagodbe u adolescenciji*, Društvena istraživanja; Zagreb;
- Grozdanić S. (2000) *Jednoroditeljske obitelji prema uzroku njihova nastanka*; Ljetopis socijalnog rada; Vol. 7; str. 169-182;
- Hanson S.M., Julian D.J., Sussman M.D. i Heims M.L. (1995) *Single families: diversity myths and realities*, The Haworth Press;
- Hattie J. (1992) *Self-concept*, Lawronce, Erlbaum associates publishers, New Jersey;
- Hetherington E.M. I Josephine D.A. (1988) *Impact of divorce: single parenting and steppeparenting of children*, National Institute of child and human development, New Jersey;
- Keresteš G. (2001). *Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki*, Društvena istraživanja, Društvena istraživanja, Vol. 10, No 4-5 (54-55), str. 903-924;
- Kochanska G., Coy C. i Murray K.T. (20019) *The development of self-regulation in the first years of life*; Child development; Vol. 72; No4; str. 1091-1111;
- Lacković-Grgin K. (1994) *Samopoimanje mladih*, Naklada Slap, Zagreb;
- Lerner R.M. i Steinberg L.D. (2009) *Handbook of adolescent psychology: Individual bases of adolescent development*; Published by John Wiley and Sons;
- Luxton D.D. (2008) *The effects of inconsistent parenting of the development of uncertain self-esteem and depression vulnerability*, Sage Publications, London;
- Mandara J. i Murray C.B. (2000) *Effect of parental marital status, income and family functioning on African, American adolescent self-esteem*, Journal of family psychology, Vol. 14; No3; str. 475-490;
- McLanahan S. i Sanderfur G.D. (1994) *Single parent*, President and fellows of Harvard College;
- Mihić I. i Petrović J. (2009) *Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice - iskustvo adolescenata iz Srbije*, Primijenjena psihologija, Vol. 2 (4), str.369-384;

- Miljević-Ridički R. i Pavin-Ivanec T. (2007) Životna prilagođenost majki u različitim tipovima jenoroditeljskih majčinskih obitelji te kognitivna uspješnost njihove djece; Institut za društvena istraživanja, Br. 3 (95); str. 553-571;
- Mlačić B., i Kratohal A. (2007) Ličnost i samopoštovanje adolescenata: analiza samoprocjena i procjena roditelja; Društvena istraživanja, Vol. 16, No1-2(87-88), str. 213-236;
- Roboteg-Šarić Z., Pečnik N. i Josipović V. (2003) *Jenoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*; Državni zavod za zaštitu obitelji i materinstva; Zagreb;
- Toboteg-Šarić Z. i Pečnik N. (2003) *Neformalna i formalna podrška jenoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima*; Revija za socijalnu politiku; Zagreb;
- Sweeney R.B. i Bracken B.A. (2000) *Influence of family structure an children's self-concept development*, Canadian journal of school psychology, Vol. 168, No1, str.39-52;

UTICAJ PEDAGOŠKOG RADA U RAZVOJU POZITIVNIH NAVIKA ISHRANE DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA

Sažetak

Vaspitno-obrazovni rad u razrednoj nastavi ima veoma važnu ulogu u razvoju pozitivnih navika kod djece školskog uzrasta. Pedagoška aktivnost u školskom sistemu predstavlja važan faktor razvoja pozitivnih navika zdrave ishrane djece školske dobi. Dakle, edukacija, u ustanovama vaspitanja i obrazovanja posebno u periodu školskog života predstavlja temeljno djelovanje za razvoj pozitivnih navika i zdravih stilova života školske djece. Brojna su istraživanja pokazala kako uticaj škole i obitelji kao odgojnih partnera u razvoju djeteta značajno doprinose razvoju higijenskih, zdravstvenih, ekoloških i kulturnih i emocionalnih navika kod djece.

Cilj rada jeste istražiti pedagoški uticaj u školama za razvoj pozitivnih navika ishrane kod djece školske dobi. U pogledu ishrane školske djece analizirati koliko su sadržaji zdravih stilova ishrane zastupljeni u nastavnim planovima i programima osnovnih i srednjih škola Tuzlanskog kantona. U radu je korištena metoda teorijske analize. Rezultati istraživanja pokazali su da je potrebna značajnija zastupljenost sadržaja ishrane djece u nastavnim programima, udžbenicima kao i kontinuirana edukacija vaspitača i nastavnika u oblasti **nutricionizma** i ekološkog djelovanja o zdravom životu i razvoju mladih. Smatramo da nadležne stručne pedagoške službe i ministarstva trebaju sačiniti promjene u pogledu sadržaja u školskim programima strukovnih škola kao i u osnovnoj školi.

Ključne riječi: vaspitanje i obrazovanje, zdravi stilovi života, ekološke navike, curriculum, ekološka svijest, ekološka kultura

Uvod

Važno mjesto u razvoju djeteta ima pedagoško djelovanje u školskoj zajednici. Vaspitno-obrazovni rad zauzima važno mjesto u kognitivnom razvoju djeteta a posebno u razvoju njegove ekološke svijesti, ekoloških navika, zdravih stilova i susreta sa prirodom. Za normalan emocionalni, psihofizički, kognitivni i konativni razvoj djetetove ličnosti, neophodni su adekvatni faktori socijalizacije unutar obitelji, škole i sredine u kojoj dijete odrasta i provodi svoje slobodno vrijeme. Sredina u kojoj dijete boravi i s kojom se identifikira u kulturološkim i drugim vrijednosnim obrascima, ispunjena je rizikom faktorima koji se negativno odražavaju na sveukupni razvoj djetetove ličnosti. Nastavnim planom i programom u osnovnoj školi zastupljeni su sadržaji vezani za ishranu odnosno namirnice koje čovjek treba da konzumira u procesu življenja. Istraživanja pokazuju da djeca nemaju dovoljno razvijene navike zdrave ishrane.

Curriculumom u osnovnoj školi utvrđeni su sadržaji ishrane i zdravog stila življenja. Pregledom nastavnih planova i programa pojedinih nastavnih predmeta dolazimo do saznanja da su u određenoj mjeri zastupljeni sadržaji koji usmjeravaju djecu na važnost korištenja

¹ Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina

raznovrsne ishrane. Za uspješan proces formiranja ličnosti važan je pedagoški uticaj koji se odvija u školi ali i porodici. Prema Vukasoviću (1999) savremena pedagogija je „znanost o savremenom odgoju“. Može se reći da pedagogija proučava, istražuje i unaprjeđuje odgoj i obrazovanje u totalitetu. *Omerović (2014) ističe da se pedagogija kao moderna humanistička nauka, bavi proučavanjem različitih problema koji se javljaju u procesu odgoja i obrazovanja djece i mladih, a koji su karakteristični za savremeno društvo. Ona ostvaruje naročito različite uticaje na pitanja:*

- individualnog psihofizičkog rasta i razvoja pojedinca
- socijalnog razvoja pojedinca
- ekološkog i estetskog razvoja pojedinca
- politehničkog razvoja pojedinca kao i druge faktore

Pedagoške intencije u smislu nauke jeste istražiti procese i sadržaje oblikovanja ljudske osobnosti i identiteta. Polazeći od cilja odgoja pedagogija proučava, utvrđuje i ostvaruje pedagoške zadatke, zakonitosti, sadržaje te načine njihove provedbe u praksi, a u svrhu unaprijeđenja kvalitete života pojedinca i društva. U svom nastanku i razvoju prati tok društvenog razvoja i promjena koristeći se znanstvenim dostignućima i drugih disciplina i prirodnim potrebama čovjeka za socijalizacijom, inkulturacijom, obrazovanjem i osposobljavanjem za život. Uloga nastavnika u pedagoškom procesu je veoma značajna, jer osim prenošenjem činjenica nastavnik treba aktivirati i učenikovu kognitivnu i emotivnu stranu. Uključivanjem učenika u različite aktivnosti usmjeravamo ih na samostalan rad sa krajnjim ciljem osiguravanja bolje budućnosti. Važan dio zdravog načina života je i provođenje pravilne odnosno zdrave prehrane. Hrana je naša svakodnevna potreba i vrlo je važnu kakvu hranu, koliko i kada je unosimo u organizam. Posebno značajnu ulogu i utjecaj na zdravlje tokom cijelog života svakog pojedinca ima ishrana odnosno prehrana. Pojedini hranjivi sastojci su potrebni i važni ljudskom tijelu ukoliko ga želimo održati u zdravom stanju. Ishrana djece školske dobi mora biti blagovremena, pravilna i uravnotežena.

Metodologija istraživanja

Metode rada

U ovom preglednom istraživanju je korištena metoda teorijske analize. Osnovna pretraga obavljena je pretraživanjem nastavnog plana i programa za osnovno obrazovanje na području Tuzlanskog kantona, a temeljila se na slijedećim ključnim riječima u postavljenim sadržajima nastavnih predmeta: *zdravi životni stilovi, ekološka svijest, prehrana, ekološke navike, ishrana čovjeka, higijenske navike, njega i bolesti*. Pretraživanje je ograničeno isključivo na nastavni plan i program. Za razvrstavanje nastavnih predmeta i nastavnih programa korišten je postupak analize sadržaja pedagoške dokumentacije. Sadržajni kriterij za razvrstavanje radova, bila je kompatibilnost predmeta ovog istraživanja sa temama koje obuhvataju nastavni programi predmeta koji tretiraju ovu problematiku. Istraživanja su rađena u školama na ukupno 4 nastavna predmeta na nivou osnovnog obrazovanja. Radi se o predmetima Moja okolina koji se izučava na nivou razredne nastave prve trijade osnovnog obrazovanja, te nastavnom predmetu Biologija, Hemija i Kultura življenja koji se izučavaju na nivou druge i treće trijade osnovnog obrazovanja.

Rezultati istraživanja

Tabela 1. Sistematski pregled studija

Nastavni predmet	Razred	Kriterij po sadržajima nastavnih predmeta	Sedmični fond sati po predmetu
Moja okolina	1	Svijest o mom tijelu, Higijena, Sredstva za higijenu Ishrana	2
Moja okolina	2	Higijena u školi Čuvanje zdravlja Svijest o mom tijelu Higijena Sredstva za higijenu Ishrana Značaj boravka u prirodi za zdravlje	3
Moja okolina	3	Značenje biljaka za ljudsku ishranu. Osobna čistoća. Čistoća i kultura stanovanja. Zdravstvene ustanove. Ishrana. Duhan, alkohol i droga. Zdrav okoliš.	3
Moja okolina	4	Odmor i rekreacija kao higijenska potreba Uzročnici bolesti-neprijatelji zdravlja Kultura življenja	3
Priroda	5	Značaj biljaka za čovjeka Ekologija; očuvanje životne sredine	2
Kultura življenja	5	Bolesti uzrokovane nehigijenom (bolesti prljavih ruku i druge bolesti savremenog svijeta). Hranjivi sastojci hrane – neophodni za rast, razvoj, rad i očuvanje zdravlja, pravilan raspored dnevnih obroka i njihova kalorijska vrijednost. Prehrambene namirnice – vrste namirnica, njihova upotrebna i hranjiva vrijednost, higijena i pravilno čuvanje namirnica. Kulinarski postupci pripreme hrane i kontrola kvaliteta hrane, ekološka proizvodnja hrane. Bolesti uzrokovane nedostatkom hranjivih sastojaka u hrani, nedostatkom hrane, nepravilnom, prekomjernom i nehigijenskom prehranom .	1
Biologija	8	Ekologija i svakodnevni život čovjeka. Značaj šume za čovjeka Osobine vode kao životne sredine.	

		Uticaj čovjeka na prirodu. Zagađivanje/onečišćenje i zaštita zraka, vode i zemljišta/tla	1
Hemija	9	Ugljikohidrati Alkoholi Masti i ulja Sapuni i deterdženti.	2

Diskusija

Uloga porodice, predškolske ustanove i škole predstavlja integrativni uticaj u razvoju osobnosti školske djece. Značajan period formiranja i usvajanja ispravnih prehrambenih navika koje trebaju biti osnova dobrog zdravlja predstavlja predškolski period i osnovna škola. U školskom sistemu potrebna je permanentna edukacija nastavnika o potrebi realizacije sadržaja kulture življenja i ishrane djece. Važnu ulogu imaju nastavnici na časovima odjeljenske zajednice i na časovima vannastvanih aktivnosti (sekcije). Pravilnom ishranom organizam prima osnovne sastojke hrane: *bjelančevine, masti, ugljikohidrate, esencijalne aminokiseline, esencijalne masne kiseline, vitamine i minerale*, u količinama koje su potrebne da organizam podmiri svoje fiziološke potrebe. Ishrana koja je nepotpuna ili nepravilna može nepovoljno uticati na rast i razvoj djeteta. S druge strane, prekomjerno uzimanje hrane te nepravilan omjer prehrambenih tvari mogu uticati na stvaranje problema te doprinijeti pojavi niza hroničnih bolesti u kasnijoj životnoj dobi. Pravilan odabir namirnica i pravilna ishrana mogu prevenirati mnoge zdravstvene probleme. Prema Dabo (2013) dobro uravnotežena i zdrava prehrana temelji se na uzimanju raznovrsne hrane, koja osigurava sve potrebne hranjive sastojke i optimalan dnevni unos energije, koji omogućava normalan rast i razvoj djece. Ljudskom su tijelu potrebni određeni hranjivi sastojci ako ga se želi održati u dobrom stanju. Tako se održava njegova učinkovitost i aktivnost, osigurava se visoka energetska razina i otpornost na bolesti, a djeci predškolskog i školskog uzrasta pravilan rast i razvoj. Hrana koju jedemo mora biti u ravnoteži s tjelesnim potrebama za različitim hranjivim tvarima, odnosno naša prehrana mora sadržavati dovoljnu količinu kalorija, bjelančevina, ugljikohidrata, masti, vitamina i minerala. Djeca u predškolskoj dobi pokazuju veće ili manje sklonosti pojedinim jelima i načinima pripreme hrane. Tako govorimo o slatkoljupcima, mesoljupcima, malim mljekarima, voćarima i nejelicama. Ishrana predškolskog djeteta ne smije biti stihijska. Veoma je važno što i koliko djeca jedu! Pravilne prehrambene navike izgrađuju se u najranijem djetinjstvu. Obaveza je odraslih da planiraju i kontrolišu dječiju ishranu i da je prilagode njihovim potrebama. Ukoliko se ustanove nepravilnosti u ishrani, moraju se pažljivo i uporno otklanjati bez svađe i nasilja. Dječija ishrana treba osigurati dovoljno energije, hranjivih i zaštitnih tvari. Niti jedna namirnica pojedinačno ne sadrži sve prehrambene i zaštitne tvari potrebne organizmu i zbog toga ih je potrebno kombinovati. Ishrana djece treba biti raznovrsna, trebaju biti zastupljene namirnice iz svih skupina koje će osigurati potrebnu količinu energije, hranjivih i zaštitnih tvari.

S druge strane prema Omerović i sur. (2015) i ekološki problemi su direktno povezani sa zdravljem ljudi, a svakim danom sve su više evidentni. Podizanjem svijesti o značaju očuvanja prirode, okoliša i čovjekovog zdravlja može nas spasiti od vlastitoga uništenja.

Odgovorno obrazovni sistem zauzima značajno mjesto u formiranju ekološke svijesti, zdravih stilova života, ekološke kulture i ekološke pismenosti ali i prehrambenih, higijenskih i drugih navika kod djece, mladih ali i odraslih. Kako bi čovjek opstao na planeti, a s obzirom

na evidentan i sve prisutniji nemaran odnos, on brzo mora promijeniti svoje ponašanje i navike u suglasju s prirodom.

Posebno je važno formiranje ekološke kulture, kojom se postiže ekološka održivost u svim sferama društvenog razvoja čovječanstva, a poboljšava ambijent za čovjekov zdraviji život. Ekološka kultura određuje odnos čovjeka i prirode kao pojedinca i kao zajednice, osigurava siguran i brižan način življenja u okruženju. Ekološki obrazovani ljudi treba da razumiju prirodni poredak, ekološki sistem ali i da se obrazuju o ekonomiji, politici, zdravlju, poljoprivredi, i kako rješavati probleme koji su sve više izraženi u savremenom svijetu.

Ciljevi ekološkog obrazovanja uključuju sve ono čime bi se poboljšao odnos unutar ekologije, odnos ljudi prema prirodi i odnos ljudi jednih prema drugima, a sve u svrhu očuvanja zdravlja pojedinca. On podrazumjeva promovisanje pozitivnih promjena u kvaliteti okoliša u zajednici, odnosno učenje školske djece, omladine i svih građana o značaju ekološkog djelovanja s obzirom na potrebe društva. Omerović i Čirić (2014) ističu da život savremenog čovjeka zahtijeva okretanje ka pronalaženju novih ekološko prihvatljivih izvora energije, kao što je solarna energija, energija vode, energija vjetra ili geotermalna energija. Ekološko-pedagoške kompetencije koje se stiču kroz sistem obrazovanja trebaju biti primjenjive u praksi, tako da pojedinac kroz stilove svog življenja pokazuje osjećaj odgovornosti spram okoline u kojoj živi. Međutim, kada je u pitanju prehrana, ishrana i higijena djece i mladih, obrazovni sistem kroz nastavne sadržaje nastavnih programa, fokus pažnje smanje, računajući da se svijest o zdravstvenim, prehrambenim i higijenskim navikama kontinuirano razvija na neformalne oblike obrazovanja.

Kad je riječ o ishrani školske djece, Dabo (2013) ističe i to da djeca školske dobi trebaju imati pet obroka dnevno. Obroke treba uzimati u pravilnim vremenskim intervalima.

Kako bi se postigao potpuni kvalitet i svrha u procesu učenja, a s obzirom na formiranje zdravih navika, prehrambenih, higijenskih, ekoloških i sl., Omerović (2012) ističe da nastavnik mora ulagati napore u kreiranje pozitivne pedagoške i socioemocionalne klime na nastavnom satu, sekcijama i drugim oblicima odgojno obrazovnih djelatnosti u školi. Danas škola nije ustanova gdje se znanje kao nastavni sadržaj samo prenosi znanje, već je to je mjesto gdje se znanje stiče, proizvodi, zarađuje kroz aktivan zajednički rad nastavnika i učenika. Kad je u pitanju kvalitet odgojno obrazovnog rada sa učenicima, važno je istaći elemente koje oslikavaju stilove kvalitetnog rada nastavnika, a upravo imaju efekte na formiranje pozitivnih navika kod učenika. O nastavniku kao uzoru za učenike, veoma malo se govori. Međutim činjenica je da i sami učenici posmatrajući nastavnike, roditelje kao i druge članove iz socijalne sredine odrastanja, preuzimaju navike, pa i one higijenske, ekološke, prehrambene i sl.

Glasser (1994) ističe da postoje četiri uslova za kvalitetan rad nastavnika u odgojno obrazovnom procesu sa učenicima, a to su:

- a) da vas učenici poznaju i cijene kao osobu koja je kreirala ugodno radno okruženje;
- b) da vjeruju kako je to što od njih tržite korisno;
- c) da su voljni dati sve od sebe, te
- d) da su naučili vrednovati vlastiti rad i na temelju toga ga i poboljšavati.

Da bi postigli adekvatno elementarno obrazovanje, ono se mora provoditi kako u institucijama tako i van njih, a ti načini obrazovanja trebaju biti povezani, koordinirani i integralni, kako bi stečeno znanje obuhvatalo što veći krug pojedinaca iz svakog socijalnog okruženja. S tim u vezi, nužno je imati na umu temeljne karakteristike od kojih se sastoji sam odgoj kao fenomen. Gudjons (1994), odgojem označava radnje kojima ljudi pokušavaju unaprijediti osobnost drugih ljudi u bilo kom pogledu, koji implicira da odgoj se sastoji od ljudskih djelatnosti čiji je cilj određeno ponašanje, a njihov smisao čovjek kao svjesni subjekt,

da socijalno znači da se te djelatnosti tiču i drugih, da psihičke dispozicije nisu prolazno doživljavanje i ponašanje već relativno trajne spremnosti za doživljavanje i ponašanje (znanja, sposobnosti, interesi, stavovi, itd.), da poboljšanje ili održavanje zadanom stanju odgojnog djelovanja pripisuje znanstveno vrijednosni relativizam, te da pokušavati, znači da odgojne radnje mogu ne samo uspjeti već mogu i ne uspjeti.

Vaspitanje i obrazovanje o zdravim stilovima života preventivno treba započeti u okvirima porodice, zatim preko medija (televizija, knjige, novine i sl.) ali i vršnjaka, a proširiti institucionalno počev od predškolskog do univerzitetskog obrazovanja, a svoju ekspanziju nastaviti putem procesa cjeloživotnog obrazovanja, odnosno permanentnim učenjem kroz različite oblike aktivnog učešća u neformalnom i informalnom obrazovanju.

S aspekta ekološke pedagogije, treba skrenuti pažnju da stalnom degradacijom životne sredine, ekspanzijom stanovništva i naseljenosti, te uzrokovanje prekomjernog otpada koji se taloži oko nas uključujući naš prostor življenja ali i okeane, dovodi u pitanje naš vlastiti opstanak, kao i opstanak drugih živih i neživih bića oko nas.

Krajem 20.st. čovječanstvo je poduzelo određene aktivnosti na zaštiti planete Zemlje, što je rezultiralo donošenjem Programa o zemlji (Agenda 21) na konferenciji o okolišu i razvoju održanoj u Rio de Ženeru 1992. godine. Ovim programom izražena je potrebna za promjenom čovjekove svijesti o okolišu i planetu Zemlji i potreba za porastom pozitivne ekološke svijesti.

U ovom radu, na osnovu predstavljenih rezultata možemo zaključiti da nastavni program za osnovno obrazovanje sa nastavnim predmetima koje obuhvata, vrlo malo zadire u problematiku ishrane i zdravih stilova života. Tek četiri predmeta pokrivaju djelimično sadržaje koje su od vitalnog značaja za razvoj djece i mladih. Postavlja se pitanje, da li ovakvo obrazovanje ima cilj zdrav psihofizički razvoj ličnosti, s obzirom da ono što nudi kroz programske sadržaje vrlo malo posvećuje pažnju ovoj problematici.

Zaključak

Kultura prehrane dolazi od pravilnog i stručnog djelovanja porodice i škole a posebno od obiteljskog stola. Roditelji imaju izuzetno važnu ulogu u formiranju prehrambenih navika koje škola ostvaruje i kasnije podstiče kao mjesto socijalizacije djece. Potrebno je da stručne službe Pedagoškog zavoda, katedre fakulteta i lokalna zajednica unaprijede sadržaje zdravog stila življenja. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu veće zastupljenosti sadržaja ishrane djece u npp-u osnovnog obrazovanja, kao i kontinuirana edukacija odgajatelja i nastavnika u oblasti nutricionizma i ekologije, te kulture o zdravom životu i razvoju mladih. Kao mjeru prevencije, predlažemo da nadležne stručne pedagoške službe i ministarstva hitno sačine promjene u pogledu sadržaja nastavnih programa osnovnog obrazovanja kroz model izborne nastave koja će predvidjeti prehranu i zdrave stilove života kao važnu pedagošku djelatnost za razvoj mladih.

Radi se uglavnom o sadržajima u okviru nastavnih predmeta moja okolina, biologija, hemija i kultura življenja. Iako navedeni predmeti svojim sadržajima pokrivaju određene dijelove koji su bili predmet ovog istraživanja, na osnovu svega se može zaključiti da su cjelokupni sadržaji o ishrani, higijeni, ekološkim navikama i zdravim stilovima života vrlo skromni. Glavni problem je u tome što edukacija o pravilnoj prehrani nema svoj kontinuitet.

Literatura:

- Dabo, J. (2013). Prehrana školske djece. http://www.zzjzpgz.hr/nzl/3/prehrana_djece.htm.
- Glasser, W. (1994). Kvalitetna škola. Educa, Zagreb.
- Gudjons, H. i dr. (1994). Didaktičke teorije. Zagreb: Eduka.
- Omerović M. (2012) Osnove ekološke pedagogije, metode ekološkog odgoja i obrazovanja Off Set, Tuzla.
- Omerović, M. (2014). Vrednovanje pedagoškog rada u školi – susret s metodičkom praksom. Tuzla: Off Set.
- Omerović, M. & Čirić, N. (2014). Ecological education in the function of environ protection. Znanstvena monografija, (str. 96-108). Ljubljana: RIS - Pedagoški fakultet Univerziteta u Mariboru.
- Omerović, M. (2014) Ekološka pismenost kao uvjet za kontinuiran razvoj ekološke svijesti u procesu ekološkog odgoja i obrazovanja, Zbornik radova V međunarodnog naučno-stručnog skupa u Zenici (str. 583-593). Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica.
- Omerović, M., Čirić, N. i Hodžić, M. (2015) „Ekološki odgoj i obrazovanje kao građanska odgovornost u obrazovanju odraslih“ – Zbornik međunarodne naučne konferencije “Doprinos nauke razvoju društva u tranziciji“ - Banja Luka: EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR za naučna, politička, ekonomska, socijalna bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Omerović, M., Čirić, N., Tufekčić, N. (2015). Ekološko-pedagoške kompetencije kao faktor održivog razvoja i klimatskih promjena. Zbornik radova br. II sa trećeg međunarodnog naučnog skupa “Katastrofe, prevencija i saniranje posljedica. Brčko: Evropski Univerzitet.
- Slatina, M. (1998). Nastavni metod. Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo.
- Suzić, N. (2010). Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi standardi. Banja Luka: XBS.
- Vukasović, A. (1998). Pedagogija. Zagreb: Hrvatski katolički zbor «Mi»
- Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnje osnovno obrazovanje. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. Sarajevo, www.monkstk.ba.

KAZALIŠNA KRITIKA CARLA (KARLA) M. BENDE (1901. – 1912.)

Sažetak

Rad će kroz analizu, sintezu i interpretaciju novinskih članaka dostupnih u Hemeroteći Muzeja Slavonije i Baranje, predstaviti vrijedno kulturološko i teatrološko svjedočanstvo u obliku dramske, kazališne kritike Carla M. (Karla) Bende u osječkim dnevnim novinama „Slavonische Presse“ od 1901. do 1912. godine. Carl (Karl) M. Benda vrijedna je karika u lancu razvoja dramske kazališne kritike u Osijeku. Osobine njegove kritike, koja se razvijala na temelju gostovanja njemačkih putujućih družina, pronalaze se kasnije i kod kritičara usko vezanih za osječko Hrvatsko narodno kazalište. Zanimljivo je kako je Benda bio kontinuirano rastrgan između svoje ljubavi prema družinama s upitnim umjetničkim vrijednostima i zalaganja za umjetnost u Osijeku. Međutim, upravo u tom svom dvojakom stavu donio je temelje kritičke misli u Osijeku poput sklonosti prema ansamblu koji treba njegovati, prema kazalištu kao teškoj profesiji za koju treba imati razumijevanja, racionalnost u poimanju organizacije i funkcioniranju kazališta. Benda je poimao sveobuhvatnost predstave, pa iako ipak šturo, u svojim je kritikama spominjao i redatelje i progovarao o njihovoj funkciji, a procjene glumaca temeljio je na osnovnim glumačkim tehnikama i to sve na početku 20. stoljeća u Osijeku. Osim toga, njegovo djelovanje je i važan dokumentaristički prikaz o socio-teatrološkoj simbiozi kazališta i publike u Osijeku u vremenu stvaranja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, a i vrijedan uvid u načine funkcioniranja družina i njihovom djelovanju u Osijeku. Benda tako predstavlja važnu stepenicu u razvoju kritike i dokumentaristu vremena u kojem prevlast njemačkog kazališta i „lakih“ komada započinje svoju silaznu putanju, a hrvatsko kazalište tešku uzlaznu – početak borbe koja će trajati još mnogo godina.

Ključne riječi: Carl (Karl) Benda, Slavonische Presse, Osijek, kazališna kritika, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku

Abstract

Through the analysis, synthesis, and interpretation of newspaper articles available in the Hemeroteca of the Museum of Slavonia and Baranja, the paper will present valuable cultural and theatrical testimony in the form of theatre criticism of Carl M. (Karl) Benda in Osijek daily newspaper „Slavonische Presse“ from 1901 to 1912. Carl (Karl) M. Benda is a valuable link in the chain of development of theatre criticism in Osijek. The features of his critique, which developed based on guest appearances by German traveling troupes, can later be found among critics closely associated with Osijek's Croatian National Theatre. It is interesting how Benda was continuously torn between his love for German traveling troupes with questionable artistic values and his commitment to art in Osijek in general. However, it was this dualistic attitude because of which he established some elementary foundations for theatre criticism such as predilection for the ensemble that has to be nurtured, for theatre as a difficult profession which needs understanding from critiques, rationality in understanding the organization and functioning of the theatre. Benda understood the comprehensiveness of the play, and although scarcely, he mentioned directors in his critiques and spoke about their function, based the actors'

¹ Izv.prof.dr.sc. Alen Biskupović, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek

assessments on basic acting techniques, all at the beginning of the 20th century in Osijek. In addition, his work is an important documentary about the socio-theatrical symbiosis of theatre and audience in Osijek at the time of the creation and development of Osijek Croatian National Theatre and valuable insight into the ways of functioning of troupes and their activities in Osijek. Benda thus represents an important step in the evolution of criticism and a sort of documentarist of the time in which the dominance of German theatre and "easy" plays begins its downward trajectory and Croatian theatre a difficult uprising - the beginning of a struggle that will last for many years.

Key words: Carl (Karl) Benda, Slavonische Presse, Osijek, theatre criticism, Croatian National Theatre in Osijek

Uvod

Andreas Huyssen izjavio je da ako ćemo memoriju razumjeti kao osobnu i kolektivnu realnost, moramo shvatiti da se prošlost ne nalazi jednostavno u memoriji, već da ju je nužno artikulirati kako bi postala memorija. *Sjećanje oblikuje naše veze s prošlosti, a načini na koje pamtimo određuje naš identitet. Kao individue i društva trebamo prošlost kako bi konstruirali i učvrstili svoju tradiciju, formirali sadašnji identitet, te stvorili viziju budućnosti.* (Huyssen, 1995: 249) Kako je za sve države nužno stvarati kolektivni i nacionalni identitet, nužno je i razumijevati prošlost u čemu je pomogla reprezentacija pomoću povijesti. Vlade na primjer stvaraju kolektivne memorije pomoću spomenika, komemoracija, prisjećanja... Upravo tako i mi, znanstvenici iz različitih područja moramo stvarati vlastite komemoracije, spomenike i prisjećanja kako bi bolje razumjeli prošlost, stvarali identitet i viziju budućnosti te omogućili buduću reinterpretaciju/revalorizaciju vrednovanog.

U hrvatskoj se teatrologiji (a niti na svjetskoj razini situacija nije puno bolja²) na području kazališne kritike događa upravo suprotno. S jedne strane deficit temeljne literature o žanru kazališne kritike je nelogičan. Pogotovo kada se uzmu u obzir činjenice o velikom broju objavljenih kritika, knjiga sabranih kritika, zbirki kazališnih kritika te različitih članaka o kazališnoj kritici od polovice 19. stoljeća kada je objavljena prva hrvatska kazališna kritika. S druge strane, istina je da postoje dva pregleda hrvatske kazališne kritike (*O našoj dramskoj kazališnoj kritici* Šime Vučetića i *Hrvatska kazališna kritika* Nikole Batušića) te jedna antologija (*Antologija hrvatske kazališne kritike* Šimuna Jurišića). Međutim, upravo ti radovi, koji su temelji proučavanja hrvatske kazališne kritike, a i hvale vrijedni naponi jer su potvrdili samosvojnost žanra i važnost kazališne kritike, imali su određene „negativne“ posljedice na status kazališne kritike koje su zadržane dan danas. Vučetić, pišući iz vizure marksističko - komunističke ideologije, vrijednost je priznao samo nekolicini kritičara (Šenoj, Miletiću, Matošu i Krleži) dok je ostale (cjelokupnu građansku kritiku) politički diskreditirao kao *bezvrijedne, bezidejne, nazadne, klerofašističke...* (Nikčević, „Hrvatski kritičari o hrvatskoj kazališnoj kritici: Šime Vučetić O našoj dramsko - kazališnoj kritici (1949).“, 2012) Također, u svojoj se knjizi bavi isključivo zagrebačkom kritikom, a ostatak Hrvatske ne spominje, što je kasnije preuzeo i Batušić (knjiga nosi naslov *Hrvatska kazališna kritika*, a samo na pola stranice knjige od preko tri stotine, spominje se da postoje i neki kritičari u pokrajinskim središtima).

Time je hrvatskoj kazališnoj kritici nanesena velika nepravda - daljnje proučavanje u začetcima je ograničeno političkom i estetskom diskreditacijom te zagrebačkom

² Vidi Nikčević, Sanja (2011): *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*, Leykam, Zagreb u kojoj je opisala razlike europske i američke kritike, ukazala na nedostatak temeljne literature o žanru kritike, dokazala nepostojanje opće prihvaćene i potpune definicije žanra kritike te ponudila vlastitu definiciju kazališne kritike.

centralizacijom. Od velikog broja kazališnih kritičara izdvojena su samo četvorica (Batušić je doduše taj broj povećao izdvajajući dodatno i Gavellu, Nehajeva, Lunačeka, Begovića i Marinkovića, ali je zadržao Vučetićev strog vrijednosni kriterij) pa ispada da stručna i vrijedna kazališna kritika u Hrvatskoj ne postoji osim navedenih iznimaka. Osim toga, područja hrvatske kazališne kritike izvan Zagreba ostala su neobrađena, korištena su kao izvor proučavanja kazališta i upotrebljavana selektivno i izvan konteksta. Možda ponajbolji primjer za to je osječki dramski, kazališni kritičar Ernest Dirnbach, koji je trinaest godina djelovao u *Hrvatskom listu/glasu*, a spominje se isključivo u negativnom kontekstu zbog svog negativnog stava prema Krleži (pri tome se radi o četiri kritike naspram cijelog opusa od preko dvije stotine!). Ostali se spominju vrlo rijetko ili uopće ne spominju!

Zbog navedenih razloga započeo sam opsežno istraživanje o osječkoj dramskoj kazališnoj kritici u četiri osječka dnevna lista (*Narodna obrana*, *Hrvatski list*, *Die Drau* i *Slavonische Presse*) od 1907. do 1945. godine. Niti jedan od brojnih kazališnih kritičara u osječkim dnevnim listovima nije dobio zaslužen mjesto u teatrološkoj literaturi, iako su svojim djelovanjem promicali, propitivali, oblikovali, zrcalili i dokumentirali instituciju kazališta i društveni kontekst, a sve kroz evaluaciju dramskih predstava. Pri tome su u novinama djelovali kao stalni kazališni kritičari čije su rubrike bile jasno izdvojene od ostatka članaka, uredništvo im je dodjeljivalo prostor po potrebi, a stajalo je iza njihovih procjena u raznim sukobima s kazališnom upravom i glumcima.

Sami kritičari često su pisali i glazbenu i plesnu kritiku, najave prilikom premijera te promišljanja o situaciji i stanju u osječkom kazalištu. Bili su redom visoko obrazovani, sudjelovali u radu kulturnih institucija u Osijeku, a kritika im je bila okarakterizirana više, manje sličnim stilom (razumljivim svim slojevima društva - kombinirali su novinarsko-izvjestiteljske kompetencije s onim teatrološkim izbjegavajući uporabu teškog meta - kritičkog jezika) i formom (jasna i pregledna struktura koja načelno sadrži informacije o dramatičaru i drami, sadržaj izvedbe, vrednovanje glumačkih kreacija, zapažanja o režiji, scenografiji i kostimografiji, dok se zaključak često odnosio na posjećenost izvedbe, savjete upravi kazališta o repertoaru, organizaciji i funkcioniranju, primjedbe o podjeli, prikladnosti izvedbe za publiku, borbu za hrvatsku riječ na sceni...).

Slijedom navedenog u ovom radu ću nastaviti započeti proces predstavljanja, valorizacije/revalorizacije i sistematizacije djelovanja osječkih dramskih kazališnih kritičara te predstaviti Carla (Karla) M. Bendu.

Slavonische Presse

Dragutin Laubner, rođeni Osječanin, prvo je 1882. godine otvorio malu tiskaru u Kapucinskoj ulici, a već iduće godine preuzima tiskaru Josipa Mederšickog. U njegovoj tiskari od 1. listopada 1885. godine izdaje se „Slavonische Presse“ koja izlazi 3 puta tjedno. Laubner je za svoje tiskarsko djelovanje primio mnoga međunarodna priznanja pa je tiskara financijski dobro napredovala. Nakon što ju je proširio i opremio suvremenim tiskarskim uređajima, počinje izdavati „Slavonische Presse“ kao dnevnik od 1893. godine. On sam djeluje kao izdavač i glavni urednik novina (Malbaša, 1978: 44-45.), a prvi urednik je bio Viktor Hahn. Od 1889. godine, Carl Benda, jedan od prvih osječkih novinara djeluje kao urednik sve dok se Laubner zbog bolesti ne povlači i predaje mu novine u potpunosti 1917. godine. Benda 1920. godine prelazi u „Die Drau“ i novine preuzima Stjepan Frauenheim koji zbog svog britkog pisanja stječe mnoge neprijatelje. Jednako kao i „Die Drau“ nakon I. svjetskog rata gubi čitatelje te se od 1. ožujka 1921. godine tiska na jednom arku i postaje tjednik, a gasi se 16. listopada 1921. godine. (Vinaj, 1998: 22)

„Slavonische Presse“ je zanimljiva utoliko što su Benda i Laubner posjedovali senzibilitet za složene osječke, društveno-političke prilike. Iako su novine pisane na njemačkom

jeziku, imale su brojne hrvatske autore, a brojni su članci bili okarakterizirani izrazito hrvatskim promišljanjima, posebno kod kulturnih događaja. To se najbolje očituje u činjenici da su novine imale dva kazališna kritičara, Carla Bendu koji je pisao isključivo o njemačkim družinama i Josipu Glembay koja je pisala o gostovanjima zagrebačkog i novosadskog kazalište te poslije osječkog Hrvatskog narodnog kazališta. Osim toga, „Slavonische Presse“ je politički bila orijentirana prema germanofilskoj strani Austro-Ugarske Monarhije, koju su i Hrvati preferirali nad mađarofilskom stranom. Tako se između „Slavonische Presse“ i „Narodne obrane“ ne nalazi žučnih polemika i napada kao što je to slučaj s novinama „Die Drau“.

„Slavonische Presse“ donosi pretežito vijesti vezane za Osijek i Slavoniju, te su svojim tekstovima o kulturi i društvu doprinijele kulturnom razvoju u Osijeku. Font teksta je njemačka gotica, a tekst je bio raspoređen u tri stupca. Tijekom godina rubrike su se često mijenjale, ali kao najtrajnije mogu se izdvojiti: *Politische Übersicht* koja je unutar sebe imala rubrike s političkim vijestima *Inland (Unutar zemlje)* i *Ausland (Izvan zemlje)*, *Tagesneuigkeiten* s dnevnim vijestima, *Volkswirtschaftliches* s vijestima iz gospodarstva, *Spaziergänge* i *Feuilleton* kao rubrike za književnost i kulturu, *Provinz Chronik* i *Lokal Nachrichten* vijesti iz lokalnih i provincijskih dijelova te *Theater* koja je bila jedna od najdugovječnijih rubrika i izlazila je čak i za vrijeme rata kada se puno drugih rubrika ugasilo.

Životopis

Carl M. Benda – pisac humoreski, kazališni kritičar, likovnjak, novinar, pripovjedač i bilježnik pučkih predavanja Moravske rođen je 1856. godine u Mährenu (Moravska), Njemačka. Svoja prva iskustva u žurnalistici sakupljao je u Beču. Nakon dolaska u Osijek već od 1887. postaje urednikom u „sjeni“ lista „Slavonische Presse“, a 1889. godine i službenim urednikom na kojoj je funkciji ostao trideset godina. (Živić, 2008: 69) Početkom 1920. godine dolazi do promjena u novinama, a Benda prelazi u „Die Drau“. Pred kraj svog života završio je u ubožistu gdje je 1925. godine na svoj rođendan počinio samoubojstvo. (Obad, 2007: 143-144.)

Kazališna kritika Carla (Karla) M. Bende

Carl Benda javlja se kao kazališni kritičar od trenutka preuzimanja uredništva u novinama „Slavonische Presse“ početkom devedesetih godina 19. stoljeća pa sve do 1912. godine i piše kritiku samo o gostovanjima njemačkih družina.³ Bendine analize djela ne polaze iz književno-kritičkih temelja. Predstavljanje raznoraznih slabih i relativno nepoznatih dramatičara čije su se lakrdije izvodile, nema previše smisla. Glumački dosezi putujućih družina slabe su kvalitete. Za svaku novu sezonu direktori družina biraju većinom nove glumce, funkcija režije nije razvijena, a kostimi i tehnička sredstva okarakterizirani su minimalizmom. (Obad, 2007: 144-150.) Slabost repertoara družina koje su posjećivale Osijek dokazuje i činjenicu koju u svom istraživanju otkriva Vlado Obad. Obad navodi kako su se družine u najjavama hvalile da su komadi s repertoara s najvećim uspjehom izvođeni na bečkim pozornicama, ali su s namjerom prešućivali da se ne radi o glavnoj bečkoj pozornici, već o raznim pozornicama iz bečkog predgrađa. (Obad, 2007: 148-149.) Suočen s takvim kazalištem, Benda i nije mogao razvijati kritičku misao, zahtijevati umjetničku visinu i tražiti konstantu u repertoaru ili glumačkom djelovanju pa njegove kritike više sličie izvještajima sa sporadičnim i impresionističkim procjenama, kojima je pokušavao donekle braniti i boriti se za bilo kakvo kazalište u Osijeku.

³ Samo u dva izolirana slučaja pisao je o gostovanju Kraljevskog srpskog pozorišta i Srpskog narodnog pozorišta 1905. godine.

Unatoč navedenom, Benda je uvršten u analizu osječke kritike iz nekoliko razloga: piše prije pojave stalnog osječkog Hrvatskog narodnog kazališta pa se njegove kritike mogu evaluirati kao stepenica u razvoju osječke kritike, pruža svjedočanstvo o sklonostima osječke publike naspram kazališnog repertoara i uvid u načine funkcioniranja putujućih družina. Osim toga, koliko god hvalio i branio njemačko kazalište u Osijeku i sam se počinje sve više protiviti djelima slabe ili nikakve vrijednosti što predstavlja uvod u borbu koju će osječki kazališni kritičari voditi još godinama nakon uspostave nacionalnog kazališta u Osijeku.

Benda služi i kao zanimljivo svjedočanstvo o širokom svjetonazoru i liberalnom djelovanju kazališnih kritičara u turbulentnim osječkim političkim prilikama. Unatoč činjenice da se Benda može poimati kao posljednja obrana njemačkog kazališta u njemačkim novinama pred nadiranjem hrvatskog i srpskog ni u jednom trenutku neće napasti ideju osnivanja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, a pozitivno će i pisati o gostovanjima srpskih družina i hrvatskih glumica priznajući im visoku kvalitetu umjetničkog djelovanja.

Bendina kazališna kritika zastupljena je redovito, a ekonomija prostora podvrgava se potrebi kritike. Kritika je također strukturalno jasno izdvojena od ostalih članaka velikim naslovom koji privlači pažnju i masno otisnutim slovima.

Pisao je pod šifrom ??.

Struktura kazališne kritike Carla (Karla) M. Bende

Struktura Bendine kazališne kritike u načelu korespondira sa strukturom koja će prevladavati kod osječkih kazališnih kritičara sve do 1945. godine. Kritika sadrži uvodni dio, kratko predstavljanje djela, općenitu procjenu uspjeha izvedbe, izvještaj o glumačkim ostvarenjima, kratki osvrt na režiju te promišljanja o sklonostima publike i repertoarima gostujućih družina. Razlika koja se pri tome ističe u Bendinoj strukturi je površnost bavljenja svakim pojedinim elementom. S obzirom na okolnosti u kojima Benda piše kritike (nerazvijena scenska umjetnost s repertoarom niske umjetničke vrijednosti putujućih družina) u svojim se kritikama pretežito bavi glumačkim kreacijama, dok su ostali elementi zastupljeni vrlo kratko i površno te imaju samo informativnu funkciju.

Carl (Karla) M. Benda i kazališna izvedba

Dramatičari

Baveći se dramatičarima Benda ne pokazuje nikakve sklonosti prema analizi djela iz književno-teorijske perspektive. S obzirom na navedene okolnosti u kojima su putujuće družine djelovale i sklonostima publike to i ne iznenađuje. Tako će Benda u uvodnim dijelovima kritike jednostavno pokušati zaintrigirati publiku za djelo pružajući čitateljima osnovni utisak o komadu: (...) *također je dobro i sačinjena; puno raspoloženja, dobrog humora i šaljivih situacija dobro začinjavaju vojnu humoresku izgrađenu velikom rutinom i daju komadu dražesni čar.* (??, Theater br. 10., 1904: 3) Jednako tako, čitatelje pokušava zainteresirati prenošenjem sadržaja u jednoj rečenici najčešće se ne upuštajući u velike prikaze sadržaja: *Coralie und Cie je krojačnica za žene u kojoj vedre dame pronalaze dobrodošlu priliku za sastanke s ljubavnicima, gdje se bez ustručavanja predaju flertu.* (??, Theater br. 10., 1904: 3) Vjerojatno je i činjenica o vrijednosti komada, a i činjenica da su svi bili rađeni na isti kalup zaslužna za to da ne prenosi sadržaj djela, pa i sam često napomene: *O samoj radnji se nema što puno reći.* (??, Theater br. 2., 1904: 8)

Redatelji

Ni dramatičarima ni redateljima Benda se ne bavi detaljno i analitički. Kada ih spomene, reći će samo da su doprinijeli cjelokupnom uspjehu, napomenuti da su mogli bolje ili da je bila zadovoljavajuća u svakom pogledu: *Režija je ispunila sva očekivanja.* (??, Theater br. 10., 1904: 3) U nekoliko izoliranih slučajeva pokušao je i utjecati na redateljske postupke u pogledu aranžiranja scene i općenito djelovanja izvedbe kao cjeline, ali i to se zaustavilo samo na pokušajima od kojih je ubrzo odustao: (...) *individualnost njegova poručnika, koja je zapravo morala biti nadmoćni faktor, zasjenjena je temperamentnim bićem njegove partnerice, čemu je doprinijela i neuredna odjeća ovog gospodina koji se usudio izići na scenu u prljavim rukavicama, sa zahrđalom sabljom i bez okovratnika (u liku poručnika von Hohenegg!); ne možemo ne spomenuti da je za to bila kriva i režija.* (??, Theater br. 10., 1904: 4)

Glumci

Najveći dio Bendine kritike posvećen je glumcima i njihovim ostvarenjima. Pokazujući kontinuiranu osviještenost o teškom kruhu glumaca, pokušavao ih je poticati u njihovom radu. Glavne karakteristike glumačkog umijeća koje su osiguravale uspjeh za Bendu bile su fizička dopadljivost, sigurnost u nastupu te glasovne mogućnosti glumaca: *Lijepa scenska pojava, graciozna gluma, siguran nastup i mekan i umiljati glas su atributi koji karakteriziraju simpatičnu glumicu i garantiraju joj potpuni uspjeh bilo gdje.* Ostalo je sažimao u žurnalističkim izrazima karakterističnim za žanr kazališne kritike poput: *sve ostalo je bilo u redu, glumio je izvrsno, dali su sve od sebe kako bi doprinijeli uspjehu zanimljive izvedbe.* (??, Theater br. 46., 1902: 4)

Tri navedene osobine provlače se kroz sve Bendine kritike i jedino u njima je poduzimao analize glumačkog ostvarenja. Često je prigovarao nenaučenom tekstu i nespretnosti u držanju na sceni, a najviše je kudio glumce kada bi govorili prethi: *Izvedba djela Paula Lindaschaua Noć i jutro trpjela je, jer je većina posjetitelja, a posebno oni u zadnjim ložama i u stajaćem parteru, malo razumjela što se događa na sceni. (...) Tihi govor protezao se kroz cijeli komad i škodio mu podjednako kao i nesigurnost pojedinih izvođača, koji nisu dobro naučili svoje uloge.* (??, Theater br. 228., 1906: 3) Osim toga, zamjerao je i slabu dikciju koja bi rezultirala nerazumljivošću za publiku: *Dama Ines, gospođice Paak pokazala je puno temperamenta i okretnosti na sceni, ali je patila od potpuno nerazumljivog govora, nismo razumijeli niti jednu riječ od onoga što je dama izgovorila.* (??, Theater br. 224., 1906: 3-4)

Pišući afirmativno o njemačkim drušinama u istoj bi kritici pokudio glumce, vjerojatno ne mogavši izbjeći nešto što je toliko upadalo u oči, ali bi onda našao način da ih na kraju ipak pohvali, pokušavajući izbalansirati ocjenu. U istoj kritici u kojoj je prethodno prigovorio nerazumljivost glumaca zbog tihog izgovora, na kraju će konstatirati: *Svaki pojedini izvođač zaslužan je za dobru izvedbu.* (??, Theater br. 228., 1906: 3) Čak kad i očigledno smatra da se ima što prigovoriti glumcima, istaknut će uspjehe, a za ostalo će reći: *S malim iznimkama, svi su se pokazali u najboljem svijetlu.* (??, Theater br. 238., 1902: 5) Jednako tako na početku će kritike, na primjer, napisati: *Komedija je ispala zabavna, a publika koja je došla u velikom broju dobro se provela unatoč tom što je nekoliko poanti izgubljeno zbog nerazumljivost u govoru pojedinih glumaca* (??, Theater br. 18., 1904: 3), a onda kada dođe do procjene glumačkih kreacija neće to uopće spomenuti, već će samo navesti pozitivne osobine svakog pojedinog glumca.

Prethodno spomenuta osobina da unatoč velikoj ljubavi prema njemačkim drušinama i glumcima, hvali i gostovanja Srpskog narodnog pozorišta dokazuje liberalnost stava i otvorenost prema svim oblicima umjetničkog djelovanja. Unatoč nacionalnosti i činjenici da su upravo ta gostovanja polako, ali sigurno, dovodila do oduzimanja teritorija njemačkim

družinama, Benda će za njih imati samo riječi hvale. Tako će već 1903., a onda i 1905. godine, u dva izolirana slučaja kada piše o gostovanjima članova Srpskog narodnog pozorišta i Kraljevskog srpskog pozorišta, opisivati glumce riječima *miljenici naše publike* (??, *Theater* br. 230., 1905: 3) i imati isključivo pozitivne primjedbe o nastupima: *Zato smo u nedjelju bili još ugodnije iznenađeni gledati Claire u izvedbi gospođice Vele Nigrin, koja je kao prava umjetnica u svakom detalju svoje uloge bila na visini i iste, u najtežim nijansama, umjetnički, izvela razrađeno u svakom pogledu.* (??, *Theater* br. 287., 1903: 4)

Nastavljajući pisati, 1907. godine srest će se s gospođicom Vanom Lukšić - Bedeković kao gošćom u družini Edmunda Spillerna. U prvoj kritici posvećenoj prvoj predstavi u kojoj je glumila, u uvodnoj će rečenici odmah istaknuti da je porijeklom Hrvatica (??, *Theater* br. 61., 1907: 4) te će ju u sljedeće tri kritike hvaliti kao nikoga do tada: *Gospođa Lukšić – Bedeković nadmašila je samu sebe u ulozi Margarite i njena prirodna i promišljena igra izazvala je u cijeloj kući salve aplauza* (??, *Theater* br. 63., 1907: 3) izvještavajući kako ju publika nakon svakog čina *orkanskim aplauzom* (??, *Theater* br. 228., 1907: 4) zove *nazad na scenu.* (??, *Theater* br. 69., 1907: 3)

Osim Bending otvorenog afirmativnog stava prema glumcima hrvatske i srpske nacionalnosti ove su činjenice indikativne i za razvoj hrvatske kazališne i nacionalne svijesti u Osijeku – došlo je vrijeme za smjenu. Njemački kritičari i novinari, već i prije Bende (1897. godine), otvoreno izjavljuju kako mlade generacije smjenjuju stare, a nacionalna osviještenost uzima maha: *Naša djeca rastu, jedna nova generacija koja ne razumije staru. Nacionalna samostalnost zahtijeva žrtve, koje ćemo svi, stariji s određenim fatalizmom, prinijeti.* (Obad, 2007: 161)

Stav prema kazalištu i publici

Osim svjedočanstva promjena i procesa „naturaliziranja“ njemačke manjine u Osijeku, Benda je u svojim kritikama ostavio i važno dokumentarističko svjedočanstvo o repertoaru i funkcioniranju kazališnih družina koje su bile čest gost u Osijeku. Jednako poput komentara na kreacije i sklonosti osječke publike „lakšim“ komadima i u ovom će slučaju Benda uz velike riječi hvale družinama između redova upisati objektivan stav prema njihovim ostvarenjima pišući: *Gospodin direktor Barta dao je najbolje što je mogao kako bi priskrbio zadovoljstvo Osječana...* (??, *Theater* br. 69., 1902: 5-6)

Slično piše i 1907. godine nakon završetka sezone Edmunda Spillerna. Iako hvali družinu i piše kako je to bilo najbolje gostovanje u posljednjih dvadeset godina, u istom tekstu navodi kako osječka publika zasigurno nije išla u kazalište zbog toga što Spillern raspolaže *prvoklasnim glumačkim snagama*, (??, *Theater* br. 71., 1907: 4) što su neki od glumaca osvojili *simpatije i srca osječana*, (??, *Theater* br. 71., 1907: 4) pa niti zbog scenografije i kostimografije koja u svojoj *skromnosti nije prešla granice provincijske scene.* (??, *Theater* br. 71., 1907: 4) Kao razlog uspjeha navest će karizmatičnu osobnost Spillerna, smisao za poslovanje i repertoar koji je ponudio Osječanima. Iz teksta se iščitava da gostovanje u Osijeku 1907. godine za njemačke družine nije bila laka stvar jer kako Benda piše: *U Osijeku se kazališni direktor stalno nalazi pod lupom javnosti i potrebno je puno takta kako se ne bi ugrozila osjetljivost i osjećaji publike.* (??, *Theater* br. 71., 1907: 4)

Benda pri tome vjerojatno piše o događajima koji korijene vuku iz 1904. godine kada je publika u Osijeku demonstrirala protiv izvedbe operete *Kotlokrpe* (*Rastelbindera*) prilikom gostovanja družine direktora Rosséa: *Nedjeljna repriza Leharove operete Kotlokrpa – kuća je bila rasprodana – bila je u znaku demonstracija. Kada su u nedjelju rano pristigli hrvatski studenti odmah su se dogovorili da će zauzeti stav naspram ovakvog vrijeđanja nacionalnog osjećaja. (...) Unatoč svim pokušajima u parteru za stajanje gdje su većinom bili hrvatski studenti, došlo je tijekom večeri do otvorenih protestnih izjava jer su smatrali da je operetea*

uvredljiva za Slavene, (??, Theater br. 5., 1904: 6-7) a sve je na kraju završilo zabranom izvedbe u Osijeku: *Kako bi spriječili daljnje demonstracije gradski magistrat je zabranio izvođenje operete Kotlokrpa.* (??, Theater br. 5., 1904: 6-7) U opereti se ruglu izlažu Slovaci, a sve je začinjeno vicevima, rugalicama i pogrdnim nazivima. (*Rastelbinder* br. 31., 1907: 3) Osim što se hrvatska publika smatrala prozvanom reagirati u ime braće Slavena na operetu *Kotlokrpa*, Spillern je na repertoar stavio i *Veselu udovicu (Lustige Witwe)* što je dodatno razljutilo uredništvo „Narodne obrane“ koje je smatralo da opereta indirektno ismijava Crnogorce, Ruse i Srbe. (*Rastelbinder* br. 19., 1907: 3)

Upravo se u Spillernovim odgovorima na napade vidi na što je Benda mislio kad je rekao da je Spillern bio sposoban direktor družine. On je, naime, odmah nakon incidenta „Narodnoj obrani“ uputio pismo u kojem se ispričava i objašnjava svoje postupke te obećava da će iz upitnih dijaloga izbaciti srpske riječi koje je uvrstio, upravo kako bi ugodio hrvatskom općinstvu. Te riječi su i bile jedan od poticaja za sukob jer je „Narodna obrana“ smatrala da sluge potlačene od germanske imperijalističke rase govore srpski, ergo Slaveni su prikazani kao robovi Nijemaca. (*Rastelbinder* br. 31., 1907: 3) Time je samo raspirio vatru jer je u obraćanju izjavio kako je mislio da će općinstvo biti sretno da čuje *srpske riječi s njemačke pozornice.* (*Rastelbinder* br. 21., 1907: 2)

Spillern je osim toga i objavljivao najave svojih izvedbi u „Slavonische Presse“ pokušavajući zainteresirati i pripremiti publiku na predstave. Također je i pisao javne isprike kada bi se kritika izrazilo negativno o izvedbi (Spilern, 1907:) pa mu je upravo njegov smisao za vođenje posla i marketinška djelatnost u medijima osigurala uspjeh u Osijeku.

Benda kroz ovaj prikaz o uvjetima u kojima su djelovale družine donosi i preciznu i detaljnu statistiku o broju izvedenih komada, posjećenosti, pojedinim troškovima družine (honorarima, glazbi, policiji, vatrogasnoj službi, tantijemama, potrošnji plina...): *Kako bi vam pokazali koliko košta kazališni pogon navesti ćemo ovdje kako je ravnatelj Spielern u prošloj sezoni platio 40000 kruna za honorare umjetnika i 7200 kruna za glazbu, nadalje je platio 3800 kruna za tantijeme dok je policiji i vatrogascima isplatio poprilično pristojnu sumu od 3400 kruna. I plinska kompanija je napravila dobar posao jer je za potrošnju 10000 kubika plina direkcija platila 4000 kruna. Iz ovog pregleda troškova vidljivo je da je ravnatelj s 156 izvedbi, svaki puta morao zaraditi 400 kruna kako bi podmirio sve obveze.* (??, Theater br. 71., 1907: 4)

Sukladno slici o družinama, Benda će kroz svoje kritike omogućiti iščitavanje sklonosti osječke publike prema repertoarima družina. Upravo u tim kratkim, ali znakovitim rečenicama opravdat će i svoju sklonost prema njemačkim družinama. Osječka je publika kroz višegodišnju izloženost repertoarima putujućih družina bila sklona lakrdijama, operetama i općenito „lakšim“ žanrovima i to nije bilo moguće promijeniti preko noći. U procesu su sudjelovali i njemački kritičari i novinari već krajem 19. stoljeća, ali nedostajalo je prije svega kontinuirane hrvatske scenske riječi i hrvatskih medija koji bi se javno zalagali, borili, obrazovali i širili svijest o nacionalnoj i kazališnoj samostalnosti. Upravo je Benda, doduše stidljivo, nastavio (a nakon njega i Erwin Kraus, Josipa Glembay i drugi) (Obad, 2007: 149) započeti proces obrazovanja publike – pisao je afirmativno, ali bi uvijek iskoristio priliku ubaciti i komentar iz kojeg se vidjelo da ne opravdava u potpunosti repertoar i sklonosti osječke publike te da smatra da osječka publika želi i zaslužuje bolje: *Upravo ovo posljednje raduje i predstavlja opomenu za direktora družine: Osječka publika voli lakše žanrove i dobru izvedbu, ali smo uvjereni da bi se naši kazališni posjetitelji postupno mogli naviknuti na veće zalogaje i naučiti cijeniti dobre komade.* (??, Theater br. 10., 1902: 3)

Zaključak

Carl (Karl) M. Benda kao kronološki najstariji kazališni kritičar u ovom istraživanju vrijedna je karika u lancu razvoja dramske kazališne kritike u Osijeku. Osobine njegove kritike, koja se razvijala na temelju gostovanja putujućih družina, pronalaze se kasnije i kod kritičara usko vezanih za osječko Hrvatsko narodno kazalište: katalizatori odnosa prema kazalištu i ansamblu, promotori i zagovaratelji umjetnosti čija god i kakva god ona bila.

Iako je kontinuirano pisao, a između redaka se iščitava da je bio obrazovan i načitan te da poznaje područje kazališne umjetnosti, nikada nije zaživio kao temeljit i angažiran promatrač kazališnog umijeća. Spletom okolnosti i izvora o kojima je pisao, kritike su mu unaprijed bile osuđene na puki informativni stil i žurnalističke izraze karakteristične za žanr kazališne kritike u procjenama – bolje nije niti mogao niti htio.

Ipak je nužno vrednovati njegov rad kao jednu od začetnih stepenica u razvoju kritike⁴ koja je ostavila traga u kazališnim kritičarima koji dolaze nakon njega. Benda je bio kontinuirano rastrgan između svoje ljubavi prema družinama i njihovim upitnim umjetničkim vrijednostima i zalaganja za umjetnost u Osijeku. To se ponajbolje iščitava iz čestih kontradiktornih izjava kojima u istoj kritici kudi i hvali ansambl. Međutim, upravo u tom svom dvojakom stavu donio je temelje poput sklonosti prema ansamblu koji treba njegovati, prema kazalištu kao teškoj profesiji za koju treba imati razumijevanja, racionalnost u poimanju organizacije i funkcioniranju kazališta kroz sklonosti publike koja je zahtijevala „lake“ komade, a naklonjenost publike značila je i financijski boljitak. Jednako tako, uz svo dužno poštovanje i želju za afirmacijom, nije mogao sakriti ocjenu kvalitete koja se iščitavala iz diplomatskih rečenica te je zapravo najavljiavao skoru propast družina i smjenu umjetničkih snaga u Osijeku.

Također je važno da je Benda, uz sve navedeno, ipak poimao sveobuhvatnost predstave, pa iako ipak šturo, u svojim je kritikama spominjao i redatelje i progovarao o njihovoj funkciji, a procjene glumaca temeljio je na osnovnim glumačkim tehnikama (glasu, govoru, držanju i naučenosti uloge) i to sve na početku 20. stoljeća u Osijeku. Osim toga, njegovo djelovanje je i važan dokumentaristički prikaz o socio-teatrološkoj simbiozi kazališta i publike u Osijeku u vremenu stvaranja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, a i vrijedan uvid u načine funkcioniranja družina (troškovi i pravila koja su morale ispunjavati kako bi nastupali) i njihovom djelovanju u Osijeku. Benda tako predstavlja važnu stepenicu u razvoju kritike i dokumentaristu vremena u kojem prevlast njemačkog kazališta i „lakih“ komada započinje svoju silaznu putanju, a hrvatsko kazalište tešku uzlaznu – početak borbe koja će trajati još mnogo godina.

⁴ Kazališna kritika javlja se i prije njegovog djelovanja u osječkim novinama „Die Drau“ i „Slavonische Presse“, ali stilski korespondira s Bendinim stilom jer se prije njegova vremena isključivo radilo o gostovanjima putujućih družina.

Literatura

- Huysen Andreas (1995): *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, Routledge, New York
- Malbaša Marija (1978): *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb
- Nikčević Sanja (2011): *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*, Leykam, Zagreb
- Nikčević Sanja (2012.): „Hrvatski kritičari o hrvatskoj kazališnoj kritici: Šime Vučetić O našoj dramsko - kazališnoj kritici (1949.)“. U: *Krležini dani u Osijeku 2011: Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari: drugi dio*, Zagreb; Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište: Filozofski fakultet.
- Obad Vlado (2007): „Slavonische Presse“. U: *Regionalpresse Österreich-Ungarns und die urbane Kultur*. Feldmann Verlagsges, Wien
- Spillern Eduard (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 16., Osijek 19.1.1907.
- Vinaj Marina (1998): *Povijest osječkih novina 1848-1945*. Muzej Slavonije, Osijek 1998., str. 22.
- Živić Tihomir (2008) „Otto Kraus i Thalia essekiana“. U: *Krležini dani u Osijeku 2007. – 100. godina Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku/Povijest, teorija, praksa – hrvatska dramska književnost i kazalište*. Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, Zagreb – Osijek
- ?? (1902): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 3., Osijek 4.1.1902.
- ?? (1902): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 46., Osijek 25.2.1902.
- ?? (1902): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 69., Osijek 23.3.1902.
- ?? (1902): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 238., Osijek 16.10.1902.
- ?? (1902): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 240., Osijek 18.10.1902.
- ?? (1903): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 287., Osijek 16.12.1903.
- ?? (1904): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 2., Osijek 3.1.1904.
- ?? (1904): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 10., Osijek 14.1.1904.
- ?? (1904): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 18., Osijek 23.1.1904.
- ?? (1905): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 230., Osijek 7.10.1905.
- ?? (1906): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 224., Osijek 2.10.1906.
- ?? (1906): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 228., Osijek 6.10.1906.
- ?? (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 61., Osijek 21.3.1907.
- ?? (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 63., Osijek 16.3.1907.
- ?? (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 69., Osijek 23.3.1907.
- ?? (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 71., Osijek 27.3.1907.
- ?? (1907): *Theater*. „Slavonische Presse“, br. 228., Osijek 6.10.1907.
- (1904): *Demonstrationen im Theater*. „Die Drau“, br. 5., Osijek 12.1.1904.
- (1907): Rastelbinder. „Narodna obrana“, br. 31., Osijek 7.2.1907.
- (1907): Rastelbinder. „Narodna obrana“, br. 19., Osijek 23.1.1907.
- (1907): Rastelbinder. „Narodna obrana“, br. 21., Osijek 25.1.1907.

NADZOR ZDRAVSTVENE ISPRAVNOSTI I KVALITETA HRANE PRI UVOZU U BOSNU I HERCEGOVINU

Rezime

Zdravstvena ispravnost hrane podrazumijeva da je hrana sigurna i da neće prouzročiti štetne utjecaje na zdravlje ljudi ako je pripremljena i konzumirana sukladno njenoj namjeni. Sigurnost hrane smatra se jednom od bitnih značajki u sveukupnoj brizi za ljudsko zdravlje. S gledišta sigurnosti hrane opasnost predstavlja sve ono što može naškoditi potrošaču hrane bilo da je kemijske, fizičke ili mikrobiološke prirode.

Koliki se značaj daje segmentu sigurnosti hrane, govori i činjenica da je na razini Europske unije donesen čitav niz propisa kojima su regulirana područja rukovanja, proizvodnje, prometa i skladištenja hrane. Cilj donošenja ovih propisa je prevencija pojave hranom prenosivih bolesti i trovanja hranom.

Na tržište nije dozvoljeno stavljanje zdravstveno neispravne hrane. Nadzor zdravstvene ispravnosti i kvaliteta hrane pri uvozu jedan je od ključnih faktora koji bi trebao osigurati da hrana koja dolazi na tržište Bosne i Hercegovine bude sigurna i neškodljiva za zdravlje potrošača. Ovim radom daje se pregled institucionalnog i zakonodavnog okvira kojim država Bosna i Hercegovina vrši nadzor zdravstvene ispravnosti i kvalitete hrane pri uvozu, te nastoji doći do odgovora koliko je isti učinkovit s aspekta zaštite potrošača od konzumiranja proizvoda koji sadrže štetne tvari.

Ključne riječi: hrana, sigurnost hrane, kvaliteta hrane, službe za nadzor pri uvozu hrane.

Summary

Food safety implies the safety that the food will not cause harmful effects on human health if it is prepared and consumed in accordance with its purpose. Also, it is considered as one of the essential features in the overall care of human health. From the point of view of the food safety, danger is anything that can harm a food consumer, be it of chemical, physical or microbiological nature.

The importance given to the food safety segment is also shown by the fact that a number of regulations have been adopted at the level of the European Union, which regulate the areas of handling, production, transport and storage of food. The goal of passing these regulations is to prevent the occurrence of the food-borne diseases and food poisoning.

It is not allowed to place unhealthy food on the market. Monitoring the health and quality of food on import is one of the key factors that should ensure that food coming to the market of Bosnia and Herzegovina is safe and harmless to the health of consumers. This paper provides an overview of the institutional and legislative framework by which the state of Bosnia and Herzegovina monitors the health and quality of food on import, and seeks to answer how effective it is in terms of protecting consumers from consuming products containing harmful substances.

Key words: food, food safety, food quality, food import control services.

¹ Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, smjer Molekularna biologija

I. Uvod

Uvoz robe u Bosnu i Hercegovinu (BiH) treba biti slobodan, time što se ne isključuje zabrane ili ograničenja prometa robe koja ugrožava javnu politiku, javni moral, javnu sigurnost, zdravlje ljudi, životinja i biljaka, zatim nacionalno bogatstvo od umjetničke, povijesne ili arheološke vrijednosti, te industrijsko-komercijalnu svojину, opojnih droga i otpadnih materija. Roba koja se uvozi mora biti u skladu sa standardima i tehničkim i kvalitativnim normama propisanim ili priznatim kao uvjet za njihovo stavljanje u promet i/ili uporabu u BiH uključujući i standarde entiteta. Roba čiji je promet zabranjen u BiH ne može biti uvezena ili privremeno uvezena.

Veterinarska, sanitarna, fitosanitarna i kontrola kvaliteta uvezene robe obvezna je u skladu s posebnim propisima.

Nadzor od strane službenika Uprave za neizravno oporezivanje, predstavlja radnju koja se poduzima u općem smislu s ciljem da se osigura primjene carinskih propisa, i kada je to potrebno, drugih propisa koji se primjenjuju na robu koja podliježe carinskom nadzoru. Carinski propisi primjenjuju se jedinstveno na carinskom području BiH koje obuhvaća teritorij BiH uključujući teritorijalne vode, unutrašnje vode i zračni prostor BiH.

Propisi iz veterinarske nadležnosti također se primjenjuju jedinstveno na cijelom području BiH, dok se propisi iz područja sanitarne, fitosanitarne i kontrole kvalitete primjenjuju u odnosnom entitetu.

Obzirom na različitost propisa i postojanje više različitih institucija koje imaju obvezu kontrole roba, a time i hrane pri uvozu u BiH, kako bi se sinkronizirao rad nadležnih službi donesena su dva bitna dokumenta. Jedan od njih je "Strategija integriranog upravljanja granicom u BiH" donesena u cilju osiguranja nesmetanog protoka ljudi i robe preko državne granice uz sprječavanje svih oblika nezakonitih radnji povezanih sa prelaskom državne granice. Drugi dokument je "Objedinjeni spisak roba koje podliježu kontroli nadležnih inspeksijskih službi" koji je sačinjen na temelju spiska roba koje podliježu kontroli u carinskom postupku utvrđenih srodno važećim propisima od strane državnih i resornih entitetskih ministarstava u čiju nadležnost spadaju te kontrole.

U smislu Zakona o hrani ("Službeni glasnik BiH", broj 50/04), hrana je svaka tvar ili proizvod prerađen, djelomično prerađen ili neprerađen, a namijenjen je konzumiranju od strane ljudi. Pojam hrane uključuje i piće, žvakaću gumu, prehrambene aditive ili bilo koju drugu tvar koja se namjerno ugrađuje u hranu tijekom njezine proizvodnje, pripreme ili obrade. Pojam hrane uključuje i vodu, i to vodu koja služi za javnu opskrbu pučanstva kao voda za piće, vodu koja se upotrebljava i/ili ugrađuje u hranu tijekom njezine proizvodnje, pripreme ili obrade i vodu pakiranu u originalno pakiranje kao stolna voda, mineralna voda i izvorska voda.

II. Zdravstvena ispravnost i kvaliteta hrane

Zdravstveno ispravnom hranom se smatra hrana koja je prihvatljiva za konzumaciju te koja u sebi nema štetnih tvari u količinama koje bi akutno ili kronično mogle ugroziti ljudsko zdravlje. Kriteriji zdravstvene ispravnosti hrane ovise o vrsti sastojaka, rizicima koje nosi okoliš, uporabi agrotehničkih mjera, skladištenju, tehnologiji proizvodnje, čuvanju prije i nakon isporuke kupcu i postupanju u domaćinstvu. Kako bi se ispravno procijenila sigurnost prehrambenog proizvoda nužno je obaviti sve analize određenih parametara koji su bitni za određenu kategoriju hrane. Takvi parametri nisu isti za svu hranu, a mijenjaju se ovisno o kriterijima zdravstvene ispravnosti (1). Smatra se da je svake godine jedna trećina populacije u razvijenim zemljama pogođena bolestima koje se prenose hranom, a gledajući globalnu razinu, bolesti koje se prenose hranom i vodom ubijaju oko 1,8 milijuna ljudi, pri čemu su većina žrtava djeca. Hrana može izgledati, mirisati i biti normalnog okusa, a istovremeno sadržavati štetne

kemikalije ili mikrobe koji mogu dovesti do akutne bolesti sa simptomima kao što su proljev, povraćanje, mučnina, grčevi u želucu ili do dugoročnih komplikacija poput reaktivnog artritisa, paralize i hepatocelularnog karcinoma. Kemijska kontaminacija se može dogoditi u bilo kojoj fazi proizvodnje hrane od farme do potrošača. U neke najčešće kemijske kontaminante spadaju teški metali, radioaktivne komponente, kemikalije nastale djelovanjem čovjeka, te toksini koji se uobičajeno pojavljuju u prirodi. Što se tiče mikrobioloških kontaminanata, oni uključuju bakterije, viruse, parazite te infektivne proteine, prione. Među najčešćim bakterijskim bolestima koje se prenose hranom su one uzrokovane vrstama *Campylobacter* spp., *Salmonella* spp., *Vibrio* spp., *Clostridium* spp., *Staphylococcus* spp., i *Bacillus cereus*. Virusne infekcije mogu se vrlo brzo širiti stoga su posebno zabrinjavajuće u zatvorenim zajednicama kao što su bolnice i zatvori.

Rast svjetske populacije, industrijalizacija, pritisci na dostupnost hrane i znanstveni napredak pružaju nove izazove što se tiče sigurnosti hrane. Imunokompromitirane osobe najviše su izložene bolestima koje se prenose hranom. U prošlom stoljeću nije bila rijetkost da su ljudi sami uzgajali hranu ili kupovali lokalno uzgojenu hranu s lokalnih tržnica. Ako bi došlo do izbivanja bolesti uzrokovane hranom, ona bi zahvatila samo nekoliko ljudi na malom području. Danas se pojedini sastojci različitih proizvoda mogu uzgajati, kombinirati i prerađivati u različitim zemljama te izvoziti diljem svijeta. U zemljama u razvoju teško je očekivati visoku kvalitetu hrane kada faktori poput čiste vode, odlaganje otpadnih voda i zbrinjavanje otpada nisu dostupni. Osim štetnih kemikalija i mikroba, fizički zagađivači koji se mogu pronaći u hrani često uključuju predmete kao što su kamenje, kosa, nakit, komadići plastike, insekti, staklo te metalni fragmenti. Ako se takvi predmeti pojedu, mogu uzrokovati tjelesne ozljede kao što su slomljeni zubi ili porezana usta (2).

II.1. GMO i sigurnost GM hrane

Genetski modificirani organizmi (GMO) su organizmi koji sadrže jedan ili više gena² koji se u njih vještački unose u laboratorijima, metodama genetičkog inženjstva, pri čemu se geni uzimaju od druge, nesrodne ili čak sasvim udaljene vrste. Uneseni gen poznat je još pod nazivom *transgen*, po čemu se onda ovakvi organizmi zovu još *transgeni organizmi*. Pod genetski modificiranim organizmima podrazumijevaju se oni organizmi kojima je genom izmijenjen na način koji se nikada ne bi dogodio u prirodi. Zagovornici GM tehnologije ističu kako molekularna biologija i njene beskrajne mogućnosti u rekombinaciji gena pružaju današnjem čovjeku neograničene mogućnosti u stvaranju novih, pogodnijih organizama, te novih sorti i hibrida uzgajanih biljaka, kao i novih sojeva korisnih mikroorganizama. Neslućene mogućnosti koje ova tehnologija pruža u proizvodnji hrane, prehrambenoj tehnologiji, veterini i zaštiti bilja otvaraju mogućnost za nalaženje efikasnijih rješenja najvažnijih problema suvremenog čovječanstva. Osim toga, intezivno se istražuju mogućnosti stvaranja novih transgenih biljaka koje bi davale hranu obogaćenu novim hranjivim sastojcima, pa čak i hranu koja bi istovremeno bila i lijek. Kada je riječ o protivnicima genetski modificirane hrane, kao i onima koji nisu u potpunosti protiv takve ideje, ali zagovaraju vrlo oprezno postupanje, argumenti se odnose na utjecaj ovakve hrane na ljudsko zdravlje, što do sada nije dovoljno ispitano, niti je dokazano da je tako nešto nesumnjivo bezopasno. Iako zagovornici genetički modificirane hrane tvrde da opasnost po ljudsko zdravlje ne postoji, iz suprotnog tabora upozoravaju kako je prošlo premalo vremena od početka uzgajanja i korištenja genetski modificiranih vrsta pa je još uvijek otvoreno pitanje kakvi će rezultati biti na duže staze. Danas se na ovakva pitanja još uvijek ne zna odgovor jer je potrebno da prođe više vremena, pa čak i nekoliko generacija. Procjena rizika od GMO-a obuhvaća niz analiza na temelju kojih se procjenjuje zdravstvena ispravnost i ekološka prihvatljivost svake pojedinačne sorte ili hibrida

² Gen je dio molekule DNA koji je odgovoran za stvaranje specifičnog proteina.

GM biljaka. Takva procjena rizika se obavlja prije nego što se dopusti ograničena upotreba GMO-a ili komercijalni uzgoj svake pojedine sorte ili hibrida GM biljaka i/ili dozvoli unošenje na tržište proizvoda od određene sorte ili hibrida GM biljaka. Pri utvrđivanju, analizi i ocjeni mogućih štetnih utjecaja na okolinu i zdravlje ljudi, potrebno je uzeti u obzir četiri vrste utjecaja i to: 1) direktne utjecaje koji se odnose na primarne utjecaje na zdravlje ljudi ili okoliš koji su posljedica samog GMO-a i ne nastaju uzročno-posljedičnim lancem događaja, 2) indirektno utjecaje, koji se odnose na utjecaje na zdravlje ljudi ili okoliš, a koji nastaju uzročno-posljedičnim lancem događaja, 3) trenutne utjecaje, koji se odnose na utjecaje na zdravlje ljudi ili okoliš koji se uoče tokom perioda unošenja GMO-a, te 4) odgođene (naknadne) utjecaje, koji se odnose na utjecaje na zdravlje ljudi ili okoliš koji ne moraju biti uočeni za vrijeme unošenja GMO-a (3).

II.2. Propisi o GMO-u u BiH

Na prijedlog Agencije za sigurnost hrane BiH 2009. godine usvojen je Zakon o genetski modificiranim organizmima. Zakon o GMO-u usuglašen je sa svim važećim propisima Europske Unije iz ovog područja, odnosno s uredbama i direktivama koje su donese do 2009. godine. Zakonom o GMO-u predviđa se sustav jedinstvene kontrole hrane na prisustvo GMO-a od farme do tpeze.

III. Nadzor zdravstvene ispravnosti i kvaliteta hrane pri uvozu u BiH

Hrana koja se uvozi u BiH mora biti sukladna relevantnim odredbama propisa o hrani ili uvjetima koje BiH priznaje barem kao ekvivalentne istima ili, ako postoji poseban sporazum između BiH i zemlje izvoza, s odredbama tog sporazuma. Službena kontrola je svaki oblik kontrole koju provode nadležne službe s ciljem provjere pridržavanja propisa o hrani i hrani za životinje te pravila o zdravlju i dobrobiti životinja.

Nadležnosti graničnih inspektora, ovisno o vrsti hrane utvrđuje Vijeće ministara BiH na prijedlog Agencije za sigurnost hrane BiH, u suradnji s nadležnim službama. Pregled pošiljke radi utvrđivanja zdravstvene ispravnosti i kvaliteta hrane obavlja se na graničnim prijelazima ili u mjestu carinjenja robe. Nadležni granični inspektor, radi provjere zdravstvene ispravnosti i kvalitete hrane koja se uvozi, ima pravo uzimati uzorke i dati ih na ispitivanje u ovlaštene laboratorije. Pri uvozu hrane za koju je, sukladno propisima o hrani, obavezna međunarodna svjedodžba (certifikat) o zdravstvenoj ispravnosti i kvaliteti, pošiljke mora pratiti propisana međunarodna svjedodžba (certifikat) o zdravstvenoj ispravnosti i kvaliteti.

IV. Nadležnost pojedinih graničnih službi

Nadležnost za kontrolu i nadzor zdravstvene ispravnosti i kvalitete hrane pri uvozu izravno ili neizravno imaju državne i entitetske službe. Institucije na razini države koje imaju nadležnost, ovisno o tome radi li se o kontroli ili davanju mišljenja ili odobrenja za uvoz hrane u BiH su Uprava za indirektno-neizravno oporezivanje BiH (UNO BiH), Ured za veterinarstvo BiH (UV BiH), Agencija za sigurnost hrane BiH, Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja, dok nadležnost na entitetskoj razini imaju Federalna Uprava za inspeksijske poslove Federacije BiH (FUZIP), Republička Uprava za inspeksijske poslove Republike Srpske i Ured gradonačelnika - Inspektorat Vlade Brčko distrikta.

IV.1. Uprava za indirektno-neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine

Uprava za indirektno – neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine formirana je 01.01.2004. godine kao samostalna upravna organizacija na državnoj razini. Propisi o

neizravnom oporezivanju primjenjuju se jedinstveno na carinskom području BiH. UNO BiH nadležna je za provedbu zakonskih propisa i politike neizravnog oporezivanja i prikupljanje svih neizravnih poreza u BiH koji uključuju porez na dodanu vrijednost, carinu, trošarinu i putarinu. Glavni zadaci UNO su: kontrola svih roba koje ulaze ili napuštaju carinsko područje BiH; naplata neizravnih poreza pri uvozu, jedinstvena primjena i provođenje carinskih i poreznih propisa; sprječavanje kršenja carinskih propisa; kontrola zabrana i ograničenja prometa robe koje ugrožavaju zdravlje ljudi, životinja i biljaka, zatim nacionalna bogatstva od umjetničke, povijesne ili arheološke vrijednosti, te industrijske svojine, otrova, droga, oružja, streljiva, otpadnih materija. Takve radnje uključuju pregled robe, provjeru podataka u carinskoj deklaraciji, provjeru postojanja i vjerodostojnosti isprava podnesenih u pisanom obliku, pregled poslovnih knjiga i druge dokumentacije. Ulazni carinski ured je carinski ured koji određuje Uprava za neizravno oporezivanje, na kojemu se bez odgode, sukladno carinskim propisima, mora predložiti roba koja se unosi u carinsko područje Bosne i Hercegovine i u kojem se obavljaju odgovarajuće ulazne kontrole koje se temelje na analizi rizika. Uvozni carinski ured je carinski ured koji određuje Uprava za neizravno oporezivanje, u kojemu se, sukladno carinskim propisima, moraju obaviti carinske formalnosti, uključujući odgovarajuće kontrole koje se temelje na analizi rizika, za odobravanje carinski odobrenog postupanja ili korištenja robe koja je unesena u carinsko područje BiH.

Carinska kontrola u BiH se vrši na 14 cestovnih međunarodnih graničnih prijelaza I kategorije, 8 cestovnih graničnih prijelaza II kategorije i 18 cestovnih graničnih prijelaza u putničkom prometu. Carinska kontrola na cestovnim graničnim prijelazima, kao i druge carinske procedure, regulirana je Zakonom o carinskoj politici BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 57/04) i Odlukom o provedbenim propisima Zakona o carinskoj politici BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 63a/04).

Uz carinsku prijavu, kojom je roba prijavljena kod carinske ispostave za odgovarajuće carinsko postupanje ili uporabu, moraju biti priloženi svi dokumenti koji su potrebna pri ulasku robe u carinsko područje što uključuje odgovarajuće dozvole inspekcijских službi, u zavisnosti o kojoj se robi riječ.

IV.2. Ured za veterinarstvo Bosne i Hercegovine

Kontrolu, nadzor i koordinaciju rada granične veterinarske inspekcije obavlja Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, putem Ureda za veterinarstvo Bosne i Hercegovine. Ureda za veterinarstvo (UV) BiH formiran je Odlukom Vijeća ministara BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 31/00 i 10/02). Veterinarski inspektori na graničnim prijelazima, kao jedinstvena služba na cijelom teritoriju BiH djeluju od 01.12.2004. godine. Granična veterinarska inspekcija obavlja veterinarsko-zdravstvene preglede i kontrole na 10 odobrenih i kategoriziranih graničnih veterinarskih prijelaza na granicama BiH. Granična veterinarska kontrola propisana je Zakonom o veterinarstvu u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 34/02), Pravilnikom o uslovima i načinu rada GVI („Službeni glasnik BiH“, broj 45/09), Pručnikom za rad GVI („Službeni glasnik BiH“, broj 96/09) i drugim propisima.

Osnovni zadaci granične veterinarske inspekcije (GVI) su provođenje veterinarsko – zdravstvene kontrole u međunarodnoj trgovini živim životinjama, hranom i proizvodima životinjskog porijekla koji bi mogli predstavljati rizik po zdravlje ljudi i životinja. Pored navedenog GVI ima pravo i obavezu obaviti veterinarsku kontrolu uvjeta prijevoza pošiljki, pretovara i privremenog skladištenja. GVI je nadležna za registriranje i odobravanje uvoza robe iz susjednih i drugih država, te donošenje registra objekata iz kojih je dozvoljen uvoz u BiH, tiskanje i izdavanje veterinarsko-zdravstvenih certifikata za uvoz/izvoz robe i životinja, izdavanje isprava koje prate pošiljku i dr. Pošiljke, koje se iz drugih zemalja uvoze u BiH, moraju proći kontrolu na ovlaštenom graničnom veterinarskom prijelazu (GVIP) i moraju biti

popraćene originalnim dokumentima izdanim od strane nadležne službe zemlje podrijetla proizvoda i ostalom originalnom dokumentacijom u skladu sa važećim propisima BiH. Za pošiljke živih životinja i nekih proizvoda životinjskog porijekla uvoznik mora posjedovati uvoznu dozvolu izdanu od UV BiH. Uvoznik je 24 sata prije ulaska pošiljke na ovlaštenu GVIP dužan obavijestiti GVI o vremenu dolaska pošiljke. Obavijest se predaje na obrascu ZVUD (Zajednički veterinarski ulazni dokument), popunjavanjem njegovog prvog dijela tj. prve stranice. GVI inspektor obavlja dokumentacijsku, identifikacijsku i fizičku kontrolu.

Vijeće ministara na prijedlog Agencije za sigurnost hrane BiH, u suradnji s UV BiH i nadležnim tijelima entiteta i Brčko distrikta, usvojilo je Pravilnik o službenim kontrolama koje se provode radi verifikacije postupanja u skladu s odredbama propisa o hrani i hrani za životinje, te propisa o zdravlju i dobrobiti životinja (Službeni glasnik BiH, broj 5/13). Pravilnikom je propisna podjela nadležnosti između pojedinih inspekcija i prilikom uvoza hrane. Hrana životinjskog porijekla, hrana koji sadrži sastojke životinjskog porijekla bez obzira na porijeklo dana je u isključivu nadležnost Graničnoj veterinarskoj inspekciji koja je u sastavu UV BiH. Ostala hrana koja sadrži sastojke životinjskog porijekla, pored granične veterinarske inspekcije dana je u nadležnost i fitosanitarnoj inspekciji, u skladu s posebnim provedbenim propisima. Ostale hrane, dane su u nadležnost sanitarnoj inspekciji, odnosno inspekciji za hranu.

IV.3. Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine

Agencija za sigurnost hrane BiH započela s radom 2006. godine, a utemeljena je Odlukom Vijeća ministara sukladno Zakonu o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04). Agencija je obvezna pružati znanstvene savjete, te znanstvenu i tehničku potporu zakonodavstvu i politici BiH u svim područjima koja imaju izravan ili neizravan utjecaj na sigurnost hrane i hrane za životinje.

IV.4. Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja

Odlukom Vijeća ministara BiH u skladu sa Zakonom o zaštiti zdravlja bilja BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 23/03) 2004. godine osnovana je Uprava za zaštitu zdravlja bilja BiH. Uprava je centralno tijelo odgovorno za zaštitu zdravlja bilja u BiH, za suradnju i razmjenu informacija s međunarodnim zvaničnim tijelima i obavještanje međunarodnih tijela. Fitosanitarne službe su u nadležnosti Entiteta i Brčko distrikta, u obvezi su surađivati s Upravom kao centralnim odgovornim tijelom u BiH za zaštitu zdravlja bilja. Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja trenutno nema odgovornost za rad inspeksijskih tijela.

IV.5. Federalna uprava za inspeksijske poslove

Sektor granične inspekcije Federalne uprave za inspeksijske poslove obavlja poslove službene kontrole zdravstvene ispravnosti i higijene hrane pri uvozu, službene kontrole zdravstvene ispravnosti materijala u dodiru sa hranom pri uvozu, uzimanja uzoraka i analiza po službenoj dužnosti, kontrole kakvoće kod uvoza proizvoda sukladno posebnim propisima kojima se uređuje kakvoća, pregledanja deklaracije, dokumentacije i službenih evidencija, službene kontrole pošiljki otrovnih materija pod režimom dozvola od nadležnih institucija, sigurnost hrane i GMO organizme (u domenu sjemena i sadnog materijala) u prekograničnom prometu i unutrašnjosti, te obavlja i druge inspeksijske poslove određene zakonom. Inspeksijski nadzor vrši se u okviru nadležnosti utvrđenih federalnim propisima i propisima BiH, kojima je

utvrđena nadležnost entitetskih inspekcija za obavljanje inspeksijskog nadzora, kao i drugim propisima.

U okviru sektora, kontrole provode federalni sanitarni, fitosanitarni i tržišno-turističko-ugostiteljski inspektori³ raspoređeni na graničnim prijelazima (GP) Izačić, Gorica, Kamensko, Bijača, Šamac, Orašje i Aerodrom Sarajevo te u carinskim ispostavama (CI): Rajlovac-Sarajevo, Rodoč-Mostar, Tuzla i Zenica.

Pri obavljanju službenih radnji ove inspekcije primjenjuju odredbe Zakona o hrani („Službeni glasnik BiH“ broj 50/04), te ostale zakonske i podzakonske propise.

Sanitarni inspektori postupaju i prema odredbama Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opće uporabe ("Službenom listu SFRJ", broj 3/91 i 13/94). Ovim zakonom uređuju se uvjeti koje u pogledu zdravstvene ispravnosti moraju ispunjavati životne namirnice i predmeti opće uporabe koji se proizvode ili uvoze radi stavljanja u promet na domaćem tržištu i nadzor nad zdravstvenom ispravnošću tih namirnica i predmeta. Odredbe ovog zakona odnose se i na sirovine za proizvodnju životnih namirnica i predmeta opće upotrebe, na začine i supstancije koji se dodaju namirnicama radi postizanja određenih svojstava (aditivi), kao i na životne namirnice i predmete opće uporabe koji se privremeno uvoze radi prerade, dorade i obrade. Pod životnim namirnicama, u smislu ovog zakona podrazumijeva se sve što se upotrebljava za hranu ili piće u prerađenom ili neprerađenom stanju. Pod namirnicom, u smislu ovog zakona, podrazumijeva se i voda za piće ili za proizvodnju namirnica namijenjenih prodaji.

Tržišni granični inspektori postupaju i prema odredbama Zakonom o kontroli kakvoće pri uvozu i izvozu ("Službene novine F BiH" broj, 21/97). Ovim Zakonom uređuje se kontrola kakvoće određenih proizvoda pri uvozu i izvozu, uvjeti i način na koji se ti proizvodi mogu uvoziti i stavljati u promet na tržište Federacija BiH. Na prijedlog Federalnog ministarstva trgovine Vlada Federacije BiH odlukom utvrđuje koji proizvodi pri uvozu i izvozu podliježu kontroli kakvoće prema odredbama ovoga zakona. Kontrola kakvoće proizvoda koji se uvoze obavlja se na mjestu carinjenja pri carinjenju proizvoda. Kontrolom se utvrđuje da li proizvodi koji se uvoze odgovaraju kakvoći i uvjetima koji su određeni posebnim propisima, a za koje je neposredno pri carinjenju potrebno izvršiti pregled. Provjerava se da li proizvodi imaju propisanu deklaraciju i da li su propisno označeni i upakirani i imaju li posebne isprave (tehnička uputa, jamstveni list i sl.) Ukoliko se prilikom kontrole utvrdi da proizvod glede kakvoće ne odgovara propisanim uvjetima inspektor će donijeti rješenje kojim se nalaže vraćanje ili uništenje robe.

Za razliku od drugih graničnih inspeksijskih službi Zakonom o kontroli kakvoće pri uvozu i izvozu propisano je da kontrolu kakvoće pored tržišnih graničnih inspektora mogu obavljati i poduzeća koja imaju odgovarajuće službenike i opremu, a registrirana su za obavljanje te djelatnosti. Ovlaštenje za obavljanje kontrole kakvoće ovim poduzećima izdaje Federalno Ministarstvo trgovine. Temeljem Zakonom o kontroli kakvoće donesena je Odluka o određivanju proizvoda koji podliježu kontroli kakvoće pri uvozu i izvozu ("Službene novine F BiH, broj 24/98). Ovom odlukom pobrojani su svi proizvodi koji podliježu kontroli kakvoće.

³ Dana 24.03.2022. godine, Federalna tržišna inspekcija na Graničnom prijelazu (GP) Izačić zabranila je uvoz pošiljke jedne tone (1t) pšeničnog brašna porijeklom iz Slovenije. Naime, prilikom redovnog inspeksijskog nadzora u prekograničnom prometu roba, izuzet je uzorak čijim je laboratorijskim ispitivanjem (analizom i superanalizom) utvrđeno da količina ukupnog pepela u sadržaju nije u skladu s deklariranim tipom brašna. Shodno tome, a u skladu sa Zakonom o kontroli kvaliteta određenih proizvoda pri uvozu i izvozu („Službene novine FBiH“, broj: 21/97) i Pravilnikom o proizvodima od žitarica („Službeni glasnik BiH“, broj: 76/10), uvoz kontrolisane pošiljke je zabranjen <http://www.fuzip.gov.ba/vijest/sektor-granine-inspekcije-na-gp-izai-zabranjen-uvoz-jedne-tone-peninog-brana-576>

Odlukom o određivanju proizvoda za koje kontrolu kvaliteta obavljaju poduzeća ovlaštena od strane Federalnog ministarstva trgovine ("Službene novine F BiH, broj 39/98) izdvojeni su proizvodi za koje kontrolu kvaliteta pri uvozu i izvozu obavljaju ovlaštena poduzeća.

IV.6. Republička Uprava za inspeksijske poslove Republike Srpske

Prema Zakonu o inspekcijama Republike Srpske (RS) ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 18/20) inspeksijski nadzor obavljaju inspektori Inspektorata (republički inspektori) na teritoriju RS.⁴ Za potrebe obavljanja inspeksijskog nadzora u vanjskotrgovinskom poslovanju republički sanitarni, fitosanitarni i tržišni inspektori, prisutni su na 14 graničnih prijelaza, odnosno carinskih ispostava koje se nalaze na području RS, čime su pojednostavljene procedure vanjskotrgovinskog inspeksijskog nadzora i omogućen lakši i brži protok roba. To su: GP Vardište, Pošta Banja Luka, Carinske ispostave; Banja Luka, Brod, Vardište, Doboj, Prijedor, Sokolac, Trebinje, CI/GP Gradiška, CI/GP Karakaj, CI/GP Novi Grad, CI/GP Rača i CI/GP Šamac.

U RS 2017. godine donesen je novi Zakon o hrani ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 19/17). U smislu ovog zakona, hrana ili prehrambeni proizvod je svaka materija ili proizvod, neprerađen, djelimično prerađen ili prerađen, namijenjen ishrani ljudi ili se može pretpostaviti da će se koristiti za ishranu ljudi. Pojam hrane uključuje i piće, gumu za žvakanje i svaku drugu materiju koja se namjenski koristi, odnosno dodaje u hranu tijekom proizvodnje, pripreme ili obrade, uključujući i: vodu koja služi za javno vodosnabdijevanje kao voda za piće, vodu koja se koristi, odnosno dodaje u hranu tijekom njene proizvodnje, pripreme ili obrade, potom flaširanu ili na drugi način upakiranu vodu. Ovaj Zakon ima za cilj zaštitu života i zdravlja ljudi i zaštitu interesa potrošača. Radi kontinuiranog praćenja i procjene sigurnosti hrane, hrane za životinje, hrane za posebne prehrambene potrebe, hrane obogaćene nutrijentima i dodataka ishrani, a u cilju unapređivanja zaštite života i zdravlja ljudi. Ovim Zakonom osnovano je Vijeće (Savjet) za procjenu sigurnosti hrane.

Inspeksijski nadzor hrane i hrane za životinje u skladu sa ovim zakonom i propisima donesenim temeljem ovog zakona, obavljaju inspektori Inspektorata i inspekcije u sastavu jedinica lokalne samouprave u okviru svojih nadležnosti. Inspeksijski pregled hrane i hrane za životinje koja se uvozi radi stavljanja na tržište obavlja se na graničnim prijelazima i carinskim ispostavama. Poslovni subjekt koji namjerava uvezenu hranu staviti na tržište, dužan je prije carinjenja svaku pošiljku hrane prijaviti nadležnom inspektoratu i podnijeti zahtjev za pregled radi utvrđivanja sigurnosti i kvalitete hrane. Prilikom kontrole hrane koja se uvozi, nadležni inspektor ovlašten je pregledati prateću dokumentaciju, pošiljku hrane, sanitarno-higijenske uvjete prijevoznog sredstva, uzeti uzorke hrane i dostaviti ih službenom laboratoriju na ispitivanje parametara sigurnosti, odnosno kvaliteta. Nakon pregleda pošiljke hrane nadležni inspektor rješenjem dozvoljava uvoz, tranzit ili njeno skladištenje. Izuzetno, temeljem saglasnosti za carinjenje nadležnog inspektora, subjekt u poslovanju sa hranom može ocariniti pošiljku i ako su uzeti uzorci za laboratorijsku analizu. Dana suglasnost sadrži podatke o mjestu i uvjetima skladištenja, obavezama subjekta u poslovanju s hranom i druge uvjete važne za čuvanje ispravnosti pošiljke. Nije dozvoljeno stavljanje u promet, prerađivati, pakovati ili vršiti bilo koji tretman uzorkovane pošiljke do donošenja rješenja inspektora na temelju laboratorijskog nalaza.

⁴ Republička fitosanitarna inspekcija je u okviru redovitog pregleda pošiljki u vanjskotrgovinskom prometu, zabranila uvoz pošiljke klementina u količini od devet tona porijeklom iz Italije, jer je kod iste utvrđeno da ne ispunjava propisane fitosanitarne zahtjeve, <http://www.inspektorat.vladars.net/vijest/zabranjen-uvoz-devet-tona-klementina-1291>

Inspektor koji vrši inspekcijski nadzor na graničnom prijelazu, odnosno carinskoj ispostavi obavezan je poduzimati i sljedeće mjere i radnje:

1) zabraniti uvoz, izvoz ili tranzit pošiljki hrane, ako: pošiljka ili prijevozno sredstvo ne ispunjava propisane uvjete; pošiljka je neodgovarajućeg kvaliteta; pošiljku ne prati propisana dokumentacija na temelju koje se može utvrditi identitet pošiljke,

2) zabraniti promet pošiljke ili dijela pošiljke od koje su uzeti uzorci na laboratorijsku provjeru i do dobijanja rezultata analize,

3) zabraniti uvoz i naredi uvozniku vraćanje pošiljke hrane za koju se laboratorijskim ispitivanjem utvrdi da je nije sigurna ili neodgovarajuće kvalitete,

4) narediti uvozniku uništavanje pošiljke hrane za koju se laboratorijskim ispitivanjem utvrdi da nije sigurna ili neodgovarajuće kvalitete, ako se ne može vratiti pošiljatelju,

5) dozvoli odgovarajuću prenamjenu pošiljke hrane uz laboratorijski dokaz o sigurnosti hrane.

Pored ovog zakona, nadležni granični inspektori u RS postupaju i prema odredbama Naredbe o zdravstvenom nadzoru nad uvozom životnih namirnica i predmeta opće uporabe ("Službeni glasnik RS", broj 45/20), koja je donesena na temelju Zakona o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opće uporabe ("Službeni list SFRJ", broj 53/91).

V. Suradnja između službi granične sigurnosti

Suradnja svih službi prisutnih na graničnim prijelazima, posebno carinskih i inspekcijskih službi iznimno je značajna za uspješan i učinkovit nadzor pri uvozu hrane u BiH. Suradnja između ovih službi predstavlja zakonsku obvezu u cijeloj BiH, a provodi se kroz: carinsku, veterinarsku, fito-sanitarnu legislativu i legislativu o kontroli kvalitete roba pri uvozu. Kako bi se ta suradnja bila na najvećoj mogućoj razini nadležne službe su sklopile multilateralne ili bilateralne Sporazume o međusobnoj suradnji. Sporazumima su definirani sljedeći oblici suradnje: usklađivanje rada i unaprijeđenje suradnje između nadležnih tijela koji vrše kontrolu prelaska državne granice i zaštitu granice; zajednička analiza rizika; provođenje zajedničkih operativnih aktivnosti; pružanje stručne i tehničke pomoći i korištenje zajedničke opreme; određivanje službenika za kontakt; održavanje sastanaka; razmjena podataka i drugo.

VI. Model integriranog upravljanja granicom BiH

Model integriranog upravljanja granicom BiH (IBM) predstavlja skup mjera i aktivnosti koje se poduzimaju od strane svih uključenih institucija koje djeluju na graničnim prijelazima kako bi se provodio učinkovit i koordiniran sustav kontrole. Kao rezultat aktivnosti vezanih za pristupanje Sporazumu stabilizacije i pridruživanja Europskoj uniji, Bosna i Hercegovina se odlučila za uvođenje ovog koncepta. Vijeće ministara BiH je 2005. godine usvojilo prvu Strategiju integriranog upravljanja granicom u BiH čiji se model zasnivao na smjernicama Europske komisije za zemlje Zapadnog Balkana. Strategija je revidirana tri puta i to za razdoblje 2008. - 2011. godine, 2011. - 2014. godine i 2015. - 2018. godine. Sačinjena je od strane Koordinacionog tijela, koje je Odlukom Vijeća ministara BiH formirano za praćenje provođenja strateških i operativnih ciljeva utvrđenih Strategijom i Akcionim planom provođenja Strategije integriranog upravljanja granicom. Podršku izradi dokumenta „Strategija integriranog upravljanja granicom i Akcioni plan provođenja Strategije integriranog upravljanja granicom u BiH za razdoblje 2019. - 2023 godina“ pružio je Razvojni fond Međunarodne organizacije za migracije (IOM) BiH i Misija OSCE-a u BiH.

Područja koja pokriva Strategija su u nadležnosti institucija BiH, entiteta i Brčko distrikta BiH. Poslovi granične kontrole, kretanja i boravka stranaca, carine i granične

veterinarske inspekcije obavljaju se od strane institucija koje su osnovane na državnoj razini. Ostale inspekcijske poslove obavljaju entiteske inspekcije.

Usvajanjem ove Strategije BiH je podržala princip otvorenih ali kontroliranih granica, uz dva zahtjeva: širom otvorene granice za trgovinu i kretanje osoba, ali zatvorene za sve nelegalne aktivnosti.

V.2. Objedinjeni spisak roba koje podliježu kontroli nadležnih inspekcijskih službi

Osim donošenja Strategije integriranog upravljanja granicom u BiH, u cilju provođenja učinkovitog i koordiniranog sustav kontrola pri uvozu roba u BiH od strane nadležnih institucija: UNO, inspekcijskih službi BiH Entiteta, Agencije za lijekove, Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, te Ureda za veterinarsstvo, usuglašen je dokument pod nazivom Objedinjeni spisak roba koje podliježu kontroli nadležnih inspekcijskih službi.⁵ Sačinjen je na temelju spiska roba koje podliježu kontroli u carinskom postupku utvrđenih srodno važećim propisima od strane državnih i resornih entitetskih ministarstava, u čiju nadležnost spadaju te kontrole.

Prvi Objedinjeni spisak roba koji su usuglasili Sektor za carine UNO i nadležne inspekcijske službe BiH, Entiteta BiH i Brčko distrikta donesen je 2005. godine. Od donošenja, Objedinjeni spisak roba ažuriran je u više navrata. U 2007. godini stupanjem na snagu Odluke o usuglašavanju i utvrđivanju Carinske tarife BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 80/07), bilo je neophodno Objedinjeni spiska roba prilagoditi novoj Carinskoj tarifi što je i urađeno od strane UNO, Sektor za carine uradio⁶. Od listopada 2011. godine počeo se primjenjivati redefinirani spisak roba koje podliježu fitosanitarnoj kontroli usljed harmoniziranja s odgovarajućim spiskom roba u EU. Na ovaj način značajno su smanjilo opterećenja uvoznika, a pregledaju se samo one robe koje predstavljaju fitosanitarni rizik. Posljednje ažuriranje, odnosno prečišćeni tekst Objedinjenog spiska roba objavljen je je 2015. godine⁷.

Strukturno Objedinjeni spisak roba sadrži 10 kolona i to kolone: oznake tarifne glave, tarifnog broja, tarifne oznake, naimenovanja ili opis robe, uvjerenje (sanitarno, veterinarsko, fitosanitarno, kontrolu kvalitete, dozvolu Agencije za lijekove i dozvolu za robe koje su na režimu dozvola prema Odluci o klasifikaciji robe na režime izvoza i uvoza (“Službeni glasnik BiH”, broj 22/98, 30/02, 40/02 i 20/05. Pored svake tarifne glave, tarifnog broja ili tarifne oznake označeno je koju vrstu uvjerenja treba odnosna roba. Tako su npr. oznakom "+**" označeni proizvodi koji podliježu sanitarnom nadzoru, a koji su namjenjeni za opću upotrebu. Oznakom "+••" - označeni su proizvodi koji podliježu nadzoru Fitosanitarne inspekcije, zavisno od krajnje namjene proizvoda. Oznakom "+2" označeni su proizvodi koji podliježu nadzoru tržišne inspekcije, a odnosi se samo na robu koja podliježe Odluci o kontroli kvaliteta tečnih naftnih goriva (“Službeni glasnik BiH”, broj 27/02).

⁵ Akt Sektora za carine broj: 03/2-18-864-16/05 od 16.05.2005 godine
http://www.uino.gov.ba/download/Dokumenti/Dokumenti/hr/Carina/Spisak_roba_koje%20podlijezu_kontroli_nadleznih_inspekcijskih_organ.pdf

⁶ Akt Sektora za carine broj: 03/3 18-1554/08 od 18.03.2008 godine
http://www.uino.gov.ba/download/dokumenti/Dokumenti/hr/Carina/Izmjene_i_dopune_Objedinjenog_spiska_roba_koje_podlijezu_kontroli_fitosanitarne_inspekcije_190508.pdf

⁷http://www.uino.gov.ba/download/Dokumenti/Dokumenti/bos/Carina/Izmjene_i_dopune_Objedinjenog_spiska_roba_koje_podlijezu_kontroli_fitosanitarne_inspekcije_pdf

V. Zaključak

Robe koje podliježu inspekcijskom nadzoru ne mogu bit uvezne u BiH bez prethodno obavljenog inspekcijskog nadzora. Inspekcijski nadzor podrazumijeva granične provjere određene vrste robe koje u skladu s zakonskim nadležnostima obavljaju granične veterinarske, fitosanitarne, sanitarne i tržišne inspekcije. Granični nadzor provodi se u cilju zdravstvene zaštite domaće proizvodnje, tržišta i potrošača, postupkom zdravstvene kontrole hrane. Kako bi se ispunile ove obveze BiH je uvela model integriranog upravljanja granicom BiH, koji predstavlja skup mjera i aktivnosti koje se poduzimaju od strane svih uključenih službi koje djeluju na graničnim prijelazima kako bi se provodio učinkovit i koordiniran sustav kontrole. Na taj način carinska služba neće dozvoliti uvoz robe koja podliježe inspekcijskom nadzor ukoliko joj nije dostavljen dokaz da je robi odobren uvoz. Pri odobravanju uvoza carinska služba koristi Objedinji spisak roba koje podliježu kontroli nadležnih inspekcijskih službi. U cilju onemogućavanja uvoza zdravstveno neisprave hrane, ažuriranje Objedinjenog spisak roba u skladu s izmjenama propisa o robama koje podliježu inspekcijskim nadzorima mora biti u kontinuitetu i dio svakodnevnog rada svih službi nadležnih za kontrolu uvoza hrane u BiH.

Posljednje ažuriranje, odnosno prečišćeni tekst Objedinjenog spiska roba objavljen je je 2015. godine. O tome koliko je puta u međuvremenu i je li sistemski i sukladno svim izmjenama zakona ažuriran Objedinjeni spisak roba, ne postoje javno dostupne informacije. Obzirom na ovu činjenicu, može se smatrati da Objedinjeni spisak roba ne može biti zakonski niti podzakonski akt, već kao neka vrsta tehničkog pomagala radi uvida za koje vrste roba je potreban inspekcijski nadzor pri uvozu. Iz tog proizlazi da su sve nadležne službe dužne primjenjivati sve propise kojima je definiran vanjskotrgovinski promet robama. Najveću težinu u ovom segmentu imaju službenici UNO, koji osim poznavanja i primjene propisa o neizranom oporezivanju moraju poznavati i entiteske i državne propise koji se odnose na robe koje se uvoze u BiH, prije nego odobre uvoz. Koja roba pri carinjenju podliježe nadzoru određene inspekcije, odnosno obvezi izdavanja uvjerenja o robu u isključivoj je nadležnosti inspekcijskih službi. U nadležnost UNO je da pri carinjenju robe zahtijeva prilaganje uvjerenja o robi od strane nadležne inspekcije čijem nadzoru prema njihovim propisima ta roba podliježe. Ozirom na različitost entiteskih propisa, za pretpostaviti je da se može desiti situacija da se na dva različita granična prijelaza BiH različito postupi kada je u pitanju ista vrsta robe. Zdravstveno neispravna hrana ne poznaje entitetske granice niti upravno administrativne podjele. Ovako uvezena hrana, u unutarnjem prometu dolazi do krajnjih potrošača na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.

Stoga nadzor zdravstvene ispravnosti i kvalitete hrane pri uvozu jedan je od ključnih faktora koji bi trebali osigurati da hrana koja dolazi na tržište Bosne i Hercegovine bude sigurna i neškodljiva za zdravlje potrošača. Pitanje formiranja jedinstvenih propisa, ako ne jedinstvenih inspekcijskih tijela na razini Bosne i Hercegovine, ne bi trebalo, niti smjelo biti političko pitanje, nego pitanje brige za zaštitu zdravlja ljudi neovisno u kom dijelu Bosne i Hercegovine žive.

Prema sve iznesenom, može se reći da bi institucionalni i zakonodavni okvir kojim država Bosna i Hercegovina vrši nadzor zdravstvene ispravnosti i kvalitete hrane pri uvozu, trebalo poboljšati, naročito s aspekta donošenja novih propisa o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i u cilju zaštite potrošača od konzumacije proizvoda koji sadrže štetne tvari (Federalni sanitarni inspektori još uvijek primjenju Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opće upotrebe bivše države SFRJ). Nadalje, ažuriranje Objedinjenog spiska roba kao tehničkog pomagala koje koriste službenici UNO, od strane svih službi u skladu s izmjenama propisa o kontroli i zdravstvenoj ispravnosti hrane, treba biti kontinuirana i sustavna aktivnost.

Literatura:

1. Bertolatti, D., & Theobald, C. (2019). *Food Safety and Risk Analysis. Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences*. Institut za zdravlje i sigurnost hrane, Vodič za unapređenje i sigurnost hrane, <https://inz.ba/wp-content/uploads/2020/08/>
2. Naredba o zdravstvenom nadzoru nad uvozom životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe ("Službeni glasnik RS", broj 45/20),
3. Nedim Muhić, Priručnik o praktičnom provođenju inspeksijskog nadzora u Federaciji Bosne i Hercegovine, http://www.uzip.gov.ba/bundles/websitenews/adminassets/plugins/tinymce/source/Prirucnik_B5_WEB_final.pdf
4. Odluka o određivanju proizvoda koji podliježu kontroli kvaliteta pri uvozu i izvozu (Službene novine F BiH, broj 24/98),
5. Odluke o načinu obavljanja veterinarskog pregleda hrane za životinje, veterinarskih lijekova, medicinskih pomagala, otpadaka životinjskog porijekla i drugih materija kojima se može prenijeti zarazna bolest u prometu preko BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 42/06),
6. Odluke o načinu obavljanja veterinarskog pregleda hrane za životinje, veterinarskih lijekova, medicinskih pomagala, otpadaka životinjskog porijekla i drugih materija kojima se može prenijeti zarazna bolest u prometu preko BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 42/06),
7. Odluka o određivanju proizvoda koji podliježu kontroli kakvoće pri uvozu i izvozu ("Službene novine F BiH, broj 24/98),
8. Odluka o određivanju proizvoda za koje kontrolu kvaliteta obavljaju poduzeća ovlaštena od strane Federalnog ministarstva trgovine ("Službene novine F BiH, broj 39/98),
9. Odluke o uvjetima uvoza i provoza živih životinja, proizvoda i namirnica životinjskog podrijetla, lijekova, stočne hrane i otpadaka u BiH ("Službeni glasnik BiH, broj 17/04),
10. Odluke o uvjeti i načinu rada graničnih – veterinarsko inspeksijskih prijelaza u BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 49/049),
11. Odluka o uvjetima i načinu rada graničnih veterinarsko inspeksijskih prijelaza u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", broj 49/04),
12. Odluka o provedbenim propisima Zakona o carinskoj politici BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 63a/04),
13. Odluka o veterinarskoj svjedodžbi o zdravstvenom stanju životinja i pošiljaka životinjskog podrijetla u unutarnjem i međunarodnom prometu ("Službeni glasnik BiH", broj 33/03),
14. Pravilnik o službenim kontrolama koje se provode radi verifikacije postupanja u skladu s odredbama propisa o hrani i hrani za životinje te propisa o zdravlju i dobrobiti životinja ("Službeni glasnik BiH", broj 5/13),
15. Trkulja, V., Ballian, D., Vidović, S., Terzić, R., Ostojić, I., Čaklovića, F., ... & Čolaković, A. (2018). *Genetski modificirani organizmi*
16. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Strategija integrisanog upravljanja granicom u Bosni i Hercegovini za razdoblje 2019. - 2023. godine, 2019. godine <http://www.msb.gov.ba/PDF/110220205.pdf>
17. Zakon o carinskoj politici u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 57/04),
18. Zakon o genetski modificiranim organizmima („Službenom glasniku BiH“ , broj 23/09),
19. Zakon o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04),
20. Zakon o hrani Službeni glasnik Republike Srpske", broj, 19/17),
21. Zakon o inspekcijama Brčko distrikta („Službeni glasnik Brčko distrikta“, broj 24/08 i 25/08),

22. Zakon o inspekcijama Republike Srpske („Službeni glasnik RS", broj, 18/20),
23. Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opće upotrebe (“Službenom listu SFRJ", broj 53/91 i 13/94),
24. Zakon o kontroli kakvoće određenih proizvoda pri uvozu i izvozu (“Službene novine F BiH” broj, 21/97),
25. Web1. <https://www.hzjz.hr/sluzba-zdravstvena-ekologija/zdravstvena-ispravnost-hrane/>
26. Zakon o veterinarstvu u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH”, broj 34/02)

БЕЗОПАСНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ КАК ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЯ

Аннотация

В статье приведен обзор материалов, посвященных общим вопросам биологической безопасности пищевых продуктов, объективным предпосылкам формирования потребительского рынка безопасных продуктов питания и развития современных систем контроля качества. Представлены современная законодательная и нормативно-методическая базы обеспечения государством продовольственной безопасности России, а также некоторые методы оценки качества и безопасности пищевой продукции, на примере исследований по показателям безопасности молочной продукции.

Ключевые слова: продукты питания, пищевая безопасность, потребительский рынок, контроль качества, продовольственная безопасность.

Belous Natalya, Ph. D.²
Vakulina Elena, Ph. D.²

FOOD SAFETY AS A CONSUMER SAFETY FACTOR

Abstract

The article provides an overview of materials on general issues of biological food safety, objective prerequisites for the formation of a consumer market for safe food products and the development of modern quality control systems. Presented are the modern legislative and regulatory and methodological bases for ensuring the food security of Russia by the state, as well as some methods for assessing the quality and safety of food products, using the example of studies on the safety indicators of dairy products.

Key words: food, food safety, consumer market, quality control, food safety.

Вредное воздействие на человека оказывают факторы, связанных с наличием в пищевой продукции загрязняющих веществ (контаминантов): радионуклидов, токсинов, болезнетворных организмов, создающих угрозу жизни или здоровью человека

В настоящее время, по мнению экспертов к «контаминантам продуктов питания относится достаточно разнообразный спектр веществ химической (токсичные элементы, пестициды, нитрозоамины, полихлорированные бифенилы и т.д.), биологической (плесневые микроскопические грибы и микотоксины, бактерии и бактериальные токсины, дрожжи, токсины морепродуктов и пр.) и физической природы», но наиболее угрожающими выглядят микробиологические риски. [6]

Глобальность проблем безопасности пищевых продуктов привела к тому, что Генеральная Ассамблея ООН в 2018 году постановила, 7 июня отмечать Всемирный день безопасности пищевых продуктов. В 2021 году World Food Safety Day (Всемирный день

¹ Россия, Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского

² Russia, Bryansk State University

безопасности пищевых продуктов) прошел под девизом «Безопасные пищевые продукты во имя здорового будущего», и был направлен на «привлечение внимания к глобальной проблеме распространения болезней пищевого происхождения, продовольственной безопасности, а также стимулирование действий, направленных на предотвращение, выявление и управление рисками пищевого происхождения».[1]

Не вызывает сомнений, факт, что безопасность пищевых продуктов и питания тесно связаны между собой. Глобальность проблемы болезней пищевого происхождения, особенно проявляется на детях младше 5 лет и людях, живущих в странах с невысоким уровнем дохода, но в целом, данная проблема актуальна для людей всех возрастов.

Эксперты ВОЗ обеспокоены, поскольку здоровье людей, животных и окружающей среды взаимосвязано и любые неблагоприятные события, связанные с безопасностью, могут иметь сокрушительные последствия для здоровья населения, торговли и экономики.

Приведем только некоторые факты, иллюстрирующие важность вопросов безопасности пищевых продуктов:

По данным ВОЗ, ежегодно до 30% населения промышленно развитых стран страдает болезнями пищевого происхождения.

Ежегодно по всему миру заболевают 600 миллионов человек — почти каждый десятый человек в мире — после употребления загрязненных пищевых продуктов бактериями, вирусами, паразитами, токсинами или химическими веществами, и 420 тысяч человек умирают.

В Европе ежегодно заболевают от употребления зараженной пищи более 23 миллионов человек и более 4600 человек умирают.

40 % болезней пищевого происхождения приходится на долю детей грудного и раннего возраста, и каждый год эти болезни уносят жизни 125 000 детей, следующая по риску группа это беременные женщины, пожилые и больные люди.

Ученые подтвердили факт, что более 200 болезней передаются через продукты питания, кроме того различного рода патогены, химикаты и токсины, накапливаясь в организме человека влияют на его здоровье не только сейчас и на последующие поколения.

К наиболее распространенным заболеваниям, развивающимися в результате употребления загрязненных пищевых продуктов, относят диарейные болезни, ежегодно ими болеет 550 миллионов человек, а 230 000 человек умирают.

По статистическим данным в России ежегодно от пищевых отравлений умирает население небольшого города — 50 тысяч человек.

Базовые рекомендации, которые могут привести к безопасности пищевых продуктов и защиты от пищевого отравления дома, складываются в четыре простых шага: «очистить, разделить, приготовить при определенной температуре и правильно охладить продукты»:

1. Микробы, которые могут вызвать заболевания, живут во многих местах на кухне, включая продукты, готовую еду, посуду, разделочные доски и столешницы. Важно: чаще мойте руки, посуду и поверхности.

2. Рекомендуется использовать отдельные разделочные доски для свежих продуктов и для продуктов, которые не готовят перед употреблением и доски — для сырого мяса, птицы, морепродуктов. Отдельные тарелки и посуду для приготовленных и сырых продуктов.

3. По данным ВОЗ, большинство вирусов умирает при 60-65 градусах, а кипящая вода способна защитить от их патогенов. Кроме того, установлено, что 70 градусов достаточно, чтобы уничтожить распространенные в воде бактерии такие, как легионелла.

4. Правильно охлаждайте и замораживайте продукты. Эксперты рекомендуют не оставлять скоропортящиеся продукты вне холодильника более чем на 2 часа. Подавляющее большинство бактерий размножается при температурах от 5 до 60 градусов. Самый безопасный способ разморозки мяса, птицы и морепродуктов - холодильник.

В последние годы особое внимание уделяется здоровому питанию, ключевым компонентом этой системы является безопасность продуктов питания, при этом важны как биологическая безопасность, так и химическая и радиационная.

В этом контексте, безопасность пищевой продукции – это состояние пищевой продукции, свидетельствующее об отсутствии недопустимого риска, связанного с вредным воздействием на человека и будущие поколения.

Учитывая, что развитие химического производства, обеспечивает разработку и внедрение новых технологий в пищевой промышленности можно предположить возможность появления новых рисков, связанных с питанием.

Следовательно, безопасность пищевой продукции должна обеспечиваться по всей цепи ее жизненного цикла: выращивание продовольственного сырья, производство, транспортирование, хранение и реализация.

Сейчас в России, как и во многих странах осуществляется как строгий производственный контроль, проводимый изготовителем пищевой продукции «с определением потенциальных рисков загрязнения конечного продукта, так и государственный надзор за ее безопасностью». [7]

Кроме того, возрастают требования к информации для потребителя, так, например, в России, утверждены следующие требования:

Изготовитель (продавец) обязан своевременно предоставлять потребителю необходимую и достоверную информацию о пищевых продуктах, обеспечивающую возможность их правильного выбора.

Информация для потребителя должна быть представлена непосредственно с пищевым продуктом текстом и/или маркировкой на упаковке (потребительской таре), этикетке, контрэтикетке, ярлыке, листе - вкладыше способом, принятым для отдельных видов пищевых продуктов.

Текст на упаковке (потребительской таре), этикетке, контрэтикетке, ярлыке, листе - вкладыше и надписи в маркировке наносят на русском языке, а дополнительно по требованию заказчика - на государственных языках субъектов Российской Федерации и родных языках народов Российской Федерации. Текст и надписи могут быть продублированы на иностранных языках.

Информация, приводимая в тексте на упаковке (потребительской таре), этикетке, контрэтикетке, ярлыке или листе - вкладыше, должна быть однозначно понимаемой, полной и достоверной, чтобы потребитель не мог быть обманут или введен в заблуждение относительно состава, свойств, пищевой ценности, природы, происхождения, способа изготовления и употребления, а также других сведений, характеризующих прямо или косвенно качество и безопасность пищевого продукта, и не мог ошибочно принять данный продукт за другой, близкий к нему по внешнему виду или органолептическим показателям.

В России определены требования к маркировке пищевых продуктов, которые должны иметь маркировку, содержащую следующие сведения:

1. Наименование продукта.

2. Использование в наименовании продукта таких терминов, как "экологически чистый", "свежий", "изготовленный по-домашнему", "выращенный с использованием только органических удобрений", "выращенный без применения пестицидов", "выращенный без применения минеральных удобрений", "витаминизированный", "без

консервантов", "здоровье", "лечебный", "диетический" и других, имеющих рекламный характер, допускается только при указании нормативного документа, позволяющего осуществить идентификацию указанных свойств продукта или дающего четкое определение термина, и/или при подтверждении компетентными органами.

3. Наименование, местонахождение (адрес) изготовителя, упаковщика, экспортера и импортера продукта, наименование страны и места происхождения если изготовитель продукта не является одновременно упаковщиком, экспортером, то, кроме изготовителя и его адреса, должны быть указаны упаковщик, экспортер и их адреса.

4. Дата изготовления и дата упаковки (расфасовки) продукта.

5. Срок годности или срок хранения продукта

6. Масса нетто, объем или количество продукции.

7. Состав продукта (список ингредиентов приводят для всех продуктов, за исключением однокомпонентных. Списку ингредиентов должен предшествовать заголовок "Состав", после чего должен быть представлен их перечень в порядке уменьшения массовой доли в рецептуре продукта. При указании пищевых добавок применяют их групповое наименование и индекс согласно Международной цифровой системе (INS) или Европейской цифровой системе (E).

8. Условия хранения (для товаров, для которых установлены обязательные требования к условиям хранения)

9. Обозначение нормативного или технического документа, в соответствии с которым изготовлен продукт

В последнее время в России существенно пересмотрены вопросы упаковки и хранения пищевых продуктов. Ужесточены требования и прописаны четкие регламенты для производителей пищевой продукции. В частности указано, что упаковка является важной и неотъемлемой частью готовой продукции. Если она повреждена, надписи на ней нечеткие, смазанные, невозможно определить дату изготовления и срок годности продукта, то существует большая вероятность того, что это некачественный продукт, который лучше не покупать.

При отсутствии потребительской упаковки потребитель имеет право получить информацию о продукте и его изготовителе с транспортной тары, которая должна храниться в предприятии торговли до конца реализации товара.

Пищевые продукты непромышленного изготовления, реализуемые на продовольственных рынках, «подлежат продаже после проведения ветеринарно-санитарной экспертизы с выдачей в установленном порядке ветеринарного свидетельства (справки) установленного образца, которое должно быть предъявлено покупателю по его требованию». [2]

При возникновении сомнения в качестве или происхождении продукции продавец обязан своевременно предоставить потребителю документы, подтверждающие безопасность товара. Документами подтверждающие безопасность продукции являются: сертификат соответствия или декларация о соответствии; свидетельство о государственной регистрации; документы ветеринарной службы на продукцию животного происхождения.

Сейчас максимально обезопасить себя от покупки фальсификата можно только тогда, когда вы приобретаете промышленные продукты питания в потребительской упаковке с полной маркировкой.

Еще один важный аспект обеспечения пищевой безопасности – это борьба с фальсификацией продуктов питания. К сожалению, нет практически ни одной сферы, в которой не возможно было бы отыскать примеры фальсификации. Действительно угрожающие масштабы она приобрела в сфере товаров повседневного спроса, и особенно – в области продуктов питания.

Рассмотрим этот вопрос на примере молочных продуктов. В отношении «молочной продукции фальсификация осуществляется путем замены дорогих и ценных фракций на более дешевые. Классический пример — это замена молочного жира растительным. Причем, даже если молочный заменяют дорогим растительным жиром высокого качества, выгода всё равно колоссальная! Этот вид фальсификации самый распространенный». [3]

Наиболее часто для фальсификации продуктов из коровьего молока используют добавки дешевых растительных жиров: пальмового, пальмоядрового, кокосового и соевого. Эти жиры используют по отдельности и в различных сочетаниях. Для каждого жира характерен свой набор и соотношение жирных кислот. Для кокосового и пальмоядрового жиров характерно высокое содержание лауриновой кислоты, для соевого — линолевой, для пальмового — пальмитиновой и олеиновой кислот. «В тоже время, в отличие от молочного жира, во всех растительных жирах отсутствует масляная кислота, а в жирах, за исключением кокосового, практически отсутствуют и другие низкомолекулярные кислоты, включая миристиновую. Широкое применение нашли и так называемые заменители молочного жира, представляющие смесь растительных жиров, подвергнутых модификации. При этом температура плавления заменителей молочного жира должна быть схожей с молочным жиром, что обеспечивает им необходимые пластичные свойства и способствует расширению возможности фальсификации» [4]

Конечно, растительные жиры вносят не во все продукты. В питьевом молоке и кисломолочных напитках растительные жиры практически не встречаются, что подтверждают тесты «Росконтроля». В настоящее время «Росконтролем» проводится масштабный мониторинг молочной продукции, и в первую очередь сыра и масла, с целью выявления фальсификата.

Мониторинг постоянно выявляет проблемы в сегменте сыроделия, маслоделия, молочно-консервной отрасли и в производстве творога и продуктов из него. Поскольку в плотный высокожирный продукт ввести растительные жиры не только экономически выгодно, но и существенно проще для фальсификатора.

Колоссальный рынок пищевых добавок позволяет недобросовестным производителям добиться любых характеристик продукта. А распознать добавление незаявленных компонентов можно только в лаборатории.

Интернет изобилует методами домашнего выявления растительных жиров. Среди них различные методы температурного воздействия – поместить в горячую или холодную воду, заморозить, оттаять, оставить на сквозняке. Но с усовершенствованием технологий усовершенствовались и методы фальсификации.

Как только потребители осваивают новый «метод определения» — фальсификаторы сразу же слегка изменяют технологию таким образом, чтоб домашний метод определения давал ложноположительный результат.

Яркий пример – домашние методы определения наличия крахмала в продукте. Известно, что крахмал синее или краснеет при добавлении йода. Однако стоит применить не обычный, а модифицированный крахмал – тест не сработает.

Причем, крахмал делает консистенцию более плотной, в результате продукт воспринимается потребителями как более натуральный. У любого кисломолочного напитка есть свойство через некоторое время выделять сыворотку. Это явление называется синерезис и является абсолютно нормальным, однако многими воспринимается как признак испорченного продукта.

Как отмечают эксперты, «единственный способ предотвратить выделение сыворотки – это добавить какие-либо вещества, связывающие свободную влагу. Кроме крахмала используются и другие вещества, которые применяют для удерживания

сыворотки. Например, каррагинаны и камеди, которые являются загустителями природного происхождения». [7]

Другой способ, при помощи сухого молока, использование сухого молока не запрещено, но об этом должно быть написано на этикетке.

Не честные производители при помощи воды понижают жирность молока и увеличивая его объем. В то время, как вода в молочной продукции может использоваться только для восстановления сухих молочных смесей. [5]

Вывод

Здоровое питание, которому все большее количество людей отдает предпочтение в последнее время, представляет собой нечто больше, чем просто подсчет количества калорий или выбор сбалансированной диеты, состоящей из продуктов, богатых питательными веществами. Здоровый образ жизни, включая рациональное питание также должен включать и безопасные методы обращения с пищевыми продуктами, их приготовления и хранения, что поможет избежать отравления или болезней пищевого происхождения.

Таким образом, принимаемые в России комплексные профилактические меры, включающие технические регламенты, рекомендации, правила и нормы для производителей, осуществление производственного контроля на всех этапах производства, контроль за качеством продукции, реализуемой в торговую сеть, государственный контроль и надзор, профилактические меры на уровне потребителя, позволят контролировать безопасность продуктов питания и предупредить развитие заболеваний, связанных с питанием.

Литература:

1. Безопасность пищевых продуктов спасает жизни URL: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/252121271>
2. Безопасность продуктов питания – жизненная необходимость. <http://82.rospotrebnadzor.ru/directions/prava/145795/>
3. Биологическая безопасность пищевых продуктов. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=23527931>
4. Как подделывают молочные продукты? URL: <https://yandex.ru/media/roscontrol/>
5. О способах фальсификации молочной продукции URL: <https://rospotrebnadzor.ru/directions/prava/145795/>
6. Турдиев Ш.А., Разиков Ш.Ш. и др. Биологическая безопасность пищевых продуктов. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=23527931>
7. Фальсификация молочных продуктов. URL: <https://roscontrol.com>

PRIMJENA STANDARDA U PROIZVODNJI S CILJEM POSTIZANJA SIGURNOSTI I KVALITETA HRANE

Sažetak

Poljoprivredno-prehrambena proizvodnja, ima odgovoran zadatak da se potpuno uklopi u rješavanje dva veoma složena pitanja koja se postavljaju pred privredu svih zemalja i ispunjavanju ciljeva nacionalne (državne) politike i neminovnu implementaciju sistema za kontrolu kvaliteta životnih namirnica. Ova dva zadatka direktno će uticati na mijenjanje načina života i radnih navika. Ovi procesi će, takodje, donijeti i mnoge socio-ekonomske ali i etnografske promjene. S obzirom da je poljoprivredna proizvodnja u BiH mahom ekstenzivnog tipa a prehrambena industrija nije na visokom nivou, primjena standarda proizvođača i preradivača permanentno obrazovanje i praćenje dostignuća u nauci, tehnici i tehnologiji. Pogotovo ako se zna da je jedno od rješenja navedenih zadataka primjena efikasnog sistema za stavljanje pod kontrolu opasnosti kojima su poljoprivredno-prehrambeni proizvodi izloženi a to je primjena HACCP(*) sistema, GLOBALGAP-a (**), halal (***) i košer(****) u poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji.

Ključne riječi: Standardi, edukacija, HACCP, GLOBALGAP, halal, košer

Abstract

Agri-food production have very important task to involve completely in solving two very complex questions put in front of the economy all states in transition and necessary systems implementation for ISO standards and HACCP. Those two tasks will impact directly on change of the way of the leaving and working habits in rural parts of the country. This process will also bring many socially, economic bath also ethnographic changes. Agriculture production in BiH is manly extensive type and obsolete technology an there for the applications of standard's will asked permanent education in agriculture production and following achievements in science, tehnic and technology. Especially is well known that one of the solutions is HACCP, GLOBALGAP, halal and kosher agri-food production.

Key words: standards, education, HACCP, GLOBALGAP, halal, kocher

(*)HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) u prevodu znači: Analiza rizika i kritične kontrolne tačke) i predstavlja sistem koji indentifikuje i kontroliše rizike koji su značajni za sigurnost hrane a postižu se analizom i kontrolom hemijskih, bioloških i fizičkih opasnosti u cijelom lancu proizvodnje hrane počevši od primarne sirovine preko nabavke, rukovanja, tehnologije proizvodnje do pakovanja, skladištenja, distribucije i konzumiranja.

(**)GLOBALGAP je sistem proizašao i GAP-dobre poljoprivredne prakse (good agricultural practices)

(***) Halal kvalitet predstavlja ukupnost kaarkteristika proizvoda ili usluga koje su u skladu s islamskim propisima

(****) Sličan strandard-halal standardu je i KOŠER (po jevrejskim vjerskim principima)

¹ e-mail: ferhat.cejvanovic@gmail.com

UVOD

Nacionalni interes svih zemalja u tranziciji, dakle i Bosne i Hercegovine, svakako je pridruživanje Evropskoj Uniji. Iskustva zemalja iz okruženja pokazuju da ovom koraku prethode tranzicija političkog i ekonomskog sistema i pravne i institucionalne promjene u cilju liberalizacije trgovine sa EU i zemljama u okviru CEFTA, tj. harmonizacija nacionalnog tehničkog zakonodavstva i institucija zaduženih za njihovu primjenu. S tim u vezi vrlo važan je segment je kvalitet i sigurnost hrane.

1. OPĆENITO O HACCP-u KAO SISTEMU KONTROLE KVALITETA HRANE

Svjedoci smo da su tržišta preplavljena hranom sumnjivog kvaliteta sa aspekta biloške vrijednosti, higijenske ispravnosti itd., ali najčešće zbog nemogućnosti kontrole hrane koja ulazi na nacionalne teritorije i niza drugih, nezanemarljivih faktora: propusnosti granica, ne poštovanja važećih propisa, ne postojanja akreditovanih laboratorija, efikasne inspeksijske kontrole ali i odsustva uspostavljenog sistema kontrole kvaliteta hrane u okvirima domaćih proizvodnji.

Na domaćim tržištima takvi proizvodi su uglavnom konkurentni i često im se »gleda kroz prste« u slučaju odstupanja kvaliteta jer se doživljavaju kao nacionalna obelježja. Međutim, međunarodno tržište takva odstupanja ne trpi tako da jednom postignut kvalitet proizvoda koji pretenduje da bude stalno konkurentan na stranom tržištu zahtjeva mnogo više od tradicije i lijepo naljepnice

Osnovni cilj implementacije sistema kvaliteta u proizvodnji je smanjenje mogućnosti nastanka greške odnosno permanentna kontrola i korekcije »u hodu«. Rezultat takvog načina proizvodnje i poslovnog ponašanja imao bi kao rezultat postizanje i održavanje određenog nivoa kvaliteta kako proizvodnih procesa tako i samih proizvoda. Ali da bi se ovo postiglo neophodno je utvrditi sledljivost dokumentacije i poštovanje propisanih procedura. Pošto osnovna proizvodnja najčešće zavisi od niza isporučilaca i/ili podizvodjača to je vrlo često jedan od zahtjeva u unapredjenju sistema kvaliteta i certifikacija podizvodjača odnosno dobavljača.

Primjena standarda serija ISO (9000, 9001...17000 itd) i dobijanje certifikata i na taj način povećana konkurentnost na međunarodnom tržištu je strateški zadatak većine zemalja u tranziciji. Međutim jednom dobijeni certifikat ne znači trajno rješenje pitanja kvaliteta već samo dobijanje ulaznice za ostanak u krugu certifikovanih jer certifikacija u prosjeku na svake dvije godine podliježe ponovnom preispitivanju. Samo konstantan rad na usavršavanju i poboljšavanju sistema kvaliteta omogućava zadržavanje certifikata. Ono što moramo posebno napomenuti je to da se prvom certifikacijom verifikuje već postignuti nivo kvaliteta, dakle da se ne »juri« neki zadati nivo, pa je samim tim prva certifikacija donekle olakšana. Dosadašnja praksa u implementaciji sistema kvaliteta je pokazala da je industrijsku proizvodnju lakše certifikovati u odnosu na implementaciju sistema kvaliteta u poljoprivrednim proizvodnim subjektima.

Višegodišnja iskustva u implementaciji sistema kvaliteta po ISO standardima doveli su do zaključka da ovi standardi u dosta slučajeva nisu dovoljni i/ili sasvim adekvatni kada su poljoprivredno-prehrambeni proizvodi u pitanju. Zato je naloženo evropskom Tehničkom komitetu da razradi jedinstveni metod ispitivanja i kontrole prehrambenih proizvoda. Tako je u najkraćem nastao HACCP sistem koji predstavlja analizu rizika i kritične kontrolne tačke u proizvodnji hrane od njive do trpeze. Nedovoljna higijena u proizvodnji i/ili u rukovanju i skladištenju proizvoda, mogućnost onečišćenja hemikalijama proizvoda biljnog i životinjskog porijekla zbog ne poštovanja ili ne poznavanja ili svjesnog zloupotrebljavanja kako sredstava za prihranjivanje i zaštitu tako i antibiotika, hormona rasta itd. predstavljaju faktore rizika

ispravnosti hrane i konstantnu potencijalnu opasnost po ljudsko zdravlje sa dalekosežnim posljedicama. Rizici u preradi hrane vezani su osim za ne higijenske uslove i za onečišćenja nastala upotrebom nedozvoljenih aditiva, začina, neadekvatne ambalaže. Ne smijemo zaboraviti ni opasnost koja se krije u genetski modifikovanim proizvodima i drugim namirnicama koje se javljaju na tržištu kao rezultat novih i nedovoljno provjerenih tehnologija. Iz navedenog možemo doći i do zaključka da je poljoprivredno-prehrambena proizvodnja postala izuzetno komplikovan i odgovoran proces koga treba dobro poznavati. Tradicija i iskustvo »s koljena na koljeno« ne samo da više nisu dovoljni već nisu ni pouzdana preporuka kao nekad. Bilo kako bilo, poljoprivredno-prehrambeni proizvodi stalno stižu na tržište pred Njegovo Visočanstvo Kupca kog treba pridobiti ali i zadržati.

Da bi stekli kupčevo povjerenje, koje se teško stiče ali zato često provjerava i dokazuje, treba imati pouzdan kvalitet, naročito kada su prehrambeni proizvodi u pitanju. I opet se vraćamo neminovnosti standardizacije, jer da bi se zadovoljile želje i potrebe kupca kome su svi, pa i poljoprivredni proizvodi namjenjeni, u proizvodnji treba primijeniti odgovarajuće standarde. Svjedoci smo da veliki lanci hiper marketa ali i veliki broj hotelskih lanaca od potencijalnih dobavljača, posebno prehrambenih proizvoda, zahtijevaju certifikat o implementiranom sistemu kvaliteta. I tek certifikovani dobavljači mogu da udju u utakmicu dobijanja posla.

2. NASTANAK I ZNAČAJ GLOBALGAP-a

Mjere Zajedničke agrarne politike Evropske unije (CAP) koje se primjenjuju od 2003. godine, daje se podrška i malim farmerima u njihovom nastojanju da izađu na tržište. U okviru ovih mjera posebno se ističe značaj održivosti poljoprivrede i bezbjednosti hrane korištenjem tzv. "dobre/najbolje prakse" (Good/Best Practices – G/BP). Ovaj pojam podrazumjeva dobru proizvođačku praksu (Good Manufacture Practices – GMP), dobru higijensku praksu (Good Hygiene Practices – GHP) i dobru poljoprivrednu praksu (Good Agricultural Practices – GAP), ali i prihvatanje odgovarajućih propisa i standarda. Navedene prakse, propisi i standardi koji ih regulišu poznati su u EU kao EUGAP (EU Good Agricultural Practice).

Osnovni koncept dobre prakse predstavlja skup aktivnosti koji vremenom sve više dobija na značaju, a koji predstavlja dio procesa uvođenja i održavanja minimuma standarda očuvanja životne sredine kao osnove za promovisanje poljoprivrednih sistema koji podrazumjevaju viši stepen održivosti poljoprivrede

Standardi očuvanja životne sredine predstavljaju veoma važan dio evropskog modela poljoprivrede (kako u međunarodnim trgovinskim sporazumima, zatim u pogledu brige javnosti za očuvanje životne sredine, tako i kada su u pitanju odnosi snaga na tržištu), sa izgledima da igraju sve značajniju ulogu u vođenju buduće agrarne politike. Ovakvi standardi su neophodni da bi se obezbjedio minimum zaštite životne sredine u poljoprivrednim sredinama kao i adekvatni uslovi proizvodnje širom Evrope.

Cilj razvoja koncepta "dobra/najbolja poljoprivredna praksa" (*Good/Best Agricultural Practice, G/BAP*) je podrška osmišljavanju i dizajniranju politike zaštite od zagađenja koja su posljedica poljoprivrednih aktivnosti na malim porodičnim farmama, a i radi davanja podrške usklađivanju postojećih i novonastalih nacionalnih zakona sa odgovarajućim zakonodavstvom u zemljama EU (u mnogima je to inicirano procesom pristupanja Evropskoj uniji), što bi trebalo da promoviše bolju integraciju napora za kontrolu zagađenja u svakodnevnim aktivnostima farmera u radu na poljoprivrednom zemljištu, kod gajenja useva, uzgoja stoke i sl.

Ne postoji univerzalna definicija šta je to dobra/najbolja poljoprivredna praksa. Postoji rizik da se pod tim terminom podrazumjevaju različite aktivnosti, s obzirom da se često to tumači na različite načine. *GAP* podrazumjeva širok spektar ili **hijerarhiju aktivnosti** koja zahtjeva da bude interpretirana u lokalnom poljoprivrednom, ekološkom, socijalnom i ekonomskom

kontekstu. Međutim, *GAP* se može u generalnom smislu definisati kao najviši nivo prakse kontrole zagađenja kome svaki farmer može da se prilagodi radeći u okviru sopstvenih nacionalnih, regionalnih i/ili lokalnih uslova.

Dobra/najbolja poljoprivredna praksa može da se primjeni kao uniformni koncept, ali nivo upravljanja životnom sredinom i odgovarajućim performansama koji se može očekivati od farmera u različitim regijama/zemljama će značajno varirati u zavisnosti od:

- agronomskog, ekološkog i društveno-ekonomskog konteksta u kome oni rade,
- dostupnosti odgovarajućih instrumenata politike za ohrabrivanje farmera da “krenu ka” višem nivou hijerarhije i da usvoje zahtjevniju praksu kontrole zagađenja,
- dostupnosti odgovarajućeg znanja i drugih tehničkih resursa za podršku farmerima da “krenu ka” višem nivou hijerarhije i da usvoje zahtjevniju praksu kontrole zagađenja.

Uvođenje novih pravila za kontrolu zagađenja životne sredine iz poljoprivrednih izvora često zahtjeva preorijentaciju tradicionalnog pristupa u okviru poljoprivredne lokalne zajednice da bi bila prihvaćena nova tzv. “moralna vlast” (sankcije i kontrola), koja će se morati uspostaviti nad poslovnim aktivnostima koje ta zajednica obavlja. Sva ta nova pravila treba da budu uvedena uporedo sa odgovarajućim informacijama i savetima.

Implementacija mjera kontrole zagađenja na nivou gazdinstva biće samo utoliko uspješna i održiva ukoliko farmer dođe do sopstvenog zaključka da je to u njegovom ekonomskom interesu da navedene mjere preduzme. U tom kontekstu ekonomske koristi moraju biti jasno podvučene farmeru, a takođe one treba da sadrže jedan “kreativan pristup” ekonomskim aspektima poljoprivredne proizvodnje na gazdinstvu. To podrazumjeva i otvaranje mnogo većih mogućnosti za takvog farmera da izađe na tržište, odnosno da u većem stepenu komercijalizuje sopstvenu proizvodnju

S obzirom da će uvođenje viših nivoa dobre/najbolje poljoprivredne prakse zahtjevati i izvjesne investicione izdatke koji će u određenom stepenu biti pokriveni iz donatorskih ili drugih izvora van farme, biće često potrebno da i farmer učini izvjesne sopstvene izdatke. U takvim slučajevima će biti neophodno i veoma bitno da se identifikuju konkretne ekonomske koristi za farmera od preduzimanja ovakvih mjera i nove prakse.

Informacioni materijal za propagiranje ovakve prakse mora biti dobro napisan i atraktivno prezentiran sa jasnim i jednostavnim savjetodavnim porukama. Nije dovoljno da se takav materijal samo razdeli farmerima, već njega mora da prati i odgovarajuća savjetodavna aktivnost!

Strategija koja se odnosi na politiku zaštite životne sredine mora se u značajnoj mjeri oslanjati na lokalnu zajednicu i ljude koji potiču odatle i koji najbolje poznaju lokalne probleme i načine kako da se oni riješe. To značajno smanjuje troškove ovakvih kampanja, a daje i znatno bolje rezultate u realizaciji koncepta dobre/najbolje poljoprivredne prakse. Iz koncepta *GAP* nastala je posebna vrsta certifikta, *GLOBALGAP* u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

GLOBALGAP je standard koji predstavlja i obuhvata cjelokupan poljoprivredni proces certificiranog proizvoda koji počinje i prije nego što je biljka zasađena ili zasijana (kontrolne tačke koje se odnose na sjeme i uzgoj) ili do ne prerađenog krajnjeg proizvoda kada životinja ulazi u taj proces (ovim nisu obuhvaćeni prerada, proizvodnja ili klanje). Cilj *GLOBALGAP* certifikacije je čini dio verifikacije dobrih praksi zajedno sa cjelokupnim proizvodnim lancem.

3. HALAL I KOŠER STANDARD

Halal kvalitet predstavlja ukupnost karakteristika proizvoda ili usluga koje su u skladu s islamskim propisima. Počiva na prevantivno-proaktivnoj metodi te je kompatibilan sa međunarodnim standardima upravljanja kvalitetom (*ISO*; *HACCP* i dr).

Riječ „halal“ na arapskom jeziku znači „dozvoljeno“. Halal standard propisuje postupak proizvodnje i pripreme hrane u skladu sa šerijatskim pravom, odnosno muslimanskim vjerskim običajima.

Standard po halal principu uključuje postupak certificiranja i kontrole primjene ispunjenosti zahtjeva standarda, počev od proizvodnje i uzgoja, postupka klanja životinja; određivanje halal – haram aditiva i način obilježavanja halal proizvoda.

Dokumentacija koja se podnosi pri apliciranju za dobijanje Halal standarda obuhvata: izjavu menadžmenta o opredeljenosti za ovaj certifikat; dokaze o primjeni zdravstvenih, sanitarnih i higijenskih mjera (ovi dokazi, između ostalih, mogu biti i posjedovanje nekih od ISO standarda i HACCP standarda) i dokazi o obavljanju djelatnosti pravnog lica, u skladu sa važećim propisima. Nakon provjere dostavljene dokumentacije od strane ovlaštene organizacije, potpisuje se ugovor kojim procedura certificiranja i formalno počinje – obuka internih auditora, zaduženih za implementaciju i održavanje zahtjeva samog standarda u procesu proizvodnje. Zahtjevi predmetnog standarda moraju biti ispunjeni u svim fazama proizvodnog procesa – od nabavke, prijema i skladištenja sirovina, same proizvodnje, do faze skladištenja i transporta gotovih proizvoda. Kad se implementacija izvrši, pristupa se certifikacijskom auditu, u kome ovlaštena Komisija certifikacionog tijela provjerava da li su ispunjeni propisani zahtjevi Halal standarda, odnosno, ukoliko jesu, donosi se odluka o dodjeli certifikata i pravo na sticanje znaka. Halal certifikat se dodeljuje na period od jedne godine, uz povremene kontrolne posjete tokom kojih se analiziraju proizvodi na eventualnu prisutnost „haram“, odnosno nedozvoljenih elemenata. Standard HALAL nije u klasičnom sistemu certifikacije, jer certifikate o posjedovanju ovog standarda dodeljuju isključivo organizacije koje su za isto ovlaštene od strane Islamske vjerske zajednice. Naprimjer u Srbiji je to „Halal agencija Islamske zajednice Srbije“, čije certifikate verifikuje IHI Alijansa, institucija osnovana pod pokroviteljstvom Organizacije Islamskih zemalja (OIC) i Islamske privredne komore Saudijske Arabije. Srbija je, inače, prva zemlja u Evropi koja je dobila svoj Halal standard (HSS – 2009). Halal standard u Hrvatskoj izdaje ovlašćen Centar za certificiranje Halal kvaliteta. Za Bosnu i Hercegovinu nadležna odgovarajuća Agencija za certificiranje sa sedištem u Tuzli (oznaka standarda je BAS 1049 i 2010).

Da bi pravno lice dobilo halal certifikat, neophodno je da uskladi svoju proizvodnju sa pomenutim zahtjevima, odnosno ispuni sljedeće uslove: poštuje zabranu upotrebe svinjskog mesa, životinja mesojeda, krvi, ptica grabljivica (lešinara), aditive svinjskog porijekla, želatina životinjskog porijekla, kao i alkohola. Sam tehnološki postupak takođe je u duhu islamskih vjerskih pravila – klanje životinja može vršiti samo musliman koji nije pod dejstvom alkohola, mora biti psihički zdrav, osposobljen za pažljivo tretiranje životinje, obuzdavati ih prilikom klanja, na propisan način.

Halal standard ima najveće polje primjene u prehrambenoj i farmaceutskoj industriji, kao i proizvodnji kozmetike. S obzirom na broj muslimana u svijetu, sve se veći broj pravnih subjekata, posebno velike prehrambene kompanije, pored tradicionalnih certifikata kojim dokazuju kvalitet organizacije i proizvoda, opredeljuje i za Halal standard. Smatra se da tržište hrane koju konzumira muslimansko stanovništvo doživljava pravu ekspanziju, iako naravno, istu koristi i nemuslimansko stanovništvo.

Halal standard je od velikog značaja i u oblasti turizma, tačnije – ugostiteljstva, a podrazumjeva uslugu smještaja u prostoru prikladnom vršenju vjerskih običaja i hranom pripremljenom po propisima šerijatskog prava. Postoje pokazatelji po kojima halal tržište

obuhvata 12 % svjetske trgovine. Zahtjevi koje Halal stavlja pred proizvođače su najstriktniji kada je u pitanju mesna industrija. Prvo izdanje bosanskohercegovačkog Halal standarda izrađeno je 2007. godine. Halal standard je registriran kod Instituta za standardizaciju BiH kao nacionalni standard pod nazivom Halal hrana – zahtjevi i mjere, BAS 1049:2007. Vijeće za fetve Rijaseta Islamske zajednice u BiH aktom br. 54/05 potvrdilo je, da je Halal standard u skladu sa islamskim propisima. Time je Halal standard u BiH postao prvi europski a drugi u svijetu registrirani Halal standard.

Sličan Halal standardu je Košer standard koji propisuje proizvodnju i pripremu hrane prema posebnim jevrejskim propisima i običajima. Košer certifikat (heb. Kashrus – odgovarajući, ispravan) garantuje da određeni prehrambeni proizvod ispunjava zahtjeve propisane Torahom (poznatijim kao pet proroka Mojsijevih knjiga). Torah propisuje koji proizvodi su prihvatljivi za ishranu i način na koji moraju biti pripremljeni kako bi bili dozvoljeni za konzumiranje. Proizvodi koji su u sistemu Košer standarda, su prije svega meso i proizvodi od mesa. Meso samo određenih vrsta životinja se smatra Košer, i to životinja koje imaju rogove i koje su preživari, kao što su teletina i ovčetina, dok meso svinja i zečeva nisu Košer. Od živine dozvoljene su samo kokoške, ćurke, guske i patke. Takođe, da bi meso bilo Košer potrebno je životinju zaklati na tačno određen, ritualan način kojim se životinji ne zadaje bol, a obred klanja obavlja specijalno obučeno lice. Ovaj metod klanja smatra se najhumanijim i najbezbolnijim načinom klanja životinja. Pošto životinja prestane da daje znake života, kontroliše se prisustvo bolesti, sa posebnim akcentom na pluća. Zatim se uklanjaju iznutrice, nervi i sva krv iz životinje, čije je konzumiranje zabranjeno. Pored mesa i proizvoda od mesa u Košer spadaju i sve vrste ribe koje imaju peraja i krljušt i one su dozvoljene za konzumiranje, dok morske životinje (rakovi, školjke, jastozi i dr.) nisu Košer. Za razliku od životinja, kod riba ne postoji poseban ritual njihovog ubijanja. Uslov da riba bude Košer je i da u prometu ima peraja. Zatimi i sve vrste voća i povrća, po pravilu, jesu Košer, međutim insekti i crvi koji su često prisutni u voću i povrću nisu dozvoljeni. Izuzetak su pojedini proizvodi od grožđa, koji nisu Košer. Što se tiče sireva, neke vrste sireva jesu Košer, a uslov je da su proizvedeni od mlijeka Košer životinje. Riba, jaja, voće i povrće mogu se konzumirati zajedno sa mliječnim ili mesnim proizvodima, dok Košer standard zabranjuje da se meso i mliječni proizvodi pripremaju i konzumiraju zajedno. Takođe, meso, jaja i organi od životinje koja nije Košer nisu dozvoljeni. Biljna ulja se mogu koristiti u pripremi mliječnih i mesnih proizvoda. Proces certifikacije garantuje da su proizvodi u skladu sa Košer zahtjevima izdaje ovlašćeni Rabin, dok odluku o odobrenju Košer certifikata donosi ECK (European Central Kashrut). Dokumentacija, koja sadrži namjeru proizvođača, tehnologiju proizvodnje, spisak sirovina koje ulaze u proces proizvodnje i dr, šalje se u ECK. U slučaju tehnološki jednostavnijih proizvoda Rabin sam kontroliše proizvod, dok tehnološki složenije proizvode kontroše predstavnik ECK-a. Do Košer certifikata se lakše dolazi ukoliko proizvođač već ima implementirane standarde kao što su HACCP, Halal i sl. Ukoliko proizvod ispunjava Košer zahtjeve izdaju se dva certifikata, jedan od lokalnog Rabina i jedan od ECK-a. Za vrijeme važenja certifikata, ECK vrši provjeru kako bi se održao kredibilitet certifikata. Prednosti Košer standarda ogleda se u posebnoj kontroli koju ovaj standard propisuje, jer se Košer hrana smatra zdravijom. S obzirom na to da se Košer certifikat prepoznaje sve više kao znak zdrave i kvalitetne hrane. Pored pripadnika jevrejske zajednice, hranu sa "Košer" oznakom konzumiraju i pripadnici muslimanske vjeroispovesti, vegeterijanci, kao i ljudi koji su alergični na različite vrste hrane. Mnoge multinacionalne kompanije su odavno prepoznale prednosti Košer certifikata. Posjedovanjem certifikata kompanije stiču konkurentsku prednost na tržištu Košer proizvoda koje se svakodnevno uvećava.

ZAKLJUČAK

Standardizacija je neminovnost i u poljoprivredni kao i prehrambenoj industriji. Iskorištavanjem tradicionalnih znanja i vještina i njihovom ugradnjom u standarde lakše se može premostiti jaz modernizacije proizvodnje. Permanentna obuka poljoprivrednih proizvođača i prerađivača je jedan od bitnih preduslova za razvoj sektora proizvodnje i sigurnosti hrane. Primjena standarda u proizvodnji hrane, doprinose i garantuju kvalitetu i sigurnosti hrane.

LITERATURA

1. Borislava Jakšić, „Tehnička harmonizacija sa EU – potrebni preduslovi“, časopis „Kvalitet“ str 22-25, broj 1-2, 2004.god.
2. Branka Skrt, Špela Kern, SIQ, Ljubljana, Slovenija, „Bezbednost hrane – obaveza i posao“, časopis „Kvalitet“, str 79-81, broj 1-2, 2004.god.
3. Hatidža Hromić, Institut za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo BiH,
4. Senad Hromić, Vanjskotrgovinska komora BiH, „HACCP kao dio sustava upravljanja kvalitetom u proizvodnji hrane“, časopis „Kvalitet“, str.50-53, broj 3-4, 2005.god.
5. Vasiljević Z., Zarić V., Čejvanović F., »Dobra poljoprivredna praksa u funkciji komercijalizacije porodičnih gazdinstava«, Međunarodni naučni skup »Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici srpskoj« Poljoprivredi fakultet Istočno Sarajevo, Jahorina 13. i 14. 12. 2007, ISBN 978-99938-670-3-6, COBISS.BH-ID 570904, 2007.
6. Prešern S, Kos L, Iskustva Slovenije na transpoziciji evropske tehničke regulative za pridruživanje EU, VI jugoslovensko savetovanje sa međunarodnim učesćem – Razvoj nacionalne strategije i unapredjenja kvaliteta, Beograd, 21-22 mart 2002. godine, „Menadžment totalnim kvalitetom“ No 2, Vol.30/2002, JUSK, Beograd
7. Hromić H, Kako do kvalitetne hrane na BiH tržištu, Sarajevo, ZSMP, Glasnik br.4, 1999.god.Seminar o legislativi i kontroli prehrambenih proizvoda, Sarajevo, 08-09 maja, 2002.god.
8. Sevarlić M, Pejović Gordana:“Dometi implementacije sistema za obezbedjenje kvaliteta JUS ISO 9000 u sektoru proizvodnje hrane u Srbiji“, str 125-136, Agroekonomika, zbornik radova br.26, 1997.god, Novi Sad
9. Sevarlić M, Pejović G.,Njegovan Z.,“Primena standarda serije ISO 9000 kao preduslov uključivanja preduzeća iz sektora proizvodnje hrane na tržište Evropske Unije“, str.151-158, „Ekonomika poljoprivrede“ br.3-4, 1997 god., Beograd
10. Nerda,Northeast Regional Development Association, “Najvažniji EU standardi i tipovi certifikata, poljoprivreda i proizvodnja hrane,Tuzla, 2006

WHO HAS THE RIGHT TO KNOW – THE RELATION OF KNOWLEDGE AND POWER IN THE NOVELS *TYLL* AND *MLADENKA KOSTONOGA*

Summary

Through the characters of jesters and 'make-believers' the novels *Tyll* by Daniel Kehlmann and *Mladenka Kostonga* by Želimir Periš pose many interesting questions, one of them being the relation of knowledge and power. The texts are particularly relevant contribution to the contemporary relations dynamic between knowledge and science, whereas the pandemic context can serve as an indicator or situation in which the same problem most often manifests. The plot in these novels takes place in the seventeenth and nineteenth century and thematizes the knowledge contaminated with power relations, which is something we can relate to and use it to exemplify our present, more complex, circumstances. Knowledge is defined through the set of social constructs, currently existing hierarchies, ideologically privileged positions – all of which are the reasons why we had to dethrone the concept of truth and start understanding it as a result of social power ratio. Even though these relations may be hard to distinguish in the contemporary conditions of multiplied relations and positions, Kehlmann and Periš are both insightful on the same matter, even though the context of seventeenth and nineteenth century implies somewhat simplified circumstances. This paper uses these advantages of the novels to clear off the position of knowledge, mostly through Michel Foucault's perspective.

Keywords: knowledge, power, hierarchy, hegemony, margin

Introduction (or The conflict is inevitable)

In the context of postmodern relativity, and poststructuralism as dominant (scientific) perspective, people have become aware of the relativity of everything that surrounds them. But some concepts still resist that kind of understanding. Theists are still reluctant to give up on God and atheists on knowledge. The latter is the subject of our interest. We are still prone to perceive everything presented as knowledge and science as a set of unquestionable theses coming from impeccable authorities with no agendas. In a chaotic world in which we are constantly surrounded by bigger or smaller catastrophes, science-based knowledge remains the last straw. Logically, nobody wants to break it.

One of these catastrophes is also pandemic. In that context science figures as the effect-production mechanism; pandemic has put upon science expectations of comfort, optimism and holy infallibility. In some phantasy like turning-point, those scientists that urge caution, temporariness and fragility of scientific insights and suggest that the social conditioning of the

¹ Dr.sc. Nebojša Lujanović, Department for Culture, Media and Management, Academy of Arts and Culture in Osijek, Croatia
nlujanovic@aukos.hr

scientists exists are being discredited as the enemies of science. And it all takes place in the pandemic context when all those suppressed components of knowledge and science are disclosed: power, profit, social context, privileged ideological positions etc. Paradoxically, as we simultaneously get conflicting scientific explanations, coming from the sources that have just recently broadcasted completely different constataions, the public has consensually agreed to declare all of them as ‘truths’.

The status of truth is defined by complex relations consisting of numerous layers. Man has never been in such a complex network of social relations, never has he been so dependent on many institutions and processes, never surrounded by so much information. These multiplying relations make the detection of power forces particularly difficult, even if we put market mechanisms, corporations, media and social networks aside. We are facing with problem of knowledge from the beginning of man’s attempt to understand the world around him, but postmodern conditions implies more smoothness in covering power mechanism.

The situation was surely simpler and more transparent in the seventeenth century in which we follow Tyll, the main character of the homonymous novel by Daniel Kehlmann (published in Croatian in 2020). Tyll is a jester and wandering circus performer. As a son of a man who was once convicted as heretic for reading the wrong books, Tyll is now wandering around the world with the same burden, offering a different kind of truth through his jokes and pranks. But still his world is defined by feudal relations of nobility and prelates whose ‘truth’ he confronts, just like his father did.

In a similar manner operates Mladenka Kostonoga, the heroine of the homonymous novel (2020) by Želimir Periš. In comparison to Tyll she operates in a more recent past. Rejected and persecuted the girl survives using magic and fortune-telling until she becomes involved with the case connected to the very heart of the monarchy power. In this situation she will demonstrate more sensibility than those who lay claim to reason (like presenters of sacral and profane centers of power; teachers and priests).

Weather we stick with the contemporary science or literary examples, it is evident that knowledge and science need to be dethroned from their privileged positions. We need to dig deep into the arena of culture, or more precisely, we need to invoke those authors and theses that expose culture as non-homogenic and unstable structure based upon constant tension between different poles of power distribution. In so doing we should start with than Therry Eagleton (2002: 19-20), an exemplary author who refuses to consider culture as a one-way narrative of universal humanity, but a diversity of various forms, each of which has its own principles of development. After diversity, Eagleton mentions the dimension of conflict; on the surface culture may seem as a balanced sphere of values and beliefs, but underneath it is actually an arena of political conflicts in which those forces that currently prevail tend to present its dominance as a ‘natural’² condition (ibid: 38).

If we think of knowledge in global relations, we’ll notice the need to rename the term ‘knowledge’ into ‘hegemonic knowledge’: some of our (European) concepts of knowledge ignore possible contributions of the cultures and ethnicities outside of the Western centric civilisational circle. Therefore, the knowledge is connected with the privileged identities (political, class, race, gender, ethnical) and positions. The space we inhabit is not merely a

² Nikola Petković (2020) uses phrase ‘naturalizing culture’ (‘oprirođenje kulture’), attributing great importance to that concept, in context of ideology and production of meaning, therefore relations to. He considers the politics as subordinate power to that kind of understanding of culture.

position, it is a discursive place from which the knowledge is generated (Elabor-Idemudia, 2011). So, we will deal with the power position at which knowledge is being produced.

What is science actually?

There are various types of knowledge in a society, but it is important to mention that the most dominant and accepted one is the scientific one. It is the kind of knowledge we have obtained by following the prescribed methods of objectivity, measurability and repetitiveness in experimental conditions.³ Also, there is a consensus regarding methodologies used and the very structure of the scientific community. Still, the phenomena that are not measurable and repetitive do exist; we can state that. It is also important to mention that when it comes to the scientific knowledge, there are opposing currents derived from disagreements about mentioned methodologies, as well as structural differences within scientific community.⁴ However, the texts chosen for this purpose offer description of the situation that preceded the dominance of scientific knowledge, whereas this pre-scientific state can serve as analogy of the current times. The contexts are definitely different, the relations more complex, the hierarchies more diversified, but the mechanisms of power – knowledge relations are, on a model level, almost the same. It is evident in chosen text.

In Kehlmann's novel *Tyll* we witness a chaotic mile of European history marked with Thirty Years' War, but the aspect of the novel that is the most relevant is related to the knowledge and statement. The prelates use phantasy Bible stories; Jesuits use even the elements of alchemy; mathematicians are looking for dragons whose blood can cure plague; Claus, the hero's father, uses ancient scripts and signs to cure his wife. We see a range of phantasy statements, relatively equal in a sense of content. Still, hierarchy is established as a result of power relations. And some will still fight the 'truth' of their phantasy.

In a similar manner is the knowledge matter relativized in Periš's novel *Mladenka Kostonoga*. Mladenka is a little girl Gila, constantly under suspicion for witchcraft, superstition and heresy. Even though at the end of the 19th century rationalism penetrates even the most neglected parts of Austro-Hungarian Empire, all of its transmitters (clergy, enlighteners, clerks, political functionaries, village teachers) are more prone to superficial and superstitious stereotypes and immoral blasphemy than Gila herself. It is only that their superstitions and immoral are legalized through the positions of power.

If we, after a brief visit we made looking at the two experts of fiction, apply the model of these two imaginary situations (the reality that did not, but could have happened, which is how

³ Modern science has gone centuries-long way to reach its current state, but the most intensive development started with philosopher René Descartes and his modern rationalism (Cogito, ergo sum). After ratio has become the central point, the 'tools' were standardized for ratio to use: methods were formed with help of mathematic and formal logic models. Science based on trust in human ration functioned using the two as its major elements until certain scientist of the twentieth century did not relativize previous components of universality and objectivity (most dominantly Thomas Kuhn with his notions on conditioning and constructing the 'truth') (Oraić Tolić, 2011: 19-92).

⁴ This brief summary of science development may tempt us, which many could not resist, to perceive that development as a progressive linear movement in which every phase has its highest, most justified purpose and always gets implemented into the following scientific form, which is at the higher degree in terms of functionality. Michel Foucault is one of the authors who offers other point of view, in his text *Archaeology of knowledge* (1969). He insists on the terms of fractures, discontinuity and instability into the diachrony of science (although we see similar tendency in, for example, Friedrich Nietzsche). In the historical context of knowledge mobility, the historicists have tried to 'straighten' or readjust the fractures and discontinuities in order to gain a homogenous final narrative, all that while bringing the relative documents onto the monumental level (Foucault, 2019: 12-16).

literature is perceived) to the contemporary science, we reach a simple theoretical conclusion about relativity of science. According to Foucault (2019: 65-71), who takes theoretical position between transcendental subject and psychological subjectivity, there are patterns in the process of constituting of knowledge and they are formed like net of different elements. It is the system of relations which includes specific types of linkage, analysis, synthesis and categorization. It means that the form of knowledge depends on the position of scientist.⁵ If we accept the fact that these positions and statements are numerous, we are faced with the problem of determining the boundaries. Which one will dominate? What kind of relations will be established among them? Different times offered different answers to these questions. Those statements can be contradicting, complementary or equivalent (ibid: 76-87). But, beside particular statements, we are interested in the mechanism of their establishing and attributing the status of 'truth'.

Tyll and Mladenka Kostonoga: The guides through the past that is present

In order to continue our analysis, it is necessary to provide more detailed insight into the imaginary worlds of both authors - the worlds analogous to the contemporary knowledge matters, at least on the thesis level, as the part of the past that is actually the present. Daniel Kehlmann is a contemporary German author, famous for its historical novels, translated into many languages, including Croatian. *Tyll*, his last novel published here, did not reach the popularity of the previous one, *Measuring the World*, but has attracted readers' attention mostly due to its stylistic and structural expertise, as well as various themes it addresses.

The easiest way to define *Tyll* is to say it is a picaresque novel in which we follow the endeavours of a jester and a performer during the Thirty Years' War. Tyll's growing up is the structural axis of the novel, but it does not operate on a linear level. Eight different chapters cover only one episode in Tyll's life, but despite narrative ellipses the reader gets a complete insight into the complex and chaotic world of Europe at that time. Poverty, plague, inquisition, wars, empires, politics and diplomacy are motivational sets that complete the mosaic. Alongside to these sets we follow Tyll's maturing through the influence of his father, the miller and self-thought man, who conflicts the dominant dogmas. Later we follow Tyll's vagabond life - from adapting circus skills to his infiltration into the imperial circles as a famous jester, all the way to the end of his career. Within usual framework of picturesque novels, main hero or *picaro* is somewhat of a litmus-paper, an indicator showing the measure of immorality, ideological narrowness, irrationality and political stupidity of those times, but to a same extent, of the current situation too.

After his father is accused of heresy and sentenced to death Tyll, being just a little boy, is forced to flee. On the run he meets a girl named Nele and they both get adopted by the circus leader who was impressed by their skills. In the following episodes Tyll is already a famous performer, even the emperor himself sends his people to get him. Consequently, Tyll is involved with the German queen, originally British, and develops diplomatic relations with Czech and Swedish kingdom that in an already belligerent Europe threat with new wars. Following the sad destiny of German queen, Tyll uncovers the irrationality of the kings that leads to great suffering, that even he himself witnesses in one of the following episodes. After pits and battlefields, Tyll is

⁵ Foucault (ibid: 65-66) takes the medical doctor as example. If he represents certain form of knowledge, we must ask ourselves questions: who speaks, who gives him authorization, who confirms his status and power, who sets the norms that must be obligated, who defines the frame of relations and hierarchies, inside what kind of institutions, with what kind of praxis etc.

an elderly servant of the emperor, the one that abandons his poor queen and disappears from the scene, while Nele finds her happiness far away from him.

In a same year the novel of a multitalented local author Želimir Periš was published in Croatia. One could also consider it a picaresque novel, even though its level of textual heterogeneity is much higher, which is a result of the postmodern playfulness through the use of various discourses. In the novel *Mladenka Kostonoga* there are inquisition records, culinary recipes and music reviews, ethnologic inscriptions, as well as an interactive game with various ending choices. Discursively different chapters are still connected through the tight fabular line following the life story of the heroine, a young witch named Gila. Even though she does not fit into the category of *picaro* (the travelling jester), Gila functions in almost the same manner. We follow her story from early rejection, over her growing up period, followed by the accusations for heresy and escapades, to getting hooked up with the young emperor, allegedly rejected successor, who takes her into the very heart of the Austro-Hungarian Monarchy. Along the way she meets the representatives of the dominant ideologies – teachers, priests, clerks, judges and even important politicians. She uncovers the same layers as Tyll does: immorality, irrationality, political stupidity... While describing the past this novel actually deals with the present. The seemingly marginal motive of knowledge that appears in the outlined narrative structure to describe the contamination of knowledge with the elements of power, hegemony and violence, is particularly significant. And it is as much the part of the past as it is of the present.

The question of knowledge and power in the novels *Tyll* and *Mladenka Kostonoga*

Everything has become possible, even the constatations on relativization of (scientific) knowledge, when Michel Foucault, whose contribution is a key element for our discussion on relation between knowledge and power, separated the two terms from the title of his book – words and things. The language has become closed within itself, so every possible being that would exist outside the language has been withdrawn. This implies that we move along the following line: language – arbitrary – signification – articulation,⁶ which means that in any case, and so in the case of knowledge too, we need to keep in mind the temporary nature and conditioning of meaning. Humanistic sciences are therefore being reduced to the ‘representations’ of the ‘outside’ world through language, thoughts, attitudes, symbols (Foucault, 200: 369:389).⁷ If we fit them into the social context and pursue their structural regularities, then we will reach Foucault’s concept of episteme as hierarchy structures within language and perception, conditioned with cultural and historical background (ibid: 391).

In the sphere of knowledge, contextually conditioned hierarchy that manifests itself through the hegemonic relations between various positions of power can be detected in both novels. In the central part of this paper, we can describe those narrative situations. In *Tyll* those are mostly the ones regarding the hero’s father, Claus. In the beginning of the novel, Claus is holding the head of the powerless Agneta, who barely survived giving birth. She utters the Greek words she believes to have special power (so called squares - the words that after the transposition of the letters still holds the same meaning, even if read backwards), although she has no idea what

⁶ These relations are noticeable in Ferdinand de Saussure’s work (arbitrariness of sign) and authors who referred to structural linguistics.

⁷ In these statements, Foucault is implicitly referring to previous philosophical tradition that suggested ‘language closure’. Focusing on the problem of language and its relations to outside reality, it has been posted that reality outside language is not reachable; as we can only think and understand through the concepts inscribed in the language, that is the only reality that we can rely on (from Ludwig Wittgenstein and Martin Heidegger to Jacques Derrida, and so on).

they mean (Kehlmann, 2020: 42-43). Claus, panic-stricken by the lack of medicine, uses the knowledge he previously acquired from his teacher, the invoker of the ghosts. Also, somewhat of his knowledge stems from reading the books prohibited due to the religious index of that time. After his wife recovers, the group of Jesuits knocks to his door, allegedly interested in his knowledge. They arrive, as they say, 'in the name of Christ' and interrogate him undercover. To their friendly curiousness Claus responds in discovering his interests and reading habits, but they, again in the name of Christ, estimate that his beliefs are wrong and harmful, so they arrest him (ibid: 60-66).

The border between the two beliefs is arbitrary and determined by the Jesuits in the position of power. Seventeenth century is marked by the feudal system in which nobility and clergy, in cooperation with the royals, monopolize all the power. Even those less prone to critical analysis of Christianity, possibly due to their own religious sentiments, should be reminded of this socio-historical context: at that time, clergy also believed that dragons represent a threat to the cities and that it is their duty to trace them and discover an efficient remedy against them (ibid: 62). Or, to simplify the relation between two powers in this narrative: people who believe in dragons arrest and punish a man who believes in the power of correct word order. The ones that believe in dragons, as well as in the set of religious dogmas approved by the king, have institutions on their side. Claus is brought to trial - the prosecutor introduces a girl who supports the accusations through her false testimony. She claims that Claus taught her how to fly on the broom. The trial is a farse in which Claus pleads guilty to all the charges (even the ones that accuse him of causing rain and cold), hoping his sentence will therefore be milder. He admits he was wrong and gives up everything, even his 'stupid sense' (ibif. 76-80). Afterwards, Claus is sentenced to death, and his son Tyll must flee since his father was convicted for being a dangerous wizard.

One of the persecutors and judges in the case against Tyll's father, doctor Kircher, appears also in the end of the novel, in a scene in which the situation about the knowledge becomes completely absurd. Kircher, who charged Claus for witchcraft, spends his life in pursue of the powerful dragon, even though he has never seen one. He does alleged experiments and writes a book about them: to those infected with plague he gives the extract of sulphur and snail's blood, for he believes, snail's blood is a substitute for the secret power of the dragon's gall. Even though he is reminded that the dragon may not exist, he is not convinced, and believes that it being unattainable is actually one of its biggest powers (ibid. 219-220). The turn of events in this discussion on knowledge happens when he, discouraged in the pursue of the mighty dragon and cure for plague, remembers a tool that his teacher advised him to use in case he may need help: to utter the powerful words in a square (the same ones for which he arrested Claus and sentenced him to death a few decades ago) (ibid: 227 – 228).

Foucault claimed that the discourse production (and knowledge is a discursive formation) is a controlled process in every society, meaning it is selected, organized and redistributed by the procedures trying to control them. Methods are usually focused on the variations in prohibition, that is who, on which occasions and in which way is allowed speak about certain object or phenomenon (Foucault, 1994: 116-117). As we have witnessed in the previous example, the clergy, the holders of order and 'knowledge' that supports that order, use the mechanisms of force (army, courts) to determine what Claus is allowed to believe and what not. Moreover, Foucault mentions how this process of prohibition unfolds by completely arbitrary criteria: those discourses that come from 'the top' are truthful and useful *per se*, whereas those opposing them and coming from 'the bottom' are harmful and dangerous (ibid: 117-118). Subsequently, the criteria will be adapted through the simplified power relations and changed as their positions change, whereas essentially, the content of one knowledge may not be more meaningful than

the other. We have already seen this in an example of Kricher and Claus; there is nothing in the dragon's gull on one side, and the magic of the specific word order on the other, that one could use to determine subordinate relation - except for the arbitrary criteria attributing the status of real knowledge to one or the other.

We trace similar examples in the novel *Maldenka Kostonoga* where similar mechanisms operate in the field of knowledge. While growing up Gila experiences numerous adventures and survives many persecutions. She even gets involved in the Monarchian affair. The most significant of her endeavours happens at the very beginning of the novel when she tries to settle down in one village. She is already famous for her alternative crafts (like magic and witchcraft); the municipal officer asks her to help him solve the problem of delirious Ivanka, Mijo's wife that everyone believes has gone mad. Everybody has some theory on this alleged insanity, mainly rooted in guessing, stereotypes, gossip etc. The municipal officer (as a metaphor of institutions) is powerless; the teacher (the metaphor of new, but narrow knowledge) fails; the priest (the highest authority and representative of the dominant value system) fails as well. Except for the municipal officer, everybody else is against Gila's witchcraft and assistance. Still, using the simple deduction principles and following the right traces, Gila notices the patterns and concludes that Ivanka gave birth to a child with disability. Child's father Mijo, encouraged by the priest, took the baby away from Ivanka and left it in a cave. The secret was well kept before Gila discovers what really happened. It turns out that rejected Gila has the most efficient and morally righteous knowledge to offer (Perić, 2020: 46 – 56).

Even though she has not committed any transgression of the community rules or made violation of any moral code, Gila, being declared a witch, will suffer the consequences for the rest of her life. However, her entire witchcraft is nothing else but the possession of an alternative knowledge. She simply knows something that other people do not and this is what petrifies the holders of the 'official' knowledge (nobility and the Church). For example, she is brought to court for having the knowledge about herbs (ibid: 82 -84), only to witness how in the convent garden, in the company of one nun, the same kind of knowledge receives completely different treatment. Ozana, the nun, demonstrates her knowledge about herbs to Gila (this time it is not considered witchcraft), but when Gila shows even higher expertise, Ozana is willing to take her advice, even though it is the same advice Gila was previously condemned for. When the two engage in a discussion, Ozana objects Gila's usage of herbs for more complex, almost magical effects, while in the same time she mentions that some herbs can bring 'calm sleep under the protection of Virgin Mary' (ibid: 230 -236). We witness two arts of magic colliding in the convent garden, but it is only a matter of current hierarchy which one will be recognized as 'official knowledge'.

After a certain type of knowledge has been established as a fixed set of meanings and consensually accepted by the community, what remains to discuss is the questions of legitimization. Legitimization is ensured through the position of power. So is functionality, but if we ask for whom is this knowledge functional, we may make a full circle and return back to the position of power. Those in privileged positions of power will allocate the status of knowledge to the selected type of knowledge and align its functions with their positions of power. They will need to use a complex set of meanings to cover actually simplistic mechanisms of hegemony – and this is what brings us to ideology.

The road to knowledge leads through the labyrinth of ideology

Examples described in these novels make it quite clear that the established knowledge is nothing but a projection of hierarchically privileged collectives that use this knowledge to reinforce their position (ideology legitimizes social formations).⁸ Feudality and clergy enjoy the privilege of determining what knowledge is (it is their magic squares and statements against everybody else's) and even though this is pretty obvious, nobody really questions the mechanism. Neither Claus nor Gila. This is the point when we reach ideology and its mechanism, the one that is directed towards its own naturalization; ideology as a particular opinion has become universal, and its arbitrariness defined as a 'natural state'. Or as Milivoj Solar (2009) puts it, ideology becomes mythology. It becomes a condition that critique and re-examination no longer reach.

Even though the novel deconstructs dominant ideological patterns of knowledge and relativizes them through situations in which distinction between acknowledged and unacknowledged knowledge is abolished (Claus' and his persecutor's magic squares; magic potions of Gila and the nun), the superiority of the privileged knowledge is never really at stake. Claus and Gila are not aware of these privileges, even though they act subversive towards it, precisely because they are captivated by the mechanism of ideology that naturalizes this knowledge. What must be known and is allowed to be known is natural and beyond question in the given circumstances, even though it is actually determined by a judge or a nun. The road to cognition goes through the labyrinth of ideology.⁹

Towards the sociology of knowledge and pandemic

As since is ideology, science-based knowledge is ideologized and its theory conditioned.¹⁰ It starts from the position that implies certain particular system of value. In the case of two competitive types of knowledge, dominance belongs to the one whose structures correspond to the values of the group that accumulates more power. Marxism and structuralism are the theoretical paradigms we can refer to (similarity or regularity of the structure, as well as its inscription into economic relations), alongside with the theories of the post structural spectrum that include the social production in general and were structuralized to the level of multiplication and relativity. The power relations described here are always temporary and differently articulated under different conditions (Stoddart, 2007).

Moreover, significant part of argumentation for the presented theses can be found in the sociology of knowledge that covers this dependency of knowledge on the social position. The

⁸ With his bold statements Slavoj Žižek simplifies the discussion: ideology is in general the praxis of meaning production under specific conditions. Since every position is ideological so is every 'truth' nothing but an ideological construct. The change lies in a fact that there are no longer privileged ideological positions: all of them are relative and arbitrary (Radmanović, 2014). Therefore, we are invited to deal with the conditions of their production.

⁹ The final degree of ideology development is manifested in totalitarian societies (for example, Soviet Union) in which science and ideology merge to the point that one can no longer distinguish the two. These positions merge so that politicians can become scientists and scientists become politicians. This model of knowledge is referred to as 'reciprocal co-optation' – the situation in which ideological elite establishes tight bonds with experts and intellectual elite, to their mutual benefit, but at the expense of the knowledge itself (Kojevnikov, 1999).

¹⁰ This statement, in sort of reversal, can also be applied to theses suggested in this work. If every science is conditional and depends on the system of belief and value, then it goes to presented conclusions too. It does not mean that we need to reject it, only to be aware of that conditionality.

scientists from that field¹¹ have discovered that specific knowledge is not changed due to the inner logic, but due to the external social factors that affect the processes, like for example: the perception of the problem, determination of theoretical formulation or the evaluation process (Merton, 1937). Bruno Latour mentions how science is not abstract, it is a set of practices that depend on the complex network of forces, which is the reason why we need to modify the term ‘truthfulness’ introduced by the traditional approach to science (the truth is the point in which interests overlap) (Kennedy, 2010). Or, as Karl Mannheim notices, two same methodologies can lead to different results because they are coming from different ‘perspectives’ (ideologically contaminated positions), which brings us to conclusion that every cognition is inscribed in its time and space (Basu, 2012; Mannheim, 2007).

After reinforcing the arguments for the same theses, we may consider its contemporary application.¹² The situation with pandemic, or more precisely, how the knowledge functioned in the media and society in 2020 and 2021 is a complex set of problems – in this case, the examples from literature can help distinguish and illuminate some of them. We have witnessed the process of forming the corpus of ‘knowledge’ about significant global phenomenon (virus). If we have been able to create objective distance from the dominant catastrophe narrative, we could have noticed the contradictions in the very structure of that knowledge. Furthermore, one could notice the folding up of the power relations in the very narrative; confrontations of ‘truths’ offered by specific media, politicians, journalists and medical experts. Scientifically examined and relevant theses would at some point be rejected, only to be accepted just a few months later (like the ones about the effectiveness of the vaccines, or the recovery effects). Finally, it is all due to theses being appropriated by the centres of power. Since this is an ongoing process in the moment this paper is being written, the theses articulated here may serve as encouragement for the initial attempts of the analytical retribution with what took place in the past two years in the domain of knowledge and science.

¹¹ It is a very heterogenous group of scientists of different orientations, for example, in a chronological order: K. Marx, E. Durkheim, M. Weber as the representatives of the old school of sociology, then the German philosophers (M. Scheler, K. Mannheim, L. Fleck) as well T. Kuhn and M. Foucault with his significant contribution, as well as some contemporary philosophers E. Laclau, C. Mouffe, P. Ricoeur, etc. (Keller, 2006).

¹² On the other hand, if one puts the sensitive topic of pandemic aside, one could analyse the relations of knowledge and power on the example of patriarchal and heterosexual matrix and how the gender power relations reflect knowledge. This is where epistemology meets feminism - feminist critique questions the universality as the basic premises of epistemology (does our knowledge belong to everybody, is it available to everyone to a same extent?) (Nash, 1994; Hankinson Nelson, 1994).

References

- Barker, Chris (2008): *Cultural studies, Theory and Practice*. London, SAGE Publications Ltd.
- Basu, Sudeep (2012): 'Rethinking Knowledge as Ideology', *Social Scientist Vol. 40, No. 1/2* (pp. 69-80).
- Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Elabor-Idemudia, Patience (2011): 'Identity, Representation, and Knowledge Production', in *Indigenous Philosophies and Critical Education: A Reader*, ed. Sefa Dei, G.J., Peter Lang Inc. (pp. 142-156).
- Foucault, Michel (1980): *Historija ludila u doba klasicizma*. Beograd, Nolit.
- Foucault, Michel (1994): *Znanje i moć*. Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Foucault, Michel (2002): *Riječi i stvari (arheologija humanističkih znanosti)*. Zagreb, Golden marketing.
- Foucault, Michel (2019): *Arheologija znanja*. Zagreb, Mizantrop.
- Hankinson Nelson, Lynn (1994): 'What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge by Lorraine Code (review)', *Canadian Journal of Philosophy Vol. 24, No. 2* (pp. 295-326).
- Kehlmann, Daniel (2020): *Tyll*. Zagreb, Fraktura.
- Keller, Reiner (2006): 'Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge', *Historical Social Research Vol. 31, No. 2* (pp. 223-242).
- Kennedy, Ducan (2010): 'Knowledge and the Political: Bruno Latour's Political Epistemology', *Cultural Critique No. 74* (pp. 83-97).
- Kojevnikov, Alexei (1999): 'Dialogues about Knowledge and Power in Totalitarian Political Culture', *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences Vol. 30, No. 1* (pp. 227-247).
- Lynch, William T. (1994): 'Ideology and the Sociology of Scientific Knowledge', *Social Studies of Science Vol. 24, No. 2* (pp. 197-227).
- Mannheim, Karl (2007): *Ideologija i utopija*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Merton, Robert K. (1937): 'The Sociology of Knowledge', *Isis Vol. 27, No. 3* (pp. 493-503).
- Nash, Kate (1994): 'The Feminist Production of Knowledge: Is Deconstruction a Practice for Women?', *Feminist Review No. 47* (pp. 65-77).
- Oraić Tolić, Dubravka (2011): *Akademsko pismo*. Zagreb, Naklada Ljevak.
- Periš, Želimir (2020): *Mladenka Kostonoga*. Zagreb, Naklada OceanMore.
- Petković, Nikola (2020): *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu*. Zagreb, Disput.
- Ramadanovic, Petar (2014): 'No Place Like Ideology (On Slavoj Žižek): Is There A Difference Between The Theory of Ideology and The Theory of Interpretation?', *Cultural Critique Vol. 86* (pp. 119-138).
- Solar, Milivoj (2009): *Nakon smrti Sancha Panze*. Zagreb, Naklada Ljevak.
- Stoddart, Mark C.J. (2007): 'Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power', *Social Thought & Research Vol. 28* (pp. 191-225).

DIGITALNA MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA I PROIZVODNJE BEZBEDNE HRANE U KONTEKSTU EKONOMSKOG RAZVOJA DRUŠTVA

Apstrakt

Proces digitalne transformacije koji je u središtu četvrte industrijske revolucije suštinski menja način na koji proizvodimo dobra, usluge i odnose u ekonomiji. Redefinišu se odnosi među ljudima u svim poslovnim podsektorima, a pozicija zadruga jača internacionalnost. Navedeni projekat preuzima vodeću ulogu nauke i kontinuirane edukacije ljudskih resursa na svim nivoima organizovanja zajednice. Ekonomski kontekst organskih poljoprivrednih gazdinstava i konglomerata obuhvata nekoliko parametara i postulata od značaja za privredne subjekte i državu. Organska poljoprivreda ima mnoge prednosti u odnosu na konvencionalnu, posebno u oblasti zdravlja ljudi što potvrđuje posvećenost poljoprivredne proizvodnje. Organska poljoprivreda se vezuje za multifunkcionalni karakter poljoprivrede i za očuvanje sela, tradicije, narodne kulture, tradicionalnih zanata, seoskog turizma i posebnog tipa tj. eko-turizam. Nerazvijena svijest potrošača, nerazvijeno tržište, mala potražnja i nizak životni standard, visoke cijene kontrole i sertifikacije, neupotreba pesticida, samo su neki od mnogih problema sa kojima se suočavaju proizvođači u ovoj oblasti poljoprivrede. Srbija ima značajne resurse za razvoj poljoprivredne proizvodnje, što predstavlja izveznu šansu zemlje.

Ključne reči: ekonomija, organska poljoprivreda, gazdinstva, bezbedna hrana, Srbija

Abstract

The economic context of organic agricultural holdings and conglomerats includes several parameters and postulates of importance for economic operators and the country. Organic agriculture has many advantages over conventional especially in the area of human health which affirms the commitment of agricultural production. Organic agriculture is associated with the multifunctional character of agriculture and to the preservation of villages, traditions, folk culture, traditional crafts, rural tourism and special type ie. eco-tourism. Consumers underdeveloped awareness, the underdeveloped market, low demand and low standard of living, high prices of control and certification, lack of use of pesticides, are just some of the many problems faced by manufacturers in this field of agriculture. Serbia has significant resources for development of agricultural production, which represents the country's export opportunity.

Key words: Economy, organic agriculture, farms, safe food, Serbia

¹Međunarodna akademija Nauka, Umetnosti i Bezbednosti – MANUB
Univerzitet Privredna Akademija u Novom Sadu
Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Beograd
Univerzitet „Sveti Kiril i Metodij“ Veliko Trnovo, Bugarska
Ukrajinska Tehnološka Akademija, Kijev, Ukrajina

Uvod

Digitalna transformacija koja se u širem kontekstu naziva i četvrtom industrijskom revolucijom može dati snažan stimulans dugoročnom razvoju svih oblasti privrede. Surovi uslovi koje diktiraju nosioci procesa globalizacije iniciraju promišljen koncept nastupa sa inkorporacijom inovativnih paradigmi poslovanja. To podrazumeva implementaciju novih tehnologija u funkcionisanju poljoprivrede i državnih institucija u kontekstu uključivanja znanja i iskustava diplomatskog nastupa u svrsi pobede suparnika na ekonomskoj pozornici. Digitalizacija podrazumeva upotreba komplementarnih inovacionih tehnologija u segmentu poslovnog angažmana u funkciji ostvarivanja nadmoći na tržištu roba i usluga. Sadašnja zloćudna pandemija COVID – 19 sa ogromnim ljudskim žrtvama i ekonomskom kataklizmom u svim državama predstavlja esencijalni izazov za organe vlasti, rukovodstva poslovnih subjekata, zaposlene i čitavo stanovništvo, te je digitalizovani sistem poslovanja u velikoj meri doprineo neometano funkcionisanje određenih grana.

Osnovni problem ove studije je analiza značaja organske proizvodnje, kako u savremenom svetu, tako i kod nas. Zaštita i sprovođenje inovacija kao neizostavnih faktora i izvora stvaranja poljoprivrednog razvoja je preduslov konkurentne prednosti u savremenoj organskoj poljoprivredi.

Predmet ovog istraživanja je konjunktivni odnos između organske proizvodnje i ukupnog nacionalnog ekonomskog razvoja i konkurentskih prednosti u savremenom svetu. Konkurentna prednost, a samim tim i razvoj poljoprivrede ne postoji izvan okvira globalizovanog tržišta, a istovremeno je usko povezan sa intelektualnim kapitalom i procesom inovacija i njihovim strateškim upravljanjem. S obzirom na značaj poljoprivrede za ekonomski razvoj zemlje, cilj ovog istraživanja je opis direktnih veza i uslovljenosti organske proizvodnje i upravljanja kvalitetom u sektoru poljoprivrede Srbije.

Svrha ovog rada je da ukaže na značaj razvoja organske poljoprivrede, proizvodnje i inovacija u organskoj poljoprivredi u realizaciji razvoja poljoprivrede, a samim tim i konkurentnosti u uslovima globalizovanog tržišta.

Poljoprivredno područje je izuzetno važan prirodni resurs za poljoprivrednu proizvodnju i život ljudi. Istraživanja su pokazala stabilan rast potražnje za organskom hranom i pićem na svetskom tržištu. Cilj organske poljoprivrede je proizvodnja kvalitetne i bezbedne hrane na ekološki održiv način. Takva proizvodnja poboljšava zdravlje i produktivnost međuzavisnih zajednica – ljudi, životinja, biljaka i zemljišta. Prednosti organske proizvodnje u odnosu na konvencionalnu su brojne, a podaci nadležnih pokazuju konstantan rast organske proizvodnje i interesovanja za ovu oblast. Srbija je takođe prisutnija u ovoj vrsti proizvodnje zbog raspoloživog zemljišta koje nije kontaminirano. Organski način proizvodnje ima veliki ekonomski značaj i može doprineti razvoju ruralnih područja, a time i celokupne poljoprivrede.

1. Digitalizacija u poljoprivrednim subjektima

Savremeni svet karakterišu tektonske promene u svim sferama javnog života. Najkrupnije promene dešavaju se u oblasti komunikacija i novih tehnologija, koje se inkorporiraju u svim segmentima društva. Strateški koncept preoblikovanja poslovnog i socijalnog ambijenta koji je od vitalnog značaja za državu i kompanije naziva se digitalna transformacija. Sprovodi se koncept korenite reorganizacije javnih politika, ekonomije i biznisa u kontekstu dugoročne investicije na svim stepenima strukture konkretne zajednice. Polazeći od činjenice da je u

budućnosti jedino izvesna neizvesnost, pojavljuje se potreba za modernizacijom svih poluga sistema po ugledu na modalitete prosperitetnih država. Naredni period pripada generacijama tehnološkog, informatičkog i robotizovanog opredelenja. Nove digitalne IK tehnologije kao osnova društvenog i privrednog progressa, uključuju inauguraciju tog fenomena u poslove prevoza ljudi i robe. Ovo logično povezuje saobraćajno - transportne delatnosti i procese digitalizacije.²

Snažan trend implementacije inovacija i postmodernih tehničko – tehnoloških otkrića u cilju opšteg progressa tretira se terminom digitalna revolucija. Ulaganja u navedeni proces mora pratiti i uspon ljudskih resursa, kao neophodan preduslov za uspešnu digitalizaciju ustanova državne uprave i ekonomije u javnom i posebno privatnom sektoru. Istraživanja pokazuju da digitalizacija postaje prvorazredna tema na planetarnom nivou. Kompetentne međunarodne studije ukazuju da će svetski izdaci za digitalnu transformaciju dostići dva biliona dolara do 2022. godine, pri čemu kompanije izdvajaju 10 % prihoda za podsticanje digitalnih koncepcija. Stav je da digitalna transformacija radikalno menja način proizvodnje i plasmana dobara i usluga u svim privrednim granama, kao i odnose među ljudima, između poslodavaca i zaposlenih, prodavaca i kupaca na tržištu. Navedeni postulati primenljivi su u svim privrednim i vanprivrednim granama, samim tim i u poljoprivredi i zadrugarstvu.

Digitalizacija pojačava ulogu kompanija kao učesnika u međunarodnim ekonomskim odnosima u svrsi ostvarivanja konkurentne prednosti na inostranom tržištu. Činjenica je da transnacionalne korporacije imaju proizvodne pogone i predstavništva u različitim delovima sveta, što bitno usložava njihovo funkcionisanje i postizanje projektovanih ciljeva. Međutim, procena rentabilnosti poslovanja, odnosno produktivnosti i troškova ohrabruju menadžmete TNK da diversifikuju svoje aktivnosti, kako prema delatnostima tako i geografski. Tako kompanije postaju međunarodne diplomate koji svojim poslovnim delovanjem doprinose i unapređenju odnosa među državama. Primer produktivne digitalizacije je mala baltička država Estonija, koja se pre 20 godina orijentisala ka digitalizaciji zemlje. Građanstvo je zadovoljno reformom javne uprave, naročito stoga što su Estoncima dostupni sve informacije iz baze podataka koja je potpuno otvorena, izuzev kada stanovnici žele da budu zatvoreni.

Srpsko društvo opredeljeno je za digitalnu transformaciju u svim sferama i nivoima bitisanja. Digitalna koncepcija trenutno je najbrže rastuća srpska industrija, što će nesumljivo biti i u budućnosti. Svetski teoretičari su prijatno iznenađeni tim fenomenom nazvanim „Tehnološki bum u Srbiji“. Predviđa se da će sledeći zamah srpske ekonomije biti proizvodnja litijuma, zbog čega je korporacija „Rio Tinto“ uložila 200 miliona dolara u istraživanja rude jadarita u okolini Loznice. Numerički pokazatelji su veoma afirmativni:³

- IT sektor predstavlja 6 % srpskog BDP;
- Izdvajanja iz budžeta Srbije za informaciono komunikacione tehnologije u 2021. godini iznose 10,5 miliona evra;

² Nešković, S., The National Security Paradigm and National Interest in Postmodern Globalization Flows, Cross - Border Book Series "New Challenges to Security and Development of the Balkans" Vol. 7, Problems of National and Corporate Security, Proceedings of International Scientific Conference 22 - 23. 11. 2019, University "St. Cyril and St. Methodius" Veliko Tarnovo Bulgaria, 2020, p. 14.

³ Nešković, S., Reconceptualization of the Higher Education System in the Countries of Southeast Europe in the Processes of European Integration and the Impact of the Pandemic C O V I D - 19, Thematic papers, PHILOSOPHY DURING THE TIME OF PANDEMIC, Third International scientific conference "Geopolitics in the Black Sea region", Proceedings, Belgrade, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences - Institute for the study of societies and knowledge and Center for strategic research on national security - CESNA B Belgrade Serbia, 2021, p. 12.

- Zaposleno u sektoru je oko 45 000 ljudi;
- Prosečna zarada zaposlenih na IT poslovima je 175 000 dinara, što je tri puta više od prosečne zarade u državi;
- Ulaganja stranih firmi u poslednjih šest godina je preko 500 miliona dolara;
- Izvoz IT sektora u 2021. godini iznosiće 1,7 milijardi dolara što je povećanje od 60 % u odnosu na 2017. godinu, sa stopom povećanja od 25 – 30 % godišnje;
- Obrazovni sistem proizvodi 5 000 IT diplomaca na godišnjem nivou;
- Početkom 2021. godine u IT sektoru Srbije bilo je zaposleno 28 200 lica, pri čemu konstantno nedostaje 7 000 izvršilaca;
- Vlada Republike Srbije opredelila je 177,6 miliona evra za unapređenje digitalne ekonomije i inovacionog poslovanja, koji će se realizovati kroz 35 projekata;
- U kontekstu razvoja digitalnih veština i telekomunikacione infrastrukture u 2021. godini uručeni su računari i adekvatna oprema za 950 škola, pri čemu je 90 000 domaćinstava u ruralnim područjima obezbeđeno telekomunikacionom infrastrukturom;
- Tokom narednih tri godine, putem grantova biće dodeljeno 3,5 miliona dolara u svrhu podrške za oko 100 domaćih startup subjekata, preduzetnika, mikro, malih i srednjih preduzeća.

Demografska istraživanja pokazuju da naučni radnici i visokoobrazovani Srbi masovno odlaze u inostranstvo u potrazi za boljim standardom. Ta konstatacija ne odnosi se na zaposlene u IT sektoru, gde je uočljiva suprotna tendencija povratka kvalifikovanih ljudi. Oni se vraćaju u domovinu sa stečenim modernim informaciono – komunikacionim znanjima, veštinama, kontaktima i kapitalom. Srbija je iskazala odlučnost za dalji razvoj savremenih tehnologija i njihovu primenu u svim segmentima društva. Stoga se sprovodi reforma normativnog okvira i pružaju poreske olakšice radi privlačenja investitora. Akcenat se opravdano daje reformi sistema obrazovanja, sa uvođenjem informatičkih predmeta na svim stepenima. Odgovorni subjekti zemlje ulažu napore za dalju afirmaciju tehnološke sfere u građanstvu. Ovde ukazujemo potrebu za sadržajnom implikacijom digitalne infrastrukture u svim područjima srpskog preduzetništva, naročito u agraru, zadržarstvu i turizmu koji označavaju objektivnu šansu Srbije na međunarodnom tržištu roba i usluga.

Aplikacije i principi digitalne transformacije mogu se implementirati, uz uvažavanje specifičnosti poslovanja konkretnog zadružnog pravnog lica. Digitalizacija označava da se proces reorganizacije poslovanja transformiše u digitalnu organizaciju. Digitalizacija treba da doprinese eliminisanju svih prepreka u poljoprivrednoj proizvodnji, obezbeđenju sirovina, transportu i plasmanu proizvoda, uz sve manje prisustva izvršilaca, što treba da rezultira smanjenju troškova i povećanju kvaliteta proizvoda i usluga. Temelj digitalne infrastrukture čini informacija, korisni podaci. U uslovima burnih promena u globalnoj zajednici i surove konkurencije u planetarnom ambijentu digitalne tehnologije postaju esencijalni pokretač razvoja preduzetništva i svake pojedinačne tvorevine.

Razmena informacija između različitih aktera u poslovanju zadruga znači da se na ponudu i potražnju može odgovoriti u stvarnom vremenu, što doprinosi efikasnijem korišćenju vlastitih resursa u svim fazama poslovanja. Informaciono – komunikacione tehnologije pomažu da se smanje ljudske greške koje su najveći uzrok anomalija u svim etapama ciklusa poslovanja. One

moгу formirati osoben multimodalni sistem monitoringa. Posebni pomaci mogući su u domenu eksploatacije vozila, manipulativnih sredstava i saobraćajno – transportnih kapaciteta. Digitalne tehnologije menjaju i sama vozila, u smislu automatizacije transporta i uvođenja inteligentnih, odnosno ekološki zdravijih vozila. Takođe, angažovanja ljudstva i kretanja robe sa transportom do krajnjeg korisnika u zemlji i inostranstvu. Pored toga, mogu inicirati raznovrsne inovativne aktivnosti i obezbediti mobilnost za sve, uz pojavu novih učesnika i modernijih vidova stvaranja nove vrednosti u okruženju zvanom ekonomija znanja.

Informacione tehnologije omogućavaju da buduća rešenja budu utemeljena na ekološki podobnim sirovinama, pametnoj proizvodnji i konkurentnim proizvodima. Digitalna infrastruktura omogućava kvalitetniju komunikaciju na svim relacijama u organizaciji i širem poslovnom okruženju. Pored informacije, osnovu digitalizacije u ekonomiji čine investicije i nova rešenja. To implicira zahtev da se u okviru zadrugarstva pokrenu poslovne forme, vizije marketinški modeli i inkorporiraju nova informatička rešenja, u konceptu pobede suparnika na tržištu roba i usluga, posebno prema standardima Evropske Unije. Adekvatan pristup primenjuje se i u sferama održivog razvoja, zaštite i unapređenja životne sredine. Kooperativnost, povezivost i automatizacija u poslovanju su komplementarne kategorije koje se međusobno učvršćuju, sa tendencijom da se vremenom potpuno integrišu. Međutim, informatički stručnjaci su jednoglasni: mnoštvo firmi poseduje samo elementarne prepreke za moguće napade, a mnoga mala preduzeća nemaju sredstva niti stručna lica koja bi redovno unapređivala njihovu digitalnu zaštitu.

Vanredne mere, posebno vanredne situacije proizvod su krupnih kriznih stanja sa razornim posledicama u posmatranoj zajednici, prvenstveno ljudskim žrtvama. Prevencija vanrednih događaja kao njihovih uzročnika podrazumeva brojne aktivnosti kompetentnih faktora. Proizvedeni rizici, kao što je i globalna epidemija COVID – 19, označavaju potencijalne opasnosti po stanovništvo i ostale činioce državnih celina. Svaka treća kompanija u Srbiji ubrzala je rad na digitalizaciji tokom epidemije korona virusa iako se poslovanje preduzeća u mnogim oblastima u velikoj meri usporilo.

„Moderno doba, kanalisano procesima globalizacije, karakteriše se sticanjem nadmoći u planetarnim razmerama, što predstavlja rezultat ne samo vojne, nego i ekonomske, tehnološke i razvojne supremacije nad protivnicima. Kao što je nekada oružje predstavljalo osnovni argument dominacije, danas je to informacija, kao četvrti obavezni činilac proizvodnje pored kapitala, radne snage i tehnologije. Informacija je najbitniji činilac ostvarivanja prednosti nad konkurencijom i zbog toga najrazvijenije zemlje sveta sve više svojih obaveštajnih resursa koriste radi pribavljanja brižljivo čuvanih industrijskih, proizvodnih ili finansijskih informacija, koje će državi ili domaćoj kompaniji omogućiti bolje pozicioniranje na globalnom tržištu.“⁴ Današnji svet je svet informacija. U tom svetu, informacija je znanje, moć i kapital. Pravovremeno posedovanje važnih informacija daje prednost u odnosu na druge. One su moćno sredstvo koje omogućava zauzimanje superiornog položaja, a u procesu odlučivanja omogućavaju donošenje kvalitetnih odluka, lakše snalaženje u nesigurnom svetu, a time i jednostavnije ostvarivanje ciljeva. Ekspanzija informacionog ratovanja počinje u 20. veku sa razvojem savremenih tehnologija. Razvoj informatičke tehnologije revolucionarno je promenio i sam način ratovanja. Osnovna specifičnost informacionog ratovanja je da bojište informacionog ratovanja nije fizičko, već virtuelni svet, a potencijalni ratnici na ovom bojištu mogu biti državni organi, vojne organizacije, teroristi, industrijski konkurenti, hakeri i drugi. Svaki od ovih protivnika je motivisan različitim ciljevima, ograničen različitim nivoima

⁴Nešković, S., Ekonomska špijunaža i nove tehnologije u globalizovanoj međunarodnoj zajednici, Beograd: Vojno delo, 65 (2), 2012, str.58.

resursa, sopstvenim mogućnostima i mogućnostima sistema da se brani. Kako je biznis postao globalan, tako su i problemi čuvanja informacija i krađe informacija postali stvar ne samo jedne kompanije koja se nadmeće sa drugom, već i način ekonomskog ratovanja koji sponzorišu nacionalne vlade. Danas mnoge zemlje, čak i one prijateljske, međusobno vode ekonomske ratove u kojima se kao glavno oružje koriste informacije. „Proces globalizacije doveo je do ključnih promena u svetu. Jedna od najuočljivijih promena na globalnom tržištu je da države gube primat, koji od njih preuzimaju tzv. Transnacionalne kompanije, koje postaju ključni činioci globalnog sistema i koje zahtevaju veliku količinu informacija za svoje potrebe.“⁵ Fenomeni ekonomije i informacionog ratovanja oduvek su bili direktno povezani, što je posebno uočljivo u savremenim međunarodnim odnosima. Posebno važnu ulogu informacije imaju u procesu odlučivanja na svim područjima ljudske delatnosti, pa tako i u ekonomskoj sferi. Donosioci odluka znaju šta im je cilj i gde treba stići, ali ne znaju i kako doći do cilja, a informacije su putokaz ka ostvarenju cilja. One su ključni resurs upravljanja. Bez informacija i informacionih sistema, moderna društva, države i poslovni svet, ne bi mogli obezbediti podršku sopstvenim procesima. „Pravovremene i valjane informacije od velike su važnosti i prilikom definisanja strategije nastupa na stranim tržištima. Na osnovu prikupljenih informacija, stručni timovi razmatraju sve vidove određenog problema, elemente neophodne za stručnu razradu projekta, mogućnosti uspeha i potencijalne rizike, konkurentsku sposobnost suparnika na svetskom tržištu, eventualne zakonske i administrativne barijere i najpovoljnija područja, odnosno regione za ekspanziju.“⁶ Teorija i praksa međunarodnih odnosa u sadašnjoj konstelaciji, daju izuzetan značaj pojmu informacija i tematu informacionog ratovanja. Smatra se da je najpotpunija i najprihvatljivija definicija Ričarda Šafranskog po kojoj je informaciono ratovanje neprijateljska aktivnost uperena protiv bilo kojeg dela sistema znanja i verovanja protivnika. „Bez obzira na to da li se vodi protiv spoljnog protivnika ili unutrašnjih grupa, informaciono ratovanje ima krajnji cilj da upotrebi informaciona oružja da promeni (utiče, manipuliše, napadne) sisteme znanja i verovanja nekog spoljnog protivnika. Po njemu, ratovanje predstavlja aktivnost (proces) koja se vodi između suprotstavljenih strana, koje su u stanju rata. U skladu sa prirodom savremenih sukoba, obuhvata širok spektar svih mogućih (oružanih i neoružanih) aktivnosti usmerenih prema suparniku sa ciljem da mu se nametne volja. Ratovanje nije ograničeno isključivo na upotrebu oružja, već i na primenu drugih, direktno nesmrtonosnih sredstava, metoda i tehnika.“⁷ Pod informacionim ratom podrazumevaju se akcije koje se preduzimaju kako bi se postigla informaciona superiornost, koja je podrška poslovnim strategijama, i to uticajem na informacije konkurenata, uz istovremeno zadržavanje moći, odnosno zaštitu sopstvenih informacija.“⁸ Cilj ratovanja nije uvek da se protivnik ubije, već da se potčini. Takođe, i da se utiče na informacioni sistem protivnika i da ishod informacionog rata bude takav da protivnik primi dovoljno poruka i informacija koje će ga ubediti da treba da prestane da pruža otpor. “Današnja zavisnost sveta od informacija istovremeno je prednost i nedostatak. Informacija je postala jedno od najmoćnijih oružja savremenog čoveka. Upravo zbog toga u današnjem svetu vlada velika glad za informacijama, pri čemu se često ne biraju sredstva kako do njih doći. To znači da je savremeni svet suočen sa dva opšta negativna fenomena kada su u pitanju informacije: rat za informacije i informacioni rat. Drugim rečima, informacije su, s jedne strane, predmet ugrožavanja, a sa druge, izvor i sredstvo ugrožavanja. Dok rat za informacije označava snažnu

⁵Nešković, S., *Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji*, Novi Sad: Ekonomija teorija i praksa, 4 (1), 2011, str.115.

⁶Nešković, S., *Ekonomске implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima*, Novi Sad: Ekonomija teorija i praksa, 5(2), 2012, str.3.

⁷Szafranski R, *Teorija informacionog ratovanja - priprema za 2020. godinu, prikaz članka - prevod pukovnik B. Bajić*, 2001.

⁸Izvorna definicija američke Odbornbene agencije za informacione sisteme (U.S. DefenseInformationSystems).

borbu u nastojanjima da se do informacija dođe, informacijski rat je sukob u kojem su informacije glavno oružje. Sve to ukazuje na činjenicu da se u savremenim poslovnim uslovima, koje karakteriše oštra borba na tržištu, rat za informacije, ali i rat informacijama primenjuju kao deo svakodnevnice savremenog poslovnog sveta.”⁹

Internet je svetski fenomen, jedinstven je i važi za sve, za male i za velike, za siromašne i bogate moćne i one koji to nisu. Na toj svetskoj jedinstvenoj mreži postoji bar jedna nepobitna jednakost, a to je da su sa aspekta bezbednosti i mogućih pretnji manje više svi ravnopravni. Postoje nijanse koje su, pre svega, posledica manje ili više bezbedonosno interesantnog područja, razlike u veličini i brojkama. Suštinski ne postoje razlike, svi su ugroženi. Postoji razlika samo na one koji su shvatili značaj Informacione bezbednosti i posvetili joj se jednako kao ekonomskoj ili vojnoj bezbednosti. Znači, doneli zakone, usvojili strategije i stvorili neophodne ljudske i materijalne resurse koji se neprekidno brinu o njoj. Stanje u ovoj oblasti u Srbiji je veoma loše, pa se mora što pre doneti strategija informacione bezbednosti. Dakle, informaciona bezbednost mora da se ugradi u strategiju nacionalne bezbednosti.

Informaciona bezbednost u Srbiji je oblast u kojoj sveobuhvatno strateško i regulatorno uređenje tek treba da se uspostavi. Stoga, u narednom periodu očekuje se priprema i donošenje odgovarajuće regulative, što, pre svega, podrazumeva usvajanje Zakona o informacionoj bezbednosti i odgovarajućih podzakonskih akata. Iako taj zakon, kao sistemski u ovoj oblasti, još nije donet, u odredbama različitih zakona postoje norme koje se odnose na informacionu bezbednost, kao što su Krivični zakonik i Zakon o elektronskim komunikacijama. Srbija predstavlja zemlju koja je na putu da donese Zakon o informacionoj bezbednosti. Ovim Zakonom je predviđeno formiranje tela za koordinaciju poslova informacione bezbednosti, a biće uspostavljen i nacionalni centar za prevenciju rizika u informaciono-komunikacionim sistemima (IKS). Srbija trpi višemilionsku štetu zbog visokotehnološkog kriminala. Donošenje ovog Zakona nije samo bitno za državu, već i za pravna i fizička lica, jer će omogućiti zaštitu ljudskih prava i ličnih podataka.

Koliko je Srbiji važno donošenje Zakona o informacionoj bezbednosti, govori činjenica da su obavешtajci NSA i GCHQ su jednu od prvih probnih operacija prikupljanja digitalnih ključeva izveli u prvom kvartalu 2010. godine u više zemalja, među kojima je bila i Srbija.

Srbija je tako bila jedna od zemalja koja je poslužila kasnije formiranom zajedničkom timu SAD i Velike Britanije kao svojevrsan poligon za ovu operaciju, a posle uspešnih „testiranja“, proces prikupljanja ključeva koji se koriste u celom svetu je automatizovan.

„U probnoj operaciji u prvom kvartalu 2010. godine, GCHQ je uspešno presreo ključeve koje su koristili mobilni operateri u Iranu, Avganistanu, Jemenu, Indiji, Srbiji, Islandu i Tadžikistanu. Međutim, automatizovani sistem za prikupljanje ključeva nije doneo rezultate u Pakistanu, iako su tamošnje mreže bile obeležene kao mete od prioriteta“, navodi se u tekstu koji je objavljen na sajtu „Intersept“, koji vodi čuveni novinar Glen Grinvald, čovek od poverenja Edvarda Snoudena.

Dokumentacija čiji su delovi objavljeni u tekstu pod naslovom „Velika SIM pljačka“, otkriva da je u tom periodu formiran zajednički tim američke Agencije za nacionalnu bezbednost (NSA) i britanskog Štaba za komunikacije (GCHQ) pod nazivom „Tim za eksploataciju mobilnih telefona“.

⁹ Nešković, S., *Industrial Intelligence and Information Warfare*, pp. 19.

Tim je formiran odmah nakon niza probnih operacija izvedenih od kraja 2009. godine do kraja marta 2010. godine, među kojima je i ona koja se odnosila na Srbiju.

Cilj probnih operacija je bilo izvlačenje ključeva za enkripciju i drugih podataka sa telefona pojedinaca. U dvonedeljnom periodu pristupljeno je mejl nalozima 130 ljudi povezanih sa mobilnim operaterima ili kompanijama za proizvodnju SIM kartica. Operacija je donela 8.000 ključeva koji su odgovarali telefonima u 10 zemalja. U drugoj probi tokom tzv. Rudarenja, kroz samo šest mejl adresa, prikupljeno je 85.00 ključeva.

Zakon o informacionoj bezbednosti, koji je u fazi nacрта, između ostalog reguliše:

- bezbednost IKT sistema od posebnog značaja,
- prevenciju i zaštitu od bezbednosnih rizika u IKT sistemima u Republici Srbiji,
- kriptobezbednost i zaštitu od kompromitujućeg elektromagnetnog zračenja,
- uslove za unutrašnju organizaciju,
- inspekciju za informacionu bezbednost¹⁰.

Prijavljivanje incidenata i obaveštavanje javnosti o sajber napadima predstavlja jednu od osnovnih mera politike informacione bezbednosti. Zakonom o informacionoj bezbednosti trebalo bi da se uredi ko će, na koji način i pod kojim okolnostima prijavljivati incidente u IS.

Prema postojećim propisima, operatori imaju obavezu prijavljivanja incidenata u njihovim komunikacionim mrežama. Shodno Direktivi 2009/140/EC kojom je izmenjen regulatorni okvir EU u oblasti elektronskih komunikacija. Naš Zakon o elektronskim komunikacijama obavezuje operatore da preduzmu sve radnje neophodne za očuvanje bezbednosti i integriteta javnih komunikacionih mreža i usluga, kao i da obaveste pretplatnike o postojanju posebnog rizika za njihovo narušavanje.

U slučaju da je takav rizik van opsega mera koje je operator dužan da primeni, operator mora da obavesti pretplatnike o mogućim merama zaštite i troškovima u vezi sa primenom tih mera. Takođe, operater mora da obavesti RATEL o povredama bezbednosti i integriteta mreže, a posebno ako su povrede za posledicu imale narušavanje zaštite podataka o ličnosti ili narušavanje privatnosti pretplatnika ili korisnika. RATEL je ovlašćen da obavesti javnost o povredi bezbednosti i integriteta mreža i usluga, ili da traži od operatera da to sam uradi.

Takođe, Zakon o elektronskom potpisu i podzakonski akti doneti na osnovu njega, sadrže odredbe kojima se od strane sertifikacionih tela zahteva ispunjenje određenih tehničko-tehnoloških kriterijuma neophodnih, između ostalog, i za postizanje i očuvanje bezbednosti kvalifikovanog elektronskog sertifikata.

Kada je reč o upotrebi društvenih mreža, Srbija je prva u regionu po broju registrovanih profila na fejsbuku. U ovom trenutku, prema informacijama, u Srbiji ima više od milion registrovanih korisnika fejsbuka. Ovaj broj ne bi trebalo mešati sa stvarnim brojem korisnika društvenih mreža, koji je svakako manji, ali ipak govori da je ovaj fenomen široko rasprostranjen među domaćim korisnicima interneta. S druge strane, za razliku privrženosti fenomenu umrežavanja, Srbija je na dnu kada je reč o trgovini preko interneta. Čak 87,4% korisnika interneta u Srbiji nikada nije kupovalo putem ove globalne mreže, što ukazuje na to da se društvene mreže ne shvataju kao potencijalno rizične po korisnike, za razliku od trgovanja na internetu. Do danas

¹⁰Nacrt Zakona o informacionoj bezbednosti, <http://www.srbija.gov.rs/>

su kod nas retka istraživanja koja se bave zaštitom privatnosti na internetu. Svakako, valja spomenuti jedno od pionirskih istraživanja na ovu temu koje je sproveo Vlado Popović tokom 2001. godine na preko 1073 ispitanika. Već u ranoj fazi upotrebe interneta u našoj zemlji, kako to pokazuju rezultati studije, tadašnji korisnici demonstriraju iznenađujuće veliku spremnost da ostave svoje lične podatke na internetu. Ovde treba naglasiti da tada nisu postojale društvene mreže, te se njihova otvorenost ne može shvatiti kao izraz neke vrste pomodarstva, već, pre kao nepostojanje izražene svesti o potencijalnim opasnostima koje vrebaju na internetu¹¹. Tako, čak 75,7% ispitanika kaže da bi na internetu ostavili podatke o godini svog rođenja, zanimanju (82,3%), polu (92,1%), itd. Polovina ispitanika je spremna da otkrije ime i prezime i e-mail, dok bi čak 22,4% otkrilo kućnu adresu, a nešto manje i broj telefona (15,2%). Na sve ovo treba dodati i 14% onih koji su spremni da na nekom od sajtova ostave tako poverljiv podatak, kao što je to matični broj. Skorije istraživanje koje se direktno bavilo društvenim mrežama, sproveda je tokom 2008. godine Svetlana Jovanović sa saradnicima, a ticalo se studentske populacije u Srbiji i njihove upotrebe fejsbuka i MySpace-a. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 1664 ispitanika i rezultati do kojih se došlo su slični onima koji se odnose na njihove kolege na Zapadu. Najzanimljivi nalaz je da samo 5% korisnika drži svoj profil sakriven za sve korisnike, dok čak 56% studenata dozvoljavaja da njihov profil vide svi korisnici fejsbuka, bilo da su na listi njihovih prijatelja ili ne. Broj (35%) onih koji na svojim profilima otkrivaju puno ime i prezime, datum rođenja, e-mail adresu ili broj telefona nije mali. Rezultati ovih studija pokazuju da je Srbija, kada je reč o ponašanju njenih internet korisnika, deo globalnog sveta. Iako se kod nas daleko manje kupuje putem interneta, što pokazuje možda i neopravdano veliki strah od rizika ovakvog vida trgovanja, sa druge strane velika popularnost društvenih mreža kod naših korisnika i njihova nezabrinutost za mogućnost manipulacije ličnim podacima, govori o tome da će u budućnosti biti veoma važno da se radi na podizanju svesti o rizicima koje nosi takvo ponašanje na društvenim mrežama. Međutim, sve većom propagandom putem masovnih medija, ova loša slika Srbije se postepeno menja.

2. Ekonomski i pravni kontekst organske poljoprivrede u Srbiji

Prema definiciji Međunarodne federacije pokreta za organsku poljoprivredu (IFOAM), organska poljoprivreda je holistički proizvodni sistem koji promoviše prirodnu aktivnost u zemljištu, održava zdravlje ekoloških sistema i ljudi, oslanja se na ekološke procese, biodiverzitet i prirodne cikluse, uzimajući u obzir lokalne uslove, isključujući unose sa štetnim efektima. Metode organske proizvodnje koje se odnose na upotrebu prirodnih supstanci i procesa u proizvodnji i eliminišu ili ograničavaju upotrebu sintetizovanih sredstava.¹²

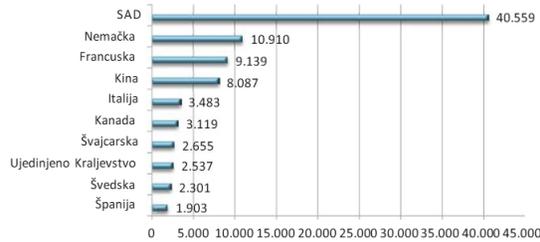
Grafik ispod prikazuje deset država sa najvećim tržištem organske hrane u 2018. godini.¹³

¹¹ Isto

¹² Nešković, S., Ekološki menadžment, Beograd, Visoka škola PEP, 2010, str.15.

¹³ <https://serbiaorganica.info/wp-content/uploads/2021/01/ORGANSKA-PROIZVODNJA-U-SRBIJI-2020-online-1.pdf>

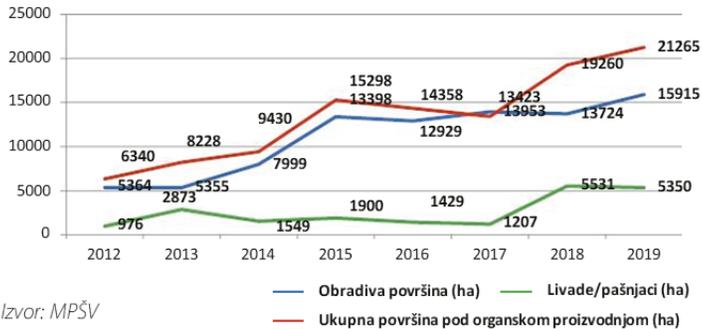
Grafik 33: Deset država sa najvećim tržištem organske hrane, 2018. (u EUR)

Izvor: FIBL-AMI istraživanje 2020 na osnovu podataka državnih institucija, privatnog sektora i marketinških istraživačkih agencija

U Srbiji u 2019. godini najviše se gajilo voće, zatim žitarice, industrijsko i krmno bilje. Posmatrajući kategorije proizvodnje u odnosu na ukupnu obradivu površinu, ratarska proizvodnja (industrijsko bilje, žitarice, krmno bilje, lekovito i aromatično bilje) je bila najzastupljenija i odvijala se na 9072 ha, što čini 57%. Zatim sledi voćarska proizvodnja sa 5.324 ha, što čini 33,5 %, dok je proizvodnja povrća bila najmanje zastupljena sa 1,15 %, i odvijala se na samo 184 ha (tabela 2, gra k 3). Površine koje čine kategoriju ostalog obuhvataju površine bez useva, izolacione pojaseve, sadni materijal, parlog i druge razne kulture, bile su zastupljene sa 8,35 %.

Grafik 2: Površine pod organskom proizvodnjom (2012-2019)

Izvor: MPŠV

Kada se posmatra udeo ukupnih površina pod organskom proizvodnjom u odnosu na ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište u Republici Srbiji, konstatuje se da je učešće ovih površina izuzetno malo i da nije dostiglo ni 1%. U 2019. godini je ovaj udeo bio najveći i iznosio je 0,61%.

Tabela 2: Struktura organske biljne proizvodnje (2012 – 2019)

Vrsta proizvodnje (u ha)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Žitarice	2.522	2.273	2829	4.252	4.607	3.662	3.614	4.788
Industrijsko bilje	541	673	1.228	2.674	2.918	2.291	1.962	2.226
Krmno bilje	663	107	1.204	1.440	1.349	1.211	1.336	1.797
Povrce	114	1.484	154	171	184	230	199	184
Voće i vinova loza	1.416	595	2.208	2.895	3.531	4.056	5.883	5.324
Lekovito i aromatično bilje	28	133	61	71	113	115	193	261
Ostalo	80	90	316	1.895	227	312	536	1.332
Ukupna obradiva površina	5.364	5.355	7.999	13.398	12.929	11.874	13.723	15.915
Livade/pašnjaci	976	2.873	1.549	1.900	1.429	1.548	5.531	5.349

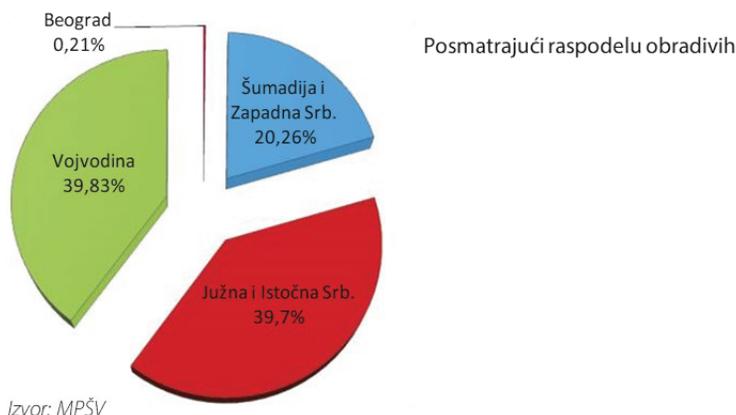
Izvor: MPŠV

Površine u organskom statusu u 2019. godini iznosile su 13.726 ha, sa učešćem od 64,6% u ukupnoj površini, a površine u periodu konverzije, bile su zastupljene na skoro 7.540 ha, sa učešćem od 35,4%. Uočava se trend povećanja površina koje su u organskom statusu u prethodnih pet godina (2014-2019), a naročito je uočljiv u 2018. i 2019. godini.¹⁴

Zastupljenost organske biljne proizvodnje po regionima Republike Srbije tokom 2019. godine, pokazuje da se ona najviše obavlja u regionima Vojvodine (8.470 ha), i Južne i Istočne Srbije (8.440 ha), uključujući i površine u periodu konverzije i u organskom statusu. U ta dva regiona su ukupne površine bile zastupljene sa skoro istim brojem hektara, i ova dva regiona čine udeo od skoro 80% od ukupnih površina na kojima se odvijala organska proizvodnja u našoj zemlji u 2019. godini. Region Šumadije i Zapadne Srbije učestvuju sa udelom od 20,26 %, dok je udeo regiona Beograd zanemarljiv u ukupnom učešću površina pod organskom proizvodnjom u Srbiji.

¹⁴ Neskovic, S., Economic Context of Organic Agriculture and Farms in Serbia - Case Study, XXIV International Conference "Ecological Truth" Eco - Ist '16, Proceedings, University of Belgrade Technical Faculty in Bor, 2016. p. 579.

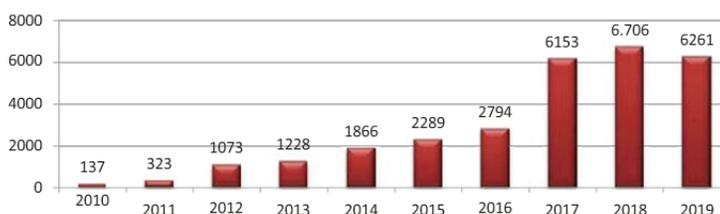
Grafik 7: Organska bljna proizvodnja po regionima, 2019.

U Srbiji postoje dve osnovne vrste organskih proizvođača:

- nezavisni, koji imaju direktan ugovor sa nekom od kontrolnih organizacija i
- podizvođači, čija je proizvodnja predmet grupe proizvođača, tako da je celokupna proizvodnja namenjena izvoznim tržištima, pri čemu imaju obezbeđenu podršku: inputa, obuke, pokriva troškova sertifikacije, pri čemu je nosilac sertifikata kompanija a ne proizvođač.¹⁵

Grafik 12: Organski proizvođači (2010-2019)

Izvor: MPŠV

Broj proizvođača koji su uključeni u organsku proizvodnju kontinuirano je rastao poslednjih deset godina. Evidentan je mali broj proizvođača koji imaju direktno sklopljen ugovor sa ovlašćenim kontrolnim organizacijama, nasuprot velikom broju proizvođača koji su kao kooperanti uključeni u grupnu sertifikaciju. Ovaj model se u našoj zemlji pokazao kao uspešan i u većini slučajeva radi se o proizvodnji koja je namenjena izvozu. Tokom 2019. godine 6.261 proizvođača je bilo uključeno u sertifikovanu organsku proizvodnju, od čega 534 nosilaca sertifikata, a 5.727 kooperanata u sistemu grupne sertifikacije. Upoređujući 2019. i 2018. godinu

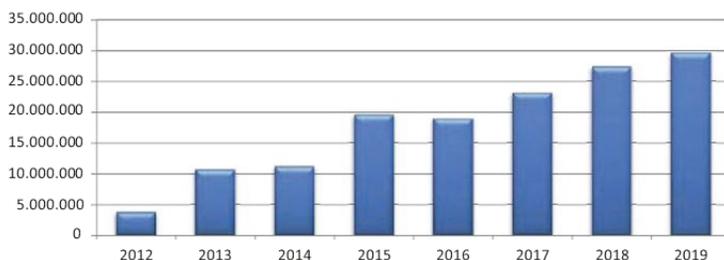
¹⁵ Kalentić M., Stefanović E., Simić I., Maerz U., Organska poljoprivreda u Srbiji, Beograd: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia organica, 2014., str. 12.

zapaže se da se smanjio ukupan broj proizvođača za 445, kao i broj kooperanata, a povećao broj nosilaca sertifikata.¹⁶

Zastupljenost proizvoda sa organskim sertifikatom na tržištu Srbije nije dovoljna, bilo da je reč o snabdevanju svežim i prerađenim proizvodima, čemu u prilog govori i sve češći uvoz ovih proizvoda na naše tržište.¹⁷ Pošto često postoji nedostatak skladišnog prostora, proizvodi su dostupni samo u špici sezone, kada proizvođači preplave tržište.¹⁸

Najveći deo proizvedenih sertifikovanih organskih proizvoda u Srbiji se izvozi. Podaci o vrednosti izvoza konstantno rastu iz godine u godinu. Po podacima Uprave carina u 2019. godini iz Srbije je izvezeno 13.284 tona organskih proizvoda, a vrednost izvoza je iznosila 29.75 miliona evra, od čega voće i proizvodi od voća čine preko 28,7 miliona evra. U poređenju sa prethodnom godinom ukupna vrednost izvoza je uvećana za oko 2,3 miliona evra, a u prethodne 4 godine za skoro 11 miliona evra.¹⁹

Grafik 22: Izvoz organskih proizvoda (2012-2019) (mil. EUR)

Izvor: Uprava carina

Počev od 2012. godine, podaci o izvozu organskih proizvoda postali su deo informacionog sistema Uprave carina. Na osnovu ovih podataka moguće je pratiti podatke o vrsti, količini i vrednosti izvezenih organskih proizvoda sa teritorije Republike Srbije. Najviše organskih proizvoda se tradicionalno izvozi na tržište država Evropske Unije (preko 80%), a najveću vrednost izvoza Srbija ostvaruje već godinama sa Nemačkom, pa je u 2019. godini ona iznosila trećinu ukupne vrednosti izvoza. Posle Nemačke najviše organskih proizvoda je prethodne godine izvezeno u Holandiju, Italiju, Francusku, Poljsku i SAD.²⁰

¹⁶ Neskovic, S., Economic Context of Organic Agriculture and Farms in Serbia - Case Study, XXIV International Conference "Ecological Truth" Eco - Ist '16, Proceedings, University of Belgrade Technical Faculty in Bor, 2016, p. 581.

¹⁷ Nešković, S., Jovanović, Ž., Ekološka paradigma u kontekstu međunarodne politike – studija razvoja, Balkanski časopis za filozofiju, Bugarska akademija nauka, knj. 8, broj 1, 2016, str. 71.

¹⁸ Berenji J., Milenković S., Kalentić M., Stefanović E., Nacionalna istraživačka agenda za sektor organske proizvodnje, Beograd, 2013., str. 25.

¹⁹ Neskovic, Slobodan, The National Security Paradigm and National Interest in Postmodern Globalization Flows. Cross - Border Book Series "New Challenges to Security and Development of the Balkans" Vol. 7, Problems of National and Corporate Security, Proceedings of International Scientific Conference 22 - 23. 11. 2019, University "St. Cyril and St. Methodius" Veliko Tarnovo Bulgaria, 2020.

²⁰ Neskovic, Slobodan, Risk Management, Media and Public Opinion During COVID - 19 Pandemic. Thematic Collection of Papers of Leading National Significance "Society and COVID - 19", Edition "Security in the Postmodern Environment", Book 31, Proceedings, International Scientific Conference, Belgrade: CESNA B, University "St. Cyril and Methodius" Veliko Tarnovo, Bulgaria and the International Academy of Sciences, Arts and Security - MANUB, 2020.

Prvi zakon koji je regulisao proizvodnju poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje donet je 2000. godine. 2006. godine usvojen je novi zakon, a krajem iste godine ustanovljen je nacionalni znak, kojim se obeležavaju sertifikovani organski proizvodi. Zbog nove Uredbe Evropske unije iz 2007. godine, ukazala se potreba za usklađivanjem zakonskog okvira sa novim propisima, a Vlada je u maju 2010. godine usvojila novi zakon o organskoj proizvodnji, koji je i dalje aktuelan.²¹ U budućnosti možemo očekivati usvajanje novog zakona, s obzirom da se 2012. i 2013. godine radilo na izmenama i dopunama daljeg usklađivanja sa Evropskom unijom, koje je u međuvremenu promenjeno. Odredbe zakona primenjuju se na primarne poljoprivredne proizvode, prerađene poljoprivredne proizvode koji se koriste u ishrani, stočnu hranu, semenski i sadni materijal i kvasce koji se koriste za ishranu ljudi i životinja.²²

U Ministarstvu poljoprivrede i zaštite životne sredine radi posebna radna grupa – Stručni savet za organsku proizvodnju, koji daje stručna mišljenja i raspravlja stručne pitanja iz oblasti organske proizvodnje. Pored subvencija za poljoprivrednu delatnost, država treba da ulaže i u mere koje će poboljšati kvalitet života seoskog stanovništva. Ulaganja u infrastrukturu, obrazovanje lokalnog stanovništva, promociju tradicionalnih običaja i tradicionalnih zanata i turizma trebalo bi da budu deo nacionalnog akcionog plana u regionu.

Zaključak

Digitalna transformacija označava kompleksan postmoderan, sistematski i naučno utemeljen sveobuhvatan koncept reorganizacije društvenih delatnosti u svim domenima javnog života. Prethodno navedeni argumenti, osavremenjivanje proizvodnje i zadržavanja sa potrebom realizacije profita imperativno postavlja zahteve za digitalizacijom u baznim autohtonim poslovima, kao i pratećim aktivnostima kao što su saobraćaj, infrastruktura i ekološki konglomerat. Digitalna tehnologija trenutno je najbrže rastuća industrija u Srbiji sa trendom dalje progresije. Ovde se nalazi prostor za zaustavljanje odliva mozgova, egzodusa mladih i rešavanje složenih demografskih kontroverzi. Pri tome treba inkorporirati različite forme pomoći međunarodne zajednice, prvenstveno predpristupne fondove Evropske Unije. Mnoge firme su, zbog pandemije, bile primorane da otkriju šta se sve može s digitalizacijom i novim načinima rada u virtuelnom okruženju. Digitalizacija ima važno mesto u pravljenju strategije za period razvoja posle pandemije virusa covid-19, jer se pokazalo da je u poslednjih godinu dana mnogo toga moralo da se „preseli u digitalni svet“. Neophodan je strateški pristup kompetentnih aktera i sinergijski angažman kompetentnih činilaca na nacionalnom i lokalnom planu.

S obzirom na to da organski proizvodi zauzimaju samo 1% udela na svetskom tržištu hrane, a da potražnja u stalnom porastu uprkos svetskoj finansijskoj krizi, unapređenje i ulaganje u ovu vrstu proizvodnje u Srbiji ima mogućnost da poveća izvoz organskih proizvoda. Izvoz organske hrane je na mnogo nižem nivou od potencijala koji Srbija ima u ovoj oblasti proizvodnje. Iako svetska površina pod organskom proizvodnjom stalno raste, postoji nezadovoljena potražnja za voćem, žitaricama i stočnom hranom. Vlada Srbije treba da iskoristi ove nedostatke. Organski proizvodi imaju veću tržišnu vrednost, dobra fizička, hemijska i biološka svojstva zemljišta koje u većini slučajeva nije kontaminirano. Povoljni klimatski uslovi daju podsticaj i mogućnost za uspešan razvoj organske proizvodnje. Na taj način rešio bi se egzistencijalni problem velikog

²¹ Nešković, S., Jovanović, Ž., Ekološka paradigma u kontekstu međunarodne politike – studija razvoja, Balkanski časopis za filozofiju, Bugarska akademija nauka, knj. 8, broj 1, 2016, str. 74-75.

²² Nešković, S., Ekološki menadžment, Beograd, Visoka škola PEP, 2010, str.53.

delu ruralnog stanovništva, a takođe bi se značajno unapredili zdravstvena bezbednost ljudi i zaštita životnog ambijenta.

Literatura

1. Iliopoulos, C., Public policy support for agricultural cooperatives an organizational economic approach, *Annals of public and cooperative economics*, John Wiley and Sons, Oxford, Vol.84. No 3, 2016.
2. Kalentić, M., Stefanović, E., Simić, I., Maerz, U., *Organska poljoprivreda u Srbiji*, Beograd: Nacionalno Udruženje za razvoj organske poljoprivrede "Serbia organica", 2014.
3. Nešković, S., *Ekološki menadžment*, Beograd: VŠ PEP, 2010.
4. Nešković, S., *Saobraćaj i ekologija u konceptu održivog urbanog razvoja*, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, BiH, 2014.
5. Neskovic, S., *Economic Context of Organic Agriculture and Farms in Serbia - Case Study*, XXIV International Conference "Ecological Truth" Eco - Ist '16, Proceedings, University of Belgrade Technical Faculty in Bor, 2016.
6. Neskovic, Slobodan, Jakanović, Igor, Stefanović, Gradimir, *Reconstruction of Dysfunctional Urban Corridors: Case Study Cairo*. *Journal of Road and Traffic Engineering: Belgrade*, Vol 64, No 4, 2018.
7. Neskovic, Slobodan, *Risk Management, Media and Public Opinion During COVID - 19 Pandemic*. Thematic Collection of Papers of Leading National Significance "Society and COVID - 19", Edition "Security in the Postmodern Environment", Book 31, Proceedings, International Scientific Conference, Belgrade: CESNA B, University "St. Cyril and Methodius" Veliko Tarnovo, Bulgaria and the International Academy of Sciences, Arts and Security - MANUB, 2020.
8. Neskovic, Slobodan, *The National Security Paradigm and National Interest in Postmodern Globalization Flows*. Cross - Border Book Series "New Challenges to Security and Development of the Balkans" Vol. 7, Problems of National and Corporate Security, Proceedings of International Scientific Conference 22 - 23. 11. 2019, University "St. Cyril and St. Methodius" Veliko Tarnovo Bulgaria, 2020.
9. Neskovic, Slobodan, *Reconceptualization of the Higher Education System in the Countries of Southeast Europe in the Processes of European Integration and the Impact of the Pandemic COVID - 19*. Thematic papers, PHILOSOPHY DURING THE TIME OF PANDEMIC, Third International scientific conference "Geopolitics in the Black Sea region", Proceedings, Belgrade, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences - Institute for the study of societies and knowledge and Center for strategic research on national security - CESNA B Belgrade Serbia, 2021.
10. Neskovic, Slobodan, Soskic, Lazar, *Geopolitical Context of Southeast Europe and the Security Concept of the European Union*. *Economy - Theory and Practice* No. 1/2021, Novi Sad: Faculty of Economics and Engineering Management University of Business Academy, 2021.
11. Neskovic, S., *Digital Transformation, Information Security and Logistical in the Context of Social Development*, Thematic papers "Reflections on Education and the Digital Transformation of Knowledge", Fourt International scientific conference, Proceedings, Varna, Bulgarian Academy of Sciences Institute of Philosophy and Sociology, Center for Strategic Research on National Security - CESNA B Serbia, 2021.
12. Nilsson, J., *The nature of cooperative values and principles*, London, *Analysis of Public and Cooperative Economics*, 2016.

13. Stamenović, M., Zdravstvene zadruge – zaboravljeno blago, Beograd: Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 2019.
14. Tomić, D., Gulan, B., Kostov., Vodič kroz zadugarstvo Srbije, Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede, 2017.
15. Kancelarija za koordinaciju regionalne kancelarije FAO za Evropu i Centralnu Aziju u Srbiji, Beograd, 2019.
16. <https://serbiaorganica.info/wp-content/uploads/2021/01/ORGANSKA-PROIZVODNJA-U-SRBIJI-2020-online>
17. Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje za period 2014 – 2019, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2014.

(NE) DOSTOJNI ISTRAŽIVAČKOG INTERESA: RECEPTI IZ RUKOPISNIH ZBIRKI RECEPATA

Dugo je vremena hrana nepresušni izvor rasprava. Kada je riječ o pripremi hrane, radi se zapravo o *mentalno-manualnoj aktivnosti, teoretski praktičnoj aktivnosti – misaonoj aktivnosti*. Usprkos činjenici da rukopisne i tiskane zbirke recepata imaju značajnu ulogu u razvoju društvenog, kulturnog i povijesnog identiteta, znanstvenici su ih potisnuli u stranu, držeći ih prebanalnim za znanstvena istraživanja. U novije su se vrijeme dokazale kao područje o velikog istraživačkog interesa ne samo u (mikro)povijesti, etnologiji i antropologiji, već i filozofiji i sociologiji. U domeni žena, u smislu njihovih društvenih pozicija u prošlosti i feminizma, recepti su se pokazali kao jedan od rijetkih izvora. O ženama se uglavnom pisalo, kada bi ih se povezivalo s poznatim muškarcima ili ako bi same bile poznate. Stoga su privatne rukopisne zbirke recepata vrlo rijetke i dragocjene, a određivanje njihovog podrijetla predstavlja zanimljiv izazov. Čitaju li se pak zajedno s ostalim dokumentima i materijalima umetnutim između stranica, mogu se percipirati sadržaji zbirke u smislu prostora i vremena.

Ključne riječi: recepti, priprema hrane, znanstveno istraživanje, privatne zbirke recepata, žene

(UN)WORTHY OF RESEARCH INTEREST: RECIPES FROM MANUSCRIPT COLLECTIONS

For a long time, food has been a persistent source of debate. When it comes to food making, it is *a mentally manual activity, a theoretically practical activity - a thoughtful practice*. Despite the fact that both written and printed cookbooks have played a significant role in the development of social, cultural, and historical identity through time, scientists have pushed them aside in their investigation, finding them too ordinary for scientific research. They have recently proven themselves as a high-interest field of investigation not only in (micro)history, ethnology, and anthropology but also in philosophy and sociology. In the realm of women, in terms of their societal positions in the past and feminism, recipes proved to be one of the rarest sources. Women were mainly written about only if they were in the company of famous men or celebrities themselves. Therefore, private manuscript collections are rare and special finds, so decoding their origins poses interesting challenges. If read in conjunction with other documents and materials found tucked between the pages, we may consider the contents of the collection in terms of its place in time and space.

Keywords: recipes, food making, scientific research, private manuscript collections, women

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Republika Hrvatska

1. UVOD

Do problema koji nas vodi u znanstveno istraživanje dolazimo opažanjem i/ili razmišljanjem. Ponekad se pojavi sasvim slučajno², kao što je bilo s obiteljskom rukopisnom zbirkom recepata naslijeđenom od Marije Palčić³. U trenutku preuzimanja, odnos se prema zbirci mogao opisati kao isključivo privatna, emotivna potreba za posjedovanjem predmeta drage osobe. Radoznalost i nestrpljenje bile su glavne vodilje u svijet nepoznatih recepata. Osim jednog, dobro poznatog. Bakine „Košarice“ bile su i ostale moje *madeleine*, metafora sjećanja na djetinjstvo i sjećanja uopće:

„Ali kad od neke davne prošlosti, nakon smrti mnogih stvorenja, nakon uništenja raznih stvari, više nema ničega, ipak još dugo ostanu miris i okus, sami, krhkiji ali još življi, postojaniji, vjerniji poput duša, pa čuvaju sjećanje, očekivanje i nadu, na ruševinama svega ostalog, sa svojim sitnim, gotovo neprimjetnim kapljicama, nepokolebljivo noseći na sebi svu golemu građevinu uspomena.“⁴

Svaki ponovni (tekstualni) susret s *Košaricama* budi uspomenu: mala žlica kojom bih vadila čokoladni nadjev iz tijesta u obliku košarica koje sam potajice ostavljala sa strane, samo da ne bih morala pojesti „suhu“ košaricu. Često se pitamo zašto upravo hrana ima tako značajno mjesto u sjećanju. Holtzman sugerira da osjećaji koji se javljaju dok jedemo šalju snažne mnemoničke znakove svojim mirisima i okusima te objašnjava da hrana „nudi potencijalni uvid u oblike memorije koji su „ambivalentni, slojeviti i teksturirani“⁵

Ovaj neobični testament bio je pohranjen u kutiji za cipele, dok je baka najstarije zbirke dodatno „zaštitila“ u izvornoj kutiji „Čokolešnika.“⁶ Marija Palčić je i sama bila svjesna starosti i lomljivosti stranica svoga nasljeđa te je na ovaj, za starije osobe karakterističan način pokušala spriječiti njihovo daljnje oštećenje. Naravno, pri tome je nije vodila ideja o kulturološkoj, baštinskoj i izričajnoj vrijednosti zbirke, već ljubav i poštovanje prema svojoj majci i baki. Istodobno, stranice ukoričenih zbirki – po njezinom su sudu – predstavljale najsigurnije mjesto pohrane određenih dokumenata, pisama, fotografija, razglednica i ostale efemerne građe koja je trebala zaštitu. Matrilinarno nasljeđivanje zbirki recepata u patrijarhalnoj obitelji omogućilo je čuvanje intimnih zapisa, koji su po nekim, opet samo njoj znanim razlozima, trebali vidjeti svjetlo dana samo kada bi prebivala po stranicama i podsjetiti je na neke drage joj trenutke, a možda i neke manje drage. Za Supski, pozivajući se na Katriel i Farella, činom umetanja efemerne građe u rukopisnu zbirku recepata oni postaju trajni tekstovi.⁷ Sličan način promišljanja nudi Theophano. Upravo ju je jedna rukopisna zbirka recepata, slučajno kupljena

² Milko Mejovšek, *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima* (Zagreb: Naklada Slap, 2003): 74

³ Marija Palčić (Nuštar, 23.5.1914. – Rijeka 15.6.2002.), autoričina baka

⁴ Proust, Marcel. *Put k Swamu* Zagreb, (Zagreb: Globus media, 2004): 49

⁵ Sian Supski, „Aunty Sylvie's sponge: Foodmaking, cookbooks and nostalgia“, *Cultural Studies Review*, Vol. 19, No. 1, (2013): 37

https://www.researchgate.net/publication/285421037_Aunty_Sylvie's_Sponge_Foodmaking_Cookbooks_and_Nostalgia Citirano 03.06.2020.

⁶ danas brand hrvatske prehrambene i farmaceutske kompanije „Podravka“ sa sjedištem u Koprivnici (vidi detaljnije na <https://www.podravka.hr/brandovi/>). Izvorno, radilo se o proizvodu slovenske tvrtke „HP Kolinska“ iz Ljubljane. Poznate marke „Čokolešnik“ i „Čoko“ „Podravka“ je kupila 2008. godine od „Droga Kolinske“ (vidi detaljnije na www.podravka.hr/kompanija/mediji/vijesti/podravka-kupila-cokolesnik-i-coko/). Nažalost, datum proizvodnje nije vidljiv zbog oštećenja, koji bi pružio dodatni vremenski okvir.

⁷ Supski, op. cit., str. 42.

za dolar u antikvarijatu, inspirirala za rad na knjizi „Eat My Words: Reading Women's Lives through the Cookbooks They Wrote“:

„Bila sam iznenađena ne samo receptima i njihovim nazivima i sastojcima, već i ostalim informacijama koje su se nalazile između korica. Bila su to pisma, pjesme, slabo pričvršćeni recepti na komadićima papira [...] Također sam pronašla nekoliko stranica s imenima i adresama ljudi koji su imali nekakvu vezu s autoricom. [...] ipak, nisam znala njezino ime. [...] Pitala sam se koliko je kuharica poput ove ostalo anonimno i koliko je njih bačeno, izgubljeno ili uništeno, jer se vjerovalo da su bezvrijedne. Koliko je njih bilo namijenjeno tiskanju? Ili su trebale ostati u obitelji i biti predane djeci kao nasljedstvo? Jesu li žene sastavljale i čuvale ove zbirke kao simbole bračne i majčinske odanosti? Ili kao način da pribave identitete koji bi ih razlikovao od tih uloga? Je li tko čitao ove zbirke? Ako jest, tko? Kakvu ulogu je ova vrsta pisanja imala u životu žena?“⁸

Činjenica je da je Marija Palčić sačuvala rukopisne zbirke recepata svoje obitelji te sama spoznaja da je prostor između listova vremenska kapsula uspomena jedne žene koje otkrivaju slojevitost i kompleksnost ne samo njezinog života, već i generacija prije i nakon nje, potakla me na razmišljanje o vrijednosti i značenju rukopisnih zbirki recepata, mogućnosti njihovog čitanja kao biografije, vrste ženskoga pisma, jer dopuštaju rekonstrukciju obiteljske povijesti.⁹

Iskrpnim iščitavanjem znanstvene i stručne literature suočila sam se s neujednačenom praksom. S jedne strane, strana literatura nudi niz različitih pristupa ne samo (obiteljskim) rukopisnim zbirkama recepata, već i hrani u kulturološkom smislu uopće te ih analizira na vrlo kompleksan način (Supski, Theopano, Floyd i Forster, Ireland, Mitchell, Moritz i Lack i brojni drugi). Nasuprot tome, hrvatski se znanstvenici još uvijek bore s „dječjim bolestima“ u pristupu ovoj temi, u prilog čemu govori mali broj relevantnih radova (Rittig-Beljak, Belaj, Ivanišević, Žebčević). Stavljanje (pre)hrane i naputaka za njezinu pripremu te sferu privatnog života jedne građanske obitelji u kontekst interdisciplinarnog humanističkog istraživanja mnogima na prvi pogled djeluje znanstveno neprihvatljivo i neprimjereno. J. Ivanišević, koja 2014. godine izlazi u hrvatsku znanstvenu javnost s doktorskom disertacijom „Od kuharice do književnosti: hrvatski kulinarski i gastronomski narativi“ – i sama suočena s navedenim problemima - referira se na vremena kada je

„[...]umjesto uvoda stajala (...) poduža znanstvena isprika za bavljenje temom tako banalnom, univerzalnom i samorazumljivom kao što je prehrana. Stalno mjesto većine tekstova napisanih prije 2000-ih dug je i ispričavajući uvod u kojem je prvenstveno valjalo legitimirati izbor teme, opravdati iskliznuće u sferu privatnog, ženskog i trivijalnog.“¹⁰

Objašnjenje za pozicioniranje prehrane „u mrtvi kut humanističkih i društvenih znanosti“¹¹ autorica objašnjava trima ključnim elementima: banalnošću i fundamentalnošću prehrane, njezinoj usidrenosti u svakodnevicu te pripadnosti privatnoj ženskoj sferi. Vrlo sličan stav izražavaju Menell, Murcott i Otterloo (1997). Ovo je troje autora mišljenja da hrana i uzimanje hrane dugo vremena nisu bile teme ozbiljnog intelektualnog interesa, jer su „same po sebi

⁸ Janet Theophano, *Eat My Words: Reading Women's Lives through the Cookbooks They Wrote* (New York: Pelgrave, 2002): 3-5

⁹ Supski, op.cit., str. 28.

¹⁰ Jelena Ivanišević, *Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarškoj prozi* (Zagreb: Denona 2017), 8.

¹¹ ibidem

razumljive i (...) „svakome poznate.“¹² S druge je strane, „hrana dugo pripadala sferi domaćega, bila dio ženskog posla te zbog toga imala niži status“, što navodi na zaključak da istraživači nisu željeli posvetiti svoj interes i rad „prizemnim aktivnostima kao što je kuhanje.“, a kao takva „nije spadala u javnu sferu političkog i gospodarskog kao jedinih tema dostojnih ozbiljne znanosti.“¹³

Ipak, Ivanišević je stava kako je, „prehrana (...) od rubnog interesa rijetkih humanističkih i društvenih istraživača postala jedno od najpropulzivnijih znanstvenih područja.“¹⁴ Stoga inzistira na novom pojmu - *prehrambenim studijima (Food Studies)*, koje se zbog svoga imena mogu činiti suprotnim temeljnim postulatima humanističkih i društvenih znanosti. No, za Ivanišević i Belaj riječ je o „kišobranskom terminu kojim se nastoji imenovati novo i iznimno plodno istraživačko područje.“¹⁵ U skladu s tim posebno ističe definiciju W. A. McIntosha, prema kojoj

„prehrambene studije u širem kontekstu možemo razumijevati kao *intelektualni pokret koji se, u okviru društvenih i humanističkih znanosti, približava kulturalnim studijima, prvenstveno u multidisciplinarnom i interdisciplinarnom promišljanju hrane i ljudi u društvenom i kulturnom smislu.*“¹⁶

U tom smislu „Prehrana i kultura: sociologija hrane“ Mennella, Murcott i Otterloo (1998) predstavlja jedan od ključnih radova, „predložak za razumijevanje interdisciplinarnog polja prehrambenih studija.“¹⁷

2. ZNANSTVENA (NE)PRIHVATLJIVOST RECEPATA U INTERKULTURALNOM ISTRAŽIVANJU

2.1. Recept kao izvorište raznorodnih informacija

Kako bi se utvrdilo jesu li recepti za pripremu hrane doista (ne)primjereni, (ne)prihvatljivi i (ne)poželjni objekti u znanstvenom istraživanju, slijedi detaljan prikaz pristupa receptima u znanstvenim radovima iz različitih grana i polja.

„Antropolozi vide hranu kao kod, pronalazeći lingvističko ili kulturološko značenje unutar preciznog gramatičkog ili leksičkog sustava (Lévi-Strauss, 1966; Douglas, 1975). Psiholozi i filozofi žele otkriti dublje aspekte ljudskog ponašanja proučavanjem naših prehrambenih navika i običaja (Curtin i Heldke, 1992). Ostali gledaju na recepte kao na „umetnički diskurs“ s različitim odnosima u okviru društvenog konteksta: između prijatelja, susjeda, rođaka ili čak šire zajednice (Leonardi, 1989). Recept je, u svojoj intertekstualnosti, sam po sebi narativ koji može uključiti čitatelja ili kuhara u „konverzaciju“ o kulturi i povijesti, pri čemu recept i njegov kontekst osiguravaju dio teksta, a čitatelj zamišlja (ili čak jede) drugi dio. Recept je otvoren za subjektivnu intervenciju i interpretaciju, dovodeći čitatelja u vezu s piscem, stvarajući osobne

¹² Stephen Mennell, Anne Murcott, Anneke H. van Otterloo, *Prehrana i kultura: sociologija hrane* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk 1998), 1.

¹³ Ivanišević, op.cit, str.11.

¹⁴ Ivanišević, op.cit., str. 8.

¹⁵ Jelena Ivanišević i Melanija Belaj, „Razvoj prehrambenih studija: doprinosi sociologije, kulturne antropologije, etnologije i povijesti“, *Narodna umjetnost*, vol. 52, br. 2, 2015, str. 242

¹⁶ ibidem

¹⁷ ibidem, str.10.

odnose s kulturološkim značenjem ili zajednicom te dopuštajući čitateljevu interpolaciju u tekst, čime nastaje njegov vlastiti tekst. Ovim sustavom izmjene čitatelj saznaje više o sebi i o svijetu. Stoga nam recepti, osim što su narativ sami po sebi, nude i druge priče: o obiteljskim sagama i zapisima iz zajednica, o povijesnim i kulturnim trenucima ili promjenama, ali i o osobnim povijestima i narativima o sebi.¹⁸

2.2. Sociološka perspektiva: recept kao uputa (od metauputa do sastojaka)

Krajem 20. stoljeća došlo je do nezaustavljivog rasta pisanja uputa. Na tome tragu, Tomlinson se u članku „Thought for Food: A Study of Written Instructions“¹⁹ bavi problematikom njihove interpretacije s teoretskog gledišta na primjeru pisanih recepata. Analizom glavnih kategorija – vanjskih uputa, uputa u vezi sastojaka i uputama u vezi načina izrade te niza potkategorija – autor dolazi do spoznaje o nedovršenosti uputa. Tomlinson je svoje istraživanje proveo na primjerima recepata iz tiskanih kuharica. Recepti se na prvi pogled mogu činiti jednostavnim i jasnim. No, neki sociolozi koji se bave izučavanjem hrane podcrtavaju njihovu kompleksnost jer „objedinjuju pravila kojima se povezuju sastojci: odvajanjem, kombiniranjem i međusobnim suprotstavljanjem. Takva pravila su kompleksnija od prisutnosti, odsutnosti ili učestalosti sastojaka. Ono što ćemo otkriti jest spoznaja da su taj oblik i struktura pravila postojani, dok se sastojci lako mogu mijenjati, što i jest slučaj.“²⁰

Većina recepata sastoji se od **popisa sastojaka i uputa za pripremu jela**. No, Ivanišević navodi kako se „od osamnaestog do prve polovine dvadesetog stoljeća promijenila i sama struktura recepta. Današnji oblik recepta, koji sadrži i preciznu uputu za pripremu jela *korak po korak* nije bio standardiziran do kraja devetnaestog stoljeća. [...] U starijim kuharicama nije bilo uobičajeno da se sastojci ne odvajaju već se spominju uz pojedine etape pripreme.“²¹ Dok s jedne strane takav oblik recepata oslikava njegovu vremensku pripadnost, s druge, narativna struktura recepata pretpostavlja određeno predznanje, koje se u obiteljima prenosilo s generacije na generaciju ženskih članica- životom i radom u kuhinji. Iako se recept sastoji od dva glavna dijela, sam format može sadržavati određene varijacije, posebice kada je riječ o njegovom vanjskom dijelu.

Metaupute²²

Ovdje je, prije svega, riječ je o vanjskim uputama i/ili komentarima o receptu. Tomlinson ih, citirajući Leitera, naziva „metapравilima“ koji informiraju čitatelja/kuhara o onome što će pročitati u receptu. Pretpostavka je da će korisnik trebati dodatne informacije uz sam recept, ali mogu služiti u svrhu promocije recepta.²³ Prema Tomlinsonovoj terminologiji razlikujemo **informativne** (poznati-nepoznati autor, uputa korisniku o vremenu serviranja jela, broj osoba za predviđeno jelo, eventualni zaključni komentar) i **prosudbene** (promocija recepta) vanjske upute. Metaupute najčešće prethode samom receptu.

¹⁸ Janet Floyd i Laurel Forster, ur. *The Recipe Reader: Narratives - Contexts – Traditions* (Lincoln i London, Nebraska University Press, 2010), 2.

¹⁹ Graham Tomlinson, „Thought for Food: A Study of Written Instructions“, *Symbolic Interaction*, Vol. 9, No. 2, (1986): 201-216. <https://www.jstor.org/stable/10.1525/si.1986.9.2.201?seq=1> (2.6.2020).

²⁰ ibidem, str. 203.

²¹ Ivanišević, op. cit., 54-55.

²² Tomlinson, op. cit. str. 206.

²³ ibidem. str. 204.

Naziv recepta

Naziv recepta zapravo je oznaka, „etiketa“ koja bi prenošenjem poruke trebala probuditi određena očekivanja kod korisnika. S jedne strane, personalizacija recepata treba privući korisnika zvučnim **imenima poznatih osoba** iz svijeta povijesti i umjetnosti ili pak dati posebno značenje osobi od koje je recept dobiven ili po kojoj je recept dobio ime. Druga vrsta naziva daje **geografski identitet** receptu, čija je razina autentičnosti ostavljena korisniku na prosudbu. Treća vrsta daje **izravnu ocjenu** i iako ovi nazivi nisu pretjerano informativni, definitivno privlače pozornost korisnika.²⁴

Sastojci

Treći element, uz metaupute i naziv recepta, u standardnome tekstu predstavljaju sastojci. Obično se nalaze iznad uputa za pripremu jela. Tomlinson naglašava kako i dio o sastojcima sadrži određene upute, koje će kompetentni čitatelj prepoznati kao integrirane poruke. Kao jedan od primjera autor navodi kratice za mjerne jedinice za masu. Vrlo bitnu ulogu imaju i sadržaji navedeni u zagradama kojima se iskazuje određena fleksibilnost u uputama, odnosno korisniku daje izbor mogućnosti. Analiza ovoga dijela recepata završava zaključkom kako „čitanje recepata uključuje razumijevanje razine nedorečenog na relaciji autor recepta – korisnik.“²⁵

Upute

Kada je riječ o receptima, razlikujemo dijelove uputa koje se odnose na sredstvo za pripremu (npr. kuhinjski pribor i oprema), način pripreme (neovisno o onome što se pojavljuje u popisu sastojaka), način samog procesa kuhanja/pečenja, završnu fazu pripreme (radnje koje se obično odvijaju za štednjakom) te samo posluživanje jela. Dijelovi uputa pretpostavljaju određenu razinu znanja koja može varirati od općeg do specifičnog.²⁶

- Dio uputa koje se odnose na sredstvo za pripremu odnosi se na **izravno imenovanje kuhinjske opreme/pribora** potrebnog za obavljanje neke radnje u određenom dijelu postupka pripreme jela, ili ga se jednostavno može indirektno naznačiti uporabom glagola.
- Kada govori o dijelu uputa vezanih za **način pripreme**, Tomlinson tvrdi kako ih možemo naći ne samo u dijelu recepta kojim se navode sastojci, već i u „stvarnim“ uputama, pri čemu se obično primjenjuju različiti glagoli.²⁷
- Dijelovi uputa koji se tiču samog **procesu kuhanja/pečenja** mogu varirati u svojoj nedorečenosti.

Na kraju autorova popisa nalaze se još dvije upute - **završna faza pripreme te posluživanje jela**.

Tomlinson zaključuje kako postoje brojne mogućnosti za nastanak „pogrešaka“ tijekom čitanja recepata. Stoga povlači paralelu s pet Grimsonovih vrsta rezultata tijekom usmene komunikacije (govornik – slušatelj)²⁸, te ih primjenjuje u odnosu korisnik – uputa, odnosno u

²⁴ Tomlinson, op. cit. str. 206.

²⁵ ibidem, str. 207.

²⁶ ibidem, str. 208.

²⁷ ibidem, str. 208.

²⁸ Tomlinson, loc.cit. (vidi bilješku 21.)

ovom slučaju recept. Tako razlikujemo (1) nečitanje, (2) razumijevanje kako je pretpostavljeno, (3) nerazumijevanje, (4) pogrešno razumijevanje i (5) pogrešno čitanje. Pri tome **nečitanje** objašnjava kao izostanak čitanja cjelovitog teksta recepta: neprestano izmjenjivanje radnji (čitanje – pripreme namirnica – rad s kuhinjskom opremom/pomagalima) može rezultirati izostavljanjem nekog sastojka ili čak cijelog koraka u pripremi. O **razumijevanju kako je pretpostavljeno** može se govoriti kada je korisnik u potpunosti pročitao upute i kvalitetno ih slijedio do kraja. Kod velikog broja korisnika čitanje receptata često završava **nerazumijevanjem** ili **pogrešnim razumijevanjem**. Razlog može biti u dvosmislenosti ili višeznačnosti glagola. Za razliku od komunikacije između govornika i slušatelja, u kojoj postoji mogućnost ispravljanja pogrešaka, kod čitanja receptata korisnik je *sam*, oslonjen na vlastitu sposobnost rješavanja nedoumica ili nedorečenosti. Borba s ambigvitetom može rezultirati uspjehom ili promašajem. Ipak, kada je riječ o receptima, potrebno je istaknuti kako u ovoj kategoriji ne možemo govoriti o namjeri, odnosno teško je vjerovati kako bi korisnik namjerno krivo pročitao recept (za razliku od nekih drugih vrsta pisanih uputa).²⁹

Nadalje, razlikuje opća obilježja recepta kao upute te razinu upute.³⁰ Prvo opće obilježje je **ako...onda oblik** receptata, koje utjelovljuje obećanje ili hipotezu koju je potrebno provjeriti. Kao takvi, recepti su usmjereni na trajanje. Naime, jednoj fazi pripreme najčešće prethodi završetak druge, čime se korisnikova spremnost i strpljenje stavljaju na kušnju. Drugo obilježje jest **pozitivan stav** – recepti nas pozivaju da nešto učinimo. Treće obilježje, najbitnije za ovo istraživanje, predstavlja činjenica da su **napisani**. U starim rukopisnim zbirkama recept se svjesno zapisivao za vlastite potrebe, a nesvjesno za sljedeću generaciju, matrilinarno. Za razdoblje nastanka obiteljske zbirke receptata specifična je interkulturalna ženske djece unutar obitelji, njihovo formiranje za rad u domaćinstvu i priprema za ulogu supruge i majke. U tom smislu autorica zbirke nema do kraja jasnu predodžbu o potencijalnim korisnicima svojih receptata, štoviše zbirka kao takva nije *dizajnirana za korisnika*.³¹ Četvrto obilježje je **praktičnost**, koja nužno ne podrazumijeva jednostavnost.

Postoji nekoliko razina uputa u receptima. Tako se RAZINA I³² uputa može označiti kao uputa koja se bavi obradom fizičkih predmeta ili tijela na kraju samog procesa realizacije, odnosno u završnoj fazi (npr. proces kuhanja/pečenja, završna faza pripreme i posluživanje jela). Upute u receptima na RAZINI II predstavljaju aktivnosti (kretanje, znanje i vještine) vezane za skupljanje sastojaka potrebnih za izvršavanje uputa na RAZINI I. Potrebno je naglasiti kako je fizička obrada također potrebna za izvršavanje uputa na RAZINI II, no razlika je u cilju obrade, a to je u ovom slučaju – završna obrada. RAZINA III uključuje one upute koje se nalaze u vanjskim dijelovima receptata; predstavlja razumijevanje različitih načina na koji recept može biti napisan te informacija i ocjena koje sadrži, razumijevanje kodova inkorporiranih u naziv recepta, ali i znakovitost načina (i razloga, dodali bismo) na koji se recepti signiraju. Stoga RAZINA III predstavlja kontekst u kojem se ostvaruju upute na RAZINI I i II. Za razliku od tiskanih kuharica, kojima se bavi Tomlinson, u rukopisnim zbirkama ne postoji RAZINA IV. Riječ je o onim dijelovima tiskanih kuharica, u kojima se ne nalaze sami recepti (uvod, proširene upute o kuhanju, metodama pripreme i sl.). Obiteljska zbirka receptata u tom je smislu napisana isključivo za internu upotrebu, a zapisivačice receptata nisu niti u jednom segmentu pokazale namjeru ili želju da njihove recepte čita širi krug ljudi.³³

²⁹ ibidem, str. 208.-209.

³⁰ ibidem, str. 212.

³¹ ibidem

³² način označavanja preuzet od Tomlinsona, str. 212.

³³ ibidem, str. 212-213.

2.3. Filozofski bijeg od dihotomije teorije i prakse – pripremanje hrane kao istraživanje

I na području filozofije, zbirke recepata predmetom su rasprave. Doduše, vještina pripremanja hrane bila je strana zapadnoj epistemološkoj tradiciji, posebno u 20. stoljeću, kada se o teoriji raspravljalo isključivo u smislu znanstvenih modela. U svom radu o vezi između filozofskog istraživanja i priređivanja hrane Heldke³⁴ zastupa stajalište da vještina pripremanja hrane može pomoći pri rasvjetljavanju našeg razumijevanja drugih oblika istraživanja i nudi način izbjegavanja vječne dileme *apsolutizam vs. relativizam*. Potvrdu svoga stava da ne postoji stroga dihotomija između teorije i prakse, već da se radi o dvije - doduše odvojene, ali međusobno povezane i ovisne domene, pronašla je u pripremi hrane. Prema njezinu mišljenju, radi se o vještini koja istodobno obuhvaća teoretski i praktičan rad pa u drugom dijelu rada razvija tezu o pripremanju hrane kao istraživanju te objašnjava pet aspekata stvaranja recepata i njihovog korištenja³⁵:

- **načini nastajanja recepata**

Kako postoje brojni razlozi za nastanak recepata, tako ne postoji jedan glavni razlog ili vrsta razloga zbog kojeg ljudi dolaze do novih teorija, ili mijenjaju postojeće: teorije su poput recepata koje koristimo kako bismo stvorili nešto.³⁶

- **oblici ili sustavi za pohranjivanje recepata**

U ovisnosti o različitim motivima za skupljanje recepata (zarada ili osobni interes), žene pohranjuju recepte prema različitim (anti)sistemima. Autorica posebno ističe privatne zbirke recepata zbog organizacije utemeljene na individualnim idiosinkratičnim navikama žene koja ih skuplja ili pak kolektivnim, osoba kojima priprema hranu. Neosporna je činjenica da se u zbirkama recepata nalaze *zalihe* recepata, bilo prepisane ili izrezane iz časopisa, koje žene nikada nisu isprobale, a sam postupak skupljanja i razmjene recepata, kao i razmišljanje o njihovoj primjeni, vremenski je zahtjevno poput same pripreme jela. U tom smislu autorica stavlja u isti kontekst razvijanje filozofskih teorija sa skupljanjem, razmjenjivanjem, unaprjeđivanjem, prilagođavanjem i odbacivanjem recepata/teorija.³⁷

- **isključivanje kategorije apsolutizam i relativnost pomoću odnosa kuhar - recept – sastojci**

Recepti dopuštaju kuharu određene izmjene u popisu sastojaka i/ili tijekom same pripreme jela, no do određene granice. Neki recepti „zahtijevaju“ striktno pridržavanje popisa sastojaka, jer se u protivnom uništava njegov „povijesni integritet“. Tako je i s filozofskim problemima, čije priroda ograničava određene metode postupka rješavanja.³⁸

- **problem fleksibilnost recepta**

Svjesnost o granicama koje postavlja recept jest dio procesa savladavanja kulinarskih vještina (autorefleksivnost postupka), a rezultat je uspješne procjene jezičnog izričaja u receptima

³⁴ Lisa Heldke, „Recipes for Theory Making“, *Hypatia*, A Journal of Feminist Philosophy, 3(2) (1988): 15.–30. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1527-2001.1988.tb00066.x> (2.6.2020.)

³⁵ ibidem str. 20.

³⁶ ibidem str. 21.

³⁷ ibidem str. 22.

³⁸ ibidem str. 24.

(sklonost imperativu). Sukladno tome, autorica zastupa tezu da je kod interpretiranja tuđih teorija neophodno potrebno poznavati motive koji pokreću „te druge“.³⁹

- **neuspjesi u postupku pripremanja jela**

Uz činjenicu da iza recepta uvijek postoji osoba koja je po njemu načinila jelo, dolazi i uvjerenje (autora/vlasnika recepta) da će i drugi uspjeti na isti način. No, različiti razlozi mogu dovesti do neuspjeha⁴⁰, koji se mogu prevladati „pomnom vježbom“ (*thoughtful practice*): doslovnim pridržavanjem uputa ili traženjem pojašnjenja od autora ili savjeta od drugih. Naravno, uz pretpostavku da se ne radi o „običaju“ namjernog izostavljanja sastojaka u razmjeni receptata, što jednoj strani donosi neuspjeh, a drugoj osigurava „superiornost“ u kulinarskim vještinama. S filozofskog gledišta, autorica se zalaže za komunikaciju s osobama zaslužnim za razvoj određene teorije, kako bi uvjeti nastanka bili što jasniji i kako bi se usporedila iskustva, odnosno da u središtu ove vrste aktivnosti postoji odnos između nje i drugog teoretičara.⁴¹

2.4. (Auto)etnologija: potraga za „sredstvom izražavanja identiteta“

Kada je riječi o (pre)hrani, ne postoji oštra granica između antropologije, etnografije, folkloristike i povijesti.⁴²

„Etnologija hrane bavi se brižljivim opisivanjem regionalne i društvene distribucije načina uzgoja, kuhanja i konzumiranja hrane u daljoj ili bližoj prošlosti. Iako je njezin osnovni cilj usmjeren prema seoskom stanovništvu, te srednjem i nižem društvenom sloju, ponekad se usporedbe vrše s gradovima i višim društvenim slojevima.“⁴³

Za potrebe doktorske disertacije „Semantika privatnog: obiteljska rukopisna zbirka receptata iz 19./20. stoljeća“⁴⁴ provedena su istraživanja konzumaciju hrane u daljoj i bližoj prošlosti (recepti za pripremu jela s kraja 19. i početka 20. stoljeća). Iako je rukopisna zbirka receptata obiteljsko nasljeđe koje je prelazilo iz ruku žena s generacije na generaciju, prvi su zapisi vezani uz Nuštar, kojeg se treba promatrati kao u ondašnjem povijesnom kontekstu. Pomnim proučavanjem sadržaja receptata neuobičajenih za seosku sredinu iz najstarijeg dijela zbirke, došlo se do otkrivanja nepoznatih podataka iz povijesti obitelji, odnosno dokaza o povezanosti s visokim društvenim slojevima (Khuen Belasi).

Kuharice nisu samo priručnici s uputama i repozitoriji tradicionalnih jela, već istodobno odražavaju prehrambene navike populacije, ukazuju na značajne događaje u povijesti, pružaju podatke o tehnološkom napretku u društvu, ali i strukturi obitelji. Na kuharice se, dakle, može gledati kao na društveno-povijesne i kulturološke dokumente.⁴⁵ No sam „interes povjesničara za prehrambene teme dugo je kočila pretpostavljena banalnost teme, kao i njezina neraskidiva

³⁹ ibidem str. 26.

⁴⁰ „Danas je, zahvaljujući Coolinarici, i baš njihovom receptu, u smeće letjelo kompletno tijesto za orehnjaču. Omjer tekućine i brašna je potpuno kriv, ali trebala sam znat, budala. Ko mi je kriv! Moj savjet je da se uvijek dobro prouči komentare drugih ljudi koji su radili. I nedavno sam radila jedne čupavce od tamo koje su svi pohvalili u nebesa a ono očaj očajni. No, dobro. Ko ne riskira...“ (autorica: Vespers, postavljeno na blog 27.12.2011., 21:24) <http://www.forum.hr/showthread.php?p=37374642> (pristupljeno 5.1.2019.)

⁴¹ ibidem str. 28.

⁴² Menell, Murcott i Otterloo, op.cit., str. 35.

⁴³ ibidem, str. 36.

⁴⁴ Kuharić, D. (2020) urn:nbn:hr:236:783650

⁴⁵ Janet Mitchell, „Cookbooks as a social and historical document. A Scottish Case“, *Food Service Technology* 1 (2008): 13 <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14715740/2001/1/1> Citirano 02.06.2020.

vezanost za privatn, ženski prostor doma.“⁴⁶ S druge strane, do vrlo tanke linije razdvajanja etnologije, antropologije i povijesti vodi nas „povijest svakodnevnog života (...), a povezano je sa školom *Annales* i Fernandom Braudelom, čije je istraživanje povijesti *la vie matérielle* preko tri desetljeća poticalo proučavanje povijesti prehrane.“⁴⁷ Tako su se povijesne studije o hrani pojavile posljednjih nekoliko desetljeća „uslijed zanimanja za svakodnevnicu u prošlosti.“⁴⁸ Ivanišević⁴⁹ ističe radove analista Jean-Louisa Flandrina, Massima Montanarija i Brune Lauriouxa u kojima se bave svakodnevnicom te materijalnom kulturom. Povijest prehrane, prema Ferguson⁵⁰, predstavlja kompleksno polje, a debata o metodologiji i teoriji, kao i o položaju unutar povijesnih znanosti još traje. Ipak, ne treba smetnuti s uma stajalište kako se u svakom životu „skriva mnogo više za suvremenost važne prošlosti no što to pojedinac može sam shvatiti. Zadaća je povjesničara uzdignuti do svijesti ovo, za svakidašnju praksu prijeko potrebno znanje o prošlosti,“ kako navodi Mitterauer i naglašava: „U povijesti svakog života krije se – svjetska povijest.“⁵¹ Mikrohistorijskim istraživanjem obitelji⁵² Gerard-Nagy-(Körner)-Palčić kroči se – upravo zahvaljujući ženskim članicama obitelji i njihovim rukopisnim zbirka recepta - kroz povijesna razdoblja od Austro-Ugarske, Kraljevine Hrvatske i Slavonije preko dva svjetska rata do nekadašnje Jugoslavije. Razdoblja socijalnih (ne)sigurnosti i (ne)mira, bogatstava i gubitaka, selidbi, rođenja novih naraštaja i tragičnih smrti najbližih – sve u životima nekoliko generacija obitelji različitih nacionalnosti i na prostorima koji nisu poznavali današnje granice. Nadalje, mikrohistorijski elementi radnje ogledaju se u proučavanju privatnog života, odnosno u „privatnosti kao kategoriji svakodnevnicе.“⁵³ odnosno položaju žena unutar obitelji (arhivska građa; izvodi iz matičnih knjiga, školska izvješća, privatni dokumenti i fotografije) i društva (memorabilije, efemerna građa i pisma iz rukopisnih zbirki recepta).

Antropologija prehrane, pak, „istražuje moduse na koji se hrana i piće stvaraju, konzumiraju i povezuju s kulturnim normama, ponašanjima, konvencijama u životu pojedinca ili grupe,“⁵⁴ ili prema Menellu, Murcott i Otterloo (1998), za koje je „sredstvo izražavanja identiteta“. Unutar četiri aspekta kulturno-antropoloških istraživanja⁵⁵ u ovom je kontekstu od velike važnosti kulturno-povijesni pristup, odnosno specifičan izbor građe jer se bavi „usmenom i pisanom tradicijom kulinarstva. Karakteristično je za takav pristup bavljenje tekstovima koji cirkuliraju kroz nekoliko generacija, bilo u obliku rukopisnih kuharica ili onih tiskanih, koje odolijevaju promjeni moda te tako daju vrijedne uvide u razvoj prehrabene kulture.“⁵⁶ Holtzmanova tvrdnja da „sjećanje povezuje antropologiju s historijom, a u jednom drugom smislu i s

⁴⁶ Ivanišević, op.cit., str. 31.

⁴⁷ Menell, Murcott i Otterloo, op.cit., str. 38.

⁴⁸ ibidem, str. 39.

⁴⁹ Ivanišević, op.cit., str. 32.

⁵⁰ ibidem, str. 34.

⁵¹ Michael Mitterauer, „Ja u povijesti...povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“, Otium 2 (1-2), (1994): 38

⁵² ibid. str. 39 „Odlučujuća prekretnica u mom znanstvenom radu je početak mog bavljenja obiteljskom povijesti polovicom sedamdesetih godina. Obitelj kao tema bila je nas nova, čak i u gospodarskoj i socijalnoj povijesti.“

⁵³ Karl Kaser, „Privatni život u jugoistočnoj Europi“, Otium 2 (1-2) (1994): 48

⁵⁴ Ivanišević, op.cit., str. 25.

⁵⁵ Ibid. str. 27.

⁵⁶ Ibid. str. 28.

psihologijom, dok prehrambeni studiji⁵⁷ multidisciplinarno povezuju sociologiju, književnost pa čak i gastronomiju⁵⁸ opravdava i podupire interdisciplinarni karakter njihovih istraživanja.

Pri upoznavanju hrvatske javnosti s mikrohistorijom u „Otiumu“, Gross nabraja teme⁵⁹ te navodi različite nazive pod kojima se o njima vode istraživanja - „historija mentaliteta, kulturna ili „nova“ kulturna historija, intelektualna historija, historijska antropologija i mikrohistorija ili historija svakodnevice“. ⁶⁰ Posebno naglašava kako se traži „preobrazba društvene historije u kulturnu, nadahnutu antropologijom a dijelom i literarnom teorijom koja u „postmodernom“ svijetu postaje neka vrst filozofije. ⁶¹ Upravo kada je riječ o školi Anala, u knjizi „Prehrana i kultura – sociologija hrane“ autori Mennell, Murcott i van Otterloo podvlače da „granična crta koja razdvaja etnologiju od određenih glavnih segmenata povijesti nije jako oštra.“ ⁶² Ovi autori, koje Ivanišević opisuje kao „sumnjičave prema etnološkim istraživanjima prehrane“ ⁶³, smještaju „etnološka istraživanja hrane između povijesti, posebice mentaliteta i antropologije,“ ⁶⁴ ali ističu i kako „povjesničari, antropolozi, etnolozi i folkloristi, svi obrađuju to područje.“ ⁶⁵

2.5. Biografija

Za Lepore je istraživanje ili pisanje o ljudima, bez obzira bili oni živi ili mrtvi, težak posao; uvjeren je kako je potrebno je pronaći ravnotežu između distancirane prisnosti i duboke radoznalosti. ⁶⁶ Tako sam se poput Prousta našla u *potrazi za izgubljenim vremenom* (nažalost, objektivne okolnosti u obitelji onemogućile se češće susrete i detaljnije upoznavanje s obitelji za bakina života), s nadom da će rezultati istraživanja u koji su, između ostalog, ugrađena moja pričanja i sjećanja – kao dio građe za interpretaciju, biti *pronađeno vrijeme*. Lepore vjeruje da o tome, suosjeća li biograf ili mikrohistoriograf sa svojim subjektom, ovisi velikim dijelom o samom autoru kao i o privlačnosti njegovog subjekta te da se čini kako se na osnovu ova četiri prijedloga pristup mikrohistoriografa može, barem u nekim slučajevima, jače emotivno distancirati od subjekta. Mikrohistoriografija će uvijek odvući pozornost pisca i čitatelja od subjekta i usmjeriti je prema kulturi. No, ako se mikrohistoriograf nekim slučajem i uplete u vezu sa svojim subjektom, postoje razvijene konvencije žanra - u svojoj vlastitoj knjizi mikrohistoriograf ima ulogu vještog detektiva/naratora ili pak stvara alter ego u vidu drugoga lika koji istražuje ili sudi o subjektu – koje će mu kao autoru omogućiti nazočnost u narativu. ⁶⁷ Naravno, može se postaviti pitanje je li znanstveno prihvatljivo uključiti sebe kao svjedoka istraživanog područja. Za Tarota, pri usporedbi autobiografije i historiografije, nema dvojbe.

⁵⁷ Ivanišević u knjizi „*Od kuharice do književnosti. Oglеди o kulinarškoj prozi*“ navodi kako „povijesna, kulturalna, bihevioristička, biološka i socioekonomska istraživanja prehrambenih praksi, ukorijenjena u humanističkim i društvenim znanostima, tek se od kraja 1990-ih, točnije od 1996. godine objedinjuju pod zajedničkim nazivnikom prehrambenih studija.“ (str. 36.)

⁵⁸ Jon D. Holtzman, „Food and Memory“, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 35(1) (2006): 362 https://www.researchgate.net/publication/228173444_Food_and_Memory Citirano 02.06.2020.

⁵⁹ prehrana, odijevanje, stanovanje; djetinjstvo, mladost i starost, ljubav i seksualno ponašanje; rad i slobodno vrijeme sa svečanostima; bolest i smrt, tijelo i odnos prema tijelu, geste; obitelj i život u malim zajednicama; pučki izgredi, karnevali, vještice, magija

⁶⁰ Gross, op. cit., str. 18 (cfr bilješku 41)

⁶¹ ibidem

⁶² Menell, Murcott i Otterloo, op.cit., str. 38.

⁶³ Ivanišević, op.cit., str. 22.

⁶⁴ ibidem

⁶⁵ Menell, Murcott i Otterloo, op.cit., str. 35.

⁶⁶ Lepore, op. cit. 129

⁶⁷ ibidem, str.142

„Iz više se razloga sumnja u mogućnost da se opis vlastitog života prihvati kao povijesni izvor; vrijednost takva opisa je s obzirom na činjenice o kojima priopćuje uistinu sumnjive naravi. Ali kao svjedočanstvo o životnom raspoloženju jednoga vremena, kao obavijest o neuljepšanim osjećajima, nazorima i perspektivama u određenom povijesnom trenutku — njegova je vrijednost neprijeporna.“⁶⁸

Iako Tarot ne isključuje mogućnost da dođe do pogreške u vezi datuma ili pojedinosti, siguran je da ne može doći do pogreške

„[...] kada je riječ o cjelini njegova bitka kao čovjeka određenog vremena i povijesnog trenutka. Nijedan drugi pisani dokument ne reflektira tako vjerno širinu ili skučenost, duhovnu zrelost ili djetinjastost jednog vremena, kao što je to slučaj s opisom vlastitog života. Ni u jednome drugom književnom dokumentu ne nalazimo tako neposredno življen život kao u autobiografiji. Ondje direktno govori, nesvjesno i svjesno, čovjek kao dijete vremena.“⁶⁹

Dodala bih, Jergovićevim rječnikom – jer „ovo nije svijet moje mašte, nego svijet mojih mrtvih.“⁷⁰

3. ZAKLJUČAK

„Odlučujuća prekretnica u mom znanstvenom radu je početak mog bavljenja obiteljskom povijesti polovicom sedamdesetih godina. Obitelj kao tema bila je kod nas nova, čak i u gospodarskoj i socijalnoj povijesti,“ riječi su Michaela Mitterauera iz rada „Ja u povijesti...povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“ objavljenog u kultnom *Otiumu* 1994. godine. Osim što je proteklo dvadeset godina od nastanka do prijevoda i objave Mitterauerovog rada, proteklo je još isto toliko do početaka mog bavljenja hranom, rukopisnim zbirkama recepata i obiteljskom poviješću. Višegodišnje intenzivno proučavanje obiteljske zbirke recepata, znanstvene i stručne literature te terensko istraživanje rezultirali su nastankom doktorske disertacije „Semantika privatnog – obiteljska rukopisna zbirka recepata iz 19./20 stoljeća“. Tema je isprva dočekana s određenom dozom nevjerice u mogućnost realizacije i/ili iznenađenja izborom znanstvenog problema, ali istodobno i pozitivnim reakcijama te podrškom u prijelomnim trenucima.

Neprihvatanje recepata u znanstvenom istraživanju zbog banalnosti, univerzalnosti i samorazumljivosti teme, ili „znanstvenom skliznuću“ u sferu privatnog, ženskog i trivijalnog, završilo je u većini zemalja prije nekoliko desetljeća zahvaljujući želji za pronalaskom i tumačenjem relevantnih materijala o do tada gotovo nepoznatom privatnom životu žena. Za neke tek „mrtvi kut društvenih i humanističkih znanosti“ prešao je u posljednja dva desetljeća put od „rubnog interesa“ do jednog od „najpropulzivnijih znanstvenih područja“, prije svega zahvaljujući intelektualnom pokretu *Food Studies*, multidisciplinarnim prehrambenim studijima, koji približavaju društveno-humanističke znanosti kulturalnim studijima.

Danas svjedočimo zanimanju znanstvenika za život i ulogu žena u obitelji, do tada historiografski nevidljivih ili marginalnih. Nedostatak relevantnih izvora, posebno u Hrvatskoj, ogleda se u činjenicama da se o ženama pisalo, samo ako su sudjelovale u javnom životu ili bile

⁶⁸ Rolf Tarot, „Autobiografija“, *Kolo* 2, (2002): 156-172; preuzeto s mrežne stranice Matice hrvatske <http://www.matica.hr/kolo/289/autobiografija-19995/> Citirano 03.06.2020.

⁶⁹ ibidem

⁷⁰ Miljenko Jergović, *Selidba* (Zaprešić: Fraktura, 2018): 156

povezane s poznatim muškarcima. S druge strane, do 20. stoljeća broj pismenih žena bio je daleko manji od muškaraca, što je znatno utjecalo na pisanje o obiteljskom životu. Tako su u svijetu nastale brojne studije o ulozi žena u kuhinji kao mjestu rodne identifikacije, ali i ulozi kuharica (rukopisnih i tiskanih) u oblikovanju žene i obitelji. Primjer za kojim bi se Hrvatska definitivno trebala povesti, posebice u kontekstu znanstvenog promišljanja o prehranbenim temama u različitim granama i poljima, „od filozofije, povijesti, sociologije, etnologije, antropologije, do medicinskih i ekonomskih istraživanja,“⁷¹ kao što je iscrpno prikazano u radu.

4. LITERATURA

Floyd, Janet i Laurel Forster, ur., *The Recipe Reader: Narratives - Contexts – Traditions*. Lincoln and London: University of Press, 2010.

Heldke, Lisa. „Recipes for Theory Making“. *Hypatia, A Journal of Feminist Philosophy*, 3(2) (1988). 15–30.

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1527-2001.1988.tb00066.x>

Citirano 22.03.2022.

Holtzman, Jon D. „Food and Memory“, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 35(1) (2006): 361-378 https://www.researchgate.net/publication/228173444_Food_and_Memory

Citirano 22.03.2022.

Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarskoj prozi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2017.

Ivanišević, Jelena i Melanija Belaj. "Razvoj prehranbenih studija: doprinosi sociologije, kulturne antropologije, etnologije i povijesti." *Narodna umjetnost*, vol. 52, br. 2, 2015, str. 241-264. <https://doi.org/10.15176/vol52no212>. Citirano 28.03.2022.

Jergović, Miljenko. *Selidba Zaprešić: Fraktura*, 2018.

Kaser, Karl. „Privatni život u jugoistočnoj Europi“, *Otium* 2 (1-2) (1994): 48-55

Kuharić, Darija. „Semantika privatnog: obiteljska rukopisna zbirka recepata iz 19./20. stoljeća“. Osijek, Doktorska škola Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2020.

urn:nbn:hr:236:783650

<https://repozitorij.ds.unios.hr/islandora/search/kuhari%C4%87?type=dismax>

Citirano 28.03.2022.

Mejovšek, Milko. *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*, Zagreb: Naklada Slap, 2003.

Mennell, Stephen, Anne Murcott i Anneke H. van Otterloo. *Prehrana i kultura: Sociologija hrane*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1998.

Mitchell, Janet. „Cookbooks as a social and historical document. A Scottish Case“, *Food Service Technology* 1 (2008): 13-23 <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14715740/2001/1/1>

⁷¹ Ivanišević, op.cit., str. 9.

Citirano 22.03.2022.

Mitterauer, Michael. „Ja u povijesti...povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“, *Otium* 2 (1-2), (1994): 36-47

Proust, Marcel. *Put k Swanu* Zagreb: Globus media, 2004.

Supski, Sian. „Aunty Sylvie's sponge: Foodmaking, cookbooks and nostalgia“, *Cultural Studies Review*, Vol. 19, No. 1, (2013): 28-49
https://www.researchgate.net/publication/285421037_Aunty_Sylvie's_Sponge_Foodmaking_Cookbooks_and_Nostalgia Citirano 23.03.2022.

Tarot, Rolf. „Autobiografija“, *Kolo* 2, (2002): 156-172; preuzeto s mrežne stranice Matice hrvatske <http://www.matica.hr/kolo/289/autobiografija-19995/> Citirano 23.03.2022.

Theophano, Janet. *Eat My Words: Reading Women's Lives through the Cookbooks They Wrote*, New York: Pelgrave, 2002.

Tomlinson, Graham. „Thought for Food: A Study of Written Instructions“, *Symbolic Interaction*, Vol. 9, No. 2 (1986): 201-216.
<https://www.jstor.org/stable/10.1525/si.1986.9.2.201?seq=1> Citirano 22.03.2022.

PRAVNO EKONOMSKI UTICAJI REGULATIVE NA SIGURNOST I KVALITET HRANE

Apstrakt

Autori u radu razmatraju pravnu uređenost, ekonomske efekte, razvojne potencijale i mogućnosti državne podrške unapređenju poljoprivredne proizvodnje u oblasti proizvodnje organske hrane i njenog kvaliteta i sigurnosti.

Izučavanje međunarodnog i nacionalnog aspekta pravne regulative Srbije i EU, modaliteti i uticaji poreskog tretma statusa poljoprivrednika i proizvodnje organske hrane, mogućnosti pomoći i subvencionisanja, predstavlja malo izučavanu i veoma bitnu materiju za očuvanje zdravlja ljudi i životinja, zemljišta, vazduha i okoline uopšte.

Ključne reči: hrana, poljoprivreda, naučno-tehnološki razvoj, organska proizvodnja hrane, regulativa

Abstract

The authors discuss the legal regulation, economic effects of development potentials and possibilities of state support for the improvement of agricultural production in the field of organic food production and its quality and safety.

The study of international and national aspects of legal regulations of Serbia and the EU, modalities and influences of tax treatment of the status of farmers and organic food production, possibilities of aid and subsidies, is a little studied and very important matter for preserving human and animal health, soil, air and environment.

Key words: food, agriculture, scientific and technological development, organic food production, regulation

UVODNA RAZMATRANJA

Zadata tema o sigurnosti i kvalitetu hrane neminovno se oslanja na poljoprivredu, odnosno stočarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo i druge grane.

Kako bi postigli i održali kvalitet i sigurnost hrane akcenat bi trebalo staviti na povezanost poljoprivrede sa naučno-tehnološkim razvojem u svim sektorima koji mogu da doprinesu poboljšanju situacije.

¹ Doc. dr Vladimir Šipovac autor za korespondenciju: Tel br. 062 622021, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad;

Doc. dr Dejan Logarušić Privredna akademija- Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad

U razvijenim zemljama se teži razvijenosti poljoprivrede u pravcu održivosti i objedinjavanja ekonomske, ekološke i socijalne sfere proizvodnje čemu bi trebalo težiti i u Republici Srbiji.

Poljoprivredna proizvodnja u zemlji je sa zakonskog i drugih aspekata uređena pravnim propisima kao i propisima za razvoj organske proizvodnje hrane.

Nepoštovanje normi u vezi očuvanja životne sredine, i odnos konvencionalne poljoprivrede prema njoj u vidu različitih zagađenja, daju prednost sistemu organske proizvodnje hrane i drugim „čistim” tradicionalnim načinima proizvodnje.

Istraživanje u radu usmerićemo prema ekonomskoj politici u agraru i njenom odnosu prema nauci i tehnološkom progresu, sa akcentom na organskoj poljoprivredi, odnosno razmatraćemo modele finansiranja organske proizvodnje i njihov uticaj na razvoj ovog sistema proizvodnje sve u sklopu očuvanja sigurnosti i kvaliteta hrane.

ISTORIJSKI RAZVOJ POLJOPRIVREDE

Istorijski posmatrano razvoj poljoprivrede oslanjao se na razvoj društvenog sektora u vidu poljoprivrednih kombinata i održao se sve do uvođenja tržišnih principa, odnosno do znatnog umanjavanja državnih dotacija i podrške. Nakon uvođenja tržišnog principa poslovanja poljoprivredni kombinati, zemljoradničke zadruge² i drugi oblici udruživanja, počeli su polako da se gase i nestaju. Na značaju je dobila poljoprivreda na privatnim, porodičnim gazdinstvima koja je bila relativno nerazvijena, u koju se nije ranije skoro ništa ulagalo i koja je bila više značajna sa socijalnog nego ekonomskog stanovišta. Porodična gazdinstva kao oblik poljoprivredne proizvodnje predstavljale osnov za razvoj organske proizvodnje.

Sa početkom tranzicije počinje intenzivnije korišćenje poljoprivrednih resursa, uvođenje tržišnih principa poslovanja, odnosno implementacija međunarodnih standarda i prakse.

Finansijska nestabilnost i opterećenost poljoprivredne proizvodnje poreskim dažbinama umanjuje ekonomsku uspešnost proizvođača, što znatno, uz druge nepovoljne elemente okruženja, umanjuje opredeljenje stanovništva da se bave poljoprivrednom, odnosno organskom proizvodnjom hrane.

Prilikom razmatranja poreskog opterećenja privrede jedne zemlje neophodno je posmatrati razvojne potencijale i načine na koje država daje podršku poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji.

Organski sistem proizvodnje je poljoprivredni sistem koji se uklapa u koncept održivog razvoja i da tako posmatrano organska poljoprivreda doprinosi održivom razvoju privrede određene zemlje kao celine. Istraživanja potvrđuju da je organska poljoprivreda ekonomski održiva i da Republika Srbija ima konkurentne prednosti za razvoj organske proizvodnje. Pitanje mera ekonomske politike u agraru i njihovog podsticajnog delovanja na razvoj organske proizvodnje, odnosno da li će se organski sektor proaktivno razvijati ne zavisi samo od plaćanja po hektaru (direktnih podsticaja) već od kombinacija različitih javnih politika, uključujući tu i podrške za proces konverzije i za već sertifikovane farme, marketinške podrške, trening i edukaciju.

Prilikom izvođenja zaključka i stavljanja organske poljoprivrede u kontekst teorija rasta i razvoja možemo navesti da organska poljoprivreda u Republici Srbiji poseduje potrebne uslove za njen dalji razvoj. Prirodni faktori (prirodni kapital) koji utiču na organsku proizvodnju su pozitivni i ne ometaju dalji razvoj ovog sektora. Istraživanje je pokazalo da i

² *Финансијско-правни положај ђачких и студентских задруга*, Шиповац Р, Педагошка стварност, вол. 57, бр. 3-4, стр.225-234, 2011.

ljudski kapital u ovom sektoru pokazuje pozitivne karakteristike i da nije prepreka daljem unapređenju organske proizvodnje. Državna podrška, kao treći faktor koji treba da doprinese daljem razvoju ovog sektora, mora se dalje usaglašavati sa ZAP-om i dostići nivo podrške koji će biti predvidljiv i kontinuiran.

ZAKONSKA REGULATIVA KAO SIGURNOST HRANE

Svaka država uređuje pravnom regulativom opterećenost poljoprivredne proizvodnje, odnosno proizvodnje hrane, poreskim dažbinama i tako umanjuje ekonomsku uspešnost proizvođača, što znatno, uz druge nepovoljne elemente okruženja, umanjuje opredeljenje stanovništva da se bave poljoprivrednom ili organskom proizvodnjom hrane.

Prilikom usvajanja Ustava, zakonske i podzakonske regulative treba sačiniti istraživanje sa temom razmatranja poreskog opterećenja privrede jedne zemlje. Neophodno je posmatrati razvojne potencijale i načine na koje država daje podršku poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji.

Pravna regulativa Republike Srbije treba da je usklađena sa opštim odredbama Ustava zemlje. Za obradu teme „Sigurnost i kvalitet hrane” koristićemo pozitivnu pravnu regulativu³ Zakonske i podzakonske propise, pravilnike, uredbе, obaveštenja i drugo.

Odredbama Zakona o računovodstvu uređeno je da proizvod koji se nađe u maloprodaji mora da ima proračun ili kalkulaciju⁴, odnosno podatke o nabavnoj ceni i ostalim neophodnim troškovima. Kalkulacija proizvoda predstavlja cenovni izraz, odnosno ulaznicu u maloprodajni objekat na osnovu koga se vrši evidentiranje robe u prodavnici. Prilikom inspeksijske kontrole, roba koja je uneta u maloprodajni objekat bez sačinjene kalkulacije cene i nije evidentirana oduzima se.

Odredbama zakona o zaštiti potrošača⁵ uređeno je da kod tehnički složenih proizvoda potrošaču se mora obezbediti deklaracija, garantni list, sertifikat, tehničko uputstvo i uputstvo za upotrebu, u skladu sa tehničkim, odnosno drugim propisom.

Za belu tehniku i ostale aparate moraju se obezbediti rezervni delovi, priključni aparati i slično. Nakon prestanka proizvodnje prodatog proizvoda, u skladu sa tehničkim, odnosno drugim propisom moraju se obezbediti kontinuirani tehnički servis, odnosno održavanje i popravke, u skladu sa tehničkim, odnosno drugim propisom u roku koji ne može biti kraći od tri godine za aparate za domaćinstvo, odnosno pet godina za druge tehnički složene proizvode.

Deklaracija predstavlja dokument koji moraju imati proizvodi namenjeni potrošačima u skladu sa tehničkim, odnosno drugim propisom.

Deklaracija u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti potrošača treba da sadrži podatke o proizvođaču, o uvozniku i dobavljaču, o količini, kvalitetu, datumu proizvodnje i roku trajanja ili datumu upotrebljivosti, kao i načinu upotrebe, održavanja i čuvanja proizvoda. Na proizvodima se ne smeju uklanjati ili menjati oznake ili drugi podaci navedeni u deklaraciji u skladu sa odredbama ovog zakona.

³ Pozitivno pravo definiše se kao pravo koje se u jednoj državi primenjuje. Ne odnosi se na ono pravo koje se nekad primenjivalo i koje je na zakonski uređen način ukinuto.

⁴ Zakon o računovodstvu ("Sl. glasnik RS", br. 73/2019 i 44/2021 - dr. zakon)

⁵ Zakon o zaštiti potrošača, "Sl. list SRJ", br. 37/2002.

U zavisnosti od vrste prizvoda nekada je potrebno navesti i druge posebne karakteristike kako bi proizvod stigao isporavan do potrošača i kao takav bio upotrebljiv u tehničkom, prehrambenom ili svakom drugom smislu.

INFORMACIONO KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE

Proizvodnja hrane njena sigurnost i održivost kvaliteta u Republici Srbiji odlikuje se inoviranim putevima bitnim za brz prevoz hrane, rashladnim uređajima (komorama) u transportnim sredstvima i ostalim elementima neophodnim za očuvanje i dopremanje hrane na određeno mjesto.

U zavisnosti od vrste transporta pojavljuju se i različiti troškovi, naročito u novije vreme kada na međunarodnom i nacionalnom tržištu rastu cene nafte, prevoza, čuvanja hrane, usluge utovara, pretovara i drugo. Zemlje koje nemaju sopstvenu proizvodnju posredstvom informacionih tehnologija kupuju proizvode iz udaljenih zemalja kako bi prehranili stanovništvo. Druge razvijenije zemlje žele da imaju bogat izbor prvoklasnih proizvoda, da se ishrana stanovništva sastoji od sveže proizvedenih proizvoda namenjenih ishrani ljudi, životinja i dr.

Za sve navedeno potrebna je finansijska podrška zemlje, dobar, siguran, odnosno odgovarajući transport, za određene vrste proizvoda.

Doprinos informaciono komunikacionih tehnologija u poljoprivredi je veliki i raznolik. Primena različitih Internet programa upotrebljava se za pripremu zemljišta za setvu, određivanje svojstava zemljišta, hemijskih osobina (kiselosti), tehničkih i drugih osobina. U skladu sa planom setve primenjuju se mere dovođenja zemljišta u optimalno stanje, odnosno dodaju se ili oduzimaju pojedine komponente kako bi se zemljište najbolje pripremio za sejanje odabrane kulture.

Informaciono komunikacione tehnologije primenjuju se i u oblasti meteoroloških prilika, odnosno određivanja optimalnog vremenskog perioda za setvu, berbu, procese vrenja i sazrevanja i slično.

POVOLJNOIST PRIRODNIH USLOVA

Proizvodnja hrane u Srbiji zasnovana je na raznovrsnim i povoljnim prirodnim resursima i brojnim prirodnim prednostima u vidu blage klime, manje zagađenosti zemljišta pesticidima i drugim materijama što je delom uzrokovano nedostatkom finansijskih sredstava i manjom upotrebom veštačkih i drugih štetnih đubriva koja trajno ostaju u zemljištu.

Brži i efikasniji razvoj poljoprivredne proizvodnje u Srbiji usporila je i nedovoljna briga o vodotokovima i njihova zagađenost, seča šuma, skromna sredstava za investiranje u poljoprivredu. Nasleđeni elementi koji kočuju razvoj poljoprivredne proizvodnje su usitnjenost poseda, loša i zapuštena infrastruktura i drugo. Poljoprivredna proizvodnja zavisi i od klimatskih promena, zagađenja prirodnih resursa, slabije primena propisa o odlaganju otpada svih vrsta, nizak nivo primene agrotehničkih mera i dostignutih standarda u proizvodnji.

Pokušaj države da se procesom komasacije izvrši ukupnjavanje poseda i stvaranje uslova za veća i efikasnija poljoprivrednih gazdinstava dao je relativne rezultate.

Poljoprivredna proizvodnja zasniva se na niskoj upotrebi inputa, sa malim investicionim ulaganjima u opremu i standarde. Nedovoljna primena IK tehnologija i neefikasnih sistema transfera znanja, nedostatak investicija i drugi faktori utiču da se ostvaruju nestabilni prinosi neujednačenog kvaliteta.

Sigurnosti proizvodnje i kvalitetu hrane mogu doprineti tehničko-tehnološki napredak, veći obim investicija, dotok informacija i upotreba stručnih znanja (prilagođavanje

tehnologija), opreme i odabir vrsta u skladu sa zahtevnim standardima kvaliteta, posebne rase životinja pogodne za uzgoj u skladu sa klimatskim promenama.

OSTALI ELEMENTI SIGURNOSTI

Poseban akcenat treba staviti na obrazovanje stanovništva, slobodan prijem informacija, unapređenje znanja, veština i motivacije proizvođača za prihvatanje elektronskog poslovanja, istraživanja i inovativnih tehničko-tehnoloških rešenja.

Postoje preduslovi za rast konkurentnosti u delu unapređenja poljoprivredne proizvodnje, doslednijom primenom zakonske regulative, uvođenjem i kontrolom kvaliteta, razvojem integralne i organske proizvodnje i neophodnih institucija za kontrolu kvaliteta, kao i proizvoda sa zaštićenim geografskim poreklom. Srednje umerena blaga klima u našoj zemlji pogoduje za potencijalnu proizvodnju povrća u plastenicima, gajenje lekovitog bilja na još uvek ne zagađenom zemljištu.

Potencijali postoje u razvoju voćarstva i vinogradarstva i prerađivačke industrije zemlje sa akcentom na inovativnim tehnologijama, uvođenjem i većom primenom informaciono komunikacionih tehnologija u poljoprivredi za ispitivanje sastava i nedostataka zemljišta, uvođenju novih sorti, povećanju površina i postizanju kvaliteta koji odgovara standardima inostranog i domaćeg tržišta.

Sa ekonomskog i sigurnosnog stanovišta pažnju treba posvetiti uvođenju integralnog i organskog koncepta proizvodnje, kupovini sertifikovanog sadnog materijala i inoviranju registara u vinogradarstvu i vinarstvu.

NEPOISREDNI PODSTICAJI U POLJOPRIVREDI

Evidentiranje poljoprivredne proizvodnje sadrži određene specifičnosti koje su uslovljene karakteristikama proizvodnog procesa i vrednovanju biološke imovine i gotovih proizvoda. U svrhu pravilnog evidentiranja delom se primenjuju opšta pravila koja se primenjuju u drugim delatnostima, a u specifičnim situacijama primenjuju se posebna pravna pravila kojima je uređena delatnost poljoprivrede. Vrednovanje ulaganja u biološka sredstva i poljoprivredne proizvode, prilikom početnog priznavanja, vrednuju se po fer vrednosti i umanjuju sa izvršenim umanjnjem za procenjene troškove prodaje.

Specifičnost bioloških sredstava ogleda se u tome što se ovaj vid imovine pojavljuje kao stalna imovina (osnovna biološka sredstva) i kao obrtna imovina (potrošna biološka sredstva).

Specifičnost poljoprivrednih proizvoda ogleda se u priznavanju različitih pravnih pravila u različitim fazama proizvodnje, odnosno Proizvodnja u toku- procenjuje se u skladu sa MRS 2 – Zalihe, na dan priznavanja poljoprivrednog proizvoda primenjuje se MRS 41 – Poljoprivreda, a na dan sačinjavanja finansijskih izveštaja ponovo se primenjuje MRS 2 pri čemu se cenom koštanja (nabavnom cenom) priznaje kao iznos prethodno iskazana fer vrednost umanjena za procenjene troškove prodaje.

Odredbama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju državna davanja – podsticaji definisani su kao sredstva iz budžeta i kao sredstva iz drugih izvora koja se dodeljuju poljoprivrednim gazdinstvima i drugim licima u skladu sa odredbama zakona a u svrhu ostvarivanja postavljenih ciljeva poljoprivredne politike.

Zakonodavstvo Srbije je predvidelo tri vrste podsticaja i to : neposredne, tržišne i strukturne podsticaje.

U neposredne podsticaje⁶ se svrstavaju: premije, regresi, podsticaji za proizvodnju i podršku nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima.

Premije, kao neposredni podsticaji, predstavljaju novčane iznose koji se isplaćuju proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode (naprimera: po litru predatog mleka i sl.).

Regresi se definišu kao novčani iznosi koji se u određenom procentu isplaćuju za kupljenu količinu inputa neophodnih za obavljanje proizvodnje u vidu goriva, đubriva, premije osiguranja useva, troškova skladištenja i dr.

Podsticaji za proizvodnju su finansijska sredstva koji se isplaćuju u novcu po jedinici mere za posejan usev ili uzgojenu stoku odgovarajuće vrste.

Podrška nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima predstavljaju sredstva namenjena poljoprivrednicima-fizičkim licima koji jedini prihod ostvaruju od obavljanja poljoprivredne proizvodnje uz ispunjenje uslova da su upisani u Registar kao nekomercijalna poljoprivredna gazdinstva.

Tržišni podsticaji obuhvataju⁷ ekonomske podsticaje koji se mogu ostvariti na tržištu kao : izvozni podsticaji (mogućnost povraćaja sredstava u vrednosti izvezene robe), troškovi skladištenja (u vidu novčanih iznosa) i kreditna podrška bez kamata ili sa povoljnim kamatnim stopama namenjena ovoj grani privrede.

Strukturni podsticaji obuhvataju intenzivnu primenu programa u vidu : mera ruralnog razvoja, metode poboljšanja zaštite i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta kao i mere institucionalne podrške poljoprivrednicima.

Zakonskim odredbama je uređeno da nacionalno zakonodavstvo propisuje za svaku budžetsku godinu vrste i oblik podsticaja, obim, uslove, način ostvarivanja prava, korisnike u skladu sa odredbama merodavnih zakona.⁸

Mere podrške za sprovođenje poljoprivredne politike, za područje pokrajine, mogu da utvrđuju Organi autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave.

PODSTICAJI U ORGANSKOJ PROIZVODNJI

Odredbama Zakona o organskoj proizvodnji predviđeni su podsticaji koji se odobravaju onim subjektima (poljoprivrednicima) koji se bave organskom proizvodnjom u ratarstvu, povrtarstvu i voćarstvu.

Odredbama Uredbe o korišćenju podsticajnih sredstava⁹ uređeni su uslovi i način korišćenja podsticajnih sredstava kao podrška razvoju organske biljne proizvodnje (ratarske, povrtarske, vinogradarske i voćarske) koja se obavlja u zatvorenom prostoru (u staklenicima i plastenicima) bez obzira na površinu, kao i na otvorenom prostoru koji u zavisnosti od vrste proizvodnje mora da pokriva površinu od 0,2 do 0,3 hektara, kao i podrška razvoju organske stočarske proizvodnje. Pravo korišćenja podsticajnih sredstava ima¹⁰ fizičko lice (nosilac porodičnog komercijalnog poljoprivrednog gazdinstva), privredno društvo, zemljoradnička zadruha, proizvođač kooperant i vaspitno obrazovne ustanove.

⁶ Uređeni su: Uredbom o raspodeli i korišćenju podsticaja za genetsko unapređenje stočarstva i Uredbom o uslovima o načinu korišćenja premije za mleko za 2011. godinu.

⁷ Uredba o subvencionisanju troškova skladištenja pšenice, kukuruza i zamrznute maline, roda 2011. godine u javna skladišta

⁸ Zakon o budžetu, Nacionalni program i Nacionalni program ruralnog razvoja.

⁹ Uredba o korišćenju podsticajnih sredstava za podršku razvoju organske proizvodnje za 2011. godinu, „Sl. Glasnik RS., br. 49/2011.

¹⁰ Član 3. Uredbe o korišćenju podsticajnih sredstava za podršku razvoju organske proizvodnje za 2011. godinu

Nacrtom Nacionalnog Akcionog Plana (2009) za razvoj organske poljoprivrede definisane su aktivnosti za razvoj ove poljoprivredne grane u Srbiji za period 2010. do 2015. godine.

KVALITET I ZAŠTITA VODE

Direktiva Evropske Unije o vodama (Water Framework Directive 2000/60/EC)¹¹ je najznačajniji zakonski međunarodni instrument u oblasti voda koja okvirno objedinjuje Direktivu o upotrebi površinskih voda za piće, o opasnim supstancama i njoj srodne direktive, o odluci za razmenu informacija i Direktivu o čistim vodama za ribe. Direktiva takođe obuhvata i Direktivu o vodama za školjke, Direktiva o podzemnim vodama, Direktiva o tretiranju otpadnih voda u urbanim sredinama, Direktiva o nitratima, Direktiva o kvalitetu vode za piće, revidirana direktivom 98/83/EC¹², Direktiva o kvalitetu vode za kupanje.

Čista voda je neophodna za opstanak i razvoj ljudi, životinja, biljnog sveta i drugo. Direktiva EU kao sredstvo za ostvarenje cilja sadrži regulativu o upotrebi površinskih voda za piće njihovoj racionalnoj upotrebi i nezagađivanju. Održavanje površinskih vodotoka čistim je značajno za čovečanstvo, olakšava preradu vode za piće ili tehničku upotrebu uzetu iz reka, lakše neutralisanje i odstranjivanje opasnih supstanci. Održavanje vodotoka čistim značajno je za život i razvoj riba i školjki samim tim što su riba i školjke posebno značajne namirnice za razvoj dece i bolje zdravlje ljudi. Nedostatak vode uopšte na planeti zemlji daje značaj Direktivi o podzemnim vodama i njihovom očuvanju od zagađenja kao rezervnom resursu. Pitanje otpadnih voda je problem velikih gradova i primene tehničko tehnoloških postrojenja za preradu i pročišćavanje što često zavisi od obima finansijskih sredstava namenjenih za ovu delatnost.

Direktiva o nitratima pokušava da uredi upotrebu nitrata i nitrita kao konzervansa u hrani koja je veoma rasprostranjena u poslednje vreme. Nitriti i nitriti se dodaju u namirnice kao soli elemenata natrijuma ili kalijuma kako bi povrće sačuvalo željenu boju i aromu, dok kod mesa produžuju vek trajanja namirnica kojima su dodati (antimikrobijalni efekti).

Njihova upotreba nije kontrolisana i koriste se za prikrivanje nedovoljno higijenskih uslova proizvodnje i negativna svojstva koja bi bila vidljiva potrošačima. Direktiva o nitratima pokušava regulativom da spreči visoke doze ovih soli koje predstavljaju pretnju zdravlju ljudi a najčešće se dodaju hrani kao konzervansi.

Direktiva o odluci za razmenu informacija posebno uređuje mogućnost razmene informacija između subjekata što omogućavaju programi informaciono komunikacionih tehnologija. Još je Džordž Akerlof (1970) postavio temelje teoriji asimetričnih informacija a Majkl Spens i Džordž Stiglic dali su svoj doprinos razvoju ove teorije. Asimetrična informisanost učesnika javlja se u raznim oblastima ekonomskog života, odnosno često su nejednako obavešteni kupci i prodavci u transakcijama u oblasti kupoprodaje.

Direktiva Saveta 80/778/EEC od 15.07.1980 o kvalitetu vode namenjene za ljudsku potrošnju prilagođena je naučnom i tehnološkom progresu pošto iskustvo pokazuje da je potrebno kreirati odgovarajući fleksibilni i transparentni zakonski okvir za države članice da evidentiraju i otklone propuste u zadovoljavanju standarda a tekst Direktive treba preispitati u skladu Ugovora EU pridajući značaj primeni principa subsidiarnosti.

Princip supsidiarnosti podrazumeva da akcija Zajednice mora biti podržana i dopunjena akcijom nadležnih organa u državama članicama prirodne i socio-ekonomske razlike regiona

¹¹ COUNCIL DIRECTIVE on the quality of water intended for human consumption (98/83/EC) 2000/60/EC (1)

¹² Direktiva saveta o kvalitetu vode namenjene za ljudsku upotrebu (98/83/EC).

Zajednice zahtevaju da se većina odluka u vezi monitoringa, analiza i mera koje treba preduzeti radi izmene nedostataka na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou preduzmu tako da razlike ne umanje uspostavljanje okvira zakona, propisa i administrativnih odredbi direktive.

Pošto ni jedna akcija Zajednice ne bi trebalo da bude iznad onoga što je neophodno da se postignu ciljevi Ugovora, smatra se da je potrebno preraditi tekst Direktive 80/778/EEC kako bi se fokus usmerio na bitne kvalitativne i zdravstvene parametre, ostavljajući državama članicama slobodu dodavanja drugih parametara koje smatraju potrebnim.

Regulativa doneta Direktivama o kvalitetu vode i ostalim direktivama i usklađivanju propisa treba da doprinese sigurnosti i poboljšanju kvaliteta hrane.

REZIME

Uticaj različitih elemenata na sigurnost i održivost kvaliteta hrane nepoznanica su za privredu svake države. U novije vreme pojavljuju se mogućnosti primene usavršavanja različitih tehničkih od primene informaciono komunikacionih tehnologija i njihovog doprinosa poljoprivredi, poboljšanja statusa poljoprivrednika i proizvodnje organske hrane, mogućnosti pomoći i subvencionisanja, Direktiva Evropske Unije o vodama i značaj otvorenih i podzemnih vrsta vodenih tokova, vode u vidu kiše i druge atmosferske pojave bez kojih procesi sejanja i sadnje biljaka kao ni rast i razvoj kasnije i berba i ostvareni prinosi, ne bi bili mogući. Bez vode i navodnjavanja ne bi nikle niti se razvijale ni ostale kulture a posebno zasadi namenjeni organskoj proizvodnji.

Država pokušava da merama ekonomske politike, isplanira i obezbedi finansijska sredstva iz budžeta, da odredbama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju odobri za svaku kalendarsku godinu državna davanja – podsticaje poljoprivredi kao i premije i regrese.

Zakon o računovodstvu doprinosi sigurnosti proizvodnje hrane pravilnim evidentiranjem proizvoda, finansijskih sredstava i drugih inputa kao i troškova. Zakon o zaštiti potrošača svojim odredbama je definisao da kod tehnički složenih proizvoda potrošaču se mora obezbediti deklaracija, garantni list, sertifikat, tehničko uputstvo i uputstvo za upotrebu, u skladu sa tehničkim, odnosno drugim propisom.

Direktiva Evropske Unije o vodama (Water Framework Directive 2000/60/EC)¹³ je najznačajniji zakonski međunarodni instrument u oblasti voda koja okvirno objedinjuje Direktivu o upotrebi površinskih voda za piće, o opasnim supstancama, o odluci za razmenu informacija, o čistim vodama za ribe kao i Direktivu o vodama za školjke, o podzemnim vodama, o tretiranju otpadnih voda u urbanim sredinama, Direktiva o nitratima kao i Direktiva o kvalitetu vode za piće i kupanje.

¹³ COUNCIL DIRECTIVE on the quality of water intended for human consumption (98/83/EC) 2000/60/EC (1)

LISTA REFERENCI:

- Babović J, Lazić B, Malešević M, Gajić Ž. i saradnici: Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane. Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, 2005.
- Babović J, Radojević V, Menadžment, Novi Sad, 2007.
- HACCP kao okvir za proizvodnju bezbedne hrane, Beograd, 2005.
- FAO/WHO Codex Alimentarius Commission: Codex Alimentarius. Organically Produced Foods, 1999, 2001.
- Goldberg and Dawis: A Concept of Agribusiness, Boston, 1957.
- Good Agricultural Practices, SARD, 2002.
- Kovačević D, Oljača S, urednici: Organska poljoprivredna proizvodnja. Monografija. Poljoprivredni fakultet, Zemun, 2005.
- Martinov M, Lammers P, Konstantinović M : Traceability of Agricultural Products – change of Obstacle for developing countries, 2003.
- Šipovac R, (2011). Finansijski pravni položaj đaćkih i studentskih zadruga, Pedagoška stvarnost, vol.57,br. 3-4, str 225-235.
- Organic Control System d.o.o, www.organica.co.yu,2007.
- Organic Standards and Certification, http://www.ifoam.org/about/ifoam_standards/index. Html,2008.
- Winter C.K., & Davis, S.F. : Organic foods. Journal of Food Science, 71, R 117-R 124., 2006.
- Pravilnik o deklarisanju, označavanju i reklamiranju hrane, „Službeni glasnik RS“, broj [19/2017](#), [16/2018](#), [17/2020](#), [118/2020](#), [17/2022](#) i [23/2022](#)
- Zakon o računovodstvu ("Sl. glasnik RS", br. 73/2019 i 44/2021 - dr. zakon)
- Šipovac, R., (2012). Organska prerada, Oporezivanje organske proizvodnje, str. 311-331.
7. Pravilnik o pakovanju, skladištenju i prevozu organskih proizvoda („Sl. Glasniku RS“, br. 81/2006); Pravilnik o uslovima koje treba da ispuni pravno lice koje izdaje sertifikat, odnosno resertifikat za organske proizvode i o načinu njihovog izdavanja („Sl. Glasniku RS“, br. 96/2006); Pravilnik o izgledu oznake i nacionalnog znaka organskih proizvoda („Sl. Glasniku RS“, br. 107/2007); Pravilnik o uslovima i načinu prometa organskih proizvoda („Sl. Glasnik RS“, br. 7/2008); Pravilnik o načinu vođenja evidencije i sadržini izveštaja na osnovu kojih se vodi evidencija o organskoj proizvodnji („Sl. Glasniku RS“, br. 14/2008); Pravilnik o obrascu službene legitimacije inspektora za organsku proizvodnju („Sl. Glasniku RS“, br. 61/2008); Pravilnik o metodama organske stočarske proizvodnje („Sl. List SRJ“, br. 51/2002). Tokom 2009. godine objavljena su dva Pravilnika u skladu sa Council Regulation (EC) No. 834/07 and Commission Regulation (EC) No.889/08:
- a) Pravilnik o tehnološkim postupcima u preradi proizvoda dobijenih metodama organske proizvodnje, načinu čišćenja i sredstvima za čišćenje tehnoloških linija, dozviljenim sastojcima, aditivima i pomoćnim supstancama u preradi namirnica („Sl. Glasniku RS“, br. 34/2009),
- b) Pravilnik o metodama organske biljne proizvodnje i o sakupljanju divljih biljnih i životinjskih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje („Sl. Glasniku RS“, br. 47/2009).

8 . Council Regulation (EEC) No 2092/91 of June 1991 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs (OJ L 198,22.7.1991 (Consolidated version) i Codex Alimentarius/Guidelines for the production, processing, labeling and marketing of organically produced foods (GL 32 1999, Rev.1-2001).

Direktiva saveta o kvalitetu vode namenjene za ljudsku upotrebu (98/83/EC).

UTJECAJ URBANIZACIJE NA KVALITETU HRANE

Sažetak

Proces urbanizacije definira povećanje udjela stanovništva koje živi u urbanim područjima; stanovništvo sve više napušta ruralna područja i naseljava gradove. Međutim, nedovoljno pažnje posvećeno je utjecaju same urbanizacije na dostupnost, pristup i kvalitetu hrane. Brzi urbani rast i sve veći broj velikih gradova implicira da će više hrane morati biti dostupno ljudima koji žive u okruženju koje se tradicionalno smatra neprikladnim za poljoprivredu. Rizik od nesigurnosti hrane povećava se urbanim rastom koji ovisi o stupnju razvoja zemlje. Razvitkom zemlje, nestabilnost opskrbe hranom koja je veća u urbanim, nego u ruralnim područjima, posljedično će se smanjivati. Također, razlike između urbanih i ruralnih područja trebale bi razvitkom u okviru ljudskog razvoja, postajati sve manje izražene. Ovaj rad ima za cilj utvrditi korelaciju između urbanizacije i dostupnosti kvalitetne hrane, olakšavanja pristupa kvalitetnoj hrani te konzumaciji nekvalitetne hrane.

Ključne riječi: urbanizacija, hrana, kvaliteta

Abstract

The process of urbanization defines an increase in part of the population living in urban areas; the population is increasingly leaving rural areas and inhabiting cities. However, insufficient attention has been paid to the impact of urbanization itself on food availability, access and quality. Rapid urban growth and the growing number of large cities imply that more food will have to be available to people living in an environment traditionally considered unsuitable for agriculture. The risk of food insecurity increases with urban growth that depends on the level of development of the country. With the development of the country, the instability of food supply, which is higher in urban than in rural areas, will consequently decrease. Also, the differences between urban and rural areas should become less pronounced with the development of human development. This paper aims to establish a correlation between urbanization and the availability of quality food, facilitating access to quality food and the consumption of low quality food.

Keywords: urbanization, food, quality

¹ Knjigovodstvo Pavić Osijek
dopavic@gmail.com
+385 98 437 836

UVOD

Nesigurnost hrane predstavlja veliku prijetnju suvremenom društvu te direktno utječe na ljudski opstanak. Stanovništvo i hrana imaju duboko povezan odnos, međutim, ne postoji sustavna analiza o tome koji je utjecaj urbanizacije na suvremene rizike nesigurnosti hrane, kao ni hoće li ti potencijalni rizici vjerojatno biti ublaženi napretkom ljudskog razvoja. Ipak, urbanizacija predstavlja fenomen današnjeg doba, s više od polovine svjetskog stanovništva koje već živi u urbanim područjima.

Iako je urbanizacija donijela mnogobrojna korisna i bitna poboljšanja ljudima, ona je također na određeni način uništila selo. Pod procesom urbanizacije u suvremenim uvjetima podrazumijeva se razvoj gradova izražen porastom gradskog stanovništva i izmjena njegove socijalne strukture, ali i svi oni procesi na selu koji vode perspektivnom nadilaženju razlika između sela i grada, bilo na bazi razvoja neagrarnih djelatnosti ili na bazi preobražaja poljoprivrede na suvremenim tehničkim i društvenim osnovama. Tako proces urbanizacije ne obuhvaća samo razvoj gradova i gradskih te pretvaranja seoskih u gradska naselja, već i pražnjenje, kao i napuštanje naselja udaljenih, ruralnih oblasti.

Urbanizaciju definiramo kao “povećanje udjela stanovništva koje živi u urbanim područjima” i “proces kojim se veliki broj ljudi trajno koncentrira u relativno malim područjima, formirajući gradove”.² Urbanizacija tako predstavlja proces porasta gradskog stanovništva, a samim time i proces u kojem se manja naselja transformiraju u gradska odnosno ruralna područja postaju zahvaćena gradovima i širenjem istih.

Urbanizacija nije sasvim nova pojava. Povijesni podaci pokazuju dokaze brzog porasta urbanog stanovništva u Engleskoj s 25,9% 1776. na 65,2% 1871., što se poklopilo sa značajnim industrijskim rastom diljem Europe.³ Razvoj industrije potaknuo je potrebu za jeftinom radnom snagom i time doveo do migracijskih tokova u gradove, što je bio primarni uzrok urbanog rasta u Engleskoj u kasnom 18. stoljeću. Iako je prihod od poljoprivredne proizvodnje mjeren kao BDP po faktorskoj cijeni ostao nepromijenjen tijekom 19. stoljeća, prihodi od trgovine i transporta kao i od rudarstva, proizvodnje i građevinarstva nastavili su eksponencijalno rasti. Rastuća potražnja za hranom koja je rezultat brze urbanizacije praćene lošom žetvom i Napoleonovim ratovima s Francuskom dovela je do povećanja cijena prehrambenih proizvoda, što je zauzvrat rezultiralo većim siromaštvom.

² Organisation for Economic Co-operation and Development, 2012.

³ Williamson, J. G.: Migrant selectivity, urbanization, and industrial revolutions, 1988.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U sklopu ovog rada provedena je anketa o utjecaju urbanizacije na povezanost s kvalitetom hrane. Statističkom analizom podataka iz ankete potvrditi će se ili opovrgnuti postavljena znanstvena hipoteza rada:

H1: Urbanizacija pozitivno utječe na kvalitetu hrane.

Ciljevi rada su usmjereni na sljedeća pitanja:

1. Ispitati utječe li urbanizacija na dostupnost kvalitetne hrane?
2. Ispitati utječe li urbanizacija na pristup kvalitetnoj hrani?
3. Ispitati utječe li urbanizacija na konzumaciju nekvalitetne, prerađene hrane?
4. Ispitati utječe li urbanizacija na stabilnost opskrbe hranom?
5. Ispitati utjecaj urbanog i ruralnog područja na kvalitetu hrane?

Prilikom dokazivanja postavljene hipoteze koristile su se razne znanstvene metode, a nakon provedenog istraživanja, provedena je metoda anketiranja. Svi podaci dobiveni anketom analizirali su se te obradili u slikovit prikaz, čime su glavne hipoteze potvrđene.

Upotrijebljene su znanstvene metode:

- metoda analize i sinteze,
- induktivna i deduktivna metoda,
- statistička metoda,
- komparativna metoda,
- metoda dokazivanja i opovrgavanja.

Očekivani doprinos ekonomskoj znanosti u teorijskom smislu proizlazi iz razvijanja znanstvenih spoznaja o utjecaju urbanizacije na kvalitetu hrane i analizi čimbenika koji utječu na istu.

U sklopu ovog rada provedena je anketa kojom je ispitano koliko urbanizacija utječe na dostupnost hrane, olakšava pristup kvalitetnoj hrani, utječe na konzumaciju nekvalitetne hrane, te utječu li klimatske promjene na kvalitetu hrane. Istraživanje je provedeno na 103 ispitanika, od kojih je 78 (75,8%) žena i 25 (24,2%) muškaraca. Najviše ispitanika, njih 48 (46,6%) je u rasponu od 31 do 45 godina života, dok najveći dio njih, 63 (61,2%) živi u mjestu s više od 50.001 stanovnika. (Tablica 1.)

Tablica 1. Ispitanici u odnosu na spol, dob i veličinu mjesta u kojem žive

	Broj (%) ispitanika
Spol	
Žene	78 (75,8)
Muškarci	25 (24,2)
Dob	
Od 18-30 godina	35 (34,1)
Od 31-45 godina	48 (46,6)
Od 46-60 godina	13 (12,6)
Više od 61 godina	7 (6,7)
Veličina mjesta prebivališta	
Do 1.000 stanovnika	3 (2,9)
Od 1.001 do 10.000 stanovnika	25 (24,3)
Od 10.001 do 50.000 stanovnika	12 (11,6)
Više od 50.001 stanovnika	63 (61,2)

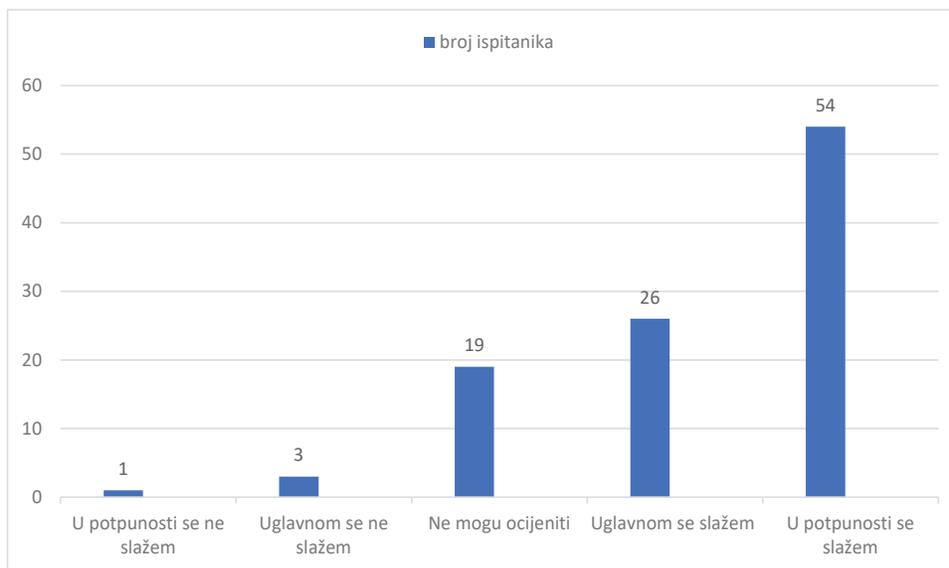
URBANIZACIJA I DOSTUPNOST HRANE

Potrošnja i proizvodnja hrane kao i opskrba hrane stanovništva postavlja se kao izazov urbanizaciji. Urbanizacija predstavlja napuštanje sela i selidbu u gradove te napuštanje poljoprivrede i zamjenu za neke druge djelatnosti. Proces urbanizacije je stabilniji u urbaniziranim zemljama (Zapadna Europa i SAD) za razliku od nerazvijenih zemalja. Stvaranje mega gradova kao i brzi urbani rast dovode do potrebe za boljom dostupnošću hrane stanovništvu koje živi u području neprikladnom za obavljanje poljoprivredne djelatnosti. Upravo u takvim područjima živi siromašnije stanovništvo budući da zbog manjka poljoprivrednog zemljišta proizvodnja hrane nije dostatna za osnovnu fiziološku potrebu za hranom.

Migracije stanovništva u ruralnim i urbanim područjima rezultiraju promjenom načina života što u konačnici dovodi do promjene prehrambenih navika stanovništva kao i promjene u procesu opskrbe hranom.⁴ Do širenja urbanog područja dolazi i zbog sve skupljeg poljoprivrednog zemljišta koje se prodaje i u nepoljoprivredne svrhe. Upravo brzo širenje urbanih područja otežava uspostavu granice između ruralnog i urbanog područja. Zabrinjavajući je trend urbanizacije u zemljama u razvoju. Podaci govore da je u njima samo u

⁴ van Veenhuizen, R.: Cities farming for the future: Urban agriculture for green and productive cities, 2006.

razdoblju između 1990. i 2000. g. oko 14 milijuna ha obradivog zemljišta pretvoreno u gradske površine.

Slika 1: Raspodjela ispitanika obzirom na utjecaj urbanizacije na dostupnost kvalitetne hrane

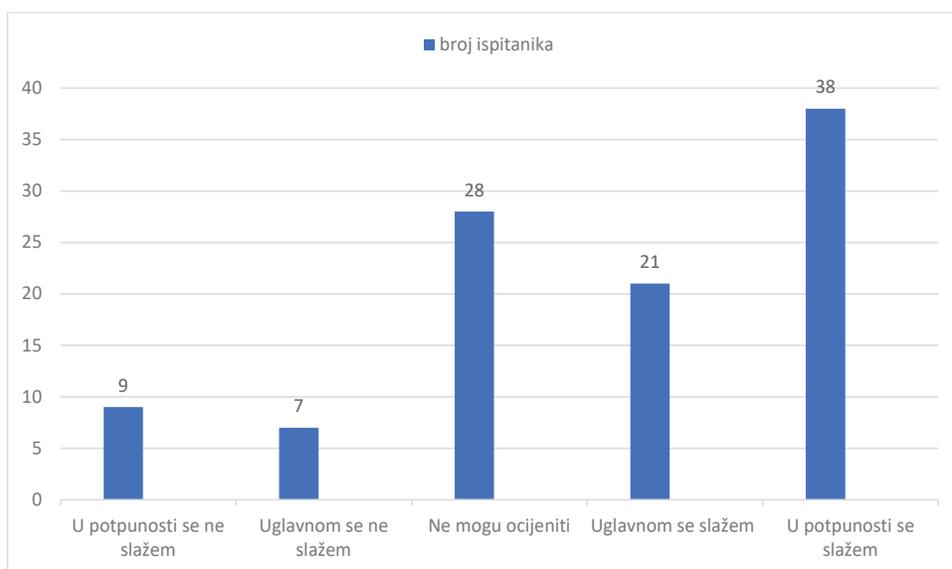
Ispitanici u provedenoj anketi se najviše, njih 54 (52,5%), u potpunosti slažu da urbanizacija utječe na dostupnost kvalitetne hrane. Njih 26 (25,2%) se uglavnom slaže, a samo 1 (1%) se u potpunosti ne slaže.

Kako gradovi nastavljaju rasti, voda – ključni resurs za poljoprivrednu proizvodnju – postaje sve oskudnija i često se rasipa zbog prekomjerne kućne i industrijske upotrebe, čime se ugrožavaju zalihe hrane. Bez vode nema poljoprivredne proizvodnje. Zemlja je jedini planet u Sunčevom sustavu na čijoj površini ima tekuće vode. Voda pokriva 71% Zemljine površine. No to je slana voda — najveći je dio vodenih površina more (97%), a tek dio čini slatka voda (3%). Od 3%, tri četvrtine zamrznute su u ledu polarnih kapa. Od preostale jedne četvrtine većina su podzemne vode, a tek 1% vode prisutno je u obliku rijeka i jezera. To znači da je dostupne pitke vode, potrebne za piće i poljoprivredu, uistinu vrlo malo. Da nema prirodnoga ciklusa kruženja vode putem isparavanja i kiša (za koji su ključne šumske površine) ta bi se voda brzo iskoristila. Zbog prekomjerne kućne i industrijske proizvodnje, dolazi do rasipanja vode čime se ugrožavaju zalihe hrane. Može se zaključiti kako se temeljni resurs za proizvodnju hrane - obradivo tlo - smanjuje uslijed neodgovornosti ljudskih odluka.

URBANIZACIJA I PRISTUP HRANI

Kako bi se osigurala sigurnost hrane i borba protiv siromaštva i gladi, veliki značaj predstavljaju ciljevi održivog razvoja. Oni obuhvaćaju stabilni gospodarski razvoj, pravednu raspodjelu socijalnih mogućnosti te zaštitu okoliša. Sve je veća pojava siromaštva u urbanim područjima. Postojanje negativnih utjecaja brzog urbanog rasta na kvalitetu hrane dovodi do ključne važnosti u strategiji održive urbanizacije. Kao jedna od strategija u sprječavanju širenja siromaštva bila bi osiguranje mjerljivih pokazatelja sigurnosti hrane u urbanim i ruralnim područjima.

Razlika između urbanog i ruralnog se mijenja, a gradovi postaju pokretači promjene u ruralnim područjima. Povećana potražnja za seoskim dobrima dovodi do koristi urbanizacije u ruralnim područjima. Navedeno može imati značajan utjecaj na smanjenje siromaštva u ruralnim područjima. Urbanizacija ima utjecaj i na fizički pristup hrani. U tom odnosu možemo razmatrati povoljnu infrastrukturu sa pozitivnim utjecajem na sigurnost hrane koja, globalno gledajući, nije zabrinjavajuća u visoko razvijenim zemljama. Kada je pristup hrane onemogućen, pozitivni čimbenik koji doprinosi fizičkom pristupu hrane je mogućnost dostave na kućnu adresu što uvelike olakšava pristup hrani bolesnom i onesposobljenom stanovništvu. Jednako tako, neodgovarajuća infrastruktura u zemljama u razvoju može onemogućiti pristup hrani koji se u tom slučaju može tumačiti kao problem. Uzimajući u obzir pozitivne i negativne strane, može se zaključiti da urbanizacija doprinosi ukupnom gospodarskom razvoju i poboljšava fizički pristup raznovrsnoj hrani.

Slika 2: Raspodjela ispitanika obzirom na utjecaj urbanizacije na pristup kvalitetnoj hrani

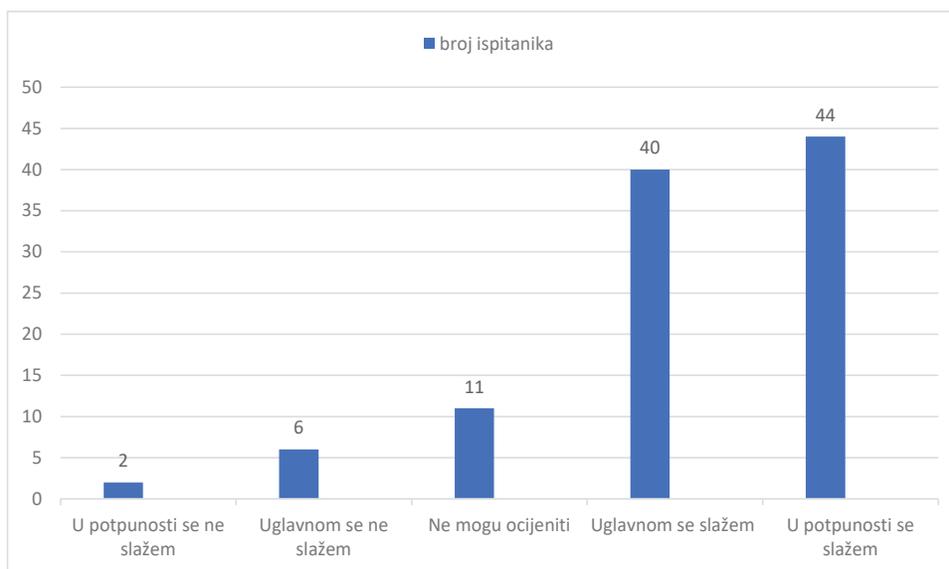
Ispitanika koji su se u potpunosti složili da urbanizacija utječe na pristup kvalitetnoj hrani bilo je 38 (36,9%), onih koji se uglavnom slažu 21 (20,4%), neodlučnih je bilo 28 (27,2%), onih koji se uglavnom ne slažu 7 (6,8%), dok se u potpunosti nije slagalo njih 9 (8,7%).

Politika uspješne urbanizacije uključuje učinkovito upravljanje i urbano planiranje, dok za uspješnu realizaciju najvažniji preduvjet predstavljaju financije. Financijski pristup, uz fizički pristup hrane ima važnu ulogu u osiguravanju sigurnosti hrane. Stanovnici urbanog područja će kupiti više od 90% svoje hrane i tada tržišna cijena hrane postaje glavna odrednica o tome mogu li se namirnice potrebne za život kupiti. Tada se stanovnici urbanih i periurbanih područja nalaze u nepovoljnijem položaju od stanovnika ruralnog područja budući da najčešće moraju kupovati hranu. Posljedično ih čini ovisnima o tržištu hrane i osjetljivijima na potencijalne skokove cijena. Isto tako, stanovnici metropolitanskih područja kao što su Kairo, Lima ili Maputo kupuju između 92% i 98% svoje hrane. Za razliku od njih, u ruralnom Peruu, stanovnici

će kupiti 58 % hrane, dok je u ruralnom Mozambiku ekvivalentni udio kupljene hrane 29%.⁵ Činjenica je da stanovnici urbanog područja mogu nadopuniti svoju hranu urbanom poljoprivredom, uzimajući u obzir najsiromašnije dijelove urbanih zajednica gdje ista nije dostupna. U slučaju da je urbanizacija loše planirana ili da se istom ne upravlja adekvatno, može rezultirati negativnim posljedicama koje u konačnici dovode do sve većeg siromaštva, neravnopravnosti te nastanka manje produktivnih gradova.

URBANIZACIJA I KORIŠTENJE HRANE

Korištenje hrane podložno je utjecaju urbanog rasta. Uzimajući u obzir stanovnike urbanog područja koji prevladavaju kao neto kupci hrane, a koji su podložni promjenjivim cijenama hrane, u nerijetkim slučajevima kod navedenog stanovništva je potrebna redukcija ostalih troškova života kako bi zadovoljili osnovnu, fiziološku potrebu za hranom. Vezano uz navedeno, siromašnije gradsko stanovništvo, u kontekstu zemalja u razvoju, podložnije je konzumiranju nedostatne i nekvalitetne hrane. To može dovesti i do konzumiranja hrane koja može biti i ne higijenska, uključujući i uličnu hranu, izlažući se riziku opasnom po zdravlje ljudi.⁶ Opasnost od infekcija opasnih po život ljudi čini zabrinjavajući aspekt korištenja nekvalitetne hrane, kako gradskog stanovništva, tako i stanovništva ruralnog područja.

Slika 3: Raspodjela ispitanika obzirom na utjecaj urbanizacije na konzumaciju nekvalitetne, prerađene hrane

⁵ Ruel, M. T., & Garrett, J. L.: Features of urban food and nutrition security and considerations for successful urban programming, Rome, 2003.

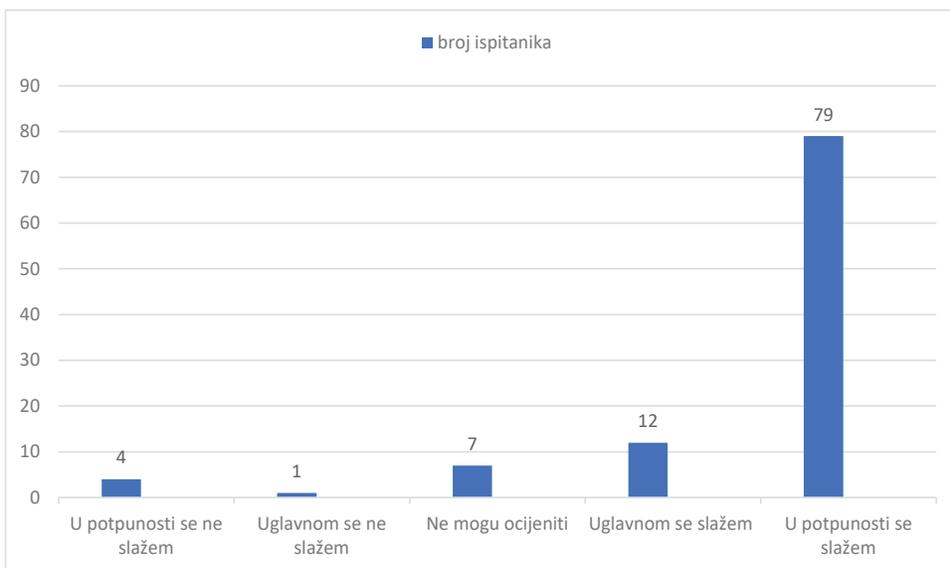
⁶ Matuschke, I.: Rapid urbanization and food security: Using density maps to identify future food security hotspots, Beijing, 2009.

Većina ispitanika se složilo s konstatacijom da urbanizacija utječe na konzumaciju nekvalitetnije hrane, njih 44 u potpunosti (42,8%), i 40 uglavnom (38,8%).

U razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, kvaliteta hrane, povezana sa sustavom opskrbe hranom predstavlja važan čimbenik u potrošnji hrane. Negativne posljedice brze urbanizacije ogledaju se u promjeni proizvodnje hrane. Urbanizacija je u velikoj mjeri povezana s pristupom prerađenim namirnicama i to onima koje imaju višu razinu šećera. Prerađena hrana, osim šećera i umjetnih zaslađivača, obično sadrži umjetna bojila, hidrogenirane masti, konzervanse i kemijske pesticide. Upravo kao takva, često predstavlja najdostupniju vrstu hrane u suvremenom svijetu, kako po fizičkoj dostupnosti, tako i po cijeni. Također, pristupačnost visokoenergetsko prerađene hrane dovodi i do konzumacije kod siromašnijeg gradskog stanovništva. Olakšavajući čimbenici fizičke dostupnosti i cijene dovode do upitne kvalitete hrane kao i do niza zdravstvenih problema. Pretilost, koja se smatrala problemom razvijenih zemalja, danas je zastupljenija u zemljama u razvoju. Globalno gledajući, pretilost kao važan javnozdravstveni problem predstavlja problem cjelokupnog stanovništva.

URBANIZACIJA I SIGURNOST OPSKRBE HRANOM

Sigurnost opskrbe hranom može biti narušena slijedom negativnih i iznenadnih događaja, uključujući rat, nepovoljne mikroklimatske promjene i slično. U tom slučaju, navedeno može predstavljati ozbiljnu zabrinutost stanovnika urbanog područja. Pretpostavlja se kako su financijski pristup hrani i dostupnost hrane, kao aktualni problemi, prisutniji u urbanim područjima, nego u ruralnim. Do toga je dovela sve veća urbanizacija siromaštva i oslanjanje stanovništva urbanog područja na kupljenu hranu. U slučaju da tržišta prehrambenih proizvoda nisu adekvatno regulirana, potencijalno bi moglo dovesti do sve veće volatilnosti cijena, kakva je primjerice bila kriza s hranom 2007. i 2008. godine. Jedna od najsiromašnijih država svijeta, afrička država Burkina Faso primjer je izazova vezanih uz stabilnost hrane. Kriza hrane u regiji Sahel 2012. godine potencirala je stalne migracije stanovništva iz ruralnih u urbana područja budući da stanovništvo nije bilo u mogućnosti zadovoljiti osnovne potrebe za hranom i egzistencijom u ruralnim područjima te su bili usmjereni pronaći alternativne izvore prihoda u gradovima. Stanovništvu u gradu, s druge strane, nametnute su visoke cijene hrane te je smanjen pristup hrani. Regija je postala ekonomski i ekološki ranjiva, a iseljavanje je doprinijelo nekontroliranom širenju urbanog područja.

Slika 4: Raspodjela ispitanika obzirom na utjecaj nepovoljnih klimatskih promjena, ekstremnih vremenskih uvjeta ili rata na kvalitetu hrane u urbanim područjima

Nepovoljne klimatske promjene, ekstremni vremenski uvjeti i rat snažno utječu na kvalitetu hrane u urbanim područjima, a s tim se slaže i 79 (76,6%) ispitanika.

Razvitkom zemlje, nestabilnost opskrbe hranom koja je veća u urbanim, nego u ruralnim područjima, posljedično će se smanjivati. Također, razlike između urbanih i ruralnih područja trebale bi razvitkom zemlje u okviru ljudskog razvoja, postajati sve manje izražene.

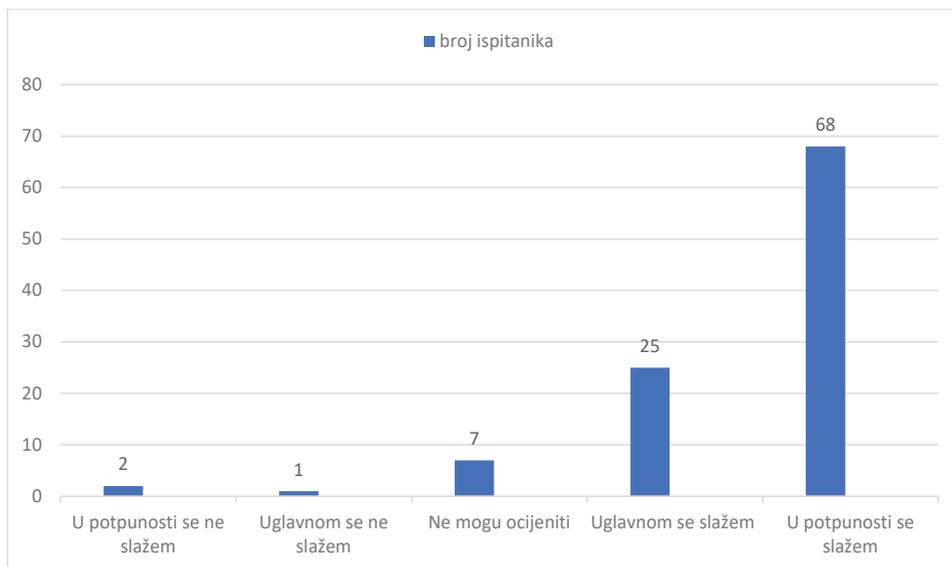
ODNOS URBANOG I RURALNOG PODRUČJA TE KVALITETA HRANE U NJIMA

Problemi sa sigurnošću hrane, transportom hrane i zaštitom okoliša izraženiji su u gradskim središtima budući da su ona uglavnom odvojena od mjesta proizvodnje hrane. Tada dolazi do svakodnevne ovisnosti o hrani koja ponekad prelazi i više stotina kilometara kako bi došla do potrošača. Zbog navedenog, sve se više stanovnika u gradovima afirmiralo u mišljenju o urbanoj poljoprivredi, odnosno o vlastitoj proizvodnji hrane u gradovima.

Urbana poljoprivreda može se definirati kao poljoprivredna praksa koja se odvija u gradovima ili vrlo blizu njih budući da u urbanom području nije jednaka dostupnost zemljišta kao u ruralnom području. Može se razvijati na krovovima i balkonima zgrada te na zidovima kuća. Jednako tako može biti zastupljena i na javnim područjima kao što su mostovi i ulice. Uloga urbane poljoprivrede uz domenu prehrane predstavlja i dodatak financijskoj stabilnosti. Uz pristup svježoj hrani, ciljevi urbane poljoprivrede ogledaju se i u poboljšanju kvalitete zraka, smanjenju količine otpada i povećanju bioraznolikosti. Iako postoje pozitivni učinci urbane poljoprivrede, ista je još uvijek marginalizirana kao i način života u ruralnim područjima.

Poljoprivreda u ruralnim područjima, osim proizvodnje hrane ima i druge pozitivne učinke poput očuvanja bioraznolikosti, održavanja kvalitete tla, očuvanja kulture, identiteta, običaja, tradicije, zajedništva. Poljoprivredno zemljište može se podijeliti u dvije skupine: obradivo tlo, upotrebljivo za proizvodnju žitarica, voća i povrća te livade i pašnjaci pogodni za uzgoj stoke.

U poljoprivredi je najvažniji uvjet za proizvodnju hrane obradivo tlo, kojeg nema puno. Kako bi bilo pogodno za obradu, tlo mora dobivati vodu, u obliku kiše ili navodnjavanja. Kiša ponajviše ovisi o šumama koje se danas sve više sijeku. Prekomjerna sječa šuma uzrokuje eroziju tla ili suše, a to, uz sve intenzivniju eksploataciju obradiva tla, uzrokuje postajanje sve većih površina zemljišta nepogodnih za proizvodnju hrane.

Slika 5: Raspodjela ispitanika u odnosu na odgovor je li u ruralnim područjima značajnija je proizvodnja kvalitetne hrane

Većina ispitanika, iako je iz urbanih područja, smatra da je u ruralnim područjima značajnija proizvodnja kvalitetne hrane. Njih 68 (66%) se u potpunosti slaže, a 25 (24,3%) se uglavnom slaže. U potpunosti se ne slažu samo 2 (1,9%) ispitanika.

U razmatranju odnosa kvalitete hrane te urbanog i ruralnog područja, negativni učinak urbanizacije ogleda se u tendenciji velike potrošnje koja istovremeno zahtijeva velika prirodna bogatstva, ali na taj način stvara sve veće količine otpada što dovodi do povećane razine zagađenja zraka, vode i tla. Urbanizacija u dugoročnom promatranju ima pozitivno djelovanje u sprječavanju siromaštva zbog bolje razine produktivnosti, poboljšanja kvalitete života i zdravlja, obrazovanja, mogućnosti zapošljavanja te u konačnici doprinosi boljoj infrastrukturi i pristupu raznim sadržajima i uslugama.

ZAKLJUČAK

Može se zaključiti kako urbanizacija podrazumijeva proširenje postojećih i nastanak novih gradova, povećanje općeg stanja urbaniziranosti nekog teritorija, smanjivanje broja sela, porast broja urbanih središta, porast koncentracije središnjih urbanih funkcija u najvećim naseljima te širenje utjecaja najvećih gradova na ukupan teritorij neke zemlje. Cilj ovog istraživačkog rada bio je procijeniti utjecaj urbanizacije na kvalitetu hrane uključujući čimbenike povezanosti. Varijable dostupnosti, pristupa, korištenja i sigurnosti hrane bile su u korelaciji s različitim kontekstima ljudskog razvoja, stavova i mišljenja. Temeljem navedenog, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

1. urbanizacija ima pozitivan utjecaj na dostupnost kvalitetne hrane,
2. urbanizacija olakšava pristup kvalitetnoj hrani,
3. urbanizacija doprinosi konzumaciji nekvalitetne, prerađene hrane,
4. urbanizacija ima negativni utjecaj na sigurnost hrane,
5. u urbanim područjima proizvodi se nekvalitetnija hrana u odnosu na ruralna.

Nastavno na provedeno istraživanje, utjecaj urbanizacije na kvalitetu hrane je višestruk. Unatoč negativnim posljedicama koje se mogu razviti tijekom procesa urbanizacije, obrasci globalne konvergencije u plodnosti tla kao i u gospodarskom i ljudskom razvoju čine pozitivne argumente za optimističan pogled u smislu održivog urbanog razvoja i borbe protiv gladi i siromaštva. Porastom stanovništva, potreba za hranom svakodnevno postaje sve veća. Budući da većina svjetske populacije živi u gradovima, izraženiji je i negativni utjecaj okolinskih čimbenika na život i zdravlje ljudi. Povezujući kvalitetu hrane s ljudskim stavovima i razmišljanjima, stanovništvo postaje sve svjesnije važnosti kvalitete hrane te se afirmira u poljoprivrednim aktivnostima i u gradovima. Na jednaki način, podizanjem kvalitete hrane, podiže se i kvaliteta života ljudi, a strategije urbanog razvoja postaju učinkovite s ciljem postizanja ravnoteže u gospodarskom, ekonomskom, turističkom, kulturnom i zdravstvenom smislu.

LITERATURA

1. Anand, S., Sen, A.: Human development and economic sustainability, 2010.
2. Budim, A.: Utjecaj pretjerane urbanizacije na ekološku održivost, Zagreb, 2019.
3. Haramija, P., Heršak, E., Njavro, Đ.: Mogućnost proizvodnje hrane – prijeteći problemi i nužni koraci, Zagreb, 2013.
4. Jocić, D.: Urbana održivost kao način poboljšanja kvalitete života u gradovima danas-primjeri zelenih krovova i zelenih terasa, Zagreb, 2017.
5. Kralik, G.: Okolišno prihvatljiva proizvodnja kvalitetne i sigurne hrane, Osijek, 2011.
6. Lončarić, R.: Utjecaj globalizacije na razvoj lokalnog tržišta hrane, Osijek, 2020.
7. Matuschke, I.: Rapid urbanization and food security: Using density maps to identify future food security hotspots, Beijing, 2009.
8. Neuwirth, R.: Shadow cities - A billion squatters, a new urban world, London, 2006.
9. Pečnjak, T.: Doprinos urbane poljoprivrede održivom razvoju, Zagreb, 2021.
10. Rosegrant, M., Ringler C., Gerpacio R.: Water and land resources and global food supply, Sacramento, 1997.
11. Ruel, M. T., & Garrett, J. L.: Features of urban food and nutrition security and considerations for successful urban programming, Rome, 2003.
12. Slavica, A: Biološka raznolikost i održivi razvoj, Zagreb, 2010.
13. van Veenhuizen, R.: Cities farming for the future: Urban agriculture for green and productive cities, 2006.
14. Williamson, J. G.: Migrant selectivity, urbanization, and industrial revolutions, 1988.

ISHRANA I FIZIČKA AKTIVNOST DJECE I RAZNI POREMEĆAJI

Rezime

Život modernog doba je sve promijenio. Navike ljudi su se mijenjale na gore, a tako se generacijama prenosi i na djecu. Djeca, ono nešto naše najdragocjenije što imamo žive na pogrešan način i ugrožavaju svoje zdravlje. Roditelji su nažalost prezausteti i djeca su često prepuštena sama sebi. Slobodno vrijeme djece je ugroženo i to svakako dovodi do niza problema. Obično najviše vremena provode ispred ekrana, igrajući igrice, posjećuju neke opasne sajtove i ne razumiju ozbiljnost situacije. Položaj tijela im je stalno u istom položaju, jedu sve više brzu hranu, ne kreću se i to svakako dovodi do ozbiljnih problema. Kvalitet ishrane je sveden na minimum, a o fizičkoj aktivnosti da i ne govorimo. Posmatrajući većinu možemo slobodno reći da ona čak kod nekih pojedinaca i ne postoji, a vrlo dobro znamo koliko je važna za pravilan rast i razvoj. Naime, situacija je veoma ozbiljna. Djeca oboljevaju od raznih poremećaja. Obično im je grafomotorika u ranom uzrastu vrlo nerazvijena, pa već na samom početku njihovog rasta, razvoja i obrazovanja nailaze na teškoće u svom odrastanju i napredovanju. Velika većina djece ima probleme sa težinom, sa načinom ishrane, kao i kretanjem, kako smo već i napomenuli. Cilj samog rada se odnosi na ukazivanje problema i prevazilaženje nedostataka nepravilne ishrane i stečenih navika, a sam problem u suštini vežemo za današnji način rasta i razvoja mladih generacija, odnosno djece. Većina rezultata nam ukazuje na zdravstvene probleme, kao što su govorni poremećaji, autizam, i sl., od kojih smo neke i napomenuli na početku, a svakako ćemo ih detaljnije prikazati kroz sam rad, koji je u stvari nastao kao izraz želje i volje da pronade neka rješenja za navedene probleme i da mali doprinos kako djeci lično, tako i nauci. Postoji niz savjeta koje možemo dati, a koje ćemo detaljnije razraditi i dati prijedlog za njihovu upotrebu. Psihomotorni razvoj djece je svakako veoma važan i tome naravno treba pristupiti sa velikim oprezom.

Ključne riječi: Ishrana, poremećaji, fizička aktivnost, psihomotorni razvoj.

NUTRITION AND PHYSICAL ACTIVITY OF CHILDREN AND VARIOUS DISORDERS

Summary

The life of the modern age has changed everything. People's habits have changed for the worse, and so it has been passed on to children for generations. Children, the most precious thing we have, we live in the wrong way and endanger our health. Parents are unfortunately too busy and children are often left to fend for themselves. Children's free time is endangered and this certainly leads to a number of problems. They usually spend most of their time in front of the screen, playing games, visiting some dangerous sites and not understanding the seriousness of the situation. Their body position is constantly in the same position, they eat more and more fast food, they do not move and this certainly leads to serious problems. The quality of nutrition is reduced to a minimum, not to mention physical activity. Observing the majority, we can freely say that it does not even exist in some individuals, and we know very well how important it is for proper growth and development. Namely, the situation is very serious. Children suffer

¹ Evropski univerzitet Kallos Tuzla

from various disorders. Usually, their graphomotor skills are very underdeveloped at an early age, so at the very beginning of their growth, development and education, they encounter difficulties in their upbringing and progress. The vast majority of children have problems with weight, diet, and movement, as we have already mentioned. The aim of the paper is to point out the problems and overcome the shortcomings of improper diet and acquired habits, and the problem itself is essentially related to today's way of growth and development of young generations and children. Most of the results point to health problems, such as speech disorders, autism, etc., some of which we mentioned at the beginning, and we will certainly present them in more detail through the work itself, which actually arose as an expression of desire and will to find some solutions to these problems and make a small contribution to children personally and science. There are a number of tips we can give, which we will elaborate in more detail and give a suggestion for their use. The psychomotor development of children is certainly very important and this should of course be approached with great caution.

Key words: Diet, disorders, physical activity, psychomotor development.

UVOD

Stalna prezauzetost roditelja donosi mnogo problema. Djeca su asocijalna, otuđena, imaju mnogo zdravstvenih problema, nemaju dovoljno pažnje, ljubavi i sl. Svakako treba težiti ka promjeni ovakvog načina života i vaspitanja djece. Roditelji se moraju truditi da doprinesu boljem i uspješnijem mentalnom i društvenom razvoju deteta i da to postižu na različite načine, recimo da zadovoljavaju detetove potrebe za pažnjom, stimulisanjem deteta govorom, igranjem i drugim aktivnostima. Biti roditelj u današnje vrijeme predstavlja jedno intenzivno i emotivno iskustvo i veliki izazov. Roditelji su često zabrinuti i postavljaju sebi niz pitanja na koja nemaju odgovore. Neka od njihovih pitanja jesu i to da li njihova djeca poseduju adekvatne sposobnosti i vještine, da li je psihomotorni razvoj dobar, da li su njihova djeca srećna i zadovoljna? Da bi se deca pravilno razvila, potreban im je neko ko će ih voljeti. Roditelji moraju odvojiti dovoljno vremena za vaspitavanje svoje djece posebno sada zbog načina života kojim svi danas živimo. Ako je dijete voljeno i ako mu se posveti dovoljno pažnje, to dijete zasigurno ima šansu da uspije u životu i da bude zdravo.

Mentalni i fizički razvoj djece je veoma važan i ne mogu da funkcionišu jedan bez drugoga. Razni zdravstveni problemi nas opominju da je potrebno da se osvijestimo i vidimo da imamo probleme u rastu i razvoju, najviše zbog naglog rasta i razvoja tehnike i tehnologije, osavrmenjavanju obrazovanja i samog načina života. Internet svakako pravi najveći zdravstveni problem kod djece. Djeca nisu fizički aktivna, ne družu se, nesamostalna su, način ishrane im je siromašan, socijalizacija je na niskom nivou. Nailazimo na probleme već u ranom periodu djetinjstva i razvoja. Većina današnje djece mora da ide na korektivne vježbe, jer se pravilno ne razvijaju, a sve to i dalje traje i dovodi nas do još većih problema, za koje je vrijeme da se rješavaju ispravno. Znamo da nam većina nameće tempo i način života, ali mi moramo biti umjetnici koji će se izdići iznad toga i naći način da sami osmislimo i isplaniramo rješenje i svoj način života i naše djece. Trebalo bi u školama da postoji obavezni predmet, recimo pod nazivom Zdrava ishrana i fizička aktivnost. Mi znamo da djeca imaju časove fizičkog vaspitanja, ali to je nedovoljno. Upravo zbog problema na koje smo ukazali treba pronaći neka adekvatna rješenja i načine da se osvijestimo i da doprinesemo napretku naše djece. Trebamo uticati jedni na druge, više se družiti, boraviti u prirodi, povećati broj izleta u školi, poslušati savjet i dati primjer djeci da i oni tako postupaju.

KLJUČNI POJMOVI

Ishrana školske dece treba da bude izbalansirana, sastavljena od pet obroka. Ukoliko dečji dan prati povećana aktivnost, onda možemo i povećati obroke. Najvažniji dio **zdrave ishrane** jeste doručak. Opšte je poznato da on ne smije da se preskače, te znamo da on ima puno pozitivnih efekata. Doručak daje tijelu hranljive materije, povećava pažnju djeteta, daje mu energiju za aktivan početak dana, čini da se njegova tjelesna masa održi na odgovarajućem nivou. Da zaključimo da doručak treba da bude obilan, ali ne previše kalorijski. Međutim, za djecu **fizička aktivnost** znači kretanje, trčanje, penjanje, vožnja biciklom, skakanje po lokvama ili spuštanje niz tobogan je sasvim dovoljno da zadovolji njihove potrebe. Opšte je poznato da fizička aktivnost, odnosno kretanje podstiče njihov kako fizički tako i psihički razvoj. Na taj način djeca jačaju mišiće, manje su sklona debljanju, bolje spavaju, mirniji su, nemaju puno bijesa i svakako se lakše skoncentrišu. Roditelji se ne moraju brinuti da će morati voditi svoju djecu na sve moguće aktivnosti. Dovoljno je da podstiču djetetove svakodnevne aktivnosti. Trčanje po parku s prijateljima je upravo ono što djeci posebno treba. Redovno trčanje jača srce i obezbjeđuje dovoljnu i potrebnu količinu kiseonika moždanim stanicama. **Psihomotorni razvoj** predstavlja postepeno razvijanje, pomoću kojeg se uporedo stiču i razne, do tada odsutne sposobnosti u oblasti pokreta, govora, saznajnih i socijalno – emotivnih ispoljavanja. **Fizičko vaspitanje** ne predstavlja samo igru kako većina ljudi to misli. Ono je ipak mnogo važnije i podrazumijeva kretanje, vježbanje, na časovima fizičkog vaspitanja, kao i vaspitanje za tu oblast. Sistemi u fizičkom vaspitanju su:

- Metodika fizičkog vaspitanja,
- Normativistika fizičkog vaspitanja,
- Teorija fizičkog vaspitanja i sl.

Časovi fizičkog vaspitanja obično su planirani sedmično dva do tri puta prema rasporedu, iako smatramo da bi bilo od velike koristi povećati taj fond sati, recimo svaki dan po jedan čas. Tada bi djeca u školama imala veću mogućnost da obavljaju svakodnevnu fizičku aktivnost, koja bi zasigurno davala veće zdravstvene rezultate.

PSIHOMOTORNI RAZVOJ DJETETA

Rano djetinjstvo je najvažnija razvojna etapa u životu čovjeka. Prve tri godine života su period nevjerovatno brzog rasta i razvoja za dijete, i on svakako predstavlja najosjetljiviji period za razvoj mozga i moždanih funkcija. Do treće godine, dijete u potpunosti zavisi o odrasloj osobi i nema mogućnost samostalnog kretanja, niti nekog posebnog kontakta sa drugima. Kako vrijeme prolazi dijete je sve znatijeljnije da upozna svijet oko sebe, da učestvuje u igri i da komunicira sa drugima. Djeca, posebno danas brzo napreduju i pokazuju interesovanje za mnoga dešavanja. Njihov razvoj je dosta ubrzaniji nego što je to bio slučaj ranije, te upravo iz tih razloga i današnjeg načina života treba im omogućiti zdravu, redovnu i pravilnu ishranu. Od treće do šeste godine dijete je spremno za razvoj predčitalačkih i prednumeričkih vještina, razvija interesovanje za drugu djecu i grupne aktivnosti, stiče svijest o samom sebi. Kroz sve ove aktivnosti dijete gradi samostalnot, samopouzdanje i jaku osnovu za pohađanje škole. Uticaj porodice i okoline je od presudnog značaja ono što se čini ili ne čini u tim posebnim godinama tokom čitavog života utiče na zdravlje pojedinca, njegovo ponašanje, spremnost da

stvara odnose s drugima, i ostvaruje uspjeh u školovanju (Andrilović i Čudina -Obradović, 1994).

Socio-emocionalni razvoj podrazumijeva dječija iskustva u socijalnoj sredini, suočavanje sa emocijama i sposobnost uspostavljanja pozitivnih odnosa sa drugima. Djeca uče kako razumjeti emocije drugih, steći prijatelje, učestvovati u grupnim igrama, pokazati empatiju za druge, saradivati. Djeca na taj način razvijaju samopouzdanje, samopoštovanje i emocionalnu kontrolu. Dijete uči opisivati doživljaje, govoriti o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, i učestvovati u razgovorima. Djeci treba i čitatati, jer na taj način oni razvijaju ljubav prema knjizi. Kognitivni razvoj predstavlja sposobnost snalaženja i učenja kroz životne situacije i odnosi se na povećanu sposobnost učenja i razmišljanja na sve složenije načine. Djeca se uče skoncentrisati na zadatke i rješavanje problema, te razumijevanje i korištenje apstraktnih koncepata i simbola (npr. poznavanje boja, brojeva i slova).

Razvoj motorike odnosi se na sve ono što dijete radi i ne predstavlja samo aktivnost mišića, savitljivost zglobova ili snagu, nego uključuje i percepciju, planiranje, donošenje odluka, učenje i otkrivanje novih strategija (Stare i sar., 2004). U ovoj oblasti dijete uči savladavanje kretanja, ravnoteže i postepeni razvoj sposobnosti korištenja velikih mišića ljudskog tijela.

Slika 1. Vježbe za bebe²

Mišljenje je psihički proces putem kojeg obuhvatamo odnose između pojava i predmeta koji nisu dani neposredno u percepciji i nisu pohranjeni u pamćenju. Mišljenje kao takvo ima i svoje zadatke. Zadaci mišljenja su sljedeći:

1. Otkrivamo ono što nije dano u percepciji i iskustvu
2. Procjena ispravnosti percepcije
3. Formiranje sudova o predmetima i pojavama
4. Otkrivanje dotad nepoznatog
5. Predviđanje budućeg zbivanja

² <https://banialucanke.com/2016/11/18/vjezbe-za-bebe-protiv-grceva-i-za-bolju-pokretljivost-video/>

Mišljenje podrazumijeva i vrste mišljenja koje obuhvataju sljedeće:

1. Konkretno,
2. Apstraktno,
3. Kreativno (divergentno) mišljenje je ono mišljenje koje kao rezultat ima mnoštvo odgovora koji se međusobno razlikuju po stupnju originalnosti (Berk, 2015). Djeca ako su dobro razvijena i usmjerena od strane roditelja i škole sigurno će imati mogućnosti kreativno razmišljati. Taj način razmišljanja će im omogućiti bolji uspjeh u obrazovanju i razvoju, ali i u daljem životu i radu.

RAZNI POREMEĆAJI UZROKOVANI NEDOVLJNOM FIZIČKOM AKTIVNOŠĆU

Kod djece se javlja niz poremećaja, nažalost danas posebno zbog ubrzanom načina života i rada. Roditelji su prezauzeti, djeca svoje slobodno vrijeme provode samostalno i uz neki elektronski uređaj. Nažalost dolazimo do problema koja se odnose na njihovo i fizičko i mentalno zdravlje. Djeca se ne kreću, ne druže se, sve više su gojazna što dalje dovodi do zdravstvenih problema i raznih bolesti, kako smo već i napomenuli. Motoričke sposobnosti su im smanjene, socijalizacija je na jako niskom nivou. Često su anksiozni i depresivni. Ponekad su čak i agresivni i dolaze u međusobne konflikte, kako sa djecom u školi, tako i sa nastavnicima. U predškolskim ustanovama se svi ti nedostaci i problemi prepoznaju i otkrivaju, a naravno kasnije i u školi. Često kao poremećaje možemo primijetiti i disleksiju, disgrafiju i diskalkuliju. Disleksija je poremećaj u čitanju, odnosno nemogućnost pravilnog čitanja i izgovaranja pojedinih glasova. Disgrafija je poremećaj u pisanju, izostavljanju pojedinih slova i sl. Diskalkulija je poremećaj u učenju osnovnih matematičkih pojmova i sadržaja (Ilić, 2009). Disleksija podrazumijeva sljedeće:

1. Čitanje i pisanje s mnogo grešaka ili vrlo sporo
2. Nerazumijevanje pročitanog
3. Umor u situacijama čitanja i pisanja
4. Nemogućnost organizovanja misli tokom pisanja
5. Lošije verbalno pamćenje.

Osoba s disgrafijom može pisati u suprotnom smjeru, imati problema u prisjećanju kako izgledaju ili kako se oblikuju grafemi. Može se teško prisjećati kada koristiti koja vrsta grafema (tzv. mala i velika slova). Može ispuštati riječi u pisanju ili pisati ih uz niz grešaka. Diskalkulija je stanje koje se odražava na sposobnost sticanja matematičkih vještina. Učenici s diskalkulijom mogu imati teškoća u razumijevanju jednostavnih brojevnih koncepata, nedostatak intuitivnog osjećaja za brojeve i teškoće s učenjem numeričkih činjenica i procedura. Čak i kada dođu do točnog odgovora i koriste ispravne metode, učenici s diskalkulijom mogu to raditi automatski. Nedovoljno druženje, nedovoljna fizička aktivnost, robovanje online učenju, provođenje vremena ispred ekrana, tzv. ekranizam dovodi i do mnogo težeg poremećaja kod djece, tzv. autizma.

Autizam je česta posljedica svakodnevnog provedenja vremena na telefonu i Internetu. Roditelji jednostavno ne znaju postaviti granicu za upotrebu istih, te često krive ostale za svoje probleme. Autizam podrazumijeva jedan od pet razvojnih poremećaja ili poremećaja autističnog spektra, koji su manifestovani širokim rasprostranjenim teškoćama u socijalnoj interakciji i komunikaciji djeteta, s prisutnim ograničenim interesima i čestim ponavljajućim ponašanjima. Uzroci autizma još uvijek teorijski nisu potpuni. Predloženi su razni uzroci od genetskih do prirodnih. Ipak, najznačajniji uzrok iz spektra autizma je genetski uzročnik (Hrženjak, 2016). Znakovi autizma su obično poput nedostatka emocija i emocionalnih odgovora prema ljudima i stvarima, spor razvoj govora u kojem je jasno izražen nedostatak

verbalne i neverbalne komunikacije te stereotipno ponašanje. Autizam je prvi put opisan i objašnjen u četrdesetim godinama prošlog vijeka i tada je smatran za psihijatrijski poremećaj, dok se danas smatra razvojnim poremećajem i pospješuje se posebno, ako se nažalost njemu još i doprinosi od najranijih dana, kada djeca provode svoje odrastanje na pogrešan način. Iako smo rekli da je obično u pitanju genetska priroda, postoje mogućnosti i za sticanje takvih stanja ili pogoršanja već postojećih pogrešnim i nepravilnim načinom života.

IZGRADNJA MENTALNOG IMUNITETA KOD DJECE KROZ FIZIČKU AKTIVNOST

Mentalni sklop djece je veoma složen kompleks na koji imamo niz faktora koji utiču. Prije svega dobar početni mentalni imunitet će imati ona djeca koja su odrastala okružena pažnjom i ljubavlju svojih roditelja i prijatelja.

Pijačevci stadiji ili faze razvoja u djetinjstvu utiču na razvoj djece u svakom pogledu te ćemo ih naravno i ovdje navesti:

- **senzomotorički stadij** (od rođenja do 2. godine) – kognitivni razvoj s djetetovom upotrebom pokreta u svrhu istraživanja svijeta,
- **predoperacijski stadij** (2 – 7 godina) – karakteristično simboličko mišljenje predškolskog djeteta koje je prepuno nelogičnosti,
- **stadij konkretnih operacija** (7 – 11 godina) – dijete organizuje spoznaje i rasuđivanje kroz svoju školsku okolinu,
- **stadij formalnih operacija** (više od 11 godina) – mišljenje djeteta postaje kompleksan, apstraktan sistem (Gutović, 2004).

Pijaže je odlično zaključio i ustanovio aktivnu ulogu djeteta u svom razvoju. On je smatrao da se dječji um sastoji od bogatih struktura znanja te da putem otkrivanja i direktnog kontakta s okolinom djeca uče i organizuju svoje mišljenje. Fizička aktivnost djece doprinosi poboljšanju mentalnog imuniteta na način da se djeca kreću, psihički razvijaju, nadograđuju, druže, angažuju svaki dio svoga tijela, ne provode vrijeme ispred ekrana, telefona, tableta, igranja igrice, internet nasilja sl. Fizička aktivnost pokazuje se kao dobar način za poboljšanje koncentracije i fokusa pažnje, što se dalje odražava i na kvalitet pamćenja i motivaciju. Takođe, utiče na razvoj moždanih ćelija i neuronskih veza pa se postiže pozitivan efekat na cjelokupno mentalno funkcionisanje svih generacija. Fizička aktivnost takođe smanjuje stres i depresiju, što svakako poboljšava mentalni sistem. Na taj način jača se samopouzdanje, smanjuje se anksioznost, što danas predstavlja veliki problem posebno kod djece. Anksioznost utiče na učenje, ponašanje i na mnogo drugih stvari, tako da bavljenjem fizičkom aktivnošću i pravilnom ishranom, te probleme možemo prevazići.

METODOLOGIJA

Urađeno je manje istraživanje. Sam **cilj** rada se odnosi na ukazivanje nedostatka fizičke aktivnosti kod djece i nepravilne ishrane. **Problem** istraživanja jeste upravo promjena tih loših navika u ishrani i kretanju, u cilju zdravijeg načina razvoja učenika i njihovog kvalitetnijeg života.

Populaciju su sačinjavali učenici razredne nastave uzrasta od 6 do 11 godina. Istraživanje je rađeno u dvije osnovne škole na području Opštine Brod, Osnovna škola Liješće i osnovna škola Sveti Sava. Ukupno je bilo 200 ispitanika. Koristili smo metodu analize i sinteze, metodu deskripcije i druge. Tehnika je bila anketiranje, pomoću instrumenta istraživanja-anketnog upitnika. Neke od rezultata istraživanja smo i prikazali u ovom radu tabelarno.

Diskusija

Tabela broj 1. Na pitanje, koliko vremena dnevno provodite na telefonu, dobili smo sljedeće odgovore:

Vrijeme	Nimalo	Malo	Srednje	Mnogo
Broj djece	101	57	30	12

Ovdje vidimo rezultate koji pokazuju da većina učenika ne provodi vrijeme na telefonu, moramo naznačiti da su to većinom ispitanici seoskih škola, tačnije njih 101 ili 50,5%. Njih 57 se izjasnilo da malo vremena provode na telefonu, a 30 ispitanika srednje, dok imamo i 12 učenika koji su mnogo vremena na telefonu.

Tabela broj 2. Na pitanje, bavite li se nekim sportom dobili smo sljedeće odgovore:

Tvrdnja	Da	Ne
Broj učenika	90	110

U ovoj tabeli vidimo da ipak ima više djece koja se ne bave nekim sportom, te da im je fizička aktivnost smanjena.

Tabela 3. Na pitanje, u toku nastave jedete li brzu hranu, odnosno grickalice pice, i mnogo slatkiša, te pijete li sokove? Dobili smo sljedeće odgovore:

Tvrdnja	Da	Ne
Broj učenika	153	47

Ova tabela najbolje oslikava i prikazuje današnje stanje u ishrani djece. Nažalost velika većina njih se nezdravo svakodnevno hrani, u ovom slučaju njih 153 ili 76,5 % poseže za nezdravom ishranom.

Tabela broj 4. Na pitanje, imate li poteškoće u učenju, recimo otežano čitanje ili pisanje, dobili smo sljedeće odgovore:

Tvrdnja	Da	Ne
Broj učenika	109	91

I ovdje vidimo da dosta učenika pokazuje određene probleme i nedostatke u području čitanja i pisanja.

Ispitali smo i grafomotoriku posebno u prvim razredima i na upisu u školu, gdje smo takođe naišli na probleme i nedostatke, a takođe otkrili smo i nekoliko slučajeva autizma. Možemo takođe navesti i nešto lošiju socijalizaciju na upisu u školu u odnosu na protekli period.

ZAKLJUČAK

Možemo izvesti zaključak o uticaju ishrane i fizičke aktivnosti, odnosno kretanja djece na njihovo fizičko i mentalno zdravlje. Rezultati nam pokazuju da učenici provode vrijeme na telefonu, otuđuju se, ne družu se. Kada obratimo pažnju na ishranu, vidimo da se obično hrane brзом hranom, što svakako utiče na njihov mentalni sklop, ali i na fizički izgled. Većinom su gojazni i razvijeni više nego što je to potrebo u skladu sa njihovim uzrastom. Dolazi i do raznih poremećaja kako smo već i naveli kroz nekoliko tabelarnih prikaza. Djeca imaju problema i sa učenjem i sa ponašanjem. Neki od njih su agresivni, dolaze u konflikte, te učestvuju i u vršnjačkom nasilju.

Ne troše svoju energiju na pravilan način, te zbog toga se ponašaju pogrešno. Većinom su asocijalni, umorni, iscrpljeni od vještačkih aktivnosti. Ponekad pokazuju stanje depresivnosti i anksioznosti, jer odrastaju u društvu koje se puno ne trudi da djecu afirmiše na drugačiji način. Ima njih nekoliko koji pohađaju određeni sport, ali imamo i one koji to ne rade. Roditelji i svi mi drugi moramo uticati svojim primjerima i savjetima da se te loše navike koje negativno utiču na zdravlje mijenjaju što prije i to iz korijena, ako želimo da nam budući naraštaji na kojima se gradi naša budućnost budu sposobni za život.

LITERATURA

1. Andrilović, V. i Čudina-Obradović, M. (1994). *Osnove i opće razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Berk, L. (2015). *Dečja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap. 3.
3. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj, emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
4. Gutović, V. (2004). *Razvojna psihologija -od fetusa do zrelosti*. Fakultet za fizičku kulturu i sport.
5. Hrženjak, P. (2016). *Završni rad. Socijalizacija djece sa autizmom*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
6. Ilić, M. (2009). *Inkluzivna nastava*. Sarajevo: Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
7. Starc, B., Obradović, Č., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing.
8. <https://banialucanke.com/2016/11/18/vjezbe-za-bebe-protiv-grceva-i-za-bolju-pokretljivost-video/> preuzeto sa sajta 29.03.2022.godine.

Prilog-anketni upitnik

Poštovani učenici,

Ispred Vas se nalazi jedan upitnik sa pitanjima koji trebate anonimno popuniti. Svako od Vas će dobiti broj za svoj upitnik. Molimo Vas detaljno pročitajte pitanja i odgovorite na pitanja prema uputstvu kako piše u upitniku.

Želimo Vam srećan rad!

Opšti podaci:

Naziv škole: _____ Redni broj ispitanika: _____

Razred: _____

Redni broj pitanja	Pitanja	Odgovori		Odgovori			
		Da	Ne	nimalo	malo	srednje	mного
1.	Imate li mobilni telefon?						
2.	Koliko vremena provodite na telefonu, Internetu?						
3.	Bavite li se nekim sportom?						
4.	U toku nastave na pauzama jedete li brzu hranu, grickalice, slatkiše i pijete li sokove?						
5.	Imate li poteškoće u učenju, npr. u čitanju, pisanju i sl.?						

PRIMENA ROBNE MARKE U FUNKCIJI ZAŠTITE ZDRAVSTVENE BEZBEDNOSTI POTROŠAČA

Sažetak

Robne marke su vredne u meri u kojoj pomažu da se učvrsti dugotrajna privrženost potrošača koja se vezuje za preduzeće – vlasnika robne marke i stvaranje pozitivne reputacije. Proizvod obeležen robnom markom smatra se proizvodom određenog kvaliteta koji ne mora da bude izuzetan i nadprosečan, ali mora da bude konstantan. Korist od reputacije nekog drugog preduzeća može objasniti i učestalo krivotvorenje robnih marki, prodajom proizvoda koji je funkcionalno sličan, ali je nižeg kvaliteta. Garantna funkcija robne marke usmerena je na sprečavanje različitih vidova krivotvorenja od kojih su najvažniji: izazivanje zabune (passing of), diskreditovanje, zabluda kao i drugih vidova nelojalne konkurencije. Domaće tržište je preplavljeno proizvodima sumnjivog porekla i lošeg kvaliteta čime su znatno ugroženi interesi i zdravstvena bezbednost potrošača. Nasuprot tome, u evropskim zemljama postoji visok nivo svesti o pravima potrošača, što navodi da će jedan od uslova za ulazak u Evropsku uniju biti regulisanje standarda u oblasti zaštite prava potrošača.

Ključne reči: robna marka, zdravstvena bezbednost potrošača, krivotvorenje, zabuna (passing of), diskreditovanje

IMPLEMENTATION OF THE TRADEMARK IN THE FUNCTION OF PROTECTING CONSUMER HEALTH SAFETY

Abstract

Trademarks are valuable in the extent to which they help strengthen longterm customer loyalty to the company – the owner of the trademark and create a positive reputation. A product labeled with trademark is supposed to have a certain level of quality which need not be exceptional or above average, but which must be constant. The benefit from another company's reputation can explain frequent trademark counterfeiting, by selling a product which is functionally similar but is of worse quality. The guarantee function of a trademark includes the prevention of different forms of counterfeiting, the most important of which are: the passing of one product for another, discrediting, causing misconception and other forms of unfair competition. The national market is swamped with products of suspect origin and bad quality, which significantly jeopardizes the interests and health safety of consumers. In contrast, in European countries there is a high level of awareness of consumer rights, which

¹ Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije, Novi Sad, Srbija, msimin@mpk.edu.rs

² Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije, Novi Sad, Srbija, slobodanzivkucin@gmail.com

implies that one of the conditions for entering the European union will be regulating the standards in the field of consumer rights protection.

Key words: trademark, consumer health safety, counterfeiting, misconception (passing of), discrediting

1.Uvod

Danas potrošači sve manje poznaju poreklo proizvoda obeleženog robnom markom, robna marka često ne sadrži ni ime proizvođača, ni ime trgovca, ali označava da se uvek radi o istom proizvođaču ili trgovcu, predstavlja garanciju za poreklo koje je uvek isto. Često na tržištu još neafirmisani proizvođači teže da pribave pravo na korišćenje (licencu) renomiranih robnih marki ili se u kreiranju svojih robnih marki nesavesno oslanjaju na renomirane robne marke.

Robna marka koju potrošači jasno prepoznaju može biti najvrednije pojedinačno dobro intelektualne svojine ili čak i najvrednije od svih vidova imovine, koju može da poseduje neko preduzeće. Na primer, robna marka “Coca Cola®” i “Malboro®” su se dokazali kao izuzetna ekonomska dobra u pogledu vraćanja početnih i tekućih ulaganja na njihovom stvaranju i zaštiti.³

Posredstvom robne marke, naziv generičkog proizvoda se individualizuje, što potrošaču olakšava izbor, odnosno omogućava mu da lakše pronađe traženi proizvod i dobije informacije o proizvođaču. Cilj svakog proizvođača je da njegova robna marka postane simbol robe i usluga na koje se odnosi, obzirom da simboli izazivaju određene psihološke reakcije u svesti potrošača.

Bilo koja sredstva da upotrebe cilj je isti – da se prenese putem robne marke u svest potencijalnih potrošača poželjnost robe na kojoj se ona pojavljuje. Kada se ovo jednom postigne, vlasnik robne marke poseduje nešto od vrednosti. Ako neko drugi povredi komercijalni magnetizam simbola koji je on ostvario, vlasnik može dobiti pravnu pomoć. Od kada su u poslovnom svetu čuvene marke proizvoda postale važan deo marketing strategije, porasla je važnost pravne zaštite robne marke.

2. Funkcija označavanja porekla robne marke i suzbijanje nelojalne konkurencije

Potrošači mogu koristiti robne marke kao zamenu za detaljno informisanje o proizvodu u cilju sužavanja izbora i donošenja ispravnih odluka o kupovini. Razvojem ekonomije i kupovne moći potrošača, ljudi više ne kupuju proizvode. Oni kupuju obećanje. Čuvena marka nije ništa drugo nego način da se iskaže neko obećanje.⁴

Funkcija označavanja porekla je jedina funkcija robne marke koja uživa samostalnu pravnu zaštitu. Polazeći od pravila da isre robne marke ukazuju na istog titulara, zaštita koju uživa ova funkcija znači da je titular robne marke ovlašćen da preduzme odgovarajuće mere protiv trećih lica koja koristeći istu ili sličnu robnu marku izazivaju zabunu u pogledu porekla.⁵

³ Merges P.R., Menell S.P., Lemley A.M., *Intellectual Property in the New Technological Age*, Aspen Publisher, Law&Business, 2009

⁴ Idris K., *Intellectual Property – a Power Tool for Economic Growth*, World Intellectual Property Organization (WIPO), Geneve, 2003.

⁵ Zakon o zaštiti potrošača, „Sl.glasnik RS“, br.44/2018.

Za potrošače je najvažnije da se robne marke pojavljuju kao garant da pred sobom imaju proizvod istog porekla. Ova funkcija je u korelaciji sa funkcijom garancije kvaliteta, obzirom da potrošači podrazumevaju da istovetni proizvodi obeleženi istom robnom markom imaju i isti kvalitet. Iz funkcije porekla proističe i značaj nacionalnog poslovnog identiteta.

Smatra se da je ovo osnovna funkcija robne marke koja na potrošače deluje kao svojevrsna garancija da proizvodi i usluge označeni određenom robnom markom potiču iz istog izvora, odnosno iz istog preduzeća, a pri tome se podrazumeva da ovako definisani poreklo predstavlja konstantno obeležje tih proizvoda ili usluga.

U uslovima postojanja konkurencije ne može se računati na uvažavanje tuđih interesa po cenu zapostavljanja sopstvenih koristi i prednosti, ali konkurencija ni pod kojim uslovima ne sme da bude neloyalna. Propisi za sprečavanje neloyalne konkurencije usmereni su, sa jedne strane na osiguranje efikasnog delovanja tržišne ekonomije putem očuvanja fer poslovanja i slobode konkurencije, a sa druge strane, na zaštitu interesa potrošača.

Zakon o trgovini navodi da je neloyalna konkurencija radnja trgovca ili pružaoca usluge usmerena protiv drugog trgovca, pružaoca usluge, odnosno konkurenta, kojim se krše kodeksi poslovnog morala i dobri poslovni običaji i kojom se prouzrokuje ili može prouzrokovati šteta drugom trgovcu, odnosno pružaocu usluge (konkurentu).⁶

Neloyalnom konkurencijom smatra se naročito neovlašćena upotreba zakonom zaštićenih spoljnih oznaka drugog trgovca (naziv, firma, robni žig, uslužni žig, oznaka geografskog porekla, industrijski dizajn i dr.) ili upotreba oznaka koje nisu zakonom zaštićene, kojima se stvara ili se može stvoriti zabluda u prometu robe na štetu drugog trgovca koji te oznake upotrebljava u svom poslovanju.⁷

Domaće tržište je preplavljeno robom sumnjivog porekla i lošeg kvaliteta čime su znatno ugroženi interesi potrošača. Zakon o zaštiti potrošača donet 2018 godine reguliše osnovna prava potrošača, a posebno ona kojima se štiti život, zdravlje i bezbednost potrošača, njihov ekonomski interes i pravo na informisanost.⁸

3. Krivotvorenje i povreda zdravstvene bezbednosti potrošača

Bilo bi pogrešno misliti da je krivotvorenje pojava novijeg datuma. Ova pojava datira još od davnina i zabeleške arheologa potvrđuju krivotvorenje rimskih pečata na amforama, lažno maslinovo ulje i vino. Proizvođači vina i likera iz južne Francuske još u rimsko doba krivotvorili su zapušače za amfore, nastojeći da plasiraju svoja vina kao italijanska. Nekada je krivotvorena prvenstveno luksuzna roba, a danas lista krivotvorene robe pogađa sve sektore međunarodne privrede.

Korist od reputacije nekog drugog preduzeća može objasniti i učestalo krivotvorenje robnih marki, prodajom proizvoda koji je funkcionalno sličan, ali je nižeg kvaliteta. Garantna funkcija robne marke usmerena je na sprečavanje različitih vidova krivotvorenja od kojih su najvažniji: izazivanje zabune (passing of), diskreditovanje, zabluda kao i drugih vidova neloyalne konkurencije.

⁶ Zakon o trgovini, „Sl.glasnik RS“, br.52/2019, član 41

⁷ Using trademarks, industrial designs, geographical indications and trade secrets for the business success of SME, (2002), Regionalni seminar o malim i srednjim preduzećima i intelektualnoj svojini, Zavod za intelektualnu svojinu, Beograd str.27

⁸ Zakon o zaštiti potrošača, „Sl.glasnik RS“, br.44/2018.

Domaće tržište je preplavljeno proizvodima sumnjivog porekla i lošeg kvaliteta čime su znatno ugroženi interesi i zdravstvena bezbednost potrošača. Nasuprot tome, u evropskim zemljama postoji visok nivo svesti o pravima potrošača, što navodi da će jedan od uslova za ulazak u Evropsku uniju biti regulisanje standarda u oblasti zaštite prava potrošača.

Industrijska udruženja i nevladine organizacije koje se bave ovim problemom procenile su da tržište nezakonitim, krivotvorenim proizvodima, iznosi između 5 i 7 procenata ukupne svetske trgovine. Gubitak radnih mesta usled takvog delovanja procenjuje se na 120 000 godišnje u SAD i 100 000 godišnje u Evropskoj uniji.⁹ O ovome govori pregled iz tabele 1:

Tabela 1. Procenjene srazmere krivotvorenih i piratizovanih proizvoda

Organizacija	Procena
Svetska carinska organizacija	Oko 5% ukupne svetske trgovine
Evropska komisija	Između 5% i 7% svetske trgovine – 200 do 300 milijardi EUR godišnje izgubljenih dohodaka
Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj	Više od 5% svetske trgovine

Izvor: Idris K., *Intellectual Property – a Power Tool for Economic Growth*,(WIPO)

Nelojalna konkurencija se ispoljava kroz različite vidove krivotvorenja od kojih su najvažniji sledeći:

- Izazivanje zabune (passing off), diskreditovanje, zabluda;
- Uzimanje neopravdane prednosti (slobodno kopiranje).

Kod toga, zabuna (passing off) se stvara radnjama koje izazivaju, ili koje će verovatno izazvati zabunu vezanu za konkurentovo preduzeće ili njegove aktivnosti, posebno, proizvode ili usluge koje on nudi. „Passing off“ pokriva pogrešnu predstavu da su robe jednog preduzeća u stvari robe konkurenta.¹⁰ Zabuna se najčešće javlja u dve oblasti, kod označavanja komercijalnog porekla proizvoda i kod vizuelnog identiteta proizvoda.

Diskreditovanje predstavlja plasiranje lažnih navoda u kanalima prodaje koji imaju za cilj da se gubi poverenje u preduzeće, proizvodi ili proizvodne i komercijalne aktivnosti preduzeća. Zabluda može da bude izazvana oznakama ili navodima koji se koriste tokom trgovine, koje su podobne da dovedu javnost u zabludu u pogledu prirode, proizvodnog postupka, karakteristika ili kvaliteta proizvoda. Uzimanje neopravdane prednosti (slobodno kopiranje) predstavlja svaki akt koji preduzme konkurent ili bilo koji učesnik na tržištu sa namerom da direktno iskoristi industrijsko ili komercijalno dostignuće trećeg lica u svoje vlastite poslovne svrhe, a pri tom se suštinski ne udaljava od originalnog dostignuća.¹¹

Rešavanje ovog problema međunarodnim instrumentom, prvi put je izvedeno u Urugvajskoj rundi pregovora o carinama i trgovini, što je rezultiralo donošenjem Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS), usvojen 1994. godine. Sporazumom o trgovinskim aspektima

⁹ Idris K., *Intellectual Property – a Power Tool for Economic Growth*, World Intellectual Property Organization (WIPO), Geneve, 2003.

¹⁰ Bobrowszky J., *Intelektualna svojina kao sredstvo za kvalitetan razvoj*, Glasnik intelektualne svojine br.1, 2003.

¹¹ Simin M., *Politika razvoja i zaštite robnih marki poljoprivredno-prhrambenih proizvoda u Srbiji i Crnoj Gori*, magistarski rad, FPN, Beograd, 2005.

prava intelektualne svojine (TRIPS) ističe se rastuća ekonomska uloga prava intelektualne svojine. Odredbama TRIPS sporazuma omogućeno je svim nosiocima prava intelektualne svojine da institucionalno ostvare svoja prava i da zaplene nezakonitu robu na carini, kao i da primene pravna sredstva protiv kriminalnih preduzeća i robe uz angažovanje policije, sudova i drugih vladinih agencija.

Detaljniji podaci dostupni za Evropsku uniju pokazuju da falsifikovani i piratski proizvodi prate složene trgovačke rute, uključujući skup posredničkih tranzitnih tački. Neke od njih, kao što su Hong Kong, Kina, ili Singapur, važna su središta međunarodne trgovine. Ostale tranzitne tačke uključuju ekonomije sa veoma slabim sistemom zaštite i snažnim prisustvom organizovane kriminalne mreže (npr. Avganistan ili Sirija).

Prema statističkim podacima, na nivou Evropske unije u 2013. godini., bilo je više od 90 000 slučajeva zadržavanja robe na granici zbog sumnje da se njome povređuju prava žiga. Krivotvorenja prehrambenih proizvoda u prošlosti je bilo ograničeno i pokrivalo je usko geografsko područje, a danas se munjevito širi posredstvom modernih lanaca snabdevanja prehrambenih proizvoda. Infrastruktura modernih lanaca snabdevanja se veoma brzo širi kroz stalnu diverzifikaciju asortimana prehrambenih proizvoda, te su danas potrošači i potencijalno ugroženiji od prevarnih proizvoda.

4. Krivotvorenje i pravna priroda robne marke

Proizvod obeležen robnom markom smatra se proizvodom određenog kvaliteta koji ne mora da bude izuzetan i nadprosečan, ali mora da bude konstantan. Robne marke su vredne u meri u kojoj pomažu da se učvrsti dugotrajna privrženost potrošača koja se vezuje za preduzeće – vlasnika robne marke i stvaranje pozitivne reputacije. Korist od reputacije nekog drugog preduzeća može objasniti i učestalo krivotvorenje robnih marki, prodajom proizvoda koji je funkcionalno sličan, ali je nižeg kvaliteta.

Nosilac prava robne marke teško može graditi prepoznatljivost na tržištu u slučaju povrede prava (kada konkurent može da koristi isti znak za obeležavanje sopstvenih proizvoda). Prema statističkim podacima, na nivou Evropske unije u 2012. godini., bilo je više od 90 000 slučajeva zadržavanja robe na granici zbog sumnje da se njome povređuju prava robne marke.¹²

Krivotvorenja prehrambenih proizvoda u prošlosti je bilo ograničeno i pokrivalo je usko geografsko područje, a danas se munjevito širi posredstvom modernih lanaca snabdevanja prehrambenih proizvoda. Infrastruktura modernih lanaca snabdevanja se veoma brzo širi kroz stalnu diverzifikaciju asortimana prehrambenih proizvoda, te su danas potrošači i potencijalno ugroženiji od prevarnih proizvoda.

Da su krivotvoreni prehrambeni proizvodi rizični za zdravlje potrošača pokazao je incident sa melaminom u mlečnim proizvodima u Kini, 2008. godine, kada je obolelo više stotina hiljada dece i čak je zabeležena i povećana smrtnost beba. Osim toga, krivotvorenje prehrambenih proizvoda ne izaziva samo kratkoročne negativne posledice na zdravlje ljudi već su zabeležene negativne posledice i na duži period. Potvrda navedenog je upotreba potencijalno kancerogenih supstanci kao na primer: dodavanje Sudan boje u začinske proizvode, dodavanje dietilen glikola u bela vina, dodavanje neodobrenih aditiva (arome i boje).¹³

Svetska zdravstvena organizacija procenjuje da na krivotvorene lekove otpada 10% svih farmaceutskih proizvoda, a čak i do 60% lekova u zemljama u razvoju. Prema Svetskoj

¹² Gilbert B., *Retail Marketing Management*, Financial Times, Prentice Hall, Harlow, England, 2013.

¹³ Isti izvor

zdravstvenoj organizaciji, 16% lekova sadrži pogrešne sastojke, 17% sadrži netačne količine odgovarajućih sastojaka, a 60% nema uopšte aktivnih sastojaka.¹⁴

Stoga bi odobravanje zaštite sličnim znakom izazvalo zabunu i pometnju na tržištu. Postojanje mogućnosti zabune najčešće se ocenjuje prema reagovanju prosečnog potrošača. Mada se u poslednje vreme sve više govori o javnosti, a ne o potrošačima, to znači da se imaju u vidu svi učesnici u privrednom prometu (trgovačka preduzeća, kupci na veliko, uzak krug korisnika i dr).¹⁵

Dovođenje u zabludu u pogledu porekla proizvoda može biti u odnosu na proizvođača i u odnosu na zemlju porekla proizvoda. Takođe, ne može se zaštititi robnom markom znak koji sadrži geografski naziv koji se ne može dovesti u vezu sa sedištem podnosioca prijave. U pogledu grafizma, koji su prevarni, ne može se odobriti zaštita robnom markom znak sa crtežom ili slikom krava za margarin ili slikom pčele za veštački med.

5. Zakonsko regulisanje povrede prava intelektualne svojine u Srbiji

Analizom krivotvorenja i piraterije u Srbiji, obuhvaćena su krivična dela povrede prava intelektualne svojine, a najzastupljenije je krivično delo "Neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena i druge posebne oznake robe ili usluga", a zatim "Neovlašćeno iskorišćavanje autorskog dela ili predmeta srodnog prava".

Tržišna inspekcija može da sprovedi mere zaštite intelektualne svojine po službenoj dužnosti i na osnovu zahteva nosioca prava. Što se tiče odnosa prava intelektualne svojine, jasno preovladavaju žigovi u odnosu na autorsko i srodna prava i sve vidove prava intelektualne svojine.

Tabela 2: Kontrola prema vrsti prava intelektualne svojine – 2018. godina

Vrsta prava IS	Broj postupaka Tržišne inspekcije		Postupci				
	Ex officio	Po zahtevu nosioca prava za pokretanje postupka	Broj komada robe zadržane u postupku Tržišne inspekcije	Čeka uništenje	Uništena roba	Čeka ishod sudskog postupka	U toku
1	2	3	4	5	6	7	8 (4+7)
Autorsko i srodna prava		7	52	5.567	-	-	52
Žig	677	1202	387.654	94.433	75.125	629.691	1.017.345
UKUPNO:	677	1209	387.706	100.000	75.125	629.691	1.017.397

Izvor: Analiza ekonomskih efekata krivotvorenja i piraterije u Srbiji, (2019), Balkanski centar za regulatornu reformu (BCRR), Beograd

Nosilac prava robne marke teško može graditi prepoznatljivost na tržištu u slučaju povrede prava kada konkurent može da koristi isti znak za obeležavanje sopstvenih proizvoda. Prema

¹⁴ Simin M., *Politika razvoja i zaštite robnih marki poljoprivredno-prhrambenih proizvoda u Srbiji i Crnoj Gori*, magistarski rad, FPN, Beograd, 2005.

¹⁵ Lovreta S., *Trgovinski menadžment*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2007.

rezultatima nedavnog globalnog izveštaja o povredama prava, više od 800 ispitanih viših rukovodioca je izjavilo da je povređeno pravo žiga u 11 % njihovih preduzeća u 2018. godini.

Neki slučajevi u našoj zemlji bili su takvih razmera da su prerasli u prave afere. Krajem 1998. godine umrle su 43 osobe od otrovne rakije, označene kao „Zozovača”, a više desetina osoba zadobilo je teža ili lakša oštećenja zdravlja. Rakija je proizvedena u pogonima privatnog preduzeća „Zoz” iz Niša, od metil alkohola namenjenog hemijskoj industriji, za proizvodnju deterdženata i drugih sredstava za pranje.¹⁶

Takođe, imovinski karakter robne marke proizilazi iz činjenice da je u slučaju povrede robne marke kao oblik sankcije predviđena naknada štete po opštim pravilima imovinskog prava. Imajući u vidu osnovnu funkciju robne marke da identifikuje njenog vlasnika, kao i proizvode, odnosno usluge koje on stavlja u promet, opravdan je interes kako vlasnika robne marke, tako i svih drugih učesnika u prometu da se spreči istovremeno postojanje na tržištu istih ili sličnih žigova koje bi mogle da stvore zabunu u prometu i da dovedu prosečnog potrošača u zabludu u pogledu porekla proizvoda, odnosno usluga označenih tim robnim markama.¹⁷

Vlasnik robne marke raspolaže pravnim sredstvima, građansko pravnom i krivično pravnom tužbom kojima može da zabrani neovlašćenim licima korišćenje njegove robne marke, odnosno korišćenje znaka koji je sličan njegovom zaštićenom znaku.

a) Građansko – pravna zaštita robne marke obuhvata zaštitu u slučaju povrede robne marke kao i osporavanje robne marke. Povredom robne marke smatra se svako neovlašćeno korišćenje zaštićenog znaka od strane bilo kojeg učesnika u prometu, kao i neovlašćeno raspolaganje zaštićenim znakom. Takođe, povredom se smatra i podražavanje zaštićenog znaka.

b) Krivično – pravna zaštita robne marke utvrđena je u članu 238. Krivičnog zakonika Republike Srbije koji glasi: „Ko se u nameri da obmane kupce ili korisnike usluga posluži tuđim poslovnim imenom, tuđom geografskom oznakom porekla, tuđom robnom markom ili tuđom posebnom oznakom robe ili usluga ili unese pojedina obeležja ovih oznaka u svoje poslovno ime, svoju geografsku oznaku porekla, svoj žig ili svoju drugu posebnu oznaku robe ili usluga, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.”¹⁸

5. Zaključak

Proizvod obeležen robnom markom smatra se proizvodom određenog kvaliteta koji ne mora da bude izuzetan i nadprosečan, ali mora da bude konstantan. Robne marke su vredne u meri u kojoj pomažu da se učvrsti dugotrajna privrženost potrošača koja se vezuje za preduzeće – vlasnika robne marke i stvaranje pozitivne reputacije.

Negativne posledice povrede prava trpe nosioci prava robne marke, poreski obveznici, ali i država i društvo u celini. Nosiocima prava izmiče dobit i naknada od svog stvaralaštva, a to dovodi do stvaranja prepreka za dalju inovativnost i kreativnost, a na kraju i do destabilizacije unutrašnjeg tržišta. U uzročnoj vezi sa navedenim je i zatvaranje radnih mesta, odnosno povećanje stope nezaposlenosti jedne zemlje. Nestabilno unutrašnje tržište znači i obeshrabrivanje trgovinske razmene sa drugim zemljama, kao i stranih direktnih investicija.

¹⁶ Simin, M., (2005), Politika razvoja i zaštite robnih marki poljoprivredno-prhrhrambenih proizvoda u SCG, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Beograd, str.128

¹⁷ Manigodić M.,(2001) Robni i uslužni žigovi, Beograd, str.67

¹⁸ Krivični zakonik, “Sl, glasnik RS”, br.35/2019

Pored navedenih ekonomskih posledica usled povrede prava robne marke, jednako je važno i očuvanje zdravlja i bezbednosti potrošača posebno kada je reč o poljoprivredno prehrambenim proizvodima. Domaće tržište je preplavljeno robom sumnjivog porekla i lošeg kvaliteta čime su znatno ugroženi interesi potrošača. Navedena zakonska regulativa i mere regulišu osnovna prava potrošača, a posebno ona kojima se štiti život, zdravlje i bezbednost potrošača, njihov ekonomski interes i pravo na informisanost.

Literatura

1. Analiza ekonomskih efekata krovotvorenja i piraterije u Srbiji, (2019), Balkanski centar za regulatornu reformu (BCRR), Beograd
2. Bobrovszky J., *Intelektualna svojina kao sredstvo za kvalitetan razvoj*, Glasnik intelektualne svojine br.1, 2003.
3. Gilbert B., *Retail Marketing Management*, Financial Times, Prentice Hall, Harlow, England, 2013.
4. Idris K., *Intellectual Property – a Power Tool for Economic Growth*, World Intellectual Property Organization (WIPO), Geneve, 2003.
5. Lovreta S., *Trgovinski menadžment*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2007.
6. Manigodić M., *Robni i uslužni žigovi*, Beograd, 2001.
7. Merges P.R., Menell S.P., Lemley A.M., *Intellectual Property in the New Technological Age*, Aspen Publisher, Law&Business, 2009.
8. Simin M., *Politika razvoja i zaštite robnih marki poljoprivredno-prhrambenih proizvoda u Srbiji i Crnoj Gori*, magistarski rad, FPN, Beograd, 2005.
9. Using trademarks, industrial designs, geographical indications and trade secrets for the business success of SME, (2002), Regionalni seminar o malim i srednjim preduzećima i intelektualnoj svojini, Zavod za intelektualnu svojinu, Beograd str.27
10. Zakon o trgovini, „Sl.glasnik RS“, br.52/2019, član 41
11. Zakon o zaštiti potrošača, „Sl.glasnik RS“, br.44/2018.
12. Krivični zakonik “Sl, glasnik RS”, br.35/2019

LINGVOSTILISTIČKE OSOBINE ANGLICIZAMA NA KORPUSU INTERNET STRANICA POSVEĆENIH ZDRAVOJ HRANI

Sažetak

Predmet ovoga rada jesu leksički anglicizmi koji se javljaju na internet stranicama posvećenim zdravoj hrani. U radu se na odabranom korpusu, sačinjenom od 15 sajtova koji se bave ovom temom, analiziraju anglicizmi iz ugla teorije o anglicizmima koju daje Prčić (2005) i klasifikacije anglicizama kao stilskih sinonima koju daje Milić (2011), sa ciljem da se uoče formalne i stilističke specifičnosti koje ova leksika u datom korpusu poseduje. Analiza je pokazala da se po formi izdvajaju sirovi i očigledni, a po stilističkoj funkciji pomodni i reklamni anglicizmi, te da su u izdvojenom korpusu pored anglicizama prisutne i brojne pozajmljenice iz drugih jezika.

Ključne reči: anglicizmi, leksika, sinonimi, stilističke osobine

LINGUISTISTIC FEATURES OF ANGLICISM ON THE CORPUS OF WEBSITES DEDICATED TO HEALTHY FOOD

Abstract

The lexical anglicisms that exist on websites dedicated to healthy food are the subject of this paper. The paper analyzes anglicisms from the angle of the theory of anglicisms given by Prčić (2005) and the classification of anglicisms as stylistic synonyms given by Milić (2011) on a selected corpus of 15 healthy food sites. The aim is to identify formal and stylistic specifics which this lexicon possesses in a given corpus. The analysis showed that raw and obvious anglicisms are most frequently used in terms of form, and fashionable and advertising anglicisms are most frequently used in terms of stylistic function. Besides, it is found out that in our corpus, apart from anglicisms, there are numerous loanwords from other languages.

Key words: anglicisms, lexis, synonyms, stylistic features

¹ Fakultet za strane jezike, Alfa BK Univerzitet, Beograd

UVOD

Teme o zdravlju i zdravoj ishrani, kao jednoj od njegovih glavnih preduslova, oduvek su bile vrlo zastupljene u javnom diskursu, a u poslednje vreme čini se da više nego ikada pre zaokupljaju našu pažnju. Pored brojnih radio i televizijskih emisija, te novinskih tekstova, mnoge internet stranice nude raznovrsne sadržaje posvećene ovim temama. S obzirom na pomenutu raznovrsnost u tematskom pa samim tim i leksikološkom smislu, te veliku pažnju vrlo raznolike publike koja date sadržaje prati, odabrani korpus internet sajtova može predstavljati vrlo interesantan poligon ne samo za lingvističko istraživanje anglicizama i pozajmljenica iz drugih jezika, već i za brojna druga sociolingvistička ispitivanja. Kako bismo istražili koliko je engleski jezik zastupljen, u kojim sve oblicima i kakvu stilističku funkciju anglicizmi imaju u ovoj sferi, u ovome radu analiziraćemo njihovu upotrebu na korpusu jezičkog materijala koji se može naći na pomenutim sajtovima. U uslovima dominacije engleskog jezika na globalnom nivou, njegov uticaj na manje jezike, među kojima je i srpski, sasvim je očekivana pojava, a naučna razmatranja ovoga pitanja važna su za razumevanje raznolikih oblika i pravaca jezičkih promena u složenom društvenom kontekstu. Cilj ovoga istraživanja jeste da osvetli engleski uticaj na jedan jezički sloj i time da određeni doprinos istraživanju ove aktuelne sociolingvističke teme.

TEORIJSKI OKVIR

Reči preuzete iz engleskog jezika u literaturi se obično nazivaju anglicizmima, a prema obliku u kome se koriste u srpskom jeziku mogu se podeliti na očigledne, skrivene i sirove (Prčić 2005: 121-123). Očigledni anglicizmi su reči iz engleskog jezika, koje su više ili manje integrisane u srpski jezik i imaju status odomaćene leksike. Skriveni anglicizmi predstavljaju primere u kojima se „značenja i/ili upotrebe svojstvene oblicima engleskog jezika kriju u oblicima srpskog jezika“ (Prčić 2005: 121), dok sirovi anglicizmi predstavljaju jezičke jedinice preuzete iz engleskog bez ikakvog prilagođavanja. Kako kod jednog dela govornika na našem govornom području postoji uvreženo mišljenje da je upotreba engleskih reči u pisanju i govoru poželjnija u odnosu na upotrebu domaćih reči, u jeziku se vrlo često koriste objektivno nepotrebni anglicizmi. Prčić posebno ističe strukovnu i statusnu upotrebu anglicizama. Strukovna upotreba počiva na uverenju da anglicizmi bolje od domaćih reči mogu da izraze neko stručno značenje, dok je statusna upotreba motivisana idejom da je korišćenje anglicizama modernije u donosu na upotrebu domaćih reči. (Prčić 2005: 156-157)

U svom istraživanju anglicizama kao stilskih sinonima na novinskom korpusu Milić (2011) je ustanovila da se oni mogu podeliti na: pomodne, reklamne, asocijativne, metaforičke, ironične i inercijske. Pomodni anglicizmi nemaju specifičnu stilsku funkciju i koriste se kao oblik statusnog simbola. Reklamni anglicizmi mogu se naći u reklamnim porukama, dok asocijativni anglicizmi imaju za cilj da poruku teksta dovedu u vezu sa nekim umetničkim delom i obično ih nalazimo u kolumnama. Metaforički anglicizmi se koriste kako bi se određeni pojam prikazao kao sličan nekoj drugoj pojavi, dok ironični imaju za cilj da kritikuju određene pojave koje su povezane sa anglofonim društvom i kulturom. (Milić 2011) Pomenuta autorka je došla do zaključka da asocijativni, metaforički i ironični mogu pojačati izražajnost teksta, te se njihova upotreba može smatrati opravdanom. Za razliku od njih,

pomodni, reklamni i inercijski anglicizmi nisu opravdani, jer imaju odgovarajuće ekvivalente u srpskom jeziku.

Sudeći po dostupnoj literaturi, anglicizmi na korpusu internet stranica posvećenih zdravoj hrani do sada nisu bili predmet obimnijih studija lingvista na našim prostorima. Međutim, kako je tema anglicizama prisutna u različitim sociolingvističkim istraživanjima (Prčić 2005, Bajić 2010, Mišić Ilić 2011, Filipović 1986, Bugarski 1999, Rebronja 2010, Stefanovski 1995), u nekima od njih primeri iz ovog jezičkog sloja, između ostalih, mogu se naći kao ilustracije određenih pojava u procesu jezičkog pozajmljivanja. Na primer, S. Bajić (2010: 100) u svojoj sociolingvističkoj studiji o anglicizmima, engleske reči u nazivima proizvoda ilustrovala je nazivima domaćih sokova i drugih proizvoda: NEXT, Nectar plus, Orange Top Power, Guarana Energy Drink, Red bull energy drink, Vitaminka orange juice, Ranch happy day, Jogood (voćni jogurt). Druga istraživanja anglicizama u srpskom jeziku uglavnom se bave pitanjima standardizacije terminologije različitih oblasti, poput ekonomije ili sporta, u kojima prevladavaju reči iz engleskog jezika (Silaški 2012, Milić 2015, Budinčić 2018).

ANALIZA KORPUSNOG MATERIJALA

Korpus za naše istraživanje činilo je 15 internet stranica među kojima se mogu naći sajtovi prodavnica zdrave hrane, kao i sajtovi posvećeni zdravoj hrani. U nastavku ćemo analizirati oblike i funkcije anglicizama koje smo izdvojili iz korpusa, i to u okviru naziva proizvoda i drugih anglicizama koji su se našli u tekstovima o zdravoj hrani.

Anglicizmi u nazivima proizvoda

U nazivima proizvoda u našem korpusu mogu se naći brojni očigledni adaptirani anglicizmi, ali i engleske lekseme u svom originalnom obliku:

vegge line parizer povrće, gold corn flakes, sweet dijabet namaz , 5 seed butter, super stevia mix, žen šen instant čaj u granulama, susamov puter organic, 5 nut butter, fit sport , fit doručak, musli tropic, musli klasik, cia seme konzumno organic, corn flakes cokoladni, marmelada kajsija light, marmelada šipurak light, čoko kiki krem, humus natural, sok DETOX morning, sok DETOX evening, sok DETOX afternoon, sok IMUNO sport, sok IMUNO energy, sok IMUNO protect, protein WHEY cokolada, protein WHEY jagoda, sok aloe vera sugarfree (bez šećera), sok aloe vera grape (grožđe), kirkolina-lux za kontrolu telesne težine, halva classic vanilla, keks integrino hrano, vegetables mix, fit sport, proso oljušteno organic, super green mix, sweetener tablete, stevija lux tečna, stevia tablete natur, galete corn cakes slim klasik, galete slim miiks, choco lux diet, brašno hrano mix , exotic mix tropskog voća, all in one mix – organic, chilli prah, chilli ljuspice, super imuno mix, zeleni instant čaj u granulama, instant čaj od đumbira, soja burger, urma natural sveža, smesa za pizzu, banana čips organski, spirale trikolor od organske durum pšenice, musli bar natura, musli bar čoko, superior bademovo brašno, musli ovseni instant digest, musli ovseni instant power, musli ovseni instant light

Izdvojeni primeri naziva proizvoda pokazuju da se svojom frekvencijom izdvajaju reči *mix*, *instant*, *organic*, sa značenjima *mešavina* (mix), *polugotovo ili gotovo jelo ili napitak* (instant) i *proizvedeno na prirodan način* (organic). U nekim primerima primećujemo naporednu upotrebu engleskog i srpskog jezika – *sok aloe vera sugarfree (bez šećera)*, *sok aloe vera*

grape (grožđe). Pojedini anglicizmi javljaju se u dve različite varijante. Na primer, leksema *classic* javlja se kako u adaptiranom tako i u neadaptiranom obliku, što ilustruje njena upotreba u nazivima *galete corn cakes slim klasik* i *halva classic vanilla*. U izdvojenim nazivima proizvoda takođe uočavamo primere pisanja slova bez dijakritičkih znakova, što nije u skladu sa pravopisnom normom. Originalni engleski oblici u nazivima proizvoda različitih proizvođača predstavljaju primere upotrebe pomodnih i reklamnih anglicizama. Ovim anglicizmima se pribegava iz razloga što se veruje da će zahvaljujući stranom imenu proizvod biti bolje prihvaćen na domaćem i globalnom tržištu. Upotrebom engleskog jezika u nazivu proizvod se dovodi u vezu sa anglofonom kulturom, sa namerom da se asocira na dobar kvalitet, te se na taj način nastoje privući kupci.

Anglicizmi u tekstovima o hrani

U tekstovima o zdravoj hrani u našem korpusu pronašli smo i druge kako adaptirane tako i neadaptirane reči i izraze iz engleskog jezika: *GMO free*, *detox*, *clean eating*, *trendi zdrave stvari*, *šejkovi*, *whole food plant-based diet*, *joga retreat*, *intermittent fasting (IF)* ili 'lekovito gladovanje', *toxic „home made“*, *smoothie*, 'super food', *super hrana*, *šejkovi*, *smuti*, *trendi zdrava hrana*.

Primećujemo da je nekada markiranost ovih reči dodatno naglašena upotrebom znakova navoda ili kurzivom. Ukoliko čitaoci ne poznaju engleski jezik dovoljno dobro, određeni izrazi mogu dovesti do nerazumevanja značenja, čime se narušava osnovna jezička funkcija. Navedeni oblici predstavljaju primere statusne pomodne upotrebe anglicizama, kojima se pribegava kada se veruje da engleski jezik može na bolji način od maternjeg jezika izraziti određeni sadržaj.

Ostale pozajmljenice

Treća grupa leksike koju ćemo izdvojiti jesu nazivi koji potiču iz zemalja van engleskog govornog područja, a koja je u srpskom jeziku u manjoj ili većoj meri adaptirana. Uz neke od naziva javljaju se i oblici na latinskom jeziku:

crni kumin (*Nigella sativa*), tulusi (*Ocimum tenuiflorum* ili *Ocimum sanctum L.*), pečurka šitake, reiši gljiva (*Ganoderma lucidum*), "maitake" odnosno "plešuća gljiva", polba (*Triticum dicoccum*), baobab (*Adansonia digitata*), moringa (*Moringa oleifera*), lukuma (*Pouteria lucuma*), asai palme (*Euterpe oleracea*), sibirski žen šen, kineski žen šen, Jakon (*Smallanthus sonchifolius*), amla (ili amalaki), kaki / persimon ili "japanska jabuka", pomelo (*Citrus maxima* ili *Citrus grandis*), azuki pasulj, Neera dijeta, kus kus pšenični organski, goji /gođi/ godži bobice, susamov puter taan (tahini)

Kako se na našem tržištu može naći hrana iz zemalja širom sveta, ne iznenađuje postojanje leksike iz tih zemalja u nazivima određenih prehrambenih proizvoda, što je prikazano u prethodnim primerima.

Globalizacija koja je prisutna na svim nivoima funkcionisanja društva ogleda se i u prisustvu velikog broja različitih prehrambenih proizvoda iz zemalja širom sveta na našem tržištu. U našem istraživanju smo krenuli od pretpostavke da ćemo u odabranom korpusu pronaći značajan broj primjera sirovih i očiglednih anglicizama, te da će dominantne funkcije anglicizama kao sinonima biti pomodna i reklamna, što je u analizi i potvrđeno. Analiza je takođe pokazala da su u ovoj oblasti pored pozajmljanica iz engleskog jezika prisutne i pozajmljenice iz drugih svetskih jezika. S obzirom na to da su korpus za naše istraživanje predstavljali internet sajtovi nije nas iznenadilo postojanje sirovih anglicizama, neujednačeno pisanje pojedinih anglicizama i leksike iz drugih jezika, te nedosledna upotreba dijakritičkih znakova. Tekstovi koji se pojavljuju na ovakvim mestima obično ne podležu lekturi, te je jezička upotreba koja nije u skladu sa normom ovde očekivano prisutna.

ZAKLJUČAK

Prisustvo anglicizama u različitim jezičkim domenima srpskog jezika već decenijama zaokuplja pažnju lingvista na našim prostorima. Sadržaji na internetu koji se bave zdravom ishranom namenjeni su širokom i raznovrsnom krugu publike, različite starosti i nivoa obrazovanja, te se istraživanjem anglicizacije ovog sloja srpskog jezika u dobroj meri mogu sagledati različiti vidovi uticaja engleskog na srpski jezik u celini. U ovome radu opisujući anglicizme na korpusu internet sajtova posvećenih zdravoj ishrani želeli smo da sagledamo njihove lingvostilističke osobine. Polazeći od teorije anglicizama koju daje Prčić (2005) i klasifikacije anglicizama kao stilskih sinonima koju daje M. Milić (2011) došli smo do zaključka da se svojom zastupljenošću po formi izdvajaju sirovi i očigledni, a po stilističkoj funkciji pomodni i reklamni anglicizmi. Kako je engleski uticaj na manje jezike širom sveta konstantno prisutan, anglicizmi u različitim jezičkim slojevima očekivana su pojava, te je sasvim izvesno da će i u narednom period zaokupljati pažnju istraživača iz oblasti lingvistike i srodnih disciplina u nameri da opišu sve specifične novine koje se javljaju u srpskom jeziku, a koje obično odslikavaju različite promene u društvenom kontekstu. Verujemo da smo ovim istraživanjem dali određeni doprinos na polju ispitivanja ove teme.

Bibliografija

- Bajić, S. (2010). *Anglicizmi u srpskom jeziku*. Banja Luka/Beograd: Besjeda.
- Bugarski, R. (1999). Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi. *O leksičkim pozajmljenicama, Zbornik sa naučnog skupa*. Subotica-Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 17–25.
- Budinčić, V. (2018). *Anglicizmi u sportskoj terminologiji*. Beograd: Alfa BK univerzitet
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Školska knjiga.
- Milić, M. (2011). Anglicisms as Stylistic Synonyms in Serbian Newspapers and Magazines, *Primenjena lingvistika 12*, Beograd – Novi Sad, 175–185.
- Milić, M. (2015). Creating English-based sports terms in Serbian: Theoretical and practical aspects. *Terminology*. No 21/1. Amsterdam: Benjamins. 1–22.
- Mišić Ilić, B. (2011). Anglosrpski i Sergliš: Dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog. *Jezik u upotrebi* (ur. Vera Vasić), Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet univerziteta u Novom Sadu, Filološki fakultet univerziteta u Beogradu, 71–93.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Rebronja, S. (2010). Anglicizmi u nazivima firmi u Srbiji (Beograd, Kragujevac i Novi Pazar). *Nasleđe* 15/2, 123–131.
- Silaški, N. (2012). *Srpski jezik u tranziciji. O anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Stefanovski, A. (1995). Anglicizmi u reklamnom registru srpskohrvatskog jezika, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23/2, Beograd, 127–131.

Korpus:

<http://www.beyondhealthfood.com/>
<https://www.zdravisimo.com/>
<https://www.zdravahrana.com/>
<https://zdravahranaplus.rs/>
<http://www.zdravahrana.info/>
<https://nutricia.rs/>
<https://citymagazine.danas.rs/tehnologija/gedzeti/5-najboljih-besplatnih-aplikacija-za-ishranu/>
<https://www.macrobioitic.co.rs/proizvodi/proizvodi.html>
<https://www.biospajz.rs/>
<https://cakeiteasy.rs/blog/>
<https://fitt.rs/>
https://www.superfood.rs/blogovi-recepti?instance_overrides_key=mkf3Ob2aMjL97cN1tGQBWw4lDzL9czpW9AbX697528M&page=2
<https://zdravaprica.com/>
<https://www.maslina.rs/blog/zdrava-hrana>
<https://zdravahranamia.com/>

PROCESUIRANJE NEDOZVOLJENE TRGOVINE HRANOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Trgovina kao privredna djelatnost je mjenjala svoje vidove, odnosno oblike i vjeruje se da se trgovina odvijala tokom cijelog perioda ljudske historije. Trgovina je proces razmjene robe i/ili usluga. Jačanjem države kao društvene organizacije javila se potreba da se trgovina kao djelatnost na određen način propiše odnosno da se utvrde uslovi za njeno obavljanje. Trgovanje mimo propisanih procedura je postalo neprihvatljivo ponašanje. Takvim propisivanjem određenog društveno neprihvatljivog ponašanja utvrdilo se krivično djelo i prekršaj za nedozvoljenu trgovinu.

Ovim postupkom država (zakonodavac) pokušava da iznađe adekvatne odgovore u cilju zaštite interesa kako pojedinaca, tako i društva u cjelini. Uvođenje nedozvoljene trgovine kao posebnog krivičnog djela, u krivično zakonodavstvo Republike Srpske (Krivični zakonik Republike Srpske Službenik glasnik RS 63/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021 i 89/2021) predstavlja, jasan odgovor zakonodavca na sve veću aktuelizaciju problema ove nedozvoljene djelatnosti. U zavisnosti od vrijednosti predmeta nedozvoljene trgovine utvrđuje se krivična ili prekršajana odgovornost. U vezi sa trgovinom kao privrednom djelatnošću i obligacijom postoji i građanska odgovornost.

Nedozvoljena trgovina je krivično sankcionisana i u drugim krivičnim zakonodavstvima u BiH, Federaciji BiH, Brčko Distrikt BiH, ali na državnom nivou ukoliko se ova djelatnost odvija preko državne granice.

Predmet nedozvoljene trgovine su različite robe, ali često su to robe široke potrošnje pa time i hrana. Hrana je svaka tvar ili proizvod prerađen, djelimično prerađen ili neprerađen, a namijenjen je konzumaciji ili se može opravdano očekivati da će ga ljudi konzumirati.

Nerijetki su novinski natpisi da su određena lica procesuirana od strane organa krivičnog ili prekršajnog gonjenja zbog ove protivpravne djelatnosti. Kao primjer navodimo "policijski službenici Uprave policije MUP-a TK-a su, početkom mjeseca novembra, zaprimili prijavu od Uprave za indirektno oporezivanje BiH Regionalni centar Tuzla da se u poslovnom objektu na području općine Gradačac koji koristi S.O. vrši nedozvoljeni promet robama široke potrošnje, mineralnih đubriva, prehrambenih artikala i dr".

Imajući u vidu navedeno u radu će biti obrađen pojam krivičnog djela nedozvoljene trgovine sa utvrđenjem radnje izvršenja, objekta i drugih elemenata ovog krivičnog djela.

Dalje biće dat pregled sudske prakse za ovo krivično djelo i posebno će biti obrađena nedozvoljena trgovina hranom kao i posljedice ove vrste trgovine sa aspekta zaštite zdravlja ljudi. Na kraju će biti data zaključna razmatranja.

Ključne riječi: trgovina, hrana, prekršaj, krivično djelo, nedozvoljena trgovina, zdravlje ljudi, šteta, odgovornost.

¹ Profesor na Pravnom fakultetu, Evropski univerzitet Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, Sekretar Okružnog suda u Bijeljini

² Viši stručni saradnik u Okružnom sudu u Bijeljini

Doc. dr Milomir Čodo
Dijana Stevanović, Master of Laws

PROCESSING ILLEGAL FOOD TRADE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Trade as an economic activity has changed its forms, and it is believed that trade took place throughout the entire period of human history. Trade is the process of exchanging goods and / or services. With the strengthening of the state as a social organization, there was a need to prescribe trade as an activity in a certain way, ie to determine the conditions for its performance. Trading outside the prescribed procedures has become unacceptable behavior. Such prescribing of certain socially unacceptable behavior established a criminal offense and a misdemeanor for illicit trade.

With this procedure, the state (legislator) tries to find adequate answers in order to protect the interests of both individuals and society as a whole. The introduction of illicit trafficking as a separate criminal offense in the criminal legislation of the Republika Srpska (Criminal Code of the Republika Srpska Official Gazette of the RS 63/2017, 104/2018 - decision US, 15/2021 and 89/2021) represents a clear response of the legislator to the growing these illicit activities. Depending on the value of the subject of illicit trade, criminal or misdemeanor liability is determined. There is also civil liability in connection with trade as an economic activity and an obligation.

Illicit trade is also criminally sanctioned in other criminal legislations in BiH, the Federation of BiH, the Brčko District of BiH, but at the state level if this activity takes place across the state border.

The subject of illicit trade is various goods, but often they are consumer goods and thus food. Food is any substance or product processed, partially processed or unprocessed, and intended for consumption or can reasonably be expected to be consumed by humans.

There are often newspaper articles that certain persons have been prosecuted by the criminal or misdemeanor prosecution authorities for this illegal activity. As an example, we mention the police officers of the Police Directorate of the Ministry of the Interior of Tuzla Canton, in early November, received a report from the Indirect Taxation Authority of BiH Regional Center Tuzla that in a business facility in the municipality of Gradačac using S.O. carries out illicit trade in consumer goods, mineral fertilizers, food items, etc. "

Having in mind the above, the notion of the criminal offense of illicit trafficking will be treated with the determination of the act of execution, object and other elements of this criminal offense. The following will provide an overview of the case law for this crime and will deal in particular with the illicit trade in food as well as the consequences of this type of trade from the aspect of human health protection. Concluding remarks will be given in paradise.

Key words: trafficking, food, misdemeanor, crime, illicit trafficking, human health

1. Krivično djelo nedozvoljene trgovine

Krivični zakonik Republike Srpske³ propisuje krivično djelo Nedozvoljene trgovine, koje je svrstano u grupu krivičnih djela protiv privrede i platnog prometa.

Za ovo krivično djelo kao i druga krivična djela je predviđen kazneni postupak u vidu krivičnog postupka. Krivični postupak je zakonom regulisano preduzimanje krivičnoprocesnih radnji od strane krivičnoprocesnih subjekata.⁴

U Krivičnom zakoniku Republike Srpske je propisano krivično djelo nedozvoljene trgovine u članu 271. Propisano je na način da djelo čini onaj ko nemajući ovlaštenje za trgovinu, nabavi robu ili druge predmete u većoj količini ili vrijednosti u svrhu prodaje, ili ko se neovlašteno i u većem obimu bavi trgovinom ili posredovanjem u trgovini i zastupanjem domaćih privrednih subjekata u prometu robe ili usluga, kazniće se kaznom zatvora do tri godine i novčanom kaznom. Osim ovog osnovnog oblika djela predviđeni su i kvalifikovani oblici, a to je bavljenje prodajom robe čiju je proizvodnju izvršilac neovlašteno organizovao, te ko neovlašteno prodaje, kupuje ili vrši razmjenu robe ili predmeta čiji je promet zabranjen ili ograničen. Poseban kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela vrši onaj ko je organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika ili je postigao imovinsku korist koja prelazi iznos od 10.000 KM.

Krivična sankcija koja je predviđena za ovo krivično djelo je kazna zatvora i novčana kazna, dok se roba koja je predmet nedozvoljene trgovine oduzima.

Na isti ili sličan način je ova inkriminacija propisana i u krivičnom zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine.

Inkriminiranjem neovlaštene trgovine izražava se posebno značenje potrebe da se trgovinski promet, koji je važan dio privrednog poslovanja i od velikog značenja za njegovu stabilnost, odvija na način određen važećim propisima odnosno da se spriječe sve trgovačke djelatnosti koje su strane sustavu obavljanja trgovine, jer to negativno utječe na odvijanje trgovinskog prometa, a može dovesti i do poremećaja u trgovini s negativnim reperkusijama za gospodarstvo u cjelini. Pod trgovinom se, prema odredbi čl. 2. st. 1. Zakona o trgovini, smatra kupnja i prodaja robe i pružanje trgovačkih usluga. Trgovina obuhvaća trgovinu na veliko (kupnja robe i prodaja proizvoda u nepromijenjenom stanju sa stovarišta ili tranzitno, osim prodaje za gotovinska sredstva plaćanja drugoj osobi na temelju njezine pismene narudžbenice i uz obvezno izdavanje računa) i trgovinu na malo (kupnja robe radi daljnje prodaje krajnjim potrošačima) (čl. 6. i 7. Zakona o trgovini).⁵

Radnja izvršenja krivičnog djela osnovnog stava ima tri oblika i to

- a) nabavljanje robe ili drugih predmete u većoj količini ili vrijednosti u svrhu prodaje
- b) bavljenje trgovinom u većem obimu
- i c) posredovanje u trgovini i zastupanjem domaćih privrednih subjekata u prometu robe.

Da bi se radilo o ovom krivičnom djelu neophodno je da sve naznačene radnje treba da su izvršene bez odgovarajućeg ovlaštenja za trgovinu, znači neovlašteno. Prvi oblik radnje izvršenja je nabavljanje robe. Pod nabavljanjem robe ili predmeta opće potrošnje podrazumijevaju se različite djelatnosti kojima izvršilac dolazi u posjed odnosno vlasništvo robe ili predmeta opće potrošnje, npr. kupnjom robe, zamjenom robe i sl. Odlučno je da se

³ Krivični Zakonik Republike Srpske („Sl. glasnik RS“ broj: 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021 i 89/2021)

⁴ N. Stanković, Krivično procesno pravo, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2021, str. 33.

⁵ M. Babić, Komentar krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Vijeće Evrope, 2005, str. 110.

nabavljanje robe vrši po nekom pravnom osnovu tako da se neće raditi o ovom krivičnom djelu ako je počinitelj do robe i stvari došao izvršenjem kaznenog djela npr. na prijevaran način ili krađom i sl. Da bi se radilo o ovom obliku kaznenog djela potrebno je da se nabavlja roba ili predmeti opće potrošnje u vrijednosti koja prelazi iznos od 10.000 KM. Za postojanje kaznenog djela dovoljno je i samo jedno nabavljanje, pod uvjetom da je roba nabavljena bez odobrenja za bavljenje trgovinom i da se radi o vrijednosti robe ili predmeta opće potrošnje koja prelazi naznačeni iznos. Drugi uvjet zapostojanje kaznenog djela da su roba ili predmeti opće potrošnje u naznačenoj vrijednosti nabavljeni u cilju prodaje. Djelo je dovršeno samim neovlaštenim nabavljanjem robe ili predmeta opće potrošnje; nije neophodno i da je počinitelj robu prodao, ali je neophodno da je roba nabavljena u cilju dalje prodaje što treba i dokazati. Izvršilac je npr. već nudio robu na prodaju, izvršio je njeno sortiranje, utvrdio cijene, sve su to činjenice koje ukazuju na njegovu namjeru.

U suštini radi se o kažnjivoj pripremnoj radnji koja dobiva samostalan karakter, predstavlja samostalno kazneno djelo. U sudskoj praksi i pravnoj teoriji različito su rješavani slučajevi kad neka osoba nabavi robu ili predmete opće potrošnje, a potom svojim radom dodatnim ulaganjima preradi odnosno poboljša vrijednost nabavljene robe ili predmeta. Ocjena da li se radi o ovom kaznenom djelu ovisi od stupnja uloženog rada, vrste i vrijednosti ulaganja, razlike između vrijednosti nabavljenih i prerađenih stvari, prirode djelatnosti kojom se počinitelj inače bavi, te u čemu je bit čitave djelatnosti, u trgovini ili u preradi, doradi predmeta i robe. Smatramo ispravnim stajalište da u ovom slučaju neće biti ostvarena obilježja ovog kaznenog djela.

Drugi oblik radnje izvršenja, je bavljenje trgovinom u većem obujmu. Pojam «bavljenja» podrazumijeva trajniju, kontinuiranu djelatnost, poduzimanje više radnji koje u svojoj sveukupnosti ukazuju na spremnost i namjeru počinitelja da mu trgovina postane oblik zanimanja pri čemu se ne mora raditi o jedinom izvoru prihoda, u pitanju može biti ostvarenje dodatnih izvora prihoda. Zbog svega izrečenog ne bi se moglo prihvatiti stajalište da samo jednokratno poduzimanje radnje trgovanja može biti okvalificirano kao bavljenje trgovinom. Postoje i protivna stajališta koja smatraju da i jednokratno poduzimanje radnje trgovanja može predstavljati ovo kazneno djelo. Daljnji uvjet za ovaj oblik kaznenog djela je da se bavljenje trgovinom vrši u većem obujmu. Ovu okolnost treba cijeliti s obzirom na količinu, vrstu i vrijednost nabavljene robe kojom se trguje kao i brojnost i učestalost poduzetih radnji. I kod ovog oblika radnje izvršenja mora se raditi o postupanju bez odgovarajućih ovlasti. Sljedeći vidovi radnje izvršenja su posredovanje u trgovini (npr. dovođenje u vezu kupca i prodavca, slanje ponuda, nuđenje robe i sl.) i zastupanju u prometu robe i usluga (postupanje u ime i za račun neke osobe, bilo pravne bilo fizičke) potrebno je da se posredovanje i zastupanje vrši neovlašteno i u većem obujmu. Naznačene radnje su alternativno određene. Poduzimanje više radnji neće predstavljati stjecaj kaznenog djela već samo jedno kazneno djelo. Ono što karakterizira sve naznačene oblike radnje izvršenja odnosno oblik kaznenog djela iz stavka 1. je, kao što je već naznačeno, da se radi o neovlaštenom postupanju. Naime, u pitanju su u suštini dozvoljene djelatnosti, ali za čije obavljanje je potrebno odgovarajuće odobrenje odnosno ispunjenje predviđenih zakonskih i drugih uvjeta.

Počinitelj kaznenog djela može biti svaka osoba. Kazneno djelo može se počinuti samo s namjerom.⁶

⁶ M. Babić, Komentar krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Vijeće Evrope, 2005, str 110-119.

2. Sudska praksa u vezi nedozvoljene trgovine

U nastavku se daje izvod iz presude Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije iz koje je vidljivo da bi za postojanje kvalifikovanog oblika krivičnog djela Nedozvoljene trgovine u pogledu imovinske koristi bilo neophodno da je ta korist ostvarena, a ne da je bila samo namjera za ostvarenje te imovinske koristi i da pokušaj izvršenja ovog kvalifikovanog oblika nije moguć.

Takođe iz presude je vidljiv kvalitetan činjenični opis ovog krivičnog djela za njegov osnovni oblik kako slijedi:

„-da je dana 14. marta 2011. godine u ..., Opština ..., sposoban da shvati značaj svoga dela i sposoban da upravlja svojim postupcima, svestan svoga dela i hteo njegovo izvršenje, svestan da je njegovo delo zabranjeno, po prethodno postignutom dogovoru, nemajući ovlašćenja za trgovinu, nabavio robu u većoj vrednosti u svrhu prodaje i sa umišljajem pokušao da postigne imovinsku korist koja prelazi iznos od 450.000,00 dinara, na taj način što je nemajući ovlašćenje za trgovinu i kao preduzetnik nije upisan u odgovarajući registar u skladu sa propisima kojima se uređuje registracija privrednih subjekata, od nepoznatih lica na području Republike Srbije kupio 30.242,47 grama raznih predmeta od zlata i to poluge, nakit, lomljeno zlato, zlatnu prašinu i srebro u srebrnim trakama i granulama, što pretvoreno u zlato finoće 999,9% iznosi 9.853,51 grama zlata u zlatnim polugama, 8.132,83 grama zlata u zlatnim polugama i prahu i 1.322,92 grama zlatnog nakita, sve u ukupnoj težini od 19.309,26 grama zlata u finoći 999,9% u ukupnoj vrednosti od 64.931.233,20 dinara i 2.917,67 grama srebra u srebrnim trakama i granulama, finoće 999,9% u ukupnoj vrednosti od 249.810,90 dinara, koje zlato i srebro je smestio u putničko motorno vozilo marke „...“ tip „...“, reg. oznake ... i to u specijalno izgrađen bunker koji je namenjen za vazdušni jastuk, a zatim ovo putničko motorno vozilo u kome se nalazilo zlato i srebro dovezao iz Beograda do restorana „...“ u ..., Opština ..., gde su ga sačekali okrivljeni BB i okrivljeni VV, kojima je okrivljeni AA predao putničko motorno vozilo marke „...“ tip „...“, reg. oznake ..., u kome se nalazilo navedeno zlato i srebro, a zatim su okrivljeni BB i okrivljeni VV, seli u navedeno putničko motorno vozilo kojim je upravljao okrivljeni VV iz ..., Opština ..., navedenim putničkim vozilom krenuli ka AP Kosovo i Metohija, sa namerom da zlato i srebro prevezu i prodajumn nepoznatim licima na području AP Kosovo i Metohija i da preradom zlata u nakit i njegovom prodajom postignu korist u iznosu od 25.799.488,00 dinara, a preradom i prodajom srebra postignu korist u iznosu od 390.617,65 dinara, u čemu su sprečeni, jer su toga dana oko 21,30 sati carinski radnici na kontrolnom vrednosnom punktu, u ..., Opština ..., pregledom putničkog motornog vozila marke „...“ tip „...“, reg. oznake..., pronašli sakriveno zlato i srebro koje je uz potvrdu o privremeno oduzetim predmetima i oduzeto.

U obrazloženju presude je navedeno presudom Osnovnog suda u Raškoj K 111/17 od 22.11.2018. godine, okrivljeni AA, oglašen je krivim zbog krivičnog dela nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ, i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od šest meseci. Na osnovu člana 243. stav 5. KZ, od okrivljenog su oduzete zlatne poluge finoće 585% težine, 16.841,92 grama, zlatne poluge i prah finoće 999,9%, težine 8.132,83 grama, zlatni nakit finoće 585%, težine 2.261,18 grama i srebrne trake i granule finoće 999,9% težine, 2.917,67 grama. Od okrivljenog je oduzeto putničko motorno vozilo „...“ tip „...“, reg. oznake Okrivljeni je obavezan da u korist budžetskih sredstava suda na ime troškova krivičnog postupka plati iznos od 1.281.260,27 dinara i na ime paušala iznos od 30.000,00 dinara a sve u roku od dva meseca. Istom presudom prema okrivljenima BB i VV je na osnovu člana 422. tačka 2) ZKP, odbijena optužba da su izvršili krivično delo nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ. Presudom Višeg suda u Kraljevu Kž1 39/2019 od 19.07.2019.

godine, delimičnim usvajanjem žalbi branilaca okrivljenog AA i po službenoj dužnosti prvostepena presuda je preinačena u odnosu na ovog okrivljenog tako što je okrivljeni oglašen krivim za krivično delo nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od pet meseci. Od okrivljenog su na osnovu člana 243. stav 5. KZ, oduzeti zlatne poluge finoće 585%, težine 16.841,92 grama, zlatne poluge i prah finoće 999,9% težine 8.132,83 grama, zlatni nakit finoće 585% težine 2.261,18 grama i srebrne trake i granule finoće 999,9%, težine 2.917,67 grama. Od okrivljenog je oduzeto putničko motorno vozilo „...“ tip „...“ reg. oznake Okrivljeni je obavezan da u korist budžetskih sredstava suda na ime paušala plati iznos od 30.000,00 dinara a na ime troškova krivičnog postupka iznos od 1.281.206,27 dinara a sve u roku od 60 dana od dana pravnosnažnosti presude. U preostalom delu žalbe branilaca okrivljenog i žalba Osnovnog javnog tužioca u Raškoj su odbijene kao neosnovane, a prvostepena presuda je u nepreinačenom delu potvrđena. Protiv navedenih pravnosnažnih presuda zahtev za zaštitu zakonitosti blagovremeno su podneli:-branilac okrivljenog AA, advokat Dušan Košutić, zbog povreda zakona iz člana 438. stav 1. tačka 1), 9) i 10) i člana 439. tačka 2) ZKP, sa predlogom da Vrhovni kasacioni sud pobijane presude preinači, tako što će okrivljenog osloboditi od optužbe za krivično delo nedozvoljena trgovina iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ, ili tako što će pobijane presude preinačiti u pogledu pravne ocene dela a potom odbiti optužbu prema okrivljenom za krivično delo nedozvoljena trgovina iz člana 243. stav 1. KZ usled nastupanja apsolutne zastarelosti ili da obe pobijane presude ukine i predmet vrati drugostepenom sudu na ponovno odlučivanje, kao i da u smislu člana 488. stav 2. ZKP, bude obavešten o sednici veća Vrhovnog kasacionog suda; -branioci okrivljenog AA, advokat Sead Spahović i advokat Vladimir Todorić, zbog povreda zakona iz člana 438. stav 1. tačka 10) i člana 439. tačka 1) i 2) ZKP, sa predlogom da Vrhovni kasacioni sud pobijane pravnosnažne presude preinači, tako što će prema okrivljenom odbiti optužbu ili ga osloboditi od optužbe, shodno članu 423. tačka 1) ZKP; -branilac okrivljenog, advokat Nebojša Šeperac, zbog povreda zakona iz člana 438. stav 1. tačka 1), 9) i 10) i člana 439. tačka 2) ZKP, sa predlogom da Vrhovni kasacioni sud pobijane presude preinači, tako što će okrivljenog osloboditi od optužbe ili da citirane presude preinači u pogledu pravne ocene dela i prema okrivljenom odbije optužbu ili da pobijane presude ukine i predmet vrati drugostepenom sudu na ponovno odlučivanje. Vrhovni kasacioni sud je na osnovu člana 488. stav 1. ZKP, dostavio primerke zahteva za zaštitu zakonitosti Republičkom javnom tužiocu, pa je na sednici veća koju je održao bez obaveštenja Republičkog javnog tužioca i branilaca okrivljenog, smatrajući da njihovo prisustvo u smislu člana 488. stav 2. ZKP, nije od značaja za donošenje odluke, razmotrio spise predmeta sa pravnosnažnim presudama protiv kojih su podneti zahtevi za zaštitu zakonitosti i nakon ocene navoda u zahtevima, našao: Osnovano se zahtevima za zaštitu zakonitosti branilaca okrivljenog AA ukazuje da je pobijanim pravnosnažnim presudama na štetu okrivljenog povređen krivični zakon iz člana 439. tačka 1) ZKP, jer se u radnjama okrivljenog opisanim u činjeničnom opisu dela datom u izreci drugostepene presude ne stiču zakonska obeležja krivičnog dela nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 3. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ. Odredbom člana 243. stav 1. KZ, koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela, propisano je da će se onaj ko nemajući ovlašćenja za trgovinu, nabavi robu ili druge predmete u većoj vrednosti u svrhu prodaje, ili ko se neovlašćeno i u većem obimu bavi trgovinom ili posredovanjem u trgovini ili se bavi zastupanjem organizacija u unutrašnjem ili spoljnotrgovinskom prometu robe i usluga, kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do dve godine, dok je stavom četiri istog člana određeno da će se učinilac dela iz stava 1. do 3. tog člana, ako je organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika ili je postigao imovinsku korist koja prelazi iznos od 450.000,00 dinara, kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina. Iz činjeničnog opisa radnje izvršenja krivičnog dela nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ, a za koje je okrivljeni AA oglašen

krivim drugostepenom presudom, proizlazi da je okrivljeni u vreme, na mestu i na način bliže opisanim u izreci, nemajući ovlašćenje za trgovinu nabavio robu u većoj vrednosti u svrhu prodaje i sa umišljajem pokušao da postigne imovinsku korist koja prelazi iznos od 450.000,00 dinara, postupajući sa namerom da zlato i srebro u količini navedenoj u izreci drugostepene presude, proda nepoznatim licima na području AP Kosova i Metohija i da preradom zlata u nakit i njegovom prodajom zajedno sa okrivljenima BB i VV postigne korist u iznosu od 25.997.488,00 dinara, a preradom i prodajom srebra postigne korist u iznosu od 390.617,65 dinara, u čemu su sprečeni od strane radnika carine na bezbednosnom punktu u

Međutim, Vrhovni kasacioni sud nalazi da pokušaj kvalifikovanog oblika krivičnog dela nedozvoljena trgovina iz člana 234. stav 4. KZ nije moguć, ako nije postignuta imovinska korist koja prelazi iznos od 450.000,00 dinara. To znači da ako u konkretnom slučaju, nije ostvarena imovinska korist u iznosu koji prelazi 450.000,00 dinara propisana stavom 4. člana 243. KZ, tada neće postojati ni pokušaj ovog krivičnog dela, jer postignuta imovinska korist ne predstavlja posledicu, već kvalifikatornu okolnost dela, pa ako ista nije postignuta nema ni tog krivičnog dela, što odgovara i jezičkom tumačenju navedene zakonske odredbe, jer je u stavu 4. člana 243. KZ, naveden svršen glagol „ako je učinilac postigao imovinsku korist koja prelazi iznos od 450.000,00 dinara.“ Pored navedenog, Vrhovni kasacioni sud nalazi da namera da se prodajom robe u većoj vrednosti postigne korist u iznosu koji prelazi 450.000,00 dinara, ne predstavlja zakonsko obeležje krivičnog dela nedozvoljena trgovina iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. KZ.

Kako iz izreke pobijane drugostepene presude proizlazi da okrivljeni AA u konkretnom slučaju nije pribavio imovinsku korist u navedenom iznosu, to ne postoji objektivni element krivičnog dela za koje je okrivljeni oglašen krivim pravnosnažnom presudom i sledstveno tome u radnjama okrivljenog se ne stiču zakonska obeležja krivičnog dela nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ.

Stoga je po oceni Vrhovnog kasacionog suda pobijanim pravnosnažnim presudama povređen krivični zakon iz člana 439. tačka 1) ZKP, na štetu okrivljenog AA kako se to osnovano ukazuje zahtevima za zaštitu zakonitosti branilaca ovog okrivljenog. Iz navedenih razloga, Vrhovni kasacioni sud je usvojio zahtev za zaštitu zakonitosti branilaca okrivljenog AA i preinačio pobijane pravnosnažne presude tako što je okrivljenog primenom člana 423. tačka 1) ZKP, oslobodio od optužbe da je izvršio krivično delo nedozvoljena trgovina u pokušaju iz člana 243. stav 4. u vezi stava 1. u vezi člana 30. i člana 33. KZ.

Vrhovni kasacioni sud je imao u vidu da se u radnjama okrivljenog opisanim u činjeničnom opisu dela datom u izreci drugostepene presude stiču zakonska obeležja krivičnog dela nedozvoljena trgovina iz člana 243. stav 1. u vezi člana 30. KZ, međutim, za navedeno krivično delo je, u smislu odredaba člana 103. tačka 6) i člana 104. stav 6. ZKP, nastupila apsolutna zastarelost krivičnog gonjenja okrivljenog dana 14.03.2017. godine, dakle, pre donošenja drugostepene presude Višeg suda u Kraljevu Kž1 39/2019 od 19.07.2019. godine, kojom je ovaj krivični postupak pravnosnažno okončan.

Pored navedenog, ovaj sud je imao u vidu, i ostale navode zahteva za zaštitu zakonitosti branilaca okrivljenog, ali ih posebno ne obrazlaže pri ovako zauzetom stanovištu, jer su isti bez uticaja na odlučivanje. Kada je reč o delu presude kojim je prema okrivljenom AA izrečena mera bezbednosti oduzimanja predmeta i to: zlatne poluge finoće 585%, težine 16.841,92 grama, zlatne poluge i prah finoće 999,9%, težine 8.132,83 grama, zlatni nakit finoće 585%, težine 2.261,18 grama i srebrne trake i granule finoće 999,9%, težine 2.917,67 grama i putničko motorno vozilo „... tip „...“, reg. oznake ..., Vrhovni kasacioni sud nalazi da su u tom delu pravnosnažne presude pravilne. Naime, odredbom člana 535. ZKP, propisano je da će se predmeti čije oduzimanje je po zakonu neophodno radi zaštite interesa opšte bezbednosti ili razloga morala, oduzeti i kad se krivični postupak ne završi presudom kojom se optuženi oglašava krivim ili rešenjem o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja.

Kako se u konkretnom slučaju radi o izuzetno velikoj količini dragocenih metala koji prema Zakonu o kontroli predmeta od dragocenih metala, podležu posebnim pravilima te da su isti uglavnom suprotno tome bili bez oznake finoće i državnog žiga, nepoznatog porekla, van zakonitog prometa, a da je putničko vozilo „...“ tip „...“, reg. oznake „...“, bilo prepravljeno u odnosu na originalno vozilo sa odstranjenim vazдушnim jastukom na čijem mestu je napravljen specijalan bunker, suprotno pravilima bezbednosti, to je Vrhovni kasacioni sud našao da razlozi morala opravdavaju primenu ove mere bezbednosti i da su ispunjeni uslovi propisani članom 535. ZKP, da navedeni predmeti budu oduzeti od okrivljenog bez obzira na ishod krivičnog postupka.⁷

Kod dokazivanja krivičnog djela nedozvoljene trgovine zakonitost pribavljanja dokaza i postupanje u skladu sa procesnim normama prilikom preduzimanja radnji dokazivanja predstavlja preduslov osuđujuće presude.

Ispitivanje osumnjičenog na način koji je drugačiji od načina propisanim Zakonom o krivičnom postupku Republike Srpske⁸, neformalno ispitivanje od strane ovlašćenih službenih lica, a saslušavanje službenih lica na okolnosti šta im je rekao osumnjičeni predstavlja nezakonit dokaz.

Navedeno proizilazi iz presude Okružnog suda u Bijeljini.

„I z O b r a z l o ž e n j a

Potvrđenom optužnicom Okružnog tužilaštva u Bijeljini broj Kt-374/07 od 24.4.2007. godine optuženom R.... A.... stavljeno je na teret izvršenje krivičnog djela - nedozvoljena trgovina iz člana 281. stav 1. Krivičnog zakona Republike Srpske.

Presudom Osnovnog suda u Bijeljini broj 80 0 K 001499 07 K od 23.1.2009. godine optuženi je oglašen krivim za navedeno krivično djelo i osuđen na novčanu kaznu u iznosu od 2.200,00 KM koju je dužan platiti u roku od četiri mjeseca po pravosnažnosti presude.

U postupku po žalbi koju je izjavio branilac optuženog, žalbeno vijeće ovog suda je rješenjem broj 80 0 K 001499 09 Kž od 22.4.2009. godine ukinulo prvostepenu presudu zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka i odredilo održavanje pretresa.

Pretres je održan prema procesnim pravilima sadržanim u odredbama člana 323. ZKP.

Iskazi svjedoka P.Č., A... O... i S. M, koji su saslušani pred prvostepenim sudom, prihvaćeni su kao dokaz u skladu sa odredbom člana 323. stav 2. ZKP obzirom da su ispitani po pravilima direktnog i unakrsnog ispitivanja, **osim u onom dijelu u kome su ovi svjedoci saslušani na okolnosti onoga šta im je osumnjičeni Č O izjavio prilikom neformalnog razgovora tokom privođenja u prostorije PS Janja.** U skladu sa navedenom zakonskom odredbom kao dokaz su prihvaćeni i iskazi svjedoka Vte iskaz optuženog prilikom saslušanja u svojstvu svjedoka. U dokaznom postupku pročitana je i Potvrda o privremeno oduzetoj robi Republičke uprave za inspeksijske poslove Sektor republičke tržne inspekcije - Odjeljenje Bijeljina broj 25/02.4-77/06 od 13.12.2006. godine i Zapisnik o izvršenom inspeksijskom pregledu od 13.12.2006. godine, presuda Osnovnog suda u Bijeljini broj 080-0-K-07-000 407 od 24.5.2007. godine te razgledana fotodokumentacija CJB Bijeljina Policijska stanica Janja broj 21 od 13.12.2006. godine.

⁷ Presuda Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije broj: K33 1365/2019 od 18.06.2020. godine

⁸ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021)

Odbijen je prijedlog tužioca da se u dokaznom postupku na okolnosti učešća optuženog u izvršenju krivičnog djela u svojstvu svjedoka optužbe pozove i sasluša Č O obzirom da bi njegovo saslušanje predstavljalo povredu principa zabrane reformatio in peius. Radi se o svjedoku od čijeg je saslušanja tužilac faktički odustao na glavnom pretresu pred prvostepenim sudom kada je umjesto njegovog saslušanja predložio uvid u pravosnažnu presudu prvostepenog suda od 24.5.2007. godine kojom je oglašen krivim zbog izvršenja krivičnog djela iz člana 281. stav 1. Krivičnog zakona Republike Srpske. Uzimajući u obzir da je prvostepena osuđujuća presuda ukinuta povodom žalbe branioca optuženog (žalbe tužioca nije bilo) i da zabrana preinačenja na gore vrijedi i na novom pretresu poslije ukidanja prvostepene presude, sud je odbio predlog tužioca za saslušanje ovog svjedoka radi utvrđivanja činjenica koje idu na suprot zabrani preinačenja na gore.

Nakon analize i ocjene izvedenih dokaza, u skladu sa odredbom člana 287. stav 2. ZKP, i ocjene njihove zakonitosti i prihvatljivosti, sud je zaključio da nema dokaza za tvrdnju optužbe da je optuženi u vrijeme, na mjestu i na način, opisan u dispozitivu optužnice, učinio krivično djelo koje mu je stavljeno na teret pa je na osnovu člana 290. tačka v) ZKP optuženog oslobodio od optužbe zbog krivičnog djela - nedozvoljena trgovina iz člana 281. stav 1. Krivičnog zakona Republike Srpske.

Prilikom donošenja oslobađajuće presude sud se rukovodio sledećim razlozima:

Sud nespornim utvrđuje da je dana 13.12.2006. godine, oko 06,00 časova, u mjestu Banjica, opština Bijeljina, od strane policijskih službenika Policijske stanice Janja zaustavljeno i kontrolisano putnički automobil marke „Golf 4“ registarskih oznaka 163-E-539 kojim je upravljao optuženi, da je tom prilikom vozilo pregledano i da je nakon kontrole optuženom dozvoljeno da nastavi vožnju. Nespornim se utvrđuje i da je u isto vrijeme kontrolisan i pregledan putnički automobil marke „Audi 6“, registarskih oznaka 119-T-366 koji se kretao nešto iza vozila optuženog a kojim je upravljao Č O i da su u prtljažniku ovog automobila pronađene i privremeno oduzete cigarete navedene u dispozitivu optužnice dok je Č O lišen slobode i priveden u Policijsku stanicu u Janji.

Ove objektivne činjenice, koje proizilaze iz međusobno saglasnih iskaza saslušanih svjedoka i njima saglasnih materijalnih dokaza, optuženi nije osporavao, ali je poricao da je on kritične prilike sa Č O učestvovao u nedozvoljenoj trgovini sa cigaretama.

Optužnica se zasniva na činjeničnim tvrdnjama da je optuženi, po prethodnom dogovorom sa Č O, nemajući ovlašćenje za trgovinu ovome za iznos od 4.950,00 KM prodao prethodno nabavljenu veću količinu cigareta.

Međutim, ključne tvrdnje optužbe da je optuženi učestvovao u izvršenju predmetnog krivičnog djela i način tog učešća opisan u optužnici (po prethodnom dogovoru Č O dana 13.12.2006. godine, oko 06,00 časova, u mjestu Bjeloševac za iznos od 4.950 eura, prodao 2000 paklica cigareta „Marlboro soft“, 1500 paklica cigareta „Marlboro lajt“ i 1000 paklica cigareta „Marlboro flip top boks“ koje je dovezao u svom putničkom automobilu marke „Golf 4“ i pretovario u putnički automobil Č O marke „Audi 6“) ukazuju se nedokazanim jer nema pouzdanih zakonitih dokaza da je optuženi preduzeo radnje krivičnog djela koje mu je stavljeno na teret.

Sud ne prihvata kao zakonit dokaz onaj dio iskaza policijskih službenika, ovlaštenih službenih lica Policijske stanice Janja P Č i A O, u kojima su iznijeli tvrdnje da je, tada osumnjičeni, Č O prilikom privođenja i kriminalističko-tehničke obrade ukazao da je u nedozvoljenoj trgovini sa cigaretama učestvovao i optuženi R A. Ovo iz razloga što se navedeni svjedoci kao ovlaštena službena lica nisu ni mogli saslušati u svojstvu svjedoka na okolnosti onoga šta im je osumnjičeni Č O izjavio bilo prilikom neformalnog razgovora, bilo prilikom formalnog ispitivanja. Stoga se taj dio njihovog iskaza nije mogao prihvatiti kao valjan dokazni osnov za utvrđivanje odlučnih činjenica. Iz istih razloga se nije mogao prihvatiti kao zakonit dokaz onaj dio iskaza svjedoka S M u kome je ustvrdio da mu je Č O, prilikom njegovog službenog postupanja u svojstvu tržnog inspektora, izjavio da je predmetne cigarete kupio od optuženog. To i iz razloga što ovaj svjedok kao tržišni inspektor nema svojstvo ovlašćenog službenog lica u smislu odredbe člana 20. tačka e) ZKP, a sa druge strane odlučne činjenice u krivičnom postupku se ne mogu utvrđivati na osnovu izjava i priznanja u nekom drugom postupku (prekršajni, upravni ili drugi postupak). Zbog toga se kao dokaz nije mogao prihvatiti ni Zapisnik o izvršenom inspekcijском pregledu od 13.12.2006. godine, sastavljen od strane navedenog svjedoka prilikom izvršenja inspekcijского pregleda, u dijelu u kome je sadržana izjava Č O o načinu nabavke inkriminiranih cigareta.

Odlučne činjenice u ovom slučaju se ne mogu utvrđivati ni na osnovu pravosnažne presude Osnovnog suda u Bijeljini broj 080-0-K-07-000 407 od 24.5.2007. godine kojom je Č O na osnovu sporazuma o priznanju krivice oglasen krivim zbog krivičnog djela - nedozvoljena trgovina iz člana 281. stav 1. Krivičnog zakona Republike Srpske i osuđen na novčanu kaznu u iznosu od 2.000,00 KM. Navedena presuda predstavlja samo dokaz da je u odnosu na Č O donesena pravosnažna osuđujuća presuda za navedeno krivično djelo na osnovu priznanja krivice, ali ona ne može predstavljati dokaz o krivici optuženog R A, jer priznanje krivice ima dejstvo i zakonske posledice samo u odnosu na lice koje priznaje krivicu i njegovo priznanje krivice se ne može, samo po sebi, prihvatiti kao dokaz o krivici drugog lica optuženog za izvršenje istog krivičnog djela. Suprotno shvatanje bi značilo da je vrijednost dokaza unaprijed određena, i kvalitativno i kvantitativno, pa bi izvođenjem drugih dokaza i njihova ocjena bilo nepotrebno.

Prema iznijetom, a na osnovu kvalitativne analize i ocjene izvedenih dokaza i ocjene njihove prihvatljivosti, sud nalazi da nema dokaza za zaključak, dokazan van razumne sumnje, da je optuženi izvršio krivično djelo koje mu je potvrđenom optužnicom stavljeno na teret.⁹

3. Nedozvoljena trgovina hranom

U gore navedenim izlaganjima je izvršena obrada krivičnog djela nedozvoljene trgovine gdje nije dat poseban osvrt na predmet nedozvoljene trgovine, u zakonskoj definiciji je navedeno roba ili drugi predmeti.

Postavlja se pitanje šta je to roba i drugi predmeti, odnosno sta to može sve da bude predmet nedozvoljene trgovine. U obrađenim primjerima sudske prakse vidljivo je da je predmet nedozvoljene trgovine bilo zlato, srebro, cigarete.

Evidentirani su slučajevi nedozvoljene trgovine akciznim robama, u jednom novinskom tekstu je navedeno “jučer, 1. ožujka u 13.25 sati, prilikom nadzora prometa u mjestu Sopje, u ul. Kralja Tomislava, policijski službenici policijske postaje Slatina, zatekli su u nadzoru prometa, 53 – godišnjaka sa područja Vukovara, kako upravlja osobnim automobilom vukovarskih registarskih oznaka, u kojem se nalazi nekoliko vreća rezanog duhana.”¹⁰

⁹ Presuda Okružnog suda u Bijeljini broj 80 0 K 001499 09 Kžk od 16.7.2009. godine

¹⁰ Pristup internetu 02.05.2022. godine

Česti su slučajevi nedozvoljene trgovine lekovima i medicinskim sredstvima.

Međutim, pored ovih slučajeva, posebno pažnju zaslužuje nedozvoljena trgovina hranom odnosno životnim namirnicama jer nerijetko ova vrsta robe može da bude škodljiva za život i zdravlje ljudi.

Na portalima se mogu pronaći tekstovi “Krivotvorenje konjaka u moderno doba vrlo je popularno, jer se ovaj posao smatra prilično profitabilnim zbog stalne potražnje za tim proizvodima. Ali ljudi često razmišljaju i o posljedicama pijenja nekvalitetnih i lažnih alkoholnih pića.”¹¹

Ukoliko bi se radilo o prodaji, ali i proizvodnji škodljivih proizvoda životnih namirnica, jela, pića ili drugih škodljivih proizvoda po zdravlje ljudi ne bi se radilo o krivičnom djelu nedozvoljene trgovine već nekom od krivičnih djela iz grupe krivičnih djela protiv zdravlja ljudi.

Postojanje krivičnih djela protiv zdravlja ljudi posljedica je brzog razvoja medicinske nauke, koja posljednjih godina postiže velike uspjehe na polju očuvanja čovjekovog zdravlja. Zdravlje ljudi je sve više ugroženo, stoga je objekt zaštite kod ovih krivičnih djela zdravlje ljudi.

Pod zdravljem se ne podrazumijeva zdravlje pojedinca, odnosno individualna vrijednost koja pripada svakom čovjeku, već zdravlje kao opšta, zajednička vrijednost svih ljudi. Zdravlje predstavlja psihofizičko stanje čovjeka kod koga postoji harmonična funkcija svih organa i procesa koje ga čini sposobnim za normalan život, odnosno da je sposoban za rad i društvenu produktivnost. Za razliku od zdravlja, bolest je takvo psihofizičko stanje koje nastaje dejstvom bacila, bakterija i virusa na čovjekov organizam i koji dovodi do poremećaja u građi i funkciji pojedinih organa, tkiva, dijelova tijela, odnosno organizma u cjelini. Kada se govori o bolestima, posebnu opasnost predstavljaju zarazne bolesti koje se šire na veliki broj ljudi i na veliki prostor i koje izazivaju teške i trajne posljedice po zdravlje ljudi, a nerijetko mogu prouzrokovati i smrt. Krivična djela protiv zdravlja ljudi imaju dosta sličnosti sa krivičnim djelima protiv života i tijela i s krivičnim djelima protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine.¹²

U krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine je sistematizovano krivično djelo „Proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih životnih namirnica“ i to u krivičnim zakonima u BiH (član 234 KZ FBiH, član 221 KZ RS i član 228 KZ BD BiH).

Osnovni oblik krivičnog djela proizvodnje i stavljanja u promet škodljivih životnih namirnica vrši ko proizvodi radi prodaje, prodaje ili na drugi način stavlja u promet škodljive životne namirnice, jelo, piće ili druge proizvode škodljive za zdravlje ljudi.

Radnja krivičnog djela sastoji se u proizvodnji radi prodaje, prodaji, nuđenje na prodaju ili stavljanje u promet na drugi način životnih namirnica, jela, pića ili drugih proizvoda koji su škodljivi za zdravlje ljudi. Posljedica ovog krivičnog djela sastoji se u opasnosti za zdravlje ljudi. Radi se o apstraktnoj opasnosti.

Izvršilac krivičnog djela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj.

Drugi oblik djela iz čana 221 stav 2 KZ RS vrši ko proizvodi, podaje ili na drugi način stavlja u promet sredstva za ličnu njegu, dječije igračke ili slične proizvode za masovno korišćenje ili potrošnju koji su štetni za zdravlje. Za ovaj drugi oblik djela propisana je ista kazna kao i za prvi osnovni oblik.

Za ovo krivično djelo su predviđene i otežavajuće okolnosti ako je nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja jednog ili više lica. Najteži oblik postoji ako je nastupila smrt jednog ili više lica. Krivičnim zakonima je propisano da se škodljive namjernice i predmeti oduzimaju.¹³

¹¹ Pristup internetu 03.05.2022. godine

¹² M. Babić, Komentar krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Vijeće Evrope, 2005, str 1030

¹³ N. Stanković, Krivično pravo – posebni dio, Evropski univerzitet Brčko Distrikt BiH, Brčko, 2017, str 204

4. Zaključna razmatranja

Država kao društvena organizacija je promet roba i usluga, u cilju kontrole i ostvarivanja prihoda, morala u određenoj fazi društvenog razvoja da reguliše određenim propisima, odnosno da utvrdi pravila i procedure za obavljanje ove djelatnosti.

Danas u Republici Srpskoj ove procedure su između ostalog regulisane Zakonom o trgovini¹⁴, kojim se uređuju planiranje i razvoj trgovine, prava i obaveze trgovaca, oblici trgovine, posebne tržišne institucije, deklarisanje robe i način formiranja i isticanja cijene robe, trgovačka evidencija, praćenje trgovine i tržišta, nepoštene trgovačke radnje, zabrana ograničavanja tržišta i privremene mjere ograničenja tržišta, podsticanje razvoja trgovine, upravni i inspekcijiski nadzor i druga pitanja od značaja za obavljanje trgovine.

Kršenje propisanih procedura odnosno „nedozvoljeno trgovanje“ za sobom povlači odgovornost koja može da bude krivična, prekršajna i imovinsko-pravna.

Nedozvoljena trgovina u određenim oblicima može da ostvari i elemente bića krivičnih djela organizovanog kriminala.¹⁵

Kod utvrđivanja krivične odgovornosti i za ova protivpravna djelovanja neophodno je zakonito postupanje organa krivičnog gonjenja i zakonito pribavljanje dokaza što je uslov da izvršilac krivičnog djela bude pravosnažno osuđen, a što je vidljivo iz primjera sudske prakse koji je obrađen u ovom radu, jer je činjenica da su policijski službenici i postupajući tužilac neadekvatnim radom gotovo nesporan slučaj nedozvoljene trgovine pretvorili u pravosnažno oslobađajuću presudu.

Robe i predmeti nedozvoljene trgovine mogu biti različiti, ali ako su oni škodljivi po zdravlje ljudi, škodljiva hrana i piće onda ove inkriminisane radnje neće biti kvalifikovane kao krivično djelo iz grupe krivičnih djela protiv privrede i platnog prometa već će se svrstavati u grupu krivičnih djela protiv zdravlja ljudi.

Dokazivanje ovog elementa krivičnog djela u pogledu uticaja na zdravlje ljudi roba i predmeta nedozvoljene trgovine se najčešće može vršiti putem odgovarajućih vještačenja.

Vještačenje je poseban institut u krivičnom postupku, vještačenje može da bude i često je po vještaku medicinske struke.¹⁶

Prekršajna odgovornost za nedozvoljenu trgovinu se utvrđuje u prekršajnom postupku¹⁷, a imovinska u parničnom postupku, kao eventualni vidovi štete po oštećene.¹⁸

U Republici Srpskoj sudski postupak naknade štete se provodi prema odredbama Zakona o parničnom postupku.¹⁹

¹⁴ Zakon o trgovini („Sl. glasnik RS”, br. 105/2019)

¹⁵ M. Šikman, Organizovani kriminalitet, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banjaluka, 2011, str 123.

¹⁶ N. Sranković, Forenzika u krivičnom postupku, Evropski univerzitet „Kalos“ Tuzla, 2020, str 48.

¹⁷ Zakon o prekršajima Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br. 63/2014, 36/2015 - odluka US, 110/2016, 100/2017 i 19/2021 - odluka US)

¹⁸ V. Dabetić-Trogrlić, Građansko procesno pravo, Bijeljina, Univerzitet Sinergija, 2013, str 4.

¹⁹ Zakon o parničnom postupku Republike Srpske („Sl. glasnik RS”, br. 58/2003, 85/2003, 74/2005, 63/2007, 105/2008 - odluka US, 45/2009 - odluka US, 49/2009 i 61/2013)

LITERATURA

1. Autorski tim, Komentar zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005.
2. Dabetić-Trogrić, V. Građansko procesno pravo, Bijeljina, 2013.
3. Stanković, N. Krivično procesno pravo, Brčko, 2021.
4. Stanković, N. Forenzika u krivičnom postupku, Tuzla, 2020.
5. Babić, M. Komentar krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005.
6. Šikman, M. Organizovani kriminalitet, Banjaluka, 2011.
7. Krivični zakonik Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021 i 89/2021)
8. Zakon o parničnom postupku Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br. 58/2003, 85/2003, 74/2005, 63/2007, 105/2008 - odluka US, 45/2009 - odluka US, 49/2009 i 61/2013)
9. Zakon o trgovini („Sl. glasnik RS“, br. 105/2019)
10. Zakon o prekršajima Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br. 63/2014, 36/2015 - odluka US, 110/2016, 100/2017 i 19/2021 - odluka US)
11. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021)
12. Presuda Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije broj: K33 1365/2019 od 18.06.2020. godine
13. Presuda Okružnog suda u Bijeljini broj 80 0 K 001499 09 Kžk od 16.7.2009. godine

PRAVO NA HRANU I ODGOVARAJUĆU ISHRANU KAO PREDMET ZAŠTITE DOMAĆEG I MEĐUNARODNOG PRAVA

Sažetak

Potreba za hranom predstavlja ljudsku fiziološku potrebu. Kao takva je univerzalnog karaktera te se povezuje sa osnovnim ljudskim pravima. To pravo je dio prirodnog prava svakog čovjeka, što znači da je urođeno, da se ne stiče nekim zaslugama i da ne može biti oduzeto ni pod kojim okolnostima.

U skladu sa Univerzalnom Deklaracijom o pravima čovjeka¹, sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. To dalje znači da se ljudska prava proklamovana Deklaracijom, odnose na sve ljude bez obzira na razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.

Iako je pravo na hranu garantovano i mnogim drugim međunarodnim aktima ali i domaćim propisima koji direktno ili indirektno uređuju ovu oblast, problem ostvarivanja ovog prava predstavlja jedan od najvećih problema u svijetu. Manifestuje se kroz problem nedostatka hrane koji dovodi do nehranjenosti ali i konzumiranje neadekvatne, loše ishrane koja je glavni uzrok gojaznosti kao bolesti opasne po život.

Summary

The need for food is a human physiological need. As such, it is of a universal character and is associated with basic human rights. This right is part of the natural right of every human being, which means that it is innate, that it is not acquired by some merit and that it cannot be taken away under any circumstances.

In accordance with the Universal Declaration of Human Rights, all human beings are born free and equal in dignity and rights. This further means that the human rights proclaimed by the Declaration apply to all people regardless of differences in race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other circumstances.

Although the right to food is guaranteed by many other international acts, but also by domestic regulations that directly or indirectly regulate this area, the problem of exercising this right is one of the biggest problems in the world. It is manifested through the problem of lack of food that leads to malnutrition, but also the consumption of inadequate, poor nutrition, which is the main cause of obesity as a life-threatening disease.

¹ Univerzalna Deklaracija o pravima čovjeka usvojena je 10.12.1948. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Parizu

1. UVOD

Svakom živom biću je hrana neophodna kako bi opstalo. Tako i čovjek bez hrane ne može izdržati duže od nekoliko sedmica. Upravo iz toga proizilazi značaj i potreba za garantovanjem i zaštitom prava na hranu. Obzirom na to da su ljudska prava univerzalna, nedjeljiva, međusobno zavisna i povezana, i pravo na hranu je usko povezano sa ostalim osnovnim ljudskim pravima kao što je, prije svega, pravo na život, pravo na egzistenciju, pravo na zdravlje, pravo na rad, pravo na socijalnu sigurnost i pravo na primjeren životni standard. Ovo pravo izboreno je i 19. vijeku i zadatak mu je bio da osigura ljudsku socijalnu i ekonomsku potrebu. Došlo je zajedno sa pravom na stan, zdravlje i slobodno vrijeme. Pošto su ova prava, istorijski gledano, došla nakon prava slobode, nazivamo ih pravima druge generacije.²

Pravo na hranu, u najširem smislu, podrazumjeva pravo svake osobe da ima dostupnu hranu ili sredstva za nabavljanje hrane. Ta dostupnost hrane odnosi se na fizičku i na ekonomsku mogućnost pristupa adekvatnoj hrani, u dovoljnim količinama da se zadovolje nutritivne potrebe pojedinca za aktivan život.³

Ekonomska dostupnost hrane, značila bi da finansijski troškovi potrebni za nabavku namirnica, ne bi smjeli da budu toliko visoki da ugroze zadovoljavanje drugih životnih potreba. Ukoliko ipak nabavka hrane premaši ekonomsku mogućnost pojedinca, tada se aktiviraju posebni programi države za pomoć ugroženim kategorijama. To programi se uglavnom odnose na pomoć kroz socijalna davanja.

Fizička dostupnost hrane podrazumjeva da ona mora biti dostupna svima, uključujući i osebe koje uslijed neke svoje trenutne ili trajne nesposobnosti nisu u mogućnosti da dodju do hrane. U tu kategoriju spadaju mala djeca, stariji ljudi, osobe sa invaliditetom, teškim oboljenjima i mentalnim smetnjama, žrtve prirodnih katastrofa ili ratom zahvaćenih područja i ostali koji se nađu u položaju fizičke nedostupnosti hrane.

Pravo na hranu takodje podrazumjeva i zaštitu kršenja prava pojedinca na hranu, sprečavanje uništenja izvora hrane zagađivanjem zemljišta, vode i vazduha poljoprivrednim, industrijskim ili bilo kojim drugim aktivnostima.

Usko vezano za pravo na hranu je i pravo na adekvatnu ishranu. Ona se može definisati kao konzumiranje hrane koja po kvalitetu, količini i raznovrsnosti zadovoljava nutritivne potrebe pojedinca, koja ne sadrži štetna supstance i koja je prihvatljiva u društvenim i kulturološkim navikama pojedinca.

Nutritivne potrebe podrazumjevaju da unos hrane sadrži razne hranljive sastojke koji su potrebni za mentalni i fizički razvoj osobe, u svim fazama razvoja ličnosti, u skladu sa polom, zanimanjem i aktinostima.

Zaštita od postojanja štetnih supstanci obezbeđuje bezbjednu hranu i prehrambene proizvode koji nisu zagađeni i ne sadrže nedozvoljene aditive, koji zadovoljavaju higijenske uslove rukovanja i obrađivanja i ispunjavaju sve uslove koji se zahtjevaju za proizvodnju, obradu, pakovanje i distribuciju hrane.

² Enver Đuliman, Gunner M. Karlsen, *Uvod u ljudska prava*, Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003, str 50

³ *Plan akcije Svetskog samita o hrani – 1996*, FAO 1996 *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action* dostupno na <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>, datum posjete 27.01.2022. godine

Kulturološke navike društva predstavljaju prihvatljivost konzumiranja pojedine hrane uzimajući u obzir društvene vrijednosti koje se razlikuju u zemljama.⁴

Pravo na hranu podrazumjeva i obavezu svakog pojedinca da preduzme sve što je u njegovoj moći, da svojim radom i sredstvima obezbijedi sebi hranu. Rodjenjem djeteta roditelji stiču obavezu da izdržavaju svoje dijete. Roditelji se ne mogu osloboditi obaveze izdržavanja maloljetne djece zbog nedovoljnost sredstava za sopstveno izdržavanje.⁵ Dužni su da dpreuzmu sve što je u njihovoj moći da povećaju svoje prihode uključujući prihvatanje dopunskog posla, prekovremenog radasezonskih poslova itd.

Tek ukoliko je neko uskraćen za pristup hrani iz razloga koji su izvan njegove kontrole, na primjer usljed starosti, invalidnosti, ekonomskih poteškoća, zato što su u pritvoru, u vrijeme rata ili nakon prirodnih katastrofa, stiče pravo da mu država obezbijedi hranu.

Prema međunarodnim ugovorima, države su obavezne da poštuju pravo na hranu, da zaštite to pravo i ispune obaveze koje su nastale pristupanjem različitim međunarodnim organizacijama koje štite ljudska prava.

Obaveza poštovanja prava na hranu, nalaže državama da ne preduzimaju bilo kakve mjere koje bi rezultirale onemogućavanju pristupa hrani. To bi se odnosilo naprimjer, na zabranu ekspropijacije plodnog zemljišta koje predstavlja izvor hrane za neka lica, zabranu nametanje visokih stopa poreza na osnovne životne namirnice, zabranu preduzimanja ekonomskih ili političkih projekata koje za posljedicu imaju ugrožavanje ostvarivanja prava na hranu kao što je uvođenje embarga na hranu itd.

Obaveza zaštite prava na hranu nameće državama obavezu preduzimanja svih mjera kako bi se sprečila destrukcija i onemogućavanja pojedinaca da pristupe hrani. Ovo se uglavnom odnosi na obavezu djelovanja države ka trećim subjektima koja ugrožavaju pravo na hranu pojedinaca. Pa tako, država je u obavezi da reaguje izricanjem zabrane obavljanja djelatnosti pravnom licu koje svojim redovnim poslovanjem zagadjuje vazduh, rijeke ili zemljište. Ukoliko neko industrijsko postrojenje otpadne sirovine odbacuje na nepropisan način, država je dužna da za opšte dobro svih djeluje u pravcu suzbijanja nedozvoljenih radnji.

Ispunjenje obaveza vezanih za ostvarivanje prava na hranu, odnosi se na obavezu olakšavanja pristupa hrani i na obavezu obezbjedjivanja hrana. Država mora da se aktivno uključi u aktivnosti koje imaju za cilj olakšavanje pristupa i korišćenja sredstava i resursa za život i poboljšavanja kvaliteta hrane. Onda kada pojedinac nije u mogućnosti da samostalno ostvari pravo na hranu iz razloga koji su van njegove kontrole, tada država ima obavezu da neposredno ispuni to pravo odnosno da obezbijedi hranu ili sredstva neophodna za nabavku hrane⁶. Vodeći dovoljno računa o ostvarivanju načela socijalne sigurnosti, država tj njen pravi sistem može da doprinese da se definišu prava i obaveze koje uslovljavaju ostvarivanje prava na sigurnost hrane. Zbog toga što se ne vodi dovoljno računa o ovom kriterijumu, često je ono što se predstavlja kao neophodan minimum socijalne sigurnosti, u stvari socijalna nesigurnost.⁷

Iako je pravo na hranu normirano kao jedno od fundamentalnih ljudskih prava i kao takvo garantovano i zaštićeno brojnim međunarodnim i domaćim aktima, ovo pravo se svakodnevno krši što dovodi milione ljudi u stanje gladi. Socijalni, demografski i ekonomski faktori utiču na

⁴ Npr, U Kini je društveno prihvatljivo da se psi konzumiraju kao hrana dok to nije slučaj sa državama evropskog kontinenta.

⁵ Olga Cvejić Jančić, *Porodično pravo*, knjiga II, roditeljsko i starateljsko pravo, Univerzitet u Novom sadu, Novi Sad, 2004, str 49

⁶ Opšti komentar br. 12: *Pravo na adekvatnu ishranu*, tačka br 15, 1999.

⁷ Dr Jovan Munćan, *Socijalno pravo*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 2007, str 24

način života i ishrane. U zavisnosti od njih u nekim državama glad predstavlja stalan i dugotrajan problem dok u drugim državama postoji problem gojaznosti i prekomjerne težine. I neuhranjenost i gojaznost predstavljaju problem globalnih razmjera jer osim trenutnog stanja, predstavljaju izvor posledičnih bolesti povezanih sa ishranom. Za rješavanje ovih problema neophodno je angažovati ne samo državni aparat nego i cijeli lanac prehrambenog sistema počevši od proizvodnje, agregacije, prerade, pakovanja, distribucije, marketinga pa do krajnjih potrošača i odlaganja otpada. Trenutno su prehrambeni sistemi odgovorni za značajan udio (20-35 procenata) emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i glavni su pokretači konverzije zemljišta, krčenja šuma i gubitka biodiverziteta.

2. MEĐUNARODNO-PRAVNA ZAŠTITA PRAVA NA HRANU I ADEKVATNU ISHRANU

Na međunarodnom nivou, pravo na hranu se prvi put pominje u januaru 1941 godine u govoru „O četiri slobode“, koje je na početku svog trećeg predsedničkog mandata održao predsednik Sjedinjenih američkih država Franklin Ruzvelt (*Franklin Delano Roosevelt*). On je kao četiri krucijalne sloboda na kojima treba da se bazira svako društvo naveo: slobodu izražavanja, slobodu religije, slobodu od siromaštva i slobodu od straha, za svako živo biće na planeti. Ove četiri slobode kasnije su postale globalni ideal savremenog društva.

-Atlanska povelja

Na ovom njegovom govoru o četiri osnovne sloboda, koncipirana je i Atlanska povelja koju su popisali Franklin Ruzvelt i premijer Ujedinjenog Kraljevstva Vinston Čerčil (*Winston Leonard Spencer Churchill*) sa prvobitnim ciljem posleratnog uređenja svijeta nakon borbe protiv tadašnje nacističke Njemačke. Povelja je sadržala osam poglavlja od kojih se jedno odnosilo se „unapređenje globalne ekonomske saradnje i socijalne zaštite“.

-Povelja Ujedinjenih nacija

Atlanska povelja bila je polazna tačka i inspiracija za izradu Povelje Ujedinjenih nacija koja je službeno ratifikovana 25.oktobra 1945 godine. Taj datum se smatra zvaničnim datumom osnivanja organizacije Ujedinjenih nacija. U Prvom poglavlju Povelje Ujedinjenih nacija, gdje su postavljeni ciljevi i načela Organizacije, o pravu na hranu govori se kroz „Ostvarenje međunarodne saradnje rješavanjem međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode, unapređivanje i podsticanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik ili vjeru.“⁸

Ujedinjene nacije su 16.oktobra 1945. godine osnovale specijalizovanu Organizaciju za hranu i poljoprivredu poznatija pod engleskim imenom *Food and Agriculture Organization*, odnosno skraćenicom *FAO*. Od tada se 16.oktobar obilježava kao „Svjetski dan hrane“. Prvobitno mjesto osnivanja je bilo u Kanadi ali je 1951 godine sjedište Organizacije premještemo u Italiju, u grad Rim. FAO trenutno ima 190 članica (189 država i Evropsku uniju

⁸ Povelja Ujedinjenih nacija, poglavlje I, član 1, stav 3. dostupno na <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>, datum posjete 01.02.2022. godine

kao posebnu članicu). Bosna i Hercegovina je članica FAO-a od 8. novembra 1993. godine.⁹ Moto Organizacije glasi: „Pomoći da se stvori svijet bez gladi“.

Osnovni zadaci Organizacije za hranu i poljoprivredu su: pružanje pomoći zemljama u razvoju; pružanje informacija o ishrani, prehrambenim proizvodima, poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu; savjetovanje vladinih organizacija; organizovanje sastanaka između zemalja s ciljem diskusije o osnovnim problemima ishrane u današnjem svijetu.

Organizacija za hranu i poljoprivredu organizovala je dva vrlo značajna Samita o hrani. Prvi je održan u Rimu 1996 a rezultirao je donošenjem Rimske deklaracije o svjetskoj sigurnosti hrane¹⁰. Drugi je održan pet godina kasnije, 2001 godine i pod nazivom Milenijumski samit jer su tada usvojeni Milenijumski razvojni ciljevi. Svjetske vođe obavezale su se da će do 2015 godine prepoloviti broj siromašnih i gladnih koji je tada iznosio oko 840 miliona. Iako su ciljevi bili jasno postavljeni, statistički podaci pokazuju suprotne indikatore. Taj se broj povećao tokom posljednjih godina, dostigavši neslavni rekord u 2009. od više od 1 milijarde pothranjenih širom svijeta. Uz to postoje još i ona lica koja pate od skrivene gladi, odnosno nedostataka hranjivih sastojaka koji mogu uzrokovati zaostali tjelesni i intelektualni razvoj djece a njihov broj iznosi preko 2 milijarde ljudi. Prema zvaničnim podacima, danas je broj podhranjenih oko 860 miliona.¹¹

Na sastanku Savjeta FAO 2004 godine, usvojene su Smjernice o pravu na hranu čiji je puni naziv „*Progresivno ostvarivanje prava na odgovarajuću hranu u kontekstu nacionalne prehrambene bezbednosti*“. Ove smjernice nisu pravno obavezujuće, nego predstavljaju instrument pomoći državama prilikom izrade i razvoja strategija, politike, programa i aktivnosti vezanih za ostavriavanje i unapređivanje prava na hranu i adekvatnu ishranu. Zasnivaju se na međunarodnom pravu i čini ih skup preporuka za ispunjavanja obaveza preuzetih članom 11. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

U okviru Ujedinjenih nacija, 1961 godine osnovan je i Svetski program za hranu (*WFP*). Predstavlja specijaliziranu je agenciju koja je zadužena za pružanje pomoći u hrani i najveća je svjetska humanitarna organizacija za rješavanje slučajeva gladi i promovisanje sigurnosti hrane. Sjedište agencije je u Rimu a 2020 godine dobila je Nobelovu nagradu za mir za napore u borbi protiv gladi i nesigurnosti hrane širom svijeta.

- Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima

Jedan od najvažnijih akata međunarodnog prava jeste Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima koja je usvojena 10. decembra 1948 godine od strane Ujedinjenih Nacija. U ovom dokumentu se pravo na hranu priznaje kao dio prava na primjeren životni standard.

„Svako ima pravo na standard života koji obezbjeđuje zdravlje i blagostanje, njegovo i njegove familije, uključujući hranu, odjeću, stan i ljekarsku njegu i potrebne socijalne službe, kao i pravo na osiguranje u slučaju nezaposlenosti, bolesti, onesposobljenja, udovištva, starosti ili drugih slučajeva gubljenja sredstava za izdržavanje usljed okolnosti nezavisnih od njegove volje“¹²

⁹ <https://bs.wikipedia.org/wiki/FAO>, datum posjete 12.01.2022. godine

¹⁰ <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>

¹¹ Dostupno na <https://www.worldometers.info/>

¹² https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf datum posjete 01.02.2022.godine

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predstavlja formalni pravni spomenik u savremenom međunarodnom pravu u kojim se prezentuje koja se prava čovjeka smatraju kao minimalna u međunarodnom poretku. Deklaracija izlaže ciljeve djelovanja kojima treba da se vode države ali ne predstavlja pravno obavezujući akt, što se smatra njenim najvećim nedostatkom. Ipak, to ne umanjuje njen značaj na međunarodnom nivou jer predstavlja diplomatsku i moralnu obavezu država članica za djelovanje kako u unutrašnjim odnosima tako i na međunarodnom planu. Osim toga, Deklaracija je poslužila kao osnova za dva pravno obavezujuća sporazuma Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima a to su Međunarodni pakt o civilnim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima.

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Od najvećeg značaja za pravo na hranu na međunarodnom nivou je Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. U svom uvodnom izlaganju, pozivajući se na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Pakt priznaje dostojanstva koje je bitno za sve članove ljudske porodice, navodeći da „ideal slobodnog ljudskog bića, oslobođenog straha i bijede, može postići samo ako se stvore uslovi koji omogućavaju svakome da uživa svoja ekonomska, socijalna i kulturna prava i svoja građanska i politička prava“ U članu 11 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, prvi put se izričito priznaje pravo na hranu uz obavezu država članica da preduzimaju odgovarajuće mjere radi obezbjeđenja ostvarivanja ovog prava. Kao osnovno pravo garantuje se pravo svakog lica na zaštitu od gladi i nalaže se državama članicama da donesu pojedinačno ili kroz međunarodnu saradnju, potrebne mjere i programe. Potpisivanjem Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima države su se složile da preduzmu korake do maksimuma svojih raspoloživih resursa kako bi postigle potpuno ostvarivanje prava na odgovarajuću hranu. Ovde se dalje navodi koje su to mjere i programi čime se osim prava na hranu i zaštitu od gladi garantuje i pravo na pravilnu ishranu. Mjere i programi se odnose na:

a) poboljšanje metoda proizvodnje, očuvanja i podjele prehrambenih proizvoda kroz puno korišćenje tehničkih i naučnih znanja, kroz širenje vaspitnih principa o ishrani, razvitak ili reformu agrarnih sistema tako da obezbjede što je moguće bolje osposobljavanje i korišćenje prirodnih bogatstava;

b) za obezbeđenje pravične raspodjele svjetskih prehrambenih bogatstava u odnosu na potrebe, vodeći računa o problemima koji se postavljaju kako u zemljama uvoznicama tako i u zemljama izvoznicama prehrambenih proizvoda.“¹³

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) stupio je na snagu 1976. Od tada do danas, ratifikovalo ga je 170 država¹⁴ i pravno su vezane njegovim odredbama.

U cilju provjere ostvarivanja ciljeva postavljenih Paktom, 1987 godine osnovan je Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava kao tijelo Ujedinjenih nacija. Odbor razmatra petogodišnje izvještaje koje podnose države članice UN-a, prati zaštitu i kršenje prava i u vidu Opštih komentara vrši tumačenje Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i donosi uputstva i preporuke. Nakon Svjetskog samita za hranu koji je održan 1996 godine u Rimu, istaknuti su zahtjevi da Komitet izradi Opšti komentar o pravu na hranu kako

¹³ Član 11 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

¹⁴ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> datum posjere 19.01.2022.godine

bi se prava koja se odnose na ishranu u članu 11 Pakta bolje definisala kao i da Komitetu obrati posebnu pažnju na Akcioni plan Samita u pogledu nadzora nad sprovođenjem konkretnih mjera predviđenih članom 11 Pakta.

Komitet je u svom Opštem Komentaru broj 12, naveo da je „pravo na odgovarajuću ishranu ostvareno kada svaki čovjek, žena i dijete sami ili u zajednici sa ostalima, u svako doba imaju fizički i ekonomski pristup odgovarajućoj ishrani ili pristup sredstvima kojima mogu da je pribave. Stoga, pravo na odgovarajuću ishranu neće biti tumačeno na sužen i restriktivan način koji ga izjednačava sa unosom minimalnim nivoom kalorija, proteina i drugih konkretnih hranljivih sastojaka. Pravo na odgovarajuću ishranu moraće da se ostvaruje postepeno. Međutim, države imaju osnovnu obavezu da preduzmu neophodne korake kako bi ublažile i smanjile glad kako je navedeno u članu 11, stav 2, čak i u vremenima prirodnih i drugih katastrofa.“¹⁵ Komitet je dalje definisao pojmove adekvatnost, raspoloživost i pristupačnost hrane koji se odnose na suštinu prava na ishranu, zatim šta se podrazumjeva pod: prehrambenim potrebama, zaštitom od neželjenih supstanci, kulturnom i potrošačkom prihvatljivosti.

Obaveza država precizirana je kao obaveza da osigura svakome u svojoj nadležnosti pristup minimumu osnovne hrane koja je dovoljna, nutricionistički adekvatna i sigurna, i da osigura zaštitu od gladi. Država je u obavezi da poštuje, da štiti i da ispunjava (omogućava) pravo na hranu. Poštovanje prava na hranu zahtjeva od država članica da ne preduzimaju mjere koje rezultiraju sprečavanju pristupa hrani. Obaveza zaštite zahteva mjere države da osigura da pojedinci ili grupe međusobno ne uskraćuju pristup adekvatnoj hrani. Obaveza ispunjenja (olakšavanja) podrazumeva da država mora aktivno da se uključi u aktivnosti koje imaju za cilj da povećaju pristup i korišćenje sredstava i resursa za život, uključujući i ispravnost hrane. Ovo podrazumjeva da država i neposredno obezbijedi hranu kada god neki pojedinac ili grupa nisu u stanju da ostvaruju to pravo iz razloga koji su van njihove kontrole. Da bi se moglo smatrati da je došlo do povrede Pakta, važno je razlikovati i nesposobnost i nepostojanje želje države ugovornice da poštuje garantovano pravo. Na državi je teret dokazivanja da je uložena maksimalan napor u iskorištavanju svih raspoloživih sredstava kako bi se ispunio i minimum obaveza. Povredu Pakta takođe predstavlja i svaki vid diskriminacije u pogledu pristupa hrani kao i sredstvima za obezbjeđenje hrane.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija 2008. usvojila je Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koji Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava daje ovlaštenje da prima i razmatra predstavke pojedinaca iz zemalja članica koji tvrde da država krši njihova prava garantovana Međunarodnim paktom. Podnošenje predstavke pojedinca dozvoljeno je pod uslovom da su iscrpljena sva raspoloživa unutrašnja pravna sredstva. Protokol je stupio na snagu 5. maja, 2013. godine.

-Evropska konvencija

Na regionalnom, evropskom nivou, značajna za zaštitu ljudskih prava, jeste Evropska konvencija. Usvajena je u Rimu 4. novembra, 1950 godine, svega dvije godine nakon usvajanja Univerzalne deklaracije Ujedinjenih nacija. Evropska konvencija trebala je da odredbe Univerzalne deklaracije prilagodi specifičnostima evropskog tla i posebno svakako ciljevima

¹⁵ Opšti komentar broj 12 Komiteta za ekonomska socijalna i kulturna prava, dostupno na <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1ti-komentari-Komiteta-za-ekonomska-socijalna-i-kulturna-prava.pdf>, datum posjete 19.01.2022. godine

koje je pred Evropu stavio tada već stvoreni Savjet Evrope.¹⁶ Iako je Evropska konvencija suzila listu zaštićenih prava u odnosu na Univerzalnu deklaraciju, učinjen je korak naprijed jer je obezbijeden mehanizam zaštite tih prava. Pojedincima, nevladinim organizacijama i grupama lica, koja smatraju da su žrtve kršenja prava garantovanih deklaracijom, pod određenim uslovima, dozvoljeno je istupanje pred Evropski sud za ljudska prava.

3. PRAVO NA HRANU I ADEKVATNU ISHRANU U DOMAĆEM PRAVU

-Ustav¹⁷

Ustava Bosne i Hercegovine se već u preambuli vodi ciljevima i načelima Povelje Ujedinjenih nacija i inspiriše Univerzalnom Deklaracijom o ljudskim pravima, Međunarodnim paktovima o građanskim i političkim pravima, odnosno o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, i Deklaracijom o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, kao i drugim instrumentima ljudskih prava.

U članu 2, koji se odnosi na ljudska prava, predviđeno je postojanje Komisije za ljudska prava¹⁸ Bosne i Hercegovine čiji je zadatak da osigura najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Zajednička komisija za ljudska prava razmatra i pitanja koja se odnose na ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda zagarantiranih Ustavom i zakonodavstvom Bosne i Hercegovine.

Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. U Aneksu I Ustava, nabrojani su dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Među njima su i oni koji direktno štite pravo na hranu i adekvatnu ishranu.

U katalogu prava koja su taksativno nabrojana u Ustavu, pravo na hranu nije izričito navedeno ali se može podvesti pod pravo na ličnu slobodu i sigurnost i pravo na imovinu.

-Zakoni

U cilju ispunjenja obaveza preuzetih međunarodnim aktima i pristupanja međunarodnim organizacijama, Bosna i Hercegovina je donijela niz zakonskih podzakonskih akata. Još uvijek se radi na unapređenju zakonodavstva i obezbjeđivanju veće kontrole implementacije međunarodnih ugovora i sprovođenja zakona.

Zakon o hrani Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 50/04) je osnovni propis koji u Bosni i Hercegovini reguliše oblast sigurnosti hrane. Predlagač Zakona o hrani je

¹⁶ Čazim Sadiković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Magistrat Sarajevo, 2001, str 21

¹⁷ Ustav Bosne i Hercegovine je dio Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, poznatijeg pod nazivom Dejtonski mirovni sporazum, koji je parafiran 21. novembra 1995. godine u američkom gradu Dejtonu a potpisan 14. decembra 1995. godine u Parizu.

Tekst Ustava BiH predstavlja Aneks 4 usvojenog mirovnog sporazuma, a njime je Bosna i Hercegovina transformirana u složenu i decentraliziranu državnu tvorevinu s dva entiteta - Federacijom BiH i Republikom Srpskom. Izvorni tekst Ustava BiH napisan je na engleskom jeziku

¹⁸ <http://hrc.ustavnisud.ba/commission/bos/default.htm> datum posjete 12.01.2022.godine

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. Većinu odredbi Zakona o hrani u saradnji s nadležnim institucijama entiteta, Brčko distrikta i kantona, implementira Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine.¹⁹ Ovim zakonom uređuje se osnov za obezbjeđivanje visokog nivoa zaštite zdravlja ljudi i interesa potrošača vezano uz hranu. Primjenjuje se na sve faze proizvodnje, prerade, obrade i distribucije hrane i stočne hrane. Dakle, više se bazira na odgovarajuću ishranu a nego na garantovanje samog prava na hranu jer je pravo na hranu obuhvaćeno međunarodnim konvencijama i ugovorima koji se direktno primjenjuju u pravu Bosne i Hercegovine.

Iako i Ustav Bosne i Hercegovine implicitno garantuje pravo na odgovarajuću hranu kroz šira ljudska prava, državljani BiH se svakodnevno suočavaju sa njegovim kršenjem. To se manifestuje kroz neadekvatnu primjenu zakonskih akata koji su neophodni za kontinuirano ostvarivanje prava na hranu, zatim kroz neuzimanje u obzir preuzetih obavaza iz međunarodnih ugovora prilikom sklapanja bilateralnih ili multilateralarnih ugovora sa drugim državama, diskriminatorско ponašanje koje onemogućava određenim grupama ili pojedincima pristup ishrani, usvajanja kontradiktornih zakona koji ograničavaju ili suspenduju djelovaje predhodnih zakona koji su garantovali pravo na ishranu, neregulisanje i nesankcionisanje ponašanja pojedinaca, ili grupa koji svojim djelovanjem narušavaju prava drugih, itd.²⁰

Primjer ugrožavanja ili oduzimanja prava na hranu u Bosni i Hercegovini jeste i loša ekonomska situacija stanovništva.

4. ZAKLJUČAK

Nezavisno od nivoa razvijenosti države, sloboda od gladi treba da bude minimalan nivo garantovanja ljudskih prava. Vlade svih država imaju primarnu ulogu i zakonsku obavezu da ostvare pravo na hranu ne samo svojih državljana nego svih ljudi. Taj cilj se ostvaruje primjenom međunarodnog zakonodavstva i preuzetih strategija ali i praćenjem i kontrolom djelovanja pojedinaca, grupa, organizacija, privatnog ili javnog sektora i svih onih čije djelovanje može da ugrozi nečije pravo na hranu i adekvatnu ishranu.

Preuzeti i prihvaćeni standardi zaštite, kako prava na hranu, tako i svih ljudskih prava ne smiju se sužavati nego se moraju konstantno i progresivno realizovati i povećavati. Čak i kada se država suočava sa određenim problemima koji mogu da podrazumjevaju ekonomsku krizu, ratno stanje, klimatske nepogode ili neke druge opasnosti, potrebno je da se preduzmu sve moguće mjere radi ostvarivanja prava na hranu a posebnu pažnju treba posvetiti ugroženim kategorijama. Ukoliko je to pravo neke osobe ili grupe povrijeđeno, potrebno je obezbjediti pristup djelotvornom pravnom lijeku na nacionalnom ili međunarodnom nivou.

U izradi strategija za dostizanje većeg nivoa zaštite prava na hranu i adekvatnu ishranu, državama ugovornicama treba da pomognu programi Ujedinjenih nacija i specijalizovanih

¹⁹ Agencija za sigurnost hrane je samostalna upravna organizacija koja je započela s radom 2006. godine, a osnovana je Odlukom Vijeća ministara u skladu sa Zakonom o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04)

²⁰ Konkretno primjer kršenja prava na hranu i adekvatnu ishranu jeste djelovanje i uticaj termoelektrane u Tuzli. Svojim radom termoelektrana zagadjuje zemljište u širokom krugu ali i vodu zbog čega lokalno stanovništvo ne može da proizvodi hranu na adekvatan i zdrav način. Voda je kontaminirana sa teškim metalima a velika koncentracija arsena, kroma, nikla, i ostalih teških metala nalazi se i u poljoprivrednom zemljištu što ga čini nepodobnim za obradu. Neke analize su dokazale vezu između ovog primjera zagađenja i teških kancerogenih oboljenja.

agencija obzirom na to da posjeduju značajnu stručnost i znanje u oblasti prava na hranu i adekvatnu ishranu.

Danas još uvijek postoji veliki jaz između standarda koji su postavljeni u međunarodnim ugovorima i trenutnom situacijom. Statistički podaci pokazuju poražavajuće brojke podhranjenih koje se iz godine u godinu povećavaju. Ništa manji problem ne predstavljaju ni visoke brojke ljudi sa prekomjernom težinom koje rastu alarmantnom brzinom. Kao i neuhranjenost, tako i gojaznost predstavlja pretnju za zdravlje ljudi i godišnje odnese više milona života čija je smrt direktno povezana i uzrokovana neuhranješću odnosno gojaznošću.

Literatura:

- Atlanska povelja iz 1941 godine
- Evropska konvencija iz 1950 godine
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1976 godine
- Međunarodni pakt o civilnim i političkim pravima
- Međunarodni pakt o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima.
- Povelja Ujedinjenih nacija iz 1945 godine
- Univerzalna Deklaracija o pravima čovjeka iz 1948 godine
- Rimske deklaracije o svjetskoj sigurnosti hrane
- *Plan akcije Svetskog samita o hrani*, 1996
- Opšti komentar br. 12 Komiteta za ekonomska socijalna i kulturna prava
- Milenijumski razvojni ciljevi, 2001
- *Progresivno ostvarivanje prava na odgovarajuću hranu u kontekstu nacionalne prehrambene bezbednosti*- Smjernice o pravu na hranu
- *Pravo na adekvatnu ishranu kao ljudsko pravo*, publikacija Ujedinjenih nacija, pr. Br. E.89.XIV 2, studija, Njujork, 1989

- -Enver Đuliman, Gunner M. Karlsen „*Uvod u ljudska prava*“, Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003
- Jean-Marie Henckaerts i Louise Doswald-Beck „*Običajno međunarodno humanitarno pravo*“, 2 toma, knjiga I. Cambridge University Press, 2005
- Čazim Sadiković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Magistrat Sarajevo, 2001
- Olga Cvejić Jančić, *Porodično pravo*, knjiga II, roditeljsko i starateljsko pravo, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad 2004
- Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015
- Jovan Munćan, *Socijalno pravo*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 2007,

- Ustav Bosne i Hercegovine
- Zakon o hrani Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 50/04)

- Guide on legislating for the right to food, 2009, FAO <https://www.fao.org/home/en>
- <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>
- <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

- <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1ti-komentari-Komiteta-za-ekonomska-socijalna-i-kulturna-prava.pdf>,
- <http://hrc.ustavnisud.ba/commission/bos/default.htm>
- https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf
- <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

ORGANIZACIJA ZA HRANU I POLJOPRIVREDU CILJEVI, DOMETI I BUDUĆNOST

Sažetak

Organizacija za hranu i poljoprivredu specijalizovana je agencija Ujedinjenih nacija koja ima za glavni cilj borbu protiv gladi u međunarodnoj zajednici. Ova međunarodna organizacija ne radi samo u interesu nerazvijenih država, odnosno država u razvoju nego i u interesu najrazvijenijih država svijeta. To je i najveća agencija u sistemu Ujedinjenih nacija koja je najveći neutralni forum ove vrste. Predstavlja međunarodni forum za otvorenu raspravu o problemima hrane i poljoprivrede, sa ciljem da se iskorijene siromaštvo i glad, te poveća poljoprivredna produktivnost, obezbjedi prehrambena sigurnost i poboljša kvalitet života. Njeno sjedište je u Rimu, a ima niz regionalnih i terenskih predstavništava u preko 130 država svijeta. Ona je imala poseban značaj u postkolonijalnom svijetu nakon Drugog svjetskog rata, u ratom porušenim državama i novonastalim državama, posebno Afrike i Azije. Od njenog nastanka do danas okolnosti u međunarodnoj zajednici su se uveliko promijenile. Sa jedne strane svijet nikad nije bio u većem izobilju dok sa druge strane glad je i dalje jedan od najvećih problema današnjice. Posebno u današnjem vremenu pandemije, ekonomske krize, stalnog rasta cijena postavlja se pitanje rješavanja ovog globalnog problema. Organizacija za hranu i poljoprivredu suočava se sa brojnim kritikama pa čak i zahtjevima da se ukine imajući u vidu ogromna sredstva koja su uložena u njene aktivnosti, dok su problemi isti i veći. Takođe postavlja se pitanje politike pomoći nerazvijenim državama koja je često bila takva da je vodila slomu njihove privrede. Neizbježno je i pitanje da li pomoći siromašnim državama i riješiti pitanje gladi ili rješavati uzroke tog siromaštva. Rad se bavi pitanjima stvarnih ciljeva koji su se nastojali postići putem ove organizacije, stvarnim rezultatima, kao i sadašnjim problemima sa kojim se suočava i izgledima za njihovo rješavanje. Obradom pitanja vezanih za ovu međunarodnu organizaciju istražiće se i ključni problemi međunarodne zajednice kao što su glad, siromaštvo, ratovi, kao i mogućnosti ove organizacije, ali i uopšte međunarodne zajednice da se nosi sa tim problemima u budućnosti.

Ključne riječi: Ujedinjene nacije, međunarodna zajednica, hrana, poljoprivreda, glad, pomoć.

¹ Fakultet međunarodnih odnosa i diplomacije, Sveučilište Hercegovina, Mostar, email: petrovicz@yahoo.com

FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION GOALS, ACHIEVEMENTS AND FUTURE

Summary

The Food and Agriculture Organization is a specialized agency of the United Nations whose main goal is to fight hunger in the international community. This international organization works not only in the interest of underdeveloped countries, ie developing countries, but also in the interest of the most developed countries in the world. It is also the largest agency in the United Nations system, which is the largest neutral forum of its kind. It is an international forum for open discussion on food and agriculture issues, with the aim of eradicating poverty and hunger, and increasing agricultural productivity, ensuring food security and improving the quality of life. It is headquartered in Rome and has a number of regional and field offices in over 130 countries. It had a special significance in the postcolonial world after the Second World War, in war-torn states and emerging states especially Africa and Asia. Circumstances in the international community have changed greatly since its inception. On the one hand the world has never been in greater abundance while on the other hand hunger is still one of the biggest problems of today. Especially in today's time of pandemic, economic crisis, constant price growth, the question of solving this global problem arises. The Food and Agriculture Organization faces numerous criticisms and even demands to be abolished given the huge funds invested in its activities, while the problems are the same and bigger. There is also the question of the policy of assistance to underdeveloped countries, which was often such that it led to the collapse of their economy. The question of whether to help poor countries and solve the issue of hunger or to address the causes of that poverty is also inevitable. The paper deals with the issues of real goals that were sought to be achieved through this organization, the actual results, as well as the current problems it faces and the prospects for solving them. The processing of issues related to this international organization will explore the key problems of the international community such as hunger, poverty, wars, as well as the possibilities of this organization, but also the international community in general to deal with them in the future.

Key words: United Nations, international community, food, agriculture, hunger, aid.

Uvod

Organizacija za hranu i poljoprivredu je najveća agencija u sistemu Ujedinjenih nacija koja ima 194 države članice te kao posmatračice Evropsku uniju, Farska ostrva i Tokelau. To je organizacija koja pored svog sjedišta radi i preko svojih 5 regionalnih i 10 podregionalnih kancelarija, te 5 kancelarija za vezu. Takođe ima predstavništva u velikom broju država.²

Po pravilu države preko svojih vlada ostvaruju direktnu saradnju sa Organizacijom za hranu i poljoprivredu, odnosno putem svojih ministarstava nadležnih za poljoprivredu. Organizacija za hranu i poljoprivredu pruža državama članicama pomoć skupljajući, analizirajući i distribuirajući potrebne informacije, daje savjete vladama, te predstavlja međunarodni forum koji se bavi problemima hrane i poljoprivrede u međunarodnoj zajednici. Glavni ciljevi ove organizacije jesu prije svega povećanje poljoprivredne proizvodnje, kako bi se obezbjedila prehrambena sigurnost i poboljšao kvalitet života. Putem regionalnih kancelarija određuje prioritet u određenoj regiji tako da se prilagođava potrebama država imajući u vidu velike razlike koje među njima postoje uzimajući u obzir stepen razvijenosti, klimu, demografiju, političke prilike i druge okolnosti prema kojima određuje kako će da se pruži pomoć i saradnja u provođenju određenih programa i projekata ili koordinaciji određenih aktivnosti. Ono što je karakteristično za Organizaciju za hranu i poljoprivredu jeste decentralizacija i približavanje državama članicama, odnosno državama koje primaju određen vid pomoći. Za naš prostor posebno je bitna Regionalna kancelarija za Evropu i Centralnu Aziju koja zastupa interese 53 države i Evropske unije i ima sjedište u Budimpešti.³

Organizacija za hranu i poljoprivredu ima za glavni cilj borbu protiv gladi, na taj način što okuplja više država koje kao ravnopravne pregovaraju o problemima vezanim za hranu i poljoprivredu te preduzimaju konkretne akcije u cilju napretka u toj oblasti. Nesumnjivo pomaže kako razvijenim državama tako i onim u razvoju pomažući prije svega da se njihova poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda modernizuju, te obezbjedi sigurna hrana za sve ljude. Tako da se ustanovljavaju određeni kodeksi i najbolje prakse prevashodno u oblasti poljoprivrede koja je naročito bitna za manje razvijene države i države sa ekonomijama u usponu. Takođe specifične su države sa brzo rastućom populacijom u kojima je naročito neophodno poboljšanje i proširenje proizvodnje hrane imajući u vidu sve veće potrebe.

Sjedište Organizacija za hranu i poljoprivredu od 1951. godine, smješteno je u zgradi nekadašnjeg Ministarstva za afričke kolonije fašističke Italije u čemu postoji simbolika imajući u vidu povezanost kolonijalnog iskorišćavanja Afrike i siromaštva i gladi sa kojima se ovaj kontinent suočava.⁴ Danas se 22 od 30 najgladnijih država svijeta nalazi u Africi kojoj je najpotrebnija pomoć Organizacije za hranu i poljoprivredu, ali i iz istih država dolazi i najviše zahtjeva za ukidanje ove agencije Ujedinjenih nacija smatrajući je beskorisnom organizacijom koja nije odgovorila svojim ciljevima i u koju se uzaludno izdvajaju ogromna sredstva. Treba

² U okviru Organizacije za hranu i poljoprivredu djeluje 5 regionalnih kancelarija: Afrika, Azija i Pacifik, Evropa i Centralna Azija, Latinska Amerika i Karibi te Bliski istok, te 10 podregionalnih kancelarija i 5 kancelarija za vezu: Nju Jork, Bern, Vašington, Brisel i Tokio.

³ Ranije sjedište Regionalne kancelarije za Evropu i Centralnu Aziju bilo je u Rimu. U procesu reforme i decentralizacije Organizacije za hranu i poljoprivredu 2007. godine izvršeno je premještanje u Budimpeštu u cilju približavanja državama primaocima razvojne pomoći.

⁴ Jedna od najznačajnijih karakteristika zgrade u kojoj je sjedište Organizacije za hranu i poljoprivredu u Rimu bio je Aksumski obelisk koji je stajao ispred sjedišta agencije, iako neposredno izvan teritorije koju je italijanska vlada dodijelila Organizaciji za hranu i poljoprivredu. Odnijele su ga iz Etiopije trupe Benita Musolinija 1937. godine, a vraćen je 18. aprila 2005. godine.

napomenuti da je to najveća agencija u sistemu Ujedinjenih nacija koja je najveći neutralni forum ove vrste i koja raspolaze ogromnim novčanim sredstvima.

Ova organizacija trebala je da riješi goruće probleme vezane sa problemom gladi nakon Drugog svjetskog rata. Svijet u to vrijeme imao je potrebu za jednom ovakvom organizacijom imajući u vidu da je niz država bilo ratom porušeno, te je došlo do nastanka novih država posebno na prostoru Afrike i Azije koje su viševjekovnim kolonijalnim statusom dovedene u stanje totalnog siromaštva. Čak i bivša Jugoslavija koja je bila ratom porušena i kao takva prihvatila komunizam u jednom periodu se suočila sa nestašicom hrane i zavisla od pomoći drugih država.

Međunarodna zajednica se promijenila, postala je prostor velikih razlika, sa jedne strane nikad većeg izobilja i blagostanja u određenim državama ili kod određenih grupa i pojedinaca, a sa druge strane postoji ogromno siromaštvo (Dragičević, 2016). Pitanje gladi i siromaštva posebno je aktuelno u vremenu pandemije, ekonomske nestabilnosti i velikog rasta cijena hrane. Organizacija za hranu i poljoprivredu kao da se nalazi na prekretnici ili će preuzeti vodeću ulogu u rješavanju problema vezanih za nestašicu hrane koji proizvode niz drugih problema ili će se suočiti sa svojim krajem ili minimiziranjem svog značaja. Sa problemom gladi povezani su i drugi globalni problemi kao što su ratovi, socijalne tenzije, siromaštvo, političke krize što ukazuje na značaj i potrebu rješavanja ovog problema.

Glad i nestašica hrane u svijetu

Organizacija za hranu i poljoprivredu za svoj glavni cilj odredila je borbu protiv gladi u smislu da će preduzimati sve potrebne mjere da se svijet izbori sa ovim problemom koji uzrokuje niz drugih globalnih problema. Njen moto *fiat panis*, odnosno *neka bude hljeba* ukazuje na njen prvenstveni cilj.

Danas u vrijeme pandemije svijet je suočen sa političkim nemirima, stalnim rastom cijena hrane, manjkom hrane u jednom dijelu svijeta, ali i pretjeranim razbacivanjem hrane u drugim državama dotle da se proizvodi i biogorivo od plodova zemlje koji se mogu koristiti kao hrana. To je mračna stvarnost međunarodne zajednice u 21. vijeku. Gojaznost je postala globalni problem kao posljedica viška hrane u nizu država, dok sa druge strane preko milijardu ljudi gladauje. Da paradoks bude veći polovina neuhranjenih su zemljoradnici, dok se trećina bavi ribolovom što nam ukazuje na očigledan problem u proizvodnji hrane. Petina gladnih su u gradovima, a procjenjuje se da će se njihov broj udvostručiti do 2050. godine. Organizacija za hranu i poljoprivredu ukazala je na ove probleme i pozvala razvijene države da rade na usporavanju rasta cijena hrane te da pomognu nerazvijenim državama u povećanju proizvodnje hrane što je osnova u borbi protiv gladi u međunarodnoj zajednici. Za to je neophodna sistematska akcija niza država pod pokroviteljstvom Organizacije za hranu i poljoprivredu jer glad je pored ratova i ekonomskih kriza postala najveći problem današnjice. Nestašici hrane doprinose i klimatske promjene uzrokovane prije svega razvojem teške industrije i drugim zagađenjima.

Stav brojnih država koje se suočavaju sa problemom gladi jeste da je Organizacija za hranu i poljoprivredu nepotrebna, jer siromašne države nisu od nje imala velike koristi. Nikad veća sredstva nisu izdvajana u borbi protiv nestašice hrane, a da više nije bilo gladnih. Tako je analizom preporuka koje je davala Organizacija za hranu i poljoprivredu afričkim državama u vrijeme velikih suša krajem 20. vijeka utvrđeno da je njih 70 % bilo pogrešno i da je dovelo još do goreg stanja. Međunarodna zajednica je formila ovu organizaciju sa nesumnjivo humanim ciljevima, ali često su određeni lobiji razvijenih država uzrokovani prije svega ekonomskim interesima istih vodili katastrofalnim posljedicama po poljoprivredu nerazvijenih država prije

svega Afrike. Ipak kada se održavaju samiti Organizacije za hranu i poljoprivredu najaktivnije učešće imaju državni afričkih država ukazujući na probleme sa kojim se suočavaju i sve nedostake ove organizacije iznoseći kritike u tom pravcu. Navedeni samiti Organizacije za hranu i poljoprivredu dobijaju toliku pažnju da na iste dolaze prvi ljudi država i u višednevnom forumu raspravljaju o najvećim problemima sa kojim se suočavaju u borbi sa gladi. Postoje grupe država kao što su vodeći izvoznici nafte na čelu sa Saudijskom Arabijom koje su prihvatile kratkoročne i dugoročne strategije Organizacije za hranu i poljoprivredu te sklopile sporazume sa određenim siromašnim državama koje će za njih proizvoditi hranu. Na taj način ove države obezbjedile su svoje potrebe za hranom imajući u vidu klimatske nemogućnosti da proizvedu dovoljno hrane sa svojim kapacitetima, a sa druge strane stimulišu proizvodnju hrane nerazvijenih država na taj način što će proizvesti dovoljno hrane za svoje potrebe, te za sam izvoz koji će voditi razvoju privreda ovih država. Dolazi do promjene trendova tako da brojne države koje su investirale u privreda država Zapada, uslijed globalne krize hrane i sve većeg suočavanja sa problemom nestašice hrane i gladi sada sve više ulažu u poljoprivredu u Africi, Jugoistočnoj Aziji i Istočnoj Evropi. To je trend koji će sve više biti izražen u budućnosti.

Hrana je postala i jedno od sredstava manipulacije u međunarodnoj politici i mogućnosti uticaja jednih država na druge. Može se reći da se hrana koristi kao oružje, jer sama nestašica hrane izaziva veća stradanja nego upotreba bilo kojeg konvecionalnog oružja. Treba spomenuti da brojne razvijene države daju ogromna sredstava za humanitarnu pomoć u borbi protiv gladi, ali najčešće je to samo trenutno rješavanje problema, dok dugoročno problem ostaje i postaje i veći.

Obilježja današnjeg svijeta su glad, nestašica hrane, pandemija, politički neuspjesi i sve veći broj siromašnih. Prema *Globalnom indeksu gladi* za 2021. godinu kao godišnjem izvještaju njemačke humanitarne organizacije *Pomoć gladnima svijeta (Welt Hunger Hilfe)* cifra gladnih u svijetu je 811 miliona, a još 41 milion je na granici gladi. Ciljevi međunarodne zajednice, a prije svega Organizacije za hranu i poljoprivredu da se do 2030. godine ukine glad su neostvarivi, tako da u posljednjem periodu postoji trend rasta gladnih. Broju gladnih doprinose oružani sukobi, ali i sama glad često je izvor konflikta koji vode ratu. Nesumnjivo je neophodno jače političko djelovanje u pravcu okončanja niza oružanih sukoba, veće finansijsko ulaganje za pomoć gladnim, kao i zaustavljanje klimatskih promjena u šta sve pored Ujedinjenih nacija moraju da se uključe i druge međunarodne organizacije, ali i svaka država pojedinačno. Posljednjem porastu gladi u svijetu posebno je doprinjela pandemija zbog koje bi se broj ekstremno siromašnih u svijetu samo u idućoj godini mogao povećati za 150 miliona od čega je procjena da će polovina biti djeca. Neke države poput Sirije nalaze se dramatičnom stanju uslijed rata, gladi i pandemije. Pored pandemije posljednjih godina rastao je intenzitet postojećih oružanih sukoba, kao i nastanak novih što je vodilo povećanju gladi, jer gdje je rat poljoprivreda je uništena, dolazi do izbjegličkih kriza tako da ne postoji infrastruktura i stanovništvo koje bi služilo proizvodnji hrane. Prema *Globalnom indeksu gladi* najugroženije su države Afrike južno od Sahare i države juga Azije, dok je najlošija situacija u Somaliji. Jako loše stanje je Srednjoafričkoj Republici, Čadu, Demokratskoj Republici Kongo, Madagaskaru i Jemenu. Prema pokazateljima *Globalnog indeksa gladi*, 47 država nema nikakvu šansu da do 2030. godine ostvare tzv. *niski stepen gladi*.

Ono što je zastrašujuće da godišnje od gladi umire više od 3 miliona ljudi što je veća cifra negu koju odnose brojni oružani sukobi, uz cifru od oko milijarde gladnih. Uz sve treba istaći da 2 milijarde ljudi u svijetu živi u uslovima prehrambene nesigurnosti. Jedna od procjena Organizacije za hranu i poljoprivredu jeste da je potrebno 44 milijarde američkih dolara da se obezbjedi hrana za sve gladne u svijetu što nije veliki iznos kada se uzme u obzir koliko se novca izdvaja za naoružavanje, oružane sukobe, te da je taj iznos realno ostvarljiv. Imamo

nesklad tako da smo bili u situacijama da se milijarde ulažu u bankarski sektor kako bi se pomoglo u periodu krize, a sa druge strane upravo te razvijene grupacije najviše su doprinjele globalnoj gladi i siromaštvu.

Problem gladi u jednoj državi može se posmatrat iz više uglova. Njemačka humanitarna organizacija *Pomoć gladnima svijeta (Welt Hunger Hilfe)* procjenjuje situaciju u nekoj državi na osnovu četiri indikatora. Prvi je udio onih ljudi u ukupnom stanovništvu koji ne mogu da pokriju svoju dnevnu kalorijsku potrebu. Drugi je udio djece ispod pet godina koja imaju nedovoljnu težinu u odnosu na rast. Treći indikator se odnosi na brojnost djece koja imaju manji rast u odnosu na prosječan rast u svojoj starosnoj grupi. Na kraju, u pokazatelje spada i smrtnost djece ispod pet godina. Uprkos napretku i najnovije brojke su strašne. Skoro 690 miliona ljudi u svijetu je neuhranjeno, 144 miliona djece ima usporen rast zbog neuhranjenosti, 47 miliona djece gladuje, dok 5,3 miliona djece umrlo je prije svog petog rođendana, često od posljedica neuhranjenosti. Podaci pokazuju i kako je više od 205 miliona djece mlađe od pet godina gladno ili je njihova težina značajno manja u odnosu na godine i visinu. Čak 45 % djece mlađe od pet godina umire zbog nedovoljnih količina hrane ili od gladi. Devet od deset djece čija je težina manja od odgovarajuće u odnosu na visinu ili starost, žive u Aziji ili Africi. Ujedno, troje od četvero pretilo djece, živi na ovim kontinentima. Razlog pretilosti na ovim područjima ukazuje na nezdravu ishranu. Podaci Organizacije za hranu i poljoprivredu pokazuju kako trudnice koje su suočene s glađu ili nezdravom ishranom, rađaju djecu smanjene težine, odnosno bebe čija je težina ispod 2,5 kilograma. Gotovo troje od desetero djece, prilikom rođenja ima težinu ispod 2,5 kilograma. Pored toga, 51,7 % djece rođene na afričkom kontinentu je ispod idealne težine prilikom rođenja. U Aziji ta stopa iznosi 23,1 %, a u Latinskoj Americi i na Karibima 7,7 %.

Posebno je teška situacija u Africi koja je kontinent kontrasta. Najveća nalazišta dijamanata i zlata nalaze se u Africi, koja je praktično neiscrpan izvor ruda. Međutim to je i kontinet siromaštva, ratova, bolesti, velike razlike bogatih i siromašnih i sa svim tim u vezi kontinent gladi (Jurišić, 1980: 80). Među glađu najpogođenijim državama, do čega su dovele prije svega nestašica, suše i ekonomske krize, nalazi se Centralnoafrička Republika. U ovoj državi, čak 53,6 % ukupne populacije nema pristup dovoljnim količinama hrane. Centralnoafričku Republiku prati Jemen, čije se 45,9 % stanovništva suočava s glađu. Kada je riječ o drugim zemljama, s glađu se bori 44,2 % stanovništva Čada, 38,1 % stanovništva Zambije, 34,9 % stanovništva Liberije i 34,4 % stanovništva Zimbabvea. U Aziji, nakon Jemena, najpogođeniji je Istočni Timor gdje 37,6 % stanovništva nema pristup dovoljnim količinama hrane, a slijedi Afganistan s 33,8 %. U Srednjoj Americi, stanje je najteže na Haitiju, gdje 34,7 % stanovništva ima problem sa glađu.

Dvije trećine ljudi na svijetu se ne hrani pravilno i dovoljno, porast broja stanovnika predstavlja veliki problem u budućnosti. Sa ovim problemom suočavaju se i suočice se ne samo nerazvijene države nego i srednerazvijene i visokorazvijene države. Posebno u nerazvijenim državama dolazi do demografske eksplozije u uslovima pada dohotka što će pored svih ostalih problema nesumnjivo voditi velikim problemima u obezbjeđenju prehrane (Kovačević, 2003: 304-305).

Sigurnost hrane jedna je od sedam glavnih prijetnji ljudskoj sigurnosti. Zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba, uključujući i potrebu za hranom, u samoj je osnovi koncepta ljudske sigurnosti (Zubak, 2015: 165). Na Svjetskom samitu o hrani 1996. godine iznijeta je sljedeća definicija sigurnosti hrane: „*Sigurnost hrane postoji kad svi ljudi u bilo koje doba imaju i fizički i ekonomski pristup dovoljnoj količini sigurne i nutritivne hrane koja zadovoljava njihove prehrambene potrebe koje traži zdrav i aktivan život*“. Definicija je široko postavljena i u njoj

osnovi jeste da se svim ljudima u svijetu treba obezbjediti dovoljna količina hrane, što je za sad ideal od koga je međunarodna zajednica daleko.

Ciljevi Organizacije za hranu i poljoprivredu

Začeci ideje o osnivanju svjetske organizacije za hranu i poljoprivredu sežu s kraja 19. i početka 20. vijeka, a prvi konkretan potez u tom smjeru učinio je 1905. godine kralj Italije, Viktor Emanuel III., kada je osnovan Međunarodni institut za poljoprivredu, koji je 1930. godine izdao prvi poljoprivredni propis u svijetu. Na podsticaj američkog predsjednika Frenklin D. Ruzvelta, u gradu Hot Springs, u saveznoj državi Virginiji, sazvana je 1943. godine konferencija o hrani i poljoprivredi na kojoj je dogovoreno osnivanje stalne organizacije ovog tipa. Organizacija za hranu i poljoprivredu specijalizovana je organizacija Ujedinjenih nacija poznatija je pod engleskim imenom *Food and Agriculture Organization* odnosno skraćenicom FAO. Osnovana je 16. oktobra 1945. godine u Kvebeku u Kanadi. Od 1951. godine njeno sjedište premješteno je u Rim u Italiji, gdje se i danas nalazi. Bosna i Hercegovina je članica Organizacije za hranu i poljoprivredu od 8. novembra 1993. godine. To je najbitnija međunarodna organizacija koja se bavi pitanjem hrane u svijetu, odnosno prevashodno borbom protiv gladi, tako da i njen moto glasi *Pomoći da se stvori svijet bez gladi*, te se datum njenog osnivanja obilježava kao svjetski dan hrane (Jerotijević, 2020). Bosna i Hercegovina je sukcesijom preuzela dva osnivačka i statusna akta i to: *Ustav Organizacije Ujedinjenih nacija za ishranu i poljoprivredu*, potpisan 16.10.1945. godine i *Anex II – Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu – Konvencija o privilegijama i imunitetima specijalizovanih agencija*, potpisan 29.11.1948. godine. Iz ovih akata može se utvrditi osnovna svrha Organizacije za hranu i poljoprivredu koja se odnosi na podizanje nivoa prehrane i životnog standarda ljudi, obezbjeđenje poboljšanja učinkovitosti proizvodnje i distribucije svih prehrambenih i poljoprivrednih proizvoda, poboljšanje stanja ruralnog stanovništva te doprinos rastućoj svjetskoj ekonomiji i obezbjeđenje čovječanstvu slobode od gladi. Ustav Organizacije za hranu i poljoprivredu ima 22 člana. Prvi člana uređuje funkcije Organizacije koje se odnose na prikupljanje, analizu, tumačenje i dijeljenje informacija vezanih uz prehranu, hranu i poljoprivredu. Pod poljoprivredom se podrazumijeva i ribarstvo, morski proizvodi, šumarstvo i primarni drveni proizvodi. Drugi člana uređuje članstvo i pridruženo članstvo, a treći i četvrti člana uređuju pitanje Konferencije i njenih funkcija. Konferencija određuje politiku Organizacije, odobrava njen budžet i obavlja druge poslove utvrđene Ustavom. Vijeće Organizacije uređeno je članom 5. Njega čini 49 članova država članica koje bira Konferencija, koji imaju trogodišnji mandat. Članom 7. Ustava određeno je da Generalni direktor predstavlja Organizaciju za hranu i poljoprivredu, te se bira od strane Konferencije na mandat od šest godina koji je obnovljiv.

Ciljevi Organizacije za hranu i poljoprivredu prije svega treba da se ostvare kroz pružanje pomoći državama u razvoju, te davanjem informacija o ishrani, hrani, poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu. Takođe Organizacija za hranu i poljoprivredu savjetuje vladine organizacije koje se bave prvenstveno pitanjima hrane i poljoprivrede i organizuje sastanke država na kojima se raspravlja o aktuelnim problemima vezanim za hranu u svijetu. Kao što njeno samo ime kaže njen glavni cilje jeste poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i ishrane u svijetu. U tom pravcu pravi planove kojim će se povećati poljoprivredna proizvodnja, planove za eksploataciju voda i šuma, uključena je u poslove poboljšanja kvaliteta i performansi sjemena, đubriva i pesticida koji su neophodni u poljoprivrednoj proizvodnji. Specifično je da Organizacija za hranu i poljoprivredu pokrovitelj izdavanja tematskog novca koji predstavlja jedan od načina finansiranja ove organizacije, ali i buđenja svijesti o problemima gladi u svijetu.

Zanimljivo je da je bivša Jugoslavija bila druga država u Evropi koja je izdala ovakav novac nakon Vatikana. Upravo Organizacija za hranu i poljoprivredu posebno je bila aktivna na prostoru Jugoslavije gdje je bila uključena naročito u poslove ribolova i konzervacije ribe i uopšte konverzacije hrane, povećanju izvoza hrane, eksploataciji šuma i njihovom ekonomičnom korišćenju (Sikora, 1994: 49-52).

Na čelu Organizacije za hranu i poljoprivredu nalazi se Konferencija država članica u kojoj su zastupljene sve države članice i Evropska unija. Ona bira Izvršno vijeće koje ima 49 članova. Konferencija se sastaje svake dvije godine kada određuje plan rada i budžet za naredne dvije godine. Izvršno vijeće ima mandat tri godine i djeluje kao privremeno upravo tijelo. Postoji i Generalni direktor koji je glavni administrativni službenik. Takođe u njenom sastavu postoje razni komiteti koji se bave pitanjima od finansija do sprovođenja konkretnih programa. Organizacije za hranu i poljoprivredu sastoji se od osam odjeljenja i to za poljoprivredu i zaštitu potrošača, za klimu, biodiverzitet, za zemljište i vode, za ekonomski i društveni razvoj, za ribarstvo i akvakulturu, za šumarstvo, za korporativne usluge i za tehničku saradnju i upravljanje programom. Organizacije za hranu i poljoprivredu 1994. godine ušala je u proces rekonstrukcije svog organizovanja i cilju decentralizacije poslova, pojednostavljenja procedura i smanjenja troškova, tako da su na godišnjem nivou smanjeni troškovi za 50 miliona američkih dolara.

Budžet redovnog programa Organizacije za hranu i poljoprivredu finansiraju njegovi članovi, kroz doprinose utvrđene na konferenciji Organizacije za hranu i poljoprivredu. Ovaj budžet pokriva osnovni tehnički rad, saradnju i partnerstva, uključujući Program tehničke saradnje, razmjenu znanja, politiku i zagovaranje, usmjeravanje i administraciju, upravljanje i sigurnost. Budžet FAO na godišnjem nivou iznosi oko jedne milijarde američkih dolara. Takođe postoje dobrovoljni prilozi koje daju članovi i drugi partneri

Ideja o formiranju međunarodne organizacije ovog tipa javila se krajem 19. vijeku na prostoru SAD, tako da je 1905. godine u osnovan Međunarodni institut za poljoprivredu u Rimu koji je funkcionisao do Drugog svjetskog rata. Predsjednik SAD Frenklin D. Ruzvelt sazvao je Konferenciju o hrani i poljoprivredi, koja je održana od 18. maja do 3. juna 1943. godine u u Hot Springsu, SAD, na kojoj su učestvovali predstavnicii 44 države. Jedan od glavnih motiva za sazivanje ove konferencije pored razvoja poljoprivrede uopšte bilo je pitanje rješavanje pitanja gladi i neuhranjenosti u svijetu. Konferencija je imala za rezultat da se formira međunarodna organizacija koja će se baviti pitanjima hrane i poljoprivrede što je postignuto 16. oktobra 1945. godine u gradu Kvebek, Kanada. Međunarodni institut za poljoprivredu službeno je raspušten 27. februara 1948. godine, a njegove funkcije, objekti i mandat prenijeti su na Organizaciju za hranu i poljoprivredu.

Organizacije za hranu i poljoprivredu na početku svog rada fokusirala se na istraživanja u oblasti poljoprivrede i hrane, kao i tehničku pomoć državam članicama u cilju jačanja poljoprivrede, ribarstva i šumarstva. Kasnije se njen rad usmjerio u pravcu razvoja žitarica visokog prinosa, poboljšanju uslova života i rada na selu u cilju njegove promocije i omasovljavanja, te radi povećanju izvoza poljoprivrednih proizvoda. Organizacija za hranu i poljoprivredu u pravcu tih ciljeva zajedno sa Generalnom skuštinom Ujedinjenih nacija 1961. godine osnovala je Svjetski program za hranu Ujedinjenih nacija (WFP), kao specijalizovanu agenciju Ujedinjenih nacija i najveću humanitarnu orgnizaciju koja isključivo pruža pomoć u hrani, te se na taj način bori protiv gladi i sigurnost ishrane. U prosjeku ova organizacija pruža pomoć u hrani za oko 90 miliona ljudi godišnje, od kojih su oko 58 miliona djeca.

Organizacija za hranu i poljoprivredu 1974. godine sazvala je prvi Svjetski samit o hrani koji je uzorkovala velika glad u Africi u tom periodu. Ustanovljeno je da i cilju fizičkog

i mentalnog razvoja i sposobnosti svi ljudi treba da budu „slobodni od gladi i neuhranjenosti“. Postavio se cilj da se taj problem riješi u toku jedne decenije. Naredni samit održan je 1996. godine i bavio se nedostacima postizanja postavljenih ciljeva koji su očigledni, kao i dalji rad na postizanju tih ciljeva uz uspostavljanje strateškog plana za eliminaciju gladi i neuhranjenosti u 21. vijeku.

Organizacija za hranu i poljoprivredu kao glavni cilj i prioritet i danas ima eliminaciju gladi, nesigurnosti hrane i pothranjenosti. U tom pravcu konstantno utiče na politike država da daju podršku u ovoj borbi. Takođe usmjerava se na osiguranje ažuriranih informacijama o gladi te na osnovu toga određivanje programa koji će biti pravi odgovor na taj problem. Preduzima mjere da se poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo učine produktivnijim, istovremeno osiguravajući da baza prirodnih resursa ne trpi u tom procesu. Poseban cilj jeste pomoć ruralnom stanovništvu prevashodno da se olakša život na selu i smanji siromaštvo. Takođe ova organizacija ima za cilj da pomogne državama da se pripreme za prirodne katastrofe i katastrofe uzrokovane ljudskim faktorom.

Specijalni program za sigurnost hrane Organizacije za hranu i poljoprivredu postavio je za cilj da umanjuje za polovinu broj gladnih u svijetu do 2015. godine. Kroz ovaj program djeluje u preko 100 država promovisući rješenja za eliminaciju gladi, neuhranjenosti i siromaštva. Organizacija za hranu i poljoprivredu je 1952. godine osnovala Međunarodnu konvenciju o zaštiti bilja putem koje treba da se bavi pitanjima borbe protiv štetočina i biljnih bolesti kako kultiviranih tako i divljih biljaka. Organizacija za hranu i poljoprivredu, Svjetski program za hranu Ujedinjenih nacija, Međunarodni fond za poljoprivredni razvoj i *Bioversity International* 2002. godine osnovali su Alijansu protiv gladi i neuhranjenosti, prvobitno kao Međunarodnu alijansu protiv gladi. Ona je proizašla upravo iz napora Organizacije za hranu i poljoprivredu da se prepolovi broj gladnih do 2015. godine.

Organizacija radi na rješavanju pitanja sigurnosti hrane kroz jačanje resursa i razmjene znanja i jačanje aktivnosti unutar država kao i na regionalnom i međunarodnom nivou. Kao globalno partnerstvo stvara globalne veze između lokalnih, regionalnih, nacionalnih i međunarodnih institucija koje dijele ciljeve borbe protiv gladi i neuhranjenosti. Povezuje inicijative za borbu protiv gladi povezujući vlade, organizacije Ujedinjenih nacija i nevladine organizacije zajedno kako bi se povećala učinkovitost kroz njihovo jedinstvo. Organizacija za hranu i poljoprivredu promovise veća ulaganja u poljoprivredu i ruralni razvoj pomažući zemljama u razvoju da identifikuju i formulišu održive poljoprivredne politike, programe i projekte. On mobilizuje sredstva od multilateralne institucija kao što su Svjetska banka, regionalne razvojne banke i međunarodni fondovi, kao i resurse Organizacije za hranu i poljoprivredu.

Jedan od strateških ciljeva Organizacije za hranu i poljoprivredu je održivo upravljanje svjetskim šumama. Odjel za šumarstvo radi na usklađivanju društvenih pitanja i pitanja životne okoline sa ekonomskim potrebama ruralnog stanovništva koje živi u šumskim područjima. Organizacija za hranu i poljoprivredu služi kao neutralan forum za politički dijalog, kao pouzdan izvor informacija o šumama i drveću i kao pružalac stručne tehničke pomoći i savjeta koji pomaže zemljama da razviju i implementiraju efikasne nacionalne programe šumarstva. Ona je i globalni centar za prikupljanje informacija o šumama i šumskim resursima. U saradnji sa zemljama članicama, provodi periodične globalne procjene šumskih resursa. Svake dvije godine objavljuje *Stanje svjetskih šuma*, veliki izvještaj koji pokriva trenutna i nova pitanja sa kojima se suočava sektor šumarstva. Svakih 6 godina od 1926. godine, Organizacija za hranu i poljoprivredu organizuje Svjetski kongres šumarstva. To je forum za razmjenu znanja i iskustva u vezi sa očuvanjem, upravljanjem i korištenjem svjetskih šuma, i pokriva pitanja kao

što su međunarodni dijalog, društveno-ekonomski i institucionalni aspekti, te šumarska politika. Odjel za šumarstvo Organizacije za hranu i poljoprivredu organizovan je u nekoliko grupa koje pokrivaju šumske ekosisteme cijelog svijeta.

Odjel za ribarstvo i akvakulturu Organizacije za hranu i poljoprivredu ima za cilj da obezbjedi se odgovorno i održivo korištenje resursa ribarstva i akvakulture kako bi se postiglo ljudsko blagostanje, sigurnost hrane i smanjenju siromaštva. Radi na jačanju globalnog upravljanja i menadžerskih i tehničkih kapaciteta članica i voditi izgradnji konsenzusa ka poboljšanom očuvanju i korištenju vodenih resursa. Treba da se obezbjedi održivo upravljanje i korištenje ribarstva i resursa akvakulture kroz normativne i operativne aktivnosti, bilo da se provode iz sjedišta ili sa terena (Lisac, 1960). Opšta komisija za ribarstvo Mediterana (*General Fisheries Commission for the Mediterranean – GFCM*) djeluje u okviru Organizacije za hranu i poljoprivredu. Osnovana je u skladu sa odredbama člana XIV Ustava Organizacije za hranu i poljoprivredu, Sporazumom za osnivanje Opšte komisije za ribarstvo Mediterana. Sporazum je odobren od strane Konferencije Organizacije za hranu i poljoprivredu 1949. godine i stupio je na snagu 1952. godine (Mitrović, 1967). Komisiju čine 24 države članice, zajedno sa Evropskom unijom. Ciljevi ove komisije su promovisanje razvoja, očuvanje, racionalno upravljanje i najbolje korištenje živih resursa, kao i održivi razvoj akvakulture na Mediteranu, Crnom moru i povezanim vodama. Članstvo je otvoreno kako za mediteranske obalne države i regionalne organizacije, tako i za države članice Ujedinjenih nacija čija plovila vrše ribolov u vodama Mediterana.⁵

Codex Alimentarius

Ciljevi Organizacije za hranu i poljoprivredu usmjereni su u pravcu povećanja proizvodnje hrane i ravnomjerne i pravedne raspodjele u svijetu, te obezbjeđenje sigurne hrane kako bi se povećao sveukupni životni standard ljudi u svim državama. Tako je Organizacija za hranu i poljoprivredu izradila tzv. *Codex Alimentarius* (Latinski “*Knjiga, propisi ili zbornik zakona o hrani*”) kojim se određuju međunarodni standardi za sigurnost prehrambenih proizvoda. To je skup međunarodno priznatih standarda, postupaka, smjernica i drugih preporuka koje se odnose na hranu, njenu proizvodnju i bezbjednost hrane. Za ovaj Kodeks nadležna je posebna Komisija Codex Alimentarius, osnovana od Organizacije za hranu i poljoprivredu 1961. godine, a takođe u njegovo sprovođenje uključena je Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) i Svjetska trgovinska organizacija (STO).

U 20. vijeku došlo je do velikih promjena u upotrebi i raspodjeli hrani, tako da se ona više nije upotrebljavala uglavnom tamo gdje se i proizvodi već se transportuje na velike udaljenosti te može da se čuva duži period. Zbog toga se javila potreba da se uspostave određeni standardi radi zaštite zdravlja ljudi odnosno standardi u pogledu bezbjednosti hrane. Kodeks je ustanovio standarde za sve vrste hrane, a sadrži posebne standarde koji se odnose na određene namirnice i opšte standarde koji se odnose na označavanje hrane, higijenu hrane, prehrambene aditive, pesticide u hrani, kao i pitanja sigurnosti hrane koja se dobija na savremene načine (DNK modifikovane biljke, DNK modifikovani organizami, alergeni).

⁵ Države članice: Albanija, Alžir, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Egipat, Francuska, Grčka, Izrael, Italija, Liban, Libija, Malta, Monako, Crna Gora, Maroko, Rumunija, Slovenija, Španija, Sirijska Arapska Republika, Tunis, Turska, Japan i Evropska unija. Države članice u neugovornom odnosu su: Bosna i Hercegovina, Gruzija i Ukrajina. Bosna i Hercegovina je postala neugovorna članica GFCM na 40. sjednici Komisije koja je održana u maju 2016. godine.

Međutim Kodeks uvodi određena ograničenja koja najčešće pogađaju nerazvijene države u pogledu izvoza hrane. Sa druge strane Kodeks za jedan od ciljeva ima da ograničenja budu takva da neće negativno uticati na manje i slabije proizvođače hrane. Kodeks treba da obezbjedi pravednu praksu u međunarodnoj trgovini hranom. Tako on sadrži smjernice za uvoz i izvoz hrane, kontrolu hrane, stvaranje sistema sertifikacije za hranu. Koristi se i u slučajevima međunarodnih sporova u pogledu trgovine hranom.

Postavlja se pitanje koliko su obavezni standardi koje uvodi ovaj Kodeks. Jedan stav je da u pogledu primjene Kodeksa postoji dobrovoljnost bez obzira na članstvo u Organizaciji za hranu i poljoprivredu ili bilo kojoj drugoj međunarodnoj organizaciji, te činjenicu da se prihvatio Kodeks. Takođe stav pristalica Kodeksa je da njegova upotreba ne isključuje upotrebu i drugih dokumenata iz ove oblasti u slučajevima međunarodnih sporova. Postoji i stav da je Kodeks prihvaćen od strane Svejske trgovinske organizacije kao glavni standard u slučaju međunarodnih sporova koji se odnose na hranu te kao takav njegova je primjena obavezna odnosno postupanje prema njemu odlučujuće.

Organizacije za hranu i poljoprivredu - stanje

Cilj Organizacije za hranu i poljoprivredu bio je da se do 2015. godine broj gladnih smanji na 400 miliona, ali taj broj je prešao milijardu. Godišnja izdvajanja država članica za potrebe ove organizacije iznose oko jedne milijarde dolara, od čega se samo trećina utroši za pomoć u projektima vezanim za hranu i poljoprivredu, a ostatak na troškove administracije ove organizacije.

Organizacija za hranu i poljoprivredu dugo je vremena kritikovana zbog načina realizacije svojih planova pomoći. Najčešće se kritikovalo slanje velikih količina besplatnih prehrambenih proizvoda u siromašne zemlje što je neizbježno dovelo do sloma lokalne proizvodnje i trgovine. U međuvremenu Organizacija za hranu i poljoprivredu promijenila je način realizacije svojih planova tako da se danas u većini slučajeva trudi kupovati i distribuirati lokalne proizvode. S druge strane, kritike idu i u pravcu da ova organizacija daje hranu siromašnima, ali ne pokušava riješiti probleme koji su doveli do nedostatka prehrambenih proizvoda u određenim zemljama kao što su kapitalizam, nedostatak infrastrukture, pretjerano crpljenje prirodnih resursa ili rat.

Javne kritike Organizacije za hranu i poljoprivredu naročito su intenzivirane 70-tih godina. Uslijed rastućeg nezadovoljstva radom Organizacije za hranu i poljoprivredu formirane su dvije nove međunarodne organizacije Svjetski savjet za hranu i Međunarodni fond za poljoprivredni razvoj. Tako da je do ranih osamdesetih postojalo je intenzivno rivalstvo među ovim organizacijama.

Sveobuhvatan program organizacione reforme i promjene započeo je 2008. godine nakon objavljivanja *Nezavisne eksterne evaluacije*. Restrukturiranje sjedišta i delegiranje donošenja odluka stvorili su ravniju strukturu koja je odgovornija i smanjila troškove. Došlo je do modernizacije i racionalizacije administrativnih i operativnih procesa. Poboľšani interni timski rad i bliža eksterna partnerstva zajedno sa nadogradnjom IT infrastrukture i većom autonomijom decentralizovanih kancelarija Organizacije za hranu i poljoprivredu sada omogućavaju da se brzo odgovori tamo gde su potrebe najveće. Kako je ova organizacija prvenstveno zasnovana na znanju, ulaganje u ljudske resurse je glavni prioritet. Uspostavljena je izgradnja kapaciteta uključujući program liderstva, rotaciju zaposlenih i novi program juniorskih profesionalaca. Individualno upravljanje učinkom, službenik za etiku i ombudsman

i nezavisna kancelarija za evaluaciju dizajnirani su da poboljšaju učinak kroz učenje i pojačan nadzor.

U januaru 2012. godine, generalni direktor Jose Graziano postupio je prema opredjeljenju datom tokom svoje kampanje da reformu Organizacije za hranu i poljoprivredu dovede do uspješnog i očekivanog završetka. Osim toga, novi generalni direktor je pomjerio fokus reformskog procesa na ostvarenje njegovih prednosti i uvođenje reforme u rad Organizacije. U julu 2020. Vijeće Organizacije za hranu i poljoprivredu je odobrilo niz mjera koje je predložio njegov generalni direktor Ku Dongju kako bi se organizacija modernizovala i učinila efikasnijom i djelotvornijom. Važan element u okviru odobrenih mjera je usvajanje „*fleksibilnije organizacijske strukture, s ciljem osiguravanja agilnosti, optimalne međusektorske saradnje i boljeg odgovora na novonastale potrebe i prioritete*“. Tokom proteklih 75 godina rada Organizacije za hranu i poljoprivredu nastali su novi pogledi na životnu sredinu i održivost. Danas pandemija COVID-19 pogoršava stanje, a sve veće su i klimatske promjene. Tako da se danas naglasak u radu ove organizacije stavlja na korištenje istraživačkih partnerstava, digitalizaciju i inovacije kako bi se pomoglo okončati glad i nehranjenost.

Organizacija za hranu i poljoprivredu se suočava i sa problemom konzumiranja nesigurnih namirnica. Samo u Africi svake godine se razboli 91 milion ljudi zbog konzumiranja nesigurnih namirnica, a stotine hiljada je smrtnih slučajeva. Procjenjuje se da se 600 miliona ljudi, gotovo jedan od 10 u svijetu, razboli nakon konzumiranja kontaminirane hrane, a 420.000 ih umre svake godine objavila je Svjetska zdravstvena organizacija (WHO).

U pojedinim državama vode se oružani sukobi, nema poljoprivredne proizvodnje, a prekinuta je dostava humanitarne pomoći, tako da je porast gladnih i iz tih razloga. Poljoprivrednici su spriječeni da obrađuju svoju zemlju uslijed ratnih dejstava u mnogim državama. Ratni sukobi pored nestašice hrane dovode do pogoršane situacije u zdravstvu, školstvu i dovode do raseljavanja stanovništva. Često da se pomogne je nemoguće zbog nesigurnosti da se dostavi humanitarna pomoć. Čak 60 % populacije koja je izložena gladi nalazi se u područjima koja su zahvaćena oružanim sukobima. Primjer takve situacije je Nigerija kao najveći proizvođač nafte u Africi koja se suočava sa humanitarnom katastrofom u pojedinim regijama. Uz sve to Nigerija je najveća ekonomija Afrike. Ukoliko se tome pridodaju izrazita rudna bogatstva ove države, onda je paradoksalno da u jednom dijelu ove države vlada glad, pa makar to bilo i zbog ratnih dešavanja. Postoje i drugi podaci koji ukazuju na to da Nigerija, na ovaj ili onaj način, nema koristi od svojih prirodnih resursa. Procjene iz 2015. godine pokazuju da je oko 36,4 % djece mlađe od pet godina u Nigeriji pothranjeno, dok je stopa smrtnosti iznosila 117,4 na svaku hiljadu stanovnika. Po ljestvici *Indeksa humanog razvoja* (HDI), kojom Ujedinjene nacije mjere kvalitet života u pojedinoj zemlji, Nigerija zauzima 152 mjesto od ukupno 188 država. Prema Globalnom indeksu gladi, Nigerija se nalazi na 92 mjestu među 104 države, prema podacima koje je objavila organizacija *Akcija protiv gladi*. Ovakvi paradoksi otvaraju vrata stalnim pitanjima o velikim prirodnim resursima pojedinih država, prije svega Afrike, u odnosu na veoma nizak nivo ljudskog razvoja i loše raspodjele bogatstva, što dovodi do velikog dispariteta na individualnom i regionalnom nivou (Torbica, 2012). Kao rezultat toga, javljaju se humanitarne katastrofe i glad, pogotovo ako se tome još pridodaju sukobi ili teški prirodni uslovi. Pored Organizacije za hranu i poljoprivredu i Ujedinjenih nacija u cijelini u rješavanje ovih problema treba da se aktivnije uključi cjelokupna međunarodna zajednica, a prije svega najrazvijenije države svijeta. Pitanje gladi je daleko kompleksnije pitanje koje uključuje rješavanje brojnih drugih pitanja počev od problema oružanih sukoba, iskorišćavanja prirodnih bogatstava, problema siromaštva i uspostavljanja socijalne pravde (Vujić, 2008).

Izvještaj iz 2020. godine koji su uradile Organizaciju za hranu i poljoprivredu, Organizacija za pomoć djeci (UNICEF), Svjetski program za hranu (WFP) i Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede (IFAD) upozorava da je blizu 9 % svjetske populacije 2019. godine bilo pothranjeno, te ističe porast broja gladnih i pored međunarodnih napora u borbi s tim problemom. Čak je 2 milijarde ljudi, odnosno 25,9 % stanovništva u svijetu suočilo se gladju ili nisu imali redovan pristup hrani ni dovoljno hrane u 2019. godini.

Prema izvještaju, većina gladnih u 2019. godini živi u Aziji (381 milion) i Africi (250 miliona). Pothranjenost je gora među ženama nego muškarcima te ovaj jaz raste. Osim toga, procjenjuje se da je u 2019. godini, 21,3 % (144,0 miliona) djece mlađe od pet godina zbog loše ishrane bilo zaostalo u razvoju, 6,9 % (47,0 miliona) doživjelo je gubitak težine, a 5,6 % (38,3 miliona) imalo prekomjernu težinu, dok je najmanje 340 miliona djece patilo od nedostatka mikrohranjivih sastojaka. Aktuelna pandemija otežala je predviđanja za ishranu i sigurnost hrane. Procjene sugerišu da bi se zbog ove pošasti moglo pridružiti još između 83 i 132 miliona ljudi onima koji su ugroženi glađu na godišnjem nivou. Svaki dan u prosjeku umire 21.000 ljudi zbog razloga koji se mogu povezati sa gladju, tako da možemo govoriti i svojevrsnoj pandemiji gladi koja je sve izraženija.

Ukupna svjetska proizvodnja hrane je dovoljno da podmiri potrebe svih ljudi na svijetu, ali hrana nije pravilno raspoređena. Organizacija za hranu i poljoprivredu naročito je putem mjera agrotehnike, odnosno mjera kojima se uvećava prinos po jedinici površine značajno unaprijedila poljoprivrednu proizvodnju. Tu spadaju razne mjere mehanizacije, hemizacije, melirizacije, genetskog inženjeringa itd. Ti napredci su se najviše primjetili u proizvodnji žitarica, a posebno pšenice, kukuruza i pirinča. Međutim te mjere su dovele i do socijalnih raslojavanja, velike primjene pesticida itd. Na svjetskom indeksu uhranjenosti, gdje je nula stanje bez gladi, a 100 potpuna glad, planeta je početkom milenijuma imala rezultat 28,2 – što je ukazivalo da je situacija bila ozbiljna. Danas, dvadeset godina kasnije, taj rezultat je mnogo bolji - 18,2 što ukazuje da bez obzira na sve kritike postoji napredak.

Ujedinjene nacije vremenom su proširivale svoje delovanja te se pored očuvanja svjetskog mira, zalažu i za smanjenje ekonomskih i socijalnih nejednakosti između razvijenih i nerazvijenih država svijeta. To podrazumjeva da se o prioritetima socijalnog razvoja ne odlučuje samo na nacionalnom nivou, odnosno napušta se tradicionalno načelo odlučivanja o isključivo nacionalno vođenom socijalnom razvoju. Veliku ulogu u tom pravcu imale su međunarodne organizacije među kojima svakako najveći značaj i ulogu imaju Ujedinjene nacije i njene specijalizovane organizacije sa nadnacionalnim predznakom. Ovakav pristup doprinjeo je afirmaciji socijalnog razvoja kao nezaobilaznog faktora u doprinosu poboljšanja života u najnerazvijenijim dijelovima svijeta i svim sferama ljudske egzistencije, a upravo jedna od takvih organizacija u okvirima Ujedinjenih nacija jeste Organizacija za hranu i poljoprivredu.

Organizacija za hranu i poljoprivredu - budućnost

Najveći broj gladnih upravo je u državama koje se oslanjaju na poljoprivredu. Takođe neke od država su sa velikim rudnim bogatstvima, ali se nalaze u totalnom siromaštvu. Primjer Gane države koja se oslanjala na rudarstvo prije svega ruda zlata. Došla je u stanje da 80 % njenog stanovništva živi s manje od dva američka dolara na dan, a samo 10 % dobiti ostaje u državi. To je slika svijeta koja mora da se mijenja. Vijekovima države sa najvećim prirodnim bogatstvima najviše su iskorišćavane, tako da se i danas veliki broj njih nalazi u stanju siromaštva.

Od 90-tih godina sve se češće ističe da efekat Organizacije za hranu i poljoprivredu u borbi protiv gladi je neznatan najviše zbog razloga velike administracije, neefikasnog rada i sve

većeg politizovanja. Otklanjanjem tih nedostataka u budućnosti ova organizacija može postići odgovarajuće rezultate. Takođe mora se otkloniti netransparentnost rada te se mora vratiti ideji prvobitno postavljenih ciljeva jer se stiče utisak da se udaljila od svog humanitarnog i razvojnog zadatka. Smatra se da ona kaska za drugim organizacijama Ujedinjenih nacija te ih mora dostići u svom radu u odnosu na uložena sredstva i njen rad.

Organizacija za hranu i poljoprivredu 2004. godine izradila je kontroverzni izvještaj pod nazivom „*Poljoprivredna biotehnologija: zadovoljavanje potreba siromašnih?*“, u kojem se tvrdi da "*poljoprivredna biotehnologija ima stvarni potencijal kao novo oruđe u ratu protiv gladi*". Kao odgovor na izvještaj, više od 650 organizacija iz cijelog svijeta potpisalo je otvoreno pismo u kojem kažu da je "*Organizacija za hranu i poljoprivredu prekršila svoju posvećenost civilnom društvu i ruralnim organizacijama*". U pismu se žalilo da organizacije koje zastupaju interese farmera nisu konsultovane, da je Organizacija za hranu i poljoprivredu stala na stranu biotehnoške industrije i shodno tome, da izvještaj pokreće ozbiljna pitanja o nezavisnosti i intelektualnom integritetu važne agencije Ujedinjenih nacija. Stvara se utisak da se ova organizacija teško prilagođava današnjem vremenu tako da njena reputacija opada i neophodne su sistematske reforme u budućnosti. Nesumnjivo da se danas Organizacija za hranu i poljoprivredu nalazi u svojevrsnoj programskoj i finansijskoj krizi te se teško prilagođava promjenama, međutim bez obzira na sve njene nedostatke da ova organizacija danas ne postoji bila bi potreba osnovati jednu ovakvu organizaciju. Što znači da se postojeća organizacija u budućnosti treba usmjeraviti u pravcu stvarnih potreba i ciljeva međunarodne zajednice u ovoj oblasti. Problemi vezani za hranu ne smiju da dovode do unapređenja politika koje su same dovele do krize hrane. Korporativni industrijski i energetske intenzivan model proizvodnje i potrošnje je osnova kontinuiranih kriza u čemu treba tražiti rješenje postojećih problema u vezi sa ishranom.

Tokom proteklih 75 godina, pogledi i rad Organizacije za hranu i poljoprivredu dobili su nove dimenzije. Kako pandemija COVID-19 pogoršava ranjivosti povezane sa sukobima i klimatskim promjenama, naglasak je stavljen na korištenje istraživačkih partnerstava, digitalizacije i inovacija kako bi se pomoglo okončati glad i pothranjenost. Povećana izgradnja kapaciteta za uzgoj biljaka u zemljama u razvoju ključna je za postizanje značajnih rezultata u smanjenju siromaštva i gladi i za preokretanje trenutnih zabrinjavajućih trendova. Oplemenjivanje biljaka je poznata nauka koja je sposobna da proširi genetičku bazu i bazu prilagodljivosti sistema usjeva, kombinovanjem konvencionalnih tehnika selekcije i modernih tehnologija. Od suštinske je važnosti spriječiti ponavljanje kriza kao što su rastuće cijene hrane i odgovoriti na rastuću potražnju za izvorima energije baziranim na usjevima.

U oktobru 2021. godine cijene hrane su dostigle vrhunac u poslednjih deset godina predvođene prije svega rastom cijena žitarica i biljnih ulja prema izvještaju Organizacije za hranu i poljoprivredu odnosno *Indeksu cijena hrane* Organizacije za hranu i poljoprivredu. Tada je zabilježen najveći indeks od 2011. godine i uzrokovan je pandemijom, a prevashodno zastojeom u žetvi i povećanom potražnjom. Organizacija za hranu i poljoprivredu u svijetu pandemija i kriza treba da nađe odgovore kako se boriti sa postojećim problemima i svim eventualnim koji mogu da se pojave kroz dijelotvorne i efikasne programe uz akciju cjelokupne međunarodne zajednice na čelu sa Organizacijom za hranu i poljoprivredu kao vodećom organizacijom u ovoj oblasti. Upravo do pandemije prema *Globalnom indeksu gladi* pokazao se izvjesni napredak, ali je on zaustavljen pojavom pandemije. Dotadašnji pomak je postignut zahvaljujući prvenstveno postavljenom cilju da se do 2030. godine svijet izbori sa problemom gladi.

Iako postoje određeni napredak u borbi protiv gladi, u pojedinim regijama stanje je kritično i postoji nazadak kao što su područja Afrika južno od Sahare i Južna Azija koje imaju najviše gladnih. Treba tražiti uzroke takvog stanja i raditi na njihovom rješavanju. To su prvenstveno stalne krize, konflikti, siromaštvo, nejednakost, loše zdravstveno stanje i posljedice klimatskih promjena. Države Afrike naročito su izložene stalnim konfliktima i klimatskim promjenama te pored Organizacije za hranu i poljoprivredu postoji potreba uključivanja cjelokupne međunarodne zajednice. Postoje i države koje su imale veliki problem sa gladju, ali su napravile veliki napredak. To su Nepal, Kamerun, Angola, Etiopija, Sijera Leone u kojima je loša situacija bila uzrokovana uglavnom građanskim ratovima koji su jedan od glavnih uzroka gladi u svijetu. Tako je u Nepal u ostvaren napredak investicijama u ekonomski razvoj, zdravstvo, u poljoprivredu što je dovelo i do smanjenja broja gladnih

Pandemija je imala i imaće posljedice ne samo po zdravlje ljudi već i dugoročne posljedice po ekonomije država, što će se odraziti i na broj gladnih. Pad ekonomije država dovešće do smanjenja dohotka što će uticati na sposobnost niza država na uvoz hrane. Organizacija za hranu i poljoprivredu procjenjuje da bi to moglo dovesti do novih 80 miliona slučajeva neuhranjenosti, a postoje procjene da bi pandemija sa svojim ekonomskim posljedicama mogla da udvostruči broj ljudi koju su ugroženi akutnim krizama u proizvodnji i snabdijevanju hranom.

Nastaje dilema da li su ekonomske posljedice antipandemijskih mjera teže od zdravstvenih posljedica virusa, odnosno *da li je lijek gori od bolesti*. "Zabrana kretanja je imala fatalne posljedice za milione ljudi koji rade u neformalnom sektoru. Preko noći su ostali bez prihoda, lokalne pijace su zatvorene, a poljoprivrednici sa malim posjedima nisu više mogli da obrađuju svoju zemlju. Kolika je šteta od pandemije u pogledu borbe protiv gladi razlikuje se od države do države, a neusmijivo najviše je pogodila siromašne države Afrike.

Cilj Organizacije za hranu i poljoprivredu da se iskorjenu glad do 2030. godine trenutno nije realan, niti međunarodna zajednica ide u tom pravcu imajući u vidu trenutno stanje i okolnosti u kojim se nalazi. Neusmijivo napredak postoji ali je prespor. Prema sadašnjim okolnostima do 2030. godine 37 država neće dostići nizak nivo na *Globalnom indeksu gladi*, a uz to nisu uračunate i posljedice koje će proizvesti pandemija. Prema ovom izvještaju broj gladnih u odnosu na poslednji izvještaj povećao se za 161 milion ljudi što ukazuje da je to trenutno najveći problem međunarodne zajednice. Uz pandemiju u mnogim državama uzrok gladi je rat, ekstremne klimatske prilike, suše i poplave. U tim državama ljudi kao da nemaju budućnost. Svijet ide u pravcu najvećih tehnoloških dostignuća kao što su letovi turista na mjesec, dok sa druge strane milioni ljudi gladuju. Ujedinjene nacije pozvale su razvijene države da pomognu siromašnim prije svega kako bi se pomoglo da se otklone posljedice pandemije. U ovoj akciji pored Organizacije za hranu i poljoprivredu naročito je uključena Svjetska organizacija za pomoć djeci (UNICEF) i Svjetska zdravstvena organizacija (WHO).

Decenijama postojao je pad u broju gladnih, ali u vremenu kada se smatralo da će se postići najveći rezultati krenuo je rast od 2015. godine, tako postavljeni cilj međunarodne zajednice da se izbori sa gladju, u sadašnjim okolnostima, a naročito uslijed pandemije je neostvariv. Neophodna je veća pomoć poljoprivredama nerazvijenih država, a procjena Organizacije za hranu i poljoprivredu je da godišnje treba da se izdvoji oko 50 milijardi američkih dolara za te svrhe. Pravo na ishranu može se smatrati osnovnim pravom čovjeka jer bez njega sva druga ljudska prava nemaju smisla. Do 2050. godine planeta bi mogla da ima 9,1 milijardi stanovnika, zbog čega će proizvodnja hrane morati da se poveća za 70%, za šta će biti potrebne značajnije promjene. Neophodna je konkretnija akcija Organizacije za hranu i poljoprivredu koja će dugoročno dovesti da smanjenja gladi i stvaranja prehambrene sigurnosti

u svijetu. To treba da budu dugoročni programi za razvoj ruralnog svijeta koji će se zasnivati na ciljanim ulaganjima u infrastrukturu i osposobljavanju i jačanju uloge glavnih činioca u poljoprivredi. S jedne su strane potrebne političke inicijative kako bi se okončali ratni sukobi širom svijeta, a s druge strane potrebni su i finansijski naponi za suzbijanje akutne gladi. Osim toga, potrebni su obavezujući međunarodni sporazumi za borbu protiv klimatskih promjena.

Dvije trećine ljudi na svijetu se ne hrani pravilno i dovoljno, porast broja stanovnika predstavlja veliki problem u budućnosti. Sa ovim problemom suočavaju se i suočice se ne samo nerazvijene države nego i srednerazvijene i visokorazvijene države. Posebno u nerazvijenim državama dolazi do demografske eksplozije u uslovima pada dohotka što će pored svih ostalih problema nesumnjivo voditi velikim problemima u obezbjeđenju prehrane (Kovačević, 2003: 304-305).

Neophodna su veća ulaganja u poljoprivredu, prije svega da se zaštite najsiromašniji i najugroženiji. Ukoliko poljoprivrednici nemaju pristup poljima iz nekih razloga kao što su oružani sukobi, mjere u borbi protiv pandemije, nemaju sredstava za kupovinu sjemena ili pristup istim, kao i drugim inputima u poljoprivrednoj proizvodnji, proizvodnja će opasti, pored ljudi od usjeva zavise i životinje koje mogu da uginu. Zbog takve situacije biće manjak hrane kako u ruralnim, tako i u urbanim područjima. Posebno je bitno da se pravovremeno pruži neophodna pomoć jer kasnije akcije mogu biti bez efekta.

Neophodno je smanjiti izvozna ograničenja i uvozne namete. U tome uz Organizaciju za hranu i poljoprivredu moraju da se uključe svjetski stručnjaci i interesne grupe kako bi se našao način za pomoć ugroženim državama i održivo rješenje za krizu hrane kroz identifikovanje politika, strategija i programa potrebnih za obezbjeđenje hrane za cjelokupno svjetsko stanovništvo u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom razdoblju.

Zaključak

Svjedoci smo stalnog rasta cijena i sve lošijeg kvaliteta hrane. Koliko god civilizacijski napredovali nesumnjivo glad je i dalje jedan od najvećih problema današnje međunarodne zajednice. Pored rasta cijena hrane rastu cijene i sjemena i đubriva koji su neophodni za proizvodnju. Organizacija za hranu i poljoprivredu i u tom pravcu preduzima korake kako bi se poljoprivrednicima obezbjedila neophodna logistika za proizvodnju, ali i podstiče vlade država da preduzimaju mjere u tom pravcu. Za te inicijative potrebna je ne samo finansijska nego i politička pomoć.

Neophodno je brzo regovanje i jedinstvo svih država svijeta u borbi protiv gladi. Nesumnjivo u međunarodnoj zajednici postoji kriza koja je vezana za nestašicu hrane, odnosno porast njenih cijena, nedostupnost svim ljudima jednako i onoliko koliko su njihove životne potrebe. To se može savladati samo zajedničkim djelovanjem i saradnjom razvijenih i nerazvijenih naročito putem Organizacije za hranu i poljoprivredu kao jednog neutralnog međunarodnog foruma. Ova kriza predstavlja opasnost za raspad čitavih društava i može da proizvede ili unaprijedi druge krize naročito one koje su vezane za epidemije bolesti i privrednu propast. Postoje stavovi prema kojim se mora udvostručiti proizvodnja hrane na planeti za šta će biti potrebni veliki naponi cjelokupne međunarodne zajednice.

Bogate države treba više da se uključe u rješavanje problema gladi u svijetu, što je zvanični stav Organizacije za hranu i poljoprivredu. Često proizvodnja hrane zavisi od strane same politike, tako da određene države štite sopstvenu poljoprivrednu proizvodnju visokim

carinama ili subvencijama, što ide na štetu poljoprivrede manje razvijenih država. Imamo ogroman disbalans, sa jedne strane postoje države u kojima se hrana rasipa, postoji ogroman višak, sa druge strane imamo više od milijardu gladnih na planeti.

Razvijene države svojim postupcima utiču na promjenu klime što se najviše održava na države sa najvećim brojem gladnih. Hrane ima dovoljno samo je neophodno da se pravilno raspoređi. Države su ovladale takvim znanjem i tehnologijama da je nedopustivo da postoje ljudi koji umiru od gladi, ali nažalost to nije više samo drama nekih afričkih država nego država i na razvijenim kontinentima pa i u samoj Bosni i Hercegovini. Organizacija za hranu i poljoprivredu nije svemoguća i ne može da dopre do svakog pojedinca zato je potrebno jače uključivanje vlada država u ovaj problem, ali i rad na razvoju svijesti pomoći drugima sve do uključivanja i samog pojedinca u ovu borbu. Određenim političkim elitama odgovara stanje siromaštva i gladi jer stvara se utisak da je nemoćnim pojedincem lakše manipulirati. Iz ovog možemo zaključiti da je problem gladi sa kojim se bori Organizacija za hranu i poljoprivredu problem koji ima i političke uzroke u čemu i treba tražiti njegove rješenje.

Važno je naglasiti da je glad bitan faktor ljudske i međunarodne sigurnosti jer nedostatak adekvatne prehrane služi kao akcelerator sukoba, ali je glad i jedna od strašnih posljedica ratnih razaranja. Predviđanja ukazuju na povećanje broja stanovnika, naročito u državama u razvoju koje su najviše pogođene ratom i glađu. I klimatske promjene dovest će do porasta cijena hrane što će dodatno uticati i na pogoršanje sigurnosne situacije. Ove prijetnje predstavljaju veliki izazov za međunarodnu zajednicu, a samim tim i za međunarodnu sigurnost.

Organizacija za hranu i poljoprivredu je jako važna međunarodna organizacija ali koja nije imala velikog efekta jer broj gladnih se konstantno povećava. To je organizacija sa velikim potencijalom i humano postavljenim ciljevima. Samiti Organizacije za hranu i poljoprivredu koji se održavaju svakih nekoliko godina imaju veliku medijsku pažnju, ali ne postignu se njihovim radom veći rezultati. Organizacija za hranu i poljoprivredu pored svih svojih nedostataka i neuspjeha je nezamjenjiva organizacija čije postojanje ima veliki značaj.

Literatura

- Dragičević, O. (2016). Savremeni trendovi međunarodne ekonomske nejednakosti. *Politička misao*, 53 (2). 31-63.
- Jerotijević, D., Miličković, M., Kostić, A. (2020). Stavovi međunarodnih organizacija na suzbijanju siromaštva i nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 10 (2). 413-430.
- Jurišić, M. (1980). Afrika danas (1). *Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija*, 20 (1). 77-93.
- Kovačević, B. (2003). Problematika proizvodnje hrane i glad u svijetu. *Ekonomski pregled*, 54 (3-4). 299-323.
- Lisac, H. (1960). Aktivnost organizacije FAO na polju ribarstva. *Croatian Journal of Fisheries: Ribarstvo*, 15 (1). 22-24.
- Mitrović, V., Janković, D. (1967). Seminar FAO i vlade SSSR-a: Istraživački rad u slatkovodnom ribarstvu, gazdovanje i uzgoj riba. *Croatian Journal of Fisheries : Ribarstvo*, 22 (4). 104-108.
- Sikora, I. (1994). Organizacija FAO sjemenskog programa. *Sjemenarstvo*, 11 (1-2). 49-57.
- Torbica, N. (2012). Utjecaj evropske kolonizacije na afričko društvo I kulturu, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 4 (4). 59-65.
- Vujić, T. (2008). *Glad plaši svijet*. Beograd: Politika.
- Zubak, J. (2015). Ljudska sigurnost: Sigurnost hrane i glad kao dimenzije međunarodne sigurnosti. *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 18 (36). 163-179.

PRAVILNA I ZDRAVA ISHRANA KOD ŠKOLSKE DJECE

Sažetak

Pravilna ishrana je najbolja zdravstvena metoda i način prevencije mnogih oboljenja koju provodi svaki pojedinac, stvarajući temelj optimalnog zdravlja i zdravog načina života te je zbog toga najbolje jesti pametno. Pravilnom ishranom mogu se spriječiti bolesti srca i krvnog pritiska, moždani udari i dijabetes - vodeća oboljenja kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini. Medicina budućnosti bit će više posvećena promociji zdravlja nego liječenju bolesti. Čovjekovo zdravlje, kreativnost, efikasnost i raspoloženje direktno su uslovljeni načinom ishrane koji svakodnevno primjenjuje. Zdrava ishrana u porodici omogućava mnogo pravilniji fizički i duhovni razvoj djece i više radosti i ljubavi u međusobnoj komunikaciji i zajedničkom životu. Zdrava ishrana temelji se na uravnoteženom unosu hranljivih materija.

Ključne riječi: pravilna ishrana, zdravlje, razvoj djece.

Summary

A correct diet is the best health method and way to prevent many health problems with which many individuals live with. It lays the optimal health routine and lifestyle path for a long and healthy life. It is because of this that having a smart diet is necessary. With a correct diet many diseases can be prevented such as heart diseases, blood pressure, strokes and diabetes. People's health, creativity, efficiency and mood have a direct link with what we eat every day. A healthy diet in the family household allows for a more healthy physical and spiritual development within children and brings more happiness and love within mutual communication and common life. A healthy diet is based on a balanced intake of nutrients.

Key terms: correct diet, health, child development.

¹JU OŠ "Pazar" Tuzla

UVOD

U svakoj školi je potrebno unapređenja zdravlja i promocija zdravih navika u ishrani djece. Kada govorimo o pravilnoj strukturi i ranoj ishrani vrlo bitne su tri stvari, a to su pravilan izbor namirnica, pravilno uobročavanje i pravilna priprema hrane.

Dijete koje preskoči doručak, i prvi obrok mu je oko podne, imaće pad koncentracije i energije zbog pada šećera u krvi, za razliku od djece koja imaju redovan doručak.

Svako dijete je specifično. Kada je u pitanju zdrava ishrana roditeljska „muka“ je univerzalna. Životne navike djeca treba da usvajaju kako kod kuće, tako i u školi.

Ishrana je, bez svake sumnje, činilac koji najviše utiče na zdravlje, jer se čin unošenja hrane konstantno ponavlja tokom cijelog našeg života. Ishrana je povezana sa voljnim i svjesnim činom. Ona zavisi od slobodne volje pojedinca. Neophodno je duboko untrašnje ubjeđenje da bi se loše navike u ishrani zamijenile zdravijim.

Zakon kvantiteta zdrave ishrane znači da količina unijetih namirnica treba da zadovolji potrebe organizma u pogledu energije i supstanci neophodnih za rast, za održavanje tkiva i organa. Pravilna ishrana omogućava nam da ostvarimo sljedeće funkcije: rast, reprodukciju, posao, mentalne aktivnosti, ujednačenu tjelesnu težinu.

Zakon kvaliteta hrane predstavlja takav režim ishrane da on mora biti kompletan i raznovrstan po svom sastavu, obezbjeđujući organizmu sve neophodne sastojke: ugljene hidrate (glicide), masti (lipide), proteine (protide), vitamine, minerale, vodu, biljna vlakna.

Anketa provedena u razredima razredne i predmetne nastave

- 1. razred – 11 učenika
- 2. razred – 17 učenika
- 3. razred – 10 učenika
- 4. razred – 23 učenika
- 5. razred – 28 učenika
- 6. razred – 16 učenika
- 7. razred – 16 učenika
- 8.razred – 10 učenika

Ukupno 131 učenik je sudjelovao u anketi.

Tokom 1.mjeseca u sklopu integrirane nastave provedeno je istraživanje o zdravoj prehrani.

Tome su se priključili i razrednici kroz satove odjeljenskih zajednica sa temom o zdravoj prehrani.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi odnos djece prema zdravoj ishrani. Takođe, cilj je i utvrditi koliko djece konzumiraju zdravu hranu i njihove stavove o raznolikoj ishrani.

Ispitanici i metode

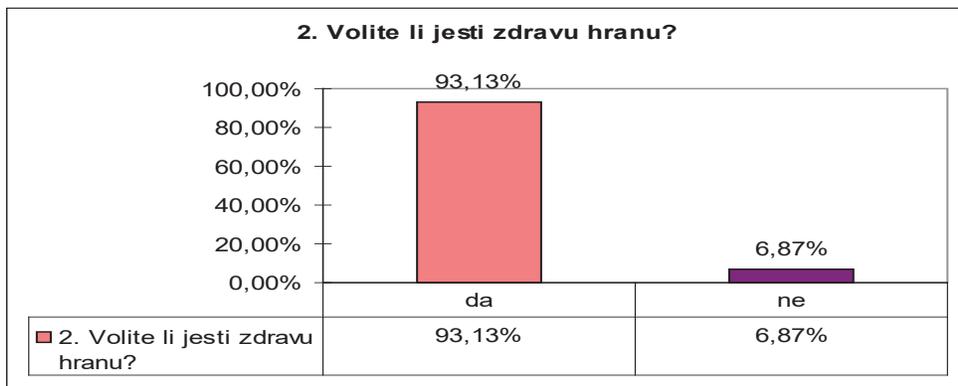
Za ispitivanje je upotrijebljen anonimni anketni upitnik koji se sastojao od jedanaest pitanja.

Ukupan broj ispitanika bio je 131, a to su bili učenici od prvog do devetog razreda devetogodišnje osnovne škole. Podaci su prikazani u grafikonima.

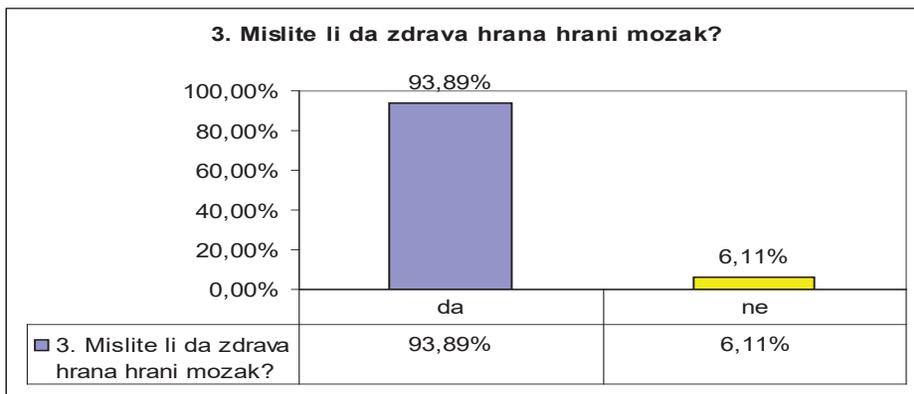
REZULTATI

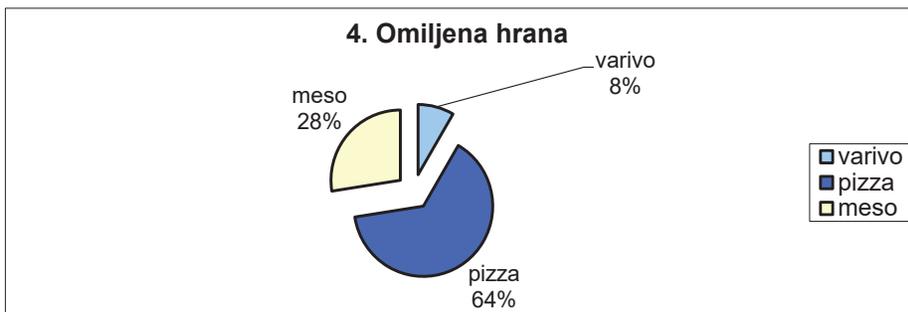
Grafikon 1.

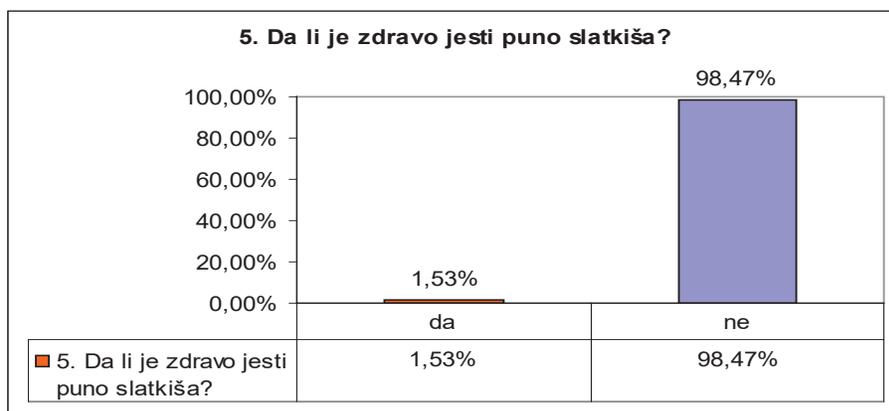
Grafikon 2.

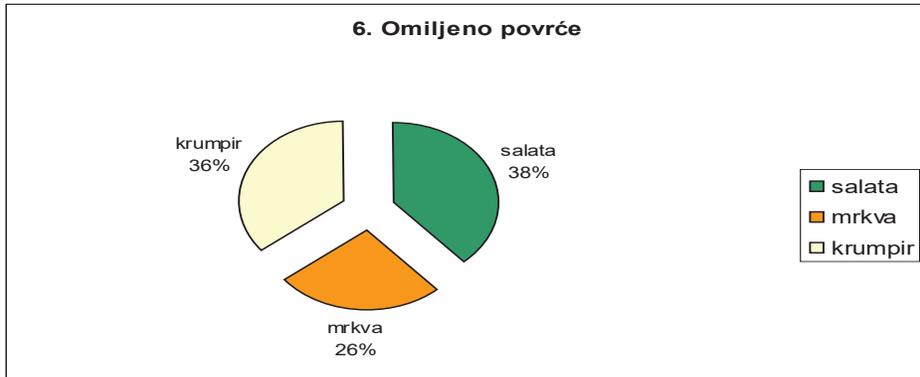
Grafikon 3.

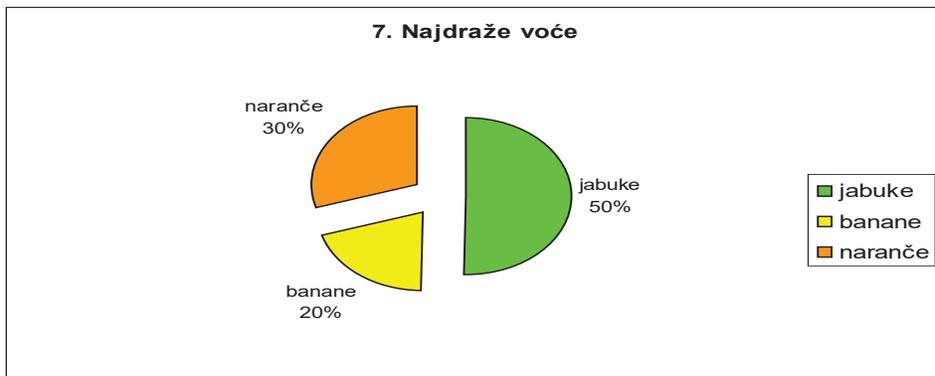
Grafikon 4.

Grafikon 5.

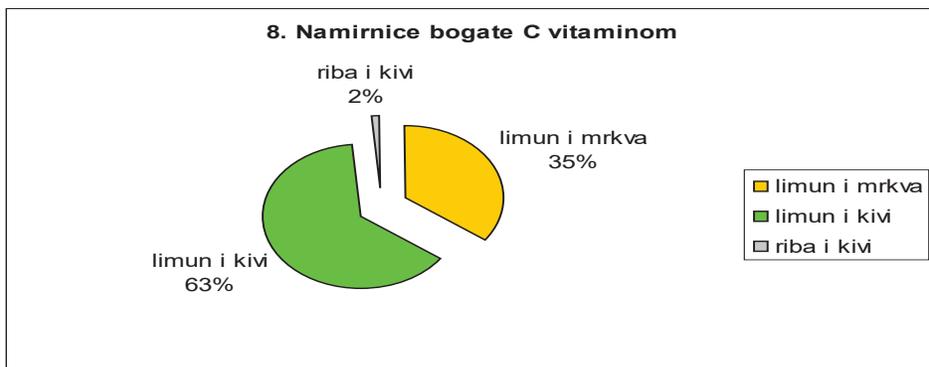

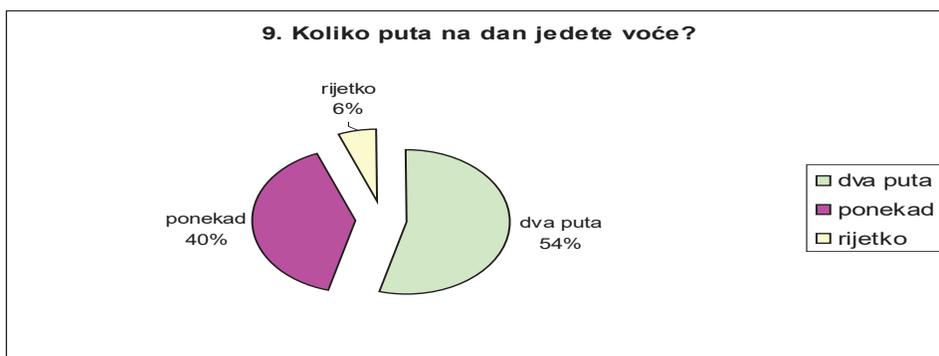
Grafikon 6.

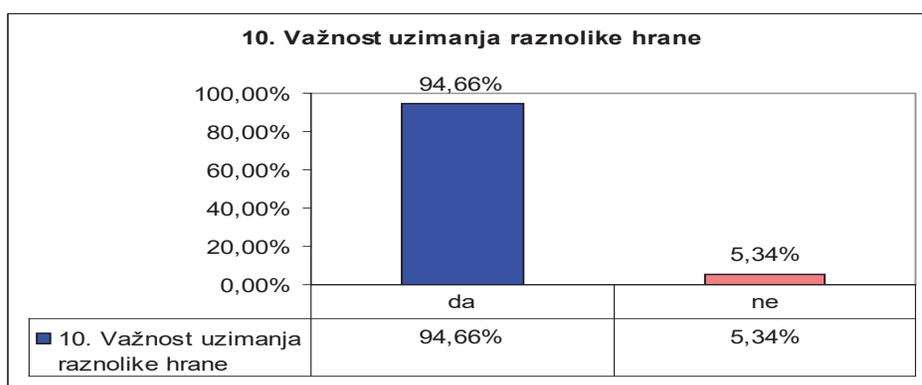
Grafikon 7.

Grafikon 8.

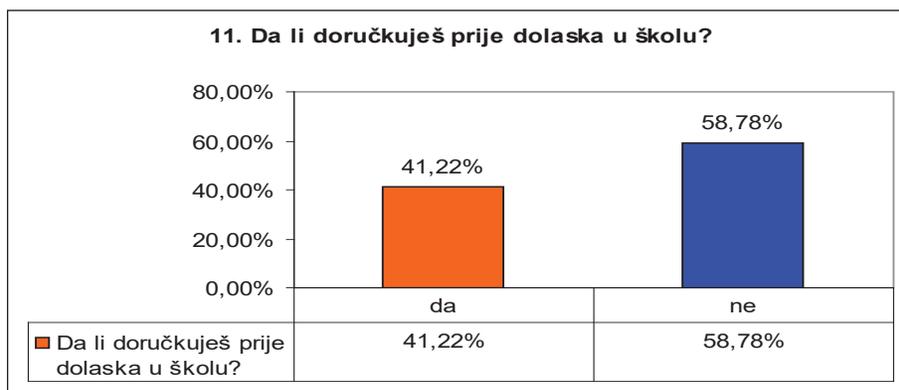

Grafikon 9.

Grafikon 10.

Grafikon 11.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U istraživanju je učestvovao 131 učenik. Zadatak je bio da odgovore na pitanja o zdravoj ishrani.

Nakon provedene ankete učenika 1.-8. razreda o zdravoj prehrani vidljivo je da učenici dosta toga znaju o zdravoj prehrani.

1. Veliki broj učenika uzima 5 obroka, čak 63%.
2. 93,10 % učenika voli jesti zdravu hranu.
3. 93,89 % učenika misli da zdrava hrana hrani mozak.
4. Omiljena hrana učenicima je pica 65%, a samo 8% voli varivo.
5. 98,47 %učenika misli da nije zdravo jesti slatkiše što je pozitivno kao zaključak.
6. Omiljeno povrće učenicima je salata 38%.
7. Omiljeno voće učenicima je jabuka 50%.
8. Učenici smatraju da su vitaminom C najviše bogate namirnice kivi i limun, dakle, njih 63% je tog mišljenja.
9. Učenici jedu najviše dva puta dnevno voće njih 54%, a 40% ponekad i 6% rijetko.
10. Važnost raznolikog uzimanja hrane poštuje 94,66% učenika, a samo 5,94 ne smatra da je važna raznolika ishrana.
11. 58,78% učenika ne doručkuje prije škole, a 41,22 % doručkuje. Dakle, potrebno je posvetiti veću pažnju i edukovati djecu o važnosti doručka.

ZAKLJUČAK

Iako je svako dijete specifično, kada je u pitanju zdrava ishrana roditeljska „muka“ je univerzalna i svi su složni da je potreban ovakav, širi pristup odgoju, tako da djeca zdrave životne navike usvajaju kako kod kuće, tako i u školi, jer je upravo učionica mjesto gdje se pozitivno ponašanje kod djece njeguje i razvija.

Vrlo je važno da dijete ne preskače obroke jer su oni vrlo bitni u njegovom pravilnom rastu i razvoju. Dijete koje preskoči doručak, i prvi obrok mu je oko podne, imaće pad koncentracije i energije zbog pada šećera u krvi, za razliku od djece koja imaju redovan doručak.

Ishrana je povezana sa voljnim i svjesnim činom. Ona zavisi od slobodne volje pojedinca. Zbog toga je neophodno duboko unutrašnje ubjeđenje da bi se loše navike u ishrani zamijenile zdravijim.

LITERATURA

Knjige:

1. Alibabić V., Mujić, I.: Pravilna prehrana i zdravlje, Veleučilište u Rijeci, Rijeka, 2016.
2. Hobbs, H. S.: Living Vegetarian For Dummies, Wiley Publishing, Inc., Indianapolis, 2010.
3. Miljković, D., M.: Razgovori sa zrcalom, psihologija samopouzdanja, IEP d.o.o., Zagreb, 2012.
4. Sparvhawk, J.: Body image and the media: The media's influence on body image, University of Wisconsin- Stout, Wiconsin, 2003. 79
5. Stipančić, G., Žaja, O., Jureša, V.: Debljina i poremećaji u jedenju- lice i naličje istog problema, Sveučilište u Zagrebu- Medicinski fakultet, Zagreb, 2014.
6. Šupe, A.: Istine i laži o hrani, 5.izdanje, Tragom j.d.o.o., Šibenik, 2016.
7. Trebješanin, Ž., Lalović, Z.: Pojedinaac u grupi, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011.

Internetski izvori:

1. Batur, I., Ljubičić Srdelić, D.: Samopoštovanje, samopuzdanje i mentalno zdravlje, <http://mentalnozdravlje.com.hr/samopostovanje-samopouzdanje-i-mentalnozdravlje/> (02.04.2020.)
2. Bulajić-Stepanović, J.: Negativna slika o sebi, PharmaMedica, <https://www.pharmamedica.rs/iz-ugla-psihologa/negativna-slika-o-sebi/> (03.04.2020.)
4. Da li će biljni burgeri uskoro zameniti one od mesa?, Agroprofit, <https://www.agroklub.rs/prehrambena-industrija/da-li-ce-biljni-burgeri-uskorozameniti-one-od-mesa/53445/> (20.04.2020.)
3. Dijeta, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15137> (30.03.2020.)
4. Granić, M.: Poremećaji u prehrani- vrste, simptomi, liječenje, Kreni zdravo, <https://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/psihologija/poremecaji-u-prehrani-vrstesimptomi-i-lijecenje> (28.03.2020.)
5. Katana, E.: Prava istina o dijetama: Evo koje daju rezultate, a koje treba izbjegavati, tportal.hr, <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/prava-istina-o-dijetamaevo-koje-daju-rezultate-a-koje-treba-izbjegavati-20200110> (30.03.2020.)
6. Martinović, R.: Podsvijesna manipulacija mase-pročitajte kako nam mediji peru mozak, Večernji List, <https://blog.vecernji.hr/ratko-martinovic/podsvjesnamanipulacija-mase-procitajte-kako-nam-mediji-peru-mozak-3947> (17.04.2020.)
7. Mediteranska prehrana - ukusna, a tako zdrava, Vitaminoteka, <https://vitamini.hr/hrana-i-zivot/mediteranska-prehrana-ukusna-a-tako-zdrava-13364/> (27.03.2020)
8. Prehrambeni trendovi: Šta ćemo najviše jesti u 2020.?, Agroprofit, <http://agroprofit.com/prehrambeni-trendovi-sta-emo-najvise-jesti-u-2020/> (20.04.2020.)
9. Što je zapravo zdrava prehrana?, Saliva Kornati, <https://kadulja.com/zdravlje/stoje-zapravo-zdrava-prehrana/> (26.03.2020.)

HRANA KROZ MATEMATIČKU I JEZIČNU PRIZMU

Sažetak

Rad prikazuje na koje se načine hrana može promatrati iz matematičke i jezične prizme. Prilikom pripreme hrane važno je znati čitati recepte. U receptima se nalaze jela različitih naziva i različita porijekla. Budući da recepti donose jela specifična za određene dijelove svijeta, tomu su prilagođeni nazivi jela i oznake za mjerne jedinice u receptima. Recepti će se promatrati iz matematičke perspektive upravo kroz mjerne jedinice i zapis decimalnih brojeva, a iz jezične perspektive kroz nazive jela. Mjerne su jedinice u Republici Hrvatskoj definirane zakonskim propisima, ali i propisima u pravopisnim priručnicima i jezičnim savjetnicima te su usklađene s Međunarodnom organizacijom za standardizaciju (ISO). Osim zapisa mjernih jedinica i decimalnih brojeva, rad će prikazati koje jezične savjete donose jezični savjetnici o tome kako pisati egzotizme.

Cljučne riječi: recept, matematika, mjerne jedinice, pravopis, ISO, egzotizmi

FOOD THROUGH MATHEMATICAL AND LINGUISTIC PRISM

Abstract

The paper shows the ways in which food can be viewed from a mathematical and linguistic prism. When preparing food, it is important to know how to read recipes. In recipes there are dishes that differ in names and their origins. Since recipes bring dishes specific to different parts of the world, the names of the dishes and the labels of the units of measurement used in them have been adapted accordingly. From a mathematical perspective, recipes will be viewed through comparison of units of measurement and decimal numbers writing rules, and from a linguistic perspective through the names of dishes. Units of measurement in the Republic of Croatia are defined by legal regulations and regulations in spelling and linguistic manuals, but also brought to line with the International Organization for Standardization (ISO) requirements. In addition to units of measurement and decimal number writing, the paper will show the language tips on how to write loanwords according to linguistic manuals.

Key words: recipe, mathematics, units of measurement, spelling, ISO, loanwords

Uvod

Kuhanje je kao dio naše svakodnevice utkano u obiteljske rituale, narodne običaje, pa time i kulturu čovjeka. Priprema hrane na odgovarajući način utječe na kvalitetu i sigurnost hrane. Kako bismo postigli kvalitetu i sigurnost hrane, potrebno je razumjeti načine pripreme hrane i sl. Neke se namirnice ne smiju kombinirati jedna s drugom jer njihova kombinacija

¹ III. gimnazija Osijek, Kamila Firingera 14, 31000 Osijek, Republika Hrvatska, mirta.vujnovac@gmail.com

² Škola primijenjene umjetnosti i dizajna Osijek, Drinska 12, 31000 Osijek, Republika Hrvatska, vmiskic@gmail.com

može izazvati neželjene posljedice. Hrana koju svakodnevno unosimo treba zadovoljiti sve nutritivne i kalorijske potrebe čovjeka, u skladu s njegovim stilom i načinom života. Proces pripreme hrane nije uvijek jednostavan, zahtijeva od kuhara razne vještine i teorijska znanja, kreativnost i dobar osjećaj za obradu namirnica. U ovome će se radu interdisciplinarno, s jezične i matematičke strane, analizirati dijelovi recepata preuzetih iz kuharica koji se tiču matematičkih oznaka te naziva jela.

Recept

Recept je formula koja povezuje sastojke i popis uputa za pripremu hrane. Rabi se za kontrolu kvalitete, količine i troškova hrane u poslu s hranom. Leksem recept višeznačnica je čije je jedno od značenja uputa za pripremanje nekog jela, smjese itd. (Anić et. al., 2002: 142), odnosno, recept je naputak za sastav i način proizvodnje nekog jela (Klaić, 2002: 1138). Recept, kao tekstna vrsta pripada upućivačkim tj. instruktivnim tekstovima (Dujmović Markusi – Španjić, 2020: 8) jer daje uputu kako napraviti neko jelo. Složenost recepta ovisit će o brojnim faktorima - o autoru recepta, o ciljevima koje kuhar stavlja pred sebe, njegovu iskustvu, tehničkoj zahtjevnosti jela. Primjerice, iskusni kuhar može trebati recept sa samo nekoliko detalja, dok kuhar početnik može trebati više informacija o sastojcima, koracima pripreme, vremenu i temperaturi kuhanja, vizualnim naznakama i zahtjevima opreme. Informacije mogu uključivati sastojke, korake pripreme, kuhinjske bilješke i ručno nacrtane prezentacije tanjura.

Mnogo je varijabli uključenih u proces kuhanja, a nijedan recept nije siguran. Sastojci često nisu ujednačene kvalitete, alati i oprema razlikuju se od kuhinje do kuhinje pa iskustvo i pravilna prosudba mogu pomoći postizanju dosljednih rezultata.

Razlikuje se nekoliko kategorija recepata. Pojedine kuharice³ uključuju minimalne informacije o sastojcima i sažete upute. One pretpostavljaju da čitatelj posjeduje određene kulinarske vještine, sadrže skraćene recepte. Sličnog su tipa i osobni recepti koje kuhar čuva u džepnoj knjižici. Najčešće uporabljani jesu kućni recepti u kojima se količine namirnica često mjere približno, volumenom. Za razliku od prethodno navedenih, standardizirani recepti uključuju sastojke, precizne količine, detaljne korake, jasno definirane temperature i vremena obrade namirnica, veličine porcija i broj osoba koje se mogu poslužiti hranom izrađenom po receptu. Mogu uključivati informacije o cijeni hrane i potrebne alate. Standardizirani su recepti često pisani za veliku količinu hrane i važni su za rad ugostiteljskih objekata jer pružaju dosljednost i ujednačenost u kvaliteti, cijeni porcije i cijelog jelovnika te na kraju informacije o dobiti. Razlikuju se od neformalnih, kućnih recepata po svojoj preciznosti, a mjere sastojaka su, zbog preciznosti, obvezno izražene u jedinici mase.

Nazivi jela - posudenice

Nazivi su nekih jela u kuharicama tradicionalni, neki su vezani uz sredinu u kojoj se ta jela najčešće pripremaju, a neka su preuzeta iz drugih jezika i kultura. Kuharice su obično specijalizirane pa stoga razlikujemo kuharice tradicionalne kuhinje, hrvatske kuhinje, recepte za djecu, domaću kuhinju, kuharicu koja donosi brze recepte, kuharicu namijenjenu osobama oboljelima od dijabetesa i dr. Preuzimanjem recepata iz drugih nacionalnih kuhinja, preuzimamo i nazive jela koji nisu uobičajeni u našem jeziku. Takve se riječi (nazivi jela) skupa s pojavom (hranom) pojavljivanjem u hrvatskome jeziku trebaju prilagoditi jeziku. Nazive jela

³ Leksem kuharica ima nekoliko značenja, a u ovom je primjeru uporabljen u značenju knjige kuharskih recepata. (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 10. ožujka 2022.)

koje smo preuzeli iz drugih jezika te ih prilagodili hrvatskome jeziku nazivamo egzotizmima. Egzotizmi su posuđenice koje označuju posebnosti nekog naroda kao što su jela, pića, građevine i dr. (Dujmović Markusi, 2021: 125). Budući da je riječ o posuđenicama, one se u hrvatskome jeziku pišu fonetizirano što znači da se i nazivi jela trebaju tako pisati, a ne izvornom grafijom. Iznimka je od ovoga pravila riječ *pizza* te ju je pravilno pisati *pizza* (Blagus Bartolec, 2016: 87). Razlog zašto se ova riječ ne prilagođava fonetski tj. grafijski je sociolingvistički, ali se zato riječ piše ukošeno kako bi se označila njena pravopisna neprilagođenost (ibid: 112). Riječ *pizza* morfološki se prilagodila hrvatskome jeziku te se skladanja prema e-sklonidbi.⁴

Riječi *muffin*, *sandwich*, *carpaccio*, *maccheroni*, *gnocchi*, *lasagne*, *spagheti* te *croissant* prilagođuju se hrvatskome jezičnom sustavu fonološki, morfološki i pravopisno te ih je pravilno pisati *mafīn*, *sendvič*, *karpačo*, *makaroni*, *njoki*, *lazanje*, *špageti* i *kroasan* (ibid: 87). Neke se kuharice ne drže ovoga pravila što se vidi u sljedećem receptu:

„Muffini od rogača, heljde i jabuka

Vjerujem da ste se već susretali s klasičnim kolačem od rogača i jabuka, stoga sam za vas pripremila malo bolju verziju ovog tradicionalnog recepta, i to u obliku muffina. (...) Suhu smjesu promiješajte sa smjesom od jabuka, dodajte ulje i sok od naranče te pjenjačom izradite smjesu za muffine. (...) Kušajte i verziju s tvrdim sortama kruški i poigrajte se omiljenim orašastim plodovima koji mogu biti bogat dodatak ovim ukusnim muffinima.“ (Petrić, 2021: 111)

Iako riječ *muffin* nije prilagođena grafijski ni fonološki, prilagodila se morfološki budući da se u praksi sklanja kao imenice a-sklonidbe.

Porijeklo naziva jela

Svima je vjerojatno poznato kako je sendvič dobio svoj naziv, ali je manje poznato kako je, primjerice, karpačo dobio naziv. Naime, karpačo je pedesetih godina 20. st. predstavljen u Italiji. Izumiteljem ovog jela smatra se Giuseppe Cirpiani koji nije na sebe preuzeo sve zasluge za stvaranje ovoga jela. Riječ „carpaccio“ odnosila se na renesansnog slikala Vittorea Carpaccia⁵ koji je u svome radu često upotrebljavao krvave crvene nijanse, a samo jelo koje se originalno pravilo od sirovog mesa izrezanog tanko bilo je živopisne boje pa je stoga i dobilo takav naziv na temelju sličnosti.

Nazivima jela koji nisu egzotizmi nije uvijek jednostavno odrediti porijeklo. Jela poput *poderanih gaća* ili *šurlica* nazivima često ne otkrivaju o kakvim se jelima radi, koji su njihovi sastojci, jesu li to slana ili slatka jela, je li riječ o predjelu, glavnome jelu ili desertu. Jelo naziva *ajnpren juha* poznato je u narodu, a naziva se još i prežgana juha. Nekada se pravila samo od kukuruznog brašna, a u pravilu se juha pravila od brašna i vode na masti. *Poderane gaće* jelo su koje se u različitim dijelovima Republike Hrvatske pravi u različitim inačicama, što zbog nekoliko sastojaka, što zbog izvedbe, ali je u pravilu riječ o istome jelu s varijacijama u sastojcima i nazivima.

⁴ Vrsta sklonidbe imenice određuje se prema njihovu nastavku u genitivu jednine.

⁵ Vittore Carpaccio talijanski je slikar koji je živio u 15. i 16. st. te je bio poznat po prikazivanju gradskih prizora.

Recept kao matematički problem

Iako matematika u rijetkim slučajevima asocira na osnovne ljudske potrebe kakva je upravo potreba za hranjenjem, matematički se aspekt procesa uzgoja, prerade, pakiranja, distribucije i pripreme hrane paralelno razvija i sve je više na cijeni. Prehrambena industrija u pozadini rabi složene matematičke modele kako bi se dobila povoljna nutritivna svojstva, okus, izgled i privlačnost hrane krajnjim potencijalnim kupcima, uz minimalne troškove i maksimalno zadovoljstvo potrošača. Nakon konzumiranja proizvod i dalje ostaje predmetom istraživanja, proučavaju se njegovi korisni i štetni učinci na ljudsko zdravlje i okoliš te se analizira ekonomska isplativost.

Skupovi

Već prvim pogledom na svaki recept uočavamo brojeve. Najčešće su to prirodni brojevi, oni koji služe prebrojavanju. Ponekad se pojavljuju i cijeli brojevi, u slučajevima kada rabimo namirnice koje su zamrznute te imamo potrebu izraziti negativnu vrijednost temperature. Nerijetko nailazimo i na brojeve koji se nazivaju racionalnima, kojima je uobičajen zapis u obliku razlomaka, postotaka i omjera.

Prvi primjer:

Izrađujemo li tijesto za kruh, trebamo umijesiti brašno (b) i vodu (v) u omjeru 3:2. Ovisno o masi kruha koju želimo dobiti prilagodit ćemo količine. Uočimo u ovom primjeru veze:

$$b : v = 3 : 2 \rightarrow b = \frac{3}{2}v,$$

$$b + v = 1000 \rightarrow b = 600 \text{ g}, v = 400 \text{ g}$$

U računu smo primijenili svojstvo proporcionalnosti namirnica, zapisali ga u obliku omjera i rješavanjem sustava linearnih jednadžbi došli do rješenja: za kruh mase 1 kg umijesit ćemo 600 g brašna s 400 g vode.

Drugi primjer:

Kako odabrati odgovarajući kalup za tortu valjkastog oblika ako je obujam smjese za kremu 4 L, a želimo joj visina bude barem 3 cm?

Rabeći elementarnu stereometriju i pretvorbu mjernih jedinica, uz oznake V za volumen, r za polumjer kalupa (valjka) i h za visinu kreme (koja će se izliti u oblik valjka) slijedi:

$$V = r^2\pi h, 4 \text{ L} = 4 \text{ dm}^3, 3 \text{ cm} = 0,3 \text{ dm}$$

$$4 = r^2\pi \cdot 0,3$$

$$r = \sqrt{\frac{4}{0,3\pi}} = 2,060129077\dots \text{ dm}$$

Rješenje je u ovom slučaju iracionalan broj kojemu se vrijednost mora zaokružiti – kalup bi trebao imati polumjer 2,06 dm = 20,6 cm, odnosno promjer 41,2 cm ili manji. Uočimo, promjer i visina kalupa su obrnuto proporcionalne veličine – smanjenjem jedne vrijednosti druga se povećava.

Mjere srednje vrijednosti također su široko primjenjive u kulinarskoj matematici.

Treći primjer:

Pomiješa li se 5 dL hladne vode temperature 4 °C s 2 dL mlijeka sobne temperature 22 °C, koje će temperature biti mješavina?

$$\frac{5 \text{ dL} \cdot 4 \text{ °C} + 2 \text{ dL} \cdot 22 \text{ °C}}{(5 + 2) \text{ dL}} = 9,14 \text{ °C}$$

Uporabom aritmetičke sredine izračuna se da će 7 dL dobivene tekućine, zaokruženo na 2 decimalna mjesta, imati temperaturu 9,14 °C.

U posljednje vrijeme popularizirala se priprema hrane bez termičke obrade namirnica, sirova hrana, odnosno ona koja nije zagrijavana iznad 46 °C. Idealna sirova hrana trebala bi biti jednostavna i jeftina, temeljena na voću, povrću, sjemenkama i orašastim plodovima. Kao pomoć u pripremi sirovih obroka rabe se posebni uređaji, spiralizatori, multipraktici i dehidratori. Sušenje namirnica može provesti u ventilacijskoj pećnici, odnosno na svježem zraku pod utjecajem Sunca. Ovim procesima hrana zadržava visokovrijedne nutrijente, a može se čuvati dulje vrijeme, skladištiti jednostavnije i biti dostupna izvan sezone. Matematički gledano, dehidracija donosi gubitak vlage u namirnici čime namirnica mijenja masu – voda iz hrane isparava, suha tvar ostaje.

Četvrti primjer:

Svježe marelice sadrže približno 85 % vode, a suhe 20 %. Koliko grama svježih marelica treba osušiti kako bi se dobilo 200 g suhих?

	<i>Udio vode</i>	<i>Udio suhe tvari</i>
<i>Svježe marelice</i>	<i>85 %</i>	<i>15 %</i>
<i>Suhe marelice</i>	<i>20 %</i>	<i>80 %</i>

U 200 g suhих marelica ima $200 \cdot 80 \% = 200 \cdot 0,8 = 160 \text{ g}$ suhe tvari. Budući da suha tvar u svježim marelicama čini 15 % i ako sa x označimo masu svježih marelica, slijedi da je:

$$15 \% x = 0,15 \cdot x = 160 \rightarrow x = 1066,6 \text{ g}$$

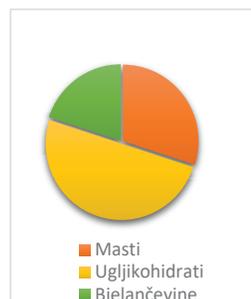
Primijetimo, u ovome primjeru rezultat je beskonačan periodičan decimalan broj 1066,6, koji pripada racionalnim brojevima.

Ovisno o dobi, tjelesnoj masi, spolu i stilu života postoje različite preporuke o potrebnom dnevnom unosu osnovnih tipova hranjivih tvari – ugljikohidrata, bjelančevina i masti kao i o kalorijskim potrebama. Koliko kojeg sastojka ima u pojedinoj namirnici iskazuje se uobičajeno u postotku koji predstavlja maseni ili volumni udio promatranoga sastojka u čvrstoj tvari ili tekućini.

Peti primjer:

Prema preporukama WHO⁶, za očuvanje zdravlja energetski unos hrane treba biti razmjeran potrošnji energije. Ukupan unos masti ne bi smio premašiti 30 %, pri čemu bi zasićenih masti trebalo biti manje od 10 %, a trans-masti manje od 1 %. Energija dobivena iz ugljikohidrata trebala bi činiti 50 % dnevnog unosa, a ona dobivena iz bjelančevina 20 %.

Vrsta hranjive tvari	Preporučeni postotak
Masti	30
Ugljikohidrati	50
Bjelančevine	20

Najprikladnija vizualizacija ovakvih podataka kružni je dijagram.

Točne mjere središnjih kutova istaknutih kružnih isječaka možemo jednostavno izračunati. Ako je udio masti 30 %, taj će tvari na grafikonu odgovarati isječak s pripadnim središnjim kutom od:

$$30 \% \cdot 360^{\circ} = \frac{30 \cdot 360^{\circ}}{100} = 108^{\circ}$$

Analogno tome, za bilo koji postotak tvari p , središnji kut isječka na dijagramu imat će mjeru

$$\frac{p \cdot 360^{\circ}}{100}$$

Ponekad su udjeli hranjivih tvari iskazani točnim brojem.

Šesti primjer:

Dnevni unos soli trebao bi biti manje od 5 g, preporuča WHO.

U istome se izvoru susreću i približne vrijednosti u postotnom računu.

Sedmi primjer:

Unos šećera trebalo bi ograničiti na manje od 10 % od ukupnog dnevnog unosa kalorija, s preporukom da se unos reducira na manje od 5 % radi dodatnih zdravstvenih dobiti.

Mjerne jedinice

Potreba za sistematičnim označavanjem i mjerenjem prisutna je oduvijek, a isprva se nametnula u procesu trgovine među različitim kulturama. Kako bi se ujednačio veliki broj mjernih sustava na lokalnoj razini, uveden je Međunarodni sustav mjernih jedinica (SI). Najnoviji sustav normi niza ISO 80000 definirale su dvije međunarodne organizacije za normizaciju, Međunarodna organizacija za normizaciju (ISO) i Međunarodno elektrotehničko

⁶ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet>, 12. ožujka 2022.

povjerenstvo (IEC). U Republici Hrvatskoj mjerne su jedinice uređene Zakonom o mjernim jedinicama, a u primjeni su mjerne jedinice iz Međunarodnog sustava jedinica, decimalne jedinice, iznimno dopuštene jedinice izvan SI i složene mjerne jedinice.

Prema Državnom zavodu za mjeriteljstvo Republike Hrvatske, mjerna jedinica je odabrana, dogovorena i objavljena poznata vrijednost mjerne (fizikalne) veličine s kojom se pri mjerenju uspoređuju sve druge istovrsne veličine. Oznake i vrijednosti mjernih jedinica određeni su međunarodnim dogovorima.

Simboli mjernih jedinica sastoje se od jednog ili više malih latiničnih slova koja se, bez obzira na tisak, uvijek pišu uspravno. Mjerne jedinice nazvane su većinom prema latinskim, arapskim i grčkim nazivima, a neke prema prezimenima znanstvenika. Znakovi mjernih jedinica su jedno ili više početnih slova njihovih naziva. Među jedinicama SI sustava⁷ iznimke su simbol za om (Ω), međunarodnu jedinicu za električni otpor i Celzijev stupanj ($^{\circ}\text{C}$) za temperaturu. U zemljama engleskoga govornoga područja još su u uporabi tradicijske angloameričke jedinice ili anglosaksonske⁸ mjere.

Osmi primjer:

*U kojoj je zemlji isplativije naručiti 1 pintu piva, Velikoj Britaniji ili Sjedinjenim Američkim Državama ako joj je cijena jednaka?
Jedna imperijalna pinta definirana je i označena kao:*

$$1 \text{ pt} = 0,56826125 \text{ L}$$

Jedna američka tekuća pinta definirana je i označena kao:

$$1 \text{ (liquid) US pt} = 0,473176473 \text{ L}$$

Isplativost narudžbe bolja je u prvom slučaju.

Od brojčane se vrijednosti fizikalne veličine simboli mjernih jedinica odvajaju bjelinom pri čemu je dopušteno da taj razmak bude manji od razmaka među riječima okolnoga teksta. Pogrešno je napisano:

*„Salata s kukuruznim dressingom
(...) te je zahtijevala 2L ulja i čašu octa (...)“ (Petrić, 2021: 23)*

Iznimno, priljubljeno uz brojčanu vrijednost pišu se znakovi za kutni stupanj, minutu i sekundu.

Deveti primjer:

Ovako pripremljeno jelo potrebno je peći 30 min na temperaturi od 195 °C. Pečenu potom izrežite na tanke šnite, držeći nož pod kutom od približno 60 °.

Simboli kutne minute i sekunde, primjerice kut ima mjeru $45^{\circ}15'20''$, razlikuju se od simbola mjernih jedinica minute i sekunde za vrijeme kada se upotrebljavaju oznake min i s, a primjerice namirnicu obrađujemo 15 min i 20 s.

⁷ <https://dzm.gov.hr/UserDocsImages/Zakonsko%20mjeriteljstvo/si-sazetak.pdf>, 2. ožujka 2022.

⁸ <https://www.britannica.com/topic/Imperial-unit>, 1. travnja 2022.

Neke mjerne jedinice mogu se kombinirati s predmetcima za označavanje decimalnih nižekratnika i višekratnika, primjerice $1\text{ cm} = 10^{-2}\text{ m}$, $1\text{ dm} = 10^{-1}\text{ m}$, $1\text{ kg} = 10^3\text{ g}$. Predmetak se piše spojeno s imenicom jedinice (mili + gram = miligram) i simbol predmetka sa simbolom jedinice (mg).

Prema SI konvenciji samo oznake onih jedinica koje dolaze od imena osobe počinju velikim slovom te se svaka jedinica i svaki predmetak pišu jednim znakom. U kuhinji često nailazimo na dva izuzetka od ovoga pravila pa je oznaka za litru l (malo slovo L), no ona može biti zamijenjena velikim slovom L. Razlog je tomu bolja čitljivost u pisanom i tiskanom tekstu, tim više što je u mnogim zemljama engleskog govornog područja čest oblik arapskog broja 1 samo okomita crta (broju 1 ne piše se gornja crtica). Sličan problem bio je prisutan na starijim pisaćim strojevima, ali i danas u pojedinim računalnim fontovima broj 1 nalikuje na slovo l, pa je oznaka L godine 1979. prihvaćena kao oznaka za litru⁹.

Također, pri označavanju decilitra ispravno je upotrebljavati 1 dL (ili 1 dl), a za oznaku dekagrama 1 dag. Često u receptima nalazimo pogrešne oznake 1 dg i 1 dkg, kao i 1 dcL i 1 dcl što je vidljivo u sljedećem primjeru.

„Špageti s curryjem

(...) Omjer octa i vode je proizvoljan, no na 0,5 l vode bi trebalo staviti oko 1-2 dcl octa.“ (Petrić, 2021: 25)

Praktičnost recepta jedna je od njegovih odlika. U tu se svrhu često rabe približne vrijednosti, aproksimacije stvarnih masenih ili volumnih vrijednosti, izražene u mjerama kao što su šalica, žlica, žličica, 1-2 komada, 3-4 dana, prstohvat, šaka i slično. Ovakve su mjere uglavnom dovoljno dobre za kućnu uporabu, a kuharice ponekad imaju priloženu pretvorbu kućnih mjera u standardne mjerne jedinice (Slika 1.) (Grupa autora, 2009: 273).

2 pune žlice praška za pecivo 5 g	4 crvene paprike 200 g
1 velika žlica zobenih pahuljica 5 g	6 žlica graška 150 g
1 velika žlica mrvica 5 g	1 veći hren 100 g
1 velika žlica brašna 10 g	svežanj rotkvice 150 g
1 velika žlica krupice (griza) 10 g	1 pileći batak 250 g
1 velika žlica maslaca 10 g	1 pileća prsa 250 g
1 velika žlica ulja ili rastopljene masti 10 g	1 kokošja prsa s krilom i vratom 250 g
1 velika žlica kakaa 10 g	1 kunić 1000 g
1 velika žlica samljevenih oraha 10 g	1 zečji hrbat 600 g
1 velika žlica kukuruzne krupice (palente) 12 g	1 jarebica 600 g
1 velika žlica naribane čokolade 15 g	1 odrezak debljine prsta 250 g
1 velika žlica ukuhane rajčice 15 g	1 divlji zec 2000 g
1 velika žlica soli 15 g	4 ovčja rebra 1000 g
1 velika žlica kristal šećera 15 g	1 manja glavica zelja 400 g
1 velika žlica masti 15 g	1 šaka maslina 100 g

Slika 1.

⁹ <https://www.bipm.org/en/home>, 20. ožujka 2022.

Decimalna točka i zarez

Često se u literaturi, pa tako i u receptima, susrećemo s dvostrukim načinom označavanja decimalnih brojeva. Pisanje decimalnoga znaka jezično je i tradicijsko pitanje. Djela škotskog matematičara Napiera iz 17. stoljeća, iako je i sam dvojio oko uporabe točke ili zareza, smatraju se prekretnicom u označavanju. U 18. je stoljeću Leibniz predložio točku kao znak za operaciju množenja te je to u većini europskih kontinentalnih zemalja prihvaćeno, zbog čega kasnije većina europskih zemalja daje prednost zarezu kao decimalnom separatoru. Paralelno se u Engleskoj kao znak množenja rabi Andrijin križ (\times) pa točka ostaje prevladavajući decimalni znak i nakon uvođenja točke kao znaka za množenje (Vuković, 2012: 39).

„Povrtni kruh

(...) Rasporedite smjesu na policu dehidratora na debljinu oko 1-1,5 cm.“ (Petrić, 2021: 53)

U našim se krajevima promjene očituju tijekom 19. i 20. stoljeća kao posljedica različitih političkih utjecaja i utjecaja strane stručne literature, no stalna je pri tome uputa da se odabrani način zapisa proteže kroz cijelo djelo, da se ne miješaju stilovi zapisa. Tako se u prvoj hrvatskoj enciklopediji navodi da se *„desetinski ulomci pišu u desetičnom sustavu na desno od jedinica, od kojih se diele točkom ili zarezom“* (ibid: 40). Točka se zapisuje u razini reda kada označava operaciju množenja, a gore u ulozi decimalnog separatora. Isto je prihvaćeno i u školskim udžbenicima toga vremena. U Hrvatskom pravopisu iz 1944. se propisuje: *„Točka se piše između cijelih brojeva i desetinskih razlomaka, ali se takva desetinska točka stavlja u gornjem prostoru u visini brojaka: 0[·]7 (nula cijelih sedam desetina). Često se mjesto desetinske točke piše zarez: 0,7“* (ibid: 41). Utjecaj ruske literature vidljiv je nakon svjetskih ratova kada je decimalni zarez postao općeprihvaćena oznaka.

Odlukom 1. kongresa nastavnika matematike Republike Hrvatske 2000. godine, Izvršnog odbora Hrvatskog matematičkog društva i Skupštine HMD-a oznaka decimalnog zareza za decimalni znak prihvaćena je kao standardna te je predložena tada za uporabu u Hrvatskoj. Valja naglasiti da međunarodna organizacija za normizaciju ISO također propisuje decimalni zarez, a da se u dokumentima na engleskom jeziku umjesto zareza rabi točka. U hrvatskim se školskim matematičkim udžbenicima, protivno hrvatskom pravopisu, hrvatskoj i europskoj normi te hrvatskim zakonima (koji se poštuju u drugim područjima javnog djelovanja, ali i u školskoj fizici, kemiji), decimalni brojevi zapisuju uporabom decimalne točke. Nesuglasje je vidljivo i u drugim javnim dokumentima kao što su Nastavni plan i program za osnovne škole iz 2006. godine, Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Matematike za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj ili u ispitni katalog i ogleđni ispiti državne mature.

Znanstvenice s Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, dr. sc. Milica Mihaljević i dr. sc. Lana Hudeček na ovu temu zaključuju: *„Hrvatsko matematičko društvo preporučuje točku kao decimalni znak, i to je danas često prihvaćeno u hrvatskim matematičkim udžbenicima, iako je u neskladu s pravopisom i hrvatskom normom. Takvo je stanje neodrživo, te se trenutačno može u hrvatskome preporučiti uporaba decimalnog zareza. Kad bi se željelo prihvatiti decimalnu točku, trebalo bi promijeniti i normu i pravopisno pravilo.“* (Vuković, 2012: 42)

Zakon o mjernim jedinicama (NN 58/1993) propisuje da se nazivi jedinica i predmetaka decimalnih brojeva utvrđuju prema pravopisnim pravilima hrvatskoga jezika. Hrvatski pravopis propisuje da se u decimalnim brojevima piše zarez, a ne točka (Birtić et. al., 2013: 56).

Međunarodni standard ISO 80000-1 za decimalni znak dopušta i zarez i točku, ali uvjetuje da se isti znak upotrebljava konzistentno. Prema pravilima hrvatskoga pravopisa u decimalnim brojevima piše se zarez, dok je na angloameričkom govornom području uobičajen znak decimalna točka.

Zaključak

Zadovoljstvo jela, umjetnost i tehnologija pripremanja hrane zajedno sa znanostima o nutricionizmu različiti su aspekti jedne osnovne ljudske potrebe. Proces pripreme hrane evoluirao je zajedno s našom vrstom, pratio je agrotehnološki razvoj čovjeka i industrijsku revoluciju. Svakodnevna priprema hrane uključuje i znanja čitanja i pisanja recepata. Budući da su recepti vrsta teksta koja pripada upućivačkim tekstovima, važno je recept napisati prema pravilima struke – kuharske, jezične i matematičke, prilagođeno prosječnom korisniku kuharice. U receptima je ključno znati značenja naziva namirnica i jela te znati čitati i razumjeti mjerne jedinice u kojima je izražena količina namirnica za pripremu jela. Pitanje naziva jela uglavnom je problematično kad se radi o egzotizmima jer takva jela u hrvatskome standardnome jeziku nemaju zamjenu za stranu riječ, stoga se moraju prilagoditi hrvatskome jeziku. U nekoliko je primjera navedeno na koji su se način pojedini egzotizmi prilagodili hrvatskome standardnom jeziku, a takve primjere donose jezični savjetnici (npr. *pizza*).

S matematičkog gledišta, recepti su zanimljivi za proučavanje zbog nužne primjene elementarnih računskih operacija u njihovom tumačenju kao i zbog raznolikosti i neujednačenosti pisanja decimalnih brojeva i mjernih jedinica. Mjerne su jedinice u Republici Hrvatskoj definirane zakonskim propisima, ali i propisima u pravopisnim priručnicima i jezičnim savjetnicima te su usklađene s Međunarodnom organizacijom za standardizaciju (ISO). Problem postaje neujednačenost zakonskih odredbi i stručne literature te školskih udžbenika.

Literatura:

- Anić, A. et. al. (2002) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Jutarnji list i Novi liber.
- Birtić, M. et. al. (2013) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Blagus Bartolec, G. et. al. (2016) *555 jezičnih savjeta*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Dumjović Markusi, D., Španjić, T. (2020) *Fon-Fon 3: udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Dumjović Markusi, D. (2021) *Fon-Fon 4: udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Jakobović, Z. (2009) *Leksikon mjernih veličina*. Školska knjiga: Zagreb
- Klaić, B. (2002) *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vuković, I. (2012) *O pisanju decimalnih brojeva*. Poučak: časopis za metodiku i nastavu matematike, 13. god., br. 49, 38. – 42. str.

Izvori:

- Brueckler, F. M. (2020) *Matematička kuhinja*. Zagreb: Hrvatsko matematičko društvo.
- Grupa autora (2009) *Gurmanski specijaliteti: tradicionalni recepti za gurmane*. Split: Marjan Tisak
- Petrić, N. C. (2021) *dm kuharica „Kuhaj drukčije“*. Zagreb: dm-drogerie markt d. o. o.
- Zrnić, M. (2014) *Hvala, ne kuham. Praktični vodič za (sirove) gurmane novog doba*. Zagreb: Ibis grafika

DIE STADT DER ZUKUNFT - VISION UND WIRKLICHKEIT

Abstract

Es mehren sich die Anzeichen, dass viel weitgehendere Umstrukturierungen als bisher angenommen in der künftigen Städtegestaltung vorgenommen werden müssen. Ältere, ohne ausreichende Dämmstoffe ausgestattete Häuser und veraltete Heiz- Kühl- und Belüftungsanlagen verursachen eine Vergeudung an Energie, einen extremen CO₂ Ausstoß. Dass in diesen Häusern in Zeiten expandierender Trocken- und Dürreperioden noch immer kostbares Trinkwasser zum Betrieb von Hunderten WC- Anlagen verwendet wird, gilt zunehmend als unverantwortlich.

Zusätzlich wirkt die Klimakrise sich in den Sommermonaten mit bedrohlichem Hitzestau vor allem in den durch Beton dicht verbauten Satellitenstädten der 1970er/80er Jahre aus. Andererseits treten häufiger als früher durch Starkregen verursachte Überschwemmungen in Wohngebieten an Flussläufen auf. Dabei wird oft alter illegal entsorgter giftiger Sondermüll freigelegt. Diese Schäden erzeugen in Verbindung mit der Umweltbelastung durch Lärm, Abgase und Staus im Straßenverkehr. Emissionen diverser Betriebe, schwerwiegende Einschränkungen der Lebensqualität. Verschärft wird die Situation durch einen wachsenden prozentuellen Anteil an betagten Stadtbewohnern, die in Hunderten Altbauten ohne Lift und ohne Behinderten gerechte Einrichtungen lebt. Diese Menschen charakterisiert zunehmende Hilfs- und Pflegebedürftigkeit bzw. eine hohe Unfallanfälligkeit.

Die jüngeren Stadtbewohner betreffend hat die Coronakrise mit ihren Lockdowns deutlich aufgezeigt, wieviel Arbeit im digitalen Zeitalter in Homeoffice statt in den monströsen oft vom Domizil entfernten Bürohäusern erledigt werden kann. Aber viele Wohnungen müssen dazu umgerüstet werden.

Im digitalen Zeitalter können viele Dienstfahrten und externe Meetings durch online Konferenzen ersetzt werden.

Wie könnte oder sollte die Stadt der Zukunft aussehen?

Zukunftsforscher und Visionäre analysierten eine Reihe von Fehlsteuerungen des heutigen Stadtlebens, welche die Gefahr weiterer Krisen in sich bergen und entwickeln hilfreiche Lösungsansätze.

Umweltschonende Mobilität, lärmarm, grün, kompakt und durchmischt, soll die Stadt der Zukunft charakterisieren.

Experten haben 15 "Bausteine" erstellt, die zeigen, wie eine nachhaltige Umstrukturierung der Städte zu mehr Lebenswerten konkret funktioniert.

Schlüsselwörter:

Altbauten, Carsharing, Grünoasen, Schockwellen, schwellenfrei, Zukunftsforschung

1. Vier Krisen trüchtige Schockwellen

Der Umstrukturierungsbedarf in den Städten ist keineswegs abrupt eingetreten. In seiner Habilitationsschrift wies Wolfgang Rohrbach schon im Jahre 2006 „auf vier einander überlagernde Schockwellen -die demografische, technologische, ökologische und ökonomische- hin, welche die zivilisierte Welt vor allem in den städtischen Ballungszentren in hartnäckige Krisen stürzen.“ 1)

1.1. Die demografische Schockwelle

Sie ist charakterisiert durch die fortschreitende Alterung der Bevölkerung bei sinkenden Geburtenraten.

In der Bevölkerungsstatistik beginnt die ältere Gruppe ab 65 Jahren und repräsentiert damit das übliche Ruhestandsalter. Nach dieser Abgrenzung gab es Anfang 2022 rund 1,75 Millionen Senioren in Österreich. Sowohl ihre absolute Zahl als auch ihr Bevölkerungsanteil nehmen aufgrund steigender Lebenserwartung kontinuierlich zu: Mittlerweile gehören 19,5 Prozent der Einwohner zu dieser Altersgruppe; 2012 waren es noch 17,8 Prozent. Dieser demografische Wandel wird sich laut Prognosen auch in den nächsten Jahrzehnten fortsetzen, wobei gemäß einer Umfrage aus dem Herbst 2018 65 Prozent der Österreicher das Land nur schlecht auf eine älter werdende Gesellschaft vorbereitet sehen. Dieser Prozess ist regional auch durchaus unterschiedlich: Das Bundesland mit dem höchsten Anteil von alten Menschen war Ende 2020 das Burgenland mit 22,6 Prozent; am niedrigsten war er hingegen in Wien mit 16,5 Prozent. 2)

Besondere Aufmerksamkeit verdienen die hochbetagten Menschen. da ihr Anforderungsprofil an die Stadt der Zukunft erheblich von den Vorstellungen der Jüngeren abweicht. 3)

Rund 2,25 Millionen Menschen in Deutschland und ca.250.000 in Österreich sind heute 85 Jahre oder älter. Doch was bedeutet für Hochbetagte „erfolgreiches Altern“? In einer Studie mit Hundertjährigen aus Heidelberg haben Daniela Jopp, Professorin für Psychologie an der Universität Lausanne, und ihre Kollegen keinen einzigen Teilnehmer gefunden, der nicht mindestens eine chronische Erkrankung aufwies.4)

Im Durchschnitt litten die Hundertjährigen unter fünf Krankheiten. „Die Lebenszufriedenheit dieser Menschen hängt jedoch nicht von der Zahl ihrer Krankheiten ab, sondern vor allem von einem positiven Blick auf die Zukunft, vom Zusammenleben mit anderen Menschen und davon, ob sie glauben, noch selbstständig handeln zu können“, so Jopp. 5)

Verstärkte Migration (Einwanderung junger Menschen aus anderen Staaten) kann nur bedingt das Manko der Überalterung ausgleichen. Fast überall nämlich, wo auf der Welt der Lebensstandard und die Bildung hoch sind, gibt es weniger Kinder und junge Menschen. Diese wollen im Regelfall auch nicht dauerhaft ihre Heimat verlassen. Wo hingegen Armut und geringe Ausbildung vorherrschen, ist die Geburtenrate extrem hoch und auch das Bestreben, sich in reicheren Regionen niederzulassen. (demografisches Paradoxon)

Ohne Migranten wird keine Lösung möglich sein, doch müssen die Gastländer/-städte entsprechende Bildungseinrichtungen schaffen, um die Migranten zu integrieren. 6)

Es gilt Ghettobildung und Parallelgesellschaften zu verhindern.

Den Migranten müssen aber auch Möglichkeiten geboten werden, um zu Arbeitseinkommen zu gelangen. 7)

1.2. Die technologische Schockwelle

Die technologische Schockwelle, hat einschneidende Veränderungen in der Arbeitswelt hervorgerufen. Homeoffice mit digitaler Vernetzung lässt zahlreiche Arbeitsstellen in Bürohochhäusern und damit das tägliche Pendeln mit Öffis oder eigenem Pkw zum oder vom Arbeitsplatz überflüssig werden.8)

In anderen Bereichen (Fließbandarbeiten) wird die menschliche Arbeitskraft gänzlich durch Maschinen oder Roboter ersetzt.

Sensationelle Erfolge hat hingegen die Medizintechnik zu verzeichnen. Sie ermöglicht vielen früher todgeweihten Kranken und Verunfallten zwar keine völlige Gesundheit, aber eine Verlängerung des Lebens um etliche Jahre.; allerdings um den Preis ständiger medizinischer Behandlung und/oder Pflege. 9)

Diese weiter wachsende Gruppe Hunderttausender teilmobiler Menschen , die sich mit E-Rollstuhl oder Rollator fortbewegen ,aber auch Straßenbahn und Busse benützen wollen , benötigen nach modernen Erkenntnissen behindertengerecht ausgestattete Fortbewegungsmittel, Wohnhäuser , mit Sensorbeleuchtung, schwellenfreien (Zu)Gängen mit höheren Sitzgelegenheiten , um Rückwärtsstürze zu vermeiden. 10)

1.3. Die ökologische Schockwelle

Die rege Bautätigkeit, die weite Teile Europas im 3.Quartal des 20.Jahrhunderts verzeichneten, erfolgte weitgehend ohne Rücksichtnahme auf ökologische Erfordernisse. Das rasche Wirtschaftswachstum und der Überfluss an Konsumgütern war ein Nährboden für die "Wegwerfgesellschaft". Was nicht mehr benötigt wurde, fand sich als Müll in Wäldern, Gewässern, Höhlen, Kellern etc.

Die Verwendung giftiger Substanzen in der Bauwirtschaft, die Umweltverseuchung durch Industrie-Abwässer und Schornsteinemissionen durch und der Einsatz krebsfördernder Schädlingsbekämpfungsmittel in der Landwirtschaft, hatte fatale Folgen für Tiere und Menschen. Die Zerstörung von Fauna und Flora gab seit den 1980er Jahren Anlass zu Bürgerprotesten.

Ökologen lernten aus den damals begangenen Todsünden und begannen Konzepte für nachhaltiges Wirtschaften zu entwickeln. 11)

1. 4. Die ökonomische Schockwelle

Sie trifft viele von uns mit steigenden Sozialabgaben und Preisen, bei sinkenden Einkommen. Die Anzahl der Empfänger von Pensionen, Krankenbehandlung und anderen Sozialleistung wächst, jene von Vollbeschäftigten stagniert oder einen Abschied vom gewohnten Wohlstand bescheren.12)

2. Überlegungen über das künftige Aussehen und Leben in den Städten

Es handelt sich um Herausforderungen, die allein von Praktikern nicht gelöst werden konnten und können. Eine interdisziplinäre Kooperation mit Wissenschaftlern ist unumgänglich. Über die Digitalisierung in Kombination mit Zukunftsforschung sollen z. B. etliche Probleme der Energieversorgung von Altbauten gelöst werden.

Die Zukunftsforschung oder Futurologie (lateinisch Futurum, Zukunft“ und -logie) ist die „systematische und kritische wissenschaftliche Untersuchung von Fragen möglicher zukünftiger Entwicklungen“ „auf technischem, wirtschaftlichem und sozialem Gebiet“. 13)

"Im Jahr 2050 leben 75 % der Weltbevölkerung in Städten; 30 % von ihnen sind über 60 Jahre." Die gute Nachricht: Wissenschaftliche Analysen belegen, dass das Alter zunehmende Zufriedenheit mit sich bringt; Stress, Sorgen und Ärger nehmen zur Mitte des Lebens sukzessive ab. Als gleichermaßen bewiesen gilt, dass ältere Menschen, die mobil sind und Anteil am lokalen öffentlichen Leben nehmen können, glücklicher sind. Dies stellt die Stadtentwicklung vor die Aufgabe, Lebensräume zu schaffen, in denen Mobilität und Sozialkontakte gewährleistet sind.

3. Fünfzehn Bausteine für die Stadt der Zukunft

3.1. Kompakt wohnen, Flächen sparen, Verkehr vermeiden

- Kompakte Stadt: Brachflächen und Baulücken werden wieder einer Nutzung zugeführt; die Potenziale einer Nachverdichtung von Quartieren werden genutzt, einschließlich freiwerdender Verkehrsflächen.
- Zuerst Vorfahrt für Rad und öffentlichen Verkehr (ÖV): Im ersten Schritt werden an allen Hauptverkehrsstraßen fehlende Radwege ergänzt und an 50 % des Hauptverkehrsnetzes eigene Fahrspuren für den ÖV eingerichtet (wenn nötig, zulasten der Pkw-Stellplätze). Zusätzlich werden am Straßenrand und z.T. auch auf Privatgrundstücken (z.B. unterstützt durch Förderprogramme) einige Pkw-Stellplätze in Fahrradstellplätze umgewandelt. Für ruhenden, motorisierten Individualverkehr am Straßenrand und auf Wohngrundstücken bleiben in diesem ersten Umsetzungsstadium maximal 3 m² pro Einwohner.
- Dann Rückbau der autogerechten Stadt: Die Flächenbelegung für ruhenden motorisierten Individualverkehr am Straßenrand und auf Wohngrundstücken beträgt maximal 1,5 m² pro Einwohner. Freiwerdende Flächen werden für Fahrradwege und ÖV-Spuren, für Freizeit und Grünflächen, Fahrradabstellplätze und – in begrenztem Umfang – für Carsharing verwendet.
- Stadt der kurzen Wege: Die durchschnittliche Weglänge beträgt nur noch 8 km pro Weg bzw. 28 km pro Person und Tag, also etwa ein Viertel kürzer als heute.
- Schnell nach draußen: Die Stadt ist mit den Siedlungsschwerpunkten des Umlandes durch ÖV und Radschnellwege verknüpft. 14)

3.2. Grünes Umfeld schaffen und bewahren

Durch das Städtewachstum gehen vielfach öffentliche und auch private Grünräume verloren. Der Erhalt bestehender und die Schaffung neuer Grün- und Freizeittflächen ist daher ein wichtiger Aspekt einer nachhaltigen Stadtplanung. Dazu ist es notwendig, neben den Vorteilen einer Grünfläche für Stadtklima und -ökologie sowie seiner Schutzfunktion vor Naturgefahren wie Hochwasser auch den Mehrwert des städtischen Grüns für die Bevölkerung zu kennen. Diesem Anspruch begegnete das Forschungsprojekt „Integrierte Analyse und Bewertung von grünen Stadtoasen“ (kurz: grün Oase) am Beispiel von zwei Parkanlagen in der Stadt Salzburg (der Lehener Park und der Preuschenpark) um dem durch die Entwicklung eines innovativen Leitfadens gerecht zu werden.

- Grünflächen einschließlich Wasserflächen stehen für Erholung, Bewahrung der biologischen Vielfalt, Kalt- und Frischluftzufuhr und Wasserrückhalt in Art und Umfang angemessen zur Verfügung.
- Kurze Wege schaffen: Der Anteil öffentlich zugänglicher Grün- und Erholungsflächen, die durch kurze Fußwege erreichbar sind, ist hoch. Auch Gebäude umfassen privates oder halböffentliches Grün und Garten. Das erspart Fahrten ins Umland und ist flächeneffizient.
- Hohe Qualität des Umfeldes: Wohnen und Arbeiten erhält durch hochwertige Grünflächen und begrünte Plätze, Straßenräume, Passagen und sonstige öffentliche Räume mehr Lebensqualität.
- Grün und gesund: Grün- und Wasserflächen fördern die Gesundheit durch besseres Mikroklima und schaffen Anreize zur Bewegung.
- Grün statt Beton: Grün- und Wasserflächen auf Dächern, an Fassaden und auf anderen verfügbaren Flächen wie Innenhöfen verschönern das direkte Umfeld und sorgen im Sommer für angenehme Kühle.¹⁵⁾

3.3. Mehr Platz für Begegnung und Miteinander

- Die Aufenthaltsqualität im öffentlichen Raum ist hoch, z.B. durch zahlreiche Sitzgelegenheiten und geringe Lärm- und Schadstoffbelastung.
- Das Angebot an Flächen für Begegnung, Erholung und Kommunikation ist vielfältig.
- Lebensraum statt Parkraum: Im öffentlichen Raum parken nahezu keine privaten Autos mehr; ein konsequentes Parkraummanagement macht Parken in den Städten teurer.
- Ungeteilte City: Die Trennungswirkung durch Verkehrsachsen (gilt auch für ÖV) wird aufgehoben oder gemildert.
- Begegnungszonen und gleichwertiges Nebeneinander der Verkehrsmittel (Shared Space) prägen das Bild. ¹⁶⁾

3.4. Kurze Wege - direkt zum Ziel

- Tägliche Mobilitätsziele sind für alle auch ohne Auto erreichbar und zugänglich, idealerweise in kurzer Distanz zu Fuß oder per Fahrrad.
- Güter und Dienstleistungen sind je nach Häufigkeit des Bedarfs einfach zu erreichen: täglich zu Fuß, periodisch mit Fahrrad und ÖV, episodisch mit ÖV und „geteiltem“ Auto.

- Schnelle Hilfe bei Notfällen ist umfassend gewährleistet. 17)

3.5. Attraktive und funktionsgemischte Gebiete schaffen

- Die Wohnnutzung in 77 Quartieren wird gestärkt und die Bereitstellung privater, halböffentlicher und öffentlicher Flächen für die Begegnung von Menschen wird gefördert.
- Lärm- und emissionsarmes Gewerbe wird erhalten bzw. rückintegriert. Lautes Gewerbe wird in Wohngebieten und urbanen Mischgebieten so weit wie möglich vermieden und alternativ in Gewerbehöfen angesiedelt.
- Die Innenstädte werden baulich attraktiv nachverdichtet, z.B. durch Nutzung von Baulücken, unbebauten Hinterhöfen oder überflüssigen Parkplätzen.
- Städtische Brachflächen werden wiedergenutzt und reaktiviert, vorrangig durch Bebauungsformen, die trotz Verdichtung ein attraktives und gesundes Wohnen mit hoher Lebensqualität ermöglichen.
- Wohnen wird den unterschiedlichen Bedürfnissen von Jung und Alt angepasst. Wohnen ist flexibel organisiert.
- Einwohner und Einwohnerinnen sind bestmöglich vor Lärm geschützt
- Versorgungseinrichtungen des täglichen Bedarfs, aber auch kulturelle Einrichtungen und gesellschaftliche Treffpunkte sind vielfältig und decken die Bedürfnisse unterschiedlicher Nutzergruppen ab.
- Die Vorteile geschlossener Bauweise zur Schaffung ruhiger Höfe in lebhaften Quartieren werden genutzt.
- Zugang zu bezahlbarem Wohnen wird erleichtert; sowie eine räumliche Trennung von Arm und Reich. 18)

3.6. Ruhiges Wohnen ermöglichen

- Lärmbelastungen von $Leq_{Tag} > 50 \text{ dB(A)}$ und $Leq_{Nacht} > 40 \text{ dB(A)}$, die durch technische Geräuschquellen verursacht sind, werden vermieden.
- Wohnortnahe, ruhige Gebiete werden erhalten und vor Lärmzunahme geschützt.
- Kompakte, geschlossene Bauweisen schaffen ruhige Wohnhöfe und schützen sie vor Lärm.
- Nachbarschaft und Freizeitaktivitäten nehmen aufeinander Rücksicht, reduzieren die Lärmbelastungen auf ein niedriges Maß. 19)

3.7. Schadstofffreier und treibhausgasneutraler Verkehr

- Der gesamte Stadtverkehr (Personen- und Güterverkehr) erfolgt treibhausgasneutral und (nahezu) emissionsfrei.
- In den Innenstadtbereichen verkehren nur solche motorisierten Fahrzeuge, die elektrisch betrieben werden; Elektroautos sind kleiner und an die Nutzung in der Stadt angepasst. Der komplette ÖV ist elektrisch.
- Erneuerbarer Strom treibt die Elektrofahrzeuge an.
- Alle dem neuesten Stand der Wissenschaft entsprechenden Luftqualitätsgrenzwerte (NO_x, Feinstaub, Ozon etc.) werden eingehalten. 20)

3.8. Vorrang für Umweltverbund

*Der eigene Privat-Pkw spielt eine nachgeordnete Rolle im Stadtverkehr.

*Wege in der Stadt sind zu Fuß, mit dem Fahrrad oder dem ÖV sicher, flexibel, komfortabel, zeit- und kostensparend zu bewältigen. 21)

- Rückgrat ist der ÖV, der auch bei ungeplanten Unterbrechungen (zum Beispiel Betriebsstörungen) durch besseres Störungsmanagement die Menschen ans Ziel bringt.
- Integrierte Mobilitätsdienstleistungen wie Carsharing, Fahrradverleihsysteme oder Online-Mitfahrvermittlungsdienste ergänzen den ÖV und sind miteinander vernetzt. 22)

3.9. Nutzen statt besitzen

- Carsharing – als Elektro-Carsharing – ist ebenso wie Fahrradverleihsysteme inklusive Pedelecs flächendeckend vorhanden.
- In der Stadt fahren deutlich weniger Autos als heute, die effizient genutzt werden, weniger Fläche beanspruchen und überall mit regenerativem Strom aufgeladen werden können. Als Ziel gilt ein Motorisierungsgrad von maximal 150 zugelassene Pkw pro 1000 Einwohner inklusive Carsharing und Taxifahrzeuge.
- Das Stadtauto der Zukunft ist klein, leise, elektrisch, wird von mehreren geteilt und fährt eventuell autonom. 23)

3.10. Ressourcen schonen

- Reparatur- und Tauschläden vor Ort vermeiden Neuanschaffungen in kurzer Taktung und sparen damit Transporte und Ressourcen ein.
- Der Ressourceneinsatz für städtische Transportinfrastrukturen, Transportmittel und – Wege inklusive Fahrzeugeinsatz wird minimiert.
- Gemeinschaftlich genutzte Räume (z.B. Waschhaus, Werkstätten) reduzieren den Wohnflächenbedarf pro Kopf und den Ressourcenverbrauch und verbessern das Zusammenleben. 24)

3.11. Mobilität bezahlbar machen

- Personenmobilität ist für alle Bevölkerungsgruppen bezahlbar.
- Schaffung und Weiterentwicklung der Mobilität sind für die kommunalen Haushalte langfristig gesichert. 25)

3.12. Partizipativ planen, kooperativ agieren

- Stadt und Region arbeiten so zusammen, dass Siedlungen und Infrastruktur möglichst verkehrsvermeidend geplant und realisiert werden.
- Die Bürgerschaft beteiligt sich an verkehrlichen und städtebaulichen Planungsprozessen.
- Verkehrs- und Stadtplanung sind aufeinander abgestimmt und beachten die Schnittstellen zu anderen Fachplanungen. 26)

3.13. Barrierefreie Mobilität für alle ermöglichen

- Die einzelnen Verkehrsträger sind ohne Barrieren für alle zugänglich. Eigenständige Mobilität für alle ist ohne fremde Hilfe möglich.
- Das Verkehrssystem ermöglicht eine altersgerechte Mobilität ohne eigenen Pkw, z. B. durch Begleitdienste oder technische Mobilitätshilfen. 27)

3.14. Tempo an urbanes Leben anpassen

- Regelgeschwindigkeit Tempo 30 gilt auf Straßen in der Stadt.
- Die zulässigen Geschwindigkeiten sind je nach Funktion der Straßen angepasst. 28)

3.15. Sicher

- Das Gefühl subjektiver Sicherheit ist im Verkehrsgeschehen und im gesamten urbanen Raum sehr hoch.
- Die „Vision Zero“ wird Realität (keine Verkehrstoten und deutlich weniger Schwerverletzte, fehlertolerante Infrastruktur in Städten). 29)

Fußnoten:

- 1) Wolfgang Rohrbach, Die Auswirkungen der demografischen Entwicklung auf die Gesundheits- und Alterssicherungssysteme (Habilitation); Sopron 2006, Seiten
- 2) <https://de.statista.com> › umfrage › g... Bevölkerung von Österreich bis 2022 - Statista; abgefragt am 14.4.2022
- 3) <https://de.statista.com> › umfrage › er... Erwartungen Familienpolitik | Statista; abgefragt am 11.4.2022
- 4) <https://www.springerpflege.de> › erfu... Hochbetagte: Was zu einem erfüllten Leben beiträgt [springerpflege.de](https://www.springerpflege.de) 22.08.2018
- 5) <https://www.stern.de> › gesundheit › Was diese Hundertjährigen vom Leben gelernt haben | STERN.de; abgefragt am 12.4.2022
- 6) <https://www.oeaw.ac.at> › forschung Amenity Migration - Österreichische Akademie der Wissenschaften; abgefragt am 10.4.2022
- 7) <https://www.bma.gv.at> › Arbeitsmarkt Arbeit und Migration 28.01.2022
- 8) <https://www.bma.gv.at> › News › Lei... Leitfaden Homeoffice - Bundesministerium für Arbeit; abgefragt am 12.4.2022
- 9) <https://www.krebsinformationsdienst.de> › ... Krebs im Alter: Behandlung und Versorgung individuell planen 22.01.2016
- 10) <https://www.bpb.de> › rentenpolitik. Bei Hilfebedürftigkeit: Grundsicherung im Alter und bei Erwerbsminderung, Gerhard Bäcker, Ernst Kistler. 30.01.2020
- 11) Vergleiche dazu: <https://buechereien.wien.gv.at> › Einf... Konrad Lorenz : Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit (2015)
- 12) <https://www.bundesbank.de> › ...PDF Demographische Belastungen für Wachstum und Wohlstand in ..abgefragt am 13.4.2022 .
- 13) <https://www.zukunftsinstitut.de> Forschung & Zukunftsprognosen | die Wirtschaft von morgen; abgefragt am 10.4.2022
- 14) <https://www.umweltbundesamt.de> › ... Die Stadt für Morgen: Die Vision | Umweltbundesamt 15.12.2019
- 15) <https://smartcities.at> › projects › gru... grün Oase – Integrierte Analyse und Bewertung von grünen Stadtoasen; 22.2.2021
- 16) <https://www.meinbezirk.at> › c-lokales Begegnungen im Wenigzeller Begegnungszentrum - MeinBezirk.at 27.05.2018

- 17) <https://www.bundesregierung.de> › k... Kurze Wege für den Klimaschutz - Bundesregierung
01.04.2018
- 18) <https://www.umweltbundesamt.de> › ... Stadtentwicklung Umweltbundesamt
27.09.2017
- 19) <https://www.nmpb.at> › projekte › w... Wohnen für Generationen - Wien Ottakring | NMPB
Architekten ZTGmbH
Ein ruhiger Wohnhof mit Durchgängen, einem Spielplatz, Grünflächen, Mietergärten und
Dachterrassen entsteht; abgefragt am 12.4.2022
- 20) <https://mobilitaetsprojekte.vcoe.at> › ... Schadstofffreie Transport- & Logistiklösung für den
urbanen Raum; abgefragt 13.4.2022
- 21) <https://www.wg-gesucht.de> › artikel Die Stadt der kurzen Wege ist umweltfreundlich und
zeitsparend, Verkehr wird vermieden; abgefragt am 15.4.2022
- 22) <https://www.forschungsinformationssystem.de> › ... Umweltverbund - Forschungs-
Informations-System unter dem Begriff Umweltverbund wird die Kooperation der
umweltfreundlichen Verkehrsmittel; abgefragt am 15.4.2022
- 23) <https://www.sharetoo.at> Carsharing in Österreich von sharetoo » nachhaltige Mobilität;
abgefragt am 12.4.2022
- 24) <https://make-world-wonder.net> › rep... Reparieren, tauschen, teilen - glücklich sein! - Make
World Wonder 21.11.2019
- 25) <https://fdoc.ffg.at> › content PDF Mobilität der Zukunft - FFG
20.10.2021 — Mobilität der Zukunft ist das österreichische Förderungsprogramm für
Forschung
- 26) <https://bookboon.com> › nachhaltigk... Nachhaltigkeit in Verkehrs- und Stadtplanung -
Bookboon; abgefragt 11.4.2022
- 27) <https://www.matthias-gastel.de> › bro... Broschüre "Barrierefreie Mobilität" | Matthias
Gastel; abgefragt am 14.4.2022
- 28) <https://www.dvr.de> › über-uns › ho... Höchstgeschwindigkeiten innerorts den
Gefährdungen anpassen, hier 29.10.2013
- 29) <https://www.vcoe.at> › service › siche... Sicherer Straßenverkehr durch Vision Zero - PDF -
Mobilität mit Zukunft - VCÖ
Es gibt keine Anzahl von verunglückten Menschen im Verkehr, die akzeptiert werden kann;
abgefragt am 31.3.2022

TEŠKOĆE SA KOJIMA SE STRANI INVESTITORI SUSREĆU PRILIKOM INVESTIRANJA U PREHRAMBENU INDUSTRIJU BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt

U savremenoj literaturi i poslovnoj praksi, često se govori o stranim investicijama i njihovom pozitivnom uticaju na ekonomski rast i razvoj. Za mnoge zemlje, a posebno one u razvoju, karakteristično je da u okviru domaće ekonomije postoji izražen nedostatak finansijskih sredstava, savremenih tehnologija i *know-how* koji su nužni za privredni rast i razvoj. Prilivom stranih investicija moguće je obezbijediti neophodne resurse koji vrlo često predstavljaju najvažniji izvor kapitala za zemlje koje ih apsorbuju. Iz tog razloga je izražena konkurencija između zemalja u pogledu stvaranju adekvatnog poslovnog ambijenta koji će privući veći broj stranih investitora. Vlade zemalja da bi se izborile na investicijskom tržištu usmjeravaju svoje aktivnosti ka prilagođavanju poslovnog ambijenta zahtjevima stranih investitora s jedne strane, i kontinuirano vrše promociju svog poslovnog potencijala, s druge strane.

Kao što je već rečeno, strane investicije predstavljaju značajan izvor kapitala za mnoge zemlje i omogućavaju njihov ekonomski rast i razvoj. Da bi se obezbijedio rast prehrambene industrije u Bosni i Hercegovini, neophodno je omogućiti veći priliv stranih investicija. Prilikom ulaska na bosanskohercegovačko tržište, strani investitori se susreću sa velikim brojem problema, koji prije svega proizilaze iz: dug proces registrovanja preduzeća, komplikovane zakonske regulative, teškće prilikom dobijanja građevinske dozvole, zapošljavanje radnika, zaštita investitora, poreska politika, nekvalifikovana radna snaga i nemogućnost kreditiranja.

Ključne riječi: strane investicije, prehrambena industrija

Abstract

In modern literature and business practice, there is often talk of foreign investment and its positive impact on economic growth and development. For many countries, especially those in development, it is characteristic that within the domestic economy there is a pronounced lack of financial resources, modern technologies and know-how that are necessary for economic growth and development. With the inflow of foreign investments, it is possible to provide the necessary resources, which are often the most important source of capital for the countries that absorb them. For this reason, there is strong competition between countries in terms of creating an adequate business environment that will attract more foreign investors. In order to fight in the investment market, the governments of the countries are directing their activities towards

¹ Direkcija za finansije – Poreska uprava

² Novatek Montenegro B.V. dsd, Podgorica – Šef računovodstva

³ Zeochem doo Zvornik – Finansijski menadžer

adapting the business environment to the requirements of foreign investors, on the one hand, and continuously promoting their business potential, on the other hand.

As already mentioned, foreign investment is a significant source of capital for many countries and enables their economic growth and development. In order to ensure the growth of the food industry in Bosnia and Herzegovina, it is necessary to enable a greater inflow of foreign investment. When entering the BiH market, foreign investors face a number of problems, primarily arising from: the long process of company registration, complicated legislation, difficulties in obtaining building permits, employment, investor protection, tax policy, unskilled labor and inability lending.

Keywords: foreign investment, food industry

UVOD

Danas, u savremenim uslovima poslovanja, prisutan je rivalitet između država u privlačenju stranih investicija. Rapidan napredak globalizacije obavezuje svaku zemlju, svaku regiju ili svaki grad da se mora takmičiti sa svima drugima za svoj dio sredstava, investicija, kupaca ili posjetilaca. Upravo se tu otvara prostor za primjenu različitih marketinških strategija koje obezbjeđuju povećanje priliva stranih investicija, koje su neophodne za progres i privredni razvoj države, kao i jačanje samih tržišnih performansi preduzeća.

Strane investicije predstavljaju jedan od najznačajnijih izvora kapitala, naročito za one zemlje koje su u razvoju. Međutim, države često nisu u situaciji da obezbijede ova sredstva, kako zbog nedovoljne razvijenosti infrastrukture, tako i zbog političkog rizika, koji je po pravilu visok u zemljama u razvoju i nisko razvijenim zemljama. Država bi trebala neutralizovati ove nepovoljne efekte drugim podsticajnim mjerama i adekvatnom promocijom obezbijediti priliv stranih investicija, jer je to vrlo često najbolji i najbrži način razvoja privrede.

Ekonomski prostor Bosne i Hercegovine se suočava sa brojnim izazovima. S jedne strane, velika je potreba za prilivom stranog kapitala radi oživljavanja i restrukturiranja domaće privrede, a na drugoj strani je veoma oštra konkurencija ostalih zemalja u tranziciji, posebno zemalja iz okruženja, koje su naši najveći konkurenti u pridobijanju stranih investicija.

Strane investicije mogu imati značajnu ulogu u restrukturiranju industrije Bosne i Hercegovine i unaprjeđenju konkurentnosti domaćih proizvođača na svjetskom tržištu. Strana ulaganja mogu pomoći da se popuni jaz između industrijskih kapaciteta i trenutno nedovoljne njihove iskorištenosti. Ovakav vid investiranja najčešće obezbjeđuje priliv dodatnog kapitala, nove proizvodne tehnologije i tržišnog „know-how-a“. Uz povećani priliv stranih investicija i pomoću pozitivnog imidža stranih preduzeća, odnosno stranih investitora, Bosna i Hercegovina bi mogla vratiti izgubljena i obezbijediti ulazak na nova tržišta.

Predmet istraživanja ovog rada jeste značaj priliva stranih investicija u prehrambeni sektor Bosne i Hercegovine. Ovo je veoma važna sfera istraživanja prije svega iz razloga što za Bosnu i Hercegovinu prehrambena industrija predstavlja jednu od osnovnih privrednih grana razvoja. Važno je istaći da posjedujemo izezutan prirodni potencijal koji nije iskorišten u potpunom kapacitetu.

Cilj istraživanja ovog rada bilo je utvrđivanje motiva investiranja, kao i potencijalnih problema sa kojima se strani investitori susreću na teritoriji Bosne i Hercegovine. Fokus istraživanja bio je usmjeren ka onim determinantama koje ne zahtevaju velika finansijska i materijalna ulaganja ali donose značajne rezultate u poboljšanju investicione klime. Takođe, jedan od ciljeva rada bilo je i predstavljanje potencijala prehrambenog sektora Bosne i Hercegovine.

Osnovna istraživačka hipoteza glasi: „Da bi se povećao priliv stranih investicija u prehrambenoj industriji Bosne i Hercegovine, neophodno je identifikovati potencijalne probleme sa kojima se strani investitori susreću na bosanskohercegovačkom tržištu“.

Sekundarno istraživanje je zasnovano na pregledu i istraživanju postojećih podataka i stručne literature o predmetu istraživanja. Prije svega istraživani su članci i udžbenici koji tretiraju posmatranu problematiku i podaci koje objavljuju relevantni institucije.

Primarno istraživanje je sprovedeno u deset kompanija koje posluju u prehrambenoj industriji na teritoriji Bosne i Hercegovine, a koje u svom kapitali imaju udio ili cjelokupno vlasništvo stranog investitora. Istraživanje je izvršeno pismenim putem, gdje je kao sredstvo istpitivanja korišten anketni upitnik. Ispitanici su putem e-mail-a dobijali anketni upitnik, te su ih na isti način vraćali pošiljaocu.

U teorijskom dijelu rada definisani su osnovni pojmovi poput stranih investicija i predstavljen je potencijal prehrambene industrije Bosne i Hercegovine. Na taj način stvorena je kompaktna cijelina o predmetu istraživanja kroz teorijski koncept. Ovom dijelu rada posvećeno je izuzetno mnogo pažnje, jer je neophodno na adekvatan način definisati i obrazložiti pojam i značaj stranih investicija. Rezultati empirijskog istraživanja predstavljaju posebno poglavlje u kojem su predstavljeni motivi investiranja na teritoriji Bosne i Hercegovine i problemi koje strani investitori imaju prilikom investiranja.

1. Ključne determinante stranih investicija

Direktna ulaganja u inostranstvu se mogu pojaviti u tri različite forme i to kao:⁴

- vlastita preduzeća,
- zajednička preduzeća i
- filijale.

Međunarodne direktne investicije predstavljaju dugoročno ulaganje korporativnog kapitala u inostranstvo, kojim se stiče vlasnička i upravljačka kontrola nad konkretnim biznisom.⁵ U stručnoj i naučnoj literaturi su prihvaćene definicije i klasifikacije koje su ustanovili IMF i OECD, pa se, prema njima, strane direktne investicije (dalje u tekstu SDI) definišu kao; vrsta međunarodnih investicija koje preduzima rezident iz jedne privrede ili zemlje (direktni investitor – *direct investor*) u cilju preuzimanja trajnog udjela u firmi koja posluje u drugoj privredi ili zemlji (preduzeće direktne investicije – *direct investment enterprise*). Smatra se da trajan udio postoji ako je direktni investitor preuzeo najmanje 10% običnih akcija (ili drugog oblika vlasničkog kapitala) ili glasačkih prava firme direktne investicije.⁶ U skladu sa definicijom stranih direktnih investicija, stranim direktnim investitorom se smatra subjekat iz jedne ekonomije koji je direktno ili indirektno stekao najmanje deset procenata prava glasa u preduzeću koje je iz druge ekonomije. Direktni investitor može biti pojedinac, grupa pravnih

⁴ Domazet, A., *et alia*, *Međunarodni marketing*, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2001. godina, str. 271.

⁵ Rakita, B., *Međunarodni biznis i menadžment*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2010. godina, str. 321.

⁶ Antevski, M., *Regionalna ekonomska integracija u Evropi*, Beograd, 2008. godina, str. 134.

ili fizičkih lica, korporacija ili individualno preduzeće, grupa povezanih preduzeća, kao i određeno vladino tijelo.⁷ SDI imaju nekoliko ključnih funkcija koje mogu biti predstavljene na sledeći način:⁸

- SDI predstavlja značajan izvor kapitala. Kao najviši stepen internacionalizacije predstavljaju i najveći izvor oporezivanja resursa firme.
- SDI podrazumjevaju lokalno prisustvo i operacije. Pomoću SDI menadžment uspostavlja direktan kontakt s kupcima, partnerima i državnim aparatom. Neke firme koncentrišu svoje operacije na jednoj ili manjem broju lokacija, dok druge firme disperzuju poslovanje na veći broj zemalja. Često multinacionalna preduzeća postavljaju mrežu poslovanja toliko obimno da nacionalnost preduzeća nije uvijek jasna.
- Firme ulažu u zemlje koje pružaju određene komparativne prednosti. Menadžeri biraju određene zemlje u koje će investirati na osnovu prednosti koje ta lokacija nudi. Firme nastoje da vrše konkretna istraživanja i razvoj u zemljama koje posjeduju vrhunska saznanja u određenoj oblasti, snadbijevaju se u zemljama čiji dobavljači nude najbolje uslove, grade proizvodne pogone u zemljama koje obezbeđuju visoku produktivnost radne snage, marketinške filijale uspostavljaju u zemljama koje imaju najbolji potencijal za prodaju.
- SDI podrazumijevaju značajan rizik i neizvjesnost. U poređenju sa drugim strategijama ulaska, ovaj vid internacionalizacije, povećava uticaj lokalne samouprave na preduzeća po bitnim poslovnim pitanjima kao što su: visina plate, način zapošljavanja i proizvodne cijene. Strane direktne investicije moraju se boriti i sa drugim uslovima koji vladaju na tržištu, kao što su: inflacija, recesija, itd.
- Strani direktni investitori moraju se više pozabaviti specifičnim društvenim i kulturnim promjenama koje su karakteristične za određena tržišta. Visoko razvijena multinacionalna preduzeća često svoje radnje moraju držati van javnosti. Da bi se umanjili potencijalni problemi menadžeri često favorizuju investiranje u države koje su kulturno i jezički poznate i približne investitoru.

Međunarodna zajednička ulaganja predstavljaju formu neposredne proizvodne saradnje, kroz koju dva ili više preduzeća iz različitih zemalja udružuje proizvodni, finansijski, kadrovski i marketinški potencijal, a na podlozi zajedničkog preuzimanja rizika, zajedničkog ostvarivanja dobiti i zajedničkog upravljanja i kontrole poslovanja.⁹ Dakle, međunarodno zajedničko ulaganje je usmjereno na formiranje preduzeća ili nezavisnog pravnog subjekta, organizacione jedinice ili profitnog centra, u vlasništvu dva ili više partnera iz različitih zemalja. Važno je istaći da su vlasništvo, upravljanje i kontrola zajednički nad ovim poslovnim projektom. Postoje dva osnovna oblika zajedničkog ulaganja u međunarodnom marketingu: kapitalna zajednička ulaganja i projektno zasnovane aktivnosti.¹⁰ U prvom slučaju radi se o osnivanju posebnog pravnog lica od strane dva ili više partnera, koji zajedno upravljaju preduzećem dijeleći prava i obaveze, rizik i profit. U tipičnom međunarodnom partnerstvu, strani investitor najčešće unosi kapital, tehnologiju, stručni menadžment ili vrši obuku zaposlenih. Dok domaći partner najčešće obezbeđuje objekte, poznavanje lokalnog jezika i kulture, korisne veze sa domaćom vladom i poslovnim partnerima, te obezbeđuje povoljno sirovine i radnu snagu. Projektno zasnovane aktivnosti podrazumjevaju saradnju sa relativno

⁷ OECD, *Definition of Foreign Direct Investment*, 4th Edition, 2008. godina, str.40, Preuzeto 14.decembra 2012. godine sa adrese <http://www.oecd.org/dataoecd/26/50/40193734.pdf>.

⁸ Cavusgil, S. T., Knight, G., Riesenberger, J. R., *International Business*, Prantice Hall, New Jersey, 2012. godina, str. 403.

⁹ Rakita, B., op. cit., str. 275.

¹⁰ Cavusgil, S. T., Knight, G., Riesenberger, J. R., op. cit., str. 412.

uskim obimom i dobro definisanim rasporedom poslovnih aktivnosti, bez stvaranja novog pravnog subjekta. Kombinujući osoblje, resurse i sposobnosti, partneri saraduju na novim tehnologijama ili proizvodima, nakon čijeg završetka saradnja najčešće prestaje, ili se nastavlja na novim projektima. Ovakva partnerstva smanjuju ogromne troškove istraživanja i razvoja u oblasti novih tehnologija, i pomažu preduzeću da sustigne rivale. Ukoliko bi smo vršili poređenje ova dva načina ulaska na inostrano tržište, samostalne direktne investicije i zajednička ulaganja, možemo konstatovati da su zajednička ulaganja manje rizična, da se realizuju sa manje kapitala, omogućuju brže prodiranje na veći broj tržišta, pružaju veću tržišnu sigurnost kao i veću naklonost države domaćina. Međutim, postoji velika mogućnost pojave konflikta između poslovnih partnera, u sektoru upravljanja, kontrole i podjele dobiti, te se ovo smatra i osnovnim nedostatkom ove strategije ulaska na inostrano tržište.

Potreba za međunarodnim filijalama, odnosno odjeljenjima, proističe iz potrebe za usklađivanjem proizvodne djelatnosti u inostranstvu, iz razloga što je porasla važnost proizvodnje podružnica za matično preduzeće, jer je njihov udio u ukupnoj proizvodnji postao značajan.¹¹ Važno je istaći da se model organizacije filijala razlikuje na evropskom i američkom tlu. Većina evropskih preduzeća svoje poslovanje otpočinje kroz tipični funkcijski model. Ulaskom na inostrano tržište, jedan od domaćih menadžera preuzima upravljanje međunarodnim operacijama i vrši kontrolu poslovanja. Ovaj model se naziva model „majka i kćerka“. Američka preduzeća primjenjuju organizacijsku strukturu s izdvojenom međunarodnom filijalom. Temeljne operativne jedinice uključene su kroz međunarodni odjel u sve operacije u inostranstvu, ali su diferencirane prema nacionalnim tržištima. Model organizacione strukture globalne djelatnosti predstavlja podjelu operativnog rukovođenja preduzeća na proizvodne grupe. Ovaj vid poslovnog organizovanja karakterističan je za preduzeća koja imaju raznovrsne proizvodne programe, koji se mogu grupisati u samostalne linije proizvoda. Matrični ili mrežni model organizacione strukture predstavlja kombinaciju podjela po proizvodima i područjima u jednoj organizacionoj strukturi. Glavna prednost ovog modela odnosi se na koordinaciju poslovanja. Neophodno je napomenuti, da preduzeća vrlo često zahtjevaju kombinaciju elemenata navedenih modela, gradeći hibridni model. Takođe, usješne poslovne organizacije ne koriste uvijek neku od izloženih metoda, nego kreiraju nove modele koji su samo njima svojstveni.

2. Poslovno okruženje kao determinanta razvoja stranih investicija

Proces globalizacije je omogućio da svijet postane tzv. „globalno selo“, što je rezultiralo alokacijom kapitala u one dijelove svijeta u kojima u određenom trenutku preduzeća mogu ostvariti izuzetno povoljne poslovne rezultate. Globalizacija (etimološki od latinske riječi globus – cjelokupan, ukupan) je pojam koji odražava rastuću povezanost, integraciju i međuzavisnost zemalja svijeta u ekonomskom, socijalnom, tehnološkom, kulturnom i političkom smislu. Ekonomska dimenzija globalizacije iskazuje se kroz proces intenziviranja slobodnih trgovinskih tokova i uspostavljanja liberalnog kretanja ljudi, kapitala i novca.¹² Poslovno okruženje nije identično ni u jednoj državi. Preduzeća posluju u različitim dijelovima svijeta i najčešće svoju poslovnu politiku moraju prilagoditi domaćim prilikama na tržištu i odnosima u društvu, te menadžeri moraju posjedovati izuzetne vještine prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti. Da bi se u potpunosti razumjelo poslovno okruženje neke firme neophodno je analizirati opšte okruženje i privrednu granu u kojoj preduzeće egzistira. Ako granu posmatramo u dimenzijama proizvoda i tržišta, tj. da je čini grupa preduzeća koja proizvode

¹¹ Previšić, J., Došen, O. Đ., *Međunarodni marketing*, Masmedia, Zagreb, 1999. godina, str. 481.

¹² Pelević, B., Vučković, V., *Međunarodna ekonomija*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2007. godina, str. 264.

proizvode koji su bliski supstituti, a koji se prodaju kupcima sa različitim karakteristikama, možemo je definisati kao niz firmi koje proizvode slične proizvode.¹³ Jedna od osnovnih tehnika za analizu uslova u kojima se nalazi firma jeste SWOT analiza. SWOT je skraćenica riječi; snaga (strenght), slabosti (weaknesses), šanse (opportunities) i opasnosti – prijetnje (threats). Ovim metodom vrši se analiziranje navedena četiri elementa internog i eksternog okruženja.

Opšte okruženje se sastoji od faktora koji mogu imati dramatične efekte na strategiju neke firme. Po pravilu jedno preduzeće ima malo mogućnosti da predvidi trendove i događaje o opštem okruženju, a još manje je sposobno da ih kontrolira.¹⁴ Najvidljivije razlike se odnose na ekonomske, pravne, političke, kulturne, prirodne i tehnološke dimenzije međunarodnog poslovnog okruženja.

3. Potencijal prehrambenog sektora u Bosni i Hercegovini

U savremenoj ekonomiji proizvodnja prehrambenih proizvoda predstavlja glavni stub nacionalne privrede. Ova privredna grana zapošljava veliki broj ljudi, koji su najčešće nisko kvalifikovana radna snaga. Ovaj sektor doprinosi povećanju prihoda farmera koji stvaraju poljoprivredna dobra, ali isto tako utiče i na povećanje prihoda zaposlenih u prehrambenoj industriji. Takođe, ne treba zapostaviti ni uticaj ovog sektora na ostale privredne djelatnosti i njihov razvoj, kao što su; veća potrošnja stočne hrane i biljnih aditiva, povećanje proizvodnje poljoprivrednih mašina, povećanje izgradnje fabričkih postrojenja, povećanje obima transporta i skladištenja robe, itd.

Zbog velike tražnje obradivog zemljišta i porasta broja stanovnika na zemljinoj kugli, poljoprivredna i prehrambena industrija ima veliki potencijal. Bosna i Hercegovina posjeduje okruženje koje je idealno za poljoprivredu, a samim tim i prehrambenu industriju. Glavna komparativna prednost Bosne i Hercegovine trebala bi se ogledati u proizvodnji zdrave hrane, jer posjedujemo velike površine neeksploatiranog obradivog zemljišta i pašnjaka, i ogromne rezerve pitke i hemijski ispravne vode.

Poljoprivredni sektor u Bosni i Hercegovini pruža izuzetno veliki razvojni potencijal za strane investitore, koji se ogleda u slijedećem:¹⁵

- poljoprivredni sektor je definisan kao strateška grana razvoja u Bosni i Hercegovini,
- obilje poljoprivrednog obradivog zemljišta, gdje je više od 50% neobrađeno,
- velike površine neiskorištenih pašnjaka,
- povoljni klimatski uslovi za većinu poljoprivrednih kultura,
- dostupnost kvalifikovane, a jeftine radne snage,
- razvijen sistem obrazovanja, istraživačko-razvojne institucije, agronomska i veterinarska podrška,
- Bosna i Hercegovina je značajan uvoznik neto poljoprivrednih proizvoda, što bi se moglo uz minimalne napore promijeniti,
- privatizacija državnih preduzeća,
- mogućnost ekološke proizvodnje u većini poljoprivrednih grana,
- konkurentna cijena voća i povrća,
- razvoj tradicionalni proizvoda (autohtonih),

¹³ Todorović, J., *Strategijski i operativni menadžment*, Conzit Beograd, Beograd, 2003. godina, str. 93.

¹⁴ Dess, G., Lumpkin, G., Eisner, A., *Strategijski menadžment*, Data Status, Beograd, 2007. godina, str. 49.

¹⁵ FIPA, *Bosnia and Herzegovina, Agriculture and Food Processing Industry*, Sarajevo, 2011. godina, str. 7.

- postojanje prirodnih uslova za implementaciju integrisani projekata (poljoprivreda i turizam),
- postojanje mogućnosti za ostvarivanje dodatnih prihoda (samonikli šumski pašnjaci, lekovito bilje, gljive, itd.).

Prehrambena industrija trebala bi da predstavlja jedan od najvažnijih sektora za dalji razvoj Bosne i Hercegovine. Kako zbog spriječavanja daljeg državnog deficita, tako i zbog obezbjeđivanja dovoljne količine hrane za domaće stanovništvo. Ratna dejstva ostavila su velike posljedice na ovu privrednu djelatnost, pa tako da se štete procjenjuju na četiri milijarde evra. Uništeno je više od 70% proizvodnih kapaciteta, a broj grla stoke je opao za oko 60%, te oko 237.000 hektara obradivog zemljišta je bilo minirano. Od tada prehrambena industrija radi sa svega 10% od ukupno raspoloživih kapaciteta.¹⁶ U oblasti prehrambene industrije posluju preduzeća koja se bave proizvodnjom ili preradom hrane i pića za ljudsku ishranu, uključujući meso, mlijeko, voće, povrće, šećer, ulje i duvan, kao i gotovu hranu za životinje i ptice.

4. Identifikacija mogućnosti razvoja procesa priliva stranih investicija u prehrambeni sektor Bosne i Hercegovine

Investitorima je ponuđena lista od pet motiva koji su uticali na odluku stranih investitora da svoje proizvodne kapacitete instaliraju na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ti motivi su:

- raspoloživi i jeftini inputi proizvodnje,
- kvalifikovana i jeftina radna snaga,
- atraktivnost tržišta i
- stimulatívne mjere države.

Ispitanici su imali mogućnost da ocijene svaki faktor na skali od jedan do pet, gdje broj jedan predstavlja izuzetno malu važnost, a broj pet izuzetno veliku važnost. Detaljni rezultati istraživanja predstavljeni su na grafikonu br. 1.

Raspoloživi i jeftini inputi proizvodnje zavise od konkretne djelatnosti kojom se preduzeće bavi, ukoliko su u pitanju preduzeća koja se bave preradom poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, ovaj pokazatelj je za njih bio izuzetno značajan. Dok s druge strane za određene djelatnosti iz prehrambene industrije ovaj pokazatelj uopšte nije bio posmatrana, jer cjelokupna proizvodnja zavisi od uvoza sirovana.

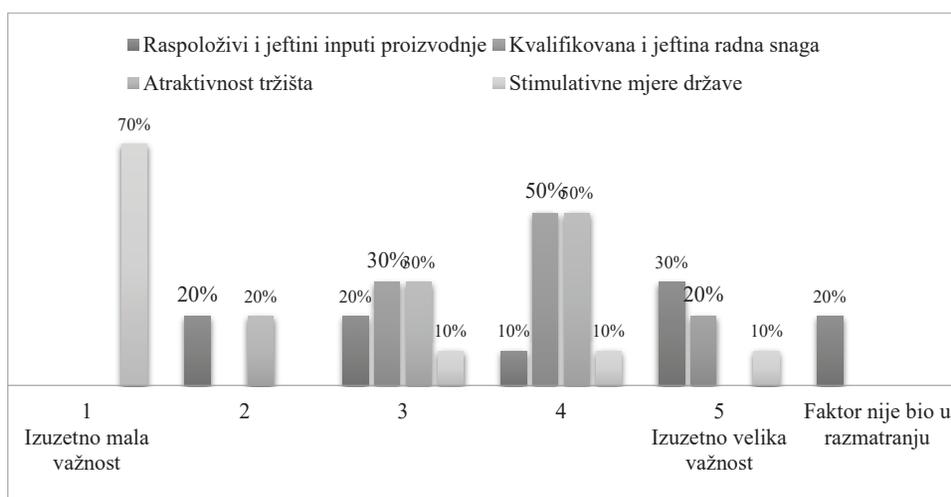
Kvalifikovana i jeftina radna snaga zauzela je izuzetno visoku poziciju prilikom motivisanja stranih investitora da svoje investicije plasiraju na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Tržište Bosne i Hercegovine pokazalo se kao jako atraktivno za strane investitore, razlog tome vjerovatno leži u prevelikom uvozu prehrambenih proizvoda naspram izvoza, što bi se uz minimalne napore moglo promjeniti.

Najmanju važnost na priliv stranih investicija imale su stimulatívne mjere države, na osnovu čega možemo zaključiti da država ne podstiče u dovoljnoj mjeri povećanjenji priliva stranih investicija.

¹⁶ Ibid., str. 14.

Grafikon br. 1. Motivi priliva stranih investicija u prehrambeni sektor

Izvor: Autori

Strani investitori prilikom ulaganja u privredni sistem zemlje domaćina, susreću se različitim problemima, pa tako i prilikom investiranja u Bosnu i Hercegovinu postoji mnogo prepreka. Ti problemi se najčešće odnose na:

- dug proces registrovanja preduzeća,
- komplikovane zakonske regulative,
- teškće prilikom dobijanja građevinske dozvole,
- zapošljavanje radnika,
- zaštita investitora,
- poreska politika,
- nekvalifikovana radna snaga i
- nemogućnost kreditiranja.

Rezultati istraživanja po osnovu navedenih problema predstavljani su na grafikonu br. 2.

Dug proces registrovanja preduzeća predstavlja izuzetno veliki problem za strane investitore, na osnovu čega možemo zaključiti da je administracija preobimna i spora, te da treba pojednostaviti procedure prilikom registrovanja novih privrednih subjekata, kako inostranih tako i domaćih.

Takođe, zakonske regulative predstavljaju jedan od glavnih faktora spoticanja za strane investitore, komplikovani propisi i neusaglašenost između entiteta doprinose stvaranju nepovoljne poslovne klime.

Rezultati istraživanja u preduzećima, pokazuju da dobijanje građevinske dozvole, na skali od jedan do pet, gdje broj jedan predstavlja izuzetno mali problem, a broj pet izuzetno veliki problem, kotira u intervalu od tri do pet, što nam pokazuje da ovaj faktor posmatranja predstavlja veliki problem za strane investitore.

Zapošljavanje novih radnika predstavlja faktor posmatranja koji bilježi najmanje probleme, rezultati dobijeni prilikom ispitivanja kreću se od broja jedan što predstavlja izuzetno mali

problem do središnje vrijednosti broja tri, koju možemo definisati da problem postoji ali nije značajan. Ispitivanjem smo došli da zaključka da se strani investitori ne osjećaju dovoljno zaštićenima u Bosni i Hercegovini.

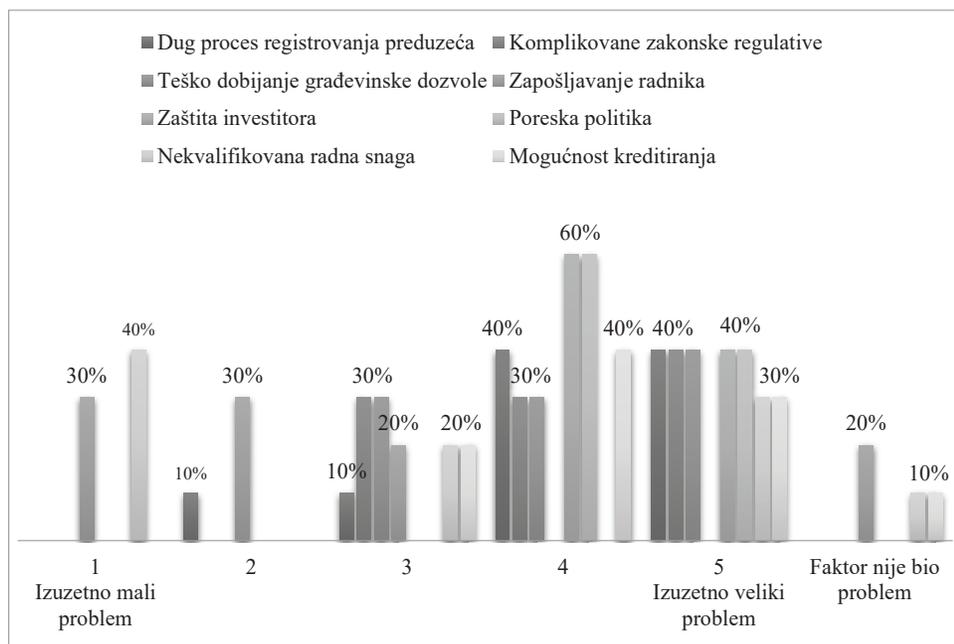
Na pitanje o zaštiti investitora, dobili smo poražavajuće odgovore, na skali od jedan do pet, sa istim parametrima kao i u prethodnim slučajevima, dobijene vrijednosti su se kretale na skali od četiri do pet, što predstavlja izuzetno veliki problem za strane investitore.

Poreska politika bilježi identične vrijednosti kao i prethodni pokazatelj, te za strane investitore predstavlja izuzetno veliki nedostatak.

Problem nekvalifikovane radne snage, predstavlja parametar posmatranja koji bilježi ekstremne vrijednosti, za određeni broj ispitanika predstavlja izuzetno mali problem poslovanja, dok za druge predstavlja izuzetno veliki problem. Dobijene rezultate možemo opravdati različitim tehnološkim postupcima i proizvodnim procesima koji se koriste u određenim preduzećim, te zahtijevaju različite obrazovne profile.

Mogućnost kreditiranja takođe predstavlja važan faktor za strane investitore, na skali od jedan do pet, gdje broj jedan predstavlja izuzetno mali problem, a broj pet izuzetno veliki problem, dobijene vrijednosti se kreću u intervalu od broja tri do broja pet, što predstavlja veliki problem za strane investitore.

Grafikon br. 2. Problemi sa kojima se investitori susreću u Bosni i Hercegovini

Izvor: Autori

Ukoliko stavimo u odnos motive koje je strani investor imao prilikom investiranja u Bosnu i Hercegovinu i probleme sa kojima se susretao u daljem poslovanju, dolazimo da zaključka da

oni motivi koji su važni za poslovanje preduzeća, ali koji nisu u dovoljnoj mjeri primamljivi stranom investitoru, kasnije su predstavljali najveću prepreku u poslovanju. Stimulativne mjere države koje su navedene kao motiv investiranja trebale su zauzimati jednu od važnijih pozicija prilikom izbora destinacije za poslovanje, međutim one su bile izuzetno mali motiv investiranja za strane investitore, razlog za to leži u njihovoj nedovoljnoj atraktivnosti. U daljem poslovanju preduzeća one su se transformisale u glavni problem sa kojim se one suočavaju na tržištu Bosne i Hercegovine. Taj problem se kasnije reflektovao u vidu visokih stopa poreza, nedovoljne zaštite stranih investitora kao i nedostatkom kreditiranja.

5. Širenje proizvodnih kapaciteta kroz investicije u BIH na primjeru Zeochem doo Zvornik

Sa tradicijom dugom preko 200 godina, fabrika za proizvodnju hemikalija u Švajcarskoj postala je međunarodno aktivna, diverzifikovana industrijska kompanija.

2016. godine je osnovan Zeochem doo u Republici Srpskoj, odnosno u Zvorniku.

Zeochem je u rekordnom roku od 19 mjeseci izgradio novi proizvodni pogon u Bosni i Hercegovini i preselio pet proizvodnih linija iz Švajcarske na novu lokaciju.

Zeochem je u maju 2016. godine odlučio da izgradi proizvodni pogon u Zvorniku. Prva molekularna sita isporučena su sa nove lokacije u novembru 2017. Između je bila izuzetno "intenzivna faza", da bi se cijeli proizvodni pogon preselio i stavio u upotrebu. U rekordnom roku od 19 mjeseci dogovoreni su ugovori, osnovana domaća firma, kupljeno zemljište, dobijene dozvole, izgrađena zgrada po najnovijim sigurnosnim i ekološkim standardima i izmješteni objekti iz Uetikona na samom Ciriskom jezeru u Zvornik.

Transfer proizvodnih pogona zahtijevao je i pomno planiranje, jer je proizvodnja na lokaciji Uetikon nastavljena do kraja. Sistemi su potom demontirani i transportovani u Bosnu i Hercegovinu u oko 100 kamiona. Specijalni transport za silose duge oko 20 metara je bio potreban oko četiri dana za putovanje.

U Zeochemu doo u Zvorniku se odvija takozvani "suh" proizvodni proces, odnosno zeoliti se melju, odvajaju i kalciniraju. Prašak molekularnog sita predstavlja najveću količinu od oko 2.000 tona godišnje. Takođe se proizvode četiri druge linije proizvoda.

Na kraju 2021. godine u Zeochem d.o.o. zaposleno je 52 radnika. Proizvodni proces je najvećim dijelom automatizovan bez potrebe za manuelnim proizvodnim radom. Iako je nezaposlenost u Bosni i Hercegovini visoka, pronalaženje odgovarajućih radnika predstavljalo je izazov za menadžment hemijske divizije. Udio visokokvalifikovanih radnika u radnoj snazi je visok.

Proizvodnja u Zeochemu u Zvorniku podijeljena je na dvije strukturalne cjeline, gdje se u prvoj cjelini proizvodi više vrsta sintetičkih zeolita, koji su namjenjeni raznim industrijama i gdje se proizvodi koriste kao tehnički desikanti, molekularna sita, ili pak adsorbensi i slično, a sve u zavisnosti od primjene. Druga proizvodna cjelina rezervisana je za proizvodnju amorfne silicijum dioksida (silika gel), takodje u više oblika i vrsta, čija namjena je opet najzastupljenija u hromatografiji, ali i u nekim tehnologijama bistrenja, filtracije i stabilizacije raznih rastvora (npr. U proizvodnji piva, vina, voćnih sokova i sl.), kao i u nekim drugim sličnim separacionim tehnologijama.

Silika gelovi I sintetički gelovi u prehrambenoj industriji

Silika gelovi i sintetički zeoliti koje proizvodi kompanija ZEOCHEM, koriste se najviše kao svojevrsna molekularna sita, koja kao takva nalaze široku promjenu i u prehrambenoj industriji, gdje se pojedini proizvodi primjenjuju direktno, kao pomoćna sredstva koja se koriste u proizvodnji i bez kojih bi ta proizvodnja bila znatno otežana.

Kada govorimo o upotrebi silika gela u prehrambenoj industriji, tu možemo kao najrasprisaniji i najpoznatiji primjer, istaći proizvodnja piva, gdje je u procesu proizvodnje piva, tj, u procesu njegove filtracije i stabilizacije, postala neizbježna primjena sintetičkog silika gela, jer je isti kao kontrolisani proizvod, dosta efikasniji od prirodnog.

Pored ove primjene, sintetički silika gelovi se koriste i u drugim prehrambenim industrijama, kao što su one vezane za proizvodnju voćnih sokova, jestivih ulja, vina i sličnih alkoholnih pića, kao i drugim proizvodnjama iz domena prehrambene idustrije, na mjestima gdje potrebno iz tečne faze izdvojiti bjelančevine, ili/i neke i druge neželjene primjese, tj. nečistoće, čija je veličina čestica na molekularnom nivou (npr. polifenoli).

Što se pak tiče sintetičkih zeolita, najveća primjena u prehrambenoj industriji je indirektna, gdje se zeoliti primjenjuju u proizvodnji pakovanja za hranu i gdje je potrebno da pakovanja ne sadrže nikakve neželjene materije u sebi, pa je tako najrasprostranjenija primjena u proizvodnji plastičnih ambalaža za prehrambenu namjenu (npr, PET ambalaža za vodu i sokove, PE ambalaža za hranu i sl.), ali i u proizvodnji pakovanja koja u sebi sadrže zeolit kao aktivnu supstancu, koja potpomaže da se hrana u takvim pakovanjima duže koristi, gdje je najpoznatija primjena zeolita u proizvodnji pakovanja za voće i povrće (u ovim pakovanjima, zeolit sa svojim adsorpcijskim svojstvima, neutrališe etilen koji se izdvaja iz voća i povrća stajanjem i koji dovodi do kvarenja voća, tako da voće i povrće u ovakvim pakovanjima ima duži rok trajanja i sl.).

Pored ove primjene, a takođe zbog svojih dobrih adsorpcijskih sposobnosti, sintetički zeoliti se koriste kao aktivna supstanca i u proizvodnji različitih pakovanja hrane, gdje je potrebno da se zeolit ponaša kao neutralizator mirisa, ali i kao neutralizator vlage (u ovoj posljednjoj primjeni, koriste se i kombinacije Zeolit/Silika gel).

Pored ove indirektno primjene sintetičkih zeolita u prehrambene svrhe, sve više postaje aktuelna i njihova direktna primjena, ali se mora priznati da je ona još u začetku gdje nema za sada mnogo primjera koji se mogu istaći, mada se nove primjene nalaze iz dana u dan i gdje ćemo pomenuti samo neke koje su već u upotrebi, kao što su:

Izdvajanje neželjanih PAH-ova iz dima za dimljene mesnih prerađevina (PAH – “Policiklični aromatski ugljovodonik”), koji su kancerogeni, te kao takvi nepoželjni u dimu, tj. proizvodu, izdvajanje zaostalih pesticida iz prehrambenih, tj. poljoprivrednih proizvoda kod kojih je upotreba pesticida rasprostranjena (npr. proizvodi od grožđa, tj. vino, sokovi i sl.) i slična izdvajanja neželjenih materija iz poljoprivrednih proizvoda.

Pored svih ovih navedenih primjena, gdje smo naveli one posebne za silika gelove, tj. posebne za sintetičke zeolite, mora se uzeti u obzir da postoje i mnoge slične, gdje se opet koriste kombinacije ovih proizvod, tj. kombinacije Zeolit/Silika gel, koje sve više nalaze primjenu u prehrambenim proizvodnjama koje su slične pomenutim.

Silika gel se široko koristi u hromatografiji za odvajanje i prečišćavanje različitih jedinjenja.

Neki istaknuti primjeri su:

Nutraceutika: ZEOprep 90 pokazuje izvanredne performanse u ekonomičnom prečišćavanju Omega 3 masnih kiselina izolovanih iz različitih izvora. Koristi se i za jestiva ulja.

Pharma: ZEOprep se koristi za proizvodnju EPA i DHA kao API u ILE (Intravenozna lipidna emulzija) aplikacijama na višetonskoj skali.

ZEOprep se koristi za proizvodnju paklitaksela (onkologija) kao aktivnog farmaceutskog sastojka u industrijskom obimu pod cGMP.

Kanabinoidi: od sve većeg su interesa za zdravstvenu i farmaceutsku industriju, sa do 113 različitih jedinjenja već identificiranih. Zeochem silika gelovi se mogu koristiti za pročišćavanje kanabinoida koji imaju visoku razinu čistoće koju zahtijeva ova visoko regulirana industrija (>98% čistoće).

Pivo:Zeochem silika gel se koristi za filtriranje neželjenih proteina i polifenola, što rezultira stabilnim bistrim pivom.

Cjelokupna proizvodnja Zeochema Zvornik je namjenjena stranim trzistima i proizvodi se izvoze na sve svjetske kontinente.

Kao sto smo vec pomenuli CPH grupa je aktivna u tri industrijska poslovna sektora koji su bili pogođeni pandemijom koronavirusa 2021. godine na vrlo različite načine. Divizija ambalaže, koja je prijavila rekordnu zaradu za prethodnu godinu, zabilježila je skromniju potražnju za svojim filmovima na farmaceutskim tržištima. Odsjek za hemiju je, naprotiv, objavio rekordan rezultat za godinu nakon snažnog povećanja potražnje za njegovim molekularnim sitima kako se globalna ekonomija oporavila.

Udjeli hemijske divizije i divizije za ambalažu u ukupnoj neto prodaji dodatno su povećani, u skladu sa strategijom Grupe. Hemija i ambalaža zajednički su činili 54% od ukupnog broja, a papir 46%. Grupa je ostvarila 66% svoje neto prodaje u Evropi, svom glavnom prodajnom regionu.

Obzirom da je Zeochem doo dio hemijske divizije grupacije sa neznatnim ucescem od 7% u ukupnom prihodu, iako spada u veliko pravno lice u Grupi se svrstava medju manje jedinice.

Hemijska divizija osjetno je povećala profit u 2021. godini

Efekat sustizanja pozitivno je uticao na svaki segment proizvoda u hemijskoj diviziji, a potražnja je porasla za molekularnim sitima korištenim u industrijskom, energetskom i farmaceutskom sektoru. Proizvodni kapaciteti su bili dobro iskorišteni, a divizija je odlučila

investirati u proširenje kapaciteta na svojim lokacijama u SAD-u, Kini, Bosni i Hercegovini i Švajcarskoj.

Neto prodaja je porasla sa 5.239 miliona CHF u julu mjesecu 2020. godine na 8.047 miliona CHF u julu mjesecu 2021. godine, a EBIT marža je poboljšana na novi rekordnih 17%.

Bilans uspjeha: budžet i realizacija; uporedni podaci jul mjesec 2020. i 2021. godina

	07./2020		07./2021		07./2021		07./2020		07./2021		07./2021	
	Ostvarenje	%	Budžet	%	Ostvarenje	%	Ostvarenje	%	Budžet	%	Ostvarenje	%
BILANS USPJEHA U TCHF												
Bruto prodaja	5460		6428		8148		42255		45000		56015	
Knjizna odobrenja/Rabati	221		132		101		818		921		499	
Neto prihod od prodaje	5239	100	6296	100	8047	100	41437		44079	100	55516	100
Promjene zaliha	406	8	11	0	327	4	-114		77	0	-1299	-2
Ostali poslovni prihodi	15		3	0	30	0	57		35	0	1413	3
Ostali operativni prihodi	5		11	0	1	0	5		74	0	12	0
UKUPAN PRIHOD	5665	108	6321	100	8405	104	41385	100	44265	100	55642	100
Trošak materijala	2634	50	2702	43	3820	47	17988	43	18930	43	25221	45
Utrosak energije	410	8	410	6	419	4.99	2881	7	2880	7	2995	5
Troskovi licnih primanja	1484	28	1540	24	1606	20	10346	25	10775	24	10766	19
Troskovi održavanja	131	3	161	3	193	2	1135	3	1133	3	1126	2
Ostali operativni troškovi	639	12	611	10	619	8	3714	9	4270	10	3899	7
EBITDA	367	7	897	14	1748	22	5321	13	6277	14	11635	21
Amortizacija	399	8	414	7	409	5	2832	7	2902	7	2854	5
EBIT	-32	-1	483	8	1339	17	2489	6	3375	8	8781	16

Izvor: Prezentacija za srednji menadžment

Zaključak

Međunarodno poslovno okruženje je izuzetno turbulentno, i krajnje nepredvidljivo. Stalni rast globalizacije u svim segmentima primorava preduzeća da se stalno kreću ka onim tržištima na kojima mogu ostvariti najbolje poslovne rezultate. Priliv stranih investicija, sa aspekta države u koju se vrši investiranje, predstavljaju stimulatívni faktor ekonomskog rasta i razvoja. Ovakvi projekti dovode do povećanja broja zaposlenih i rasta prosječne bruto plate, što automatski utiče na povećanje bruto društvenog proizvoda, i standarda stanovništva. Veoma često strane investicije utiču na poboljšanje infrastrukture države u koju se vrši investiranje, te ulažu u obrazovni i zdravstveni sistem.

Strane investicije su zaista važne za privredni razvoj bilo koje države, pogotovu država u razvoju i država u tranziciji. Da bi se obezbijedilo njihovo povećanje neophodno je privredni ambijent učiniti atraktivnim. Jedan od mehanizama za građanje privlačnog privrednog ambijenta jeste učešće država u ekonomskim integracijama. Vrlo često regionalne ekonomske integracije nastaju između država koje dijele isti geografski prostor, ali ne mora biti nužno. Integracijama postižu se mnoge prednosti za zemlje članice, koje prije svega proizilaze iz

ostvarivanja ekonomije obima, olakšavanje izvoznih procesa, a vrlo često i smanjenje carinskih i izvoznih dadžbina.

Uzimajući u obzir iznesene činjenice i relevantne podatke da bi došlo do poboljšanja stanja u prehrambenom sektoru neophodno preduzeti niz konkretnih mjera kao što su posebne povlastice za ovaj sektor. Takođe, neophodno je aktivirati i staviti u upotrebu neiskorištene resurse i potencirati komparativne prednosti Bosne i Hercegovine koje se ogledaju u mogućnosti uzgajanja organskih proizvoda i promovisati veliki broj dodatnih djelatnosti preko kojih preduzeća mogu proširiti svoje poslovanje i ostvariti dodatni prihod. Takođe, neophodno je donijeti efikasne dokumente i propise na kojima treba da se zasniva politika razvoja poljoprivrede, prehrane i ruralne sredine u Bosni i Hercegovini.

Literatura

1. Antevski, M., *Regionalna ekonomska integracija u Evropi*, Beograd, 2008. godina
2. Cavusgil, S. T., Knight, G., Riesenberger, J. R., *International Business*, Prantice Hall, New Jersey, 2012. godina
3. Dess, G., Lumpkin, G., Eisner, A., *Strategijski menadžment*, Data Status, Beograd, 2007. godina
4. Domazet, A., *et alia, Međunarodni marketing*, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2001. godina
5. FIPA, *Bosnia and Herzegovina, Agriculture and Food Processing Industry*, Sarajevo, 2011. godina
6. OECD, *Definition of Foreign Direct Investment*, 4th Edition, 2008. godina
7. Pelević, B., Vučković, V., *Međunarodna ekonomija*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2007. godina
8. Previšić, J., Došen, O. Đ., *Međunarodni marketing*, Masmedia, Zagreb, 1999. godina
9. Rakita, B., *Međunarodni biznis i menadžment*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2010. godina
10. Todorović, J., *Strategijski i operativni menadžment*, Conzit Beograd, Beograd, 2003. godina

NEKA PRAVNA PITANJA U VEZI SA ISHRANOM PACIJENATA U BOLNICAMA

Sažetak

Opće je poznato da pravilna ishrana igra značajnu ulogu u očuvanju zdravlja i prevenciji bolesti. U uslovima narušenog zdravlja koji zahtijevaju bolničko liječenje, pravilna ishrana pacijenata u bolnicama smatra se sastavnim dijelom procesa liječenja i to dijelom koji nerijetko može imati odlučujući uticaj na ishod liječenja. Optimalna organizacija ishrane pacijenata u bolnicama, pored brojnih medicinskih i nutricionističkih, podrazumijeva i određene pravne aspekte, koji se obrađuju u ovom radu, a tiču se prava, obaveza i odgovornosti pacijenata, obaveza bolnica i njihovog medicinskog i nemedicinskog osoblja, načina nabavke, pripreme i distribucije hrane, ispravnosti hrane, standardizacije kvaliteta hrane, te pitanja odgovornosti za štetne posljedice koje su uzročno-posljedičnoj vezi sa ishranom u bolnicama.

Ključne riječi: ishrana u bolnici, medicinska ishrana, prava pacijenata, sigurnost hrane, odgovornost za štetu.

SOME LEGAL ISSUES REGARDING NUTRITION OF PATIENTS IN HOSPITALS

Abstract

It is well known that proper nutrition plays a significant role in maintaining health and preventing disease. In conditions of impaired health that require hospital treatment, proper nutrition of patients in hospitals is considered an integral part of the treatment process, and that part can often have a decisive influence on the outcome of treatment. The optimal organization of patient nutrition in hospitals, in addition to numerous medical and nutritional, includes certain legal aspects, which are addressed in this paper, concerning the rights, obligations and responsibilities of patients, obligations of hospitals and their medical and non-medical staff, procurement, preparation and food distribution, food safety, food quality standardization, and liability issues caused by hospital nutrition.

Keywords: hospital nutrition, medical nutrition, patient rights, food safety, liability for damages.

¹ JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla, <http://www.ukctuzla.ba>.

1. Uvod

Ishrana je jedan od faktora koji imaju najveći uticaj na zdravlje čovjeka tokom cijelog života. Već od rođenja se ističe značaj konzumiranja majčinog mlijeka za pravilan rast, razvoj i zdravlje djeteta, ali i u svakoj sljedećoj fazi života čovjek koji drži do svog zdravlja treba obratiti posebnu pažnju na pravilnu ishranu. Pravilna ishrana je ona koja osigurava da tijelo čovjeka dobije upravo onoliko energije, prehrambenih i zaštitnih tvari koliko mu je potrebno za rast te održavanje fizioloških funkcija organizma. Hraneći se pravilno, čovjek može u velikoj mjeri zaštititi i očuvati svoje tjelesno i mentalno zdravlje i prevenirati nastanak velikog broja oboljenja. Isto tako, bilo kakve nepravilnosti u ishrani mogu značajno narušiti čovjekovo zdravlje, pa čak i biti prijetnja po život.

Nepravilnosti u ishrani mogu postojati u više pravaca. Tako će, s jedne strane, nedovoljan unos hrane dovesti do pothranjenosti čovjeka, dok će s druge strane prekomjeran unos hrane izazvati pretilost. Pored toga, čovjek može oboljeti i zbog toga što unosi nedovoljno kvalitetnu hranu ili mu u ishrani nedostaje jedan ili više nutrijenata (masti, ugljikohidrati, proteini, vitamini, minerali). Bez obzira o kojem obliku malnutricije se radi, ona može uzrokovati čitav niz različitih bolesti. Naravno, pravilna ishrana nije garancija dobrog zdravlja i jasno je da oboljeti može i čovjek koji se hrani pravilno i kvalitetno.

Onog trenutka kad se zdravlje čovjeka naruši, ishrana postaje još i važnija, jer ona može pospiješiti, ali i otežati proces liječenja. Stoga se ishrani pacijenata koji se nalaze na bolničkom liječenju pristupa s posebnom ozbiljnošću. Osim u kontekstu medicine i nutricionizma, o organizaciji ishrane pacijenata u bolnicama je nužno govoriti i u kontekstu poštivanja određenih pravnih normi. Predmet ovog rada će upravo biti neka pravna pitanja koja prate organizaciju ishrane pacijenata u bolnicama, a koja se odnose na prava, obaveze i odgovornosti pacijenata, obaveze bolnica i njihovog medicinskog i nemedicinskog osoblja, postupka nabavke hrane, načina pripreme i distribucije hrane, ispravnosti i kvaliteta hrane, te odgovornosti za štetne posljedice koje su uzročno-posljedičnoj vezi sa ishranom u bolnicama.

2. Pravo pacijenta na ishranu

Važeći propisi kojima je regulirana oblast zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini, utvrđuju da je, pored pružanja zdravstvenih usluga, jedan od osnovnih društvenih zadataka bolnica, kao zdravstvenih ustanova sekundarnog, odnosno tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite, da osiguraju ishranu pacijenata koji se nalaze na bolničkom liječenju². Prema propisima kojima su utvrđena prava, obaveze i odgovornosti pacijenata, pacijenti za vrijeme boravka u bolnicama imaju pravo na ishranu u skladu sa svojim svjetonazorom, odnosno vjeroispoviješću i drugim uvjerenjima³.

Zanimljivo je da je opseg ovog prava različito normiran u Federaciji BiH i Brčko distriktu BiH, dok u Republici Srpskoj sadržaj ovog prava uopće nije određen u važećim propisima. Dok u Federaciji BiH pravo na ishranu pacijenta u skladu sa njegovim svjetonazorom nije ograničeno na bilo koji način, u Brčko distriktu BiH predviđena su određena ograničenja ovog prava. Naime, brčanski zakon utvrđuje da pacijent ima pravo na ishranu u skladu s vjeroispoviješću i

² Čl. 40 Zakona o zdravstvenoj zaštiti („Sl. nov. F BiH“, br. 46/10 i 75/13) i čl. 60 st. 1 i 60a st. 1 Zakona o zdravstvenoj zaštiti („Sl. gl. RS“, br. 106/09 i 44/15).

³ Čl. 45 Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Sl. nov. F BiH“, br. 40/10) i čl. 42 st. 1 Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine („Sl. gl. BD BiH“, br. 52/18-prečišćeni tekst, 34/19 i 16/20).

drugim uvjerenjima za vrijeme boravka u zdravstvenoj ustanovi, a koja nije u suprotnosti s propisanim medicinskom dijetom. Također je propisano da se ovo pravo može ograničiti radi kvalitetnog i efikasnog pružanja zdravstvenih usluga u skladu sa higijenskim uslovima i mira drugih pacijenata⁴. Ograničenje prava pacijenta na ishranu obavezom da ona ne bude u suprotnosti sa propisanom medicinskom dijetom, nema uporište u općeprihvaćenim standardima zaštite prava pacijenata i čak je u kontradiktornosti sa drugim dijelovima istog zakona, te bi zakonodavac u Brčko distriktu BiH svakako trebao razmotriti mogućnost uklanjanja ovog ograničenja iz zakona. Naime, neophodno je istaći da se medicinska dijeta smatra pomoćnom metodom liječenja, te bi nametanje medicinske dijetе pacijentu predstavljalo direktno kršenje pacijentovog prava na odbijanje medicinskog tretmana koje u brčanskom zakonu nije ničim ograničeno⁵. Osim toga, ishrana u skladu sa vjeroispoviješću ne definira obaveznu hranu, nego hranu koja se ne konzumira. Stoga, ukoliko medicinska dijeta zahtijeva određene nutrijente koji se nalaze u hrani koju pacijent ne konzumira iz vjerskih razloga, uvijek postoje mogućnosti da takve nutrijente unese konzumirajući neku drugu hranu ili na drugi način. U pogledu drugog ograničenja, može se reći da ono nije izvan standarda, ali ga je svakako potrebno detaljnije normirati kako bi se izbjegla mogućnost arbitrarnog postupanja i diskriminacije pacijenata. To bi se moglo učiniti i unutar Kućnog reda bolnice, kao akta kojim bolnica autonomno utvrđuje pravila ponašanja pacijenata i osoblja, u skladu sa zakonskim propisima i pravima pacijenata.

Iako to niti u jednom zakonu nije izričito navedeno, smatra se da pacijenti imaju pravo ne samo na ishranu u skladu sa svojim svjetonazorom, odnosno vjeroispoviješću i drugim uvjerenjima, nego prije svega i na kvalitetnu ishranu, koja bi morala biti određenog i očekivanog standarda⁶.

3. Osiguranje uslova za ostvarivanje prava pacijenta na ishranu

Da bi bolnica mogla na adekvatan način i u kontinuitetu izvršavati svoju obavezu da osigura ishranu pacijenata koji se nalaze na bolničkom liječenju, za to moraju postojati odgovarajući uslovi prostora opreme i kadra. U Bosni i Hercegovini nisu definirani standardi koji se u pogledu ovih uslova moraju ispuniti, tako da bolnice samostalno, u skladu sa svojim kapacitetima i procjenama potreba, utvrđuju koliko prostora, koju opremu i koji broj radnika će angažirati u svrhu osiguranja ishrane svojih pacijenata.

Kada su u pitanju uslovi prostora, jasno je da bolnica mora osigurati odgovarajuće prostorije u kojima će se nalaziti bolnička kuhinja, bilo na jednoj centralnoj lokaciji, bilo na više lokacija od kojih bi svaka bila zadužena za pripremu hrane za određene dijelove bolnice. Velika većina bolnica u BiH ima jednu centralnu kuhinju. Prostor centralne kuhinje mora biti površinski dovoljno velik kako bi se u njega mogli smjestiti sva potrebna oprema, umivaonici za pranje ruku, posuđe i druga sredstva za rad, te kako bi svi radnici imali dovoljno prostora za efikasno obavljanje svojih poslova i kretanje. Neophodno je da postoji prostor za čuvanje pripremljene hrane i provjeru njenog kvaliteta prije isporuke, prostor za pranje posuđa, kao i prostor za odlaganje otpada. Prostorije u kojima se priprema hrana moraju biti dovoljno dobro osvijetljene, klimatizirane i ventilirane. Centralna kuhinja mora biti povezana sa koridorima

⁴ Čl. 42 st. 3 Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine.

⁵ Prema čl. 32 st. 1 Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, pacijent ima pravo da odbije predloženi medicinski tretman, čak i u slučaju kada se njime spašava ili održava njegov život. Ovakvo zakonsko rješenje je šire od onog iz čl. 19 st. 1 federalnog Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, prema kojem pacijent ima pravo da predloženu medicinsku mjeru odbije, izuzev u slučaju kada se njome spašava ili održava njegov život ili bi se nepreduzimanjem iste ugrozio život ili zdravlje drugih ljudi.

⁶ Bodnaruk, S. i dr., *Komentari zdravstvenih zakona*, Privredna štampa, Sarajevo, 2011., str. 419.

distribucije hrane prema pacijentima na svim organizacionim dijelovima bolnice. Također, bolnica mora imati i odgovarajući magacinski prostor u kojem se čuvaju namirnice pod odgovarajućim uslovima (temperatura, osvjetljenje, vlažnost zraka) koji su skladu sa njihovom prirodom i uputstvima proizvođača. Sve prostorije, odnosno objekti u kojima se životne namirnice, sirovine namijenjene za proizvodnju životnih namirnica i predmeti opšte upotrebe proizvode, čuvaju i stavljaju u promet moraju ispunjavati uslove koji obezbjeđuju njihovu higijensku ispravnost⁷.

Što se tiče uslova opreme, bolnička kuhinja mora posjedovati uređaje za pripremu hrane, frižidere i zamrzivače u kojima se čuvaju namirnice koje se koriste u pripremi obroka, odgovarajuće posuđe za pripremu, posuđe za čuvanje prije distribucije, posuđe u kojem se hrana distribuira i posuđe za serviranje hrane, te odgovarajući pribor za konzumiranje hrane. Također, neophodno je da bolnica ima dovoljan broj kolica za prijevoz hrane iz centralne kuhinje do bolesničkih soba ili soba za dnevni boravak u kojima pacijenti objeduju, kao i spremnike za odlaganje ostataka hrane. Nužno je i posjedovanje mašina za pranje posuđa i pribora, ali i odgovarajući broj jednokratnog posuđa i pribora u kojem se servira hrana pacijentima koji su pod posebnim režimom, kao što su npr. pacijenti koji boluju od lako prenosivih zaraznih bolesti. Tada se takvo posuđe i pribor tretira i zbrinjava na jednak način kao i ostali infektivni otpad. Magacinski prostor mora biti opremljen policama za skladištenje namirnica, te frižiderima i zamrzivačima za namirnice koje se moraju čuvati na niskim temperaturama ili smrznute.

Vezano za uslove kadra, u zavisnosti od kapaciteta bolnice, odnosno obima posla bolničke kuhinje, bolnica u svojim internim aktima treba imati sistematizirana radna mjesta za sve poslove u vezi sa ishranom pacijenata, te zaposliti odgovarajući broj izvršilaca koji će raditi na tim radnim mjestima. Najveći broj bolnica u BiH ima sistematizirana sljedeća radna mjesta:

- *Nutricionist*, koji obavlja poslove sastavljanja jelovnika (dnevni, sedmični, specijalnih, dijetalnih) u konsultaciji sa liječnicima i medicinskim sestrama o dijetoterapiji i njenim efektima kod pacijenata, određivanja normativa životnih namirnica za pripremu jela, izračunavanja prehrambenih i dijetalnih vrijednosti obroka, savjetovanje pacijenata o pravilnoj primjeni potrebne dijetae po izlasku iz bolnice, itd.
- *Jelovničar*, čiji je zadatak da na bazi sastavljenih jelovnika i brojnog stanja pacijenata pravi procjene potrebnih količina namirnica za dnevno izuzimanje iz magacina, te vodi odgovarajuće evidencije o potrošnji namirnica i pripremljenim obrocima.
- *Glavni kuhar*, koji daje upute i naloge ostalim kuharima u vezi sa pripremom svih vrsta obroka prema utvrđenim jelovnicima, vrši nadzor i kontrolu nad radom ostalih kuhara, kontrolira kvalitet namirnica koje se koriste za pripremu obroka i kvalitet pripremljenih obroka.
- *Kuhar*, koji priprema sve vrste obroka po uputama glavnog kuhara.
- *Mesar*, koji obavlja poslove prijema, kontrole i skladištenja mesa, vodi brigu o kvalitetu i higijenskoj ispravnosti zaprimljenog mesa, te vrši tranžiranje, klasiranje, vaganje i predaju potrebnih količina mesa kuharima.
- *Pomoćni kuhar*, čiji poslovi podrazumijevaju pranje i pripremu svih vrsta namirnica za dalju obradu, pranje kuhinjskog i drugog posuđa, asistiranje u pripremi obroka, odvoz otpadaka, itd.
- *Servirka*, koja obavlja poslove distribucije i serviranja pripremljenih obroka, održavanja higijene prostora u kojima se servira hrana, pomoći pacijentima kod konzumiranja hrane, te sakupljanja i odvoza ostataka hrane i posuđa nakon obroka.

⁷ Čl. 8 Zakona o zdravstvenom nadzoru životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe („Sl. list SR BiH“, br. 43/86 i 18/90 i „Sl. list R BiH“, br. 2/92 i 13/94). Ovaj zakon se u Federaciji BiH primjenjuje kao federalni zakon, na osnovu čl. IX 5 Ustava Federacije BiH.

- *Perač posuđa*, koji vrši prijem i pripremu prljavog posuđa za pranje, stara se o pravilnom skladištenju i izdavanju čistog posuđa, pere, čisti i dezinficira mašine za pranje posuđa, kao i prostor u kome se mašine nalaze, svakodnevno prati rad i ispravnost mašina i prijavljuje eventualne kvarove, itd.
- *Radnik na održavanju higijene*, čiji su poslovi pranje i dezinfekcija svih radnih površina i prostorija.

Kada su u pitanju posebni uslovi za zasnivanje radnog odnosa na ovim radnim mjestima, za radno mjesto nutricionista je neohodan završen studij prvog ili drugog ciklusa, na smjeru nutricionizma ili prehrambene tehnologije. Radna mjesta jelovničara, glavnog kuhara, kuhara i mesara, zahtijevaju srednjoškolsko obrazovanje odgovarajućeg usmjerenja, dok poslove radnih mjesta pomoćnog kuhara, servirke, perača posuđa i radnika na održavanju higijene, mogu obavljati i nekvalificirani ili polukvalificirani radnici, s tim da su dužni završiti obuku iz higijenskog minimuma, koju provode nadležni zavodi za javno zdravstvo, u skladu sa važećim propisima⁸. U okviru ove obuke, polaznici obuke se upoznaju sa potrebnim znanjima o higijeni namirnica, sirovina, predmeta i prostorija, o osobnoj higijeni, osnovnim pojmovima o širenju i sprječavanju zaraznih bolesti, trovanju hranom, čuvanju i stavljanju u promet namirnica i predmeta, te o važnijim sanitarnim propisima i osnovama pružanja prve pomoći.

4. Nabavka namirnica

Bolnice koje imaju status javnih zdravstvenih ustanova smatraju se ugovornim organima u smislu propisa iz oblasti javnih nabavki⁹, te su stoga dužne namirnice neophodne za ishranu pacijenata nabavljati putem provođenja postupaka javnih nabavki, kao i sve druge robe, usluge i radove. Takvu obavezu nemaju bolnice u privatnom vlasništvu, koje mogu kupovati na slobodnom tržištu, bez formalnih ograničenja. Javne bolnice imaju obavezu donošenja plana nabavki kojim moraju obuhvatiti sve nabavke vrijednosti veće od 50.000,00 KM u slučaju robe i usluga, ili 80.000,00 KM u slučaju radova, te za realizaciju planiranih nabavki obezbijediti finansijska sredstva u svom finansijskom planu.

Planiranje nabavki namirnica za potrebe bolnice je složena aktivnost koja obuhvata procjenu potrebnih vrsta i količina namirnica na godišnjem nivou, procjenu njihove vrijednosti, utvrđivanje vrste postupka po kojem će se svaka konkretna nabavka provesti, određivanje da li se planira zaključiti okvirni sporazum, određivanje okvirnog termina pokretanja svakog od planiranih postupaka, te planiranog trajanja ugovora ili okvirnih sporazuma koji će se zaključiti nakon provedenih postupaka.

Procjena potrebnih vrsta i količina namirnica vrši se uzimajući u obzir kapacitet bolnice, očekivani godišnji priliv pacijenata na bolničko liječenje, prosječnu dužinu boravka pacijenta u bolnici, podijeljeno po organizacionim dijelovima bolnice i oboljenjima od kojih se pacijenti liječe, s obzirom da se ishrana pacijenata prilagođava potrebama njihovog liječenja. Obično se za ovakvu vrstu procjene uzimaju podaci o potrošnji iz nekoliko prethodnih godina kao polazna osnova za izradu plana. Procjena vrijednosti svake konkretne nabavke se vrši na bazi istraživanja tržišta, u smislu praćenja trenutnih tržišnih cijena svih namirnica koje se nabavljaju, kao i trendova promjena tih cijena, mogućnosti ostvarivanja popusta na veće količine određenih namirnica, itd. Imajući u vidu da su bolnice dužne obezbijediti kontinuirano snabdijevanje

⁸ Čl. 13 st. 1 tač. 1 i čl. 14 Zakona o zdravstvenom nadzoru životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe i čl. 10 Pravilnika o načinu i obimu sticanja potrebnih znanja o higijeni životnih namirnica, sirovina namijenjenih za proizvodnju životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe i o ličnoj higijeni („Sl. list SR BiH“, br. 30/88).

⁹ Čl. 4 Zakona o javnim nabavkama („Sl. gl. BiH“, br. 39/14).

namirnicama, poželjno je u planu nabavki predvidjeti zaključivanje okvirnih sporazuma sa većim brojem dobavljača gdje god je to po zakonu moguće, kako bi se izbjegli eventualni poremećaji u snabdijevanju iz razloga na strani nekog od dobavljača. Kod određivanja okvirnog termina pokretanja svakog od planiranih postupaka javne nabavke, potrebno je voditi računa o vremenu isteka prethodnih ugovora za iste predmete nabavke, kao i vremenu potrebnom za provođenje planirane vrste postupka, kako se ne bi desilo da prethodni ugovori isteknu, a da novi još nisu zaključeni. Pri određivanju planiranog trajanja ugovora ili okvirnih sporazuma, potrebno je imati u vidu kretanje i stabilnost cijena na tržištu i procijeniti da li je ispravnije zaključiti ugovor ili okvirni sporazum na kraći ili na duži period.

U velikoj većini slučajeva, prilikom zaključivanja ugovora ili okvirnih sporazuma za nabavku prehrambenih proizvoda između bolnica i dobavljača čija je ponuda u postupku javne nabavke ocijenjena najpovoljnijom, u ugovoru nije moguće mijenjati niti cijenu navedenu u najpovoljnijoj ponudi, niti ostale uslove utvrđene u tenderskoj dokumentaciji. Izuzetno je dozvoljeno da se u tenderskoj dokumentaciji predvidi odredba o promjenjivosti cijena, sa objektivno utvrđenim pravilima o promjenjivosti cijene i u tom slučaju se takva odredba može unijeti i u ugovor o javnoj nabavci. Međutim, ova mogućnost se koristi iznimno rijetko.

Imajući u vidu značaj kontinuiranog, urednog i blagovremenog snabdijevanja bolnica prehrambenim proizvodima, prilikom provođenja postupaka javnih nabavki ove vrste potrebno je koristiti sve mehanizme osiguranja od rizika poremećaja na tržištu ili nekorektnog ponašanja dobavljača, te je uobičajeno u tenderskoj dokumentaciji od svih ponuđača tražiti garanciju za ozbiljnost ponude i garanciju za uredno izvršenje ugovora, te eventualno predvidjeti ugovornu kaznu za slučaj kašnjenja isporuke hrane.

5. Organizacija ishrane pacijenata u bolnici

Za optimalnu organizaciju ishrane pacijenata u bolnici nužno je da postoji jasno definiran sistem obaveza i odgovornosti medicinskog osoblja na svim organizacionim dijelovima bolnice za blagovremeno i tačno obavješćavanje osoblja bolničke kuhinje o broju pacijenata i propisanim dijetama za te pacijente i to na dnevnoj bazi. Medicinske dijete pacijentima propisuju nadležni liječnici tokom jutarnjih vizita i upisuju ih u terapijske liste. Podatke o propisanim dijetama za sve pacijente na određenom bolničkom odjeljenju prikuplja odgovorna medicinska sestra odjeljenja nakon vizite, te na osnovu njih od bolničke kuhinje traži odgovarajući broj obroka prema propisanim dijetama.

Nakon pripreme odgovarajućeg broja obroka za pacijente u skladu sa propisanim dijetama, a prije nego što budu isporučeni iz kuhinje, uzorci gotove hrane moraju biti testirani kako bi se utvrdilo da li prema okusu, mirisu, izgledu i temperaturi odgovaraju standardima sigurnosti i kvaliteta, da li zadovoljava zahtjeve higijene utvrđene važećim propisima¹⁰, te da li hrana po sastojcima odgovara dijeti za koju je napravljena. Zdravstvena ispravnost hrane podrazumijeva sigurnost da hrana neće prouzrokovati štetne uticaje na zdravlje ljudi ako je pripremljena i upotrebljavana u skladu s njenom namjenom¹¹.

Ukoliko se utvrdi da je hrana sigurna, kvalitetna i u skladu sa propisanim dijetama, ona se distribuira prema pacijentima. Ako se primjete određeni nedostaci koje je moguće otkloniti, u smislu dodavanja soli, začina, korekcije gustine, masnoće, itd., to se radi na licu mjesta do

¹⁰ Čl. 5 Pravilnika o higijeni hrane („Sl. gl. BiH“, br. 4/13).

¹¹ Čl. 3 tač. 22 Zakona o hrani („Sl. gl. BiH“, br. 50/04).

postizanja odgovarajućeg standarda. U situacijama kada to nije moguće, obroci se moraju ponovo pripremiti.

Gotovu hranu spremnu za isporuku servirke preuzimaju iz kuhinje u namjenskim posudama i distribuiraju pacijentima na bolničkim odjeljenjima. Prilikom serviranja hrane pacijentima se daje i odgovarajući pribor. Posebna pažnja se posvećuje serviranju hrane pacijentima na psihijatrijskim bolničkim odjelima, kod kojih postoji rizik od mogućnosti samopovređivanja ili povređivanja drugih pacijenata. Takvim pacijentima se obično ne daju noževi i viljuške. Pacijentima koji nisu u stanju samostalno konzumirati obroke, u tome pomažu servirke ili medicinsko osoblje. Nakon završetka obroka, posuđe i pribor se vraćaju u kuhinju radi pranja, a ostaci hrane radi odlaganja.

U bolničkim kuhinjama nastaje otpad koji se u skladu sa važećim propisima¹² svrstava u komunalni otpad i to biorazgradivi otpad (ostaci hrane) i ostaci ambalaže (papir, karton, staklo, plastika, limenke, itd.). Unutar bolnice je neophodno organizirati sistem prikupljanja, razvrstavanja, transporta i odlaganja ovakvog otpada. Usluge odvoza komunalnog otpada iz kruga bolnice do odgovarajuće deponije, obično se ugovaraju sa komunalnim preduzećima u mjestu sjedišta bolnice.

Od iznimne je važnosti da se o svakoj aktivnosti u vezi sa nabavkom namirnica, njihovim skladištenjem u odgovarajućim uslovima, izuzimanju iz magacina, propisanim dijetama, pripremi obroka, provjeri njihovog kvaliteta, serviranju obroka pacijentima, itd., vode odgovarajuće evidencije. To je neophodno kako bi se na adekvatan način mogao pratiti tok procesa rada, te kako bi se u slučaju bilo kakve incidentne situacije moglo jednostavnije utvrditi gdje je nastao problem i ko je za njega odgovoran.

6. Odgovornost za štetu u vezi sa ishranom u bolnici

Bilo kakvo trovanje hranom pacijenta koji se nalazi na bolničkom liječenju, može štetno uticati na tok njegovog liječenja, izazvati teške komplikacije njegove osnovne bolesti, pa i predstavljati opasnost po život pacijenta. Stoga bolnice moraju poduzeti posebne mjere opreza kako bi se eliminirali ili bar sveli na minimum rizici od trovanja hranom. S obzirom na to da bakterije na hranu najčešće dopijevaju kontaktom s radnim površinama u kuhinjama, posuđem, priborom za jelo i piće, te rukama radnika za vrijeme njene pripreme i distribucije, potrebno je obratiti pažnju na osobnu higijenu, higijenu kuhinje, te kontrolu vremena i temperature čuvanja hrane.

U slučaju da se trovanje hranom ipak desi, neophodno je utvrditi na kojem mjestu je došlo do kontaminacije hrane, te da li je uzrok tome propust nekog od osoblja bolničke kuhinje, radi utvrđivanja postojanja eventualne odgovornosti. Trovanje hranom u bolnici može prouzrokovati štetu pacijentu koja može biti materijalna i nematerijalna. Pod materijalnom štetom podrazumijeva se umanjeње nečije imovine (obična šteta) ili sprječavanje da se ona poveća (izmakla korist), npr. izgubljena zarada pacijenta zbog produženog boravka u bolnici, troškovi daljeg liječenja, itd. Nematerijalna šteta obuhvata fizičke bolove, duševne bolove zbog smanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliske osobe, te za strah, ako okolnosti slučaja, a posebno jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdavaju. Ona se može odnositi na samog pacijenta ili na članove njegove uže

¹² Pravilnik o kategorijama otpada sa listama („Sl. nov. F BiH“, br. 9/05) i Pravilnik o kategorijama otpada sa katalogom („Sl. gl. RS“, br. 39/05).

porodice (npr. nematerijalna šteta usljed duševnih bolova zbog naročito teškog invaliditeta ili smrti bliskog lica)¹³.

Pacijent koji pretrpi štetu uzrokovanu trovanjem hranom u bolnici, naknadu te štete može potraživati od same bolnice, jer prema Zakonu o obligacionim odnosima za štetu koju radnik u radu ili u vezi sa radom prouzrokuje trećem licu odgovara preduzeće u kome je radnik radio u trenutku prouzrokovanja štete. Pored toga, oštećeni pacijent može tražiti naknadu i od samog radnika zbog čijeg je propusta pretrpio štetu, ako je ovaj štetu prouzrokovao namjerno¹⁴.

Građanska odgovornost bolnice u ovakvim slučajevima je subjektivne, a ne objektivne prirode i ona odgovara za štetu prouzrokovanu pacijentu, ako njeno osoblje prilikom obrade namirnica, pripreme, transporta i serviranja obroka nije postupalo sa odgovarajućom pažnjom, pa iz takvog ponašanja nastane šteta. Tako npr. ako trovanje nastane nakon konzumacije proizvoda koji se pacijentu servira u originalnom pakovanju proizvođača, za štetu nastalu tim trovanjem će odgovarati proizvođač, a ne bolnica. Dakle, bolnica može odgovarati samo za one štetne posljedice koje nastanu usljed nestručnog, nepažljivog i nepropisnog rada njenih radnika, odnosno za posljedice koje se mogu pripisati u krivicu njenom osoblju zbog postupanja bez dužne pažnje. Međutim, ukoliko bolnica naknadi štetu pacijentu nastalu kao posljedica trovanja hranom, onda ona može potraživati naknadu tako isplaćenog iznosa od radnika čijom štetnom radnjom je nastala šteta, ali samo ako je ta štetna radnja učinjena namjerno ili zbog krajnje nepažnje¹⁵.

Pored toga, kršenje prava pacijenta na ishranu u skladu sa svojim svjetonazorom, u Federaciji BiH za sobom povlači prekršajnu odgovornost bolnice. Za takav prekršaj predviđena je novčana kazna u iznosu od 10.000,00 KM do 15.000,00 KM¹⁶. U Brčko distriktu BiH kršenje prava pacijenta na ishranu u skladu sa vjeroispoviješću i drugim uvjerenjima nije zakonom predviđeno kao prekršaj.

7. NutritionDay

NutritionDay je međunarodni projekt globalnih razmjera u okviru kojeg se u velikom broju bolnica diljem svijeta na isti dan, putem jedinstvenih anketnih upitnika prevedenih na nekoliko desetina svjetskih jezika prikupljaju podaci o pacijentima, njihovim bolestima, nutritivnoj njezi i navikama, te u konačnici i ishodima.

Ovaj projekt je u cijelosti besplatan i vrlo jednostavan i u njemu može učestvovati bilo koja bolnica u svijetu. Svi potrebni dokumenti lako se mogu preuzeti sa službenih stranica *NutritionDay* organizacije¹⁷, svi podaci dobijeni anketiranjem se lako unose u unaprijed pripremljene obrasce, nakon čega se analiziraju od strane stručnjaka iz *NutritionDay* organizacije i postaju dostupni na korištenje svima. Tako pribavljeni podaci i njihova analiza mogu biti iznimno korisni za praćenje standarda kvaliteta ishrane pacijenata u bolnicama i identificiranje potencijalnih nedostataka koje je moguće otkloniti, te postići veći stepen

¹³ Mujkić, E., *Ostvarivanje prava pacijenata u Bosni i Hercegovini*, Sveske za javno pravo, br. 14, Sarajevo, 2013., str. (57-68) 65.

¹⁴ Čl. 170 st. 1 i 2 Zakona o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89, „Sl. list R BiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94 i „Sl. nov. F BiH“, br. 29/03 i 42/11).

¹⁵ Prema članu 91 Zakona o radu („Sl. nov. F BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20-Odluka US F BiH, 49/21-dr. zakon i 103/21-dr. zakon), radnik koji na radu ili u vezi sa radom namjerno ili zbog krajnje nepažnje prouzrokuje štetu trećem licu, a štetu je naknadio poslodavac, dužan je poslodavcu naknaditi iznos naknade isplaćene trećem licu.

¹⁶ Čl. 76 st. 1 tač. 17 Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata.

¹⁷ Više informacija o projektu na: <https://www.nutritionday.org/> (pristup: 11.03.2022. godine).

zadovoljstva pacijenata, bolje ishode liječenja, brži oporavak i smanjiti ukupne troškove liječenja.

8. Zaključak

Iako sve bolnice u BiH imaju obavezu osigurati ishranu pacijenata koji se nalaze na bolničkom liječenju, zakonodavno-pravni okvir za ostvarivanje prava pacijenata na ishranu u skladu sa svojim svjetonazorom, odnosno vjeroispoviješću i drugim uvjerenjima, nije usaglašen u svim dijelovima države. Određena ograničenja ovog prava u nekim propisima suprotna su međunarodnim standardima zaštite prava pacijenata i u kontradiktornosti su sa drugim garantiranim pravima pacijenata. Stoga bi takva ograničenja, na koja je ukazano u ovom radu, trebala biti uklonjena iz važećih zakonskih propisa.

Svaka bolnica bi morala imati razvijen interni sistem organizacije procesa rada na poslovima koji se odnose na nabavku, skladištenje, higijenu, pripremu, distribuciju i serviranje hrane pacijentima, kako bi se eliminirali ili na najmanju moguću mjeru sveli rizici od kontaminiranja hrane koje može dovesti do trovanja pacijenata, te samim tim i do prekršajne odgovornosti i odgovornosti za štetu koju pacijent pretrpi. Svakako, najvažniji segment tog sistema mora biti kontrola sigurnosti i kvaliteta hrane i higijena radnog prostora, sredstava za rad, posuda i pribora za jelo, kao i osobna higijena svih radnika koji dolaze u doticaj sa hranom za pacijente. Pravilna i redovna komunikacija između medicinskog osoblja, koje određuje i prijavljuje odgovarajuću dijetu u skladu s nutritivnim potrebama pacijenata i njihovim dijagnozama sa osobljem bolničke kuhinje, te po mogućnosti i uključivanje samih pacijenata u planiranje i praćenje usluga ishrane prvi je korak prema postizanju većeg stepena zadovoljstva pacijenata pruženom uslugom¹⁸.

Bolnice u BiH bi trebale svake godine uzeti učešće u projektu *NutritionDay*, uporediti svoje podatke o ishrani pacijenata sa podacima drugih bolnica iz cijelog svijeta, ispravljati uočene nedostatke, unaprjeđivati vlastitu praksu i praviti pozitivne promjene koje će biti moguće pratiti na jednostavan i koristan način.

¹⁸ Pavić, E., *Sigurnost hrane i podizanje kvalitete prehrane u bolnicama*, Pravilna prehrana djece u bolnici, Zagreb, 2018., str. (17-20) 19.

LITERATURA

Bodnaruk, S. i dr., *Komentari zdravstvenih zakona*, Privredna štampa, Sarajevo, 2011.

Mujkić, E., *Ostvarivanje prava pacijenata u Bosni i Hercegovini*, Sveske za javno pravo, br. 14, Sarajevo, 2013., str. 57-68.

Pavić, E., *Sigurnost hrane i podizanje kvalitete prehrane u bolnicama*, Pravilna prehrana djece u bolnici, Zagreb, 2018., str. 17-20.

Zakon o hrani („Sl. gl. BiH“, br. 50/04).

Zakon o javnim nabavkama („Sl. gl. BiH“, br. 39/14).

Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89, „Sl. list R BiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94 i „Sl. nov. F BiH“, br. 29/03 i 42/11).

Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Sl. nov. F BiH“, br. 40/10).

Zakon o radu („Sl. nov. F BiH“, br. 26/16, 89/18, 23/20-Odluka US F BiH, 49/21-dr. zakon i 103/21-dr. zakon).

Zakona o zdravstvenoj zaštiti („Sl. gl. RS“, br. 106/09 i 44/15).

Zakona o zdravstvenoj zaštiti („Sl. nov. F BiH“, br. 46/10 i 75/13).

Zakona o zdravstvenoj zaštiti u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine („Sl. gl. BD BiH“, br. 52/18-prečišćeni tekst, 34/19 i 16/20).

Zakona o zdravstvenom nadzoru životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe („Sl. list SR BiH“, br. 43/86 i 18/90 i „Sl. list R BiH“, br. 2/92 i 13/94).

Pravilnik o higijeni hrane („Sl. gl. BiH“, br. 4/13).

Pravilnik o kategorijama otpada sa katalogom („Sl. gl. RS“, br. 39/05).

Pravilnik o kategorijama otpada sa listama („Sl. nov. F BiH“, br. 9/05).

Pravilnik o načinu i obimu sticanja potrebnih znanja o higijeni životnih namirnica, sirovina namijenjenih za proizvodnju životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe i o ličnoj higijeni („Sl. list SR BiH“, br. 30/88).

<https://www.nutritionday.org/>

**HRANA U SLUŽBI POLITIKE POČETKOM RATNIH
DEŠAVANJA NA PROSTORIMA REPUBLIKE UKRAJINE**
Iskustva Republike Srbije i Bosne i Hercegovine (BiH)

Sažetak

Hrana je u istoriji čovečanstva rano prepoznata kao sredstvo koje u značajnoj meri može doprineti pobjedi u ratu. Takođe, hrana je tokom istorije neretko bila u službi politike i vešto je upotrebljavana zarad ostvarenja političkih ciljeva. U trenutnom sukobu koji se odvija na prostoru Republike Ukrajine hrana je ponovo postala oružje u službi političara. Okolnost da se na teritoriji Ruske federacije i Republike Ukrajine proizvodi značajna količina poljoprivrednih kultura, te da su energenti sa ovih prostora izuzetno bitni mnogim državama, pre svih onim u Evropskoj Uniji, destabilizacija isporuke ovih proizvoda primetno je uticala na globalnu ekonomiju. Ova pojava nije ostavila po strani ni društvo u Republici Srbiji, kao ni u Bosni i Hercegovini. U svega nekoliko dana vesti o potencijalnoj nestašici hrane, gotovo panično stvaranje zaliha i talas poskupljenja zahvatio je ove prostore. Uprkos iskustvima ratova s kraja 20. veka, stiže se utisak da je hrana i njena strateška uloga u stabilnosti društva tokom nedaća, pomalo zaboravljena od strane onog dela društva kome je povereno upravljanje državom. U ovom radu izneću neke osnovne detalje koji su svojevrsno upozorenje na učinjene propuste, kao i to kako i na koji način politička elita može iskoristiti potencijal za proizvodnju hrane u nekom nadolazećem vremenu.

Ključne reči: Hrana, rat, politika, Ukrajina, Republika Srbija, BiH

**FOOD IN THE POLITICS DURING THE WAR
IN THE REPUBLIC OF UKRAINE**
Experiences from Republic of Serbia and Bosnia and Herzegovina (BH)

Summary

Early in the history of humanity, food was recognised as a tool that can be able to simplify the victory of a side in a war. Also, it was very often used in a politics for achieving political goals. In the current conflict in the Republic of Ukraine, food again became the weapon for the politicians. Having Russian Federation and Republic of Ukraine been one of the greatest producers of many agricultural products and energy sources (which are very important to the many states, especially to the EU), destabilisation of its export caused various problems in a global economy. This happening did not avoid the society in Republic of Serbia, nor in Bosnia and Herzegovina. In only first few days after the news that the lack of food might occur was published, those countries were affected with panicky making food reserves and largely increase of the prices. No matter on previous experiences from the wars occurred in 1990s, we can get the impression that the strategic role for stability of society is forgot by the part of society responsible for running the country. In this, work I will show some of the basic details that can be considered as a warning for already made mistakes and how political elite can use the food production potential in an upcoming time.

Keywords: food, war, politics, Ukraine, Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina

Uvodne napomene

Rat na prostoru Republike Ukrajine, bez obzira na to kako suprostavljene strane doživljavaju, to jest da li je reč o „agresiji“ ili „военной спецоперации“, otvorio je niz veoma interesantnih pitanja. Naime, ovaj rat predstavlja sukob čije se posledice osećaju daleko izvan teritorijalnih okvira prostora na kome se on dešava. Za razliku od ratova koji su vođeni tokom 20. veka, a koji su okarakterisani kao „Veliki“ (prvobitni naziv za Prvi svetski rat) ili „Svetski“ (Drugi svetski rat), sukobi koji su nastajali na evropskom kontinentu ipak nisu izazivali globalne probleme. Primer za to predstavlja rat koji je proistekao iz procesa stvaranja novih država nastalih od nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u nastavku SFRJ). Ovaj rat koji je obeležio poslednju deceniju 20. veka ekonomski nije se prelio izvan granica nekadašnje države. Takođe, ovaj rat, ekonomski posmatrano, nije imao uticaj na ekonomiju i društvena kretanja osim na prostoru gde se odvijao. Štaviše, ekonomske sankcije koje su uvedene državi kojom je tada upravljao Slobodan Milošević, bile su jednostrane i za cilj su imale slabljenje Miloševićeve moći i uticaja, te njegovo odstranjenje sa vlasti kroz izazivanje ekonomskih teškoća i patnji unutar najširih krugova uveliko osiromašenog društva (Dragović-Soso, 2003, 254).

Rat koji je započeo na prostoru Ukrajine potpuno je drugačiji. Osim oružanih sukoba ovaj rat podrazumeva kako sukobe na drugim nivoima, tako i neoružane sukobe izvan granica teritorije oružanih borbi. Kao jedan novi areal u kome se odvijaju sukobi dovoljno je pomenuti tzv. „sajber prostor“: „Dok traju direktne borbe ruske i ukrajinske vojske, na digitalnom polju, paralelno, vodi se dinamičan sajber rat. Ukrajina je zvanično formirala aj-ti vojsku koja, prema procenama, broji više desetina hiljada hakera. S druge strane, ruski hakeri, koji su među najveštijim u svetu, neprekidno obaraju sajtove ukrajinskih institucija, tvrde u Kijevu“ (Milosavljević, 2022).

Za temu o kojoj želim da govorim od važnosti je politička instrumentalizacija hrane kao strateški važnog elementa u sukobu koji se vodi između Ruske Federacije i Evropske Unije/NATO-a. Takođe, ono o čemu posebno nameravam da kažem neku reč više je situacija u kojoj su se obrele ekonomije Republike Srbije (u daljem delu RS) i Bosne i Hercegovine (u daljem delu BiH), te kako i na koji način trenutna iskustva iskoristiti za neko buduće vreme zarad lakšeg amortizovanja udara na ekonomije ovih država.

Hrana kao strateški element ratovanja – osvrt u prošlost

Već milenijumima unazad prihvaćena je strategija pripremanja potrebnih količina hrane za vojsku i stanovništvo kao zaliha u ratnim kampanjama. Možda najslikovitiji primeri ove prakse jesu dugovremene opsade utvrđenih gradova. U naizgled jednostavnoj taktici napadač je nastojao da branioci grada dugom opsadom ostanu bez životnih namernica ili vode. Istome su se nadali i oni koji su bili unutar utvrđenje, to jest da napadač ostane bez potrebnih resursa i na taj način odustane od dalje opsade. U savremenoj istoriji nastavljena ovakva ratna taktika nastavlja da postoji. Kao svedočanstvo ove prakse možemo, na primer, navesti situaciju blokade Velike Britanije od strane nemačke mornarice, to jest kada su podmornice presretale konvoje i sprečavale da se Britancima iz SAD dostavi nužno potrebna hrana i druge životne potrepštine.

Iskustva koja su stečena u ranijim periodima vremena usmerila su pažnju stručnjaka nužnost stvaranja robnih ili, kako se u svakodnevnom govoru češće nazivaju „ratnih rezervi“. Kada je

reč o Socijalističkoj federativnoj Republici Jugoslaviji (u nastavku SFRJ) stvaranje rezervi ovog tipa započeto je nedugo po okončanju Drugog svetskog rata. Zahvaljujući tadašnjoj državnoj politici ove rezerve su konstantno popunjavane čak i u vreme kada se nazirala propast ove države (Zakon, 1989).

U većem delu savremenih država sveta, pa tako i onih koje su nastale kao posledica raspada SFRJ, praksa stvaranja i konstantne brige o robnim rezervama, kao na primer u Republici Srbiji, zakonski je propisana. U Zakonu o vanrednim situacijama ove države, u vezi sa situacijama koje predstavljaju „vanredno stanje“ čitamo: „Stanje kada su rizici i pretnje ili posledice katastrofa, vanrednih događaja i drugih opasnosti po stanovništvo, životnu sredinu i materijalna dobra takvog obima i intenziteta da njihov nastanak ili posledice nije moguće sprečiti ili otkloniti redovnim delovanjem nadležnih organa i službi, zbog čega je za njihovo ublažavanje i otklanjanje neophodno upotrebiti posebne mere, snage i sredstva uz pojačan režim rada“ (Zakon, 2009). Upravo u ovakvim situacijama, a pogotovo u stanju neposredne ratne opasnosti i rata, robne rezerve imaju svoju suštinski bitnu ulogu. Takođe, i u Zakonu o federalnim rezervama BiH, u 13. članu odeljka o stalnim robnim rezervama, nailazimo na propis u vezi formiranja ovih rezervi u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti (Zakon, 1999). Sve ovo ukazuje nam to da je zakonodavac blagovremeno jasno i nedvosmisleno prepoznao potrebu stvaranja robnih/ratnih rezervi, kao i konstantnu brigu o njima od strane izvršne vlasti. Ono što je važno naglasiti, a tiče se robnih rezervi Republike Srbije, je da su podaci o vrstama i količinama istih poverljivi i da nose oznaku državne tajne (Ranisavljević, Vudragović, 2017, 393). Prema standardima Evropske unije potrebno je obezbediti zalihe dovoljne za snabdevanje stanovništva tokom 90 dana (Regodić, 2011, 226).

Geneza sukoba u Ukrajini

Da bi smo imali uvid u tematiku hrane u službi politike u sukobu na prostorima Ukrajine, potrebno je osvrnuti se na neke od razloga koji su doprineli stvaranju oružanog sukoba.

Sukob čiji smo svedoci započeo je mnogo pre 2022. godine. Prvi znaci sukoba na relaciji Ukrajinci - Rusi počeli su da se pojavljuju još u vremenu s kraja 16., a pogotovo tokom 17. veka. Ipak, kako ovaj rad nije tamatski usmeren na ovu problematiku, usredsrediću se na događaje iz bliže istorije, to jest na nekoliko decenija pre početka Prvog svetskog rata i Oktobarske revolucije. Sasvim je dovoljno pomenuti aktivnosti osoba poput Borisa Dmitrijeviča Gričenka (1863-1910), Vitalija Gavriloviča Borovika (1864-1937), Ivana Lvoviča Lipa (1865-1923), Nikolaja Ivanoviča Mihnovskog (1873-1924) i drugih koji su, između ostalog i unutar političke organizacije „Bratstvo Tarasovaca“, nastojali da stvore nezavisnu i samostalnu državu Ukrajinu. Razlozi za ovim tendencijama bili su šaroliki. Podsetimo, krajem 19. i početkom 20. veka, na prostorima Galicije, kao odgovor na siromaštvo izazvano vlašću Austrougarske ali i ruskim ekspanzionizmom na prostoru Donbasa, među tamošnjim življem stvaraju se prvi (savremeni) koraci ka budućem ukrajinskom nacionalizmu i separatizmu (Ульянов, 1966, 203). Ništa manje značajan razlog separatističkih aktivnosti u stvaranju države Ukrajinaca bio je i famozni etnofiletizam koji je, kao što znamo, bio široko rasprostranjen među pravoslavnim hrišćanima koji su bili u potlačenom položaju kako u Austrougarskoj, tako i u Otomanskoj imperiji. Ukrajincima se upravo period Prvog svetskog rata učinio prikladnim vremenom za ostvarenje ideje, ali Oktobarska revolucija i potonji građanski rat u SSSR u velikoj meri osujetio je planove.

Nedugo nakon stvaranja SSSR-a, u periodu 20-ih i 30-ih godina 20. veka, takođe nailazimo na manje ili više snažne pokušaje stvaranja države Ukrajine. Staljin je, kao što znamo, ovakve probleme rešavao krajnje radikalno pogotovo imajući u vidu povezanost ukrajinskih nacionalista sa nemačkim Abver-om. Tipičan primer toga je ubistvo Evgenija Konovaljca u Roterdamu 23. maja 1938. godine. Period Drugog svetskog rata, a naročito period kada je

nemačka armada pod svojom kontrolom držala zapadni deo današnje Ukrajine, predstavlja posebno zanimljivo poglavlje vezano za ovu temu i iskreno se nadam da će ona u skorije vreme biti obrađena od strane naših istoričara.

Nakon Drugog svetskog rata, pogotovo nakon što je Nikita Sergejevič Hruščov ispeo da se izbori za to da bude na čelu SSSR-a, dolazi do primetnog smirivanja nacionalističkih kretanja na prostoru Ukrajine. Razlog tome, između ostalog, je i taj što u ovom periodu istorije Ukrajina postaje izuzetno značajan deo/republika SSSR-a. Njen značaj prvenstveno se prepoznaje kroz njenje prirodne resurse, a još više zbog toga što je ona imala suštinski važnu ulogu u poljoprivredi SSSR-a. Raspad Sovjetskog Saveza naravno da je podstakao ostvarenje ideje o Ukrajini kao državi. To se i dogodilo. Naime, nakon neuspeha Avgustovskog puča (18-21. avgust 1991. godine), Vrhovni Savet Ukrajinske SSR, 24. avgusta 1991. godine, proglašava nezavisnost Ukrajine. Uprkos preduzetim koracima između Ruske Federacije i Ukrajine, a koji su trebali da vode kao jačanju dobrosusedskih odnosa, ipak je ono što se dogodilo tokom avgusta 1991. godine može posmatrati kao korak ka potencijalnom sukobu. Ideja o Ukrajini kao samostalnoj državi ostala je samo ideja. Niti je Rusija bila spremna da prihvati realnost gubitka geopolitički izuzetno značajnog dela nekada moćne države kakav je bio SSSR, niti je Zapad bio spreman da novonastalu državu Ukrajinu prepusti samostalnoj politici u bilo kom segmentu života. Iako je nebrojeno puta do tada iskorišćen u intenziviranju tenzija, nacionalizam će se u Ukrajini ponovo pokazati kao idealan pokretač sukoba...

Rat u evropskoj žitnici

U vezi sa temom o kojoj želimo da govorimo potrebno je istaći da se prostor Ukrajine sa punim pravom može okarakterisati i kao „žitnica Evrope“. Naime, prema nemačkim podacima iz 2021. godine, očekivani prinos žitarica u Ukrajini iznosio je 73,8 miliona tona ili 13,7% više od prinosa koji su ostvareni u 2020. godini. Očekivani rod pšenice bio je 27,3 miliona tona, kukuruza 36,2 miliona tona i ječma 7,9 miliona tona. Prema poljskim strazičanjima u Rusiji je 2021. godine očekivana prouzvodnja od 80,3 miliona tona pšenice, 19 miliona tona ječma i 15 miliona tona kukuruza uz najavu smanjenja izvoza žita iz ove države (Evropska žetva, 2021). Ove suvoparne brojke postaju neuoporedivo interesantnije kada im se pridoda izjava Dejvida Bizlija, direktora Svetskog programa za hranu UN (WFP), da Ukrajina i Rusija proizvode 30% svetske pšenice, 20% kukuruza, 75-80% suncokretovog ulja, te da Svetski program za hranu UN 50% žitarica nabavlja upravo iz Ukrajine. Ovom prilikom nećemo se osvrutati na druge prirodne resurse koji na međunarodno tržište dolaze sa prostora Ukrajine i Rusije jer u vezi sa tim postoji veliki broj kompetentnih analiza. Svaka od ovih analiza na svoj način ukazuje na to da su države u sukobu od ogromnog značaja pre svega za evropsku ali i svetsku ekonomiju.

Početak oružanih borbi na prostoru teritorije Ukrajine dogodio se krajem februara 2022. godine, preciznije - 24. februara 2022. godine. Istovremeno sa početkom vojnih operacija dolazi do primetnih promena na svetskim berzama. Na primer, Moskovska berza u 08:05h (po moskovskom vremenu) privremeno obustavlja celokupnu trgovinu u vremenu do 10:00h (Moscow, 24/02/2022) i na taj način najavljuje nastojeće promene u međunarodnoj trgovini. Istovremeno i na drugim svetskim berzama započinje reakcija na početak oružanih dejstava. Ekonomski stručnjaci u svojim istupima jasno i nedvosmisleno naglašavaju da će ovaj sukob ostaviti trag u svetskoj ekonomiji. Upravo se to i dogodilo. Tržište nafte, koje uvek reaguje sa pojavom globalno destabilizirajućih faktora, trpi potrebe, upravo onako kako je to svega nekoliko sedmica ranije naglasila Gita Gopinat, ekonomista MMF-a (Obradović, 31/01/2022). Identična situacija bila je i sa cenom ruskog gasa – energenta od koga u velikoj meri zavise ekonomije mnogobrojnih evropskih zemalja.

Ali, vratimo se pitanju poljoprivrede i industrije hrane. Ukrajina i Rusija, kao što smo naglasili, pripadaju grupi vodećih proizvođača i izvoznika žitarica u svetu. Kada se ovom

podatku doda izjava poput one koju je rekao Dmitrij Medvedev 1. aprila 2022. godine, da Rusija neće prodavati svoje žito i poljoprivredne proizvode neprijatelju, te okolnost da je došlo do poremećaja trgovine žitom između Ukrajine i drugih zemalja (pre svega zbog blokade crnomorskih luka preko kojih je tekao izvoz žita), možemo govoriti o tome da je hrana u ovom trenutku ponovo postala „tihu, ali strahovito snažno oružje“ (Шокопова, 01/04/2022). Takođe možemo reći i to da je u ovom momentu Ukrajina, zbog sukoba, postala „neplodno tlo“, to jest da će ove 2022. godine njene oranice u velikoj meri ostati ne posejane. Na ovaj način, kao posledica započetog vojnog sukoba, u značajnoj meri došlo je do promena na svetskim berzama. Cene energenata i hrane, koje su započele da rastu sa pojavom i širenjem pandemije COVID-a, postale su još veće i u značajnoj meri su izazvale potres u ekonomiji mnogih zemalja, pogotovo onim na prostoru Evrope. Na taj način, najjednostavnije rečeno, hrana i energenti projavili su se kao snažan destabilizujući element ekonomija i kao svojevrsno oružje koje Ruska Federacija upotrebljava u sukobu.

Uticaj sukoba u Ukrajini na snabdevanje i cene hrane u Republici Srbiji i BiH

Da prognoza Olge Palij po kojoj svetu preti glad usled nemogućnosti Ukrajine da ove 2022. godine nastavi sa proizvodnjom hrane baš i nije tipičan medijski istup karakterističan za senzacionalistički vid novinarstva (Палий, 30/03/2022), pokazala su nam i dešavanja na tržištima Evrope. Već početkom februara 2022. godine ekonomisti su izlazili u javnost sa napomenama da su u poređenju sa 2021. godinom cene hrane u svetu приметно veće. U zavisnosti od izvora procenat povećanja cena je bio različit i išao je do 28%, a ponekad čak i više procenata.

Ovom prilikom usredsredićemo se samo na tržište Republike Srbije i BiH, to jest usredsredićemo se samo na prve sedmice sukoba u Ukrajini i ono šta je ovaj sukob doneo svakodnevnom životu najširih društvenih slojeva navedenih zemalja. Agrarni analitičar Žarko Galetin u svom izveštaju koji je publikovan u elektronskom izdanju dnevnog lista „Danas“ 13. januara 2022. godine, napominje da je tokom prethodnih 11 meseci došlo do приметnog povećanja cena hrane i da on isnosi 20%. Razlog tome, po njegovom mišljenju, bila je zdravstvena situacija na globalnom nivou. U informativnim glasilima BiH tokom prve polovine februara 2022. godine takođe se susreću napomene o sve intenzivnijim poskupljenjima osnovnih životnih namirnica i pogubnom uticaju ove pojave na životni standard stanovništva. Na primer, u prilogu „Novi val poskupljenja: Za godinu cijene hrane veće i za 100 posto“, koji je dostupan na <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala>, izneti su podaci o poskupljenjima različitih namirnica ali i napomena u vezi sa pokušajem rešavanja ovog problema koji očevidno stvara problem stanovništvu sa malim mesečnim primanjima. Kao jedno od rešenja navodi se mogućnost smanjenja stope PDV na brašno, ulje, šećer i ostale osnovne životne namirnice. Predlaže se da PDV iznosi 10%.

Početak sukoba u Ukrajini brzo se osetio kada je reč o cenama hrane. U BiH, 1. marta 2022. godine, na internet-portal www.rtvbn.com, pojavljuje se analiza pod naslovom „Građani strahuju od poskupljenja i nestašice hrane“. U sadržaju se navodi da je poskupljenje goriva siguran pokazatelj nastavka talasa poskupljenja, a pre svega poskupljenja hrane. Kao odgovor određenog broja žitelja BiH/Republika Srpska na ovu situaciju je intenzivna kupovina hrane sa namerom stvaranja zaliha. O ovoj pojavi informacije se pojavljuju i po medijima u Republici Srbiji, kao na primer članak Mladena Kremenovića u dnevnom listu „Politika“ (20. mart 2022. godina) pod naslovom „Rekordne cene u BiH“. U ovom članku neimenovani (najverovatnije neko od bosanskohercegovačkih) ekonomista navodi veoma interesantan podatak. Naime, on naglašava pojavu zloupotrebu krize od strane pojedinih trgovaca, te da se kroz stvaranje potrošačke panike, povećava prodaja pa samim tim i zarada (Kremenović, 20/03/2022).

Identična situacija obeležiće poslednje dane februara i prve dana meseca marta 2022. godine u Republici Srbiji. Jedan od najilustrativnijih primera bila je navala na benzinske pumpe u značajnoj meri inicirana širenjem vesti o nestašici goriva. Takođe, ali u nešto manjoj meri u poređenju sa vremenom početka epidemije COVID-a, krenulo se u kupovinu zaliha hrane i ostalih kućnih potrepština. Ovoj pojavi, kako se ispostavilo, značajno doprinose komentari na društvenim mrežama. Takođe, pojedini mediji u Republici Srbiji zdušno su širili vest o stvaranju nepreglednih kolona pred benzinskim pumpama i na taj način, indirekto, uticale na svest potrošača za stvaranjem zaliha. Kao tipičan primer može poslužiti vest pod naslovom „Gorivo i Srbija: Gužve na pumpama – ima li ograničenja za sipanje benzina“ od 4. marta 2022. godine koja se pojavila na www.bbc.com/serbian/lat/srbija-60615917 ili vest pod naslovom „Srbija ima rezerve goriva za dva meseca“ koja se 7. marta 2022. godine pojavila na www.slobodnaevropa.org/a/srbija-gas-gorivo-rusija-ukrajina/31740245.html

Imajući u vidu da je društvo u Republici Srbiji kao i u BiH na početku pandemije COVID-19 takođe bilo izloženo snažnom medijskom pritisku, te da je već decenijama u svojevrstnom strahu da se ne ponovi ono kroz šta je prolazilo tokom poslednje decenije 20. veka u vremenu ratnih dešavanja na prostorima nekadašnje SFRJ, stiće se utisak da je pitanje potencijalnih nestašica poprimilo karakteristiku dirigovane političke kampanje. Kada je reč o Republici Srbiji i tamošnjoj medijskoj sceni problem poskupljenja/nestašica prezentovan je široj javnosti na način kako je to u tom trenutku odgovaralo ili poziciji ili opoziciji. Mediji čiji sadržaj najčešće govori u prilog poziciji nastojali su da se unutar stanovništva u što je moguće kraćem vremenskom intervalu maksimalno umanje uticaj finansijski negativnih kretanja i opterećenje ionako skromnog budžet većeg dela stanovnika u Republici Srbiji. U odabiru vesti i informacija pomenutih medija dominirale su izjave po kojim nije postojala potreba za zabrinutošću trenutnim dešavanjima, a kamoli za nečim više od toga. Štaviše, najviše državno rukovodstvo, koje se uključilo je u medijsku kampanju, insistirali su tome da Republika Srbija ima dovoljne količine hrane, a pogotovo u svojim robnim rezervama. Okolnost da se kriza u Ukrajini podudarila sa predizbornom kampanjom u Republici Srbiji bila je sama po sebi poseban izazov kako za vlast, tako i za opoziciju. Na taj način, u ovom relativno kratkom periodu vremena, hrana je, kada se govori o političkim dešavanjima na prostoru Republike Srbije, postala bitan faktor u službi dnevne politike.

Sa druge strane, Republika Srbija, između ostalog i zarad prikupljanja dodatnih političkih poena, iskoristila je nastalu situaciju nestašice žitarica na tržištu, kako bi se maksimalno eksponirala u vezi sa osnaženjem pozitivnog trenda saradnje sa zemljama u okruženju. Kao ilustraciju možemo navesti saopštenje Ministarstva poljoprivrede Srbije koje je obnarodovano 15. marta 2022. godine u vezi sa izvozom pšenice i kukuruza u Albaniju, mada je svega nekoliko dana ranije (8. mart 2022.) u sredstvima javnog informisanja odjeknula vest o uvođenju zabrane izvoza brašna, kukuruza, pšenice, ulja... (Georgievski, 10/03/2022), izuzimajući Republiku Srpsku (Prati se izvoz pšenice iz BiH, 11/03/2022). Stiće se utisak da je političko rukovodstvo Republike Srbije blagovremeno reagovalo i da je bilo izuzetno fokusirano na dešavanja u svetskoj ekonomiji izazvanim sukobom u Ukrajini i u kratkom vremenskom periodu preduzelo je korake koji su im svakako doneli poene na polju međudržavnih odnosa (prvenstveno na prostoru Balkanskog poluostrva), a mnogo više na polju unutrašnje politike u svetlu parlamentarnih i predsedničkih izbora 3. aprila 2022. godine.

BiH je krajem februara i početkom marta osetila povećanje potražnje za žitaricama. Ilustracije radi navedimo da je kompanija „Klas“ 17. marta 2022. godine „odlučila da smanji a za pojedine države i obustavi izvoz brašna, kako bi se osigurala dovoljne količine za domaće tržište zbog rata u Ukrajini i povećane potražnje građana“ (BiH: Najveći proizvođač smanjuje izvoz brašna, 17/03/2022). Čitajući izjave visoko pozicioniranih političkih funkcionera koji se bave pitanjima poljoprivrede, a koje u javnost na sebi svojstven način plasiraju pojedini mediji sa prostora Republike Srpske, podatak da entitet Republika Srpska 9. marta 2022. godine

raspolože sa 25.000 tona pšenice i oko 300 tona brašna (Republika Srpska raspolože samo sa 300 tona brašna?, 09/03/2022), naravno da privlači pažnju. Naime, u kontekstu analize teme da je hrana izuzetno snažno političko oružje, ovako plasirana informacija značajno podstiče strah i uznemirenost unutar najširih slojeva društva. Iskustvo rata od 1992. do 1995. godine, iskustvo koje je još uvek, a to je poseban fenomen, izuzetno snažno prisutno pogotovo u ekonomski slabije situiranim slojevima, bitno utiče na sled događaja u vezi sa potencijalnom nestašicom osnovnih životnih namirnica, a pre svega brašna/pšenice. Rezultat ovakvih izjava, ali i informacija koje na druge načine dopiru do stanovnika BiH (društvene mreže, neposredan razgovor sa prijateljima i rodbinom koja živi izvan granica BiH, a u državama u kojima je u tom periodu vremena već bila izražena panika u vezi sa nestašicom osnovnih životnih potreština...), bila je situacija na granici panike.

Izazivanje panike i destabilizacija društva kroz nestašice i poskupljenje hrane

Hrana se kao političko oružje može usmeriti na različite frontove. Na primer, hrana se, kako smo ranije naglasili, može upotrebiti i kao sredstvo iscrpljivanja protivnika tokom dugovremenih sukoba, ali kada govorimo o savremenim sukobima, hrana se može iskoristiti i kao sredstvo za izazivanje panike unutar pojedinih država. Upravo iz tog razloga našu pažnju ćemo usmeriti na odnos nestašice hrane i stvaranja panike među stanovništvom neke oblasti.

Panika se, između ostalog, može definisati i kao iznenadno uznemirenje građana snažnijeg intenziteta, uznemirenje koje je inicirano strahom usled iznošenja/cirkulisanja lažnih informacija. Ovo stanje unutar jednog društva/zajednice realno izaziva nezadovoljstvo i revolt što neretko vodi prema manjem ili većem narušavanju javnog reda i mira. Opasnost koju stvara panika prepoznata je od strane zakonodavca (Stojanović, 2020). Istovremeno, panika je i snažan impuls koji se neretko zloupotrebljava u političkim sukobima unutar država, tako da panika izazvana širenjem glasina o eventualnim nestašicama hrane koje vode u glad manjih ili većih razmera ponovo nas dovode u okvire odnosa hrana – politika. Praktično posmatrano, analiza situacije koja je nastala na prostorima BiH izbijanjem sukoba u Ukrajini i snažnim oscilacijama na svetskim berzama, govori nam u prilog tome da postoji konstantan impuls koji se može okarakterisati kao subverzivan i koji kao da postoji sa razlogom destabilizacije društva, na primer, u BiH ili Republici Srbiji. Nestašica hrane i potencijalna glad u savremenom svetu, gde konzumerizam i navike potrošačkog društva ne podnose bilo kakvu oskudicu, realno predstavljaju problem u procesu očuvanja mira. Kao ilustraciju dovoljno je pomenuti dešavanja okarakterisana kao „Žuta revolucija“, to jest proteste koji su započeli u Parizu polovinom novembra 2018. godine. Kao povod protestima navodi se poskupljenje goriva (Naue, Rihter, 17/11/2019). Na prostorima BiH ili Republike Srbije kao odgovor na izazov potencijalnih nestašica i gladi u skorije vreme nije dolazilo do većih okupljanja naroda. Štaviše, odgovor na potencijalnu opasnost, kroz snažnije ili manje snažniju izraženu paniku, bio je odlazak u trgovine i stvaranje zaliha hrane i ostalih potreština. U vezi sa tom pojavom, interesantno je mišljenje profesora Baruha Fišhofa u vezi panike i nepoverenja koji običan čovek ima u izazovnim vremenima kakvo je, na primer, bilo vreme početka epidemije COVID-19. Naime, Fišhof smatra da ukoliko običan čovek sluša obećanja zvaničnika da će sve biti u redu, kao odgovor na to neretko dolazi do nepoverenja koje je nastalo kao posledica ranije datih političkih obećanja, a koja zapravo nikada nisu sprovedena u delo (Nije zaštita za korona virus, 16/03/2022). Jednostavnije rečeno, panika neretko predstavlja i izraz nepoverenja prema onima koji su izabrani da budu vlast. Ovom realno neprijatnom osećaju, a koji se potencijalno može iskoristiti u ostvarenju promene vlasti u nekoj državi, značajno doprinose osobe koje paniku izazivaju preko različitih društvenih mreža. Takva aktivnost zaista je na korak od toga da se

uvrsti u sajber-terorizam (Jevtović, 2016, 114-115) ili da se uporedi sa problemom zloupotreba robnih rezervi sa kojima se trenutno suočava vlast u Republici Srbiji.

Zaključak

Situacija sa pitanjem osnovnih životnih namirnica u kojoj su se obrele Republika Srbija i BiH krajem februara 2022. godine ukazala je na niz slabosti koje se trebaju i mogu prevazići u budućem vremenu. Naime, situacija izazvana uticajem širenja vesti iz razloga izazivanja panike među građanima i destabilizacije mira, može se okarakterisati kao primer subverzivne delatnosti. Povod za ovu vrstu aktivnosti moguće je posmatrati iz više uglova. Jedan od njih je i politička borba usmerena na slabljenje trenutne vlasti i pripreme terena za političke promene. Takođe, potrebno je obratiti pažnju i na to da pokušaj iskorišćavanja nestašica hrane i njenog poskupljenja u sebi sadrži i određenu dozu žudnje za eskuziviteto, barem kada je u pitanju rad medija. U svakom slučaju situacija koja je stvorena u pomenutom periodu u sebi sadrži i segment konstruktivnosti pre svega kada je u pitanju preduzimanje nekih budućih koraka od strane izvršne vlasti. Kada je u pitanju hrana jedan upozoravajući momenat, kada govorimo o BiH, je ogromna razlika između uvoza i izvoza. Prema podacima iz 2021. godine BiH je uvezla proizvode iz agro i prehrambene industrije u vrednosti od 481 milion evra, a uvezla je iste proizvode u vrednosti od 3,4 milijarde evra (Radoja, 12/03/2022). Ovakva praksa pokazala je sve svoje slabosti u trenutku nastanka krize izazvane ratom u Ukrajini. Jednostavno rečeno, zavisnost od uvoza hrane učinila je BiH jednom izuzetno ranjivom državom. Mogućnost da se ova ranjivost značajno smanji upravo je povećanje proizvodnje hrane i poljoprivrednih proizvoda koji, ako se sa njima domaćinski raspolaze, mogu biti faktor jačanja društvene stabilnosti čak i u ekstremnim situacijama. Obratimo na trenutak pažnju na statistiku. Naime, u Semberiji je 2015. godine bilo oko 12.000 registrovanih poljoprivrednih proizvođača, dok je 2021. godine ovaj broj spao na oko 5.500 (Vojić, 18/07/2022). I kao što to obično biva, nastanak neke kataklizme najbolje pokazuje u kakvom se zapravo stanju nalazi određeno društvo. U ovom slučaju, nepoverenje u ranije iznošene tvrdnje političke elite u vezi sa zalihama hrane kao i velika doza nepoverenja najšireg sloja naroda u političke elite, stvorilo je ni malo prijatnu situaciju. Kao svojevrsan nauk za ubuduće, neobazirajući se na kako se do sada pokazalo poguban izborni proces, usmeravanje na poljoprivrednu i osnaženje proizvodnje kurentnih proizvoda kao što je hrana i prehrambeni proizvodi, realno može ali i mora postati prioritet unutrašnje politike BiH. Maksimalno iskorišćenje prostora koji je realno u značajnoj meri pogodan za proizvodnju hrane mora biti jedan od najvažnijih političkih zadataka u najkraćem vremenskom periodu. Načini i mehanizmi ostvarenja već uveliko postoje i ne trebaju nikakva revolucionarna naučna otkrića. Dovoljno je ukazati na preduzimanje koraka u cilju smanjenja procesa iseljavanja radno/reproduktivno sposobnog stanovništva. U Republici Srbiji započelo se sa takvim koracima kroz motivisanje mladih da ostanu na selu ili da se pak vrate na selo i na taj način postanu aktivni učesnici u procesu stvaranja hrane. Isti model mogao bi se primeniti i u BiH. Istovremeno država bi trebala biti najbolja „mušterija“ poljoprivrednim proizvođačima. Kao jedan od važnih koraka za političku elitu je vraćanje poverenja poljoprivrednika u „državu“. Možda je upravo otkup poljoprivrednih proizvoda, ali onakav kakav nikoga neće oštetiti/prevariti, zarad stvaranja robnih rezervi koje će poslužiti stanovništvu u kriznim vremenima, korak koji nedostaje.

Hrana, kao što smo već u nekoliko navrata naglasili, bila je, jeste i biće izuzetno snažno oružje. Njena vešta upotreba, pogotovo u vremenima kakvo je trenutno, značajno ojačava položaj političke elite na svim nivoima vlasti. Proizvodnja hrane, postojanje zaliha ali i prodaja

viškova zarad ekonomske stabilnosti i prosperiteta države/naroda realno je izvodljivo na prostorima BiH i Republike Srbije. Ovakvom ekonomskom politikom i konstantnim prepoznavanjem hrane kao snažnog segmenta stabilnosti učinili bi se važni koraci u oporavku ovih prostora u svakom smislu te reči.

Literatura:

Dragović-Soso, Jasna (2003), „Zapadnjačka politika prisile i Miloševićev režim“, *Reč*, 70 (2003), 237-255.

Joksimović, Aleksandra (2006), „Sakcije kao sredstvo u spoljnoj politici SAD posle Hladnog rata“, *Međunarodna politika* 4 (2006), 469-491.

Jevtović, Zoran (2016), „Uloga društvenih mreža u promociji sajber terorizma“, *Politika nacionalne bezbednosti* 1 (2016), 99-119.

Ranisavljević, Mihajlo; Vudragović, Zoran (2017), „Obezbeđenje rezerve hrane u vanrednim situacijama“, *Vojno delo* 1 (2017), 389-407.

Regodić, Dušan (2011), „Logistika“, Beograd: Univerzitet Singidunum.

Ульянов, Н. И. (1966), „Происхождение украинского сепаратизма“, Нью Юрк.

„Zakon o vanrednim situacijama“ (2009), *Službeni glasnik Republike Srbije* 111/2009, Beograd.

Elektronski resursi:

„BiH: Najveći proizvođač smanjuje izvoz brašna“ (17/03/2022), <http://www.instore.rs/article/44287/bih-najveci-proizvodac-smanjuje-izvoz-brasna>

„Evropska žetva: Rusija i Ukrajina obaraju rekorde, Njemačka ima probleme na poljima“ (18/07/2021), <http://www.seljak.me/savjetuje/evropska-zetva-rusija-i-ukrajina-obaraju-rekorde-njemacka-ima-probleme-na-poljima/>

Georgievski, Jovana (10/03/2022), „Srbija, Ukrajina i privreda: Kako rat utiče na firme iz Srbije“, <http://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-60676294>

Kremenović, Mladen (20/03/2022), „Rekordne cene u BiH“, <http://www.politikarsr/clanak/502542/rekordne-cene-u-bih>

Milosavljević, Milica (13/03/2022), „Gerilski rat Ukrajine i Rusije na digitalnom frontu – prvi sukob kriptovaluta“, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3395/rat-u-ukrajini/4733450.html>

„Moscow Exchange has suspended trading on all of its markets until further notice“ (24/02/2022), <http://www.moex.com/n41370>

Naue, Julia; Rihter, Ameli (17/11/2019), „Žuti prsluci – posle godinu dana“, <http://www.dw.com/sr/žuti-prsluci-posle-godinu-dana/a-51283313>

„Nije zaštita za korona virus – psiholozi objašnjavaju zašto ljudi kupuju zalihe toalet papira“ (16/03/2022), <http://www.srpskainfo.com/nije-zastita-za-korona-virus-psiholozi-objasnjavaju-zasto-ljudi-kupuju-zalihe-toalet-papira/>

Obradović, Miloš (31/01/2022), „U slučaju rusko-ukrajinskog sukoba cene nafte, gasa i sirovina idu u nebo“, <http://www.danas.rs/vesti/ekonomija/u-slucaju-rusko-ukrajinskog-sukoba-cene-nafte-gasa-i-sirovina-idu-u-nebo>

Палий, Ольга (30/03/2022), „Миру грозит голод“ <http://www.dandorfman.livejournal.com/3124610.html>

„Prati se izvoz pšenice iz BiH“ (11/03/2022), <http://www.atvbl.rs/vijesti/bih/prati-se-izvoz-psenice-iz-bih-11-3-2022>

Radoja, Maja (12/03/2022), „Nešto je i do potrošača: Ovo su razlozi zašto je uvoz hrane u BiH 3,5 puta veći od izvoza“, <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/nesto-je-i-do-potrosaca-ovo-su-razlozi-zasto-je-uvoz-hrane-u-bih-35-puta-veci-od/ktmmy4g>

„Republika Srpska raspolaže samo sa 300 tona brašna?“ (09/03/2022), <http://www.rtvbn.com/4021994/republika-srpska-raspolaze-samo-sa-300-tona-brasna>

Stojanović, Zoran (2020), „Izazivanje panike i nereda – (Ne)opravdanost krivičnopravne intervencije“, http://www.academia.edu/44660436/izazivanje_panike_i_nereda

Шокурова, Екатерина (01/04/2022), „Дмитрий Медведев: Россия не будет поставлять продовольствие в недружественные страны“ <http://www.agroinvestitor.ru/analytics/news/37803>

Vojić, Fahrudin (18/07/2022), „Poljoprivreda u BiH odumire zbog bahatog odnosa politike“, <http://www.balkans.aljazeera.net teme/2021/7/18/poljoprivreda-u-bih-odumire-zbog-bahatog-odnosa-politike>

„Zakon o federalnim robnim rezervama“ (1999), <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/1999/zakoni%20x/zak%20o%20fed>

„Zakon o robnim rezervama (Službeni list SFRJ, 58/1989), http://www.podaci.net/_z1/9112706/Z-rrezer02v8958-9729.html

GEOPOLITIKA HRANE I VODE

Sažetak

Geopolitika hrane i vode imaju veliki značaj. Glad je uvek bila strategijska alatka, danas generalizovana u kontekstu „humanitarizacije“ pomoći. I prijatelji i neprijatelji Severne Koreje pitaju se da li zaista imaju dovoljno hrane. Za Parlament ove zemlje, u 2005 je glavni zadatak privrede bio da se reši problem hrane. Ogromna je važnost pristupa izvorima i pašnjacima u pastoralnim društvima, manipulacija pomoći u hrani u izbegličkim logorima, pa se oružje gladi upotrebljava za razmeštanje ili podvlašćivanje neželjenih stanovnika. Hrana, glad, to je deo strategija, složen fenomen. Države delegiraju svoje odgovornosti na NVO, koje su postale privatni organizmi, sa značajnim sumama koje uplaćuju međunarodne institucije. Postavlja se pitanje privatizacije ili polu-privatizacije pomoći: kako privatne organizacije primaju finansiranja, sve značajnija, od država? Može li to da se nastavi? Javnost je sve više skandalizovana ovim fenomenom. „Alibi o fatalnosti gladi više ne prolazi“, rekao je svojevremeno francuski geopolitolog, Iv Lakost.

Ključne reči: Geopolitika, globalizacija, politička ekonomija, hrana, voda, društvo, strategijsko oružje, potrošački terorizam.

GEOPOLITICS OF FOOD AND WATER

Summary

The geopolitics of food and water are of great importance. Hunger has always been a strategic tool, today generalized in the context of the "humanitarianization" of aid. Both friends and enemies of North Korea are wondering if they really have enough food. For the Parliament of this country, in 2005 the main task of the economy was to solve the food problem. Access to resources and pastures in pastoral societies, the manipulation of food aid in refugee camps are of great importance, so weapons of hunger are used to deploy or subjugate unwanted residents. Food, hunger, that is part of strategies, a complex phenomenon. States delegate their responsibilities to NGOs, which have become private bodies, with significant sums paid by international institutions. The question arises of privatization or semi-privatization of aid: how do private organizations receive funding, increasingly important, from the state? Can this continue? The public is increasingly scandalized by this phenomenon. "The alibi about the fatality of hunger no longer passes," said the French geopolitician, Yves Lacoste.

Keywords: Geopolitics, globalization, political economy, food, water, society, strategic weapons, consumer terrorism.

*Magistar političkih nauka, Evropski univerzitet Brčko distrikt

Geopolitika hrane i vode kao strategijsko oružje

I glad je uvek bila strategijska alatka, danas generalizovana u kontekstu „humanitarizacije“ pomoći. I prijatelji i neprijatelji Severne Koreje pitaju se da li zaista imaju dovoljno hrane. Za Parlament ove zemlje, u 2005 je glavni zadatak privrede bio da se reši problem hrane. Grupu od 27 Evorpljana provozali su celom zemljom, u režiji organizacije „Koreja je jedna“. I gosti su svuda imali utisak da ljudi imaju dovoljno hrane. Videli su da kuzkuruz dobro napreduje i da se pirinač zeleni u poljima. FAO te godine ističe: „Žetva 2004 je bila najbolja u 10 godina i nastavlja tendenciju oporavka, koja je počela 2001.“ Istovremeno, Visoka narodna Skupština Severne Koreje kaže da je „glavni zadatak ekonomije u 2005 da reši problem hrane“. Posle Korejskog rata (1950-1953), Severna Koreja je razvila svoju poljoprivredu ogromnim ritmom rasta. Farme su kolektivizovane, pirinčana polja snabdevena irigacionim kanalima i veštačkim gnojivom izrađenim u samoj Koreji. Zemlja je proizvodila sopstvene traktore, i čak ih i izvozila.

Ogromna je važnost pristupa izvorima i pašnjacima u pastoralnim društvima, manipulacija pomoći u hrani u izbegličkim logorima, pa se oružje gladi upotrebljava za razmeštanje ili podvlašćivanje neželjenih stanovnika. U svim vremenima, na svim mestima, i na svim lestvicama, onaj ko kontroliše pristup hrani, drži vlast prilikom diskusije sa jednim američkim predsednikom, rekla mu je: „Ako možemo da kontrolišemo hranu, bićemo u posedu najmoćnijeg političkog oružja na svetu!“ Oružje hrane, ili zeleno oružje, igralo je u skorašnjoj istoriji, posebno tokom Hladnog rata, suštinsku ulogu za pritisak na neke režime, bilo da je reč o odnosima Sever- Jug, ili Istok- Zapad.

Do 1990, zemlja je pokrivala svoje potrebe u hrani. Unicef beleži: „Narodna demokratska republika Koreja raspolagala je tradicionalno širokim sistemom vrlo dobro snabdevenim osnovnim socijalnim uslugama, besplatnim ili generalno dostupnim svima. Krajem Osamdesetih, zemlja je završavala potpuno opismenjavanje i brojke smrtnosti i životnog veka majki i dece bili su isto toliko dobre kao u najperformantnijim zemljama regiona“.¹

FAO pripisuje ogromne ekonomske teškoće posle 1990 „negativnim promenama u trgovini sa SSSR-om i Istočnom Evropom, i veoma velikim prirodnim katastrofama (polavama, nepogodama sa gradom, i tajfunima), koji su se desili u 1996, 1997, i 2000.“ Posle 1991. godine kada se ruši Sovjetski savez, nekadašnje socijalističke zemlje nisu više kupovale od Severne Koreje. Zemlja se našla u apsolutnoj ekonomskoj blokadi, istovremeno lišena svog nekadašnjeg snabdevanja u nafti, koje je bilo jeftino u SSSR-u. Ta blokada i direktna pretnja ratom od strane SAD, u stvari su sprečili Pjongjang da sam investira dovoljno novca u poljoprivrednu mehanizaciju i privuče strane investitore. Tako je potrošnja žitarica postala previše restriktivna.²

Savremeni aspekti hrane: kontrolisati, homogenizovati stanovništvo

Danas se više ne govori o komunizmu. Hrana, glad, to je deo strategija, složen fenomen. Države delegiraju svoje odgovornosti na NVO, koje su postale privatni organizmi, sa značajnim sumama koje uplaćuju međunarodne institucije. Postavlja se pitanje privatizacije ili polu-privatizacije pomoći: kako privatne organizacije primaju finansiranja, sve značajnija, od

¹ Humanitarian Appeal,2003-2, Special Report FAO-WFP, 22. 11 . 2004.

² U Severnoj Koreji država je propisala prosek od 1.600 Kkal dnevno po osobi, umesto 2.000 idealnih kilokalorija, kako nalažu svetski standardi.

država? Može li to da se nastavi? Javnost je sve više skandalizovana ovim fenomenom. „Alibi o fatalnosti gladi više ne prolazi“, rekao je svojevremeno francuski geopolitolog, Iv Lakost.³⁴

Potrošački „alimentarni terorizam“

Iskustvo sa pomoći u hrani u izbegličkim logorima u Africi, u Darfuru, Čad, pokazuju kako hrana u logorima može da se koristi i kao oružje. Zato je V. Lasaji Žakob na istom skupu primetio: „Izbeglica je žrtva o kojoj se treba pobrinuti, osoba bez sredstava kojoj treba priteći u pomoć. Iza humanitarnog diskursa, treba računati na Visoki komitet za izbeglice UN“, rečeno je, pored ostalog, na već pominjanom skupu u Remsu 2003. Hraniti znači kontrolisati, homogenizovati stanovništvo. Čak i beba prima sledovanje. Tako se stvaraju zategnutosti među lokalnim stanovništvima koja ⁵nisu preuzeta na brigu, čak i ako imaju probleme. Stvaraju se kategorije po dobnim tranšama. Na taj način se učine zavisnim najranjiviji, deca od manje od 5 godina, stare osobe, bolesne žene.

U razvijenim zemljama Zapada javlja se i specifični vid alimentarnog terorizma: *dijetetska norma*. *Diktatorski anti-šećer*, *fašizam =%*, *nutriciono korektno*, koji vode „stada gurmana bogatog sveta“, nova je alimentarna diktatura savremenog čoveka. Tako se saznaje i za malo poznati podatak da su Francuzi, koji važe za naciju sa najnormalnijom telesnom težinom, najveći potrošači glucida.

Kada Visoki komesarijat za izbeglice odluči da smanji sledovanja, izbeglice mogu, kao u Zambiji, da postanu radna snaga za razvoj nekog regiona. Tada su izbeglice instrumentalizovane. Mozambičke, burundske, ruandske izbeglice uposlene su za žetvu pamuka, za krčenje zemlje. Time oni bogate lokalne kapitaliste, i postoji jaka konkurencija sa lokalnim stanovništvom, pošto izbeglice zauzimaju mesto najsiromašnijih za taj posao, na primer u Zambiji.

Postoje u svetu i tradicionalne zone nedostatka hrane, poput Anda, Severoistoka Brazila, ili Sahela. Gladi se više tamo ne proizvode, razvijaju se drugde, kod bogatih populacija (koje imaju naftu, stada), jer ona izazivaju lakomosti. Ne postoji korelacija između vrlo naseljenih zona, i gladi. Alimentarna bezbednost, to su razmene, proizvodnja predmeta koji mogu da se prodaju radi kupovine žitarica, čija cena je neprestano padala godinama. To je bilo opasno, jer je u pitanju situacija monokulture, koja zavisi od plantaža. Osamdesetih godina prošlog stoleća došlo je do demografskog usporavanja, zbog smanjenja smrtnosti, i promene statusa žene. Porasli su i resursi kojima su narodi raspolagali. Glad koja je izgledala neizbežna, nije se desila. Ali, po koju cenu? Seljaci su „udarili“ u prirodne resurse. Došlo je i do izvanrednog ekonomskog uzleta Kine i Indije Devedesetih.

Slučaj sukoba i zid u Palestini

Palestinci često podsećaju da je u okupaciji Izrael konfiskovao mnogo njihovu obradivu zemlju. Trećina zemlje Cisjordanije je postalo „vojna zona“, a zemlju proglašenu „državnom“, Palestinci ne mogu da obrađuju. Oni tvrde i da im je zabranjeno da uzgajaju kulture koje bi mogle da konkurišu izraelskom izvozu. Problem se pogoršao od 2002. godine, kada Izrael počinje gradnju Zida, kako bi odvojio Cisjordaniju od izraelske teritorije, i zaštitio Izrael od samoubilačkih atentata palestinskih terorista. Izraelci govore o zatvaranju, a

³ Videti veoma ilustrativnu knjigu S. Smith, „Négrologies“, 2006.

⁴ Na skupu „Geopolitika hrane: je li hrana strategijsko oružje?“. U Remsu, 2003.

⁵ „Geopolitika hrane : je li hrana strategijsko oružje?“. U Remsu, 2003.

Palestinci o zidu. To je 200 km zida koji odvaja danas palestinske teritorije, konfiskujući im zemlju i vodu.

Slučaj sukoba i Palestinaca i Izraelaca zanimljiv je ne samo povodom teritorije, već i vode i hrane. Zna se da je poljoprivreda kičma palestinskog društva. To je 35% njenog bruto unutrašnjeg proizvoda i Palestincima pruža vitalne alimentarne resurse. Pre svega voće i povrće, a najviše maslinovo ulje, glavni izvozni proizvod. Proizvodi se 35. 800 tona voća i povrća godišnje, što je 13% sveukupne poljoprivredne proizvodnje Palestinaca. Ali , ta proizvodnja ključno zavisi od izraelskog tržišta. Ono , a ne arapsko u okolini, je kupac i potrošač gro proizvoda.

Ispod te pustinjske grke zemlje, koju i Palestinci i Izraelci sa velikim talentom obrađuju, nalazi se- voda. Bez nje nema nikakve poljoprivredne proizvodnje, čak i da nema Zida. Mirovni pregovori između dva semitska rođačka zavađena naroda, u najvećoj meri tiču se raspodele vode u biblijskoj zemlji, i ti pregovori su najteži, mnogo mučniji od uspostavljanja mira sa Hamasom. U pitanju je inače oko 11-12% teritorije koju Izraelci treba da vrate Palestincima, a na njoj su najznačajniji izvori vode, vitalne za oba naroda. Bez te vode, nema ni hrane, naravno. Posledice podizanja Zida su trenutno najgore po poljoprivredu. Tako je otvorena utroba najplodnije palestinske teritorije, one u Cisjordaniji, na čak 40%, kažu Palestinci, tvrdeći i da je iščupano više od 10. 000 maslinovih stabala, a izravnano na hiljade hektara zemlje. U nekim selima, poljoprivrednici su otkinuti od svoje zemlje. Moraju da prevale katkad i 10 kilometara da prođu vrata sa vojnom izraelskom kontrolom, uz dozvolu armije, i da pridu obradi zemljišta, tu na koju desetinu metara često, sve zbog Zida koji otežava proizvodnju hrane.

Hrana kao političko oružje u Africi

„Amnesti internešenel“ je povodom situacije u Zimbabveu objavio svoju analizu, u kojoj kaže i da su tokom četiri godine, milioni osoba u Zimbabveu imali ogromne teškoće u pristupu dovoljnoj količini hrane. Iako su programi alimentarne pomoći pružili asistenciju koja je prethodno surovo nedostajala, ta pomoć nije bila korisna svima koji su imali za njom potrebu. „Amnesti “ smatra kako je jedan od glavnih razloga alimentarne krize Zimbabvea bilo opadanje nacionalne alimentarne proizvodnje. Čak i ako su klimatski faktori, kao i pandemijski i ekonomski problemi vezani za sidu, igrali ulogu u tom opadanju, politike i prakse vlade su umnogome pogoršale alimentarnu nesigurnost u Zimbabveu.

„U 2000. godini , vlada je lansirala svoj veoma kontroverzni ,ubrznani program redistribucije zemlje“. U to vreme, vlasništvo nekretnina u zemlji bilo je vrlo nejednako raspodeljeno: 4. 500 komercijalnih farmera, uglavnom belaca, posedovalo je više od 11 miliona hektara, dok je milion crnih seljaka imalo pristup tek na 16 miliona hektara zemlje, generalno manje plodne i više izložene suši. Ta raspodela je bila nasleđe kolonijalne istorije Zimbabvea. Redistribucija zemlje, u meri u kojoj omogućuje osobama da imaju pristup produktivnim resursima, jeste legitiman način garantovanja prava na neki životni nivo, koji je dovoljan i za prilagođenu ishranu.

Pomoć u hrani i tipovi pomoći

Pomoć u hrani činila je 20% globalnih tokova pomoći Šezdesetih, a danas je manja od 5%. Započeta je Pedesetih sa SAD, koja je sa Kanadom davala više od 90% pomoći u hrani do Sedamdesetih, kada je *Svetski program hrane UN (WFP)* postao „glavni igrač“. Međunarodnu pomoć u hrani uglavnom vode donatori i međunarodne institucije (pod uticajem interesa donatora, ipak). U 1967, Food Aid Convention (FAC) donela je mere politike za zemlje donatore, i monitoring tih mera vrši Consultative Sub-Committee on Surplus Disposal (CSSD). Ovo telo ima prvenstveni zadatak da obezbedi da pomoć u hrani ne

pogađa trgovinski uvoz i lokalnu proizvodnju u zemljama koje pomoć primaju, da pomoć u hrani ne remeti trgovinu. Tako je i kritikovano za služenje donatorima, jer kada prihvataju pomoć u hrani, „primači pristaju da plate uvoz komercijalne hrane zajedno sa pomoći u hrani“, kako primećuje Frederik Muso. CSSD se nalazio u Njujorku, umesto u štabu FAO u Rimu, što već puno govori.⁶

Muso kritikuje i Konvenciju za pomoć u hrani (FAC), uočavajući njegove komercijalne interese, koji se ogledaju u tome što je smešten u sedištu *Saveta za međunarodne žitarice* (International Grains Council), telu za promociju komercijalne trgovine žitaricama, sa sedištem u Londonu. Uz to, samo 22 zemlje izvoznice hrane su predstavljene na konvenciji. Svetski program hrane (WFP) je najveća humanitarna organizacija sveta i najmoćnija organizacija UN, aktivna u najvećem broju kriza, piše Frederik Muso.¹¹⁰ Relativno mali broj NVO za pomoć specijalizovan je u hitnoj pomoći u hrani, i uglavnom su bazirane u SAD, poput World Vision, CARE, Catholic Relief Service (CRS). Ove tri NVO imaju oko 80% ukupnih prihoda od 8 takvih agencija za pomoć.¹¹¹

HRANA , DRUŠTVO, POLITIČKA EKONOMIJA

Socijalne teorije o globalizaciji i regulaciji hrane

Mnogi sociolozi pokušavaju da pronađu smisao procesa globalizacije, glavne karakteristike društva na početku 21. vijeka. Po klasifikaciji Helda i njegove grupe najčešće se pravi distinkcija između „hiperglobalizatora“ i „transformacionalista“. Po autoru Osterveru: „Hiperglobalisti vide globalizaciju kao proces u kome ljudi svuda u svetu sve više postaju subjekt disciplina mesta globalnog tržišta. Transformacionalisti, na protiv, smatraju da je to centralna sila vodilja iza brzih socijalnih, političkih i ekonomskih promena koje ponovo zahvataju savremeno društvo. Ma kako smer ovih promena ostaje neizvestan, otkad je globalizacija začeta kao suštinski kontingentan istorijski proces, satkan je od kontradikcija.“⁷

Hiperglobalisti uključuju marksiste i neo-liberale, ali svi oni vide globalizaciju najpre kao ekonomski fenomen ka jednoj rastućoj integrisanoj globalnoj ekonomiji, kojom potrebe globalnog kapitala nameću neo-liberalnu ekonomsku disciplinu svim vladama. Distinkcija između neo-liberala i marksistički inspirisanih pogleda nastaje iz njihovog određivanja ovog procesa. Tamo gde neo-liberali vide rast globalne dobrobiti, jer je efikasnija podela rada moguća, neo-marksisti vide rastući jaz između pobednika i gubitnika na globalnoj lestvici. Teorija svetskih sistema i druge marksistički inspirisane teorije globalizaciju smatraju novom istorijskom fazom u kojoj će velike korporacije sve više kontrolisati svetsku ekonomiju. Ove velike privatne korporacije nameću sopstveni način proizvodnje na svetskoj razini, i zbog odsustva globalnih regulatornih institucija njihova moć se gotovo ne može zauzdati.

Uspostavljanje globalnog korporativnog režima proizvodnje hrane i trgovine međutim takođe vodi u proliferaciju kontra-pokreta, koji se bore protiv marginalizovanja sitnih farmara, i koji izražavaju kulturne raznolikosti, prava građana, bezbednosti hrane i biodiverziteta. Jedan od „globalista-skeptika“, MakMajkl, kaže: „Za najveći broj svetske populacije, hrana nije puki potrošački artikl, već način života sa dubokom materijalnom i simboličkom snagom. Hrana u

⁶ Videti: Izveštaj naslovljen *Food Aid or Food Sovereignty? Ending World Hunger In Our Time*, Oakland Institute, 2005.

⁷ U pitanju je ugledna grupa teoretičara, tzv. „globalista-skeptika“.

sebi poseduje veze između prirode, ljudskog preživljavanja i smrti, kulture i životnosti, pa je stoga fokus odvratanja i otpora korporativnom preuzimanju.“⁸

O tri istorijska perioda međunarodnog poljoprivrednog razvoja

Istorijski , kapitalizam se izgradio na tržištu tropskih proizvoda: mirođija (začina). To je trgovina dugog trajanja, prošireni lanac od proizvođača ka potrošaču. Kako je govorio Fernan Braudel, tada je napušteno transparentno tržište na kome se otvoreno razmenjivalo za nekog udaljenog. Hrana je danas masovni međunarodni poduhvat. Politička ekonomija hrane označava lanac snabdevanja od proizvodne tačke, do prodaje. ⁹

Sve je veći impakt kapitalizma na svaki stadijum procesa. Globalne teme u snabdevanju i potražnji, uključujući glad, pomoć u hrani, i geopolitiku, sve su to delovi političke ekonomije hrane. U nju spadaju i aspekti političke ekologije i teme iz ekologije vezane za proizvodnju i potrošnju hrane. Deo toga su i dva najvrelija skorašnja fenomena: bolest „Lude krave“ i GM hrana. Najzad , za poli tičku ekonomiju hrane važno je i bavljenje potrošnjom hrane širom sveta, uključujući preferencije u ukusima, navike u ishrani, verovanja, i tabue.¹⁰

Teorije režima hrane su istraživale odnos između kapitala, rada i države, u odnosu na poljoprivrednu proizvodnju i potrošnju hrane. Polazna tačka je argument da države-nacije igraju krucijalnu ulogu u regulisanju akumulacije kapitala, i postoje različiti načini da se kapital reguliše kao specifični istorijski „režim akumulacije“. Ove teorije su pridružene Školi Regulisanja, koja dolazi iz francuskog strukturalnog marksizma Sedamdesetih. Koncept Režima hrane razvijen je Osamdesetih. On zastupa teoriju regulisanja priznajući tri slična istorijska perioda u međunarodnom poljoprivrednom razvoju, počinjući sa prvim režimom pred Prvi svetski rat. Drugi režim je trajao od Četrdesetih do Sedamdesetih, a Treći od Osamdesetih do danas. Svaki režim karakterišu osobeni poljoprivredni proizvodi i strukture trgovine hrane, koje povezuju proizvodnju i potrošnju i regulacije koje vladaju kapitalističkom akumulacijom.

Prvi režim hrane

Prvi režim hrane zasnovan je na ekstenzivnoj kapitalističkoj proizvodnji, i pod njim su poljoprivredni izvozi iz ‚belih‘ naseljeničkih zemalja, u Africi, Južnoj Americi i Australiji, snabdevali neprerađene ili polu-prerađene hrane i sirovine u metropolitanske države u Severnoj Americi i Zapadnoj Evropi. Uvođenje rashlađenih brodova oko 1880. godine povećalo je i domet proizvoda kojima je moglo da se snabde iz udaljenih kolonija, kao i distance preko kojih su propadljivi proizvodi, poput butera, mesa i tropskih proizvoda, mogli da budu prevoženi u metropolske ekonomije. Evropski uvozi pšenice i mesa (tzv. wagefoods), razmenjivni su za izvezena izrađena dobra, rad i kapital.

Prvi režim hrane bio je oslabljen globalnom ekonomskom recesijom kasnih Dvadesetih i ranih Tridesetih, ali aspekti režima preživljavaju. U jednoj zanimljivoj široj shemi autor Majk Dejvis je pokazao kako su kolonijalne vlade stvarale Treći svet krajem 19. veka, preko

⁸ McMichael, 2000 , citirano u: Peter Oosterveer, Globalisation and regulation of food risks. A theoretical overview.

⁹ Citiran u izlaganju geografa Bernara Šarleri d‘la Maselijera (Bernhard Charleru de la Masselière), geografa sa Univerziteta u Tuluzu, na skupu „Geopolitika hrane“, 2005.

¹⁰ Videti u : Peter Atkins & Ian Bowler, *Economy , Culture, Geography*, 2001, London.

poljoprivrednih politika, tokom krize preživljavanja, u 1876, 1879-1891, i 1896-1902. godini. Ove tri krize krenule su vremenskom katastrofom zbog El Ninja.¹¹¹²

Kapitalizam je tada razorio tradicionalne mreže podrške, poput odnosa gazda- klijent, koji su rezultirali smrću 309 miliona ljudi u Trećem svetu, i generisali uslove hroničnog siromaštva. Evropa i Indija su imale relativno jednake standarde života u 1800, ali do 1900, evropski životni standard je bio 21 puta viši nego onaj u Indiji. To je procena ekonomiste Romeša Čundera Data, zasnovana na kvalitetu kuća, odeće, i ishrane. Do kraja 19. veka procesi nerazvijenosti bili su čvrsto uspostavljeni.¹³

Drugi režim hrane

Drugi režim hrane razvio se pod američkom hegemonijom i sa uspostavljanjem dva nova međunarodna sporazuma. Jedan je Breton Vuds sporazum 1945, koji upravlja stabilnošću stopa razmene među nacionalnim monetama, a drugi, GATT pravila iz 1947 o međunarodnoj trgovini. Prvi je pojačavao međunarodnu difuziju nacionalnog modela ekonomskog rasta. Drugi je isključivao poljoprivredu iz liberalnijih trgovinskih praksi i olakšavao dalji razvoj nacionalne zaštite poljoprivrede, takozvanu „poljoprivrednu državu blagostanja“, kako se često govorilo posle Drugog svetskog rata. Geopolitika je bila najvažnija za veoma vidljive bitke za hranu između dolazećih nacija EU, SAD i Japana. U Četrdesetim godinama SAD i evropske nacije smatrale su da bi poljoprivreda bila relativno zaštićena zbog obnove posle Drugog svetskog rata. Ali, čim su se evropski farmeri probudili, američka vlada je počela da brani svoj udeo domaćeg poljoprivrednog tržišta Zakonom o odbrani proizvodnje.¹⁴¹⁵

Tokom vojne okupacije Japana posle Drugog svetskog rata, SAD su nameravale da stvore socijalnu bazu za demokratske sisteme koje su pokušale da nametnu. SAD su dozvolile Japancima zaštitu dohotka od farme, kako zbog oporavka, tako i u interesu jačanja japanske demokratije. Ipak, kada je japanska privreda postala nezavisna, ona je neizbežno generisala sukob sa SAD oko tržišta i finansijske pomoći farmama. Ovoga puta, umesto da se usredsredi na žito, mlečne proizvode, i soju, kao sa Evropom, sukob se ticao pirinča, limuna, govedine, i soje. Strane su našle kompromis oko japanske nacionalne dostatnosti u pirinču i nezavisnosti od SAD za soju, nepirinčana zrna, i govedine.¹⁶¹⁷

Drugi režim hrane je takođe karakterisan obimnom industrijalizacijom poljoprivrede. Brzo su rasle površine prosečne farme, što je praćeno i ruralnom depopulacijom. Farmeri napuštaju farme kako bi potražili novi posao u jačajućem industrijskom sektoru. Tada jačaju i agro-

¹¹ To važi za trgovinu mlečnim proizvodima, mesom i žitaricama, koji potiču sa ekstenzivno obrađivanih velikih imanja Amerike i Australije. To važi i za proizvodnju šećera, prinosa od tropskog drveća (kokos, kokosov orah, guma, palmino ulje, banane) i pića (čaj, kafa) kroz gotovo plantažne sisteme proizvodnje.

¹² El Ninjo je meteorološka pojava još iz XIX vijeka.

¹³ Videti: Mike Davis, *Génocides tropicaux. Catastrophes naturelles et famines coloniales*, Ed. la Découverte, Paris, 2003.

¹⁴ Breton Vuds sporazum zasnovan je na dolar/zlato standardu.

¹⁵ Taj zakon je zabranjivao uvoz bilo čega, od danskog sira, do turskog sultana grožđa.

¹⁶ Uzgred rečeno, Amerikanci su kreirali tokom Drugog svetskog rata, pa potom, uz pomoć političke elite i intelektualaca Evrope, i realizovali svoju ideju Ujedinjene Evrope.

¹⁷ Zaštićeni pirinac ostao je neugodna tema u odnosima SAD- Japan i u 21. stoleću.

industrijski prihodi od hemijske industrije, mašina za farme i fertilizatora. Proizvodnja je intenzifikovana za svinjetinu, živinu i govedinu, kao i pšenicu. Sve prati i podržava država, subvencijama za izvoz i ostavljanje viškova na stranu. Kraj drugog režima hrane, stiže naftnom krizom i krizom hrane Sedamdesetih, globalnom recesijom, kolapsom Breton Vudsa, cenama žitarica koje su eksplodirale, preteranim troškovima programa podrške nacionalnoj poljoprivredi, i antagonizmom između nacionalne regulacije poljoprivrede i rastuće komercijalne snage globalno organizovanih korporacija, sve češće nazivanih Trans national agrocorporations.

Do 1975, kada je EU postala čisti izvoznik žita, transatlantski trgovinski sukob postao je značajan. Žak Delor, predsednik Evropske Komisije, 1985. Godine je prihvatio predlog Ronalda Regana da potčini evropsku poljoprivredu GATT-u, tokom Urugvajске runde (1986-93), pod uslovom da mu potčini i usluge, koje su inače bile jaka tačka EU. Tokom 1992. godine, Zajednička poljoprivredna politika EU uvela je praksu podrške za domaću proizvodnju uljanog semena. Tom merom zaštite svog tržišta EU je dovela transatlantske rođake do ivice trgovinskog rata. Vrtovi proizvođača hrane u restoranima Prvog sveta.¹⁸

Konačni oblik ili rezultat sadašnjeg, još uvek važećeg sistema, trećeg režima hrane, je i dalje neizvestan. U njemu je sadržano nekoliko, često kontradiktornih, struktura i procesa: povećano globalno trgovanje hranom, konsolidovanje kapitala u preradi hrane, nova biotehnologija, potrošačke i promene u načinu ishrane, prelazak na ekološkije, ili na sheme regionalne podrške. Aktivnosti MMF-a i STO (koja je naslednica GATT-a), jesu centralne za izranjanje nove globalne regulatorne strukture.

Sa liberalnijim trgovinskim strukturama, stigla je povećana globalna utakmica i u farmerske regione, među prerađivače hrane i trgovce hranom u razvijenim zemljama. Upravo među one koji su decenijama bili zaštićeni nacionalnim regulatornim merama. Istovremeno, zemlje Trećeg sveta dovedene su u nove obrasce trgovine i proizvodnje-potrošnje, gde postaju, kako ih je neko slikovito definisao- Vrt proizvođača hrane u restoranu Prvog sveta. Štaviše, prerađivački i marketinški agrobiznisi formirani tokom drugog režima hrane, postali su glavni igrači u novoj kompetitivnoj sredini trgovanja hranom. Limitirajući programe podrške države poljoprivrednom proizvođaču, STO širi Korporativnu moć globalnih agrobiznisa. Ona se i izdiže iznad konteksta nacija- država, država Trećeg sveta i građanskih pokreta (tj. potrošača, ekoloških, organskih farmera).

Istovremeno imamo kontra -pokrete pojedinih država koje se pridružuju trgovinskim režimima koji zahtevaju sopstvena ,regionalna prava' u okviru trgovinskih blokova (EU, NAFTA, APEK). Nadmeću se danas privatne globalne regulacije i zahtevi za univerzalnim pravilima tržišta i demokratskije globalne regulacije. Organsko farmerstvo, smatra se, rođeno je iz akumulacije krize između drugog i trećeg režima hrane. Pokušaji agro-kapitala u drugom režimu hrane da podigne produktivnost korišćenjem više fertilizatora, koncentrisanjem više životinja na manje farmi, posipajući više pesticida, itd., samo je povećalo ekološke probleme i uvećalo nove agro-industrijske bolesti hrane. Zato su problemi organskog farmerstva i rezultat uspešne socijalne kontra-reakcije koja je stvorila savezništva između farmera i ekološki svesnih potrošača. Taj pokret stvara savezništva unutar političkih institucija i tako osigurava socijalna pravila i regulacije na različitim razinama. Tako je paradigma i ideološka osnova organske poljoprivrede zasnovana na kontra-pokretima u odnosu na strukture proizvodnja-potrošnja i stare odnose u okviru drugog režima hrane i njegove krize u Sedamdesetim i Osamdesetim. Svet danas ipak ide ka procesu novog režima hrane, sa

¹⁸ Osim ovoga, najvidljivije bitke su vođene oko govedine sa injektiranim hormonima, kao i oko banana.

radikalnim promenama u globalnoj regulaciji proizvodnje i trgovine hranom. Regulisanje moći u lancu ishrane kreće se od nacionalnih farmera i proizvođača hrane ka transnacionalnim supermarketima i klasterima kombinovanim farmaceutskim, medicinskim i biotehničkim korporacijama. Nacionalne vladine regulacije gube moć spram novih supranacionalnih institucija, ili ne-izbornih administratora u moćnim agencijama, poput STO, ili evrokrata u Briselu.¹⁹

Jedan francuski poljoprivrednik, kažu statistike, hrani gotovo 80 ljudi, a 70 na francuskoj teritoriji. Jedna zaposleni u agro-alimentarnoj industriji snabdeva 125 potrošača, od čega 100 u Francuskoj. To znači da je manje od 10 odsto aktivnog stanovništva angažovano u proizvodnji hrane u bogatim zemljama. Štaviše, u mnogim zemljama, alimentarni sistem je potpuno integrisan u međunarodno tržište, što znači često vitalne finansijske injekcije iz inostranstva. Model nadahnut sloganom „malo je lepo“ (small is beautiful), koji se pojavio posle prvog naftnog šoka Sedamdesetih, implicira 5 posledica na socio-ekonomskom planu, u zemljama koje su dosegle stadijum agro-industrijskih zemalja:

1. Značajno povećati aktivno stanovništvo u poljoprivrednom i agro-alimentarnom sektoru (trebalo bi, dakle, pronaći dobrovoljce);
2. Snažni skok cena namirnica (trebalo bi posvetiti veći deo budžeta domaćinstava ishrani);
3. Više vremena investirati u pripremu jela (umesto da se koriste „gotova jela“);
4. Pad resursa u devizama;
5. Redefinisati zauzimanje prostora uspopravanjem egzodusa ka obalnim zonama i raspodeljujući na ujednačeniji način materijalne infrastrukture i usluge. Ovih 5 posledica označavaju prekid sa tendencijama u poslednjih 100 godina u većini zemalja sveta. Sada treba da slede druge neophodne evolucije: pre-uravnoteženje teritorija, sa novim načinima komercijalizovanja proizvoda.

Tokom vremena pojavio se u većini zemalja sveta, dualni alimentarni sistem. S jedne strane je jedan pod-sistem okrenut ka srednjim klasama i bogatima u velikim urbanim metropolama i izvozu koji reprodukuje agro-industrijsku

shemu. S druge je tradicionalni pod-sistem, u poljoprivrednom ili zanatskom dobu, koji se tiče većine ruralnog prostora. Globalno, poljoprivredno stanovništvo je brojno u tim zemljama, a relativne alimentarne cene visoke (oni troše najveći deo prihoda u domaćinstvima), značajno vreme žene posvećuju pripremi obroka zbog slabog kvaliteta proizvoda, integracija u međunarodnu trgovinu ostaje slaba, osim nekoliko retkih proizvoda.

Neizdrživi razvoj i faktor 32

„Narodi Trećeg sveta su svesni razlike potrošnje po stanovniku koja ih odvaja od razvijenog sveta, iako većina ne zna da je to faktor 32. Iako veruju da je svaka nada sustizanja uzaludna, osećaju zbog toga katkad frustraciju i bes, a neki postaju teroristi, ili im pružaju podršku. Biće drugih atentata protiv SAD i Evrope, i možda protiv Japana i Australije, sve dok taj jaz potrošnje ostaje sa faktorom 32.“ Ovako geograf Džared Dajmond podseća na podatke koji definišu dimenzije problema sa kojim se suočavamo. Jaz potrošnje bogatih i onih u razvoju je nepodnošljiv, ali je raširenost konsumerističkog rasipanja u celokupnom čovečanstvu očita, i

¹⁹ Ova direktna ekonomska podrška farmerima ogleda se u ekonomskim šemama za prerađivače organske hrane koji promovisu nove proizvode i šire tržišne prilike, ili u sazdanju istraživačkih institucije.

za to ne bi bili dovoljni resursi više planeta. Za matematičare, 32 je zanimljiv broj: 2 podignuto na peti stepen. Za ekonomiste, 32 je još posebniji, jer meri razliku životnih stilova između Prvog sveta i sveta u razvoju.²⁰

Alimentarni suverenitet: prava naroda na suverenitet hrane, investicioni fondovi i pobune

Finansijska kriza planete je zahvatila čitav svetski bankarski sistem. Ona se pridodaje pretnjama svim suštinskim sektorima ljudskog života, od stanovanja do zdravlja, hrane i klime. Ova globalna kriza se naglašava generalizovanjem kod svake aktivnosti, svakog resursa i samog života. Za manje od dve godine, cena žitarica na svetskim tržištima je udvostručena, katkad i trostručena, a zna se da su pirinač, pšenica, kukuruz, osnove ishrane velike većine svetskog stanovništva. Zapadni analitičari katkad ovu situaciju tumače i navodnom krivicom Kineza, Indijaca, Brazilaca, koji žele da jedu tri puta dnevno. Može li se verovati da rast potražnje može da izazove tako brutalno pokretanje cena u samo nekoliko meseci? U stvarnosti, kako su upravnici fondova investicija postajali svesni da su finansijske deonice koje su posedovali rizikovale da budu devalorizovane zbog berzanske krize, tako su tražili druge „utočišne vrednosti“.

Oni su konvertovali svoj novac u ulaganja u sirovine i živežne namirnice, za koje su znali da na dug rok imaju male berzanske rizike, jer će njihova potražnja, u budućnosti, imati tendenciju povećanja. Ta suštinski lagana tendencija, transformisala se u brutalno kretanje koje pogađa silovito najkrhkije populacije. Na čitavom afričkom kontinentu i izvesnim delovima Azije, počele su da izbijaju pobune zbog gladi. Čak i najbogatiji su zabrinuti zbog nemira prouzrokovanih skokom cena hrane, pa preduzimaju preventivne mere, ne hajući za nelegalne mere kojima žele da pribegnu, čak i preventivno, unapred. Tako je nedavno u SAD stvorena institucija North American Army, bez odobrenja američkog Kongresa.²¹

Pšenica , kukuruz, pirinač-sveto trojstvo planetarne ishrane: obradiva zemlja - investicija budućnosti

Od 1960, do kraja XX vijeka, svetski izvoz pšenice se trostručio. Svuda je kriza hrane, a čar izvlače bogate zemlje. SAD tako rekordno zarađuju od izvoza poljoprivrednih proizvoda: 85 milijardi dolara u 2007. Francuzi beleže dvostruko veći prihod od žitarica u 2007. Prema Međunarodnom savetu za žitarice, u 2008. godini pod pšenicom je 4% više zemljišta planete nego prethodne, što je značajna indikacija orijentacije investicija u žitarice. Zna se da Brazil i Argentina mogu još dosta šuma i pampasa da pretvore u plodne oranice. Rusija i Ukrajina, sa ogromnim istočnosibirskim stepama i čuvenom crnicom Ukrajine, takođe razvijaju sopstvenu poljoprivredu. Ali , oštra kontinentalna klima ih ometa umnogome, a mraz je velika permanentna opasnost. Poljoprivredno tržište je postalo povoljan teren za planetarne špekulacije. Trgovci i investitori su ga značajno poremetili, jer su se na tržište žitarica i hrane sjatili brojni investicioni fondovi, koji su upetostručili obim kapitala. U 2007. godini , ulaganja su skočila sa 90 miliona evra, na 583 miliona. Džim Slejter, britanski investitor koji se ranije obogatio na tržišti metala, promenio je sektor i ulaže u obradivu zemlju, a naročito u programe navodnjavanja. On tvrdi: „Obradiva zemlja je investicija budućnosti“.²²

²⁰ Jared Diamond , „What’s Your Consumption Factor ?“ , The New York Times, 02. 01 . 2008. 167 Kina se već takmiči sa Amerikom u potrošnji nafte i metala na svetskim tržištima. Stopa potrošnje per capita u Kini je i dalje oko 11 puta manja od američke.

²¹ NAA dozvoljava kanadskim i američki vojnicima da dovedu trupe u zemlju suseda zbog domaćih nemira. A revolucije i pobune često prate ekstremno visoke cene hrane, upravo zbog mešanja vlade.

²² Videti : Le Monde Diplomatique, mai 2008.

Pirinač i mondijalizacije: žitarica i kultura otpora?

Velika većina proizvođača pirinča je u Aziji, gde je to žitarica-amblem. Računa se da ima 200 miliona uzgajališta pirinča na našoj planeti, i 50 odsto stanovnika Zemlje zavisi od toga, bilo u radu, ili potrošnji. Nasuprot pirinču, svetsko tržište žita je fragmentisano i malo organizovano. Od 5 do 6% proizvodnje tranzitira ka svetskom tržištu, a ostatak se troši kod kuće. Na fragmentisanom tržištu, ima različitih varijeteta. Pirinač nije kotiran na velikim tržištima planete. On je skuplji na svetskom tržištu nego druge žitarice, čak i ako su cene malo pale, pa dostiže cenu od 250 dolara po toni, 150 dolara za žito, a između 90 i 100 za kukuruz, ako je kotiran.²³

ZAKLJUČAK

Geopolitika hrane i vode imaju veliki značaj. Naime, i glad je uvek bila strategijska alatka, danas generalizovana u kontekstu „humanitarizacije“ pomoći. I prijatelji i neprijatelji Severne Koreje pitaju se da li zaista imaju dovoljno hrane. Za Parlament ove zemlje, u 2005 je glavni zadatak privrede bio da se reši problem hrane. Grupu od 27 Evorpljana provozali su celom zemljom, u režiji organizacije „Koreja je jedna“. I gosti su svuda imali utisak da ljudi imaju dovoljno hrane. Videli su da kukuruz dobro napreduje i da se pirinač zeleni u poljima. FAO te godine ističe: „Žetva 2004 je bila najbolja u 10 godina i nastavlja tendenciju oporavka, koja je počela 2001.“ Istovremeno, Visoka narodna Skupština Severne Koreje kaže da je „glavni zadatak ekonomije u 2005 da reši problem hrane“. Posle Korejskog rata (1950-1953), Severna Koreja je razvila svoju poljoprivredu ogromnim ritmom rasta. Farme su kolektivizovane, pirinčana polja snabdevena irigacionim kanalima i veštačkim gnojivom izrađenim u samoj Koreji. Zemlja je proizvodila sopstvene traktore, i čak ih i izvozila.

Do 1990, zemlja je pokrivala svoje potrebe u hrani. Unicef beleži: „Narodna demokratska republika Koreja raspolagala je tradicionalno širokim sistemom vrlo dobro snabdevenim osnovnim socijalnim uslugama, besplatnim ili generalno dostupnim svima. Krajem Osamdesetih, zemlja je završavala potpuno opismenjavanje i brojke smrtnosti i životnog veka majki i dece bili su isto toliko dobre kao u najperformantnijim zemljama regiona“.

FAO pripisuje ogromne ekonomske teškoće posle 1990 „negativnim promenama u trgovini sa SSSR-om i Istočnom Evropom, i veoma velikim prirodnim katastrofama (polavama, nepogodama sa gradom, i tajfunima), koji su se desili u 1996, 1997, i 2000.“ Posle 1991. godine kada se ruši Sovjetski savez, nekadašnje socijalističke zemlje nisu više kupovale od Severne Koreje. Zemlja se našla u apsolutnoj ekonomskoj blokadi, istovremeno lišena svog nekadašnjeg snabdevanja u nafti, koje je bilo jeftino u SSSR-u. Ta blokada i direktna pretnja ratom od strane SAD, u stvari su sprečili Pjongjang da sam investira dovoljno novca u poljoprivrednu mehanizaciju i privuče strane investitore. Tako je potrošnja žitarica postala previše restriktivna.

²³ Videti: Žan -Pol Šarve (Jean-Paul Charvier), „Pirinač, jači od mondijalizacije“, na skupu „Geopolitika hrane“, Rems, 2003.

LITERATURA

1. Achcar, Gilbert, Le spectre du bioterrorisme, Le Monde diplomatique, juillet 1998.
2. Atkins, Peter & Bowler, Ian, *Food in Society-economy, culture, geography*, Arnold, a member of the Hodder Headline Group, London, 2001
3. Ayadi, N., Rastoin, J.L., Tozanli, S., *Les opérations de restructuration des firmes agroalimentaires multinationales entre 1997, et 2003*, Agrodatab, Agia-Alimentation, Paris, 2004, et Working Paper, UMR Moisa, Montpellier, 2005.
4. Bonanno, Alessandro, et al. Eds, *From Columbus to ConAgra. The globalization of agriculture and food*, Lawrence: University Press Kansas, 1995.
5. Brown, Lester R., and Wolf, Edward C., *Soil Erosion: Quiet Crisis in the World Economy*, Worldwatch Institute, Washington DC, 1984.
6. Bruinsma, J., *World Agriculture, Towards 2015/2030, an FAO perspective*, London, Earthscan Publications Ltd, 2004
7. Carus, Seth W., *Bioterrorism and Biocrimes: the Illicit Use of Biological Agents in the 20th Century*, Center for Counterproliferation Research, National Defense University, 2001.
8. Davis, Mike, *City of Quartz*, Ed. la Découverte, Paris, 2000.
9. De Castro, Josué, *The Geopolitics of Hunger*, Monthly Review Press, New York and London, 1977.
10. Dumont, René, *La croissance de la famine*, Paris, Ed. Le Seuil, 1975.
11. Fao, *The State of the Food Insecurity in the World*, 2004 (SOFI), Roma, 2005.
12. Fukuyama, Francis, *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002.
13. Georges, Susan, *Comment meurt l'autre moitié du Monde*, Paris, Ed. Laffont, 1977.
14. Griffon, Michel, *Nourrir la planète*, Odile Jacob, 2006.
15. Humanitarian Appeal, 2003-2, Special Report FAO-WFP, 22. 11 . 2004.
16. Izveštaj naslovljen Food Aid or Food Sovereignty? Ending World Hunger In Our Time, Oakland Institute, 2005.
17. Jared Diamond , „What's Your Consumption Factor ?“ , The New York Times, 02. 01 . 2018. 167
18. Mike Davis, Génocides tropicaux. Catastrophes naturelles et famines coloniales, Ed. la Découverte, Paris, 2003.
19. Peter Atkins & Ian Bowler, *Economy , Culture, Geography*, 2001, London.
20. Žan -Pol Šarve (Jean-Paul Charvier), „Pirinač, jači od mondijalizacije“,na skupu „Geopolitika hrane“, Rems, 2003.

PRAVNI OKVIR POVREDE PRAVA NA JEDNAKO POSTUPANJE U U BOSNI I HERCEGOVINI SA OSVRTOM NA DJELATNOST OBRAZOVANJA

Sažetak

U ovom radu analizira se pravo na jednako postupanje, povreda prava na jednako postupanje, odnosno, pravni okvir prava na jednako postupanje sa osvrtom na djelatnost obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Pravo na jednako postupanje je pravno načelo koje je u Bosni i Hercegovini zagarantovano Ustavom BiH, ustavima entiteta i Statutom Brčko distrikta BiH, ustavima kantona, kao i brojnim pravnim aktima (zakonima i drugim podzakonskim aktima). Povreda prava na jednako postupanje prisutna je u svim oblastima života. Kada je u pitanju oblast obrazovanja povreda pravo na jednako postupanje ima tendenciju rasta.

S obzirom na složenost ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine (dva entiteta-Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) te Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, oblast obrazovanja u Bosni i Hercegovini najvećim dijelom regulisana je na nivou entiteta odnosno distrikta.

Ključne riječi: Pravo na jednako postupanje, povreda prava na jednako postupanje-diskriminacija, obrazovanje kao djelatnost, ustavno uređenje BiH,

1. Pojam pravo na jednako postupanje-diskriminacija

Jedno od temeljnih načela u svakom savremenom i demokratskom društvu je načelo jednakosti. Načelo jednakosti u praksi se najčešće narušava različitim oblicima diskriminacije. Diskriminacija je pojava koja u biti negira zagarantovana prava čovjeka, i u većoj ili manjoj mjeri prisutna je svim društvima. Načelo zabrane diskriminacije sastavni je dio svih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, Ustava i većine zakona gotovo svih država. Pravo na jednakost u pravima, kako je proklamovano u dokumentima, dalo je državama mogućnost da jasno definišu u svojim pravnim aktima šta je to diskriminatorno postupanje, ali i da utvrde i propišu mehanizme efikasne pravne zaštite o diskriminaciji.

¹ Magistar pravnih nauka, stručni savjetnik za normativno-prave poslove u Ministarstvu obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona

² Magistar nauka, stručni savjetnik za obrazovanje u Ministarstvu obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona

³ Magistar prava, sekretar Medžlisa Islamske zajednice u Živinicama

2. Normativni okvir prava na jednako postupanje u Bosni i Hercegovini.

Diskriminacija u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) zabranjena je Ustavom BiH⁴, entitetskim⁵ i kantonalnim ustavima⁶ i Statutom Brčko distrikta BiH⁷, međunarodnim konvencijama⁸ i domaćim zakonodavstvom. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (ZRS BiH) garantuje ravnopravnost spolova svima i u svim sferama društva, uključujući, ali ne ograničavajući se na obrazovanje, ekonomiju, zapošljavanje i rad, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, sport, kulturu, javni život i medije.⁹ BiH kao država, načelno je prihvatila dobar dio međunarodnih dokumenata (Konvencija i sl). Osim toga, BiH je donijela i svoje Zakone¹⁰, kojim je regulisala ovu oblast. To je jedno novo zakonsko rješenje koje je najvećim dijelom usklađeno sa pravnom stečevinom Evropske unije.

3. Normativni okvir prava na jednako postupanje u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

⁴ U članu II. tačka 4. Ustava Bosne i Hercegovine je propisano da „Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status”.

⁵ U članu 2. stav (1) tačka d) Ustava Federacije BiH (*“Sl. novine FBiH”, br. 1/1994, 1/1994 - Amandman I, 13/1997 - Amandmani II-XXIV, 13/1997 - Amandmani XXV i XXVI, 16/2002 - Amandmani XXVII-LIV, 22/2002 - Amandmani LVI-LXIII, 52/2002 - Amandmani LXIV-LXXXVII, 60/2002 - ispr. Amandmana LXXXI, 18/2003 - Amandman LXXXVIII, 63/2003 - Amandmani LXXXIX-XCIV, 9/2004 - Amandmani XCV-CII, 20/2004 - Amandmani CIII i CIV, 33/2004 - Amandman CV, 71/2005 - Amandmani CVI-CVIII, 72/2005 - Amandman CVI i 88/2008 - Amandman CLX*) je propisano da će Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u dokumentima navedenim u Aneksu ovog ustava. Posebno: Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju prava na: zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu;”

⁶ U članu 7. Ustava Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona „, broj:7/97 i 3/99-Amandman I i „Sl.novine Tuzlanskog kantona“, broj: 13/99-Amandmani II-VI, 10/2000-Amandmani VII-XII, 14/2002-Amandmani XIII-XLI, 6/04-Amandmani XLII-LXXIII i 10/2004-Amandmani LXXIV-LXXXII“ je propisano da „U ostvarivanju svojih nadležnosti Kanton osigurava i provodi sve mjere zaštite ljudskih prava i sloboda utvrđenih Ustavom Bosne i Hercegovine i njegovim aneksima, Ustavom Federacije i njegovim Aneksom i ovim Ustavom vodeći računa o jednakopravnosti svih naroda i građana u Kantonu, općinama i gradovima”

⁷ U članu 13. stav (1) Statuta Brčko Distrikt BiH je propisano da „Svako ima pravo da uživa sva prava i slobode garantovane Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine, ovim statutom i zakonima Distrikta, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, uključujući diskriminaciju po osnovu spola, rase, seksualnog opredjeljenja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, političkog ili drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa. Posebno, svako ima pravo pristupa svim javnim institucijama i objektima u Distriktu; pravo da se slobodno kreće i određuje svoje mjesto prebivališta, poslovanja ili rada na cijeloj teritoriji Distrikta; pravo da kupuje i prodaje pokretnu i nepokretnu imovinu u skladu sa zakonom”.

⁸ U članu 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima iz 1950. godine je propisano da “ Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status”. BiH je ratificirala i Protokol br. 12 uz Evropsku konvenciju, proširivši time obavezu države da, i putem domaćeg zakonodavstva, zabrani diskriminaciju u uživanju bilo kojeg prava. 2013. godine, BiH je ratificirala Konvenciju Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija, usvojena 2011. godine)

⁹ Član 2. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“ br. 32/10)

¹⁰ Zakona o zabrani diskriminacije (“Službeni glasnik BiH” broj 59/09, 66/16),

Obrazovni sistem u BiH, je izuzetno složen, decentraliziran, nerijetko nekomplementaran, s odsustvom adekvatne vertikalne i horizontalne odgovornosti i koordinacije. Razlog tome je, između ostalog, i složenost uređenju države BiH. U BiH oblast obrazovanja je u nadležnosti entiteta Republika Srpska (dalje: RS), deset kantona u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine (dalje: F BiH) i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (dalje: BD BiH). Sve navedene administrativne jedinice imaju svoja ministarstva/ured za oblast obrazovanja. Od 2003. godine, na području BiH-a (u sklopu Vijeća ministara) je uspostavljeno Ministarstvo civilnih poslova, koje je u području obrazovanja nadležno za obavljanje poslova i izvršavanje zadataka koji su u državnoj nadležnosti, a odnose se na utvrđivanje osnovnih principa kordiniranja aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu. Od 2003. godine, na inicijativu ovog Ministarstva, doneseni su na nivou države BiH određeni okvirni zakoni o odgoju i obrazovanju i to: Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH ("Službeni glasnik BiH", broj: 88/07), Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH ("Službeni glasnik BiH"; broj: 18/03, 88/07), Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH ("Službeni glasnik BiH", broj: 63/08), Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH ("Službeni glasnik BiH", broj: 59/07, 59/09). Osim toga na nivou BiH-a, formirana je i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, a uspostavljena su i savjetodavna tijela, kao što je Konferencija ministara obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Na temelju gore navedenih okvirnih zakona, kao i ustavne nadležnosti niže administrativne jedinice (entitet RS, kantoni u entitetu F BiH, te BD BiH) donijeli su svoje zakone o obrazovanju.

Kada je u pitanju Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH, jednako pravo pristupa i zabrana diskriminacije propisana je članom 6. Okvirnog zakona.¹¹

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, pitanje prava jednakog pristupa i jednakih mogućnosti propisano je u članu 4. Okvirnog zakona.¹²

Pitanje prava jednakog pristupa i jednakih mogućnosti kada je u pitanju Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH proširen je u članu 3., u odnosu na principe utvrđene u Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.¹³

Principi jednakog pristupa i jednakih mogućnosti kada je u pitanju Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, definisani su kroz pristup visokom obrazovanju.¹⁴

¹¹ U članu 6. Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH je propisano da "Svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem odgoju i obrazovanju bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi. (2) Jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uvjeta i prilika za sve, za početak i nastavak daljnjeg odgoja i obrazovanja.

¹² U članu 4. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH je propisano da „Svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi. Jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uslova i prilika za sve, za početak i nastavak daljeg obrazovanja. Odgovarajuće obrazovanje podrazumijeva obrazovanje koje u skladu s utvrđenim standardima osigurava djetetu da na najbolji način razvije svoje urođene i potencijalne umne, fizičke i moralne sposobnosti, na svim nivoima obrazovanja.

¹³ U članu 3. Okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH je propisano da " Osim općih ciljeva obrazovanja definiranih Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini u okviru srednjeg stručnog obrazovanja i obuke se: a) osigurava pod jednakim uslovima učeniku pravo na srednje stručno obrazovanje i obuku u skladu sa njegovim interesovanjem i sposobnostima; b) pruža učeniku podrška u odabiru odgovarajućeg zanimanja i integriranje u društveni život; c) razvija svijest učenika o potrebi za daljnjim obrazovanjem i obukom; d) osiguravaju uslovi za razvoj i promociju tradicionalnih zanata; e) usklauđuje potreba sa zahtjevima i kretanjima tržišta rada; f) dovodi stručno obrazovanje i obuka na nivo obrazovanja kao u zemljama članicama Evropske unije."

¹⁴ U članu 7. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, je propisano da "Pristup visokom obrazovanju imaju svi oni koji su završili četvorogodišnju srednju školu u Bosni i Hercegovini. Visokom obrazovanju kojim se bave licencirane visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini pristup neće biti ograničen, direktno ili indirektno, prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi kao što su: pol, rasa, seksualna orijentacija, fizički ili drugi

Kada je u pitanju entitetska, odnosno, kantonalna nadležnost vezano za obrazovanje isti su regulisani Zakonom koji regulišu oblast obrazovanja na nivou entiteta odnosno kantona u entitetu FBiH.

Ako uzmemo u obzir Tuzlanski kanton (u daljem tekstu:Kanton), pitanje obrazovanja je regulisano Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju¹⁵, Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju¹⁶, Zakonom o srednjem obrazovanju i odgoju¹⁷ i Zakonom o visokom obrazovanju.¹⁸

Kada je u pitanju oblast predškolskog odgoja i obrazovanja zabrana diskriminacije propisana je u članu 7. ovog Zakona.¹⁹

Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju pitanje jednakih mogućnosti i zabrane diskriminacije regulisao je u članu 3. stav (2) tačka e), članu 29 i članu 30.²⁰

Kada je u pitanju srednje obrazovanje i odgoj na području Kantona, pitanje jednakih mogućnosti i zabrane diskriminacije je gotovo pa identično riješena kao i u oblasti osnovnog odgoja i obrazovanja.Pitanje jednakih mogućnosti i zabrane diskriminacije regulisano je članom 3. stav (2) tačka e), članom 32 i članom 33. ovog Zakona.²¹

nedostatak, bračno stanje, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje, starosna dob ili neki drugi status

¹⁵ “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst.

¹⁶ “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst, 8/21, 11/21 I 22/21,

¹⁷ “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst, 11/21, 8/21, 11/21 i 22/21,

¹⁸ “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:21/21-prečišćeni tekst,

¹⁹ U članu 7.Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju je propisano da „Svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u predškolskom odgoju i obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.Jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uslova i prilika za sve, za početak i nastavak daljeg odgoja i obrazovanja.

²⁰ U članu 3.stav (2) tačka e) Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju je propisano da su opći ciljevi obrazovanja“ obezbjeđenje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnosti izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine

U članu 29. je propisano da „Škola je dužna da poštuje Konvenciju o pravima djeteta i ne smije vršiti diskriminaciju u pristupu djece obrazovanju ili njihovom učešću u obrazovnom procesu na osnovu rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, na osnovu toga što su djeca sa posebnim potrebama, ili na bilo kojoj drugoj osnovi. Osnivač škole, zajedno sa školom, obezbjeđuje funkcionalni smještaj i prateću infrastrukturu za nesmetan pristup i učešće u obrazovnom procesu djeci s posebnim obrazovnim potrebama, mladima i odraslima.

U članu 30 je propisano da „Škola promovise jednake mogućnosti za sve svoje učenike, nastavnike i ostale zaposlenike, uvažavajući i promovisući istovremeno i pravo na različitosti među njima. U tom cilju, škola, promovise i podržava razvoj građanskih inicijativa kod učenika i uz saglasnost Ministarstva, utvrđuje i provodi vlastite programe koji podržavaju i njeguju različite kulture, jezike i vjeroispovijesti svojih učenika i zaposlenika“.

²¹ U članu 3.stav (2) tačka e) Zakona o srednjem obrazovanju I odgoju je propisano da su opći ciljevi obrazovanja“ obezbjeđenje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnosti izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine

U članu 32. je propisano da „Škola je dužna da poštuje Konvenciju o pravima djeteta i ne smije vršiti diskriminaciju u pristupu djece obrazovanju ili njihovom učešću u obrazovnom procesu na osnovu rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, na osnovu toga što su djeca sa posebnim potrebama, ili na bilo kojoj drugoj osnovi.

Osnivač škole, zajedno sa školom, osigurava funkcionalni smještaj i prateću infrastrukturu za nesmetan pristup i učešće u obrazovnom procesu licima sa poteškoćama u razvoju.

U članu 33. je propisano da „Škola promovise jednake mogućnosti za sve svoje učenike, nastavnike i ostale zaposlenike, uvažavajući i promovisući istovremeno i pravo na različitosti među njima. U tom cilju škola, uz saglasnost Ministarstva, utvrđuje i provodi vlastite programe koji podržavaju i njeguju različite kulture, jezike i vjerska uvjerenja svojih učenika i zaposlenika“.

I visoko obrazovanje kao neprofitna djelatnost od posebnog je društvenog i strateškog interesa za Kanton, BiH i dio je evropskog obrazovnog, naučnog, odnosno umjetničkog prostora²², pitanje zabrane diskriminacije je definisala kao jedno od principa visokog obrazovanja.²³

Dakle, svi zakoni u BiH gotovo identično regulišu pitanje jednakih mogućnosti i zabrane diskriminacije. Međutim, u praksi je prisutna sve češća pojava diskriminacije u svim sferama pa tako i u oblasti obrazovanja.

7. Zaključak

Dakle, iz samog rada je vidljivo da je pitanje jednakih mogućnosti, prava na jednako postupanje u BiH, gotovo identično normirano u pravu Bosne i Hercegovine.

Naime, ova oblast je uređena, ustavom Bosne i Hercegovine, Ustavima entiteta, Ustavima Kantona, Statutom Brčko distrikt BiH, zakonima na nivou Bosne i Hercegovine, zakonima na nivou entiteta u Bosni Hercegovini, a kada je u pitanju oblast obrazovanja ista je regulisana propisima na nivou Bosne i Hercegovine i kantonalnim propisima

Na području Tuzlanskog kantona kada je u pitanju oblast obrazovanja primjetna su nastojanja da se pitanje prava na jedanko postupanje, odnosno, zabranu diskriminacije uredi na kvalitetniji način (način primjeren savremenim državama).

Međutim, i samo kvalitetnije zakonsko normiranje u Bosni i Hercegovini u ovoj oblasti, nije garant smanjenja sve češće pojave povrede prava na jedanko postupanje.

Kao odgovor na ovu činjenicu može biti i samo poštivanje vladavine prava, što se u Bosni i Hercegovini problematizira u svim sverama društva.

²² Član 3. Zakona o visokom obrazovanju,

²³ U članu 6. stav (1) tačka e) Zakona o visokom obrazovanju je propisano da se "Djelatnost visokog obrazovanja zasniva na: poštivanju ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih oblika diskriminacije,

LITERATURA:

ZAKONI I PODZAKONSKI AKTI

1. Evropske konvencije o ljudskim pravima iz 1950. godine
2. Ustava Bosne i Hercegovine,
3. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine,
4. Ustava Tuzlanskog kantona,
5. Statuta Brčko Distrikt BiH,
6. Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanu u BiH (“Službeni glasnik BiH”, broj: 88/07), Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH (“Službeni glasnik BiH”; broj: 18/03, 88/07),
7. Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH (“Službeni glasnik BiH”, broj: 63/08),
8. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH (“Službeni glasnik BiH”, broj: 59/07, 59/09),
9. Zakona o zabrani diskriminacije (“Službeni glasnik BiH” broj 59/09, 66/16),
10. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“ br. 32/10),
11. Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst.
12. Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst, 8/21, 11/21 i 22/21,
13. Zakonom o srednjem obrazovanju i odgoju “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:10/20-prečišćeni tekst, 11/21, 8/21, 11/21 i 22/21,
14. Zakonom o visokom obrazovanju “Službene novine Tuzlanskog kantona”, broj:21/21-prečišćeni tekst

PUBLIC INTEREST (PUBLIC LAW ASPECTS)

Abstract

In developed democratic civil societies primary values are protection of constitutional freedoms and rights as well as the civil services on behalf of the citizens. Therefore, the imperative is the efficient state with two main impacts: the best protection of the individual rights and their legal interests, and the improved institutions as their support in process of implementation of such goals and tasks. Furthermore, the task of development and protection of the institutions is a complex activity reserved not only for the public organs but civil organisations and citizens too, being an important part of the concept of open administration, which includes diminishing of consumer (food) uncertainty. The development of institutions subsumes a) high quality laws, regulations and legal remedies, being legal institutes which adoption is legal form for the protection of legality, and b) improved and well organised judicial power, engaged in such an important task of the protection of the principal of legality. Public interest must be observed sistematically, in relation to development of the statutes and institutions for their implementation.. Such a sistematical observation of public interest includes defining the content (material idea) of the legal standards and notions, especially in the light of values prescribed by state in the process of defining the public interests (public interest model). Institutional development and institutional support means the permanent exchange of the information in direction government-citizen, based on confidence. Such a process comprises the idea of public interest institutionally defined and protected as well. However, some contradictory processes are present nowadays: in some developed countries we can witness there is no possibility for legal suit (litigation) to protect collective interest, being an important part of public interest, in spite of their indisputable advanced material and procedural legislature.

Key words: public interest model, public service, administration, customer, consumer (food) uncertainty;

I Introduction

Civil society and its strong development in XVIII and XIX century brought resistance against numerous limitations and autocracy of the representatives of power and its functions. The result of that process is the change of the state role: instead of the state being its own goal, meaning the pure demonstration of power, it transfers to the state of public services, with the main task to render services to citizens and fulfil the general needs of society. Together with the solidary concept of the state, human rights and freedoms has been developed, being content of numerous declarations (like Declaration on rights of individuals and citizens on 1789) and constitutions.

Liberation processes after World War II brought on the founding of the new countries originated from dictatorial and autocratic regimes. In that new countries the respect of human

¹ Megatrend University, Law Faculty in Belgrade.

rights gained the significance, being inaugurated into the essential element of modern constitution.²

Nowdays, complex social processes such as general social development through global changes and emergence of the markets into global market could be observed. There could be found, on one side, increased urge for bringing out more and more regulations of high quality. There is, also, the development of the institutions for the protection of values and interests, being precised in constitutions and laws, on the other side. Therefore, an accent is on the significance of the principles of legality and legal state achievements.

In fact, due to process of «gathering legal statutes»³ and the lack of time of representative bodies, the need for executive power (beside legislature) to be engaged at the same task, the task of bringing regulations, arises: due to high skilled and specialisation requests, and engagement of the experts and expert teams, statutory activities in favour of executive power is common place⁴, owing to its «specialisation, speed, flexibility, elasticity». ⁵

High quality regulations require their superior implementation and they show the significance of the legal procedures, the administrative law procedure especially, due to settling out the individual rights and legal interests of the parties. However, the principle of protection of legal (vested) rights (*ius legitimum*) in administrative and court procedures, being dominant in these settlements in XIX and XX century, has not eliminate the urge of enforcement of principles of legality and protection of legal interests. On the contrary, we can witness that the developed countries, in the circumstances of global processes and confrontation of interests in these processes, find paths to protect interests of their citizens through the idea of public interest. In relation to this, their only aim is to resist the negative consequences of the global processes and afford existence of their communities and protection of the most important social values as per their constitutional definitions and law provisions. Therefore, the prime concern of the developed countries is protection of the public interest, and, due to this, consideration of citizens as customers, clients also, in order to give them higher rank, comparing to the legal standard “citizen” and its position. However, here must be underlined that good information policies, in each and every country, are included in the concept of protection of public interest, especially information policies in the food sector nowadays. The flood of information in the food sector is, therefore, the responsibility of the governments, concerning, especially, the cases of «information gaps» or when the contradictory information exists. Elimination of such cases for the responsible governments means increase of the confidence of their citizens, being consumers as well.⁶

We can use the experiences of developed countries as United States (USA) and United Kingdom, which are «two most relevant countries», concerning (...) «public interest model», which is used in other legislatures also, like, for exp. Australia.⁷ But Australian's «public interest model is less developed» for the reason that (...) «Australian administrative law is primarily based on the private rights and interest model (such as general standing rules and procedural fairness)», but it does not mean that there are not the «aspects that are consistent

² S. Radovanovic, «Enterprise in turbulent environment: The legal environment of business», 21st International Scientific Conference on Economic and Social Development held at John Naisbitt (Megatrend) University on 18-19th May 2017., Belgrade, *Book of proceedings*, Belgrade, 2017, p. 444.

³ I. Krbeč, «Pravo javne uprave FNRJ», Birozavod, Zagreb, 1960, p.151.

⁴ S. Radovanovic, «Enterprise in turbulent environment: The legal environment of business», op. cit., p. 445.

⁵ I. Krbeč, «Pravo javne uprave FNRJ», ibid.

⁶ due to fact that «during the process of industrialisation, we gradually passed responsibility for the quality of the food into the producers' hands» the growing consumer uncertainty as a result appears. K. Bergman, *Dealing with Consumer Uncertainty*, Springer, Berlin, 2002, Author's preface, V.

⁷ www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLJ/2013/10.html 19.05.2021.

Edgar, Andrew, Public and private interest in Australian Administrative Law (2013), UNSW LawJ110; (2013)36(1) UNSW Law Journal 202 /University of New South Wales Law Journal/.

with the public interest model of judicial review». These aspects could be the base of (...) «Australian administrative law reform, but legislative rather the judicial reform». This is because of courts support «statutory public participation requirements but are unlikely to impose such requirements themselves.» Thus, courts could follow (...) «the notice requirements of public consultation provisions that have been enforced in a relatively intensive manner», which is not the case in relation to «judicial review of the decision – maker's response to submissions made in consultation processes». Although members of the public contribute by making submissions (...) «their input has little influence on the actual decision». This is where public interest model of judicial review could help: «it is that the courts may consider the «inconvenience» of invalidating a particular decision due to reliance on the decision by others. This can lead courts to determine that a breach of a statutory requirements does not make the decision invalid.» It is important approach having in mind that public interest provisions affect many different people.⁸

Concerning the above exposed, we have the task to use these experiences and improve institutions and its capacities in such a sence, implementing the achievements of the law science, not only in the process of making good laws, using dogmatic, normative and comparative methods, but through historical observations of the phenomena in relation to the administrative procedure and legal remedies typical to it, comparing constantly their legal forms and practical results (in the field of implementation).

The achievement of the judicial practice (cases and materials, precedents), are highly wellcome, not only in the field of regular implementation of laws but also in the field of detection of the exact meaning of the legal standards and notions, like, firstly, values absorbed by the term «public interest». Therefore, nobody is surprised when Public Interest Law and Policy becomes specific sphere od legislation and, moreover, it is specific subject in the field of education. At prestige universities, like american UCLA, students examine this subject in order to become specialists for this legal area.⁹

The phenomena in relation to public interest must be observed systematic, if we have in mind their parallel existance (statutes and institutions for their implementation as well). Therefore, we have to make priorities among the phenomena and detect the «superior will» in each and every situation, in relation to the legal institutions, like public interest is.

The significance of the public interest increases daily, due to process of taking over, caused by «gathering legal statutes», the part of the duties of legislative by executive power, through bringing out legal statutes. In that process obligatory directions and instructions to the lower organs must be (in order to be regularly implemented) in the sence of fulfillment of the public interest, as it is the only way for defining the limits of executive power in its acts.

The principle of efficiency is considered in the contemporary circumstances as supreme principle not only in the law field, but in the other fieldes of individual's action as well. In the other hand, the principle of public interest, together with the principle of legality, is the limitation factor to the increasing efficiency requests. Wordly, «yes» to the priciple of efficiency, but without confrontation to the principle of public interest and its realisation.

However, some contradictory processes are present nowadays: in some developed countries, like in Germany, we can witness there is no possibility for legal suit (litigation) to protect collective interest, as public interest, in spite of its advanced material and procedural laws, which are beyond any dispute.

Moreover, environmental associations are not allowed to take part in court procedures as representatives of their members and public, generally speaking, in spite of arising requests for reform in this area of procedural law, especially by «environmental associations» which (...) «have persistently demanded reforms to allow such litigations». On the contrary, (...) «in

⁸ www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLJ/2013/10.html 19.05.2021., Edgar Andrew, part IV.

⁹ <https://www.law.ucla.edu/academics/degrees/lm-specialization-public-interest-law-and> 19.05.2021.

the United States, virtually every major environmental statute contains such a «citizen suit» provision». In other words, USA environmental statutes allow «any citizen» or «any person» can bring suit against a private party in (...) «violation of the act or failure to perform a non-discretionary duty.» Although German environmental statutes (...) «resemble American laws to a surprisingly large extent» they do not support private litigations in such a matter.¹⁰ Furthermore, «The recent evolution of administrative law has shown a gradual abandonment of a few notions considered central in the traditional description of the subject matter», among them, the notion of the public interest stands out in a particular way and this has been happening (...) «in the last twenty years», This is due to «change of paradigm» caused by «changes in administration law». Secondly, although there is «the role and the function of public administration» being defined by constitutions, the problem arises in (...) «the link between administration and the citizens».¹¹ This is the reason that in European union (EU) loyalty to government is limited to the dimension of «customer orientation» of the government» as (...) «high official must serve the Nation».¹²

II Public interest (in general)

Upon its establishing, the state has been realising different goals, as a pure demonstration of power. According to autocratic theories «state power draws the origin of its authority and its power just from itself»¹³. However, the equalisation of state functions leads to different goals nowadays, like development of fundamental human rights and freedoms, and search for new institutional forms for realisation of such goals, as well. Concerning above, the state longs to be as closer to the concept of national sovereignty as it might be, in order to provide so desirable quality of legitimacy. The base of concept of national sovereignty is civil society as a new type of society, which has been «arised on the ruines of the feudal divisions and sharing out, at one side, and destruction of the restraints of the absolute monarchy, at the other side».¹⁴ Civil society longed to be different from the feudal power and «absolute» state, and to come close to the concept of «civil society»¹⁵ (the expression imputed to the english philosopher John Lock).

Theoretically, bourgeois attitudes, primary German and French ones, differ two main characteristics of the state: «public person»¹⁶, marking the state jobs in favour of public interest, and «private person»¹⁷ for state acts of business to fulfill its private interests, mostly fiscal. By this, earlier in France, and then in other european countries, the state got new task, becoming state of public services, through «activities of taking care of existence»¹⁸. There is, likely, concept of (state) service considered as a group of «material tasks and jobs»¹⁹ as well as the situation in which «certain service has been considered by community of such an

¹⁰ <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1213&context=cilj> 19.05.2021.

Greve, Michael S. (1989) «The Non – Reformation of Administrative Law: standing to sue and Public Interest Litigation in West German Environmental Law», Cornell International Law Journal:vol22:Iss.2, article 2, p.197

¹¹ <https://doi.org/10.1515/pol-2017-0018> 19.05.2021

«Administrative Law without public interest?»

De Gruyter/Published online: August 8, 2017/ Abstract, Introduction

¹² S. Radovanovic, «Enterprise in turbulent environment: The legal environment of business», op. cit., p. 446.

¹³ R. Marković, «Ustavno pravo», Službeni glasnik, Beograd, 2009, p.165.

¹⁴ R. Marković, «Ustavno pravo», op. cit., p. 453.

¹⁵ R. Marković, «Ustavno pravo», ibid.

¹⁶ P. Dimitrijevic, «Osnovi upravnog prava», Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1983, p. 27.

¹⁷ P. Dimitrijevic, «Osnovi upravnog prava», ibid.

¹⁸ P. Dimitrijevic, «Osnovi upravnog prava», ibid.

¹⁹ I. Krbek, «Pravo javne uprave FNRJ», op. cit., p. 5.

importance to be submitted to special legal regime»²⁰ and, therefore, such a service gains the prefix «public».

Such concepts presume the development of principle of separation of powers (power sharing) and principle of democracy. These principles exceed the principle of unity of the powers or prevailing one power in comparison with two powers left: separation of powers has been originated from theoretical differentiation of legislative, executive and judicial functions.²¹ The essence of separation of powers is that complete power belongs to people, all branches of the power are independent of each other and submitted to people²². Thus, the democratic processes underlined the significance of taking care of existence of community, the importance of such activities, and people being titular of the whole power in one state.

Public interest observance, theoretically and in practice, refers to values of the utmost importance for the whole community (society), for the holders of the state power (state organs) and civil organizations and citizens (individuals), as well.

Finally, the function of the constitution²³ is to perform state power on behalf of the common interest of the citizens, and such a function has been unchanged, up to its appearance as an idea, firstly, at the end of the XVIII century, and such a function exists until nowadays.

III Constitutional and legal definition of the public interest

The Constitution of Republic of Serbia on 2006 (Constitution on 2006), like most of contemporary, modern, constitutions has numerous provisions defining public interest.

Such a definition could be found in few articles of Constitution on 2006 in relation to the transfer of public mandate due to more efficient and rational fulfillment of rights and obligations of citizens and their needs, directly connected to their existence and work - (art.137 alinea 1); – For such an interest there is possibility to transfer public competences to the enterprises, institutions and organizations (art.137 alinea 2); art.137 alinea 3 – for the same reasons, the constitutional authorisation for the transfer of the public competences to the regulator bodies in some areas and activities; art. 200 – possibility to declare extraordinary state in order to protect needs of the citizens during the irregularity, to taking care of the existence of the state and citizens in the case of public danger.

In relation to above, Constitution on 2006 underline the significance of the principle of legality for detecting the public interest. In art.198 alinea 1 it is prescribed that all the individual legal acts and material acts of the state organs and organizations provided with *public competences*, organs of autonomies and local communities also, *must be based on laws* (especially if we have in mind that direct democracy (referendum, people's veto) is nowadays «domain of utopia»²⁴, and may be found, due to huge populations, mostly in the small territorial entities, like local communities. For that reason, democracy nowadays is being realised in states indirectly, through electors and representatives in parliaments, and electorate is the holder of the sovereign power.²⁵

There are different approaches to public interest, as in Constitution of Federal Republic of Germany on 1949, where the accent is on loyalty to the state. Therefore, art.33(4) and art.33(5) obliges the holders of the positions in public services to perform public services in the manner of *loyalty to the state*.

²⁰ I. Krbeč, «Pravo javne uprave FNRJ», op. cit., p. 7.

²¹ S. Popović, «Upravno pravo», Savremena administracija, Beograd, 1962, p. 17.

²² S. Popović, «Upravno pravo», op. cit., p. 16.

²³ R. Marković, «Ustavno pravo», op. cit., p. 87.

²⁴ R. Marković, «Ustavno pravo», op. cit., p. 211.

²⁵ R. Marković, «Ustavno pravo», op. cit., p. 220.

In our legal system, besides constitutional definition, for legal defining General administrative procedural Law (GAP Law) is of the highest importance. In one of its parts, there is the list of principles of administrative procedure, such is (art.7) the principle of *protection the rights of the parties and fulfillment of public interest*. This principle obliges the competent organs to respect not only the rights of parties in legal procedures, but the rights of the third persons and public interest, as well. The legal institute named «*administrative contract*» with state on one side and private party on the other side (art.22 alinea 2) limits the parties in contracting by institutes protection of the public interest and protection of the third persons rights. There is also legal definition of public services (art.31.) as jobs listed in the law and performed in the public interest. The legal remedy *suspension of the order* (art.184) gives the opportunity for competent organ to suspend officially (or on the party's request) enforceable order, if it is necessary to remove the direct danger for life and health of the people, public security, public order or irregularities in economy, a) under the condition that such a danger cannot be removed by other remedies for the protection of legal rights (*ius legitimum*), and b) concerning the final orders (in the case the suspension is on the party's request) the suspension is possible *if it is not against public interest or the third persons rights*.

In every democratic society the protection of the individual rights and individual legal interests, based on law, is *the aim «par excellence»* for every state activity, and such a protection is the framework of the public interest. Each and every procedure, including the administrative procedure, has its final impact – *«fulfillment of the public interest based on law, or regulation founded on law, or interest» of the individual, legal entity or other party, being legal»*²⁶.

That means that *principle of legality is incorporated in the definition of the public interest. The public interest, in each activity (legal or material), must be specified in law*, as a request of principle of legality, due to the fact that such an activity is connected with *«certain limitation of personal citizen's freedom, and limitation of personal citizen's freedom could be upon legal regulations only, made by competitive state organs»*.²⁷ *Even the activities of the state organs, and public activities of the institutions and organizations («public administration») are «in relation to the performance of the public service»*.²⁸

IV Public service

Public service and its definition is based on different criterions. Legislature, very often, enumerates precisely public services: communal, scientific, cultural, education, health, and social activities for the purpose of fulfillment of certain general needs and improvement of some branches of administration and economy²⁹. There are numerous examples of «*administrative interventions*» in some situations of «*wider importance*» like the protection and preservation of nature and its goods; natural landmarks and rarities and cultural monuments; providing, holding and carrying weapons and other dangerous objects; providing, protection and turnover of the medicine, drugs and poisons; fire or other dangers protection; environmental protection etc.³⁰, in direct relation to art.1 of GAP Law and art.137 of the Constitution on 2006, which prescribe the opportunity of assignment of the public competences to enterprises and other organizations. Having in mind the law *definitions of*

²⁶ N. Stjepanovic), «Mere za ubrzanje i efikasnost u upravnom postupku i upravnom sporu», Arhiv za pravne i društvene nauke, god LVIII, knj.C III, br.4., Beograd, 1972, p. 431.

²⁷ S. Popović, «Upravno pravo», op. cit., p. 45.

²⁸ S. Popović, «Upravno pravo», op. cit., p. 15.

²⁹ S. Popović, «Upravno pravo», op. cit., p. 36.

³⁰ P. Dimitrijevic, «Osnovi upravnog prava», op. cit., p. 298, 299.

public interest or its functional and organizational aspects³¹ *the essential part of public interest is generally useful activity, continuously and permanently performed, and its every interruption causes the damage to society (public service functional notion).* For that reason prefix «public» refers to «generally useful» activity. And, if something is generally useful, it is, at the same time, general interest of members of all community.

Although, public interest must be based on law in every particular situation, as it influences the sphere of constitutional freedoms and rights of the citizens. Such a constitutional protection gives the opportunity for citizens to use legal remedy “constitutional appeal” (art.170 of the Constitution on 2006). The values that have special constitutional protection are: direct democracy, referendum (art.108), autonomy with the review: the right to organize activities of an importance for some local communities (art.183,190), retroactive effect of the regulations for the purpose of protection of the public interest, based on law only (art.197). The implementation of these provisions is connected with the one of the mosty importante principles of GAP Law – principle of protection of the rights of the parties and fulfillment of public interest. This principle brings *double obligation to competent organ* in procedure: firstly, as easier as possible protection and realisation of the rights of parties, and then, protection of the interests of third persons and public interests based on law.

V Protection of the public interest from the judicial practice point of view

Constitution on 2006 (art. 85) emphasises public interest, providing only the right of concession for foreigners concerning the natural resources and goods of general interest, and other rights based on law. That means that natural resources and goods of general interest are under exclusive constitutional protection, together with other values, included in the idea «public interest», like constitutional freedoms and rights are.

However, principle of legality, although being framework for determination of public interest in administrative procedure, sometimes has «relative effect»³². The example for relative effect is the administrative procedure remedy «new cause of action» (GAP Law in art.176alineia 1.1): the legal reasons for this remedy are enumerated, and in relation to this, the expression «if they (the reasons, auth.) might lead to different solution» is used, for exp. the possibility to use new facts or new evidences, which could eventually lead to different solution. All the legal reasons are subject of evaluation of the competent organ « depending on concrete conditions of the case»³³. The exception is prejudicial question, being the legal reason «that always leads to new cause of action in front of the competent organ»³⁴. The new order, initiated by new cause of action, has *ex tunc* effect, except if there are different provisions, prescribed by law. Such formulation (retroactive effect - *ex tunc*) leads us to a conclusion that the specific circumstances of the case afford the protection of the public interest, concretely, *protection of legal certainty and protection of legal rights (ius legitimum) and equal law protection of citizens*, and that is why principle of legality has *relative effect*.

Very similar to this, the judicial practice, concerning administrative dispute (regulated by Administrative court procedural Law), for *the interest or rights protected by law in front of the court* (art.198alineia 2, Constitution on 2006) and, therefore, in relation to the protection of constitutional interest and rights, allows *the lawsuit to be in electronic form*, but in certain

³¹ S. Popović, «Upravno pravo», op. cit., p. 37.

³² L. Dragojlovic, «Nove činjenice kao razlog za obnovu upravnog postupka», Opština br.12, Beograd, 1973, p.83.

³³ L. Dragojlovic, «Nove činjenice kao razlog za obnovu upravnog postupka», op.cit., p. 84.

³⁴ L. Dragojlovic, «Nove činjenice kao razlog za obnovu upravnog postupka», ibid.

application on the basis of the Rules of procedure on technical-technological procedure of forming the electronic signature.³⁵

In relation to the public interest, there are theoretical polemics concerning «so called» abstract disputes, the disputes on constitutionality and legality of the administrative order, considered as quasi-judicial function³⁶. Such polemics do not exist in material but procedural aspects only (the position of the parties in procedure, legal remedies allowed in disputes etc.). In abstract disputes, the orders of prosecutor and competitive organ, as the representatives of public interest, are objects of the dispute, because «it could be counted on that they represent and protect public interest»³⁷. *It really seems there are no parties in such a dispute*, and that is why such procedure is named quasi-judicial procedure. However, although common opinion is that competent organ in administrative procedure *ex officio* «protect and represent public interest, while the court is limited to trial»³⁸, the order which is the object of the dispute in front of the court, is made in administrative procedure in favour of *protection of the rights of parties and protection of third persons as well*.

Therefore, the order could only be interpreted in favour of these rights in the case of its injury, which could be the subject of the dispute of legality of the administrative order, because of the fact that the *whole modern administrative law enforces the position of the party*³⁹. *So, in the domain of administrative law, the protection of public interest is in function of equilization of protection of the individual rights and interests*.

The GAP Law remedy (art.184) «suspension of the order» brings in procedure the opportunity in favour of the affected party to ask the suspension, even of final order, *under the condition that it is not against public interest or the third persons interest*. By this remedy the protection of the party is «much wider»⁴⁰, due to double protection: by using the appeal or, after final order, by «suspension of the order», under the limitation – the protection of legal rights. Such a protection obliges organ to inform party of irregularity and to include, completely or partially, *expose in its order*⁴¹: this obligation is not necessary just in case the order is based upon direct provision of law, for the purpose of protection of public interest⁴². Due to fact that «taking care of the certainty of legal hierarchy is both in the public interest protection and protection of citizens being parties as well» legislator *did not prescribe the term for using remedy suspension of the order*.. Such a characteristic of this remedy makes it expedient and prevent organ from «hiding»⁴³ behind the finality of the order, instead of processing on behalf of the affected parties if the damage is beyond any dispute. This remedy prevents also the breach of *equal protection* of the law due to *changed legal opinion of the court*, as the impact of the changed legal opinion of the court is that some parties would get court protection of rights and interests and others, in later processes, would not, because of

³⁵ See into Danilovic Vesna, judge, Report, Bulletin of the Administrative Court No. 5/2015, Section Reports;

³⁶ I. Krbeć, «Procesni problemi», Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, god. X, br.3-4., Zagreb, 1960, p. 228.

³⁷ I. Krbeć, «Procesni problemi», p. 230.

³⁸ I. Krbeć, «Procesni problemi», ibid.

³⁹ I. Krbeć, «Procesni problemi», op.cit, 235.

⁴⁰ Lj. Jevtić, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», Pravni zbornik, br.1-2, Titograd, 1971, p. 47.

⁴¹ Lj. Jevtić, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», op. cit., p. 46.

⁴² Lj. Jevtić, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», ibid.

⁴³ Lj. Jevtić, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», op.cit., p. 47, 48.

such a change⁴⁴. That's why the competent organ would use this remedy often, instead of being inactive⁴⁵, which does not mean that parties «should be under any kind of pressure» concerning usage of this remedy.⁴⁶

Although, in theory and in practice as well, there is an attitude that, whenever the protection of public interest is necessary, the best way is that for legislator enumerates the values which protection is necessary, like it is done in GAP Law, art.184.par1.1 in relation to opportunity in favour of competent organ to suspend officially enforceable order if it is necessary to remove the direct danger for life and health of the people, public security, public order or irregularities in economy.

Such enumeration excludes discretionary of the organ competent for processing this remedy, in case of «inexplicite notions»⁴⁷ and then courts will stick to the enumeration in the processes of protecting the principle of legality in the court cases. But, again, there must be underlined, the principle of legality could not be considered absolutely: it is necessary that such a danger (above remedy suspension of the order, art.184) cannot be removed by other remedies which limit less the legal rights, like appeal as a remedy is, and if such remedy (appeal) is prescribed and allowed by law, in concrete situation, and if, thus, such an appeal would affect less the legal rights.

Therefore, it is obvious that protection of public interest is complex task, affecting not only people's sovereignty and public services concept, but the values of utmost importance for whole community and individuals, as well. To define such values is not always easy as some social groups sometimes may have confronted interests. It could be of a help, therefore, the constitutional definition of power and its performance in the circumstances of mutual interests of citizens and the principle of legality incorporated in definition of public interest, also. Furthermore, good regulations are *condicio sine qua non* for protection of public interest, having in mind that activities in relation to *protection of public interest are connected, very often, with limitation of personal rights and freedoms of citizens.*

Administration (state organs, state institutions and organizations) provides public services continuously and in common interest, and it is obliged to remove any disturbance or danger to public services, and such obligations are precisely prescribed by law.

In every democratic legal system there are numerous remedies, regular or ancillary, prescribed to make balance between individual rights and interests and protection of public interest. Modern constitutions *stimulate general right to appeal* as a regular remedy, which is efficient and economic way to protect legality and legal interests, including public interest as well. Right to appeal prevents remedies *to be doubled*, in the case of similar legal reasons for usage of such remedies and appeal at the same time, and, therefore, prevents the procedure of protection to be slow, unefficient and expensive. Judicial practice supports above and has significant influence in definitude and protection of right to appeal, and public interest as well.

There is one more, very important remedy, constitutional appeal, although subsidiary, in order to enforce the principle of legality and legal state (being public interest itself). There is no

⁴⁴ Lj. Jevtic, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», *ibid.*

⁴⁵ Lj. Jevtic, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», *ibid.*

⁴⁶ Lj. Jevtic, «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», *op.cit.*, p. 49.

⁴⁷ N. Stjepanović, «Smisao i praktični značaj načela pravnosnažnosti rešenja u našem upravnom postupku», *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, god.IX, br.4*, Beograd, 1961, p. 685.

antagonism in procedure between firm position of party and its legal interest on one side, and public interest, on other side. Namely, modern state is organized on the basis of mutual confidence between administration and citizens, and necessary process of exchange of information in relation to this, means mutual fulfilment of needs and values of administration and citizens, being the core of public interest. Administration and citizens have the same task and responsibility in the society of progress and future - to save community and protect general values and needs (concept of open administration). *And, finally, creation, implementation and interpretation of the laws, regulations, procedures, remedies, are legal institutions for the purpose to protect public interest.*

VI Special protection of legal (vested) rights (ius legitimum)

In the previous section we analysed the remedy «suspension of the order» (art.184par.1.1), and, in relation to this, it is obvious that legal rights may be considered as a value at least as equal, even prior, as enumerated values like public, security, public order, health etc.

The protection of legal rights is the legal reason for the administrative dispute in front of the court, too, with the new order of the organ as an object which succeeds appeal (or do not, if appeal is excluded by law). In that case, the party who is titular of legal right may also ask for reimbursement of the damage in the same administrative dispute (*full jurisdiction dispute*): the administrative court will protect legal right and establish the existence and the total amount of the damage, without evaluation legality of new order⁴⁸

And finally, in the case of confrontation of general public interest and individual interest there is one more advantage on behalf of the legal rights: there is no time limit for their protection, although there were attempts of administrative practice to change this legal solution, especially if the party was informed of irregular suspension⁴⁹, but the legislator «correctly», as to opinion of N. Stjepanovic, made exception of final decision rule, in favour of principle of legality «as well as the rights and interests of citizens, institutions and organizations»⁵⁰. However, these concessions make no distance, even make closer the principle of legality and principle of legal rights, just through legal standard «public interest».

VII Legal definitions of public interest and contribution of judicial practice (cases and materials)

Public interest must be defined by law because principle of legality is included in the definition of public interest. Therefore, every order, especially order based on discretionary competences of state organ, must be regulated by law. Such *discretionary competences* are limited by their purpose, and *just their purpose is the reason for their prescriptiveness by law* (art.5aline 2, GAP Law).

In every democratic society the protection of individual rights and individual legal interests, based on law, is the aim «par excellence» for every state activity, and such a protection is framework of the public interest:

A) The procedure could be started officially, if there is such law provision especially if organ, while solving some legal situation, determines, or even finds out that «concerning the certain

⁴⁸ N. Stjepanović, «Smisao i praktični značaj načela pravnosnažnosti rešenja u našem upravnom postupku», op. cit., p. 686.

⁴⁹ N. Stjepanović, «Smisao i praktični značaj načela pravnosnažnosti rešenja u našem upravnom postupku», op. cit., p. 688.

⁵⁰ N. Stjepanović, «Smisao i praktični značaj načela pravnosnažnosti rešenja u našem upravnom postupku», op. cit., p. 689.

circumstances the procedure would be necessary initiated for protection of public interest»⁵¹. *Such initiative* is inevitable when, due to emergency (fire, natural disaster, contagious diseases), it is connected with discretionary competences, and then appears, also inevitably, need for skilled, specialised and educated competent organs. The origin of such discretionary competences *is in law*, but also in constitutional provisions giving the possibility of their direct implementation (irregular situations and limitation of human rights and freedoms), *and numerous international conventions* (primary EU Conventions and UN Conventions) on human rights and freedom.

B) Because of the importance of the remedy suspension of the order (art.184linea 1, GAP Law), many organs are involved in it, and there are *supervision competences* not only for the organ which made the order, but also second instance organ (except when appeal is not allowed and, because of that, the first instance organ does the supervision by its own). Besides, even political-executive inspection or supervision of parliament is possible if it happens the organ, which made such an order, missed to suspend it⁵², in the case there is such a request of the party or even *ex officio*, completely or partially.

C) The law provisions for the suspension of the order, or some other provisions in reference to public interest including *the list of values included in the idea of «public interest»*, need *strictive interpretation* (exceptiones sunt strictissime interpretare).⁵³ The minimum condition for order is to be *enforcable* as final orders are subject to suspension only exceptionally (under the condition there is such a request by the party). The *subsidiarity of suspension is in favour of legal rights*. Besides, organ is obliged to perform preliminary examination of all relevant facts⁵⁴ prior to decision (order), and suspension is possible just in scope necessary to *remove the danger* (again, due to protection of legal rights). *The judicial practice attitude is that such an order must include «fundamental exposition»*⁵⁵.

D) New order (made in procedure based on suspension of the order) does not affect the right to use appeal (the right to appeal is protected by art. 36 alinea 2, Constitution on 2006), as this new order is always *first instance order*, not depending on organ who made it, and if there is not second instance proposed by regulations, there is possibility to initiate *administrative dispute* in front of the court⁵⁶.

E) In the procedure based on suspension of the order there is combination of protection of public interest, principle of constitutionality and legality and protection of legal rights. Thus, *competent organ «weigh» (evaluate, auth.) protection of legal rights*, in the procedure based on suspension of the order, which procedure is «specific and last available instance»⁵⁷ for removing administrative orders, being «exceptional and final ancillary remedy for protection of certain important public interest»⁵⁸, at one side, and evaluate endangerment of the public

⁵¹ N. Stjepanovic, «Mere za ubrzanje i efikasnost u upravnom postupku i upravnom sporu», Arhiv za pravne i društvene nauke, god LVIII, knj.C III, br.4., Beograd., 1972, p. 432.

⁵² M. Jovic, «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», 1960Narodni odbor br.10, Beograd, p. 451.

⁵³ M. Jovic, «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», op. cit., p. 450.

⁵⁴ M. Jovic, «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», ibid.

⁵⁵ M. Jovic, «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», op. cit., p. 452.

⁵⁶ M. Jovic, «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», op. cit., ibid.

⁵⁷ Z. Tomic, «Sporna pitanja kod «vanrednog ukidanja» iz čl.266 ZUP-a», Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br.3, Beograd, 1988, p. 283.

⁵⁸ Z. Tomic, «Sporna pitanja kod «vanrednog ukidanja» iz čl.266 ZUP-a», ibid.

interest, at the other side. In that sense is the Judgement VS No.213/74⁵⁹, and the court's legal conclusion that the order made in the procedure based on new cause of action, initiated by the party, cannot be less favourable than previous order.

F) Judicial practice's merit is the attitude that legal remedies *cannot be doubled*, not only due to principle of legality and final decision rule, but due to principles of economy and efficiency also. For that reason, *regular legal remedies would be used firstly*, and then, ancillary remedies (the examples follow):

- judgement VS NRS U 2669/54 – the court refused new cause of action for the reason that party would have protected the pension right more efficiently by action against social security organ's order *in front of administrative court* (concerning the fact that the party had not been enclosed new evidences).

- judgement, SVS Uz No. 328/56 - the court did not allow new cause of action on the basis of *different legal conclusion*, upon the same facts, exposing that procedural errors (like different conclusions on the basis of the same facts) may be corrected by other remedies in more functional way, like *usage of appeal* (general right to appeal is protected by Constitution on 2006, art. 36 aline 2). Usage of appeal would not be affected even in the case of protection of public interest in reference to expropriation orders (as the appeal was excluded by *lex specialis* and administrative dispute court action as well), as there is possibility of voluntary jurisdiction for the party's property damage request, if there is no opposition, as the right for reimbursement is recognised by law and by state.⁶⁰ Many authors, Davinic among them, find ancillary remedies much appropriate than voluntary jurisdiction in front of court, under the condition the order is not final (due to protection of the final decision rule).⁶¹ These authors give priority to competence of administrative organ instead of court, and the fact that appeal is excluded is relevant to determine «which administrative organ is competent only, and not for lawfulness of ancillary remedies». ⁶² The justification for such an attitude is protection of legal (vested) rights, and voluntary jurisdiction *may succeed* just if new order of the administrative organ is less favourable for party, *therefore, the court may proceed upon voluntary jurisdiction*,⁶³ and such procedure, as to Professor Poznic, in relation to the judgement VS NRS Uz 1072/61, does not prevent the party to ask, *by ancillary remedy (suspension of the order for exp.), from administrative organ who made order, to change it in its (party's) favour*.⁶⁴

G) As to legal theory and its instructions, there are four principles concerning the usage of ancillary remedies in administrative procedure: the principle of protection of legal interests, final decision rule, principle of legality and principle of protection of public interest.⁶⁵ This is why competent organ «weighs» (evaluates) among these principles, having in mind that «there is no system without exceptions to the agreed rule». ⁶⁶ Besides principles of GAP Law, there are some constitutional provisions in reference to public interest values in Constitution

⁵⁹ See into (for all quot. judgements) Bulletins of the Supreme Court (RS), Bulletins of the Federal Supreme Court.

⁶⁰ A. Davinic, «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», Nova administracija br. 6-7, Beograd, 1962, p.548.

⁶¹ A. Davinic, «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», op. cit, p. 546.

⁶² A. Davinic, «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», op. cit, p. 547.

⁶³ A. Davinic, «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», ibid.

⁶⁴ A. Davinic, «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», op. cit, p. 549.

⁶⁵ Stjepanović Nikola, *Upravno pravo u SFRJ, opšti deo*, NIP Privredni pregled, Beograd, 1978, p.682.

⁶⁶ Stjepanović Nikola, *Upravno pravo u SFRJ, opšti deo*, op.cit., p. 683.

on 2006: the constitutional principles (art.1-3), performance of public competences (art.137 in relation to art.56, 108 and 176), values of local autonomy (art.183, 190), unenforceable retroactive laws and other regulations (art.197) as fundamental values of democracy, including the protection of natural resources and goods of general interest (art.85 alinea 2).

- Public interest would be interpreted in accordance with law definitions, under the values protected by Constitution on 2006. In theory, if there are «inexplicite notions», there is no place of discretionary, because *their interpretation is the part of the court procedure* for protection of legality in the court cases. Therefore, there is the need for skilled, specialised and educated organs for evaluating the public interest in every concrete situation, but final decision is always court's competency, as the court knows law the best (*iura novit curia*), and such a protection will be complete.

- State must organize «open administration» (*administration ouverte*)⁶⁷, with the exchange of information in relation government – customer (citizen), improving the personal relations and mutual confidence. The citizen gains one more quality, he becomes customer⁶⁸ [NISPACEE, 1999:66], and state must act in favour of customers, especially while supervising the lower administrative organs, as they are obliged «to serve the nation»⁶⁹. The state has to know the real needs of citizens, the public interest, and to protect it, in every moment, serving the nation, in legal procedure.

- It is state competency to provide expert reports and expertises on the basis of exchange of informations in relation government – customer. *Such information is the base for good regulations for protection of public interest.* Public interest, defined in good laws, becomes realisation of government of laws and the requests of legal state, and legislature is not considered as “gathering of legal statutes” any more.

VIII Resume

The protection of public interest is complex task for people's sovereignty and state of public services concept. It is the value of utmost importance for whole community and individuals, as well. To define it is not always easy as some layers of society sometimes may have confronted interests.

Therefore, the constitutional definition of power and its performance in favor of citizens' interests could help. Furthermore, the principle of legality must be incorporated in definition of public interest. Therefore, there is the need for good regulations as a condition for protection of public interest, which protection is very often connected with limitation of personal rights and freedoms of citizens.

Administration (state organs, institutions and organizations) provides public services continuously and in common interest, and is obliged to remove any disturbance or danger to public services, including customer uncertainty, and such obligations are precisely defined in laws as the main responsibility of the governments.

In every democratic legal system there are numerous remedies, regular or ancillary, with the purpose to make balance between individual rights and interests at one side and protection of public interest, at the other side. Modern constitutions stimulate general right to appeal (being regular remedy), which is efficient and economic procedure for protection of legality and legal interests, including public interest. This right prevents remedies to be doubled, in the

⁶⁷ Catherine Robert, «*Le Fonctionnaire français*», Edition Sirey, Paris, 1973, p. 455.

⁶⁸ NISPACEE, The Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe, ed., «*Improving relations between the administration and the Public*», Bratislava, 1999, p. 66.

⁶⁹ Catherine Robert, «*Le Fonctionnaire français*», Edition Sirey, Paris, 1973, op. cit., p. 125.

case of similar legal reasons for their use, making the procedure slow, unefficient and expensive.

The significance of judicial practice, in the process of protection legal interests of the parties and public interest as well, is undoubted.

Very important remedy, although subsidiary, is constitutional appeal, in order to enforce the principle of legality and legal state (being public interest itself). Nowadays, state must be organized on the basis of mutual confidence between administration and citizens and there is no place for any kind of antagonism. State has to, owing to mutual exchange of information, define and realise needs and values of administration and citizens, which is the essence of public interest .

Thus, administration and citizens have the same task and responsibility in the society of progress and future, which is to save community and protect general values and needs (concept of open administration).

IX Bibliography

- Karin Bergman, *Dealing with Consumer Uncertainty*, Springer, Berlin, 2002,
- Catherine Robert, (1973), *«Le Fonctionnaire francais»*, Edition Sirey, Paris.
- Davinic Aleksandar, (1962), «Da li su dopuštena vanredna pravna sredstva u materiji po kojoj se odlučuje i u upravnom i u vanparničnom postupku», *Nova administracija br. 6-7*, Beograd.
- Dimitrijevic Pavle, (1983), *«Osnovi upravnog prava»*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Dragojlovic Luka, (1973), «Nove činjenice kao razlog za obnovu upravnog postupka», *Opština br.12*, Beograd.
- Jovic Milan, (1960), «Vanredno ukidanje pravosnažnih rešenja iz razloga važnog javnog interesa», *Narodni odbor br.10*, Beograd.
- NISPACEE – The Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe, (1999), *«Improving relations between the administration and the Public»*, Bratislava.
- Jevtic Ljubomir, (1971), «Jedno značajno vanredno pravno sredstvo u upravnom postupku, nedovoljno iskorišćeno u upravnoj praksi», *Pravni zbornik, br.1-2*, Titograd.
- Krbek Ivo, (1960), *«Pravo javne uprave FNRJ»*, Birozavod, Zagreb.
- Krbek Ivo, (1960a), «Procesni problemi», *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, god. X, br.3- 4.*, Zagreb.
- Marković Ratko, (2009), *«Ustavno pravo»*, Službeni glasnik, Beograd.
- Popović Slavoljub, (1962), *«Upravno pravo»*, Savremena administracija, Beograd.
- Radovanovic Snežana., (2009), *«Freedom of creation»*, Master thesis, Belgrade University Law School, Belgrade.
- Radovanovic Snežana, (2017), «Enterprise in turbulent environment: The legal environment of business», *21st International Scientific Conference on Economic and Social Development held at John Naisbitt University on 18-19th May, Belgrade, Book of proceedings*, Belgrade.
- Stjepanović Nikola, (1978), *«Upravno pravo u SFRJ, opšti deo»*, NIP Privredni pregled, Beograd.
- Stjepanovic Nikola , (1972), «Mere za ubrzavanje i efikasnost u upravnom postupku i upravnom sporu», *Arhiv za pravne i društvene nauke*, god LVIII, knj.C III, br.4., Beograd.

- Stjepanović Nikola, (1961), «Smisao i praktični značaj načela pravnosnažnosti rešenja u našem upravnom postupku», *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, god.IX, br.4*, Beograd.
- Tomić Zoran, (1988), «Sporna pitanja kod «vanrednog ukidanja» iz čl.266 ZUP-a», *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu br.3*, Beograd.
- www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLJ/2013/10.html 19.05.2021.
- Edgar, Andrew, Public and private interest in Australian Administrative Law (2013), UNSWLawJ110; (2013)36(1) UNSW Law Journal 202 /University of New South Wales Law Journal/.
- www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLJ/2013/10.html 19.05.2021., Edgar Andrew, part IV.
- <https://www.law.ucla.edu/academics/degrees/llm-specialization-public-interest-law-and> 19.05.2021
- <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1213&context=cilj> 19.05.2021.
- Greve, Michael S. (1989) «The Non – Reformation of Administrative Law: standing to sue and Public Interest Litigation in West German Environmental Law»,Cornell International Law Journal:vol22:Iss.2, article 2, p.197
- <https://doi.org/10.1515/pol-2017-0018> 19.05.2021
- «Administrative Law without public interest?» De Gruyter/Published online: August 8, 2017.

National gazette and other origins:

- Biro za zaštitu sloboda i prava u Beogradu, Ustav Savezne republike Nemačke od 1949, *Prava čoveka br. 9-10*, Beograd, 2004;
- Ustav Republike Srbije od 2006 («Službeni glasnik RS» broj 98/2006);
- Zakon o opštem upravnom postupku («Službeni glasnik RS» broj 18/2016);
- Zakon o upravnom sporu («Službeni glasnik RS» broj 111/2009);
- *Bilteni Vrhovnog suda*
- Danilović Vesna., sudija Upravnog suda, referat, *Bilten Upravnog suda br.5/2015*, odeljak Referati;

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

664:613(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Сигурност и квалитет хране (10 ;
2022 ; Брчко [Дистрикт])

Sigurnost i kvalitet hrane. tom 1 : zbornik radova sa X
međunarodnog naučnog skupa održanog 13. maja 2022. godine /
priredila Albina Fazlović. - Brčko [Distrikt] : Evropski univerzitet,
2022 (Banja Luka : Markos). - 631 стр. : илустр. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на више језика. - Тираж 200. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз радове. - Abstracts.

ISBN 978-99955-99-62-1

COBISS.RS-ID 136108801